

ISSN 2307-5740
DOI 10.31891/2307-5740

Науковий журнал

ВІСНИК

Хмельницького
національного
університету

Економічні науки

2023, № 3

Scientific journal

HERALD

of Khmelnytskyi National University

Economic sciences

2023, Issue 3

Хмельницький 2023

ВІСНИК

Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки

Затверджений як фахове видання (перереєстрація), група «Б»

Наказ МОН 28.12.2019 №1643

Засновано в липні 1997 р.

Виходить 6 разів на рік

Хмельницький, 2023, № 3 (318)

Засновник і видавець: Хмельницький національний університет
(до 2005 р. — Технологічний університет Поділля, м. Хмельницький)

Наукова бібліотека України ім. В.І. Вернадського http://nbuy.gov.ua/j-tit/Vchnu_ekon

Журнал включено до наукометричних баз:

Index Copernicus <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=7040>

Google Scholar <http://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=nDupjDAAAAAJ>

CrossRef <http://doi.org/10.31891/2307-5740>

Головний редактор Григорук Павло Михайлович, д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки, аналітики, моделювання та інформаційних технологій в бізнесі Хмельницького національного університету

Заступник головного редактора. Нижник Віктор Михайлович, д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з науково-педагогічної роботи

Голова редакційної колегії серії «Економічні науки» Хмельницького національного університету

Відповідальний секретар Кравчик Юрій Васильович, к. е. н., начальник відділу інтелектуальної власності та трансферу технологій Хмельницького національного університету

Члени редколегії серії «Економічні науки»

Альохін О. Б., д. е. н.; Білик В. В., д. е. н.; Васильківський Д. М., д. е. н.; Вівчар О. І., д. е. н.; Ведерніков М. Д., д. е. н.; Вишковська Зофія, д. е. н. (Польща); Гавловська Н. І., д. е. н.; Геєць В. М., д. е. н.; Гончар О. І., д. е. н.; Григорук П. М., д. е. н.; Джалагонія Давід, проф. (Грузія); Дихаминджия Ірма, д. е. н. (Грузія); Диха М. В., д. е. н.; Єпіфанова І. Ю., д. е. н.; Івашків І. М., к. е. н.; Журба І. Є., д. е. н.; Завгородня Т. П., д. е. н.; Замазій О. В., д. е. н.; Євдокимов В. В., д. е. н.; Йохна М. А., д. е. н.; Король С. В., к. е. н.; Кравчик Ю. В., к. е. н.; Ковальчук С. В., д. е. н.; Кулинич Р. О., д. е. н.; Лук'янова В. В., д. е. н.; Ляшенко О. М., д. е. н.; Любохинець Л. С., д. е. н.; Матюх С. А., к. е. н.; Мікула Н. А., д. е. н.; Микитенко В. В., д. е. н.; Мороз О. В., д. е. н.; Несторенко Т. П., проф. (Польща); Нижник В. М., д. е. н.; Олуйко В. М., д. н. держ. упр.; Орлов О. О., д. е. н.; Поліщук І. І., д. е. н.; Прямухіна Н. В., д. е. н.; Рудніченко Є. М., д. е. н.; Семикіна М. В., д. е. н.; Скоробогата Л. В., к. е. н.; Стадник В. В., д. е. н.; Тельнов А. С., д. е. н.; Ткаченко І. С., д. е. н.; Троїцьковські Тадеуш, к. е. н. (Польща); Тюріна Н. М., к. е. н.; Філіппова С. В., д. е. н.; Хрущ Н. А., д. е. н.; Церуйова Тетяна, д. е. н. (Словакія); Череп А. В., д. е. н.; Чорна Л. О., д. е. н.

Технічний редактор

Кравчик Ю. В., к. е. н.

Редактор-коректор

Броженко В. О.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету,
протокол № 13 від 25.05.2023

Адреса редакції: Україна, 29016,
м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
Хмельницький національний університет
редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету"
☎ (0382) 67-51-08
e-mail: visnyk.khnu@khmnu.edu.ua
web: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik>

Зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24921-14861ПР від 12 липня 2021 року (перереєстрація)

© Хмельницький національний університет, 2023
© Редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету", 2023

ЗМІСТ

АНЖЕЛІКА КРУТОВА, ОКСАНА НЕСТЕРЕНКО ОБЛКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	7
МАРІЯ РУЩИШИН ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ІННОВАЦІЙНИХ ЗАСАДАХ	17
ВОЛОДИМИР ПАНЧЕНКО, ОКСАНА ПАНЧЕНКО МЕТОДИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ БІЗНЕСУ	24
ВАЛЕРІЙ ЖУК, ВІКТОР ЗАМЛІНСЬКИЙ, ОЛЕКСІЙ ДЯЧЕНКО РОЛЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛКУ У СТАНОВЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ	29
НАТАЛІЯ КАРВАЦКА, АНДРІЙ ГОНЧАРУК ОЦІНКА ТРЕНДІВ РОЗВИТКУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ	34
ЛАРИСА ГЕВЛИЧ, ІВАН ГЕВЛИЧ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОБЛКУ І АУДИТІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В ДИДЖИТАЛ-ЕКОНОМІЦІ	40
ЛЮДМИЛА САЧИНСЬКА СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ	45
НАТАЛІЯ ПАНЬКІВ, ОКСАНА МОТУЗ РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОГО БРЕНДУ СХІДНИЦІ В УМОВАХ ВІЙНИ	49
ТЕТЯНА АРХИПОВА, НАТАЛІЯ АВРАМЕНКО ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВА	63
ЮРІЙ КРАВЧИК, ОЛЕКСАНДР МОСКАЛЮК, ВІРА ШПИЛЬОВА, БОРИС КУЦЕНКО НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ	68
НАТАЛІЯ ГАВЛОВСЬКА, ВАДИМ ЗАКУСИЛО, ЄВГЕН РУДНІЧЕНКО, НАЗАР БРЕЦЬКО СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА	75
ТЕТЯНА ГІЛЬОРМЕ, ІЛІЯ НАКАШИДЗЕ ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ КОНСТРУКТИВУ СОНЯЧНИХ БАТАРЕЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ	82
ІГОР ЗВАРИЧ, ЛЕСЯ ДМИТРИШИН, ОЛЕНА ЗВАРИЧ РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У ФОРМУВАННІ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ	91
ЛЮДМИЛА ХОМЕНКО, НАТАЛІЯ ЯЦЕНКО, АНАСТАСІЯ МЕЛЬНИЧУК УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ОБЛКУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ НА ПРОМИСЛОВОМУ ПІДПРИЄМСТВІ	103
ДІНА ШКВАРУК ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АПК (НА ПРИКЛАДІ США)	110
ЯНА ПУХАЛЬСЬКА ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНУ ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ НОВИХ ПОКУПЦІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	114
ОЛЕНА ГЕЙДАРОВА ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ НЕЧІТКИХ МНОЖИН ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ КРИЗИ	118
ВІКТОРІЯ ЄВГУШЕНКО, ТЕТЯНА ШУБА, ЄВГЕН ЛІСЕНИЙ, ІЛІЯ РОЖЕНКО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ТОРГОВОГО ПЕРСОНАЛУ В УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЯХ	124
РУСЛАН ШАМРІН, ЮЛІЯ ЛІЖНИК ПАРАМЕТРИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ СПОЖИВЧИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТОВАРУ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ФІЛЬТРІВ ПОШУКУ В ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНІ	129
ОЛЕГ НИЖНИК, ІРИНА НИЖНИК КОМПЛЕКСНІСТЬ ОЦІНКИ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	134
МАРИНА ЛЕЩЕНКО, ВЛАДИСЛАВ ПАСЕНКО, ТЕТЯНА САХНО СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ АКТИВІЗАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У МІЖНАРОДНОМУ ФІНАНСОВОМУ ПРОСТОРІ	139
ІРИНА ФАДЄЄВА СТАБІЛІЗАЦІЙНІ ЗАХОДИ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НАФТОГАЗОВИДОБУВНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ	145
РУСЛАН АВГУСТИН, ІРИНА ДЕМКІВ ЗАСОБИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ ЯК ЧИННИКА ПОДОЛАННЯ ДЕПРЕСИВНОСТІ ВІДДАЛЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	151
АНДРІЙ САВЦЬКИЙ СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ АКТИВІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	156
АЛІНА ЯКИМЧУК, КОСТЯНТИН ПАВЛОВ, ОЛЕНА ПАВЛОВА, ІГОР ГОЛУБЧУК ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ В УКРАЇНІ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД	163
МАРТА ДЕРГАЛЮК РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	169
СВІТЛАНА КОВАЛЬ, ЮЛІЯ МИРОШ, ІГОР ГРИБИК АНАЛІЗ ЗМІН ПОТРЕБ СПОЖИВАЧІВ РУХОМОГО ЗВ'ЯЗКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	173
ВІКТОРІЯ ГРИЦУН СТАТИСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ	180
КОСТЯНТИН ЛАТИШЕВ, ОЛЕНА МОРОЗ, МАРИНА БІЛИК МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ БРЕНДІВ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ	186
ІРИНА ЄПФАНОВА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СЕКТОРА ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА	192
СВІТЛАНА КОВАЛЬЧУК МАРКЕТИНГОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ «ФОРМУЛИ 4 К» ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРАНТОВИХ ПРОГРАМ	199
ГАЛІНА СКИБА, СЕРГІЙ КОРБУТ, ІНГА ШАПОВАЛОВА СИСТЕМО-СТРУКТУРНИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ: СТАН І ПРІОРИТЕТИ ПОКРАЩЕННЯ	207
ІННА ІРТИЩЕВА, ІРИНА КРАМАРЕНКО, КОСТЯНТИН ЗАВГОРОДНИЙ ФОРМУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ ІНКЛЮЗИВНОСТІ	214

НАТАЛІЯ ГАВКАЛОВА, ОЛЬГА ДЕНИСЮК ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	220
СВІТЛАНА ТУЛЬЧИНСЬКА, ТЕТЯНА ТКАЧЕНКО ПРИНЦИПИ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КОНКУРЕНЦІЇ	226
СЕРГІЙ МОРОЗ, АЛЛА МЕЙШ, СОФІЯ ЛЕВЧЕНКО КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ	231
ВІТАЛІЙ КАЛІНІЧЕНКО МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ТОВАРНОЮ СПЕЦІАЛІЗАЦІЄЮ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	239
МІЛІТА ВЕНАЖИНДЕНЕ, ЛЮДМИЛА ЧОРНА, ОЛЕНА КОВАЛЕНКО МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА БІОЕКОНОМІКИ	244
МИХАЙЛО ГРОД, НАТАЛІЯ РЕЗНІКОВА ФІНАНСОВІ ТА ІНВЕСТИЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ СПРИЯННЯ ЦИРКУЛЯРНІЙ ЕКОНОМІЦІ: СТАЛІЙ РОЗВИТОК І КЛІМАТИЧНА НЕЙТРАЛЬНІСТЬ ЯК ТРИГЕРИ ОЗЕЛЕНЕННЯ МІЖНАРОДНИХ РИНКІВ КАПІТАЛУ	249
ЮРІЙ ГУДЗЬ, ВІТАЛІЙ КАРПЕНКО PEST-АНАЛІЗ В СИСТЕМІ МАРКЕТИНГОВОГО АНАЛІЗУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	260
ГАЛИНА БОЙКІВСЬКА, МАР'ЯНА КУШПІР НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ АТ «УКРТРАНСГАЗ» СТРИЙСЬКЕ ВУПЗГ	265
ОЛЕНА ЗОРІНА, НАТАЛІЯ КАМЕНЕВА, АЛІНА КІПРЕНКО РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ВИКОРИСТАННЯ РУХОМОГО СКЛАДУ НА СОБІВАРТІСТЬ ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ	271
ОЛЕНА БОЧКО БЕЗПЕКОВИЙ МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	280
СЕРГІЙ ПОПОВИЧ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ	285
ІЛОНА БАБУХ АКТУАЛЬНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА СУЧАСНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	291
ПЕТРО СКРИПЧУК, МИХАЙЛО СКРИПЧУК, ДАМІАН ПАНАСЮК, ВІКТОР РИБАК ЕКОЛОГІЧНА СЕРТИФІКАЦІЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ ТА ОБ'ЄДНАНИХ ГРОМАД: ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ТА БІЗНЕС-ПРОЦЕСИ ДЛЯ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ	295
ОЛЕНА ЗАГОРЯНСЬКА, ЯН ПРОЯЄВ, ЗЛАТА МАЛАНЧУК ВИКОРИСТАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ, ЗОКРЕМА ЯКІСНИХ ФОТОГРАФІЙ, ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ ТУРИСТІВ ДО КРЕМЕНЧУЦЬКОГО РЕГІОНУ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД	305
ВІТАЛІЙ КУСТОВ, ВІТАЛІЙ ТРЯЩЕНКО ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ	311
ТАРАС ВАСИЛЬЦІВ, РОСТИСЛАВ БАРАН ІНСТРУМЕНТИ ПРОТИДІЇ СИСТЕМНІЙ КОРУПЦІЇ: АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ	318
ІГОР МИХАЛЬЧУК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ: ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ	323
КУМАР ДЖАІН ПРАДІП, НАТАЛІЯ ГАВКАЛОВА, ЄВГЕНІЙ ЛИТОВЧЕНКО АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ВПЛИВУНА РІВЕНЬ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	331
ІРИНА ДВОРНИК, ОЛЕКСІЙ ДВОРНИК, ОЛЬГА ГАРАФОНОВА, ВАЛЕРІЙ ПАЛІСВ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ	338
ВІТАЛІЙ КАРПЕНКО КО-БРЕНДИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ	344
ОЛЕНА ПТАЩЕНКО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ	352
МИХАЙЛО ГАВЕНКО, ВІТАЛІЙ ШАРКО КОМЕРЦІЙНА ТА ЛОГІСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ КОНТРАКТНОГО ТИПУ	360
БОГДАН АНДРУШКІВ, ОЛЕКСАНДР ЧЕРЕП, НАТАЛІЯ КИРИЧ, ОЛЬГА ПОГАЙДАК, ОСТАП БОЙКО ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ НАГОРОДНОЮ СПРАВОЮ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ ТА ПОВООЄННИЙ ПЕРІОДИ	366
СЕРГІЙ МАТЮХ, ЄВГЕН РУДНІЧЕНКО, НАТАЛІЯ ГАВЛОВСЬКА ДЕТІНІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРІОРИТЕТНИХ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	373
ЮЛІЯ САМОЙЛИК, МАКСИМ ВЕРНИГОРА СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ	378
ОЛЕНА СМЕТАНЮК, ДМИТРО ЦІСАР ПЛАТФОРМИ ЯК БІЗНЕС-МОДЕЛЬ: ЗДОБУТТЯ КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ ЧЕРЕЗ ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД	386
НАТАЛІЯ МІЩЕНКО, НАТАЛІЯ ГРАДУК, ВОЛОДИМИР БОДНАРЮК ЗАСОБИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА МІКРОРІВНІ УПРАВЛІННЯ	391
БОГДАН ДЕРГАЛЮК, ОЛЬГА КОЖЕМЯЧЕНКО МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ	397
ГАННА ЖОСАН, ПАВЛО ДОБРЯНСЬКИЙ АНАЛІЗ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	401
ІРЕНА СВИДРУК, ВОЛОДИМИР ГРИНІВ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	405
НАТАЛІЯ ПРЯМУХІНА ПРІОРИТЕТИ ЛЮДИНООРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ	412
ОЛЕНА ЮДІНА, НАТАЛІЯ СТЕБЛЮК, СЕРГІЙ ІВАНЦОВ, ДАР'Я ВАСЬКОВА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКЛАДУ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ	418

CONTENCE

ANZHELIKA KRUTOVA, OKSANA NESTERENKO ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF THE WAR'S IMPACT ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS ACHIEVEMENT EVALUATION	7
MARIIA RUSHCHYSHYN FACTORS FOR THE FORMATION OF FINANCIAL SECURITY FOR THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC ENTERPRISES ON THE BASIS OF INNOVATION	17
VOLODYMYR PANCHENKO, OKSANA PANCHENKO METHODOLOGICAL AND APPLIED PRINCIPLES OF SOCIAL RESPONSIBILITY MANAGEMENT OF BUSINESS ENTITIES	24
VALERIY ZHUK, VIKTOR ZAMLYNSKYI, OLEKSIH DIACHENKO THE ROLE OF ACCOUNTING IN THE FORMATION OF ECONOMIC SCIENCE	29
NATALIIA KARVATSKA, ANDRII HONCHARUK ASSESSMENT OF TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF BUSINESS ENVIRONMENT OF UKRAINE IN UNSTABLE CONDITIONS	34
LARYSA HEVLYCH, IVAN HEVLYCH INFORMATION TECHNOLOGIES IN ACCOUNTING AND AUDIT: PROBLEMS AND PERSPECTIVES IN THE DIGITAL ECONOMY	40
LIUDMYLA SACHYNSKA CURRENT STATE AND PROBLEMS OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE	45
NATALIA PANKIV, OKSANA MOTUZ DEVELOPMENT OF THE SKHIDNYTSIA TOURISM BRAND IN WARTIME CONDITIONS	49
TETIANA ARKHYPOVA, NATALIYA AVRAMENKO INTERNET ADVERTISING AS A TOOL FOR DIGITAL MARKETING OF THE ENTERPRISE	63
YURIY KRAVCHYK, OLEKSANDR MOSKALYUK, VIRIA SHPILEVA, BORIS KUTSENKO DIRECTIONS FOR IMPROVING THE INSTITUTIONAL SUPPORT OF THE STATE POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS IN RURAL AREAS	68
NATALIIA HAVLOVSKA, VADIM ZAKUSILO, YEVHENII RUDNICHENKO, NAZAR BRETSKO MODERN APPROACHES TO ENTERPRISE DEVELOPMENT MANAGEMENT	75
TETIANA HILORME, LILIYA NAKASHYDZE DETERMINATION OF THE INFLUENCE OF THE SOLAR CELLS DESIGN ON THEIR FUNCTIONING EFFICIENCY	82
IHOR ZVARYCH, LESIA DMYTRYSHYN, OLENA ZVARYCH THE ROLE OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS IN FORMING OF THE REGION DEVELOPMENT POTENTIAL: THEORETICAL AND APPLIED ASPECT	91
LYUDMILA KHOMENKO, NATALIYA YATSENKO, ANASTASIA MELNYCHUK IMPROVEMENT OF THE TECHNOLOGICAL PROCESS ACCOUNTING OF SALARY AT THE INDUSTRIAL ENTERPRIS	103
DINA SHKVARUK FOREIGN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF THE APC (ON THE EXAMPLE OF THE USA)	110
YANA PUKHALSKA FEATURES OF CREATING AN INTERNET STORE TO ATTRACT NEW BUYERS IN MODERN CONDITIONS	114
OLENA HEIDAROVA APPLICATION OF FUZZY SET METHODS FOR MAKING MANAGEMENT DECISIONS IN CRISIS CONDITIONS	118
VICTORIA YEVTUSHENKO, TETIANA SHUBA, YEVHEN LISENYI, ILYA ROZHENKO IMPROVING THE PROCESS OF TRAINING OF SALES PERSONNEL IN UKRAINIAN COMPANIES	124
RUSLAN SHAMRIN, YULIIA LYZHNYK PARAMETRIC CLASSIFICATION OF THE CONSUMER PROPERTIES OF THE GOODS FOR THE APPLICATION OF SEARCH FILTERS IN THE INTERNET STORE	129
OLEH NYZHNYK, IRYNA NYZHNYK THE COMPLEXITY OF ASSESSING THE LEVEL OF ECONOMIC SECURITY OF INNOVATION-ORIENTED SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS ...	134
MARYNA LESHCHENKO, VLADYSLAV PASENKO, TETIANA SAKHNO MODERN DETERMINANTS OF FOREIGN INVESTMENT' ACTIVATION IN THE INTERNATIONAL FINANCE AREA	139
IRYNA FADYEYEVA STABILIZATION MEASURES TO IMPROVE THE ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF OIL AND GAS EXTRACTION ENTERPRISES	145
RUSLAN AVHUSTYN, IRYNA DEMKIV MEANS OF STIMULATING THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AS A FACTOR OF OVERCOMING THE DEPRESSION OF REMOTE SETTLEMENTS OF TERRITORIAL COMMUNITIES	151
ANDRII SAVITSKYI STRATEGIC PLANNING OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM ON THE BASIS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY MAINAINANCE	156
ALINA YAKYMCHUK, KOSTIANTYN PAVLOV, OLENA PAVLOVA, IHOR GOLUBCHUK ECONOMIC FOUNDATIONS OF RESOURCE CONSERVATION IN UKRAINE: FOREIGN EXPERIENCE	163
MARTA DERHALIUK REGULATION OF DIGITAL TRANSFORMATION PROCESSES OF REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS	169
SVITLANA KOVAL, YULIIA MYROSH, IHOR HRYBYK ANALYSIS OF CHANGES IN THE NEEDS OF MOBILE COMMUNICATION CONSUMERS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE .	173
VIKTORIIA HRYTSUN STATISTICAL SECURITY OF ECONOMIC MANAGEMENT	180
KOSTIANTYN LATYSHEV, OLENA MOROZ, MARYNA BILYK MODEL OF IMPLEMENTATION OF THE COMMUNICATION STRATEGY OF BRANDS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT	186
IRYNA YEPIFANOVA ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC TOOLS OF STATE POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF THE HOUSING SECTOR	192
SVITLANA KOVALCHUK MARKETING ASPECTS OF THE APPLICATION OF "FORMULA 4 K" IN THE IMPLEMENTATION OF GRANT PROGRAMS	199
HALYNA SKYBA, SERGEY KOR BUT, INGA SHAPOVALOVA SYSTEMATIC AND STRUCTURAL DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY OF UKRAINE: STATE AND PRIORITIES FOR IMPROVEMENT	207
INNA IRTYSHCHEVA, IRYNA KRAMARENKO, KONSTANTIN ZAVGORODNIY THEY ARE SHAPING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY BASED ON INCLUSIVENESS	214

NATALIYA GAVKALOVA, OLGA DENYSIUK INTEGRATIVE PROCESSES IN THE AGRICULTURAL COMPLEX OF THE NATIONAL ECONOMY	220
SVITLANA TULCHYNSKA, TETIANA TKACHENKO PRINCIPLES OF THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF COMPETITION	226
SERGIY MOROZ, ALLA MEISH, SOFIA LEVCHENKO CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS IN UKRAINE DURING THE WAR COMPETITION	231
VITALII KALINCHENKO MECHANISM OF MANAGING PRODUCT SPECIALIZATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	239
MILITA VIENAZINDIENÉ, LUDMILA CHORNA, OLENA KOVALENKO MODELING OF BUSINESS PROCESSES TO CREATE AN INFORMATION SYSTEM FOR MANAGING THE QUALITY OF A BIOECONOMY ENTERPRISE	244
MYHAILO GROD, NATALIYA REZNIKOVA FINANCIAL AND INVESTMENT TOOLS FOR PROMOTING THE CIRCULAR ECONOMY: SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND CLIMATE NEUTRALITY AS TRIGGERS FOR THE GREENING OF INTERNATIONAL CAPITAL MARKETS	249
IURIY GUDZ, VITALII KARPENKO PEST ANALYSIS IN THE SYSTEM OF MARKETING ANALYSIS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	260
GALYNA BOIKIVSKA, MARIANA KUSHPIR APPROACHES TO ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF THE TRAINING AND PERSONNEL DEVELOPMENT SYSTEM IN UKRTRANSNAZ JSC STRYI PRODUCTION MANAGEMENT OF UNDERGROUND GAS STORAGE	265
OLENA ZORINA, NATALIYA KAMENEVA, ALINA KIPRENKO RESULTS OF A STUDY OF THE INFLUENCE OF QUALITATIVE INDICATORS OF THE USE OF ROLLING STOCK ON THE COST OF FREIGHT TRANSPORTATION	271
OLENA BOCHKO A SECURITY MECHANISM FOR INCREASING THE LEVEL OF COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE	280
SERHII POPOVYCH CONTROL OVER THE USE OF STATE FUNDS	285
ILONA BABUKH RELEVANCE AND SPECIFICITY OF MODERN RESEARCH METHODOLOGY	291
PETRO SKRYPCHUK, MYKHAILO SKRYPCHUK, DAMIAN PANASIUK, VICTOR RYBAK ENVIRONMENTAL CERTIFICATION OF TERRITORIES OF NATURAL AND ECONOMIC SYSTEMS AND UNITED COMMUNITIES: DIGITALIZATION AND BUSINESS PROCESSES FOR CIRCULAR ECONOMY	295
OLENA ZAHORIANKA, YAN PROIAIEV, ZLATA MALANCHUK USE OF MARKETING TOOLS, IN PARTICULAR OF QUALITY PHOTOS, TO ATTRACT TOURISTS TO THE KREMENCHUT REGION IN THE POST-WAR PERIOD	305
VITALIY KUSTOV, VITALIY TRYASHCHENKO PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION TECHNOLOGY MARKET IN UKRAINE	311
TARAS VASYLTSIV, ROSTYSLAV BARAN TOOLS FOR ANTI-SYSTEMIC CORRUPTION: ASPECTS OF ECONOMIC SECURITY OF BUSINESS	318
IHOR MYKHALCHUK COMPETITIVENESS OF BUSINESS STRUCTURES AS A MANAGEMENT OBJECT: EVOLUTION OF METHODOLOGICAL APPROACHES	323
KUMAR JAIN PRADEEP, NATALIYA GAVKALOVA, YEVHENII LYTOVCHENKO ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE LEVEL OF COMMUNICATIVE INTERACTION OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES	331
IRYNA DVORNYK, OLEKSII DVORNYK, OLGA GARAFONOVA, VALERII PALIIEV IMPROVEMENT OF THE MECHANISM FOR CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE	338
VITALII KARPENKO CO-BRANDING AS A TOOL FOR FORMING JOINT INNOVATIVE MARKETING ACTIVITIES OF DAIRY PROCESSING ENTERPRISES	344
OLENA PTASHCHENKO REGULATION OF ACTIVITIES OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS: FINANCIAL ASPECT	352
MYKHAILO HAVENKO, VITALII SHARKO COMMERCIAL AND LOGISTICS ACTIVITIES IN THE DIGITAL CONTRACT-TYPE ECONOMY	360
BOHDAN ANDRUSHKIV, OLEXANDR CHEREP, NATALIYA KYRYCH, OLHA POHAJDAK, OSTAP BOIKO FEATURES OF THE ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF AWARDS IN UKRAINE DURING THE WAR AND POST-WAR PERIODS	366
SERHIY MATYUKH, YEVHENII RUDNICHENKO, NATALIYA HAVLOVSKA DETINIZATION OF THE FUNCTIONING OF THE PRIORITY INDUSTRIES OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE CONTEXT OF ENSURING ITS FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY	373
IULIYA SAMOILYK, MAXYM VERNYGORA STRATEGIC PERSPECTIVES OF THE AGRICULTURE SECTOR DEVELOPMENT UNDER THE GLOBAL CIRCULAR ECONOMY CONDITIONAL	378
OLENA SMETANIUK, DMYTRO TSISAR PLATFORMS AS A BUSINESS MODEL: GAINING A COMPETITIVE ADVANTAGE THROUGH AN ECOSYSTEM APPROACH	386
NATALIYA MITSENKO, NATALIYA HRADYUK, VOLODYMYR BODNARIUK MEANS OF DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF SOCIAL RESPONSIBILITY AT THE MICRO-LEVEL OF MANAGEMENT	391
BOGDAN DERGALIUK, OLGA KOZHEMYACHENKO METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES	397
HANNA ZHOSAN, PAVLO DOBRIANSKYI ANALYSIS OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT STRATEGY IN A STATE OF WAR AT AN ENTERPRISE	401
IRENA SVYDRUK, VOLODYMYR HRYNIV FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF INVESTMENT DEVELOPMENT OF DOMESTIC TRADE IN THE CONDITIONS OF WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE'S ECONOMY	405
NATALIYA PRIAMUKHINA PRIORITIES OF THE PEOPLE-ORIENTED APPROACH IN THE ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT SYSTEM OF UKRAINE	412
OLENA YUDINA, NATALIYA STEBLIUK, SERHII IVANTSOV, DARYA VASKOVA FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL POTENTIAL OF TOURISM AND HOSPITALITY INSTITUTION	418

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-1>

УДК 657.37:336.225.64:631.1

Анжеліка КРУТОВА

Українська інженерно-педагогічна академія

<https://orcid.org/0000-0002-7154-6233>

e-mail: ankrutova@ukr.net

Оксана НЕСТЕРЕНКО

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

<https://orcid.org/0000-0002-9516-0917>

e-mail: o.nesterenko@karazin.ua

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті доведено, що розробка інструментарію обліково-аналітичного забезпечення для оцінки досягнення суб'єктами господарювання цілей сталого розвитку під час війни стає важливим науково-практичним завданням. Проаналізовано вплив російської агресії на досягнення цілей сталого розвитку як на рівні України, так і всього світу. Визначено основні проблеми з якими зіштовхнеться Україна при підготовці добровільного національного огляду під час війни та запропоновано шляхи їх вирішення. Для формування надійного обліково-аналітичного забезпечення визначення впливу війни на рівень кожного з визначених 183 індикаторів сталого розвитку запропоновано адаптувати методіку, яка базується на розрахунку симулятора рівня руйнування економіки внаслідок війни та передбачає визначення низки ключових показників: коефіцієнту рівня шкоди від війни; коефіцієнту інтенсивності збройних нападів; масштабу військових руйнувань; співвідношення рівнів інфляції та безробіття під час війни.

Ключові слова: обліково-аналітичне забезпечення; сталий розвиток; військова агресія; добровільний національний огляд; індикатори; показники.

Anzhelika KRUTOVA

Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

Oksana NESTERENKO

V. N. Karazin Kharkiv National University

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF THE WAR'S IMPACT ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS ACHIEVEMENT EVALUATION

Introducing of organizational and methodological tools of accounting and analytical support developing for assessing the impact of war on achieving of the Sustainable Development Goals and working-out of practical recommendations on its use both at the national level and at the level of economic entities is the purpose of the article. The influence of Russian aggression on achieving of the Sustainable Development Goals both by Ukraine and the whole world is analyzed. The main challenges that Ukraine will face in the preparation of a Voluntary National Review during and after the war are identified, namely: the complexity of information collection, including monitoring, evaluation of Russian invasion negative economic effects on the world; the general availability of data, and specific difficulties of disaggregated and alternative data collection on evaluation the impact of Russo-Ukrainian war on Ukrainian and world's economy; coordination of national strategies of resource mobilization for economic damage overcoming; challenges related to aligning institutions, institutional capacity formation, effective governance, decentralization, ensuring policy coherence etc. It is proven that accounting system produces a significant volume of information flows circulating in the globe. It was determined that a significant place in the process of accounting and analytical support formation at the corporate level is occupied by the development of metric systems and methods of evaluating financial and non-financial indicators, which allow evaluation of a company's activities results as accurately and reliably as possible from point of view of various aspects. Accounting and analytical systems provide basis for Sustainable Development Goals indicators determining at national level. In order to form reliable accounting and analytical support for determining the impact of war on identified by UN 183 indicators of sustainable development it is proposed to adapt the methodology, which is based on the war economic destruction level simulator methodology, which is based on natural disasters vulnerability evaluation model and involves determination of a number of key indicators, such as: the war damage level rate; the armed attacks intensity rate, the war destruction magnitude rate, the inflation and unemployment levels in war ratio. In order to adapt the proposed methodology, it is recommended to calculate the rate of the war impact on the Sustainable Development Goals achievement over the past ten years, which corresponds to the 2030 Agenda for Sustainable Development and the period during which Ukraine suffers from the Russian aggression. Implementing the proposed methodology of the war negative economic, social and ecological effects measuring could be used to create an informational basis for the most effective recovery of our country and will be of service for formation of an effective system of evaluation the impact of the war on the SDGs achievement at both national and global levels.

Keywords: accounting and analytical support; Sustainability; military aggression; impact of war; voluntary national review; SDG's achievement indicators; Indexes.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Особливої актуальності питання розробки адекватного обліково-аналітичного забезпечення для реалізації концепції сталого розвитку набули після Саміту зі сталого розвитку, що проходив у Нью-Йорку в 2015 р., на якому 193 держави-члени Організації Об'єднаних Націй одностайно прийняли нову глобальну програму сталого розвитку, що містить 17 цілей, яких світ має досягнути до 2030 року. У сучасному світі,

коли глобалізація та міжнародна взаємодія набуває все більшої ваги, облік цілей сталого розвитку стає надзвичайно важливим завданням для кожної країни взагалі, та, відповідно, для кожного підприємства зокрема. Оскільки згідно з результатами дослідження Європейської Бізнес Асоціації (ЕБА) [1], пріоритетні для бізнесу Цілі сталого розвитку в 2022 році відповідають цілям країн, що розвиваються і, фактично, бізнес виконує функцію держави. Умови євроінтеграції додають до цього завдання нові виклики та вимоги, оскільки приєднання до Європейського Союзу не тільки вимагає виконання ряду певних критеріїв, але й зобов'язує країну-кандидата до досягнення та збереження певного рівня економічного, соціального та екологічного благополуччя.

Підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, для забезпечення дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, в 2019 р. Президент України Володимир Зеленський підписав Указ №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [2]. У той же час, у вересні 2019 року, під час участі у Діалозі лідерів на Саміті ООН з питань Цілей сталого розвитку в рамках 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку (США) Володимир Зеленський цілком слушно наголосив: «...Жодна держава не досягне сталого розвитку без миру та відчуття безпеки. Сталий розвиток неможливий під звуки пострілів і вибухів, неможливий там, де панують агресивні геополітичні стратегії, що аплодують вторгненню до інших держав і порушенню прав і свобод людини» [3].

Глобальні геополітичні ризики різко зросли після вторгнення Росії в Україну. Інвестори, учасники ринку та політики очікують, що війна матиме гальмівний вплив на світову економіку, водночас підштовхуючи інфляцію, що призведе до різкого зростання невизначеності та ризиків серйозних несприятливих наслідків. Як приклад цих занепокоєнь, квітневе видання 2022 року World Economic Outlook Міжнародного валютного фонду містить більше 200 згадок слова «війна». Певні економічні ефекти вже матеріалізуються. Економіка росії та України різко скорочується як прямий наслідок війни та санкцій, накладених на країну агресора. Товарні ринки переживають хвилювання, а фінансові ринки були дуже нестабільними з початку конфлікту [4].

Повномасштабна війна на території України серйозно ускладнила досягнення цілей сталого розвитку, а подальше її загострення може призвести до більш руйнівних наслідків у вигляді знищення інфраструктури, виснаження економіки та негативного впливу на стан довкілля. У таких умовах, розробка інструментарію обліково-аналітичного забезпечення для оцінки досягнення суб'єктами господарювання цілей сталого розвитку стає ще більш важливим науково-практичним завданням, оскільки необхідно швидко та ефективно відновлювати економіку та соціальну сферу, забезпечувати належний рівень життя та зберігати навколишнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання вимірювання окремих аспектів досягнення цілей сталого розвитку в обліковій системі досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, а саме: Х. Джобстл [5], І. В. Жиглей [6], О. А. Зоріна [7], Д. О. Грицишен [8], Л. В. Чижевська, Т. В. Затока [9] та ін. Методологічні основи бухгалтерського обліку сталого розвитку та визначення його цілей, завдань, об'єкта, предмета, методів, функцій та ключових аспектів досліджував О. Г. Сокіл [10]. При цьому автор цілком слушно зазначає, що розробка методології бухгалтерського обліку сталого розвитку стане вирішальним моментом обліково-аналітичного забезпечення не лише великих корпорацій, але й малих підприємств, які, можливо, частіше переймаються екологічною і соціальною безпекою місцевості їх господарської діяльності. Особливо актуальна ця теза в сучасних умовах господарювання.

У практичній площині питання сталого розвитку активно досліджують і реалізують різноманітні підходи до оцінки їх досягнення в бізнес-практиці представники соціально відповідальних компаній-членів ЕБА, зокрема: Ю. Берещенко (Астарта Київ), Ю. Чермазович (Арселор Міттал Кривий ріг), З. Костюк (Auchan Україна), В. Федьчук (Вауер), Т. Калашнюк (АЗК WOG), Є. Григоренко, К. Юрченко (Deloitte), Н. Колядко (ЕРАМ Україна), О. Романюк (Укргазвидобування) та ін. Особливостям оцінювання досягнення цілей сталого розвитку в умовах воєнного часу та післявоєнного відновлення приділяють увагу такі науковці, як І. Гайдучський та А. Голобородько [11], Ю. Берещенко [12], Т. Ясінська [13], Н. Петрецька [14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Аналізуючи науковий внесок вчених та практику діяльності соціально-відповідальних підприємств, необхідно зазначити про недостатню розробленість організаційно-методичних аспектів формування обліково-аналітичного забезпечення для оцінки досягнення цілей сталого розвитку під час війни, що є достатньо актуальним питанням та потребує дослідження. Вирішення цієї проблеми допоможе вітчизняним суб'єктам господарювання ефективно управляти своїми ресурсами та фінансами, контролювати ризики та приймати ефективні рішення на основі аналізу даних та стане підґрунтям для розробки нових методів та інструментів управління сталим господарюванням в умовах війни та нестабільності, а також в період повоєнного відновлення нашої держави.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування організаційно-методологічних засад формування методологічного інструментарію та обліково-аналітичного забезпечення для оцінки впливу війни на досягнення цілей сталого розвитку та розробка практичних рекомендацій щодо його використання як на національному рівні, так і на рівні суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу

Зміна парадигми функціонування глобалізованої економіки на основі принципів сталого розвитку, що акцентують увагу на єдності економічного, екологічного та соціального компонентів у поступальному гармонізованому розвитку людства, вимагає підвищення прозорості ведення бізнесу суб'єктами господарювання та практичного втілення інструментарію обліково-аналітичного забезпечення для оцінки рівня досягнення цілей сталого розвитку, який дозволить всебічно і комплексно висвітлювати не тільки виробничо-фінансову діяльність суб'єктів господарювання, але й усі ресурси (фінансові, природні, соціальні, інтелектуальні), що використовуються й створюються ними для внутрішніх і зовнішніх користувачів та забезпечують безперервність бізнесу й сталий розвиток.

Історично періоди підвищених геополітичних ризиків асоціювалися зі значними негативними наслідками для глобальної економічної діяльності [4]. Війни знищують людський і матеріальний капітал, спрямовують ресурси на менш ефективне використання, перенаправляють міжнародну торгівлю та потоки капіталу, що порушує глобальні ланцюжки поставок, впливають на економічну діяльність та бізнес через затримку інвестицій, підриваючи довіру споживачів і посилюючи фінансові наслідки.

Не виключенням стала і російсько-українська війна, яка спровокувала численні глобальні кризи. Це найгірша криза біженців у Європі з часів Другої світової війни, яка не лише впливає на цей регіон, а має глобальні наслідки – ланцюжки поставок були порушені у всьому світі, ціни на продовольство, енергію, транспорт та інші товари першої необхідності різко зросли, людство стикнулося з реальним ризиком зростання голоду в беспрецедентних масштабах [15]. Окрім людських жертв, збройний конфлікт має величезний вплив на довкілля, економіку та суспільство. Це спровокувало хвилю подій із наслідками на глобальному рівні, особливо в енергетиці та продовольстві. Ескалація конфлікту створює серйозну загрозу досягненню Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй [11]. Білл Гейтс заявив, що через війну в Україні світ навряд чи зможе досягти хоча б однієї цілі сталого розвитку ООН, які мали бути досягнуті до 2030 року [16]. В таблиці 1 наведено зміст цілей сталого розвитку та вплив російської агресії на досягнення цих цілей як на рівні України, так і всього світу.

Незважаючи на такі жахливі наслідки війни, які значно впливають на досягнення цілей сталого розвитку нашою державою зокрема, та інших європейських країн взагалі, 96% вітчизняних суб'єктів господарювання продовжують орієнтуватися на Цілі сталого розвитку у своїй діяльності і під час військової агресії. Це підтверджують дані другого щорічного експертного дослідження рівня інтеграції Цілей сталого розвитку ООН у стратегію бізнесу та стратегію розвитку України, що провела Європейська Бізнес Асоціація. При цьому, Секретаріат Кабінету Міністрів України оголосив про намір провести та подати Добровільний національний огляд (ДНО) щодо Цілей сталого розвитку в Україні у 2023 році [18].

До основних проблем, з якими зіштовхнеться Україна під час підготовки ДНО під час війни доцільно віднести складність збору інформації, включаючи моніторинг, оцінку та (статистичне) нарощування потенціалу, загальну доступність даних та специфічні труднощі для збирання та використання дезагрегованих та альтернативних даних; узгодження національних стратегій та планів й їх реалізація, включаючи фінансування та мобілізацію ресурсів; інституційні виклики, пов'язані з узгодженням інститутів, розбудовою інституційного потенціалу, ефективним управлінням, децентралізацією, забезпеченням узгодженості політики тощо.

Для нівелювання наведених проблем інструменти та механізми збору інформації про досягнення ЦСР мають розроблятися обліковцями на різних рівнях – від корпоративного до національного. Саме обліково-аналітична система є виробником значного обсягу циркулюючих в глобальному просторі інформаційних потоків. Тому бухгалтерська спільнота має ініціювати пошук шляхів вирішення проблем, що виникають в країні у зв'язку з підготовкою ДНО під час війни.

Інтегрованість бухгалтерського обліку сталого розвитку забезпечує синтетичний і аналітичний комплексний підхід до екологічної та соціальної складової виробничо-господарської діяльності підприємства, а також обліково-аналітичного забезпечення [10]. Для розрахунку темпів зростання наслідків війни на досягнення відповідних ЦСР в практичну діяльність суб'єктів господарювання доцільно впроваджувати багатоцільову інтегровану облікову систему, яка буде спроможною надавати інформацію для розрахунку індикаторів за всіма розділами корпоративної звітності та дозволить розширити об'єктний склад бухгалтерського обліку. При цьому, інтегрованій обліковій системі, для формування адекватного інструментарію обліково-аналітичного забезпечення для оцінки досягнення цілей сталого розвитку суб'єктами господарювання в умовах війни притаманні певні властивості, а саме: наявність взаємозв'язків (прямих і зворотних) між бухгалтерським, екологічним, соціальним та стратегічним обліком; багатоаспектна цільова спрямованість; структуризація та упорядкованість показників кожного виду обліку; досягнення

цілей сталого розвитку; стійкість та адаптованість до впливу негативних зовнішніх факторів, пов'язаних з військовою агресією; постійне підлаштовування до вимог зацікавлених сторін (особливо інвесторів); дотримання відповідних нормативно-правових вимог; наявність синергії між організаційними, інформаційними, обліковими та управлінськими механізмами суб'єкта звітування.

Таблиця 1

Вплив війни на досягнення цілей сталого розвитку в Україні

№ цілі	Коротке трактування цілі	Вплив війни на досягнення цілі
1	2	3
1	Побороти бідність у всьому світі та у всіх її проявах	Відповідно до сценарного моделювання ПРООН, до 90 відсотків населення України може зіткнутися з бідністю та надзвичайною економічною вразливістю внаслідок війни, що відкине країну та регіон на десятиліття назад і залишить глибокі соціальні та економічні шрами для майбутніх поколінь. Відсоток людей, що живуть за межею бідності в Україні може підвищитися за оцінками ПРООН до 28% порівняно з 2% у довоєнний період, що становить більш 11 мільйонів людей
2	Побороти голод, покращити доступність та якість харчування, а також стимулювати сталі сільське господарство	Україна є значним експортером сільськогосподарської продукції, а в процесі війни вагома частка врожаю знищується або фермери не мають змоги його зібрати, що впливає на доходи та засоби до існування всіх учасників ланцюга постачання. За різними оцінками, приблизно 30%-40% площ соняшнику, зернових і кукурудзи не зібрані або не будуть засіяні. Вплив війни на глобальний ринок ключових продуктів харчування також є драматичним, оскільки росія та Україна займають близько 29% світового ринку пшениці та 17% кукурудзи. В першу декаду березня 2022 року Чиказька зернова біржа зафіксувала найвищу ціну на ф'ючерси в 13,50 доларів США за бушель порівняно з 8 доларами станом на 21 лютого 2022 року
3	Забезпечити підтримку здоров'я та поширення здорового способу життя для всіх людей, незалежно від віку	Забезпечити міцне здоров'я та благополуччя на війні практично неможливо, особливо коли атакуються самі заклади охорони здоров'я. Від початку повномасштабної війни в Україні пошкоджено 1218 закладів охорони здоров'я. Зокрема, 540 лікарень – зруйновані частково, а 173 – повністю
4	Забезпечити всеохоплюючий та справедливий доступ до освіти та поширювати можливості для навчання протягом всього життя	За даними Forbs за рік війни в Україні зазнали пошкоджень 1355 шкіл, 942 дитячих садка, 128 закладів професійно-технічної, 108 фахової передвищої та 59 вищої освіти. Всього збитки освітній інфраструктурі склали \$8,6 млрд. Загалом, за даними офісу Верховного комісара ООН з питань біженців, за рік війни із понад 8 млн українців, які виїхали до Європи, майже 5 млн зареєструвалися в системі тимчасового захисту ЄС, 47% з них мають вищу освіту
5	Досягнути гендерної рівності та посилити права жінок	Звіт ООН з гендерних питань показує, що наслідки війни особливо непропорційні для внутрішньо переміщених осіб і маргіналізованих груп, таких як очоловані жінками домогосподарства, ЛГБТ-люди та люди з особливими потребами. Жінки та дівчата також підкреслили низький доступ до медичних послуг, особливо для постраждалих від гендерно-зумовленого насильства, вагітних жінок і новоспечених матерів, а також зростаючий страх перед гендерно-зумовленим насильством і нестачею їжі, особливо для тих, хто перебуває у тимчасово окупованих регіонах та регіонах, де ведуться активні бойові дії. Багато респондентів також говорили про труднощі та бар'єри, з якими вони стикаються в доступі до гуманітарної допомоги та послуг, і близько 50 відсотків жінок і чоловіків зазначили, що психічне здоров'я є основною сферою життя, на яку вплинула війна
6	Забезпечити доступність води та водоочищення, а також сталі управління водними ресурсами	За даними Міжнародного дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), шість мільйонів людей на сході України борються за доступ до питної води. Через вторгнення росії 1,4 мільйона людей на сході України залишилися без доступу до водопровідної води. Ще 4,6 мільйона людей по всій країні опинилися під загрозою втрати водопостачання через пошкодження водопроводу та електромереж. У Маріуполі тисячі людей використовують брудні джерела у пошуках будь-якої доступної води. Великі міста Донецької та Луганської областей також відрізані від водопостачання, і ще 340 000 людей можуть залишитися без води, якщо пересохне водосховище у Горлівці, що на Донеччині
7	Забезпечити можливість використання доступної, надійної, безпечної та сталої енергії для всіх мешканців	Війна в Україні нагнітає потрібну кризу на світових ринках продовольства, енергії та фінансів, йдеться у звіті ООН. Енергетичні ринки були напруженими ще до початку кризи після сильного споживчого попиту та високого зростання ВВП у 2021 році. Ситуація значно погіршилася внаслідок війни, та вимагає відповідних дій міжнародної спільноти з метою стабілізації енергетичних ринків. Росіяни захопили ЗАЕС, а це 40% загальної атомної потужності України, тому існує ризик, що постачання електроенергії звідти припиниться взагалі. В Україні за понад 100 днів війни було зруйновано Кременчуцьку, Охтирську та Луганську ТЕЦ, Запорізька та Слов'янська теплоелектроцентралі призупинили свою роботу
8	Стимулювати сталі та всеохоплюючі економічне зростання, повну та продуктивну зайнятість і гідні умови праці	Вторгнення росії в Україну має глобальний негативний економічний ефект, посиливши негативні наслідки глобальної пандемії. За даними світового банку у 2022 році рівень інфляції склав 7,3%, що більше ніж вдвічі перевищило показник 2021 року (3,4%). Україна зіткнулася з найбільшою хвилею еміграції та суттєвим зростанням безробіття. Конфлікт мав глобальний хвилевий ефект, підвищивши інфляцію та ціни на продовольство та енергоносії. Попередні дослідження показали, що вплив війни на інфляцію та безробіття буде глобальним. Російська агресія драматично вплинула на зайнятість населення не лише в Україні, а й у всьому світі, спричинивши зростання глобального індексу безробіття з 6,2% у 2021 році до 8,0% у 2022

1	2	3
9	Збудувати стійку інфраструктуру, поширювати всеохоплюючу та сталу індустріалізацію та пришвидшити інновації	За даними Київської школи економіки збитки України від початку повномасштабної війни, яку розгорнула країна-терористка росія, сягають \$500-750 млрд. Агресор лише інфраструктури зруйнував на \$138 млрд. Наразі оцінка не враховує інформацію про шкоду, завдану внаслідок бойових дій, мінування, природним ресурсам, тваринному господарству, запасам компаній (на складах, в магазинах тощо), рухомого майна, військового майна, майна телеком-операторів тощо
10	Зменшити нерівність всередині країн та між ними	За попередніми оцінками міністерства економіки, за 2022 рік український ВВП скоротився на понад 30%, що стало найбільшим та найстрімкішим падінням за 30 років незалежності України. У зв'язку з нинішніми обставинами Україна може втратити 18 років соціально-економічних досягнень зі значним ефектом поширення на інші країни
11	Зробити міста та інші поселення зручними, безпечними, стійкими та екологічно дружніми	Через бомбардування та обстріли все більше українських міст перетворюються на руїни, а умови життя неадекватні на всій території. Мешканці стикаються з величезною нестачею основних продуктів (наприклад, їжі, води чи ліків). Цивільна інфраструктура сильно пошкоджена, а кількість людей, які втекли з міст, величезна
12	Забезпечити сталі практики споживання та виробництва	За підсумками 2022 року, споживча інфляція в Україні становила 26,6%, а якщо рахувати від січня 2022 до січня 2023 року – 26%, такими є дані державної служби статистики. Проте є категорії товарів, на які ціни зросли значно більше за середній показник інфляції. Зокрема, темпи зростання цін на пальне за підсумками 2022 року сягнули майже 70%
13	Вжити негайних дій для боротьби зі зміною клімату та її наслідками	Найбільша кількість випадків впливу на довкілля зафіксована у Луганській, Донецькій, Харківській та Київській областях. Це ті райони, де безпосередньо йшли та йдуть активні бойові дії. Але майже в кожному регіоні України є ті чи інші зафіксовані випадки забруднення навколишнього середовища. Кожен підрив нафтобази, індустріальних об'єктів, хімічних заводів, пошкодження резервуарів із добривами – все це може становити і становить загрозу довкіллю та здоров'ю людей на всій території України
14	Зберегти та стало використовувати ресурси океанів, морів та морських екосистем задля їх сталого розвитку	Прибережні та морські екосистеми зазнали впливу хімічного забруднення як з наземних, так і з морських джерел. Пошкодження та порушення роботи інфраструктури водопостачання та водовідведення у верхній течії внаслідок фізичного пошкодження та знеструмлення призводять до збільшення обсягів скидання стічних вод. Націлювання на промислові і портові об'єкти уздовж річок, лиманів і узбережжя призвело до добре задокументованих інцидентів забруднення. Азово-Чорноморське узбережжя на півдні України – це калейдоскоп унікальних приморських і морських оселищ: лимани, острови, солончаки, озера, плавні, що є домівкою для сотень рідкісних видів. Саме тут розташована велика кількість природоохоронних територій які покликані зберегти це різноманіття. І саме ці території та акваторії наразі опинилися під загрозою знищення внаслідок пожеж, скидів стічних вод, хімічного забруднення, детонацій боєприпасів та інших наслідків воєнних дій
15	Зберегти, відновити та сприяти сталому використанню наземних екосистем, сталому управлінню лісами, зупинити деградацію земель	За інформацією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, впродовж останнього часу бойові дії велися на майже 3 мільйонах гектарів лісів, а це зокрема призвело до збільшення площ лісових пожеж у 25 разів у порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Війна прямо (наприклад, обстріли, лісові пожежі) і опосередковано (наприклад, будівництво табору для біженців) посилює деградацію наземної екосистеми. В Україні є докази фізичного порушення ґрунту внаслідок обстрілів, розкриття траншей та масових могил для поховання загиблих. Ймовірно це порушить горизонти ґрунту та збільшить забруднення прісної води. Безперервні бойові дії в сільськогосподарських районах посилюють деградацію землі та ґрунту
16	Сприяти сталому розвитку мирних спільнот, надавати та збудувати ефективні, підзвітні та рівні для всіх органів влади на всіх рівнях	Значення Глобального індексу миру (Global Peace Index) для України зменшилося у 2022 році на 16% внаслідок чого Україна перемістилася у рейтингу з 141 на 153 місце, продемонструвавши найгіршу динаміку серед 163 досліджуваних країн. Управління Верховного комісара ООН із прав людини підтвердило загибель 8 836 і поранення 14 985 цивільних людей в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення росії. В ООН наголошують, що реальне число жертв є значно вищим, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, відбувається із затримкою, і багато повідомлень все ще потребують підтвердження
17	Посилити можливості для досягнення сталого розвитку та активізувати міжнародну співпрацю в даному напрямі	Геополітичні та економічні наслідки цієї війни становлять серйозну загрозу не лише для України, а й для глобального миру та розвитку. Війна є основною і головною причиною скорочення фінансових витрат держави на науку, освіту, медицину, природоохоронні заходи, що, відповідно, впливає на досягнення цілей сталого розвитку

Джерело: складено за [17–35]

Під час війни більшість представників бізнес-структур зазначають, що сконцентрували свою увагу в основному на соціальній складовій сталого розвитку. Дослідження ЕВА показало, що основним пріоритетом бізнесу в соціальній сфері є підтримка співробітників та членів їх сімей у питаннях релокації, виплати заробітної плати при вимушеному простої, компенсації сім'ям поранених унаслідок військових дій (97%). Другим пріоритетом респонденти визначили підтримку військових в лавах Збройних сил України та Сил територіальної оборони (84%). На третьому місці – надання гуманітарної підтримки внутрішньо переміщеним особам – про це заявили 69% опитаних. Допомога медичним закладам, яку надають 66% опитаних, закриває четвірку основних напрямків сталого розвитку бізнесу у воєнній Україні [1].

Неможливо оминати увагою і зміну пріоритетів та застережень населення країни, особливо громадян молодого віку, які мають стати запорукою післявоєнного відновлення України та підтримки курсу на досягнення цілей сталого розвитку. Так, результати опитування, підготовленого Аналітичним центром «Cedos» і дослідницькою агенцією Info Sapiens за ініціативи, а також технічної та організаційної підтримки Представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України, доводять, що переважна більшість молодих українців у віці від 14 до 35 років, які перебувають на території, підконтрольній Україні, та за кордоном, зазначили, що найбільшими проблемами, які турбували їх особисто у 2022 році є відключення електроенергії, нестабільний інтернет та мобільний (телефонний) зв'язок (50% респондентів на території України), здоров'я (50% в Україні та 47% за кордоном), у тому числі психічне здоров'я (54%) [36]. Ці показники вдвічі, або більше перевищують дані довоєнного 2021 року, а така загроза як відключення електроенергії та проблеми зі зв'язком взагалі не турбували нікого. Разом з тим, проблеми відсутності грошей, вільного часу, житлові умови відійшли на другий план.

Нажаль будь-яка країна вразлива до війни у будь-який час. Більше того, неможливо переоцінити рівень потенційної шкоди та впливу війни на інфляцію та безробіття в будь-якій країні, що вимагає не лише розуміння динаміки війни, але й надійної оцінки її масштабів. Кількісна оцінка та моніторинг впливу війни на світові економіки за своєю суттю є складним процесом, який не можливо оцінити та передбачити з будь-яким ступенем точності, але можливо обчислити серію даних війни протягом фіксованого періоду часу (на рік або десятиліття).

Конференцією ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) в 2021 році було оновлено рекомендації щодо формування показників звітності зі сталого розвитку, які наведено в документі «Керівництво за основними показниками звітності підприємств про внесок у досягнення цілей сталого розвитку» [37]. Для розбудови національної системи моніторингу ЦСР статистичні дані за встановленими (національними) показниками для формування ДНО в 2019 році збиралися для оцінювання 183 індикаторів. Для визначення впливу війни на рівень кожного з визначених 183 індикаторів сталого розвитку доцільно адаптувати методику, розроблену Mario Arturo та Ruiz Estrada, яка базується на розрахунку симулятора рівня руйнування економіки внаслідок війни (war economic destruction level simulator (WEDL-Simulator) та передбачає визначення низки ключових показників, а саме: коефіцієнту рівня шкоди від війни; коефіцієнту інтенсивності збройних нападів; масштабу військових руйнувань; співвідношення рівнів інфляції та безробіття під час війни. Ці індикатори одночасно показують різні рівні вразливості та руйнування, що виникають унаслідок воєнної кризи та визначаються шляхом збору історичних даних стосовно величини руйнування через втрату матеріальних ресурсів (інфраструктури) та нематеріальних ресурсів (людські життя). Відповідно до WEDL-Simulator, аналіз будь-якої воєнної кризи з економічної точки зору повинен враховувати скорочення виробництва (національний обсяг виробництва) та мобільність людського капіталу (імміграція) [38]. На сьогодні саме процеси скорочення виробництва внаслідок руйнування інфраструктури та значний відтік людських ресурсів притаманні нашій країні та в найбільшому ступені впливають на її економіку. Разом з тим, війна в Україні триває, що ускладнює або робить недоцільним визначення окремих індикаторів. Тому, пропонуємо звернутися до напрацьованого досвіду оцінки вразливості до стихійних лих (natural disasters vulnerability evaluation – NDVE) [39].

Наша країна перебуває у стані війни вже десятий рік і, незважаючи на те, що інтенсивність бойових дій змінюється, пропонуємо виходити з припущення, що нерегулярні коливання різного роду небезпек відбуваються постійно. Це стосується економічних, соціальних та екологічних наслідків війни і, відповідно, потенційно впливатиме на рівень всіх індикаторів досягнення цілей сталого розвитку. З метою адаптації Моделі NDVE пропонуємо розраховувати темпи зростання наслідків війни на досягнення відповідних ЦСР протягом останніх 10 років, що відповідає Дорожній карті моніторингу ЦСР та періоду, протягом якого Україна потерпає від наслідків російської агресії. Для розрахунку рівня впливу на окремі показники застосуємо формулу у якій (α_i) дорівнює загальній сумі окремого виду воєнного впливу у поточному році ($\Sigma\lambda_0$) мінус загальна сума того самого виду воєнного впливу за останні 10 років ($\Sigma\lambda_{n-1}$), поділений на загальну суму виду воєнного впливу за останні 10 років ($\Sigma\lambda_{n-1}$) (формула 1). Розрахувавши рівні воєнного впливу на різні індикатори досягнення ЦСР ми матимемо різні темпи зростання, агрегувавши які у інтегральний показник ми зможемо не лише дослідити вплив війни на досягнення окремих ЦСР, а й національний рівень вразливості до військових дій.

$$\alpha_i = \Sigma\lambda_0 - \Sigma\lambda_{n-1} / \Sigma\lambda_{n-1} \quad (1)$$

де i – номер індикатора.

Напад росії негативно вплине на всі сфери життя України та українців. Як вихід із ситуації Міжнародний валютний фонд (2022 р.) і Світовий банк (2022 р.) рекомендували низку економічних заходів щодо російсько-української воєнної кризи, щоб покращити ситуацію та знизити рівень інфляції та безробіття [34]. Запропонована політика включає пакети екстреної фінансової допомоги; оптимізацію оподаткування; збільшення субсидій у всіх державних послугах; заходи контролю з боку централних

банків. Крім того, варто зазначити, що на тлі усіх втрат війни українці стали більшими оптимістами і відчули цінність держави та важливість влади, до яких традиційно ставилися з недовірою. За опитуванням, проведеним Київським міжнародним інститутом соціології, на кінець 2022 року загальне сприйняття українцями держави змінилося з переважно негативного у 2021 році (55,8% негативних оцінок проти 6,6% позитивних) на переважно позитивне у 2022 (46,6% позитивних оцінок проти 26,1% негативних). Більш ніж дві третини опитаних відповіли, що очікують налагодження життя у 2023 році, тоді як у довоєнному листопаді 2021 року оптимістичні очікування щодо наступного року мали лише 40,5%. Загалом у те, що ситуація в Україні у майбутньому буде покращуватися, зараз вірять понад три чверті українців, тоді як до війни такими оптимістами були лише 13% [28].

На жаль, ця політика може лише частково вирішити наслідки кризи російсько-української війни в усьому світі для розвинених країн, країн, що розвиваються, і найменш розвинених країн, а також ряд інших економічних проблем, таких як: вплив обмінного курсу та цін на нафту, нерухомість капіталів з росії в світ і навпаки, швидке зростання зовнішньої заборгованості в короткостроковій перспективі; знецінення валют і валютна нестабільність у короткостроковому періоді; висока інфляція та високий рівень безробіття через ціни на нафту та їх вплив на собівартість виробництва в різних виробничих секторах у всьому світі; значне збільшення державних витрат; скорочення міжнародної торгівлі та високі ціни на логістику та доставку. Тому, запропонована методика вимірювання негативного впливу війни забезпечить інформаційне підґрунтя найефективнішого відновлення країни та сане доробком у формуванні дієвої системи моніторингу досягнення ЦСР на глобальному рівні.

Така робота має здійснюватися в тісному діалозі з національними розробниками політики з метою забезпечення обліку національних пріоритетів і потреб в ресурсах. Крім того, доцільно взяти до уваги, що Керівна група Конференції Європейської Статистики (КЕС) зі статистики ЦСР з урахуванням Порядку денного на період до 2030 року та партнерства в області статистики в цілях розвитку у XXI столітті (ПАРИЖ-21) в ході шістдесят п'ятої пленарної сесії у червні 2017 р. презентували «Дорожню карту», де наголошується на провідній ролі національних органів управління статистикою в організації дієвого моніторингу стану досягнення ЦСР та на доцільності створення національної платформи для звітування за показниками досягнення ЦСР. При цьому, Державна служба статистики України, яку визначено координатором збору даних для моніторингу ЦСР, відповідає за ведення національної платформи для звітування за показниками досягнення ЦСР та має забезпечити визначення показників та джерел даних, а також відповідність звітності за показниками ЦСР на національному, регіональному та локальному рівнях мінімальним вимогам представлення інформації з верифікованих джерел для побудови динамічних рядів з 2015 року. Дану роботу необхідно продовжити, незважаючи на складний період для нашої країни, а суспільству від суб'єктів господарювання до національного рівня необхідно долучитися до виконання поставлених завдань.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, варто підкреслити, що на рівні суб'єктів господарювання важливе місце у формуванні звітності зі сталого розвитку має налагодження обліково-аналітичного процесу. Значне місце в ньому займає розробка метричних систем і методики оцінки фінансових та нефінансових показників, які дозволять максимально точно і достовірно оцінити результати діяльності компанії з точки зору різних сфер та є основою для визначення індикаторів сталого розвитку на рівні країни.

Серед пріоритетних завдань агрегації інформації на національному рівні про досягнення ЦСР доцільно виділити:

- створення потужної інфраструктури корпоративного звітування з досягнення ЦСР та системи правил, регламентів, стандартів збирання, класифікації, зберігання та використання даних (національний, регіональний, галузевий та інші рівні);
- залучення до спільного та конструктивного діалогу ключових стейкхолдерів;
- напрацювання механізму підвищення якості та міжнародної порівнянності звітності з оцінки внеску корпоративного сектору в досягнення ЦСР;
- впровадження принципів сталого розвитку у всі сфери життєдіяльності шляхом побудови країни з розвинутою цифровою економікою;
- створення освітньої платформи для взаємного обміну досвідом з імплементації ЦСР та спільного навчання з питань визначення економічних, соціальних та екологічних наслідків війни та їх впливу на рівень всіх індикаторів досягнення цілей сталого розвитку.

Література

1. Дослідження ЕВА. URL: <https://eba.com.ua/vijna-ne-zmusyla-biznes-vidmovyts-vid-pryntsyypiv-stalogo-rozvytku-doslidzhennya-eva/>
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

3. Робочий візит Президента України до США для участі у 74-й сесії Генасамблеї ООН. URL: <https://www.president.gov.ua/news/stalij-rozvitok-nemozhlivij-u-sviti-de-panuyut-geopolitichni-57469>
4. Caldara D., Iacoviello M. Measuring Geopolitical Risk. *American Economic Review*. 112 (4). 2022. P. 1194-1225.
5. Jobstl H. Accounting and Managerial Economics for Environmentally-friendly Forestry. *Economie et Sociologie Rurales, Actes et Communications*. 2009. № 15. P. 17-40.
6. Жиглей І.В. Бухгалтерський облік соціально-відповідальної діяльності суб'єктів господарювання: необхідність та орієнтири розвитку : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2010. 496 с.
7. Зоріна О. А. Організація інтегрованої системи обліку та звітності як інформаційної бази аналізу. *Економіка Криму*. 2011. № 2 (35). С. 265–269.
8. Грицишен Д. О. Бухгалтерський облік в системі управління економіко-екологічною безпекою промислових підприємств : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2015. 540 с.
9. Чижевська Л.В., Затока Т.В. Особливості обліку та звітності у видобувних галузях в умовах сталого розвитку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2021. Вип. 3. С. 42-47.
10. Сокіл О. Г. Методологія бухгалтерського обліку сталого розвитку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2017. Вип. 1 (36). С. 247-259.
11. Гайдучий І., Голобородько А. Проблеми досягнення цілей сталого розвитку в умовах війни. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи* : зб. тез доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 08 груд. 2022 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. С. 270-271.
12. Берещенко Ю. Дотримання принципів сталого розвитку під час війни – це взагалі єдиний спосіб зберегти найцінніші активи – людей. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/future-agro/2023/05/5/699572/>
13. Ясінська Т. В. Розвиток людського капіталу як основа соціально-економічного відновлення України. *Освітня аналітика України*. 2022. № 2 (18). С. 88-98. URL: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/7_Yasinska.pdf
14. Петрецька Н.І. Правове забезпечення раціонального природокористування в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 74: частина 2. С. 28-33. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/273159>.
15. Goals of 2030 Agenda Hang in Balance as Ukraine War Causes Massive Suffering, Deputy Secretary-General Tells United Nations Economic Commission for Europe. URL: <https://press.un.org/en/2022/dsgsm1715.doc.html>
16. Білл Гейтс заявив, що війна в Україні зриває досягнення цілей сталого розвитку ООН. URL: <https://ubn.news/uk/bill-gejts-zayaviv-sho-vijna-v-ukrayini-zr/>
17. Rogers A. The war in Ukraine and its impact on the SDGs and global human development (linkedin.com). URL: <https://www.linkedin.com/pulse/war-ukraine-its-impact-sdgs-global-human-development-adam-rogers>.
18. The development impact of the war in Ukraine. URL: <https://www.undp.org/publications/development-impact-war-ukraine-initial-projections>.
19. The importance of Ukraine and the Russian Federation for global agricultural markets and the risks associated with the current conflict. Information Note. URL: <https://www.fao.org/3/cb9236en/cb9236en.pdf>.
20. Сайт forbes.ua. URL: <https://forbes.ua/money/10-osvitnoi-infrastrukturi-ukraini-postrazhdali-vid-obstriliv-rosii-skillki-zbitkiv-nanesla-rf-ukrainskiy-osviti-20042023-13147>.
21. Rapid Gender Analysis of Ukraine 2022. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/rapid-gender-analysis-ukraine-2022>.
22. UNICEF: 1.4 million people without running water across war-affected eastern Ukraine. URL: <https://www.unicef.org/press-releases/14-million-people-without-running-water-across-war-affected-eastern-ukraine>.
23. Заяць П. Майже 1,5 млн українців залишилися без питної води через війну – ООН. URL: <https://war.segodnya.ua/ua/war/vtorzhenie/pochti-1-5-mln-ukraincev-ostalis-bez-pitevoy-vody-iz-za-voyny-oon-1615491.html>
24. Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems. URL: <https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/04/UN-GCRG-Brief-1.pdf>
25. Оприщенко А. Спецпроект Заборони: Як війна Росії впливає на екологію, енергетику та продовольство в Україні та Європі. URL: <https://zaborona.com/interactive/russian-war-inpacts/>.
26. Estrada R., Arturo M. How Much Inflation and Unemployment Worldwide Can Generate the Russo-Ukrainian War Crisis? 2022. URL: <https://ssrn.com/abstract=4131388>.
27. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosla-do-mayzhe-138-mlrd>.

28. BBC News Україна. Рік великої війни Росії проти України у 10 цифрах. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ck5ylk3rj0zo>;
29. CEOBS, Zoï Environment Network. Екологічний бюлетень щодо війни в Україні: прибережне та морське середовище. URL: <https://ceobs.org>.
30. Садогурська С. Війна і море: як бойові дії загрожують екосистемам Чорного та Азовського морів. Ukraine War Environmental Consequences Work Group (uwecworkgroup.info). URL: <https://uwecworkgroup.info/uk/war-and-the-sea-how-hostilities-threaten-the-coastal-and-marine-ecosystems-of-the-black-and-azov-seas/>;
31. Возний О. День охорони довкілля в умовах війни. Українська правда. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39147.html>.
32. Institute for Economics & Peace. Global Peace Index 2022: Measuring Peace in a Complex World, Sydney, June 2022. URL: <http://visionofhumanity.org/resources>.
33. Modéer U., Lemma T. Війна в Україні: заклик до інвестування у глобальний мир та розвиток. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/blog>.
34. World Bank (2022). URL: <https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2022/IMF-World-Bank-New>.
35. Kenneth K. Russia-Ukraine war impact on supply chains and inflation (kpmg.us). URL: <https://www.kpmg.us/insights/2022/russia-ukraine-war-impact-supply-chains-inflation.html>
36. Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. вплив війни на молодь України. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/28.04_vplyv_viyuny_na_molod_v_ukrayini.pdf.
37. Guidance on core indicators for entity reporting on contribution towards implementation of the Sustainable Development Goals. United Nations Conference On Trade And Development. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/diae2019d1_ru.pdf
38. Arturo M., Estrada R. How Much Inflation and Unemployment Worldwide can generate the Russo-Ukrainian War Crisis? URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4131388
39. Estrada R., Mario & Yap, Su-Fei & Park, Donghyun. Applying the natural disasters vulnerability evaluation model to the March 2011 north-east Japan earthquake and tsunami. Disasters. 2014. № 38. P. 206-229. URL: https://www.researchgate.net/publication/262929744_Applying_the_natural_disasters_vulnerability_evaluation_model_to_the_March_2011_north-east_Japan_earthquake_and_tsunami/link/59eedb06a6fdcc32187dd6a2

References

1. Doslidzhennia EVA. URL: <https://eba.com.ua/vijna-ne-zmusyla-biznes-vidmovytyts-vid-pryntsypiv-stalogo-rozvytku-doslidzhennya-eva/>
2. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 r. №722/2019 r. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
3. Robochiy vizyt Prezydenta Ukrainy do SSHa dlia uchasti u 74-y sesii Henasamblei OON. URL: <https://www.president.gov.ua/news/stalij-rozvitok-nemozhlivij-u-sviti-de-panuyut-geopolitichni-57469>
4. Caldara D., Iacoviello M. Measuring Geopolitical Risk. American Economic Review. 112 (4). 2022. P. 1194-1225.
5. Jobstl H. Accounting and Managerial Economics for Environmentally-friendly Forestry. Economie et Sociologie Rurales, Actes et Communications. 2009. № 15. P. 17-40.
6. Zhyhlei I.V. Bukhhalterskyi oblik sotsialno-vidpovidalnoi diialnosti sub'ektiv hospodariuvannya: neobkhidnist ta oriientyry rozvytku: monohrafiia. Zhytomyr: ZhDTU, 2010. 496 s.
7. Zorina O. A. Orhanizatsiia intehrovanoi systemy obliku ta zvitnosti yak informatsiinoi bazy analizu. Ekonomika Krymu. 2011. № 2 (35). S. 265–269.
8. Hrytsyshen D. O. Bukhhalterskyi oblik v systemi upravlinnia ekonomiko-ekolohichnoiu bezpekoiu promyslovykh pidpriemstv: monohrafiia. Zhytomyr: ZhDTU, 2015. 540 s.
9. Chyzevska L.V., Zatoka T.V. Osoblyvosti obliku ta zvitnosti u vydobuvnykh haluziakh v umovakh staloho rozvytku Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu. 2021. Vyp. 3. S. 42-47.
10. Sokil O. H. Metodolohiia bukhhalterskoho obliku staloho rozvytku. Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu 2017. Vyp. 1 (36). S. 247-259.
11. Haidutskyi I., Holoborodko A. Problemy dosiagnennia tsilei staloho rozvytku v umovakh viiny. Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy: zb. tez dop. III Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 08 hrud. 2022 r. Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2022. S. 270-271.
12. Bereshchenko Yu. Dotrymanna pryntsypiv staloho rozvytku pid chas viiny – tse vzahali yedyniy sposib zberehty naitsinnishi aktyvy – liudei. Ekonomichna pravda. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/future-agro/2023/05/5/699572/>
13. Yasinska T. V. Rozvytok liudskoho kapitalu yak osnova sotsialno-ekonomichnoho vidnovlennia Ukrainy. Osvitnia analityka Ukrainy. 2022. № 2 (18). S. 88-98. URL: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/7_Yasinska.pdf
14. Petretska N.I. Pravove zabezpechennia ratsionalnogo pryrodokorystuvannya v umovakh voiennoho stanu. Naukoviy visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnogo Universytetu, 2022. Serii PRAVO. Vypusk 74: chastyna 2. S. 28-33. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/273159>.
15. Goals of 2030 Agenda Hang in Balance as Ukraine War Causes Massive Suffering, Deputy Secretary-General Tells United Nations Economic Commission for Europe. URL: <https://press.un.org/en/2022/dsgsm1715.doc.html>
16. Bill Heits zaivvyv, sheho viina v Ukraini zryvaie dosiagnennia tsilei staloho rozvytku OON. URL: <https://ubn.news/uk/bill-gejts-zayaviv-sho-vijna-v-ukrayini-zr/>
17. Rogers A. The war in Ukraine and its impact on the SDGs and global human development (linkedin.com). URL: <https://www.linkedin.com/pulse/war-ukraine-its-impact-sdgs-global-human-development-adam-rogers>.
18. The development impact of the war in Ukraine. URL: <https://www.undp.org/publications/development-impact-war-ukraine-initial-projections>.

19. The importance of Ukraine and the Russian Federation for global agricultural markets and the risks associated with the current conflict. Information Note. URL: <https://www.fao.org/3/cb9236en/cb9236en.pdf>.
20. Sait forbes.ua. URL: <https://forbes.ua/money/10-osvitnoi-infrastrukturi-ukraini-postrazhdali-vid-obstriliv-rosii-skilki-zbitkiv-nanesla-rf-ukrainskiy-osviti-20042023-13147>.
21. Rapid Gender Analysis of Ukraine 2022. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/rapid-gender-analysis-ukraine-2022>.
22. UNICEF: 1.4 million people without running water across war-affected eastern Ukraine. URL: <https://www.unicef.org/press-releases/14-million-people-without-running-water-across-war-affected-eastern-ukraine>.
23. Zaiats P. Maizhe 1,5 mln ukrainsiv zalyshylysia bez pytnoi vody cherez viinu – OON. URL: <https://war.segodnya.ua/ua/war/vtorzhenie/pochti-1-5-mln-ukraincev-ostalis-bez-pitevoy-vody-iz-za-voyny-oon-1615491.html>
24. Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems. URL: <https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/04/UN-GCRG-Brief-1.pdf>.
25. Opryshchenko A. Spetsproiekt Zaborony: Yak viina Rosii vplyvaie na ekolohiiu, enerhetyku ta prodovolstvo v Ukraini ta Yevropi. URL: <https://zaborona.com/interactive/russian-war-inpacts/>.
26. Estrada R., Arturo M. How Much Inflation and Unemployment Worldwide Can Generate the Russo-Ukrainian War Crisis? 2022. URL: <https://ssrn.com/abstract=4131388>.
27. Zahalna suma priamykh zbytkiv, zavdana infrastrukturi Ukrainy cherez viinu. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamykh-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zroslo-do-mayzhe-138-mlrd>.
28. BBC News Ukraina. Rik velykoi viiny Rosii proty Ukrainy u 10 tsyfrakh. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ck5ylk3rj0zo>;
29. CEOs, Zoï Environment Network. Ekolohichniy biuletyn shchodo viiny v Ukraini: pryberezhne ta morske seredovyshe. URL: <https://ceobs.org>.
30. Sadohurska S. Viina i more: yak boiovi dii zahrozhuut ekosystemam Chornoho ta Azovskoho moriv. Ukraine War Environmental Consequences Work Group (uwecworkgroup.info). URL: <https://uwecworkgroup.info/uk/war-and-the-sea-how-hostilities-threaten-the-coastal-and-marine-ecosystems-of-the-black-and-azov-seas/>;
31. Voznyi O. Den okhorony dovkillia v umovakh viiny. Ukrainska pravda. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39147.html>.
32. Institute for Economics & Peace. Global Peace Index 2022: Measuring Peace in a Complex World, Sydney, June 2022. URL: <http://visionofhumanity.org/resources>.
33. Mod er U., Lemma T. Viina v Ukraini: zaklyk do investuvannia u hlobalnyi myr ta rozvytok. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/blog>.
34. World Bank (2022). URL: <https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2022/IMF-World-Bank-New>.
35. Kenneth K. Russia-Ukraine war impact on supply chains and inflation (kpmg.us). URL: <https://www.kpmg.us/insights/2022/russia-ukraine-war-impact-supply-chains-inflation.html>
36. Volosevych I., Kohut I., Zherobkina T., Nazarenko Yu. vplyv viiny na molod Ukrainy. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/28.04_vplyv_vivny_na_molod_v_ukrayini.pdf.
37. Guidance on core indicators for entity reporting on contribution towards implementation of the Sustainable Development Goals. United Nations Conference On Trade And Development. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/diae2019d1_ru.pdf
38. Arturo M., Estrada R. How Much Inflation and Unemployment Worldwide can generate the Russo-Ukrainian War Crisis? URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4131388
39. Estrada R., Mario & Yap, Su-Fei & Park, Donghyun. Applying the natural disasters vulnerability evaluation model to the March 2011 north-east Japan earthquake and tsunami. Disasters. 2014. №38. P. 206-229. URL: https://www.researchgate.net/publication/262929744_Applying_the_natural_disasters_vulnerability_evaluation_model_to_the_March_2011_north-east_Japan_earthquake_and_tsunami/link/59eedb06a6fdcc32187dd6a2

Марія РУЩИШИН

Львівський національний університет імені Івана Франка

<https://orcid.org/0000-0001-9584-1555>e-mail: marichka_r@i.ua

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ІННОВАЦІЙНИХ ЗАСАДАХ

Актуалізовано увагу до проблематики формування фінансового забезпечення задля реалізації інвестиційно-інноваційних проектів підприємств, які мають на меті забезпечення їх інноваційного розвитку. Відтак, метою дослідження визначено ідентифікацію та аналіз чинників формування фінансового забезпечення розвитку вітчизняних підприємств на інноваційних засадах. Здійснено типологію чинників залучення фінансового забезпечення на інвестиційно-інноваційні цілі за двома напрямками: 1) внутрішні ресурси і можливості суб'єктів господарювання, 2) зовнішні джерела акумулювання фінансового ресурсу. З-поміж внутрішніх чинників проаналізовано вплив таких, як фінансово-економічний стан, результати й бізнес-діяльність підприємств, наявність внутрішнього інвестиційного капіталу, інноваційно-технологічна активність суб'єктів бізнесу, фінансова безпека та захист об'єктів інтелектуальної власності ділових одиниць. За зовнішніми чинниками здійснено аналіз таких з них, як розвиток фінансово-кредитної системи країни, діяльність венчурних фондів, бізнес-ангелів, стан розвитку інноваційної інфраструктури та бізнес-середовища.

Ключові слова: інноваційний розвиток, фінансове забезпечення, інноваційно-активні підприємства, інвестиційно-інноваційна діяльність, глобалізаційні та євроінтеграційні процеси, управління фінансовими ресурсами.

Mariia RUSHCHYSHYN

Lviv Ivan Franko National University

FACTORS FOR THE FORMATION OF FINANCIAL SECURITY FOR THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC ENTERPRISES ON THE BASIS OF INNOVATION

Attention has been updated to the problems of forming financial support for the implementation of investment and innovation projects of enterprises, which aim to ensure their innovative development. Therefore, the purpose of the study is to identify the composition and analysis of the factors of the formation of financial support for the development of enterprises in Ukraine on an innovative basis. A typology of the factors of attracting financial support for investment and innovation goals was carried out in two directions: (1) internal resources and capabilities of economic entities, (2) external sources of accumulation of financial resources. Among the internal factors, the influence of such as the financial and economic condition, results and business activity of enterprises, availability of internal investment capital, innovative and technological activity of business entities, financial security and protection of intellectual property objects of innovatively active enterprises was analyzed. According to external factors, such as the development of the financial and credit system of the region, the activities of venture funds, business angels, the state of development of innovative infrastructure and the business environment were analyzed. The conditions that determine the specified factors of financial support for the innovative development of domestic enterprises are characterized, as well as their current state and the main problems that prevent the full involvement of financial and investment assets sufficient for the full-fledged conduct of innovative and technological activities by economic entities of Ukraine are identified. The scientific novelty of the research results lies in the further development of the methodological and applied principles of classification and typology of the factors of the formation of financial support for the activation of innovative activities of enterprises. The applied value of the research results lies in the possibility of identifying the available factors for the formation of financial and investment support for innovative and technological growth of business entities.

Keywords: innovative development, financial support, innovatively active enterprises, investment and innovation activity, management of financial resources.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Умови, характерні для довоєнного, а також сучасного етапу розвитку національного господарства України (посилення глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, зростання конкуренції й концентрації на внутрішньому ринку, ускладнення традиційних форм бізнесу під час активізації процесів діджиталізації та становлення цифрових комунікаційних систем і відносин, Інтернет-технологій, електронних розрахунків і т. п.), об'єктивно позначилися на ускладненні та погіршенні функціонування вітчизняних підприємств. Це також одна зі причин послаблення їх позицій на внутрішньому споживчому ринку та розширення процесів імпортозалежності національної економіки України.

Відновлення та подальше зміцнення конкурентних позицій, підвищення соціально-економічної ефективності підприємств вимагає більш активного і системного впровадження інновацій, їх комплексної модернізації на засадах інноваційно-технологічного розвитку. Однак, однією з найважливіших передумов для таких змін є фінансове забезпечення інноваційного розвитку, яке істотно ускладнилося через низьку прибутковість і недостатність власного капіталу (зниження фінансового результату та рентабельності, погіршення фінансового стану і платоспроможності) та обмежені можливості в частині залучення зовнішнього фінансового ресурсу (послаблення потенціалу фінансово-кредитного сектору країни, криза банківської системи,

повільний розвиток інфраструктури фінансового ринку та фінансово-ресурсних можливостей інших суб'єктів середовища бізнесу та інновацій).

Зазначені умови та тенденції актуалізували необхідність ідентифікації чинників формування доступного і належного фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств в Україні в процесі глобалізаційних та євроінтеграційних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Високий рівень конкуренції на внутрішньому ринку, а також системна нестабільність зовнішнього середовища, включно зі змінами запитів споживачів, які потребують якісних й інноваційних товарів, все більше актуалізують проблему обґрунтування теоретичних засад і прикладних рекомендацій відносно розроблення і застосування нових сучасних та ефективних механізмів й інструментів інноваційного менеджменту підприємств. Саме їхня ефективна політика щодо створення і реалізації інновацій у всіх функціональних сферах та структурних напрямках господарювання дає змогу представити на ринку більш якісний і конкурентоспроможний продукт. Ці та інші актуальні аспекти інноваційного типу розвитку вітчизняних підприємств розкрито у публікаціях таких науковців, як О. Діба [1, с.111-118], О. Кваша [2, с.150-154], А. Ковпака [3], В. Смесова, І. Іщенко [10, с.76-82] та ін.

Поглиблені дослідження методичних підходів, механізмів та засобів впровадження і комерціалізації інновацій на підприємствах в контексті зміцнення їхньої конкурентоспроможності й забезпечення сталого розвитку достатньо системно опрацьовані такими дослідниками, а саме: М. Крупка, Н. Демчишак [4, с.47-64], В. Фоміних, Д. Безпалова, А. Довгопола [11, с.61-64], Л. Чех, О. Корогодова [12] та ін.

Проблеми формування фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств та пріоритетні напрями їхнього вирішення стали предметом наукових досліджень таких авторів, як М. Крупка, М. Руцишин [5, с.85-94], Р. Лупак, І. Польова, В. Васильців [6, с.88-92], О. Малій [7, с.71-74], Н. Рибалко [8, с.27-29], І. Рудченко [9, с.16-19].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Віддаючи належне доробку вчених у зазначеній сфері, доречно зауважити, що ситуація в економіці України динамічна і швидкозмінна, а це формує постійну актуальність в ретельному вивченні особливостей та чинників як управління інноваційною діяльністю підприємств, так і в сфері фінансового менеджменту особливо в частині ідентифікації джерел, а також форм і засобів залучення фінансового забезпечення для якісного обслуговування процесів створення й впровадження інновацій.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є ідентифікація та аналіз чинників формування фінансового забезпечення розвитку вітчизняних підприємств на інноваційних засадах у мовах сучасних викликів та загроз.

Виклад основного матеріалу

Інноваційна діяльність підприємств є достатньо витратною, потребує як інвестиційного ресурсу на її здійснення, так і фінансового ресурсу на обслуговування поточних витрат, пов'язаних з оплатою праці відповідних фахівців, амортизацією техніки і технологій, придбанням програмного і апаратного забезпечення, фінансуваням витрат на закупівлю розхідних матеріалів і т. п. З позиції бізнесу провідним чинником, який визначає такі можливості, є фінансово-економічний стан та прибутковість. Сьогодні фінансово-економічні результати та значні масштаби господарювання дають змогу підприємствам окрім основної діяльності фінансувати також проекти та заходи в сфері інноваційного розвитку. Однак, нинішні реалії, причому не лише наслідки повномасштабної війни, але й на загал нестабільність функціонування вітчизняних підприємств дають підстави стверджувати про те, що вказаний чинник, перед усім, негативно позначається на фінансових можливостях вітчизняних суб'єктів господарювання (табл. 1). Так, фінансові результати підприємств у провідних видах економічної діяльності національного господарства України за 2018-2021 рр. зросли. у різних обсягах. В продовж аналізованого періоду спостерігається збитковість зокрема в промисловості, будівництві, готельно-ресторанному бізнесу у 2020 р. та на підприємствах транспорту і зв'язку у 2018 р. Незначний фінансовий результат до оподаткування залишається у таких видах економічної діяльності, як будівництво, тимчасове розміщування й організація харчування, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність та ін. В середньому на одне вітчизняне підприємство припадають невеликі обсяги фінансового результату.

Високий рівень збитковості в таких видах економічної діяльності, як тимчасове розміщування й організація харчування (36,3 %), фінансова та страхова діяльність (31,4 %), інформація та телекомунікації (30,1 %), обмежує фінансові можливості вітчизняних підприємств у фінансуванні заходів і проектів інноваційного розвитку. Негативною є й тенденція до збільшення частки збиткових підприємств, особливо в готельно-ресторанному бізнесі (на 7,7 в. п.). В продовж досліджуваного періоду збільшилася частка збиткових підприємств в усіх видах економічної діяльності, окрім сільського господарства та фінансової і страхової діяльності. Водночас не стабільним залишається фінансово-економічний стан галузей вітчизняної промисловості як найбільш актуального для інновацій сектора національної економіки (табл. 2).

Таблиця 1

**Фінансові результати та частка збиткових підприємств
за окремими видами економічної діяльності в Україні за 2018–2021 рр.**

Види економічної діяльності	Фінансовий результат до оподаткування, млрд грн				Частка підприємств, які одержали збиток, %				2021/2018	
	2018	2019	2020	2021	2018	2019	2020	2021	За результатами, %	За часткою збиткових підприємств, в. п.
Сільське господарство	71,5	94,0	82,2	239,9	13,7	16,9	17,3	11,7	3,4 р.	-2,0
Промисловість	154,1	166,7	-22,3	449,5	27,2	27,9	30,3	28,7	2,9 р.	+1,5
Будівництво	6,4	15,9	-2,0	8,4	27,2	26,2	29,1	29,0	131,2	+1,8
Торгівля	86,3	129,1	45,3	145,9	22,8	22,9	25,6	22,9	169,0	+0,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-22,7	14,4	17,0	31,2	25,9	26,2	28,3	27,7	2,4 р.	+1,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	2,9	4,6	-4,4	5,3	28,6	29,1	40,9	36,3	182,7	+7,7
Інформація та телекомунікації	18,2	24,8	16,9	34,0	29,9	28,5	28,9	30,1	186,8	+0,2
Фінансова та страхова діяльність	84,7	69,3	196,9	128,1	35,5	32,5	32,7	31,4	151,2	-4,1

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця 2

Чистий прибуток (збиток), частка збиткових підприємств та рентабельність всієї діяльності за окремими галузями промисловості України у 2021 р.

Види економічної діяльності	Чистий прибуток (збиток), млрд грн	Частка підприємств, які одержали збиток, %	Рентабельність всієї діяльності, %
Промисловість	321,8	25,1	12,2
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	159,2	25,6	50,8
Переробна промисловість	143,9	20,7	9,6
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	18,5	25,9	3,6
Виробництво хімічної продукції	12,2	18,7	20,3
Металургійне виробництво	73,1	17,4	16,0
Машинобудування	3,9	26,1	2,8
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	19,9	42,1	2,5
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	-1,2	41,3	-4,6

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Зокрема, рівень збитковості у таких галузях промисловості, як постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, а також водопостачання, каналізація, поводження з відходами, перевищує 40 %, а в інших її галузях становить від 20 до 25 %, що є негативним та засвідчує недостатність внутрішніх можливостей для належного фінансування інноваційно-технологічної діяльності підприємств.

Незначні фінансово-економічні результати господарювання, а саме зниження прибутковості і рентабельності вітчизняних підприємств особливо базових видів економічної діяльності зумовило високий рівень їхньої збитковості (табл. 3). Так, відносно прийнятною за таких умов можна вважати рентабельність всієї діяльності лише в таких галузях економіки України, як тимчасове розміщування й організація харчування (26,5 % у 2021 р.), торгівля (19,3 %) та інформація і телекомунікації (17,8 %).

За 2018–2021 рр. в сільському господарстві, будівництві, фінансовій і страховій діяльності рентабельність вітчизняних підприємств незначна з подальшою тенденцією до зниження. Невисока рентабельність свідчить про обмежені внутрішні можливості щодо здійснення інвестування у науково-технічну, інноваційно-технологічну діяльність суб'єктів господарювання та недостатність інвестиційного капіталу.

Окрім вказаних чинників на погіршення фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств в Україні сьогодні впливає також їхня мала чисельність з сталою високою інноваційною активністю та діяльністю у напрямі технологічної модернізації виробництва. Цей чинник не посилює інвестиційну привабливість, а, відтак, наміри і бажання фінансувати підприємствами відповідний розвиток.

Іншим внутрішнім чинником, який має важливе значення, є низький рівень фінансової безпеки бізнесу та захисту об'єктів інтелектуальної власності в Україні. Фактично за ситуації недостатнього рівня безпеки бізнесу, особливо інноваційно активного та високо ризикового, а також низького рівня правової захищеності інтелектуальних активів погіршується і мотивація й фінансово-ресурсне забезпечення підприємств у частині активізації їхньої діяльності в напрямі подальшого інноваційного розвитку.

Таблиця 3

Показники рентабельності підприємств за окремими видами економічної діяльності в Україні

Види економічної діяльності	Операційна рентабельність, %				Вся рентабельність, %				2021/2018	
	2018	2019	2020	2021	2018	2019	2020	2021	За операційною діяльністю в. п.	За всією діяльністю, в. п.
Сільське господарство	18,3	19,2	18,6	6,7	13,7	16,1	13,6	6,9	-11,6	-6,8
Промисловість	6,3	5,5	3,9	16,3	3,3	3,9	-1,3	12,2	+10,0	+8,9
Будівництво	3,0	4,6	1,3	1,3	1,3	3,4	-1,0	0,5	-1,7	-0,8
Торгівля	23,3	25,3	16,2	31,3	11,4	16,4	3,6	19,3	+8,0	+7,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-1,6	4,1	4,4	3,0	-4,3	1,4	1,6	1,4	+4,6	+5,7
Тимчасове розміщування й організація харчування	8,6	10,1	-7,9	16,1	5,8	9,3	-11,1	26,5	+7,5	+20,7
Інформація та телекомунікації	13,1	15,4	14,7	24,5	8,6	10,5	6,5	17,8	+11,4	+9,2
Фінансова та страхова діяльність	1,2	7,8	3,5	7,3	13,9	8,3	13,0	9,4	+6,1	-4,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Щодо зовнішніх чинників, які на сьогодні у найбільшій мірі впливають на фінансування програм і проєктів інноваційного розвитку вітчизняних підприємств, то до них відносяться, перед усім, все ще недостатній розвиток фінансово-кредитної системи країни. В умовах кризи для вітчизняної фінансово-кредитної сфери характерні системні вади, які не сприяють фінансовій підтримці програм диверсифікації економіки, зокрема у сферах МСП, НДДКР, інновацій, смарт-технологій, високотехнологічного експорту; покращання галузевої структури економіки; зміцнення конкурентоспроможності внутрішнього виробництва і т. п. Попри наявність й позитивний характер впливу, вітчизняному банківському кредитуванню притаманні й недоліки та слабкі місця, а саме – малі обсяги кредитування економіки (близько 50 % ВВП, що у понад 2,5 раза нижче світової практики), збереження низької частки довгострокових (біля 20 %) та інвестиційних (до 5 % кредити на нерухомість та біля 20 % іпотечні) кредитів, недофінансування стратегічних галузей економіки, розвитку малого бізнесу, програм неоіндустріалізації. На низькому рівні перебуває в Україні й розвиток структур, які безпосередньо спеціалізуються на фінансовій підтримці інноваційних проєктів суб'єктів господарювання. Йдеться про венчурні фонди, бізнес-ангели і т. п. Попри наявність інституційних засад, функціонування такого типу структур не набуло достатніх обсягів і масштабів. Відтак, вітчизняні підприємства практично не мають змоги скористатися поширеним у світовій практиці інструментом фінансової підтримки інноваційного розвитку, що є негативне та не сприяє активізації інноваційно-технологічної діяльності, особливо у сегменті малих і середніх підприємств.

Водночас, зарубіжний досвід свідчить про те, що елементи інноваційної інфраструктури відіграють ключову важливу роль в активізації економіки країни інноваційно-технологічної діяльності. Адже спеціалізуються на її фінансово-ресурсній підтримці, допомозі в перебігу усіх стадій (етапів інноваційної діяльності – від генерування ідей до комерціалізації конкретних результатів), виконанні цілого спектру функцій та завдань відносно полегшення і пришвидшення інноваційної діяльності. Відповідна інфраструктура в Україні наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років розвивалася, яка посприяла створенню мережі регіональних інноваційних центрів. Однак її функціонування втратило своє фінансування, їх покинув кадровий склад і вони існують фактично лише умовно, що не сприяє розвитку необхідного інноваційного клімату та відповідного середовища реалізації інвестицій інноваційного характеру й забезпечення економічного зростання в країні. Не менш вагомим можна вважати й вплив такого чинника, як стан сформованості бізнес-середовища. Адже наявність сприятливих для започаткування, ведення і розвитку бізнесу умов є запорукою активізації інноваційного підприємництва, суб'єкти якого мають достатній доступ до інтелектуально-кадрового забезпечення, виробничих потужностей, ринку збуту інноваційної продукції, системи НДДКР і т. п.

Однак, в Україні бізнес-середовище деформоване у т. ч. через існування таких його критично негативних системних вад, як монополізація, тінізація, корупція, офшоризація податків та капіталу, рейдерство і т. п., що не сприяє інноваційному бізнесу, орієнтованому на довгострокові інвестиції у високо ризикові інвестиційні проєкти, пов'язані з інноваціями. На засадах сказаного вище представлено чинники (рис. 1), а також умови і їхній стан в Україні відносно формування фінансового забезпечення інноваційного розвитку вітчизняних підприємств в період військової агресії росії, Covid19, а також проблем в процесі євроінтеграції та глобалізаційних змін.

На наш погляд, існування системних вад та перешкод фінансування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств потребує розроблення нових більш дієвих інструментів формування й ефективного використання фінансового забезпечення а також стимулювання процесів інноваційно-технологічної модернізації бізнесу в умовах сучасних викликів і загроз.

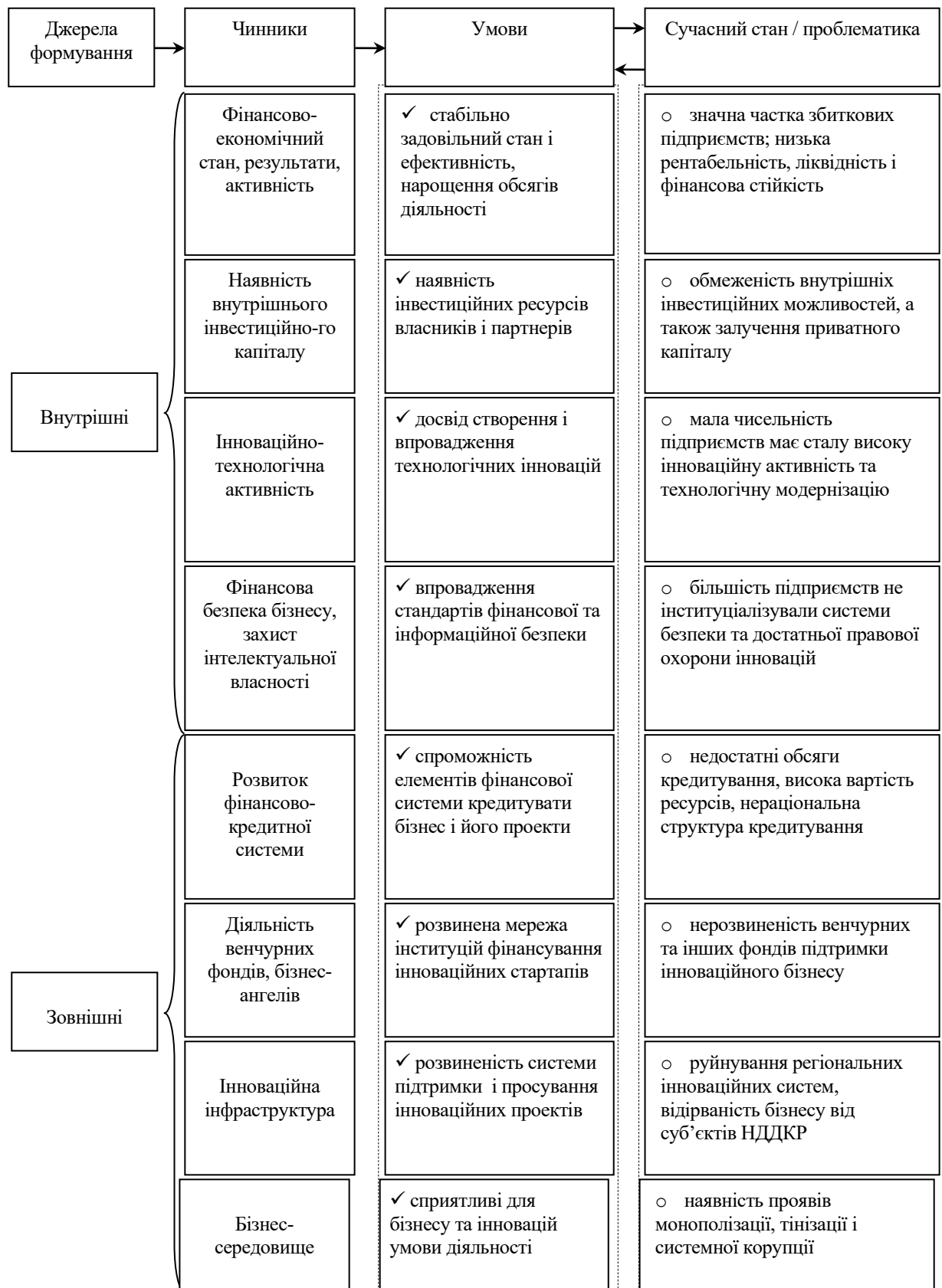

Рис. 1. Чинники та проблематика формування фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств в Україні
Джерело: складено автором за результатами аналізу статистичних даних, експертних оцінок тощо

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Вітчизняне бізнес-середовище, в якому здійснюють діяльність підприємства, здебільшого не сприятливе для формування належного фінансового та на загал ресурсного забезпечення щодо реалізації

інноваційно-технологічної діяльності і сприяння таким чином розвитку як виробничих систем в цілому, так і окремих бізнес-проектів. Такий висновок ґрунтується на результатах дослідження, які дали змогу ідентифікувати наявність критично гострих проблем за більшістю внутрішніх та зовнішніх чинників формування фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств в Україні.

Відтак, задля покращення системи фінансового забезпечення інноваційно-технологічної модернізації та посилення конкурентних позицій вітчизняних суб'єктів господарювання керівникам підприємств потрібно працювати над покращенням фінансово-економічних результатів та зміцненням їхнього фінансового стану, залученням інвестиційного ресурсу з внутрішніх джерел, активізацією обсягів інтелектуальної творчої та інноваційної діяльності в системі менеджменту, посиленням фінансової, інформаційної та інтелектуальної безпеки бізнесу і бізнес-процесів, зокрема пов'язаних з інноваційно-технологічною діяльністю. Підприємствам вкрай необхідно бути активними на ринку, а також посилювати вплив на розвиток фінансово-кредитної системи країни, становлення, збільшення чисельності та розширення масштабів діяльності венчурних фондів, відновлення і підвищення ефективності функціонування елементів інноваційної інфраструктури, удосконалення вітчизняного бізнес-середовища щодо впровадження і комерціалізації інновацій.

Подальші наукові дослідження в цьому напрямі доцільно спрямувати на вдосконалення методики аналізування фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств. Йдеться зокрема про такі його аспекти, як планування обсягів необхідного фінансового ресурсу, джерел його формування (з орієнтиром на терміни залучення, вартість обслуговування, рівень фінансового і комерційного ринку і т. п.), ідентифікація та аналізування інвестиційно-інноваційних ризиків, діагностика та оцінювання ефективності використання фінансово-інвестиційного ресурсу, пов'язані з цим процеси капіталізації бізнесу, а також формування фондів інноваційно-технологічного розвитку та модернізації виробничої системи підприємства. Всі ці питання особливо актуальні за умов існуючої в Україні невизначеності, а також складності залучення коштів на ризикові інноваційно-технологічні проекти в умовах трансформаційних змін.

Література

1. Диба О. М. Інноваційний розвиток підприємств в умовах глобалізації. Стратегія економічного розвитку України. 2018. № 42. С. 111-118.
2. Кваша О. С. Інноваційний розвиток економіки України: світовий досвід та рекомендації для України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6 (1). С. 150-154.
3. Ковпака А. Інноваційний розвиток країни як рушійний чинник підвищення національної конкурентоспроможності. Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки. 2021. Вип. 1. URL: <http://eui.zu.edu.ua/article/view/234658/238776>.
4. Крупка М. І., Демчишак Н. Б. Сучасна парадигма фінансового регулювання інноваційної діяльності в Україні. Фінанси України. 2017. № 11. С. 47-64.
5. Крупка М. І., Руцишин М. О. Фінансовий механізм державно-приватного партнерства в забезпеченні інноваційного розвитку підприємств України. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2022. № 26 (54). С. 85-94.
6. Лупак Р. Л., Польова І. М., Васильців В. Г. Управління покращенням інвестиційного забезпечення підприємств. Бізнес Інформ. 2015. Вип. 12. С. 88-92.
7. Малій О. Г. Фінансові ресурси підприємств та джерела їх формування: теоретичні аспекти. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2016. № 2. С. 71-74.
8. Рибалко Н. О. Фінансові ресурси – основа діяльності підприємств. Формування ринкових відносин в Україні. 2009. № 3 (94). С. 27-29.
9. Рудченко І. В. Удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами підприємства. Сучасні питання економіки і права. 2011. Вип. 1. С. 16-19.
10. Смесова В. Л., Іщенко І. О. Інновації як основа підвищення якості продукції та забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2020. Вип. 43. С. 76-82.
11. Фоміних В. І., Безпалова Д. І., Довгопола А. Д. Аспекти формування та використання фінансових ресурсів підприємства. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. 2017. № 27 (2). С. 61-64.
12. Чех Л. М., Корогодова О. О. Інноваційний розвиток економіки України в умовах Індустрії 4.0. Актуальні проблеми економіки та управління. 2020. № 14. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/205849>.

References

1. Dyba, O. (2018). Innovative development under globalization conditions. *Strategy of economic development of Ukraine*, no. 42, pp. 111-118.
2. Kvasha, O. S. (2016). Innovative development of economy of Ukraine: world experience and recommendations is for Ukraine. *Uzhorod National University Herald. International Economic Relations And World Economy*, vol. 6 (1), pp. 150-154.

-
3. Kovpaka, A. (2021). Innovative development of the country as a determining factor of increasing national competitiveness. *Economy. Management. Innovation. Economic sciences series*, vol. 1. URL : <http://eui.zu.edu.ua/article/view/234658/238776>.
 4. Krupka, M. I., Demchyshak, N. B. (2017). Modern paradigm of financial regulation of innovative activity in Ukraine. *Finances of Ukraine*. no. 11. pp. 47-64.
 5. Krupka, M. I., Rushchyshyn, M. O. (2022). Financial mechanism of public-private partnership in ensuring innovative development of enterprises of Ukraine. *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». «Economy» series*. no. 26 (54). pp. 85-94.
 6. Lupak, R. L., Poleva, I. M., Vasylytsiv, V. G. (2015). Management of the improvement of investment provision of enterprises. *Business Inform.* Iss. 12. pp. 88-92.
 7. Malij, O. Gh. (2016). Financial resources of enterprises and sources of their formation: theoretical aspects. *Actual problems of innovative economy*, no. 2, pp. 71-74.
 8. Rybalko, N. O. (2009). Financial resources are the basis of enterprise activity. *Formation of market relations in Ukraine*, no. 3 (94), pp. 27-29.
 9. Rudchenko, I. V. (2011). Improving the mechanism of financial resources management of the enterprise. *Modern issues of economics and law*, no. 1, pp. 16-19.
 10. Smiesova, V. L., Ishchenko, I.O. (2020). Innovation as the basis of increasing product quality and ensuring competitiveness of the enterprise. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and management*, vol. 43, pp. 76-82.
 11. Fominykh, V. I., Bezpalova, D. I., Dovghopola, A. D. (2017). Aspects of formation and use of financial resources of the enterprise. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic sciences series*, no. 27(2), pp. 61-64.
 12. Chekh, L. M., Korohodova, O. O. (2020). Innovative development of ukrainian economy in Industry 4.0. *Actual Problems of Economy and Management*, vol. 14. URL : <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/205849>.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-3>

УДК 331.101.3

Володимир ПАНЧЕНКО

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

<https://orcid.org/0000-0003-0953-7752>

e-mail: op_panchenko@ukr.net

Оксана ПАНЧЕНКО

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

<https://orcid.org/0000-0002-6608-4783>

e-mail: op_panchenko@ukr.net

МЕТОДИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ БІЗНЕСУ

У статті виділено пріоритетне значення впровадження в національну модель управління економікою елементів соціальної відповідальності бізнесу та сформовано припущення стосовно отримання економічних і соціальних вигід від таких заходів при побудові високорозвинутого та прогресивного господарства. Наголошено на результатах аналізу досліджень вітчизняних науковців та зроблено висновки, що увага до такого питання посилюється, але стосується окремих аспектів соціальної відповідальності бізнесу. Виділено розбіжності у визначенні соціальної відповідальності бізнесу у США та країнах Європи та наголошено, що вони в основному визначаються на рівні відносин бізнес – держава. Звернуто увагу на прикладних характеристиках основних підходів (інструментального, з позиції політичного впливу, соціальних вимог та етики) до концепції соціальної відповідальності бізнесу. Отримані висновки дозволили сформулювати концептуальні методико-прикладні засади управління соціальною відповідальністю бізнесу, на які необхідно звернути увагу українським державним інституціям та можуть бути вдало впроваджені в національне підприємницьке середовище.

Ключові слова: соціальна відповідальність, бізнес, управління, підприємство, модель, підхід.

Volodymyr PANCHENKO, Oksana PANCHENKO

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

METHODOLOGICAL AND APPLIED PRINCIPLES OF SOCIAL RESPONSIBILITY MANAGEMENT OF BUSINESS ENTITIES

The article highlights the priority of introducing the elements of social responsibility of business into the national model of economic management and makes assumptions about obtaining economic and social benefits from such measures in building a highly developed and progressive economy. The results of the analysis of research by domestic scientists are emphasized and conclusions are drawn that attention to this issue is increasing, but it concerns certain aspects of social responsibility of business. Disagreements in the definition of social responsibility of business in the USA and European countries are highlighted and it is emphasized that they are mainly determined at the level of business-state relations. Attention is paid to the applied characteristics of the main approaches (instrumental, from the position of political influence, social requirements and ethics) to the concept of social responsibility of business. If the activities of American corporations are generally determined by their owners and managers, then European companies are significantly influenced by state authorities and professional associations, which strictly define the minimum requirements for their activities. The only difference is whether to perceive the enterprise as an open or as a closed system. As a closed system, the enterprise is not influenced by the external environment and does not interact with it. In contrast, enterprises as open systems dynamically interact with their environment. However, if we proceed from the understanding of the enterprise as a closed system, then the idea of social responsibility of business is significantly narrowed, covering only the responsibility to owners and employees. The obtained conclusions made it possible to form conceptual methodological and applied principles of social responsibility management of business, which should be paid attention to by Ukrainian state institutions and can be successfully implemented in the national business environment.

Key words: social responsibility, business, management, enterprise, model, approach.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Процеси трансформації економіки України призвели до зміни розуміння ролі держави як на рівні відносин держава-громадянин, так і у стосунках держава-підприємство. Головним чином ці зміни проявляються у різкому відході від практики державного патерналізму, яка була характерною для суспільства. В результаті початковий етап економічної трансформації в Україні перетворився на процес первинного нагромадження капіталу, де головною рушійною силою виступало прагнення до максимізації прибутків без огляду на негативний, а, подекуди і шкідливий, вплив на суспільство та оточуюче середовище.

Розвинена система соціального захисту, в даному випадку, сприймалася підприємствами лише як джерело необґрунтованих додаткових витрат. Зважаючи при цьому на фінансову неспроможність держави підтримувати її у належному стані, легко було спрогнозувати різке зменшення рівня соціального захисту населення – скорочення кількості об'єктів соціальної інфраструктури, погіршення якості соціальних послуг.

Натомість, в останні роки, завдяки досягненню певної стабільності економічного розвитку та зростанню рівня життя населення, відбувається зміна суспільних цінностей та пріоритетів. Поряд із економічними чинниками все більшу роль у забезпеченні конкурентоздатності, досягненні високої

продуктивності та прибутковості виробництва починають відігравати неекономічні показники роботи підприємства – рівень соціального забезпечення працівників, розробка та реалізація програм підтримки інтернатів, лікарень та шкіл, запровадження на підприємстві механізму контролю якості, впровадження екологічно безпечних та енергозберігаючих технологій тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В Україні лише в останні роки почали приділяти увагу питанню соціальної відповідальності бізнесу та робити перші кроки на шляху формування власного бачення щодо її формування та покращення враховуючи особливості економічного, політичного, культурного та соціального розвитку нашої країни. Серед вітчизняних дослідників даного напрямку можна назвати Т. Бондарук [1, с. 57–64], О. Бурдюк [2, с. 14–18], Д. Букреева [3], Т. Васильців [4, с. 4–8], М. Деліні [5, с. 263–270], О. Іляш [6, с. 150–156], Р. Лупак [7, с. 145–153], Я. Панухник [8, с. 60–65], О. Попадюк [9, с. 163–168], Л. Селіверстова [10, с. 13–16] та інші. Однак більшість робіт вітчизняних вчених представляють собою або ж емпіричні дослідження розуміння концепції соціальної відповідальності бізнесу вітчизняними підприємцями або ж вивчення окремих проявів соціальної відповідальності бізнесу. При цьому багаторічні напрацювання закордонних вчених або повністю ігноруються або ж використовуються фрагментарно. Це обумовлює необхідність вивчення концептуальних методико-прикладних засад управління соціальною відповідальністю суб'єктів бізнесу, що сформувалися завдяки багатьом дослідженням та іноземному досвіду і підтверджує актуальність публікації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Управління соціальною відповідальністю бізнесу має базуватися на врахуванні специфіки зовнішнього оточення та соціального середовища (велике місто або селище тощо), напрямку діяльності та масштабі підприємства. Тут пріоритетне значення має надаватися використанню прогресивного інструментарію, що відповідає сучасним принципам та нормам бізнесу, враховує його інтереси та базується на потребах суспільства і країни в цілому. Згідно цього важливо вивчити методико-прикладні засади управління соціальною відповідальністю суб'єктів бізнесу та виділити із загальної сукупності їхніх переваг ті, що матимуть практичне значення для вітчизняних підприємств та національної економіки.

Формулювання цілей статті

Метою статті є наукове обґрунтування методико-прикладних засад управління соціальною відповідальністю суб'єктів бізнесу, які вдало можна імплементувати в систему функціонування та розвитку вітчизняного підприємницького середовища. Набір цілей статті стосується визначення концептуальних характеристик різних провідних моделей управління соціальною відповідальністю бізнесу, основних їх переваг та позитивних результатів, що в сукупності варто взяти до уваги вітчизняним підприємствам у формуванні соціально відповідального бізнесу.

Виклад основного матеріалу

Перші наукові підходи до розуміння сутності соціальної відповідальності бізнесу, її принципів та методів зароджуються у середині ХХ століття. Провідна роль у їх розвитку належала американським вченим, у той час як у Європі концепція соціальної відповідальності бізнесу офіційно була сформована лише наприкінці ХХ ст. та знайшла своє відображення у низці трактатів та нормативних документів.

Зважаючи на історичні, культурні, політичні та соціальні відмінності, характерні для розвитку США та країн Європи, варто відмітити значні регіональні розбіжності у розумінні соціальної відповідальності бізнесу (рис. 1).

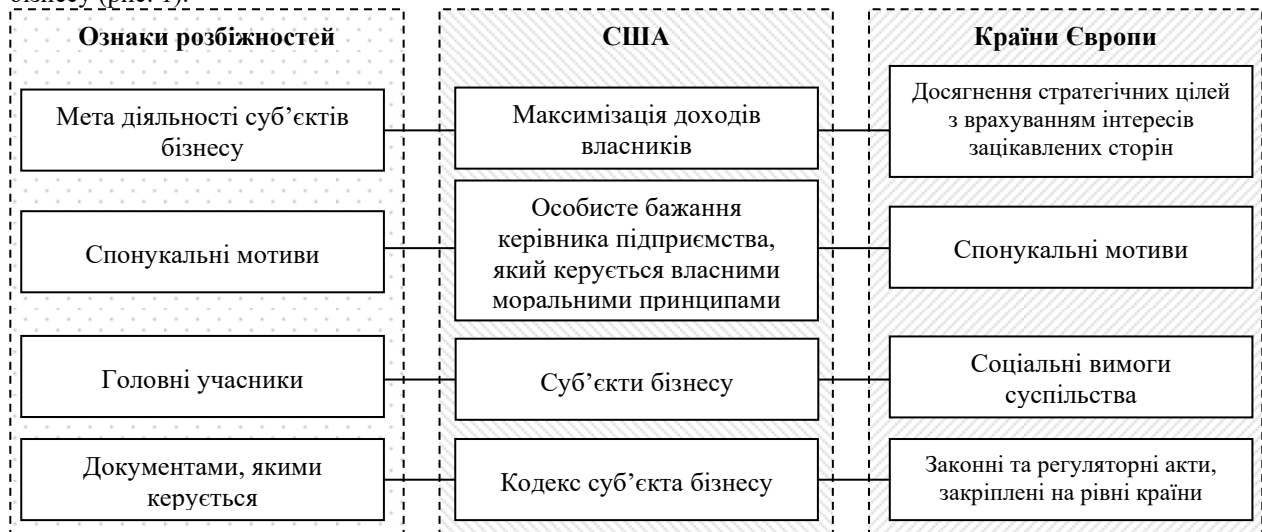

Рис. 1. Розбіжності у визначенні соціальної відповідальності бізнесу у США та країнах Європи

Загалом основні розбіжності у відношенні до концепції соціальної відповідальності бізнесу у США та країнах Європи, визначаються на рівні відносин «підприємство – держава». Так, якщо діяльність американських суб'єктів бізнесу загалом визначається його власниками та керівниками, то європейські підприємства зазнають значного впливу з боку державних органів влади та професійних об'єднань, які жорстко визначають мінімальні вимоги до їх діяльності. Існуючі регіональні розбіжності знайшли своє відображення у великій кількості наукових підходів щодо суті, ролі та значення соціальної відповідальності бізнесу, які доповнюють або ж навпаки заперечують одна одній. В основі кожної з них лежить ідея аналізу організації з погляду системності, тобто підприємство представляється як «комплекс взаємопов'язаних та взаємозалежних частин, організованих таким чином, що продукує єдине ціле».

Різниця є лише у тому чи сприймати підприємство як відкриту, чи як закриту систему. Оскільки як закрити система, підприємство не зазнає впливу з боку зовнішнього середовища і не взаємодіють з ним. На противагу, підприємства як відкриті системи, динамічно взаємодіють із своїм оточенням. Однак, якщо виходити з розуміння підприємства як закритої системи, то ідея соціальної відповідальності бізнесу значно звужується, охоплюючи лише відповідальність перед власниками та працівниками. Варто зазначити, що подібне розуміння даної концепції превалювало на початку зародження ідей соціальної відповідальності. В той же час, сприйняття підприємства як відкритої системи породжує багато запитань щодо мети, принципів, напрямків, механізму реалізації своєї соціальної функції та інформування громадськості про реалізовані заходи.

Водночас у багатьох розроблених теоріях концепція соціальної відповідальності бізнесу часто заміщувалася іншими визначеннями, які відображали суть відносин підприємства та суспільства. Так, найбільш відомими серед них є «соціальна відповідальність бізнесменів», «корпоративна соціальна діяльність», «корпоративна соціальна чуттєвість», «етика бізнесу», «корпоративна соціальна відповідальність», «корпоративне громадянство», тощо. А це, в свою чергу, дозволяє згрупувати всі існуючі теорії та виділити чотири основні підходи до концепції соціальної відповідальності бізнесу:

- інструментальний підхід (підприємство виступає інструментом для створення багатства, а вся його соціальна діяльність спрямована на досягнення економічного результату);
- підхід з позиції політичного впливу (підприємства мають здатність впливати на суспільство, і через те повинні відповідально використовувати цю здатність; при цьому під соціальною силою розуміють здатність впливати на результати важливих суспільних процесів з метою вирішення суспільних проблем незалежно від політичних інститутів);
- підхід з позиції соціальних вимог (підприємство має зосереджувати свою діяльність на визначенні соціальних вимог суспільства та відповіді на них, сприяючи тим самим посиленню своїх позицій);
- підхід з позиції етики (в основі лежить ідея етичного обов'язку бізнесу та окремих менеджерів перед суспільством).

Водночас трактування соціальної відповідальності дозволяє зробити висновок про те, що з точки зору системного підходу існують усталені визначення окремо щодо корпоративної соціальної відповідальності та соціальної відповідальності бізнесу. Таким чином, з урахуванням різних трактувань, соціальну відповідальність бізнесу варто розглядати як спосіб ефективного управління соціальними та бізнес-процесами з метою забезпечення позитивного впливу бізнесу на суспільство. При цьому узагальнене трактування цього поняття включає: корпоративну етику; корпоративну соціальну політику стосовно суспільства; корпоративну політику у сфері охорони навколишнього середовища; принципи і підходи до корпоративного управління та корпоративної поведінки; питання дотримання прав людини (включаючи рівні можливості для жінок і чоловіків, осіб, які мають особливі соціальні потреби, для різних вікових груп).

Основною особливістю американської моделі соціальної відповідальності бізнесу є слабе державне регулювання цієї сфери. Уряд, зацікавлений в посиленні системи соціального забезпечення, перекладає вирішення частини соціальних проблем на місцевий рівень, на некомерційний сектор і бізнес. Місцева влада, позбувшись підтримки на державному рівні, вимушена шукати союз з бізнесом для вирішення соціальних проблем, тому соціально-відповідальна поведінка підприємств сприймається в США практично як категоричний імператив. В американській моделі навіть на сьогоденному етапі переважає філантропічний підхід, що передбачає розподіл частини прибутку підприємства для інвестування її суспільно-корисних ініціатив. Подібного роду добродійна діяльність часто не пов'язується з основною діяльністю підприємства і може бути скорочена залежно від економічної ситуації. Такі підприємства фактично займаються вкладеннями ресурсів в добродійні ініціативи місцевих громадських організацій і зацікавлених груп, хоча після певного періоду часу практично всі філантропічні проекти підприємств значно скорочуються.

У сучасних економічних умовах американська модель соціально відповідальної поведінки бізнесу використовується найширше. І цьому факту є принаймні два пояснення. По-перше, вона досить легко втілюється в життя, результати її реалізації часто є публічно наочними. Важливим є і той факт, що з погляду інвестора, участь підприємства в добродійній діяльності характеризує її як соціально стійку і, значить, за інших рівних умов, привабливішу для зовнішніх вкладень. По-друге, саме ця модель у разі грамотного її втілення, знаходить найбільший відгук з боку населення, громадських організацій і персоналу, оскільки

дозволяє цим групам сприймати компанію як таку, що піклується про потреби мешканців міста, району або регіону.

Основними напрямками роботи суб'єктів бізнесу з використанням американської моделі є:

– екологічність роботи підприємства (таке поняття зачіпає не тільки ставлення підприємства до навколишнього середовища, а, в даному випадку, ступінь його гармонійної інтеграції в навколишнє співтовариство; підприємство, що вкладає зусилля і гроші в підтримку і розвиток своїх «сусідів по регіону», викликає довіру, оскільки не тільки користується ресурсами співтовариства, а й інвестує в нього);

– стабільність і надійність (підприємства, що активно вкладає в добродійність, повинна мати достатньо прибутку для того, щоб не тільки забезпечити підтримку власної діяльності, а й для того, щоб витратити частину цього прибутку на потреби інших).

Важливим стимулом для коректування соціальних програм американського бізнесу в найближче десятиліття є криза стратегій мультикультуралізму і «позитивній дискримінації». Погрози безпеці і відчуття особистої незахищеності підривають традиційну для американської демократії модель жорсткого розмежування сфер впливу держави, бізнесу, громадянина. У цих умовах перспектива негативної динаміки накопичення соціального капіталу породжує необхідність системної взаємодії державних установ (як на федеральному рівні, так і в масштабах штату), місцевого співтовариства і підприємств для реалізації адресних проектів, звернених до різних груп стейкхолдерів (зацікавлених в діяльності підприємства осіб). Таким чином, обираючи американську модель соціально-відповідальної поведінки, підприємствам необхідно забезпечити залучення місцевої влади, громадських організацій і населення в процес вибору об'єктів соціального інвестування, а також відстежувати результат від цих вкладень.

Відповідно до європейської моделі, соціально-відповідальна діяльність бізнесу пов'язана з досягненням її бізнес-цілей і є частиною стратегії створення додаткової інвестиційної привабливості підприємства. Практично всі ініціативи, що фінансуються підприємством в рамках такої моделі, мають безпосередньо стосуватися підвищення прибутку. Сучасна Європейська модель соціальної відповідальності орієнтує бізнес на три сфери прояву ініціативи – економіка, зайнятість і навколишнє середовище. Проте підприємства самі не займаються вирішенням соціальних проблем населення, а реалізують цю функцію через взаємодію з некомерційними організаціями, державними установами і іншими інститутами цивільного суспільства. Розвитком цієї моделі є концепція корпоративного громадянства, в якій бізнес розглядається як осередок цивільного суспільства – зацікавлений учасник системи соціальних відносин.

Європейська модель має на увазі економічне обґрунтування соціальних ініціатив і їх інтеграцію в стратегію розвитку підприємства. Тому, перед впровадженням цієї моделі, керівництву підприємства необхідно упевнитися, що, крім визначення об'єктів вкладень і виділення засобів, вся підприємницька діяльність буде переглянута з погляду її відповідності соціально відповідальній поведінці. До того ж, повинні бути розроблені і закріплені механізми контролю за ефективністю вкладених засобів.

У своїй основі Європейська модель ґрунтується на політичному досвіді економічних перетворень, що нерозривно пов'язують соціальну відповідальність підприємства з концепцією тривалого (стійкого) розвитку. Найбільш популярними об'єктами інвестицій у рамках цієї моделі є: розвиток персоналу підприємства; внесок в розвиток муніципальних утворень, де розташовані виробничі потужності підприємства; природоохоронна діяльність, розвиток науки, освіти і технологій; добродійні внески за участю працівників підприємства; програми приведення діяльності підприємства відповідно до світових галузевих стандартів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Соціальна відповідальність в країнах з розвинутою ринковою економікою сприймається як багатовимірна конструкція, відповідно і критерії оцінювання можуть бути різними. Це можуть бути інвестиції в охорону навколишнього середовища, оцінка і характер вироблених товарів і послуг, оцінка відносин з працівниками, відносини до меншин, добродійні програми і так далі. Все це з успіхом може працювати (і в окремих випадках вже працює) в українських умовах.

Подальші дослідження варто сконцентрувати навколо розроблення концептуальних положень для формування та реалізації державної політики стимулювання соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу, активний розвиток якого очікується після успішного подолання гібридних загроз і відповідно варто очікувати становлення стабільного підприємницького середовища для впровадження прогресивного інструментарію соціальної відповідальності.

Література

1. Бондарук Т. Г., Бондарук І. С. Економічна природа організаційно-економічного механізму соціальної відповідальності бізнесу. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. 2020. № 1–2. С. 57–64.
2. Будько О. В. Формування аналітичного забезпечення управління соціально відповідальною діяльністю підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 14. С. 14–18.

3. Букресва Д., Денисенко К. Соціальна відповідальність бізнесу як основа забезпечення ділової активності підприємства: євроінтеграційний аспект. Економіка та суспільство. 2022. № 38. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1316/1271>.
4. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Рудковський О. В. Напрями та засоби стимулювання соціальної відповідальності підприємництва в Україні. Економіка та держава. 2019. № 5. С. 4–8.
5. Деліні М. М. Показники оцінки соціально-економічної відповідальності підприємництва в Україні. Проблеми економіки. 2017. № 4. С. 263–270.
6. Ляш О. І., Васильців Т. Г. Пріоритети державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки України. Стратегічні пріоритети. 2014. № 3 (32). С. 150–156.
7. Лупак Р. Л., Качмар Н. М. Соціальна відповідальність як складова забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2016. № 2 (12). С. 145–153.
8. Панухник Я. Г. Соціальна відповідальна діяльність як інструмент модернізації технологій управління підприємством у муніципальній економічній системі. Інноваційна економіка. 2016. № 3–4. С. 60–65.
9. Попадюк О., Кравчук І. Оцінка рівня внутрішньої соціальної відповідальності підприємства. Економічний простір. 2022. № 180. С. 163–168.
10. Селіверстова Л. С., Лосовська Н. В. Підходи до формування організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу. Економіка та держава. 2019. № 7. С. 13–16.

References

1. Bondaruk, T. G., Bondaruk, I. S. (2020). The economic nature of the organizational and economic mechanism of social responsibility of business. *Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing*. no. 1–2. P. 57–64.
2. Budko, O. V. (2017). Formation of analytical support for management of socially responsible activities of enterprises. *Investments: practice and experience*. no. 14. P. 14–18.
3. Bukreeva, D., Denysenko, K. (2022). Social responsibility of business as a basis for ensuring business activity of the enterprise: European integration aspect. *Economy and society*. no. 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1316/1271>.
4. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., Rudkovskyi, O. V. (2019). Directions and means of stimulating social responsibility of entrepreneurship in Ukraine. *Economy and the state*. no. 5. P. 4–8.
5. Delini, M. M. (2017). Indicators of assessment of social and economic responsibility of entrepreneurship in Ukraine. *Problems of the economy*. no. 4. P. 263–270.
6. Ilyash, O. I., Vasylytsiv, T. G. (2014). Priorities of state regulation in the sphere of social and economic security of Ukraine. *Strategic priorities*. no. 3 (32). P. 150–156.
7. Lupak, R. L., Kachmar, N. M. (2016). Social responsibility as a component of ensuring the competitiveness of the enterprise. *Social and labor relations: theory and practice*. no. 2 (12). P. 145–153.
8. Panukhnyk, Y. G. (2016). Socially responsible activity as a tool for modernization of enterprise management technologies in the municipal economic system. *Innovative economy*. no. 3–4. P. 60–65.
9. Popadyuk, O., Kravchuk, I. (2022). Assessment of the level of internal social responsibility of the enterprise. *Economic space*. no. 180. P. 163–168.
10. Seliverstova, L. S., Losovska, N. V. (2019). Approaches to the formation of the organizational and economic mechanism of managing the social responsibility of business. *Economy and the state*. no. 7. P. 13–16.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-4>

УДК 657.3

Валерій ЖУК

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

<https://orcid.org/0000-0003-1367-5333>

Віктор ЗАМЛИНСЬКИЙ

<https://orcid.org/0000-0001-7642-2443>

Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

Олексій ДЯЧЕНКО

<https://orcid.org/0000-0001-9670-2266>

Одеський державний аграрний університет

РОЛЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ У СТАНОВЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Метою цього дослідження є підтвердження важливості бухгалтерського обліку та актуальності його наукового дослідження з метою досягнення економічного розвитку за допомогою облікової інформації. Кризовий стан практично усіх сфер людської діяльності свідчить про відсутність якісного аналізу управлінських рішень у неструктурованому глобальному просторі, а недооцінення ролі інформаційно-аналітичної діяльності як основи розвитку потребує адаптації облікового контенту до інформаційних інтересів, підвищення цінності (зрозумілості, доречності і швидкості) процесу збору, обробки, обслуговування, зберігання та передачі даних, що формують сучасне знання та впливають на динаміку розвитку. Економічне зростання можливе і шляхом вивчення внеску тенденцій та обсягу наукових досліджень бухгалтерського обліку в економічний розвиток. Облік є інформаційною ретроспективною і перспективною базою, першоджерелом стратегії соціально-економічного розвитку та комунікаційною мовою. Маючи доступ до великого масиву інформації, споживач повинен розуміти її системність, використовувати з розумінням, відповідальною мірою, адже від цінності прийнятих рішень залежить майбутнє. Якісний бухгалтерський облік як комунікаційна складова посилює економічний і соціальний прогрес країни, адже розглядається як інструмент соціального і макроекономічного регулювання. Бухгалтерська інформація має впливати на цілісність та стійкість цих рішень. У цьому дослідженні пояснюється роль досліджень бухгалтерського обліку в економічному розвитку. Бухгалтерський облік поступово вийшов за межі обліково-аналітичного забезпечення управлінням підприємства, виділився у важливу складову економічної науки, та інформаційну систему державного управління в цілому, та галузевого і глобального управління зокрема.

Ключові слова: облік, бухгалтерська інформація, інформаційно-аналітична діяльність, економічний розвиток, ретроспективні бухгалтерські дослідження

Valeriy ZHUK

National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics"

Viktor ZAMLYNSKYI

State University of Intelligent Technologies and Telecommunications

Oleksii DIACHENKO

Odessa State Agrarian University

THE ROLE OF ACCOUNTING IN THE FORMATION OF ECONOMIC SCIENCE

This study aims to confirm the importance of accounting and the relevance of its scientific research in achieving economic development with the help of accounting information. The crisis state of almost all spheres of human activity indicates the need for qualitative analysis of management decisions in an unstructured global space. The underestimation of the role of information and analytical training as a basis for development requires adaptation of accounting content to information interests, increasing the value (understandability, appropriateness, and speed) of the process of collection, processing, maintenance, storage, and transmission of data that form modern knowledge and influence the dynamics of development. Economic growth is also possible by studying the contribution of accounting trends and scientific research to economic development. Accounting is a piece of information retrospective and prospective base, the primary source of socio-economic development strategy, and a communication language. Having access to a large mass of data, the consumer must understand its systematicity and use it responsibly because the future depends on the quality of the decisions made. High-quality accounting as a communication component strengthens the economic and social progress of the country because it is considered a tool of social and macroeconomic regulation. Accounting information should influence the integrity and sustainability of these decisions. This study explains the role of accounting research in economic development. Accounting gradually went beyond the accounting and analytical support of enterprise management. It became an essential component of economic science, the general information system of state management, and branch and global leadership.

Keywords: accounting, accounting information, information and analytical activity, economic development, retrospective accounting research.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Бухгалтерський облік є мовою комунікацій суб'єктів усіх рівнів соціально-економічного простору. Саме він забезпечує довіру, порозуміння і керуваність в соціально-економічному середовищі. Такі статус і місія бухгалтерського обліку роблять його важливим елементом національної і глобальної безпеки. Підтвердження цьому ми спостерігаємо у політиці розвинених країн, в економічній політиці транснаціональних корпорацій, у їх патронаті формування міжнародних стандартів обліку та фінансової

звітності, професійних інститутів бухгалтерів. Разом з тим, вітчизняні підручники з теорії бухгалтерського обліку часто зводяться до авторських описів восьми елементів методу бухгалтерського обліку. Можливо, це пояснюється нормативними вимогами щодо підготовки власних посібників задля акредитації вищих навчальних закладів, що вступає у суперечність з можливістю здійснення глибоких досліджень. Іншим поясненням є те, що за умови переорієнтації практики, а звідси – і освіти, на використання міжнародних стандартів, у освітніх процесах питання теорії бухгалтерського обліку стають другорядними, що впливає на якість посібників з його теорії. Основою цієї та й інших проблем вітчизняного обліку є упущення і недооцінка важливості саме його теоретичної складової. Тільки теорія здатна сформулювати переконливі аргументи і напрямки вирішення проблем. Досліджуючи історичне становлення науки про бухгалтерський облік, ми переконуємося в наявності й об'єктивній необхідності існування безлічі його теорій, які виходять за рамки "техніки восьми елементів методу", продукування яких відбувалось на відповідні історичні інституціональні зміни і виклики. Оцінюючи сучасні зміни соціально-економічного середовища та економічної науки, доцільною є демонстрація відставання облікової науки від цих процесів і обґрунтування необхідності формування нових облікових теорій для подолання такого відставання.

Виклад основного матеріалу

Метою статті є обґрунтування ролі бухгалтерського обліку у становленні економічної науки та формування ретроспективи його розвитку як окремої її ланки.

Виклад основного матеріалу

Економіка як цілісна наука виникла лише у другій половині XVII ст. Однак за два з лишком століття, до кінця XIX ст., економічна наука накопичила величезний запас теоретичних знань, що базувалися на ряді ідей, сформульованих і обґрунтованих видатними вченими XVIII-XIX ст. Ці ідеї в явному або неявному вигляді утворили теоретичний фундамент економічної науки XX-XXI ст. Серед спеціалізацій економічної науки бухгалтерський облік займає особливе місце. У першу чергу, це пов'язано з більш ранньою, порівняно з економікою, заявкою обліку на формування власної теорії та наукових шкіл.

Початок бухгалтерської науки пов'язаний з іменами Луки Пачолі і Бенедетто Котрульї. Цими італійцями ще у XV ст. було описано ключовий метод бухгалтерського обліку, заснований на подвійному записі. Таким чином було закладено теоретичний базис – "стрижень" бухгалтерської спеціалізації. Професор Я.В. Соколов зауважив: "... сучасне розуміння проблеми пов'язано з тим, що господарська діяльність у всіх її формах виявляє різноманітні проблеми, але в бухгалтерії вони відображаються одним методом: за допомогою подвійного запису. У традиційній науці вказували ще сім методів, але це було помилкою. Бланки, рахунки і звітність – це наслідок подвійного запису; документація та інвентаризація – це тільки юридичні підстави для реєстрації способом подвійного запису фактів господарського життя, а власне реєстрація передбачає вибір оцінки або способу її визначення (калькуляції)".

Незважаючи на першість у заявці на науку (історія пізнання обліку та економіки в філософії та їх практичне застосування – тема дещо інша) і кадрову перевагу на практиці, стереотип вторинності бухгалтерського обліку в економічній науці сьогодні очевидний.

Більше того, на відміну від західних країн, у країнах колишнього СРСР серед господарських і державних керівників бухгалтери – рідкість. Суб'єктивно склалося масове сприйняття вторинності бухгалтерської складової економічної науки, що не могло не вплинути і на позиції вчених.

Так, професор В.В. Сопко [1] зазначає: "Найбільш суттєві теоретичні розробки бухгалтерської науки відносяться до XIV-XX ст. нашої ери, починаючи з Л. Пачолі – 1494 р. Найбільш істотний внесок в економічну теорію і правове обґрунтування бухгалтерського обліку як науки внесли В. Петті (1694 р.), П. Буагільбер (1646-1714 рр.), Ф. Кене (1694-1774 рр.), А. Сміт (1723-1796 рр.), Д. Рікардо (1772-1823 рр.), Ж.-Б. Сей (1767-1823 рр.), К. Маркс (1818-1883 рр.), Й. Шумпетер (1863-1950 рр.), І.Ф. Шер (1846-1924 рр.), П.П. Жозеф (1809-1865 рр.), Д.М. Кейнс (1883-1946 рр.), В.В. Леонтьєв (1906 р.) та інші".

Представники інших спеціалізацій економічної науки сьогодні більше базуються на статистичній інформації та розглядають бухгалтерську науку в якості однієї з інформаційних систем, функцій управління, і все менше – як складову загальноекономічної спеціальності. Багато в чому це пов'язано з камеральністю і консервативністю практики і теорії бухгалтерського обліку. І практика, і теорія вітчизняної науки "обертаються" в рамках вузького професійного "цеху", не претендуючи на пояснення, і тим більше – на управління явищами і процесами на підприємстві і в цілому на управління економікою. В цьому і полягає причина "слабкої версії" теорії бухгалтерського обліку, вторинності бухгалтерської спеціалізації в економічній науці.

Однак в історії становлення економічної науки простежується її тісний взаємозв'язок з розвитком бухгалтерського обліку. Взаємозбагачення відбувалося не тільки на практиці, але і в науковому середовищі.

На зорі теорії економічної науки Жан Батист Сей [2] визначив її предметом вивчення природи багатства ("Трактат про політичну економію").

Першою економічною теорією з чітко вираженим предметом була теорія фізичної економії французької наукової школи фізіократів на чолі з Ф. Кене.

Основою фізіократичної доктрини є вчення про єдине джерело доданої вартості (багатства або приросту капіталу) – від землеробства. На відміну від античності і середньовіччя, де філософи не бачили іншого джерела "природного стану", крім землеробства, французька школа фізіократів Ф. Кене відстоювала цю ідею вже в боротьбі з меркантилізмом В. Стаффорда, А. Монкретьєна, Т. Мена та інших.

Це протистояння дало світу економічну теорію (економічну науку), яка досі намагається пояснити природу багатства (капіталу) і перспективи його примноження в інтересах людства. Саме на фундаменті фізіократичних ідей була створена англійська класична політекономія, що неодноразово підтверджував Адам Сміт. Найбільш яскравому її інтерпретатору серу Вільяму Петті належать слова: "Земля – мати багатства, праця – його батько". Останнє зовсім не було приростом для фізіократичних знань, оскільки фізіократи вважали, що землеробство виробляє все, що може бути бажаним для людського життя і поклоніння богам, але для того, щоб ефективно здійснювати цю місію, має мати місце підтримка з боку капіталу і праці. Звідси єдиним "плідним" класом ранні фізіократи вважали селянство (яке не ототожнювалося із землевласниками).

Незаперечною заслугою фізіократів є відстоювання ними теорії виникнення (джерела) багатства у сфері виробництва, а не при обміні. Саме фізіократи здійснили першу і в науці, і в економічній політиці держави спробу довести це мовою цифр, створивши знамениту "Економічну таблицю". Однак протягом тривалого часу метод "Економічної таблиці" не знаходив практичного застосування через його неналежне інформаційне забезпечення, у першу чергу з боку універсальної мови економіки, якою був і є бухгалтерський облік.

У роботі "Китайський деспотизм" (у розділі 24 "Звітність про громадські суми") Ф. Кене надає обліку першочергового значення у процесах управління економікою тодішньої Франції. Він пише: "Звітність про використання державних доходів є однією з галузей управління ... для організації правильного управління ... вони впорядкували цю звітність згідно з формами і правилами, за допомогою яких стало можливим попередити розкрадання фінансів держави ... і хитрі обходи ... Але ці форми і правила зводяться до секретної техніки, яка підлаштовується під обставини, тому що не має визнаного "стандарту" (редакція – В. Ж.), який міг би озброїти націю цією технікою" [3].

Отже, батько фізичної економії Ф. Кене розумів значення облікового забезпечення реалізації його ідей гармонійної економіки. Однак на той час "стандартизована" система обліку ще не існувала.

Разом з тим Ф. Кене вдалося побудувати першу в світі модель гармонійної економіки – "Економічну таблицю" (далі – "ЕТ").

Незважаючи на полярність думок з приводу інтерпретації "Економічної таблиці", переважна більшість дослідників вбачають у ній не тільки принципи раціонального кругообігу, але і основи рівноваги в економіці – національного балансу (бюджету). Серед продовжувачів розвитку методу "ЕТ" знаходяться такі великі імена, як П. Сраффа, В. Леонт'єв, А. Філіпс, Т. Барна і багато інших (табл. 1).

Таблиця 1

Розвиток методу "Економічної таблиці" у дослідженнях провідних вчених світу

№	Автор	Країна	Роки дослідження
1.	Ф. Кене	Франція	1757–1766
2.	К. Маркс	Німеччина	1865
3.	В. Леонт'єв	СРСР-США	1919
4.	В. Німчинов	СРСР	1965
5.	И. Хітіямі	Японія	1960
6.	Т. Барна	США	1975
7.	С. Білджинсой	Англія	1994
8.	М. Руденко	Україна	1990

Сам Ф. Кене в листі до В. Мірабо з приводу "ЕТ" пише: "Я спробував побудувати фундаментальну таблицю економічного порядку, щоби побачити в ній витрати і продукти під тим кутом зору, орієнтуючись на який було б легко зрозуміти і виносити ясне судження про порядках і непорядок, причиною якого може бути уряд..." [3, с.183]. Для нашого дослідження важливо, що аргументація Ф. Кене в "ЕТ" була подана в термінах порівняльної статистики (тобто використовувалися наявні на той час дані обліку) [3, с.1061].

Один із перших дослідників методу "ЕТ" Ф. Кене, О. Бауер, відзначав, що спочатку Ф. Кене з'ясував для себе загальну статистику кругообігу багатства між галузями (класами) у Франції і глибше дослідив механізм "циркуляції витрат" для сільськогосподарської ферми. А потім цитуємо: "Ці розрахунки він застосовував до Франції в цілому як до "сільськогосподарської сфери" [3, с.832]. При цьому розглядалися три фундаментальні проблеми: розподіл отриманого від землеробства доходу; механізм збільшення цього доходу; максимальне збільшення національного багатства при державній організації "правильного" процесу розподілу.

Очевидно, що модель економічної таблиці не могла мати на той час бухгалтерського забезпечення в сучасному розумінні, оскільки виробники не вели обліку витрат і доходів, і тим більше фермери при цьому

не відображали фактор використання земельного капіталу у виробництві. Однак наявність певної державної статистики з метою оподаткування і розрахунки (моделювання) на рівні ферми дозволили відомому досліднику побудувати "ЕТ" в національному масштабі.

Відомо, що Ф. Кене володів фермами, на яких вводив прогресивні технології ведення землеробства (подібні до тих, які вже мали місце в Англії). Тому припускаємо, що його розрахунки для моделювання "ЕТ" були цілком реальні. Очевидно, що керівники його ферм вели і відповідні бухгалтерські книги, адже, як зазначалося вище, Ф. Кене розумів потенційні можливості обліку та звітності в управлінні державою і в реалізації (доказовості) фізіократичних ідей.

Більше того, у розвитку інших сфер економічної діяльності, які, згідно з переконаннями фізіократів, є "безплідними" (торгівля, банки і т.д.), бухгалтерський облік уже в той час прогресував, забезпечуючи ефективне ведення бізнесу, залучення додаткового капіталу і демонструючи джерело створення додаткової вартості не з виробництва, а з обігу. І хоча такі дані не могли в той час бути узагальнені для прийняття рішень в управлінні Францією, з економічної точки зору вони впливали на доказовість істинності фізіократичних ідей.

Ось чому, на нашу думку, Ф. Кене довелося вибрати при побудові "ЕТ" метод моделювання з використанням узагальнених статистичних даних. Сам він пише про те, що вони "механічно виведені", і що для держави важливо налагодити такий облік, щоб "... не тільки визначити співвідношення витрат, але і встановити їх наявність, їх природу, розмір, призначення, а також вивчити розподіл, згідно з яким розміщуються засоби для існування, і вказати, що конкретно отримує кожна людина на свою частку".

Отже, можна стверджувати, що саме фізіократами вперше поставлено завдання організації уніфікованого обліку і звітності в державі як дієвого інструмента управління з метою примноження доданої вартості в національному масштабі.

У статті "Зерно" Ф. Кене визначає і першочергові об'єкти обліку та контролю в землеробстві: "Першочерговими благами, якими розпоряджається держава, є люди, землі і худоба" [3], і далі в розділі "Правила економічного управління" тієї ж статті додає до цих об'єктів ще облік витрат і доходів: "Сільське господарство виробляє два види багатства: одна частина річної продукції являє собою дохід, що належить землевласнику, а інша – покриття витрат, які здійснені в сільськогосподарському виробництві".

Досліджуючи праці ранніх фізіократів, не можна не звернути увагу на те, що ними вперше виділені й інші об'єкти обліку. Наприклад, використання частини доданої вартості на поліпшення землі.

У статті "Аналіз економічної таблиці" Ф. Кене доводить: "Якби власники витрачали більше в продуктивному класі, ніж в класі безплідному, з метою поліпшення їх земель і збільшення доходу, то цей приріст (*surcroît*) витрат, ... повинен розглядатися як збільшення витрат цього класу ... чим більше землеробство знаходиться в занепаді, тим більша частина витрат ... повинна бути присвячена йому з метою його відновлення" [3]. На думку фізіократів, обов'язкові витрати на поліпшення землі повинні нести і фермери.

Т. Барна в статті "Таблиця Кене в сучасному сприйнятті" вказує, що власники землі згідно з "ЕТ" отримували частину "багатства" за десятину і податки, в той час як землекористувачам (фермерам) Ф. Кене залишав у "ЕТ" частину доходу на заміщення авансованого капіталу (включаючи втрату родючості землі). Т. Барна пише: "Мається на увазі, що споживання капіталу еквівалентне амортизації...".

За теорією фізичної економії, земля як ключовий фактор створення абсолютної додаткової вартості має як мінімум отримувати компенсацію втрати родючості, а за ідеальних умов значна частина доходу має спрямовуватися на відновлення родючості землі, що призвело би до збільшення продуктивності та прибутку в галузі.

Незважаючи на те, що в економічній теорії відсутнє поняття амортизації землі (як економічного чинника), оскільки допускається, що термін її використання невідомий і придбання її за гроші не показує її істинної цінності, у своїх розрахунках Ф. Кене моделював ідеальну систему, виходячи з необхідності забезпечення сприятливих умов для землеробства і родючості землі як головного джерела створення багатства. У поясненні до "ЕТ" він пише: "Ми включаємо сюди землі (до витрат – В.Ж.) на тій підставі, що вони завдяки своїй продажній цінності можуть розглядатися певною мірою як рухоме багатство..." [3].

Виконання викладених вище завдань, на жаль, як в теорії, так і на практиці, отримало старт своєї реалізації лише через кілька століть. Сьогодні бухгалтерський облік асоціюється як з господарюючим суб'єктом, так і з національним господарством в цілому. В теорії він представлений або камеральним обліком, або національною системою рахунків.

На той час облік не набував масштабу соціально-економічного інституту. Відтак він не зміг забезпечити інституційні виклики щодо ефективного управління економікою середньовічних держав. Проте облік став базовим фактором становлення економічної науки за часів ранніх фізіократів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Підводячи підсумок постановки ранніми фізіократами завдань перед обліком, слід зазначити, що саме в теорії фізичної економії вперше в економічній науці:

- визначено ключову роль обліку у підготовці і прийнятті рішень в управлінні державою (або галуззю економіки);
- наголошено на важливості врахування доходів і витрат у всіх сферах економіки за певними правилами та формами, які могли би бути інформаційною базою методу "ЕТ", і на доказовості фізіократичних ідей щодо приросту національного багатства виключно у сфері виробництва;
- означено особливості (спеціалізації) обліку в сільськогосподарській галузі, яка має особливу (природну, біологічну) технологію виробництва, і необхідність покриття витрат, пов'язаних із виснаженням землі, і здійснення капіталовкладень на поліпшення її родючості.

Таким чином, теорія фізичної економії стала не тільки матір'ю економічної науки як науки про багатство, а й родоначальницею сприйняття бухгалтерського обліку як важливої складової частини економічної науки, як інформаційної системи державного управління в цілому і галузевого управління зокрема (на відміну від Л. Пачолі і його послідовників, які розглядали основну мету бухгалтерського обліку виключно з точки зору індивідуального підприємства).

Література

1. Сопко В.В. Бухгалтерський облік: поняття, сутність. Вісник ЖІТІ. 2000. № 12. С. 51–60.
2. Сей Ж.Б. Трактат з політичної економії. <http://library.wunu.edu.ua/files/EVD/HTML/sej/say.htm>
3. Кене Ф. Фізіократи. Вибрані економічні твори ; пер. з франц., англ., нім. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Фізіократи>
4. Жук В. М., Мельничук Б. В., Бездушна Ю. С. Реформування державної статистики в Україні: стан та перспективи. Облік і фінанси. 2016. № 4(74). С. 25–33.
5. Бездушна Ю. С. Інформаційне забезпечення управління в аграрному секторі економіки: стан та перспективи удосконалення. Облік і фінанси. 2017. № 4(78). С. 6–12.
6. Руденко М.Д. Енергія прогресу: Нариси з фізичної економії. К. : Молодь, 1998. 527 с.
7. Рудченко Ю. С., Жураковська І. В. Комерціалізація інтелектуальної власності в аграрному секторі: проблеми та напрямки активізації. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2009. № 7. С. 80–84.
8. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку : навч. посібник. К. : Знання–Прес, 2003. 444 с.

References

1. Sopko V.V. Bukhhalterskyi oblik: poniattia, sutnist. Visnyk ZhITI. 2000. № 12. S. 51–60.
2. Sei Zh.B. Traktat z politychnoi ekonomii. <http://library.wunu.edu.ua/files/EVD/HTML/sej/say.htm>
3. Kene F. Fiziokraty. Vybrani ekonomichni tvory ; per. z frants., anhl., nim. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Fiziokraty>
4. Zhuk V. M., Melnychuk B. V., Bezdushna Yu. S. Reformuvannia derzhavnoi statystyky v Ukrainy: stan ta perspektyvy. Oblik i finansy. 2016. № 4(74). S. 25–33.
5. Bezdushna Yu. S. Informatsiine zabezpechennia upravlinnia v ahrarnomu sektori ekonomiky: stan ta perspektyvy udoskonalennia. Oblik i finansy. 2017. № 4(78). S. 6–12.
6. Rudenko M.D. Enerhiia prohresu: Narysy z fizychnoi ekonomii. K. : Molod, 1998. 527 s.
7. Rudchenko Yu. S., Zhurakovska I. V. Komertsializatsiia intelektualnoi vlasnosti v ahrarnomu sektori: problemy ta napriamky aktyvizatsii. Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. 2009. № 7. S. 80–84.
8. Shvets V.H. Teoriia bukhalterskoho obliku : navch. posibnyk. K. : Znannia–Pres, 2003. 444 s.

Наталія КАРВАЦКА

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-4490-4402>e-mail: karvatskan@khmnu.edu.ua

Андрій ГОНЧАРУК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-4690-9781>e-mail: goncharukam@khmnu.edu.ua

ОЦІНКА ТРЕНДІВ РОЗВИТКУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Для оцінювання загальних трендів розвитку бізнес-середовища України у статті проаналізовано динаміку основних макроекономічних показників, таких як: індекси валового внутрішнього продукту та промислового виробництва; обсяги експорту, імпорту та сальдо зовнішньої торгівлі України. Розглянуто результати опитування керівників компаній, що проводив Національний банк України у 2023 році та динаміку Індексу ділових очікувань підприємств; результати дослідження проведеного спільно Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, національного проєкту Дія.Бізнес, стратегічним агентством Advanter Group та динаміку Індексу активності бізнесу.

Виявлено причини та наслідки спаду економічної активності підприємств України за основними секторами економіки. Визначено раціональні рішення, спрямовані на підтримку та відновлення бізнесу в умовах нестабільності.

Розглянуто результати міжнародної оцінки за рейтингом економічних свобод від американського фонду Heritage Foundation (Economic Freedom Index), Індексу сприйняття корупції від Transparency International (Corruption Perceptions Index), міжнародного дослідження сприйняття національних брендів від Brand Finance (Global Soft Power Index). Визначено роль України у світовій економіці.

Ключові слова: оцінка, аналіз, бізнес-середовище, економіка України, міжнародне оцінювання.

Nataliia KARVATSKA, Andrii HONCHARUK

Khmelnitskyi National University

ASSESSMENT OF TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF BUSINESS ENVIRONMENT OF UKRAINE IN UNSTABLE CONDITIONS

In the article, the authors analyzed the dynamics of the main macroeconomic indicators, such as: indexes of the gross domestic product and industrial production; volumes of exports, imports and foreign trade balance of Ukraine to assess general trends in the development of Ukraine's business environment. The authors considered the results of the survey of company managers conducted by the National Bank of Ukraine in 2023 and the dynamics of the Index of Business Expectations of Enterprises; the results of a joint study conducted by the Innovation Development Center, the Office for Entrepreneurship and Export Development, the Diya.Business national project, the strategic agency Advanter Group, and the dynamics of the Ukrainian Business Index. The causes and consequences of the decline in the economic activity of Ukrainian enterprises in the main sectors of the economy were identified. Rational solutions aimed at supporting and restoring business in conditions of instability were determined. The results of the international assessment based on the ranking of economic freedoms from the American Heritage Foundation (Economic Freedom Index), the Corruption Perceptions Index from Transparency International (Corruption Perceptions Index), and the international study of the perception of national brands from Brand Finance (Global Soft Power Index) were considered. The role of Ukraine in the world economy was defined.

It was concluded that the recovery of the Ukrainian economy remains restrained due to significant losses, destruction, and ongoing hostilities. Positive expectations in terms of economic recovery are associated with the further adoption and implementation of EU decisions on: using the advantages of the unification of the energy systems of continental Europe ENTSO-E and Ukraine (the so-called "energy visa-free"); exemption of Ukrainian business products from tariffs and quotas ("economic visa exemption"); liberalization of road transportation ("transport visa-free"); integration of Ukrainian customs authorities with European ones ("customs visa-free"). Such decisions will significantly contribute to the expansion of international trade, further integration of Ukraine into European production, as well as transport and logistics networks.

Keywords: assessment, analysis, business environment, economy of Ukraine, international assessment.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Особливостями економічного середовища України у період 2022-2023 років є поєднання глобальних викликів спричинених коронавірусної кризи, повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України та переоцінкою демократичних і гуманітарних цінностей. Незважаючи на це, економіка України поступово повертається до відновлення завдяки здатності адаптуватися до умов війни, стійкості енергетичної системи, підтримці міжнародних донорів, започаткуванню й реалізації міжнародних програм і проєктів відбудови економіки, покращення безпекової ситуації. Український малий та середній бізнес також із оптимізмом прогнозує перемогу України, натомість вказує на погіршення бізнес-середовища.

Аналіз досліджень та публікацій

Для виконання оцінки трендів розвитку бізнес-середовища України було використано дані Державної служби статистики щодо динаміки індексів валового внутрішнього продукту й промислового виробництва; обсягів експорту та імпорту [1]; аналітичні прогнози НБУ [4–6]; Національного інституту стратегічних досліджень [8]; Центру розвитку інновацій [9]; Центру Разумкова [12, 15]; результати міжнародного оцінювання економіки України та ін експертних видань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Попри численні дослідження у цій сфері бізнес-середовище лишається змінним у міру економічного розвитку та глобальних трансформаційних процесів, особливо в умовах невизначеності, пов'язаних із безпековою ситуацією в Україні. Тому вважаємо, що надзвичайно актуальним є моніторинг та оцінювання поточних трендів розвитку економіки України.

Формулювання цілей статті

Метою статті є оцінка трендів розвитку бізнес-середовища України в умовах економічної та політичної нестабільності.

Виклад основного матеріалу

Оцінку трендів розпочнемо з дослідження основних макроекономічних показників: індексів валового внутрішнього продукту та промислового виробництва (рис. 1); динаміки експорту, імпорту та сальдо зовнішньої торгівлі України (рис. 2). Наведені дані свідчать про те, що увесь час розвитку економіки України можна розглядати як постійну «гойдалку» спад-відновлення. Адже на рисунку 1 явно помітні чотири масштабні кризи. Така динаміка з одного боку свідчить про надзвичайно складні умови розвитку й функціонування бізнесу, з іншого – швидку адаптацію та гнучкість вітчизняних бізнес-структур. Завдяки вмінню пристосовуватись до нових умов функціонування українська економіка і в умовах війни починає поживавлюватись, не зважаючи на пошкодження критичної інфраструктури, виробничих потужностей та руйнування логістичних ланцюжків.

Рис. 1. Динаміка індексів валового внутрішнього продукту та промислового виробництва, %

Джерело: сформовано авторами на основі даних [1]

Однак темпи економічного відновлення будуть помірними, зокрема згідно прогнозу НБУ у 2023 році реальний ВВП зросте на 0,3%. За оцінкою Міжнародного валютного фонду реальний ВВП може зрости на 1%, а Світового банку – на 3,3% за умови зменшення руйнування критичної інфраструктури [2].

Окрім цього за оновленим прогнозом НБУ на кінець 2023 року міжнародні резерви становитимуть близько 27 млрд дол. США й надалі зростатимуть [3]. Цьому сприятиме поступове збільшення внутрішнього попиту, у тому числі завдяки поверненню українців з-за кордону, перезапуск підприємств на деокупованих територіях, повноцінне відновлення роботи чорноморських портів [4].

Оцінюючи динаміку зовнішньоекономічної діяльності (рис. 2) можемо відмітити, що в цілому за період дослідження спостерігається зростання обсягів і Україну можна в повній мірі віднести до експортоорієнтованих держав з відкритою економікою. За результатами діяльності 2022 року суттєвого падіння обсягів експорту та імпорту товарів не відбулось, обсяги експорту/імпорту повернулись на рівень п'ятирічної давності, проте спостерігаємо збільшення негативного сальдо торговельного балансу у 2022

році, що свідчить про погіршення конкурентоспроможності країни на світовому ринку, зростання імпортової залежності.

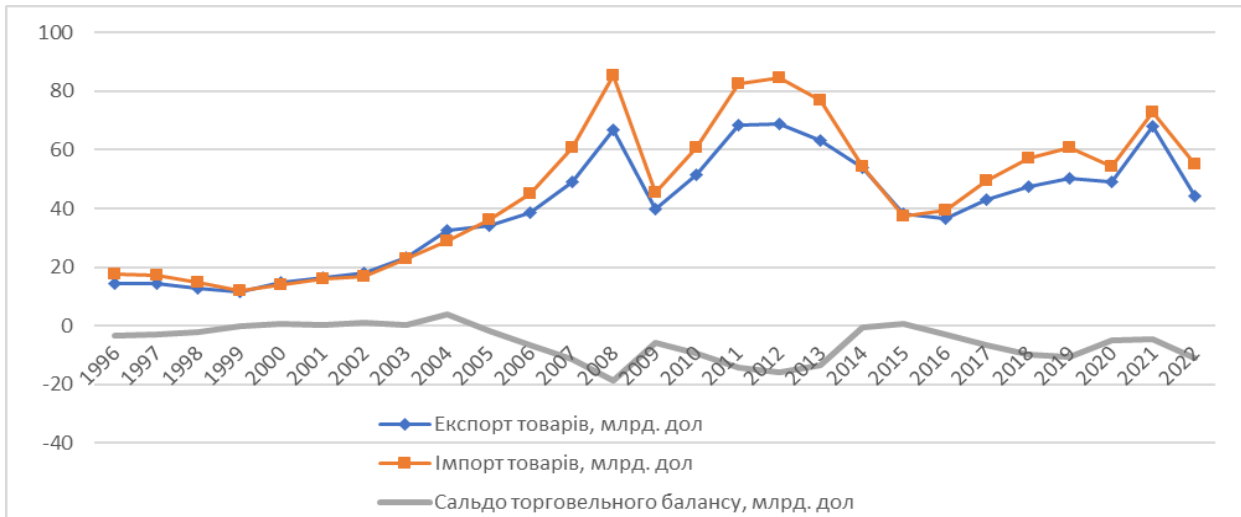

Рис. 2. Динаміка експорту, імпорту та сальдо зовнішньої торгівлі України, млрд. дол.

Джерело: сформовано авторами на основі даних [1]

Незважаючи на складні умови, очікування бізнесу щодо макроекономічної ситуації в Україні покращуються. Війна суттєво послабила адміністративний і фіскальний контроль бізнесів, які залишились. І саме завдяки такому послабленню частина підприємств змогла продовжувати діяльність [15]. Так, за результатами опитування керівників компаній, що проводив Національний банк у I кварталі 2023 року визначено, що індекс ділових очікувань підприємств (ІДО) зріс до 91,2% [5] і пом'якшення негативних очікувань спостерігається майже за усіма видами економічної діяльності (окрім будівництва й торгівлі) щодо динаміки обсягів виробництва товарів і послуг (найбільше – підприємства переробної та добувної промисловості). На думку 88,4% респондентів, найвагомішим проінфляційним чинником залишаються воєнні дії [5]. Щодо змін фінансово-економічного стану, то укріплення очікують підприємства добувної промисловості; сільськогосподарські підприємства прогнозують свій фінансово-економічний стан на поточному рівні. Послаблюються негативні очікування щодо інвестиційних видатків, впливу «курсового фактору» та «витрат на виробництво». Однак, за оцінками респондентів підприємств усіх видів діяльності, все ще очікується зменшення кількості працівників.

За дослідженнями спільно Центру розвитку інновацій, Офісу з розвитку підприємництва та експорту, національного проекту Дія.Бізнес, стратегічного агентства Advanter Group, проведеного у січні-лютому 2023 року Індекс активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index) становив 30,76 (зі 100 можливих) [9], а у березні-квітні 2023 року – 34,03 [10]. Попри зростання таке значення свідчить про все ж таки негативні очікування бізнесу від подальшого розвитку подій (рис. 3). На думку генерального директора Advanter Group Андрія Длігача «зростання індексу свідчить радше про втому бізнесу від невизначеності і бажання інтенсифікуватися, ніж про покращення економічної ситуації: кількість замовлень від клієнтів лишається незмінною, але зростають об'єми випуску продукції і складські запаси» [10]. Щодо оцінки перспектив, то у цьому дослідженні 45,5% респондентів прогнозують збільшення обсягів бізнесу у 2023 році, порівняно з попереднім роком, у тому числі 8% підприємств прогнозує значне зростання бізнесу. Проте близько 24% підприємств прогнозують отримання результату у розмірах не більше 2022 року, а 28,8% й зовсім прогнозують падіння бізнесу.

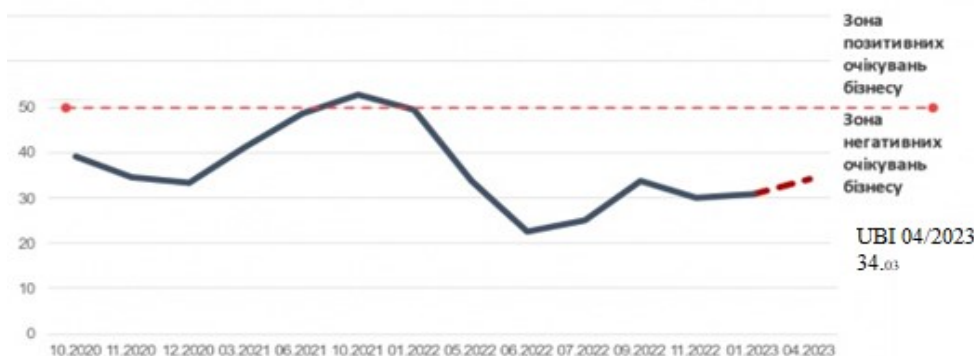

Рис. 3. Динаміка Індексу активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index)

Джерело: [10]

Далі виконаємо аналіз трендів за основними секторами економіки. У 2022 році відбулось суттєве падіння обсягів виробництва промисловості. Причинами є руйнування виробничих потужностей, інфраструктури і, як наслідок, порушення виробничих процесів, ланцюгів постачання, перебої з електропостачанням. Окрім цього негативно вплинуло обмежене судноплавство Чорним морем, скорочення споживчого та інвестиційного попиту (особливо це стосується підприємств чорної металургії, хімічної, машинобудівної промисловості). Як результат – зростання питомої ваги менш технологічних галузей (добувна, харчова, деревообробна галузі). Найшвидше адаптувались до таких умов підприємства переробної промисловості за рахунок збільшення використання генераторів, пристроїв безперебійного живлення, зміни графіків роботи. Суттєвим є те, що машинобудування, харчову й легку промисловість підтримало державне фінансування військових замовлень. Хімічну промисловість підтримав процес переорієнтації сільськогосподарських виробників на українські добрива в умовах припинення імпорتنих поставок цих товарів, добувну промисловість – стійкий видобуток енергетичних ресурсів [6]. Значна частина підприємств була релокована: на кінець листопада 2022 року понад 770 підприємств перенесли свою діяльність у більш безпечні регіони, понад 600 з них відновили роботу; понад 50% переміщених – підприємства сфери торгівлі, IT-компанії та ін.; 30,2% релокованих підприємств, або близько 230 з них, належать до переробної промисловості [7].

Зниження валової доданої вартості сільського господарства у 2022 було спричинено окупацією територій, мінуванням посівних площ, скороченням виробництва найбільш продуктивних видів продукції. Рациональними рішеннями, що дали змогу покращити цей вид діяльності були переорієнтація низки сільськогосподарських виробників з посівів зернових на олійні культури та запуск «зернового коридору». Окрім цього сільськогосподарські підприємства активно використовували інструменти державної підтримки. Зокрема, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства [13], 43,65 тис. аграріїв за 2022 р. залучили 95,47 млрд грн кредитних коштів (у т. ч. за програмою державних гарантій розміром 80 % – 24,72 млрд грн). Кошти для підтримки аграрного бізнесу спрямовувались на відновлення частково або цілком зруйнованих унаслідок бойових дій виробничих потужностей, фінансування проєктів енергозабезпечення (на придбання обладнання для безперервної роботи енергосистем) [14]. Однак прогнози на 2023 рік малооптимістичні. За даними Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» обсяги виробництва сільськогосподарської продукції можуть бути скорочені ще на 2,1%, що дозволить тільки забезпечити внутрішні продовольчі потреби держави. Передумовами цього є втрати доходів сільгоспідприємств у 2022 році й суттєве подорожчання ресурсів, що зменшує їх можливості щодо придбання високоякісного насіння, повноцінного забезпечення технологічного процесу. Особливо це стосується недостатньої кількості мінеральних добрив та засобів захисту рослин [11].

Сектор будівництва зазнав найбільшого падіння обсягів діяльності. Серед основних причин виділяють стрімке зменшення попиту на житло, нестача будівельних матеріалів в наслідок руйнування частини промислових підприємств, скорочення інвестицій. За оцінками експертів на початок 2023 року лише на третині новобудов тривають активні будівельні роботи, зведення яких почалося до 2022 року. Наразі попит на новобудови залишається низьким, попри запровадження програми іпотечного кредитування «ЄОселя», бюджетних асигнувань на відбудову інфраструктури. Пожвавлення прогнозують внаслідок набрання чинності та дії Закону 2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною...» [17].

Валова додана вартість торгівлі скоротилася унаслідок зниження споживчого попиту. Діяльність оптової торгівлі та транспорту стримували логістичні труднощі, зменшення експортних поставок, умисне сповільнення росією інспекцій кораблів в межах Зернової ініціативи, дефіцит пального навесні 2022 року та перебої з енергопостачанням. Показники фінансового сектору скоротилися на незначну величину. Це відбулось завдяки забезпеченню безперебійного функціонування банківської системи навіть в умовах перебоїв з електропостачанням [6].

IT-галузь, на відміну від інших, тільки уповільнила темпи зростання – приріст експорту послуг у 2022 році на 5,8% попри середнього значення близько 26% останніх років. Збереження обсягів відбулось завдяки поширенню дистанційної роботи в цьому секторі та оперативній релокації IT-підприємств у більш безпечні регіони. За прогнозами експертів галузі у 2023 році сфера інформаційних технологій продовжить зростати помірними темпами (ріст до 6%) завдяки продовженню військових дій, поглибленні світової економічної кризи, розвитку штучного інтелекту.

Щодо зовнішнього оцінювання бізнес-середовища, то Україна наразі посідає 130 місце у світі за рейтингом економічних свобод від американського фонду Heritage Foundation (Economic Freedom Index) і має лише 54 бали зі 100 – це відносить її до категорії переважно економічно не вільних країн [15]. На думку експертів фонду, в Україні за 2022 рік погіршилася ситуація з корупцією та хабарництвом, а також лояльністю судової системи до тиску політиків. З позитивних змін – скасування мораторію на продаж земель. Іншої думки дотримуються представники Transparency International, зокрема у рейтингу за показником «Індекс сприйняття корупції» Україна за 2022 рік піднялася на 6 пунктів і посіла 116 місце зі 180 країн.

Позитивним є те, що Україна за останні роки стала відома на увесь світ і, як результат, ввійшла до двадцятки найвпливовіших країн світу за рейтингом Global Soft Power Index 2023. За оцінками експертів CMS з відновленням і реконструкцією економіки після війни регіональна та глобальна роль України буде переосмислена через її нові амбіції та сильні сторони. Кожен аспект українського суспільства – бізнес, фінанси, освіта, охорона здоров'я, законодавство, уряд – переживає реформи, і в міру того як Україна впроваджує подальші реформи, необхідні для її ЄС-статусу, це лише розширить можливості для бізнесу. З населенням близько сорока мільйонів осіб Україна є однією з найбільших невикористаних економік, що розвиваються, у Європі з доступом до ринків Центральної Азії, Близького Сходу та за їх межами. В Україні працює понад 300 тис. IT-спеціалістів, і вона знаходиться в авангарді розробок у цій галузі, а IT-аутсорсинг є третім за величиною експортом в Україні. Європейське та міжнародне співтовариство пообіцяло понад один трильйон доларів США на інвестиції та допомогу для України, а уряд впроваджує сприятливі для інвесторів реформи [16].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Відновлення економіки України у цілому залишається стриманим за рахунок значних втрат, руйнувань, воєнних дій, що тривають. Позитивні очікування у частині економічного відновлення пов'язуються з подальшим ухваленням та реалізацією рішень ЄС про: використання переваг об'єднання енергосистем континентальної Європи ENTSO-E та України (так званий «енергетичний безвіз»); звільнення продукції українського бізнесу від тарифів і квот («економічний безвіз»); лібералізації автомобільних перевезень («транспортний безвіз»); посилення інтеграції українських митних органів з європейськими («митний безвіз») [12]. Такі рішення мають суттєво сприяти розширенню міжнародної торгівлі, подальшої інтеграції України до європейських виробничих, а також транспортних і логістичних мереж.

Література

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Макроекономічний прогноз: якою буде економіка України у 2023 році. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/makroekonomichniy-prognoz-yakoyu-bude-ekonomika-ukrajini-u-2023-roci-12095712.html>
3. Що відбуватиметься в економіці України у 2023-2025 роках: оновлений макроекономічний прогноз НБУ. Ліга Закон, 2023. Новини. URL: https://biz.ligazakon.net/news/217038_shcho-vdbuvatimetsya-v-ekonomts-ukrani-u-2023-2025-rokakh-onovleniy-makroekonomichniy-prognoz-nbu
4. Просто про економіку (на основі матеріалів Інфляційного звіту за січень 2023 року). Національний банк України, 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/prosto-pro-ekonomiku-na-osnovi-materialiv-inflyatsiyogo-zvitu-za-sichen-2023-roku>
5. Бізнес пом'якшив негативні очікування щодо власної ділової активності, поліпшив інфляційні та курсові оцінки – результати опитування керівників компаній у I кварталі 2023 року. Національний банк України, 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/biznes-pomyakshiv-negativni-ochikuvannya-schodo-vlasnoyi-dilovoyi-aktivnosti-polipshiv-inflyatsiyu-i-kursovi-otsinki--rezultati-opituvannya-kerivnikiv-kompaniy-u-i-kvartali-2023-roku>
6. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2022 році. Національний банк України, 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi>
7. Промислова політика в Україні. Після війни Україні може загрозувати деіндустріалізація. GMK Center, 2023. URL: <https://gmk.center/ua/posts/pislia-vijny-ukraini-mozhe-zahrozhuvaty-deindustrializatsiia/>
8. Проблеми та перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості України. Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/problemy-ta-perspektivy-rozvytku-stratehichnykh-haluzey-promyslovosti>
9. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в січні 2023 року. Центр розвитку інновацій, 2023. URL: <https://cid.center/the-state-and-needs-of-business-at-war-results-of-the-january-2023-survey/>
10. Стан та перспективи МСБ в Україні. Результати дослідження. Економічна правда, 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/1/699634/>
11. Виробництво сільськогосподарської продукції в цьому році зменшиться на понад 2% — прогноз. Суспільне. Новини, 2023. URL: <https://suspilne.media/438651-virobnictvo-silskogospodarskoi-produkcii-v-comu-roci-zmensitsya-na-ponad-2-prognoz/>
12. З чим світ входить у 2023 р. Економічні перспективи відновлення України. Аналітична доповідь. Центр Разумкова, 2023. URL: https://razumkov.org.ua/images/pdf/2023_MATRA_I_KVARTAL.pdf
13. Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2023. У 2022 році аграрії отримали 95,5 млрд грн кредитів. URL: <https://minagro.gov.ua/news/u-2022-roci-agrariyi-otrimali-955-mlrd-grn-kreditiv>

14. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень, січень 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-biznesu-v-period-voennoho-stanu-v-6>

15. В утвердженні економічної свободи в Україні. Аналітична доповідь. Центр Разумкова, квітень 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/04/07/2023-MATRA-I-KVARTAL.pdf>

16. Investing and Doing Business in Ukraine. CMS, 2022/2023. URL: <https://cms.law/en/media/local/cms-cmno/files/publications/other/investing-and-doing-business-in-ukraine-2022?v=10>

17. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України [Електронний ресурс] : закон України [прийнятий ВР України від 23.02.2023 № 2923-IX]. Урядовий кур'єр. 2023. № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-IX#Text>

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Makroekonomichniy prognoz yakoiu bude ekonomika Ukrainy u 2023 rotsi. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/makroekonomichniy-prognoz-yakoyu-bude-ekonomika-ukrajini-u-2023-roci-12095712.html>
3. Shcho vidbuvatymetsia v ekonomitsi Ukrainy u 2023-2025 rokakh: onovleni makroekonomichniy prognoz NBU. Liha Zakon, 2023. Novyny. URL: https://biz.ligazakon.net/news/217038_shcho-vdbuvatymetsya-v-ekonomts-ukrani-u-2023-2025-rokakh-onovleniy-makroekonomchniy-prognoz-nbu
4. Prosto pro ekonomiku (na osnovi materialiv Inflatsiinoho zvituzha za sichen 2023 roku). Natsionalnyi bank Ukrainy, 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/prosto-pro-ekonomiku-na-osnovi-materialiv-inflyatsiynogo-zvitu-za-sichen-2023-roku>
5. Biznes pomiakshyv nehatyvni ochikuvannya shchodo vlasnoi dilovoiy aktivnosti, polipshyv inflatsiini ta kursovi otsinky – rezultaty opytuvannya kerivnykiv kompanii u I kvartali 2023 roku. Natsionalnyi bank Ukrainy, 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/biznes-pomyakshyv-negativni-ochikuvannya-schodo-vlasnoyi-dilovoyi-aktivnosti-polipshyv-inflyatsiyni-ta-kursovi-otsinki--rezultati-opituvannya-kerivnikiv-kompaniy-u-i-kvartali-2023-roku>
6. Komentar Natsionalnogo banku shchodo zminy realnogo VVP u 2022 rotsi. Natsionalnyi bank Ukrainy, 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi>
7. Promyslova polityka v Ukraini. Pislia viiny Ukraini mozhe zahrozhuvaty deindustrializatsiia. GMK Center, 2023. URL: <https://gmk.center/ua/posts/pislia-viiny-ukraini-mozhe-zahrozhuvaty-deindustrializatsiia/>
8. Problemy ta perspektivy rozvytku stratehichnykh haluzei promyslovosti Ukrainy. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzen, 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/problemny-ta-perspektivy-rozvytku-stratehichnykh-haluzey-promyslovosti>
9. Stan ta potreby biznesu v umovakh viiny: rezultaty opytuvannya v sichni 2023 roku. Tsentr rozvytku innovatsii, 2023. URL: <https://cid.center/the-state-and-needs-of-business-at-war-results-of-the-january-2023-survey/>
10. Stan ta perspektivy MSB v Ukraini. Rezultaty doslidzhennia. Ekonomichna pravda, 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/1/699634/>
11. Vyrobnystvo silskohospodarskoi produktsii v tsumu rotsi zmenshytsia na ponad 2% — prognos. Suspilne. Novyny, 2023. URL: <https://suspilne.media/438651-virobnictvo-silskohospodarskoi-produkcii-v-comu-roci-zmensitsia-na-ponad-2-prognos/>
12. Z chym svit vkhodyt u 2023 r. Ekonomichni perspektivy vidnovlennia Ukrainy. Analitichna dopovid. Tsentrazumkova, 2023. URL: https://razumkov.org.ua/images/pdf/2023_MATRA_I_KVARTAL.pdf
13. Ministerstvo ahraanoi polityky ta prodovolstva Ukrainy, 2023. U 2022 rotsi ahraarii otrymaly 95,5 mlrd hrn kreditiv. URL: <https://minagro.gov.ua/news/u-2022-roci-agrariyi-otrimali-955-mlrd-grn-kreditiv>
14. Ohliad instrumentiv pidtrymky biznesu v period voennoho stanu v Ukraini. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzen, sichen 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-biznesu-v-period-voennoho-stanu-v-6>
15. V utverdzheni ekonomichnoi svobody v Ukraini. Analitichna dopovid. Tsentrazumkova, kviten 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/04/07/2023-MATRA-I-KVARTAL.pdf>
16. Investing and Doing Business in Ukraine. CMS, 2022/2023. URL: <https://cms.law/en/media/local/cms-cmno/files/publications/other/investing-and-doing-business-in-ukraine-2022?v=10>
17. Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehoriy obiektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzenoho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy [Elektronnyi resurs] : zakon Ukrainy [priyniatyi VR Ukrainy vid 23.02.2023 № 2923-IX]. Uriadovyi kurier. 2023. № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-IX#Text>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-6>

УДК 004.9:657.1.011.56;657.6

Лариса ГЕВЛИЧ

Донецький національний університет імені Василя Стуса

<https://orcid.org/0000-0002-2825-1528>

e-mail: hevlich.hll@donnu.edu.ua

Іван ГЕВЛИЧ

Донецький національний університет імені Василя Стуса

<https://orcid.org/0000-0003-2282-0512>

e-mail: i.gevlych@donnu.edu.ua

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОБЛІКУ І АУДИТІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В ДИДЖИТАЛ-ЕКОНОМІЦІ

В роботі проаналізований сучасний стан реалізації намірів диджиталізації облікових систем вітчизняних підприємств малого та середнього бізнесу, ідентифіковані основні проблеми та запропоновані напрями їх вирішення. Також розглянуті засоби автоматизації аудиторського процесу за кордоном, виділені сучасні проблеми вітчизняного аудиту, основні ІТ-технології, використання яких відповідає трендам розвитку професії бухгалтера у світі. Зроблені висновки, намічені напрями подальших досліджень

Ключові слова: інформаційні технології, облік, аудит, диджиталізація.

Larysa HEVLYCH, Ivan HEVLYCH

Vasyl' Stus Donetsk National University

INFORMATION TECHNOLOGIES IN ACCOUNTING AND AUDIT: PROBLEMS AND PERSPECTIVES IN THE DIGITAL ECONOMY

Researching the problems of digitalization of accounting and auditing in modern Ukraine is a serious scientific and practical task, considering the challenges of the post-war domestic economy and trends in the development of the accounting profession in the world. The purpose of the work is to study the current state and the nearest prospects of the use of modern information technologies in the accounting and auditing activities of Ukrainian economic entities from the point of view of identifying problems and developing ways to solve them. The work examines the requirements for modern accounting software products of domestic enterprises, highlights the financial and organizational problems of realizing the intention of automation, proposes state support measures for small and medium-sized enterprises in relation to the development of standard software with industry configurations, training of personnel domestic higher education institutions. Popular programs of foreign practice of automating the audit process were studied, TeamMate+ Audit, CaseWare IDEA, Wolters Kluwer CCH Audit Accelerator. The influence of the state of war on the domestic audit activity is identified, the main problems are highlighted and the directions for their solution are proposed through the stimulation of audit activity subjects to digitalization by state bodies and bodies of professional self-governance. The essence of modern information technologies, which are trends in the development of the accounting profession in the world, is also considered: cognitive technologies, predictive analytics, cloud platforms. Based on the results of the study, conclusions were drawn. As directions for further research, the identification of problems in the implementation of the bachelor's educational program "Digital accounting and taxation" of Vasyl' Stus Donetsk National University from the point of view of solving the issues is proposed.

Keywords: information technology, accounting, audit, digitization.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Індустрія 4.0 вимагає нового погляду на звичні процеси, зокрема, обробку інформації в обліковій системі суб'єкта господарювання та управління в цілому. Аудит як незалежна експертиза якості інформації фінансової звітності підприємств, установ та організацій є запорукою прийняття ефективних управлінських рішень у бізнес-середовищі і, безумовно, не може не відчувати впливу поточних економічних процесів та інформаційних технологій. Разом з тим однозначної відповіді на потребу цифровізації вітчизняного облікового та аудиторського процесів сьогодні з урахуванням воєнного стану у країні немає. Тож дослідження проблем диджиталізації обліку та аудиту в сучасній Україні є серйозним науковим та практичним завданням з урахуванням викликів повоєнної вітчизняної економіки та трендів розвитку професії бухгалтера в світі.

Аналіз досліджень та публікацій

Використання сучасних інформаційних технологій в обліковій та аудиторській діяльності досліджувалося такими науковцями, як С. Я. Король, А. О. Ключко, Л. В. Кононенко, Г. Б. Назарова, В. І. Куц, Н. С. Ковалевська, І. В. Нестеренко, Є. Б. Соколова, Т. В. Карбівнича, І. І. Подік у роботах [1–4]. Розглядаючи трансформацію форм бухгалтерського обліку в умовах digital-технологій, цифровий компонент аудиту діяльності суб'єктів господарювання, електронний аудит як інструмент подолання наслідків пандемії Covid-19 та інші питання використання сучасних інформаційних технологій в практиці вітчизняного обліку і аудиту, автори залишили поза увагою проблеми сучасної широкої диджиталізації суб'єктів господарювання,

у тому числі, аудиторських фірм, а також вплив воєнного стану на цифровізацію облікових та аудиторських процесів. З урахуванням важливості вирішення даних питань для повоєнної національної економіки вказані проблеми потребують негайного дослідження для пошуку шляхів їх розв'язання.

Формулювання цілей статті

Метою роботи є дослідження сучасного стану та найближчих перспектив використання сучасних інформаційних технологій в обліковій та аудиторській діяльності українських суб'єктів господарювання з точки зору ідентифікації проблем та розробки напрямів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Облікова система суб'єкта господарювання представляє собою математичну інформаційну модель, що базується на даних первинного обліку фактів господарської діяльності. З урахуванням потреби швидкого прийняття обґрунтованих управлінських рішень безумовно доцільно організувати автоматизований облік на основі одноразового введення даних первинних документів та багаторазової їх обробки – автоматичного формування аналітичних, синтетичних облікових регістрів, фінансової, податкової, статистичної звітності, внутрішніх звітів, облікових довідок для інформаційного забезпечення запитів менеджерів тощо. Очевидно, що такий програмний продукт має враховувати бізнес-процеси, нормативні вимоги до організації діяльності, її оподаткування, обліку та звітності, особливості організаційної структури підприємства, його процесів прийняття рішень, внутрішнього контролю, управлінського обліку, тренди розвитку суб'єкта господарювання, характеристику його інвестування тощо. Тож, незважаючи на галузеву чи організаційно-правову схожість, облікова система кожного суб'єкта господарювання унікальна, і цю унікальність слід перенести у програмне забезпечення облікового та управлінського процесів. Подібна увага до особливостей підприємства на практиці коштує дорого, що призводить до унікальності програмних продуктів автоматизації обліку корпорацій: їх розміри, диверсифікація діяльності, складність бізнес-потреб викликають потребу врахування унікальності, а фінансова спроможність робить це врахування не тільки бажаним, а й можливим. Інші підприємства змушені користуватися типовими програмними продуктами, підлаштовуючи свої потреби під готові рішення, а не навпаки. Малий же бізнес, часто користуючись можливістю ведення обліку керівником або власником підприємства, організовує «паперовий» облік, ігноруючи можливість використання облікових інструментів для підвищення конкурентоспроможності бізнесу, або навіть не підозрюючи про їх наявність. І це при тому, що саме малий бізнес потребує дешевих і простих програмних рішень для обліку діяльності для отримання переваг зниження витрат на обробку інформації.

Автоматизація обліку вимагає немалих інвестицій, віддача на які не завжди очевидна менеджерам. Якщо топ-менеджерам корпорацій доводити потребу застосування програмних продуктів для обліку і управління не треба, керівники середніх та малих підприємств вимагають у головного бухгалтера конкретних фінансових переваг автоматизації, адже кошти на впровадження софту наочні, а переваги від його використання не так зрозумілі: кількісно оцінити швидкість прийняття рішень, зменшення трудомісткості підготовки звітів чи інформаційного забезпечення запитів доволі складно, а звільнення бухгалтерів в результаті автоматизації і таке зменшення витрат на оплату праці – подія, яка не завжди відбувається або не завжди є позитивною для розвитку підприємства. З іншого боку, наразі у країні спостерігається проблема з вибором самих програмних продуктів автоматизації обліку. Починаючи з 2017 року і дотепер Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [5] забороняє використання програмних продуктів певних розробників, передусім, у державному секторі економіки. І якщо в 2017 році франчайзі «1 С Підприємство» та «Парус», обурюючись їх афіліюванням з країною-агресором, тим не менш вийшли тільки з ринку бюджетних установ та інших суб'єктів державного сектору, наразі можна говорити про доволі масову відмову підприємств від даних продуктів або перереєстрованих у країнах ЄС їх аналогів. Українські розробники пропонують бізнесу вітчизняні програмні продукти [6], але на жаль, реальних успіхів вирішення облікових та управлінських проблем, на думку експертів, досягла невелика кількість розробників, серед програм яких, напевно, найбільшої уваги заслуговує MASTER – вітчизняна платформа для ведення бухгалтерського й управлінського обліку [7]. Тож реалізація наміру автоматизувати облік українських підприємств наразі не є простим завданням.

Крім того, реалії вітчизняного бізнесу, а вірніше, взаємодії з фіскальними органами, такі, що наявність впровадженого на підприємстві програмного продукту не звільняє підприємство від необхідності друку і зберігання паперових документів: первинних документів щодо грошових операцій, оборотних відомостей тощо. Крім того, згідно із законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки» [8], який набрав чинності 28.04.2023 р., подовжені терміни зберігання окремих документів та інформації, необхідної для здійснення контролю, зокрема: 7 років мають зберігатися первинні документи, регістри обліку, фінансова звітність та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків і зборів, згідно п.

133.1, пп. 133.2.2 та п. 133.4 Податкового кодексу України [9], а також юридичними особами, які обрали спрощену систему оподаткування (наприклад, видаткова накладна, акт приймання виконаних робіт (послуг), касові ордери, податкова накладна, декларація з податку на прибуток, декларація з ПДВ, усі п'ять форм фінансової звітності тощо); 5 років мають зберігатися інші документи, на які не поширюються вимоги пп. 44.3.1 та 44.3.2 Податкового кодексу України (наприклад, первинні документи та звітність ФОП, інші документи). На практиці ж вказані первинні документи, облікові реєстри та форми звітності мають зберігатися з моменту останньої перевірки податковими органами, тобто у більшості випадків, щонайменше з «доковідних часів».

Тож автоматизація обліку не є тим рішенням, яке миттєво зменшить витрати та підвищить якість управління малим та середнім підприємством. Пошук відповідного софту може бути непростим, а вартість його обслуговування значно збільшує витрати суб'єктів підприємництва. З іншого боку, в Україні впроваджена державна політика підтримки підприємств малого та середнього бізнесу, основні позиції якої декларовані Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 4618-VI від 22.03.2012 р., зокрема: спрощення порядку ведення обліку та звітності, запровадження державних програм кредитування, сприяння спрощенню дозвільних процедур та процедур здійснення державного нагляду, організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, впровадження механізмів сприяння та стимулювання до використання у виробництві суб'єктами малого підприємництва новітніх технологій тощо [9]. І величезною допомогою держави розвитку таких підприємств може бути фінансування заходів за напрямками розробки типового програмного забезпечення організації обліку на вказаних підприємствах з можливістю вибору галузевих конфігурацій; перепідготовки облікових працівників та облікової підготовки керівників і власників вказаних підприємств для підвищення якості управління.

Залишаючи за рамками дослідження питання психологічної неготовності до змін колективів підприємств при автоматизації обліку та потреби у перепідготовці фахівців, можна констатувати, що природна тенденція автоматизації обліку та управління у диджитал-економіці зіштовхується не тільки з фінансовими, а й організаційними проблемами, принаймні, на вітчизняних підприємствах малого та середнього бізнесу.

Що стосується автоматизації аудиторського процесу, найбільш популярними програмами у закордонній практиці експерти називають таку трійку [10–12]: TeamMate+ Audit – хмарний інструмент, який дозволяє керувати завданнями аудиту, моніторити загальний процес аудиту на предмет ризиків і відповідності, відстежувати поточні проблеми та наявний персонал, формувати звіти потрібної форми; CaseWare IDEA – програмне забезпечення для аналізу даних, що дозволяє експортувати інформацію з баз даних, програм обліку, ERP-систем, програм T&E, надає доступ до аудиторських функцій, у т.ч. виявлення проблем, узагальнення, стратифікації, вибірки, захищає та візуалізує дані, фіксує кроки аналізу для можливого його повторення; Wolters Kluwer CCH Audit Accelerator – надає інструменти планування аудиту, організації робочих папок, збору доказів та документування результатів аудиторської роботи.

Залишаючи за рамками дослідження статистику використання цих та інших програмних продуктів у вітчизняних суб'єктах аудиторської діяльності, відмітимо поточні проблеми українського аудиту:

1) нестача кваліфікованих кадрів, що спостерігалася після введення у дію закону «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», посилилася через військові дії та міграцію співробітників аудиторських фірм, у тому числі за кордон;

2) різке зменшення обсягів замовлень через відтермінування клієнтами оптимізаційних аудитів, руйнування підприємств на тимчасово окупованих територіях, у зоні бойових дій, їхню релокацію, введення законодавчого дозволу на призупинення обов'язкового аудиту фінансової звітності призвело до фінансових проблем самих суб'єктів аудиторської діяльності;

3) зростання ризику перевірок при відсутності доступу до активів клієнтів на тимчасово окупованих територіях та у зоні бойових дій при законодавчій забороні списання таких активів без проведення інвентаризації формує непевність аудиторських фірм у майбутньому;

4) послаблення вимог до вітчизняних суб'єктів аудиторської діяльності, зокрема, щодо кваліфікаційних критеріїв працівників, призупинення заходів зовнішнього контролю якості аудитів та відповідальності аудиторських фірм згідно із законом «Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» щодо забезпечення аудиторської діяльності на період дії воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки» підтримує вітчизняні суб'єкти аудиторської діяльності, але не може не позначитися на якості наданих послуг сьогодні і у найближчому майбутньому.

Вважати, що аудит України сьогодні використовує паузу, що створилася, для здійснення диджиталізації, без мотивування чи стимулювання з боку державних органів чи органів професійного самоврядування аудиторської діяльності, було б занадто оптимістичним. Аудиторські фірми, як і більшість вітчизняних суб'єктів господарювання, намагаються вижити та зберегти кадри, очікуючи сплеск активності у зв'язку із закордонними повоєнними інвестиціями у відбудову України у майбутньому. У той же час, саме цей період слід ефективно використати для навчання аудиторів сучасним інформаційним технологіям, в якості яких найчастіше називають:

1. Когнітивні технології: штучний інтелект для швидкої обробки і аналізу BigData, у т.ч. релевантної

зовнішньої нефінансової інформації, програмні алгоритми імітації мислення людини для заміни аудиторських груп, машинне навчання для розробки нових стратегій за невизначених умов середовища, що змінюється.

2. Прогнозна аналітика для формування надійних прогнозів на основі глибокого розуміння особливостей бізнесу клієнтів та трендів їх розвитку в регіональній, національній та світовій економіці, виявлення загроз і ризиків на основі глибинного аналізу, якісне порівняння стану клієнта з прогнозними результатами для виявлення майбутньої відповідності очікуваним чи бажаним тенденціям.

3. Хмарні платформи: цифрові хаби для інтерактивного режиму віддаленого введення, обробки, використання даних, аналітики, візуалізації даних при інтеграції з поточними та майбутніми ІТ-технологіями.

Величезною проблемою тут є відсутність підготовки спеціалістів подібного плану у вітчизняних закладах вищої освіти. Вже зараз відчувається нестача бакалаврських програм підготовки фахівців облікового спрямування до діяльності у диджитал-економіці, що вимагає формування поглиблених математичних та цифрових навичок і компетентностей. Через чотири роки випускники ОС «Бакалавр» вітчизняних ЗВО стикнуться з викликами ринку праці щодо широкого використання ІТ-технологій або будуть вимушені змінити фах. Вирішення системної проблеми через використання засобів інформальної та неформальної освіти, короткострокових курсів тощо неможливе, а дуальна освіта в Україні навряд чи стане розповсюдженою формою у короткостроковій перспективі. Тож швидка реакція вітчизняних університетів може не тільки вберегти контингент студентів, а й допоможе розвитку спеціальності «Облік і оподаткування».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, за результатами дослідження:

1. Ідентифіковані фінансові та організаційні проблеми широкої диджиталізації облікових систем вітчизняних підприємств, зокрема, середнього та малого бізнесу, а також суб'єктів аудиторської діяльності.

2. Виділені основні програмні продукти автоматизації аудиторських перевірок та інформаційні технології, застосування яких є мейнстрімом професії суспільного бухгалтера (аудитора) за кордоном.

3. Запропоновані шляхи вирішення ідентифікованих проблем, зокрема, через заходи державної розробки типових програм автоматизації обліку для малого і середнього бізнесу з галузевими конфігураціями, підготовку кадрів, заходи державного та професійного стимулювання аудиторів до застосування диджитал-інструментів, мотивування вітчизняних ЗВО до коригування освітніх програм ОС Бакалавр.

Ідентифікація проблем впровадження ОП «Диджитал-облік та оподаткування» ОС Бакалавр ДонНУ імені Василя Стуса з точки зору вирішення поставлених питань буде напрямом подальших досліджень.

Література

1. Король С. Я., Клочко А. О. Цифрові технології в обліку й аудиті. Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво. 2020. № 1 (112). С. 170-176. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-1-29>.

2. Кононенко Л. В., Назарова Г. Б., Куц В. І. Трансформація форм бухгалтерського обліку в умовах розвитку digital-технологій. Економічний простір. 2021. № 168. С. 132-137. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/168-22>.

3. Ковалевська Н. С., Нестеренко І. В., Соколова Є. Б., Карбівнича Т. В. Цифровий компонент сучасного аудиту діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. БІЗНЕСІНФОРМ. 2021. № 4. С. 161-168. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-161-168>.

4. Подік І. І. Електронний аудит як один із податкових інструментів подолання негативних наслідків та загроз для економіки України, спричинених пандемією Covid-19. Економіка та держава. 2020. № 6. С. 118-121. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.6.118>.

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України № 133/2017 від 15.05.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2017#Text>.

6. Токар Н. Як російська компанія 1С продовжує працювати на ринку України. URL: <https://tokar.ua/read/90703/russian-1c-prodovzhuie-pratsiuvaty-v-ukraini/>.

7. MASTER - платформа для ведення бухгалтерського й управлінського обліку. URL: <https://masterbuh.com/>.

8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки : закон України від 20.03.2023 р. № 2970-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2970-20#Text>.

9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n1031>.

10. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: закон України від 22.03.2012р. № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>.

11. TeamMate+ Audit. URL: <https://www.softwareadvice.com/audit/teammate-am-profile/>.
12. CaseWare IDEA. URL: <http://idea.caseware.com.ua/>.
13. Wolters Kluwer CCH Audit Accelerator. URL: <https://support.cch.com/kb/solution/000239649/000088375?IsNewArticle=True>.
14. Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» щодо забезпечення аудиторської діяльності на період дії воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки : закон України від 31.05.2022 р. № 2285-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>.

References

1. Korol S. Ya., Klochko A. O. Tsyfrovii tekhnolohii v obliku y audyti. Derzhava ta rehiony. Ser. Ekonomika ta pidpriemnytstvo. 2020. № 1 (112). S. 170-176. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-1-29>.
2. Kononenko L. V., Nazarova H. B., Kuts V. I. Transformatsiia form bukhhalterskoho obliku v umovakh rozvytku digital-tekhnohii. Ekonomichnyi prostir. 2021. № 168. S. 132-137. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/168-22>.
3. Kovalevska N. S., Nesterenko I. V., Sokolova Ye. B., Karbivnycha T. V. Tsyfrovii komponent suchasnoho audytu diialnosti subiektiv pidpriemnytskoi diialnosti. BIZNESINFORM. 2021. № 4. S. 161-168. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-161-168>.
4. Podik I. I. Elektronnyi audyt yak odyn iz podatkovykh instrumentiv podolannia nehatyvnykh naslidkiv ta zahroz dlia ekonomiky Ukrainy, sprychynenykh pandemiieiu Covid-19. Ekonomika ta derzhava. 2020. № 6. S. 118-121. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.6.118>.
5. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 28 kvitnia 2017 roku «Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh обмеzhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)» : Ukaz Prezydenta Ukrainy № 133/2017 vid 15.05.2017 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2017#Text>.
6. Tokar N. Yak rosiiska kompaniia IS prodovzhuie pratsiuvaty na rynku Ukrainy. URL: <https://tokar.ua/read/90703/russian-1c-prodovzhuie-pratsiuvaty-v-ukraini/>.
7. MASTER - platforma dlia vedennia bukhhalterskoho y upravlinskoho obliku. URL: <https://masterbuh.com/>.
8. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo implementatsii mizhnarodnoho standartu avtomatichnoho obminu informatsiieiu pro finansovi rakhunky : zakon Ukrainy vid 20.03.2023 r. № 2970-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2970-20#Text>.
9. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n1031>.
10. Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini: zakon Ukrainy vid 22.03.2012r. № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>.
11. TeamMate+ Audit. URL: <https://www.softwareadvice.com/audit/teammate-am-profile/>.
12. CaseWare IDEA. URL: <http://idea.caseware.com.ua/>.
13. Wolters Kluwer CCH Audit Accelerator. URL: <https://support.cch.com/kb/solution/000239649/000088375?IsNewArticle=True>.
14. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorську diialnist» shchodo zabezpechennia audytorської diialnosti na period dii voiennoho stanu ta pislivoiennoho vidnovlennia ekonomiky : zakon Ukrainy vid 31.05.2022 r. № 2285-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-7>

УДК 330

Людмила САЧИНСЬКА

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-1118-1455>

e-mail: sachinska_lv@ukr.net

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті розглядаються різні підходи до визначень підприємництва, які сформувались історично. Проведено детальний аналіз кількості суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за останні роки. Відмічено, що в Україні на сьогоднішній день є багато проблем, що перешкоджають розвитку вітчизняного підприємництва, вирішення яких забезпечить підвищення ефективності підприємницької діяльності, розширить підприємницький сектор та зменшить тіньовий сектор. Основну роль у цих перетвореннях повинна відіграти держава. Виділено основні проблеми розвитку підприємництва: повномасштабна війна; скорочення інвестицій, відсутність стимулів для інвестицій, постійні обстріли, небезпечний стан в країні, проблеми з доступом до кредитів, недолік заставного майна, найвищі розміри процентних ставок комерційних банків; недоступність кредитних ресурсів; велика кількість різноманітних прямих і непрямих податків та зборів; обтяжлива система звітності; постійні зміни законодавчої бази; невпевненість підприємців у стабільності умов ведення бізнесу; відсутність чітко сформованої державної політики у сфері підтримки підприємництва; нестача кваліфікованого персоналу, відсутність практичних навичок підприємливості працівників у веденні бізнесу, недосконалість системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності.

Ключові слова: підприємництво, проблеми розвитку підприємництва, підприємницька діяльність, суб'єкти підприємницької діяльності.

Liudmyla SACHYNSKA

Khmelnytskyi National University

CURRENT STATE AND PROBLEMS OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE

The article examines different approaches to the definition of entrepreneurship that have evolved historically. A detailed analysis of the number of large, medium, small, and micro businesses in recent years is carried out. It is noted that in Ukraine today, there are many problems that impede the development of entrepreneurship, the solution of which will increase the efficiency of entrepreneurial activity, expand the entrepreneurial sector, and reduce the shadow sector. The main role in these transformations should be played by the state. The main problems of entrepreneurship development are highlighted: a full-scale war; reduction of investments, lack of incentives for investment, constant shelling, insecurity in the country, problems with access to credit, lack of collateral, the highest interest rates of commercial banks; inaccessibility of credit resources for starting and running a business or its restoration; high level of taxation (payroll taxes; inability to show the real financial condition (losses of the enterprise); inability to return to the impossibility of VAT refund; a large number of different direct and indirect taxes and fees; burdensome reporting system; constant changes in the legislative framework; uncertainty of entrepreneurs in the stability of business conditions (contradictions between legislative acts; insecurity against raider attacks related to corruption of the judicial system and inefficiency of the executive service; lack of a clearly defined state policy in the field of business support; increase in administrative barriers (registration, licensing, certification, etc.); and excessive interference of public authorities in the activities of business entities; high levels of corruption, unstable conditions and raiding; lack of qualified personnel, lack of practical skills of entrepreneurial employees in doing business, imperfect system of training, retraining and advanced training of personnel for entrepreneurial activities.

Keywords: entrepreneurship, problems of entrepreneurship development, entrepreneurial activity, business entities.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Підприємництво поступово стає природною складовою української економіки, що свідчить про її просування до ринкових форм і методів господарювання. Для багатьох громадян України підприємництво стало основним видом роботи або формою вторинної зайнятості. Особливо цікавиться підприємницькою діяльністю молоде покоління України.

Тенденції розвитку підприємництва в Україні свідчать про зростання зацікавленості з боку фізичних осіб до підприємницької діяльності. Обов'язковою умовою для досягнення ефективності її здійснення є отримання знань та уявлень про форми, принципи і сфери підприємницької діяльності.

Для успішного розвитку в умовах мінливого зовнішнього середовища і жорстокої конкуренції підприємствам необхідно володіти конкурентними перевагами. Кожне підприємство незалежно від сфери діяльності, масштабів виробництва повинно самостійно вивчати ринки збуту своєї продукції, обрати постачальників, сформулювати внутрішній механізм господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Особливостями та проблемами підприємництва в ринковій економіці займалися і займається значна кількість фахівців: А. Сміт, К. Маркс, М. Вебер, П. Друкер, Р. Кантільйон, А. Маршалл, Ф. Хайск, П. Самуельсон, Р. Барр. В Україні дану проблему досліджували такі вчені: З. Варлій, А. Даниленкою,

Н. Валінкевич, Т. Біляк, С. Бірюченко, К. Бужимська, В. Виговський, А. Данкевич, С. Панченко, В. Дикань, О. Шраменко, О. Полякова, Ю. Уткіна та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість наукових праць та публікацій, проблеми розвитку підприємництва та деякі його аспекти залишаються все ж таки недостатньо з'ясованими. Постійні зміни та складність процесів перехідного періоду потребують детального вивчення та корегування системи економічних законів та нормативних актів, швидкі технологічні зміни та виникнення нових запитів споживачів сприяють несподіваним можливостям для бізнесу.

Формулювання цілей статті

З огляду на вище зазначене, метою даної статті є дослідження сучасного стану та проблем розвитку підприємництва в Україні під час війни.

Виклад основного матеріалу

Поняття терміну «підприємець» вперше був введений французьким економістом Р. Катільйоном на початку XVIII ст. З тих пір це слово визначає людину, яка бере на себе ризик, пов'язаний з організацією нового підприємства або з розробкою нової ідеї, нової продукції або нового виду послуг, які пропонуються суспільству. В Академічному словнику української мови відзначається: «Підприємець – той, хто володіє промисловим, торговельним і т. ін. закладом. Організатор вигідних справ, прибуткових операцій». «Підприємливий (заповзятливий, заповзятий) – такий, що має практичну кмітливість, здатність активно діяти; ініціативний. Дуже діяльний, енергійний, який наполегливо переборює труднощі, невідступно домагається здійснення поставленої мети». Існує багато визначень та поглядів на сутність підприємництва. Основні з них наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні визначення терміну підприємництва

№ з/п	Автор	Визначення терміну
1.	Р. Катільйон	Під підприємництвом розуміється виробничо-господарська діяльність особливого змісту, якій притаманні елементи ризику.
2.	Ж.Б. Сей	Підприємницька діяльність – це поєднання, комбінування трьох класичних факторів виробництва – землі, праці, капіталу.
3.	А. Сміт	Підприємництво в ринковій економіці є самоініційованою саморегульованою діяльністю, яка при наявності основних факторів виробництва виникає спонтанно.
4.	А. Маршалл	Підприємницька діяльність – це поєднання, комбінування чотирьох факторів виробництва – землі, праці, капіталу, організації.
5.	Ф. Хайек	Підприємництво передусім пов'язане з особистою свободою, яка дає людині можливість раціонально розпоряджатися своїми здібностями, знаннями, інформацією та доходами. Сутність підприємництва – це пошук та вивчення нових можливостей, характеристика поведінки, а не вид діяльності.
6.	Р. Хізрич, М. Пітерс	Це процес створення чогось нового, що має вартість. Підприємець – це людина, яка витрачає на це весь необхідний час та сили, бере на себе весь фінансовий, психологічний та соціальний ризик, отримуючи у нагороду гроші та задоволення досягнутим.
7.	Кемпбелл Р. Макконнелл, Стенлі Л. Брю	Розкривають значення терміну підприємництво через чотири функції підприємця: Підприємець бере на себе ініціативу поєднання ресурсів землі, капіталу і праці в єдиний процес виробництва товару або послуги; Підприємець бере на себе трудне завдання прийняття основних рішень в процесі ведення бізнеса; Підприємець – це новатор, особа, яка намагається вводити в оборот на комерційній основі нові продукти, нові виробничі технології або навіть нові форми організації бізнеса; Підприємець – це людина, яка ризикує.
8.	П. Самуельсон	Підприємництво пов'язане з новаторством, а сам підприємець є сміливою людиною з оригінальним мисленням, яка добивається успішного впровадження нових ідей.

Джерело: [3]

Згідно з Господарського кодексу України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [1].

У 2021 р. в Україні кількість суб'єктів підприємницької діяльності становила 370834 одиниць. З них велика налічувалось 610 одиниць, середніх – 17502 одиниці і малих – 352722 одиниці. В таблиці 2 наведена динаміка кількості суб'єктів підприємницької діяльності в Україні протягом 2017–2021 рр.

З даної таблиці можна помітити, що кількість суб'єктів великого підприємництва збільшилась на 271 одиницю, або на 79,94% в порівнянні 2017 р. та 2021 років. Кількість суб'єктів середнього підприємництва з 2017 до 2019 року теж мала позитивну динаміку, вона збільшилась на 2875 одиниць. Але вже в 2021 році їх кількість скоротилась на 318 одиниць та становила 17811 одиниці. Скорочення відбулось як серед середніх за величиною підприємств так і середніх фізичних осіб-підприємців. Кількість середніх за величиною підприємств зменшилась на 249 одиниць, або на 4%, а кількість середніх фізичних осіб -

підприємців на 69 одиниць або на 18,25%. Кількість суб'єктів малого підприємництва мала тенденцію до зростання з 2017 до 2020 р., з 1789406 одиниць до 1955119 одиниць, тобто на 165713 одиниць, або на 9,3%. Але вже в 2021 році відбулося скорочення кількості суб'єктів малого підприємництва на 17292 одиниці, або 1%. Кількість суб'єктів мікро підприємництва теж зростала з 2017 до 2020 року, а в 2021 році в порівнянні з 2020 роком зменшилась. Відповідно в 2017 році кількість суб'єктів мікро підприємництва складала 1737082 одиниці, а вже в 2020 році – 1898902 одиниці, тобто зросла на 161820 одиниць, або на 9,3%. В 2021 році кількість суб'єктів мікро підприємництва в порівнянні з 2020 роком скоротилась на 18044 одиниць, або 0,95%.

Таблиця 2

Кількість суб'єктів підприємництва у 2017 -2021 рр.

Показники	Кількість суб'єктів підприємництва				
	2017	2018	2019	2020	2021
Суб'єкти великого підприємництва, одиниць, у т. ч.:	339	446	518	512	610
Великі підприємства	339	446	518	512	610
Суб'єкти середнього підприємництва, одиниць, у т. ч.:	15254	16476	18129	17946	17811
Середні підприємства	14937	16057	17751	17602	17502
Фізичні особи-підприємці	317	419	378	344	309
Суб'єкти малого підприємництва, одиниць, у т. ч.:	1789406	1822671	1922978	1955119	1937827
Малі підприємства	322920	339374	362328	355708	352722
Фізичні особи-підприємці	1466486	1483297	1560650	1599411	1585105
Суб'єкти мікро підприємництва, одиниць, у т. ч.:	1737082	1764737	1864013	1898902	1880858
Мікропідприємства	278102	292772	313380	307871	304650
Фізичні особи-підприємці	1458980	1471965	1550633	1591031	1576208
Усього	1805059	1839593	1941625	1973577	1956248

Джерело: сформовано автором на основі [2]

Основними проблемами, які заважають розвитку підприємництва в Україні, є:

- 1) повномасштабна війна, яка несе негативний вплив на українську економіку у всіх без винятку сегментах;
- 2) скорочення інвестицій, відсутність стимулів для інвестицій, постійні обстріли небезпечний стан в країні, ще більше відштовхнув інвесторів;
- 3) проблеми з доступом до кредитів, недолік заставного майна, найвищі розміри процентних ставок комерційних банків; недоступність кредитних ресурсів, як для започаткування, так і для ведення бізнесу чи його відновлення;
- 4) високий рівень оподаткування (нарахування на фонд заробітної плати; неможливість показати реальний фінансовий стан (збитки підприємства); неможливість повернення ПДВ; велика кількість різноманітних прямих і непрямих податків та зборів);
- 5) обтяжлива система звітності (велика кількість (одна з найбільших в Європі) різноманітних звітів та організацій, до яких вони подаються; постійні зміни законодавчої бази, відстеження яких потребує неабияких зусиль);
- 6) невпевненість підприємців у стабільності умов ведення бізнесу (протиріччя законодавчих актів між собою; незахищеність перед рейдерськими захопленнями, пов'язаними з корумпованістю судової системи та неефективністю виконавчої служби);
- 7) відсутність чітко сформованої державної політики у сфері підтримки підприємництва;
- 8) збільшення адміністративних бар'єрів (реєстрація, ліцензування, сертифікація, системи контролю і дозвільної практики, регулювання орендних відносин тощо);
- 9) надмірне втручання органів державної влади в діяльність суб'єкта господарювання;
- 10) високий рівень корупції, нестабільність умов та рейдерство. Залежно від того, яка економічна культура панує в країні, збільшуються або зменшуються ризик і витрати ведення бізнесу;
- 11) нестача кваліфікованого персоналу, відсутність практичних навичок підприємливості працівників у веденні бізнесу, недосконалість системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, в Україні на сьогоднішній день є багато проблем, що перешкоджають розвитку вітчизняного підприємництва, вирішення яких забезпечить підвищення ефективності підприємницької діяльності, забезпечить розширення підприємницького сектора, зменшення тіньового сектору. Основну роль у цих перетворення повинна відіграти держава.

Особливе значення держава повинна приділяти розвитку малого та середнього бізнесу шляхом удосконалення чинного законодавства, збереження спрощеної системи оподаткування для суб'єктів малого підприємництва. Суттєву роль у фінансовій підтримці підприємництва мають відігравати фонди підтримки підприємництва.

Література

1. Господарський кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
2. Державна служба статистики. <https://www.ukrstat.gov.ua>
3. Валінкевич Н.В. Основи підприємництва : підручник / під заг. ред. Н.В. Валінкевич. Житомир : ЖДТУ, 2019. 492 с.
4. Панченко С.В., Дикань В.Л., Шраменко О.В. Підприємництво : підручник. Харків : УкрДУЗТ, 2018. 241 с.
5. Крисак А. О., Мусятовська О. С. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. Економіка та держава. 2018. № 12. С. 68–73. DOI: [10.32702/2306-6806.2018.12.68](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2018.12.68)

References

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
2. Derzhavna sluzhba statystyky. <https://www.ukrstat.gov.ua>
3. Valinkevych N.V. Osnovy pidpriemnytstva : pidruchnyk / pid zah. red. N.V. Valinkevych. Zhytomyr : ZhDTU, 2019. 492 s.
4. Panchenko S.V., Dykan V.L., Shramenko O.V. Pidpriemnytstvo : pidruchnyk. Kharkiv : UkrDUZT, 2018. 241 s.
5. Krysak A. O., Musiatovska O. S. Problemy ta perspektyvy rozvytku maloho biznesu v Ukraini. Ekonomika ta derzhava. 2018. № 12. S. 68–73. DOI: [10.32702/2306-6806.2018.12.68](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2018.12.68)

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-8>

УДК 338.482:355.018(477.83)

Наталія ПАНЬКІВ

Національний університет «Львівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0002-9057-9612>

pankiv.natalia@gmail.com

Оксана МОТУЗ

Національний університет «Львівська політехніка»

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОГО БРЕНДУ СХІДНИЦІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей туристичного бренду Східниці в умовах війни та перспектив його розвитку у післявоєнний період. В роботі проаналізовано сутність понять «бренд» та «брендинг міст» та їхні теоретико-методологічні аспекти. Досліджено історію становлення туристичного бренду Східниці. Здійснено оцінку ефективності формування туристичного бренду курорту та проаналізовано конкурентну ситуацію на ринку туризму в Східниці. У статті також досліджено вплив російсько-української війни на туристичний бренд Східниці. Надано пропозиції щодо позиціонування курорту у майбутньому, зокрема, розвитку реабілітаційного та інклюзивного туризму в Східниці у післявоєнний час. З часу повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, курорт став гуманітарним штабом та прихистком для внутрішньоопереселених осіб, що може суттєво вплинути на позиціонування його у майбутньому. Проте, Східниця зуміла гарно адаптуватись до нових реалій і надалі підтримує благодійну діяльність для підтримки перемоги України у війні.

Курорт, зі своїми цілющими мінеральними водами, має великий туристичний потенціал для розвитку привабливості його на туристичному ринку, забезпечуючи досить якісні послуги та сервіс своїм відвідувачам. Східниця має розвинену інфраструктуру для проведення реабілітаційних та інклюзивних програм, а також висококваліфікований медичний персонал та досвідчених фахівців у галузі туризму. У минулому Східниця вже функціонувала як реабілітаційний центр для постраждалих від Чорнобильської катастрофи, і у майбутньому можуть з'явитися нові будівлі для оздоровлення військових та цивільних осіб, що постраждали під час повномасштабного вторгнення. Це може змінити ідентифікацію та позиціонування Східниці у майбутньому, забезпечуючи можливості не лише для фізичного, але й для духовно-психологічного оздоровлення. Загалом, розвиток бренду Східниці є складним та довготривалим процесом, що потребує спільних зусиль з боку місцевої влади, бізнесу та громади, проте за допомогою правильної стратегії розвитку, контролю та підтримки з боку державних органів, цілком можливо досягти успіху в цій галузі і забезпечити сталий розвиток території та розвиток.

Ключові слова: Східниця, бренд, брендинг міст, маркетинг міст, війна, туристичний потенціал, реабілітаційний та інклюзивний туризм.

Natalia PANKIV, Oksana MOTUZ

Lviv Polytechnic National University

DEVELOPMENT OF THE SKHIDNYTSIA TOURISM BRAND IN WARTIME CONDITIONS

The article is devoted to the study of the peculiarities of the tourism brand of Skhidnytsia in the conditions of the war and the prospects for its development in the post-war period. The work analyzes the essence of the concepts of "brand" and "city branding" and their theoretical and methodological aspects. The history of the formation of the Skhidnytsia tourist brand has been studied. An assessment of the effectiveness of the tourist brand formation of the resort was carried out and the competitive situation in the tourism market in Skhidnytsia was analyzed. The article also examines the impact of the Russian-Ukrainian war on the tourism brand of Skhidnytsia. Proposals have been submitted regarding the positioning of the resort in the future, in particular, the development of rehabilitation and inclusive tourism in Skhidnytsia in the post-war period. Since the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the resort has become a humanitarian headquarters and shelter for internally displaced persons, which can significantly affect its positioning in the future. However, Skhidnytsia managed to adapt well to new realities and continues to support charitable activities to support Ukraine's victory in the war.

The resort, with its healing mineral waters, has great tourist potential for developing its attractiveness in the tourist market, providing quite high-quality services and services to its visitors. Skhidnytsia has a developed infrastructure for conducting rehabilitation and inclusive programs, as well as highly qualified medical personnel and experienced specialists in the field of tourism. In the past, Skhidnytsia has already functioned as a rehabilitation center for victims of the Chernobyl disaster, and in the future, there may be new buildings for the rehabilitation of military and civilian victims of a full-scale invasion. This can change the identification and positioning of Skhidnytsia in the future, providing opportunities not only for physical but also for spiritual and psychological healing. In general, the development of the Skhidnytsia brand is a complex and long-term process that requires joint efforts on the part of local authorities, businesses, and the community, but with the help of the right development strategy, control, and support from state authorities, it is quite possible to achieve success in this field and ensure the sustainable development of the territory and development.

Keywords: Skhidnytsia, brand, city branding, city marketing, war, tourist potential, rehabilitation, and inclusive tourism.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

З глибини процесів глобалізації випливає актуальна проблема самоідентифікації територій, які все більше прагнуть зберегти свою унікальність та представити її світовій громадськості. У цьому контексті з'являються нові форми та методи просування, які дають одним територіям конкурентну над іншими. Одним з таких методів є брендинг – процес формування та просування бренду території, який відображає її ідентичність через візуальні та вербальні елементи. В сучасних умовах, брендинг стає все більше важливим

суспільно-економічним методом, який допомагає поселенням та регіонам боротися за досягнення довготермінових цілей розвитку та стратегій реалізації, а відбувається це завдяки залученню інвестицій, збільшенню інтересу зовнішніх агентів та центральних органів влади до їхніх проблем, зростанню туристичних потоків та, звичайно, розвитку інновацій. Проте, незважаючи на те, що науковець Саймон Анхольт ввів терміни «національний брендинг» та «брендинг міст» ще на початку 21-го століття, в сучасності ця сфера є все ще новою та недостатньо дослідженою.

Також незважаючи на активний розвиток галузі брендингу міст в Україні, дослідження на цю тему залишаються обмеженими, а переклади базових англійських джерел відсутні. Разом з тим, і україномовна література на цю тему є недостатньою, що значно обмежує можливості розширення знань з брендингу та маркетингу міст. Проте, з огляду на швидкий розвиток урбанізації та з якомога частішою появою україномовних тематичних видань, статей та фрагментів досліджень, доступних для фахівців, які не мають достатнього рівня володіння іноземною мовою, ситуація по-трішки починає змінюватися. Брендинг міста стає дедалі більш актуальною темою для сучасних спеціалістів у галузі урбанізації, а власне фундаментальні дослідження з цієї галузі є необхідними для створення впізнаваних образів конкретних міст. Цей процес міг би надалі сприяти розвитку українських брендів, проте зараз, на жаль, вони перебувають у досить складній ситуації, спричиненій повномасштабним вторгненням на територію нашої країни.

Яскравим прикладом брендуння українського містечка є бальнеологічний курорт Східниця, що в Прикарпатті. Основною особливістю селища є його мінеральні джерела, що дає йому особливу конкурентну перевагу над іншими курортами регіону. За усіма даними та спостереженнями, в актуальному часі повномасштабне вторгнення суттєво впливає на позиціонування курорту на туристичному ринку, перетворюючи його з лікувального центру у туристично-реабілітаційний.

Формулювання цілей статті

Метою роботи є дослідження особливостей формування туристичного бренду Східниці в умовах війни та перспектив щодо позиціонування курорту у післявоєнний період.

Завданням роботи є дослідження та вивчення термінів «бренд» і «брендинг» та аналіз процесів, що впливають на сприйняття образу Східниці місцевими жителями та гостями курорту. Значна увага при написанні праці приділяється самому брендингу, для цього важливо дослідити історію туристичного бренду селища та виявити основні аспекти, які впливають на його формування, а також проаналізувати візуальні засоби брендингу та дослідити стилістику найменувань закладів, що безпосередньо впливає на образ міста.

Об'єкт дослідження – бальнеологічний курорт Східниця. Предмет дослідження – складові елементи цілісного брендингу селища, технології та стратегії, що використовуються для розвитку туристичного бренду в умовах війни, включаючи маркетингові та рекламні кампанії, підтримку інфраструктури, взаємодію з місцевим населенням, підвищення рівня безпеки та інші аспекти, що впливають на розвиток туризму в умовах конфлікту.

Основними джерелами, на яких базується дослідження, є праці науковців Саймона Анхольта та Кейта Дінні: «Конкурентна ідентичність. Нове управління брендом для країн, міст та регіонів», «Брендинг міста: теорія й кейси» та інші монографічні дослідження та наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених.

Виклад основного матеріалу

Сутність понять «бренд» та «брендинг міст», їх теоретико-методологічні аспекти

З розвитком туризму, брендинг міст і територій також стрімко набуває популярності та потребує більш детальної уваги до себе. Усім вже нам знайомі терміни «бренд» та «брендинг» існують насправді не так давно, їх у 2002 році, започаткував британський науковець Саймон Анхольт, його ж вважають одним з провідних у світі експертів у сфері вивчення брендів країн, регіонів і міст. Тоді ж в англійському журналі «Brand Management» він вперше вжив словосполучення «національний брендинг», що і стало остаточним поштовхом для досліджень фахівців у сфері бренд-маркетингу. Що важливо, сам Саймон чітко розмежує ці два поняття: «Бренд – це ім'я, символ або дизайн, який ідентифікує та відрізняє продукт від його конкурентів, а брендинг – це процес проектування та планування стратегії для того, аби створити бажану репутацію та можливість керувати нею». «Робота над своїм брендом – це, в першу чергу, формування впізнаваного образу», – пише автор [13]. Аналіз відмінностей між цими поняттями дозволяє нам визначити процес брендингу як складніший і довший, але також необхідно пам'ятати про важливість бренду, описану Саймоном Анхольтом. Його структуру він описав як небезпечну, сповнену багатьох негативних та емоційних асоціацій, але саме це поняття надає сильного та унікального значення управлінню державами, містами та регіонами, а оскільки брендинг країн відрізняється певною мірою від брендингу міст, Саймон Анхольт наводить окрему для структури індексу брендингу міста у форматі схеми з шестикутником та його складовими. Зокрема, такими компонентами є: глобальне значення (presence), розташування (place), потенціал (potential), ритм (pulse), люди (people) та умови проживання (prerequisites) [13].

Українські науковці Олена Біловодська та Наталія Гайдабрус також досліджували питання брендингу міст та візуалізували шестикутник Анхольта, зобразивши більш розлогий опис у форматі схеми [4] (рис. 1). Насправді, брендинг необхідний всім містам, а ті, що мають вже створений відомий і

ефективний бренд, повинні дбати про збереження та підтримку його належного «звучання» в інформаційному просторі. Маловідомі й недостатньо привабливі для туристів території, які хочуть стати туристичними центрами, повинні проводити активну політику щодо формування та просування своїх брендів [20].

Саймон Анхольт вважає, що швидкий розвиток глобалізації має означати те, що кожна країна, кожне місто і кожен регіон повинні конкурувати між собою за свою частку споживачів, туристів, інвесторів, студентів, підприємців, міжнародних спортивних і культурних заходів, а також за увагу і повагу на міжнародних платформах, серед інших урядів і населення іноземних країн.

Рис. 1. Критерії оцінки бренду міста Олени Біловодської та Наталії Гайдабрус [4]

Брендинг території має міждисциплінарний підхід, який можна взяти з галузей соціології, політології, культурної антропології, культурних досліджень, комунікації, маркетингу, міжнародних відносин та інших. Його навіть можна вивчати та поєднувати з іншими видами мистецтва та гуманітарними науками, як кіно чи літературознавство, спостерігаючи за тим, як зображуються чи уявляються місця. І навіть не беручи до уваги те, що науковий інтерес до сфери брендингу міст наразі ще не знаходиться навіть в зародковому стані, кількість опублікованих наукових досліджень в останній роки значно зростає. У міру того, як глобальна економіка стає все більш інтегрованою та взаємопов'язаною, цей інтерес продовжуватиме зростати, оскільки міста змагаються за «залучення талантів, сприяння туризму, проведення спортивних і культурних заходів, залучення інвестицій та багато інших цілей, які міста ставлять перед собою у своїх пошуках розвитку та відродження міст» [14]. Кейт Дінні, доктор наук та доцент з питань бізнесу в Темпському університеті, задавався питанням чи відіграє і наскільки важливу роль назва міста. У одній зі своїх відомих праць писав: «Рівень поваги, яку викликає назва міста, безпосередньо впливає на здоров'я туризму, економічний розвиток, престиж і повагу» [15]. «Брендинг міста: теорія й кейси» – книга, в якій науковцю вдалося вдало описати стратегії брендуння території і проаналізувати приклади багатьох успішних туристичних міст. Назва міста, в першу чергу, має викликати у людей лише позитивні асоціації, пов'язані з унікальною самобутністю території. «Для побудови сильного бренду місцева влада повинна визначити чіткий набір характеристик бренду, якими володіє місто і які можуть стати основою для створення виняткових іміджів міста в очах великої аудиторії», – пише науковець у своїй роботі. Праця також поєднує в собі теоретичну та практичну частини попередньо вказаної галузі та розрахована на досить широку аудиторію. Оскільки в роботі представлені кейси успішних стратегій брендингу окремих міст, фахівець, який ефективно застосовує обрані навички, може швидше та якісніше створити успішне позиціонування території. Для створення успішного територіального бренду необхідно враховувати інтереси всіх залучених сторін. В першу чергу місцеві мають знати своє місто. «Щоб побудувати сильний бренд, влада повинна визначити чіткий набір атрибутів бренду, якими володіє місто, які можуть стати основою для позитивного сприйняття міста різними цільовими групами» [15].

Територіальний бренд є найефективнішим інструментом регіонального позиціонування, процесу побудови, розвитку та управління брендом, з метою створення сильного та конкурентоспроможного регіону. Наявність позитивного бренду підвищить конкурентоспроможність та якість життя міста, залучить зовнішні ресурси та активізує внутрішні ресурси і, що важливо, створить привабливий імідж. Успішне просування бренду свідчить про турботу керівництва про долю та престиж регіону, про вміння будувати стосунки з

підприємствами, а отже про те, що регіон має шанс для розвитку [3].

Концепція ключових факторів успіху (ключових можливостей) міст дуже корисна для успішного спрямування стратегічного розвитку міста до довгострокових цілей, беручи до уваги складну та передбачувану економічну ситуацію міських громад. В умовах глобалізації ринкової економіки певне значення для брендингу набуває низка ключових факторів, а саме: навички (виробництво товарів і надання послуг), знання, спілкування, ефективне управління містом як унікальною системою, співпраця з різними групами та партнерами та підтримка життя на основі низки ключових аспектів якості життя. Оскільки рівень ефективності маркетингу в місті значною мірою залежить від того, наскільки маркетинг розвинений на території та у територіальній громаді, важливим аспектом роботи органів місцевого самоврядування та громадськості є розвиток муніципального ринку. Цей ж напрямок досліджень відносно новий і тому несе за собою низку проблем, таких як: вибір найбільш вдалих інструментів брендингу міста, адекватний аналіз існуючого та створеного бренду, вибір компетентних експертів для проведення SWOT аналізу міста, пошук найефективнішої стратегії та моделі розвитку міста, вибір найефективнішого механізму реалізації плану стратегічного бренду та інші питання, які ще потребують подальшого дослідження [19].

Отже, бренд – це комплексна концепція, що включає в себе ідентичність, імідж, репутацію та сприйняття продукту або послуги споживачами. У свою чергу, брендинг міст – це процес створення та підтримки іміджу міста, його репутації та сприйняття як туристичного, культурного та економічного центру [18].

Теоретично-методологічні аспекти брендингу міст полягають у вивченні споживацьких потреб та побажань цільової аудиторії, розробці ідентичності та стратегії брендингу, залученні ресурсів для реалізації цієї стратегії, відстеженні реакції аудиторії на різні маркетингові заходи, а також у плануванні та оцінці результативності міського брендингу. Отже, успішний брендинг міста ж допомагає збільшити туристичний потік, привернути інвестиції та бізнес, покращити якість життя місцевих жителів та сприяти розвитку економіки міста. Однак, варто зазначити, що створення та підтримка міського бренду є складним та тривалим процесом, який потребує комплексного підходу та ретельної розробки стратегії.

Історія становлення туристичного бренду Східниці

Східниця – це молодий бальнеологічний курорт, розташований в Прикарпатті, який швидко розвивається. Протягом останніх декількох років кількість місць для розміщення, закладів харчування та відпочинку значно збільшувалась, що призвело до збільшення кількості внутрішніх та іноземних туристів. Східниця має багату історію, яка налічує 500 років, починаючи з першої згадки про неї. З того часу і почалось формування бренду курорту. Сама ж назва має цікаве походження, тому за легендою, слово «Східниця» походить від слова «сходитися», що може бути пов'язане зі сходженням людей до місцевої долини. У давньоруські часи поселення мало також назву «Золота Баня», а зараз її перейняла центральна вулиця селища. Слово «баня» у давнину мало значення «великої ями», а прикметник «золота» пов'язувався з нафтою, яка добувалась в цьому районі. Існують також припущення, що слово «баня» може походити від іншого значення цього слова, яке означало «цілюще джерело». Однак, точне походження назви Східниці залишається загадкою.

Курорт Східниця також має свою унікальну символіку. До прикладу, на сучасному гербі зображено ведмеда на зеленому полі. За легендами, ведмідь – це символ захисту дівчат, які тікали від монгольської навали. Прапор Східниці – це квадратне полотно, яке розділене ялинкоподібним січенням на дві частини – верхня в жовтому, а нижня в зеленому кольорах. Саме цю символіку використовують для презентації Східниці на виставках, конференціях, рекламних афішах, газетних вивісках, буклетах і ін. [7].

Очевидно, що основною привабливістю курорту є його мінеральні джерела. В Східниці зараз налічується 38 джерел мінеральної води типу «Нафтуса», а також 17 свердловин з різним хімічним складом мінеральної води [6]. Для відвідувачів доступні води з 10 джерел і 3 свердловин, а завдяки своєму особливому хімічному складу, місцеві мінеральні джерела є унікальними і їм немає аналогів у світі. Вони створюють ідеальні умови для лікування різних недуг, таких як: захворювання печінки, нирок, шлунково-кишкового тракту, нервової системи, сечовивідних шляхів, циститу, цукрового діабету I і II типів, відновлення після операцій та інших хвороб. Їх першовідкривачем був Омелян Стоцький, який заклав початок у розвиток селища як лікувального курорту [9]. Більше 20-и років вчений боровся за національне визнання східницьких цілющих джерел та завдяки його старанням відбулися клінічні та експериментальні дослідження на основі мінеральних вод з місцевих джерел, проведені в Східницькій лікарні в період з 1966 до 1968 року. У 1996 році він зміг досягти мети та Східницю було визнано Всесоюзним бальнеологічним курортом. Проте, незважаючи на це, у радянські часи розвиток та використання мінеральних вод Східниці було уповільнене, оскільки уряд тогочасної держави не бажав створювати конкуренцію Трускавцю, що був тоді вже відомим курортом. І хоча обидва курорти мають лікувальні джерела, є різниця у хімічному складі їхніх вод. Родовища «Нафтусі» в Східниці утворилися як нафтові супутні продукти, тоді як джерела в Трускавці містять озокерит. Крім того, родовище в Східниці має відмінний від Трускавця хімічний склад, що включає похідні менілітових сланців з домішками заліза [8].

З того часу, коли Україна відновила свою державну незалежність, ситуація змінилася радикально, і

тепер курорт Східниця є активним центром оздоровлення. Відтоді, щорічно, східничани та гості селища святкують 13 серпня з різноманітними урочистими дійствами. Зазвичай, подібні події супроводжувались щорічним фестивалем «Східницьке літо», однак цього року утримались від гучних «забав».

У селищі частіше зустрічаються сучасні котеджі з великими дворами, які є головною складовою туристичної нерухомості. Більшість з них знаходиться неподалік лісових масивів та мають захоплюючі краєвиди на околиці. Архітектура та інтер'єри будівель відповідають класичному гуцульському стилю і виготовлені з натуральних деревних матеріалів. Нерідко у санаторіях та готелях Східниці окрім зручних номерів є можливість скористатись послугами харчування, SPA-послугами та екскурсійним супроводом. Готелі також мають власні спортивні комплекси, басейни, сауни та дитячі майданчики, які пропонують не лише своїм відвідувачам, а й усім охочим, лише за додаткову плату. Оренда житла тут доступна цілий рік та не залежить від близькості до тих чи інших об'єктів і трохи коливається у бік підвищення в літній сезон.

Окрім цього, Східниця залучає гостей організацією інших фестивалів. З 2012 року проходить фестиваль повітряних куль «FLYQUEST», а віднедавна стало популярним «Східниця Трофі», де учасники заходу змагаються за першість на своїх позашляховиках чи квадроциклах. Нині більшість заходів, організованих у Східницькій громаді, несуть благодійну місію. Важливо, що селище має гарні міжнародні зв'язки. Завдяки співпраці з польським містом Полянчик, було започатковано новий проєкт, за яким тут збудували багатофункціональний комплекс – амфітеатр. Такі ж програми дають можливість якомога більше залучати іноземні інвестиції у розвиток селища [11].

І зараз Східниця продовжує активно розвиватись у різних напрямках, включаючи велотуризм. Нещодавно на медійному порталі ZAHID.NET була опублікована стаття Анни Журби про відкриття вело-пішохідної траси довжиною 100 кілометрів на Львівщині, яка входить у проєкт «ВелоБескиди» і з'єднує Бориславську, Трускавецьку та Східницьку ОТГ [12]. У цій ж місцевості також розташована 15-метрова оглядова вежа на горі Цюхів Верх біля села Орів, яка є одним з елементів інфраструктури проєкту.

Східниця, будучи унікальним курортом з цілющими мінеральними водами, має надзвичайно великий потенціал для подальшого розвитку та просування на туристичному ринку. Відвідувачі можуть насолоджуватись чистим повітрям, живописними ландшафтами та бальнеологічними процедурами, які мають позитивний вплив на здоров'я та допомагають відновлюватись після захворювань. Це місце не лише для відпочинку, але й для лікування. Східниця продовжує приваблювати туристів з усього світу, що підтверджує її статус унікального курорту в Україні.

Оцінка ефективності формування туристичного бренду курорту

Для оцінки ефективності формування та просування туристичного бренду курорту Східниця до та під час повномасштабного вторгнення, за допомогою Google форми та інтернет-мереж було проведено кількісне опитування, в якому взяли участь тридцять респондентів, серед яких як і мешканці, так і відвідувачі селища. Важливою метою даного опитування було визначити кількість осіб, які відвідували курорт до та під час повномасштабної війни, та з'ясувати уявлення про Східницю, як курорту, серед відвідувачів та місцевих жителів.

Середня вікова група респондентів, котрі приїжджали до Східниці з метою подорожі, становить від 21 до 40 років. Частота ж відвідування курорту з туристичною метою дає нам уявлення про його популярність: одинадцять респондентів відвідали Східницю від 5 до 9 разів, ще п'ятеро - більше 10 разів, семеро від 2 до 4 разів та ще одинадцять одноразово (рис. 2). Отримані дані можуть свідчити про те, що великий відсоток людей таки повертаються з метою відпочинку до Східниці.

Також, найбільш поширеною метою подорожі (серед запропонованих) стали розваги та відпочинок, далі вже реабілітація та рекреація, ділові зустрічі і, нарешті, найменшу кількість зайняли екскурсії (рис. 3.). Такі дані є досить очевидними, тому що завдяки поліпшенню інфраструктури, збільшенню пропозицій для розваг, відкриттю нових закладів харчування та розміщення та через військовий стан в Україні, ситуація в селищі змінилася. І якщо раніше головною метою відвідин курорту було оздоровлення мінеральними джерелами, зараз туристи більш зацікавлені у відпочинку та розвагах.

Частина дослідження була спрямована на оцінку реклами та рекламних кампаній, за допомогою яких курорт стає більш впізнаваним на ринку туризму. За результатами опитування найбільш поширеним джерелом інформації про Східницю є так зване "сарафанне радіо", а саме рекомендації з боку родичів чи знайомих, вже потім – інтернет-джерела та ЗМІ. Це ж демонструє важливість просування мережі соціальних зв'язків у рекламній діяльності селища. В той час, самі респонденти не надто оптимістично оцінюють рівень впізнаваності курорту: лише п'ятдесят відсотків опитуваних дали оцінку 4 за шкалою від 1 до 5. Решта опитуваних оцінили рівень впізнаваності курорту на 3 бали та менше. Це ж може свідчити про те, що курорт не має достатньої реклами, щоб залучити увагу туристів, або про те, що курорт є менш популярним порівняно з своїми конкурентами, які мають більш відомі бренди та рекламні кампанії. Однак, важливо пам'ятати, що оцінка рівня впізнаваності курорту є лише одним з аспектів, які можуть впливати на його популярність та привабливість серед відвідувачів.

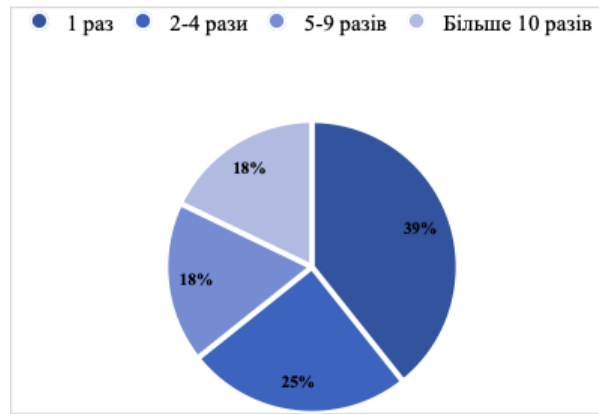

Рис. 2. Кількість відвідин респондентами курорту Східниця (за даними кількісного опитування)

Рис. 3. Статистика відвідувань респондентів курорту Східниця за метою подорожі (за даними кількісного опитування)

Звичайно, що інфраструктура та якість сервісу мають вирішальне значення для створення загального враження туриста про відпочинок на тій чи іншій території. Тому, ми запитали у респондентів як вони оцінюють рівень сервісу та розвитку інфраструктури на курорті Східниця і відповіді насправду були дуже неоднозначні, тому і середнє значення оцінки за шкалою від 1 до 5 склало всього три бали. Це можна пояснити тим, що: по-перше, туристи мали різний досвід подорожі до Східниці, по-друге, обрали для себе заклади розміщення та відпочинку різних категорій. Крім того, можливо, інфраструктура та сервіс на курорті не відповідали очікуванням деяких туристів, що також повпливало на їхні оцінки. А для того, аби картина оцінки якості змінилась на більш позитивну, необхідно вжити заходів щодо поліпшення якості сервісу, розвитку інфраструктури та відповідного просування курорту серед туристів з різними очікуваннями та можливостями.

З часу повномасштабного вторгнення, як вже вказувалось, мета відвідування туристами Східниці трішки змінилась. Разом з цим, за моїми спостереженнями і за оцінками респондентів, збільшилась ціна наданих послуг як у місцях розміщення, так і харчування, в той час як якість наданих послуг не змінилась. З п'ятнадцяти респондентів, котрі відвідували курорт з часу повномасштабного вторгнення, тринадцять вказали, що якість послуг залишилась на тому ж рівні, і двоє вважають, що якість послуг погіршилась. Можливо це пов'язано зі змінами в туристичній інфраструктурі Східниці, які відбулись через війну у країні. Наприклад, власники готелів та ресторанів можуть змінювати ціни для того, аби компенсувати збільшені витрати на енергозабезпечення та інші витрати на продукти, ремонт та рекламу свого бізнесу. З іншого боку, можливо, що деякі власники підвищили ціни внаслідок зростання популярності курорту серед туристів, які хочуть відвідати містечко, незалежно від ситуації в регіоні.

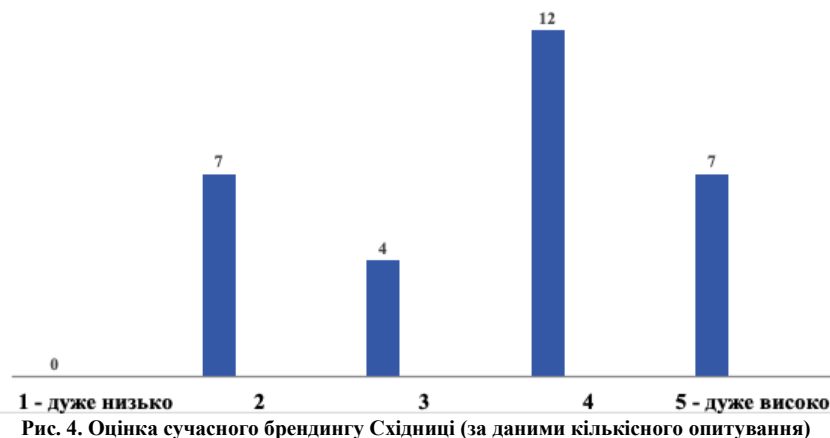
Однак, залишається відкритим питання про те, чому деякі відвідувачі вважають, що якість послуг погіршилась. Можливо, вони мали негативний досвід взаємодії з самими власниками готелів, ресторанів або інших послуг, або ж, можливо, вони спостерігали зниження рівня обслуговування в деяких місцях, де це раніше не було помітно. Власникам ж важливо приділяти більше уваги якості послуг та надавати більше уваги потребам туристів для того, аби підвищити рівень задоволення туристів та зберегти позитивний імідж як свого підприємства, так і загалом Східниці.

Тим не менш, туристи не мають жодних сумнівів у тому, що Східниця є безпечним місцем для їхнього відпочинку. Сімнадцять з тридцятих опитуваних поставили рівню безпеки на курорті оцінку 5 за шкалою від 1 до 5. І попри те, що країна переживає зараз вкрай нестабільну ситуацію, туристи тут

почувають себе у безпеці. На нашу думку, рушієм у цьому випадку є те, що курортна зона знаходиться на досить віддаленій від зони бойових дій території і разом з тим впливають підсилені заходи безпеки, які вживаються владою та власниками готелів та ресторанів. До прикладу, зовсім нещодавно і сайт Східницької Селищної Ради зробив публікацію про те, що вже зараз Східницька громада буде Центр безпеки – сучасний комплекс, європейського зразка, в котрому знаходиться рятувальники, екстрена медична допомога та патрульний, що допоможе особливо зберегти спокій туристів при відвідуванні курорту.

Останні роки суттєво мінялось сприйняття туристичного бренду Східниці. Ми запитали респондентів як вони оцінюють сучасний його стан і разом з тим запропонували обрати заходи, які на їхню думку важливо буде застосовувати для його поліпшення. Результати, знову ж таки, були неоднозначними, дев'ятнадцять респондентів дали оцінку 4 та 5 та одинадцять лише 2 і 3 за шкалою від 1 до 5 (рис. 4).

І, згідно з отриманими результатами опитування, найбільш важливими аспектами для поліпшення туристичного бренду для відвідувачів та мешканців Східниці є забезпечення високої якості послуг та сервісу, розваг та можливостей для гастротуризму. З цього випливає, що ці фактори безпосередньо впливають на створення позитивного враження про курорт серед туристів і можуть допомогти залучити більше відвідувачів у майбутньому.

Аналіз конкурентної ситуації на ринку туризму в Східниці

Аналіз конкурентної ситуації на ринку туризму в Східниці включає огляд прямих та непрямих конкурентів та їхніх стратегій, що мають вплив на популярність курорту та залучення до нього туристів. Прямі конкуренти Східниці - це інші бальнеологічні курорти в Україні, такі як Трускавець, Моршин, Шацьк та курорти за кордоном. Вони пропонують схожі послуги, проте кожен має свої особливості, які привертають туристів. Непрямі ж конкуренти Східниці – це інші види туризму, які можуть конкурувати за увагу туристів, це може бути як і морський туризм, екскурсійний туризм, культурний туризм та інші.

Для того, щоб визначити сильні та слабкі сторони курорту, а також небезпеки та можливості для його розвитку, було проведено SWOT-аналіз курорту Східниця (табл. 1). Загальна стратегія для розвитку курорту Східниця має включати в себе вирішення слабких сторін та використання можливостей, щоб відбуватися конкурентоспроможне середовище та залучити нових туристів.

SWOT-аналіз курорту Східниця вказує на кілька сильних сторін, такі як відмінне розташування з природними джерелами мінеральних вод, розумну цінову політику, безпеку та спокій для відпочинку, досить розвинену інфраструктуру, наявність лікувальних закладів та відпочинкових зон, приємний клімат та красиву природу. Проте, недостатній рівень реклами та просування курорту на міжнародному ринку, обмежена кількість медичних закладів та лікарів та відсутність зручних сполучень з іншими містами обмежує популяризацію курорту на туристичному ринку. Східниця має кілька можливостей, які можуть дати поштовх до розвитку міжнародного туризму та залучення нових сегментів туристів, розвитку медичних закладів та підвищення якості медичних послуг, однак також зазнає загроз з боку конкуренції з іншими курортами, зміни законодавства та економічної кризи та, першочергово, через військові дії на території країни. Загалом, щоб підвищити конкурентоздатність курорту Східниця, необхідно зосередитися на рекламі та просуванні курорту, розвитку медичних закладів та сполучень з іншими містами, а для цього важливо враховувати можливі загрози та працювати над їхнім зменшенням.

Для більш наочного аналізу конкурентоспроможності Східниці на міжнародному туристичному ринку, ми дослідили європейський досвід організації туристичної діяльності та просування бренду їх міст. Східниця може взяти на озброєння досвід відомих курортів, які спеціалізуються на мінеральних водах, щоб покращити свій туристичний потенціал та може вивчити їхні методи та підходи до просування своїх

мінеральних вод, створення спеціалізованих медичних центрів та розвитку туристичних пакетів на основі лікувальних процедур. Такий досвід може допомогти Східниці залучити більше туристів та підвищити рівень задоволення від відпочинку.

Таблиця 1

SWOT - аналіз курорту Східниця

Сильні сторони	Слабкі сторони
Розташування в курортній зоні з природними джерелами мінеральних вод; Відсутність перенаселеності; Розумна цінова політика; Безпечне та спокійне місце для відпочинку; Досить розвинена інфраструктура курорту: готелі, санаторії, ресторани, кафе, магазини та інші заклади; Наявність лікувальних закладів та відпочинкових зон; Приємний клімат та красива природа	Недостатній рівень реклами та просування курорту на міжнародному ринку; Обмежена кількість медичних закладів та лікарів, що можуть надавати послуги на високому рівні; Недостатньо розвинуті зв'язки з туристичними операторами та агентствами; Відсутність зручних сполучень з іншими містами; Низький рівень технологічного розвитку; Низької якості сервіс для туристів з особливими потребами
Можливості	Загрози
Розвиток міжнародного туризму та залучення нових сегментів туристів; Вдосконалення медичних закладів та підвищення якості медичних послуг; Розвиток спортивного туризму та гірськокожних курортів; Збільшення кількості рекреаційних зон та розвиток екологічного туризму; Розвиток технологій та введення нових інновацій в курортну галузь; Розвиток транспортної інфраструктури	Конкуренція з інших курортів та зниження попиту на курорти загалом; Зміна законодавства та зменшення підтримки з боку держави; Зміна клімату та погіршення екологічної ситуації; Економічні кризи та зміни у політичній ситуації; Погіршення стану інфраструктури через перенавантаження та відсутність ремонту

Наприклад, Баден-Баден відомий своїми лікувальними джерелами, зокрема термальними, які мають лікувальні властивості та пропонують туристам різноманітні процедури для здоров'я та краси. Багато готелів міста мають власні термальні курорти, що забезпечує туристам високоякісний та розкішний відпочинок. Баден-Баден зосереджується на ексклюзивному іміджі та висококласних послугах для туристів. Місто активно просуває свої курортні послуги через соціальні мережі та інтернет, а також залучає відомих інфлюенсерів та блогерів для реклами своїх послуг. Як і Баден-Баден, Східниця може спрямувати свої зусилля на розвиток висококласних послуг для своїх туристів, таких як заохочення будівництва готелів з високим рівнем обслуговування, ресторанів та SPA-центрів [1].

Карлові Вари можуть також слугувати, як приклад організації туристичної діяльності для Східниці, оскільки вони мають багатий досвід у розвитку та просуванні свого туристичного продукту. Одним з ключових елементів успіху Карлових Вар є рекламна кампанія та маркетингові стратегії. Вони активно просувають свій курорт як місце, де можна відпочити та одночасно отримати лікування. Крім того, вони використовують сучасні технології, такі як соціальні медіа та інтернет-маркетинг, щоб привернути нових туристів та зберегти старих клієнтів. Також, Карлові Вари мають розвинену туристичну інфраструктуру, яка забезпечує зручний транспорт, комфортне проживання та широкий вибір ресторанів, кафе та магазинів. Це допомагає зробити перебування на курорті максимально комфортним для туристів. Окрім цього, курорт має багату історію та культурний спадок, який привертає багато туристів, тут можна відвідати відомі архітектурні пам'ятки, музеї та галереї. Отже, для Східниці можна взяти приклад з Карлових Варів та зосередитися на рекламній кампанії та маркетингових стратегіях, розвитку туристичної інфраструктури та культурному спадку курорту. Також варто використовувати сучасні технології та інтернет-маркетинг для просування курорту серед туристів з усього світу. І, нарешті, важливо забезпечити розвиток інфраструктури та послуг, які задовольняють потреби різних категорій туристів. Наприклад, розвиток спортивної інфраструктури та організація спортивних змагань може привернути туристів-спортсменів, а розвиток медичної інфраструктури та організація медичних конференцій може привернути туристів, які будуть відвідувати Східницю з медичною метою [5].

Обидва курорти надають гарний приклад для Східниці щодо розвитку туристичної інфраструктури та маркетингових стратегій. Вони активно використовують сучасні технології та інтернет-маркетинг для залучення туристів, зосереджуються на розробці висококласних послуг та розвитку культурного спадку. Карлові Вари, в свою чергу, мають досвід у просуванні свого туристичного продукту та рекламній кампанії. Такі ж заходи можуть допомогти Східниці зробити перебування на курорті більш комфортним для туристів та збільшити загальний потік відвідувачів.

Вплив війни на туристичний бренд Східниці

Першочергово слід вказати, що війна приносить чимало лиха та завдає дуже багато шкоди країні та людству загалом. Це ж стосується як людського життя так і психологічного стану здоров'я, будь-якої

діяльності людини та, безперечно, бізнесу. Можна впевнено стверджувати, що війна значно вплинула не лише на загальний бренд України, а й міст зокрема. Це, власне, пов'язано із багатьма факторами, які залишають свій слід в усіх сферах життя українців [16]. Проте, незважаючи на складні обставини, галузь туризму не здається і продовжує працювати, хоча й з обмеженнями. Зараз туризм переважно спрямовується на внутрішні подорожі, зокрема до мальовничих куточків західних областей України.

«Попри збитки, яких зазнала туристична галузь України через війну, за перші шість місяців 2022 року сума туристичного збору склала 89 млн 420 тис. грн, що майже на 28,8% більше в порівнянні з аналогічним періодом 2021 року – тоді до бюджету надійшло 69 млн 453 тис. грн», – пише у своїй статті Державне агентство з розвитку туризму [10]. У ТОП-5 лідерів за сплатою туристичного збору увійшли Київ та чотири області, що дозволило столиці поповнити свій бюджет більш ніж на 20 млн грн. За перше півріччя 2022 року найбільший ріст сплати туристичного збору порівняно з аналогічним періодом минулого року був зафіксований у Львівській області (193%). Також значний приріст спостерігався у Івано-Франківській (76,4%), Закарпатській (144%) та Тернопільській (145%) областях, а також на Хмельниччині (116%), в Кіровоградській (105%) та Чернівецькій (103%) областях. Всього за перше півріччя 2022 року сім областей України відзначилися найбільшим приростом сплати туристичного збору.

Що важливо, туристична галузь не лише забезпечує фінансову підтримку країни, що є надзвичайно важливим у період війни, а вона також може бути ефективним способом психологічної реабілітації громадян, які потерпають від стресу та напруження, пов'язаних з війною. Туристичні подорожі дають можливість знайти тимчасову відраду та спокій, відпочити та змінити обстановку, що має позитивний вплив на здоров'я та працездатність. І потрібно пам'ятати, що у такий час країна особливо потребує сильних та впевнених у завтрашньому дні громадян, готових сприяти відновленню після війни [17].

З 24 лютого 2022 року, що безпосередньо пов'язано з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України, до Східницької громади прибуло більше 13 тисяч внутрішньопереселених осіб. Гостьові будинки, вілли, готелі і санаторії приймали людей з усіх областей України. Донедавна маленьке, затишне містечко, яке колись було місцем відпочинку і оздоровлення, стало гуманітарним штабом і прихистком для потребуючих. Перенаселення також внесло певні корективи в ритм Східниці. З одного боку – позитивний (наскільки можливо назвати цим словом будь-що в умовах війни) вплив на економіку, відкриття нових закладів обслуговування, популяризація Східниці в межах країни, з іншого – часті проблеми з водо- і електропостачанням і дефіцит продуктів. Зараз картина трішки інша: ті, хто проживали тут протягом 2-4 місяців, або повернулись до своїх домів, або змінили локацію в межах району або вирушили закордон [7]. У зв'язку з усіма подіями, готельно-ресторанний бізнес також зазнав змін. Якщо раніше готелі були спрямовані на свій власний розвиток і прибуток, то зараз багато з них і досі діють на благодійній основі та працюють на спільну перемогу України в цій війні. Східниця зуміла адаптуватись до нових реалій, багато готельних підприємств надають безкоштовне житло вимушено переселеним особам, ресторани забезпечують безкоштовним харчуванням та, що важливо, надають нові робочі місця внутрішньопереселеним особам.

Вже з кінця весни ментальний стан людей більш стабілізувався, і до громади почали приїжджати безпосередньо з туристичною метою. Багато осіб з окупованих територій відкрили тут і свій бізнес. Це ж, безпосередньо, стосується закладів харчування з новим різноманітним меню, цікавим стилем і якісним обслуговуванням (чого вже багато років бракує відвідувачам Східниці). Окрім того, почали популяризувати етно-культуру у різних цікавих інтерпретаціях. До прикладу, кав'ярня «Паляниця», яка була відкрита лише в травні 2022 року, вже захопила серця багатьох гостей і місцевих жителів. Заклад пропонує страви та напої різних культур, проте при вході Вас зустріне Двейн Джонсон (Скеля) з жовто-блакитним стягом та короною в руках, назовні приміщення обтягнуте надписом «Все буде Україна!», а всередині Ви зустрінете чимало української символіки (навіть у подачі самих страв) [7].

І навіть попри достатньо великий потік туристів у сезонні пори, важливо враховувати, що умови війни можуть надалі негативно впливати на туристичний потік до курорту, що може стати серйозним викликом для бренду Східниці. ЗМІ наразі подають оптимістичні прогнози щодо туризму після війни, зазначаючи наявність багатьох туристичних атракцій та загальний інтерес до України та Східниці, зокрема. Однак, успіх туристичного сектору буде залежати від швидкості відновлення інфраструктури та рівня життя в країні, які вплинуть на в'їзний та виїзний туризм. Також залежати від здатності України провести масштабну маркетингову кампанію на зовнішніх ринках, що дозволить переключити сприйняття нашої країни з місця бойових дій на безпечну локацію для подорожі. Програми відновлення країни мають також охоплювати туризм, а вже сьогодні важливо починати перемовини зі світовими готельними мережами та пропонувати їм розвивати стратегії розвитку після війни в Україні. Тільки заздалегідь ретельно сплановані заходи дозволять використати момент, коли інтерес до нашої країни ще буде високим, а бойові дії закінчатися.

Позиціонування курорту у майбутньому

За останній рік Східниця зазнавала значних змін в зв'язку зі складною ситуацією в Україні, багато людей змушені були залишити свої рідні міста та переселитись у інші регіони країни, зокрема на курорти

наших Карпат. Східниця, як вже зазначалось, не стала винятком та почала приймати біженців та переселенців, надаючи їм безкоштовне житло, харчування та інші послуги. І це, безумовно, дуже важлива місія, яку курорт виконує, але разом з тим, це може вплинути на позиціонування Східниці як туристичного місця. Тому, майбутнє позиціонування Східниці повинно бути пов'язане з балансуванням між прийняттям переселенців та туристів. Курорт повинен продовжувати виконувати благодійну місію та надавати допомогу потребуючим, але, разом з тим, розвивати туристичний бізнес та залучати нових відвідувачів.

Зараз Східниця, попри усі складнощі, вважається одним з наймолодших та найперспективніших курортів України. Однак з урахуванням наявності потужного потенціалу курорту для потреб санаторно-курортної галузі України, перспективи розвитку селища Східниця як курорту є досить оптимістичними.

Основною конкурентною перевагою Східниці є її природні лікувальні ресурси, такі як мінеральні джерела, курортний парк, зелені насадження та лісові масиви, тому один зі способів позиціонування Східниці може полягати у створенні іміджу екологічно чистого курорту. Широкий спектр лікувальних послуг та різноманітність розважальних програм в комбінації з чистим повітрям та красивою природою приваблює відпочиваючих до Східниці, тому майбутнє курорту може бути в зміцненні його позицій на туристичному ринку. Це і буде відповідати сучасним тенденціям та потребам туристів, які все частіше віддають перевагу здоровому та активному способу життя в поєднанні з зеленим туризмом.

Для ефективного функціонування та розвитку курорту потрібне вдосконалення законодавчої бази з урахуванням регіональної специфіки курортних територій. Необхідним також є створення повноцінної регіональної політики розвитку туризму та рекреації, стратегічними завданнями якої є закріплення туристично-рекреаційного образу Східниці на національному та міжнародному туристичних ринках.

Східниця, ставши центром Об'єднаної територіальної громади (ОТГ), що об'єднує 21 населений пункт, може також розширити свої кордони як курортний центр, включивши до своєї території навколишні села. Перспективне розширення включає не лише розвиток туристичної інфраструктури, але й поліпшення транспортної бази та зручних маршрутів між населеними пунктами. Ці фактори можуть суттєво вплинути на сприйняття туристами бренду Східниці, оскільки вони є ключовими елементами туристичного брендингу міста.

При цьому, велику роль у розвитку Східниці як курорту відіграє підтримка з боку влади. Необхідно залучати кваліфікованих фахівців для розробки та реалізації стратегій розвитку туризму, а також створювати сприятливі умови для роботи туристичних підприємств та інвесторів.

Розвиток курорту також потребує привернення інвестицій для модернізації інфраструктури та підвищення якості лікувальних послуг. Для цього можуть бути залучені як внутрішні, так і зовнішні інвестиції, що сприятимуть не лише розвитку курорту, але і створенню нових робочих місць та зростанню економіки регіону в цілому. Також важливим аспектом розвитку курорту є забезпечення ефективного медичного обслуговування та навчання кваліфікованого медичного персоналу. Для цього необхідно забезпечити належну роботу медичних закладів та залучити кваліфікованих лікарів із досвідом роботи в санаторно-курортних закладах.

Узагалі, розвиток Східниці як курорту є складним і довготривалим процесом, що потребує спільних зусиль місцевої влади, бізнесу та громади. Проте, за умови правильної стратегії розвитку, контролю та підтримки з боку державних органів, можливо досягти успіху в цій галузі та забезпечити сталий розвиток території та зростання туристичного потенціалу регіону.

Пропозиції щодо розвитку реабілітаційного та інклюзивного туризму в Східниці у післявоєнний час

Інклюзивний туризм зараз є важливим і перспективним напрямом світового туризму, який дозволяє будь-якій людині брати участь у туристичній діяльності, не залежно від її фізичних можливостей, якщо, звичайно, і доступність об'єктів туристичної інфраструктури це забезпечує. Сьогодні в Україні часто говорять про доступність, спрямовуючи увагу на пандуси та транспортні засоби для людей з інвалідністю. Проте в Європі вважають, що доступність не обмежується лише можливістю безперешкодного пересування, а на перший план виступає створення середовища, в якому людина з інвалідністю могла б почуватись комфортно, спілкуватись, навчатись та працювати.

В одній зі своїх лекцій Андрій Мацелюх, виконавчий директор Львівської асоціації розвитку туризму (ЛАРТ), зазначив: *«Недостатньо просто встановити на території туристичного об'єкта пандус. Перший крок до доступного середовища — боротьба з цим стереотипом. Адже нозології (види інвалідності) бувають різними»*.

Дійсно, доступність туризму для людей з інвалідністю не обмежується лише фізичними перешкодами на території туристичного об'єкту. Важливо, щоб середовище було створене таким чином, щоб усі люди мали можливість насолоджуватись туристичними маршрутами та відвідувати цікаві місця без обмежень. До цього ж слід вказати, що в сукупності, досягнення доступності туризму включає в себе декілька важливих аспектів, як:

Фізичну доступність – це забезпечення можливості безперешкодного пересування та використання інфраструктури на території туристичного об'єкту (встановлення пандусів, підйомників та інших засобів для підтримки руху для людей з різними видами інвалідності).

Інформаційна доступність – це забезпечення доступу до інформації про туристичний об'єкт та послуги, які надаються (інформаційні плакати, брошури, веб-сайти, що відповідають стандартам доступності, які дозволяють людям з різними видами інвалідності знайти інформацію, яку вони потребують).

Комунікаційна доступність – це забезпечення можливості комунікації з персоналом та іншими туристами на території туристичного об'єкту (навички персоналу щодо спілкування з людьми з різними видами інвалідності та наявність спеціальних засобів для спілкування, таких як інтерпретери мовного жесту або аудіо-пристроїв).

Психологічна доступність – це забезпечення середовища, в якому людина з інвалідністю може почуватись комфортно та відчувати себе повноправним учасником туристичної подорожі (наявність психологічної підтримки, навчання персоналу сприймати та поводитись з людьми з інвалідністю, а також створення безбар'єрного середовища, де всі люди мають рівні можливості та доступ до всього, що пропонується на території туристичного об'єкту) [2].

В цілому, то доступність туризму для людей з інвалідністю – це є комплексний підхід до створення комфортного та безпечного середовища для усіх туристів, що дозволяє їм насолоджуватись всіма перевагами туризму без будь-яких обмежень.

Східниця, як курорт, має досить розвинену інфраструктуру для проведення реабілітаційних та інклюзивних програм, висококваліфікований медичний персонал та досвідчених фахівців у галузі туризму. У 2012 році Східниця вже виконувала функцію реабілітаційного центру для постраждалих від Чорнобильської катастрофи, тому в майбутньому можуть з'явитись і нові будівлі для оздоровлення як військових, так і цивільних, що постраждали під час повномасштабного вторгнення, це ж, як було зазначено раніше, може змінити ідентифікацію та позиціонування селища у майбутньому. Люди будуть матимуть змогу відвідувати курорт не лише для фізичного оздоровлення, але й для духовно-психологічного, що призведе до відкриття нових реабілітаційних центрів для ЗСУ та вимушено переселених осіб. Таким чином, Східниця з лікувального центру поступово може перетворитися у реабілітаційний. Однак важливо в цих умовах зберегти унікальну природу, яка надалі сприятиме швидшому фізичному та психологічному оздоровленню.

За результатами досліджень та взявши участь у «Школі інклюзивності», організованою Львівською Асоціацією Розвитку Туризму, в межах проєкту «Безбар'єрне суспільство як елемент взаємоповаги між людьми та запорука розвитку громади» за підтримки HOVERLA / проєкт USAID в Україні (детальніше за посиланням: <https://lart.lviv.ua/>), ми сформуваємо пропозиції щодо позиціонування курорту у майбутньому, зокрема, розвитку реабілітаційного та інклюзивного туризму в Східниці у післявоєнний час, для реалізації яких необхідно:

Підвищення рівня доступності для людей з інвалідністю, зокрема шляхом установки спеціальних пандусів, ліфтів та інших засобів підйому.

Розробка інклюзивних програм та екскурсій, що враховують потреби різних категорій туристів.

Забезпечення наявності спеціальних медичних закладів та обладнання, яке дозволяє проводити процедури для людей з обмеженими можливостями.

Забезпечення вільного доступу до громадського транспорту, який відповідає потребам різних категорій туристів

Розробка програм підтримки інклюзивного туризму, які сприяють популяризації та розвитку цього напрямку туризму.

Розробка спеціалізованих програм реабілітації та оздоровлення, які враховують потреби різних категорій туристів та їхніх медичних діагнозів.

Розширення асортименту медичних процедур та послуг, які надаються, з метою залучення більш широкої аудиторії.

Розвиток спеціалізованих готелів та санаторіїв, які мають необхідне обладнання для проведення лікувальних процедур та проживання людей з обмеженими можливостями.

Розробка програм підтримки реабілітаційного туризму, які сприяють популяризації та розвитку цього напрямку туризму.

Залучення фахівців з медичної сфери до роботи з туристами, які потребують реабілітації та оздоровлення.

Організація тематичних заходів та конференцій для обговорення питань розвитку реабілітаційного туризму, обміну досвідом та встановлення партнерських зв'язків між медичними та туристичними організаціями.

Залучення інвестицій для розвитку інфраструктури та обладнання лікувальних закладів з метою підвищення якості надання медичних послуг та комфорту для туристів.

Зараз актуальною тенденцією є те, що українці їздять з метою оздоровлення та реабілітації за кордон, хоча в Україні є хороші аналоги. Відповідно, реабілітація закордоном може мати як багато переваг для українських військових, так і багато недоліків: високі витрати (реабілітація закордоном може бути дуже дорогим процесом, включаючи витрати на подорож, проживання, харчування та медичні процедури),

культурний шок (військовим може бути важко адаптуватися до нового середовища, мови та культури, що може призвести до психологічних труднощів), відсутність підтримки родини (військові, які проходять реабілітацію закордоном, можуть відчувати відсутність підтримки та зв'язку зі своїми родинами та близькими) та юридичні труднощі (військові можуть мати проблеми з отриманням необхідних документів та звітності перед військовими органами після повернення з реабілітації закордоном).

Розвиток реабілітаційного туризму у післявоєнний час може мати декілька перспективних напрямків, як:

Медичний туризм: у післявоєнний період багато людей потребували медичної допомоги та реабілітації. Тому, створення медичних центрів і санаторіїв, які б забезпечували відновлення здоров'я та фізичної форми, може стати популярним напрямком.

Екологічний туризм: часто, внаслідок війни, зруйновані природні ландшафти та екосистеми. Відновлення та збереження природних ресурсів може бути важливим етапом розвитку реабілітаційного туризму. Такий напрямок дозволить людям не тільки відновлюватися після травм та травматичних подій, але і насолоджуватися красою природи.

Культурний туризм: війна може мати великий вплив на культурне життя країни. Створення музеїв, пам'яток, меморіальних комплексів, які б відображали історію війни та її наслідки, може стати популярним напрямком розвитку реабілітаційного туризму. Це дозволить людям не тільки відновлюватися після травм та травматичних подій, але і вивчати культуру та історію країни.

Соціальний туризм: цей напрямок розвитку реабілітаційного туризму може спрямовуватися на тих, хто мав проблеми з адаптацією після війни. Створення програм та сервісів для тих, хто потребує допомоги в адаптації до повсякденного життя, може стати ефективним і важливим напрямком розвитку реабілітаційного туризму. Це дозволить людям отримати необхідну допомогу та підтримку, залучити їх до соціального життя та зменшити соціальну ізоляцію.

Активний відпочинок: для тих, хто мав проблеми з фізичним здоров'ям після війни, розвиток активного відпочинку може стати привабливим напрямком. Створення спортивних центрів, які б забезпечували можливість для фізичного відновлення та заняття спортом, може стати популярним серед людей, які хочуть повернутися до здорового та активного способу життя.

Туризм для ветеранів: розвиток туризму для ветеранів може стати важливим напрямком розвитку реабілітаційного туризму. Такі туристичні програми можуть включати відвідування місць пам'яті, музеїв, а також спеціальні програми реабілітації та допомоги.

Туризм для родин військовослужбовців: розвиток туризму для родин військовослужбовців може стати ще одним напрямком розвитку реабілітаційного туризму. Такі програми можуть включати відпочинок на природі, екскурсії та спеціальні програми для дітей, які допоможуть зміцнити зв'язки між родинами та допоможуть їм відновитися після стресів та травм, пов'язаних з війною.

Тож, розвиток реабілітаційного туризму може стати одним з ключових напрямів розвитку курорту та сприяти його трансформації в відомий туристичний центр з відповідним рівнем медичних та туристичних послуг. При цьому, важливо звернути увагу на питання інфраструктури, транспортного забезпечення та реклами міста як туристичного напрямку, щоб забезпечити комфортне перебування туристів та максимальний ефект від розвитку туризму. Крім того, необхідно забезпечити високий рівень кваліфікації медичного персоналу та інших працівників, що займаються наданням медичних та туристичних послуг, для забезпечення якості та безпеки для туристів. У світлі розвитку туризму та популяризації здорового способу життя, розвиток реабілітаційного туризму в Східниці може стати одним з ключових напрямів для зміцнення економіки міста та забезпечення зростання його соціально-економічного статусу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, на підставі проведених досліджень і аналізу отриманих даних, виокремлено такі ключові висновки:

Брендинг територій – це доволі складний та тривалий процес, який спрямований на створення та просування унікального образу окремого місця та допомагає відобразити його ідентичність за допомогою як візуальних, так і вербальних елементів. Різні науковці мають різні підходи до визначення цього поняття, проте фокус їхніх досліджень один – вивчення впливу успішного брендингу на соціально-економічний розвиток тієї чи іншої території. Останні ж роки брендинг територій набирає все більшої актуальності та вимагає до себе більш детального вивчення.

Бальнеологічний курорт Східниця зараз позиціонує себе як один з найперспективніших курортів регіону, демонструючи останніми роками стрімке збільшення кількості як внутрішніх, так і іноземних туристів. Згідно з результатами проведеного опитування стало очевидним, що для того, аби підвищити конкурентоздатність курорту Східниця, важливо, в першу чергу, зосередитися на рекламній кампанії та його просуванні на іноземному ринку, розвитку медичних закладів та сполучень з іншими містами та враховувати можливі загрози та якомога більше працювати над їхнім усуненням. В той час для забезпечення розвитку курорту необхідно залучати інвестиції для модернізації інфраструктури та покращення якості лікувальних послуг.

SWOT-аналіз курорту Східниця показав, що селище має низку сильних сторін, які можуть допомогти залучити нових туристів та розвивати надалі надання тут своїх послуг. Однак, недостатня реклама та просування на міжнародному ринку, обмежена кількість медичних закладів, відсутність зручних сполучень з іншими містами, а також загрози конкуренції з іншими курортами, зміни законодавства та економічна криза, можуть перешкоджати подальшому розвитку курорту.

З часу повномасштабного вторгненням російської федерації на територію України, курорт став гуманітарним штабом та прихистком для внутрішньоопереселених осіб, що може суттєво вплинути на позиціонування його у майбутньому. Проте, Східниця зуміла гарно адаптуватись до нових реалій і надалі підтримує благодійну діяльність для підтримки перемоги України цій війні.

Курорт, зі своїми цілющими мінеральними водами, має великий туристичний потенціал для розвитку привабливості його на туристичному ринку, забезпечуючи досить якісні послуги та сервіс своїм відвідувачам. Східниця має розвинену інфраструктуру для проведення реабілітаційних та інклюзивних програм, а також висококваліфікований медичний персонал та досвідчених фахівців у галузі туризму. У минулому Східниця вже функціонувала як реабілітаційний центр для постраждалих від Чорнобильської катастрофи, і у майбутньому можуть з'явитися нові будівлі для оздоровлення військових та цивільних осіб, що постраждали під час повномасштабного вторгнення. Це може змінити ідентифікацію та позиціонування Східниці у майбутньому, забезпечуючи можливості не лише для фізичного, але й для духовно-психологічного оздоровлення.

Загалом, розвиток бренду Східниці є складним та довготривалим процесом, що потребує спільних зусиль з боку місцевої влади, бізнесу та громади, проте за допомогою правильної стратегії розвитку, контролю та підтримки з боку державних органів, цілком можливо досягти успіху в цій галузі і забезпечити сталий розвиток території та розвиток.

Література

1. Баден-Баден, Німеччина. URL: <http://www.pilon.net.ua/ua/countries/germanija/city/baden-baden>
2. Безбар'єрне суспільство як елемент взаємоповаги між людьми та запорука розвитку громади Львівська Асоціація Розвитку Туризму (ЛАРТ). URL: <https://lart.lviv.ua/uk>
3. Біловодська О. А., Гайдабрус Н. В. Стратегічний підхід до формування бренда міста (на прикладі м. Сум). Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 2. С. 22-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2012_2_4
4. Біловодська О., Гайдабрус Н. Теоретико-методичні засади створення бренда міста. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 1. С. 35-43. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/25332>
5. Карлові Вари. URL: <https://www.moyaeuropa.com.ua/czech/karlovy-vary/>
6. Мінеральні води Східниці. Що варто знати / Київавіа. URL: <https://kiyavia.com/turizm-v-ukraini/mineralni-vodi-shidnici>
7. Мотуз О. Розвиток бренду Східниці в умовах війни. 80-а студентська науково-технічна конференція, 17 жовтня – 11 листопада 2022 р. Секція екології, природоохоронної діяльності та туризму : збірник тез доповідей. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2022. С. 68-69.
8. Нафтуся: історія, властивості, користь. URL: <https://truskavets.ua/naftusya/>
9. Омелян Стоцький – першовідкривач східницьких мінеральних джерел / Східницька Громада. URL: <https://skhidnycia.com.ua/statti/omelyan-stoczkyj-pershovidkryvach-shidnyczkyh-mineralnyh-dzherel/>
10. Туристична статистика України / ДАРТ. 2022. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/turzbir-v-ukrayini-za-pershe-pivrichchya-2022-roku-zris-mayzhe-na-29>
11. Цветков В. Східниця – бальнеологічна столиця Карпат. Дрогобич : Коло, 2009, 8 с.
12. Шиян О. Між Трускавцем і Східницею облаштують велосипедні та трекінгові маршрути. URL: https://zaxid.net/velobeskidi_velosipedni_ta_trekingovi_marshruti_shema_n1511513
13. Anholt S. (2006). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. Palgrave Macmillan, London. <http://dx.doi.org/10.1057/9780230627727>
14. Dinnie Keith (2011). *Introduction to the Theory of City Branding*. City Branding. London: Palgrave Macmillan UK. p. 3–7.
15. Dinnie K. (2011). *City Branding Theory and Cases*. New York: Palgrave Macmillan.
16. Pankiv Natalia, Roik Oksana *Tourism in Ukraine during the war period: ecological, economic, and social consequences*. Theoretical Foundations in Economics and Management: collective monograph. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2022. P. 307-326. DOI: 10.46299/ISG.2022.MONO.ECON.3 <https://isg-konf>
17. Roik Oksana, Pankiv Natalia *Tourism business of Ukraine in the conditions of full-scale Russian-Ukrainian war: new challenges and realities*. The Russian-Ukrainian war (2014–2022 (sad) historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. P. 276-286.
18. Urry J. (2001). *Tourism, culture, and social inequality*. In *The Sociology of Tourism: Theoretical and Empirical Investigations*, ed. Y. Apostolopoulos, S. Leivadi, A. Yiannakis. Oxfordshire: Routledge.

19. Vanolo A. (2018). *City branding: The Ghostly Politics of Representation in Globalising Cities*. Oxfordshire: Routledge.
20. 5-Step Approach to Place Branding: Guide for Place Developers and Brand Managers. URL: <https://placebrandobserver.com/five-step-place-branding-approach/>

References

1. Baden-Baden, Nimechchyna. URL: <http://www.pilon.net.ua/ua/countries/germanija/city/baden-baden>
2. Bezbarierne suspilstvo yak element vzajemopovahy mizh liudny ta zaporuka rozvytku hromady Lvivska Asotsiatsiia Rozvytku Turyzmu (LART). URL: <https://lart.lviv.ua/uk>
3. Bilovodska O. A., Haidabrus N. V. Stratehichni pidkhid do formuvannia brenda mista (na prykladi m. Sum). *Marketynh i menedzhment innovatsii*. 2012. № 2. S. 22-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2012_2_4
4. Bilovodska O., Haïdabrus N. Teoretyko-metodychni zasady stvorennia brenda mista. *Marketynh i menedzhment innovatsii*. 2012. № 1. S. 35-43. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/25332>
5. Karlovi Vary. URL: <https://www.moyaeuropa.com.ua/czech/karlovy-vary/>
6. Mineralni vody Skhidnytsi. Shcho varto znaty / Kyiavia. URL: <https://kiyavia.com/turizm-v-ukraini/mineralni-vodi-shidnici>
7. Motuz O. Rozvytok brendu Skhidnytsi v umovakh viïny. 80-a studentska naukovo-tekhnicna konferentsiia, 17 zhovtnia – 11 lystopada 2022 r. Sektsiia ekolohii, pryrodokhoronnoi diialnosti ta turyzmu : zbirnyk tez dopovideï. Lviv : NU «Lvivska politekhnik», 2022. S. 68-69.
8. Naftusia: istoriia, vlastyvoli, koryst. URL: <https://truskavets.ua/naftusya/>
9. Omelian Stotskyi – pershovidkryvach skhidnytskykh mineralnykh dzherel / Skhidnytska Hromada. URL: <https://skhidnytska.com.ua/statti/omelian-stoczkyj-pershovidkryvach-shidnytskykh-mineralnykh-dzherel/>
10. Turystychna stystyka Ukrainy / DART. 2022. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/turzbir-v-ukrayini-za-pershe-pivrichchya-2022-roku-zris-mayzhe-na-29>
11. Tsvietkov V. Skhidnytsia – balneolohicna stolytsia Karpat. *Drohobych : Kolo*, 2009, 8 s.
12. Shyian O. Mizh Truskavtsem i Skhidnytsieiu oblashtuiut velosypedni ta trekingovi marshruty. URL: <https://zaxid.net/velobeskidi-velosipedni-ta-trekingovi-marshruti-shema-n1511513>
13. Anholt S. (2006). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. Palgrave Macmillan, London. <http://dx.doi.org/10.1057/9780230627727>
14. Dinnie Keith (2011). *Introduction to the Theory of City Branding*. City Branding. London: Palgrave Macmillan UK. p. 3–7.
15. Dinnie K. (2011). *City Branding Theory and Cases*. New York: Palgrave Macmillan.
16. Pankiv Natalia, Roik Oksana *Tourism in Ukraine during the war period: ecological, economic, and social consequences*. *Theoretical Foundations in Economics and Management: collective monograph*. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2022. R. 307-326. DOI: 10.46299/ISG.2022.MONO.ECON.3 <https://isg-konf>
17. Roik Oksana, Pankiv Natalia *Tourism business of Ukraine in the conditions of full-scale Russian-Ukrainian war: new challenges and realities*. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022) (sad) historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. R. 276-286.
18. Urry J. (2001). *Tourism, culture, and social inequality*. In *The Sociology of Tourism: Theoretical and Empirical Investigations*, ed. Y. Apostolopoulos, S. Leivadi, A. Yiannakis. Oxfordshire: Routledge.
19. Vanolo A. (2018). *City branding: The Ghostly Politics of Representation in Globalising Cities*. Oxfordshire: Routledge.
20. 5-Step Approach to Place Branding: Guide for Place Developers and Brand Managers. URL: <https://placebrandobserver.com/five-step-place-branding-approach/>

Тетяна АРХИПОВА

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
<https://orcid.org/0000-0002-7261-2984>

Наталія АВРАМЕНКО

Державний податковий університет
<https://orcid.org/0000-0001-7027-0266>

ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розкрито особливості використання інтернет-реклами як інструменту цифрового маркетингу підприємства з практичної точки зору. Визначено, що інтернет-реклама є рекламою, яка розміщується в мережі Інтернет, особливо на рекомендованих і популярних вебсайтах, з метою представлення продукції у мережі Інтернет широкій аудиторії та має переконливий характер. Охарактеризовано такі види інтернет-реклами, як реклама в соціальних мережах, оплачена пошукова реклама, нативна реклама, медійна реклама, контекстна реклама, тизерна реклама, маркетинг електронною поштою, Push-повідомлення, реклама в мобільних додатках, реклама в месенджерах, контент-маркетинг, відеореклама, таргетована реклама. Висвітлено основні тенденції розвитку Digital реклами в Україні. З'ясовано, що крім основних видів інтернет-реклами в останні роки підприємства почали активно використовувати інші типи інструментів інтернет-реклами, такі як онлайн-ігри, електронні листи, спливні вікна тощо.

Ключові слова: цифровий маркетинг, інтернет-реклама, підприємство, вебсайт, аудиторія, продукція, товар, послуги, підприємництво, торгівля.

Tetiana ARKHUROVA

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Nataliia AVRAMENKO

State Tax University

INTERNET ADVERTISING AS A TOOL FOR DIGITAL MARKETING OF THE ENTERPRISE

The article reveals the peculiarities of using Internet advertising as a tool of digital marketing of the enterprise from a practical point of view. It is defined that Internet advertising is advertising that is placed on the Internet, especially on recommended and popular websites, with the purpose of presenting products on the Internet to a wide audience. The following types of Internet advertising are characterized: social media advertising (works best for businesses that are active on social media and have a large following), paid search advertising (allows businesses to attract the attention of the audience in a more targeted way than with conventional search), native advertising (ads look like "apps" that follow the searcher's path to discovery), display advertising (ad networks can use data and machine learning to offer businesses more effective targeting strategies and more relevant ads), contextual advertising (works on the "pay-per-click" principle), teaser ad (a standard ad consists of a title, text and image), e-mail marketing (a type of Internet advertising in which letters are sent to the postal addresses of customers), Push notifications (a small rectangular block with images and text that appears in the lower right corner of the screen), advertising in mobile applications (allows you to reach potential customers using smartphones, devices that are actively used during the day), advertising in messengers (the company can advertise its products through group chats or create a community for quick communication with customers), content marketing (involves creating relevant content for the audience that answers their specific requests), video advertising (allows you to tell stories about the company's activities, in particular about products, emphasize its advantages and demonstrate the individuality of the brand), targeted advertising (delivers advertising messages to customers based on their specific characteristics, interests and preferences). The main trends in the development of digital advertising in Ukraine are highlighted. It was found that in addition to the main types of Internet advertising, in recent years, enterprises began to actively use other types of Internet advertising tools, such as: online games, e-mails, pop-up windows, etc. It has been established that Internet advertising should be called one of the most flexible digital marketing tools for promoting and selling products on the market. It was determined that today Internet advertising is a promising way to widely promote the activities of enterprises in the virtual space. It has been established that Internet advertising has a number of advantages, in particular, a large cycle, rapid dissemination of information, high informativeness, promptness of updating information, the possibility of feedback, unobtrusive advertising links. The purpose of Internet advertising is to use the opportunity to present to the audience such information as text, graphics, sound, video images, thereby providing as much information as possible about products.

Keywords: digital marketing, internet advertising, enterprise, website, audience, products, goods, services, entrepreneurship, trade.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Використання мережі Інтернет як рекламного каналу, безсумнівно, є об'єктивною необхідністю для підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств. Інтернет-реклама є одним із найбільш точних і ефективних інструментів цифрового маркетингу в сучасному світі, ніж будь-який інший засіб комунікації. Майже кожен сьогодні намагається їздити на «онлайн-вагоні зростання». Інтернет-реклама підвищує ефективність діяльності підприємств, переконуючи цільових клієнтів придбати продукції (товари, послуги), яку вони виробляють. На відміну від традиційних рекламних стратегій, інтернет-реклама дає змогу

націлюватися на певну демографічну групу, наприклад стать, покоління чи географічний регіон. Необхідність використання інтернет-реклами підприємством для підвищення рівня конкурентоспроможності діяльності є вимогою реалій сучасності й, зі свого боку, зумовлює актуальність тематики цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання використання інтернет-реклами у контексті підвищення конкурентоспроможності діяльності підприємств є предметом досліджень багатьох науковців. Зокрема ґрунтовні дослідження у цьому напрямку проводять Адасюк І. П. [1], Боєнко О. Ю. [2], Борисенко О. С. [3], Мальчик М. В. [1], Романенко Л. Ф. [4], Фісун Ю. В. [3], Янчук Т. В. [2], Ярмолюк О. Я. [3] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Однак, доцільно відзначити, що питання інтернет-реклами як інструменту цифрового маркетингу підприємства з позиції практичного аспекту потребує ґрунтовніших досліджень.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розкриття особливостей використання інтернет-реклами як інструменту цифрового маркетингу підприємства з практичної точки зору.

Виклад основного матеріалу

Інтернет-реклама є інструментом цифрового маркетингу, який сприяє залученню клієнтів шляхом подання їм інформації про діяльність підприємства. Інтернет-реклама – це цифровий спосіб традиційної реклами, який передбачає використання цифрових засобів для поширення інформації.

Інтернет-реклама має такі особливості: спонукає аудиторію бажати дізнатися більше про діяльність підприємства; залучає аудиторію, змушуючи задуматися про продукцію, яку пропонує підприємство.

Інтернет-реклама, на відміну від інших інструментів цифрового маркетингу, ефективна завдяки таким показникам, як вартість контенту та можливість швидкого втручання в хід рекламної кампанії. Перевагами інтернет-реклами для підприємств: визначення цільових сегментів ринку; можливість моніторингу та оцінки ефективності такого інструменту завдяки миттєвій реакції клієнтів; розширення ринкової частки підприємства на наявних ринках і вихід на нові ринки; зниження вартості проведення рекламних кампаній в мережі Інтернет; швидке оновлення інформації; можливість проведення рекламної кампанії паралельно з продажем продукції підприємства [4, с. 71].

Використання інтернет-реклами є важливим завданням будь-якої бізнес-стратегії. Наростаюча актуальність рекламних рішень зумовлена необхідністю використання сучасних інформаційних технологій для надання інформації, пошуку клієнтів, розширення каналів збуту, просування товарів та інформування про потенційних клієнтів. Інтернет-реклама вирішує головне завдання кожної маркетингової стратегії – спрямування на збільшення продажів [1, с. 83].

Таким чином, доцільно зазначити, що інтернет-реклама є рекламою, яка розміщується в мережі Інтернет, особливо на рекомендованих і популярних вебсайтах, з метою представлення продукції у мережі Інтернет широкій аудиторії та має переконливий характер.

Основна відмінність інтернет-реклами від іншої реклами полягає в можливості відстеження рекламних контактів. Маючи можливість відстежувати реакції та дії користувачів мережі Інтернет, підприємства можуть швидко змінювати свої поточні рекламні кампанії.

Інтеграція різних каналів інтернет-реклами у стратегію цифрового маркетингу є чудовою практикою зростання підприємства. Така рекламна кампанія впливає на клієнтів на різних платформах і підвищує рентабельність маркетингових інвестицій.

Однак, доцільно зауважити, що клієнти можуть дізнатись про діяльність підприємства через маркетинг у соціальних мережах. Створивши бізнес-сторінку у Facebook, Twitter, Instagram або навіть TikTok, можна зацікавити клієнтів за допомогою цікавих публікацій і вмісту.

Інтернет-реклама підвищує впізнаваність бренду підприємства, дає краще розуміння аудиторії завдяки використанню націлювання та аналітики рекламних платформ, передбачає створення високоєфективного вмісту завдяки розумінню того, який вміст реклами допомагає досягти бізнес-цілей, а який ні.

З огляду на такі аспекти, виникає необхідність виділення ключових видів інтернет-реклами, які може використати підприємство для підвищення ефективності діяльності.

Так, одним із ключових видів інтернет-реклами як інструменту цифрового маркетингу підприємств є реклама в соціальних мережах. Реклама в соціальних мережах найкраще працює для підприємств, які активно працюють у соціальних мережах і мають велику кількість підписників. Створюючи рекламні кампанії на платформах соціальних мереж, можна підвищити впізнаваність бренду, створити спільноту, охопити більше клієнтів і залучити нових клієнтів.

Варто зазначити, що більшість людей проводять більшу частину свого дня в соціальних мережах.

Використовуючи соціальні медіамережі, такі як Facebook, Twitter та інші популярні медіамережі, можна націлюватися на потенційних клієнтів, які вже відвідували вебсайт, і залучати нових клієнтів. Великі можливості націлювання та сегментації соціальних мереж роблять інтернет-рекламу ефективною для підвищення рівня реалізації продукції підприємства завдяки збільшенню обсягів реалізації нішевої аудиторії.

Доцільно виділити такі переваги реклами в соціальних мережах для підприємства, як охоплення конкретної цільової аудиторії за допомогою функцій націлювання та різних аудиторій на всіх платформах соціальних мереж; використання різних форматів оголошень, щоб рекламувати так, щоб це відповідало бізнес-цілям підприємства; інвестування в конкретні рекламні зусилля, які залучать потенційних клієнтів і підвищать продажі бізнесу. Широке використання та універсальність соціальних мереж сьогодні є одним із найефективніших безплатних каналів цифрового маркетингу підприємства.

Оплачена пошукова реклама є ще одним видом інтернет-реклами. Люди, які здійснюють пошук в мережі Інтернет, шукають щось конкретне та натискають перший результат, який, на їхню думку, буде для них найбільш корисним. Тому оплачена пошукова реклама дозволяє підприємствам привернути увагу аудиторії більш цілеспрямовано, ніж за допомогою звичайного пошуку. Оголошення в пошуковій мережі дозволяють передбачити бажання та потреби потенційних клієнтів і показувати їм рекламу, яка є дуже контекстною. Згодом аналітика таких оголошень у пошуковій мережі може допомогти підприємству проаналізувати та покращити ці оголошення, щоб охопити ще більшу аудиторію.

Наприклад, пошукова мережа Google знає, як показати правильну рекламу потрібній людині шляхом подання нею ключового слова чи ключових слів. Коли користувач Google вводить запит у поле пошуку, Google повертає ряд результатів, які відповідають намірам шукача. Ключові слова узгоджуються з тим, що хоче шукач, і задовольняють його запит. Так, Google зіставляє оголошення підприємства з пошуковими запитами на основі вибраних шукачем ключових слів. Кожна група оголошень, яка передбачена рекламною кампанією, буде націлена на невеликий набір ключових слів, і Google відображатиме оголошення підприємства на основі цих виборів.

Нативна реклама також є одним з основних видів інтернет-реклами. Нативна реклама відрізняється від інших форм інтернет-реклами, оскільки оголошення виглядають як «додатки», які відповідають шляху шукача до відкриття. У деяких місцях це може виглядати як реклама, але зазвичай це додає цінності обговоренню, тому більшість споживачів не проти клацнути, щоб дізнатися більше. Нативна реклама має на меті завоювати довіру відвідувачів шляхом розв'язання їхніх проблем. Найпростіший спосіб впровадження нативної реклами – це створити блог, де можна обговорювати теми, що стосуються ніші підприємства, і додавати там корисну та цікаву інформацію для користувачів та просувати продукцію в рамках обговорення.

Медійна реклама – це одним із видів інтернет-реклами. Медійна реклама є суперечливою темою в спільноті цифрового маркетингу. Медійна реклама має репутацію нав'язливої та нерелевантної. Сьогодні технологія медійної реклами просунулася настільки, що рекламні мережі можуть використовувати дані та машинне навчання, щоб пропонувати підприємствам ефективніші стратегії націлювання та релевантнішу рекламу.

Контекстна реклама – це ще один вид інтернет-реклами. Вона працює за принципом «оплата за клік». Це означає, що рекламодавці платять лише тоді, коли хтось натискає їхній заголовок і потрапляє на їхній сайт. Контекстні оголошення інтегруються в результати пошуку, щоб виглядати максимально природно. Ці оголошення працюють так: користувач вводить пошуковий запит і бачить оголошення, створене спеціально для цього пошукового запиту. Це називається контекстом, тому що він зосереджений на конкретному вмісті (фразах, наданих людьми). Постачальниками цієї реклами є, наприклад, пошукова система Google. А запускати рекламні кампанії можна за допомогою Google Adwords. Контекстна реклама вважається однією з найефективніших. По-перше, це абсолютно законно. Пошукові системи отримують більшу частину доходу від контекстної реклами, тому підприємства можуть скористатися нею. По-друге, оголошення показуються лише зацікавленим користувачам.

Тизерна реклама – це суміш контекстної та недійної реклами. Стандартне оголошення складається із заголовка, тексту та зображення. Але цей вид інтернет-реклами має свої особливості. Тизерні оголошення дуже доступні, але не підходять для звичайного бізнесу. Підприємства, які дбають про репутацію, уникають цього. В першу чергу, підприємства використовують цей вид реклами для реалізації малобюджетних проєктів і продажу одноразової продукції.

Маркетинг електронною поштою – це вид інтернет-реклами, за якої листи надсилаються на поштові адреси клієнтів. Процес повністю автоматизований, оскільки здійснюється за допомогою спеціальних сервісів.

Push-повідомлення – новий, але дуже ефективний вид інтернет-реклами. Це невеликий прямокутний блок із зображеннями та текстом, який відображається в нижньому правому куті екрана. З'являється лише після того, як користувач погодився отримувати сповіщення від цього сайту.

Реклама в мобільних додатках дозволяє охоплювати потенційних клієнтів за допомогою смартфонів, пристроїв, які активно використовуються протягом дня. Реклама організовується як безпосередньо, так і за допомогою таргетованої реклами. Наприклад, у Google для цього є спеціальний

сервіс AdMob.

Реклама в месенджерах є також ефективним видом інтернет-реклами. Зазвичай користувачі використовують месенджери для спілкування, але це не означає, що його не можна використовувати й у маркетингових цілях. У деяких випадках (Viber, Telegram) є можливість використовувати канал як платформу для безкоштовних публікацій. Таким чином, підприємство може рекламувати свою продукцію через групові чати або створити спільноту для швидкого зв'язку з клієнтами.

Контент-маркетинг є популярним видом інтернет-реклами. Він передбачає створення релевантного контенту для аудиторії, який відповідає на їхні конкретні запити. Коли користувачі шукають подібний запит в мережі Інтернеті, блог підприємства з'являється в результатах. Користувачі можуть знайти свої рішення у вмісті блогу та продовжити випробувати продукцію, яку пропонує підприємство.

Відеореклама є одним із найкращих видів інтернет-реклами для просування бренду. Аудиторії подобається дивитися відео, тому ця реклама привертає більше уваги, ніж традиційна банерна реклама. Відеореклама дозволяє розповідати історії про діяльність підприємства, зокрема про продукцію, підкреслювати її переваги та демонструвати індивідуальність бренду. YouTube, TikTok та інші відеоплатформи пропонують різні способи розміщення реклами на своїх платформах.

Цільова інтернет-реклама – це таргетована реклама. Вона є одним з найефективніших видів інтернет-реклами. Це форма цифрової медійної реклами, де доставляється клієнтам рекламні повідомлення на основі їхніх конкретних рис, інтересів і вподобань. Цей вид інтернет-реклами допомагає взаємодіяти з аудиторією, яка найбільше зацікавлена у діяльності підприємства та у продукції, яку воно реалізує; пропонує вдосконалену персоналізацію, яка дає змогу надавати споживачам найбільш слушну продукцію; показує відповідні пропозиції цільовій аудиторії.

Переваги таргетованої реклами в соціальних мережах: чітке визначення цільової аудиторії, враховуючи стать, вік, місце проживання, інтереси тощо; щоденний аналіз (на основі аналітики), відстеження продуктивності та функції оптимізації стратегії; зі збільшенням кількості користувачів розширюється сфера застосування; можливість просувати продукцію підприємства або бренду без створення сайту; краща доступність порівняно з традиційними формами реклами; відносно низька вартість у порівнянні з рекламою в ЗМІ та традиційними засобами реклами [3, с. 28].

Інтернет-реклама є потужним засобом, але вона менш універсальна та має недоліки для підприємств: реклама швидше залишиться непоміченою; численні закони обмежують можливість вузького націлювання для показу найрелевантніших оголошень тощо [2, с. 35].

Що стосується практичної сторони дослідження, то варто відзначити, що традиційно наприкінці року Всеукраїнська рекламна коаліція (ВРК) спільно з галузевими професійними асоціаціями та найбільшими учасниками рекламно-комунікаційного ринку, всупереч певним (чи радше незвичайним) обставинам та подіям, проводять дослідження основних тенденцій розвитку медіареклами в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Основні тенденції розвитку Digital реклами

Категорія	2021	Очікувані дані 2022, млн грн.	Динаміка 2022/2021, %	Прогноз 2023, млн грн.	Динаміка 2023/2022, %
Банерна реклама, оголошення в соціальних мережах, rich media	5037	3595	-29	4134	15
Спонсорство	7326	3595	-51	4494	25
Всього інтернет медіа	12363	7190	-42	8628	20
Пошук (платна видача в пошукових системах), включаючи частину GDN, щонайменше	17835	12484,5	-30	15606	25
Інфлюенсер маркетинг	494	124	-75	155	25
SMM	840	420	-50	546	30
Інший діджитал	693	346,5	-50	460	30
Всього інтернет ринок	32225	20565	-36	25385	23

Джерело: сформовано на основі [5].

Так, очікувалося, що у 2022 році інтернет ринок в Україні втратить близько двох третин обсягу у порівнянні із попереднім роком. Однак, те, як розгортатимуться події на інтернет ринку у 2023 році, залежатиме більше від умов воєнного стану.

В умовах сучасного інформаційного суспільства підприємства почали перерозподіляти свої рекламні бюджети в мережі Інтернет та поступово скорочувати витрати на традиційні види реклами. Це пояснюється тим, що інтернет-реклама активно впливає на суспільну та особисту свідомість споживачів, змінює поведінку та стимулює процес купівлі, тим самим збільшуючи продажі корпоративної продукції та підвищуючи конкурентоспроможність. Крім основних видів інтернет-реклами, проаналізованих вище, в останні роки підприємства почали активно використовувати інші типи інструментів інтернет-реклами, такі

як онлайн-ігри, електронні листи, спливні вікна тощо.

Підсумовуючи, доцільно зауважити, що за допомогою інтернет-реклами можна чітко визначити цільову групу, рекламну площу та тривалість показу. Так, інтернет-рекламу слід назвати одним із найбільш гнучких інструментів цифрового маркетингу для просування та реалізації продукції на ринку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Аналіз показує, що сьогодні інтернет-реклама є перспективним способом широкого просування діяльності підприємств у віртуальному просторі. Інтернет-реклама має ряд переваг, зокрема, великий цикл, швидке поширення інформації, висока інформативність, оперативність оновлення інформації, можливість зворотного зв'язку, ненав'язливі рекламні посилання. Мета інтернет-реклами полягає у використанні можливості представити аудиторії таку інформацію, як текст, графіка, звук, відео зображення, тим самим надаючи якомога більше інформації про продукцію.

Література

1. Мальчик М. В., Адашук І. П. Реклама в інтернеті: теоретичний аналіз та особливості. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління». 2021. Випуск 5, № 1. С. 75-85.
2. Боєнко О. Ю., Янчук Т. В. Деякі особливості застосування різновидів інтернет-реклами в маркетинговій комунікаційній політиці підприємства. Маркетинг і цифрові технології : V Міжнародна науково-практична конференція (29–30 вересня 2022 р.). Одеська політехніка. Одеса : ТЕС, 2022. С. 33-37.
3. Ярмолук О. Я., Борисенко О. С., Фісун Ю. В. Теоретико-методологічні аспекти таргетованої реклами як інструменту комплексного інтернет-маркетингу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2022. № 46. С. 23-29.
4. Романенко Л. Ф. Інтернет-реклама: її види та інструменти. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2017. № 1. С. 71-73.
5. Об'єм рекламно-комунікаційного ринку України 2022. URL: <https://vrk.org.ua/research.html>

References

1. Malchuk M. V., Adasiuk I. P. Reklama v interneti: teoretychnyi analiz ta osoblyvosti. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriya «Problemy ekonomiky ta upravlinnia». 2021. Vypusk 5, № 1. S. 75 85.
2. Boienko O. Yu., Yanchuk T. V. Deiaki osoblyvosti zastosuvannia riznovydiv internet-reklamy v marketynhovii komunikatsiinii politytsi pidpriemstva. Marketynh i tsyfrovi tekhnolohii : V Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (29–30 veresnia 2022 r.). Odeska politekhnika. Odesa : TES, 2022. S. 33 37.
3. Yarmoliuk O. Ya., Borysenko O. S., Fisun Yu. V. Teoretyko-metodolohichni aspekty tarhetovanoi reklamy yak instrumentu kompleksnoho internet-marketynhu. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky». 2022. № 46. S. 23 29.
4. Romanenko L. F. Internet-reklama: yii vydy ta instrumenty. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. 2017. № 1. S. 71 73.
5. Obiem reklamno-komunikatsiinoho rynku Ukrainy 2022. URL: <https://vrk.org.ua/research.html>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-10>

УДК 336.64:658.14

Юрій КРАВЧИК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-2780-5605>

e-mail: yurii_kravchuk@khmnu.edu.ua

Олександр МОСКАЛЮК

Хмельницький національний університет

Віра ШПИЛЬОВА

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

<https://orcid.org/0000-0002-3891-3804>

Борис КУЦЕНКО

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

Розкрито актуальність проблеми формування та реалізації державної політики розвитку малого підприємництва на сільських територіях України, зокрема в аспекті удосконалення інституційного забезпечення державної політики в цій сфері. Метою дослідження визначено обґрунтування шляхів та засобів покращення інституційного забезпечення державної політики сприяння розвитку малого підприємництва на сільських територіях. Визначено напрями (1 – макrorівневі, 2 – мезорівневі), за якими слід формувати та реалізувати політику розвитку малого бізнесу на сільських територіях України. Показано, що стратегічні цілі державної політики слід формувати у контексті економічної незалежності його суб'єктів, забезпечення належного рівня економічної безпеки та розширеного відтворення економічного і ресурсного потенціалу підприємств. Визначено, що провідне місце в системі заходів державної політики у сфері розвитку малого бізнесу на сільських територіях відводиться інституційному забезпеченню державної політики. Йдеться про інституційно-правову та інституційно-організаційну політику. Встановлено, що в інституційно-організаційному плані заходами, які слід реалізувати, є: посилення програмно-нормативного регламентування розвитку малого підприємництва та сприяння підвищенню рівня мотивації органів місцевого самоврядування щодо здійснення заходів та досягнення успіхів. Відповідно, на регіональному та місцевому рівнях слід активізувати управлінські функції органів влади у напрямі формування сприятливого бізнес-клімату та безпечного підприємницького середовища; удосконалити регуляторну політику, ліквідувати прояви монополізму, „клієнтських“ відносин та корупції у стосунках „влада – бізнес“; посилити рівень фінансового забезпечення суб'єктів дрібного приватного підприємництва.

Ключові слова: місцевий економічний розвиток, малий бізнес, підприємництво, регіональна економіка, сектор малого підприємництва, інституційне забезпечення, політика розвитку, територіальні громади.

Yurii KRAVCHYK, Oleksandr MOSKALYUK

Khmelnytskyi National University

Vira SHPILEVA, Boris KUTSENKO

Private Higher Educational Establishment «European University»

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE INSTITUTIONAL SUPPORT OF THE STATE POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS IN RURAL AREAS

The relevance of the problem of formation and implementation of the state policy for the development of small entrepreneurship in rural areas of Ukraine is revealed, in particular in the aspect of improving the institutional support of state policy in this area. The purpose of the study is to substantiate the ways and means of improving the institutional support of the state policy of promoting the development of small entrepreneurship in rural areas.

The directions (1 – macro-level, 2 – regional-level) that should be followed to form and implement the policy of small business development in the rural areas of Ukraine have been determined. It is shown that strategic goals in this area should be formed in the context of the economic independence of its subjects, ensuring the appropriate level of economic security and expanded reproduction of the economic and resource potential of enterprises. It was determined that the leading place in the system of state policy measures in the field of small business development in rural areas is assigned to the institutional support of state policy. It is about institutional-legal and institutional-organizational policy. It was established that in the institutional and organizational plan, the measures that should be implemented are: strengthening the programmatic and normative regulation of the development of small entrepreneurship and helping to increase the level of motivation of local self-government bodies regarding the implementation of measures and achieving success in this area. Accordingly, at the regional and local level, it is necessary to: activate the management functions of the authorities in the direction of the formation of a favorable business climate and a safe business environment; improve regulatory policy, eliminate manifestations of monopoly, "client" relations and corruption in "government-business" relations; to strengthen the level of financial support of small private business entities.

Keywords: local economic development, small business, entrepreneurship, regional economy, small business sector, institutional support, development policy, territorial communities.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Регуляторну політику та загалом діяльність більшості органів державного управління всіх рівнів щодо створення в Україні та її регіонах належного механізму забезпечення розвитку підприємницької діяльності слід вважати недостатньою. Незважаючи на те, що вищими органами державного управління в Україні визнається, що підприємницький сектор є компонентом системи національної безпеки держави (про це згадується у Щорічних Посланнях Президента України до Верховної Ради України та Указі Президента України „Про стратегію національної безпеки України” та інших нормативно-правових і розпорядчих актах вищих органів державного управління країни), механізми розвитку малого бізнесу (зокрема сектора малого підприємництва), в тому числі, на регіональному та субрегіональному рівнях є не розробленими та науково обґрунтованими та, тим більше, органи державного управління не здійснюють належних заходів щодо реальної апробації у практику заходів з розвитку підприємств сектора малого бізнесу. Виходячи з цього, визріла гостра актуальність удосконалення регуляторної політики та розробки інституційних заходів зі стимулювання розвитку малого підприємництва на рівні громад, а також сільських територій та включення їх до національної, регіональних та місцевих програм підтримки підприємництва. Це актуалізує подальші дослідження в сфері місцевої політики стимулювання розвитку малого бізнесу в Україні, зокрема на сільських, депресивних та віддалених територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На тепер величезна кількість наукових досліджень та публікацій присвячено проблематиці державної політики сприяння розвитку малого підприємництва. На мікрорівні управління це праці таких науковців, як І. Бланк [2, с.15-25], К. Горячева [5, с.65-67], О. Пономаренко [9, с.77-80], на рівні регіональної політики – Т. Васильців, Р. Лупак, Н. Юрків [3, с.90-101], В. Геєць, М. Кизим та ін. [4, с.10-18], на макроекономічному рівні – О. Барановський [1, с.12-24], М. Єрмошенко [6, с.8-18], сектора національного господарства – Н. Іляш [7, с.22-26], М. Камлик [8, с.22-32], О. Собкевич [10, с.136-141], Н. Юрків [11, с.36-48], С. Гринкевич [12, с.24-27], В. Волошин та ін. [13, с.14-22].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Поаяк, для України критично характерною залишається проблема активізації місцевого економічного розвитку, що особливо добре простежується на рівні громад та їх сільських територій. Без активізації місцевого бізнесу та нарощення ділової активності населення говорити про соціально-економічне позавлення на таких територіях не доводиться. Однак, попри величезну увагу до проблематики стимулювання розвитку малого бізнесу ситуація жодним чином не покращується, що актуалізує потребу у подальших наукових дослідженнях і пошуках у цій царині.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування шляхів та засобів покращення інституційного забезпечення державної політики сприяння розвитку малого підприємництва на сільських територіях.

Виклад основного матеріалу

Діяльність суб'єктів малого підприємництва постійно знаходиться в полі зору регіональних органів державної виконавчої влади: починаючи від процедури реєстрації підприємства і до періодичного контролю за законністю його поточної діяльності. У цьому полягає взаємозв'язок та взаємообумовленість впливу регуляторної політики регіональних органів державного управління та структурно збалансованого розвитку суб'єктів малого підприємництва території. У міжнародній практиці досягнення стратегічних завдань регуляторної політики відбувається шляхом додержання таких принципів: дослідження економічних процесів, а не діяльності окремих суб'єктів підприємницької діяльності; мінімізація адміністративного впливу на зовнішні об'єкти управління до рівня доцільного нормативно-правового регулювання; забезпечення безумовної рівності у законопроектній роботі прав усіх суб'єктів підприємницької діяльності, незалежно від організаційно-правових форм і форм власності.

Нормотворчість як один з провідних напрямів діяльності регіональних та місцевих органів влади за змістом повинна відповідати загальному спрямуванню адміністративної і ринкових реформ; забезпечувати суб'єктів сектора малого бізнесу належною кількістю узгоджених між собою правових актів, здатних впорядковувати економічні відносини між ними, а також їх стосунки з контролюючими та іншими органами; покращувати умови роботи на внутрішньому та зовнішніх щодо регіону ринках. Саме в цьому напрямі вдосконалюється національне законодавство з питань регуляторної політики, норми якого відображено у Законі України „Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності”. Проте частина принципів цього нормативно-правового акту не виконуються у більшості регіонів України, а окремі норми сприймаються регіональними та місцевими органами державної влади як орієнтаційні, а не обов'язкові до виконання.

Для подолання цих недоліків практичного розв'язання вимагає проблема визначення кола функцій,

виконання яких має залишитись виключною компетенцією уповноважених на це регіональних органів державної влади, а також переліку тих робіт і управлінських функцій, до виконання яких слід залучати сторонніх фахівців. Виходячи з цього, вважаємо за доцільне використання регіональними органами державного управління на практиці такої нової форми реалізації функцій управління, як аутсорсинг. Для цього слід: розробити критерії відбору управлінських функцій і процесів, які можливо і доцільно виконувати на умовах аутсорсингу; розробити вичерпний перелік функцій і видів управлінської діяльності, які за своїм змістом не включатимуться до сфери дії аутсорсингу; визначити вартість виконання функцій, які виконуватимуться на умовах аутсорсингу; створити конкурентне середовище між претендентами на виконання робіт за аутсорсингом і процедури конкурсу між претендентами на отримання відповідного контракту з органом виконавчої влади; розробити типові процедури проведення робіт на умовах аутсорсингу і на їх основі – конкретних процедур реалізації визначених функцій в окремих органах виконавчої влади; чітко визначити правове врегулювання видів і міри персональної відповідальності виконавців робіт; відпрацювати механізми контролю ефективності аутсорсингу і моніторингу виконання умов контрактів; розробити положення про стимулювання органів виконавчої влади, які працюють над запровадженням нових форм реалізації функцій управління.

До пріоритетних завдань сфери аутсорсингу слід віднести функцію контролю рішень регіональних та місцевих органів влади на предмет їх впливу на розвиток малого підприємництва у секторі малого бізнесу, а також функцію прогнозування впливу рішень органів влади на перспективний рівень розвитку бізнесу у цьому секторі економіки. За допомогою цього стане можливим опрацювати більш реальні пріоритети та стратегію поведінки органів державного управління у контексті розвитку малого підприємництва; визначити терміни і можливі підходи до їх вирішення; досягнути очікуваних результатів. Ці функції мають охопити передбачення подальшого розвитку сектора малого бізнесу в Україні та зміцнення його економічної безпеки, в тому числі у галузевому розрізі та на менш економічно розвинених (в даному випадку – сільських) територіях; визначити перспективи можливого розширення економічних прав суб'єктів господарювання; меж застосування до них засобів регуляторної політики через господарсько-стимулюючу (бюджетну, грошово-кредитну, інвестиційну, податкову, митну та інші напрями економічної політики) і господарсько-організаційну функції (у вигляді методів прямого впливу та інструментів адміністративно-правового характеру: державного замовлення, ліцензування, сертифікації, квотування, стандартизації, антимонопольної політики, санкцій та ін.). Реалізація цих функцій прийтиме більш ретельному розгляду проектів нормативно-правових і ненормативних актів, дозволить краще передбачити дієвість ряду норм права і наслідків їх запровадження, забезпечить підвищення рівня науковості, обґрунтованості та, відповідно, ефективності регуляторної політики на місцевому рівні.

У контексті вищенаведеного, а саме з метою підвищення рівня контролю за рішеннями, які приймаються регіональними та місцевими органами державного управління з точки зору недопущення їх негативного впливу на розвиток суб'єктів підприємництва сектора малого бізнесу, видається доцільним внесення змін до базових засад регуляторної політики органів державного управління (зокрема на регіональному та місцевому рівнях управління) – включення до одного з етапів регуляторної політики (підготовка проекту регуляторного акту) блоку „Прогнозування впливу регуляторного акту на розвиток малого підприємництва”. Врахування можливого та перспективного впливу норм регуляторних актів органів державного управління ще на стадії планування дозволить значно підвищити рівень захисту підприємницького середовища від прийняття необґрунтованих та небезпечних з точки зору впливу на розвиток сектора малого підприємництва рішень.

Аналіз інституційної компоненти політики забезпечення розвитку малого бізнесу на місцевому рівні управління виявив недоліки та потребує реалізації заходів (особливо на місцевому), які направлені на його удосконалення та значною мірою сприятимуть також удосконаленню регуляторної політики регіональних органів державного управління.

На забезпечення сприяння розвитку та посилення рівня захищеності суб'єктів підприємницької діяльності в Україні та її регіонах, починаючи з середини 90-х років, почали активно створюватись асоціативні та громадські організації, об'єднання підприємців (у тому числі, за галузевою, регіональною, територіальною та іншими ознаками). Позитивним є те, що діяльність цих організацій значною мірою вплинула на розвиток малого бізнесу, певне усунення адміністративних бар'єрів та доступу до обмежених господарських ресурсів тощо. Проте ця важлива складова інфраструктури підтримки підприємництва на сьогодні не забезпечує належного рівня економічного захисту підприємств сектора малого бізнесу. На сьогодні більшість асоціативних підприємницьких організацій не можуть належним чином виконувати свої функції в силу неналежного фінансування їх роботи як з боку регіональних органів державного управління, так і від підприємницького середовища. Ця компонента інфраструктури підтримки розвитку бізнесу на сьогодні певною мірою опинилась поза системою відносин „влада – бізнес”. Причиною цього є відсутність належного усвідомлення (чи не бажання усвідомлювати) та „мотивації” регіональних та місцевих органів державного управління ролі цих інституцій, негативних соціально-економічних проявів існування тінювих (необліковуваних) секторів ринку, а також стосунків бізнесу та влади.

З іншого боку, на сьогодні сформувалось середовище у відносинах „влада – бізнес”, згідно якого суб’єкт підприємницької діяльності обирає той сектор, в якому він несе найменші витрати та одержує доступ до дефіцитних державних екстерналій: легальний, тіньовий чи напівлегальний (все частіше підприємці роблять свій вибір на користь нелегального ведення стосунків безпосередньо з владними структурами, а не законно – шляхом публічного захисту своїх інтересів через судову систему чи асоціативні підприємницькі організації). На жаль, такий „тіньовий порядок”, який підсилюється нестабільністю „правил гри” та „нелегітимністю” права власності веде до незацікавленості суб’єктів підприємницької діяльності щодо здійснення довгострокових капіталовкладень (в тому числі у впровадження інновацій та у менш рентабельні сфери бізнесу) і забезпечувати, тим самим, довгострокового економічного розвитку держави.

Вважаємо, що в таких умовах, разом із усвідомленням негативних соціально-економічних наслідків цієї ситуації, органи державного управління повинні сприяти зниженню надлишкового адміністративного тиску (що відповідає концептуальним принципам ефективної регуляторної політики держави) шляхом створення (активізації діяльності) при керівництві органів виконавчої влади всіх рівнів ієрархії управління економікою міжвідомчих комісій з подолання адміністративних бар’єрів щодо ведення підприємницької діяльності, присвячених розгляду питань проведення комплексних перевірок суб’єктів сектора малого бізнесу, забезпечення належного функціонування реєстраційно-дозвільної системи, удосконалення нормативно-правового державного регулювання сфери поступу малого підприємництва на місцевому рівні.

Разом з тим, ми вважаємо позитивним та необхідним елементом інституційної інфраструктури механізму забезпечення розвитку сектора малого бізнесу на сільських територіях України існування Координаційних рад з проблем малого (та підприємництва загалом) при міських та обласних державних адміністраціях під керівництвом голів державних адміністрацій. Роль цієї інституції полягає в досягненні паритету інтересів місцевих органів державного управління та підприємницького середовища щодо вирішення актуальних проблем здійснення підприємницької діяльності, а суб’єкти сектора малого бізнесу мають можливість висувати пропозиції у якості законодавчої ініціативи щодо змін у податковому законодавстві, державній реєстрації підприємств, розвитку інституційної інфраструктури підприємництва, виділення фінансово-кредитних ресурсів на розвиток ділової активності населення, формування мережі кредитної кооперації регіону і т. ін.

Разом з тим, вважаємо, що ця складова інституційного механізму забезпечення розвитку малого бізнесу на сільських територіях регіонів України також є недостатньою та потребує законодавчого посилення „вагомості” рішень, прийнятих на засіданнях Координаційних рад. Необхідними видаються зміни до вітчизняного законодавства (чи прийняття органами місцевого самоврядування відповідних рішень) щодо підвищення статусу рішень Координаційних рад до рішень депутатських комісій органу самоврядування відповідного рівня.

Потребує свого удосконалення також нормативно-правова база, яка регламентує діяльність підприємств малого бізнесу, формує умови та особливості підприємницького середовища. Зрозуміло, що підходи щодо удосконалення цієї роботи слід шукати, аналізуючи світову практику нормативно-правового програмування та регламентування підприємницької діяльності.

Разом з тим, в умовах криміналізації суспільства та підприємницької діяльності, недобросовісної конкуренції та неналежного рівня розвитку інфраструктури розвитку бізнесу, необхідно видається розробка та затвердження окремої Національної (а в подальшому – регіональних та місцевих) цільової програми зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності в Україні. Це дозволить напрацювати та забезпечити соціальні, економічні, організаційні, фінансові, інформаційні та інші заходи забезпечення економічної безпеки та розвитку малого підприємництва в Україні та її регіонах, удосконалення нормативно-правової бази.

Окрім того регіональні програми захисту підприємництва повинні забезпечити створення правових умов для підвищення рівня захисту бізнесу від тіньового сектора ринку та криміналу, порушення ділової етики, посягань на безпеку підприємств та підприємців.

Складовими регіональних (місцевих) програм економічного захисту підприємств сектора малого бізнесу повинні бути визначені:

- прогнозування напрямів, рівня та характеру впливу внутрішніх і зовнішніх загроз на розвитку досліджуваного сектора економіки;
- створення бази даних про умови та чинники впливу на життєво важливі економічні інтереси регіону та його підприємств сектора малого бізнесу;
- формування набору критеріїв та параметрів розвитку малого бізнесу;
- розробка механізмів забезпечення розвитку підприємств сектора малого бізнесу із застосуванням правових, економічних, адміністративних, пропагандистських та інших заходів впливу;
- формування системи захисту економічних інтересів малого бізнесу на центральному рівні ієрархії управління економікою.

Виконавцями заходів регіональних програм забезпечення розвитку підприємств сектора малого бізнесу повинні стати регіональні представництва МВС, СБУ, судова система, прокуратура, органи державної влади, арбітражу, міністерства та об’єднання, фінансово-промислові групи, холдинги та

асоціативні підприємницькі організації. Сукупність цих інституцій дозволить забезпечити належний рівень економічного захисту підприємництва в рамках єдиного господарського комплексу регіону.

На мікрорівні ієрархії управління економікою суб'єктами системи захисту підприємств сектора малого бізнесу повинні стати відповідні підрозділи підприємств, банків, компаній, а також їх керівництво, персонал та безпосередньо підприємці.

З метою забезпечення повноцінної інституційної інфраструктури розвитку сектора малого бізнесу на регіональному рівні, зокрема на сільських територіях, видається також за потрібне створення регіональних (місцевих) інформаційно-аналітичних центрів економічного захисту підприємництва. Це сприятиме формуванню баз даних інформації та розробці рекомендацій для кожного окремо взятого суб'єкта підприємницької діяльності щодо удосконалення рівня його захисту; обґрунтуванню рішень з найбільш складних та важливих проблем у сфері економічного захисту малого бізнесу.

Вважаємо, що у подальшому ці регіональні програми доцільно доповнити галузевими та субрегіональними підпрограмами. Галузеві програми дозволять урахувати специфіку окремих секторів та сфер підприємницької діяльності з урахуванням рівня галузевого монополізму, доступу до обмежених господарських та державних ресурсів, рівня та специфіки конкуренції, тінізації ринків, планів демонополізації економіки тощо.

Щодо організаційно-економічної компоненти заходів з розвитку малого бізнесу, зокрема на сільських територіях країни, особливо, в умовах переходу до ринкової системи господарювання, то їх слід реалізувати за напрямками, представленими на рис. 1.

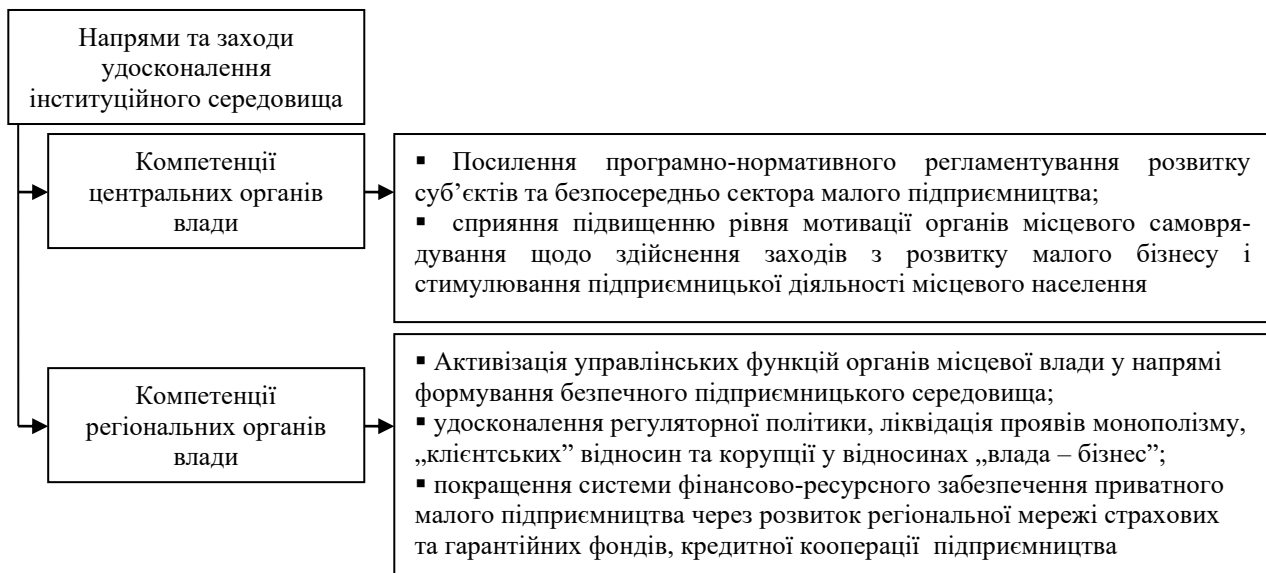

Рис. 1. Напрями та засоби удосконалення інституціонального забезпечення політики розвитку малого підприємництва на сільських територіях

Джерело: авторська розробка.

Посилення програмно-нормативного регламентування ведення підприємницької діяльності на сільських територіях в Україні може бути здійснене шляхом включення відповідних заходів до національної та регіональних програм підтримки малого підприємництва в Україні. Це дозволить напрацювати ефективні механізми розвитку малого підприємництва, у т.ч. із урахування регіональної специфіки, а також в подальшому щорічно коригувати і виконувати їх.

Фінансова підтримка заходів з розвитку малого підприємництва на загальнодержавному рівні може мати селективний характер (у регіонах із нижчим рівнем економічної безпеки підприємництва, що одночасно сприятиме поступовому нівелюванню регіональних диспропорцій у розвитку малого підприємництва), а кошти з місцевих бюджетів можуть виділятися відповідно до вагомості розроблених заходів.

Для забезпечення сприяння підвищенню мотивації органів місцевого самоврядування щодо здійснення заходів з розвитку сектора малого бізнесу необхідно покращити їх фінансові можливості через збільшення частки податкових надходжень, яка залишається в місцевих бюджетах, або включення цих фінансових ресурсів до національної програми підтримки підприємництва.

З метою удосконалення регуляторної політики, ліквідації проявів монополізму, „клієнтських” відносин та корупції у відносинах „влада – бізнес” як найбільш суттєвих перешкод розвитку сектора малого підприємництва необхідно створити з представників громадських та асоціативних підприємницьких організацій робочі групи з моніторингу рішень адміністративних органів влади.

Це необхідно для посилення публічного контролю рішень, які стосуються суб'єктів підприємницької діяльності, забезпечення рівного доступу всіх підприємств до місцевих ресурсів і формування системи „прозорих” взаємостосунків бізнесу та адміністративних органів влади, пришвидшення проходження підприємствами дозвільних і погоджувальних процедур.

Покращення фінансового забезпечення підприємств сектора малого бізнесу на сільських територіях в Україні сприятиме розвитку регіональної мережі страхових та гарантійних фондів, кредитної кооперації підприємництва. Джерелами ресурсів для реалізації цих заходів можуть стати кошти фондів міжнародної технічної допомоги, до залучення яких повинні долучитись органи місцевої влади. Регіональні органи державної влади повинні також розробити стимулюючі організаційно-економічні механізми залучення коштів трудових мігрантів у підприємницьку діяльність. Для цього також необхідне прийняття на загальнодержавному рівні нормативно-правового акту із визначенням правового статусу, принципів та механізмів функціонування фондів порук, страхових та гарантійних фондів, кредитної кооперації підприємництва. Особливо гостро стоять на сьогодні питання фінансового забезпечення, попередження та мінімізації ризиків у сільськогосподарських товаровиробників та дрібних підприємств, які працюють у сільській місцевості та малих містах; страхування експортної та інноваційної діяльності підприємств.

Вважаємо, що для активізації управлінських функцій органів місцевої влади у напрямі формування сприятливого підприємницького середовища регіону слід реалізувати таку послідовність заходів:

- забезпечити керований розвиток підприємництва на рівні громад;
- сформувати інформаційні реєстри підприємницького середовища (про діючі підприємства, їх виробничо-господарські історії, територіально-галузеві об'єднання (кластери) та динаміку їх розвитку, рівень конкурентоспроможності, експортно-імпорту та спільну продуктову направленість);
- здійснювати планування розвитку промислових територіально-галузових виробничих систем (кластерів) та підвищення їх конкурентоспроможності;
- стимулювати розвиток систем якості управління підприємствами, які входять до промислових територіально-галузових виробничих систем (кластерів) регіону через запровадження часткового фінансування (субсидування) органами місцевого самоврядування частини витрат підприємств на впровадження систем якості менеджменту, а також створення централізованої системи проходження підприємствами процедур їх аудиту;
- здійснювати систематичний моніторинг показників оцінки рівня розвитку малого підприємництва (які характеризують економічну незалежність, ефективність функціонування та здатність до розвитку підприємництва регіону), в т.ч. у територіально-галузовому розрізі ; значення цих показників доцільно порівнювати з їх пороговими значеннями;
- популяризувати принципи розвитку малого підприємництва у суспільстві та підприємницькому середовищі через організаційно-фінансове сприяння громадським та асоціативним підприємницьким організаціям для здійснення консультаційно-навчальних та методичних послуг, поширення позитивної практики підприємств щодо забезпечення зростання бізнесу; предметом цих заходів можуть бути: інформаційні телепередачі, комунікативні та навчальні заходи, розповсюдження роздаткових матеріалів;
- запровадити вивчення курсів з створення та розвитку нових суб'єктів підприємництва на економічних спеціальностях вищих навчальних закладів;
- забезпечити громадський контроль за діяльністю державних контролюючих органів шляхом створення чи активізації діяльності на регіональному рівні робочих груп для координації діяльності правоохоронних органів і недержавних охоронних структур щодо економічного і фізичного захисту підприємництва (з метою вироблення пропозицій щодо формування законодавчої та нормативної баз з питань ведення та розвитку підприємництва; правової (теоретичної) просвіти підприємців та громадян; висвітлення в ЗМІ досвіду охоронної діяльності);
- запровадити збір та оприлюднення статистичної інформації щодо злочинів по відношенню до суб'єктів підприємницької діяльності та включення цих показників до системи критеріїв оцінки стану розвитку малого підприємництва на сільських територіях та формування рейтингів територій за рівнем розвитку малого підприємництва.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Стратегічні цілі органів державного управління щодо забезпечення стимулювання розвитку малого підприємництва на сільських територіях України слід формувати у контексті економічної незалежності його суб'єктів, забезпечення належного рівня економічної безпеки та розширеного відтворення економічного і ресурсного потенціалу підприємств. Невід'ємним завданням органів державного управління в межах реалізації механізму забезпечення розвитку малого бізнесу на сільських територіях є організація системи діагностики і моніторингу цього процесу.

Окрім того, провідне місце в системі заходів державної політики у сфері розвитку малого бізнесу на сільських територіях відводиться інституційному забезпеченню державної політики в цій сфері. Йдеться в тому числі про такі його компоненти, як інституційно-правову та інституційно-організаційну. В частині першого провідна роль відводиться розробці та реалізації місцевих програм стимулювання розвитку малого

підприємництва на територіях низького рівня розвитку.

В інституційно-організаційному плані заходами, які слід реалізувати на макроекономічному рівні управління, є посилення програмно-нормативного регламентування розвитку малого підприємництва та сприяння підвищенню рівня мотивації органів місцевого самоврядування щодо здійснення заходів та досягнення успіхів у цій сфері. Відповідно, на регіональному та місцевому рівні слід активізувати управлінські функції органів влади у напрямі формування сприятливого бізнес-клімату та безпечного підприємницького середовища; удосконалити регуляторну політику, ліквідувати прояви монополізму, „клієнтських” відносин та корупції у стосунках „влада – бізнес”; посилити рівень фінансового забезпечення суб’єктів дрібного приватного підприємництва.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються удосконалення методики аналізування економічної безпеки розвитку сектора малого підприємництва регіону.

Література

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : дис. ... д.е.н. К. : ДУ «Інститут економічного прогнозування. 2000. 40 с.
2. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. 784 с.
3. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Юрків Н. Я. Інституційне забезпечення розширення фінансових можливостей підприємств промисловості та АПК на регіональному рівні. *Фінанси України*. 2012. № 3. С. 90–101.
4. Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія. Х. : ВД «Інжек». 2006. 240 с.
5. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки. *Економіст*. 2007. № 8. С. 65–67.
6. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія. URL : <http://www.disslib.org/upravlinnjaekonomichnoju-bezpekoju-pidpryyemnytstva>
7. Іляш Н. І. Методологічні аспекти дослідження економічної безпеки реального сектора економіки України. *Держава та регіони*. 2013. № 4 (73). С. 22–26.
8. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навч. посіб. К. : Атіка, 2005. 432 с.
9. Пономаренко О. Е. Теоретичні аспекти фінансової безпеки підприємств. *Економіка розвитку*. 2010. № 1 (53). С. 77–80.
10. Собкевич О. В. Проблеми реального сектору економіки України у контексті економічної безпеки держави. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 15. С. 136–141.
11. Юрків Н. Я. Економічна безпека реального сектора економіки України: стратегічні пріоритети і теоретико-методологічні засади забезпечення : монографія. Львів : ПАІС, 2012. 400 с.
12. Vasylytsiv T. H., Grynkevych S. S. Formation of the environment of economic security of entrepreneurship in Ukraine. *Економічний часопис-XXI*. 2015. Вип. 3-4, С. 24–27.
13. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / за ред. Т. Г. Васильціва. Львів : ВИДАВНИЦТВО, 2012. 387 с.

References

1. Baranovsky, O. I. (2000). Financial security in Ukraine (evaluation methodology and support mechanisms). Kyiv. Institute of Economic Forecasting. 40 p.
2. Blank, I. A. (2004). Enterprise financial security management. Kyiv. Elga, Nika-Centre, 784 p.
3. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., Yurkiv, N. Ya. (2012). Institutional support for the expansion of financial capabilities of industrial enterprises and agro-industrial complex at the regional level. *Finance of Ukraine*. no. 3. pp. 90-101.
4. Geyets, V. M., Kyzym, M. O., Klebanova, T. S., Cherniak, O. I. (2006). Modeling of economic security: state, region, enterprise. Kharkiv. : PH «Inzhok». 240 p.
5. Goriacheva, K. S. (2007). Financial security of the enterprise. The essence and place in economic security system. *Economist*. no. 8. pp. 65–67.
6. Yermoshenko, M. M. (2008). Financial security of the state: national interests, real threats, security strategy. URL : <http://www.disslib.org/upravlinnjaekonomichnoju-bezpekoju-pidpryyemnytstva>
7. Iliash, N. I. (2013). Methodological aspects of the study of economic security of the real sector of the economy of Ukraine. *State and regions*. no. 4 (73). pp. 22-26.
8. Kamlyk, M. I. (2005). Economic security of business. Economic and legal aspect. Kyiv.: Atika, 432 p.
9. Ponomarenko, O. E. (2010). Theoretical aspects of financial security of enterprises. *Economy development*. no. 1 (53). pp. 77–80.
10. Sobkevych, O. V. (2017). Problems of the real sector of the economy of Ukraine in the context of economic security of the state. *Global and national economic problems*. Vol. 15. pp. 136-141.
11. Yurkiv, N. Ya. (2012). Economic security of the real sector of Ukraine's economy: strategic priorities and theoretical and methodological principles of ensuring. Lviv : PAIS, 400 p.
12. Vasylytsiv, T. H., Grynkevych, S. S. (2015). Formation of the environment of economic security of entrepreneurship in Ukraine. *Ekonomichnyy chasopys-XXI*. Is. 3-4, pp. 24-27.
13. Financial and economic security of Ukrainian enterprises: strategy and mechanisms of support: monograph; edited by T.G. Vasylytsiv. Lviv: PUBLISHER, 2012. 387 p.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-11>

УДК 658:65.016

Наталя ГАВЛОВСЬКА

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-1084-2853>

e-mail: nataligavlovska@gmail.com

Вадим ЗАКУСИЛО

Хмельницький національний університет

Євген РУДНІЧЕНКО

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-9407-2026>

e-mail: e.m.rudnichenko@gmail.com

Назар БРЕЦЬКО

Хмельницький національний університет

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено сутність поняття «розвиток». Розвиток є дуже суперечливим і важко вимірним процесом, що реалізується не прямолінійно, а спіраллю. Він характеризується нерівномірністю, що включає періоди зростання та спаду, призводить до кількісних та якісних змін в діяльності підприємства, створює позитивні та негативні явища та тенденції. З погляду економічного аналізу, розвиток поділяють на дві групи факторів, зокрема екстенсивний та інтенсивний. В науковій літературі існують різні підходи до управління розвитком підприємства. Стратегічний підхід до управління розвитком підприємства найбільш часто застосовується, і має на меті розробку певних дій щодо подолання виявленої проблеми у процесі реалізації стратегії підприємства. Комплексний підхід передбачає застосування всіх аспектів розвитку (технічного, екологічного, економічного, організаційного, тощо). Системний підхід передбачає розгляд розвитку (об'єкта) як сукупності взаємопов'язаних елементів. Еволюційний підхід полягає у визнанні факторів мінливого зовнішнього середовища, який є основною рушійною силою розвитку та зміни суб'єкта господарювання. Адаптивний підхід передбачає пошук ефективних варіантів прийняття управлінських рішень, що спрямовані на створення механізму адаптації розвитку підприємств у конкурентному середовищі. Процесний підхід дозволяє концентруватися на результатах роботи підприємства, він змінює поняття структури організації, оскільки основним елементом стає процес. Інноваційний підхід базується на активізації інноваційної діяльності підприємства. Інтеграційний підхід передбачає організаційно-економічне перетворення. Маркетинговий підхід являє собою діяльність, орієнтовану на споживача та прийняття управлінських рішень з погляду вимог ринку. Нормативний підхід полягає у встановленні нормативів управління з усіх підсистем управління та їх дотримання. Ресурсний підхід передбачає наявність зв'язку між ресурсами підприємства та його успіхом у конкурентному середовищі. Синергетичний підхід передбачає застосування законів самоорганізації систем. Ситуаційний підхід ґрунтується на тому, що не існує і не може існувати універсального методу управління організацією, який би підійшов універсально, тому управління організацією необхідно здійснювати залежності від ситуації. Функціональний підхід передбачає розглядати об'єкт як цілісний процес реалізації управлінських функцій. Цільовий підхід до управління розвитком підприємства передбачає орієнтацію на досягнення поставленої цілі.

Ключові слова: розвиток, управління розвитком, підхід до управління розвитком, екстенсивний розвиток, інтенсивний розвиток.

Nataliia HAVLOVSKA, Vadim ZAKUSILO,
Yevhenii RUDNICHENKO, Nazar BRETSKO

Khmelnytskyi National University

MODERN APPROACHES TO ENTERPRISE DEVELOPMENT MANAGEMENT

The article examines the essence of the concept of "development". Development is a very controversial and difficult to measure process, which is not implemented in a straight line, but in a spiral. It is characterized by unevenness, which includes periods of growth and decline, leads to quantitative and qualitative changes in the company's activities, creates positive and negative phenomena and trends. From the point of view of economic analysis, development is divided into two groups of factors, in particular, extensive and intensive. In the scientific literature, there are different approaches to managing the development of an enterprise. The strategic approach to managing the development of the enterprise is most often used and aims to develop certain actions to overcome the identified problem in the process of implementing the enterprise strategy. A comprehensive approach involves the application of all aspects of development (technical, environmental, economic, organizational, etc.). The system approach involves considering the development (object) as a set of interconnected elements. The evolutionary approach consists in recognizing the factors of the changing external environment, which is the main driving force for the development and change of the business entity. The adaptive approach involves the search for effective options for making managerial decisions aimed at creating a mechanism for adapting the development of enterprises in a competitive environment. The process approach allows you to focus on the results of the enterprise's work, it changes the concept of the structure of the organization, since the main element becomes the process. The innovative approach is based on the activation of the innovative activity of the enterprise. The integration approach involves organizational and economic transformation. The marketing approach is a consumer-oriented activity and management decision-making from the point of view of market requirements. The regulatory approach consists in establishing management standards for all management subsystems and their compliance. The resource approach assumes the existence of a connection between the company's resources and its success in a competitive environment. The synergistic approach involves the application of the laws of self-organization of systems. The situational approach is based on the fact that there is no and cannot be a universal method of managing the organization, which would be suitable universally, therefore the management of the

organization must be carried out depending on the situation. The functional approach involves considering the object as a holistic process of implementing management functions. A targeted approach to managing the development of an enterprise involves an orientation towards achieving the set goal.

Key words: development, development management, approach to development management, extensive development, intensive development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Управління розвитком підприємств цікавить більшість менеджерів та власників провідних компаній світу. При цьому стратегічна складова тут відіграє вирішальну роль, оскільки саме розвиток пов'язаний зі стратегічними перспективами реалізації довгострокових планів керівництва. Сучасні реалії ведення бізнесу обумовлюють необхідність чіткого бачення перспективних напрямків реалізації загальної стратегії компанії та окремих підприємств зокрема [16, 17]. Проблематика розвитку розглядається не лише практиками, а й науковцями різних країн. На сьогодні популярними є різні теорії розвитку систем, до яких належать і такі складні соціально-економічні системи, як підприємства. Екстенсивний чи інтенсивний розвиток призводить до певних трансформацій та змін у системі, завдяки чому вона набуває нових якостей і стає більш конкурентоспроможною. Така ситуація генерує нові вимоги до системи управління та безпосередньо до фахівців, які реалізують основні функції управління.

Аналіз досліджень та публікацій

На вищезазначених аспектах зосереджували свою увагу такі науковці, як Друкер П., Грейнер Л., Фріман Р., Міллер Д., Фрізен П., Андрійчук В., Погорелов Ю., Пономаренко В., Тридід О., Кизим М. та інші.

Формулювання цілей статті

Основним завданням дослідження є розгляд сутності поняття «розвиток» та дослідження існуючих підходів до управління розвитком підприємства.

Виклад основного матеріалу

Розвиток є безперервним процесом, який відбувається за штучно розробленою або природною програмою, як зміна станів підприємства, кожен з яких є якісно іншим, ніж попередній, через що у підприємства як у складній системі виникають, розкриваються і можуть бути реалізовані нові можливості, нові властивості, якості та характерні риси, які сприяють здатності такого підприємства виконувати нові функції, вирішувати складні завдання, зміцнює його позиціонування у зовнішньому середовищі та підвищує здатність протистояти більшості негативних тенденцій та факторів впливу [9, 13].

Аналізуючи існуючі визначення поняття «розвиток» (табл. 1) можна стверджувати, що не існує його однозначного визначення.

Таблиця 1

Аналіз існуючих підходів щодо сутності поняття «розвиток»

Автор, джерело	Визначення поняття
Афанасьєв Н. В. [1, с. 36]	процес, коли в результаті поліпшення виробничих або бізнес-процесів та управління ними досягнуто якісного чи кількісного приросту корисного результату процесу порівняно з колишнім рівнем або рівнем, досягнутим на інших підприємствах
Бусел В. (ред.) [5, с. 466]	перехід, перетворення чого-небудь, зокрема руху, стану, ознаки, властивості і т. ін. у щось якісно інше
Срохін С. [6, с. 35]	особливий тип руху, що характеризує прогресивний характер взаємодії речей
Кононенко І. [8, с. 6]	без зворотна, направлена, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів, що здійснюються протягом часу
Погорелов Ю. С. [11, с. 32]	безперервний процес, що відбувається за штучно встановленою або природною програмою, як зміна станів підприємства, кожне з яких є якісно іншим, ніж попереднє, через що у підприємства як у складнішій системі виникають, розкриваються і можуть бути реалізовані нові можливості, нові властивості, якості та характерні риси, які сприяють здатності підприємства виконувати нові функції, вирішувати принципово інші завдання, зміцнює його позиціонування у зовнішньому середовищі та підвищує здатність протистояти його негативним впливам
Пономаренко В., Тридід О., Кизим М. [12, с. 62]	процес кількісно-якісних змін у системі, ускладнення структури і складу, в результаті чого підвищується ефективність функціонування та стійкість до дестабілізуючого впливу зовнішнього середовища
Раєвнева О. [14, с. 108]	унікальний процес трансформації системи у просторі та часі, що характеризується перманентною зміною глобальних цілей його існування, шляхом формування нової дисипативної структури і переведенням його в новий напрям функціонування
Рудніченко С. М., Гавлюська Н. І. та ін. [15, с. 131]	є процесом трансформації стану об'єкта, що зумовлений змінами зовнішнього та внутрішнього середовища
Турило А.М., Святенко С.В. [19, с. 121]	економічна складова життєдіяльності підприємства у всіх її формах та проявах протягом його життєвого циклу, здійснюється під впливом екзогенних та ендогенних факторів та орієнтована на досягнення поставленої власником мети
Шубравська Е. В. [21, с. 37]	процес переходу системи з одного стану в інший, що супроводжується зміною її якісних та кількісних характеристик

Розвиток є дуже суперечливим і важко вимірюваним процесом, що реалізується не прямолінійно, а по спіралі. Він характеризується нерівномірністю, що включає періоди зростання та спаду, призводить до кількісних та якісних змін в діяльності підприємства, створює позитивні та негативні явища та тенденції. Процес розвитку підприємства є циклічним явищем, який включає періоди спаду, депресії, поживлення, підйому, і супроводжується піками підйому і спаду. На процес управління підприємством впливає ряд взаємопов'язаних та взаємозалежних факторів. Діяльність підприємства багато в чому залежить від здатності управляти, коригувати, оцінювати та аналізувати ці фактори. З погляду економічного аналізу, розвиток поділяють на дві групи факторів, зокрема екстенсивний та інтенсивний. Екстенсивний розвиток передбачає розширення масштабів діяльності підприємства. Екстенсивні фактори розвитку відображають кількісний бік збільшення обсягів виробництва за рахунок зростання капітальних вкладень, обсягів виробничих ресурсів, сировини та матеріалів. Інтенсивний тип розвитку передбачає ефективне використання засобів виробництва, процесів та технологій, тобто економічне зростання забезпечується за рахунок підвищення ефективності використання факторів виробництва. Інтенсивні чинники розвитку відображають якісну сторону збільшення обсягів виробництва за рахунок ефективного використання виробничих ресурсів, зокрема економії коштів, удосконалення технологій та підвищення кваліфікації працівників, тощо.

В науковій літературі існують різні підходи щодо управління розвитком підприємства, які наведено на рисунку 1. Розглянемо більш детально кожен із зазначених підходів.

Рис. 1. Підходи до управління розвитком підприємства

Стратегічний підхід до управління розвитком підприємства найбільш часто застосовується, і має на меті забезпечити відповідність між вимогами ринку та діяльністю підприємства у довготерміновій перспективі. Цей підхід передбачає вміння оцінити та використовувати сильні сторони для забезпечення додаткових конкурентних переваг підприємства, а також протистояти загрозам та небезпекам, що формуються у зовнішньому середовищі, а також вміння максимально використати сприятливі можливості для свого розвитку. Основна мета використання стратегічного підходу – це розробка певних дій щодо подолання виявленої проблеми (подолання перешкоди для досягнення мети та для переходу системи до якісно нового стану) у процесі реалізації стратегії розвитку [18].

Комплексний підхід до управління розвитком підприємства передбачає застосування технічних, екологічних, економічних, організаційних, соціальних, за потреби й інших аспектів розвитку та їх взаємозв'язки [2]. Якщо нехтувати одним із обов'язкових складових розвитку, то проблема не буде повністю вирішена. На жаль, на практиці не завжди дотримуються цієї вимоги. Наприклад, при формуванні нових або реорганізації старих структур не завжди враховуються соціальні та психологічні аспекти. Комплексний підхід дозволяє проводити усебічний аналіз діяльності організації, здійснювати обробку великого масиву інформації та досліджувати фактори, які мінімально впливають на розвиток підприємства. Однак, застосування цього підходу не гарантує досягнення запланованих показників розвитку.

Системний підхід до управління розвитком підприємства передбачає розгляд розвитку (об'єкта) як сукупності взаємопов'язаних елементів, яка має входи і виходи, взаємозв'язок із зовнішнім середовищем та характеризується наявністю зворотного зв'язку. Застосування системного підходу до управління розвитком підпорядковується наступним законам:

– синергії, що передбачає застосування можливостей кооперації для досягнення поставлених цілей та ефектів;

– самозбереження, що передбачає використання наявного потенціалу підприємства / системи для розвитку;

– розвитку, що передбачає трансформацію та самореалізацію системи в цілому та її окремих елементів на підставі активності та динамічної рівноваги;

– впорядкованості – потребує максимальне використання інформації, оскільки максимальна інформованість організації про зовнішні та внутрішні умови функціонування є запорукою порядку та стійкого функціонування;

– єдності аналізу та синтезу – аналіз та синтез є основними методами пізнання: аналіз – це дослідницький метод, який розглядає об'єкт дослідження як систему та окремі її складові (ознаки, властивості, відносини і т.п.) для вивчення кожного з них окремо та виявлення їх ролі та місця в системі; синтез – дослідницький метод, що має на меті об'єднати окремі частини системи.

– композиції та пропорційності – має на меті взаємно розташувати частини та оптимальну кількість співвідношень між ними.

Еволюційний підхід до управління розвитком підприємства полягає у визнанні факторів мінливого зовнішнього середовища, який є основною рушійною силою розвитку та зміни суб'єкта господарювання. Причому основним чинником розвитку підприємства є конкуренція на ринку за ресурси між самими суб'єктами господарювання. Внаслідок застосування цього підходу встановлюється тісний взаємозв'язок між об'єктом і середовищем, причому підприємство (об'єкт) змінюється з метою забезпечення ефективного функціонування та виживання в умовах динамічного середовища, як наслідок змінюється і середовище у зв'язку із перетворенням об'єктів. Щодо даного підходу доречно процитувати висловлювання Нельсона Р. Р. та Уінтера С. Дж. (2002), зокрема еволюційні процеси є невірніваженими і незворотними, що відбуваються, і вимагають виникнення в організації нових моделей управління, при чому кожна новостворена модель має бути кращою ніж попередня [10]. Таким чином, еволюційний характер змін підприємства є вимушеним, а сама мінливість забезпечується методом природного відбору.

Еволюція у широкому сенсі включає і деградацію об'єкта, і зміна по низхідній лінії, кризові стани, розпад систем, а у вузькому сенсі – їм протиставлена і відбувається у міру їх подолання. Продовжити лінію еволюції – отже подолати фактори, що є у неї на шляху і перешкоджають нормальному розвитку об'єкта. У цьому сенсі поняття «еволюція» максимально зближається з поняттям «розвиток». Реалізація потенціалу, що закладений у самій системі, забезпечує розвиток об'єкта.

Адаптивний підхід до управління розвитком підприємства розглядається як цілеспрямована зміна структури, властивостей і параметрів системи на вплив внутрішнього і зовнішнього середовища [7]. В умовах агресивного та динамічного середовища цей підхід дозволить керівництву та менеджменту підприємства пристосувати всі елементи системи управління до умов середовища. Мета адаптивного управління полягає у пошуку ефективних варіантів прийняття управлінських рішень, що спрямовані на створення механізму адаптації розвитку підприємств у конкурентному середовищі.

Процесний підхід до управління розвитком підприємства дозволяє концентруватися на результатах роботи організації, він змінює поняття структури організації, оскільки, основним елементом стає процес. Відповідно до принципів процесного підходу організація складається не з підрозділів, а з процесів. Процесний підхід був розроблений і застосовується з метою створення горизонтальних зв'язків в організації. Підрозділи та співробітники, задіяні в одному процесі, можуть самостійно координувати роботу в рамках процесу та вирішувати проблеми, що виникають без участі керівництва. Процесний підхід до управління дозволяє більш оперативно вирішувати питання, що виникають, і впливати на результат. В 1967 р. Дж. Томпсон запропонував структурувати процеси в організації на «технологічне ядро», яке забезпечує стійкість, відтворюваність та продуктивність бізнес-процесів, і захищає його від мінливого зовнішнього середовища буферний прошарок у вигляді набору інтерфейсів із середовищем, що дозволяє передбачити майбутні зміни чи навіть активно впливати на оточення [23].

Інноваційний підхід до управління розвитком підприємства базується на активізації інноваційної діяльності, аналізі та впровадженні інновацій у всіх сферах діяльності підприємства. Характерною рисою будь-якої інноваційної діяльності підприємства є виявленням інноваційних ідей та реалізація закладеного в них потенціалу. Отже, інноваційну діяльність підприємства можна охарактеризувати як комплекс заходів, що спрямовані на практичне впровадження наукових, науково-технологічних результатів інтелектуального потенціалу задля створення нового чи вдосконалення існуючого продукту, технології, процесу, методів організації праці, виробництва, організаційної структури, тощо. Неправильний вибір моделі впровадження та реалізації інновацій призведе до відсутності інноваційної діяльності та розвитку підприємства.

На думку Й. Шумпетера, слід розрізнити поняття «економічне зростання» та «економічний розвиток». Якщо перше пов'язано зі збільшенням виробництва та реалізації товарів чи послуг, то друге означає, появу чогось нового, раніше невідомого, тобто здійснення нових комбінацій чи нововведення (інновацію). Вона проявляється у 5 випадках [22]:

1) створення нового товару чи його якості, які були невідомі споживачам досі;

- 2) впровадження нового методу виробництва чи способу комерційної пропозиції товару;
- 3) освоєння нового ринку, на якому дана галузь економіки в цій країні торгових операцій не проводила;
- 4) відкриття нового джерела чинників виробництва (сировини, напівфабрикатів) незалежно від цього, існував він раніше, був недоступний чи створюється заново;
- 5) проведення реорганізації, що забезпечує досягнення монополії чи ліквідацію монопольного становища іншого підприємства.

Інтеграційний підхід до управління розвитком підприємства або його трансформація передбачає організаційно-економічне перетворення. Види трансформацій перелічені у Цивільному кодексі України, зокрема до них належать: злиття, приєднання, розподіл, виділення, перетворення. Дослідники у цій галузі додають до цих процесів створення, об'єднання, рекомбінацію та ліквідацію організації [4].

Маркетинговий підхід до управління розвитком підприємства являє собою діяльність, орієнтовану на споживача та прийняття управлінських рішень з погляду вимог ринку. Маркетинговий підхід включає вирішення наступних питань: розподіл функцій, орієнтованих ринку; встановлення механізму їх координації; інформаційне забезпечення маркетингового управління; використання ринкової технології управління.

Маркетинговий підхід передбачає орієнтацію керуючої підсистеми загальної системи менеджменту при вирішенні будь-яких завдань на споживача. За визначенням Фатхутдінова Р. А. [20] основними пріоритетами розвитку є: підвищення якості продукції / послуг відповідно до запитів споживачів; економія та раціональне використання ресурсів при виробництві продукції / послуг; виробництво нових видів продукції / надання послуг з особливими (унікальними) характеристиками та властивостями; формування нових вимог споживачів щодо продукції, зміна їх пріоритетів; максимальне задоволення потреб споживачів; різноманітність номенклатури продукції / послуг відповідно до запитів ринку та очікувань споживачів;

Нормативний підхід до управління розвитком підприємства полягає у встановленні нормативів управління з усіх підсистем управління. Ці нормативи мають відповідати вимогам ефективності, комплексності, обґрунтованості, перспективності застосування за масштабом та у часі. При нормативному підході функціонуванням компонентами зовнішнього середовища система управління підприємства не керує, але їй варто мати перелік нормативів, яких слід суворо дотримуватися. Чим більша питома вага обґрунтованих та кількісно виражених нормативів з менеджменту, тим вищою буде його організованість, рівень автоматизації, стратегічного планування та регулювання на всіх рівнях управління.

Ресурсний підхід до управління розвитком підприємства передбачає наявність зв'язку між ресурсами підприємства та його успіхом у конкурентному середовищі. У межах ресурсного підходу підприємство сприймається як комплекс відповідних ресурсів. Основна ідея підходу – підвищення результативності функціонування підприємства, яке можливе за наявності та застосування методичного ресурсного підходу до управління стратегічним розвитком. Для його використання доцільно: управління стратегічним розвитком підприємств; удосконалення системи управління підприємствами; використання подвійних технологій.

Дослідження Берсуцького Я.Г., Лепи та М.М. та Клебанової Т.С. [3] показують, що застосування ресурсного підходу до управління розвитком підприємства передбачає фокусування уваги на зростанні ефективності використання ресурсів, тобто ресурсний потенціал є важливою складовою, що зумовлює успішне положення підприємства на ринку, утримання конкурентоспроможності, тощо.

Синергетичний підхід до управління розвитком підприємства передбачає застосування законів самоорганізації систем. Синергетичні дослідження виділяють три типи самоорганізуючих процесів: самозародження організації; підтримання оптимального рівня; вдосконалення та відтворення організації. Функціональною суттю самоорганізуючих процесів є самостворення, самозбереження, самовдосконалення та самовідтворення порядку в структурі та функціонуванні системи.

Ситуаційний підхід до управління розвитком підприємства ґрунтується на тому, що не існує і не може існувати універсального методу управління організацією, який би підійшов універсально. Управління організацією необхідно здійснювати в існуючих умовах (тобто в залежності від ситуації) та враховувати сукупність різних за природою впливів змінних, що характеризують конкретну ситуацію. Кожна організаційна структура має певну унікальність, яка характеризується сукупністю багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів, і тому універсального методу управління організацією існувати не може. При цьому найефективнішим методом управління буде такий, який відповідає конкретній ситуації.

Функціональний підхід до управління розвитком підприємства передбачає розглядати об'єкт як цілісний процес реалізації управлінських функцій. Механізмом управління, що забезпечує процеси розвитку, є сукупність трьох основних елементів, зокрема усвідомлення соціального замовлення; концептуалізація як теоретичне оформлення основних ідей, що забезпечує процес переходу від сформованого до нового стану, багатопозиційне програмування щодо виділених концептуальних положень з метою поетапної реалізації. Цільовий підхід до управління розвитком підприємства передбачає орієнтацію на кінцеві результати, а також, досягнення цілей або бажаних результатів, розробку реальних програм щодо їх досягнення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Характеристики розвитку організації залежать від поєднання факторів середовища його функціонування (зовнішнього та внутрішнього). При значних змінах зовнішнього середовища та його динамічності відбувається зростання складності багатьох факторів, які прямо або опосередковано впливають на діяльність організації, як наслідок, розвиток організації проявляється в перебудові організаційної структури, диференціації функцій управління, внутрішніх процесів, перегрупування ресурсів. У разі підвищення мінливості зовнішнього середовища, організація змушена трансформуватися. Трансформація є зміною у способах здійснення діяльності, і передумовою появи нових організаційних компетенцій.

В науковій літературі існують різні підходи щодо управління розвитком підприємства, зокрема адаптивний, еволюційний, інноваційний, комплексний, маркетинговий, нормативний, процесний, ресурсний, синергетичний, системний, ситуаційний, функціональний, цільовий, стратегічний, інтеграційний, тощо. Найбільш розповсюдженим є системний підхід до управління розвитком підприємства, який має свої переваги та особливості у порівнянні з іншими та часто пропонується, як базовий для вирішення окреслених завдань.

Література

1. Афанасьев Н. В. Управление развитием предприятия : монография / Н. В. Афанасьев, В. Д. Рогожин, В. И. Рудика. – Харьков : ВД «ИНЖЕК», 2003. – 184 с.
2. Бартон Т. Л. Комплексный подход к риск-менеджменту: стоит ли этим заниматься / Т. Л. Бартон, У. Шенкир, П. Уокер. – Москва : Вильямс, 2003. – 208 с.
3. Берсуцкий Я. Г. Принятие решений в управлении экономическими объектами : методы и модели / Я. Г. Берсуцкий, Н. Н. Лепа, Т. С. Клебанова. – Донецк : Юго-Восток, 2000. – 276 с.
4. Богомолова И. П. Научные взгляды на управление развитием организации [Электронный ресурс] / И. П. Богомолова, Ю. А. Саликов, С. А. Ушаков // Проблемы региональной экономики. – 2016. – № 3. – Режим доступа : <http://www.lerc.ru/?part=bulletin&art=3&page=17>.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
6. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : монографія / С.А. Єрохін. – Київ : Світ знань, 2002. – 528 с.
7. Кизима Н. А. Адаптивные модели в системе принятия решений : монография / Н. А. Кизима, Т. С. Клебанова. – Харьков : ИНЖЭК, 2007. – 368 с.
8. Кононенко І. В. Управління розвитком підприємства: навч. посібник / І. В. Кононенко. – Харків : НТУ «ХП», 2001. – 134 с.
9. Любохинець Л. С. Міжнародний аспект дослідження середовища функціонування промислових підприємств України з позиції забезпечення економічної безпеки / Л. С. Любохинець, Є. М. Рудніченко, Н. І. Гавловська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2021. – № 5. – Т. 1. – С. 238–244.
10. Нельсон Р. Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Р. Нельсон, С. Дж. Уинтер ; пер. с англ. – Москва : Дело, 2002. – 535 с.
11. Погорелов Ю. С. Категорія розвитку та її експлейнарний базис [Електронний ресурс] / Ю. С. Погорелов. – Режим доступу : http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2012_27_1/Zb27_1_04.pdf.
12. Пономаренко В. С. Стратегічне управління розвитком підприємства / В. С. Пономаренко, О. І. Пушкар, О. М. Тридід. – Харків : ХДЕУ, 2002. – 640 с.
13. Притис В.І. Інституціональне середовище формування системи безпекоорієнтованого управління промисловими підприємствами в умовах глобалізаційних змін / В.І. Притис, Н.І. Гавловська, Є.М. Рудніченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2018. – № 6. Т. 1. – С. 230–232.
14. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізм, моделі : монографія / Раєвнева О. В. – Харків : ВД «ИНЖЕК», 2006. – 496 с.
15. Рудніченко Є. М. Особливості і зміст розвитку організацій з позиції прийняття ефективних управлінських рішень / Є. М. Рудніченко, Н. І. Гавловська, С. А. Омелянчук, І. В. Лісовський, С. Й. Ядуха // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2020. – № 3. – С. 130–134.
16. Рудніченко Є. М. Цифрова економіка та її вплив на розвиток організації / Є. М. Рудніченко, Н. І. Гавловська, С.А. Суходоля, І.В. Лісовський, С.Й. Ядуха // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2020. – № 4. – С. 172–176.
17. Рудніченко Є.М. Стійкий економічний розвиток вітчизняних підприємств: стан та загрози / Є.М. Рудніченко, Н.І. Гавловська, В.І. Гавловська // Соціально-економічний розвиток регіону в контексті міжнародної інтеграції. – 2017. – № 25 (14). – С. 144–147.
18. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд – Москва : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
19. Турило А. М. Теоретико-методологічні основи фінансово-економічного розвитку підприємства /

- A. M. Турило, С. В. Святенко // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 120–126.
20. Фатхутдинов Р. А. Разработка управленческого решения / Р. А. Фатхутдинов. – Москва : ЗАО Бизнес-Школа «Интел-Синтез», 1998. – 272 с.
21. Шубравська О. Сталій економічний розвиток: поняття і напрямки дослідження / О. Шубравська // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 36–42.
22. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер ; пер. с англ. – Москва : Эксмо, 2008. – 864 с.
23. Thompson J. D. Organizations in action; social science bases of administrative theory. New York: McGraw-Hill, 1967.

References

1. Afanasiev N. V. Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva : monohrafiia / N. V. Afanasiev, V. D. Rohozhkin, V. I. Rudyka. – Kharkiv : VD «INZhEK», 2003. – 184 s.
2. Barton T. L. Kompleksnyj podhod k risk-menedzhmentu: stoit li jetim zanimat'sja / T. L. Barton, U. Shenkir, P. Uoker. – Moskva : Vil'jams, 2003. – 208 s.
3. Bersuckij Ja. G. Prinjatje reshenij v upravlenii jekonomicheskimi ob#ektami : metody i modeli / Ja. G. Bersuckij, N. N. Lepa, T. S. Klebanova. – Doneck : Jugo-Vostok, 2000. – 276 s.
4. Bogomolova I. P. Nauchnye vzgljady na upravlenie razvitiem organizacii [Elektronnij resurs] / I. P. Bogomolova, Ju. A. Salikov, S. A. Ushakov // Problemy regional'noj jekonomiki. – 2016. – № 3. – Rezhim dostupu : <http://www.lerc.ru/?part=bulletin&art=3&page=17..>
5. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoj movy / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. – Kyiv : Irpin: VTF «Perun», 2009. – 1736 s.
6. Ierokhin S.A. Struktura transformatsiia natsionalnoi ekonomiky (teoretyko-metodolohichni aspekt) : monohrafiya / S.A. Yerokhin. – Kyiv : Svit znan, 2002. – 528 s.
7. Kyzyma N. A. Adaptivnye modeli v systeme pryniatija reshenyi : monohrafiia / N. A. Kyzyma, T. S. Klebanova. – Kharkov : YNZhEK, 2007. – 368 s.
8. Kononenko I. V. Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: navch. posibnyk / I. V. Kononenko. – Kharkiv : NTU «KhPb», 2001. – 134 s.
9. Liubokhynets L. S. Mizhnarodnyi aspekt doslidzhennia seredovyscha funkcionuvannia promyslovykh pidpriemstv Ukrainy z pozytsii zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky / L. S. Liubokhynets, Ye. M. Rudnichenko, N. I. Havlovska // Herald of Khmelnytskyi National University. – 2021. – № 5. – Т. 1. – С. 238–244.
10. Nel'son R. R. Jevoljucionnaja teorija jekonomicheskikh izmenenij / R. R. Nel'son, S. Dzh. Uinter ; per. s angl. – Moskva : Delo, 2002. – 535 s.
11. Pohorielov Yu. S. Katehoriia rozvytku ta yii ekspleinamy bazys [Elektronnyj resurs] / Yu. S. Pohorielov. – Rezhym dostupu : http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2012_27_1/Zb27_1_04.pdf.
12. Ponomarenko V. S. Stratehichne upravlinnia rozvytkom pidpriemstva / V. S. Ponomarenko, O. I. Pushkar, O. M. Trydid. – Kharkiv : KhDEU, 2002. – 640 s.
13. Prytys V.I. Instyutsionalne seredovysche formuvannia systemy bezpekoorientovanoho upravlinnia promyslovymy pidpriemstvamy v umovakh hlobalizatsiinykh zmin / V.I. Prytys, N.I. Havlovska, Ye.M. Rudnichenko // Herald of Khmelnytskyi National University. – 2018. – № 6. Т. 1. – С. 230–232.
14. Raievnjeva O. V. Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizm, modeli : monohrafiia / Raievnjeva O. V. – Kharkiv : VD «INZhEK», 2006. – 496 s.
15. Rudnichenko Ye. M. Osoblyvosti i zmist rozvytku orhanizatsii z pozytsii pryiniattia efektyvnykh upravlinskykh rishen / Ye. M. Rudnichenko, N. I. Havlovska, S. A. Omelianchuk, I. V. Lisovskyi, S. Y. Yadukha // Herald of Khmelnytskyi National University. – 2020. – № 3. – С. 130–134.
16. Rudnichenko Ye. M. Tsyfrova ekonomika ta yii vplyv na rozvytok orhanizatsii / Ye. M. Rudnichenko, N. I. Havlovska, S.A. Sukhodolia, I.V. Lisovskyi, S.I. Yadukha // Herald of Khmelnytskyi National University. – 2020. – № 4. – С. 172–176.
17. Rudnichenko Ye.M. Stiiki ekonomichni rozvytok vitchyznianskykh pidpriemstv: stan ta zahrozy / Ye.M. Rudnichenko, N.I. Havlovska, V.I. Havlovska // Sotsialno-ekonomichni rozvytok rehionu v konteksti mizhnarodnoi intehratsii. – 2017. – № 25 (14). – С. 144–147.
18. Tompson A. A., Striklend A. Dzh. Strategicheskij menedzhment. Iskustvo razrabotki i realizacii strategi / A. A. Tompson, A. Dzh. Striklend – Moskva : Banki i birzhi, JuNITI, 1998. – 576 s.
19. Turylo A. M. Teoretyko-metodolohichni osnovy finansovo-ekonomichnogo rozvytku pidpriemstva / A. M. Turylo, S. V. Sviatenko // Finansy Ukrainy. – 2010. – № 2. – С. 120–126.
20. Fathutdinov R. A. Razrabotka upravlencheskogo reshenija / R. A. Fathutdinov. – Moskva : ЗАО Бизнес-Школа «Интел-Синтез», 1998. – 272 s.
21. Shubrav'ska O. Stalij ekonomichnij rozvitok: ponjattja i naprjamki doslidzhennja / O. Shubrav'ska // Ekonomika Ukraini. – 2005. – № 1. – С. 36–42.
22. Shumpeter J. A. Teorija jekonomicheskogo razvitija. Kapitalizm, socializm i demokratija / J. A. Shumpeter ; per. s angl. – Moskva : Jeksmo, 2008. – 864 s.
23. Thompson J. D. Organizations in action; social science bases of administrative theory. New York: McGraw-Hill, 1967.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-12>

УДК 620.91

Тетяна ГІЛЬОРМЕ

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

<https://orcid.org/0000-0002-9598-6532>

e-mail: gillyorme@i.ua

Лілія НАКАШИДЗЕ

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

<https://orcid.org/0000-0003-3990-6718>

e-mail: foton_dnu@ukr.net

ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ КОНСТРУКТИВУ СОНЯЧНИХ БАТАРЕЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Актуальною науково-практичною проблемою сталого розвитку енергетики країни є прогнозування параметрів та передбачення умов функціонування сонячних елементів та сонячних батарей в штатних та позаштатних ситуаціях. Акцентовано, що це дозволяє забезпечити сонячної енергетики високі показники ефективності, зокрема показник прибутковості на інвестований капітал у побудову сонячних батарей. Основним специфічним методом дослідження є регресійний аналіз для побудови моделі прогнозу загальної кількості генерованої енергії сонячних батарей у наземних установках за умов експлуатації в змінних умовах. Здійснено аналіз розподілу вихідних даних моделі за кількістю модулів сонячних батарей на прикладі наземних сонячних установок. Для отримання емпіричних даних обрано 31 об'єкт у Дніпропетровській та Запорізькій областях, що мають функціонуючі сонячні батареї з різною кількістю модулів. Це надає можливість розрахувати середньозважену кількість генерованої енергії при експлуатації в змінних умовах. Визначено, що фактор впливу моделі «кількість модулів сонячних батарей» має позитивний вплив на результативний фактор (продуктивність сонячних батарей). Тоді як фактор впливу «середньозважена кількість генерованої енергії». Однак більш значущим є фактор впливу «кількість модулів сонячних батарей». Отримані результати дають підстави стверджувати щодо можливості втілення їх у енергетичний сектор.

Ключові слова: сонячна батарея, генерована енергія, гаряча пляма, надійність, термін експлуатації, технічна безпека.

Tetiana HILORME, Liliya NAKASHYDZE

Oles Honchar Dnipro National University

DETERMINATION OF THE INFLUENCE OF THE SOLAR CELLS DESIGN ON THEIR FUNCTIONING EFFICIENCY

An essential scientific and practical problem of sustainable development of the country's energy sector is predicting the parameters and foreseeing the conditions of functioning of solar cells and solar elements in normal and emergency situations. It is emphasized that this allows to provide solar energy with high efficiency indicators, including return on invested capital in the solar panels construction. The main specific research method used is regression analysis aimed at building a model for predicting the total amount of generated energy from solar cells in ground-based installations under variable conditions. The distribution of the model output data by the number of solar cell modules is analyzed on the example of ground-mounted solar installations. To obtain empirical data, we selected 31 facilities in the Dnipro and Zaporizhzhia regions that use solar cells with different numbers of modules. This allows to calculate the weighted average amount of energy generated during operation in variable conditions. We distinguished 10 intervals of frequency values, with the largest range of values being in the range of 10000-20000 solar cell modules. The regression coefficients were checked by two criteria. According to the criterion of "t-statistics value": the coefficients are significant at a significance level of 0.05. The criterion of asymptotic significance determines the rejection of the null hypothesis in a statistical test. The random value is 170.3694, which is significantly higher than the critical value of the F-statistic of 3.33. A model of the dependence of the total amount of generated energy on the number of solar modules and the weighted average amount of generated energy was built on the basis of regression analysis. It is determined that the model influence factor "number of solar modules" has a positive effect on the resultant factor (solar cell productivity). Whereas the influence factor is "weighted average amount of generated energy". However, the influence factor "number of solar modules" is more significant. The obtained results allow us to assert the possibility of their implementation in the energy sector.

Key words: solar cell, generated energy, reliability, service life, technical safety.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Прогнозування параметрів та передбачення умов функціонування сонячних елементів (СЕ) та сонячних батарей (СБ) – одна з основних задач при формуванні систем енергозабезпечення, у якості основного енергоресурсу використовуються енергія сонячного випромінювання.

При експлуатації в мовах наземного функціонування на продуктивність та ефективність функціонування сонячних елементів та сонячних батарей впливають ціла низка природних факторів. Серед основних можна відокремити такі: погодні та кліматичні умови: дощ, сніг, град, хмарність, туман, спека, холод; зміна дня та ночі; нерівномірність освітлення: локальні забруднення; зростання температури; забруднення: пил, сніг; незворотні втрати тощо. Якщо сукупність цих факторів відповідає нормальним умовам функціонування СБ, це штатна робоча ситуація. Є відхилення від норми – це позаштатна ситуація.

Вартість СБ відносно постійно знижується і сонячна енергетика має високі показники середньозваженої вартості генерованої електроенергії (LCOE). Цей показник відображає фіксований тариф на електроенергію, що відображає собівартість її генерації і при якому сукупна дисконтована виручка від продажу електроенергії кінцевому споживачу дорівнює сукупним дисконтованим витратам упродовж всього життєвого циклу енергогенеруючого об'єкта. Це мінімальна ціна, за якою електроенергія, згенерована за весь термін служби електростанції, повинна бути реалізована для досягнення її точки беззбитковості ($NPV = 0$). Якщо ціна на електроенергію буде вищою за LCOE, це дасть більший, ніж прийнята ставка дисконтування, показник прибутковості на інвестований капітал ($NPV > 0$), у той час як менша ціна не дозволить проекту окупитися із заданою ставкою дисконтування ($NPV < 0$).

Отже, потребує поглибленого аналізу та методичного уточнення комплекс питань, пов'язаних з визначенням специфіки запровадження проектних рішень побудови СБ. Компаніям енергетичної галузі дедалі складніше стає визначати набір показників ефективності інструментів проектних рішень, необхідний для створення довготривалих взаємовідносин на ринку та досягнення задоволення потреб споживача.

Таким чином, подальший розвиток основ проектування ефективних сонячних батарей має важливе наукове та практичне значення. Для розвитку енергетичної галузі в світі це є актуальним науково-практичним питанням, що потребує подальшого доопрацювання та розв'язання.

Аналіз досліджень та публікацій

В роботах [1–3] розглянуто особливості функціонування сонячних батарей при похмурій погоді. Окреслено, що найвищої ефективності від них можна досягти в сонячну погоду за температури нагрівання фотоелектричних елементів не більше $85\text{ }^{\circ}\text{C}$ [1]. Коли небо затягнене хмарами, ефективність функціонування та продуктивність СБ значно знижується, але генерування не припиняється. У саму похмуру погоду вихідна потужність складає всього 5–20 % максимально можливої [2]. Це зумовлено тим, що хмари закривають доступ сонячних променів до панелей, залишаючи лише розсіяне світло. Акцентовано, що використання поворотного механізму для СБ є ефективними в похмуру погоду [3]. Насправді, навіть за відсутності сонячних променів, поворот фотоелектричних елементів у бік сонця, прихованого хмарами, має значення. Це пов'язано з тим, що навіть розсіяне світло має вищу інсоляцію. А тому, для підвищення ефективності сонячної електростанції в похмуру погоду, рекомендується встановлення панелей, що повертаються за рухом сонця. Але в цих роботах не чітко окреслено рівень впливу цих факторів, та похибка, яку необхідно враховувати при проектуванні таких установок.

В роботах [4–6] проаналізовано наявність впливу на ефективність функціонування локальних забруднень поверхні СБ. Якщо сонячний елемент, що входить до складу СБ, освітлений менш інтенсивно, ніж сусідній, то він стає паразитним навантаженням і знижує загальну енерговіддачу [4]. Якщо частина панелей буде в тіні, це негативно вплине на вироблення всіх модулів, навіть тих, що знаходяться під Сонцем. Вони частково функціонують, але лише частково від реального потенціалу [5]. Від цього не лише зменшується ефективність, а й страждають самі панелі: нагріваються кремнієві осередки, збільшується знос струмоведучих частин [6]. Якщо в такому режимі сонячні електростанції (СЕС) пропрацює кілька діб – незначне зменшення продуктивності, однак при регулярній частковій затіненості – зменшується базовий ККД за рахунок послаблення контактів між елементами, і, як наслідок, відбувається відмова певних зон СБ.

Часткове затінення впливає на продуктивність та надійність тонкоплівкових та кристалічних кремнієвих СБ. В роботі [7] зауважено: експерименти показують, що сонячні панелі на основі тонкоплівкових технологій та СБ на основі кристалічних кремнієвих СЕ поведуться по-різному за однакових схем затінення. Але в роботі не визначено негативні граничні фізико-технічні параметри впливу рівня затіненості СБ.

Зміна конструктивних технічних рішень побудови СБ може призвести до зміни енергогенеруючої здатності установки. При цьому необхідно прогнозувати та передбачити зміни технологічних параметрів.

Усе це дає підстави стверджувати, що доцільним є проведення дослідження, присвяченого обґрунтуванню визначення впливу кількісного складу конструктиву на продуктивність сонячних батарей із застосуванням сучасного наукового інструментарію.

Формулювання цілей статті

Мета роботи полягає у формуванні розрахункового методу визначення впливу конструктивних особливостей побудови сонячних батарей на продуктивність за різних змінних умов експлуатації. Це дасть можливість збільшити ефективність СБ у розрізі її продуктивності та збільшити резерви генерації енергії.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- здійснити аналіз розподілу вихідних даних моделі за кількістю модулів СБ на прикладі наземних сонячних установок;
- визначити регресійну модель залежності загального рівня генерованої енергії від кількості модулів СБ та середньозваженої кількості генерованої енергії.

Виклад основного матеріалу

Вихідними даними для побудови залежності загальної кількості генерованої енергії від кількості модулів СБ та середньозваженої кількості генерованої енергії було обрано 31 об'єкт у Дніпропетровській та Запорізькій областях. Вони мають функціонуючі СБ з різною кількістю модулів та можливістю розрахувати середньозважену кількість генерованої енергії. Були використанні такі припущення: фактичний термін експлуатації СБ складає 15–20 років; кількість модулів приблизно однакова у конструктиву; середній рівень інсоляції тощо.

Задачу вибору кількості інтервалів групування емпіричних даних для їх статистичної обробки можна сформулювати як задачу оптимальної фільтрації випадкових відхилень гістограми розподілу емпіричної вибірки від гладкої кривої щільності розподілу генеральної сукупності. Як правило, використовують інтервали рівної ширини або рівної ймовірності [8–10]. Можна довести, що існує оптимальна для даної вибірки кількість інтервалів певного типу.

Суб'єктивним критерієм правильності обрання кількості класів є точність відображення характеру розподілу емпіричних (фактичних частот) частот досліджуваної сукупності. Це дозволяє здійснити проведення аналізу розподілу вихідних даних моделі за кількістю модулів СБ на прикладі наземних сонячних установок (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл вихідних даних моделі в інтервалах частот

№ з/п	Інтервал значень, шт.			Кількість об'єктів	Частка		Частка накопичена	
	від (включено до діапазону)	до (виключено з діапазону)	від – до		Фактичний розподіл	Нормальний розподіл	Фактичний розподіл	Нормальний розподіл
1	0	100	0–100	0	0.0%	0.2%	0.0%	0.2%
2	100	200	100–200	0	0.0%	0.2%	0.0%	0.5%
3	200	500	200–500	0	0.0%	0.7%	0.0%	1.2%
4	500	1000	500–1000	0	0.0%	1.3%	0.0%	2.5%
5	1000	2000	1000–2000	0	0.0%	2.7%	0.0%	5.1%
6	2000	5000	2000–5000	2	6.5%	9.1%	6.5%	14.2%
7	5000	10000	5000–10000	5	16.1%	17.6%	22.6%	31.8%
8	10000	20000	10000–20000	13	41.9%	32.2%	64.5%	64.0%
9	20000	50000	20000–50000	10	32.3%	18.4%	96.8%	82.4%
10	50000	100000	50000–100000	1	3.2%	0.0%	100.0%	82.4%
Всього	X	X	X	31	100 %	82 %	–	–

Джерело: авторські розрахунки

За результатом аналізу розподілу даних моделі в інтервалах частот (табл. 1) можна зробити такі висновки. Відокремлено 10 інтервалів значень, при цьому кількість об'єктів відповідає таким діапазнам: 0–100 – 0 об'єктів; 100–200 – 0 об'єктів; 200–500 – 0 об'єктів; 500–1000 – 0 об'єктів; 1000–2000 – 0 об'єктів; 2000–5000 – 2 об'єктів; 5000–10000 – 5 об'єктів; 10000–20000 – 13 об'єктів; 20000–50000 – 10 об'єктів; 50000–100000 – 1 об'єкт. Значення частки фактичного розподілу загальної моделі виборці складає 100 %, тоді як частка нормального розподілу загальної моделі виборці – 82 %. Як видно, вихідна сукупність із 31 СБ розбита на 5 інтервалів. У кожному інтервалі розраховано: частота, накопичена частота, відсоток від загальної частоти, накопичений відсоток від загальної частоти, відсоток від загального числа спостережень, накопичений відсоток від загального числа спостережень, теоретична частота, накопичена теоретична частота.

Для неперервних розподілів графік абсолютних частот доцільно зображувати як стовпчикову діаграму, а для дискретних – як гістограму, точковий або лінійчатий графік.

На рис. 1 показана гістограма розподілу вихідних даних моделі в інтервалах частот.

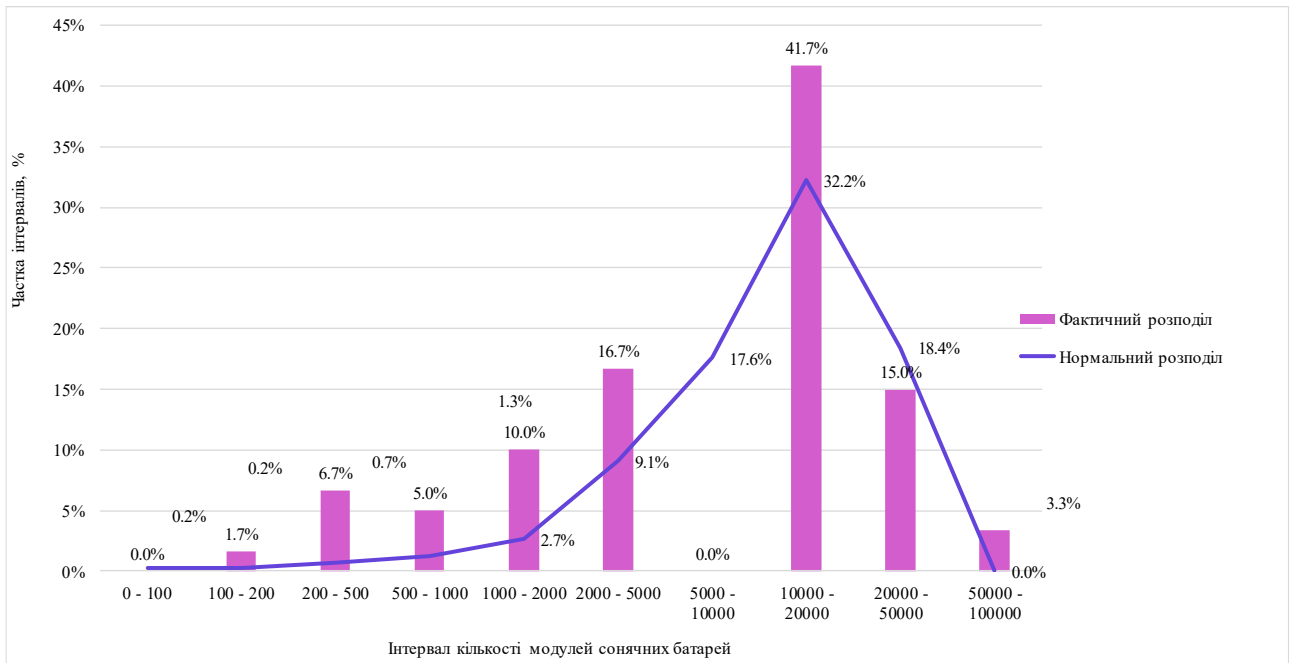

Рис. 1. Гістограма розподілу вихідних даних моделі в інтервалах частот

Джерело: розроблено авторками

Ряд вихідних даних із кількості модулів СБ має нормальний розподіл, скошений вліво. Після логарифмування інтервалів значень дані набули вигляду нормального розподілу, придатного для подальшої статистичної обробки та моделювання. Для підтвердження цього твердження побудовано накопичення частот вихідних даних моделі (рис. 2).

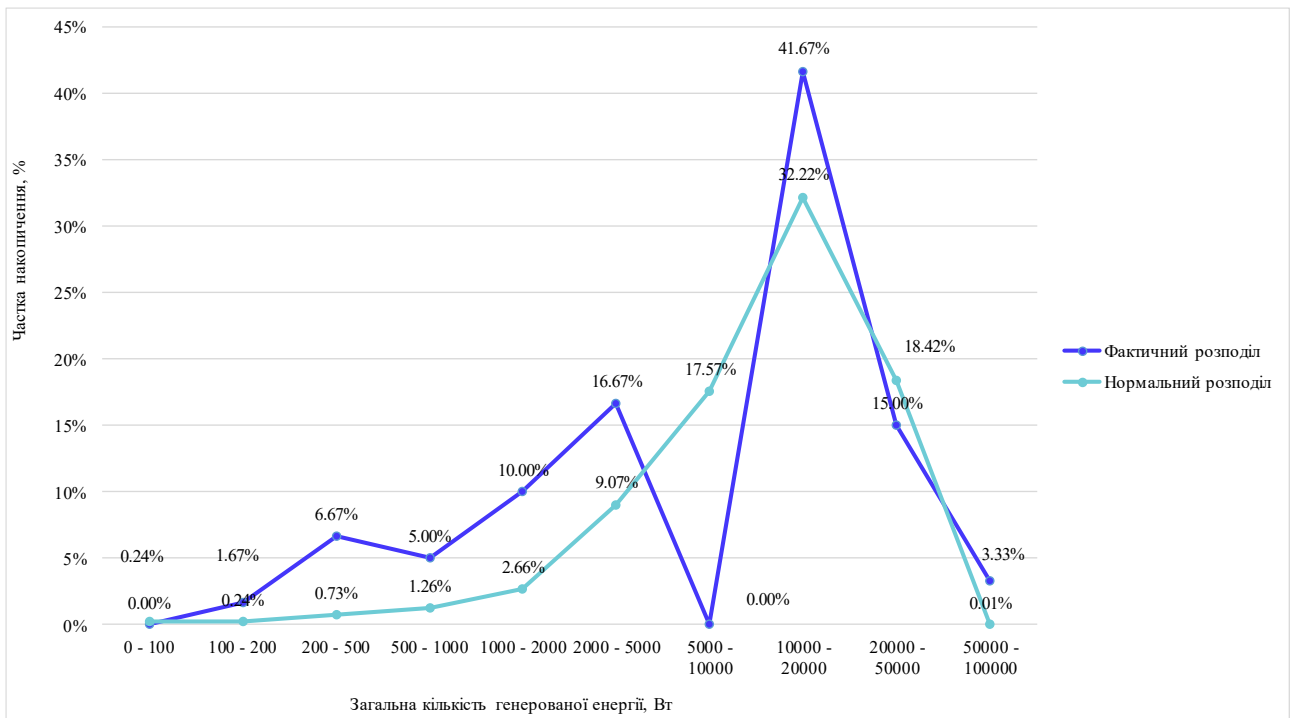

Рис. 2. Накопичення частот вихідних даних моделі

Джерело: розроблено авторками

Наведене на рис. 2 порівняння фактичних (емпіричних) і теоретичних частот та накопичених емпіричних й теоретичних частот, дозволяють зробити висновки про відповідність нормальному закону розподілу та визначити розбіжність частот у кожному з досліджуваних інтервалів.

При побудові регресійної моделі залежності загальної кількості генерованої енергії від кількості модулів СБ та середньозваженої кількості генерованої енергії визначено вихідні дані (табл. 2). У зв'язку з тим, що кількість спостережень складає 31, у табл. 2 представлено фрагмент вихідних даних моделі.

Таблиця 2

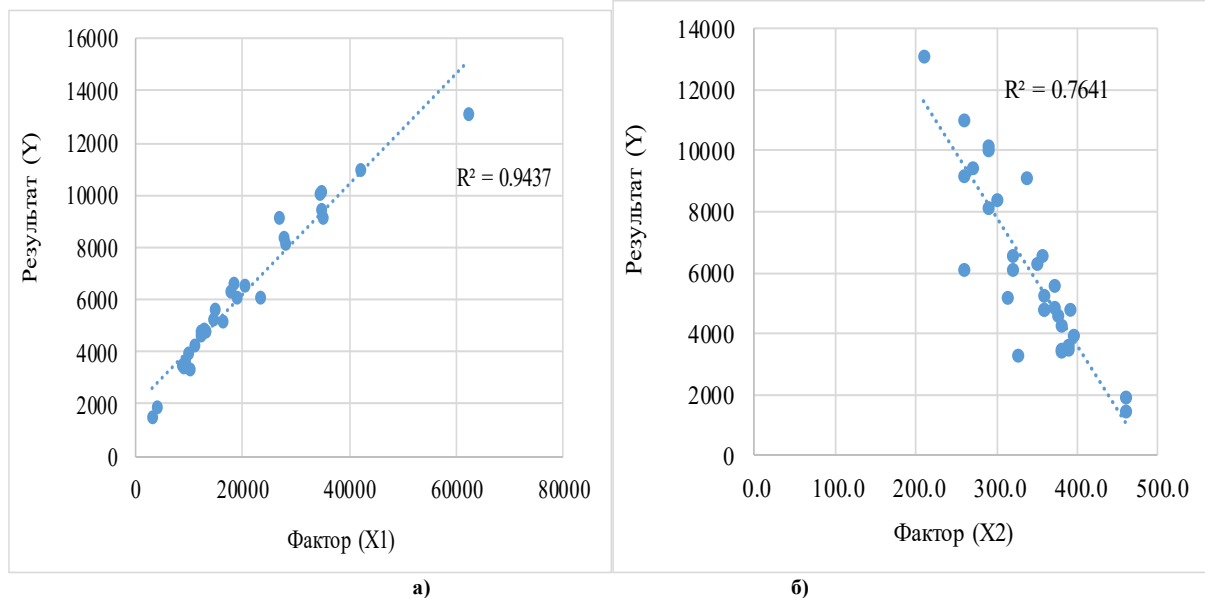
Вихідні дані регресійної моделі залежності загальної кількості генерованої енергії від кількості модулів СБ та середньозваженої кількості генерованої енергії

№ з/п	Кількість модулів СБ, шт. (X1)	Середньозважена кількість генерованої енергії з модулів СБ, Вт/шт. (X2)	Загальна кількість генерованої енергії, Вт (Y)
1	42 300	260	10998000
2	27 911	300	8373300
3	20 427	320	6536640
4	35 000	290	10150000
5	17 962	350	6286700
6	13 321	360	4795560
7	13 000	373	4849000
8	62 300	210	13083000
9	16 465	314	5170010
10	15 000	373	5595000
11	19 021	320	6086720
12	12 228	377	4609956
13	18 459	357	6589863
14	9 000	380	3420000
15	10 121	326	3299446
16	13 236	360	4764960
17	8 900	390	3471000
18	23 354	260	6072040
19	9 293	390	3624270
20	10 000	395	3950000
21	12 180	391	4762380
22	14 655	360	5275800
23	27 000	338	9126000
24	11 200	380	4256000
25	9 200	380	3496000
26	28 000	290	8120000
27	35 000	270	9450000
28	34 624	290	10040960
29	4 100	460	1886000
30	35 200	260	9152000
31	3 200	460	1472000

Джерело: авторські розрахунки

Охарактеризуємо модель. Тип моделі – двофакторна лінійна регресія. Два фактора X1 (кількість модулів СБ) та X2 (середньозважена кількість генерованої енергії з модулів СБ), результативна ознака у (загальна кількість генерованої енергії).

Побудуємо часткові корелограми двох факторів впливу на результативну ознаку (рис. 3).

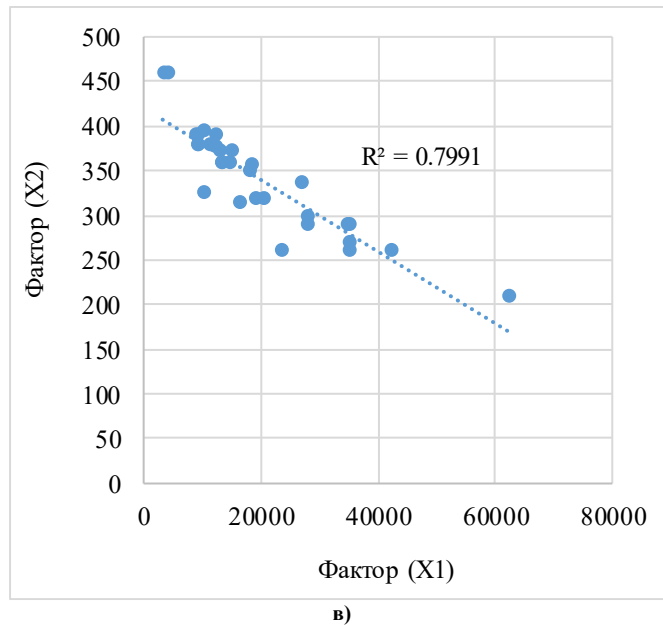

Рис. 3. Часткові корелограми (матричні діаграми розсіювання): а – $Y(X1)$; б – $Y(X2)$; в – $X1(X2)$

Джерело: розроблено авторками

Необхідно знати, що при лінійній формі зв'язку абсолютна величина лінійного коефіцієнта кореляції дорівнює індексу кореляції, тобто $|r| = R$. Відповідно до оцінки щільності зв'язку на основі лінійного коефіцієнта кореляції можна зробити такий висновок. Всі три часткові корелограми мають щільний зв'язок – лінійний коефіцієнт кореляції більше 0,7 відповідно до шкали Чедока має ранг «щільний» зв'язок. Рис. 3а – пряма залежність, рис. 3б та 3в – обернена залежність. Стає очевидним, що розкид точок щодо площини регресії зовсім не великий і тому, швидше за все, побудована модель є корисною, а вибрані 2 змінні X дозволяють прогнозувати Y .

Коефіцієнти регресії розраховані на основі даних табл. 2 за допомогою пакету MS Excel. Функція ЛІНЕЙН() розраховує статистику для ряду із застосуванням методу найменших квадратів, обчислюючи пряму лінію, яка найкраще апроксимує наявні дані.

Розрахунки здійснимо у такої послідовності.

1. Знайти рівняння лінійної множинної регресії в стандартизовану та природній формі.
2. Знайти коефіцієнти множинної та часткової кореляції, множинної детермінації; дати їх характеристику.
3. Розрахувати загальний та частковий F -критерії Фішера; оцінити статистичну надійність рівняння регресії та коефіцієнта множинної детермінації; оцінити доцільність включення до рівняння множинної регресії фактора $X1$ після фактора $X2$ та доцільність включення фактора $X2$ після фактора $X1$.
4. За потреби визначити рівняння парної регресії (виключивши статистично незначущий чинник). Складемо розрахункову таблицю (табл. 3).

Таблиця 3

Розрахункова таблиця регресійної моделі залежності загальної кількості генерованої енергії від кількості модулів СБ та середньозваженої кількості генерованої енергії

№ з/п	$Y(X1)$	$Y(X2)$	$X1(X2)$	Y^2	$X1^2$	$X2^2$
1	2	3	4	5	6	7
1	4.65215E+11	2859480000	10998000	1.20956E+14	1789290000	67600
2	2.33707E+11	2511990000	8373300	7.01122E+13	779023921	90000
3	1.33524E+11	2091724800	6536640	4.27277E+13	417262329	102400
4	3.5525E+11	2943500000	10150000	1.03023E+14	1225000000	84100
5	1.12922E+11	2200345000	6286700	3.95226E+13	322633444	122500
6	63881654760	1726401600	4795560	2.29974E+13	177449041	129600
7	63037000000	1808677000	4849000	2.35128E+13	169000000	139129
8	8.15071E+11	2747430000	13083000	1.71165E+14	3881290000	44100
9	85124214650	1623383140	5170010	2.6729E+13	271096225	98596
10	83925000000	2086935000	5595000	3.1304E+13	225000000	139129
11	1.15776E+11	1947750400	6086720	3.70482E+13	361798441	102400
12	56370541968	1737953412	4609956	2.12517E+13	149523984	142129
13	1.21642E+11	2352581091	6589863	4.34263E+13	340734681	127449
14	30780000000	1299600000	3420000	1.16964E+13	81000000	144400
15	33393692966	1075619396	3299446	1.08863E+13	102434641	106276
16	63069010560	1715385600	4764960	2.27048E+13	175191696	129600

1	2	3	4	5	6	7
17	30891900000	1353690000	3471000	1.20478E+13	79210000	152100
18	1.41806E+11	1578730400	6072040	3.68697E+13	545409316	67600
19	33680341110	1413465300	3624270	1.31353E+13	86359849	152100
20	39500000000	1560250000	3950000	1.56025E+13	100000000	156025
21	58005788400	1862090580	4762380	2.26803E+13	148352400	152881
22	77316849000	1899288000	5275800	2.78341E+13	214769025	129600
23	2.46402E+11	3084588000	9126000	8.32839E+13	729000000	114244
24	47667200000	1617280000	4256000	1.81135E+13	125440000	144400
25	32163200000	1328480000	3496000	1.2222E+13	84640000	144400
26	2.2736E+11	2354800000	8120000	6.59344E+13	784000000	84100
27	3.3075E+11	2551500000	9450000	8.93025E+13	1225000000	72900
28	3.47658E+11	2911878400	10040960	1.00821E+14	1198821376	84100
29	77326000000	867560000	1886000	3.557E+12	16810000	211600
30	3.2215E+11	2379520000	9152000	8.37591E+13	1239040000	67600
31	47104000000	677120000	1472000	2.16678E+12	10240000	211600
Сума	4.78048E+12	6.0169E+10	1.89E+08	1.38639E+15	1.7055E+10	3714658
Середнє	1.54209E+11	1940935391	6089116	4.47223E+13	550155496	119827.7

Джерело: авторські розрахунки

Знайдемо середні квадратичні відхилення змінних:

$$U_{X1} = \text{КОРІНЬ}((4,4722E+13) - 6089116^2) = 2764959.758$$

$$U_{X2} = \text{КОРІНЬ}(550155496 - 19730,87^2) = 12682.59542$$

$$U_{X3} = \text{КОРІНЬ}(119827,7 - 341,4194^2) = 57.1008$$

Знайдемо коефіцієнти парної кореляції:

$$R_{Y(X1)} = ((154209E+11) - 6089116 \times 19730,87) / (2764959.758 \times 12682.59542) = 0.97145$$

$$R_{Y(X2)} = ((1.941E+09) - 6089116 \times 341,419) / (2764959.758 \times 57.1008) = -0.87412$$

$$R_{X1(X2)} = (6089116 - 19730,87 \times 341,419) / (12682.59542 \times 57.1008) = -0.89395$$

Стандартизовані В-коефіцієнти визначимо:

$$B_1 = (0.97145 - (-0.87412) \times (-0.89395)) / (1 - (-0.89395)^2) = 0.94610$$

$$B_2 = ((-0.87412) - (0.97145 \times (-0.89395))) / (1 - (-0.89395)^2) = -0.006$$

Таким чином, рівняння регресії у стандартизованій формі має вигляд: $y = 0.9461X1 - 0.06X2$.

Порівняння модулів стандартизованих значень коефіцієнтів регресії ($|B_1| = 0.94610 > |B_2| = 0.006$) свідчить про те, що на загальну кількість генерованої енергії більш впливає кількість модулів СБ (фактор $X1$), ніж фактор $X2$.

Розрахуємо природні коефіцієнти регресії:

$$b_1 = 0.94610 / (2764959.758 \times 12682.59542) = 206.2619$$

$$b_2 = -0.006 / (2764959.758 \times 57.1008) = -275.7292$$

$$a = 6089116 - 206.2619 \times 19730,87 - (-275.7292) \times 341,419 = 2113528.1508$$

На основі прямого розрахунку коефіцієнтів регресії визначено аналітичний вигляд моделі, при цьому розділимо рівняння на 1000 (переведемо у кВт):

$$Y = 2113.528 + 0.2063X1 - 0.2757X2, \quad (1)$$

Зі збільшенням загальної кількості генерованої енергії більш на 1 кВт кількість модулів СБ збільшується в середньому на 0,2063 кВт, а зі збільшенням Y на 1 кВт середньозважена кількість генерованої енергії зменшується в середньому на 0,2757 кВт.

Коефіцієнт множинної кореляції знаходиться:

$$R_{YX1X2} = \text{КОРІНЬ}(0.94610 \times 0.97145 - (-0.006) \times (-0.87412)) = 0.9613$$

Знайдемо коефіцієнт множинної детермінації:

$$R^2_{YX1X2} = (\text{КОРІНЬ}(0.9613))^2 = 0.9241$$

Величина коефіцієнта множинної кореляції показує, що зв'язок між Y , $X1$, $X2$ – високий, причому 92,41% варіації загальної кількості генерованої енергії пояснюється варіацією кількості модулів СБ та середньозваженої кількості генерованої енергії.

Коефіцієнти часткової кореляції визначаються через парні коефіцієнти кореляції:

$$R_{YX1 \cdot X2} = (0.97145 - (-0.87412) \times (-0.89395)) / \text{КОРІНЬ}((1 - (-0.87412)^2) \times (1 - (-0.89395)^2)) = 0.872969934$$

$$R_{YX2 \cdot X1} = ((-0.87412) - 0.97145 \times (-0.89395)) / \text{КОРІНЬ}((1 - 0.97145^2) \times (1 - (-0.89395)^2)) = -0.053551035$$

$$R_{X1 \cdot X2 \cdot Y} = ((-0.89395) - 0.97145 \times (-0.87412)) / \text{КОРІНЬ}((1 - 0.97145^2) \times (1 - (-0.87412)^2)) = -0.388670485$$

Коефіцієнти часткової кореляції характеризують тісноту зв'язку між двома змінними, виключивши вплив третьої змінної. Зв'язок між загальною кількістю генерованої енергії і кількістю модулів СБ за винятком впливу величини середньозваженої кількості генерованої енергії зворотний і помітний. Тоді між загальною кількістю генерованої енергії та середньозваженою кількістю генерованої енергії без урахування кількості модулів СБ зворотна, але слабка; зв'язок між факторами $X1$ та $X2$ – помірна.

Порівняємо відповідні коефіцієнти парної та часткової кореляції: $R_{Y(X1)} = 0.97145$, $R_{Y(X2)} = -0.87412$,

$R_{X_1(X_2)} = -0.89395$; $R_{YX_1 \cdot X_2} = 0.87296$, $R_{YX_2 \cdot X_1} = -0.05355$, $R_{X_1 \cdot X_2 \cdot Y} = -0.38867$.

При закріпленні фактора X_2 на постійному рівні вплив на Y фактора X_1 виявилось дещо менш сильним (0,97145 проти 0,87296), залишається помітним. При закріпленні фактора X_1 на постійному рівні вплив на Y фактора X_2 стало дуже слабким оберненим (-0.05355 проти -0.87412). Міжфакторний зв'язок (-0.38867) свідчить щодо низької колінеарності факторів, причому виключивши вплив результативної змінної у цей зв'язок стає помірним.

Оцінимо значущість рівняння регресії та коефіцієнта множинної детермінації за допомогою F -критерію Фішера. Значення критерію, що спостерігається:

$$F_{\text{observed}} = (0.9241) / (1 - 0.9241) \times ((31 - 2 - 1) / 2) = 170.3694$$

Табличне значення критерію за рівня значимості $\alpha = 0,05$, число ступенів свободи $k_1 = m = 2$ та $k_2 = n - m - 1 = 31 - 2 - 1 = 28$. Тоді $F_{\text{table}} = F(0.5; 2; 28) = 3.33$.

Так як $F_{\text{table}} < F_{\text{observed}}$, то з ймовірністю $1 - \alpha = 0,95$ робимо висновок про статистичну значущість рівняння регресії та коефіцієнта множинної детермінації, які сформувалися під не випадковим впливом факторів X_1 та X_2 .

Оцінимо доцільність включення до рівняння множинної регресії фактора X_1 після фактора X_2 та доцільність включення фактора X_2 після фактора X_1 за допомогою приватних F -критеріїв F_{X_1} та F_{X_2} .

$$F_{X_1 \text{ observed}} = ((0.9241 - (-0.87412)^2) / (1 - 0.9241)) \times 14 = 29.49647$$

$$F_{X_2 \text{ observed}} = ((0.9241 - 0.97145^2) / (1 - 0.9241)) \times 14 = -3.62141$$

Знайдемо табличні значення критерію лише на рівні значимості $\alpha = 0.05$, $k_1 = m = 1$, $k_2 = n - m - 1 = 31 - 2 - 1 = 28$. Тоді $F_{\text{table}} = F(0.5; 1; 28) = 4.2$.

Оскільки $F_{X_1 \text{ observed}} > F_{\text{table}}$, то включення до моделі фактора X_1 (кількість модулів СБ) після фактора X_2 статистично виправдано і коефіцієнт b_1 при факторі X_1 статистично значущий.

Також $F_{X_2 \text{ observed}} < F_{\text{table}}$, то недоцільно включати до моделі фактор X_2 (середньозважена кількість генерованої енергії) після фактора X_1 . Це означає, що парна регресія залежності загальної кількості генерованої енергії від кількості модулів СБ є досить статистично значущою, надійною і що не потрібно поліпшувати її, включаючи додатковий фактор X_2 .

Знайдемо рівняння парної регресії $y = a + bx_1$, де y – загальна кількість генерованої енергії (кВт), x_1 – кількість модулів СБ (штук):

$$b = ((1.54209E+11) - 19730.87 \times 6089116) / (12682.5954^2) = 211.78705$$

$$a = 6089116 - 211.78705 \times 6088904.50327$$

На основі прямого розрахунку коефіцієнтів регресії визначено аналітичний вигляд моделі, при цьому розділимо рівняння на 1000 (переведемо у кВт):

$$Y = 6088.9045 + 0.2118X_1. \quad (2)$$

Підтвердженням доцільності активізації отримання енергії є результати отриманого вище проведеного регресійного аналізу. А саме, найбільший вплив на обсяг загальної кількості генерованої енергії відіграє саме середньозважена кількість генерованої енергії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Здійснено аналіз розподілу вихідних даних моделі за кількістю модулів сонячних батарей на прикладі наземних сонячних установок. Відокремлено 10 інтервалів з відповідними діапазонами кількості модулів у відповідних конструктиву СБ. Вихідні дані із кількості модулів СБ мають нормальний розподіл, скошений вліво. Це дозволяє визначити вибірку як репрезентативну – її параметри співпадають з параметрами генеральної сукупності в межах заданої допустимої похибки.

Побудована регресійна моделі залежності загальної кількості генерованої енергії від кількості модулів СБ та середньозваженої кількості генерованої енергії. Але гістограма залишків дещо відрізняється від нормального закону. Графіки частинної кореляції свідчать про гарне наближення до лінійного зв'язку за усіма незалежними змінними. Зі збільшенням загальної кількості генерованої енергії більш на 1 кВт кількість модулів СБ збільшується в середньому на 0,2063 кВт, а зі збільшенням Y на 1 кВт середньозважена кількість генерованої енергії зменшується в середньому на 0,2757 кВт.

Розвиток даного дослідження полягає у розробці сценаріїв функціонування сонячних батарей на основі зміни та взаємодії факторів (концептів) з застосуванням імпульсного та агентного моделювання. Це дозволить розробити впровадження необхідних механізмів попередження, захисту та контролю у позаштатних ситуаціях доступу на відповідних рівнях енергетичної інфраструктури.

References

1. Abdmouleh Z., Gastli A., Ben-Brahim L., Haouari M., Al-Emadi N. A. Review of optimization techniques applied for the integration of distributed generation from renewable energy sources. *Renewable Energy*, 2017, 113, 266–280. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2017.05.087>

2. Chang R. D., Zuo J., Zhao Z. Y., Zillante G., Gan X. L., Soebarto V. Evolving theories of sustainability and firms: History, future directions and implications for renewable energy research. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 2017, 72, 48–56. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.01.029>
3. Xu X., Wei Z., Ji Q., Wang C., Gao G. Global renewable energy development: Influencing factors, trend predictions and countermeasures. *Resources Policy*, 2019, 63, 101470. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2019.101470>
4. Ibidunni A. S., Ogunnaiké O. O., Abiodun A. J. Extending the knowledge strategy concept: linking organizational knowledge with strategic orientations. *Academy of Strategic Management Journal*, 2017, 16(3). URL: <http://eprints.covenantuniversity.edu.ng/11867/#.XsJBdYgzZPZ>
5. Che L., Zhang X., Shahidehpour M., Alabdulwahab A., Abusorrah A. Optimal interconnection planning of community microgrids with renewable energy sources. *IEEE Transactions on Smart Grid*, 2017, 8(3), 1054–1063. <https://doi.org/10.1109/TSG.2015.2456834>
6. Kuma A., Sah B., Singh A. R., Deng Y., He X., Kumar P., Bansal R. C. A review of multi criteria decision making (MCDM) towards sustainable renewable energy development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 2017, 69, 596–609. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.191>
7. Chen H. H., Lee A. H., Kang H. Y. The fuzzy conceptual model for selecting energy sources. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 2017, 12(4), 297–304. <https://doi.org/10.1080/15567249.2011.652339>
8. Nakashidze L., Hilorme T., Nakashydzé I. Substantiating the criteria of choosing project solutions for climate control systems based on renewable energy sources. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2020, 3 (3 (105)), 42–50. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.201527>
9. Hilorme T., Nakashydzé L., Mazyrik S., Gabrinets V., Kolbunov V., Gomilko I. Substantiation for the selection of parameters for ensuring electro-thermal protection of solar batteries in spacecraft power systems. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2022, 3(8 (117)), 17–24. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2022.258480>
10. Nakashydzé L.V., Hilorme T.V. *Providing energy-saving technologies: technical, ecological and economic aspects*. New York: Yunona Publishing, 2019. 134 p.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-13>

УДК 581.6:332.1(477)

Ігор ЗВАРИЧ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

<https://orcid.org/0000-0003-2033-5054>

e-mail: ihor.zvarych@pnu.edu.ua

Леся ДМИТРИШИН

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

<https://orcid.org/0000-0003-1842-8112>

e-mail: lesia.dmytryshyn@pnu.edu.ua

Олена ЗВАРИЧ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

<https://orcid.org/0000-0002-5088-7565>

e-mail: olena.zvarych@pnu.edu.ua

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У ФОРМУВАННІ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИКО- ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується вплив міжнародних торгово-економічних відносин на формуванні потенціалу розвитку регіону в контексті еволюції теоретичних концепцій регіональних трансформацій. При цьому із використанням системного та синергетичного підходів, методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції, історичного і компаративного аналізу встановлено, що виділяють два підходи до економічного зростання та розвитку у відношенні до дослідження потенціалу розвитку регіону: економічне зростання, пов'язане зі збільшенням валового продукту на одного мешканця, і його обсягами. Натомість, економічний розвиток є ширшим поняттям та означає зростання рівня життя людини, деякі із яких мають невимірюваний (якісний) характер. Одночасно наведений у роботі перелік концепцій розвитку регіону дає об'єктивну змогу стверджувати, що це процеси, зумовлені диференційованими чинниками, вплив яких накопичується у період визначення потенціалу економічного стану регіону. Але, варто пам'ятати, що чинники, які розглядаються у теоріях економічного розвитку, ґрунтуються головним чином на описі його регулярних процесів, що відбуваються в умовах сформованих, розвинених ринкових економік. Водночас застосування таких чинників із погляду на сучасні зміни, які відбуваються у світовій економіці, для з'ясування тенденцій регіонального розвитку у країнах Східної Європи, економічні процеси у яких підлягають трансформації економіки у відповідності із вимогами європейської інтеграції, безумовно вимагає їх розширення та адаптації.

Ключові слова: торгово-економічні відносини, експорт, потенціал розвитку, регіон, теорії економічного розвитку, економічне зростання.

Ihor ZVARYCH, Lesia DMYTRYSHYN, Olena ZVARYCH

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

THE ROLE OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS IN FORMING OF THE REGION DEVELOPMENT POTENTIAL: THEORETICAL AND APPLIED ASPECT

The article investigates the impact of trade and economic relations on the development potential of the region formation in the context of regional theoretical concepts' evolution. At the same time, with the use of systemic and synergistic approaches, methods of analysis and synthesis, induction and deduction, historical and comparative analysis, it was established that there are two approaches to economic growth and development in relation to the study of the development potential of the region: economic growth associated with an increase in gross product per capita, and its volumes. On the other hand, economic development is a broader concept and means an increase in the standard of living of a person, some of which have an immeasurable (qualitative) nature. At the same time, the list of regional development concepts given in the work gives an objective opportunity to assert that these are processes caused by differentiated factors. The influence of which accumulates during the period of determining the potential of the economic state of the region. However, it should be remembered that the factors considered in the theories of economic development are based mainly on the description of its regular processes that take place in the conditions of established, developed market economies. At the same time, the application of such factors from the point of view of modern changes taking place in the world economy, to clarify the trends of regional development in the countries of Eastern Europe, the economic processes of which are subject to the transformation of the economy in accordance with the requirements of European integration, definitely requires their expansion and adaptation.

Key words: trade and economic relations, export, development potential, region, theories of economic development, economic growth.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Завдання визначення потенціалу розвитку регіонів в умовах глобалізації та інтеграції економічних систем були і є основними в економічних дослідженнях, особливо коли йдеться про трансформацію світової економічної системи. Із погляду на істотні просторові диспропорції розвитку особливе значення у цих пошуках відіграють торгово-економічні відносини, у першу чергу, спроби визначення механізму їх впливу, умов та чинників потенціалу розвитку регіонів. Просторова диференціація розвитку стає основною проблемою сучасної економіки, а вирівнювання регіональних диспропорцій економічного розвитку є

головною метою системних досліджень, які здійснюються у рамках регіональної політики. І мова тут йде не лише про перерозподіл фінансових коштів, а перш за все про стимулювання розвитку у слабо розвинених регіонах, навіть за рахунок значно повільнішого темпу зростання найбільш розвинених територій. Проте, на жаль, здійснювані у цьому напрямку дії не завжди приносять бажаний результат, що знаходить своє підтвердження у нестійких процесах збіжності (конвергенції) та розбіжності (дивергенції) регіонального продукту на одну особу. Саме такі труднощі є винятково важливим чинником, яким вчені мобілізуються до подальших пошуків нових парадигм регіонального розвитку, у тому числі за рахунок теорій розвитку, які враховують роль торгово-економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретико-прикладні аспекти дослідження регіонального розвитку є основою багатьох наукових доробок. Особливої уваги тут заслуговують праці таких вчених, як А. Амін, С. Антонюк, Дж. Андерсон, Х. Бос, Р. Барро, А. Браманте, Х. Ванг, М. Голанський, М. Джаман, Й. Колеман, Н. Кругман, Р. Лукас, Р. Мартін, А. Маршалл, Л. Мішеліс, Р. Нельсон, Д. Норт, М. Обтфельд, Ч. Перроу, М. Портер, Р. Путман, Х. Річардсон, П. Ромер, Х. Салаї-Мартін, П. Санлі, А. Скотт, Т. Страувхаарт, С. Степаненко, М. Сурке, Н. Тимочко, Я. Тінберген, Н. Тірфт, Г. Тондл, Л. Уін, Д. Урбан, Е. Фелбс, В. Фещенко, Р. Флорида, Г. Хойт, Р. Хофе, Г. Цестос, К. Шваб [1–26].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Однак, все ще недостатньо вивченими залишаються питання ролі міжнародних торгово-економічних відносин у формуванні як теоретичних, так і прикладних концепцій потенціалу розвитку регіону.

Формулювання цілей статті

Метою статті є еволюційний аналіз теорій регіонального розвитку з позиції визначення впливу міжнародних торгово-економічних відносин на потенціал розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу

Зазвичай виділяють два підходи до економічного зростання і розвитку, які стосуються економіки регіону: економічне зростання пов'язується зі збільшенням валового продукту на одного жителя та його обсягами. Натомість, економічний розвиток є ширшим поняттям, позначаючи зростання рівня життя людини, із яких деякі мають невимірюваний (якісний) характер. Зростання ґрунтується на кількісних змінних, а розвиток охоплює як кількісні, так і якісні характеристики, якими відображається фазовий процес переходу регіону від нижчого рівня розвитку до вищого. Отже, беручи до уваги взаємозалежності між економічним зростанням та розвитком, вважається, що зростання є його основною умовою, наслідки якого формують рівень та умови життя у регіонах. Водночас такими залежностями визначаються і потреби в одночасному дослідженні моделей економічного зростання та регіонального розвитку [8].

Генезис теорій регіонального розвитку. Джерела теорій регіонального розвитку беруть свій початок у традиційних школах економіки. Поруч із цим чималу сукупність цих концепцій в принципі варто поділити на дві групи, які відповідають альтернативним моделям економіки, тобто *концепції неокласичної течії*, яка сформована згідно із ліберальною доктриною мінімалізації інтервенціоналізму і трактує вільний ринок як оптимальний регулюючий механізм, та *концепції неокейнсіанської течії*, що пояснює інтервенціоналізм як винятково необхідний регулюючий механізм, зокрема, такий, який оптимізує потенціал регіонального розвитку.

Теорії та концепції регіонального розвитку формуються на підґрунті теорії економічного розвитку. Варто виділити дві економічні теорії, які досліджують процеси зростання валового продукту – теорію економічного зростання, яка стає щораз більш технічною і втрачає зв'язок із практичним застосуванням, та теорію економічного розвитку, що стала окремим науковим напрямком досліджень [3]. Головним завданням теорії економічного розвитку є пошук оптимальних шляхів переходу відсталих держав до рівня розвинутої ринкової економіки. Відповідь на це питання відсталі країни зазвичай отримують, користуючись досвідом високорозвинених економік. Водночас цей шлях вони можуть пройти швидше і з меншими витратами, навіть якщо володіють однаковою кількістю та якістю матеріального і людського капіталу. Відкритим залишається питання про можливість досягнення рівноважного стану розвитку у масштабі усіх країн. Одночасно із цим питання теорії економічного розвитку на макроекономічному рівні варто перенести на регіональний рівень як предмет розгляду регіональних економістів [4; 8; 27].

Теорія економічного розвитку спирається на класичну економіку та пов'язану із нею міжнародну теорію торгівлі, у тому числі теорію компаративних витрат, і концепцію конвергенції, яка, можна сказати, тепер переживає свій ренесанс. Теорія компаративних витрат, часто згадувана і як теорія компаративних переваг, має свої джерела у працях Давида Рікардо. Своєю концепцією він переконливо довів хибність поглядів меркантилістів відносно міжнародної торгівлі. Водночас вона є продовженням думок Адама Сміта, який вважав, що переваги вільної міжнародної торгівлі стосуються обох сторін обміну [4]. Основний

принцип цієї теорії призводить до того висновку, що порівняння витрат праці між двома державами та залежність від них торгівлі між ними може бути джерелом їх конкурентних переваг [1; 4; 8].

Розвитком концепції компаративних витрат стала теорія розвитку через торгівлю, яка названа теорією екзогенного розвитку. Згідно із нею міжнародна торгівля має забезпечити розвиток слабше розвиненим регіонам/ державам, які виготовляють низькотехнологічні продукти, і подальший розвиток високорозвиненим регіонам/країнам, у яких переважає високотехнологічне виробництво. Втім, наявні реалії нанівещь спростували ці твердження.

Неокласична економіка в умовах трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем призвела до формування теоретичних моделей економічного зростання, що названі моделями екзогенного зростання. Вони із часом еволюціонували у міру здобуття досвіду у аналізі процесів економічного зростання. Економіка характеризується в них прагненням до рівноважного зростання у довгостроковому періоді, а його рівень залежить від екзогенного рівня технічного прогресу. До найбільш відомих моделей зростання екзогенного типу можливо віднести модель зростання Солоу і розширену неокласичну модель Менк'ю, Ромера та Уейла. Для прикладу, неокласична модель Солоу засновується на тому, що зростання продуктивності праці, яке спричиняється технологічним прогресом, є рівномірним у часі. Ці моделі цілеспрямовані на збільшення рівня інвестицій і пропозиції та ґрунтувались на гіпотезі, що такі дії спричиняють короткострокове зростання [4; 8; 20; 27], а на практиці виявилось, що зростання інвестицій у довгостроковому періоді впливає на збільшення обсягу продукції та ВВП/ВРП. Це спричиняє необхідність створення ендогенних економічних моделей, які не приймають як дані ані рівень інвестицій, ані стан науково-технічного прогресу, тож мали бути вдосконалені [4; 8; 27].

З неокласичною економікою пов'язана і неокласична теорія торгівлі. Неокласичні теорії у так званій течії *catch-up* доводять, що у довгостроковому періоді настає процес конвергенції у розвитку між регіонами/державами з різним рівнем розвитку та існують оптимальні співвідношення між капіталом і робочою силою. Коли досягається відповідна рівновага, вищий дохід *per capita* стає можливим винятково тільки шляхом застосування технічного прогресу. Модель неокласичної теорії торгівлі наголошувала, що конвергенція має великою мірою натуральний характер. А першими її концепцію сформулювали у 40-х рр. ХХ ст. Я. Тінберген та Х. Бос на підрунті аналізу економіки США. Конвергенція означає процес прискореного розвитку слабших економік і, як наслідок, вирівнювання доходів *per capita* з розвиненішими економіками. При цьому це явище визначається як β -конвергенція [4, 5].

Іншим типом цього явища є абсолютна конвергенція, яка ґрунтується на можливості досягнення того ж рівня доходів для двох регіонів/країн лише у разі існування в обох таких же економічних (приміром, географічного потенціалу і рівнів заощаджень та технологічного розвитку тощо) засад. Для випадку тих економік, які відрізняються між собою і сформульовано поняття умовної конвергенції – у той же час багаті держави (регіони) розвиваються швидше, аніж бідніші, із огляду на велику різницю у початковому стані [24].

На основі неокласичної моделі зростання у 90-х роках ХХ ст. здійснені дослідження стосовно конвергенції доходів у регіонах Європейського Союзу. За їх результатами констатувалось, що конвергенція доходів у регіональному масштабі не є постійним явищем. Альтернативно спостерігається і явище дивергенції – повної поляризації регіональних доходів [1; 4–6; 8; 27].

Поясненням обох цих процесів зайнялись нова теорія зростання та нова економічна географія [11]. Результати їх досліджень призвели до висновку, що конвергенція доходів у регіональному масштабі не є явищем загальним, а це великою мірою пояснює проблеми регіонального розвитку на просторі Європейського Союзу та інших регіонів. Це і дало усі підстави до початку широкої дискусії та досліджень, метою яких було дати відповідь на питання, чи у сучасному економічному стані маємо справу із тенденціями до збіжності – конвергенції або поляризації – дивергенції регіональних доходів у Європі та світі. Як результат таких процесів з'явилися і дві нові теоретичні концепції: нова теорія зростання та нова економічна географія [1; 4; 8; 27].

Варто пам'ятати, що неокласична модель розвитку у своїй класичній формі досліджувала держави, а не регіони. Початкові спроби її адаптації у поясненні явищ на регіональному рівні не враховували специфіки функціонування економіки регіону. Першим проти її неврахування запротестував Семюел Річардсон [19], який констатував у своїй теорії регіонального зростання, що принцип неокласичної моделі та ідеальна конкуренція можуть бути хибним для відносних просторових залежностей, таких, наприклад, як диференційовані транспортні витрати. З'ясовуючи відмінності між різними регіонами і країнами, він вказав на той факт, що регіони є більш відкритими, аніж держави, однаково – як при врахуванні руху товарів, так і їхніх чинників; не використовують таких інструментів економічної політики, які мають у своєму розпорядженні ті чи інші держави, приміром, політики торгового обміну, монетарної та податкової політики, як і політики конкуренції тощо [4; 8; 27].

Процеси трансформації світової економічної системи, європейської інтеграції та глобалізації значною мірою ліквідували або послабили існуючі економічні кордони країн. Введенням у життя принципу безперешкодного руху людей, товарів, капіталу і валютного союзу створено умови до повної лібералізації міжкраїнних потоків. Сприяючий цьому процес перенесення політики багатьох держав на рівень

Європейського Союзу та поширення ідеї Європи не країн, а тільки регіонів, як констатує Г. Тондл [23], і виключило держави як безпосередні об'єкти із відповідного економічного аналізу [4; 27].

Іншою провідною макроекономічною школою ХХ ст. стало кейнсіанство, творцем якої був Джон Мейнард Кейнс. Її найістотнішим досягненням є відмова від гіпотези класичної економіки, коли нерегульований вільний ринок прагне до рівноваги попиту і пропозиції та за політики швидких змін основних відсоткових ставок, які прямують за натуральним попитом на грошову одиницю, можливо отримати повне працевлаштування [4; 8; 27].

Після другої світової війни кейнсіанство відіграло роль провідної макроекономічної теорії, якою послуговувались багато розвинених і тих, що розвивались, держав. У таких країнах, як США, Японія та Південна Корея, вона дала винятково добрі результати і уможливила створення у шестидесятих та сімдесятих роках стабільніших економік, які характеризувались низьким безробіттям і низькою інфляцією та порівняно швидко розвивались.

У сімдесятих роках держави, що застосовували інтервенціонізм, почали спостерігати систематичне збільшення безробіття за одночасного, по суті невинного, зростання інфляції та брак позитивної реакції ринку на дії такого процесу. Економіки цих країн стали повільніше розвиватись і потрапляли у більшу заборгованість. У кінці сімдесятих років свою спадаючу популярність почали повертати саме ті економічні школи, які виходили із принципів класичної економіки, та особливо монетаризм і неокласична економіка [4; 27].

Моделі попиту знайшли численні застосування у поясненні процесів регіонального розвитку вже у 50-х роках ХХ століття. Регіональні економісти і економічні географи у сімдесятих роках минулого сторіччя пристосували та модифікували із позиції нової економічної ситуації. Одним із прикладів попитових моделей зростання є і теорія економічної бази Карлоса Гуннарда Мюрдала, пізніше модифікована Нікаласом Калдором, яка описує явище, у якому зміна однієї величини спричиняє зміну іншої. Позитивні зміни зміцнюють процес зростання, а негативні – рецесії. Це спричиняє диференціацію розвитку у просторі, збільшуючи диспропорції між центрами зростання та іншими територіями. У моделі Мюрдала чи не вперше з'являється можливість виникнення розбіжності в диференціації регіональних доходів. У концепції Н. Калдора можна відшукати ті ж визначники теорій розвитку Чарльза Перроу і Альберта Хіршмана, для яких спільною ознакою є припущення щодо циклічності процесу економічного розвитку, що ініціюється чинниками розвитку та ефекти якого акумулюються в економіці. У результаті – розвиток зазвичай ґрунтується на технологічних і організаційних інноваціях. У моделі Ніколаса Калдора додатково вказується на такі чинники розвитку, як ефект навчання через діяльність (*learning by doing*), поширення інформації (*spillover*), спеціалізацію експорту та наслідки вигод від масштабу виробництва [8].

Сучасні регіональні економісти меншою мірою займаються створенням цілком нових теорій регіонального розвитку, а частіше пробують оптимізувати регіональну політику, застосовуючи відомі економічні концепції, які змінюють і адаптують її до нових соціально-економічних умов. Головною метою цих досліджень є формування потенціалу регіонального розвитку, який базується на підґрунті теорій економічного розвитку і має забезпечувати оптимальний регіональний розвиток. Найкращими зразками цього є нова теорія зростання та нова економічна географія, що користуються досвідом однаковою мірою як неокласичних моделей, так і моделі попиту, становлячи основу ендогенної концепції політики регіонального розвитку [4; 8].

Сучасні теорії економічного розвитку у контексті його новітньої парадигми. Відповідно до твердження, яке сформульоване у [14], парадигмою в сучасній філософії науки є система теоретичних, методологічних та аксіологічних установок, що взяті за зразок розв'язування наукових завдань і які поділяють усі члени наукового співтовариства. Цілком логічним наслідком такого визначення є припущення, що на цей час може існувати лише одна парадигма, на підґрунті якої формулюються та верифікуються відповідні наукові теорії. В економіці у теперішній час домінує парадигма, яка походить із неокласичної економіки та ґрунтується на саморегульованому механізмі ринку, що призводить саме до оптимальної алокації відповідних засобів [4, 5; 8; 27].

Ідея нової парадигми регіонального розвитку означає, що умовою економічного розвитку регіону у конфронтації із процесом глобалізації та у відношенні до щораз швидшого технологічного розвитку є вміння створення нових знань і здібностей до їх циркуляції та абсорбції в економіці. Зміна парадигми регіонального розвитку у напрямку економіки, яка ґрунтується на знаннях, спричиняє до того, що для досягнення високого рівня конкурентоспроможності регіону стають потрібними не тільки інвестиції в основну інфраструктуру, яка складає основу для регіону як місця експортної спеціалізації, а і розвиток соціального та інтелектуального капіталу і подальший розвиток інституційного оточення, які створюють міцні засади розвитку регіону, який розвивається у напрямку економіки, що ґрунтується на знаннях [4; 27].

Аналіз сучасних теорій регіонального розвитку в умовах трансформації світової економічної системи та глобалізації проведений із врахуванням їх поділу на трактування регіону як: *місця експортної спеціалізації, місця зростаючих доходів і центру створення знань*. Такий поділ уже був застосований в аналізі регіональної конкурентоспроможності та виникає з трьох підходів, пояснюючих, які із чинників мають найістотніший вплив на потенціал розвитку регіону [13]. Перший підхід об'єднує теорії, що

зосереджуються на чинниках виробництва у регіоні, другий – акцентує увагу на явищі «зростаючих доходів», а третій надає фундаментального значення розвитку регіону через знання. Його розвиток залежить від його економічної активності та є результатом того, які чинники, що її формують, знаходяться на його території, а це важливо для забезпечення її соціально-економічного і культурного розвитку.

У рамках розгляду сучасних теорій регіонального розвитку основним завданням є, з одного боку, вказати ті сторони, які акцентують увагу на ролі знань як чинника регіонального розвитку, а із другого – інші сторони, інколи альтернативні концепції, що пояснюють причини регіонального розвитку. На підставі такого огляду буде легше зрозуміти теорії, які є новими парадигмами регіонального розвитку. Водночас варто зазначити, що теорії, які описують регіон як місце експортної спеціалізації або як джерело зростаючих доходів, не мають завданням заперечення теорій, що трактують регіон як центр створення знань, а швидше навпаки – повинні одна одну доповнювати. Сучасні теорії регіонального розвитку, які розглядаються у сукупності, пропонують пропозиції цілісного пояснення явищ регіонального розвитку. Їх розгляд має на меті створення парадигми, у якій об'єктом дослідження буде регіон як центр створення знань (Рис. 1). Із позицій формування економіки, що ґрунтуються на знаннях, сфера регіонального аналізу охоплює: науково-дослідний потенціал регіону, слугуючий створенню знань і його спеціалізації, кваліфікацію людського капіталу, принципи співпраці науки із промисловістю, умови для циркуляції знань, вміння використовувати створені знання в економіці (їх абсорбцію) та інституційне оточення, яке підтримує економіку, яка ґрунтується на знаннях, і проекти, що реалізуються у регіонах [4; 8].

Регіон як місце експортної спеціалізації. У сімдесятих же роках ХХ ст. предметом зацікавленості економічної географії стали динаміка розвитку промислових локалізацій та чинники, впливаючі на географічну локалізацію економічної діяльності. Більшість цих робіт характеризувалась істотною залежністю від неокласичної економіки. Аналітична ж концепція неокласичних економістів пов'язує результати фірм (регіонів/держав) із ключовими чинниками виробництва (такими, як праця, капітал, технологія). Економічні географи бачили географію виробництва як функцію локалізації, де локалізація економічної діяльності пояснювалась через географічну дистрибуцію місцевих засобів (доступність до природних благ, робочої сили і ринків тощо). Відповідно до цієї теорії регіони в умовах трансформації світової економічної системи та глобалізації конкурують між собою, притягаючи на свою територію компанії та одночасно доступні засоби виробництва. Одним із результатів такого підходу є те, що різні регіони мають тенденцію до спеціалізації у розвитку тих галузей, у яких можна використати компаративну перевагу (доцільне поєднання використовуваних чинників) [4; 8; 10; 27].

Незважаючи на те, що цей підхід дав певні плумачення, які стосуються локалізації економічної діяльності, він, на жаль, не враховував ролі торгівлі у формуванні регіонального розвитку. Пояснення цього аспекту лежить в основі моделей, що ґрунтуються на регіональному експорті та на його мультиплікаторах, з яких багато є розвитком моделі Кейнса у регіональному розрізі. У відповідності із ними економічна активність і розвиток регіону залежать перш за все від відносних розмірів та успіхів на міжнародних ринках галузей регіону, спрямованих на експорт. Найпростішою моделлю є теорія економічної бази, у якій компаративне зростання регіону залежить від зростання його економічної бази (експортного сектору економіки у регіоні) [23].

Теорія економічної бази. Огляд розпочинає теорія економічної бази авторства Хомера Хойта [26], основною ідеєю, якої є та, що розвиток регіону опирається на експорт, а стимулятором економічного зростання є зовнішній попит на товари і послуги на його території. «Економічна база» у назві цієї теорії є нічим іншим, як гілкою регіональної економіки, спрямованою на експорт. Регіональний розвиток здійснюється шляхом розбудови економічної бази, яка пов'язана зі спричиненим нею ефектом мультиплікатора у вигляді розвитку взаємопов'язаних секторів, постачальників та посередників. За цією теорією розвиток може полягати передусім у привабленні інвесторів, які виготовляють конкурентоспроможні товари на експорт, збільшення якого виникає зі зростанням зовнішнього попиту. Водночас значною загрозою розвитку на підґрунті економічної бази може стати криза в галузі, у якій спеціалізується регіон, або ж відходження ключового для нього інвестора [4; 8; 27].

Нова теорія торгівлі. Нова теорія торгівлі пояснює, чому держави і регіони із різним рівнем соціально-економічного розвитку отримують вигоди від торгівлі у глобальній економіці. Таке можливе саме в ситуації виробничої спеціалізації, яка зосереджується на капіталомісткій чи трудомісткій діяльності. Одночасно у довгостроковій перспективі обмін між такими двома типами регіонів дає більше вигоди головним чином капіталомістким регіонам [8; 27].

Більш досконалі моделі ґрунтуються на функціях попиту та пропозиції експорту. Якщо їхні чинники сприяють зростанню експорту регіону, це призводить до загального зростання і значно підвищує рівень працевлаштування та доходів території. Ортодоксальна неокласична теорія вказує на те, що таке зростання, ґрунтоване на експорті та міжрегіональних відмінностях є короткостроковим і має загалом саморегулюючу природу [4; 8; 11; 27].

Теорії екзогенного розвитку. Екзогенні теорії економічного зростання функціонували в усьому повоєнному періоді аж до вісімдесятих років минулого століття, коли особливо проявилась тенденція трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем. Темп технічного

прогресу трактувався ними як незалежний від здійснюваної відповідної економічної політики. На економічне зростання впливає збільшення чисельності працюючих осіб і зростання рівня інвестицій. У цій теорії знаходить базис явище конвергенції, яке виникає із гіпотези, що бідніші регіони/ країни розвиваються швидше, ніж багатші з огляду на запаси дешевої робочої сили та нестачу капіталу. У регіоні, у якому капіталу є небагато, кожна додаткова його заощаджена та інвестована одиниця дає у результаті більше зростання виробництва, аніж у розвинутому регіоні. За однакового рівня заощаджень слабше розвинена економіка буде зростати швидше від багатшої. Але, така теорія не відповідає економічним реаліям із огляду на те, що прослідковується позитивна довгоперіодична залежність між інвестиціями і темпом зростання продукції *per capita*. Саме ця вада таких моделей екзогенних теорій стала основним приводом виникнення ендогенної теорії зростання, не враховуюча стану технічного прогресу та рівня заощаджень/інвестицій [27].

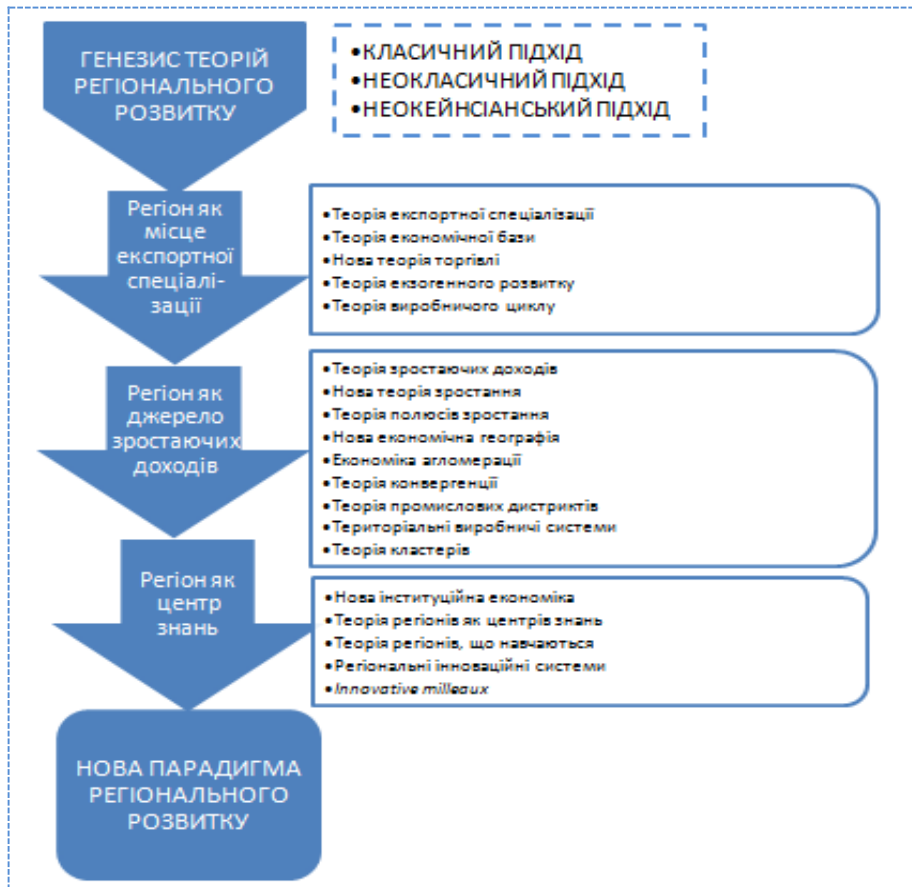

Рис. 1. Сучасні теорії з позиції врахування ролі торгово-економічних відносин у формуванні потенціалу розвитку регіону [4; 8; 12; 24; 27]

Теорія виробничого циклу. Ця теорія пов'язує економічне зростання із процесом виникнення нових товарів, їх удосконалення і стандартизацію. Ключовим чинником є тут технологічна інноваційність, проявляючись у нових продуктах або послугах. Розвиток нових продуктів відбувається у регіонах із вищим рівнем розвитку з огляду на краще обладнання, освіченіші науково-дослідні кадри та кращу ринкову інформацію. Окрім цього, розвинені ринки характеризуються наявністю заможніших споживачів, якими стимулюють попит на нові продукти. Другий етап виробничого циклу полягає у вдосконаленні продукту і його експорті, а третій – у розробці стандартного продукту, виробництво якого можливо перенести до регіону, де розпоряджаються дешевою робочою силою. Згідно з цією концепцією нерівновага між регіонами більш чи менш розвиненими утримуватиметься. Продукти та напівпродукти зі складнішою технологією виробництва і надалі виготовлятимуться у краще розвинених регіонах. Таким чином, периферійні території потрапляють у щораз більшу залежність саме від провідних регіонів [4; 8; 27].

Регіон як «джерело зростаючих доходів». Останнім часом ми є свідками повторного відкриття в економіці моделей зростаючих доходів та їхнього застосування в економічній географії. Одним із аспектів цього є повернення до моделей Ніколаса Калдора стосовно накопиченої регіональної конкурентоспроможності. Покращення стану регіону трактується як функція попиту на його експорт (подібно до моделі економічної бази або регіонального мультиплікатора Кейнса). Попит на експорт стає функцією рівня зростання у світовому попиті та цін на продукти із цього регіону щодо світових цін. А цей другий чинник залежить від рівня збільшення зарплати, що зменшується через рівень зростання продуктивності (зміна у заробітних платах, які й припадають на вироблену одиницю продукту).

Визначальний елемент у циркуляційному і кумулятивному процесі пов'язаний зі способом, за якого щораз все кращі результати ведуть до збільшення продуктивності праці [8; 27].

Нова теорія зростання. Нова теорія зростання чи теорія ендогенного регіонального розвитку характеризується тезою, що зростання – це процес, акумульований просторово, який може вести до поглиблення нерівномірності у розвитку регіонів. Згідно із цією теорією добре розвинені країни або регіони мають більші шанси подальшого розвитку, ніж відсталіші. Розвиток нової теорії зростання пов'язується з тим, що більш ранні неокласичні моделі не враховували технічного прогресу як ендогенного чинника розвитку. Водночас ця теорія дає пояснення довготривалого регіонального зростання і конвергенції та дивергенції розвитку регіону в умовах трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем [4; 18].

Особлива увага тут звертається на технічний прогрес, темп якого залежить від політики держави у напрямку здійснюваних досліджень, існуючої конкуренції та від рівня розвитку у регіоні фінансових інструментів, що дає можливість профінансувати технологічні насичені, однак обтяжені великим ризиком інвестиції. Важливим чинником у цій теорії є людський капітал, якість якого залежить від рівня освіти і здобутого досвіду та вміння слідувати за технологічними змінами. Для ефективного використання людського капіталу важливими є створення владою стабільних юридичних умов ведення економічної діяльності та підтримка підприємництва. Регіональні відмінності у продуктивності спричинені відмінностями у показниках капітал/ праця і запасі знань та участі працівників у галузях, які їх створюють [4; 27].

До ключових гіпотез нової теорії зростання слід віднести трактування регіонального людського капіталу як центрального чинника, який зумовлює відповідні регіональні процеси зростання і реальну можливість використання технічних знань через їхню циркуляцію (англ. *spillover* – розливання) між підприємствами, означення продукту технічних знань частково як характеристики відповідного суспільного блага. У ній істотну роль відіграє ефект навчання через діяльність, яким охоплюється такі поняття, як *learning by doing* та *knowledge spillover*. Перше поняття означає процес навчання через діяльність і виробництво. Досвід, який накопичується із виробництвом однієї моделі відповідного продукту, приносить відсотки за виробництва наступного. Поняття *knowledge spillover* має взаємозв'язок з циркуляцією знань та ринком праці. Працівники здобувають кваліфікації, працюючи у різних фірмах; змінюючи роботу, спричиняють до того, що знання, які здобуваються через них, стають суспільним благом, поширюючись разом із просуванням осіб і працевлаштованих на ринку праці. Обидва поняття об'єднуються знаннями – чи, точніше, створення знань – двох попередніх понять, що рівносильні та активність насамперед сектору дослідного розвитку та інвестицій в освіту [8].

Більшість моделей економічного зростання розвивались впродовж останніх 50 років, починаючи від неокласичної моделі Р. Солоу через моделі Р. Нельсона, до концепції П. Ромера і Р. Лукаса. Робота над ними зосереджувалась на спробі знаходження джерел зростання продуктивності чинників виробництва, які призводять до економічного розвитку. Ендогенна модель дифузії технології Нельсона-Фелпса є однією із перших ендогенних теорій, що піднімають питання пояснення ролі технології. У ній використовується поняття теоретичного рівня технології, яке означає найвищий практичний рівень технології за безперервного використання дифузії технології. Застосування технології та впровадження інновації ведуть до наближення рівня технології до її теоретичного рівня [11; 14; 20]. Це стає можливим завдяки людському капіталу у відповідності із гіпотезою, що чим більш освічений працівник, тим швидше він застосовує інновації та їхнє поширення в економіці.

До піонерських робіт у сфері нової теорії зростання відносяться роботи Пола Майкла Ромера. У його моделі воно обумовлюється акумуляцією знань через економічних суб'єктів. Технологічний прогрес стає ендогенною змінною [4]. Він у своїй моделі відходить від ідеї спадаючих доходів із капіталу, натомість припускає, що виробництво благ як функція акумульованих знань характеризується (припускаючи сталість інших чинників) зростаючими доходами. Економіка досягає зростаючих надпропорційних доходів, а знання є відображенням зростаючої граничної продуктивності. П. Ромер опирається головним чином на припущення, що виникнення знань є побічним продуктом інвестицій. Знання, які внесені у підприємство через інвестиції, слугують іншим компаніям, що знаходяться у його оточенні. Водночас із цим економічне зростання регіону залежить передовсім від абсолютної кількості працевлаштованих осіб. Ефекти навчання є інтенсивніші в агломерації збільшуючи диференціацію розвитку відносно периферійних просторів [4; 8; 20].

Моделі Роберта Емерсона Лукаса ґрунтуються на накопиченні людського капіталу як двигуні зростання. Підставою цієї концепції є ідея, що трансформація від традиційної економіки до сучасної може наступити завдяки зростаючому темпу накопичення людського капіталу. Саме такий капітал є важливим чинником, позаяк впливає на зростання продуктивності робочої сили, уможливаючи повніше використання інших чинників виробництва. Його акумуляція дає однаковий результат у вигляді, як внутрішніх, так і зовнішніх ефектів. Внутрішній ефект у цьому випадку – це вигода для однієї особи та її оточення (сім'ї), натомість зовнішній з'являється у вигляді дифузії знань через взаємодії між людьми. Дифузія знань і технологій між регіонами та державами своєю чергою стимулюється через торгівлю. Висновок із моделі Лукаса Р. Е. полягає у тому, що існують малі шанси на те, щоб регіони із низьким

початковим рівнем фізичного і людського капіталу досягав ступеня розвитку, власне, тих, які відзначаються їхнім високим рівнем [4; 8; 11; 27].

Усі наступні теорії розвитку, що трактують регіон як джерело зростаючих доходів, зосереджуються на просторовій концентрації розвитку. Це теорія полюсів зростання, нова економічна географія, економіка агломерації [8].

Теорія полюсів зростання. Ця теорія (англ. *growth poles*) Френсіса Перроу є однією із найбільш поширених концепцій в умовах трансформації світової економічної системи та глобалізації, які вказують на просторову концентрацію регіонального розвитку і пов'язані із нею наслідки економічної та політичної природи. Полюсами зростання є розвиненіші галузі промисловості та сектори, що є двигуном розвитку економіки регіону і суттєво впливають на інших ринкових суб'єктів. Ця теорія особливо стосується розвинених регіонів, у яких функціонують технологічно сильні підприємства та галузі промисловості, які відіграють роль полюсів зростання. Здебільшого вони розміщуються у метрополіях, що стають домінуючими у відношенні до іншої території регіону. За Ф. Перроу розвиток може спричинитись шляхом подальшого зміцнення існуючих і створення все нових полюсів зростання [4; 8; 16].

Нова економічна географія. Автором цієї теорії (англ. *New Economic Geography*), яка займається чинниками впливу на виникнення «...скупностей, які функціонують за подібними правилами економіки», є Пол Кругман [10]. Новаторськими тут є міські моделі, що розвиваються у сімдесятих роках минулого століття у зв'язку із концепцією «центрального бізнесових дистриктів», та модель Вуджіті і Огави [4], чим припускається можливість існування багатьох промислових дистриктів у межах одного міста, як і модель Солоу та Вікрея як перша модель формування міського простору, яка не припускає існування жодного центру господарської активності. Формування внутрішнього простору міста є не єдиним з припущень нової економічної географії, яке часто знаходить своє застосування до більших просторів, таких, як регіони і навіть групи країн. Проте, наскільки важливим є формування агломерації та формування краще розвинених просторів в опозиції до регіональної периферії, свідчать приклади диспропорції розвитку між північною і південною Італією та східними і західними землями у Німеччині. Існують дві основні причини створення скупностей та агломерацій – первинного і вторинного характеру. Перші – вид ґрунтів, клімат, близькість судноплавних річок, немобільна робоча сила тощо. Це натуральні властивості, які не підлягають легким змінам. Вторинні причини відносять до правильності вибору локалізації. Компанії хочуть бути там, де є великі ринки збуту, а великі ринки збуту є саме там, де їх локалізовано багато. Нова економічна географія стосується різних причин вторинного характеру, займаючись локалізацією. Агломерація та торгівля тісно взаємопов'язані між собою. Обігові кошти і зростаючі доходи масштабу дають переваги у більшому доступі до ринків збуту [4, 5; 8; 10].

Економіка агломерації. Як випливає з висновків теорії нової економічної географії, у регіональному розвитку особливу роль відіграє місто, яке завжди сприймається як осередок розвитку. Наслідком такої його особливої ролі є економіка агломерації. Особлива роль міста виникає насамперед через концентрацію на його території з однієї сторони потреб, а з другої – ініціатив реагування на потреби та проблеми у новий спосіб. Місцями, у яких відбувається якнайшвидший розвиток, виявляються великі міста, які створюють агломерацію і деколи перетворюються у метрополію зі значенням не тільки надрегіональним, а навіть глобальним. Агломерація часто характеризує велике скупчення міст (термін «агломерація» може бути трактований як відповідна просторова концентрація господарювання). В агломерації зосереджуються запаси робочої сили, капіталу та інформації. Чинником, що спричиняє динамічний розвиток міста, стає вміння створення його господарського профілю, яким як створюються, так і розвиваються знання. Щораз виразнішим стає і тренд, який полягає у зосередженні на виробництві інформації та на забезпеченні послуг, які зводяться до надання доступу до відповідної інформації [4].

Спеціальним типом агломерації є метрополія. Вона характеризується інтенсивним обміном товарами і чинниками виробництва із її іншими осередками. У межах метрополії локалізуються численні наукові, фінансові та культурні установи чи у офіси зарубіжних корпорацій. Метрополії мають досконало розвинену транспортну і комунікаційну інфраструктуру, яка забезпечує швидкий потік людей, товарів та інформації до інших осередків метрополії. Стосунки агломерації та метрополії із оточуючим регіоном слабшають і втрачають значення. На таке послаблення локальних зв'язків впливає значення глобальних відносин. Стержнем регіону є швидкі транспортні та телекомунікаційні сполучення між цими осередками і досконалі сполучення зі світовими мережами міст через повітряні або морські маршрути. Відповідно до [22], метрополізація є «...останньою фазою урбанізації, полягаючою у перетворенні міських просторів та зміні зв'язку між центральним містом і його безпосереднім тилом та неперервному способі використання урбанізованих просторів, що проявляється ослабленням чи іноді зривом господарських взаємозв'язків міста із його регіональним тилом та їхнім заміщенням контактами із іншими метрополіями у континентальному або світовому масштабі».

Агрегація економічної активності проявляється на різноманітних географічних рівнях. У глобальному масштабі варто говорити про регіони, які беруть найбільшу участь у створенні валового внутрішнього продукту у світі. У 2000 році NAFTA, Європейський союз та Східна Азія було створено 83.0 % світового ВВП, тоді як 20 років раніше – 75 %. На рівні регіонів спостерігається і тенденція до

концентрації. А зразком тут може бути регіон Ile de France. Він становить лише 2,2 % території Франції, а створює 30.0 % ВВП цілої держави. Створення центрів економічної активності в умовах трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем знаходить відповідне відображення саме на міському рівні, приймаючи різний вигляд у залежності від міст, яких це стосується. Для прикладу, у містах середньої величини можливо спостерігати спеціалізацію, що зосереджується на декількох різних видах промисловості, поскільки організовані навколо одного підприємства чи якоїсь окремої галузі міста [4; 8; 10; 27].

Існують і локалізації із великим значенням технологічних чи неформальних зв'язків – такі, як італійські дистрикти. У великих же метрополіях (Токіо та Нью-Йорк тощо), натомість можуть існувати декілька скупчень різних галузей, не пов'язаних між собою. Вони виникають і як простори міст зі скупченнями театрів, магазинів та ресторанів. Усі ці форми скупчень функціонують за тими ж законами ринкової економіки. До деякої міри мають значення природні чинники (напрямок річок і зручні місця для виникнення порту або багаті у мінерально-сировинному контексті простори), сприяючі економічній активності. Поза цими чинниками існує ціла низка інших важливих чинників, що істотно впливають на створення такого роду скупчень [8].

Регіон як «центр знань». У рамках характеристики теорій, які розглядають регіон як «центр знань», відносять концепції «регіонів, що навчаються», теорії територіальної інноваційності та теорії, належні до течії нової інституційної економіки. У групі основних теорій територіальної інноваційності – теорія промислових просторів, територіальних виробничих систем (групи *GREMI*), модель *Innovative milieux*, концепція регіональних інноваційних систем, теорії нової економічної географії, кластерів Портера [7, 8].

«Регіони, які навчаються». Ця концепція Річарда Флоріди опирається на переконання, що для конкурентоздатності території ключове значення має вміння створення специфічних та стратегічних засобів [25]. Ними визнаються перш за все вміння і знання. Підкреслюється, що створення цих засобів є процесом, оскільки знання мають вартість тільки тоді, коли вони є актуальними. За цих умов набуває значення швидкість засвоєння знань. Компанія ж або регіон, які швидко засвоюють інформацію, отримують кращу конкурентоспроможну позицію. Зміни у напрямку нової парадигми розвитку відбуваються тут не лише у рамках окремих фірм та їх стратегії, а і у розрізі розвитку цілого регіону, який згідно із Р. Флорідою, стає ключовим гравцем у глобальній економіці та у самому процесі створення знань. Зазначається, що регіоналізм і глобалізм стають частиною самого процесу економічної трансформації. Одночасно у світі без кордонів держави стають неприродними, а часом дисфункціональними територіальними одиницями. Значення набирають сильні регіони (які Р. Флоріда визначає як *region-state* – «регіони-держави»), пов'язані із глобальною економікою через такі механізми, як торгівля, експорт та зарубіжні інвестиції. Такі регіони відрізняються потужною мережею зв'язків із усім світом, інколи домінуючи над державними. Розміри попиту, який генерується такою мережею, і чисельність населення у таких регіонах може становити від 5.0 до 20.0 мільйонів мешканців. Розмір такого регіону має бути досить малий, щоб забезпечувати економічну співпрацю та споживчі інтереси, і водночас доволі великими, щоб створити транспортні та комунікаційні зв'язки і притягнути професійних компанії із надання послуг, що дають змогу здійснювати діяльність у глобальному масштабі [1; 4; 8; 25; 27].

Регіональні інноваційні системи. Із тих теоретичних концепцій, які вже охарактеризовані у рамках нової теорії зростання, і теорій, що трактують регіон як джерело зростаючих доходів, впливає ендогенна політика регіонального розвитку [4]. Відповідно до неї розбудову регіону зумовлюють його ендогенні фізичні та соціальні запаси. Оптимальні умови розвитку можливо створити, ведучи ефективну регіональну політику. Компетенції стосовно здійснення регіональної інноваційної політики належать у державах Європейського Союзу регіональній владі. У відповідності із підходу, презентованим Європейською Комісією, саме вона повинна підтримувати розвиток освіти і науково-дослідну діяльність, інституції оточення бізнесу та інноваційності підприємств [28]. Із переконання відносно дієвості такої інтервенції регіональної влади та застосування у дослідженні системного підходу і було сформульовано концепцію регіональних інноваційних систем [4; 8; 22; 27, 28].

Для регіональної системи інновацій в умовах трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем ключовими є такі функції економіки, яка ґрунтується на знаннях, як їхнє виробництво, циркуляція і абсорбція. У регіональній інноваційній системі різні види інституцій реалізують такі функції у різному ступені. За абсорбцією знань стоять підприємства, за їх виробництво є відповідальними вузи та дослідні установи – як приватні, так і державні. Циркуляція знань відбувається завдяки таким акторам регіональної системи інновацій, як інституції оточення бізнесу та регіональна влада і установи, якими фінансуються інновації завдяки дослідним організаціям та вищим навчальним закладам [2; 4; 8; 10; 19; 27].

Територіальні виробничі системи. На цей час в теорії регіонального розвитку можна виокремити такі два основні аспекти, як базу регіональної конкурентоспроможності: рівень спеціалізації промисловості та концепцію регіону або місцевого простору як джерела зростаючих доходів. Ці обидва аспекти пов'язані із дискусією про промислові дистрикти Альфреда Маршалла і про економіку локалізації. А. Маршалл приписував конкурентоспроможний успіх ключових промислових секторів їх тенденції до географічної

локалізації. Промислова спеціалізація трактувалась як ключ до успіху регіону. Ключові чинники успіху промислових дистриктів охоплюють формування локальної бази кваліфікованих працівників, зростання допоміжних галузей, підтримуючих дистрикт, та можливість розподілу праці між фірмами. На основі досліджень А. Маршалла у вісімдесятих роках минулого століття проаналізовано так звані нові промислові дистрикти на прикладі північного регіону Італії. Там були розповсюджені сімейні компанії, кооперування, як і співпраця яких у вигляді мереж полягали у підготовці та впровадженні нових технологій і маркетингу та експорту своїх продуктів. Сучасні ж дослідження промислових дистриктів дають реальну можливість виокремити декілька типів таких структур: із превалюючою роллю декількох ключових компаній у регіоні; з домінуючим впливом на регіон великих корпорацій, які знаходяться за його межами; із визначальною роллю місцевої публічної адміністрації. А в реальності найчастіше маємо справу зі змішаними варіантами описаних трьох моделей промислових дистриктів. Їхнім істотним елементом є агломерація і метрополії, що формують динаміку розвитку регіону та впливають на спосіб функціонування різних промислових дистриктів [4; 8; 13]. При цьому з досліджень А. Маршалла відносно предмета локалізації компаній випливають твердження, які тісно пов'язані з акумуляцією знань та ноу-хау у рамках територіальних виробничих систем. Крім цього, вони стали і підґрунтям для дослідження так званого *innovative milieux* – інноваційного оточення [4; 27].

Пов'язана із концепцією промислових дистриктів концепція територіальних виробничих систем була розвинена науковцями, об'єднаними у так звану Групу *GREMI (Groupe de Recherche Europeen sur les Milieux Innovateurs)*. Ця група – це понад 20 європейських та північноамериканських наукових товариств, дослідження яких присвячені технологічним інноваціям і розвитку виробничих систем [8]. Їхнім результатом є висновок, що територіальний розвиток виробничих систем великою мірою залежить від історичних, політичних, демографічних та суспільних обумовленостей і є необхідним у введенні в дію виникаючої із потенціалу регіону специфічної динаміки, для якої належну ключову роль відіграє передовсім соціальний капітал [4; 8; 27].

Теорія кластерів. Дослідження Майкла Портера на початку дев'яностих років започаткували період швидкого розвитку теорії кластерів та спроби емпіричної верифікації. Згідно із його концепцією, пов'язані між собою компанії, функціонуючі у споріднених секторах і співпрацюючі із ними наукові організації та установи оточення бізнесу концентрують свою локалізацію безпосередньо у промислових гронах. Ці суб'єкти співпрацюють між собою і обмінюються інформацією, користуючись доступними у регіоні людськими ресурсами, створюючи мережу співпраці та конкуренції [4; 8; 17; 27].

Більшість країн-членів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) провели масштабне вивчення, яке спрямовувалось на ідентифікацію кластерів, а у подальшому дослідження відносно пізнання причин їхнього виникнення та особливостей розвитку. Такі дослідження дали реальну можливість сформулювати і ввести у життя концепцію політики розвитку, яка ґрунтується на кластерах. Така політика може виникати за ініціативою згори, тобто бути наслідком дій, що розпочаті через органи державної влади чи самоврядні органи, або ж природно, бути ефектом низових ініціатив, отже виникати із низової мобілізації галузевих суб'єктів. На практиці ж зазвичай йдеться про співіснування обох підходів – низхідного і висхідного [4].

Політика, яка спрямована на підтримання кластерів у державах ОЕСР, в умовах трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем у цей час сформульована на усіх рівнях влади – від місцевого (як у селищних, районних, міських рамках, так і у межах агломерації), через регіональний, центральний аж до рівня інтернаціонального (приміром, це ініціативи Європейського Союзу чи ОЕСР) [4; 8; 28].

Кластери, які базуються на інноваційності, стали центральними об'єктами зацікавленості не лише наукових кіл, а і господарського та політичного середовищ. Знання сприймаються тут як ключовий елемент в інноваційному процесі. Їх дифузія і темпи абсорбції існуючих знань компаніями впливають на їх успіх. Втім, абсорбція знань ґрунтується на дорогих та довготривалих процесах «навчання». Специфічні для кластеру знання загалом легші до здобуття, а їх схожість і спільний горизонт досвіду та просторова близькість значно збільшують здатність до абсорбції, а тим самим «розливання знань».

Звідси виникає кумулятивний процес: більша вигода від спеціальних знань кластера призводить до більших інвестицій у потрібні для нього знання (*learning by doing, learning by using i learning by interacting*), однак, через спеціалізацію найчастіше зменшеною є здатність сприйняття інших знань, а ще за цим йде вміння у пристосовуванні кластера. Значення кластера в аспекті інноваційності варто вбачати у тому, що інновації знаходяться в еволюційному, нелінійному, інтерактивному процесі між компанією та її оточенням [23]. Для прикладу, усім відома Силіконова Долина виникла саме завдяки локалізації там комп'ютерних компаній, які прагнули використати близькість попиту і дифузії знань каліфорнійських авіапідприємств, а її виникненню істотно сприяло активне заснування із цією метою *Stanford Industrial Park* [1; 4; 8; 27].

Нова інституційна економіка. Ключові питання, якими займається ця теорія, це права власності, транзакційні витрати і саме поняття інституції, яке є центральним у такій концепції. У процесі дослідження такого поняття початково було виокремлено поняття «інституції» та «організації» [4; 8; 29]. Представник сучасної течії інституціоналізму Дуглас Норт сформулював інститути як такі, що створюють основні

принципи і правила гри, а натомість «організації» він трактував як гравців, які діють за цими правилами [15]. У рамках цієї нової інституціональної течії інститут трактується як правила чи принципи гри, якими обмежуються дії певного гравця. Взаємодія інститутів та правил гри і ринкових гравців безпосередньо визначають напрямок еволюції економіки. Інститути впливають на визначені правила поведінки, тому величезне значення мають різні державні інститути, які стоять на охороні правового та економічного порядку. Відповідно з поглядом, висловленим у [23], «...інститути можна розглядати як один з трьох принципових рівнів аналізу економічного життя у просторі, що є посередником між суб'єктами (особами) і загальними соціальними та політичними і економічними структурами» [8].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, більшість як традиційних, так і сучасних теорій економічного розвитку підтверджують роль торгово-економічних відносин у формуванні потенціалу розвитку регіону. Наведений огляд теоретичних концепцій економічного розвитку регіону дає можливість стверджувати, що це процеси, які зумовлюються різноманітними диференційованими чинниками, вплив яких накопичується у процесі визначення потенціалу розвитку регіону. Проте, варто пам'ятати, що чинники, які розглядаються у теоріях регіонального розвитку, ґрунтуються насамперед на описі його регулярних процесів, що відбуваються в умовах сформованих і розвинених ринкових економік. Застосування таких чинників із погляду на сучасні зміни у світовій економіці до з'ясування тенденцій потенціалу регіонального розвитку у державах Східної Європи, економічні процеси у яких підлягають належній трансформації у відповідності із вимогами європейської інтеграції та глобалізації, безумовно вимагає їхнього розширення і адаптації та спрямовуватись на істотне поліпшення добробуту українців і пришвидшення вступу України до європейської спільноти – Євросоюзу.

Література

1. Amin A., Thirft N. Neo-Marshallian Nodes in Global Networks and Firm Completeness. *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol. 16, 1992. P. 571–587.
2. Andersson M. A dynamic approach to the tendency of industries to cluster. *Europ. Reg. Scient. Assoc. Conf.*, 27-30. 08. 2003. Jyvaskyla, 2003. P. 9.
3. Barro R., Sala-i-Martin X. *Economic growth*. New York: The McGraw-Hill Company, 2004. 654 p.
4. *Історія економіки та економічної думки / за ред. проф. С. В. Степаненка*. К. : КНЕУ, 2010. 743 с.
5. Tinbergen J., Magnus J.-R., Morgan M. The ET Interview: Professor J. Tinbergen. *Econometric Theory*. 1987. 3(1). 117–142.
6. Bramante A. From Space to Territory: Relational Development and Territorial Competitiveness. *The GREMI Approach within the Contemporary Debate, SME' and Districts: Hybrid Governance Forms, Knowledge Creation & Technology Transfer*, 1998. 30 p.
7. Wang X., Hofe R. A. *Research methods in urban and regional planning*. Springer, 2007. 430 p.
8. Джаман М. О. *Теорія економіки регіонів*. К. : Центр учб. літ-ри, 2014. 384 с.
9. Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, Vol. 94, 1988. P. 95–120.
10. Кругман О. П., Обтфельд М. *Международная экономика*. 5-е изд. СПб : Питер, 2004. 832 с.
11. Lucas R. E. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, Nr. 22. Chicago, 1988. P. 3–42.
12. Martin R. *Institutional Approaches in Economic Geography*, in: Sheperd E., Barnes T. J., *A Companion in Economic Geography*. Blackwell, Oxford, 2000. P. 77–94.
13. Маршалл А. *Принципы политической экономии*. Изд-во: Direkt media, 2013. 2127 с.
14. Nelson R., Phelps E. Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth. *The American Economic Review*. No 51, 1966. P. 69–75.
15. Норт Д. *Институты и экономический рост: историческое введение*. THESIS. Вып. 2, 1993. С. 69–91.
16. Перроу Ч. *Моделирование фирм у світовій економіці. Теорія і суспільство*. Т. 38, 2009. С. 217–243.
17. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. *Harvard Business Review*, March – April, 1990. P. 73–78.
18. Putnam R. D. The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. *The American Prospect*. Vol. 4. No 13, 2003. URL: prospect.org/print/V4/13/putnamr.html
19. Richardson H. W. *Regional growth theory*. London: Macmillan, 1973. 14 p.
20. Romer P. M. Increasing Returns and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*. Vol. 94. No 5, 1986. P. 1002 – 1037.
21. Scott A. J. *Technopolis: High-technology Industry and Regional Development in Southern California*. University of California Press, 1993. 332 p.
22. Straubhaar T., Suhrcke M., Urban D. Divergence – Is It Geography? *Hamburg Institute of International Economics*. HWWA Discussion Paper. Hamburg, 2002. 46 p.

23. Tondl G. Regional convergence in Europe an Union (1985–1999): A Special Dynamic the Panel Analysis. Viena un-ty of Economic., 2003. 28 p.
24. Yin L., Zestos G. K., Michelis L. Economic Convergence in the European Union. Journal of Economic Integration. Vol. 18 (1). March 2003. P. 188–213.
25. Florida R. Toward the Learning Region. Futures. Vol. 27. No 5, 1995. 533 p.
26. Hoyt H. Changing patterns of land volues. Land Economics. No 36 (2), 1960. P. 109–117.
27. Зварич І. Т., Зварич О. І., Хома В. Б. Управління соціально-економічним розвитком регіону. Івано-Франківськ : Вид-во «ПП Супрун В. П.», 2019. 476 с.
28. Словник іншомовних слів. URL: slovopedia.org.ua
29. Green paper on innovation. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1995. URL: opeuropa.eu

References

1. Amin A., Thirft N. Neo-Marshallian Nodes in Global Networks and Firm Completitiveness. International Journal of Urbanand Regional Research. Vol. 16, 1992. P. 571–587.
2. Andersson M. A dynamic approach to the tendency of industries to cluster. Europ. Reg. Scient. Assoc. Conf., 27-30. 08. 2003. Jyvaskyla, 2003. P. 9.
3. Barro R., Sala-i-Martin X. Economic growth. New York: The McGraw-Hill Company. 2004. 654 p.
4. Istoriiia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky / za red. prof. S. V. Stepanenka. K. : KNEU, 2010. 743 с.
5. Tinbergen J., Magnus J.-R., Morgan M. The ET Interview: Professor J. Tinbergen. Econometric Theory. 1987. 3(1). 117–142.
6. Bramante A. From Space to Territory: Relational Development and Territorial Competitiveness. The GREMI Approach within the Conterporary Debate, SME and Districts: Hybrid Governance Forms, Knowledge Creation & Technology Transfer, 1998. 30 r.
7. Wang X., Hofe R. A. Research methods in urban and regional planning. Springer, 2007. 430 r.
8. Dzhaman M. O. Teoriiia ekonomiky rehioniv. K. : Tsentr uchb. lit-ry, 2014. 384 s.
9. Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital. American Journal of Sociology, Vol. 94, 1988. P. 95–120.
10. Krugman O. P., Obtfel'd M. Mezhdunarodnaja jekonomika. 5-e izd. SPb : Piter, 2004. 832 s.
11. Lucas R. E. On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics, Nr. 22. Chicago, 1988. R. 3–42.
12. Martin R. Institutional Approaches in Economic Geography, in: Sheperd E., Barnes T. J., A Companion in Economic Geography. Blackwell, Oxford, 2000. P. 77–94.
13. Marshall A. Pryntsyry polytycheskoi ekonomyy. Yzd-vo: Direkt media, 2013. 2127 s.
14. Nelson R., Phelps E. Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth. The American Economic Review. No 51, 1966. P. 69–75.
15. Nort D. Instituty i jekonomicheskij rost: istoricheskoe vvedenie. THESIS. Vyp. 2, 1993. S. 69–91.
16. Perrou Ch. Modeliuvannia firm u svitovii ekonomitsi. Teoriiia i suspilstvo. T. 38, 2009. S. 217–243.
17. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. Harvard Business Review, March – April, 1990. P. 73–78.
18. Putnam R. D. The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. The American Prospect. Vol. 4. No 13, 2003. URL: prospect.org/print/V4/13/ putnamr.html
19. Richardson H. W. Regional growth theory. London: Macmillan, 1973. 14 r.
20. Romer P. M. Increasing Returns and Long-Run Growth. The Journal of Political Economy. Vol. 94. No 5, 1986. R. 1002 – 1037.
21. Scott A. J. Technopolis: High-technology Industry and Regional Development in Southern California. University of California Press, 1993. 332 p.
22. Straubhaar T., Suhrcke M., Urban D. Divergence – Is It Geography? Hamburg Institute of International Economics. HWWA Discussion Paper. Hamburg, 2002. 46 p.
23. Tondl G. Regional convergence in Europe an Union (1985–1999): A Special Dynamic the Panel Analysis. Viena un-ty of Economic., 2003. 28 p.
24. Yin L., Zestos G. K., Michelis L. Economic Convergence in the European Union. Journal of Economic Integration. Vol. 18 (1). March 2003. P. 188–213.
25. Florida R. Toward the Learning Region. Futures. Vol. 27. No 5, 1995. 533 p.
26. Hoyt H. Changing patterns of land volues. Land Economics. No 36 (2), 1960. P. 109–117.
27. Zvarych I. T., Zvarych O. I., Khoma V. B. Upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom rehionu. Ivano-Frankivsk : Vyd-vo «PP Suprun V. P.», 2019. 476 s.
28. Slovnyk inshomovnykh sliv. URL: slovopedia.org.ua
29. Green paper on innovation. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1995. URL: opeuropa.eu

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-14>

УДК 338.64

Людмила ХОМЕНКО

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
<https://orcid.org/0000-0002-8074-4805>
lusy797@ukr.net

Наталя ЯЦЕНКО

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
<https://orcid.org/0000-0001-7795-7300>
2015romanyatsenko@gmail.com

Анастасія МЕЛЬНИЧУК

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
melnicukanastasia401@gmail.com

УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ОБЛІКУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ НА ПРОМИСЛОВОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

У статті для умов роботи промислового підприємства викладено підходи до раціональної диференціації заробітної плати за врахування: кваліфікації робіт та працівників; кількісних результатів праці; умов праці, тобто важких та особливих санітарно-гігієнічних обставин протікання трудових процесів; ролі працівника (професії) у виробництві, що визначає ступінь впливу його на результати колективної праці по випуску основної продукції. Зроблено висновок, що за дрібносерійного виробництва доцільно відображати в нарядах разом з відповідною розцінкою по оплаті виконання різноманітних неповторювальних робіт або операцій. Запровадження в дію електронної форми Е-лікарняних та електронного реєстру листків непрацездатності в особистому кабінеті роботодавця зумовлює працівників бухгалтерії раціоналізувати операцію «готовий до сплати». Детально викладено організацію технологічного процесу обліку як листків непрацездатності за рахунок фонду соціального страхування, так і додаткових відпусток ліквідаторам наслідків аварії на ЧАЕС. Удосконалено механізм регулювання міжпосадових окладів та внутрішньовиробничих тарифів за врахування кваліфікації працівника, його освіти, ступеню відповідальності щодо виконаної роботи, ініціативності, стажу роботи на даному підприємстві, результатів кваліфікаційної атестації робітників. Розроблено раціональну форму звіту для уникнення розбіжностей, численних помилок та неточностей в процесі нарахування та перерахування пільгових пенсій за рахунок коштів підприємств та організацій, що виплачуються та доставляються працівниками Пенсійного фонду.

Ключові слова: бухгалтерський облік, виробництво, заробітна плата, е-лікарняні, пільгові пенсії.

Lyudmila KHOMENKO, Natalya YATSENKO, Anastasia MELNYCHUK

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University

IMPROVEMENT OF THE TECHNOLOGICAL PROCESS ACCOUNTING OF SALARY AT THE INDUSTRIAL ENTERPRIS

The article regarding the working conditions of an industrial enterprise describes approaches to rational differentiation of wages taking into account the following: qualifications of jobs and employees; quantitative results of labor; working conditions, which means difficult and special sanitary and hygienic conditions of work processes; the role of an employee (profession) in production, which determines the degree of his influence on the results of collective work on manufacturing of the main production. It is substantiated that increasing production volumes and increasing profit on investments requires constant improvement of wage accounting in case of changes in wage payment systems and wide use of modern computing equipment. It was concluded, that for small-scale production it is advisable to display the corresponding rate of payment together with the performance of various non-repetitive works or operations in the orders. For the brigade form of work, it is advisable to provide the necessary data for calculating earnings and their distribution among the members of the brigade on the reverse page of the order, taking into account the labor participation rate of each member of the brigade, which will contribute to the efficient operation of enterprises in conditions of intense competition. Rationalization of various allowances and payments additional to official salaries, as well as bonuses and rewards, which are systematic, in case of systematic reduction of total costs was performed. The implementation of the electronic form of sick leaves and the electronic register of sick leaves in the employer's personal account causes the accounting staff to rationalize the "ready for payment" operation. The organization of the technological process of accounting for both sick leaves at the expense of the social insurance fund and additional vacations for liquidators of the consequences of the accident at the Chernobyl Nuclear Power Plant is detailed. The mechanism for regulating inter-job salaries and intra-production tariffs, taking into account the qualifications of an employee, his education, the degree of responsibility for the work performed, initiative, length of service at the given enterprise, and the results of qualification certification of workers was improved. A rational report form has been developed to avoid discrepancies, numerous errors and inaccuracies in the process of accruing and transferring of preferential pensions at the expense of the funds of enterprises and organizations which are paid and delivered by employees of the Pension Fund.

Key words: accounting appearance, variance, wages, e-medicine, pensions

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Справедлива організація заробітної плати за використання особистої матеріальної зацікавленості працівників в результатах праці повинна постійно стимулювати зростання їх кваліфікації за одночасного збільшення продуктивності праці. Важливо забезпечувати випередження зростання продуктивності праці в

порівняні зі збільшенням заробітної плати, тому що це випередження виступає одним із провідних джерел створення накопичень для розширення виробництва [1, 2]. Доцільно раціонально диференціювати заробітну плату за врахування: кваліфікації робіт та працівників; кількісних результатів праці; умов праці, тобто важких та особливих санітарно-гігієнічних обставин протікання трудових процесів; ролі працівника (професії) у виробництві, що визначає ступінь впливу його на результати колективної праці по випуску основної продукції [3, 4].

Облік розрахунків заробітної плати на виробничому підприємстві потребує значних зусиль та особливої уваги, оскільки він є найбільш відповідальним та трудомістким. Зумовлений такий стан необхідністю обробленням великого обсягу первинної інформації, що має багато однотипних операцій, на здійснення яких потрібно багато часу. Важливо підкреслити постійність змін нормативно-законодавчої бази, які вимагають від працівників бухгалтерії систематично слідкувати за нововведеннями та вивчати їх і своєчасно впроваджувати.

Одним із підходів до удосконалення обліку заробітної плати є зміна система оплати праці за широкого використання сучасної електронно-обчислювальної техніки. Системи оплати праці, що використовують в нашій країні, характеризуються недостатньою гнучкістю та слабкою мотивацією, тому що величина заробітної плати мало пов'язується із якістю та продуктивністю праці. На даному етапі розбудови економічних відносин потрібна більш досконала організація праці. Так, організацію бухгалтерського обліку заробітної плати доцільно розглядати, як сукупність бухгалтерських процедур зумовлених виконанням певних розрахункових операцій. Прикладом таких операцій є нарахування листків непрацездатності та додаткових відпусток ліквідаторам наслідків аварії на ЧАЕС. Якраз цій категорії нарахувань на підприємстві приділяється значна увага зумовлена тим, що Фонд Соціального Страхування (ФСС) та департамент Соціального захисту населення забезпечує компенсацію витрат підприємствам, а це, в свою чергу, вимагає додаткового контролю. Доцільно внести пропозиції щодо удосконалення організації технологічного процесу обліку бухгалтерської процедури нарахування е-лікарняних та додаткових відпусток, в тому числі і ліквідаторам наслідків аварії на ЧАЕС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Заробітна плата згідно з Законом України «Про оплату праці» визначається як винагорода [1]. Обчислюються результати праці у грошовому виразі. За трудовим договором роботодавець виплачує працівникові відповідний розмір заробітної праці за виконану ним роботу. На величину заробітної плати, як правило, впливають складність праці, умови в яких здійснює робітник виробничі операції, його рівень кваліфікації, обсяг виконаної роботи та галузеві особливості підприємства [5, 6]. Здійснюється регулювання оплати праці, прав та захисту працівників у відповідності із Кодексом законів про працю, Законом України «Про оплату праці» та іншими нормативно – правовими актами [1, 3]. Основні положення стосовно визначення розмірів оплати розробляються відділом з праці та її оплати за врахування демографічного розвитку країни, затверджуються наказом керівництва та прописуються у колективному договорі [3, 7].

Для розрахунку складових елементів стосовно основних, додаткових та інших заохочувальних виплати з фонду оплати праці на підприємстві розробляється та затверджується штатний розпис з відповідними посадовими окладами керівників, фахівців, службовців, робітників. Як правило, складання штатного розпису на будь-якому виробничому підприємстві здійснюється на основі внутрішніх організаційно-нормативних документів та відповідно з Класифікатором професій [8,9]. Контроль, облік, прийняття та звільнення особового складу працівників за вдосконалення системи мотивування в процесі управління персоналом здійснюється відділом кадрів підприємства [10, 11].

Можна назвати низку науковців, які своїми працями намагаються поєднати теоретичні засади щодо поняття організації заробітної плати зі специфікою обліку праці в сучасних умовах управління персоналом підприємства. Серед них Л. Васюренко, Н. Данилевич, Н. Каткова, І. Кінебас, С. Козловський, О. Мартін, К. Маслова, С. Пирожков, О. Чепець та багато інших [5–11]. Автори торкаються різних соціально-економічних аспектів обліку та аудиту розрахунків з оплати праці стосовно вдосконалення системи мотивування в процесі підвищення ефективності використання персоналу в діяльності підприємств різних секторів і галузей національної економіки. Разом з тим потребують поглибленого дослідження проблеми удосконалення технологічного процесу обліку та аудиту розрахунків з оплати праці за умов повної комп'ютеризації.

Формулювання цілей статті

Винайдення можливості удосконалення технологічного процесу обліку бухгалтерської процедури щодо нарахування листків непрацездатності за рахунок фонду соціального страхування та додаткових відпусток ліквідаторам наслідків аварії на ЧАЕС.

Вклад основного матеріалу

Акціонерне товариство «Кременчуцький завод дорожніх машин (Кредмаш)» (код ЄДРПОУ 05762565) – провідний виробник асфальтозмішувальних установок та запасних частин до них. Найстаріше

машинобудівне підприємство України з більш ніж 150 річною історією – провідний виробник асфальтозмішувальних установок будь-якої комплектації з постачанням у стислий термін. Сучасні показники відповідають міжнародним стандартам, як за технічними характеристиками, так і за екологічними показниками. Більш ніж 70 річний досвід проектування, виготовлення, монтажу та сервісного обслуговування асфальтозмішувальних установок дозволяє заводу пропонувати своїм покупцям широку гаму асфальтозмішувачів та запасних частин до них, за одночасного врахування багатьох вимог та побажань замовників.

З 2014 року колектив підприємства працює над створенням та виробництвом асфальтозмішувальних установок нового модельного ряду, які відповідають вимогам та стандартам Євросоюзу. Так, перемішувальна установка КДМ201ВМ продуктивністю 80–110 тонн суміші на годину має компонування, що відповідає переважній більшості подібних зразків провідних європейських виробників – баштового типу. Також в новій установці впроваджені останні розробки спеціалістів конструкторського бюро: грохот з плетеними ситами, дозатор мінерального порошку та пилу з поворотними засувками, фільтр для очищення повітря, яке витискається з банки мінерального порошку під час її заповнення. Спрощено систему подавання пилу на дозування та у бітумному господарстві вперше застосовано додаткове обладнання для модифікування бітуму полімерними добавками.

На підприємстві бухгалтерія це самостійний структурний підрозділ апарату управління. В бухгалтерії працюють спеціалісти, що здійснюють бухгалтерський облік господарсько-фінансової діяльності підприємства. В бухгалтерії здійснюється розподіл облікової роботи за функціональними відділами і за конкретними виконавцями. Загальний сектор складається з 2 бухгалтерів. Вони: здійснюють облік готової продукції, касових і банківських операцій, розрахунків з підзвітними особами; ведуть розрахунки з постачальниками, журнали-ордери по касі і банку. Матеріальний сектор налічує 3 бухгалтери. Вони ведуть облік придбання матеріальних цінностей по складах; здійснюють розрахунки з постачальниками матеріалів в розрізі місць їх зберігання та використання. У виробничому центрі працює 3 бухгалтера. Вони ведуть облік витрат на всі види виробництв по цехах, ділянках підприємства; здійснюють облік основних засобів, їх надходження, вибуття, списання; нараховують амортизацію основних засобів; калькуюють фактичну собівартість продукції, робіт, послуг. До складу розрахункового сектору входить 3 бухгалтера, які на підставі первинних документів виконують всі розрахунки по заробітній платі, утримання з неї, здійснюють контроль за використанням фонду оплати праці, ведуть облік розрахунків по відрахуваннях до бюджету. Основні показники діяльності підприємства наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Основні техніко-економічні показники діяльності заводу

Показники	2020 рік	2021 рік	Відхилення	
			2021/2020 (+/-)	2021/2020 %
Середньооблікова чисельність працюючих, чол.	1851	1869	18	0,97
Фонд оплати праці, тис. грн.	331196	341746	10550	3,19
Вироблено товарної продукції, тис. грн.	1086246	1232178	145932	13,43
Обсяг реалізованої товарної продукції, тис. грн.	1080077	1218091	138014	12,78
Дохід від реалізації товарів, робіт та послуг, тис. грн.	1086774	1224174	137400	12,64
Чистий прибуток, тис. грн.	69136	29517	-39619	-57,31
Рентабельність продажу, %	5,8	5,1	-0,7	-12,07
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	934248	1070282	136034	14,56
Продуктивність праці одного працівника тис. грн.	583,5	651,73	68,23	11,7

Аналіз техніко-економічних показників дає можливість стверджувати, що на підприємстві протягом останніх двох років відбуваються коливання результатів діяльності. Так, у 2021 році в порівнянні з 2020, незважаючи на зменшення чисельності працівників, фонд оплати праці збільшився на 3,19%, та склав у грошовому вираженні 341746 тис. грн. Незначні темпи зростання продуктивності праці пояснюються збільшенням обсягів виробництва, удосконаленням тарифної системи оплати та системи стимулювання праці.

Протягом останніх років відбувалося зростання власного капіталу, що свідчить про здатність підприємства формувати і ефективно розподіляти прибуток навіть у кризові періоди. Так, в рамках модернізації ливарного цеху змонтована пічна установка (900+150кВТ) Duet Power з двома тиглями по 1,5 тон турецькою компанією INDEMAK. Нове обладнання забезпечує підвищення характеристик міцності металу.

На заводі розроблено та діє положення «Про оплату праці», яке виступає додатком до Колективного договору. Згідно з положенням підприємство використовує відрядно – преміальну систему для працівників основного виробництва, погодинно-преміальну для працівників допоміжних служб, місячні посадові оклади для адміністративного апарату, акордну оплату за дні відрядження.

Для розрахунку заробітної плати при відрядній оплаті праці використовується інформація стосовно виробітку окремих працівників або бригади. Головним документом по обліку виробітку і заробітній платі працюючого виступає наряд на відрядну працю. Виробництво на заводі дрібносерійне, тобто характеризується виконанням різноманітних неповторювальних робіт або операцій, що відображається в наряді разом з відповідною розцінкою по оплаті. Наряди використовуються у залежності від характеру роботи: індивідуальні або на бригаду. При бригадній формі виконання робіт на зворотній сторінці наряду, як правило, приводяться необхідні дані для розрахунку заробітку і розподілу його між членами бригади. При розподілі бригадного заробітку враховується коефіцієнт трудової участі (КТУ) кожного члена бригади. Вказаними документами оформляється виробіток працівників по операціях, які передбачені технологічним процесом виробництва. Додаткові операції, що не передбачені технологічним процесом, або роботи, які виконуються з відступом від нормальних умов роботи, реєструються спеціальними документами.

Для узагальнення інформації про розрахунки з працівниками підприємство використовує передбачений Планом рахунків балансовий рахунок 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», який включає наступні субрахунки: 661 «Розрахунки за заробітною платою»; 662 «Розрахунки з депонентами»; 663 «Розрахунки з іншими виплатами». За кредитом 661 субрахунку відображаються нараховані працівникам підприємства основна та додаткова заробітна плата, премії та інші нарахування, що входять до фонду оплати праці, а за дебетом – їх виплата, сума утриманих податків, внесків, платежів за виконавчими документами. Субрахунок 662 рахунку використовується для відображення розрахунків за не отриману персоналом у встановлений термін суму заробітної плати. В такому випадку запис буде виглядати так: – дебет 661 – кредит 662. При подальшій виплаті зарплати, що була у відповідний час депонована: дебетують 662 і кредитують 661. Субрахунком 663 користуються для відображення розрахунків з працівниками у вигляді допомоги по тимчасовій працездатності або часткового безробіття.

Окрім основної заробітної плати до фонду оплати праці на підприємстві відносять нарахування, які вважають додатковою заробітною платою. До них відносять доплати та надбавки до посадових окладів а також премії та винагороди, що мають систематичний характер. Перелік надбавок і доплат наведено в табл. 2.

Таблиця 2.

Перелік і розміри доплат та надбавок на заводі

Назва	Розмір
Доплати	
За розширення зони обслуговування	працівнику у розмірі не більше 50% від тарифу або окладу
За роботу у важких та шкідливих умовах праці	від 4 до 12% тарифної ставки
За роботу в нічний час	35% від тарифу
За керівництво бригадою	10-15% від місячної тарифної ставки в залежності від кількості працівників у бригаді
Надбавки	
Персональні (за напруженість та складність роботи)	від 20 до 50% посадового окладу
За високу професійну майстерність	Від 10 до 40% від окладу
За класність водіям легкових та вантажних автомобілів	1-го класу 25% тарифної ставки 2-го класу 10% тарифної ставки

Згідно статті 19 «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», кожна застрахована особа має право на матеріальне забезпечення у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності [1, 3]. Працівник має право на отримання допомоги по тимчасовій працездатності на підставі листка непрацездатності. Підтверджує хворобу працівника листок непрацездатності. Із 01.10.2021 року запроваджена в дію електронна форма такого документа. Формується документ на основі електронного медичного висновку, який створює лікар. Такий Е-лікарняний потрапляє до Електронного реєстру листків непрацездатності, а побачити його можна в особистому кабінеті роботодавця на веб порталі Пенсійного фонду. Разом з тим, однієї лише наявності Е-лікарняного у системі недостатньо. Оплачувати можна лише коли лікарняний отримує статус «Готовий до сплати», що прирівнюється до його видачі. Для звичайних лікарняних враховується 7 днів після дати відкриття. Впродовж такого проміжку часу лікарем може бути змінений медичний висновок. Через проблеми роботи електронного кабінету та реєстру лікарняних під час війни деякі лікарняні так і не змінили свій статус на «Готовий до сплати». За такої ситуації бухгалтер може самостійно відрахувати дані 7 днів і нарахувати такі лікарняні.

Згідно із Постановою №13 від 19.07.2018 року «Про затвердження положення про комісію (уповноваженого) із страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності», на заводі діє комісія із соціального страхування. Комісія тричі на місяць проводить засідання стосовно призначення або відмови у матеріальному забезпеченні у зв'язку з тимчасовою працездатністю, а також розглядає підстави та правильність видачі листків непрацездатності. Ведення електронних листків непрацездатності з одного боку полегшило роботу комісії та бухгалтерів, але з іншого боку існує багато недоліків: на листку непрацездатності відсутній запис стосовно призначення працівнику групи інвалідності (день призначення

групи не оплачується, згідно п.4.3 Інструкції № 455; відсутній запис стосовно направлення працівника на МСЕК (це стосується обмеження 120 або 156 календарних днів у разі безперервної непрацездатності, а у разі захворювання на туберкульоз не більше 10 місяців, згідно Наказу МОЗ № 189 від 09.04.2008 р.). Перші п'ять днів Е-лікарняний оплачуються за рахунок заводу. Починаючи з шостого дня за рахунок Фонд Соціального Страхування. Як відбувається проходження Е-лікарняного на підприємстві зображено на рис. 1.

Рис. 1. Порядок проходження Е-лікарняного на підприємстві

На підприємствах бухгалтерський облік та складання звітності є автоматизованими. Облік здійснюється за допомогою програми 1С:Підприємство, а звітність подається з використанням програми М.Е.Дос. Первинні документи: накази про прийом на роботу, про звільнення, про надання відпустки, про переведення на іншу посаду, листки непрацездатності, створюються за допомогою автоматизованої програми та мають стандартизовану форму. Відділи кадрів та праці і заробітної плати створюють та обліковують всі необхідні документи, а у відповідності з графіком документообігу надають до бухгалтерії.

Таким чином, обліковий процес на підприємстві автоматизований, але багато операцій доводиться виконувати вручну. Так, на заводі «Кредмаш» існує багато доплат, надбавок, різного виду премій, стимулювань за розширення зон обслуговування, які носять разовий характер і тому бухгалтеру розрахункового сектору доводиться заносити їх вручну до програми. За нашою участю удосконалено механізм регулювання міжпосадових окладів та внутрішньовиробничих тарифів за врахування кваліфікації працівника, його освіти, ступеню відповідальності щодо виконаної роботи, ініціативності, стажу роботи на даному підприємстві, результатів кваліфікаційної атестації робітників. Вважаємо доцільним покращити організацію технологічного процесу обліку бухгалтерської процедури нарахування лікарняних (табл. 3) та додаткових відпусток, на прикладі ліквідаторам наслідків аварії на ЧАЕС (табл. 4).

Таблиця 3

Організація технологічного процесу обліку листків непрацездатності за рахунок ФСС

Операції / документ	Керівник	Структурні підрозділи	Комісія ФСС	Відділ кадрів	Бухгалтерія	ФСС	Департамент соціального захисту
Роздруківка лікарняного з порталу пенсійного фонду				*			
Визначення страхового стажу				*			
Підтвердження або відмова у призначенні матеріального забезпечення			*				
Розрахунок кількості днів, які підлягають сплаті		*					
Розрахунок лікарняного					*		
Формування заяви-розрахунку до ФСС					*		
Бюджетування						*	
Виплата лікарняного після отримання коштів від ФСС					*		
Формування документу «Підтвердження про виплати» для ФСС					*		

Таблиця 4

**Організація технологічного процесу обліку додаткових відпусток
ліквідаторам наслідків аварії на ЧАЕС**

Операції / документ	Керівник	Структурні підрозділи	Комісія ФСС	Відділ кадрів	Бухгалтерія	ФСС	Департамент соціального захисту
Надання інформації про період відпустки (на наступний рік)		*					
Оформлення графіку відпусток на 1 жовтня кожного року					*		
Планування бюджету на відпустки:					*		
- визначення середньоденної заробітної плати					*		
- розрахунок суми відпускних					*		
- нарахування суми ЄСВ на суму відпускних					*		
Подання розрахунку до Департаменту соціального захисту					*		
Оформлення відпустки		*		*			
Наказ про надання відпустки	*			*			
Розрахунок відпускних					*		
Виплата відпускних					*		
Бюджетування							*

Системне дослідження організації обліку заробітної плати на промисловому підприємстві дозволило провести аналіз господарських операцій, які виконують бухгалтери при нарахуванні оплати праці, проведення різних видів утримань та відображенні узагальненої звітності підприємства. Разом з тим, важливим моментом є нарахування пільгових пенсій. Окремим категоріям працівників залежно від умов праці та за результатами атестації робочих місць можуть призначатися пенсії за рахунок коштів підприємств та організацій. Такі призначення здійснюються не раніше ніж за п'ять років до досягнення віку, передбаченого ст. 26 Закону про пенсійне страхування.

Організовує виплати та доставку пільгових пенсій працівникам Пенсійний фонд. Одночасно обов'язок відшкодувати такі витрати за власний кошт покладено на підприємства. Відшкодування відбувається до досягнення працівниками загальностановленого пенсійного віку. Суму, яку потрібно відшкодувати в поточному році, розраховує Пенсійний фонд і щороку надсилає підприємствам до 20 січня поточного року та протягом місяця-щодо новопризначених або перерахованих пенсій відповідно п.6.4 Інструкції № 21-1 [2, 3]. Промислове підприємство щомісяця до 25-го числа перераховує Пенсійному фонду зазначену в розрахунку місячну суму фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій. В свою чергу, органи Пенсійного фонду України нерідко не дотримуються приписів Інструкції та визначають суми відшкодування на підставі місячних розрахунків, що є порушенням. Направлення щорічного розрахунку є єдиною підставою для стягнення заборгованості по відшкодуванню фактичних витрат.

За нашою участю працівники бухгалтерії розробили раціональну форму звіту, за використання якої можна уникнути розбіжностей, численних помилок та неточностей. Реалізація розробленої форми звітності дозволить уникнути зайвих витрат на підприємстві. Удосконалення процесу аналізу нарахованих та перерахованих сум пенсій по Списку 1 і Списку 2 зображено схематично на рис. 2.

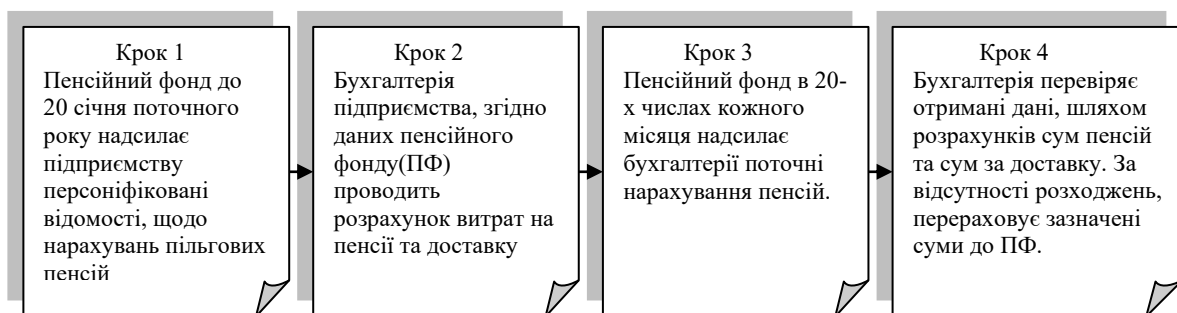

Рис. 2. Удосконалення процесу аналізу нарахованих та перерахованих сум пенсій

Згідно з Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», єдиний соціальний внесок (ЄСВ) виступає обов'язковим платежем до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, що сплачують підприємства та фізичні особи-підприємці з метою забезпечення страхових виплат за поточними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Свого часу внесок замінив собою чотири окремих нараховування, які існували на фонд оплати працівників: до Пенсійного фонду, до фондів страхування на випадок безробіття, до фонду із тимчасової втрати працездатності, до фонду від нещасних випадків на виробництві. ЄСВ нараховується та сплачується за рахунок підприємства, а не працівника. Нараховування та сплата єдиного внеску не зменшує заробітну плату працівника. Базою для нараховування ЄСВ для роботодавців виступають всі зарплатні виплати, що включаються фонд оплати праці, згідно з Інструкцією № 5.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Облік праці і заробітної плати це одна з важливих, відповідальних та складних ділянок роботи, що посідає провідне місце у всій системі обліку на підприємстві. Заробітна плата постійно перебуває в центрі уваги різних заінтересованих сторін: найманих працівників, власників, пенсійного фонду, податкових органів, профспілок, державних структур. За таких умов удосконалення обліку заробітної плати сприяє підвищенню продуктивності праці та допомагає регулювати рівень витрат підприємства.

Література

1. Закон України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 року №108/95-ВР та зі змінами і доповненнями від 01.01.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
2. Закон України «Про відпустки» від 15.11.1996 року та змінами і доповненнями від 06.06.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин». <https://zakon.rada.gov.ua>
4. Постанова КМУ про Порядок обчислення середньої заробітної плати №486 від 26 квітня 2022. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>
5. Мартин О.М. Заробітна плата як економічна категорія: соціально-економічні аспекти. Науковий вісник НЛТУ України. Львів, 2015. Вип. 22.7. С. 232–240.
6. Васюренко Л.В. Еволюція теоретичних засад щодо поняття організації заробітної плати. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2018. № 22. С. 146–148.
7. Пирожков С. Демографічний розвиток України: сучасне та майбутнє: доповідь академіка Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України. Вісник НАН України. 2012. С. 59–64.
8. Каткова Н.В., Маслова К.В. Особливості обліку праці в сучасних умовах та шляхи його вдосконалення. Економіка і суспільство. 2017. № 8. С. 762–767.
9. Чепець О.Г., Кінебас І.Ю. Шляхи вдосконалення обліку та аудиту розрахунків з оплати праці. Бізнес Інформ. 2019. № 7. С. 225–230.
10. Козловський С.В. Мотивація як засіб підвищення ефективності діяльності підприємства : збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. 2012. № 4. С. 43–47.
11. Данилевич Н. Шляхи вдосконалення системи мотивування в процесі управління персоналом підприємства. Психологічні виміри культури, економіки, управління : науковий журнал. Львів. 2018. Том 11. С. 102–118.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro oplatu pratsi» vid 24 bereznia 1995 roku №108/95-VR ta zi zminamy i dopovnenniamy vid 01.01.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
2. Zakon Ukrainy «Pro vidпустky» vid 15.11.1996 roku ta zminamy i dopovnenniamy vid 06.06.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
3. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo optymizatsii trudovykh vidnosyn». <https://zakon.rada.gov.ua>
4. Postanova KМУ pro Poriadok obchyslennia serednoi zarobitnoi platy №486 vid 26 kvitnia 2022. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>
5. Martyn O.M. Zarobitna plata yak ekonomichna katehoriia: sotsialno-ekonomichni aspekty. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. Lviv, 2015. Vyp. 22.7. S. 232–240.
6. Vasiurenko L.V. Evoliutsiia teoretychnykh zasad shchodo poniattia orhanizatsii zarobitnoi platy. Mykolaivskiy natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlinskoho. 2018. № 22. S. 146–148.
7. Pyrozhekov S. Demografichnyi rozvytok Ukrainy: suchasne ta maibutnie: dopovid akademika Instytutu demografii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Visnyk NAN Ukrainy. 2012. S. 59–64.
8. Katkova N.V., Maslova K.V. Osoblyvosti obliku pratsi v suchasnykh umovakh ta shliakhy yoho vdoskonalennia. Ekonomika i suspilstvo. 2017. № 8. S. 762–767.
9. Chepets O.H., Kinebas I.Iu. Shliakhy vdoskonalennia obliku ta audytu rozrakhunkiv z oplaty pratsi. Biznes Inform. 2019. № 7. S. 225–230.
10. Kozlovskiy S.V. Motyvatsiia yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva : zbirnyk naukovykh prats VNAU. Serii: Ekonomichni nauky. 2012. № 4. S. 43–47.
11. Danylevych N. Shliakhy vdoskonalennia systemy motyvuvannia v protsesi upravlinnia personalom pidpriemstva. Psykholohichni vymiry kultury, ekonomiky, upravlinnia : naukovyi zhurnal. Lviv. 2018. Tom 11. S. 102–118.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-15>

УДК 338.43

Діна ШКВАРУК

Західноукраїнський національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-3617-9375>

e-mail: schkvarukdina@gmail.com

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АПК (НА ПРИКЛАДІ США)

У статті досліджено ключові аспекти, які сприяли успіху США в створенні стійкої і ефективної аграрної системи, зосереджуючись на екологічних та економічних аспектах. Визначено роль держави у підтримці сталого розвитку АПК, вказуючи на важливість правильного регулювання та стимулювання аналізуючого сектору. Підкреслюється, що США успішно використовують інструменти господарського стимулювання, такі як фінансові поштовхи, податкові пільги та регулятивні механізми, щоб сприяти розвитку еколого-економічного потенціалу АПК. Охарактеризовано рівень ВВП США та його значення у формуванні ефективної економіки. Зазначено основні характеристики розвитку економіки на екологічній основі в країні та інноваційні підходи та технології, такі як сільськогосподарська біотехнологія, точне землеробство, системи зберігання води та енергоефективність, що сприяють збільшенню продуктивності та зниженню використання ресурсів. Крім того, в статті зазначено, що успіх США полягає в розвиненій системі досліджень і розвитку, яка сприяє постійній інноваційній діяльності та адаптації до змінних умов.

Ключові слова: еколого-економічний потенціал, ВВП, економічний потенціал країни, аспекти розвитку, АПК, екологічна основа.

Dina SHKVARUK

Western Ukrainian National University

FOREIGN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF THE APC (ON THE EXAMPLE OF THE USA)

The article explores the key aspects that have contributed to the success of the United States in creating a sustainable and efficient agricultural system, focusing on environmental and economic aspects. The role of the state in supporting the sustainable development of the agro-industrial complex is defined, pointing out the importance of proper regulation and stimulation of the sector. It is emphasized that the United States has successfully used economic incentives, such as financial incentives, tax incentives, and regulatory mechanisms to promote the development of the environmental and economic potential of the agro-industrial complex. The author also draws attention to the importance of partnerships between government agencies, industries, and the public sector in achieving sustainable development. It is shown that the United States actively engages scientific institutions, business environment and non-profit organizations to jointly develop innovative solutions and technologies aimed at preserving the environment and increasing the productivity of the agro-industrial complex.

The level of US GDP and its importance in the formation of an efficient economy are characterized. The main characteristics of the development of the ecologically based economy in the country and innovative approaches and technologies, such as agricultural biotechnology, precision agriculture, water storage systems and energy efficiency, which contribute to increased productivity and reduced resource use, are outlined. In addition, the article notes that the success of the United States lies in a developed research and development system that promotes continuous innovation and adaptation to changing conditions.

The article emphasizes the importance of taking into account environmental factors in the development of the agricultural sector, which can lead to increased production efficiency, reduced negative environmental impact and improved product quality. The results of the US study show that environmentally oriented approaches and innovative technologies can contribute to increased efficiency and sustainability in the agricultural sector.

Keywords: ecological and economic potential, GDP, economic potential of the country, aspects of development, agro-industrial complex, ecological basis.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями

Актуальним завданням багатьох країн світу, які прагнуть досягти сталого розвитку і зберегти довкілля та промисловість для майбутніх поколінь, є розвиток еколого-економічного потенціалу. У цьому контексті варто звернути увагу на закордонний досвід, який надає цінні уроки і принципи для досягнення поставлених цілей. Практика розвитку еколого-економічного потенціалу в інших країнах включає передові підходи, які були успішно впроваджені і виявилися досить ефективними. Цей досвід допомагає уникати повторювання помилок і знаходити нові шляхи досягнення балансу між екологічними і економічними цілями. Однак важливо враховувати, що кожна країна має свої унікальні особливості та контекст, тому необхідно адаптувати закордонний досвід до конкретних умов і потреб кожної країни. Тим не менше, засвоєння цінних уроків з закордонного досвіду може сприяти ефективному розвитку еколого-економічного потенціалу у нашій країні. Таким чином, вивчення досвіду інших країн у розвитку еколого-економічного потенціалу може стати цінним джерелом інсайтів та інноваційних підходів, які сприятимуть досягненню ефективного функціонування будь-якої країни, що спрямовує свою економіку на екологічні засади.

Світові екологічні проблеми людства загострюють внутрішню потребу у запровадженні дієвих екологічних заходів для гарантування екологічної безпеки суспільства. Особливої актуальності набуває

питання у контексті збереження територій для проживання населення та формування продовольчої основи [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Чимало вітчизняних та закордонних науковців присвятили свої праці вивченню саме екологічного та економічного потенціалу. Серед них Іванов Д., Меглей В., Базилевич В., Сілантьєв О., Величко О., Лук'янихін В., Басюк О., Тавлуй І., Шкуратов О., Вишневська О., Волошина В., Гаріна Ю., Погрішук Б.В. та інші. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених даній темі, її актуальність не зменшується у зв'язку з сучасною ситуацією в національній економіці.

Формування цілей статті

Метою статті є проаналізувати та представити інформацію про ефективні практики та стратегії, які використовуються в інших країнах для розвитку сталого та прибуткового АПК з ціллю більш ґрунтовно сформувати конкурентні переваги кожної країни.

Виклад основного матеріалу

Пандемія коронавірусу, яка тривала досить довго, а також військова агресія, безперечно, мають значний вплив на життя більшості людей України. Крім того, пандемія та військові дії залишають свій слід не тільки на рівні окремих осіб, але й на світовій арені, об'єднуючи багато країн у спільній проблемі економічної та фінансової кризи. Навіть коли повсякденне життя повернеться до нормального стану, наслідки для економіки будуть відчутні ще протягом багатьох років. Після того, як підприємці знову отримають можливість діяти, настане час, коли інвестори, вийшовши з кризи, матимуть шанс побудувати щось нове і відмінне від минулого. Це стане новим етапом в економічній історії, хід якого буде визначати наступні десятиліття. Оскільки Європейський Союз планує досягти кліматичної нейтральності до 2050 року, а кліматичні питання є актуальними і для інших країн світу, включаючи Україну, є можливість, що новий етап в економічній історії буде присвячений захисту навколишнього середовища.

Якщо ми говоримо про закордонний досвід розвитку економіко-екологічного потенціалу сільського господарства, можна відзначити наступні аспекти, які найкраще відображають прогрес у цій галузі:

1) Стимулювання екологічно відповідної виробничої діяльності: країни, такі як Швейцарія, Нідерланди, Данія, Коста-Ріка, Норвегія, Німеччина, Ісландія, Фінляндія, Канада та інші, активно використовують фінансові заохочення та пільги для фермерів та сільськогосподарських підприємств, які застосовують екологічно чисті методи виробництва, такі як органічне землеробство, використання відновлюваної енергії, збалансоване використання водних ресурсів.

2) Використання новітніх технологій: деякі країни, зокрема Сполучені Штати Америки, Японія, Нідерланди, Ізраїль та Китай, впроваджують сучасні технології в аграрний сектор, що дозволяє підвищити продуктивність, ефективність використання ресурсів та зменшити негативний вплив на довкілля. Наприклад, автоматизовані системи зрошення, моніторинг забруднення повітря та ґрунтів і т.д.

3) Збільшення енергоефективності: деякі країни, такі як Німеччина, Данія, Канада, Ізраїль та Нідерланди, зосереджуються на зменшенні енергоспоживання в сільському господарстві за допомогою енергоефективних технологій. Це включає використання енергозберігаючого обладнання, встановлення сонячних панелей, використання панелей для генерації відновлюваної енергії, раціональне використання енергії в системах іригації та оптимізацію процесів зберігання та переробки сільськогосподарської продукції та інше.

4) Запровадження зелених технологій: країни, такі як Данія, Нідерланди, Ізраїль, Канада та Норвегія, активно розвивають зелені технології у сільському господарстві, які сприяють зменшенню викидів шкідливих газів та забруднення довкілля. Це можуть бути біореактори для переробки відходів, системи компостування та інші інноваційні підходи.

5) Співпраця з різними секторами: багато країн, включаючи США, Німеччину, Швейцарію та Канаду, активно співпрацюють між різними секторами, такими як уряд, науково-дослідні установи та приватні компанії. Ця взаємодія сприяє обміну знаннями, ресурсами та інноваціями, спрямованими на розвиток еколого-орієнтованих практик у сільському господарстві.

6) Залучення фінансової підтримки: країни, такі як США, Китай, Європейський Союз, Бразилія та Індія, активно залучають інвестиції та фінансову підтримку для розвитку еколого-орієнтованих проєктів у сільському господарстві. Це можуть бути державні програми, міжнародні фонди та приватні інвестори та інструменти фінансування.

Цей закордонний досвід у розвитку економіко-екологічного потенціалу сільського господарства може надати корисні ідеї та стратегії для впровадження в Україні. Використання екологічно чистих методів виробництва, новітніх технологій, збільшення енергоефективності, запровадження зелених технологій, співпраця між різними секторами та залучення фінансової підтримки можуть сприяти досягненню балансу між економічним розвитком, збереженням природних ресурсів та покращенням якості життя населення.

Україна може взяти на увагу ці приклади як основу для розробки своїх стратегій та політик у сфері сільського господарства. Важливо враховувати контекст та особливості української сільськогосподарської системи, адаптувати та впроваджувати відповідні рішення, щоб забезпечити сталий та екологічно збалансований розвиток АПК. Тут звичайно не обійтися без підтримки держави. Цілеспрямованість втручання держави в економічне життя можна оцінювати на основі показників ефективності її діяльності у задоволенні потреб населення. Інститути державної влади знаходяться у центрі економічного і соціального розвитку країни, проте не як безпосереднє джерело зростання, а як партнери, каталізатори та помічники [2]

Варто більш детально проаналізувати економічну та екологічну складові у розвитку розвинених країн світу. Третьою за чисельністю населення країною у світі, після Індії та Китаю, є Сполучені Штати Америки. Звісно, економіка США є найбільшою економікою світу, її ВВП у 2021 році склав 22,7 трлн. доларів США (рис. 1), якщо порівнювати її з Китаєм та Японією, то це третина їх сукупного ВВП. Загальний обсяг експорту США за останні два десятиліття значно зріс і склав 1,6 трильйона доларів США в 2019 році, перш ніж впасти до 1,4 трильйона в 2020 році через пандемію коронавірусу.

Статистика показує темпи зростання реального валового внутрішнього продукту (ВВП) у Сполучених Штатах з 2019 по 2023 роки (прогнозоване значення). З рисунку 1, очевидно, що найважчим для країни був 2020 рік, адже темп зростання ВВП є не лише меншим, а й сягає -3,41%. Це є причиною пандемії коронавірусу та інших економічних і політичних чинників. Варто зауважити, що дана країна є світовим лідером за масштабами розвитку та значно випереджає інші розвинені країни світу. Зростаюча глобалізація міжнародної економіки робить ділову активність у США основою світової економіки, безпосередньо впливаючи на циклічність та зміни у стані здоров'я національних економік. Розвиток економічних процесів у США є одним з основних генераторів змін у світовій економіці.

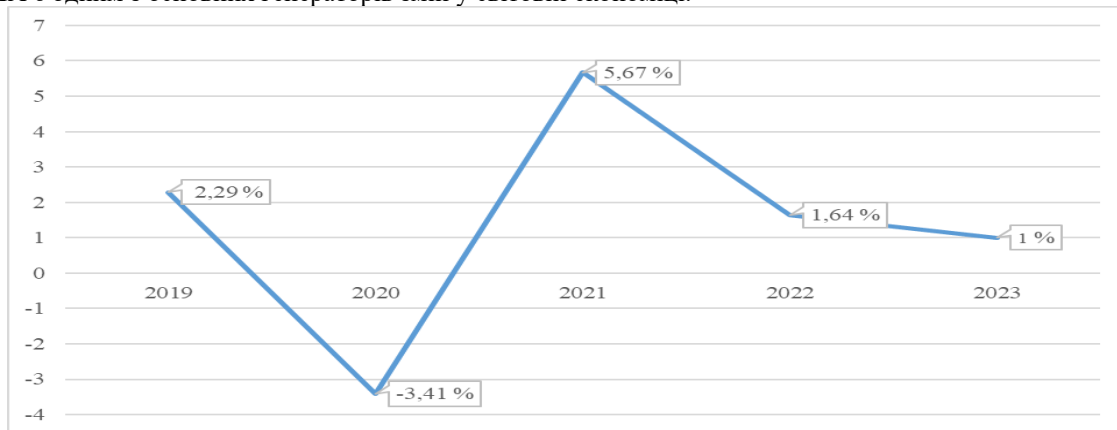

Рис. 1. Темпи зростання реального валового внутрішнього продукту (ВВП) у США за 2019-2023 рр. Складено автором за джерелом [3]

В цілому, розвиток економіко-екологічного потенціалу АПК в Америці передбачає перехід до більш сталого та екологічно чистого с/г виробництва, використання новітніх технологій та розумного управління ресурсами. Основні ознаки розвитку економіки на основі збереження довкілля представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика розвитку економіки на екологічній основі в Сполучених Штатах Америки

№	Основні аспекти розвитку	Шляхи реалізації
1	Сталість та екологічна відповідальність	Засосування екологічно чистих методів обробітку ґрунту, водних ресурсів, біорізноманіття, використання органічних добрив, зменшення використання хімічних пестицидів
2	Технологічний прогрес	Застосування автоматизованих систем управління фермерським господарством, дронів для моніторингу рослинності
3	Розвиток відновлювальної енергетики	Встановлення сонячних панелей, використання вітрогенераторів для виробництва соєлектроенергії
4	Управління водними ресурсами	Використання системи поливу, що дозволяють точно дозувати воду для поливу, збереження та очищення водних ресурсів
5	Розвиток екологічно чистих продуктів	Використання меншої кількості пестицидів, хімічних добрив, доступ до свіжих, органічних продуктів

Джерело: сформовано автором

Розвиток економіко-екологічного потенціалу АПК В США є досить важливим, оскільки він сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки, збереженню навколишнього середовища та підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору. Щодня уряд країни працює над зміцненням американської сільськогосподарської економіки. Щоб гарантувати, що Америка залишається світовим лідером у виробництві сільськогосподарських культур, проводяться передові сільськогосподарські дослідження. А щоб побудувати сильнішу сільськогосподарську економіку для майбутніх поколінь, Америка працює над

покращенням як внутрішнього, так і міжнародного ринків, створенням нових можливостей для отримання прибутку, як-от відновлювана енергія, для американських виробників і вихованням наступного покоління американських фермерів [4].

У останні роки розвинені країни світу, такі як США, Канада, Японія, Китай, Австралія, Південна Корея та Індія, активно приймають моделі екологізації економічного розвитку, що включають стійку, інклюзивну економіку та її різні аспекти, такі як «зелена», «синя», «низьковуглецева» та «циркулярна» економіка, «зелене зростання» і т.д. Країни Європи, особливо члени ЄС, є лідерами в сфері «зеленої модернізації» економічного розвитку, де реалізація цих моделей вже стала практичною реальністю, випереджаючи наукові обґрунтування [5].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, з проведеного дослідження можна зробити висновок, що Сполучені Штати Америки мають значний досвід та досягнення в розвитку еколого-економічного потенціалу АПК. Країна активно використовує фінансові заохочення та пільги для фермерів, що застосовують екологічно чисті методи виробництва. Також вони успішно впроваджують новітні технології, збільшують енергоефективність, запроваджують зелені технології та співпрацюють між різними секторами. Це дозволяє США досягати високої продуктивності, ефективно використовувати ресурси та зменшувати негативний вплив на навколишнє середовище.

Наразі розвиток еколого-економічного потенціалу АПК в Україні може потребувати додаткових зусиль і підтримки. Урядова підтримка, включаючи фінансові стимули та пільги, може сприяти впровадженню екологічно чистих практик у виробництво. Також важливо впроваджувати новітні технології, які допоможуть підвищити продуктивність та ефективність використання ресурсів, зменшити викиди шкідливих речовин та забруднення довкілля.

Зробивши необхідні кроки для розвитку еколого-економічного потенціалу АПК, Україна може досягти балансу між економічним розвитком та збереженням природних ресурсів. Такий розвиток сприятиме покращенню якості життя населення, збереженню навколишнього середовища та сприятиме досягненню кліматичних цілей.

На основі закордонного досвіду розвитку аграрного сектору, можна зробити наступний висновок щодо України: для успішного розвитку агропромислового комплексу (АПК) Україна повинна впроваджувати сучасні технології, сприяти інноваціям та стимулювати підприємницьку активність в сільському господарстві. Крім того, Україна повинна створити сприятливе середовище для підприємницької активності в аграрному секторі. Це може включати зменшення бюрократичних перешкод, спрощення процедур отримання дозволів та ліцензій, підтримку малих та середніх фермерських господарств, створення сприятливих умов для інвестицій у сільське господарство. Додатково, варто звернути увагу на забезпечення розвитку сільських територій, у тому числі інфраструктури, доступу до ринків та фінансових послуг, а також підтримки освіти та навчання фахівців в аграрній галузі.

Література

1. Вишнеvsька О.М., Волошина В.В., Гаріна Ю.В. Екологічні засади розвитку суспільства. глобальні та національні проблеми економіки, 2018. Вип. 22. С. 658-661.
2. Погрішук Б.В. Економічна безпека аграрного сектору у системі економічної безпеки держави. Науковий вісник Ужгородського Університету: Серія Економіка. Випуск 1 (53). 2019. С. 48–52.
3. Statista. <https://www.statista.com/statistics/270499/co2-emissions-in-selected-countries/>
4. Міністерство сільського господарства США (United States Department of Agriculture, USDA) <https://www.usda.gov/topics/farming>.
5. Крисоватий А. І., Сохацька О. М. Четверта промислова революція: зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків : монографія. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2018. 478 с.

References

1. Vyshnevskaya O.M., Voloshyna V.V., Harina Yu.V. Ekologichni zasady rozvytku suspilstva. hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, 2018. № 22. p. 658-661.
2. Pohrishchuk B.V. Ekonomichna bezpeka ahrarnoho sektoru u systemi ekonomichnoi bezpeky derzhavy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Universytetu: Seriya Ekonomika. № 1 (53). 2019. pp. 48-52.
3. Statista. Rezhym dostupu: <https://www.statista.com/statistics/270499/co2-emissions-in-selected-countries/>
4. Ministerstvo silskoho hospodarstva SShA (United States Department of Agriculture, USDA) <https://www.usda.gov/topics/farming>.
5. Krysovatyi A. I., Sokhatska O. M. Chetverta promyslova revoliutsiia: zmina napriamiv mizhnarodnykh investytsiinykh potokiv : monohrafiia. Ternopil : Osadtsa Yu. V., 2018. 478 p.

Яна ПУХАЛЬСЬКА

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0003-0889-1541>

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНУ ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ НОВИХ ПОКУПЦІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті досліджено основні засади створення інтернет-магазину вітчизняними представниками малого бізнесу. Розглянуто переваги створення та функціонування інтернет-магазину для покупців та продавців, проведено порівняння вартості та термінів виконання робіт. Доведено можливість особами без специфічних знань у сфері сайтобудування самостійно створити власний інтернет-магазин за короткий проміжок часу та з мінімальними витратами.

Ключові слова: електронна комерція, SEO, сайт, інтернет-магазин, просування інтернет-магазину, сайт для бізнесу.

Yana PUKHALSKA

Khmelnitskyi National University

FEATURES OF CREATING AN INTERNET STORE TO ATTRACT NEW BUYERS IN MODERN CONDITIONS

In the article the current root principle of creation template Internet shop from domestic representative of small business. Considered preference creation and operation of an online store for buyers and sellers, compared the cost and timing of development and works to create an online store domestic services. The possibility of persons without specific knowledge in the field of site building independently create their own Internet shop for a short time and with minimal costs. Advertising on the Internet allows you to promote the product even at the lowest possible budget, but it is better to use the most effective options. The level of income depends directly on how well the idea will work, so it is recommended to promote the product in any possible way. The main purpose of creating an online store is to increase the volume of enterprise activity, expand sales markets (expand geography), improve the company's image in the market, increase the strength of the enterprise.

The purpose of the article is to determine the feasibility of creating an online store in modern conditions of development and calculation of key indicators that will help the entrepreneur to determine the benefits of opening an online store to sell their products in domestic and foreign markets.

Key words: e-commerce, SEO, website, Internet-shop, promotion Internet-shop, site for business.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Поширення в Україні сучасних форм торгівлі, які зможуть забезпечити комплексне обслуговування покупців, мінімізацію фінансових та часових витрат, зумовлює необхідність розробки та впровадження Інтернет-торгівлі. Електронна комерція в Україні є однією з найновіших та найбільш перспективних форм інновацій у сфері торгівлі.

Відкриття власного бізнесу для багатьох українців сьогодні, в умовах високого рівня безробіття є, іноді, чи не єдиною можливістю для отримання доходів та самореалізації. Сучасні інтернет-технології для фізичної особи-підприємця відкрили невичерпні можливості як в сфері створення нових видів підприємницької діяльності, так і в спрощенні ведення та обслуговування вже існуючих. Не новим є поняття отримання пасивних доходів в Internet у майбутніх періодах при раціональній організації бізнесу в сфері e-commerce в сьогоденні.

Аналіз досліджень та публікацій

Дослідження сутності та особливостей функціонування електронної комерції для потреб вітчизняного малого бізнесу висвітлено в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Балабанов І.Т., Белей О.І., Гринів Н.Т., Дункан Г., Кудіна О.Ю., Литвин І.С., Плєскач В.Л., Радченко М.С., Саммер А., Свидрук І.І., Тардаскіна Т.М., Третьякова Л.І., Хофман Т., Царьов В.В., Чайковська В.П., Чухрай Н.І., Ярова І.І. та ін. Проте в останні роки стрімкого розвитку набуло створення інтернет-магазинів на основі готових шаблонів, які розробники надають користувачам на платній та безкоштовній основі. Таким чином, вітчизняні підприємці мають реальну можливість зменшення власних комерційних витрат електронного бізнесу без володіння спеціальними знаннями у сфері сайтобудування.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення доцільності створення інтернет-магазину в сучасних умовах розвитку та обчислення основних показників, які допоможуть підприємцю визначитись з перевагами відкриття Інтернет-магазину для реалізації свого товару на вітчизняних та зовнішніх ринках.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні рекламі в Інтернеті приділяється велика увага. Розвиток соціальних мереж, блогів, електронних файлообмінних сайтів, ділової Інтернет-преси тощо робить цю сферу найбільш привабливою для встановлення особистого контакту із споживачами.

Реклама в інтернеті дозволяє розкрутити товар навіть при максимально низькому рівні бюджету, але краще використовувати найбільш ефективні варіанти. Рівень доходу залежить безпосередньо від того наскільки спрацює ідея, тому рекомендується просувати продукт будь-якими можливими способами.

Якщо проаналізувати ринок електронної комерції України, то на ньому на сьогодні налічується порядку 8 тис. гравців, серед яких сформувалися такі потужні гравці, які можуть конкурувати зі звичайними магазинами [1]. Зокрема, це інтернет-супермаркет «Розетка», який починав свою діяльність у 2001 році з продажів електроніки та побутової техніки і на сьогодні є найбільш популярним інтернет-магазином, у якому можна купити майже все, крім харчових продуктів і побутової хімії. За даними журналу «Форбс» у 2011 році оборот магазину «Розетка» склав 130 млн дол. У 2004 році почали свою діяльність такі відомі інтернет-магазини, як «Мобілак», «FotoMag», «Сокол», «Fotos», у 2006 р. — «Stylus». Починаючи з 2007 року великі крупні оптові компанії, мережі магазинів, супермаркети різної спеціалізації, аптеки починають створювати власні інтернет-магазини, які є фактично їхніми підрозділами. До таких інтернет-магазинів можна віднести «5ok», «Алло», «Protoria», «МОУО», «Comfy», «Repka.UA», «Мегамаркет», «Фуршет», «Інтертоп», «Metro», «Goodwine», «Оріфлейм», «Ів Роше», «Helen Marlen Group», «Аптека гормональних препаратів», «Книгарня Є», «Читайка», «Будинок іграшок», «Люксотика» тощо. На потребу споживачів виникають інтернет-магазини подарунків, книжок, настільних ігор, мультимедійних товарів, серед яких найвідомішими є «Цікаві речі», «Комод», «Yakabo», «petrovka.ua», «DesktopGames.Com.Ua». З 2010 року в Україні починають швидко розвиватися інтернет-магазини, які спеціалізуються на продажу одягу, взуття та різноманітного товару для дому відомих зарубіжних виробників як за звичайними цінами, так і за зниженими, без наявності великих складських приміщень і магазинів на території України. Зокрема, це «StylePit», «modnaKasta», «LeBoutique», які називають себе модними шопінг-клубами. У 2012 році на ринку електронної комерції України з'являється служба доставки продуктів «Zakaz.ua», яка об'єднала продукцію мереж супермаркетів «NOVUS», «Фуршет», «Амстор», винотеки «Arlekin», винного бутіка «Преміум Вин».

Далеко не кожний інтернет-магазин працює ефективно, а отже необхідно врахувати наступні вимоги сучасності, які має застосувати підприємство [4]:

- ✓ ексклюзивний, високо деталізований, дизайн сайту, що надасть можливість виділитися з безлічі інших інтернет-магазинів за рахунок унікальності графічних елементів, їх розташування, кольорів і відтінків;
- ✓ професійно створена структура побудови та роботи інтернет-магазину, завдяки наявності якої відвідувачам буде зручно з ним працювати і робити замовлення;
- ✓ зрозуміла система управління інтернет-магазином, використання якої не викличе утруднень у адміністраторів;
- ✓ можливість розсилання інформації про нову продукцію по електронній пошті з яскравими фотографіями;
- ✓ забезпечення зворотного зв'язку через інтернет-магазин з покупцями та замовниками.

Основною метою створення Інтернет-магазину є збільшення обсягів діяльності підприємства, розширення ринків продажу (розширення географії), покращення іміджу підприємства на ринку, підвищення запасу міцності підприємства.

Переваги використання інтернет-магазину для покупця очевидні:

- можливість економії часу та вибір потрібного товару (послуги) без відвідування певної кількості торговельних закладів, що можуть бути розташовані на досить значній відстані один від іншого;
- перегляд докладної інформації про товар або послугу (супутні товари);
- можливість порівняння цін та характеристик подібних товарів у різних постачальників (виробників);
- швидке оформлення замовлення;
- можливість вибору способів та строків оплати, варіантів доставки обраного товару тощо.

Для продавця у цьому випадку перевагами є:

- робота інтернет-магазину цілодобово без необхідності фізичної присутності продавця;
- позбавлення необхідності пошуку та витрат на оренду вигідного місця розташування магазину;
- відсутність необхідності утримування торгового персоналу та менеджерів (для невеликого інтернет-магазину достатньо роботи самого власника або 1—2 найманих працівників за необхідності цілодобового зворотного зв'язку з покупцями);
- можливість презентування товарів, надходження яких очікується в майбутньому з метою виявлення зацікавленості клієнтів;
- максимальне орієнтування на цільову аудиторію;
- можливість нескінченного розширення асортименту товарів (послуг);

— можливість оптимізації використання складських приміщень.

За умови обмеженого бюджету, під час впровадження власного інтернет-магазину всі основні етапи створення та розкручування сайту майбутній інтернет-підприємець буде проходити власноруч, оскільки замовлення виконання робіт з розробки та "розкручування" сайту у професіоналів потребуватиме немалих витрат та в більшості випадків не є прийнятними для початківців в інтернет-бізнесі.

Якщо прийнято рішення про залучення спеціалістів, які будуть займатись просуванням сайту інтернет-магазину, варто звернути увагу на деякі позиції співпраці з ними:

— перелік робіт, які буде виконано та обґрунтування необхідності їх здійснення;

— підтвердження кваліфікації в цій сфері (кейси всіх робіт, у т.ч. не зовсім успішних, приклади робіт, відгуки реальних клієнтів тощо, але не сертифікати та грамоти, які на практиці, не завжди є реальним підтвердженням рівня компетентності та кваліфікації і які завдяки сучасним технологіям можна легко підробити, оскільки замовник в 99% випадків не перевірятиме їх правдивість);

— згода спеціалістів або представників від виконавця відповісти на основні питання до початку співпраці (укладання угоди), приклади звітів, що надсилались переднім клієнтам з детальними поясненнями, конкретними показниками, які дають можливість замовнику ідентифікувати процес виконання роботи, а не лише звітування про хід її виконання;

— адекватність вартості виконання замовлення (в порівнянні з цінами конкурентів — ціна на замовлення не має сильно коливатись у бік зменшення або збільшення від середніх показників). Тут варто також звернути увагу на те, що спеціалісти в сфері SEO мають значно вищий рівень якості виконуваної роботи в порівнянні з широкопрофільними підприємствами з величезною кількістю замовників та малим штатом працівників та можуть підказати замовнику спосіб більш раціонального спрямування використання його ресурсів (у кожній сфері є певний сегмент продукції, зусилля по просуванню якої на початку діяльності принесуть значно більший ефект, ніж просування одразу всієї номенклатури);

— узгодженість строків та умов виконання замовлення в договорі (виконавець має чітко прописати в договорі обсяги робіт, які виконуватиме, очікувані результати та конкретні строки їх досягнення, способи підтвердження їх, які будуть зрозумілими для замовника та відповідальність за невиконання умов договору).

Одним із першочергових та значущих питань при створенні інтернет-магазину особою без спеціалізованих навичок є вибір платформи, на якій його буде розміщено (створено). При цьому необхідно звернути увагу на термін функціонування платформи, власні розробки, рейтинг серед користувачів, цільову аудиторію.

Створення інтернет-магазину ще не означає його успішного функціонування. Тому власнику такого ресурсу не варто забувати про складові, які забезпечать ефективну роботу інтернет-магазину, до яких можна віднести: гармонійний дизайн; безперервність та швидкість роботи інтернет-магазину; навігація та система пошуку; інформація про товар; елементи інтернет-магазину, що визначають наступні дії покупців; маркетингова підтримка інтернет-магазину; зворотній зв'язок з клієнтами тощо. Виконання більшості з перерахованих пунктів в компетенції кваліфікованих веб-дизайнерів та маркетологів, проте, краще за власника інтернет-магазину його товар та вподобання постійних клієнтів ніхто не знатиме і тому деякі з цих заходів може забезпечувати саме він, навіть не маючи спеціальної освіти на навичок роботи в сфері просування сайтів.

Мета створення будь-якого Інтернет-магазину - отримання прибутку. Розрахунок ефективності грає неостанню роль в майбутніх перспективах розвитку підприємства та виходу його на зовнішні ринки. Навіть досконалий Інтернет-магазин не принесе прибутку, якщо на товари немає попиту, а маржа менше витрат.

Приклад розрахунку основних показників, які допоможуть підприємцю визначитись з доцільністю відкриття Інтернет-магазину для реалізації свого товару на вітчизняних та зовнішніх ринках (на що звернути увагу?):

1. Розрахунок прибутку з одного замовлення.

Розберемо основні параметри, які використовуються в онлайн продажах:

Середній чек – це усереднений показник між усіма замовленнями, які вчинив кожен покупець за час одного відвідування магазину. Наприклад, всього у вас були два клієнти, одному клієнтові ви продали на 3 000 грн., іншому - на 4 000 грн. Виходить, середній чек дорівнює 3 500 грн.

Маржа – це скільки ми заробляємо з продажу у відсотках (20%).

Доход – це середній чек помножений на маржу:

$3500 \times 0,2 = 700$ грн.

CPO (Cost per Order) – показник продуктивності реклами, тобто скільки грошей було витрачено на те, щоб отримати одне замовлення:

$700 - 400 = 300$ грн.

2. Розрахунок обробки одного замовлення.

В першу чергу необхідно поррахувати усі витрати компанії за місяць: оренду офісу, податки, зарплату співробітників тощо. Припустимо, витрати – 100 000 грн, кількість замовлень в день – 10, кількість робочих днів в місяці – 25, відповідно, за місяць – 250 замовлень.

100 000 : 250 = 400 грн – вартість обробки одного замовлення.

3. Розрахунок прибутку компанії.

Витрати на компанію – 100 000 грн, прибуток з одного замовлення – 200 грн, кількість замовлень в місяць – 250.

Дохід в місяць: $200 \times 250 = 50\,000$ грн.

Витрати на компанію вказані, не враховуючи рекламу. Виникає питання: скільки грошей виділити на рекламний бюджет?

4. Розрахунок бюджету на рекламу.

Ціна кліку – це засоби, які списуються з рахунку рекламної кампанії, коли користувач натискає на ваше контекстне оголошення. Конверсія в замовлення – це відношення числа відвідувачів сайту, що купили товар до загального числа людей, що відвідали інтернет-магазин.

Наприклад, до вас прийшло 100 осіб, 2 з них купили, відповідно, конверсія – 2%. В середньому по Україні конверсія в замовлення в інтернет-магазинах складає 1-2%. Тому можна орієнтуватися на 2%.

$CPO = \text{Ціна кліку} / \text{конверсія}$.

Уявимо, що 1 клік коштує 2 грн, 100 кліків – 200 грн, за 200 кліків отримуємо 2-х клієнтів (2%).

$200 : 2 = 100$ грн коштує 1 клієнт.

Відповідно, за 250 замовлень рекламний бюджет дорівнюватиме 25 000 гривень.

Рекомендується почати тестування з невеликого бюджету і далі вже дивитися по ситуації. Сума залежить від обраної ніші. Зазвичай для перших висновків достатньо 5 000 гривень. Чим більше бюджет, тим більше шансів вийти за допомогою реклами в прибуток і отримувати його постійно.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, ефективність створення Інтернет-магазину характеризується відношенням результатів його роботи – доходів і витрат. Проекти розвитку «впровадження електронної форми продажу товарів» (створення Інтернет-магазину) мають важливе значення в цілому, оскільки цей напрям є найбільш перспективнішим на сьогодні, оскільки аудиторія мережі інтернет є величезною, що означає наявність великої кількості потенційних споживачів (покупців), що є значною перевагою над «традиційними» магазинами.

Сучасний підприємець, шукаючи всі можливі шляхи підвищення рівня доходу, на який, в першу чергу, впливає обізнаність клієнтів про його продукцію та можливість швидкого розуміння й задоволення потреб потенційних клієнтів все частіше звертається до сфери електронної комерції, як середовища, що дає можливість задовольнити всі ці вимоги. Наявність цілої низки вітчизняних сайт-білдерів, SEO-компаній та електронних платіжних систем, які намагаються максимально адаптувати інтерфейс та функціональні можливості своїх продуктів до потреб представників малого бізнесу, сприяють збільшенню кількості приватних інтернет-підприємців, що провадять свій бізнес із залученням клієнтів по всій Україні та за її межами. В залежності від наявного бюджету підприємець має можливість створити інтернет-магазин на основі готових безкоштовних шаблонів і самостійно займатись його розвитком або придбати платний шаблон інтернет-магазину та оплатити додаткові послуги по його обслуговуванню, або замовити створення інтернет-магазину за власними вимогами та передати всі функції по його керуванню спеціалістам.

Література

1. Нестеренко Л.В. Інтернет-реклама – ефективний інструмент маркетингової комунікаційної політики / Л.В. Нестеренко, Л.М. Тарасюк // Міжвузівський збірник «Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво». – 2017. – № 5. – С. 87–92.
2. Сологуб О.П. Оцінка ефективності Інтернет-реклами / О.П. Сологуб, Л.В. Капінус // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2015. – № 2(10). – С. 89–96.
3. Тардаскіна Т.М. Електронна комерція : навчальний посібник / Тардаскіна Т.М., Стрельчук Є.М., Терешко Ю.В. – Одеса : ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2011. – 244 с.
4. Шпилик. С. Управління збутовою діяльністю підприємства / С. Шпилик // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 4(37). – С. 88–95.

References

1. Nesterenko L.V. Internet-reklama – efektyvnyi instrument marketynhovoї komunikatsiinoї polityky / L.V. Nesterenko, L.M. Tarasiuk // Mizhvuzivskiyi zbirnyk «Kompiuterno-intehrovani tekhnolohii: osvita, nauka, vyrobnytstvo». – 2017. – № 5. – S. 87–92.
2. Solohub O.P. Otsinka efektyvnosti Internet-reklamy / O.P. Solohub, L.V. Kapinus // Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu. – 2015. – № 2(10). – S. 89–96.
3. Tardaskina T.M. Elektronna komertsiiia : navchalnyi posibnyk / Tardaskina T.M., Strelchuk Ye.M., Tereshko Yu.V. – Odesa : ONAZ im. O.S. Popova, 2011. – 244 s.
4. Shpylyk. S. Upravlinnia zbutovoiu diialnistiu pidpriemstva / S. Shpylyk // Halytskyi ekonomichnyi visnyk. – 2012. – № 4(37). – S. 88–95.

Олена ГЕЙДАРОВА

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-7253-893x>e-mail: geydarova@ukr.net

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ НЕЧІТКИХ МНОЖИН ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ КРИЗИ

Розглянуто можливість прогнозування результатів прийняття управлінських рішень, використовуючи методи лінгвістичних векторних оцінок, нечіткого логічного висновку, нечіткого відношення переваг, максимінної згортки. Методика застосування методів методи лінгвістичних векторних оцінок, нечіткого логічного висновку, нечіткого відношення переваги, максимінної згортки оцінювання можливих значень управлінських рішень в умовах невизначеності (кризи). Визначено, що застосування даного методу, при більш простому математичному апараті, дозволяє оцінити можливі варіанти значень управлінських рішень при якісних вхідних параметрах в умовах кризи.

Ключові слова: управлінські рішення, невизначеність, оптимізація, нечіткі множини, методи лінгвістичних векторних оцінок, нечіткого логічного висновку, нечіткого відношення переваги, максимінної згортки.

Olena HEIDAROVA

Khmelnitskyi National University

APPLICATION OF FUZZY SET METHODS FOR MAKING MANAGEMENT DECISIONS IN CRISIS CONDITIONS

The possibility of forecasting the results of management decision-making using the methods of linguistic vector evaluations, fuzzy logical conclusion, fuzzy relation of preferences, maximin convolution is considered. The method of applying the methods of linguistic vector evaluations, fuzzy logical conclusion, fuzzy relation of advantages, maximum convolution evaluation of possible values of management decisions in conditions of uncertainty (crisis). It was determined that the application of this method, with a simpler mathematical apparatus, allows to evaluate the possible variants of the values of management decisions with quality input parameters in crisis conditions.

The technology of applying the maximin convolution method, the method of fuzzy preference ratio was studied, and a comparison of the method of fuzzy logical inference and linguistic vector estimates was made. The main advantages of using each of the above methods in making management decisions have been revealed. Disadvantages (limitations) regarding the use of the specified methods are identified.

Keywords: management decision-making, forecasting, managerial decisions, uncertainty, optimization, fuzzy sets, methods of linguistic vector estimation, fuzzy logical inference, fuzzy preference relation, maximin convolution.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В умовах масштабної економічної криз є актуальним вдосконалення механізму прийняття управлінських рішень. Сучасні підходи до управління організацією неможливо уявити без використання кількісних досліджень складних явищ та процесів, що відбуваються. Багато сучасних задач прийняття управлінських рішень характеризується наявністю невизначених факторів. Саме така ситуація відбиває об'єктивну недостатню інформованість особи, що приймає управлінські рішення, про можливі кількісні значення цих факторів. Крім того, вхідні параметри для прийняття управлінських рішень бувають як кількісні з допусками на відхилення, так і якісні. Класичні математичні методи, що традиційно застосовуються при прийнятті рішень, не дозволяють обробляти таку інформацію. Так, для прийняття рішень в умовах невизначеності Л. Заде запропонував підхід, заснований на теорії нечітких множин [1]. Тому в сучасних умовах використання теорії нечітких множин для прогнозування результатів прийняття управлінських рішень потребує деталізації.

Аналіз досліджень та публікацій

Одним із таких засобів з теорія нечітких множин, запропонована у Л. Заде. Дослідженням цього підходу займалися Б. Діаз, Р. Е. Беллман, А. Морілас, Д. Дюбуа, Р. Прад, Т. Л. Сааті, Ю. П. Зайченко, О. І. Ларічев, А. В. Матвійчук, С. О. Орловський, Д. О. Поспелов, О. П. Ротштейн та багато інших науковців.

Формулювання цілей статті

Метою цієї статті: є аналіз основних методів прийняття управлінських рішень теорії нечіткої логіки, що застосовуються управлінським персоналом у випадках кризових ситуації, а також в умовах обмеженості кількісної інформації та переважання якісних даних.

Виклад основного матеріалу

Управлінське рішення – це творчий процес вибору однієї або декількох альтернатив із безлічі можливих варіантів (стратегій) дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей суб'єкта господарювання. Тобто рішення у сфері управління – це процес, що реалізується суб'єктом управління та визначає основні пріоритетні дії, спрямовані на вирішення поставленого завдання у фактичній чи спроектованій ситуації. Управлінське рішення в широкому значенні розглядається, як акт реалізації влади з вибором альтернативного способу дій у конкретній ситуації. На підставі управлінського рішення визначається, хто і як має здійснити, в які терміни, з якими витратами всіх видів ресурсів, в якій послідовності, при якому розподілі обов'язків, прав та відповідальності, які методи контролю, які результати та наслідки прогножуються.

Актуальність дослідження всіх груп методів прийняття управлінських рішень в умовах кризової ситуації обумовлена наступними особливостями:

- ✓ загальною характеристикою всієї сукупності наукових методів прийняття управлінських рішень;
- ✓ визначенням кращої області застосування кожної групи методів (окремого методу) у залежності від типу управлінського рішення та досвіду керівника;
- ✓ умов, у яких приймаються управлінські рішення.

Вибір кожної групи методів для обґрунтування управлінських рішень повинен включати: аналіз управлінської ситуації щодо її змісту, можливості формалізації та структурування проблемної ситуації; вибір групи методів для пошуку оптимального (ефективного) варіанта вирішення проблеми; визначення правил і умов, за яких застосовуються обрані групи методів прийняття управлінських рішень. Згідно з сучасною класифікацією управлінської науки, проблеми, що виникають в системі управління (особливо в умовах кризи) суб'єктами господарювання досить часто належать до слабоструктурованих та неструктурованих. Обираючи ту чи іншу групу методів прийняття управлінських рішень, доцільно враховувати як тип проблемної ситуації, так і умови прийняття управлінських рішень (таблиця 1) [3].

Таблиця 1

Типізація проблем у суспільних системах та методи їх вирішення

Тип проблеми	Характеристика проблеми	Основні методичні підходи	Аналітичні методи
Добре структуровані	Залежності між елементами між елементами проблеми (які є суттєвими) можуть бути відображені у кількісній формі	- програмовані рішення; - нормативна теорія прийняття рішень; - модель поведінки «економічної людини» в сучасному світі	Дослідження операцій Сітьові методи Графічні методи Лінійне програмування Нелінійне програмування Динамічне моделювання Математичне моделювання Методи теорії масового обслуговування
Слабо структуровані	Проблема містить елементи як кількісного, так і якісного характеру	Системний аналіз: - не програмовані рішення; - моделювання; - моделі поведінки як «економічної людини», так і «адміністративної людини»	Евристичні методи Системний аналіз Математичне моделювання Методи оптимізації Методи теорії ігор Імітаційне моделювання Аналіз «витрати-випуск» Експертні методи Метод дерева цілей Методи стратегічного аналізу
Неструктуровані	Проблема містить тільки якісний опис найважливіших елементів, кількісні залежності між якими не визначені	Аналіз політики: - непрограмовані рішення; - програмний аналіз; - модель поведінки «адміністративної людини»	Евристичні методи Системний аналіз Статистичні методи аналізу Аналіз чутливості Метод сценаріїв Соціальні експерименти Метод дерева цілей Методи соціології та соціальної психології Експертні методи

Отже, прийняття кожного управлінського рішення можна визначити як процес, початок якого настає з моменту виникнення проблеми, яку потрібно вирішити та завершується вибором рішення (дії), спрямованої на вирішення ситуацій в проблемних ситуаціях. Оскільки в умовах кризи суб'єкт господарювання в основному володіє нечіткою, переважно кількісною, інформацією, доцільно залучити теорію нечіткої логіки (нечітких множин).

Першим серйозним кроком в цьому напрямку була теорія нечітких множин, розроблена доктором Лотфі Заде. Його робота «Fuzzy Sets» з'явилася в 1965 році в журналі «Information and Control». Вона

заклала основи моделювання інтелектуальної діяльності людини і стала поштовхом до розвитку нової області науки – «fuzzy logic» (fuzzy – нечіткий, розмитий, м'який).

В умовах мінливого стану зовнішнього середовища снують різні способи математичної обробки нечіткої інформації [2]: метод максимінної згортки, метод адитивної згортки, метод нечіткого відношення переваги, метод нечіткого логічного висновку, метод лінгвістичних векторних оцінок та ін.

Метод максимінної згортки та метод адитивної згортки відносяться до методів оптимізації, застосування яких вимагає наступної послідовності:

- 1) вибір та визначення критерію оптимізації;
- 2) визначення проектних параметрів;
- 3) побудова цільової функції;
- 4) визначення обмежень;
- 5) вибір методу розв'язання оптимізаційної задачі.

В залежності від того, як поєднуються критерії в узагальненій критерії оптимізації, можна виділити наступні види: адитивний критерій, максимінний (мінімаксний) критерій та мультиплікативний критерій. Вибір методу оптимізації залежить від виду цільової функції, яка залежить від об'єкту оптимізації, його структури, математичних описом, а також наявністю вхідної кількісної та якісної інформації. Також враховується складність проблеми, що розв'язується, і тому задача в більшості випадків є багатокритеріальною. При цьому критерії можуть бути взаємно нейтральними, ті, які кооперуються для досягнення визначеної мети, або навіть суперечити один одному. Саме останнім приділяється найбільша увага.

В цьому методі експертні переваги представлені за допомогою нечітких чисел, що мають функції належності трикутного вигляду (рис. 1).

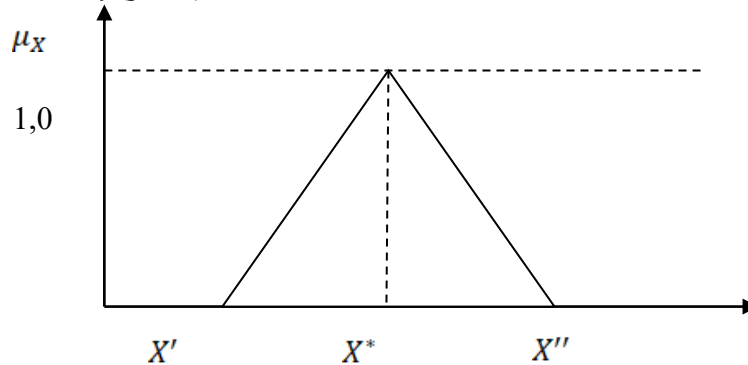

Рис. 1. Функції належностей термів рівня критеріїв трикутного виду:
 X' – нижче середнього; X^* – середнє значення; X'' – вище середнього

При багатокритеріальній оптимізації є безліч альтернатив $A = \{a_1, a_2, \dots, a_m\}$ $A = \{a_1, a_2, \dots, a_m\}$ і безліч критеріїв $C = \{c_1, c_2, \dots, c_n\}$, при цьому оцінка j -ї альтернативи за i -м критерієм представлена нечітким числом R_{ij} , а відносна важливість i -го критерію задається коефіцієнтом $i = 1, 2, \dots, n$. Якщо коефіцієнти a нормовані, то зважена оцінка j -ї альтернативи обчислюється за формулою

$$R_i = \sum_{j=1}^m a_j R_{ij}. \quad (1)$$

Якщо функції приналежності $\mu_{R_{ij}}(r_{ij})$ і $\mu_{a_i}(a_i)$ мають трикутний вигляд, то для них, як і для нечіткого числа X , вершина X^* , а також ліва X' та права X'' межі визначаються такими співвідношеннями:

$$\forall \delta: \mu(X) = 0; \mu(X - \delta) = 0; \mu(X + \delta) \neq 0 \quad (2)$$

$$\forall \delta: \mu(X) = 0; \mu(X - \delta) \neq 0; \mu(X + \delta) \neq 0; \leq \mu(X^*) = 1. \quad (3)$$

Зважена оцінка j -ї альтернативи R_j є результатом лінійної комбінації нечітких чисел і матиме функцію приналежності трикутного виду. Вершину та межі нечіткого числа $Z = X \times Y$, отриманого в результаті операцій складання або множення (символ \times позначає узагальнену операцію), можна обчислити наступним чином:

$$Z' = X' \times Y'; Z'' = X'' \times Y''; Z^* = X^* \times Y^*. \quad (4)$$

Ранжування альтернатив з використанням отриманих зважених оцінок можливе на основі їх нечіткої композиції:

$$\mu_j(j) \sup \min \mu_{R_j}(r_j) \quad (5)$$

Тут $\mu_j(j)$ – нечітка множина альтернатив, що відповідають поняттю «найкраща альтернатива». Кращою вважають альтернатива, що має найбільше значення $\mu_j(j)$.

Пріоритет кожної альтернативи обчислюється шляхом вибору мінімуму серед точок перетину правого кордону відповідного їй нечіткого числа R_j з межами нечітких чисел, що представляють зважені оцінки альтернатив, розташованих правіше на числовій осі (що задовольняють умові $r_k > r_j$). При цьому передбачається, що правий кордон області визначення нечітких чисел відповідає найкращим оцінкам, а лівий – найгіршим.

Ще одним з методів багатокритеріального вибору найкращого варіанта рішення (альтернативи) є метод нечіткого відношення переваги. При цьому використовуються певні визначення:

1) Нечітким відношенням R на множині A є нечітка підмножина декартового добутку $A \times A$, який характеризується функцією належності $\mu_R: A \times A \rightarrow [0,1]$. Значення $\mu_R(a, b)$ цієї функції визначається як ступінь виконання відношення $a \wedge b$.

2) Нечітким відношенням переваги на A є будь-яке задане на цій множині рефлексивне нечітке відношення, функція належності якого обчислюється так:

3)

$$\mu_{R^s}(a, b) = \begin{cases} \mu_R(a, b) = \mu_R(b, a), & \text{якщо } \mu_R(a, b) \geq \mu_R(b, a) \\ 0 & \text{якщо } \mu_R(a, b) \leq \mu_R(b, a) \end{cases} \quad (6)$$

4) Нехай A - безліч альтернатив і μ_R - задане на ньому нечітке відношення переваги. Нечітке підмножина недовінованих альтернатив множини (A, μ_R) описується функцією приналежності:

5)

$$\mu_R^* = 1 - \sup (\mu_{R^s}(b, a) - \mu_{R^s}(a, b)), \quad a \in A. \quad (7)$$

6) Чітко недовінованими називаються альтернативи, для яких $\mu_R^* = 1$, а безліч таких альтернатив

$$A^* = \{a | a \in A, \mu_R^* = 1\}. \quad (8)$$

7) Носієм нечіткої множини B з функцією приналежності $\mu_B(a)$ є множина $\{a | a \in A, \mu_R > 0\}$.

Послідовність застосування цього методу наступна.

1. Будеться нечітке відношення Q_1 , яке є перетином вихідних відносин переваги:

$$\mu_{Q_1}(a, b) = \min(\mu_{R_1}(a, b), \dots, \mu_{R_m}(a, b)). \quad (9)$$

і визначається нечітке підмножина недовінованих альтернатив у множині (A, μ_{Q_1}) .

2. Будеться нечітке відношення Q_2

$$\mu_{Q_2}(a, b) = \sum_{j=1}^m w_j \mu_{R_j}(a, b). \quad (10)$$

і визначається нечітке підмножина недовінованих альтернатив у множині (A, μ_{Q_2})

$$\mu_{Q_2}^*(a) = 1 - \sup (\mu_{Q_2}(b, a) - \mu_{Q_2}(a, b)). \quad (11)$$

Ця функція впорядковує альтернативи за рівнем їхньої недовінованості. Числа w_j у наведеному вище згортці є коефіцієнтами відносної важливості аналізованих критеріїв, для яких виконуються такі умови:

$$\sum_{j=1}^m w_j = 1, \quad w_j \geq 0, \quad j = \overline{1, m}. \quad (12)$$

3. Знаходиться перетин множин $\mu_{Q_1}^*$ та $\mu_{Q_2}^*$

$$\mu^*(a) = \min(\mu_{Q_1}^*(a), \mu_{Q_2}^*(a)). \quad (13)$$

4. Раціональним вважається вибір альтернатив з множини

$$A^* = \{a' | a' \in A, \mu^*(a') = \sup \mu^*(a)\}. \quad (14)$$

Найбільш раціональною альтернативою з множини A^* є та, яка має максимальний ступінь недомінованості.

Наступним розглянемо метод нечіткого логічного висновку. Сутність методу полягає в наступному. Нехай U - безліч елементів, A - його нечітка підмножина, ступінь належності елементів якого є число з одиничного інтервалу $[0, 1]$. Підмножини A_j є значеннями лінгвістичної змінної X .

Так, множина рішень характеризується набором критеріїв x_1, x_2, \dots, x_p , тобто. лінгвістичних змінних, заданих на базових множинах u_1, u_2, \dots, u_p відповідно. Наприклад, змінна x_1 «якість» може мати значення НИЗЬКА, а змінна x_2 «собівартість» - значення СЕРЕДНЯ і т. д. Набір з кількох критеріїв з відповідними значеннями характеризує уявлення особи, яка приймає рішення, про задовільність альтернативи. Змінна S «задовільність» також є лінгвістичною. Далі формується матриця знань, яка враховує всі можливі критерії, їх можливий стан, а також формується кінцевий діагноз d . Більш детально застосування даного методу наведено у роботі [5]. В кінцевому випадку особі, що приймає рішення, надається можливість побудувати дерево рішень на підставі проведених розрахунків (рис. 2).

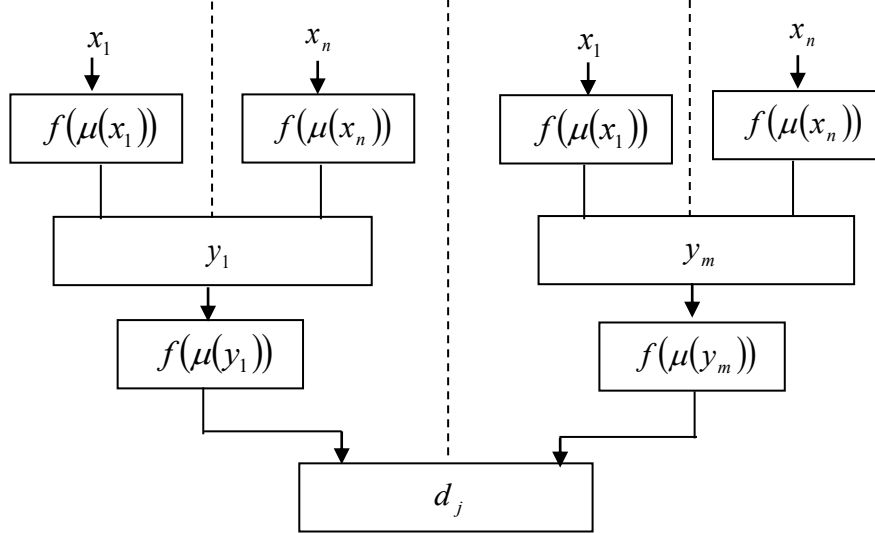

Рис. 2. Дерево рішень при багатокритеріальному виборі

Ще одним із методів теорії нечіткої логіки є метод лінгвістичних векторних оцінок, який також може бути використаний за наявності якісної вхідної інформації [6].

В цьому методі, як і в інших методах нечіткої логіки, задаються функції належності термів вхідних параметрів і складається матриця знань, в якій кожному набору термів вхідних параметрів відповідає свій результат (альтернатива, діагноз). Суть даного методу полягає в обчисленні оцінки переваги кожної альтернативи відносно інших.

Для цього спочатку визначаються функції належності $\mu_{<}$ з використанням формул:

$$\mu_{<}(s_j, s_k) = \sum_{i=1}^{n-1} (v_{x_j}(x_i)(1 - w_{s_k}(x_{i+1}))), \quad (15)$$

де $v_s(x)$ – ймовірність того, що в якості точного значення нечіткого числа S використовується величина x ;

$w_s(x)$ – ймовірність того, що в якості точного значення нечіткого числа S використовується величина $y < x$:

$$v_s(x) = \mu_s(x) / \sum_{y \in S} \mu_s(y); w_s(x) = \sum_{y \in S, y < x} v_s(y). \quad (16)$$

Далі обчислюється нечітке відношення порядку μ_{\geq} :

$$\mu_{\geq}(s_j, s_k) = 1 - \mu_{<}(s_j, s_k) \quad (17)$$

і здійснюється оптимізація.

Серед мінімальних значень μ_{\geq} кращою буде альтернатива, що має найбільше значення.

Математичний апарат цього методу більш простий порівняно з математичним апаратом методу нечіткого логічного висновку, тому є доцільним розглянути можливість його застосування для прогнозування результатів управлінських рішень за умови наявності якісних вхідних параметрів.

Таблиця 2

**Переваги та недоліки застосування методів теорії нечіткої логіки
в процесі прийняття управлінських рішень**

Метод	Переваги	Недоліки
Метод максимінної згортки	Можливість визначити єдиний оптимальний варіант вирішення проблеми Можливість дослідження слабоструктурованих рішень шляхом зміни вагових коефіцієнтів	Суб'єктивізм у визначенні вагових коефіцієнтів Складність у розрахунках Реалізація «песимістичного підходу» у прийнятті рішень
Метод нечіткого відношення переваги	Широко використовується в процесі прогнозування Введення нових альтернатив не змінює порядок ранжування результатів	Не використовується для вирішення однокритеріальних задач Складність у розрахунках «Нормування» вагових коефіцієнтів
Метод лінгвістичних векторних оцінок	Простіший математичний апарат у порівнянні з іншими методами Оцінка альтернатив за однокритеріальним підходом	Слабка стійкість результатів відносно вихідних даних Реалізація «песимістичного підходу» у прийнятті рішень
Метод нечіткого логічного висновку	Можливість побудови «дерева рішень» для обраних альтернатив Евристичний підхід	Залежність результатів від підходів до прийняття рішень Слабка стійкість результатів відносно вихідних даних

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

В статті досліджено технологію застосування методу максимінної згортки, методу нечіткого відношення переваг, проведено порівняння методу нечіткого логічного висновку та лінгвістичних векторних оцінок. Розкрито основні переваги використання кожного з наведених методів у прийнятті управлінських рішень. Визначено недоліки (обмеження) щодо використання вказаних методів.

Література

1. Заде Л. Поняття лінгвістичної змінної та її застосування до прийняття наближених рішень. https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/logika/lotfi_zade_ponjatje_lingvisticheskoj_peremennoj_i_ego_primenenie_k_prinjatiju_priblizhennykh_reshenij/18-1-0-363
2. Андрійчиков А.В., Андрейчикова О.М. Аналіз, синтез, планування рішень в економіці. <http://elib.kstu.kz/fulltext/Skan/andreychikov%20a.v.,%20andreychikova%20o.n.%20-%20analiz,%20sintez,%20planirovanie%20resheniy%20v%20ekonomike%202000.pdf>
3. Гейдарова О.В. Методи прийняття управлінських рішень у публічній сфері. Матеріали 1 міжрегіональної науково-практичної конференції «Проблеми публічного управління та адміністрування на регіональному рівні» / Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя. ФОП Паляниця В. А., 2019. С. 67-69
4. Косенкова О.В. Прогнозування результатів діяльності підприємства на нечіткій логіці. Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. Вип. 123. Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. С. 63–72.
5. Гейдарова О.В. Особливості застосування теорії нечіткої логіки в процесі прийняття інноваційних рішень. Проблеми економіки. Дніпропетровськ. 2010, Т. 2. № 2. С. 1125–1129.
6. Гейдарова О.В. Застосування методу лінгвістичних векторних оцінок для прийняття інноваційних рішень. Вісник Хмельницького національного університету, № 3, Т. 2, 2011. С. 248–250.
7. Гейдарова О.В., Паюк В.П. Інформаційні технології у моделюванні процесів прийняття рішень на підприємстві. Вісник Хмельницького національного університету. 2018. – С. 228–230.

References

1. Zade L. Poniattia lnhvistychnoi zminnoi ta yii zastosuvannia do pryiniattia nablyzhenykh rishen. https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/logika/lotfi_zade_ponjatje_lingvisticheskoj_peremennoj_i_ego_primenenie_k_prinjatiju_priblizhennykh_reshenij/18-1-0-363
2. Andriichikov A.V., Andreichikova O.M. Analiz, syntez, planuvannia rishen v ekonomitsi. <http://elib.kstu.kz/fulltext/Skan/andreychikov%20a.v.,%20andreychikova%20o.n.%20-%20analiz,%20sintez,%20planirovanie%20resheniy%20v%20ekonomike%202000.pdf>
3. Heidarova O.V. Metody pryiniattia upravlynskykh rishen u publichni sferi. Materialy 1 mizhrehionalnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Problemy publichnoho upravlinnia ta administruvannia na rehionalnomu rivni» / Ternopilskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet imeni Ivana Puliuia. FOP Palianytsia V. A., 2019. S. 67-69
4. Kosenkova O.V. Prohnozuvannia rezultativ diialnosti pidpryiemstva na nechitkoi lohitsi. Ekonomika: problemy teorii ta praktyky : zb. nauk. pr. Vyp. 123. Dnipropetrovsk : DNU, 2002. S. 63-72.
5. Heidarova O.V. Osoblyvosti zastosuvannia teorii nechitkoi lohiky v protsesi pryiniattia innovatsiinykh rishen. Problemy ekonomiky. Dnipropetrovsk. 2010, T. 2. № 2. S. 1125-1129.
6. Heidarova O.V. Zastosuvannia metodu lnhvistychnykh vektornykh otsinok dlia pryiniattia innovatsiinykh rishen. Herald of Khmelnytskyi National University, № 3, T.2, 2011. S. 248–250
7. Heidarova O.V., Paiuk V.P. Informatsiini tekhnolohii u modeliuanni protsesiv pryiniattia rishen na pidpryiemstvi. Herald of Khmelnytskyi National University. 2018. – S. 228–230

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-18>

УДК 659.2

Вікторія ЄВТУШЕНКО

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
<https://orcid.org/0000-0002-7764-2277>
e-mail: v.a.evtushenko@karazin.ua

Тетяна ШУБА

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
<https://orcid.org/0000-0002-7163-2721>
e-mail: shubatiana11@gmail.com

Євген ЛІСЕНИЙ

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
<https://orcid.org/0000-0002-9031-9060>
e-mail: liseniy.evgeniy@gmail.com

Ілля РОЖЕНКО

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ТОРГОВОГО ПЕРСОНАЛУ В УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЯХ

Стаття присвячена проблемі удосконалення процесу навчання торгового персоналу в українських компаніях. Розглянуто етапи реалізації навчання продажам в українських компаніях. Детально розглянуто процес розробки навчальних програм. Проаналізовано всі види групових та індивідуальних навчальних програм. Визначено переваги навчання торгового персоналу для українських компаній.

Ключові слова: торговий персонал, підвищення кваліфікації, навчальні програми, тренінг, компанія.

Victoria YEVTUSHENKO, Tetiana SHUBA,

Yevhen LISENYI, Ilya ROZHENKO

V. N. Karazin Kharkiv National University

IMPROVING THE PROCESS OF TRAINING OF SALES PERSONNEL IN UKRAINIAN COMPANIES

The article is devoted to the problem of improving the process of training sales personnel in Ukrainian companies. The stages of implementation of sales training in Ukrainian companies are considered. The process of developing educational programs is considered in detail. All types of group and individual training programs were analyzed. The advantages of training sales personnel for Ukrainian companies have been determined. The workforce plays a special role in the activity of any enterprise. At the same time, it should be noted that in companies that aim to enter foreign markets, human resources become extremely important. Personnel selection, motivation, training, adaptation and other elements of management become even more important.

Sales training is an organized program to improve the skills, abilities, attitudes and performance of sales personnel to achieve sales objectives through best practices. It is organized to support the sales performance of the sales force to make them adapt strategically to changes in sales practices to also support the profits of the enterprise. It is a process developed with sales personnel to bridge the gap that exists between what salespeople have and what the sales force requires in order to achieve the desired sales results in the sales environment.

This gap can be closed because sales training allows salespeople to learn job-related concepts and develop skills and attitudes that will undoubtedly increase their productivity. In fact, it helps salespeople adapt their behavior to win the sales race in the face of new challenges. The goal of a sales training program is to improve sales performance and achieve the best possible sales success. It helps the sales company/executive who wants to improve their sales skills. These are the most common goals, but they vary widely depending on the types of skills that salespeople lack, the types of training programs, and the environment.

Keywords: sales staff, professional development, educational programs, training, company.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Торговий персонал відіграє велике значення в діяльності будь-якої вітчизняної компанії. Разом з тим, недостатня кількість досліджень присвячена питанням підвищення кваліфікації та навчання персоналу, відповідального за процес продажу.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблематикою управління персоналом, в тому числі і персоналом в сфері продажів, цікавляться такі вітчизняні дослідники, як Белік В. Д., Водолажська Т. О., Возна Л. Б., Босак О. В., Гавкалова Н. Л., Гірняк К. М., Гугул О. Я., Денисенко М. П., Будякова О. Ю., Довбня С. Б., Письменна О. О., Климчук А. О., Ткаченко А. М., Сепета В. В., Устіловська А., Ушенко Н. В., Минаєва В. В., Шитікова Л. В., Шубалий О. М., Шультіна Т. С. та ін.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розгляд шляхів удосконалення та покращення навчання торгового персоналу в українських компаніях.

Виклад основного матеріалу

Навчання з продажів – це організована програма для вдосконалення навичок, здібностей, ставлення та продуктивності торгового персоналу для досягнення цілей продажів за допомогою найкращих практик. Він організовується для підтримки ефективності продажів торгового персоналу, щоб змусити його стратегічно адаптуватися до змін практики продажу, щоб також підтримувати прибуток підприємства.

Це процес, розроблений за допомогою персоналу, пов'язаного з продажами, для подолання розриву, що існує між тим, що мають продавці, і тим, що вимагає робота з продажу, щоб досягти бажаних результатів продажів у торговому середовищі.

Цю прогалину можна скоротити, оскільки навчання продажам дозволяє продавцям вивчати концепції, пов'язані з роботою, і розвивати здібності та ставлення, які, безсумнівно, підвищать їх продуктивність. Насправді це допомагає продавцям адаптувати свою поведінку, щоб виграти гонку продажів перед лицем нових викликів.

Мета програми навчання продажів полягає в тому, щоб покращити ефективність продажів і досягти найкращого успіху в продажах. Це допомагає торговій компанії/керівнику, який прагне покращити свої навички з продажу.

Це найпоширеніші цілі, однак вони сильно відрізняються залежно від типів навичок, яким не вистачає продавців, типів програм навчання та середовища.

Конкретні цілі визначаються при розробці конкретної програми навчання для конкретної групи торгового персоналу. Це означає, що загальні цілі перетворюються на конкретні цілі відповідно до потреб. Конкретні цілі визначаються з оглядом загальних цілей і засобів, які використовуються для їх досягнення.

Загалом програма навчання продажів складається з чотирьох кроків, які наведено нижче [1, 2].

Аналіз потреб у навчанні

Потреби нових продавців у навчанні визначаються шляхом оцінки покладених на них обов'язків. За допомогою цього методу аналітик оцінює здібності, досвід, обов'язки, відповідальність та інші атрибути посадової інструкції та специфікацій людини.

Тоді він або вона з'ясовує, де є прогалини у цих продавців. Аналітик може провести інтерв'ю з такими продавцями в рамках аналізу своєї роботи.

Однак у продавців, які працюють у компанії протягом тривалого часу, перевіряються вимоги до продуктивності та отримуються звіти про оцінку керівників, а потім компанія аналізує їхні недоліки. Прогалини вказують на те, чи потрібні продавцям тренінги з продажу, щоб покращити свої навички, знання, поведінку, продуктивність тощо.

Рис. 1. Етапи реалізації навчання продажам в українських компаніях

Розробка навчальних програм

Після визначення потреб у навчанні створюється необхідна програма навчання продажів. Під час курсу приймається багато конкретних рішень [3]:

- Поставити цілі навчання;
- Розробити актуальний зміст навчання;
- Визначити бюджет навчання;
- Здійснити вибір відповідного методу навчання;
- Найняти відповідного тренера;
- Створити сприятливе навчальне середовище/місце для навчання;
- Визначити кількість учасників;
- Визначити тривалість навчання.

Усі ці рішення є важливими на цьому кроці, щоб забезпечити максимально ефективну програму навчання.

Впровадження програми навчання продажам

На основі вищезазначених рішень реалізується програма навчання продажів. Реалізація програми тренінгу з продажів передбачає впровадження інструкції в дію. Тренер робить навчальні методи легшими для розуміння та реагування в усіх відношеннях, включаючи тренера, учасників та торгову організацію, під час їх застосування.

Оцінка програми навчання продажів

Цей останній крок процесу навчання продажів зосереджений на вимірюванні ефективності програми. В основному, для оцінки ефективності реалізованої програми навчання використовуються чотири різні інструменти.

Рис. 2. Інструменти оцінки ефективності навчальної програми в українських компаніях

Всі навчальні програми можна розділити на два типи: групові та індивідуальні.

Індивідуальні методи тренінгу продажів – це навчання мікрорівня з точки зору кожного продавця. Він дуже персоналізований, що передбачає безпосередню взаємодію між тренером і слухачем. Цей метод є найбільш прийнятним, якщо торгова сила, яка підлягає навчанню, обмежена та потребує індивідуальної інтенсивної уваги. Таких методів два, а саме навчання на робочому місці та метод програмованого інструктажу [4].

1. Навчання на виробництві

У цьому методі продавцеві надається можливість спостерігати та виконувати роботу з продажу типового продавця. Пильне спостереження та активна участь є двома важливими аспектами навчання роботі. Тренер спостерігає за роботою учня. У разі потреби тренер підправляє його. Цей метод також відомий як метод польового навчання.

2. Метод програмованого навчання

У методі програмованого навчання загальний предмет навчання розбивається на частини, які називаються «фреймами» — пронумеровані навчальні одиниці. Кожен кадр містить конкретні моменти, запитання, проблеми та рішення. Очікується, що слухач навчатиметься за допомогою цих фреймів, вирішуючи проблеми, а потім перевіряючи їх рішеннями. Він повторює кадр, доки не отримає правильні розв'язки своїх проблем.

Навчання продавців – групові методи

1. Вступне та орієнтаційне навчання

Коли новопризначений працівник з'являється на роботу, йому необхідно допомогти ознайомитися і адаптуватися до робочої обстановки. Таким чином, необхідно дружньо зустріти його, коли він приєднується до організації, познайомити його з організацією та допомогти йому отримати загальне уявлення про правила та норми, умови праці тощо.

2. Навчання на робочому місці

Це вважається найефективнішим методом навчання продавців. За цим методом продавець навчається на робочому місці. Один із найпростіших способів — дати йому інструктаж на робочому місці. Це дає йому змогу пройти навчання в тих самих умовах праці та з тим самим процесом, матеріалами та обладнанням, які він використовуватиме для виконання роботи.

Відповідальність за навчання може бути покладена на його безпосереднього керівника, який точно знає, чого він повинен навчитися.

3. Навчання з відривом від виробництва

Якщо робота складна і вимагає багато технічної інформації або коли досвід на робочому місці потрібно доповнити додатковими знаннями та досвідом, працівники повинні відвідувати навчальні курси в установах за межами організації.

Навчання в аудиторії є кращим, оскільки атмосфера тут сприятлива і не буде страху переривання роботи. У класі можуть бути відтворені реальні умови праці, щоб дати можливість слухачам набути досвіду реальної роботи.

Ще одна техніка навчання, яка стає все більш популярною, — це симуляція досвіду. Широко використовуваний метод «кейс-стаді» є засобом імітації досвіду в класі. Так само можуть проводитися групові дискусії, мозкові штурми та семінари з різних проблем, пов'язаних з роботою.

4. Організація лекцій

За цим методом для продавців (для ознайомлення продавців з принципами продажу) фірмою організуються лекції експертів з різних аспектів продажу. Продавці, які відвідують лекції, конспектують лекції. Вони також беруть участь у групових дискусіях, семінарах та письмових тестах, які слідує за лекціями.

Основні переваги цього методу полягають у тому, що продавці отримують вичерпну інформацію про товари, ринки, техніку збуту тощо, і це ідеальний спосіб передачі фактичної інформації. Однак цей метод має серйозний недолік. Тобто лекції дають продавцям лише теоретичні знання про торговельну майстерність. Вони не проводять практичного навчання продавців.

5. Проведення торгових конференцій і семінарів

За цим методом продавців запрошують відвідувати конференції з продажу через періодичні проміжки часу. На таких конференціях обговорюються методи продажу, торговельна політика фірми, скарги, отримані від клієнтів, конкуренція, з якою стикається фірма, рекламна програма компанії, труднощі, з якими стикаються продавці, тощо.

Переваги проведення торгових конференцій і семінарів

Основні переваги цього методу наведені нижче [5]:

1. Це допомагає продавцям логічно мислити та приймати виважені рішення.
2. Сприяє обміну ідеями та досвідом між учасниками. Цей обмін допомагає розширити знання продавців.
3. Продавці можуть отримати багато інформації про новітні методи продажу.
4. Він об'єднує адміністративний персонал і торговельний персонал. Це сприяє дружнім стосункам між співробітниками двох кафедр.
5. Допомагає знаходити рішення шляхом групових обговорень для проблем, для яких кожен продавець не може знайти рішення.

Однак цей метод також має певні обмеження. Це повільний і трудомісткий метод, до того ж дуже дорогий.

6. Постачання інструкцій з продажу

За цим методом готуються посібники з продажу, які роздаються продавцям для ознайомлення. Керівництво з продажу — це книга, підготовлена експертами для задоволення конкретних потреб продавців. Інструкції з продажу містять детальну інформацію, таку як історія фірми, опис роботи, специфікації товарів, їх ціни, торгова політика фірми, методи продажу тощо.

Основні переваги цього методу в тому, що інструкції з продажу є готовим довідковим матеріалом для продавців на роботі. Однак підготовка інструкції з продажу потребує великих витрат.

7. Організація заочного навчання

За цим методом здійснюється онлайн навчання продавців, які працюють на різних торгових територіях. Тренінговий офіс фірми готує уроки з принципів і техніки продажу і розсилає їх поштою продавцям. Продавці ретельно вивчають ці уроки. Сумніви, якщо такі є, продавці пересилають поштою до навчального офісу, а роз'яснення щодо виниклих сумнівів отримують від навчального офісу поштою.

8. Направлення продавців до закладів, які пропонують курси продавців

За цим методом фірма направляє продавців до закладів, які проводять спеціальні курси торгової майстерності. Плату за навчання та інші додаткові витрати продавців, які відвідують такі курси, несе фірма. Цей спосіб, безсумнівно, корисний. Але це можливо лише в таких країнах, як США, Великобританія тощо, де існує велика кількість закладів, що пропонують спеціалізовані курси з продажу.

У таких країнах, як Індія, де немає багатьох спеціалізованих закладів, що пропонують такі курси, цей метод може бути непридатним.

9. Організація учнівства

Згідно з цим методом, новопризначений продавець змушений працювати учнем під керівництвом старшого продавця, щоб навчитися мистецтву продажу. Новопризначений продавець працює під керівництвом старшого продавця, спостерігає за його роботою та навчається мистецтву продавця.

Цей метод допомагає продавцеві спостерігати та вивчати роботу. Але серйозним недоліком цього методу є те, що деякі люди старшого віку можуть не навчити учня всім трюкам ремесла.

10. Організація польових тренувань

За цим методом продавці, які проходять навчання, супроводжують тренера (тобто досвідченого старшого продавця), який фактично наближається до потенційних клієнтів із каталогами, продукти тощо. Продавці-стажисти спостерігають за різними етапами розмови про продаж, яку проводить тренер.

Тренер після завершення продажів із потенційними клієнтами пояснює продавцям-стажистам різні етапи своєї торгової розмови та торговельні аспекти, на які він наголосив під час торговельної розмови. Це дає практичну підготовку для продавців. Однак це трудомісткий процес, крім того, що він дорогий.

11. Забезпечення наочного навчання

За цим методом за допомогою наочних засобів навчання проводиться навчання продавців. Візуальні, аудіовізуальні та звукові засоби, такі як слайди тощо, використовуються для демонстрації етапів процесу продажу продавцям.

Наочні посібники мають такі переваги:

1. Теми, які не можуть бути зрозумілі шляхом пояснення, можуть бути дуже зрозумілими за допомогою наочних посібників.

2. Наочні посібники викликають більший інтерес у слухачів.

3. Вони дають певні практичні знання слухачам.

12. Мозковий штурм

При цьому методі п'ять-сім продавців-практикантів об'єднуються в групи під головуванням досвідченого продавця. Голова дає завдання слухачам, а слухачі намагаються знайти рішення таких проблем і записують їх у зошити. Голова правління або вище керівництво перевіряє відповіді та дає вказівки, якщо це необхідно.

13. Метод обговорення кейсу

Метод обговорення кейсів дуже ефективний, оскільки окремі кейси та проблеми обговорюються між керівниками семінарів і продавцями. Перш ніж обговорювати реальні випадки, деякі гіпотетичні випадки формулюються та обговорюються на вищому рівні. Обговорення покликане залучити всіх продавців з метою пошуку відповідних рішень. Продавці-стажери повинні визначити проблеми та вибрати конкретні рішення з-поміж різних доступних їм альтернатив.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Процес навчання персоналу з продажів може стати для українських компаній ефективним інструментом підвищення лояльності клієнтів, розширення ринків присутності, підвищення прибутковості компанії тощо.

Література

1. Кудінова М.М., Євтушенко В.А., Лазарева К.О. Інноваційні методи відбору персоналу в сучасних умовах. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. Випуск 3 (08). С. 158–164.
2. Кудінова М.М., Мугдусієва Н.К., Чернишева А.С. Мотивація праці як інструмент соціальної політики. Ефективна економіка. 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5543&p=1>.
3. Лещенко Л. О. Мотивація праці як фактор підвищення прибутковості виробництва. Ефективна економіка. 2016. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
4. Lovelock C.H., Yip G.S. (1996). Developing global strategies for service business. California Management Review. 38 (2), pp. 64–87.
5. Kim W. G., Hwang P. (1992). Global strategy and multinationals' entry mode choice. Journal of International Business Studies, 23(1): 29-53

References

1. Kudinova M.M., Yevtushenko V.A., Lazareva K.O. Innovatsiini metody vidboru personalu v suchasnykh umovakh. Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia. 2017. Vypusk 3 (08). S. 158–164.
2. Kudinova M.M., Mughdusiieva N.K., Chernysheva A.S. Motyvatsiia pratsi yak instrument sotsialnoi polityky. Efektyvna ekonomika. 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5543&p=1>.
3. Leshchenko L. O. Motyvatsiia pratsi yak faktor pidvyshchennia prybutkovosti vyrobnytstva. Efektyvna ekonomika. 2016. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
4. Lovelock C.H., Yip G.S. (1996). Developing global strategies for service business. California Management Review. 38 (2), pp. 64–87.
5. Kim W. G., Hwang P. (1992). Global strategy and multinationals entry mode choice. Journal of International Business Studies, 23(1): 29-53

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-19>

УДК 330

Руслан ШАМРІН

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
e-mail: shamrin@donnuet.edu.ua

Юлія ЛИЖНИК

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
<https://orcid.org/0000-0003-3432-7581>
e-mail: lyzhnyk_ub@donnuet.edu.ua

ПАРАМЕТРИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ СПОЖИВЧИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТОВАРУ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ФІЛЬТРІВ ПОШУКУ В ІНТРЕНЕТ-МАГАЗИНІ

В статті розглянуто питання необхідності та доцільності проведення параметричної класифікації споживчих якостей товару в процесі розробки послідовності товарних фільтрів, що будуть відображатися на основній сторінці Інтернет-магазину. Крім того запропонована авторська схема послідовності формування впливу параметричної класифікації споживчих якостей товару на ефективність діяльності Інтернет-магазину із визначенням позитивних та негативних наслідків на кожному з її етапів, наведено практичні приклади розробки параметричної класифікації товару та порівняно її результати із товарними фільтрами діючого інтернет магазину за відповідною групою товарів.

Ключові слова: Інтернет-маркетинг, товарні фільтри, параметрична класифікація, споживацький вибір, ефективність Інтернет-продажів.

Ruslan SHAMRIN, Yuliia LYZHNYK

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tuhun-Baranovskiy

PARAMETRIC CLASSIFICATION OF THE CONSUMER PROPERTIES OF THE GOODS FOR THE APPLICATION OF SEARCH FILTERS IN THE INTERNET STORE

The development of information technologies, among which the Internet took one of the key places, the emergence and rapid growth of electronic commerce became the basis for the emergence of a new direction in the modern concept of interaction marketing - Internet marketing. Consumer validity and feasibility of using search filters in the Internet store is an important prerequisite for the effectiveness of the Internet store. After all, depending on the marketing validity and accuracy of the ranking of the applied product filters, it primarily depends on whether the buyer will find the product he needs on the store's website and whether the purchase itself will be completed. That is, the quality of the parametric classification of the product's consumer properties carried out by marketers directly affects the number of sales, and therefore the effectiveness of marketing companies' promotion of goods via the Internet.

The growth of competition in the field of electronic business and trade on the Internet requires increasing attention at all stages of product promotion, including the appropriate search engine optimization of the Internet store site and the appropriate setting of product filters. The article examines the necessity and expediency of conducting a parametric classification of the consumer qualities of the product in the process of developing a sequence of product filters that will be displayed on the main page of the online store. In addition, the author's scheme of the sequence of the formation of the influence of the parametric classification of the consumer qualities of the product on the effectiveness of the online store is proposed, with the determination of positive and negative consequences at each of its stages, practical examples of the development of the parametric classification of the product are given and its results are compared with the product filters of the operating online store according to the corresponding a group of goods.

Keywords: Internet marketing, product filters, parametric classification, consumer choice, effectiveness of Internet sales.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Розвиток інформаційних технологій, серед яких одне з ключових місць зайняв Інтернет, поява і бурхливе зростання електронної комерції стали основою для появи нового напрямку в сучасній концепції маркетингу взаємодії – Інтернет-маркетингу [1].

Споживча обґрунтованість та доцільність використання фільтрів пошуку в Інтернет-магазині є важливою передумовою ефективності діяльності Інтернет-магазину. Адже залежно від маркетингової обґрунтованості та точності ранжування застосованих товарних фільтрів передусім залежить, чи знайде покупець потрібний йому товар на сайті магазину і чи здійсниться сама покупка. Тобто якість проведеної маркетологами параметричної класифікації споживчих властивостей товару безпосередньо впливає на кількість продажів, отже і на ефективність проведення маркетингових компаній просування товарів через мережу Інтернет.

Зростання конкурентної боротьби у сфері електронного бізнесу та торгівлі у мережі Інтернет зумовлює все вищу увагу на всіх етапах просування товарів, в тому числі до відповідної пошукової оптимізації сайту Інтернет-магазину та відповідного налаштування товарних фільтрів.

Аналіз досліджень та публікацій

Питаннями вивчення особливості функціонування інтернет-магазинів займалися такі вчені, як Л. І. Федулова, О. С. Хижняк [2], С. М. Ілляшенко, М. В. Юдін, В. В. Криша [3], А. Р. Колеснік та ін. Ці науковці вивчали основні особливості та переваги Інтернет-торгівлі, зосереджуючи свою увагу на визначенні сучасних тенденцій та чинники впливу на ефективність провадження Інтернет-торгівлі в Україні. Крім того, в їх працях були запропоновані заходи щодо активізації Інтернет-торгівлі в Україні.

Отже, проблема успішного проведення торгівлі в мережі Інтернет торгівлі в умовах сучасного бізнес-середовища залишається актуальною та має певні не розглянуті аспекти.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження впливу ефективності параметричної класифікації споживчих властивостей товару для застосування фільтрів пошуку в Інтернет-магазині на ефективність роботи інтернет магазину.

Виклад основного матеріалу

Стрімкий розвиток інформаційних технологій привів до формування принципово нової середовища здійснення підприємницької діяльності. Діяльність по укладенню угод в електронній формі з використанням комп'ютерних мереж отримала назву електронної комерції і стала розглядатися як один з невід'ємних ознак глобальної мережі Інтернет [4].

За сучасних умов розвитку світової економіки загалом та економіки України зокрема відбуваються суттєві зміни в діяльності підприємств та підходах до ведення бізнесу. Найбільш очевидна зміна полягає в тому, що більшість компаній і людей перейшла в онлайн-середовище [5].

Сучасні тенденції переходу бізнесу з offline до online середовища обумовлюють підвищену увагу до рівня ефективності провадження торгівлі нього бізнесу в Інтернеті, зокрема до проведення ефективних маркетингових компаній, саме з врахуванням особливостей та можливостей продажу товари через сайти.

Однією з ключових особливостей Інтернет-торгівлі є швидкий та зручний для споживача пошук товару. В offline-магазині споживач може підійти до полиць та швидко і зручно знайти і роздивитися потрібний йому товар. Крім того, в offline-магазинах зазвичай присутні консультанти, які допоможуть йому у разі виникнення питань.

В online-магазині сайт має сам надавати зручні інструменти споживачеві для пошуку потрібного йому товару. Оскільки, якщо їх немає, і якщо споживач швидко не знайде потрібний йому товар, він покине сторінку даного магазину в пошуках більш зручного online-магазину. І усі зусилля маркетологів з просування даного товару, вся якісна та доречна реклама не зможе змінити цього факту.

Зазвичай така зручність забезпечується відповідними товарними фільтрами, які, як правило, знаходяться зліва від основного фрейму з представленням товарів. Але цих фільтрів може бути забагато (споживач плутається у виборі), або замало (споживач не може відфільтрувати наявний товар за важливою для нього властивістю), або вони розташовані у невідповідній послідовності – на початку сторінки ті фільтри, якими споживачі користуються рідко, а ближче до кінця сторінки – ті фільтри, якими споживачі користуються повсякденно. Саме щоб уникнути всіх цих проблем застосовується попередня параметрична класифікація споживчих якостей товару.

Приклад параметричної класифікації споживчих якостей товару для товару «Геймерські миші» наведено на рис. 1.

Хоча фактичне програмування виконується технічними спеціалістами, до розробки самих параметрів необхідно залучати досвідчених маркетологів та проводити попередній аналіз споживчих переваг (за допомогою анкетування, опитування, експертних оцінок тощо).

Спираючись на досвід світових та закордонних Інтернет-магазинів та на особливості html-мови створення web-документів, доцільно використовувати наступні три типа параметрів:

- NUMERIC: числові параметри, передусім використовуються для фільтру по ціні, по параметрам ваги, довжини, кількості основних елементів товару і пр.; зазвичай мають одиницю вимірювання, мінімальне та максимальне значення;
- ENUM: містить повний набір можливих значень відповідної товарної характеристики, використовується для завдання типу, виду товару, кольору та ін.;
- BOOLEAN: логічний параметр, який може мати лише 2 значення – «так» або «ні»; зазвичай використовується для опису додаткових параметрів товару, сумісності з окремими пристроями та операційними системами та ін.

На рис 2 наведено практичний приклад фільтрів на основі параметричної класифікації споживчих якостей товару для товару «Геймерські миші» у магазині «Розетка».

Параметр	Опис для споживача	Тип параметру	Значення параметра	Юніт	Min	Max
1 форма миші		NUMERIC	класична форма бокова гібрид			
2 Сумісність з Android		BOOLEAN				
3 Сумісність з Chrome OS		BOOLEAN				
4 Сумісність з MAC os		BOOLEAN				
5 Сумісність з Microsoft Windows		BOOLEAN				
6 Ціна		NUMERIC		UAH	6	492408
7 Тип датчика		ENUM	Лазерний Оптичний			
8 DPI	кількість пікселів, на яке зрушиться курсор, якщо миша пересунеться на один дюйм.	ENUM	901-1200 2301-3000 3001-4000 4001-6000 6001-8000 8001-10000 10001-12000 12001-16000 16001-20000 20001-24000 24001+			
9 Підключення		ENUM	Бездротове Комбіноване Дротове			
10 Інтерфейс		ENUM	USB Bluetooth USB адаптер 2.4 ГГц			
11 Розмір		ENUM	Маленький Середній Великий			

Рис. 1. Приклад параметричної класифікації споживчих якостей товару «Геймерські миші»
Джерело: складено автором

Отже, як бачимо з порівняння рис. 1 та рис. 2, наразі у магазині «Розетка» використовується недостатньо обґрунтована система товарних фільтрів по даному товарі. Одним з перших параметрів винесено «розмір миші» при тому, що взагалі не врахована її форма, що є вкрай значущим для професійних геймерів. Стосовно підключення миші – товарні фільтри магазину «Розетка» співпадають з рекомендованими, проте в особливості введено великий перелік різних характеристик, які можуть як бути наявними у товарі одночасно, так і стосуються його різних аспектів (наприклад, перфорованість миші та наявність пам'яті).

<p>Під'єднання 3 ^</p> <p>☐ Бездротове</p> <p>☐ Дротове</p> <p>☐ Комбіновані</p>	<p>Інтерфейс 6 ^</p> <p>☐ Bluetooth</p> <p>☐ USB</p> <p>☐ USB адаптер 2.4 ГГц</p> <p>☐ Wi-Fi</p> <p>☐ MicroUSB</p> <p>☐ PS/2</p>	<p>Особливості 11 ^</p> <p>☐ Індикатор рівня заряду</p> <p>☐ Без підсвітки</p> <p>☐ Безшумна</p> <p>☐ Горизонтальне прокручування</p> <p>☐ Для лівої руки</p> <p>☐ Для обох рук (симетричний дизайн)</p> <p>☐ З колесом прокрутки</p> <p>☐ З пам'яттю</p> <p>☐ З підсвіткою</p> <p>☐ Перфорований корпус</p>
<p>Розмір миші 3 ^</p> <p>☐ Велика</p> <p>☐ Маленька</p> <p>☐ Середня</p>		

Рис. 2. Приклад фільтрів на основі параметричної класифікації споживчих якостей товару «Геймерські миші» у магазині «Розетка»

Джерело: за даними сайту магазину [6]

На рис. 3 наведена схема пропонованої авторами послідовності формування впливу параметричної класифікації споживчих якостей товару на ефективність діяльності Інтернет-магазину

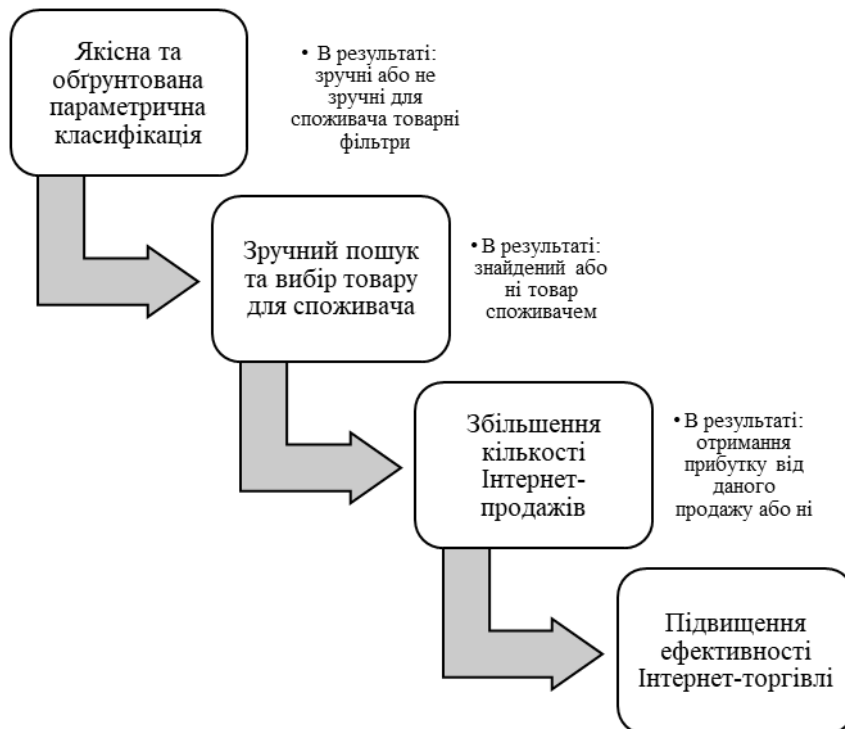

Рис. 3. Послідовність формування впливу параметричної класифікації споживчих якостей товару на ефективність діяльності Інтернет-магазину

Джерело: складено автором

Якісна та обґрунтована параметрична класифікація передбачає, що споживчі параметри товару беруться не навмання і не на власну думку маркетологів, а за результатами відповідних маркетингових досліджень поведінки споживачів певного товару.

На основі зробленої параметричної класифікації на сайті магазину створюються відповідні товарні фільтри, які мають бути розташовані у порядку, що відповідає рангам важливості виділених споживчих характеристик товару, що, в свою чергу, забезпечує зручний пошук та вибір товару для споживача.

Якщо споживач легко та зручно знаходить необхідний йому товар, то він виконує купівлю, що призводить до збільшення кількості Інтернет-продажів даного магазину та до підвищення ефективності його Інтернет-торгівлі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже було обґрунтовано важливість проведення попередньої параметричної класифікації споживчих якостей товару із виконанням їх ранжування, розглянуто необхідність залучати до цього процесу професійних маркетологів та включати відповідний етап (проведення параметричної класифікації споживчих властивостей товару) у план маркетингової кампанії з просування товару в мережі Інтернет. Була запропонована авторська схема послідовності формування впливу параметричної класифікації споживчих якостей товару на ефективність діяльності Інтернет-магазину із визначенням позитивних та негативних наслідків на кожному з її етапів, наведено практичні приклади розробки параметричної класифікації товару та порівняно її результати із товарними фільтрами діючого інтернет магазину за відповідною групою товарів.

Література

1. Шпилик С. Інтернет як ефективний маркетинговий інструмент сучасного підприємства. Галицький економічний вісник, 2015. № 2 (49). С. 212-223.
2. Хижняк О.С. Недоліки електронного бізнесу в Україні і шляхи їх усунення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2016. № 16. С. 90-94
3. Криша В.В., Колесник А.Р., Гессен А.Є. Ефективність діяльності підприємств в умовах розвитку електронних ринків. Молодий вчений. 2017. № 5. С. 642-646.
4. Терещенко. Е. Ю. Розвиток Інтернет-торгівлі в умовах сучасного бізнес-середовища. Ефективна економіка. 2019. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/55.pdf

5. Багорка М. О., Кадирус І. Г., Юрченко Н. І. Інструменти Інтернет-маркетингу в період глобальної фінансової кризи: актуальність та ефективність. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2021. Вип. 49. С. 70-79.
6. Офіційний сайт «Розетка». URL: <https://rozetka.com.ua>

References

1. Shpylyk S. Internet yak efektyvnyi marketynhovy instrument suchasnoho pidpriemstva. Halyskyi ekonomichnyi visnyk, 2015. № 2 (49). S. 212-223.
2. Khyzhniak O.S. Nedoliky elektronnoho biznesu v Ukrainy i shliakhy yikh usunennia. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky. 2016. № 16. S. 90-94
3. Krysha V.V., Koliesnik A.R., Hessen A.Ie. Efektyvnist diialnosti pidpriemstv v umovakh rozvytku elektronnykh rynkiv. Molodyi vchenyi. 2017. № 5. S. 642-646.
4. Tereshchenko. E. Yu. Rozvytok Internet-torhivli v umovakh suchasnoho biznes-seredovyscha. Efektyvna ekonomika. 2019. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/55.pdf
5. Bahorka M. O., Kadyrus I. H., Yurchenko N. I. Instrumenty Internet-marketynhu v period hlobalnoi finansovoi kryzy: aktualnist ta efektyvnist. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii «Ekonomika i menedzhment». 2021. Vyp. 49. S. 70-79.
6. Ofitsiynyi sait «Rozetka». URL: <https://rozetka.com.ua>

Олег НИЖНИК

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0003-3646-2365>

Ірина НИЖНИК

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0002-8752-3538>

КОМПЛЕКСНІСТЬ ОЦІНКИ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Висвітлено підходи до розгляду сутності й особливостей соціально-економічних систем в цілому та інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем як їх різновиду. Здійснено аналіз фундаментальних характеристик соціально-економічних систем. Обґрунтовано важливість розбудови високоефективних механізмів управління економічною безпекою соціально-економічних систем України в контексті кризових макроекономічних процесів та воєнних дій на її території. Досліджено існуючі підходи до оцінки економічної безпеки з визначенням їх недоліків у контексті забезпечення комплексності оцінювання. Визначено перелік ключових характеристик інноваційно-орієнтованої соціально-економічної системи, що мають виступати базисом розбудови комплексної методики оцінки їх економічної безпеки та необхідність використання в оціночному підході спектру економічних інтересів досліджуваних систем.

Ключові слова: економічна безпека; комплексна оцінка; соціально-економічні системи; інноваційна орієнтованість

Oleh NYZHNYK, Iryna NYZHNYK
Khmelnytskyi National University

THE COMPLEXITY OF ASSESSING THE LEVEL OF ECONOMIC SECURITY OF INNOVATION-ORIENTED SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

The current macroeconomic and socio-political situation in Ukraine is extremely complicated by a long period of economic decline, the consequences of the pandemic and the conduct of a full-scale war, which actualizes the issue of maintaining an adequate level of economic security of socio-economic systems and, including, the issue of improving approaches to assessing its current level. The evaluation and analytical processes are one of the most important in the system of ensuring the economic security of socio-economic systems of different hierarchical levels, since, under the conditions of qualitative construction and methodology, they allow not only to evaluate the current situation with the level of economic security, but also to establish a complex of positive and negative factors impact on it and simulate various scenarios of changes in the level of economic security in the nearest and strategic perspectives under their influence. In view of this, the issues of comprehensive assessment of the level of economic security of modern socio-economic systems become particularly acute and actualize the need for their in-depth study.

The purpose of the study is to develop approaches to comprehensive assessment of the level of economic security of innovation-oriented socio-economic systems. In the article highlighted the approaches to considering the essence and features of socio-economic systems as a whole and innovation-oriented socio-economic systems as their variety. Carried out the analysis of the fundamental characteristics of socio-economic systems. Substantiated the importance of building highly effective mechanisms for managing the economic security of socio-economic systems of Ukraine in the context of crisis macroeconomic processes and military operations on its territory. Studied the existing approaches to the assessment of economic security with the determination of their shortcomings in the context of ensuring the comprehensiveness of the assessment. Determined the list of key characteristics of the innovation-oriented socio-economic system, which should serve as the basis for the development of a comprehensive methodology for assessing their economic security, and the need to use the spectrum of economic interests of the studied systems in the assessment approach.

Keywords: economic security; comprehensive assessment; socio-economic systems; innovative orientation

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасна макроекономічна та соціально-політична ситуація в Україні надзвичайно ускладнені тривалим періодом економічного спаду, наслідками пандемії та веденням повномасштабної війни, що актуалізує проблематику підтримання належного рівня економічної безпеки соціально-економічних систем і, в тому числі, питання удосконалення підходів до оцінювання її поточного рівня. Саме оціночно-аналітичні процеси є одними з найважливіших у системі забезпечення економічної безпеки соціально-економічних систем різного ієрархічного рівня, оскільки, за умов якісної побудови й методології, дозволяють не лише оцінити поточну ситуацію з рівнем економічної безпеки, а й встановити комплекс чинників позитивного й негативного впливу на нього та змоделювати різноманітні сценарії зміни рівня економічної безпеки у найближчій та стратегічній перспективах під їх впливом. З огляду на це, питання комплексного оцінювання рівня економічної безпеки сучасних соціально-економічних систем набувають особливої гостроти й актуалізують потребу в їх поглибленому дослідженні.

Формулювання цілей статті

Напрацювати підходи до комплексного оцінювання рівня економічної безпеки інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем.

Аналіз досліджень та публікацій

Дослідження питань функціонування й розвитку соціально-економічних систем перебуває у полі зору представників вітчизняної наукової школи впродовж останніх десятиліть, хоча у світових наукових доробках ретельно вивчається вже понад пів століття. Серед останніх наукових напрацювань з піднятої у статті проблематики варто відзначити роботи В. Стадник, П. Григорука, В. Левицького, В. Ляшенко, В. Опалько, О. Таран-Лали, В. Ткаченка тощо. Проте значні трансформаційні зрушення в соціально-економічній сфері країни, обумовлені повномасштабними війсьними діями, вимагають активізації наукових досліджень в напрямі напрацювання шляхів і механізмів економічного забезпечення вітчизняних соціально-економічних систем, а, відтак, і в напрямі удосконалення підходів до оцінки рівня їх економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу

В найбільш поширеному трактуванні соціально-економічна система розглядається як «сукупність ресурсів і економічних суб'єктів, що утворюють єдине ціле (соціально-економічну структуру), взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою в сфері виробництва і споживання, обміну і розподілу [1, с. 22]. Будь-яка соціально-економічна система є складною системою, в якій взаємодіють десятки і тисячі економічних, технічних і соціальних процесів, що постійно змінюються під впливом зовнішніх умов, в тому числі і внаслідок науково-технічного прогресу [2]. Даний аспект соціально-економічних систем, по суті, має виступати одним з основоположних елементів процесів розбудови механізмів управління ними, як і набір їх фундаментальних характеристик.

До числа фундаментальних характеристик будь-якої системи в цілому науковцями [3] відносяться організованість, цілісність, складність, функціональна анізотропність, тобто нерівнозначність функціональних можливостей перетворення системи та інерційність – здатність зберігати свій стан, чинячи опір впливу різноманітних чинників. Крім того, розбудова якісних оціночних та управлінських механізмів вимагає врахування й характеристик саме соціально-економічних систем. Щодо них у науковій думці не склалося єдиного підходу, а тому, можемо розглядати в якості базових характеристик соціально-економічних систем, окрім вже наведених вище, також:

- керованість, тобто наявність в їх структурі елементів або органів управління [4];
- наявність продуктивних сил, тобто всього комплексу ресурсів, що можуть використовуватися індивідами в процесі праці, включно з їх знаннями, досвідом, вміннями та винахідливістю [5; 6];
- емерджентність, тобто «неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей її компонентів» [7];
- ієрархічність структури: від глобальної світової соціально-економічної системи до мікрорівня систем окремих суб'єктів господарювання [8].

Соціально-економічні системи формуються та розвиваються в якості сукупності інститутів, принципів, правил та законодавчо закріплених норм (законів), сформованих у конкретному суспільстві та визначають форму і зміст основних відносин, які виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг [9]. Дослідники наголошують на тому, що соціально-економічна система здатна «набувати властивостей, не притаманних її елементам» [10, с. 22], а тому розглядаючи соціально-економічну систему як сукупність підсистем різної природи, варто розуміти, що кожна з таких підсистем «володіє своїм унікальним набором елементів та механізмів їх взаємодії» [11, с. 38].

Ієрархічна структура соціально-економічних систем України впродовж останніх років перебуває під надзвичайним тиском негативних зовнішніх чинників, що загострює проблему пошуку шляхів як мінімум її виживання, а, як максимум – забезпечення стійкого функціонування, одним із яких може стати забезпечення ефективного управління економічною безпекою, тобто, фактично, формування таких механізмів прийняття управлінських рішень, які були б націлені на виявлення існуєючих і прогнозування потенційних загроз та небезпек функціонуванню й мінімізації їх впливу або ж утриманню його на допустимому для нормального функціонування рівні.

Оскільки «формування ефективної системи управління зумовлює застосування сучасного інструментарію аналітичної підтримки ухвалення рішень» [8], то в процесі розбудови механізмів управління економічною безпекою соціально-економічних систем важливим моментом є формування якісної системи оцінки її рівня.

Важливий момент, на якому варто акцентувати увагу в процесі розбудови (удосконалення) управлінських механізмів, є засадничі принципи сталого розвитку соціально-економічних систем, в якості яких наукова думка пропонує виокремлювати:

- направленість соціально-економічної системи на сприйнятливості до інновацій, її інноваційний розвиток;
- встановлення якісних та об'єктивних стандартних максимальних показників розвитку соціально-економічної системи;

– запровадження в її діяльність інновацій, що містять поточні та перспективні ресурсні можливості; спроможність до кількісного та якісного вимірів рівнів економічного розвитку соціально-економічних систем [1].

Тобто, саме інноваційну спрямованість, інноваційність сучасних соціально-економічних систем визнають як один з головних принципів їх сталого розвитку, що вимагає формувати аналітично-управлінські підходи саме для інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем. Інновації визначають «проактивним елементом поведінки соціально-економічної системи» [12], спрямованої на забезпечення конкурентоспроможності, здатності існування і розвитку у стратегічній перспективі. Науковці [8] серед ключових відмінностей інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем від тих, які не мають чітко вираженого інноваційного спрямування, називають:

- володіння високим рівнем усіх складових внутрішнього потенціалу і, зокрема, фінансової, інтелектуальної та виробничої;
- адаптивність до динамічності та невизначеності ринкових умов і викликів зовнішнього середовища;
- здатність формувати ефективні стратегії стійкого розвитку шляхом залучення наявних резервів та реалізації потенціалу.

Іншими словами, інноваційно-орієнтованими соціально-економічними системами є ті, що характеризуються високим рівнем, зокрема, економічної безпеки, адже загальнозвживаний перелік характеристик стану економічної безпеки соціально-економічної системи включає: відсутність внутрішніх та зовнішніх загроз економічній діяльності або ж їх допустимий рівень для нормального функціонування і розвитку підприємства; достатність ресурсів різного виду (технічних, кадрових, матеріальних та ін.) для забезпечення стабільної діяльності за виникнення несприятливих умов; технологічна незалежність та висока конкурентоспроможність технічного потенціалу; високий рівень ефективності використання продуктивних сил та інтелектуального потенціалу тощо [13, 14].

Аналітичне оцінювання можливостей і шляхів розвитку інноваційно-орієнтованої соціально-економічної системи має орієнтуватися «на використання відповідних математичних методів і моделей, спрямованих на визначення стану та траєкторій розвитку соціально-економічної системи в умовах інформаційної невизначеності, ідентифікації можливих ризиків та загроз деструктивного впливу чинників зовнішнього середовища» [8]. При цьому, комплексний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем має враховувати завдання управління нею, в числі яких науковцями [15] виокремлюються: прогнозування потенційних загроз та організація заходів з їх усунення чи нейтралізації; виявлення, аналіз та оцінка існуючих загроз і небезпек в сфері економічної безпеки; пошук шляхів підвищення рівня економічної безпеки тощо.

Вивчення спектру наукових досліджень щодо проблематики оцінки економічної безпеки соціально-економічних систем дозволяє відзначити наявність значної кількості методичних підходів та методик аналізу, які прийнято поділяти на кілька основних груп [16]:

- індикаторні;
- ресурсно-функціональні;
- засновані на теорії економічних ризиків;
- програмно-цільові.

В той же час дослідники відзначають, що в разі їх застосування «втрачається комплексність оцінки економічної безпеки» [17] і, таким чином, обмежується можливість формулювання вірних висновків та прийняття в подальшому оптимальних управлінських рішень. За іншим твердженням, існуючі методичні підходи потребують розширення за рахунок «застосування ситуативного й рефлексивного підходів» [18]. Тобто автори відзначають необхідність включення до методик оцінки економічної безпеки соціально-економічних систем можливості зміни аналітичних підходів (оцінок) в умовах конкретної ситуації, що склалася, а також забезпечення «критичного аналізу сприйняття, вчинків, дій інших суб'єктів» [19] в процесі оцінювання.

Щодо власне поняття «комплексності», то його трактують як те, що «охоплює групу предметів, явищ, дій, властивостей; становить комплекс чого-небудь» [20]. Таким чином, комплексне оцінювання рівня економічної безпеки інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем повинно становити цілісний комплекс, який враховуватиме їх ключові характеристики та буде спрямованим на виявлення як поточного, так і перспективного стану захищеності їх економічних інтересів.

Проведене дослідження дозволяє виокремити наступні ключові характеристики інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем, які мають виступати базисом розбудови оціночних механізмів:

- системна взаємодія значної кількості процесів, що характеризуються високим рівнем мінливості і залежності від дії зовнішніх чинників;
- ширший перелік властивостей та можливостей, аніж у її окремих елементах;
- наявність ієрархічно підпорядкованого ряду окремих підсистем зі своїм унікальним набором елементів та взаємозв'язків;

- неоднорідність і нерівнозначність функціональних можливостей та напрямів перетворень соціально-економічних систем одного ієрархічного рівня;
- володіння високим рівнем усіх складових внутрішнього потенціалу і, зокрема, фінансової, інтелектуальної та виробничої.

При цьому, важливо при формуванні методичного підходу до оцінки орієнтуватися на його практичну спрямованість, тобто на можливість використання отриманих результатів у процесах прийняття рішень без необхідності здійснювати їх додаткове перетворення, інтерпретацію тощо. Оскільки ж отриманий в підсумку показник рівня економічної безпеки інноваційно-орієнтованої соціально-економічної системи характеризуватиме реальний стан захищеності її економічних інтересів у поточному періоді та спроможність його утримання чи покращення у перспективі, то важливим є базування оціночного підходу саме на переліку економічних інтересів конкретної досліджуваної системи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Застосування високоефективних аналітично-оціночних підходів в управлінні економічною безпекою є одним із найважливіших чинників захисту економічних інтересів інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем, особливо в контексті української макроекономічної та воєнної ситуацій. Проте існуючі й використовувані з цією метою підходи досить часто є надміру узагальненими чи занадто теоретизованими, тобто з низьким рівнем практичного спрямування, що в кінцевому підсумку не сприяє ані реальним позитивним управлінським результатам в контексті забезпечення економічної безпеки соціально-економічних систем, ані комплексності аналітичної роботи. З огляду на це нами запропоновано, по-перше, базувати оціночні підходи на врахуванні ключових характеристик інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем, а, по-друге, базувати оціночні показники на спектрі їх економічних інтересів.

Таким чином, напрямом подальших досліджень піднятої у роботі проблематики має стати вивчення сутності та формування базового переліку економічних інтересів з урахуванням ієрархічної підпорядкованості інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем та розробка шкали захищеності кожного з них й методики її практичного застосування в процесі комплексної оцінки рівня економічної безпеки.

Література

1. Левицький В. Розвиток соціально-економічних систем в сучасних умовах. Вісник Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя. 2021. С. 22–24. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/34943/2/FMZKPNES_2021_Levytskyi_V-The_development_of_the_22-24.pdf
2. Базась М. Ф., Старовойт М. А., Скорина В. Є. Моделювання економічних процесів та прийняття управлінських рішень. Міжнародний збірник наукових праць. Випуск 3 (6). С. 33–39.
3. Таран-Лала О. М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2016. 332 с.
4. Кармишев Д. В., Зоїдзе Д. Р., Кононов І. О. Управління ризиками. Антикризове управління : навч. посіб. Харків : Точка, 2014. 300 с.
5. Економічна енциклопедія : Т. 1 / ред. кол. : С. В. Мочерний. Київ : Академія, 2000. 864 с.
6. Morrison R. Fuerzas-productivas. Warbletoncouncil. 2021. URL: <https://uk.warbletoncouncil.org/fuerzas-productivas-9558>
7. Бирик С. П., Сютя Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
8. Григорук П., Пайонк О., Хрущ В. Інноваційно орієнтовані соціально-економічні системи як об'єкт моделювання. Modeling the development of the economic systems. 2022. № 1. С. 146–153.
9. Опалько В. В. Синергетичний підхід до дослідження соціально-економічних систем. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Випуск 15. С. 3–8.
10. Ляшенко В. І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути. Донецьк : ДонНТУ, 2006. 668 с.
11. Ткаченко В. А., Чимшит С. І. Соціально-економічні системи: сутність і механізм управління. Вісник економічної науки України. 2004. № 2. С. 38–48.
12. Стадник В. В., Йохна В. М., Любка В. С. Методологія інституційного підходу в процесах формування інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем. Proceedings of the 6-th International Scientific and Practical Conference «International Scientific Discussion: Problems, Tasks and Prospects». (March 19-20, 2023). Brighton, United Kingdom. С. 35–53.
13. Сирота В. С., Петрова І. Л. Взаємозв'язок економічної безпеки підприємства та корпоративної соціальної відповідальності. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Випуск 2. С. 701–704.
14. Білошкурська Н. В. Особливості формування рівнів економічної безпеки. Економіка, фінанси, право. 2011. № 5. С. 7–10.

15. Нижник О., Нижник І., Лисак В. Управління фінансово-економічною безпекою інноваційно-орієнтованих соціально-економічних систем. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2022. № 3. С. 47–50.

16. Шило Ж. С., Кречко М. Ю. Методи оцінки рівня економічної безпеки підприємства: підходи до оцінювання та забезпечення економічної безпеки. Вісник НУВГП. Серія: Економічні науки. 2022. Випуск (98). С. 278–288.

17. Правдюк Н. Л., Ярославський А. О. Формування організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою зернопереробних підприємств. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019. № 8. С. 77–85.

18. Бондаренко О. О., Левицький Б. В. Комплексна оцінка фінансово-економічної безпеки: теоретичний та практичний аспекти. Ефективна економіка. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4701>

19. Іваницька О. В., Смирнов С. А., Біловус О. С. Вплив інформаційного середовища на прийняття рішень економічних суб'єктів: рефлексивний підхід. Економічний вісник Національного технічного університету України. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/321989781_VPLIV_INFORMACIYNOGO_SEREDOVISA_NA_PRIJNATTA_RISEN_EKONOMICNIH_SUB'EKTIV_REFLEKSIVNIJ_PIDHID

20. Словник української мови: Академічний тлумачний словник в 11 томах. Том 4, 1973. С. 250.

References

1. Levytskyi V. Rozvytok sotsialno-ekonomichnykh system v suchasnykh umovakh. Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu im. I. Puliiua. 2021. S. 22–24. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/34943/2/FMZKPNES_2021_Levytskyi_V-The_development_of_the_22-24.pdf
2. Bazas M. F., Starovoit M. A., Skoryna V. Ye. Modeliuvannya ekonomichnykh protsesiv ta pryiniattia upravlynskykh rishenn. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 3 (6). S. 33–39.
3. Taran-Lala O. M. Funktsionuvannya sotsialno-ekonomichnykh system: teoriia ta praktyka : monohrafiia. Poltava : PUET, 2016. 332 s.
4. Karamyshev D. V., Zoidze D. R., Kononov I. O. Upravlinnia ryzkamy. Antykryzove upravlinnia : navch. posib. Kharkiv : Tochka, 2014. 300 s.
5. Ekonomichna entsyklopediia : T. 1 / red. kol. : S. V. Mochernyi. Kyiv : Akademiia, 2000. 864 s.
6. Morrison R. Fuerzas-productivas. Warbletoncouncil. 2021. URL: <https://uk.warbletoncouncil.org/fuerzas-productivas-9558>
7. Bybyk S. P., Siuta H. M. Slovnyk inshomovnykh sliv: tumachennia, slovotvorennia ta slovovzhyvannia. Kharkiv : Folio, 2006. 623 s.
8. Hryhoruk P., Paionk O., Khrushch V. Innovatsiino oriietovani sotsialno-ekonomichni systemy yak ob'iekt modeliuvannia. Modeling the development of the economic systems. 2022. № 1. S. 146–153.
9. Opalko V. V. Synerhetychni pidkhdid do doslidzhennia sotsialno-ekonomichnykh system. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 2017. Vypusk 15. S. 3–8.
10. Liashenko V. I. Rehuliuvannia rozvytku ekonomichnykh system: teoriia, rezhymy, instytuty. Donetsk : DonNTU, 2006. 668 s.
11. Tkachenko V. A., Chymshyt S. I. Sotsialno-ekonomichni systemy: sutnist i mekhanizm upravlinnia. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy. 2004. № 2. S. 38–48.
12. Stadnyk V. V., Yokhna V. M., Liubka V. S. Metodolohiia instytutsiinoho pidkhodu v protsesakh formuvannia innovatsiino-oriietovanykh sotsialno-ekonomichnykh system. Proceedings of the 6-th International Scientific and Practical Conference «International Scientific Discussion: Problems, Tasks and Prospects». (March 19-20, 2023). Brighton, United Kingdom. S. 35–53.
13. Syrota V. S., Petrova I. L. Vzaiemozviazok ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva ta korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 2014. Vypusk 2. S. 701–704.
14. Biloshkurska N. V. Osoblyvosti formuvannia rivniv ekonomichnoi bezpeky. Ekonomika, finansy, pravo. 2011. № 5. S. 7–10.
15. Nyzhnyk O., Nyzhnyk I., Lysak V. Upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu innovatsiino-oriietovanykh sotsialno-ekonomichnykh system. Herald of Khmelnytskyi National University. 2022. № 3. S. 47–50.
16. Shylo Zh. S., Krechko M. Yu. Metody otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: pidkhody do otsiniuvannia ta zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky. Visnyk NUVHP. Serii: Ekonomichni nauky. 2022. Vypusk (98). S. 278–288.
17. Pravdiuk N. L. Yaroslavskyi A. O. Formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu zernopererobnykh pidpriemstv. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky. 2019. № 8. S. 77–85.
18. Bondarenko O. O., Levytskyi B. V. Kompleksna otsinka finansovo-ekonomichnoi bezpeky: teoretychni ta praktychni aspekty. Efektyvna ekonomika. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4701>
19. Ivanytska O. V., Smyrnov S. A., Bilovus O. S. Vplyv informatsiinoho seredovyshcha na pryiniattia rishen ekonomichnykh sub'iektiv: refleksyvnyi pidkhdid. Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/321989781_VPLIV_INFORMACIYNOGO_SEREDOVISA_NA_PRIJNATTA_RISEN_EKONOMICNIH_SUB'EKTIV_REFLEKSIVNIJ_PIDHID
20. Slovnyk ukraïnskoi movy: Akademichni tumachnyi slovnyk v 11 tomakh. Tom 4, 1973. S. 250.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-21>

УДК 339.7

Марина ЛЕЩЕНКО

Черкаський державний технологічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0210-9582>

e-mail: mari.leshchenko@gmail.com

Владислав ПАСЕНКО

Черкаський державний технологічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-7411-2625>

e-mail: pasenko_vlad@ukr.net

Тетяна САХНО

Черкаський державний технологічний університет

<https://orcid.org/0000-0003-3919-0377>

e-mail: t_sahno@ukr.net

СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ АКТИВІЗАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У МІЖНАРОДНОМУ ФІНАНСОВОМУ ПРОСТОРИ

У статті визначено сучасні детермінанти активізації іноземних інвестицій у міжнародному фінансовому просторі. Визначено, що потоки іноземних інвестицій стають основою формування єдиної системи відносин і нової конфігурації світової економіки. Проаналізовано динаміку прямих іноземних інвестицій (ПІІ) за групами країн світу та регіонами. Визначено особливості розподілу прямих іноземних інвестицій між приймаючими країнами з огляду на наслідки пандемії COVID-19. Внаслідок карантинних обмежень та заходів протидії наслідкам пандемії відбулось найнижче падіння показників ПІІ за останнє десятиліття. Азія стала єдиним регіоном, де було зафіксовано зростання обсягів потоків ПІІ в період пандемії. Виокремлено особливості відновлення показників ПІІ у пост-ковідному періоді та визначено нові ризики для стабільного розвитку міжнародної інвестиційної діяльності з огляду на війну в Україні та ряд нових потрясінь у світовому господарстві. За підсумками 2022 р. різко зросла кількість нових обмежувальних заходів міжнародної інвестиційної, діяльності, в основному через війну в Україні.

Ключові слова: іноземні інвестиції; динаміка; тенденції; розвинуті країни; країни, що розвиваються; регіональний розподіл; пандемії COVID-19; обмеження; ризики.

Maryna LESHCHENKO, Vladyslav PASENKO, Tetiana SAKHNO

Cherkasy State Technological University

MODERN DETERMINANTS OF FOREIGN INVESTMENT' ACTIVATION IN THE INTERNATIONAL FINANCE AREA

The article defines the modern determinants of foreign investments' activation in the international financial space. Foreign investments became a decisive driver for the formation of additional competitive advantages in the global capital market, ensuring the transfer of capital, knowledge, and technologies across borders. Foreign investment flows become the basis for forming a single system of relations and a new configuration of the world economy. The dynamics of foreign direct investment (FDI) by groups of countries and regions were analyzed. Over the past two decades, global FDI flows have grown rapidly, largely due to the intensification of investment activity in developing countries due to accelerating economic growth, increasing market potential, and using effective government policy tools to stimulate foreign investment. The specifics of the distribution of foreign direct investment between host countries have been determined in view of the consequences of the COVID-19 pandemic. The pandemic didn't affect the countries' ranking among the leaders in attracting and exporting FDI. Due to the export of FDI from Hong Kong (China) and Thailand, Asia became the only region where growth in FDI flows was recorded during the pandemic, and China became the largest investor in the world in 2020. As a result of quarantine restrictions and measures to counter the consequences of the pandemic, the lowest fall in FDI indicators over the last decade. The fact that the number of restrictive measures against foreign capital in 2022 increased sharply, mainly due to the war in Ukraine has been determined. Such procedures included sanctions against financial institutions; trade and transportation restriction measures; travel bans and asset freezes for hundreds of individuals and legal entities. The peculiarities of the recovery of FDI indicators in the post-Covid period are highlighted, and it is determined that in the near future, new risks may arise for the stable development of international investment activities in view of the war in Ukraine and a number of new shocks in the world economy.

Keywords: foreign investments; dynamics; trends; developed countries; developing countries; regional distribution; the COVID-19 pandemic; limitation; risks

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В умовах глобалізації світового господарства, іноземні інвестиції є важливим інструментом активізації економічного зростання національних економік, що, крім того, стимулюють технологічний прогрес та інноваційний розвиток у приймаючих країнах. Іноземні інвестиції стали вирішальним рушієм формування додаткових конкурентних переваг на світовому ринку капіталів, забезпечуючи передачу капіталу, знань і технологій через кордони. Актуальність вивчення питань, пов'язаних з формуванням міжнародних інвестиційних потоків, тісно пов'язана з активізацією інвестиційної діяльності країн, що розвиваються, оскільки інвестори, на сьогодні, зацікавлені у пошуку нових можливостей для вкладання

капіталу та диверсифікують свої портфелі за межі традиційних ринків. Крім того, міжнародні потоки капіталів перебувають під впливом зміни геополітичної динаміки та нормативних рамок, що визначають напрями руху іноземних інвестицій.

Міжнародна інвестиційна діяльність, що є самостійною і особливо важливою сферою міжнародних економічних відносин, характеризується швидким зростанням, суттєво доповнює світовий товарообіг, сприяє економічному зростанню національних економік, підвищує їх конкурентоспроможність. Потоки іноземних інвестицій стають основою формування єдиної системи відносин і нової конфігурації світової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед дослідників, котрі у своїх дослідженнях розглядали питання залучення та розподілу іноземних інвестицій у світовому господарстві, можна виділити наступних: Захарін С. [1], Кібальник Л. [9], Коваленко Ю. [2], Пересада А. [4], Поручник А. [5], Рогач О. [3, 6, 7], Філіпенко А. [3, 8] та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень, ряд питань, зокрема вплив кризових явищ у світовій економіці на потоки іноземних інвестицій, зокрема пандемії COVID-19, потребують більш детального дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених питанню іноземних інвестицій, дослідження детермінантів їх формування та розподілу не втрачає актуальності з огляду на динаміку міжнародних інвестиційних процесів. Особливої уваги заслуговують особливості розподілу іноземних інвестицій між країнами світу з огляду на наслідки пандемії COVID-19 та поступове відновлення показників світового економічного розвитку. Визначення сучасних детермінантів формування та розподілу іноземних інвестицій у світовому господарстві надає можливість зацікавленим сторонам краще орієнтуватися в складному ландшафті міжнародного фінансового простору.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення сучасних детермінантів активізації іноземних інвестицій у міжнародному фінансовому просторі. Серед завдань дослідження, головними є такі як: визначити базові тенденції формування міжнародних інвестиційних потоків у світовому господарстві, дослідити наслідки впливу пандемії на міжнародну інвестиційну діяльність та розподіл іноземних інвестицій між країнами та регіонами світу, виокремити сучасні тенденції розподілу ПІІ між національними економіками, з огляду на поступове відновлення економічного зростання, починаючи з 2021 р.

Виклад основного матеріалу

У сучасній економіці іноземні інвестиції є важливим ресурсом для прискорення економічного розвитку та реалізації ефективних структурних зрушень для національних економік. Вагому роль у міжнародних потоках капіталів відіграють прямі іноземні інвестиції (ПІІ), є рушієм бізнес-активності у світовому господарстві, впливають на розвиток інфраструктури, соціальний прогрес, особливо в країнах, що розвиваються та менш розвинутих країнах світу. Країни світу ведуть гостру конкурентну боротьбу за іноземні інвестиції, а перевагу отримують ті, хто здатні запропонувати більш привабливі, стабільні й досконалі фінансові механізми регулювання руху інвестицій у межах визначеної національної фінансової та загальної економічної політики.

Міжнародне інвестування є самостійною і особливо важливою сферою міжнародних економічних відносин, що характеризується не тільки швидким зростанням і значним завершенням світової торгівлі, але й своїм внеском в економічне зростання національних економік і підвищення їх конкурентоспроможності [9].

За останні два десятиліття глобальні потоки ПІІ швидко зросли, що було зумовлено великою мірою активізацією інвестиційної діяльності у країнах, що розвиваються внаслідок прискорення темпів економічного зростання, нарощування ринкового потенціалу та використання ефективних інструментів державної політики стимулювання іноземних інвестицій. Вплив різноманітних факторів та тенденцій економічного розвитку виражається у динаміці показників міжнародної інвестиційної діяльності, показників ВВП, міжнародної торгівлі, інвестицій, доходів від них, тощо (табл. 1).

Різне скорочення потоків ПІІ у 2020 р., практично на 42% порівняно з попереднім роком, пов'язано з наслідками пандемії COVID-19, що призвело до фіксації найнижчого рівня показників ПІІ за останнє десятиліття. Карантинні заходи, обмеження на подорожі та економічна невизначеність призвели до скорочення транскордонної інвестиційної діяльності практично у всьому світовому господарстві. Пандемія COVID-19 стала глобальним викликом світовому порядку та стабільності, негативно вплинула на соціально-економічний розвиток національних економік, та, як наслідок, на стабільність глобальної економічної системи, продемонструвавши її вразливість до нових загроз. В результаті багато інвестиційних проєктів, запланованих на 2020-2021 рр., було відтерміновано або відмінено через прийняті обмежувальні заходи, невизначеність фінансових ринків та несприятливі очікування інвесторів.

Таблиця 1

Показники міжнародної інвестиційної діяльності, млрд дол. США (складено за даними [10])

Показники	2010	2016	2019	2020
Вхідні ПІІ	1409	1746	1540	999
Вихідні ПІІ	1505	1452	1314	740
Накопичені залучені ПІІ	20380	26728	36470	41354
Накопичені вкладені ПІІ	21130	26160	34571	39247
Дохід від залучених ПІІ	1377	1511	1953	1745
Дохід від вкладених ПІІ	1387	1376	1841	1802
Транскордонні злиття та поглинання	344	869	483	475
Обсяги продажів закордонних підрозділів	22574	37570	31228	-
Вартість активів закордонних підрозділів	78631	112833	8000	-
Експорт закордонних підрозділів	6320	6812	112111	-
Зайнятість на закордонних підрозділах (тис. осіб)	63043	82140	82360	-

За даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку (The United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)), обсяги загальносвітових потоків ПІІ за підсумками 2020 р. скоротились на 0,5 трлн. дол. США, що майже на 35 % менше за обсяги ПІІ у 2019 р. Падіння відбулось у всіх групах країн, з більшим нахилом у бік розвинутих країн, в яких падіння склало майже 58 % до позначки у 347 млрд дол. США, внаслідок скорочення внутрішньо-корпоративних фінансових потоків та корпоративної реструктуризації. Варто відзначити, що таке зниження було найбільшими, починаючи з 1996 р. (рис. 1).

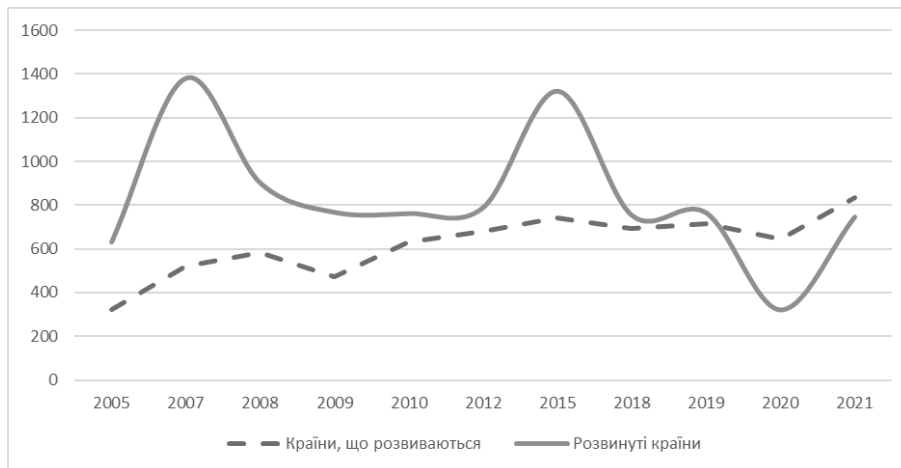

Рис. 1. Динаміка вхідних прямих іноземних інвестицій за групами країн, млрд дол. США, 2005-2021 рр. (складено за даними [11])

Разом з тим, слід відзначити, що у країнах, що розвиваються обсяги ПІІ скоротились лише на 8 %, більшою мірою завдяки стійкості потоків в Азіатському регіоні. За рахунок вивозу ПІІ з Гонконгу (Китай) та Таїланду, Азія стала єдиним регіоном, де було зафіксовано зростання обсягів потоків ПІІ, а Китай став найбільшим інвестором у світі за підсумками 2020 р. з обсягом ПІІ 133 млрд дол. США проти 137 млрд дол. США у 2019 р. [12].

Зауважимо, що в цілому, пандемія не вплинула на рейтинг країн серед лідерів у залученні та вивозу ПІІ. Так, до коронакризи, у 2018 р. серед лідерів-інвесторів ПІІ були Японія (143 млрд дол. США), Китай (130 млрд дол. США), Франція (102 млрд дол. США), Гонконг (Китай) (85 млрд дол. США), Німеччина (87 млрд дол. США), а за показниками залучення ПІІ лідерами були США (252 млрд дол. США), Китай (139 млрд дол. США), Гонконг (Китай) (116 млрд дол. США), Сінгапур (78 млрд дол. США) та Нідерланди (млрд дол. США). За результатами 2021 р. серед головних інвесторів у світі залишилися США (403 млрд дол. США), Німеччина (152 млрд дол. США), Японія (147 млрд дол. США), Китай (145 млрд дол. США), Великобританія (108 млрд дол. США), а до країн-лідерів у залученні ПІІ увійшли США (367 млрд дол. США), Китай (181 млрд дол. США), Гонконг (Китай) (141 млрд дол. США), Сінгапур (99 млрд дол. США) та Канада (60 млрд дол. США). Тобто Китай та США не втратили лідируючих позицій на світовому інвестиційному ринку.

Варто відзначити, що загальні обсяги ПІІ за підсумками 2021 р. склали 58 трлн дол. США, що на 64 % більше у порівнянні з виключно низьким рівнем 2020 року. Відновлення продемонструвало значний імпульс завдяки швидкому зростанню ринків злиттів та поглинань і міжнародного проектного фінансування через сприятливі умови фінансування та ефективні програми пільг для розвитку інфраструктури. Обсяги залучених ПІІ в країни, що розвиваються відновлювались дещо повільніше, ніж приплив ПІІ в розвинені регіони. За показниками 2021 р., в порівнянні з попереднім роком, обсяги залучених ПІІ до країн, що розвиваються зросли на 30% та сягнули позначки 837 млрд дол. США. Збільшення відбулося, в основному,

завдяки високим показникам економічного зростання в Азії, частковому відновленню в Латинській Америці та Карибському басейні та підйому в Африці. Частка країн у глобальних потоках залишалася трохи вище 50 % (рис. 2).

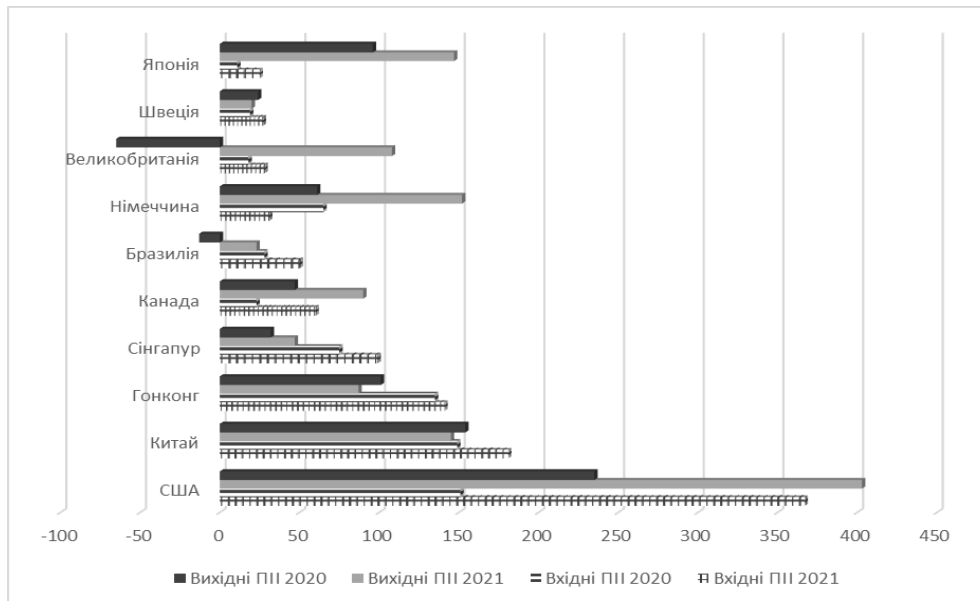

Рис. 2. Обсяги вхідних та вихідних ПІІ за країнами світу, 2020 р. та 2021 р., млрд дол. США (складено за даними [13])

Приплив ПІІ до країн Африки у 2021 році досягнув 83 млрд дол. США в порівнянні з 39 млрд дол. США за даними 2020 року. У більшості реципієнтів спостерігалось помірне зростання ПІІ. У країнах Азії, незважаючи на кілька хвиль COVID-19, ПІІ продемонстрували зростання вже третій рік поспіль до рекордно високого рівня, досягнувши 619 млрд дол. США.

Варто відзначити, що у Латинській Америці та Карибському басейні ПІІ зросли на 56% до 134 млрд дол. США. У більшості країн спостерігалось зростання обсягу залучених ПІІ, і лише в деяких країнах відбувалося подальше зниження обсягів інвестицій. Приплив ПІІ до країн із структурно слабкою, вразливою та малою економікою становив 15% та 39 млрд дол. США у вартісному вираженні. Приплив капіталу у найменш розвинені країни, які не мають виходу до моря і малі острівні держави, що розвиваються у 2021 році в сукупності становив лише 2,5 % загальносвітового обсягу порівняно з 3,5 % у 2020 році.

Розвинені країни здебільшого запровадили чи посилили свої режими перевірки інвестиційних проєктів за участі іноземних інвесторів на основі критеріїв національної безпеки чи розширили тимчасові режими, прийняті під час пандемії, для захисту стратегічних підприємств від іноземних поглинань. У результаті, загальна кількість країн, які вимагали перевірку ПІІ на відповідність вимог національної безпеки, досягла 36; їх частка у 2021 р. склала 63 % глобального припливу ПІІ та 70 % їх загального обсягу (порівняно з 52 % та 67 % відповідно у 2020 р.). Натомість, країни, що розвиваються, продовжували вживати заходів щодо лібералізації, заохочення або спрощення процедур інвестицій, підтверджуючи важливість ПІІ у їх стратегіях економічного підйому. В цілому ж, міжнародні угоди та міжнародне проєктне фінансування визначили позитивну динаміку розвитку інвестиційних процесів, чому сприяли м'які умови фінансування та стимули для інфраструктури.

Слід відзначити, що у першому кварталі 2022 року різко зросла кількість нових заходів інвестиційної політики (75 процедур, що стало новим рекордом запроваджених заходів за один квартал), в основному через війну в Україні. На санкції та контрсанкції, що стосуються ввезення та вивезення ПІІ в росії, білорусії та непідконтрольних уряду областях на сході України, припадає 70 % усіх заходів, вжитих у першому кварталі 2022 року. Вони включали прямі заборони чи обмеження на ПІІ, а також заходи, що впливають на широкий спектр іноземних угод та, побічно, на інвестиційну діяльність. До таких процедур належали санкції проти фінансових установ, заходи обмеження торгівлі та перевезень, заборони на поїздки та заморожування активів сотень фізичних та юридичних осіб. Наслідки війни в Україні, одночасно з іншими кризами – продовольчою, паливною та фінансовою, поряд з пандемією COVID-19, кліматичними потрясіннями, посилюють прояви нестабільності, в тому числі у фінансовому секторі та особливо в країнах, що розвиваються. Тому, подальше відновлення показників ПІІ може бути під загрозою негативної дії з боку зазначених обставин.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

В результаті проведеного аналізу можна відзначити, що ПІІ є важливим індикатором стабільності світової економічної системи, адже будь-які потрясіння чи прояви нестабільності у світовому господарстві неминуче позначаються на обсягах та напрямках іноземних інвестицій. Слід відзначити, що протягом

останнього десятиліття розподіл іноземних інвестицій між групами країн не зазнав значних змін – лідерами серед інвесторів залишаються розвинуті країни, а країни, що розвиваються значно активніше долучаються до міжнародної інвестиційної діяльності. Варто відзначити, що країни Азії демонструють відносно стабільні показники у залученні іноземних інвестицій, що підкреслює економічну стійкість регіону.

В сучасних умовах одночасного відновлення після пандемії COVID-19 та загострення економічної та геополітичної ситуації внаслідок війни в Україні, подальша реалізація запланованих інвестиційних проєктів може бути обумовлена підвищенням ризику серед інвесторів, утримуючи їх від довгострокових інвестиційних зобов'язань у постраждалих регіонах. Це може призвести до скорочення потоків прямих іноземних інвестицій та уповільнення економічної активності. Негативні фактори міжнародного інвестиційного середовища можуть збільшити волатильність ринку, змушуючи інвесторів бути обережними у рішеннях щодо транскордонних інвестицій. Крім того, швидкі зміни політики, торговельні обмеження та посилення державного втручання в економіку можуть створити непередбачуване інвестиційне середовище, впливаючи на потоки ПІІ у найближчій перспективі.

Отже, варто підкреслити, що питання формування потоків іноземних інвестицій та їх світового розподілу потребують подальшого дослідження з огляду на подальші прояви нестабільності розвитку світової економіки. Тому, на сьогодні, ті країни, що швидше можуть адаптуватися до нових змін у глобальному просторі отримують вагомі конкурентні переваги. Крім того, сучасні виклики, пов'язані з російсько-українською війною, можуть призвести до нових трансформацій соціально-економічних систем та викликів для міжнародного фінансового простору загалом, та іноземних інвестицій, зокрема, що є перспективою подальших досліджень.

Література

1. Захарін С. Стратегія підвищення інвестиційної привабливості економіки України для іноземного капіталу / С. Захарін // Фінанси України. – 2000. – № 12. – С. 87–94.
2. Коваленко Ю. Прямі іноземні інвестиції: національний та міжнародний аспект / Ю.М. Коваленко, Т.О. Мельничук // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2014. – № 1. – С. 112–120.
3. Міжнародні фінанси / [О. І. Рогач, А. С. Філіпенко, Т. С. Шемет та ін. ; за ред. О.І. Рогача]. – Київ : "Либідь", 2003. – 784 с.
4. Пересада А. Управління інвестиційним процесом : [монографія] / А. А. Пересада. – К. : Лібра, 2002. – 472 с.
5. Поручник А. Інституціональне забезпечення міжнародного інвестування: національні особливості / А.М. Поручник, С.Г. Поручник // Стратегія розвитку України. – 2017. – № 1. – С. 34–39. – URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/sru_2017_1_10.pdf
6. Рогач О. І. Міжнародні інвестиції: Теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій / О. І. Рогач. – К. : Либідь, 2005. – 720 с.
7. Рогач О. Транснаціоналізація світової економіки: переосмислення парадигми / О.І. Рогач // Економіка та Управління. – 2014. – № 1. – С. 5–12.
8. Філіпенко А. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності : монографія / А. Філіпенко. – К. : Знання, 2004. – 303 с.
9. Kibalnyk, L., Leshchenko, M., Feshchenko, O., & Wang, H. (2021). Foreign direct investment trends: an analysis of the structure and dynamics in the context of globalization. In SHS Web of Conferences (Vol. 107). EDP Sciences.
10. The UNCTAD. World Investment Report Series. URL: <https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report>
11. United Nations Conference on Trade and Development. UNCTADstat URL: https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en
12. World Investment Report 2021. Investing in Sustainable Recovery. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf
13. World Investment Report 2022. International tax reforms and sustainable investment – Overview. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2022_overview_en.pdf

References

1. Zakharin S. Stratehiia pidvyshchennia investytsiinoi pryvabyvosti ekonomiky Ukrainy dlia inozemnoho kapitalu / S. Zakharin // Finansy Ukrainy. – 2000. – № 12. – S. 87–94.
2. Kovalenko Yu. Priami inozemni investytsii: natsionalnyi ta mizhnarodnyi aspekt / Yu.M. Kovalenko, T.O. Melnichuk // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. – 2014. – № 1. – S. 112–120.
3. Mizhnarodni finansy / [O. I. Rohach, A. S. Filipenko, T. S. Shemet ta in. ; za red. O.I. Rohacha]. – Kyiv : "Lybid", 2003. – 784 s.
4. Peresada A. Upravlinnia investytsiinym protsesom : [monohrafiia] / A. A. Peresada. – K. : Libra, 2002. – 472 s.

5. Poruchnyk A. Instytutsionalne zabezpechennia mizhnarodnoho investuvannia: natsionalni osoblyvosti / A.M. Poruchnyk, S.H. Poruchnyk // *Stratehiia rozvytku Ukrainy*. – 2017. – № 1. – S. 34–39. – URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/sru_2017_1_10.pdf
6. Rohach O. I. Mizhnarodni investytsii: Teoriia ta praktyka biznesu trnsnatsionalnykh korporatsii / O. I. Rohach. – K. : Lybid, 2005. – 720 s.
7. Rohach O. Transnatsionalizatsiia svitovoi ekonomiky: pereosmyslennia paradyhmy / O.I. Rohach // *Ekonomika ta Upravlinnia*. – 2014. – № 1. – S. 5–12.
8. Filipenko A. Mizhnarodni intehratsiini protsesy suchasnosti : monohrafiia / A. Filipenko. – K. : Znannia, 2004. – 303 s.
9. Kibalnyk, L., Leshchenko, M., Feshchenko, O., & Wang, H. (2021). Foreign direct investment trends: an analysis of the structure and dynamics in the context of globalization. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 107). EDP Sciences.
10. The UNCTAD. World Investment Report Series. URL: <https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report>
11. United Nations Conference on Trade and Development. UNCTADstat URL: https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en
12. World Investment Report 2021. Investing in Sustainable Recovery. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf
13. World Investment Report 2022. International tax reforms and sustainable investment – Overview. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2022_overview_en.pdf

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-22>

УДК 652.5:622.276

Ірина ФАДЕЄВА

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

<https://orcid.org/0000-0002-6978-1621>

e-mail: i.fadyeyeva@gmail.com

СТАБІЛІЗАЦІЙНІ ЗАХОДИ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НАФТОГАЗОВИДОБУВНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

У статті обґрунтовано необхідність впровадження організаційно-технологічних та економічних заходів екологічного спрямування, метою яких є скорочення екологічних збитків та значних економічних втрат, а відтак і покращення фінансового стану підприємств. Проаналізовано останні наукові дослідження у напрямі вирішення проблем оцінювання рівнів екологічної небезпеки і пов'язаних з нею екологічних ризиків діяльності нафтогазовидобувних підприємств. Показана важливість вирішення економіко-екологічних проблем підприємств нафтогазової галузі на прикладі нафтогазовидобувного підприємства. Систематизовано зовнішні фактори природного, техногенного, соціального походження як джерела небезпеки і загроз для діяльності підприємства. Наведено послідовність формування механізму запобігання настанню екологічно небезпечних ризик-подій, метою якого є виявлення послідовності подій, що призводять до аварій, а також розробка сценаріїв виникнення і розвитку аварій та оцінка ймовірності їх настання. Запропоновано стабілізаційні заходи щодо покращення економіко-екологічного управління нафтогазовидобувними підприємствами. Використання отриманих результатів дослідження дозволить оптимізувати управлінські рішення при стратегічному плануванні шляхом зіставлення особливостей діяльності нафтогазовидобувного підприємства зі стратегічними змінами зовнішнього середовища.

Ключові слова: економіко-екологічне управління, небезпечні події, джерела небезпек і загроз, ризик-подія, стабілізаційні заходи.

Iryna FADYEYeva

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

STABILIZATION MEASURES TO IMPROVE THE ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF OIL AND GAS EXTRACTION ENTERPRISES

The article substantiates the necessity of implementing organizational, technological and economic measures of environmental orientation, the purpose of which is to reduce environmental damage and significant economic losses, and therefore to improve the financial condition of enterprises. The latest scientific research in the direction of solving the problems of assessing the levels of environmental danger and related environmental risks of oil and gas production enterprises is analyzed. The importance of solving economic and environmental problems of oil and gas enterprises is shown on the example of an oil and gas production enterprise. Systematized external factors of natural, man-made, social origin as sources of danger and threats to the enterprise. The sequence of formation of the mechanism for preventing the occurrence of ecologically dangerous risk-events, the purpose of which is to identify the sequence of events leading to accidents, as well as the development of scenarios for the occurrence and development of accidents and the assessment of the probability of their occurrence, is given. Stabilization measures to improve the economic and environmental management of oil and gas production enterprises are proposed. The use of the obtained research results will allow to optimize management decisions during strategic planning by comparing the specifics of the oil and gas production enterprise with strategic changes in the external environment.

Keywords: economic and environmental management, dangerous events, sources of dangers and threats, risk-event, stabilization measures.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Нафтогазовидобувні підприємства належать до категорії підприємств, що активно розвиваються, а їх функціонування несе в собі ризики непередбачуваних подій техногенного та природного походження і супроводжується екологічною небезпекою. Погіршення екологічних умов визначається, головним чином, незадовільним станом основних виробничих фондів нафтогазовидобувних підприємств (НГВП), а також базових галузей промисловості – хімічної, металургійної, гірничої, енергетичної та ін. Проте економічний стан цих галузей край неадекватний і може ще погіршуватися через застосування санкцій екологічного спрямування. Одночасно з цим назріла необхідність впровадження організаційно-технологічних та економічних заходів екологічного спрямування, метою яких є скорочення екологічних збитків та загальних екологічних втрат як на державно-регіональному рівні, так і на рівні галузі та окремих НГВП, а відтак і покращення фінансового стану підприємств. Саме ці факти визначають необхідність проведення досліджень у контексті розробки стабілізаційних заходів щодо покращення економіко-екологічного управління НГВП і їх актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню проблеми оцінювання рівнів екологічної безпеки і пов'язаних з нею екологічними ризиками діяльності підприємств, в тому числі нафтогазовидобувних, приділяє увагу багато іноземних і вітчизняних науковців. Теоретичні основи оцінювання рівнів екологічної безпеки діяльності підприємств, а також принципи формування «зеленого» інвестування і оцінка його ефективності закладені у роботах [1-4 та ін.]. Науковці прийшли до висновку, що погіршення екологічних умов значною мірою визначається не тільки впливом зовнішнього середовища, але й незадовільним станом основних виробничих фондів базових галузей промисловості – нафтогазовидобувної, металургійної, енергетики, хімічної промисловості та ін. Тому авторами запропоновано певні стабілізаційні заходи екологічного спрямування, які розглядаються з урахуванням їх відповідної диференціації та взаємозв'язків: на загальнодержавному рівні, галузеві заходи і заходи на регіональному і місцевому рівнях, а також на рівні підприємств [1].

У статті [3] досліджуються економіко-екологічні проблеми підприємств, запропоновано методичний підхід до оцінки інвестиційних екологічних проектів, який поєднує диференційоване врахування особливостей інвестування, отримання еколого-економічних вигод та можливостей їх використання на різних етапах довготривалого життєвого циклу таких інвестиційних проектів. Здійснено поділ життєвого циклу на три періоди – період здійснення інвестиційних витрат, період окупності, та основний експлуатаційний період. Класифіковано економіко-екологічні вигоди, які можуть бути отримані у процесі життєвого циклу у вигляді: екологічного ризику, чистого прибутку, прямих екологічних вигод, непрямих економіко-екологічних вигод, що можуть виникнути у третіх осіб. Визначено особливості формування вигод у кожному з періодів та можливості їх монетизації. Для кожного з періодів передбачено застосування відповідних процедур врахування фактора часу (дисконтування, компаундування), ставки дисконту і норми доходів, що враховують специфічні ризики для кожного періоду.

Аналіз досліджень та публікацій

У рамках роботи [4] проведено дослідження непрямих економіко-екологічних вигод, які можуть виникнути у третіх осіб у результаті реалізації екологічного проекту відповідно за період окупності і основний експлуатаційний період в умовах існування екологічного ризику.

Чітку відповідь щодо ефективних методів оцінювання ризиків дає міжнародний стандарт ISO/IEC 31010-2609 [5]. Огляд сучасних методів кількісної оцінки та прогнозування ризиків наведено у роботі [6]. Наукові погляди на оцінювання рівня екологічної безпеки і ризиків діяльності нафтогазовидобувних підприємств наведені у працях [7-12 та ін.] У переважній більшості наукових праць розв'язання проблеми реалізовано через оцінку екологічних ризиків [7, 9, 12], а також ризиків інноваційної діяльності [10] та фінансових ризиків [8]. Досвід і методичні основи оцінювання ризиків нафтогазовидобувних підприємств знайшли своє відображення у роботах [3, 7, 12].

Однак, у зазначених дослідженнях розглядаються лише окремі питання оцінювання рівня екологічної безпеки та ризиків. Водночас, у працях зазначених авторів не приділяється увага питанням аналізу джерел безпеки і загроз для діяльності НГВП, формуванню механізму запобігання настанню екологічно небезпечних ризик-подій.

Проте саме від обґрунтованості рівня екологічної безпеки діяльності НГВП значною мірою залежить ефективність управління екологічними ризиками цих підприємств. Отже, обрана тема наукового дослідження є актуальною на сучасному етапі розвитку методів управління екологічними ризиками діяльності НГВП.

Формулювання цілей статті

Метою статті є формування стабілізаційних заходів щодо покращення економіко-екологічного управління нафтогазовидобувними підприємствами, що функціонують за умов невизначеності.

Виклад основного матеріалу

Оцінювання рівня екологічної безпеки діяльності НГВП ґрунтується на тому, що кожен з варіантів проектних рішень з розробки нафтогазових родовищ містить усі елементи небезпек і загроз, що притаманні нафтогазовим технологіям :

- значну кількість механічної і хімічної енергії, що міститься у технічних системах видобування, збору, підготовки і внутрішньопромислового транспортування нафти, газу і води;
- зовнішні впливи, що пов'язані з метеорологічними, сейсмічними та іншими природно-географічними умовами району розташування родовищ вуглеводнів.

Основні джерела безпеки і загроз для НГВП наведені у таблиці 1. Крім того, значна частка небезпечних подій відбувається з вини персоналу. Слід зазначити, що промислові аварії і катастрофи у нафтогазовому секторі, як правило, мають важкі екологічні наслідки, крім того можлива загибель людей, втрати матеріальних цінностей тощо. Людський фактор має не тільки систематичний, але й постійний вплив на безпеку функціонування процесу видобування вуглеводнів, а людська помилка є фактором впливу або причиною небезпечних подій.

Таблиця 1

Джерела небезпеки і загрози для діяльності НГВП

Джерела небезпеки	Загрози
Природного походження	
<ul style="list-style-type: none"> - погіршення погодних умов; - виснаження природних ресурсів; - погіршення середовища проживання; - екологічно небезпечний вплив; 	<ul style="list-style-type: none"> - погіршення здоров'я, зростання захворюваності співробітників; - повінь, землетрус, смерч, буревій, удар блискавки, пожежа; - заподіяння шкоди оточуючому середовищу і здоров'ю людей - зростання захворюваності працівників, - ризик штрафів та інших втрат внаслідок шкоди оточуючому середовищу і здоров'ю людей
Техногенного походження	
<ul style="list-style-type: none"> - технологічні аварії; - недотримання технології і вимог охорони праці; 	<ul style="list-style-type: none"> - витоки нафти; - пожежа на резервуарі з нафтою; - витоки хімічних речовин; - аварії промислового автотранспорту; - знос і поломка обладнання;
Соціального походження	
<ul style="list-style-type: none"> - погіршення економічної ситуації в країні; - зміна чинного законодавства; - соціальні конфлікти 	<ul style="list-style-type: none"> - помилки персоналу; - падіння попиту на вуглеводні; - недобросовісна конкуренція; - злочинні дії; - судові витрати; - страйки; - банкрутство обслуговуючого банку; - зміна відсоткових ставок; - неотримання ліцензій

*Джерело: складено автором на основі [3, 4, 7]

Причинами можуть бути також технічні, організаційні та ситуаційні фактори. Оскільки людина не тільки проектує, виробляє та експлуатує складні технічні системи нафтогазовидобування, але й керує ними в умовах ризику, то її дії та рішення, а також помилки, суттєво впливають на причини, тобто етіологію аварійних ситуацій [6]. Що стосується помилок людини, то їх можна поділити на активні і латентні, тобто приховані. До активних помилок належать небезпечні дії людини, яка безпосередньо взаємодіє з технічною системою. Вони викликають похибки, затримки у прийнятті рішень, недбалу взаємодію з технікою і процедурні порушення. Зазвичай наслідки цих активних помилок проявляються миттєво. Натомість латентні помилки можуть зберігатися впродовж тривалого часу і не завдавати шкоди доти поки не почнуть взаємодіяти з локальними заходами із захисту дефектної системи. Латентні помилки завжди наявні у складних системах і є неминучим побічним продуктом стратегічних рішень. До джерел латентних помилок належать: недостатній досвід експлуатації конкретної системи, використання невідповідного інструментарію, неефективну роботу автоматики, непрацездатність деяких елементів системи, наявність невиявлених дефектів, недостатній контроль, погані конструктивні характеристики системи. Ситуативні фактори, зокрема фактори екологічного ризику діяльності НГВП, можуть виступати пусковим механізмом для активізації латентних умов, що спричиняють небажані наслідки. Крім того, непередбачувана природа латентних умов може призвести до збільшення ймовірності активних помилок.

Важливу роль у запобіганні небезпечних подій і зниження рівня ризику мають заходи безпеки, що реалізуються на етапах планування, будівництва, і експлуатації об'єктів НГВП. На цих етапах передбачається проведення досліджень з безпеки окремих об'єктів із застосуванням так званих критичних методів: аналізу безпеки, дослідження експлуатаційних можливостей і безпеки; аналізу за допомогою дерева помилок та дерева подій та ін.

Зазначимо, що аварійність на НГВП, як «першоджерело» забруднення навколишнього природного середовища, посилюється під впливом різних чинників: зниження витрат на будівництво, реконструкцію та експлуатацію природоохоронних споруд і устаткування, на вдосконалення технології видобування вуглеводнів; неприпустимо високого ступеня зносу обладнання; зміни відносин власності; коли високо ризикові активи НГВП виявляються в руках недержавних підприємств-власників; порушення технологічної дисципліни, зниження якості ремонтних робіт, нестача кваліфікованих кадрів, фінансових і матеріальних ресурсів.

Рівень безпеки характеризується ймовірністю виникнення технологічних аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та можливими збитками внаслідок небезпечних подій, а також ступенем негативного впливу на людину і навколишнє природне середовище.

Зазначені ймовірнісні характеристики є оцінками ризиків певних подій: у першому випадку – ризиків техногенних аварій, небезпечних природних явищ і катастроф, а в другому – ризиків погіршення здоров'я людей, негативних змін у навколишньому природному середовищі за не екстремальних умов.

Встановлення, тобто ідентифікація ступеня небезпеки об'єктів НГВП при оцінці екологічного ризику, передбачає початкове визначення ступеня небезпеки цих об'єктів, яке ґрунтується на аналізі можливих видів шкоди, що завдається довкіллю, і визначення об'єктів НГВП, які є пріоритетними для подальшого аналізування. Тому під час ідентифікації враховуватимемо два критерії небезпеки:

- небезпеки, що виникають у процесі штатного функціонування об'єктів НГВП;
- небезпеки аварійного походження.

Для повної оцінки ризику аварій передбачено кілька етапів, починаючи від виявлення та ідентифікації можливих небезпек і завершуючи розрахунками рівнів ризику і зіставлення їх з критеріями. Послідовність формування механізму запобігання настанню екологічно небезпечних ризик-подій наведена на рис. 1.

Метою цього інструментарію є виявлення послідовності подій, що ведуть у кінцевому рахунку до аварій, а також розробка сценаріїв виникнення і розвитку аварій та оцінка ймовірності їх виникнення. Згідно з усталеною світовою практикою, існує і знаходить застосування досить велика кількість методів виявлення та ідентифікації небезпечних подій і аналізу аварійних ситуацій для задач управління ризиками.

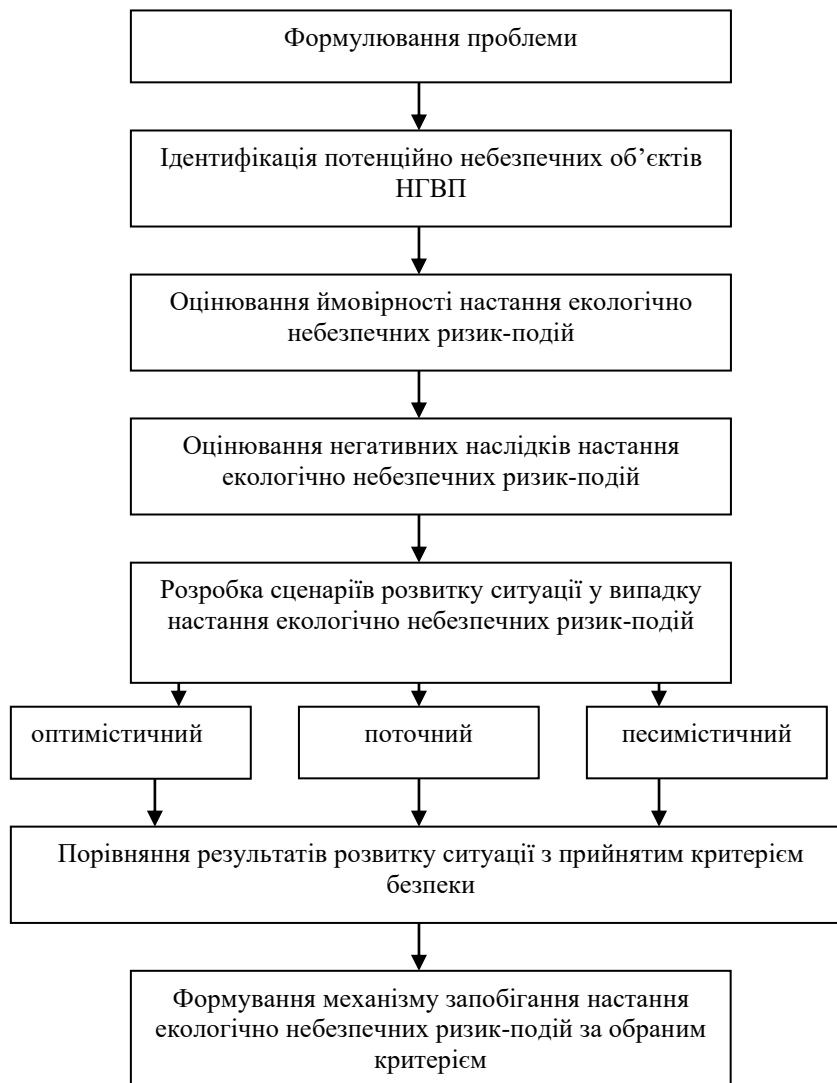

Рис. 1. Послідовність формування механізму запобігання настанню екологічно небезпечних ризик-подій

*Джерело: авторська розробка

У міжнародному стандарті ISO/IEC 31010:2609 [5] коротко описані 31 метод оцінки ризику: мозковий штурм, аналіз «Якщо...То», FMEA, HAZOP, НАССР, діаграма «краватка-метелик», аналіз дерева відмов, Байесові мережі, FN-криві та ін.

Зазначимо, що управління безпекою та екологічними ризиками діяльності НГВП становить важливу сферу діяльності органів управління галузевого рівня, регіонального та місцевого рівнів, а також адміністративного апарату НГВП. Тому сукупність певним чином організованих органів управління, які вирішують питання з аналізу, оцінки безпеки і екологічного ризику, вироблення стабілізаційних заходів екологічного спрямування розглядатимемо як складну ієрархічну систему.

За своєю функціональною основою це єдиний організаційно-структурований процес, у якому органічно пов'язується цілеспрямована система діяльності державних, галузевих та місцевих органів управління і структур, включаючи наукові дослідження, управління силами і засобами спостереження, контролю і ліквідації негативних наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного походження.

У процесі управління безпекою і екологічними ризиками діяльності НГВП розглядатимемо наступні етапи:

- аналізування безпеки і екологічного ризику діяльності НГВП, що передбачає ідентифікацію і дослідження джерел загрози та небезпеки, моделювання процесів негативного техногенного впливу, оцінку можливих екологічних збитків і рівнів екологічного ризику діяльності НГВП;
- оцінка екологічного ризику діяльності НГВП, що ґрунтується на порівнянні розрахункових і фактичних рівнів екологічного ризику з науково обґрунтованими, соціально усвідомленими і прийнятними рівнями екологічних ризиків діяльності НГВП;
- вироблення управлінських рішень щодо стабілізаційних заходів екологічного спрямування, які забезпечують зниження рівня небезпеки, встановлення, підтримання та відновлення прийнятого рівня безпеки та ризику людини і об'єктів навколишнього природного середовища, а також прийняття нормативно-правових актів.

Запропоновані стабілізаційні заходи екологічного спрямування на рівні НГВП наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Стабілізаційні заходи щодо покращення економіко-екологічного управління нафтогазовидобувними підприємствами

Зміст стабілізаційних заходів екологічного спрямування, що здійснюються на рівні НГВП
Підвищення відповідальності ризик-менеджменту НГВП за екологічний стан підприємства
Зменшення витоків нафти і газу з діючих об'єктів за рахунок вдосконалення основного технологічного і природоохоронного обладнання
Використання проектного палива з прийнятими для відповідного обладнання характеристиками
Екологічна модернізація основних виробничих фондів. Заміщення застарілого та малоефективного обладнання більш ефективним з економічного та екологічного погляду
Підтримання прийнятого технічного стану діючого обладнання за рахунок досконалої організації технічного обслуговування та забезпечення необхідними запчастинами
Впровадження екологічно-безпечних технологій та оптимізація режимів роботи обладнання з урахуванням вимог до його екологічності
Створення умов для накопичення НГВП власних коштів у розмірі, достатньому для своєчасної реалізації заходів, передбачених п. 2-6
Створення підсистеми еколого-економічного моніторингу НГВП з метою накопичення, аналізу та прогнозування можливих тенденцій розвитку ситуації
Створення стабілізаційного фонду НГВП, призначеного для відшкодування негативних екологічних наслідків роботи екологічно недосконалого обладнання
Розробка програми розвитку НГВП з урахуванням вимог до екологічної безпеки
Реалізація заходів щодо ресурсо- та енергозбереження НГВП
Забезпечення високого професіоналізму персоналу з питань екологічної культури
Запровадження обов'язкового екологічного страхування

*Джерело: складено автором на основі [7, 10, 12]

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки:

1. Розроблено процедуру формування механізму запобігання настанню екологічно небезпечних ризик-подій діяльності НГВП, метою якого є виявлення послідовності подій, що ведуть у кінцевому рахунку до аварій, а також формування сценаріїв виникнення і розвитку аварій та оцінки ймовірності їх виникнення.
2. Запропоновано стабілізаційні заходи щодо вдосконалення економіко-екологічного управління НГВП з урахуванням вимог міжнародних стандартів, які в певних межах можуть мати інвестиційний потенціал, рівень якого слід визначати з урахуванням як власного інвестиційного ефекту окремих рішень, так і з урахуванням їхнього ресурсного, організаційного та інформаційного впливів.
3. Використання отриманих результатів дослідження сприятиме оптимізації управлінських рішень ризик-менеджменту НГВП щодо стратегічного планування видобутку вуглеводнів шляхом зіставлення особливостей діяльності НГВП зі змінами зовнішнього середовища

Література

1. Екологічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : [монографія / за ред. М.А. Хвесика]. – Київ : ДУ «Ін-т екон.природокористування та сталого розвитку НАН України. 2018. – 617 с.

2. Хомутенко Л.І. Принципи формування «зеленого» інвестування країни, роль та значення для конкурентоспроможності / Л.І. Хомутенко, Л.В. Кіріл'єва // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2020. – № 1. – С. 55–61. – DOI: 10.21272/1817-9215.2020.1-06. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/77707>
3. Витвицький Я.С. Оцінка ефективності «зелених» інвестицій / Я.С. Витвицький, У.Я. Витвицька // Науковий вісник ІФНТУНГ. Серія Економіка та управління у нафтовій і газовій промисловості. – 2021. – № 1(23). – С. 35–44. – DOI: 10.31471/2409-0948-2021-1(23)-35-44
4. Шапошников К. С. Оцінка ефективності вкладення інвестицій в екологічні проекти за синергетичним ефектом / К.С. Шапошников // Ефективна економіка. – 2017. – № 9. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6211>.
5. ISO/IEC 31010 – 2009 “Risk management – Risk assessment techniques” (IDT) – 2009. URL: http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=51073
6. Степанов В.М. Ризикологія: основи, додатки, тезаурус : монографія / В.М. Степанов ; Ін-т пробл.ринку та екон.-еколог.досліджень. – Одеса : ІПРЕЕІ НАНУ. – 2019. – 292 с. – ISBN 978-966-02-8842-3
7. Гринюк О.І. Науково-методичні підходи оцінювання та прогнозування ризиків діяльності нафтогазовидобувних підприємств / О. І. Гринюк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016. – № 1. – С. 10–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2016_1_4
8. Фадєєва І.Г. Інтегрована система оперативного оцінювання витрат бурових підприємств : монографія / І.Г. Фадєєва, М.О. Данилюк. – Івано-Франківськ : Видавець Супрун В.Н., 2009. – 169 с.
9. Кафка С.М. Ключові питання облікового забезпечення управління основними засобами нафтогазових підприємств: аналіз особливостей, склад та оцінка / С. М. Кафка // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2019. – № 2. – С. 76–87. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2019_2_9
10. Аблєєва І.Ю. Системний підхід до підвищення екологічної безпеки нафтовидобувних територій : монографія / І. Ю. Аблєєва, Л. Д. Пляцук. – Суми : СумДУ, 2021. – 275 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/84260>
11. Полянська А.С. Інституційне середовище реформування корпоративного управління у нафтогазовому комплексі України: актуальні проблеми, реалії та перспективи : монографія / А.С. Полянська, Г.Ф. Боднар. – Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2017. – 253 с.
12. Сьомак О.М. Аналіз сучасного стану видобувної галузі / О.М. Сьомак // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2020. – Вип. 1(45). – С. 90–95.

References

1. Ekolohichna bezpeka v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiky : [monohrafiia / za red. M.A. Khvesyuka]. – Kyiv : DU «In-t ekon.pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku NAN Ukrainy. 2018. – 617 s.
2. Khomutenko L.I. Pryntsyepy formuvannia «zelenoho» investuvannia krainy, rol ta znachennia dlia konkurentospromozhnosti / L.I. Khomutenko, L.V. Kirilieva // Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia Ekonomika. – 2020. – № 1. – S. 55–61. – DOI: 10.21272/1817-9215.2020.1-06. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/77707>
3. Vytvytskyi Ya.S. Otsinka efektyvnosti «zelenykh» investytsii / Ya.S. Vytvytskyi, U.Ia. Vytvytska // Naukovyi visnyk IFNTUNH. Seriiia Ekonomika ta upravlinnia u naftovii i hazovii promyslovosti. – 2021. –№ 1(23). – S. 35–44/ – DOI: 10.31471/2409-0948-2021-1(23)-35-44
4. Shaposhnikov K. S. Otsinka efektyvnosti vkladennia investytsii v ekolohichni proekty za synerhetychnym efektom / K.S. Shaposhnikov // Efektyvna ekonomika. – 2017. – № 9. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6211>.
5. ISO/IEC 31010 – 2009 “Risk management – Risk assessment techniques” (IDT) – 2009. URL: http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=51073
6. Stepanov V.M. Ryzkykologhiia: osnovy, dodatky, tezausus : monohrafiia / V.M. Stepanov ; In-t probl.rynku ta ekon.-ekoloh.doslidzhen. – Odessa : IPREI NANU. – 2019. – 292 s. – ISBN 978-966-02-8842-3
7. Hryniuk O.I. Naukovo-metodychni pidkhody otsiniuvannia ta prohnozuvannia ryzykiv diialnosti naftohazovydobuvnykh pidpriemstv / O. I. Hryniuk // HERALD OF KHMELNYTSKYI NATIONAL UNIVERSITY. – 2016. – № 1. – S. 10–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2016_1_4
8. Fadiieva I.H. Intehrovana sistema operatyvnoho otsiniuvannia vytrat burovykh pidpriemstv : monohrafiia / I.H. Fadiieva, M.O. Danyliuk. – Ivano-Frankivsk : Vydavets Suprun V.N., 2009. – 169 s.
9. Kafka S.M. Kliuchovi pytannia oblikovoho zabezpechennia upravlinnia osnovnymy zasobamy naftohazovykh pidpriemstv: analiz osoblyvostei, sklad ta otsinka / S. M. Kafka // Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky. – 2019. – № 2. – S. 76–87. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2019_2_9
10. Ablieieva I.Yu. Systemnyi pidkhid do pidvyshchennia ekolohichnoi bezpeky naftovydobuvnykh terytorii : monohrafiia / I. Yu. Ablieieva, L. D. Pliatsuk. – Sumy : SumDU, 2021. – 275 s. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/84260>
11. Polianska A.S. Instytutsiine seredovyshche reformuvannia korporatyvnoho upravlinnia u naftohazovomu kompleksi Ukrainy: aktualni problemy, realii ta perspektyvy : monohrafiia / A.S. Polianska, H.F. Bodnar. – Ivano-Frankivsk : IFNTUNH, 2017. – 253 s.
12. Somak O.M. Analiz sучasnoho stanu vydobuvnoi haluzi / O.M. Somak // Problemy teorii ta metodolohii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu. – 2020. – Vyp. 1(45). – S. 90–95.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-23>

УДК 352.072.2

Руслан АВГУСТИН

Західноукраїнський національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-3101-7107>

avgustyn@ukr.net

Ірина ДЕМКІВ

Західноукраїнський національний університет

<https://orcid.org/0000-0001-6538-7988>

demkiv_irina@ukr.net

ЗАСОБИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ ЯК ЧИННИКА ПОДОЛАННЯ ДЕПРЕСИВНОСТІ ВІДДАЛЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

У дослідженні розкрито актуальність проблематики формування політики збалансованого просторового розвитку територіальних громад, зокрема в частині подолання депресивності віддалених населених пунктів зі застосуванням такого інструменту, як розвиток малого бізнесу, стимулювання зростання ділової активності населення, зайнятості і самозайнятості. Метою дослідження є ідентифікація перспективних та ефективних засобів стимулювання розвитку малого підприємництва в проекції подолання депресивності віддалених населених пунктів територіальних громад. Встановлено, що політика місцевих органів влади у цьому керунку має реалізуватися за напрямками: покращення доступу до фінансових та інвестиційних ресурсів, залучення інтелектуально-кадрового ресурсу, зміцнення матеріально-технічного забезпечення малих підприємств, покращення інтеграції малих підприємств у місцеву економічну систему, розвиток бізнес-навичок, консультативна та інформаційна підтримка. За цими векторами доцільно планувати та реалізувати відповідні інструменти місцевої економічної політики.

Ключові слова: місцевий економічний розвиток; технології управління; територіальні громади; публічне адміністрування; місцеве самоврядування; реформування; комунальна власність; віддалені населені пункти; подолання депресивності; розвиток малого бізнесу.

Ruslan AVHUSTYN, Iryna DEMKIV

West Ukrainian National University

MEANS OF STIMULATING THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AS A FACTOR OF OVERCOMING THE DEPRESSION OF REMOTE SETTLEMENTS OF TERRITORIAL COMMUNITIES

The study revealed the relevance of the issues of policy formation of balanced spatial development of territorial communities, in particular in terms of overcoming the depression of remote settlements with the use of such a tool as small business development, stimulating the growth of business activity of the population, employment and self-employment. The purpose of the study is to identify promising and effective means of stimulating the development of small entrepreneurship in the projection of overcoming depression in remote settlements of territorial communities. An effective factor in overcoming the depression of remote areas and at the same time ensuring the leveling of disparities in local economic development is the activation of small businesses in these areas. The policy of local authorities in this direction should be implemented in the following directions: improving access to financial and investment resources, attracting intellectual and human resources, strengthening the material and technical support of small enterprises, improving the integration of small enterprises into the local economic system, developing business skills, consulting and informational support. According to these vectors, it is expedient to plan and implement the relevant instruments of local economic policy. It is important that they relate to the formation of specialized financial and credit programs; creation of financial and credit support funds; attraction of migrant workers' funds; budget and grant support; attraction of financial resources of international technical assistance, stimulation of business entities for personnel training; use of the state order for teaching activities and training of personnel in the countryside, creation and development of local integrated systems, clusters with the participation of large and small enterprises, creation and development of local integrated systems, clusters with the participation of large and small enterprises; support for franchising programs of manufacturers for the development of the production complex of rural areas, creation of business incubators and business support centers; providing certificates to small business entities for consulting and other business services; development of business infrastructure in remote areas.

Keywords: local economic development; management technologies; territorial communities; public administration; local government; reformation; communal property; remote settlements; overcoming depression; small business development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Як відомо, малий бізнес є чи не найбільш ефективним та раціональним інструментом стимулювання місцевого економічного розвитку. По-перше, це шлях до безпосередньої самозайнятості і самостійного створення безпосередньо для самого себе робочого місця, формування джерела доходів. По-друге, створення малого суб'єкта господарювання, як правило, – не надто складний інвестиційний проект. По-третє, малий бізнес часто є сімейним і дозволяє залучити до нього членів домогосподарств. По-четверте, малий бізнес сплачує податкові платежі до місцевого бюджету, забезпечуючи покращення бюджетно-фінансової спроможності органів місцевого самоврядування. По-п'яте, збільшення чисельності суб'єктів

малого бізнесу, особливого у галузях реального сектора економіки, зміцнює її конкурентоспроможність та покращує інвестиційну привабливість, дозволяє залучити інвестиції. По-шосте, малий бізнес якнайкраще відчуває проблематику місцевого економічного розвитку, безпосередньо бачить запити і потреби споживачів, а, відтак, його розвиток дозволяє покращити якість життя місцевого населення.

Проблематика розвитку територіальних громад, які сформувалися в Україні, у значній мірі стосується депресивності сільських і віддалених від обласного центру й інших центрів акумулювання промислової і бізнес-активності територій. Для областей західної України це також і гірські території.

Відповідно, є всі підстави стверджувати про те, що подолати цю депресивність можливо засобами ефективною місцевою політики стимулювання розвитку на віддалених територіях малого бізнесу. Водночас, як показує практика, вирішення цього завдання достатньо складне, причинами чого слугують відсутність навичок у місцевого населення в частині створення та розвитку суб'єкта малого бізнесу, залучення інвестицій та фінансів, низький рівень розвитку фінансово-кредитної інфраструктури, відповідно, високий рівень складності доступу до фінансових ресурсів, мала місткість внутрішнього (суто локального) ринку та необхідність збуту продукції на інших територіях, мала чисельність місцевого населення, що знову ж таки звужує ринок і обсяги потреби в споживчих товарах та послугах, значні зовнішні трудові міграції і т. д.

Відтак, актуалізується завдання визначення дієвих (відносно нинішньої України та стану розвитку і проблематики її територіальних громад) засобів стимулювання розвитку малого підприємництва на віддалених територіях територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У контексті формування та надалі покращення концептуальних і методико-прикладних основ управління та адміністрування у сфері функціонування і розвитку громад спрямовані результати досліджень таких авторів, як З. Балабаєва, В. Пономарьов [1, с. 9–14], О. Бойко [2], С. Кравченко [9, с. 14–22], В. Цветков [10, с. 34–42]. Теоретичний базис, а також комплекс прикладних інструментів та засобів політики стимулювання розвитку малого підприємництва, особливо на місцевому рівні в тій, чи іншій мірі висвітлено у публікаціях таких вчених, як Т. Васильців, О. Мульська, Ю. Шопська [3; 4, с. 81–90], М. Міненко [7, с. 15–22], С. Ліпсет [11, с. 1–22].

Програмно-цільовий підхід, а також засоби стратегічного планування і програмування політики місцевого економічного розвитку, у т. ч. спрямованої на вирівнювання його диспропорцій і деформацій, розкриваються у працях Т. Гладки [5], В. Мартиненка [6, с. 16–22] та ін. вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Однак, не зважаючи на наявність великої кількості публікацій як в частині стимулювання розвитку малого бізнесу, так і відносно забезпечення місцевого економічного розвитку, все ще не в повній мірі напрацьовано інструментарій, який міг би бути впровадженим безпосередньо територіальними громадами задля активізації розвитку малого бізнесу заради подолання депресивності віддалених територій громад.

Формулювання цілей статті

Метою статті є ідентифікація перспективних та ефективних засобів стимулювання розвитку малого підприємництва в проекції подолання депресивності віддалених населених пунктів територіальних громад.

Виклад основного матеріалу

Існують підстави стверджувати, що з економічної точки зору мале підприємство потрібно трактувати як сектор національного господарства, утворений сукупністю фізичних осіб – підприємців, самозайнятих осіб, домашніх господарств, а також мікро та малих підприємств, які ефективно на інноваційних засадах організовують діяльність з поєднання ресурсів землі, капіталу і праці в єдиний процес виробництва товарів і послуг, реалізуючи новаторську функцію з високим рівнем економічної відособленості та господарської самостійності, проте залежності від ринкової кон'юнктури, інформації, зовнішнього середовища. У контексті стимулювання розвитку віддалених територій, подолання їх депресивності актуально те, що суб'єкти малого підприємництва характеризуються ініціативністю, економічною самостійністю, творчим, інноваційним характером, систематичністю діяльності, ризиковим характером, цільовою спрямованістю на одержання прибутку як винагороди за інноваційний пошук та новаторство в організації господарської діяльності, самостійною юридичною та соціальною відповідальністю.

Мале підприємство, беззаперечно, широкоаспектне та багатогранне соціально-економічне явище, від розвитку та ефективного функціонування якого отримують переваги всі без виключення суб'єкти відносин: держава, місцеві громади, представники середнього та великого бізнесу, економічні партнери, суспільні інституції. Фактично, без істотних державних чи місцевих інвестицій через механізм малого підприємництва можна в короткий термін започаткувати низку виробничо-господарських ініціатив, забезпечити зайнятість та самозайнятість населення, розширити джерела доходів громадян, сприяти їх самовдосконаленню.

Відомо, що мале підприємництво в значній мірі асоціюють з бізнесом місцевого значення, де його роль особливо відчутна. Задля реалізації свого потенціалу представники малого підприємництва орієнтують власну діяльність на залучення матеріальних і нематеріальних ресурсів та активів, локального природно-ресурсного та творчого потенціалу, інвестиційних та фінансових ресурсів, інновацій, інтелектуально-кадрового потенціалу.

Відтак, роль малого підприємництва реалізується через пошук та ефективне використання місцевих сировинних ресурсів, а також унікального творчого потенціалу населення. Таким чином малі підприємства мають змогу продукувати товари (роботи, послуги), які асоціюються з певною територією, будучи таким чином певною мірою унікальними для ринку. Треба вказати й на те, що активізація на певній території діяльності малих підприємств позитивно позначається на її інвестиційній привабливості, адже разом зі становленням підприємств спостерігається і розвиток ділової та ринкової інфраструктури.

Якщо ці процеси супроводжуються ще й розбудовою мережі суб'єктів підтримки інноваційної діяльності, то роль малого підприємництва проявляється ще й у формуванні передумов інвестиційно-інноваційного розвитку соціально-економічних комплексів депресивних територій.

У будь-якому випадку, ключовою перешкодою на сьогодні в частині розвитку малого бізнесу на віддалених територіях є брак фінансів та іншого ресурсного забезпечення для ведення комерційної господарської діяльності. Відтак, зусилля влади мають спрямовуватися на подолання цієї перешкоди. Для цього можуть використовуватися наступні інструменти (рис. 1).

Рис. 1. Напрями та інструментарій політики стимулювання розвитку малого бізнесу на віддалених територіях громад
Джерело: авторська розробка.

В частині фінансування відповідних процесів, то вбачаються такі пріоритетні й потенційно можливі джерела акумулювання ресурсу розвитку малого бізнесу на депресивних територіях: ресурси суб'єктів фінансово-кредитної системи; кошти спеціалізованих фондів та структур фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва; ресурс населення, сформований переважно за рахунок доходів від зовнішньої трудової міграції; державна бюджетно-грантова підтримка; кошти фондів міжнародної технічної допомоги.

Успішний досвід свідчить про те, що належне фінансово-кредитне забезпечення може бути акумульоване з такого джерела, як ресурси суб'єктів фінансово-кредитної системи, передусім – банківської. Місцевими програмами може передбачатися надання кредитів на придбання устаткування, обладнання, інших основних засобів виробничого призначення, модернізацію технологічного процесу виробництва з метою зниження його собівартості, впровадження технологій енергоефективності у виробничий процес, створення нових взірців (видів) продукції (товарів, послуг), промоцію бізнесу і пошук нових ринків збуту.

Зміст фінансової підтримки полягає у компенсації частини відсотків за кредитами взятими суб'єктами господарювання, що підпадають під визначення малих, та здійснюють активну господарську діяльність. Відбір суб'єктів малого бізнесу, на яких поширяться дії програми, має проводитися на конкурсній основі.

Таким чином, на сьогодні існують можливості для організації співпраці влади, фінансово-кредитних

структур і малого бізнесу. Світова практика свідчить, що в аналогічних цілях можуть застосуватися такі інструменти, як забезпечення пріоритетної підтримки проектів малих підприємств при реалізації місцевих технологічних ініціатив; розвиток стандартів кредитування (для покращення умов кредитування малих суб'єктів бізнесу комерційними банками) суб'єктів малого підприємництва; введення преференційних коефіцієнтів алокації капіталу (для збільшення обсягу кредитування) під кредити для суб'єктів малого бізнесу; збільшення максимально можливого обсягу фінансування в рамках одного проекту суб'єкта малого бізнесу (що дає змогу фінансувати вже не стільки поточну господарську діяльність як інвестиційні проекти); розвиток системи страхування вкладів за рахунок поширення їх дії на вклади мікропідприємств – юридичних осіб (що попри покращення фінансового стану суб'єктів мікробізнесу одночасно дозволяє мінімізувати ризики підприємців в рамках їх співпраці з фінансово-кредитними структурами).

Дуже вагоме значення відводимо інформаційно-консалтинговій підтримці суб'єктів малого бізнесу на віддалених депресивних територіях. Такою, до прикладу, може бути: повна попередня підготовка бізнес-проектів, включно з виділенням земельних ділянок, підготовленими договорами оренди приміщень, погодженнями на відкриття відповідних комерційних об'єктів, здійсненим техніко-економічних обґрунтуванням перспективності проекту, та надання права на подальше ведення відповідного бізнесу (на конкурентних засадах) або громадянам, які мають доходи від зовнішньої трудової діяльності, інші заощадження, або місцевим представникам малого бізнесу, діяльність яких фінансуватиметься за інвестиційний кошт населення; ув'язка проектів стимулювання залучення коштів заробітчан з проектами з розвитку споживчої, сільськогосподарської та кредитної кооперації; підготовка і реалізація (за співінвестування з боку населення) важливих для соціально-економічного розвитку депресивних віддалених територій проектів на засадах державно-приватного партнерства; реалізація місцевих програм залучення приватних трансфертів для фінансування новостворених малих підприємств для розвитку і розширення діяльності дрібних споживчих магазинів, супермаркетів, бензозаправок та ресторанів; створення асоціації трудових мігрантів для акумулювання і подальшого ефективного і безпечного використання фінансових ресурсів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Дієвим чинником подолання депресивності віддалених територій та одночасного забезпечення вирівнювання диспропорцій місцевого економічного розвитку є активізація на цих територіях малого бізнесу. Політика місцевих органів влади у цьому керунку має реалізуватися за напрямками: покращення доступу до фінансових та інвестиційних ресурсів, залучення інтелектуально-кадрового ресурсу, зміцнення матеріально-технічного забезпечення малих підприємств, покращення інтеграції малих підприємств у місцеву економічну систему, розвиток бізнес-навичок, консультаційна та інформаційна підтримка. За цими векторами доцільно планувати та реалізувати відповідні інструменти місцевої економічної політики. Важливо аби вони стосувалися формування спеціалізованих фінансово-кредитних програм; створення фондів фінансово-кредитної підтримки; залучення коштів трудових мігрантів; бюджетно-грантова підтримка; залучення фінансових ресурсів міжнародної технічної допомоги, стимулювання суб'єктів бізнесу за підготовку кадрів; використання державного замовлення на викладацьку діяльність та підготовку кадрів на селі, створення і розвиток локальних інтегрованих систем, кластерів за участі великих і малих підприємств, створення і розвиток локальних інтегрованих систем, кластерів за участі великих і малих підприємств; підтримка франчайзингових програм виробників з розвитку виробничого комплексу сільських територій, створення бізнес-інкубаторів та центрів підтримки бізнесу; надання сертифікатів суб'єктам малого бізнесу на консалтингові та інші бізнес-послуги; розвиток бізнес-інфраструктури на віддалених територіях.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються просторово-галузевого моделювання розвитку бізнес-інфраструктури територій.

Література

1. Балабаєва З., В. Пономарьов. Теорії місцевого самоврядування як джерело пошуку його майбутніх моделей. Актуальні проблеми державного управління. 2016. Вип. 1. С. 9–14.
2. Бейко О. В. Механізми вдосконалення управління на місцевому рівні та наближення його до європейських стандартів. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Рудковський О. В. Напрями та засоби стимулювання соціальної відповідальності підприємництва в Україні. Економіка та держава. 2019. Вип. 5. С. 4–8.
4. Васильців Т. Г., Мульська О. П., Шопська Ю. К. Засоби фінансового контролю розвитку об'єднаних територіальних громад. Регіональна економіка. 2021. № 1 (99). С. 81–90.
5. Гладка Т. І. Децентралізація влади в Україні як засіб посилення демократії та підвищення її стабільності. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_12_10.
6. Мартиненко В. М. Демократичне врядування: проблеми теорії та практики. Публічне управління: теорія та практика. 2010. № 1. С. 16–22.
7. Міненко М. А. Трансформація систем державного управління в сучасні моделі регулювання

суспільства. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2013. № 6. С. 15–22.

8. Нагаєв В. М. Публічне адміністрування : електрон. навч. посіб. Харків : ХНАУ, 2018. 278 с.

9. Кравченко С. О. Державно-управлінські реформи: теоретико-методологічне обґрунтування та напрями впровадження : монографія. К. : НАДУ, 2008. 296 с.

10. Цветков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика. К. : Юридична думка, 2007. 336 с.

11. Lipset S. M. The Social Conditions of Democracy Revisited. American Sociological Review. 1994. № 59. P. 1–22.

References

1. Balabayeva, Z., Ponomarev, V. (2016). Theories of local self-government as a source of finding its future models. Actual problems of public administration. is. 1. pp. 9–14.

2. Beiko, O. V. (2020). Mechanisms for improving management at the local level and bringing it closer to European standards. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., Rudkovsky, O. V. (2019). Directions and means of improving social responsibility of enterprise in Ukraine. Economy and the state. Iss. 5. pp. 4-8.

4. Vasylytsiv, T. G., Mulska, O. P., Shopska, Yu. K. (2021). Means of financial control of the development of united territorial communities. Regional economy. no. 1 (99). pp. 81-90.

5. Gladka, T. I. (2015). Decentralization of power in Ukraine as a means of strengthening democracy and increasing its stability. Public administration: improvement and development. no. 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_12_10.

6. Martynenko, V. M. (2010). Democratic governance: problems of theory and practice. Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka, vol. 1. pp. 16-22.

7. Minenko, M. A. (2013). Transformation of public administration systems into modern models of regulation of society. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 6. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=581>.

8. Nahaiev, V. M. (2018). Public administration, KhNAU, Kharkiv, Ukraine.

9. Kravchenko, S. O. (2008). Sovereign-Governmental Reform: Theoretical and Methodological Reconciliation and Direct Conduct, NADU, Kyiv, Ukraine.

10. Tsvietkov, V. V. (2007). Democracy and Public Administration: Theory, Methodology, Practice, Yuryd. dumka, Kyiv, Ukraine.

11. Lipset, S.M. (1994). The Social Conditions of Democracy Revisited. American Sociological Review. no. 59. pp. 1–22.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-24>

УДК: 338.984:658.8

Андрій САВІЦЬКИЙ

Хмельницький політехнічний фаховий коледж Національного університету «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-2265-4270>

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ АКТИВІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті актуалізовано питання стратегічного планування системи менеджменту машинобудівного підприємства на основі активізації його зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) та експортних позицій. Наведено окремі аспекти розвитку машинобудівної галузі на сучасному етапі циклічних трансформацій економіки України за умов військового стану та посиленої інтеграції до Європейського союзу. На прикладі окремого суб'єкта господарювання виділено доцільність продуманого стратегічного планування системи менеджменту та охарактеризовано місце експортної діяльності у ньому. Згруповано елементи менеджменту, які формують розвиток машинобудівного підприємства, яке має на меті стимулювання експорту, запропоновано кроки стратегічного планування та ключові проблеми оперативного рівня. Охарактеризовано значення центру активізації ЗЕД зі сторони вартісного аспекту реалізації функцій менеджменту, запропоновано зміни до організаційної структури досліджуваного підприємства. Побудовано структуру алгоритму розробки експортоорієнтованої стратегії розвитку в стратегічному плануванні системи менеджменту підприємства.

Ключові слова: стратегічне планування, система менеджменту, інтеграція, зовнішньоекономічна діяльність, експорт, функції менеджменту, експортоорієнтована стратегія розвитку

Andrii SAVITSKYI

Khmelnitskyi Polytechnic Professional College by Lviv Polytechnic National University

STRATEGIC PLANNING OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM ON THE BASIS OF ACTIVATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

The paper deals with the issue of strategic planning of management system of machine-building enterprise based on activation of its foreign economic activity (FEA) and export positions. Certain aspects of development of machine-building industry at the current stage of cyclical transformations of Ukraine's economy under conditions of military state and enhanced integration into European Union have been presented. There were analyzed current tendencies of machine-building enterprises' performance as one of the core fields of Ukraine's economy. Using the example of separate business entity, the expediency of thoughtful strategic planning of enterprise's management system has been emphasized, the place of export activity has been characterized. In order to improve management system, the elements that shape development of machine-building enterprise and aimed to stimulate export have been grouped. The essence of internal and external elements of management was defined. The steps of strategic planning and solving key problems on operational level of an enterprise were proposed. Problematic issues that arise as the result of Ukraine's economic transition stages and its influence on enterprise's strategic planning have been interpreted. The importance of enterprise's unit that connected to the questions of FEA activation from the side of costs for management functions implementation has been characterized, following changes to the organizational structure have been proposed. The main actions that deals with cost management, profitability and competitiveness have been grouped, the instruments of economic analysis, budgeting and foreign trade marketing were emphasized. As the results, it was built the structure of algorithm for making an export-oriented development strategy in the strategic planning of enterprise's management system. It was proposed subsystem of market current situation evaluation, subsystem of defining and adaptation of export-oriented development strategy conception, subsystem of export potential efficiency and subsystem of export-oriented development strategy alternatives.

Keywords: strategic planning, management system, integration, foreign economic activity, export, management functions, export-oriented development strategy

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

На сьогодні за умов військового стану в Україні та циклічного спаду економіки, для вітчизняних виробників досить не просто втримувати стабільні результативні позиції, освоювати нові ринки, досягати високого рівня ефективності та підвищувати прибутки. Проте, не дивлячись на складність економічної ситуації, спадної динаміки ВВП, в пріоритеті залишається та господарська діяльність, яка може бути долучена до системи світогосподарських зв'язків і забезпечення Збройних сил України (ЗСУ). Через те важливими є ті галузі промисловості, які пов'язані з виробництвом сучасних технологій та обладнання. Такими суб'єктами господарювання є машинобудівні підприємства, а питання їх менеджменту, стратегічного планування і подальшого розвитку на основі ЗЕД – актуальними для наукового дослідження.

Аналіз досліджень та публікацій

Основні проблеми, які пов'язані з дослідженням поняття стратегічного планування, менеджменту та активізації ЗЕД на рівні окремого підприємства знайшли відображення в роботах таких вчених, дослідників та економістів: І. М. Бойчик [1], В. А. Євтушенко, В. І. Ляшевська, Ю. В. Чупринюк [2], Ж. М. Жигалкевич, А. О. Драгомощенко [3], С. В. Князь, Т. І. Данько, Н. Б. Ярошевич [4], І. Ю. Крамар, Н. Ю. Мариненко [5],

Б. М. Мізюк [6], І. І. Новаківський [7], В. М. Орлов, С. С. Новицька [8]. Проте, невирішеними частинами загальної проблеми, які досліджуються у статті залишаються встановлення елементів менеджменту, які формують потенціал розвитку підприємства та питання розробки експортоорієнтованої стратегії розвитку, як підсистеми стратегічного планування його системи менеджменту за умов військового стану в Україні та посилення інтеграційних процесів.

Формулювання цілей статті

Встановити елементи менеджменту, які формують потенціал розвитку підприємства, компоненти стратегічного і оперативного планування на основі активізації ЗЕД; запропонувати алгоритм розробки експортоорієнтованої стратегії розвитку в стратегічному плануванні системи менеджменту.

Виклад основного матеріалу

На сучасному етапі розвитку економіки, машинобудування є головною галуззю світової промисловості, без якої неможливо здійснювати виробництво, надавати послуги, відтворювати ресурси і підвищувати стандарти суспільного відтворення. Машинобудівна галузь є основою економіки будь-якої країни, оновлення матеріально-технічної бази та розвитку науково-технічного прогресу (НТП). Продукція галузі спрямована на впровадження прогресивних форм організації виробництва, удосконалення засобів і інструментів, підвищення продуктивності праці, досягнення ефективності та створення принципово нових елементів технологічних процесів. Провідна тенденція розвитку машинобудування – це зростання обсягів виробництва за умови поглиблення спеціалізації та кооперування різних підгалузей. Як результат, це дає змогу розширити сферу застосування та покращити споживчі властивості продукції інших галузей промисловості.

В Україні в галузі зосереджено 20 % основних засобів виробництва інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості. Проте, для вітчизняних підприємств машинобудування характерна нестабільна динаміка: у 2012–2015 рр. темпи зростання обсягів виробництва становлять 71,0%, у 2016–2018 рр. зростають – 112,4 %, але в 2019 р. (97,8 %) та 2020-2021 рр. (82,4 %) – знижуються. Головною причиною такої тенденції є пандемія COVID-19 та ряд обмежень, які були запроваджені для передбачення її подальшого розгортання [9]. Виходячи із поточної ситуації та умов військового стану в Україні, для перспективного розвитку підприємств галузі, важливо притримуватися правильного планування, координації, мотивації, контролю та інших принципів і функцій менеджменту, які науково обґрунтовані, практично апробовані та представлені до урахування.

На думку автора, для того, щоб подолати негативні наслідки економічної рецесії та стимулювати вітчизняну пропозицію, для промислових підприємств, необхідно більш детально вивчити питання посилення зовнішньоторговельних зв'язків та переорієнтації певної частини виробництва на здійснення експортних операцій. В першу чергу, це зумовлено посиленням інтеграційних процесів України до Європейського Союзу (ЄС) та тими можливостями, які створені зі сторони країн-партнерів для вітчизняної економіки. Також, визначним є зниження купівельного попиту на внутрішньому ринку упродовж років посиленої пандемії (2020-2021 рр.) та військового стану в Україні (з 2022 р. та у теперішні час). Через те, саме стимулювання українського експорту, зможе забезпечити впевнені позиції у протидії спадних тенденцій продуктивності, дасть змогу накопичувати фінансові ресурси для вкладу в обороноздатні проекти, а для виробників, які безпосередньо відносяться до оборонно-промислового комплексу – інвестувати власні інновації та розвиток.

Для подальших досліджень, слід вважати за потрібне, звернути увагу на діяльність окремого промислового підприємства, яке працює у сфері машинобудування, є експортоорієнтованим і частково виробляє продукцію оборонного та військового призначення. Проте, для дотримання комерційної таємниці про діяльність цього виробника, у процесі аналізу, систематизації виявлених тенденцій галузі на мікроекономічному рівні та обґрунтування пропозицій, оприлюднювати назву «суб'єкта господарювання» не є доцільним. «Досліджуване підприємство» займає провідну позицію на вітчизняному ринку. Найбільш активні розробки ведуться у напрямку конструювання і виробництва нової продукції та удосконалення наявних моделей пропонування, з яких є: твердопаливні апарати опалювання, стелажі, конвектори для народного споживання та виготовлення продукції військового призначення (автомобілі, елементи для конструювання літаків). Керуючись положеннями Закону про «Про зовнішньоекономічну діяльність», «підприємство» розвиває виробництво власної продукції на експорт, але від початку військових дій в Україні не ставить як пріоритет забезпечення закордонного ринку, віддаючи перевагу забезпеченню ЗСУ через систему оборонних замовлень. Стосовно експорту, найважливішими країнами-партнерами у ЗЕД «підприємства» є: Алжир, Венесуела, Індія, Казахстан, Китай та Молдова. Керівництво «суб'єкта господарювання» постійно працює над розширенням зовнішніх ринків збуту. З огляду на це, переформатування і удосконалення системи менеджменту на основі ЗЕД, обумовлено зростаючим попитом на його продукцію, збільшенням відповідної пропозиції та позитивною динамікою техніко-економічних показників (ТЕП) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка обсягів виробництва та ТЕП «досліджуваного підприємства» (у т.ч. експортні операції)*

Продукція/ ТЕП	Темпи зростання %	
	2019/2020	2020/2021
Продукція		
Обсяги виробництва (шт.), у т.ч. для експорту	60,49	37,25
ТЕП		
Чисельність персоналу (чол.), у т.ч. управлінського	89,68	93,64
Фонд заробітної плати (тис. грн.)	59,36	129,32
Обсяги реалізації (тис.грн.), у т.ч. експортні операції	72,89	210,93
Собівартість реалізованої продукції (тис. грн.), у т.ч. експортні операції	75,40	176,81
Прибуток підприємства (тис. грн.), у т.ч. від експорту	115,71	132,28
Рентабельність (%), у т.ч. від експорту	153,33	65,22

* наведено автором на основі: [фінансова звітність «досліджуваного підприємства»]

Для удосконалення системи менеджменту, проаналізуємо і згрупуємо наповненість елементів, які формують потенціал «досліджуваного підприємства» (табл. 2). На авторське бачення, в цьому напрямі, важливо розділити елементи внутрішнього та зовнішнього середовища, оскільки для досягнення системності, упорядкованості та ефективності роботи, кожне підприємство чи організація керується загально прийнятими упродовж багаторічної практики принципами поділу праці і розподілу обов'язків за призначенням.

Таблиця 2

Елементи менеджменту, які формують потенціал розвитку «досліджуваного підприємства»*

Елемент	Реалізація в менеджменті	
	<i>Зовнішнє середовище</i>	
Споживачі	«Підприємство» працює над забезпеченням потреб споживачів через дилерів.	
Постачальники сировини	Застосування договірної підходу з перевіреними постачальниками сировини, що дає змогу впевнитися у гарантіях якості під час виробництва продукції. Згідно укладених договорів, основними постачальниками сировини є: ТОВ «ГРАСС», ТОВ «ПОЛІ-ПАК», ТОВ «ТЕПЛОТА ПЛЮС», ТОВ «ХАСК».	
Партнери	АТ «Ощадбанк» та інші державні підприємства державного концерну «Укроборонпром»	
Інформування ринку	Співпраця із профспілковими організаціями, ТПП, цільовими спецфондами.	
Державні органи влади	«Досліджуване підприємство» керується нормативно-законодавчою базою, документи якої розробляються і затверджуються Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, місцевими та всеукраїнськими органами державної влади.	
Міжнародні організації	Виробництво продукції за вимогами міжнародних стандартів серії ISO.	
Конкурси та винагороди	Нааявність дипломів переможця регіонального етапу всеукраїнського конкурсу якості продукції (товарів, робіт, послуг) «100 кращих товарів України»	
<i>Внутрішнє середовище</i>		
Цілі	1. Довгострокові (5-10 р.): нарощування обсягів реалізації продукції на внутрішній ринок та експорт (щороку на 10%). 2. Середньострокові (1-5 р.): освоєння та впровадження у виробництво нової продукції. 3. Короткострокові (до 1 р.): виконання комерційних пропозицій, контрактів, зобов'язань.	
Структура	Структура організації лінійно-штабна та є гнучкою для відповідності вимогам локального, регіонального та міжнародного ринків.	
Завдання	Повне задоволення уподобань замовників на основі розробки, виготовлення, ремонту і постачання високоякісної конкурентоспроможної продукції, яка відповідає вимогам міжнародних стандартів (згідно з сертифікатом на систему управління якістю, який видано для «досліджуваного підприємства» у квітні 2022 р.).	
Технології	Виробництво продукції з використанням продуктів НТП та якісної сировини. Це створює умови для дрібносерійного виробництва конкурентоспроможної якісної продукції.	
Ресурси	«Підприємство» володіє достатніми фінансовими ресурсами, активно співпрацює з виробниками державного концерну «Укроборонпром» та спецекоптерами продукції (у т.ч військового призначення, з метою розвитку стратегічного партнерства).	

* складено і обгрунтовано автором на основі консультування із практичними працівниками «досліджуваного підприємства» та [3–6; 8, с. 6];

Також, згідно табл. 2, доповнимо наступне: організація та виконання завдань виробничих процесів, переважно є функцією керівників середньої та нижчої ланки управління, які працюють на мікрорівні, а менеджмент адаптації до зовнішніх умов – планується і здійснюється спеціалізованими особами та керівниками вищої ланки з урахуванням контактів макрооточення. Виходячи з цього, кожна організація повинна приділяти значну увагу стратегічним питанням її розвитку, які не вирішуються лише на рівні внутрішньої структури управління, а передбачаються зовнішніми можливостями національних та закордонних ринкових інституцій.

Надалі, охарактеризуємо і запропонуємо окремі кроки стратегічного планування, які необхідно здійснити у системі менеджменту підприємства, що має на меті стимулювати перспективний розвиток на основі активізації ЗЕД за сучасних умов військового стану в Україні та посилення інтеграційних процесів до ЄС:

Крок 1. Разом із динамічним розвитком інформаційного суспільства та гнучким реагуванням на зовнішні зміни виникає необхідність в постійній інформованості про стан виробничих потужностей, позиції на ринку, конкурентоспроможність та можливість, які обумовлені законодавчо-нормативною базою.

Крок 2. Згідно вимог ЄС, виробництво продукції як на внутрішній, так і закордонний ринки повинно здійснюватися чітко до нормативів міжнародних стандартів, беручи за основу високоякісне продукування, принципи енерго- і ресурсозбереження та значну частку НТП.

Крок 3. Виробничий потенціал підприємства доцільно формувати на основі щорічного підвищення кваліфікації працівників, як виконавчої, так і управлінської ланки.

Крок 4. Для реалізації європейських положень організації і менеджменту, необхідно удосконалити методичну і технологічну бази роботи підприємства.

На прикладі «досліджуваного підприємства», виділимо те, що на стратегічному рівні планування, суб'єкт господарювання покладається на ділову, функціональну, маркетингову, торговельну, довгострокову, диференційовану, послідовну, регіональну та спеціалізовану складові стратегії розвитку. Проте, на оперативному рівні, існує ряд проблемних питань, які виникають внаслідок тривалості перехідного етапу економічної системи України, а саме: втрата стабільних лідерських позицій на ринку через фінансову складність впровадження закордонних продуктів НТП та відсутність результативних національних досліджень, розробок і нововведень; окремі приміщення потребують ремонту за виробничими стандартами ЄС; пряма залежність від споживчого ринку, який в національному вимірі обмежується величиною доходів, а в міжнародному – конкуренцією.

Як бачимо, активізація ЗЕД промислового підприємства є комплексним завданням, яке в організаційній структурі управління не може бути супроводжуваним або додатковим процесом. На авторське бачення, у практику «досліджуваного підприємства» доцільно впровадити відділ ЗЕД, який у його структурі відсутній, а обов'язки по відповідній роботі покладено на керівників різних підрозділів у розрізі окремих етапів виходу і збуту експортної продукції закордон.

Пропозиції щодо організації центру відповідальності з активізації ЗЕД та безпосередньо відділу ЗЕД у структурі «досліджуваного підприємства», представлено у табл. 3. В цьому випадку, зроблено акцент на вартісних аспектах реалізації функцій менеджменту, як ключового елемента, що формує дохідність, прибутковість і впливає на подальші перспективи. Виходячи із багатогранності практики ЗЕД, в центр відповідальності з активізації ЗЕД, поряд із пропонованим відділом, необхідно залучити і інші підрозділи «досліджуваного підприємства». Представлена вибірка пов'язана з складністю етапів розробки, фінансування, виробництва, перевірки, відповідності, просування і обслуговування експортної продукції.

Таблиця 3

Центр відповідальності з активізації ЗЕД «досліджуваного підприємства» та вартісний аспект у реалізації функцій менеджменту^{*, **}

Центр з активізації ЗЕД ^{**}		
Підрозділи, що формують ^{*, **}	Вартісний аспект діяльності [*]	Реалізація функцій менеджменту [*]
<ul style="list-style-type: none"> – відділ ЗЕД^{**}; – відділ економіки; – технічний відділ; – відділ закупівель; – склад готової продукції; – транспортний цех; – відділ технічного контролю; – заводська лабораторія; – відділ інформаційних технологій; – відділ збуту, реклами, зовнішніх зв'язків та експортного контролю; – бюро сервісного обслуговування 	Створення нової вартості продукції, яка виробляється на експорт з урахуванням усіх планових, змінних, адміністративних, збутових витрат, а також видатків на приведення якісних характеристик до вимог ISO	<ol style="list-style-type: none"> 1. Освоєння нових ринків збуту закордоном (етап планування). 2. Залучення інвестицій для реалізації проектів (етап планування). 3. Модернізація техно-логій та виробництво нових видів продукції (етапи планування, організування, контролю та регулювання)

^{*}складено та обґрунтовано автором на основі консультування із практичними працівниками «досліджуваного підприємства» та [2, с. 25–27; 3–6]; ^{**}запропоновано автором

Згідно з табл. 3, доповнимо, що на зазначених етапах, для «досліджуваного підприємства», важливо приділяти значну увагу вартісним аспектам менеджменту його господарської діяльності, оскільки це дозволить підвищити прибутковість та забезпечити конкурентоспроможність. В цьому напрямі, ключовим має стати:

– вибір та формування системи планових параметрів (економічних, технологічних, соціальних), які сигналізуватимуть про величину прибутку, рівень рентабельності і прибутковості, придатність обладнання, потребу в облаштуванні приміщень, освоєння нових ринків збуту, удосконалення виробів, диверсифікації;

– ретельне бюджетування у розділі планування вартісної частини: заробітної плати, матеріалів і сировини, сплати податків, оренди, банківських відсотків, кредитів, внесків та інших цільових виплат, які пов'язані з виконанням контрактних зобов'язань, а також маркетингом;

- ретельне бюджетування у розділі розподілу доходів та надходжень: від реалізації, вкладених коштів у фінансові операції, від співробітництва із іншими організаціями;
- застосування адміністративних важелів впливу для оптимізації ресурсів (тактика, процедурний та процесний підходи, розробка правил і інструкцій, проходження контролю, експертиза і сертифікація продукції);
- складання альтернативних варіантів оперативних планів для зменшення вартості виробництва;
- розробка перспектив удосконалення моделей пропонувані виробів та їх якісних параметрів для формування конкурентних переваг на ринку.

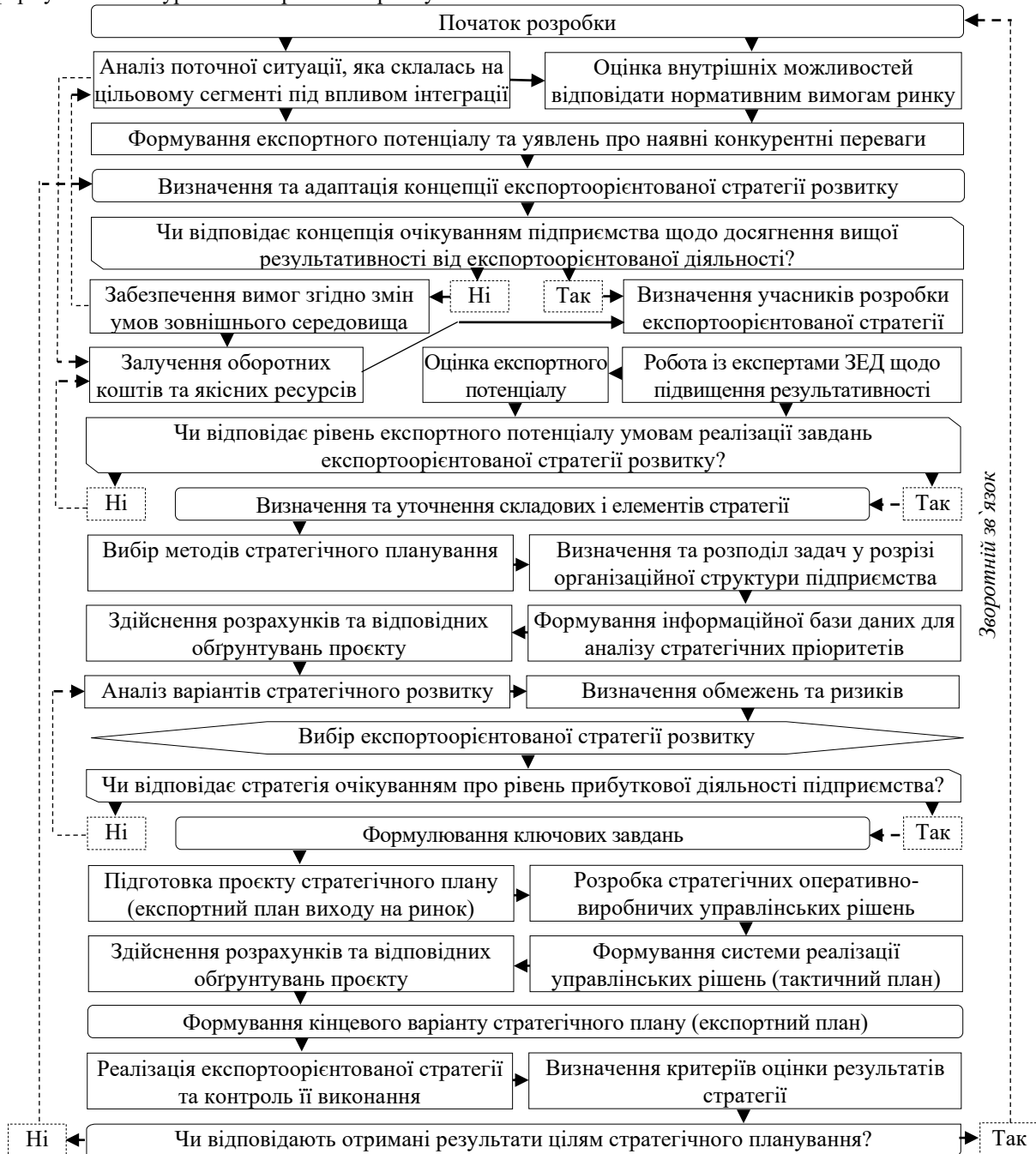

Рис. 1. Алгоритм розробки експортоорієнтованої стратегії розвитку в стратегічному плануванні системи менеджменту підприємства*

*запропоновано та систематизовано автором

На думку автора, саме інтеграція в ЄС і створення умов для зростання потенційних можливостей «підприємства», вимагають внесення змін до його організаційної структури, а особливо тоді, коли йдеться про активізацію ЗЕД. Введення в дію відділу ЗЕД дозволить: здійснювати комплексний аналіз перспектив співвідношення попиту і пропозиції на іноземних сегментах ринків із визначенням потенційних обсягів продажу; розробку деталізованого покрокового плану ЗЕД; організування пошуку закордонних

контрагентів, встановлення вигідних умов довготермінових контрактів, їх укладання, підписання і контроль виконання.

В подальшому, у практиці вітчизняних промислових підприємств машинобудування, алгоритм зазначених дій повинен передбачати ряд послідовно продуманих заходів та взаємопов'язаних завдань, які приводять в активність систему менеджменту підприємства через інтегровану у її структуру підсистему експортоорієнтованості та активізації ЗЕД (рис. 1). Відповідна підсистема функціонує на базі окремої стратегії розвитку (експортоорієнтованої) та має на меті досягнення вищого рівня результативності, рентабельності і прибутковості.

Згідно рис. 1, зазначимо, що в межах наведеного алгоритму акцентується увага на етапності формування управлінських рішень згідно взаємовідносин, які виникають між підприємством і зовнішнім середовищем до та після вибору експортоорієнтованої стратегії розвитку, а також здійснення необхідного контролю.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, стратегічне планування системи менеджменту промислового підприємства, на сьогодні, залишається важливою складовою встановлення головних пріоритетів його розвитку, а особливо тоді, коли йдеться про використання можливостей освоєння нових ринків збуту закордон на шляху євроінтеграційних процесів. Акцентування уваги на активізації ЗЕД та експортоорієнтованості, є ключовим елементом менеджменту «досліджуваного підприємства» машинобудування та характеризує траєкторію подальшої діяльності і для інших виробників галузі за умов військового стану в Україні.

Розроблений алгоритм дозволив систематизувати загальне бачення формування експортоорієнтованої стратегії розвитку промислового підприємства машинобудування як складової стратегічного планування його системи менеджменту. Експортоорієнтована стратегія розвитку підприємства має бути спрямована на акумулювання і організацію внутрішніх ресурсів не тільки стосовно підвищення результативності та прибутковості, а також визначення ключових елементів менеджменту за сучасних умов розвитку євроінтеграційних процесів. В цьому випадку, саме аналіз і пошук внутрішніх резервів організації виробничого процесу мають стати найбільш доцільним і прийнятним стратегічним шляхом розвитку для виходу на іноземний ринок та отримання вищої результативності. Головним чином, це пов'язано з тим, що такі альтернативні варіанти як залучення іноземного інвестора та диверсифікація виробництва, на сьогодні, не можуть у повній мірі бути реалізовані, оскільки під негативним впливом ринкових трансформацій і дисбалансу вихідних вартісних показників, для вітчизняних підприємств вони не є рентабельними.

Література

1. Бойчик І. М. Сучасні тенденції розвитку економічних систем : монографія / І. М. Бойчик. – Тернопіль, 2015. – С. 196–212.
2. Євтушенко В. А. Дослідження та вдосконалення стратегічного планування зовнішньоекономічної діяльності підприємства / В. А. Євтушенко, В. І. Ляшевська, Ю. В. Чупринюк // Бізнес-Інформ. – 2020. – № 6. – С. 23–29.
3. Жигалкевич Ж. М. Стратегічне планування зовнішньоекономічної діяльності підприємства / Ж. М. Жигалкевич, А. О. Драгомощенко // Економіка та суспільство. – 2021. – В. 33. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/895/858>.
4. Князь С. В. Підприємництво та менеджмент / С. В. Князь, Т. І. Данько, Н. Б. Ярошевич ; за заг. ред. С. В. Князя. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. – 124 с.
5. Крамар І. Ю. Експортно-орієнтована діяльність промислових підприємств як спосіб забезпечення розвитку Західного регіону України / І. Ю. Крамар, Н. Ю. Мариненко // Причорноморські економічні студії. Науковий журнал. – 2019. – В. 40. – С. 130–133.
6. Мізюк Б. М. Системне управління : монографія / Б. М. Мізюк. – Львів : Видавництво комерційної академії, 2004. – 363 с.
7. Новаківський І. І. Система управління підприємством в умовах становлення інформаційного суспільства : монографія / І. І. Новаківський. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. – 316 с.
8. Орлов В. М. Стратегічне планування в процесі управління підприємством / В. М. Орлов, С. С. Новицька // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2015. – № 1 (78). – С. 103–109.
9. Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

References

1. Boichyk I. M. Suchasni tendentsii rozvytku ekonomichnykh system : monohrafiia / I. M. Boichyk. – Ternopil, 2015. – S. 196–212.
2. Yevtushenko V. A. Doslidzhennia ta vdoskonalennia stratehichnoho planuvannia zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstva / V. A. Yevtushenko, V. I. Liashevska, Yu. V. Chupryniuk // Biznes-Inform. – 2020. – № 6. – S. 23–29.
3. Zhyhalkevych Zh. M. Stratehichne planuvannia zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstva / Zh. M. Zhyhalkevych, A. O. Drahomoshchenko // Ekonomika ta suspilstvo. – 2021. – V. 33. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/895/858>.

-
4. Kniaz S. V. Pidpriemnytstvo ta menedzhment / S. V. Kniaz, T. I. Danko, N. B. Yaroshevych ; za zah. red.. S. V. Kniazia. – Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2016. – 124 s.
 5. Kramar I. Yu. Eksportno-orientovana diialnist promyslovykh pidpriemstv yak sposib zabezpechennia rozvytku Zakhidnoho rehionu Ukrainy / I. Yu. Kramar, N. Yu. Marynenko // Prychornomorski ekonomichni studii. Naukovyi zhurnal. – 2019. – V. 40. – S. 130–133.
 6. Miziuk B. M. Systemne upravlinnia : monohrafiia / B. M. Miziuk. – Lviv : Vydavnytstvo komertsii akademii, 2004. – 363 s.
 7. Novakivskiy I. I. Systema upravlinnia pidpriemstvom v umovakh stanovlennia informatsiinoho suspilstva : monohrafiia / I. I. Novakivskiy. – Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2016. – 316 s.
 8. Orlov V.M. Stratehichne planuvannia v protsesi upravlinnia pidpriemstvom / V. M. Orlov, S. S. Novytska // Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. – 2015. – № 1 (78). – S. 103–109.
 9. Obsiah realizovanoi promyslovoi produktsii za vydamy diialnosti. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy : ofitsiinyi sait. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-25>

УДК 316.776.3: 005.4

Аліна ЯКИМЧУК

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Університет інформаційних технологій у Жешуві
<https://orcid.org/0000-0002-5038-5215>
e-mail: alinayakim@ukr.net

Костянтин ПАВЛОВ

Волинський національний університет імені Лесі Українки
<https://orcid.org/0000-0003-2583-9593>
e-mail: pavlovkv@icloud.com

Олена ПАВЛОВА

Волинський національний університет імені Лесі Українки
<https://orcid.org/0000-0003-2583-9593>
e-mail: pavlova.olena@vnu.edu.ua

Ігор ГОЛУБЧУК

Волинський національний університет імені Лесі Українки
<https://orcid.org/0009-0009-2369-5558>
e-mail: iceer@iceer.top

ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ В УКРАЇНІ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Ресурсозбереження є ключовою складовою сталого розвитку, що має важливе значення для збереження природних ресурсів і забезпечення економічного розвитку країни. Недооцінка значення ресурсозбереження може призвести до втрати більшості природних ресурсів, загострення соціально-економічних проблем та зниження рівня життя населення. Саме тому дослідження в цій галузі забезпечують розуміння та підтримку впровадження стратегій та політик ресурсозбереження, які забезпечують стійке економічне зростання та забезпечують збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь. Надано сутність поняття ресурсозбереження та наведено основні підходи до його визначення та оцінки. У роботі проаналізовано досвід країн, що вже успішно впровадили стратегії ресурсозбереження та енергоефективності. Зокрема, досліджено розвиток відновлювальної енергетики в Німеччині, де пріоритет віддається вітровій та сонячній енергії, з використанням новітніх технологій для забезпечення ефективної збереження енергії; країни Скандинавії, де забезпечення сталого розвитку розглядається як державна стратегія та підтримується широкими програмами інвестування в інновації та технології з низькою викидом вуглецю; країни Азії, такі як Японія та Китай, де ресурсозбереження і екологічна безпека є пріоритетними завданнями, що підтримуються державними програмами та стимулами для промисловості. Успішне ресурсозбереження можливе завдяки державній підтримці, стимулюванню інновацій та розвитку відновлювальної енергетики. Україна має значний досвід у ресурсозбереженні. Проте в умовах воєнного стану дедалі важче підтримувати фінансово і технічно, а також організаційно заходи з ресурсозбереження. Україна здійснює заходи щодо ресурсозбереження, які дозволили досягти ефективності використання ресурсів на рівні від 12% до 44%. Найбільш ефективною є робота з вторинними сировинними ресурсами, де вдалі проекти дозволили зберегти більше 44% використання відходів та ресурсів. Проте, потрібно звернути увагу на використання земельних ресурсів, де ефективність становить лише 15%, що свідчить про необхідність зміни підходу до використання землі та її раціонального використання. Наголошено на необхідності розвитку програм ресурсозбереження. Окреслено основні перспективи розвитку енергозберігаючих технологій в Україні.

Ключові слова: ресурсозбереження, енергозбереження, сталий розвиток, технології.

Alina YAKYMCHUK, Kostiantyn PAVLOV, Olena PAVLOVA, Ihor GOLUBCHUK

Lesya Ukrainka Volyn National University

ECONOMIC FOUNDATIONS OF RESOURCE CONSERVATION IN UKRAINE: FOREIGN EXPERIENCE

Resource conservation is a critical component of sustainable development and is essential for preserving natural resources and ensuring economic development in a country. Underestimating the importance of resource conservation can lead to the loss of most natural resources, exacerbating socioeconomic problems and decreasing the quality of life for the population. Therefore, research in this area provides an understanding and support for implementing resource conservation strategies and policies that ensure sustainable economic growth and preserve natural resources for future generations. The essence of the concept of resource conservation and the main approaches to its definition and assessment are presented. The experience of countries successfully implementing resource conservation and energy efficiency strategies is analyzed. Specifically, the development of renewable energy in Germany, where priority is given to wind and solar energy, with the use of cutting-edge technologies for efficient energy storage; Scandinavian countries, where sustainable development is seen as a national Strategy and supported by comprehensive investment programs in innovation and low-carbon technologies; Asian countries, such as Japan and China, where resource conservation and environmental safety are a priority supported by government programs and incentives for industry. Successful resource conservation is possible through government support, innovation incentives, and renewable energy development. Ukraine has significant experience in resource conservation. However, it is increasingly difficult to financially and technically support resource conservation measures in martial law conditions. Ukraine is taking steps towards resource conservation, which have allowed for resource efficiency ranging from 12 % to 44 %. The most effective is working with secondary raw materials, where successful projects have saved over 44% of waste and resource utilization. However, attention should be paid to using land resources, where efficiency is only 15 %, and additional measures are needed to increase efficiency in this area.

Keywords: resource saving, energy saving, sustainable development, technologies.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У сучасних умовах, коли Україна переживає складний економічний та політичний період, ресурсозбереження стає однією з найважливіших тем для дослідження. В умовах війни, коли країна змушена зосереджувати зусилля на військовій обороні та відновленні економіки, ресурсозбереження стає необхідним елементом для забезпечення сталого розвитку країни. Ресурсозбереження є актуальною темою для України з огляду на її природні ресурси, а також те, що багато виробничих підприємств країни працюють за застарілою технологією й високим рівнем енергоспоживання. В результаті ефективне використання ресурсів й відтак зниження їх споживання можуть допомогти зменшити залежність України від імпорту ресурсів, а також знизити негативний вплив на довкілля.

Сучасні умови військової агресії Росії значно ускладнили функціонування економіки в Україні. Воєнний стан змусив значну кількість підприємств релокувати свій бізнес на більш безпечні території Західної України. Все це вимагає пошуку більш ефективних систем ресурсозбереження й підвищення рівня ресурсоефективності.

Аналіз досліджень та публікацій

Існує чисельна кількість наукових публікацій із питань ресурсозбереження. Більшість із них стосується нових підходів до розвитку ресурсозбереження й інструментів його стимулювання – управлінських, адміністративних, фінансових і організаційних. Ці питання висвітлювали у наукових працях Ю. Генг, Т. Парріс, Е. Лов, І. Шаповалова, С. Калашнікова, А. Грицик, І. Кушнір, К. Павлов та багатьох інших. Проте, попри вагомий напрацювання, необхідні подальші системні дослідження у напрямку ефективних ресурсозберігаючих технологій у нових умовах воєнного стану на основі залучення закордонного досвіду.

Дослідження, проведені в Україні, підтверджують необхідність реалізації політики ресурсозбереження для забезпечення сталого розвитку. Це відображено у статтях Шаповалової та Калашнікової (2019), Грицика (2019) та Кушніра (2017), які висвітлюють стан, проблеми та перспективи ресурсозбереження в Україні. Дослідники з усього світу активно працюють над розробкою стратегій, політик та регулювань для підвищення рівня ресурсозбереження та створення екологічно чистого середовища. Зокрема, у дослідженнях Генг Ю. (2012), дослідники розглядають виклики, що виникають у зв'язку зі зростанням населення в Китаї та спробами зеленого розвитку китайських міст. Автори проаналізували літературу та надали рекомендації щодо застосування зелених технологій та інших підходів до ресурсозбереження, таких як енергоефективність, управління водними ресурсами та створення зелених зон [13].

Дослідники, Т. Parris та Р. Kates (2003), розглядають питання ресурсозбереження під кутом визначення та вимірювання сталості розвитку, вчені аналізують різні визначення та підходи до сталого розвитку, а також пропонують концептуальну модель для його вимірювання, подають приклади програм та ініціатив з ресурсозбереження, які сприяють сталому розвитку [16].

Авторами, Е. Lowe та Р. Gonzales (2018), надано комплексні огляди сучасного стану та тенденцій ресурсозбереження, проведено систематичний огляд літератури за десятирічний період з 2005 по 2015 роки, що стосується сталого розвитку та управління сталим ланцюгом постачання [15].

І. Шаповалова, С. Калашнікова (2019) вирішення питання ресурсозбереження в Україні вбачають у подоланні викликів сталому розвитку країни. Автори аналізують законодавство України щодо ресурсозбереження та надають приклади заходів, що можуть бути вжиті для досягнення економічної, соціальної та екологічної сталості [11]. А. Грицик (2019) розглядає стан ресурсозбереження та енергоефективності в Україні та ідентифікує основні проблеми, що перешкоджають їх розвитку [7]. І. Кушнір (2017) звертає увагу на необхідність розвитку ресурсозбереження з точки зору екологічної безпеки в Україні [8].

Формулювання цілей статті

В сучасних умовах воєнного стану в Україні надзвичайно важливо зберегти економічний потенціал та виробничі потужності. Тому формування надійних умов і засобів для розвитку системи ресурсозбереження на основі нових технологій є беззаперечною умовою підтримання функціонування бізнесу в Україні задля ефективної роботи економіки, формування бюджету і здійснення соціальних виплат громадянам в умовах війни. Метою даної наукової статті є дослідження важливості ресурсозбереження для України в умовах війни та ідентифікація основних показників ресурсоефективності, аналіз стану ресурсозбереження в країні та його вплив на сталий розвиток, вивчення успішних практик з ресурсозбереження в різних державах світу для України.

Вклад основного матеріалу

Війна Росії в Україні вплинула на стан економіки і на усі сфери соціально-економічного життя. З цих позицій Україна здійснює багато заходів для підвищення рівня ресурсозбереження, зокрема шляхом

розвитку відновлюваної енергетики, підвищення енергоефективності будівель та промислових підприємств, зменшення використання пластику та інших одноразових матеріалів, розвитку сортування відходів та їх переробки. Проте цього недостатньо в умовах воєнного стану. Потрібні нові технології, які би сприяли збільшенню продуктивності підприємств.

Науковий і практичний інтерес становить розуміння терміну «ресурсозбереження». Ресурсозбереження – це процес зменшення використання кількості чи обсягу ресурсів або підвищення їх ефективності з метою зменшення негативного впливу на довкілля й забезпечення показників у досягненні сталого розвитку. У світі існує багато різних методів визначення та оцінки рівня ресурсозбереження, які можуть включати такі показники, як споживання енергії, води, матеріалів, кількість відходів тощо [3, 5, 13].

Зважаючи на те, що ресурсозбереження стає все важливішою темою для країн у всьому світі, дедалі більше держав приділяють увагу впровадженню проектів ресурсозбереження. Деякі з цих держав досягли істотного прогресу в цій сфері, в той час як інші лише розпочинають свій шлях. Однією із найуспішніших держав щодо проектів ресурсозбереження є Німеччина. У 2010 році Німеччина запустила програму "Енергетичний перехід", яка мала на меті повністю перейти на відновлювальні джерела енергії. Німеччина домагається успіхів у зменшенні викидів CO₂ й забруднення повітря, зокрема завдяки підтримці електромобільності та енергоефективності будівель [5, 6, 9, 10].

Іншим прикладом є Швеція, яка була визнана однією з найбільш стійких економік у світі завдяки ефективним заходам щодо ресурсозбереження. Швеція забезпечує майже 50% своєї енергії від відновлювальних джерел та має один з найвищих рівнів утилізації відходів у світі [5, 6, 9, 10]. У свою чергу, Японія відома своїми програмами ресурсозбереження, що охоплюють всі сфери життя, включаючи енергоефективність будівель та транспорту, поводження зі сміттям та використання відновлюваних джерел енергії [13, 15, 16].

Україна також не стоїть осторонь від цих процесів. У 2019 році уряд України ухвалив Національний план дій з енергоефективності на 2019–2023 роки [1, 9]. Україна, як і більшість країн світу, стикається з проблемами забруднення навколишнього середовища та енергоефективності. Проте, за останні кілька років в Україні почали з'являтися програми і проекти з ресурсозбереження, спрямовані на покращення якості довкілля й зменшення залежності від імпортованої енергії.

Одним з найбільш успішних проектів в Україні є програма "Велике будівництво", яка передбачає будівництво та реконструкцію доріг, мостів та інфраструктури в містах. Зокрема, у рамках цієї програми відбувається встановлення сучасного LED-освітлення, що дає змогу зменшити споживання електроенергії [1, 9, 13, 14-16]. Крім того, в Україні створено Національну раду з питань зеленого будівництва, яка впроваджує нові стандарти з будівництва енергоефективних будинків. Такі будинки мають високу теплоізоляцію, зберігають енергію та зменшують витрати на опалення [2–5; 9].

Україна також активно впроваджує відновлювальну енергетику. Зокрема, у 2020 році було запущено найбільшу в Європі сонячну електростанцію в районі Миколаєва. Крім того, у 2019 році було запущено першу в Україні сучасну вітрову електростанцію в Запорізькій області [1; 13; 15]. Ще однією важливою програмою в Україні є "Енергомодернізація", яка передбачає заміну застарілих систем опалення та електроприладів на більш ефективні.

Для успішного впровадження ресурсозбереження в Україні потрібно залучення всіх сторін, включаючи державні органи, бізнес і громадськість. Потрібні чіткі стратегії, механізми й стимули задля залучення інвестицій в енергоефективність, використання відновлюваних джерел енергії та інші напрямки ресурсозбереження. Важливо враховувати, що ресурсозбереження – це не просто екологічно-орієнтована діяльність, але й економічно вигідний процес, який забезпечує зниження витрат й підвищення конкурентоспроможності підприємств та країни в цілому.

Україна має великий потенціал для розвитку ресурсозбереження, враховуючи її географічне розташування та природні ресурси. Однак, для досягнення успіху у цьому напрямку необхідно забезпечити стабільність і прогнозованість ринку, підвищити свідомість та навчити людей раціонально використовувати ресурси. Також необхідно звернути увагу на використання сучасних технологій та інновацій в ресурсозбереженні, зокрема в області енергоефективності, відновлюваної енергетики, сортування відходів та водозбереження.

Загалом, ресурсозбереження є важливою складовою сталого розвитку країни та забезпечує збереження природних ресурсів й зменшення шкідливого впливу на довкілля. Тому, впровадження програм та проектів ресурсозбереження є необхідним кроком для України на шляху до сталого розвитку.

Оскільки ресурсозбереження допомагає зменшити споживання природних ресурсів й забезпечити сталість їх використання для майбутніх поколінь то воно є важливою темою для всього світу. Згідно з даними Міжнародного агентства з енергетики, використання енергії складає близько 60% світового використання ресурсів, тому ефективне використання енергії є ключовим елементом ресурсозбереження [4, 9].

За даними Міжнародного агентства з енергетики, з 2000 по 2019 роки світове енергоспоживання зросло на 43%, а енергоефективність покращилась на 15%. Це свідчить про те, що використання ресурсів все ще не є ефективним в більшості країн світу. Проте, існують країни, які успішно реалізують проекти з

ресурсозбереження та досягають значних результатів. Наприклад, Японія займає чільне місце в світі щодо енергоефективності, з рейтингом 77,4 бали з 100 за даними Міжнародного інституту енергетичних досліджень. Японія має досвід впровадження енергоефективних технологій та програм допомоги в енергозбереженні, що призводить до значних економічних та екологічних користей [2, 4, 9, 10, 16, 12].

Щодо країн Європейського Союзу, в середньому, їх енергоефективність зросла на 36% з 2000 по 2019 роки, а енергоспоживання знизилось на 7%. Дані щодо ефективності ресурсозбереження у країнах Європейського союзу репрезентує таблиця 1.

Таблиця 1

Порівняння ресурсозбереження у країнах Європи (за даними Євростату на 2020 рік)

Країна	Виробництво відходів на душу населення (кг/рік)	Використання вторинної сировини (%)	Витрати енергії на одиницю ВВП (кг на 1000 євро)	Коефіцієнт енергоефективності (%)
Австрія	577	71,9	129	110,8
Бельгія	454	47,7	141	98,5
Болгарія	327	14,8	269	56,2
Греція	445	21,9	149	71,8
Данія	546	43,8	129	111,7
Естонія	507	42,1	109	93,5
Ірландія	441	21,5	107	92,5
Італія	499	37,6	133	91,9
Кіпр	525	24,6	113	94,7
Латвія	384	42,7	102	85,4
Литва	324	42,4	106	87,1
Люксембург	738	40,8	145	95,3
Мальта	624	16,8	106	87,1
Нідерланди	551	79,9	130	90,4
Німеччина	617	46,6	118	102,7
Угорщина	322	23,7	176	77,1
Фінляндія	517	39,2	144	93,2
Франція	380	46,6	119	100,4
Хорватія	372	12,9	172	88,3
Чехія	290	36,4	141	91,9

Джерело: складено авторами на основі: [1, 6, 7, 9, 10, 12].

Як демонструють дані таблиці, країни Європи виявляють різну ефективність ресурсозбереження. Наприклад, Австрія та Люксембург мають високий рівень використання вторинної сировини та коефіцієнт енергоефективності, що свідчить про успішність їхніх програм ресурсозбереження. У той же час, Болгарія та Греція мають нижчий рівень використання вторинної сировини та коефіцієнт енергоефективності, що може свідчити про неефективність їхніх програм. Значення витрат енергії на одиницю ВВП показує, скільки енергії використовується для створення одиниці ВВП країни. Високі значення у Данії, Австрії та Фінляндії означають на те, що ці країни мають високу промисловість та велику кількість важких промислових виробництв. Порівняння цих даних може допомогти країнам зрозуміти, які програми ресурсозбереження ефективні та від яких слід відмовитись, щоб досягти стійкого розвитку та зберегти ресурси для майбутніх поколінь.

У перспективі основною метою таких програм ресурсозбереження має стати зменшення споживання ресурсів й зниження негативного впливу на навколишнє середовище. У світі та в Україні існують різноманітні програми ресурсозбереження, що мають ціллю досягнення цієї мети. Зокрема в Європейському Союзі, пріоритетом є "зелений" ріст, тобто стійкий розвиток, що базується на зменшенні викидів в атмосферу, використанні відновлювальних джерел енергії і ресурсозбереженні. Так, до програм ресурсозбереження в Європі належать: кількісні та якісні показники ресурсів (метою цієї програми є збільшення ефективності використання ресурсів та зменшення їх використання); комплексний підхід до енергоефективності (на зменшенні енерговитрат та використанні відновлювальних джерел енергії); система управління енергоефективністю (встановлення системи управління енергоефективністю в організаціях та підприємствах).

Україна також активно розвиває програми ресурсозбереження. Однією з найважливіших є "Енергоефективність 2020", метою якої є зменшення споживання енергії та зниження викидів в атмосферу [1–4]. До інших програм ресурсозбереження в Україні відносять "зелений тариф". Метою цієї програми є підтримка використання відновлювальних джерел енергії та зменшення використання вугілля та газу [1, 4, 6, 9].

Пропонується така схема моделі ресурсозбереження:

1. Аналіз ресурсів та визначення основних напрямів їх ефективного використання;
2. Розроблення стратегії ресурсозбереження, включаючи визначення цілей та завдань, обґрунтування необхідності ресурсозбереження, визначення фінансових та інших ресурсів для її реалізації.

3. Впровадження заходів щодо ресурсозбереження, включаючи: модернізацію технологій та обладнання з метою зниження споживання ресурсів.

4. Впровадження енергоефективних рішень та заходів щодо підвищення енергетичної ефективності.

5. Використання вторинних ресурсів та відновлюваних джерел енергії.

6. Запровадження системи моніторингу та контролю за споживанням ресурсів.

7. Оцінка результатів реалізації програми ресурсозбереження та коригування стратегії на основі отриманих даних.

8. Підтримка сталого розвитку та забезпечення ефективного використання ресурсів на довгостроковій основі.

Ця модель може бути адаптована до потреб конкретного підприємства, міста або країни. Для ефективної реалізації програми ресурсозбереження необхідна підтримка від уряду, бізнесу та громадськості.

Комплексний огляд технологій ресурсозбереження наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Технології ресурсозбереження в Україні (складено на основі даних за 2020 рік)

Вид ресурсів	Обсяг використання	Обсяг заощадження	Ефективність
Енергія	473,2 млн тон екв.	58,4 млн тонн екв.	12,3%
Вода	14,7 млрд м ³	2,2 млрд м ³	15,0%
Вторинні сировинні ресурси	10,1 млн тонн	4,5 млн тонн	44,6%
Земля	42,8 млн га	6,7 млн га	15,7%

Джерело: складено авторами на основі: [1, 4, 7, 9, 11].

Отже, дані таблиці свідчать, що Україна здійснює заходи щодо ресурсозбереження, які дозволили досягти ефективності використання ресурсів на рівні від 12,3% до 44,6%. Найбільш ефективною є робота з вторинними сировинними ресурсами, де вдалі проекти дозволили зберегти більше 44% використання відходів та ресурсів. Проте, потрібно звернути увагу на використання земельних ресурсів, де ефективність становить лише 15,7%, що свідчить про необхідність зміни підходу до використання землі та її раціонального використання [7, 11, 14].

Необхідність розвитку програм ресурсозбереження у всіх сферах життєдіяльності стає все більш актуальною, в тому числі і в Україні. Реалізація подібних програм необхідна як для збереження ресурсів країни, так і для зменшення витрат на їх використання, що, в свою чергу, позитивно відобразиться на розвитку економіки та підвищенні якості життя громадян.

Основні показники ресурсозбереження в Україні впродовж 2015–2020 років наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Основні показники ресурсозбереження в Україні

Рік	Споживання енергії (кВт·год/рік)	Витрати води (куб. м/рік)	Кількість відходів (тонн/рік)
2015	142,720 млн	19,585 млн	12,140 тис.
2016	138,810 млн	18,540 млн	11,590 тис.
2017	136,380 млн	17,790 млн	11,060 тис.
2018	133,570 млн	16,960 млн	10,540 тис.
2019	131,480 млн	16,170 млн	10,040 тис.
2020	128,960 млн	15,410 млн	9,570 тис.

Джерело: складено авторами на основі: [2; 5; 9; 16].

Як засвідчують дані таблиці, відмічено значне зменшення енергоспоживання впродовж 2015–2020 років, а також скорочення водокористування – з 19,6 млн м³ у рік у 2015 році до 5,4 млн м³ за рік у 2020 році. Відповідно скоротився обсяг відходів – з 12 до 9,5 млн тонн.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Ресурсозбереження є важливою складовою сталого розвитку країни. Впродовж останніх десятиліть у світі спостерігається активізація діяльності щодо ресурсозбереження, і багато країн вкладають кошти у ефективне використання ресурсів. Успішні приклади країн, таких як Японія, Німеччина та Данія, показують, що ресурсозбереження може бути успішно реалізовано, якщо держава встановлює необхідні нормативно-правові акти та фінансує відповідні програми. Україна також не залишається осторонь цього процесу. З одного боку, в країні існують законодавчі акти та програми, спрямовані на підтримку ресурсозбереження. З іншого боку, реалізація цих заходів не завжди ефективна через низький рівень контролю та відповідальності, а також недостатнє фінансування. Однак, в умовах війни та геополітичних перетворень, ресурсозбереження набуває ще більшої важливості. Економія та оптимізація використання ресурсів дозволяє країні зменшити залежність від імпорту та збільшити свою економічну стійкість. Крім того, ресурсозбереження може сприяти зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище, що є однією з актуальних проблем сьогодення.

Для успішної реалізації програм ресурсозбереження в Україні потрібні не тільки законодавчі акти та програми, але і ефективний контроль та відповідальність за їхнє виконання.

Література

1. Державна служба статистики України (2023). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Дослідження про стан відновлюваної енергетики в Україні. URL: https://cspo.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/Study_1_2019_02_web.pdf.
3. Енергоефективність в Україні: стан та перспективи (2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2728374-energoefektivnist-v-ukraini-stan-ta-perspektivi.html>.
4. Сітуха Ольга, Павлова Олена, Павлов Костянтин. Перспективи використання водню як енергетичного ресурсу. Галицький економічний вісник. № 5 (72). 2021. С. 23–29. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.05
5. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL: <https://menr.gov.ua/docs/strategy-2030.pdf>.
6. Стрішенець О.М., Павлов К.В. Особливості конкурентних відносин на регіональних ринках нерухомості. Науковий вісник ужгородського університету. Серія «Економіка». Збірник наукових праць. Випуск 1(47). Том 2. Ужгород, 2016. С. 35–38.
7. Грицик А. (2019). Ресурсозбереження та енергоефективність в Україні: стан, проблеми та перспективи. Наукові праці Державного університету інфраструктури та технологій, 1(36), 108–116.
8. Кушнір І. Я. (2017). Ресурсозбереження та екологічна безпека в Україні: стан та перспективи. Проблеми соціально-економічного розвитку, 1(17), 138–143.
9. Міністерство екології та природних ресурсів України. URL: <https://menr.gov.ua/>.
10. Хуан Ю., Лі Дж., Лі Б., і Чжоу Л. (2020). Комплексний огляд технологій ресурсозбереження: стратегія, політика та регулювання. Ресурси, збереження та переробка, 154, 104630.
11. Шаповалова І. В., Калашнікова С. М. (2019). Ресурсозбереження у системі забезпечення сталого розвитку України. Наукові праці Державного університету інфраструктури та технологій, 1(36), 97–107.
12. Шмельов С. Е., О'Ніл Д. В. (2017). Екологічна економіка: принципи та застосування. Рутледж.
13. Geng, Y., Doberstein, B., & Fujita, T. (2012). Greening China's cities: A review of the literature and recommendations. *Journal of Cleaner Production*, 17(6), 565-574. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.01.022>.
14. Home - Eurostat (europa.eu), 2023. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>
15. Lowe, E. A., & Gonzales, R. (2018). A systematic literature review of sustainability and sustainable supply chain management research: The decadal review (2005-2015). *Journal of Cleaner Production*, 189, 126-148. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.04.244>.
16. Parris, T. M., & Kates, R. W. (2003). Characterizing and measuring sustainable development. *Annual Review of Environment and Resources*, 28(1), 559-586. <https://doi.org/10.1146/annurev.energy.28.050302.105551>.

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2023). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Doslidzhennia pro stan vidnovliuvanoi enerhetyky v Ukraini. URL: https://cspo.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/Study_1_2019_02_web.pdf.
3. Enerhoefektivnist v Ukraini: stan ta perspektyvy (2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2728374-energoefektivnist-v-ukraini-stan-ta-perspektivi.html>.
4. Situkha Olha, Pavlova Olena, Pavlov Kostiantyn. Perspektivy vykorystannia vodniu yak enerhetychnoho resursu. Halyskyi ekonomichnyi visnyk. № 5 (72). 2021. S. 23–29. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.05
5. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku. URL: <https://menr.gov.ua/docs/strategy-2030.pdf>.
6. Strishenets O.M., Pavlov K.V. Osoblyvosti konkurentnykh vidnosyn na rehionalnykh rynkakh nerukhomosti. Naukovyi visnyk uzhorodskoho universytetu. Serii «Ekonomika». Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 1(47). Tom 2. Uzhhorod, 2016. S. 35–38.
7. Hrytsyk A. (2019). Resursozberezhennia ta enerhoefektivnist v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy. Naukovi pratsi Derzhavnoho universytetu infrastruktury ta tekhnolohii, 1(36), 108–116.
8. Kushnir I. Ya. (2017). Resursozberezhennia ta ekolohichna bezpeka v Ukraini: stan ta perspektyvy. Problemy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku, 1(17), 138–143.
9. Ministerstvo ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. URL: <https://menr.gov.ua/>.
10. Khuan Yu., Li Dzh., Li B., i Chzhou L. (2020). Kompleksnyi ohliad tekhnolohii resursozberezhennia: stratehiia, polityka ta rehuliuвання. Resursy, zberezhennia ta pererobka, 154, 104630.
11. Shapovalova I. V., Kalashnikova S. M. (2019). Resursozberezhennia u systemi zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy. Naukovi pratsi Derzhavnoho universytetu infrastruktury ta tekhnolohii, 1(36), 97–107.
12. Shmelov S. E., ONil D. V. (2017). Ekolohichna ekonomika: pryntsyпы ta zastosuvannia. Rutledzh.
13. Geng, Y., Doberstein, B., & Fujita, T. (2012). Greening Chinas cities: A review of the literature and recommendations. *Journal of Cleaner Production*, 17(6), 565-574. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.01.022>.
14. Home - Eurostat (europa.eu), 2023. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>
15. Lowe, E. A., & Gonzales, R. (2018). A systematic literature review of sustainability and sustainable supply chain management research: The decadal review (2005-2015). *Journal of Cleaner Production*, 189, 126-148. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.04.244>.
16. Parris, T. M., & Kates, R. W. (2003). Characterizing and measuring sustainable development. *Annual Review of Environment and Resources*, 28(1), 559-586. <https://doi.org/10.1146/annurev.energy.28.050302.105551>.

Марта ДЕРГАЛЮК

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

<https://orcid.org/0000-0001-8791-9121>e-mail: marta17.06@ukr.net

РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті розглянуто засади регулювання процесів цифрової трансформації регіональних економічних систем. Встановлено, що цифровізація розглядається як впровадження різноманітних технологій у всі сфери суспільного розвитку. Але, більш важливим для розвитку є саме цифрова трансформація. Цифрова трансформація розглядається як трансформація різноманітних економічних процесів, завдяки впровадженню нових бізнес-моделей, стратегій, систем, підходів та інших інструментів за рахунок використання цифрових технологій. Застосування цифрових технологій дає можливість впроваджувати нові інноваційні, креативні інструменти у різноманітних сферах суспільного розвитку, а також підвищувати ефективність функціонування усталених процесів. Обґрунтовано, що цифровізація регіональних економічних систем займає важливе місце у розвитку регіонів, підвищенні якості життя населення на всіх територіях та підвищенні рівня економічної безпеки розвитку суб'єктів економіки, активізації міжнародного співробітництва тощо. Важливе місце цифровізація має і для забезпечення децентралізації владних повноважень та виконання функцій, що були делеговані на місце. Досліджено основні нормативно-правові акти щодо забезпечення процесів цифрової трансформації регіонів України. Виокремлено позитивні наслідки цифрової трансформації регіональних економічних систем, до яких віднесено забезпечення швидкості передачі інформації, її обміну, зберігання та оброблення; підвищення ефективності управління за рахунок впровадження цифрових технологій; підвищення рівня забезпечення потреб споживачів за рахунок вчасного визначення їх запитів; забезпечення інтеграційних процесів на різних рівнях; полегшення доступу до отримання послуг в системах охорони здоров'я, освіти, фінансових послуг; подолання корупції та підвищення прозорості та ефективності роботи державних та місцевих органів влади тощо.

Ключові слова: цифровізація, цифрова трансформація, регіон, регіональна економічна система, розвиток.

Marta DERHALIUK

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

REGULATION OF DIGITAL TRANSFORMATION PROCESSES OF REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS

The article presents the principles of regulating the processes of digital transformation of regional economic systems. It was established that digitalization is considered as the introduction of various technologies into all spheres of social development. But to a greater extent, digital transformation is the key to development. Digital transformation is considered as the transformation of heterogeneous economic processes due to the introduction of new business models, strategies, systems, approaches and other tools due to the use of digital technologies. The use of digital technologies provides an opportunity to introduce new innovative, creative tools in various spheres of social development, as well as to increase the efficiency of the functioning of established processes. It is substantiated that the digitalization of regional economic systems occupies an important place in the development of regions, improving the quality of life of the population in all territories and increasing the level of economic security of the development of economic entities, the activation of international cooperation, etc. Digitization also plays an important role in ensuring the decentralization of power and the performance of functions that are delegated to localities. The main normative legal acts regarding the provision of processes of digital transformation of the regions of Ukraine have been studied. The positive consequences of the digital transformation of regional economic systems are singled out, which include: ensuring the speed of information transmission, its exchange, storage and processing; increasing the efficiency of management through the introduction of digital technologies; increasing the level of meeting the needs of consumers based on the timely determination of their requests; ensuring integration processes at different levels; facilitating access to services in the healthcare, education, and financial services system; overcoming corruption and increasing the transparency and efficiency of work of state and local authorities, etc.

Keywords: digitization, digital transformation, region, regional economic system, development.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасні тенденції суспільного розвитку неможливо представити без цифровізації. Розвиток цифрової економіки виступає одним із напрямів постіндустріального суспільства, у якому знання, інформація, креативність набувають нового сенсу та значення. Глобалізаційні процеси та швидкість їх поширення зумовлюють поштовх для інтелектуалізації, інноваційності та цифровізації економічних процесів. Цифровізація впливає на всі процеси в економічних системах, у тому числі на розвиток регіональних економічних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання цифровізації економічних процесів були висвітлені у працях закордонних науковців: Д. Боннета, П. Друкера, М. Кастельса, Б. Кінга, П. Крея, Р. Ліпсі, Н. Лейна, Л. Ляміна, А. Макафі, А. Мана, Д. Ніла, К. Скінера, Н. Стеблина, Е. Тоффлера, М. Уейда, Г. Уестермана, С. Хаузера, К. Шваба та ін.

Процеси цифровізації трансформації економічних процесів на рівні регіональних економічних систем досліджували такі науковці, як Є. Бородін, М. Бутко, О. Вишневський, М. Дубіна, Н. Іванова, Г. Карчева, А. Кваско, С. Коляденко, В. Ляшенко, О. Попело, С. Тульчинська, Л. Шендерівська та ін. [2; 6–9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Проте, враховуючі сучасні тенденції трансформації економічних процесів, вплив військових дій на території України, що зумовлює активізацію наукового пошуку у напрямі цифровізації регіональних економічних систем із урахуванням європейського напрямку розвитку України та її регіонів.

Формулювання цілей статті

Метою статті виступає аналіз особливостей процесів цифровізації регіонів України, дослідження світового досвіду цифровізації та напрямів його імплементації в сучасних умовах військових дій на території України із урахуванням специфіки розвитку регіональних економічних систем.

Виклад основного матеріалу

В цілому цифровізація розглядається як впровадження різноманітних технологій у всі сфери суспільного розвитку [6]. Але, більш важливим для розвитку є саме цифрова трансформація.

Цифрова трансформація – це трансформація різноманітних економічних процесів, завдяки впровадженню нових бізнес-моделей, стратегій, систем, підходів та інших інструментів за рахунок використання цифрових технологій. Застосування цифрових технологій дає можливість впроваджувати нові інноваційні, креативні інструменти у різноманітних сферах суспільного розвитку, а також підвищувати ефективність функціонування усталених процесів.

Кабінетом Міністрів України, від 17 січня 2018 р. № 67-р було ухвалено розпорядження «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки».

Також, затверджено план заходів щодо її реалізації, в якому було схвалено Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки. Згідно з цією концепцією «Цифровізація» – насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично забезпечує інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір.

У 2021 р. було ухвалено розпорядження «Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації» [5], основною метою якої виступає розроблення та впровадження заходів щодо розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей, підвищення рівня цифрової грамотності населення.

Цифровізація регіональних економічних систем займає важливе місце у розвитку регіонів, підвищенні якості життя населення на всіх територіях та підвищенні рівня економічної безпеки розвитку суб'єктів економіки, активізації міжнародного співробітництва тощо. Важливе місце цифровізація має і для забезпечення децентралізації владних повноважень та виконання функцій, що були делеговані на місця.

Важливим для здійснення цифрової трансформації стало прийняття Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [4]. Суть цього закону полягає в урегулюванні правових, організаційних та фінансових відносин щодо функціонування режиму «Дія Сіті» з метою активізації розвитку цифрової економіки та забезпечення сприятливих умов для цифрового бізнесу, розвитку цифрової інфраструктури та спеціалістів у цифровій сфері.

Основним органом державної влади, що впроваджує політику цифровізації в Україні, є Міністерство цифрової трансформації України. Цифровізація регіональних економічних систем входить до стратегії розвитку держави та її регіонів, виступає одним із напрямів реалізації Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС.

Україна виступає учасником Програми «Цифрова Європа», що передбачає фінансування та сприяння процесам цифрової трансформації до 2027 р. Загальний фонд цієї програми для всіх країн становить 7,5 млрд. Євро. Щодо участі України, то за умовами даної програми передбачено фінансування на рівні 6 млрд евро за напрямками: високопродуктивний комп'ютеринг, штучний інтелект, цифрові навички, використання цифрових технологій в економіці та суспільстві [1].

Також, про цифровізацію зазначається у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки [3]. В стратегії регіонального розвитку серед низки причин недостатнього рівня конкурентоспроможності регіонів зазначається «низький рівень цифровізації регіонів та цифрової обізнаності» [3]. Така констатація відбилась і на виокремлених пріоритетах регіонального розвитку до 2027 р., серед яких зазначається необхідність «підвищення якості та забезпечення доступності для населення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, незалежно від місця проживання, зокрема на засадах цифровізації» [3].

Із урахуванням зазначених аспектів у стратегії регіонального розвитку у подальшому досить багато уваги приділено цифровізації, а саме, про неї йдеться мова при:

- забезпеченні цифровізації системи надання послуг у сфері соціального захисту у завданнях напрямку розвитку соціальної інфраструктури;
- сприянні належному облаштуванню туристичних маршрутів та об'єктів туристичних відвідувань та їх цифровізації при забезпеченні завдань у напрямі розвитку внутрішнього туризму;
- створенні на кожному рівні системи управління цифровізацією освіти та підвищення рівня цифрової грамотності педагогічних працівників при забезпеченні досягнення завдань у напрямі розвитку загальної середньої освіти;
- забезпеченні введення нових цифрових професій та створення у вигляді пілотних проєктів коледжів з новими цифровими професіями при досягненні цілей розвитку професійної освіти;
- забезпеченні навчання цифрової грамотності педагогічних працівників та населення сільських територій при досягненні завдання у напрямі розвитку сільських територій [3].

А також виокремлена оперативна ціль «розвиток інфраструктури та цифрова трансформація регіонів», у якій розписано завдання та напрями їх досягнення щодо цифрової трансформації регіонів у сфері цифрових комунікацій та у сфері цифрової інфраструктури.

Таким чином, можна зазначити, що процеси цифровізації були досить широко представлені у стратегічних напрямках розвитку регіональних економічних систем до 2027 р.

В цілому, цифровізація економічних процесів дозволяє отримати позитивні результати для суб'єктів господарювання, оскільки цифровізація дозволяє:

- забезпечити швидкість передачі інформації, її обмін, зберігання та оброблення;
- підвищити ефективність управління за рахунок впровадження цифрових технологій у виробничі та управлінські процеси;
- розширити можливості таких процесів як збут, маркетинг, комунікації;
- знизити капіталовкладення у розвиток бізнесу;
- підвищити рівень забезпечення потреб споживачів за рахунок вчасного визначення їх запитів та їх задоволення;
- забезпечити інтеграційні процеси на різних рівнях.

Також цифровізація дає можливість підвищити якість соціального забезпечення, завдяки полегшенню доступу до отримання послуг в системах охорони здоров'я, освіти, фінансових послуг; подолати корупцію та підвищити прозорість та ефективність роботи державних та місцевих органів влади за рахунок впровадження електронного уряду, електронних реєстрів та регламентів тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, результати проведеного дослідження дають можливість зазначити, що в Україні створено сприятливе нормативно-правове поле для повномасштабної цифрової трансформації регіональних економічних систем. Цифрова трансформація регіонального розвитку дає можливість отримати суттєві позитивні екстерналії, оскільки вона забезпечує появу та впровадження нових управлінських підходів до регіонального економічного розвитку, підвищує якість життя на всіх територіях, рівень економічної безпеки, сприяє впровадженню інновацій, дає можливість зменшити витрати суб'єктів господарювання, сприяє зменшенню корупції та виступає фундаментом демократичного розвитку.

Для досягнення максимального ефекту від цифрової трансформації важливим є взаємодія господарюючих суб'єктів, домогосподарств, державних та регіональних органів влади. Така взаємодія та загальні інтереси щодо активізації процесів цифрової трансформації підвищує конкурентоспроможність регіонів та забезпечує отримання синергетичного ефекту для розвитку територій.

Подальших досліджень у площині цифровізації регіональних економічних систем вимагають питання поширення цифрової культури серед всіх категорій населення для забезпечення підвищення якості життя населення.

Література

1. Shaping Europe's digital future. The Digital Europe Programme. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme> (дата звернення: 17.02.2023).
2. Дергалюк М.О., Тульчинська С.О. Організаційно-економічне забезпечення потенціалоформуючого простору регіонів в умовах цифровізації. Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал. 2022. № 4(32). С. 186–193.
3. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 695 від 5 серпня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
4. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України. № 1667-IX від 15.07.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 17.03.2023).
5. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України № 167-р, від 3.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.03.2023).

6. Самойлович А. Організаційно-економічне забезпечення надання цифрових послуг: європейський досвід. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2022. № 4 (32). С. 79–86. <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/277011/271826>
7. Тульчинська С. О. Цифровізація як фактор розвитку регіональних економічних систем в умовах становлення постіндустріального суспільства. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 6. С. 13–17.
8. Хаустова М.Г. Державна політика в умовах цифровізації суспільства. Міжнародний досвід реалізації програм та стратегії цифровізації. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. Вип. 2. С. 209–216. <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261881/258267>
9. Цифровізація – один з головних пріоритетів держстратегії регіонального розвитку. Асоціація міст України. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/cyfrovizaciya-odyn-zgolovnyh-priorytetiv-derzhstrategiyi-regionalnogo-rozvytku>.

References

1. Shaping Europe's digital future. The Digital Europe Programme. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme> (data zvernennia: 17.02.2023).
2. Derhaliuk M.O., Tulchynska S.O. Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia potentsialoformuiuchoho prostoru rehioniv v umovakh tsyfrovizatsii. Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia: naukovyi zhurnal. 2022. № 4(32). S. 186–193.
3. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 695 vid 5 serpnia 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 03.03.2023).
4. Pro stymuliuvannia rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini : Zakon Ukrainy. № 1667-ІKh vid 15.07.2021 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (data zvernennia: 17.03.2023).
5. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovyykh kompetentnosti ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yii realizatsii : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 167-r, vid 3.03.2021 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (data zvernennia: 21.03.2023).
6. Samoilyovych A. Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia nadannia tsyfrovyykh posluh: yevropeyskyi dosvid. Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia. 2022. № 4 (32). S. 79–86. <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/277011/271826>
7. Tulchynska S. O. Tsyfrovizatsiia yak faktor rozvytku rehionalnykh ekonomichnykh system v umovakh stanovlennia postindustrialnoho suspilstva. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2023. № 6. S. 13–17.
8. Khaustova M.H. Derzhavna polityka v umovakh tsyfrovizatsii suspilstva. Mizhnarodnyi dosvid realizatsii proqram ta stratehii tsyfrovizatsii. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. 2022. Vyp. 2. S. 209–216. <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261881/258267>
9. Tsyfrovizatsiia – odyn z holovnykh priorytetiv derzhstratehii rehionalnoho rozvytku. Asotsiatsiia mist Ukrainy. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/cyfrovizaciya-odyn-zgolovnyh-priorytetiv-derzhstrategiyi-regionalnogo-rozvytku>.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-27>

УДК 330

Світлана КОВАЛЬ

Національний університет «Львівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0003-0923-2986>

e-mail: svitlana.koval.mnmem.2022@lpnu.ua

Юлія МИРОШ

Національний університет «Львівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0003-0730-638X>

e-mail: yuliia.myrosh.mmeoa.2022@lpnu.ua

Ігор ГРИБИК

Національний університет «Львівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0002-8726-509X>

e-mail: ihor.i.grybyk@lpnu.ua

АНАЛІЗ ЗМІН ПОТРЕБ СПОЖИВАЧІВ РУХОМОГО ЗВ'ЯЗКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогодні в Україну прийшли складні часи: війна, та все, що вона несе, руйнує так звичне для багатьох життя. Із втратою спокою, населення країни більше не в змозі заповнювати щаблі базових потреб, про які писав Абрагам Маслоу: відсутнє відчуття безпеки, втрата житла (постійного місця проживання), відключення електроенергії, а з тим і мобільного зв'язку.

Дослідження якості отриманих послуг рухомого зв'язку, зміни потреб його споживачів є важливим на сьогоднішній час, адже перебудова необхідностей вимагає модифікацій способу їх задоволення. Відтак основна мета мобільних операторів – якомога краще задовольнити першочергові потреби споживачів мобільного зв'язку, підтримати дух народу за допомогою якомога кращого заповнення проставлених «пробілів».

Отож, провівши анкетування цього року та 2021 року ми зможемо краще зрозуміти, які є сьогодні потреби у споживачів мобільного зв'язку, та спробуємо знайти шляхи до їх забезпечення.

Ключові слова: воєнний стан, зміна потреб, рухомий (мобільний) зв'язок, аналіз якості, оператори мобільного зв'язку, фактори впливу, анкетування.

Svitlana KOVAL, Yuliia MYROSH, Ihor HRYBYK

Lviv Polytechnic National University

ANALYSIS OF CHANGES IN THE NEEDS OF MOBILE COMMUNICATION CONSUMERS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

During the war in Ukraine, the need for means of communication and communication became unjustified (the ability to communicate with relatives, connect the emergency response service, etc.), therefore, there is a need to remove bottlenecks in the services of mobile operators, which manifested themselves by special characteristics. and equations of these manifestations in order to satisfy the primary needs of the population, actualized in the conditions of war, as much as possible.

Today, difficult times have come to Ukraine: the war, and everything that it brings, destroys the life so familiar to many. With the loss of peace, the country's population is no longer able to fulfill the levels of basic needs that Abraham Maslow wrote about: lack of a sense of security, loss of housing (permanent residence), power outages, and with it mobile communication.

The study of the quality of received mobile communication services, changes in the needs of its consumers is important today, because the restructuring of needs requires modifications in the way they are met. Therefore, the main goal of mobile operators is to satisfy the primary needs of mobile users as best as possible, to support the spirit of the people by filling the "gaps" as best as possible.

So, by conducting a survey this year and in 2021, we will be able to better understand the needs of mobile users today and try to find ways to meet them.

Keywords: martial law, changing needs, mobile (mobile) communication, quality analysis, mobile communication operators, influencing factors, questionnaires.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У воєнний час в Україні потреба у засобах комунікації та зв'язку стала неабияк гострою (можливість поспілкуватися із рідними, викликати службу екстреного реагування тощо), відтак є необхідність у виявленні вузьких місць в послугах операторів мобільного зв'язку, які проявились за згаданих обставин та нівелюванні цих проявів, щоб по мірі можливого максимально задовольнити актуалізовані в умовах війни первинні потреби населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Зміни в Україні після оголошення воєнного стану досліджували такі науковці: Т. В. Обіход, О. М. Бородіна (в сфері економіки) [1], О. Панухник (в бізнесі) [2], О.О. Ханюков, О.В. Смольянова (в сфері освіти) [3], Н. Барвінок (в сфері туризму) [4] тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Щодо змін в сфері рухомого зв'язку викликаних воєнним станом, то досліджень не спостерігалось. І. І. Грибик, С. О. Коваль, Ю. Я. Мирош (автори цієї статті) проводили дослідження аналізу якості надання послуг операторів мобільного зв'язку в мирний час [5], відтак оновлення даних з аналізу якості сервісу операторів та потреб споживачів в даній галузі є неабияк актуальними на сьогоднішній день.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначити наскільки змінились потреби споживачів мобільного зв'язку за час переходу від мирного життя до воєнного стану та запропонувати можливі вдосконалення за згаданих умов.

Матеріал і методи дослідження

Для досягнення мети статті були використані такі методи: теоретичного узагальнення – для вивчення наукових та інтернет-джерел із застосуванням елементів аналізу, синтезу, порівняння і систематизації (вивчення та аналіз підходів до трактування понятійно-категорійного апарату; дослідження теоретичних та прикладних аспектів потреб споживачів в сфері рухомого зв'язку); метод анкетування (для збору інформації про потреби споживачів та аналізу якості надання послуг операторами мобільного зв'язку); методи статистики (для оброблення, групування і аналізування статистичних даних соціологічного опитування; зведення та аналізування відповідей респондентів); метод розрахунку χ^2 -критерію тесту (для підтвердження гіпотези про відмінність у відповідях для двох досліджень); метод логічного узагальнення і системного підходу (для формування висновків та рекомендацій); прийоми графічного та табличного відображення даних (для наочного подання результатів дослідження).

Виклад основного матеріалу

Потреби людства є складною, багатогранною і суперечливою темою, яка дала початок великій кількості досліджень, зокрема у таких сферах наук як соціологія, психологія та економіка. Кожна людина має власні потреби, для всіх вони визначаються різними і неповторними речами. Природу та складові потреб досліджували такі вчені, як А. Маслоу (теорія ієрархії потреб), К. Альфред (теорія потреб існування, зв'язку і зростання), Д. Мак-Клелланд (теорія набутих потреб) та інші [6].

Теорія Абрахама Маслоу, її значення є основою для інтерпретації в сучасні умови потреб різних галузей, станів: економіки, політики тощо, – досліджувалась багатьма сучасними науковцями, серед яких В. М. Заплатинський [7], В. О. Матвеев [8], А. О. Литвиненко, О. Ю. Тимошенко, Є. С. Шевченко [9], О. П. Дем'янчук [10] та ін. .

Суть теорії за А. Маслоу полягає в тому, що є п'ять рівнів потреб:

- фізіологічні – потреба в їжі та воді;
- безпекові – потреба в безпеці та стабільності;
- соціальні – потреба в приналежності та соціальному статусі;
- особистісні – потреба в самовираженні та самореалізації;
- потреби в пізнанні – потреба в знаннях та розумінні [11].

Комунікації, а саме рухомий зв'язок й інтернет, еволюціонують в піраміді потреб, якщо спочатку їх можна було віднести до особистісних згодом перейшли у соціальні, а з початком воєнного стану стали безпековими потребами людей.

Потреби людей є ключовим фактором, який визначає їхню поведінку споживання. У своїх дослідженнях, багато економістів вивчають взаємозв'язок між потребами людини та її рівнем доходів, проте Дж. Гальбрейт зазначає, що на споживчу поведінку впливає не тільки дохід, а й культурні та історичні чинники [12].

Сьогодні спектр потреб є більш наповненим ніж 50 чи 20 років тому, наприклад, до базових можна вже додати необхідність у мобільному зв'язку та інтернеті без яких не можливо забезпечити наявні рівні потреб. Таким чином, організації, що надають ці послуги і хочуть бути лідерами в цій галузі, повинні досліджувати задоволеність споживачів у тих чи інших перевагах, виявляти нові методи удосконалення, підлаштовуватись під зміни запитів і т. д.

Важливо пам'ятати, що потреби людства є динамічними та мають властивість змінюватися. Наприклад, в період кризи люди матимуть інші пріоритети щодо своїх потреб, теж стосується і збройних конфліктів.

Військовий конфлікт – це не тільки бойові дії та втрати, але й великий вплив на повсякденне життя людей, що призводить до зміни способу життя та адаптації до нових реалій. У таких умовах часто змінюються потреби та переваги людей для забезпечення виживання. Однією зі змін, що можна спостерігати в таких складних умовах, є зміна пріоритетів у розумінні того, що є необхідним для життя. Наприклад, під час військових дій люди можуть більше уваги приділяти безпеці та захисту на противагу комфорту та розвагам, збільшити запаси продуктів першої необхідності, але зменшити кількість закупівель товарів і послуг, які не є необхідними для виживання.

Також в період воєнного стану збільшується значимість сім'ї та близьких людей, люди більше прагнуть підтримки та допомоги від своїх рідних. Таким чином, прослідковується зростання популярності послуг та продуктів, які допомагають зберегти зв'язки з родичами. Тож послуги мобільного зв'язку можна віднести вже до базових потреб людини.

Аналіз змін потреб споживачів мобільного зв'язку на заході України відбулося на основі двох соціологічних досліджень (анкетувань), перше проводилося з листопада 2021 року по березень 2022 року [5], друге – в лютому-березні 2023 року. Обидві анкети мають однакові запитання, проте в оновленому опитуванні було добавлено ще ряд питань. Отримавши результати обох досліджень, щодо аналізу якості рухомого зв'язку було висунуто гіпотезу, що надані відповіді респондентів за рік різняться. Щоб підтвердити або спростувати це твердження було обраховано хі-квадрат тест для однакових питань двох анкетувань, цей обрахунок покаже доцільність аналізування змін потреб і факторів якості і впливу на вибір споживачів мобільного зв'язку.

Щодо першого опитування проведеного авторами, то у ньому взяло участь 164 респонденти. Учасниками другого дослідження стало 183 людини, проте анкетування проводилося тільки на заході України, тому було відсіяно мешканців інших регіонів України, тож до порівняння авторами було оброблено результати 164 респондентів.

Даний розрахунок проводився в програмі Excel завдяки вбудованій функції CHITEST, яка повертає значення із розподілу хі-квадрат (χ^2) для статистики і до відповідних ступенів вільності. Цей тест переважно застосовують, щоб визначити або перевірити гіпотетичні результати експерименту [13].

Хі-квадрат тест спочатку обчислює статистику χ^2 за формулою:

$$\chi^2 = \sum \frac{(f_o - f_e)^2}{f_e}, \quad (1)$$

де значення f_o є набором спостережуваних частот;

значення f_e є генерацією набору очікуваних частот [14].

Статистика χ^2 -квадрат показує, те наскільки отримані дані відповідають нульовій гіпотезі.

Це означає, що функція CHITEST обраховує ймовірність того, що обраховане статистичне χ^2 , настільки ж велике, що і значення обчислене за формулою 1, могло б з'явитися випадково при припущенні незалежності.

Питання анкет, відповіді респондентів та результати хі-квадрат тесту наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Результати хі-квадрат тесту та динаміка даних за період проведених досліджень

Питання	Варіанти відповідей	Кількість відповідей 1 опитування	Відсоток відповідей 1 опитування, %	Кількість відповідей 2 опитування	Відсоток відповідей 2 опитування, %	χ^2 -квадрат тест	Абсолютне відхилення	Відносне відхилення, %
2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ваш вік	менше 16 років	4	2,4	0	0	-	-4	-2,4
	16-20 років*	74	45,1	28	17,1		-46	-28
	21-35 років*	38	23,2	92	56,1		54	32,9
	36-50 років	34	20,7	30	18,3		-4	-2,4
	більше 50 років	14	8,6	14	8,5		0	-0,1
Ваша стать	Чоловіча	50	30,5	74	45,1	-	24	14,6
	Жіноча	114	69,5	90	54,9		-24	-14,6
Чи користується Ви мобільним зв'язком?	так	164	100	164	100	1	0	0
	ні	0	0	0	0		0	0
Якому оператору мобільного зв'язку Ви надаєте перевагу?	Київстар	126	76,8	118	72	0,20037792	-8	-4,8
	Lifecell	34	20,7	44	26,8		10	6,1
	Vodafone	44	26,8	40	24,4		-4	-2,4
Послуги якого оператора мобільного зв'язку є для Вас вигіднішим?	Київстар	94	57,3	106	64,6	0,05952243	12	7,3
	Lifecell	36	22	34	20,7		-2	-1,3
	Vodafone	34	20,7	24	14,6		-10	-6,1
Чому саме Ви надали перевагу цьому мобільному оператору?	Цінова політика	62	37,8	62	37,8	0,55709271	0	0
	Тарифні плани	88	53,7	92	56,1		4	2,4
	Бонусна система	20	12,2	20	12,2		0	0
	Покриття	60	36,6	74	45,1		14	8,5
	Інше	20	12,2	22	13,4		2	1,2

2	3	4	5	6	7	8	9	10
Чи задоволені Ви тарифними планами запропонованим і Вашим мобільним оператором?	так	120	73,2	120	73,2	1	0	0
	ні	44	26,8	44	26,8		0	0
Чи влаштовує Вас цінова політика Вашого оператора мобільного зв'язку?	так	104	63,4	86	52,4	0,0048856 48	-18	-11
	ні	60	36,6	78	47,6		18	11
Який аспект тарифного плану є для Вас найважливішим?	Кількість хвилин на дзвінки на інші телефонні оператори	88	53,7	82	50	0,0360721	-6	-3,7
	Кількість SMS	2	1,2	10	6,1		8	4,9
	Кількість Мб інтернету	116	70,7	134	81,7		18	11
	Безкоштовний доступ до соціальних мереж та ігор	28	17,1	32	19,5		4	2,4
	Вартість тарифного плану	110	67,1	106	64,6		-4	-2,5
	Бонусна програма	12	7,3	18	11		6	3,7
	Інше	0	0	0	0		0	0
Що б Ви хотіли удосконалити у наборі послуг та процесі їх надання, Вашого оператора мобільного зв'язку?	Зменшити ціну	104	63,4	106	64,6	0,3651394	2	1,2
	Додати кількість Мб	62	37,8	52	31,7		-10	-6,1
	Збільшити кількість SMS	6	3,7	4	2,4		-2	-1,3
	Добре налагоджений зворотній зв'язок	32	19,5	28	17,1		-4	-2,4
	Збільшити кількість хвилин на дзвінки на інші телефонні номери інших операторів	52	31,7	46	28		-6	-3,7
	Покриття	74	45,1	70	42,7		-4	-2,4
інше	4	2,4	8	4,8	4	2,4		

* первинне і вторинне дослідження в переважній більшості проводилися в університеті, серед студентів, за часовий проміжок між анкетуваннями, частина респондентів перейшла в наступну вікову групу, тому при аналізі даних не враховувались зміни у вікових категоріях опитаних.

Отже, виходячи із даних табл. 1 видно, що відповіді респондентів в першому та другому випадку дещо різняться. Порахувавши хі-квадрат тести для питань дотичних якості мобільного зв'язку, ми отримали підтвердження попередньо висунутої гіпотези, що отримані дані двох досліджень відрізняються, оскільки результати тестів (окрім двох питань) є значно нижчими за одиниця або наближаються до нуля.

Із даних табл. 1 бачимо, що всі опитані користуються мобільним зв'язком, однак бачимо, що скоротилась кількість клієнтів Київстару (-8 осіб або -4,8%) та Vodafone (-4 або -2,4%), водночас Lifecell має прибуток у споживачах на 10 осіб (+6,1%). Також можемо спостерігати, що на 12 осіб більше вважають, що послуги оператора Київстар є вигіднішими, ніж Lifecell (-2 особи) та Vodafone (-10 осіб). Окрім того, бачимо, що сьогодні споживачі мобільного зв'язку більше звертають увагу на оптимальність тарифного плану та на покриття, проте біллу все ще залишається ціна. Що цікаво, кількість задоволених та незадоволених наявними тарифними планами користувачів не змінилась та становить 73,2% та 26,8% відповідно. Бачимо також, що чисельність користувачів мобільного зв'язку, що незадоволені ціною політикою зросла на 18 осіб (+11%). Щодо потреб споживачів, то з результатів дослідження випливає, що менше уваги звертається на кількість хвилин, і вартість тарифного плану, а кількість SMS, Мб інтернету, безкоштовний доступ до соціальних мереж та ігор, бонусна система є більш важливими. Що стосується вдосконалень, то більшість респондентів виступає за зниження ціни.

Головним доповненням оновленого соціологічного дослідження, стало більш глибоке вивчення проблеми якості покриття операторів рухомого зв'язку. Для цього було додано два питання, які стосувалися рівня задоволення споживачів покриттям за нормальних умов та при відсутності електроенергії, результати наведено в рис. 1-2.

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи задовольняє Вас покриття вашого оператора мобільного зв'язку?»

Розподіл відповідей питання «Чи задовольняє Вас покриття вашого оператора мобільного зв'язку?» (див. рис.1) показує, що загалом, покриття операторів мобільного зв'язку задовольняє більшість користувачів, а саме:

- 45,10% респондентів повністю задоволені, з них 18 осіб отримують послуги оператора Vodafone, 50 – Київстар та 24 – Lifecell;
- 51,20% – частково задоволені, з них 22 користувача послуг Vodafone, 62 – Київстар та 20 – Lifecell;
- 3,70% опитаних є не задоволені покриттям, всі вони є користувачами послуг оператора Київстар.

Даний розподіл може бути пов'язаний з рядом причин, такими як погана якість сигналу в деяких районах або слабка швидкість передачі мобільних даних. Якщо оператори рухомого зв'язку бажають збільшити рівень задоволеності своїх клієнтів, вони повинні покращити свої послуги у даних аспектах.

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи задовольняє Вас покриття вашого оператора мобільного зв'язку за умови відсутності електроенергії?»

Розподіл результатів для питання «Чи задовольняє Вас покриття вашого оператора мобільного зв'язку при умові відсутності електроенергії?» (див. рис. 2) показує, що за умови відсутності електроенергії значно менша кількість респондентів, а саме:

- 14,60%, є задоволені покриттям, з них 4 особи отримують послуги оператора Vodafone, 14 – Київстар та 14 – Lifecell;

- в той час як більшість опитаних частково задоволена – 46,40%: 26 користувачів послуг Vodafone, 50 – Київстар та 20 – Lifecell;
- значна кількість не задоволена якістю покриття їх операторів – 39%: 10 клієнтів Vodafone, 54 – Київстар та 10 – Lifecell.

Цей розподіл пов'язаний з тим, що в таких умовах може бути менша кількість базових станцій, які забезпечують рухомий зв'язок, їх живлення є менш ефективним та не покриває потреби всіх споживачів. Оператори мобільного зв'язку повинні спрямувати свої зусилля на розвиток ефективніших систем живлення базових станцій та вдосконалення технічного обладнання, для забезпечення максимально можливого рівня покриття в умовах відсутності електроенергії.

Щоб відобразити зміну впливу факторів якості послуг мобільного зв'язку на вибір споживачів, було проставлено коефіцієнти вагомості для основних параметрів на основі результатів обох соціологічних досліджень і прораховано абсолютне відхилення, все вище перераховане продемонстровано у табл. 2.

Таблиця 2

Коефіцієнти вагомостей параметрів якості мобільного зв'язку

Назва параметру	Коефіцієнт вагомості на момент 1 опитування	Коефіцієнт вагомості на момент 2 опитування	Абсолютне відхилення
Кількість хвилин на дзвінки на інші телефонні оператори	0,15	0,11	-0,04
Кількість SMS	0,05	0,05	0
Кількість Мб інтернету	0,2	0,2	0
Безкоштовний доступ до соціальних мереж та ігор	0,12	0,13	0,01
Цінова політика	0,17	0,1	-0,07
Бонусна програма	0,07	0,08	0,01
Покриття	0,15	0,3	0,15
Зворотній зв'язок	0,09	0,03	-0,06
Разом	1	1	-

Із результатів розрахунків табл. 2 спостерігаємо, що за досліджуваній період споживачі визначають більшу потребу саме у хорошому покритті (індекс значно зріс у порівнянні із попереднім значенням й окрім того він є найбільш значним ніж решта параметрів), бонусній програмі та безкоштовному доступі до соціальних мереж та ігор. Щодо кількості SMS та Мб інтернету, то їх визначність залишилась на тому ж рівні, що була раніше. Що стосується кількості хвилин на дзвінки на інші телефонні оператори, якісного зворотного зв'язку та цінової політики, то їх значимість стала меншою ніж раніше.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Умови воєнного стану в країні суттєво змінюють потреби людей та впливають на їхнє життя. Найбільшими змінами є ризик для безпеки, обмежені можливості, щодо доступу до ресурсів та послуг і звичайно, психологічні труднощі, які пов'язані зі стресом та травматичними ситуаціями. Люди шукають підтримки, тому послуги мобільного зв'язку можна віднести вже до базових потреб людства.

Щоб порівняти якість надання послуг операторами рухомого зв'язку та визначити зміну потреб споживачів в умовах мирного часу та під час збройного конфлікту на заході України, авторами було проведено повторне соціологічне дослідження з невеликим доповненням (два додаткових питання), щоб проаналізувати наскільки змінились результати.

Здійснивши розрахунок хі-квадрат тесту для результатів двох опитувань, було підтверджено висунуту гіпотезу, що є певні зміни в факторах, які впливають на вибір споживача. Менше уваги приділяється кількості хвилин, і вартості тарифного плану, а кількість SMS, Мб інтернету, безкоштовний доступ до соціальних мереж та ігор, бонусна система стали більш важливими для опитаних респондентів.

Окремо варто акцентувати увагу на параметрі, який має найбільший коефіцієнт вагомості при повторному дослідженні, а саме ним стало покриття, яке в реаліях сьогодення є важливим аспектом. Як показали результати анкетування, що абсолютну кількість респондентів на заході України є або задоволеними, або частково задоволеними якістю покриття загалом, проте за умов відсутності електроенергії, показники діаметрально змінюються. Виходячи із результатів опитування, найбільш незадоволені якістю покриття у період відсутності електроенергії є користувачі Київстар. Скоріш за все, це пов'язано із тим, що в нормальних умовах, покриття даного оператора є на високому рівні до якого звикли клієнти, проте при відключеннях електроенергії цей рівень значно падає.

Отже, для того, щоб гарантувати максимальний рівень задоволеності своїх клієнтів, оператори мобільного зв'язку повинні забезпечити якісне покриття за будь-яких умов, зокрема у відсутність електроенергії. Для цього можна використовувати ряд технологій, такі як сонячні батареї та генератори, як звичайні, так і на біопаливі, щоб забезпечити живлення для станцій покриття та іншого обладнання.

Окрім того, оператори рухомого зв'язку повинні досліджувати причини незадоволення своїх споживачів, розуміти їх та робити все можливе, для вирішення. Якщо проблеми виникають через низький рівень сигналу, то варто встановити додаткові базові станції, щоб забезпечити більш якісне покриття.

Література

1. Обіход Т.В. Трансформація економіки України після війни / Т.В. Обіход, О.М. Бородіна // Трансформаційні процеси в умовах війни та післявоєнного періоду. – 2022. – № 29.
2. Панухник О. В. Війна та український бізнес / О.В. Панухник // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції "Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах". – 2022. – С. 32–34.
3. Ханюков О.О. Перешкоди ефективного проведення дистанційного навчання студентів-медиків під час війни в Україні / О.О. Ханюков, О.В. Смольянова. – 2022. – С. 102–104.
4. Барвінок Н. Вплив глобальних безпекових факторів на розвиток міжнародного туризму в Україні / Н. Барвінок // *Věda a perspektivy*. – 2022. – № 4 (11). URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4\(11\)-139-151](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4(11)-139-151).
5. Грибик І. І. Аналіз якості надання послуг операторами рухомого зв'язку / І. І. Грибик, С. О. Коваль, Ю. Я. Мирош // *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*. – 2022. – № 4 (22). – URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-132-144](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-132-144).
6. Бутенко Д.С. Теорії мотивації: практичний аспект. – 2020.
7. Запатинський В.М. Безпека в структурі потреб людини за А. Маслоу. – 2010.
8. Матвеев В.О. Філософські основи концепції самоактуалізації особистості А. Маслоу – засновника гуманістичної психології / В.О. Матвеев // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Теорія культури і філософія науки"*. – 2013. – С. 1057.
9. Литвиненко А.О. Трансформація мотиваційної моделі Маслоу в умовах економічної кризи / А.О. Литвиненко, О.Ю. Тимошенко, Є.С. Шевченко // *Економіка та держава*. – 2021. – № 9. – С. 112–118. – DOI: [10.32702/2306-6806.2021.9.112](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.9.112).
10. Дем'янчук О. Піраміда Маслоу як методологія пояснення політичної участі. – 2012.
11. Maslow A. A theory of human motivation. *Psychological Review*. 1943. №50. P. 370-396.
12. Galbraith J. K., Vickers D. *The essential Galbraith*. Houghton Mifflin Harcourt. 2002.
13. CHITEST (функція CHITEST) – Підтримка від Microsoft. URL: <https://support.microsoft.com/uk-ua/office/chitest-%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F-chitest-981ff871-b694-4134-848e-38ec704577ac>.
14. Моцний Ф.В. Статистичні розподіли хі-квадрат, Стюдента, Фішера–Снедекора та їх застосування / Ф.В. Моцний // *Статистика України*. – 2018. – №. 1. – С. 16–23. URL: [https://doi.org/10.31767/su.1\(80\).2018.01.02](https://doi.org/10.31767/su.1(80).2018.01.02).

References

1. Obikhod T.V., Borodina O.M. (2022). Transformation of the Ukrainian economy after the war. In: Transformational processes in conditions of war and post-war period. 2022; (29).
2. Panukhnyk O.V. (2022). War and Ukrainian business. In: Materials of the 8th International Scientific and Practical Conference "Formation of the Mechanism for Strengthening the Competitive Positions of National Economic Systems in Global, Regional, and Local Dimensions". 2022; pp. 32-34.
3. Khaniukov O.O., Smolianova O.V. (2022). Obstacles to the effective implementation of distance learning for medical students during the war in Ukraine. 2022; pp. 102-104.
4. Barvinko N. (2022). The impact of global security factors on the development of international tourism in Ukraine. In: *Věda a perspektivy*. 2022; (4) (11). URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4\(11\)-139-151](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4(11)-139-151).
5. Hrybyk I.I., Koval S.O., Myrosh Yu.Ya. (2022). Analysis of the quality of services provided by mobile network operators. In: *Scientific Perspectives (Naukovi perspektivi)*. 2022; (4) (22). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-132-144](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-132-144).
6. Butenko D.S. (2020). Theories of motivation: a practical aspect. 2020.
7. Zapatinskii V.M. (2010). Security in the structure of human needs according to A. Maslow. 2010.
8. Matveev V.O. (2013). Philosophical foundations of the concept of self-actualization of personality by A. Maslow - the founder of humanistic psychology. In: *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Theory of Culture and Philosophy of Science"*. 2013; pp. 1057.
9. Lytvynenko A.O., Timoshenko O.Yu., Shevchenko Ye.S. (2021). Transformation of Maslow's motivational model in conditions of an economic crisis. In: *Economy and the State*. 2021; (9); pp. 112-118. DOI: [10.32702/2306-6806.2021.9.112](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.9.112).
10. Demianchuk O. (2012). Maslow's pyramid as a methodology for explaining political participation. 2012.
11. Maslow A. (1943). A theory of human motivation. In: *Psychological Review*. 1943; (50); pp. 370-396.
12. Galbraith J.K., Vickers D. (2002). *The essential Galbraith*. Houghton Mifflin Harcourt. 2002.
13. CHITEST (CHITEST function) - Support from Microsoft. URL: <https://support.microsoft.com/en-us/office/chitest-function-chitest-981ff871-b694-4134-848e-38ec704577ac>.
14. Motsnyi F.V. (2018). Chi-square, Student's t, Fisher-Snedecor distributions and their applications. In: *Statistics of Ukraine*. 2018; (1); pp. 16-23. URL: [https://doi.org/10.31767/su.1\(80\).2018.01.02](https://doi.org/10.31767/su.1(80).2018.01.02).

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-28>

УДК: 311.4

Вікторія ГРИЦУН

Державна служба статистики
<https://orcid.org/0000-0001-7747-9345>
123vk@ukr.net

СТАТИСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ

Сучасна комплексна економічна статистика являє собою набір економіко-статистичних даних, які відображають послідовну і цілісну картину економічної діяльності для політичних, комерційних та інших аналітичних цілей. При аналізі історичного аспекту виникнення та розвитку статистичної практики нами показано, що її зародження відбулося приблизно до того часу, коли виникла держава. Є відомості про елементарне рахунку (перепису) населення і земель, що проводилося кілька тисячоліть назад. З утворенням централізованої держави і особливо з її розвитком область застосування статистики значно розширилася.

Встановлено, що статистичне забезпечення ефективного розвитку підприємств України у масштабах окремої галузі цілком може бути реалізовано за даними офіційної статистики, а саме: статистичними спостереженнями за обсягами реалізованої промислової продукції і операційними витратами з реалізованої продукції. Наголошено на тому, що на сьогоднішній день обсяг і структуру даних, які представлено на офіційному сайті статистики України, вважаємо недостатніми для повноцінного інформаційного забезпечення процесів управління промисловими підприємствами.

Розглянуто підходи вчених до трактування ролі статистичних методів аналізу для успішного управління економікою. Перелічено основні математичні та статистичні методи і дано їх коротку характеристику. Встановлено, що в якості узагальнюючого показника ефективності і технологічного рівня підприємств досліджуваних галузей промисловості обрано показник рентабельності.

Побудова економіко-математичної моделі рентабельності продукції окремих галузей промисловості дозволило виявити виробничі резерви підвищення ефективності підприємств. Для машинобудування це зниження фондомісткості продукції за використаними фондами (амортизаційним відрахуванням). Для металургії це зниження матеріаломісткості і трудомісткості продукції. Для виробництва хімічної продукції – зниження матеріаломісткості. При виборі статистичних методів дослідження суспільно-економічних явищ необхідно враховувати їх взаємопов'язаність і взаємообумовленість. Виходячи з отриманих результатів, першочерговим завданням для розробки управлінських рішень з ефективного розвитку переробних підприємств повинно стати збільшення ступеня переробки сировини і матеріалів (з метою підвищення технологічного рівня продукції), підвищення продуктивності основних виробничих фондів і нарощування випуску продукції кінцевого споживання.

Ключові слова: управління економікою, статистичне дослідження, дисперсійний метод, моделювання рентабельності.

Viktoriia HRYTSUN

State Statistics Service of Ukraine

STATISTICAL SECURITY OF ECONOMIC MANAGEMENT

Modern integrated economic statistics is a set of economic and statistical data that reflect a consistent and holistic picture of economic activity for political, commercial and other analytical purposes. In analyzing the historical aspect of the emergence and development of statistical practice, we have shown that its origin occurred around the time when the state emerged. There is information about the elementary recount (census) of population and land, which was conducted several millennia ago. With the formation of a centralized state and especially with its development, the scope of statistics has expanded significantly.

It is established that the statistical support of effective development of enterprises of Ukraine in the scale of a particular industry can be realized according to official statistics, namely: statistical observations of the volume of sold industrial products and operating costs of sold products. It is emphasized that today the volume and structure of data presented on the official website of statistics of Ukraine, is considered insufficient for full information support of management processes of industrial enterprises.

The approaches of scholars to the interpretation of the role of statistical methods of analysis for successful economic management are considered. The basic mathematical and statistical methods are listed and their short characteristic is given. It is established that the profitability indicator is chosen as a general indicator of efficiency and technological level of enterprises of the studied industries.

Construction of the economic and mathematical model of profitability of products of separate industries made it possible to reveal production reserves to increase the efficiency of the enterprises. For mechanical engineering it means reducing the capital intensity of products used funds (depreciation). For metallurgy it means a reduction in material and labor intensity of products. For the production of chemical products it is reducing material consumption.

When choosing statistical methods for studying socio-economic phenomena, it is necessary to take into account their interconnectedness and interdependence. Based on the results, the priority for the development of management decisions for the effective development of processing enterprises should be to increase the degree of processing of raw materials (to increase the technological level of production), increase productivity of fixed assets and increase final consumption.

Keywords: economics management, statistical research, dispersion method, profitability modeling.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Для визначення місця України на міжнародній арені важливим є статистичне забезпечення управління економікою та розроблення науково-обґрунтованої системи статистичних показників, з'являючих з міжнародною статистичною інформацією. Тому пріоритетними напрямками державної політики у сфері

економіки є запровадження статистичних процедур на основі методології, класифікацій та реєстрів, гармонізованих зі стандартами ЄС і міжнародними стандартами [1, с. 160].

Комплексна економічна статистика являє собою набір економіко-статистичних даних, які відображають послідовну і цілісну картину економічної діяльності для політичних, комерційних та інших аналітичних цілей. Інтеграція економічної статистики означає використання загальних понять, визначень, методів оцінки та джерел даних для узгодження статистик. У сьогоденному глобальному контексті у людей, які користуються послугами статистичних служб, виникає попит на збільшення обсягу і підвищення якості статистики, і статистичні служби повинні відігравати активну роль у задоволенні зростаючих потреб користувачів в комплексних економічних даних. Використання статистичних методів дає можливість перевести обґрунтування управлінських рішень у площину точного кількісного відображення з врахуванням якісного змісту явищ і процесів, на основі реального інформаційного забезпечення розрахунків відповідно до потреб управління.

Аналіз досліджень та публікацій

Дослідження можливостей використання статистичного забезпечення управління економіки розглянуто в працях О. Амоші, В. Вишневецького, В. Вікрі, С. Герасименка, А. Головача, Р. Даймонда, А. Єріної, Д. Журавського.

Виклад основного матеріалу

Зародження статистичної практики відбулося приблизно в той час, коли виникла держава. Є відомості про елементарний перелік населення і земель, що проводився кілька тисячоліть назад. З утворенням централізованої держави і особливо з її розвитком, область застосування статистики значно розширилася, а перепис населення стали проводитися регулярно. Виникли елементарні форми статистичного обліку і в інших галузях суспільного та економічного життя. Статистика розвивалася і вдосконалювалася в напрямку більш повного відображення соціально-економічних і науково-технічних процесів і явищ, що відбуваються в народному господарстві, статистична інформація стала базою для прийняття місцевими органами влади управлінських рішень.

Методологічні основи статистичного аналізу взаємозв'язку суспільно-економічних явищ і процесів, зокрема економічного зростання та матеріального добробуту, формуються на підставі наявної статистичної методології та відповідної системи показників. Сьогодні статистичний аналіз взаємозв'язку суспільно-економічних явищ і процесів потребує впровадження найкращого практичного досвіду, зокрема сучасної науково-обґрунтованої методології та системи статистичних показників. Це актуалізує дослідження можливостей статистичних методів з метою вдосконалення вивчення взаємозв'язку суспільно-економічних явищ і процесів.

За роки реформування Державна статистика збагатилася перспективними напрямками: була запроваджена система національних рахунків, покладено початок міжнародного порівняння валового внутрішнього продукту, великі зміни відбулися в статистиці загальнодержавних фінансів, відбувся перехід на інтегровані форми статистичної звітності, створена статистика підприємств, проведено удосконалення системи показників, що характеризують рівень життя населення, розширено використання економічних і статистичних методів розрахунку окремих агрегованих показників для оцінки – тіньового сектору економіки, обсягів продукції, виробленої індивідуальними підприємцями та інших видів діяльності. Була створена статистика цін, і став розраховуватися Індекс споживчих цін, що є одним з найважливіших показників, характеризують інфляційні процеси в країні [5, с. 93].

Таким чином, на підставі даних офіційної статистики розробляються стратегії економічного розвитку України в цілому.

Для визначення взаємозв'язків суспільно-економічних явищ і процесів, які обумовлюють тенденції розвитку економіки, провідну роль відіграють вибір статистичних методів для вивчення залежностей між показниками економічного зростання та матеріального добробуту населення, їх комплексне оцінювання та прогнозування. Сьогодні статистичні методи є популярним інструментом у системі економічного аналізу. Їх математична точність, конкретність, лаконічність, наукова обґрунтованість дозволяє зрозуміти причинно-наслідкову природу економічних процесів та створити керівнику вірогідну і реальну інформаційну основу для прийняття дієвого управлінського рішення.

В залежності від мети статистичного дослідження та характеру вихідних даних застосовують такі математичні та статистичні методи: 1) математичні методи кількісної характеристики взаємозв'язків: кореляційний і регресійний аналіз; дослідження операцій і теорія масового обслуговування; економічна кібернетика; класичні методи елементарної математики; імітаційне моделювання; функціонально-ієрархічні (прогнозні сценарії); методи структурної аналогії; метод експертних оцінок; 2) статистичні методи кількісної характеристики взаємозв'язків: дисперсійний аналіз; кореляційний аналіз; метод аналітичних групувань; рангова кореляція; комплексні статистичні коефіцієнти; статистичні рівняння залежностей; статистичні індекси; показники аналізу динаміки [6, с. 78].

Кожен з описаних методів має своє практичне призначення, що надає йому певну цінність та значимість у системі оцінки під час проведення економічного аналізу. Проте серед вітчизняних вчених є прибічники конкретних прийомів статистики, що всіляко їх рекомендують для максимального впровадження в аналітичні дослідження.

В. І. Колеснік зауважує, що одним з найефективніших способів статистико-математичної обробки даних дослідження є дисперсійний метод аналізу. Як і інші ймовірно-статистичні прийоми, він значно розширює можливості економістів в аналізі виробництва й підвищує рівень наукових досліджень. Схожі твердження робить А. Т. Опря, який у своїх наукових працях зазначає, що у сфері економічних досліджень цей ефективний статистико-математичний засіб повинен зайняти одне з провідних місць насамперед тому, що використання дисперсійного методу може мати як самостійне, так і допоміжне значення.

Ю. С. Цал-Цалко важливість дисперсійного методу в економічному аналізі розкриває через систему завдань, які він може вирішити. До таких вчений відносить: а) кількісне вимірювання сили впливу факторних ознак їх сполучень на результативну; б) визначення вірогідності впливу та його довірчих меж; в) аналіз окремих середніх та статистична оцінка їх різниці; г) оцінка вірогідності (об'єктивності) результатів досліджень, одержаних при використанні інших статистичних методів. О. Ю. Пшеничний стверджує, що використовуючи даний метод статистики у багатофакторному аналізі економічних явищ, можна отримати картину, яка показує вплив кожного часткового показника у різних умовах. При цьому застосування найрізноманітніших комбінацій факторів, що вивчаються, дає більш надійну основу для практичних рекомендацій, які залишаються придатними і при змінюваних умовах.

Як вказує А. С. Герасименко, при методично вірному застосуванні статистичного групування можна кількісно оцінити ступінь однорідності виділених груп, здійснювати вибір істотних групувальних ознак, удосконалювати методику визначення інтервальних різниць, що поглиблює розуміння природи економічних явищ та причин їх зміни.

При виборі статистичних методів дослідження суспільно-економічних явищ необхідно враховувати їх взаємопов'язаність і взаємообумовленість. Будь-яке явище є наслідком дії певної множини причин і є причиною інших явищ і процесів. Тому до статистичного вивчення взаємозв'язків економічних явищ та процесів потрібно підходити комплексно, спробувавши класифікувати широке коло методів, які дозволяють їх кількісно вимірювати. На думку О. Кулинича та Р. Кулинича, об'єктивну оцінку стану та розвитку суспільно-економічних явищ і процесів можна забезпечити тільки застосуванням правильно підібраних статистичних та математичних методів. Ці методи перестають бути предметом інтересу у практичній діяльності у тих випадках, коли немає впевненості, якою мірою їх можна застосувати для вирішення конкретних завдань. В умовах значного прогресу в технології збирання й опрацювання статистичних даних кваліфіковане застосування статистичних та математичних методів істотно гальмується якраз недостатнім знанням методів та їх можливостей в оцінці інформації [4, с. 416].

Кількісна сторона економічного явища, що є вирішальним параметром для використання статистичного прийому, проявляється у конкретному економічному показнику. Тому, якщо йдеться про порядок чи можливість застосування методу статистичної науки, слід чітко розуміти всю аналітичну природу розрахованого показника, критерії та вимоги до нього.

Для прикладу, метод кореляційних таблиць передбачає комбінаційний розподіл одиниць сукупності за двома кількісними ознаками. Така таблиця спряженості будується за типом шахової, тобто в підметі таблиці виділяються групи за факторною ознакою x , а в присудку таблиці – за результативною y . У клітинках таблиці на перетині x і y показується кількість випадків сумісної появи ознак кожного значення x з відповідним значенням y . Висновок про наявність і напрямок зв'язку можна зробити за зовнішнім видом таблиці, тобто за розташуванням у ній часток. Якщо частки розташовані у клітинках таблиці хаотично, то частіше за все це свідчить про відсутність зв'язку між ознаками групування або про незначну залежність.

Якщо частки сконцентровані ближче до однієї з діагоналей і центру таблиці, утворюючи свого роду еліпс, то майже завжди це є свідченням наявності залежності між x і y , близької до лінійної. Розташування по діагоналі з верхнього лівого кута в нижній правий свідчить про наявність прямого лінійного зв'язку, а з нижнього лівого кута у верхній правий – оберненого. За даними кореляційної таблиці можна проаналізувати також залежності формування групових середніх аналогічно методу аналітичних групувань. На основі аналітичних групувань і кореляційних таблиць можна не тільки виявити наявність залежності між двома взаємопов'язаними показниками.

Сучасні види економічного розвитку підприємств можна за такими критеріями [1]:

- ✓ за результатами діяльності (обсягом реалізації продукції, прибутком, власним капіталом, ринковою вартістю підприємства);
- ✓ за економічною ефективністю (рентабельністю власного капіталу, рентабельністю активів; інтегральною ефективністю підприємства);
- ✓ за показниками конкурентоспроможності;
- ✓ за поставленою метою господарювання.

Для статистичного забезпечення економічних досліджень на основі використання математичних методів і моделей можна сформувати містку інформаційну базу, яка б достовірно відбивала розвиток

керованого об'єкту.

Для прикладу, в якості узагальнюючого показника ефективності і технологічного рівня підприємств досліджуваних галузей промисловості може бути обрано показник рентабельності. Для вивчення ступеня впливу на рентабельність підприємств окремих факторів виробництва виконано наступні перетворення:

$$\Pi = BP - C; C = V_{\text{мат}} + V_{\text{ЗП}} + V_{\text{соц}} + V_{\text{АО}} + V_{\text{ін}};$$

$$\frac{\Pi}{BP} = \frac{BP - (V_{\text{мат}} + V_{\text{ЗП}} + V_{\text{соц}} + V_{\text{АО}} + V_{\text{ін}})}{BP},$$

де Π – прибуток операційної діяльності промислових підприємств; BP – обсяг реалізованої продукції промислових підприємств; C – операційні витрати промислових підприємств з реалізованої продукції; $V_{\text{мат}}$, $V_{\text{ЗП}}$, $V_{\text{соц}}$, $V_{\text{АО}}$, $V_{\text{ін}}$ – окремі елементи операційних витрат: матеріальні, оплата праці та соціальні відрахування, амортизаційні відрахування та інші; R – рентабельність.

$$R = 1 - \frac{V_{\text{мат}}}{BP} - \frac{V_{\text{ЗП+соц}}}{BP} - \frac{V_{\text{АО}}}{BP},$$

Наведене рівняння покладено в основу побудови багатофакторної економіко-математичної моделі, яка відображає економічний механізм формування рентабельності продукції промислових підприємств:

$$y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + a_3 x_3,$$

де y – рентабельність реалізованої продукції; x_1 – матеріаломісткість продукції; x_2 – трудомісткість (більш коректним було б визначення «зарплатоємність») продукції; x_3 – фондомісткість продукції за використаними фондами (амортизаційними відрахуваннями).

Результати математичної обробки статистичних даних підприємств переробних галузей промисловості з багатофакторної економіко-математичної моделі наведено в табл. 1, там же вказані скориговані множинні коефіцієнти детермінації (R^2); критерії Фішера F (критичне значення 3,71) і модулі стандартизованих оцінювання параметрів факторів (β_i). Статистична значущість факторів x_1 , x_2 , x_3 за всіма моделями, наведених в таблиці, за критерієм Стьюдента відповідає рівню значущості менш, ніж 2%. Таким чином, статистична якість наданих моделей вважається доброю.

Таблиця 1

Параметри економіко-математичного моделювання рентабельності реалізованої продукції підприємствами

Об'єкт моделювання	Математична модель	R^2	F	Оцінка факторів (β_i)		
				x_1	x_2	x_3
Машинобудування	$y = 84,7 - 89,7x_1 - 81,3x_2 - 262,5x_3$	0,98	40	-0,90	-0,51	-0,94
Хімічне виробництво	$y = 103,0 - 107,7x_1 - 145,1x_2 - 135,8x_3$	0,98	43	-1,01	-0,19	-0,29
Металургійна галузь	$y = 101,7 - 104,2x_1 - 136,4x_2 - 112,3x_3$	0,99	392	-0,94	-0,23	-0,16
Переробна промисловість	$y = 100,8 - 106,4x_1 - 111,5x_2 - 197,8x_3$	0,99	52	-0,95	-0,53	-0,67

Джерело: власні розрахунки та дані [2]

З метою упорядкування факторів за ступенем впливу на залежну змінну розраховано r -коефіцієнти. Цей коефіцієнт показує, на яку частину величини середнього квадратичного відхилення зміниться залежна змінна y при відповідній зміні фактора x_i на величину свого середньоквадратичного відхилення при фіксованому рівні значень інших факторів:

$$\beta_i = a_i \frac{\sqrt{\sigma_{x_i}^2}}{\sigma_y^2},$$

де $\sigma_{x_i}^2$ – дисперсія фактора x_i ; σ_y^2 – дисперсія залежної змінної y .

З точки зору економіки зростання ефективності полягає в зниженні загальної суми витрат праці на виробництво продукції. В результаті зниження матеріаломісткості продукції можуть бути знижено трудомісткість (в наслідок збільшення виходу готової продукції в одиницю часу) і фондомісткість продукції (у результаті скорочення часу випуску і підвищення коефіцієнта використання потужності обладнання).

Наслідком цього є зростання фондівдачі – зниження потреби в нових знаряддях праці і економія капітальних вкладень.

Як видно з наданих даних, внесок розглянутих факторів на рентабельність продукції підприємств зазначених галузей неоднозначний. В середньому з переробної промисловості найбільший внесок у формування рентабельності продукції має фактор x_1 – матеріаломісткість продукції. З факторів трудомісткості та фондомісткості (x_2 , x_3) найбільший резерв впливу на результуючий показник ефективності переробних підприємств має фактор фондомісткості. Це логічно перебивається з висновками С. Швеця та М. В. Іванової, які ґрунтуються на економіко-математичному моделюванні валової доданої вартості (ВДС), створеної в переробній промисловості. Цей показник також вважається таким, що відбиває соціально-економічний ефект від діяльності підприємств.

Згідно літературних даних, вклад фактора «капітал» у формування ВДС складає у середньому 10%, а найбільший вплив на ВДС має фактор праці. Тобто, при фактичному домінуванні в економічних результатах діяльності підприємств фактору «праці», більший потенціал впливу має фактор «капітал» (або, як відносний показник, «фондомісткість»), як і показано в таблиці 1. В нашому дослідженні показник «фондомісткості» розраховано за спожитим капіталом – амортизаційним відрахуванням.

У машинобудуванні домінує фактор x_3 (фондомісткість); у хімічній галузі – фактор x_1 (матеріаломісткість), при цьому фактор трудомісткості впливає на показник рентабельності найбільш слабо. В металургії найбільший вплив на рентабельність продукції чинить фактор матеріаломісткості x_1 , а найменший внесок припадає на фондомісткість x_3 .

Умови підвищення економічної ефективності підприємств у відповідності з виявленим механізмом використання основних виробничих ресурсів (за даними таблиці) можна надати так:

- рентабельність реалізованої продукції підприємств металургійної галузі найбільшою мірою залежить від матеріаломісткості та трудомісткості;
- рентабельність реалізованої продукції хімічних підприємств в основному визначається матеріаломісткістю;
- в машинобудуванні найбільш значущий вплив на рентабельність продукції має фондомісткість.

Нами встановлено, що найбільші резерви зростання рентабельності продукції є у підприємств хімічного виробництва: $r_{x1}=1,01$. Тобто для ефективного розвитку хімічних підприємств найбільш доцільним буде зменшення матеріаломісткості продукції. Означена закономірність цілком відповідає результатам попереднього дослідження, де були розраховані коефіцієнти еластичності (E_i) випуску хімічної продукції з операційних витрат (в якості вихідної моделі застосовано однофакторну степеневу регресію), який можна представити так:

$$E_{AO} > E_{зП} > E_{mat} \quad \text{або} \quad 1,28 > 0,99 > 0,95$$

Із співвідношення видно, що саме матеріальні ресурси при виробництві хімічної продукції використовуються неефективно. Таким чином, здійснене статистичне дослідження рентабельності продукції підприємств можна вважати таким, що об'єктивно відбиває результати і резерви економічного розвитку підприємств [3, с. 38].

Означені тенденції зміни рентабельності продукції підприємств, а отже і умови ефективного розвитку цих підприємств можуть бути використані для виявлення механізму формування рентабельності продукції актуальним для управління економіки в цілому.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Встановлено, що статистичне забезпечення ефективного розвитку підприємств України у масштабах окремої галузі цілком може бути реалізовано за даними офіційної статистики, а саме: статистичними спостереженнями за обсягами реалізованої промислової продукції і операційними витратами з реалізованої продукції. Наголошено на тому, що на сьогоднішній день обсяг і структуру даних, які представлено на офіційному сайті статистики України, вважаємо недостатніми для повноцінного інформаційного забезпечення процесів управління промисловими підприємствами. Тим не менш, побудова економіко-математичної моделі рентабельності продукції окремих галузей промисловості дозволила виявити виробничі резерви підвищення ефективності підприємств. Для машинобудування це зниження фондомісткості продукції за використаними фондами (амортизаційним відрахуванням). Для металургії це зниження матеріаломісткості і трудомісткості продукції. Для виробництва хімічної продукції – зниження матеріаломісткості. Виходячи з отриманих результатів, першочерговим завданням для розробки управлінських рішень з ефективного розвитку переробних підприємств повинно стати збільшення ступеня переробки сировини і матеріалів (з метою підвищення технологічного рівня продукції), підвищення продуктивності основних виробничих фондів і нарощування випуску продукції кінцевого споживання.

Література

1. Головач А. В., Захожай В. Б., Головач Н. А. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика. К. : КНЕУ, 2015. 408 с.
2. Іванова М. В. Статистичне забезпечення управління ефективним розвитком промислових підприємств. Економічний вісник ДВНЗ УДХТУ. 2016. № 1 (3). С. 72–76.
3. Кущенко О. І., Мамонтова О. Г. Статистична оцінка залученості української економіки у світові господарські зв'язки. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. 2014. № 1144. С. 36–40.
4. Кущенко О. І. Статистична оцінка зовнішнього ринку України. National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine. Collective monograph. Vol. 2. «Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2016. С. 416–434.
5. Пшеничний О. Ю. Аналіз методів дослідження статистичних процесів та можливості їх застосування до прогнозування розвитку. Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. С. 92–97.
6. Цал-Цалко Ю. С. Статистичне дослідження впливу факторів на фінансові результати діяльності підприємств. Статистика України. 2013. № 4. С. 75–81.

References

1. Holovach A. V., Zakhzhai V. B., Holovach N. A. Statystychne zabezpechennia upravlinnia ekonomikoju: prykladna statystyka. K. : KNEU, 2015. 408 s.
2. Ivanova M. V. Statystychne zabezpechennia upravlinnia efektyvnyim rozvytkom promyslovykh pidpryemstv. Ekonomichnyi visnyk DVNZ UDKhTU. 2016. № 1 (3). S. 72–76.
3. Kushchenko O. I., Mamontova O. H. Statystychna otsinka zaluchenosti ukrainskoi ekonomiky u svitovi hospodarski zviazky. Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Serii: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. 2014. № 1144. S. 36–40.
4. Kushchenko O. I. Statystychna otsinka zovnishnoho rynku Ukrainy. National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine. Collective monograph. Vol. 2. «Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2016. С. 416–434.
5. Pshenychnyi O. Yu. Analiz metodiv doslidzhennia statystychnykh protsesiv ta mozhlyvosti yikh zastosuvannia do prohnozuvannia rozvytku. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. 2013. S. 92–97.
6. Tsai-Tsalko Yu. S. Statystychne doslidzhennia vplyvu faktoriv na finansovi rezultaty diialnosti pidpryemstv. Statystyka Ukrainy. 2013. № 4. S. 75–81.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-29>

УДК 658.8 / 303.483.6.

Костянтин ЛАТИШЕВ

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
<https://orcid.org/0000-0003-2645-1902>

Олена МОРОЗ

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
<https://orcid.org/0000-0003-4383-1544>

Марина БІЛИК

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
<https://orcid.org/0000-0002-9660-3708>

МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ БРЕНДІВ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Цифровий простір забезпечує швидке поширення інформації та новин, що дозволяє суттєво впливати на процес взаємодії зі споживачем у реальному часі. У статті запропоновано модель реалізації комунікаційної стратегії брендів у цифровому середовищі як бізнес-інструменту з просування товарів та послуг у контексті загострення конкурентної боротьби і проявів мегатрендів діджиталізації, інформатизації та цифрової революції в умовах поширення пандемії Covid-19 та введення воєнного стану в Україні. На основі процесного підходу досліджено основні етапи стратегічного планування рекламної комунікації у цифровому просторі, кожний з яких має свої унікальні особливості, обумовлені специфікою цифрового середовища, приділивши особливу увагу каналам та інструментам інтернет-просування. Використання запропонованого алгоритму етапів комунікаційної стратегії брендів дозволить підвищити рівень конкурентоспроможності на конкретному ринку, залучати та утримувати споживачів, вивчаючи їх думку та мотиви здійснення покупки, що є досить актуальним для компаній, які займаються просуванням продукції в умовах жорсткої конкуренції.

Ключові слова: бренд, інструменти просування, Інтернет-простір, комунікаційна стратегія, цифрове середовище.

Kostiantyn LATYSHEV, Olena MOROZ, Maryna BILYK

Kremenchuk Mykhailo Ostrogradskiy National University

MODEL OF IMPLEMENTATION OF THE COMMUNICATION STRATEGY OF BRANDS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

The digital transformation on the modern world is changing the usual way of conducting communication and business, aimed at increasing cross-border activity through the introduction of the latest means of communication – global networks. The digital space provides for the rapid dissemination of information and news, which allows for a significant impact on the process of interaction with consumers in real time. The article highlights the peculiarities of the development and implementation strategies for promoting brands in the digital space. Formation of a brand communication strategy with the help of the digital environment is the main task of digital marketing, which involves an active presence of a company in social networks in order to attract the attention of millions of potential consumers. The article proposes a model for implementing a brand communication strategy in the digital environment as a business tool for promoting goods and services in the context of intensifying competition and manifestations of megatrends of digitalisation, informatisation and digital revolution in the context of the spread of the Covid-19 pandemic and the introduction of martial law in Ukraine. Based on the process approach, the article examines the main stages of strategic planning of advertising communication in the digital space, each of which has its own unique features due to the specifics of the digital environment, with a special focus on the channels and tools of online promotion. It has been proven that the correct transformation of the strategy of digital marketing communications will help not only retain existing customers, but also attract new ones – outside the traditional target market. The use of the proposed algorithm of stages of the brand communication strategy will allow increasing the level of competitiveness in a particular market, attracting and retaining consumers by studying their opinions and motives for making a purchase, which is quite relevant for companies engaged in promoting products in a highly competitive environment.

Keywords: brand, promotion tools, Internet space, communication strategy, digital environment.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Симбіоз мегатрендів сучасності – діджиталізації, інформатизації, цифрової революції – в умовах загострення конкуренції, поширення пандемії Covid-19 та введення воєнного стану в Україні сформували нові вектори для бізнесу. Ключове питання для більшості підприємств в умовах, що склалися – це забезпечення ефективної діяльності компанії в часі, утримання зайнятої позиції бренду на ринку. Ключове завдання комунікаційної стратегії в рекламній практиці – забезпечення інформаційної підтримки розвитку бренду. Окреслене вказує на зацікавленість широкої аудиторії маркетологів проблемами реалізації комунікаційної стратегії брендів у цифровому середовищі, наявність нерозв'язаних питань, а, отже, визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень та публікацій

На теренах вітчизняного наукового простору проблематика формування комунікаційної стратегії знайшла відображення у працях Брадулова П., Карась О., Ординського В., Романенко Л., Чеморди П. та

інших. Результати їх досліджень стали відповідним внеском в розвиток теорії і практики зазначених напрямів дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Проте залишаються нерозкритими питання систематизації структурно-логічних зв'язків стратегії та тактики маркетингу в цифровому середовищі, зокрема окремі положення щодо формування та реалізації комунікаційної стратегії з метою використання сучасних інструментів онлайн-просування брендів з огляду на тренди сучасності та необхідність адаптування маркетингової діяльності до потреб споживачів у цифровому просторі.

Формулювання цілей статті

Очевидно, в умовах поширення пандемії Covid-19 та з моменту прийняття Україною воєнного стану ускладнилася кон'юнктура товарних ринків, згорнулася онлайн-мобільність покупців до задоволення потреб за необхідністю. Відтак, для підприємств набуло актуальності переведення бізнесу в онлайн-формат з метою задоволення індивідуалізованих потреб покупців за допомогою використання комунікаційних інструментів. Метою статті є впровадження моделі реалізації комунікаційної стратегії брендів, розкриття змісту окремих її етапів в умовах загострення конкуренції у цифровому середовищі.

Виклад основного матеріалу

Маркетингові комунікації підприємства в умовах сьогодення розвиваються під впливом виникнення сучасних інформаційно-комунікаційних каналів та на основі впровадження сучасних засобів взаємодії зі споживачами. Більшість науковців сходяться на думці, що цифровізація з погляду управління маркетинговими комунікаціями має діалектичний характер: з одного боку, ускладнює процес контролю за комунікаційним супроводом продукту, з іншого – несе у собі можливості підвищення залучення аудиторії та служить додатковим ресурсом із охопленням цільової аудиторії [1, с. 31; 2, с. 383].

Відповідно до «Кодексу ICC 2011» «digital-комунікації» – це комунікації, що здійснюються на основі цифрових технологій та вирізняються наявністю двостороннього зв'язку, який може бути ініційованим або маркетологом, або клієнтом [3, с. 7].

Щоб краще зрозуміти вплив пандемії COVID-19 на бізнес-середовище провідна платформа залучення клієнтів Twilio провела дослідження: було опитано 2569 осіб, які приймають рішення на підприємстві в США, Великобританії, Німеччині, Австралії, Франції, Іспанії, Італії, Японії та Сінгапурі, що в результаті дозволило оцінити їхні погляди на цифрову комунікацію в умовах пандемії.

За даними цього дослідження майже всі глобальні компанії (95 %) шукають нові способи залучення клієнтів через Covid-19. 92 % опитаних стверджують, що трансформація цифрових комунікацій є надзвичайно або дуже важливою для вирішення поточних проблем бізнесу. Більшість (92 %) наголошує на тому, що їхня організація з великою ймовірністю розширить канали цифрового зв'язку [4].

Комунікаційна стратегія – це ретельно продуманий план дій щодо просування бренду, який включає в себе аналіз ринку, розробку позиціонування, вибір ефективних інструментів і каналів просування та, нарешті, яскраві креативні рішення. У кожній комунікаційній стратегії є незмінні елементи – це комунікаційні цілі, цільова аудиторія, комунікаційне повідомлення, інструменти просування та ресурси.

Специфіка реалізації комунікаційної стратегії у цифровому просторі обумовлена безпосередньо комунікативним середовищем Інтернету. Вважаємо, що Інтернет є унікальним середовищем, а не звичайним каналом розміщення, тому реалізація стратегії в Інтернеті – це інтеграція можливостей та ресурсів у онлайн-просторі. Таким чином, можна зробити висновок про наявність або відсутності специфіки реалізації комунікаційної стратегії в цифровому просторі не лише з погляду проходження етапів процесу реалізації, але й з погляду загальної побудови стратегії та тих її параметрів, на основі яких маркетолог її розробляє. Запропонуємо модель реалізації комунікаційної стратегії брендів у цифровому середовищі (рис. 1).

Процесний підхід вимагає більш детального розгляду кожного з наведених етапів комунікаційної стратегії брендів в рамках їх просування у цифровому просторі.

1. На першому етапі відбувається аналіз вихідних даних, які надав клієнт: аналіз поточної ситуації клієнта; наявність ресурсів; бізнес-мета та завдання; інформація про конкурентів. На цьому етапі реалізації комунікаційної стратегії намічаються цілі просування бренду. Аналіз поточної ситуації важливий у процесі реалізації комунікаційної стратегії в Інтернеті, це відправна точка, яка задає вектор всієї стратегії. Основні комунікаційні цілі в Інтернеті – залучення потенційних клієнтів, формування лояльності до бренду та отримання зворотного зв'язку від клієнтів.

2. На цьому етапі визначаються комунікаційні цілі просування бренду в мережі Інтернет, які повинні знаходитися у прямій взаємодії з бізнес-цілями компанії та з цілями маркетингової стратегії, а також із загальною стратегією просування. Також на цьому етапі формулюються завдання, які будуть вирішуватися за допомогою комунікаційної стратегії в Інтернеті. Правильно поставлені цілі та завдання формують вибір максимально ефективних рекламних інструментів, що допомагає охопити цільову аудиторію. Для цього пропонується застосування технології SMART, що розкривається через п'ять

критеріїв ефективності поставлених цілей: Specific (конкретність), Measurable (вимірюваність), Achievable (досяжність), Relevant (значущість), Time bound (обмеження у часі для виконання цілі).

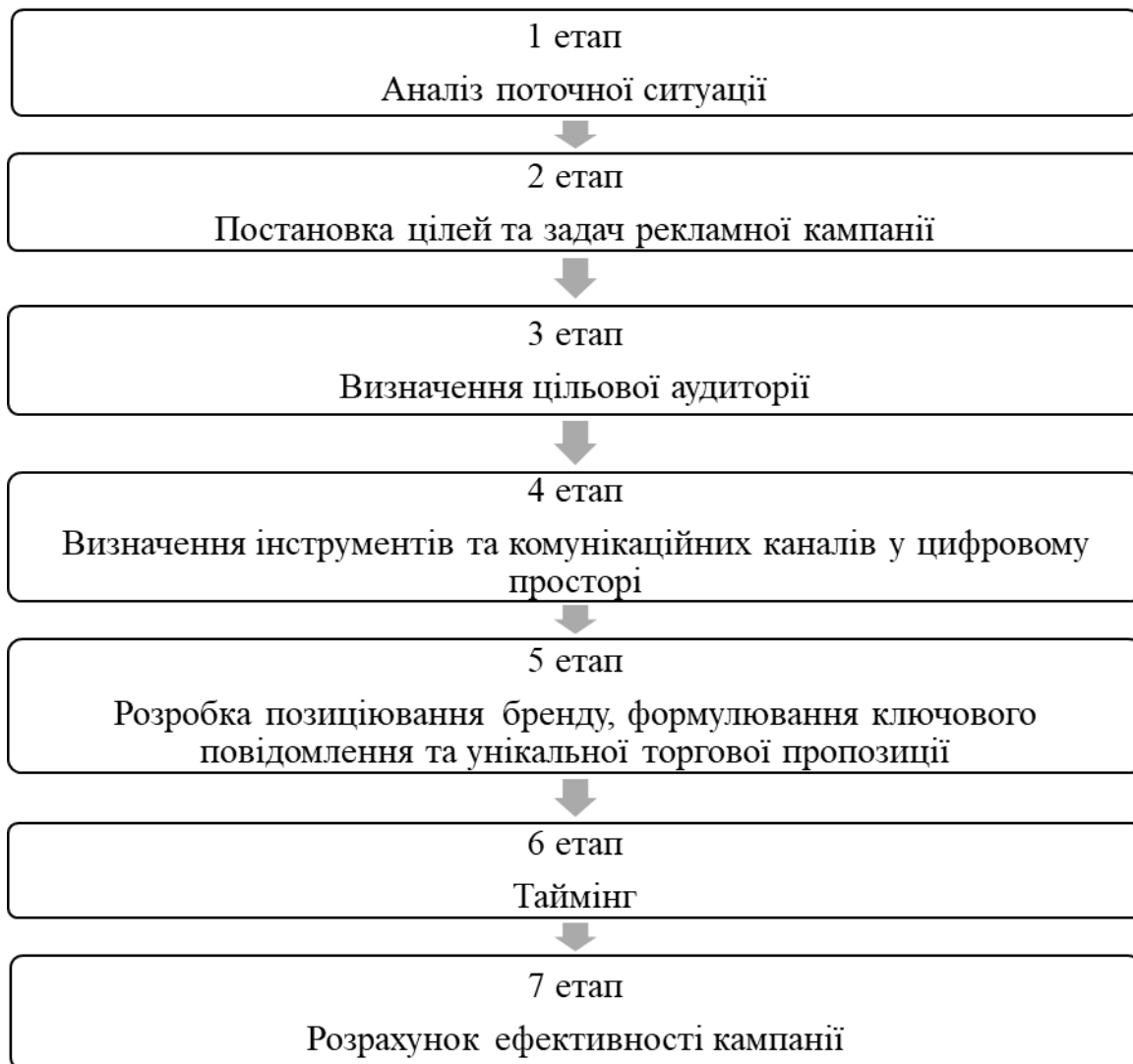

Рис. 1. Модель реалізації комунікаційної стратегії брендів у цифровому просторі

3. На даному етапі необхідно обрати цільову аудиторію та сформулювати інсайт, для чого слід вивчити безпосередньо представників – користувачів цифрового середовища. Перший крок комунікаційного стратега в рекламному агентстві – це аналіз контенту цифрового середовища. Фокус аналізу полягає не у визначенні загальних digital трендів, а у виявленні специфіки присутності у цифровому середовищі конкретної категорії, бренду та його споживачів. Такий аналіз може бути представлено у наступному вигляді (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз присутності бренду у цифровому середовищі	
Об'єкт вивчення	Питання
Категорія	У якому вигляді категорія присутня у цифровому просторі? Що споживачі цієї категорії роблять у цифровому просторі?
Бренд	У чому полягає сутність присутності бренду у цифровому просторі? Що бренд робив у цифровому просторі, і наскільки це було успішно? Які ресурси має бренд (технології, персонал)? «Обов'язкові документи»: що обов'язково враховується під час комунікації (наприклад, digital стратегія)?
Конкуренти	Як активно діють конкуренти у цифровому середовищі?
Споживачі	Яка частина споживачів бренду вже знаходиться у цифровому середовищі? Які сегменти споживачів можна виділити? Як споживачка аудиторія поводить себе у цифровому середовищі стосовно до категорії та бренду? Як відрізняється поведінка аудиторії бренду від аудиторії його конкурентів?

Після отримання даних про бренд, його категорію, конкурентів та споживачів можна перейти до сегментування аудиторії на підставі наявних даних. При цьому не обов'язково враховувати інтереси усіх сегментів, насамперед потрібно визначити пріоритетні.

4. На даному етапі визначається digital інструментарій та вивчається перелік комунікаційних каналів у цифровому просторі. Аудиторія цифрового середовища умовно поділяється на три базові типи: холодна (cold), гаряча (hot) та залучена (engaged). Кожна з цих типів аудиторій знаходиться на своєму етапі споживчого шляху і вимагає різних налаштувань таргетингу, тобто «...націлювання рекламного повідомлення на аудиторію, яка здатна позитивно сприйняти зміст рекламного повідомлення та заплановано відреагувати на нього» [5, с. 326].

Для побудови комунікаційної стратегії компанії необхідно врахувати три типи медіа по відношенню до бренду, що просувається [6] (рис. 2).

ВЛАСНІ (OWNED)	ПЛАТНІ (PAID)	БЕЗОПЛАТНІ АБО ЗАРОБЛЕНІ (EARNED)
<ul style="list-style-type: none"> • Продуктовий сайт • Промосайт • Спільноти в соціальних мережах • Мобільний додаток • CRM 	<ul style="list-style-type: none"> • Банери, платні пости у соціальних мережах • Відеореклама • SMS E-mail 	<ul style="list-style-type: none"> • Відгуки на форумах • Статті в блогах • Пости користувачів у соціальних мережах • Відеоогляди продуктів

Рис. 2. Типи медіа по відношенню до бренду, що просувається

Серед каналів інтернет-маркетингу найбільш привабливими є: SEM (Search Engine Marketing) або пошуковий маркетинг; SEO (Search Engine Optimization) або пошукова оптимізація; SMM (Social Media Marketing) або маркетинг в соціальних медіа; Display advertising або дисплейна реклама; Blogging або робота з блогами; Affiliate marketing або партнерський маркетинг; Mobile marketing або мобільний маркетинг; E-mail marketing або маркетинг електронної розсилки [7].

Кожен із типів аудиторій за рівнем залученості краще охоплюється конкретним каналом. У табл. 2 представлено співвідношення різних аудиторій та каналів просування для роботи з кожною з них.

Таблиця 2

Співвідношення типів аудиторій та каналів просування

Тип аудиторії	Канал просування
Холодна аудиторія	Display advertising, SMM, Mobile marketing, Blogging
Гаряча аудиторія	SEM, SEO, Affiliate marketing
Залучена аудиторія	E-mail marketing

Серед інструментів інтернет-просування широко відомі наступні: сайт, анімований банер, Digital ООН, E-mail розсилки та Push-повідомлення, контекстна реклама, You Tube канал. На сьогоднішній день застосування різних інструментів у комерційних цілях стає не просто поширеною, а й вузькоспеціалізованою практикою digital-фахівця з певним набором компетенцій, оскільки дозволяє досягти високих результатів при комунікації з аудиторією бренд-рекламодавця.

5. На даному етапі необхідно розробити карту позиціонування бренду, сформулювати ключове повідомлення та унікальну торгову пропозицію (УТП).

Процес створення ключового повідомлення однаковий для будь-якого типу комунікації, тому що ключове повідомлення завжди відповідає на цільовий інсайт аудиторії. Логіка роботи з ключовим повідомленням полягає в тому, щоб зрозуміти, чи варто використовувати готові повідомлення, чи слід розробляти нові. Готові ключові повідомлення, вже розроблені в рамках глобальної інтегрованої кампанії, або повідомлення для офлайн також добре працюють і в цифровому середовищі. Нові ключові повідомлення необхідно розробляти, якщо кампанія проходить тільки в цифровому середовищі (digital only) або, якщо очевидно, що в цифровому середовищі є специфічні драйвери або бар'єри, які не дозволяють використовувати готові повідомлення.

Окремо можна говорити про виявлення digital інсайтів, які умовно діляться на споживчі та медійні. Споживчі інсайти пов'язані зі специфікою поведінки у цифровому середовищі або особливим ставленням до неї. В основі медійних інсайтів лежить специфіка медійних інструментів у цифровому середовищі.

6. На даному етапі визначаються терміни реалізації рекламної кампанії бренду. Особливість цього етапу полягає в тому, що при складанні таймінгу кампанії враховуються характеристики вибраних майданчиків, каналів комунікації та сезонність.

7. На заключному етапі проводиться розрахунок ефективності кампанії, визначається відповідність отриманих результатів ключовим показникам ефективності (KPI), затвердженим перед початком кампанії. Залежно від цілей комунікації оцінюється зміна сприйняття та (або) виконання користувачем цільових дій (реєстрація на посадочній сторінці, покупка в інтернет-магазині та ін.). Якщо цілі одночасно спрямовані на сприйняття та дію, то оптимально, коли є ієрархія ключових та вторинних цілей. Якщо мета кампанії – переконання споживача, перевірити її виконання можна за допомогою класичного анкетування або ж за допомогою непрямих медійних показників.

Мета може полягати у тому, щоб привести користувачів до дії digital. У цьому разі можливе відстеження їх дій за допомогою фіксації аналітичними інструментами: дії на сайті (у тому числі дзвінки за допомогою технологій call tracking), у спільноті, у мобільному додатку і навіть у середині банеру. У цьому випадку потрібно заздалегідь настроїти аналітичні інструменти і інтерпретувати отримані кількісні значення на основі зразкових значень галузі та власної експертизи [8, с. 45].

Отже, можна стверджувати, що реалізація комунікаційної стратегії багато в чому обумовлюється розвитком арсеналу технологій та медіаносіїв. Різноманітність існуючих, а також поява нових рекламних форматів дозволяє зробити рекламний матеріал помітнішим, якіснішим, а отже, і більш ефективним.

Таким чином, рекламна індустрія прагне використовувати весь діапазон можливостей рекламної комунікації для ефективного впливу на споживача. Можна констатувати, що незважаючи на використання різних технік і методів реалізації етапів планування, побудова комунікаційних стратегій має загальні закономірності, але й низку відмінностей, обумовлених медіасередовищем.

По-перше, існують відмінності у постановці цілей та завдань просування бренду, пов'язані з унікальними можливостями цифрового середовища.

По-друге, УТП у цифровому середовищі може відрізнитися від загального УТП бренду чи продукту.

Це обумовлюється особливостями поведінки користувачів у цифровому просторі, їх очікуваннями та запитамі щодо реклами в Інтернеті.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, на підставі проведених досліджень щодо розробки моделі реалізації комунікаційної стратегії брендів у цифровому просторі виявлено, що розвиток інформаційних технологій загалом містить великий потенціал для застосування у сфері рекламних комунікацій.

Встановлено, що рекламна промисловість прагне використовувати весь спектр повноважень рекламної комунікації для ефективного впливу на споживача. На сьогоднішній день застосування різних рекламних інструментів у комерційних цілях стає все більш поширеною практикою, оскільки дозволяє досягти високих результатів під час комунікації з аудиторією.

Визначено, що канали та інструменти просування у цифровому середовищі в різних аудиторіях мають різну вагу впливу на споживача. Вибір інструментів здійснюється з урахуванням цільових параметрів аудиторії та активності на тих чи інших інтернет-майданчиках.

Дані особливості багато у чому обумовлюються специфічними характеристиками самого цифрового середовища, поглиблене вивчення та використання яких необхідне для рекламного фахівця, оскільки «освоєння цифрових технологій – прикмета інформаційного суспільства».

Література

1. Брадулов П. О., Ординський В. І., Романенко Л. Ф. Оцінювання цифрових маркетингових комунікацій: кількісні та якісні показники. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Вип. 33. Ч. 1. 2020. С. 28–32.

2. Чеморда П. О. Цифрові маркетингові канали комунікацій і бар'єри їх впровадження на малих і середніх підприємствах. Бізнесінформ. № 6. 2020. С. 378–384.

3. Gray O., Odelli C., Pearson J. Digital Marketing Communications BPR. In: Digital Marketing Communications. EASA The European Advertising Standards Alliance. May 2015. P. 7–19.

4. COVID-19 DIGITAL ENGAGEMENT REPORT. URL: <http://www.twilio.com/covid-19-digital-engagement-report> (accessed: 23.02.2023).

5. Карась О. Таргетинг – один із видів стратегічної реклами. Журнал європейської економіки. 2014. Том 13 (№ 3). С. 324–332.

6. Brandwatch Blog. How to measure paid, owned and earned media. URL: <https://www.brandwatch.com/blog/define-measure-paid-owned-earned-media/> (accessed: 02.03.2023).

7. Trunina, O. Moroz and Herasymchuk V. Implementation of Marketing Tools in the Development of Industry 4.0. 2021 IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES), 2021, pp. 1–6, doi: 10.1109/MEES52427.2021.9598551.

8. Мороз О. В., Збираник О. М., Коваленко М. П. Аналіз сучасних інструментів маркетингу у просуванні продукції бізнес середовища. Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Кременчук : КрНУ, 2021. Вип. 2 (127). С. 41–47.

References

1. Bradulov P. O., Ordynskiy V. I., Romanenko L. F. Otsiniuvannia tsyfrovikh marketynhovykh komunikatsii: kilkisni ta yakisni pokaznyky. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo. Vyp. 33. Ch. 1. 2020. S. 28–32.

2. Chemorda P. O. Tsyfrovi marketynhovi kanaly komunikatsii i bariery yikh vprovadzhennia na malykh i serednikh pidpriemstvakh. Biznesinform. № 6. 2020. S. 378–384.

3. Gray O., Odelli C., Pearson J. Digital Marketing Communications BPR. In: Digital Marketing Communications. EASA The European Advertising Standards Alliance. May 2015. P. 7–19.

4. COVID-19 DIGITAL ENGAGEMENT REPORT. URL: <http://www.twilio.com/covid-19-digital-engagement-report> (accessed: 23.02.2023).

5. Karas O. Tarhetynh – odyn iz vydiv stratehichnoi reklamy. Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky. 2014. Tom 13 (№ 3). S. 324–332.

6. Brandwatch Blog. How to measure paid, owned and earned media. URL: <https://www.brandwatch.com/blog/define-measure-paid-owned-earned-media/> (accessed: 02.03.2023).

7. Trunina, Moroz O. and Herasymchuk V. Implementation of Marketing Tools in the Development of Industry 4.0. 2021 IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES), 2021, pp. 1–6, doi: 10.1109/MEES52427.2021.9598551.

8. Moroz O. V., Zbyranyk O. M., Kovalenko M. P. Analiz suchasnykh instrumentiv marketynhu u prosuvanni produktsii biznes sredovyshcha. Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho. Kremenчук : KrNU, 2021. Vyp. 2 (127). S. 41–47.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-30>

УДК 332.83

Ірина ЄПІФАНОВА

Вінницький національний технічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0391-9026>

e-mail: yepifanova@vntu.edu.ua

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СЕКТОРА ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

У дослідженні акцентовано на важливості та проблематиці розвитку житлового фонду в Україні, що актуалізувалася на етапі повоєнної відбудови національного господарства та необхідності збереження соціальної інфраструктури в Україні. Метою дослідження є обґрунтування організаційних та економічних інструментів державної політики стимулювання розвитку сектора житлового будівництва. Показано, що з позиції державного регулювання важливо забезпечити становлення повноцінного сектора житлового будівництва, утвореного з підприємств будівельної сфери та елементів функціональної і допоміжної інфраструктури (суб'єкти ринкової інфраструктури; агенції нерухомості; девелоперські структури; проєктно-конструкторські бюро; підприємства консалтингу; дизайну; фінансово-кредитні установи; інвестиційні і фінансові фонди; виробники та постачальники матеріалів, основних засобів; сертифікаційні центри і лабораторії; підприємства з обслуговування об'єктів будівництва та ін.). Доведено, що для належного стимулювання розвитку сектора житлового будівництва в Україні слід реалізувати комплекс організаційних та економічних інструментів, коли імплементація організаційних інструментів покликана сформувати якісну систему менеджменту процесів розвитку житлового будівництва – від центральних і місцевих органів влади до безпосередньо інвестиційно-будівельних проєктів. Інструментарій економічного блоку має орієнтуватися на формування відповідних стимулів для суб'єктів господарювання, покупців, суб'єктів ринкової та галузевої інфраструктури щодо здійснення інвестицій у будівництво житла, розвиток цієї галузі / сектора національного господарства у руслі покращення соціальної інфраструктури країни.

Ключові слова: житловий фонд, проблеми й перспективи, напрями та засади розвитку, державна політика, організаційні та економічні інструменти.

Iryna YEPIFANOVA

Vinnitsia National Technical University

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC TOOLS OF STATE POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF THE HOUSING SECTOR

The study focuses on the importance and problems of the development of the housing stock in Ukraine, which was actualized at the stage of the post-war reconstruction of the national economy and the need to preserve the social infrastructure in Ukraine. The purpose of the study is to substantiate the organizational and economic tools of the state policy of stimulating the development of the housing construction sector. It is shown that from the point of view of state regulation, it is important to ensure the formation of a full-fledged sector of housing construction, formed from construction enterprises and elements of functional and auxiliary infrastructure (subjects of market infrastructure; real estate agencies; development structures; design bureaus; consulting, design, financial -credit institutions; investment and financial funds; manufacturers and suppliers of materials, fixed assets; certification centers and laboratories; companies servicing construction facilities, etc.). It has been proven that in order to properly stimulate the development of the housing construction sector in Ukraine, a complex of organizational and economic tools should be implemented, when the implementation of organizational tools is designed to form a high-quality management system of housing construction development processes - from central and local authorities to direct investment and construction projects. The toolkit of the economic block should focus on the formation of appropriate incentives for business entities, buyers, market and branch infrastructure entities regarding investments in housing construction, development of this industry / sector of the national economy in the direction of improving the country's social infrastructure.

It has been established that the purpose of the state program in this area is to determine the implementation of the principles, mechanisms and means of implementing state policy in the field of development of the housing construction sector in Ukraine. The expected results of the implementation of state regulatory instruments are defined as: creation, development and ensuring the effective operation of the system of entities that make up the housing construction sector.

Keywords: housing stock, problems and prospects, directions and principles of development, state policy, organizational and economic tools.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Забезпеченість населення житлом є одним з ключових індикаторів якості життя. При тому, важливо аби населення було забезпечене не тільки загальною житловою площею, але й належним рівнем якості житлових і допоміжних приміщень, прибудинкової інфраструктури і т. п. Однак, для більшості територій України проблема забезпеченості населення якісним і доступним житлом була характерною практично завжди та велика частина населення й досі перебуває у чергах на отримання гарантованого державою житла.

Ця проблема істотно ускладнилася за сучасної війни та стане ще гострішою на етапі повоєнної відбудови, коли мільйони українців втратили власне помешкання у підсумку воєнних дій, є біженцями чи внутрішньо переміщеними особами і мають високий рівень потреби у забезпеченні житловим фондом.

Звичайно, що у значній мірі вирішенню такого завдання сприятимуть зарубіжні інвестиції, а також збільшення обсягів приватного житлового будівництва, однак сам ринок ситуацію не виправить і потрібною

є активна державна політика, орієнтована на формування та поступ цілісного сектора житлового будівництва в Україні. Це в тому числі стосується й для подальших років повноцінної відбудови, макроекономічної стабілізації і поствоєнного зростання національної економіки України.

Відтак, важливо, по-перше, розуміти склад і структуру елементів цілісного сектора житлового будівництва як комплексу; по-друге, ідентифікувати умови, чинники та важелі впливу на розвиток і ефективізацію процесів, що відбуваються у секторі житлового будівництва; по-третє, сформувати організаційно-управлінську систему загального керування процесами розвитку житлового будівництва на всіх рівнях ієрархії економічних відносин; по-четверте, імплементувати систему економічних стимулів для провідних стейкхолдерів ринку та технології житлового будівництва в Україні; по-п'яте, забезпечити моніторинг і контроль перебігу ефективності державної політики розвитку сектора житлового будівництва в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Ринок будівництва загалом, як і його житловий сектор зокрема, практично постійно перебуває у фокусі досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців. Цьому слугує великий інтерес як через значні обсяги інвестицій у цю галузь, так і великі прибутки будівельних компаній, потужний соціальний резонанс процесів, які відбуваються тут. Можна виокремити, з огляду на високий рівень теоретико-прикладної значущості, висновки і результати наукових досліджень Л. Єлісеєвої [3, с. 80–85], В. Заяця [4, с. 137–151], С. Комнатного [5, с. 68–72], Н. Петрищенка, В. Андріянової, Р. Рижової [10, с. 135–139] та інших дослідників.

Потрібно зауважити, що цілий спектр проблемних аспектів у сфері розвитку житлового фонду стосується й запровадження організаційно-інституційних елементів контролю за перебігом процесів у цій царині. Мова йде про державні стандарти і норми, які стосуються будівництва житла, нормативів забезпеченості житлом населення, фінансового моніторингу й контролю вкладення та повернення приватного капіталу. Йдеться про дослідження таких авторів, як С. Маляр [6, с. 305–309], А. Мирошниченко [7, с. 30–36], О. Оболенський, О. Базарна [8] та інші.

До цього слід вказати, що на сьогодні достатньо багато напрацьовано й у частині механізмів та інструментарію державного регулювання в сфері стимулювання нарощення обсягів і підвищення якості в сфері житлового будівництва. Це праці таких науковців, як Т. Васильців, М. Флейчук, Р. Лупак [1, с. 10–19], І. Перегінець [9, с. 560–569], О. Іляш та ін. [11, с. 94–116].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Водночас, існує постійна актуальність у вдосконаленні механізмів та інструментарію державної політики стимулювання розвитку житлового будівництва в Україні, у т. ч. з позиції становлення конкурентоспроможного та ефективно функціонуючого сектора цієї надважливої для національної безпеки країни та належної якості життя галузі національного господарства. Ця проблематика постає в абсолютно новому світлі як під час повномасштабної війни, так і на етапі повоєнної відбудови національної економіки України.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування організаційних та економічних інструментів державної політики стимулювання розвитку сектора житлового будівництва в Україні.

Виклад основного матеріалу

Як можна констатувати з даних, поданих у табл. 1, житловий фонд України за останні 20 років практично не розвивався і це є свідченням низької ефективності державної політики щодо забезпечення зростання якості життя українців. Так, якщо у 2000 р. обсяги житлового фонду становили 1015,0 млн м² житла, то відповідний показник для 2020 р. поступався лише на 0,02 % або біля 200 тис м². До 2010 р. характерною була тенденція до збільшення обсягів загального житлового фонду країни, однак надалі відбувся спад з поступовим відновленням ситуації аж до 2020 р.

Закономірно, що в структурі житлового фонду переважав міський житловий фонду. У 2020 р. на нього припадало 61,58 % від усього житлового фонду країни, тоді як на сільський житловий фонд – 38,42 %. При тому, за 2000–2020 рр. відповідні структурні співвідношення змінилися не надто – міський житловий фонд зменшився на 2,85 %, а сільський житловий фонд збільшився на 4,87 %, що призвело до зменшення частки міського житлового фонду на 1,79 в. п. та зростання частки сільського житлового фонду на відповідну величину. Вказані тенденції слід розцінювати, скоріше, як негативні, адже за останні 20 років чисельність населення сільських поселень України зменшилася на більшу величину, а ніж чисельність міського населення. Відповідно, зменшення обсягів житлового фонду міських поселень є свідченням погіршення забезпеченості населення міст житловим фондом. Хоча також є підтвердженням умовного покращення ситуації з житловим фондом населення сільських поселень України.

Таблиця 1

Показники обсягів житлового фонду в Україні, млн м²

Показники	Роки								Динаміка, % / +/-	
	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2020/ 2000	2020/ 2019
Весь житловий фонд	1015,0	1046,4	1079,5	973,8	984,8	993,3	1011,4	1014,8	99,98	100,34
Міський житловий фонд	643,2	669,9	693,0	592,5	599,4	605,5	621,3	624,9	97,15	100,58
Частка в структурі міського житлового фонду, %	63,37	64,02	64,20	60,84	60,87	60,96	61,43	61,58	-1,79	0,15
Сільський житловий фонд	371,8	376,5	386,5	381,3	385,4	387,8	390,1	389,9	104,87	99,95
Частка сільського житлового фонду, %	36,63	35,98	35,80	39,16	39,13	39,04	38,57	38,42	1,79	-0,15

Джерело: розраховано за [2].

Однак, якщо аналізувати період 2015–2020 рр., то забезпеченість населення країни житловим фондом що у міських, що у сільських поселеннях покращувалася. Так, за 2015–2020 рр. обсяги міського житлового фонду збільшилися на 5,47 %, або на 32,4 млн м² (табл. 2). Приблизно такі ж темпи зростання стали характерними для більшості регіонів України. Спадна динаміка була зафіксована лише у Житомирській (на 1,2 %), Запорізькій (0,7 %), Миколаївській (3,0 %) областях та Києві (9,4 %).

Таблиця 2

Показники обсягу міського житлового фонду в регіонах України, млн м²

Регіони	Роки					Динаміка	
	2015	2017	2018	2019	2020	2020/2015, %	2020/2019, %
Україна	592,5	599,4	605,5	621,3	624,9	105,47	100,58
Вінницька	19,2	20,1	20,4	21,1	21,5	111,98	0,05
Волинська	10,6	11,2	11,4	11,8	11,9	112,26	100,85
Дніпропетровська	63,9	62,3	61,9	66,2	67,7	105,95	102,27
Донецька	44,4	44,3	44,3	44,6	44,7	100,68	100,22
Житомирська	16,8	16,7	16,8	16,9	16,6	98,81	98,22
Закарпатська	11,1	11,5	11,5	12,8	13,1	118,02	102,34
Запорізька	29,9	29,8	29,8	30,1	29,7	99,33	98,67
Івано-Франківська	14,4	15,6	15,9	16,6	16,8	116,67	101,20
Київська	29,6	30,5	31,1	32,3	31,3	105,74	96,90
Кіровоградська	14,5	14,9	14,9	15,3	15,6	107,59	101,96
Луганська	12,6	13,6	13,6	13,7	13,6	107,94	99,27
Львівська	31,1	32,4	33,1	34,7	37,1	119,29	106,92
Миколаївська	16,9	16,9	16,8	16,7	16,4	97,04	98,20
Одеська	31,7	34,2	34,6	36,2	36,7	115,77	101,38
Полтавська	19,4	19,1	19,4	19,6	19,7	101,55	100,51
Рівненська	10,8	10,8	11,1	13,8	12,5	115,74	90,58
Сумська	17,4	17,5	17,6	17,8	17,8	102,30	100,00
Тернопільська	11,4	11,9	11,9	12,5	12,6	110,53	100,80
Харківська	51,0	50,9	50,9	51,9	53,1	104,12	102,31
Херсонська	15,9	15,7	16,5	17,0	17,2	108,18	101,18
Хмельницька	15,7	16,5	18,2	19,5	19,6	124,84	100,51
Черкаська	15,9	15,9	15,8	16,4	16,1	101,26	98,17
Чернівецька	8,5	8,6	8,8	9,1	9,1	107,06	100,00
Чернігівська	14,9	15,0	15,4	15,8	15,7	105,37	99,37
м. Київ	64,9	63,4	63,5	59,1	58,8	90,60	99,49

Джерело: розраховано за [2].

Щодо житлового фонду у сільських поселеннях (табл. 3), то тут темпи приросту були істотно пологішими. Так, загалом за 2015–2020 рр. темпи зростання показника «Загальні обсяги сільського житлового фонду в регіонах України» склали 102,3 % (в абсолютному вираженні приріст становив 8,7 млн м² житлових площ. Зниження показника було помічене у Запорізькій (на 1,8 %), Кіровоградській (1,9 %), Полтавській (3,5 %), Харківській (0,7 %) областях та м. Києві (0,67 %).

Таким чином, стан житлового фонду та ступінь забезпеченості населення житловим фондом (як це підтверджується в динаміці) знаходяться на, скоріше, недостатньому рівні та потребують перегляду існуючих інституційних інструментів і засобів забезпечення населення житлом та політики і практики реалізації житлової політики в цілому. Одним із виходів з такої ситуації може слугувати формування ринку орендного житла. В Україні на сьогодні немає прозорого ринку орендного житла, власником якого могла би бути держава або органи місцевого самоврядування, або приватні особи (фізичні чи юридичні). В Україні відсутній такий тип житлового фонду, як дохідне житло (приватні багатоквартирні будинки, квартири в яких здають в оренду) та дуже слабо розвинуте «соціальне житло». На формування цих типів житла у тому числі доцільно скеровувати державну та місцеву житлову політику включно з інвестиційним ресурсом державного та місцевих бюджетів, а також публічно-приватними можливостями.

Таблиця 3

Показники обсягу сільського житлового фонду в регіонах України, млн м²

Регіони	Роки					Динаміка	
	2015	2017	2018	2019	2020	2020/2015, %	2020/2019, %
Україна	381,2	385,4	387,8	390,1	389,9	102,28	99,95
Вінницька	27,6	27,6	27,6	27,6	27,6	100,00	100,00
Волинська	12,8	13,1	13,3	13,5	13,6	106,25	100,74
Дніпропетровська	14,9	15,0	14,9	15,0	14,9	100,00	99,33
Донецька	6,9	7,2	7,2	7,3	7,3	105,80	100,00
Житомирська	16,9	17,1	17,1	17,1	17,1	101,18	100,00
Закарпатська	19,3	19,5	19,6	19,8	19,9	103,11	100,51
Запорізька	11,1	11,1	11,1	11,1	10,9	98,20	98,20
Івано-Франківська	20,9	21,5	21,7	21,9	22,1	105,74	100,91
Київська	30,9	32,2	32,8	33,4	33,7	109,06	100,90
Кіровоградська	10,4	10,4	10,3	10,3	10,2	98,08	99,03
Луганська	5,2	5,2	5,2	5,2	5,2	100,00	100,00
Львівська	26,3	26,8	27,1	27,4	27,6	104,94	100,73
Миколаївська	8,8	8,9	8,9	8,8	8,8	100,00	100,00
Одеська	21,7	22,1	22,4	22,5	22,5	103,69	100,00
Полтавська	16,9	16,9	16,9	17,0	16,3	96,45	95,88
Рівненська	14,8	15,1	15,2	15,4	15,4	104,05	100,00
Сумська	10,8	10,8	10,8	10,8	10,8	100,00	100,00
Тернопільська	15,7	15,9	15,9	16,1	16,2	103,18	100,62
Харківська	14,3	14,2	14,2	14,2	14,2	99,30	100,00
Херсонська	9,5	9,3	9,5	9,5	9,5	100,00	100,00
Хмельницька	18,3	18,4	18,4	18,4	18,6	101,64	101,09
Черкаська	18,4	18,5	18,5	18,6	18,5	100,54	99,46
Чернівецька	13,6	13,8	13,9	13,9	14,0	102,94	100,72
Чернігівська	14,9	14,9	14,9	14,9	14,8	99,33	99,33

Джерело: розраховано за [2]

Вказане, у значній мірі, підтверджується інформацією, наведеною у табл. 4. Так, на поч. 2021 р. у розрахунку на 1 особу наявного населення в Україні припадало лише 24,4 м² житла, тоді як обсяги загальної житлової площі були ще меншими – 15,31 м².

При цьому існують регіони, для яких значення відповідних показників ще нижчі. Окрім фронтних Донецької та Луганської областей, це також Миколаївська область і м. Київ. Особливо негативно, що така ситуація характерна для столичного регіону країни. Хоча такий стан справ може пояснюватися існуванням тінювого житла.

Позаяк, навіть для регіонів з найбільшими обсягами забезпеченості загальною та безпосередньо житловою площею значення відповідних показників жодним чином не можуть вважатися оптимальними. До прикладу, мова йде про такі області, як Київська (36,4 м² загальної площі та 21,4 м² житлової площі), Вінницька (32,1 та 21,3 м²), Чернігівська (31,3 та 19,9 м²), Хмельницька (30,7 та 19,6 м²) та ін.

У значній мірі така ситуація обумовлена тим, що в Україні не вирішеними досі є питання формування для населення повноцінних умов для будівництва, купівлі чи оренди житла. Існуючі відносини на вітчизняному ринку житла не відповідають сучасним темпам розвитку економіки провідних країн та не повною мірою інтегровані в загальну систему економічних відносин, що лише посилює зменшення обсягів державного фінансування житлового будівництва, а отже, і недосконалість системи забезпечення та розподілу житла, надмірну монополізацію ринку й недосконалість правового режиму його регулювання. Уже тривалий час в Україні зберігається недостатня підтримка будівельного бізнесу, низька якість системи користування державним житловим фондом, необґрунтовано підвищений рівень безпеки та благоустрою житлових умов.

Більша частина житлового фонду, особливо комунальної власності, знаходиться в незадовільному технічному стані, потребують капітального ремонту покрівлі житлових будинків, певна частина будинків знаходяться в аварійному стані і потребують укріплення фундаменту, декілька десятків років в під'їздах не проводився ремонт та багато будинків потребують заміни входних дверей, утеплення підвалів та вікон під'їздів. Існуюча система обслуговування житла, у якій житлово-експлуатаційна організація одночасно виступає в ролі замовника та виконавця робіт з обслуговування та утримання житлових будинків, є неефективною і не може забезпечити вимоги мешканців щодо повноти та якості житлових послуг. Альтернативним варіантом утримання та експлуатації житла, а також реалізації права громадян щодо їх участі у місцевому самоврядуванні, є формування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків; запровадження нових форм діяльності з розмежуванням управлінських і виробничих функцій; залучення до управління і обслуговування житлового фонду суб'єктів підприємницької діяльності, як фізичних, так і юридичних осіб тощо.

Таблиця 4

**Показники забезпеченості населення регіонів України житловим фондом
(на 1 січня відповідного року)**

Регіони	Роки					
	2019	2020	2021	2019	2020	2021
	Загальна площа житлових приміщень у розрахунку на 1 особу, м ²			Житлова площа житлових приміщень у розрахунку на 1 особу, м ²		
Україна	23,56	24,14	24,40	14,83	15,14	15,31
Вінницька	30,77	31,52	32,11	20,45	20,97	21,32
Волинська	23,86	24,54	24,83	14,78	15,13	15,29
Дніпропетровська	23,99	25,57	26,32	14,97	15,99	16,45
Донецька	12,39	12,56	12,71	7,83	7,94	8,02
Житомирська	27,79	28,15	28,20	17,70	17,88	17,91
Закарпатська	24,76	26,02	26,32	14,33	15,08	15,36
Запорізька	23,99	24,42	24,43	14,84	15,06	15,07
Івано-Франківська	27,31	28,22	28,58	16,90	17,32	17,56
Київська	36,16	36,89	36,35	21,45	21,79	21,36
Кіровоградська	26,77	27,44	28,04	17,35	17,79	18,15
Луганська	8,74	8,85	8,86	5,44	5,48	5,47
Львівська	23,87	24,68	25,87	14,79	15,25	15,98
Миколаївська	22,63	22,79	22,83	14,68	14,75	14,80
Одеська	23,99	24,69	25,04	15,46	15,94	16,13
Полтавська	26,00	26,39	26,19	16,57	16,80	16,70
Рівненська	22,82	25,33	24,22	14,69	16,31	15,59
Сумська	26,27	26,69	27,07	17,11	17,42	17,66
Тернопільська	26,70	27,55	27,86	16,94	17,44	17,57
Харківська	24,37	24,87	25,60	15,44	15,76	16,18
Херсонська	25,07	25,90	26,28	16,49	17,04	17,32
Хмельницька	28,96	30,22	30,73	18,67	19,38	19,63
Черкаська	28,44	29,28	29,37	18,66	19,21	19,27
Чернівецька	25,11	25,53	25,78	15,38	15,65	15,74
Чернігівська	30,15	30,98	31,25	19,20	19,68	19,88
м. Київ	21,53	19,92	19,85	13,08	11,53	11,85

Джерело: розраховано за [2]

Держава дійсно має більш ретельно планувати, стимулювати й координувати політику розвитку житлового фонду в Україні. Разом із тим, регулювання у цьому керунку буде значно більш ефективно та системне за умови забезпечення становлення повноцінного сектора житлового будівництва, утвореного з підприємств будівельної сфери та елементів функціональної і допоміжної інфраструктури.

Йдеться про суб'єкти ринкової інфраструктури, постачальників інформації, підприємства з інформатизації, агенції нерухомості, девелоперські структури, підприємства сфери страхування, проектно-конструкторські бюро, науково-дослідні організації, навчальні заклади, підприємства консалтингу, дизайну, фінансово-кредитні установи, інвестиційні структури, державні, комунальні та приватні інвестиційні і фінансові фонди, виробників та постачальників матеріалів, основних засобів, кадрові та рекрутингові агенції, громадські організації якості будівництва та захисту прав споживача, сертифікаційні центри і лабораторії, ріелторів, маркетингові організації, підприємства з надання юридичних послуг, аудиту, житлово-експлуатаційні управління; ОСББ, підприємства з обслуговування об'єктів будівництва.

Відповідно, ефективна політика держави має бути спрямованою на регулювання функціонування, забезпечення розвитку і реалізацію потенціалу всього спектру згаданих економічних агентів. За такого випадку можливо досягти найбільш комплексних і системних результатів. При тому, інструментарій, які буде застосовуватися у таких цілях, має передбачати дві компоненти (вектори політики):

- 1) організаційний блок;
- 2) економічний блок.

Тут простежується дуже чітка логіка, коли впровадження організаційних інструментів спрямовується на формування якісної організаційно-управлінської системи скерування процесів розвитку житлового будівництва (від центральних і місцевих органів влади до безпосередньо проектів з будівництва, реконструкції і ремонту) у потрібному, попередньо вивіреному руслі. Своєю чергою, інструментарій економічного блоку скеровується на появу та дію необхідних стимулів для всіх суб'єктів заради здійснення ними інвестицій у будівництво житла, розвиток цієї галузі / сектора національного господарства та розвиток елементів соціальної інфраструктури.

Саме таким чином організаційний блок інструментарію державного регулювання розвитку в Україні сектора житлового будівництва буде направлений на формування системи й структури менеджменту процесів збалансованого розвитку, а економічний – на формування мотиваційного поля досягнення мети і реалізації інтересів стейкхолдерів у системі покращення параметрів функціонування житлового господарства як важливого системо утворюючого сектора національного господарства. Елементами організаційно-економічних інструментів є їх мета, цілі, принципи, методи, функції, інструменти,

концептуальне підґрунтя, середовище формування ресурсного забезпечення і контролю. Важливо аби організаційний та економічний інструментарій державної політики розвитку вітчизняного сектору житлового будівництва визначався за організаційним та економічним напрямками і орієнтувався на забезпечення високого рівня стійкості і спроможності, з одного боку, підприємств, а, з іншого, – покупців житла, зростання економічної ефективності господарювання, нарощення і реалізацію конкурентних переваг аналізованого сектора національної економіки України.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Розвиток сектора житлового будівництва України та ще й в середовищі війни – процес критично складний, а, відтак, має бути ретельно спланованим і закріпленим у державній стратегії, програмі чи іншому документі рівня стратегічного управління розвитком національної економіки та її секторів, пріоритетних галузей тощо. У такому документі передусім важливо висвітлити характер проблеми, на вирішення якої будуть скеровуватися організаційні й економічні інструменти державного регулювання. Таким може бути визначений низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних регіональних будівельних комплексів та погіршення внаслідок цього важливих індикаторів соціально-економічної ефективності галузі, а особливо – спад обсягів збудованого та введеного в експлуатацію житлового фонду, інвестицій у житловому будівництві, зменшення обсягів введеного в експлуатацію житла, зростання частки збиткових будівельних підприємств, зменшення кількості найманих працівників. Відповідно, метою державної програми в цій сфері доцільно визначити імплементацію принципів, механізмів та засобів реалізації державної політики у сфері розвитку сектора житлового будівництва в Україні. За такого підходу очікуваними результатами реалізації програми стануть створення, розвиток та забезпечення ефективної діяльності системи суб'єктів, що утворюють сектор житлового будівництва; формування економіко-правових та ресурсних передумов розширення мережі внутрішньо регіональних локальних інтегрованих будівельних структур; розвиток інституційної інфраструктури сектора житлового будівництва; зміцнення конкурентоспроможності регіональних будівельних комплексів; поступове вирівнювання диференціацій розвитку будівельної сфери у сільській місцевості порівняно з міськими поселеннями.

Послідовність реалізації стратегічних завдань державної політики забезпечення розвитку сектора житлового будівництва України передбачає проходження таких етапів: (1) ініціювання (законодавче закріплення положень організаційних та економічних інструментів регулювання); (2) мотивування (запровадження нормативно-правових стимулів розвитку сектора житлового будівництва); (3) залучення інвестицій (реалізація пілотних проектів, забезпечення фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки); (4) інтегрування та інформатизація (формування спільного простору ресурсного, сировинного, інформаційного, технологічного та правового забезпечення діяльності); (5) інноваційна активність (диверсифікація напрямів розвитку систем житлового будівництва за функціональними сферами та видами будівництва).

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються удосконалення інституційно-правового забезпечення державної політики стимулювання розвитку житлового фонду в Україні.

Література

1. Васильців Т. Г., Флейчук М. І., Лупак Р. Л. Пріоритети і засоби державної політики забезпечення економічної безпеки розвитку внутрішнього ринку в Україні. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. 2017. Вип. 53. С. 10–19.
2. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Єлісеєва Л. Особливості розвитку ринку житла в Україні: мікро- та макроекономічні аспекти. Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 3. С. 80–85.
4. Заяць В. С. Розвиток житлового будівництва як фактор формування житлових умов населення. Демографія та соціальна економіка. 2019. № 2(3). С. 137–151.
5. Комнатний С. О. Філософські засади вирішення ключових проблем житлової політики в сучасних умовах суспільних трансформацій. Публічне управління та адміністрування в Україні. 2021. Вип. 24. С. 68–72.
6. Маляр С. А. Формування організаційно-економічного механізму розвитку житлового фонду. Вісник Хмельницького національного університету. Економічна наука. 2022. № 1. С. 305–309.
7. Мирошніченко А. В. Інституційно-правове забезпечення основних засад державної житлової політики в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2021. Том 32 (71) № 6. С. 30–36.
8. Оболенський О. Ю., Базарна О. В. Економічна складова організаційно-економічного механізму регіонального публічного управління житлово-комунального господарства. Ефективна економіка. 2020. № 4. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7756>.
9. Перегінець І. І. Кластерні форми організації будівельного виробництва в умовах розвитку соціально-економічних трансформацій сучасної України. Містобудування та територіальне планування. 2017. Вип. 64. С. 560–569.

10. Петрищенко Н. А., Андріянова В. С., Ришова Р. Г. Дослідження ринку нерухомості в Україні. Інфраструктура ринку. 2018. Вип. 25. С. 135–139.
11. Pyash O, Lupak R., Vasylytsiv T., Trofymenko O., Dzhadan I. Modelling of the Dependencies of Industrial Development on Marketing Efficiency. Innovation and Technological Activity Indicators. *Ekonomika*. 2021. Vol. 100(1). P. 94–116.
12. Єпіфанова, І., Дзеджула, В., Розвodyuk, О., Шевчук, Д. (2023). ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ. *Innovation and Sustainability*, (1), 8–14. <https://doi.org/10.31649/ins.2023.1.8.14>

References

1. Vasylytsiv, T. G., Flejchuk, M. I., Lupak, R. L. (2017). Priorities and means of state policy to ensure economic security of the development of the domestic market in Ukraine. *Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics*. iss. 53. pp. 10-19.
2. State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Eliseeva, L. (2022). Peculiarities of housing market development in Ukraine: micro- and macroeconomic aspects. *Economic analysis*. Vol. 32. no. 3. pp. 80–85.
4. Zayats, V. S. (2019). The development of housing construction as a factor in the formation of housing conditions of the population. *Demography and social economy*. no. 2(3). pp. 137–151.
5. Komnatnyi, S. O. (2021). Philosophical principles of solving key problems of housing policy in modern conditions of social transformations. *Public management and administration in Ukraine*. Issue 24. pp. 68–72.
6. Malyar, S. A. (2022). Formation of the organizational and economic mechanism for the development of the housing stock. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. no. 1. pp. 305–309.
7. Myroshnychenko, A. V. (2021). Institutional and legal support of the main principles of state housing policy in Ukraine. *Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public administration*. Vol. 32 (71). no. 6. pp. 30–36.
8. Obolenskyi, O. Yu., Bazarna, O. V. (2020). The economic component of the organizational and economic mechanism of the regional public administration of housing and communal services. *Efficient economy*. no. 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7756>.
9. Pereghinets, I. I. (2017). Cluster forms of construction production organization in the conditions of development of socio-economic transformations of modern Ukraine. *Urban planning and territorial planning*. Issue 64. pp. 560–569.
10. Petryshchenko, N. A., Andriyanova, V. S., Ryzhova, R. G. (2018). Real estate market research in Ukraine. *Market infrastructure*. Issue 25. pp. 135–139.
11. Ilyash, O, Lupak, R., Vasylytsiv, T., Trofymenko, O., Dzhadan, I. (2021). Modeling of the Dependencies of Industrial Development on Marketing Efficiency. Innovation and Technological Activity Indicators. *Economics*. Vol. 100(1). pp. 94–116.
12. Yepifanova I., Dzhedzhula B., Rozvodyuk O., & Shevchuk D. (2023). THEORETICAL ASPECTS OF FINANCIAL SECURITY MANAGEMENT OF DOMESTIC ENTERPRISES. *Innovation and Sustainability*, (1), 8–14. <https://doi.org/10.31649/ins.2023.1.8.14>

Світлана КОВАЛЬЧУК

Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут
<https://orcid.org/0000-0001-9535-8678>

МАРКЕТИНГОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ «ФОРМУЛИ 4 К» ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРАНТОВИХ ПРОГРАМ

У статті розглядаються маркетингові аспекти застосування «формули 4 К» при реалізації грантового проекту «Розширюємо горизонти можливостей для хмельничан та ВПО «Хмельницький: Кооперація & Навчання & Інтеграція». Розглянуто та проаналізовано теоретичні підходи до формування концепції «4К».

Ключові слова: грант, маркетинг, 4К, грантові програми.

Svitlana KOVALCHUK

Khmelnyskyi Cooperative Trade and Economic Institute

MARKETING ASPECTS OF THE APPLICATION OF "FORMULA 4 K" IN THE IMPLEMENTATION OF GRANT PROGRAMS

The higher school of Ukraine has undergone significant transformational changes in recent years, initially due to the processes caused by the "Covid-19" pandemic in 2019-2021, and since February 24, 2022, the military aggression of the Russian Federation against Ukraine has been added to the destructive factors of influence. Factors that had a significant impact on the development of higher education in recent years include:

1) a decrease in the quality of secondary education as a result of existing restrictions, which requires additional efforts on the part of professors and teachers of higher education institutions (HEIs) in the formation of professional competences according to the educational programs chosen by the applicants;

2) the formation of the effect of "reduced concentration of attention" among students - representatives of the "Z" and "ALPHA" generations, who grew up on digital technologies and perceive them as an integral part of their real life, began to enter universities;

3) limitation of work in classrooms, and therefore: reduction of direct contacts of students with teachers, which does not allow the full use of existing innovative learning technologies, and also requires greater independence and responsibility from students and the formation of specific skills among the teaching staff;

4) the influence of stress factors on the psycho-emotional state of both applicants and teachers, hence the urgent need to conduct special classes with professional psychologists to overcome them (unfortunately, not every institution of higher education has such specialists);

5) physical destruction of educational, economic and infrastructure institutions of Ukraine, which led to their relocation to safer regions of the country, and therefore increased competition in the central and western regions, etc.

But crisis phenomena are usually the best stimulus for development and innovation, prompting the search for non-standard responses to overcome them. One of the directions for overcoming crisis phenomena and their consequences for the system of pre-higher and higher education and the economy as a whole can be the application of the "4K Formula", because it is this approach to education that is focused on the formation of skills in the individual, which are needed not only now, but also will be in demand in the future. The article discusses the marketing aspects of the application of the "4 K formula" in the implementation of the grant project "Expanding the horizons of opportunities for Khmelnytskyi residents and IDPs "Khmelnyskyi: Cooperation & Training & Integration". Theoretical approaches to the formation of the "4K" concept were considered and analyzed.

Keywords: grant, marketing, 4K, grant programs.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Вища школа України в останні роки зазнала значних трансформаційних змін, спочатку – через процеси, що були спричинені у 2019–2021 рр. пандемією «Covid-19», а вже з 24.02.2022 р. до деструктивних факторів впливу додалася військова агресія РФ стосовно України.

До чинників, що мали істотний вплив на розвиток вищої школи в останні роки, можна віднести:

1) зниження якості середньої освіти в наслідок ковідних обмежень, що потребує додаткових зусиль з боку професорсько-викладацького складу закладів вищої освіти (ЗВО) щодо формування фахових компетентностей за обраними здобувачами освітніми програмами;

2) формування у здобувачів освіти ефекту «зменшення концентрації уваги» – до вишів почали поступати представники поколінь «Z» та «ALPHA», які росли на діджитал-технологіях та сприймають їх як невід'ємну частину свого реального життя;

3) обмеження роботи в аудиторіях, а отже: зменшення безпосередніх контактів здобувачів з викладачами, що не дозволяє повною мірою застосовувати існуючі інноваційні технології навчання, а також потребує більшої самостійності та відповідальності від здобувачів освіти та формування специфічних навичок у викладацького складу;

4) вплив стрес-факторів на психо-емоційний стан як здобувачів, так і викладачів, відтак, нагальна необхідність проведення спеціальних занять із фаховими психологами щодо їх подолання (на жаль, не кожний заклад вищої освіти має таких фахівців);

5) фізична руйнація закладів освіти, економічної та інфраструктури України, що призвела до їх релокації у більш безпечні регіони країни, а отже посилення конкуренції у центральному та західному регіонах тощо.

Але саме кризові явища зазвичай є найкращим стимулом для розвитку та інновацій, спонукаючи шукати нестандартні відповіді для їх подолання.

Одним із напрямів подолання кризових явищ та їх наслідків для системи передвищої і вищої освіти та економіки в цілому може стати застосування «Формули «4К»», бо саме цей підхід у навчанні орієнтований на формування в особистості навичок, які потрібні не лише зараз, але і будуть затребуваними у майбутньому.

Аналіз досліджень та публікацій

Аналізуючи матеріали та звітні документи Національної асоціації освіти США [10], можна дійти висновку, що сучасна освітня парадигма потребує перегляду, бо вона немає повної відповідності «вимогам до виховання успішної людини XXI століття» [1]. Розуміння цього слугувало причиною для створення асоціацією програми «Партнерство для навчання у XXI столітті» [1; 10]. Ця програма ставила за мету формулювання та сприяння імплементації провідних цілей та ідей сучасної освіти у XXI столітті, а саме:

- 1) ідентифікування та виокремлення стрижневих дисциплін;
- 2) розвиток найважливіших навичок здобувачів освіти;
- 3) застосування сучасного інструментарію для розвитку навичок здобувачів освіти;
- 4) навчання та здобуття знань і навичок згідно до потреб, що продукує XXI століття;
- 5) формування освітнього простору і змісту навчання відповідно до умов життя у XXI столітті;
- 6) формування альтернативних підходів до оцінювання знань і навичок, необхідних у XXI столітті [1; 10].

Згідно із пропонованим підходом, одна з ідей щодо розвитку навичок здобувачів освіти в освітньому процесі стала педагогічна концепція навичок «4К». Ця концепція вперше була оприлюднена в США в роботах професорів Дж. Кауфмана та Р. Бегетто, вона стала спробою відповісти на потреби виховання успішної дитини для життя у постінформаційну епоху [7]. Маємо зазначити, що ця концепція за останнє десятиріччя зазнала розвитку та удосконалення у працях як зарубіжних, так і вітчизняних педагогів та психологів стосовно її імплементації в освітній процес (зокрема за конвенцією «наукова освіта») [1]. Поряд із цим, вважаємо, що концепція «4К» може і має застосовуватися не лише у системі передвищої освіти, але може стати у пригоді і для ЗВО (зокрема для тих, які мають у своїй структурі фахові коледжі), у тому числі, для запровадження підходу «Освіта впродовж життя». Також зазначена концепція може стати перспективним напрямом при реалізації грантових програм для підготовки та перепідготовки кадрів, які своєю чергою сприятимуть відновленню діяльності малого та середнього підприємництва, формуванню інших бізнес-зв'язків, заснуванню нового бізнесу або start-up. А отже, у сукупності застосування та реалізація такого підходу сприятиме відновленню економічної активності регіону, допоможі релокованому бізнесу та розвитку локального бізнесу, зокрема, м. Хмельницького та Хмельницької області, через впровадження ідей інноваційної економіки і надання додаткових можливостей для осіб з тимчасово окупованих територій.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є встановлення відповідності та визначення можливостей застосування формули «4К» та інноваційних технологій при формуванні навичок XXI століття на різних етапах навчання впродовж життя та практична реалізація зазначеного підходу в рамках проєкту «Розширюємо горизонти можливостей для хмельничан та ВПО «Хмельницький: Кооперація&Навчання&Інтеграція».

Виклад основного матеріалу

Дослідницький проєкт, який став основою конкурсної роботи, здійснюється на базі Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту за підтримки Центру міжнародного приватного підприємництва (CIRE, США) і є колаборацією з ГО «Кластер підприємців ВПО». Відповідно такий формат співпраці потребує нетривіального підходу, бо по суті орієнтується на різні цільові аудиторії, які переслідують різні цілі, про які мова піде нижче. Але глобальною метою проєкту є ідентифікування та/або формування у його учасників навичок та компетентностей, яких вже потребує і буде потребувати у майбутньому відновлення малого та середнього бізнесу, підприємництва та економіки в цілому.

Для реалізації поставленої мети необхідно зазначити, що для відбудови економіки і поствоєнного життя потрібно вже зараз формувати особистостей, які будуть розвиненими на трьох рівнях: «особистому, рівні малих соціальних груп (родина, клас, група, друзі) і системному рівні: відчуття себе громадянином держави і світу» [5].

Як стверджує Олександр Елькін, натхненник та організатор руху EdCamp в Україні, українець майбутнього має володіти такими трьома основними цінностями, як **самоусвідомленість, співчуття, залученість** [5]. На даний момент більшості українців до лютого 2024 р. бракувало самоусвідомленості, бо ані в школі, ані в ЗВО нас не вчили усвідомлювати свої потреби та емоції, проте, ця цінність зазнала турбулентних змін під впливом спочатку пандемії коронавірусу, а згодом – повномасштабної агресії з боку рф. Щодо коронавірусу, то він підштовхнув нас до думки, що наші потреби можуть переглядатися і обмежуватися внаслідок факторів, які від нас не залежать, що реально людина може споживати значно менше і задовольнятися меншою кількістю благ, що шлях до перспективної роботи лежить через самовдосконалення та навчання тощо. Стосовно війни, до більшості з нас прийшло усвідомлення потреби вистояти і бути корисним.

Наступна задекларована цінність – це **співчуття**, яке важливо проявляти не лише до слабших, постраждалих, хворих чи до своїх рідних, але і до тих, хто радикально відрізняється від нас і не поділяє наших поглядів. Мати співчуття і прийняття умовного ворога у будь-якій іпостасі є дуже важливим. Це поняття є значно глибшим за толерантність [5]. Фактично таке співчуття демонструють наші воїни і медперсонал, надаючи допомогу російським військовополоненим. Таке співчуття проявляє Україна стосовно жителів країн африканського континенту, укладаючи зернові угоди і транспортуючи зернові для запобігання голоду у цих країнах. Це відчувають мешканці центрального і західного регіону України до вимушено переміщених осіб.

Третьою цінністю, яка буде визначати спрямування наших дій у майбутньому є **залученість**. У цьому більшості з нас також переконалися, бо справжні зміни, результати та досягнення створюються лише тоді, коли суспільство гуртується і діє спільно. Часи одинаків минули.

Відтак, на перетині цих ключових цінностей і формуються soft skills майбутнього – концепція «4К». Саме тому концепція «4К» була обрана теоретичною основою для реалізації проєкту.

Концепція «4К» належить до так званих літерних концепцій, а її назва є аббревіатурою перших літер відповідних навичок, зазначених англійською мовою («4C»): комунікація (communication), командна робота (collaboration), критичне мислення (critical thinking), креативність (creativity) (рис. 1).

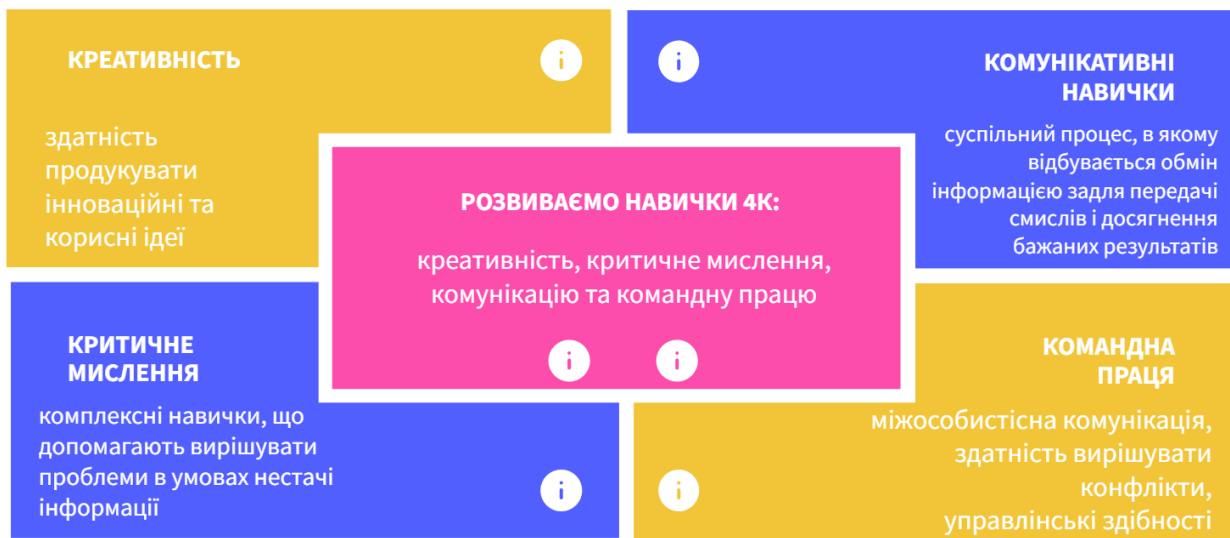

Рис. 1. Схематизація концепції «4К» [3]

Зважаючи на поставлені у роботі мету і завдання, спробуємо ідентифікувати окреслені у концепції навички та адаптувати їх в рамках дослідницького проєкту.

К1: комунікації – ці навички уможливають ефективне формулювання стратегії спілкування (визначати, стежити і вести вектор спілкування залежно від цілей комунікації), роблять більш ефективною взаємодію з іншими, як з наставником (учителем, викладачем), керівником, так і групі (колективі). Особливої важливості ця навичка набуває в умовах, коли колективи формуються ситуативно (у тому числі, і внаслідок релокації) [2].

К2: критичне мислення – ця навичка, побудована на здатності логічно мислити, проводити ретельний і продуманий аналіз питань, порівнювати, класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, прогнозувати, формулювати стратегію аргументації власної позиції, базуючись на фактах тощо [1, 6]. Сьогоднішня ситуація, як ніколи раніше, потребує критичного осмислення інформації, з якою ми стикаємося щодня в Інтернеті, ЗМІ, побуті тощо. Опанування цією навичкою дає змогу не лише виявляти проблеми, але і продумувати рішення, а також досліджувати альтернативні шляхи розв'язання питань.

К3: креативність надає можливість оцінити ситуацію з різних позицій, приймати та реалізовувати нестандартні рішення і бути впевненими навіть у мінливих обставинах. Фактично креативність є ознакою новаторського мислення. Так, Дж. Кауфман у своїх працях розрізняє чотири рівні креативності [7, 8]:

- 1) перший формує результат важливий для суб'єкта;
- 2) другий формує результат, який може бути корисним для рідних або близьких до суб'єкта людей;
- 3) третій формує результат, який є об'єктивно корисним для певної групи або громади;
- 4) четвертий формує результат, що є об'єктивно ціннісним для людства в цілому.

П. Нільсон намагався класифікувати креативність за рівнем розвитку цієї навички, виокремивши такі її прояви, як [9]:

- 1) імітування – намагання відтворити ідентичне, це навичка є базовою і може слугувати відправним пунктом для виконання більш творчих завдань;
- 2) варіювання – намагання досягти нового ефекту зміни одного з компонентів відомої ідеї;
- 3) комбінування – прагнення поєднати дві або більше ідей в одну;
- 4) трансформування – намагання запозичити та перенести ідею з однієї сфери/процесу в іншу;
- 5) реальна креативність – продукування оригінальної ідеї, абсолютно не схожої, або віддалено схожої до тих, які вже існують.

Також можна зазначити, що креативність, як навичка, має шкалу розвитку від «новачка» (який здебільшого зосереджений на процесах, стратегіях та особливостях креативного мислення як такого) до «видатного творця» (який здебільшого акцентується на користі та незвичності результатів власної діяльності) [4].

К4: координація з іншими (колаборація) тісно пов'язана з комунікацією, але належить до професійної сфери. Це вміння визначити загальну мету та способи її досягнення, розподіляти ролі та оцінювати результат.

Беручи за основу необхідність формування зазначених навичок у ВПО та хмельничан, які бажають покращити умови своєї роботи, а також застосування у подальшому розроблених курсів в освітньому процесі як на рівні Хмельницького кооперативного інституту, так і в межах фахового коледжу у вигляді сертифікатних програм розроблено та запроваджено проект «Розширюємо горизонти можливостей для хмельничан та ВПО «Хмельницький: Кооперація&Навчання&Інтеграція». Проект здійснюється на базі Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту (ХКТЕІ) за підтримки Центру міжнародного приватного підприємництва (СІРЕ, США) і є колаборацією з ГО «Кластер підприємців ВПО». Керівником проекту є Альона Куровська – викладач кафедри маркетингу та менеджменту ХКТЕІ, голова ГО «Кластер підприємців ВПО», виконавцем за напрямом «Логістика і трейд-маркетинг» є Світлана Ковальчук – завідувачка кафедри маркетингу та менеджменту ХКТЕІ, віце-президент ГО «Українська асоціація маркетингу».

Потреба у такому проекті обумовлена кількома проблемами:

- 1) погіршенням стану ключових галузей м. Хмельницького і Хмельницької області через воєнну агресію з боку РФ, яка спричинила кризові явища в економіці країни;
- 2) існуванням дуальної ситуації: з одного боку – збільшення кількості вимушених безробітних через релокацію з тимчасово окупованих і прифронтових територій, а також внаслідок скорочення або закриття місцевого бізнесу, з іншого – появою нових вакансій через відкриття релокованого бізнесу або розширення місцевого;
- 3) невідповідністю у тимчасово або вимушено безробітних існуючих навичок, компетентностей, спеціальностей, затребуваним на ринку.

Відтак, запроваджений проект спрямовано на вирішення зазначених проблем. В ході реалізації проекту передбачено: надання допомоги релокованим і місцевим малим та середнім підприємствам у підготовці для них кваліфікованих кадрів за затребуваними спеціальностями, які сприятимуть відновленню діяльності малого та середнього бізнесу; формування нових бізнес-зв'язків; заснування нового бізнесу або створення start-up. Виконання зазначеного вище має посприяти відновленню економічної активності регіону, допомогти релокованому бізнесу та пришвидшити розвиток локального бізнесу Хмельницького та Хмельницької області через впровадження ідей інноваційної економіки і надання додаткових можливостей для осіб з тимчасово окупованих територій. Досягнення цілей проекту здійснюється шляхом організації та проведення у лютому-червні 2023 р. сертифікованих курсів для мешканців Хмельницької області та ВПО за напрямами затребуваних професій («Логістика і трейд-маркетинг»; «Створення start-up. Управління проектами»). Курси проходять у змішаному режимі: офлайн у місті Хмельницький (на базі ХКТЕІ) та онлайн-трансляцій – для вимушено безробітних з регіону.

Завдання проекту:

- 1) оцінити стан ключових галузей, які найбільше постраждали від війни у м. Хмельницький та Хмельницької області;

2) на підставі маркетингових досліджень роботодавців, а також аналізу сайтів з пошуку роботи, визначити професії, які мають найбільший попит під час військового конфлікту та можуть бути затребуваними у період повоєнного відновлення України;

3) за результатами попереднього дослідження розробити навчальні курси для 2-х обраних напрямів («Логістика і трейд-маркетинг», «Створення start-up. Управління проектами»);

4) організувати та провести навчання за обраними напрямами (мінімум для 30 мешканців Хмельницької області та ВПО, не менше 20% від набору). Виконання цього завдання забезпечує реалізацію одразу двох складових концепції «4К»: формування комунікативних навичок та командна робота;

5) організувати «Хакатон можливостей» із запрошенням потенційних роботодавців, що сприятиме здобуттю курсантами всіх чотирьох навичок за концепцією «4К» ;

6) забезпечити проходження стажування для випускників з можливістю подальшого працевлаштування на обраній базі. Реалізація цього завдання дозволить випускникам проявити на практиці здобуті навички за концепцією «4К»;

7) розробити і надати актуальну «Дорожню карту створення власного бізнесу або start-up». Вирішення цього завдання передбачає набуття курсантами навичок критичного мислення та командної роботи згідно із концепцією «4К»;

8) сприяти інтегруванню підготовлених кадрів у місцевий приватний сектор, завдяки співпраці з бізнес-асоціаціями та регіональними організаціями підтримки бізнесу. Виконання цього завдання вимагає від курсантів максимального опанування такими навичками концепції «4К», як критичне мислення, командна робота, комунікабельність;

9) залучити засоби масової інформації та використати сторінки (чати, групи, телеграм-канали) у соціальних мережах для висвітлення діяльності за проектом. Що дає можливість організаторам проекту проявити свої навички комунікабельності, креативності та критичного мислення згідно до концепції «4К».

Результати дослідження

Зважаючи на те, що проект триває, розглянемо його проміжні результати.

Результат 1. Так, за матеріалами, наданими управлінням економіки Хмельницької міської ради можна зазначити, що рушієм економічного розвитку Хмельницької міської територіальної громади є підприємства, які працюють у сфері торгівлі і послуг, логістики, будівництва, промисловості, сільського господарства, інформаційних технологій. Відтак, обраний напрям щодо запровадження курсу «Логістика і трейд-маркетинг» є абсолютно обґрунтованим.

Станом на 01.01.2023 року на території громади зареєстровано 33 129 суб'єктів підприємницької діяльності, з них 13 905 юридичних осіб та 19 224 – фізичні особи-підприємці.

За статистичною інформацією зареєстровано 1 105 промислових підприємств, якими у 2022 р. реалізовано продукції (товарів, послуг) на суму 20,6 млрд грн, що на 0,5 млрд грн більше, ніж у попередньому році (у 2021 р. – 20,1 млрд грн). Найбільша частка у загальному обсязі реалізованої продукції припадає на: виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції – 17,7 %; виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 12,3 %; текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів – 7,3 %; машинобудування – 4,5 %.

Як зазначалося вище, українські підприємства, які знаходяться у зоні активних бойових дій, переміщують свої потужності до більш безпечних регіонів Західної України, зокрема, обираючи Хмельницьку міську територіальну громаду для подальшої діяльності. Хмельницька міська рада надає можливість для перенесення виробництв із зони ведення бойових дій, здійснює пошук приміщень та забезпечує повний консультаційний супровід (з початку введення воєнного стану релоковано понад 20 підприємств).

Задля допомоги бізнесу у вирішенні проблемних питань та з метою отримання фахової консультації експертів у стислі терміни та максимально зручним способом діє проект «Гаряча кнопка для бізнесу» (<http://surl.li/bocjh>). З початку 2022 року у рамках проекту отримано понад 200 заявок у електронному форматі та телефонному режимі, що безперечно свідчить про зацікавленість релокувати бізнес до Хмельницької області.

Також триває робота над створенням індустріального парку «Хмельницький», для забезпечення його роботи потрібно створити Проектний офіс, а також забезпечити підготовку фахівців у сфері «Проектного менеджменту». Таким чином, підтверджено доцільність відкриття в рамках проекту напряму «Створення start-up. Управління проектами».

Внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України, експорт товарів з України значно сповільнився, у тому числі і через зруйнування ланцюгів постачання та збуту продукції. У 2022 експорт товарів та послуг склав 172,4 млрд грн США, що на 9,7% менше, ніж у 2021 році. Обсяг імпорту товарів та послуг склав 371,0 млн дол. США, що на 11,2% менше, ніж у 2021 р. Місцеві підприємства здебільшого орієнтуються на ринки країн Європи, зокрема, у 2022 р. частка експорту товарів та послуг з території Хмельницької громади до країн ЄС у загальному обсязі експорту склала 75,7 %.

За статистичними даними за 2022 р. залучено 2,1 млрд грн капітальних інвестицій (у 2021 р. – 3,7 млрд грн). Зокрема у промисловість залучено 775,6 млрд грн, будівництво – 302,2 млрд грн, сільське, лісове

та рибне господарство – 161,0 млрд грн, оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 152,6 млн грн.

У 2022 р. підприємствами громади виконано будівельних робіт на суму 2,1 млрд грн. Прийнято в експлуатацію 167,5 тис. м² загальної площі житлових будівель, що на 18,4 % менше, ніж за 2021 р.

На території громади функціонує 2,7 тис. об'єктів торгівлі та закладів ресторанного господарства, 440 об'єктів сфери послуг. Продовжують розширювати свої мережі представники роздрібногo ритейлу, а саме: ТОВ «АТБ-маркет» (магазини «АТБ»), ТОВ «Фудекспрес» (магазини «Булка»), ТОВ «Гала Прод» (магазини «Делікат»), продовжують своє функціонування магазини торгових мереж «Таврія В», «Сільпо», «Економ», «SPAR». Розпочали роботу всеукраїнські мережі ТОВ «Тайстра Груп» (магазини «Тайстра»), ТОВ НВП «Аргон» (магазини «Грош»). Розвивається такий вид торгівлі, як виготовлення напівфабрикатів – «Галя Балувана», «Домашні напівфабрикати» тощо. Відкрито нові заклади ресторанного господарства (ресторація «Green House», паб «Crann pub», кав'ярня ТОВ «Золота ліга» тощо).

Роздрібний товарооборот підприємств ритейлу за 2022 р. склав 20,4 млрд грн. А отже торгівля посідає другу сходинку за обсягами реалізації, поступаючись на 0,2 млрд грн промисловим підприємствам. Частка у загальному обсязі роздрібногo товарообороту продовольчих товарів становить 33,8 %, непродовольчих товарів – 66,2 %.

Середній розмір заробітної плати штатних працівників громади у січні-грудні 2022 р. склав 13522 грн, середньооблікова кількість штатних працівників – 53 246 осіб.

Проведений аналіз засвідчує, що найкращі умови для подальшого працевлаштування забезпечують сфера промислового виробництва та торгівля. А отже, обрані для навчання напрями є безумовно перспективними.

Результат 2. На підставі проведених Інтернет-досліджень, а також проведених онлайн-опитувань представників малого і середнього бізнесу визначено, що до найбільш затребуваних професій належать: логісти, маркетологи, бренд-менеджери, помічники маркетологів, продакт-менеджери (Додаток А), менеджери з управління проектами (Додаток Б).

За спеціальністю «Логіст» маємо 8 вакансій у Хмельницькій області та понад 560 в Україні із середньою заробітною платою у 20 000 грн. За спеціальністю «Маркетолог» маємо 10 вакансій у Хмельницькій області та понад 1000 по Україні із середньою заробітною платою у 22 000 грн. Вакансії на посаду «Бренд-менеджер» розмістили 10 підприємств Хмельницької області та понад 1000 підприємств по Україні, з діапазоном заробітної плати 25-45 тис. грн. Також є затребуваними помічники з маркетингу (маємо близько 80 вакансій із пропонованою зарплатою у 22 000 грн). Ми пройшлися лише за базовими посадами маркетологів, їх є значно більше.

Стосовно фахівців з «Управління проектами», то тут тенденція дещо відрізняється у Хмельницькому маємо лише 5 вакансій (по Україні – 502), але пропонована заробітна плата становить у середньому 25 500 грн. Також варто зазначити, що курс «Створення start-up. Управління проектами» передбачає набуття слухачами навичок, достатніх для створення власного бізнесу.

Також варто зазначити, що визначені напрями підготовки за обраними курсами не передбачають жорсткої прив'язки до Хмельницької територіальної громади або області, фахівці за цими напрямками можуть працювати і дистанційно.

Таким чином, Хмельницька територіальна громада та Хмельницька область потребують фахівців за обраними напрямками навчання.

Результат 3. Для організації та проведення навчання сформовані програми за напрямками: «Логістика і трейд-маркетинг» та «Створення start-up. Управління проектами».

Курси є структурованими, вдало поєднують теоретичні та практичні матеріали, базуються на передовому досвіді за обраними сферами діяльності. За кожним модулем курсу сформовані презентації, підібрані ситуаційні вправи та кейси. Навчання за обраними курсами передбачає проведення зустрічей з потенційними роботодавцями, підготовку і проведення презентації власних проєктів у рамках «Хакатону можливостей», а також «Бізнес-тури» та стажування на діючих підприємствах. Тобто курси максимально спрямовані не лише на формування у слухачів професійних компетентностей, але і навичок, задекларованих у концепції «4К».

Результат 4. Сформовані групи слухачів за обома курсами (умовами проєкту передбачалося, що навчання може відбуватися і в рамках одного). Так, на курс «Логістика і трейд-маркетинг» зареєструвалися 43 слухачі, з яких майже половину (20 осіб) становлять ВПО, 5 – здобувачі освіти, а решту (18 осіб) – тимчасово або вимушено безробітні хмельничани. Також дотримано гендерний паритет: кількість жінок складає 29 осіб, чоловіків – 14. Щодо курсу «Створення start-up. Управління проектами», то на нього зареєструвалося 52 слухачі, з яких 29 – представники ВПО, 7 – здобувачі освіти, 16 – тимчасово або вимушено безробітні хмельничани. Стосовно гендерного паритету: кількість жінок складає 32 особи, чоловіків – 20 осіб. Разом на проєкті навчається 68 курсантів, 27 з яких опановують одразу два напрями.

За умовами проєкту достатньо було сформувати одну групу у складі 30 здобувачів з обов'язковим представництвом ВПО не менше 20 %. Таким чином, за цим пунктом маємо його перевиконання як кількісне (68 слухачі замість 30), так і якісне (більше 40 % є представниками ВПО).

Створення неоднорідних за складом груп (на курс записалися, як внутрішньо переміщені особи, тимчасові безробітні, представники малого бізнесу та громадських організацій, так і студенти) і проведення занять у змішаному форматі дають можливість для розвитку всіх навичок за концепцією «4К».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Участь у проєкті значно розширює горизонти можливостей не лише для курсантів, але і для всіх учасників процесу.

Так, для слухачів участь у проєкті це:

1) можливість отримати нову перспективну спеціальність або, принаймні, її ключові компетентності;

2) перспективи подальшого працевлаштування;

3) створення власного start-up;

4) підвищення власної самооцінки та поштовх до самовдосконалення;

5) новітні знання «з перших рук»;

6) навички роботи в команді;

7) розвиток власних комунікацій, можливість налагодження «корисних» зв'язків;

8) набуття креативних навичок;

9) формування критичного мислення.

Для тренерів участь у проєкті це:

1) здобуття нового досвіду роботи з міксованими аудиторіями;

2) подолання стресових ситуацій;

3) набуття адаптивних навичок;

4) опанування та застосування нових технологій навчання;

5) краще розуміння потреб бізнесу та слухачів;

6) можливість отримувати зворотній зв'язок з аудиторією.

Для підприємців, представників громадських організацій участь у проєкті це:

1) можливість взяти участь у підготовці та відборі кадрів;

2) отримання нових ідей для розвитку або започаткування бізнесу;

3) можливість презентувати свої проєкти та проводити їх апробацію;

4) долучитися до соціально значимих проєктів громади.

Для ХКТЕІ участь у проєкті це:

1) розширення міжнародної співпраці, зважаючи на те, що фінансування проєкту здійснюється Центром міжнародного приватного підприємництва (CIPE, США); позитивне завершення проєкту стане поштовхом до активізації грантової діяльності інституту;

2) розширення можливостей щодо співпраці з представниками бізнесу, громадських організацій, міською та обласною адміністрацією, а отже формування іміджу інституту як інноватора на ринку освітніх послуг;

3) формування сертифікатних програм для подальшого їх запровадження в освітній процес, а отже збільшення фінансової бази інституту;

4) перспектива створення «Проектного офісу» як майстерні та полігону для подальшого розвитку підприємницької діяльності здобувачів вищої освіти та написання грантових заявок;

5) покращення матеріально-технічної бази інституту і застосування інноваційних технологій в освітньому процесі тощо.

Проведені дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення. До теоретичних здобутків можна віднести адаптування концепції «4К» до формування грантових програм.

Щодо практичної складової, то отримано результати запровадження зазначеної концепції у реалізації проєкту «Розширюємо горизонти можливостей для хмельничан та ВПО «Хмельницький: Кооперація&Навчання&Інтеграція», що здійснюється на базі Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту за підтримки Центру міжнародного приватного підприємництва (CIPE, США) і є колаборацією з ГО «Кластер підприємців ВПО».

Література

1. Бабійчук С. Формування навичок «4К» на основі дослідницької діяльності учня. URL: <http://lib.pu.if.ua:8080/bitstream/123456789/9856/1/4312-Article%20Text-9301-2-10-20201102.pdf>

2. Ведишева А. Концепція 4к або як виховати успішну дитину? URL: <https://taslife.com.ua/blog/konceptziya-4k-abo-yak-vyhovaty-uspishnu-dytynu>

3. Навички 4К. URL: <https://view.genial.ly/6107faf44b16990dddddcca9c/horizontal-infographic-diagrams-navichki-4k>

4. Розвиваємо навички 4К: креативність, критичне мислення, комунікацію та командну працю (переклад з англійської – Артем Яременко). Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/experience/rozvyvayemo-navychky-4k-kreatyvnist-krytychnemyslennya-komunikatsiyu-ta-komandnu-pratsyu/>.

5. Які навички стануть найважливішими в майбутньому? URL: <https://osvitoria.media/experience/yaki-navychky-stanut-najvazhlyvishymy-u-majbutnomu/>
6. Edward, M. (1941). An Experiment in the Development of Critical Thinking. Teacher's College, Columbia University. URL: <https://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>.
7. Kaufman, J., Beghetto, R. (2009). Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review of General Psychology*, 13 (1), 1–12.
8. Kaufman, J. The Four C Model of Creativity. Walden University. URL: <https://www.waldenu.edu/online-masters-programs/ms-in-education/resource/the-four-c-model-of-creativity>. Nilsson, P. (2012).
9. Four Ways to Measure Creativity. Sense and Sensation Writing on Education, Creativity, and Cognitive Science. URL: <http://www.senseandsensation.com/2012/03/assessing-creativity.html>.
10. Partnership for 21st Century Skills. National Education Association. URL: <http://www.nea.org/home/34888.htm#:~:text=NEA%20is%20a%20founding%20member,Emphasize%20core%20subjects>.

References

1. Babiichuk S. Formuvannia navychok «4K» na osnovi doslidnytskoi diialnosti uchnia. URL: <http://lib.pu.if.ua:8080/bitstream/123456789/9856/1/4312-Article%20Text-9301-2-10-20201102.pdf>
2. Vedysheva A. Kontsepsiia 4k abo yak vyhovaty uspishnu dytynu? URL: <https://taslife.com.ua/blog/konczepczija-4k-abo-yak-vyhovaty-uspishnu-dytynu>
3. Navychky 4K. URL: <https://view.genial.ly/6107faf44b16990dddcca9c/horizontal-infographic-diagrams-navichki-4k>
4. Rozvyvaiemo navychky 4K: kreatyvnist, krytychne myslennia, komunikatsiiu ta komandnu pratsiu (pereklad z anhliiskoi – Artem Yaremenko). *Osvitoria*. URL: <https://osvitoria.media/experience/rozvyvayemo-navychky-4k-kreatyvnist-krytychnemyslennya-komunikatsiyu-ta-komandnu-pratsyu/>.
5. Iaki navychky stanut naivazhlyvishymy v maibutnomu? URL: <https://osvitoria.media/experience/yaki-navychky-stanut-najvazhlyvishymy-u-majbutnomu/>
6. Edward, M. (1941). An Experiment in the Development of Critical Thinking. Teachers College, Columbia University. URL: <https://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>.
7. Kaufman, J., Beghetto, R. (2009). Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review of General Psychology*, 13 (1), 1–12.
8. Kaufman, J. The Four C Model of Creativity. Walden University. URL: <https://www.waldenu.edu/online-masters-programs/ms-in-education/resource/the-four-c-model-of-creativity>. Nilsson, P. (2012).
9. Four Ways to Measure Creativity. Sense and Sensation Writing on Education, Creativity, and Cognitive Science. URL: <http://www.senseandsensation.com/2012/03/assessing-creativity.html>.
10. Partnership for 21st Century Skills. National Education Association. URL: <http://www.nea.org/home/34888.htm#:~:text=NEA%20is%20a%20founding%20member,Emphasize%20core%20subjects>.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-32>

УДК 338/24

Галина СКИБА

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0003-3521-4140>

Сергій КОРБУТ

Хмельницький національний університет
Sergey.korbut18@gmail.com

Інга ШАПОВАЛОВА

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
<https://orcid.org/0000-0003-1588-3910>

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ: СТАН І ПРІОРИТЕТИ ПОКРАЩЕННЯ

У дослідженні привернуто увагу до проблем функціонування та розвитку промисловості як виду економічної діяльності в Україні. Метою дослідження визначено здійснення системно-структурного аналізування та обґрунтування на цій основі пріоритетів з покращення параметрів розвитку промисловості України. Визначено стратегічні пріоритети державної політики реалізації потенціалу промисловості в економіці України. Зроблено висновок, що активізація процесів відновлення потенціалу та забезпечення системно-структурного розвитку української промисловості потребує конвергенції інституційного забезпечення (з країнами ЄС) розвитку та реалізації структурних реформ національної економіки. Вказано на основні напрями та засоби конвергенції інституційного забезпечення та структурного реформування промисловості України. Зроблено висновок, що несформованість ефективних підходів до організації державної політики управління розвитком промисловості України потребує розробки адекватного інструментарію стимулювання відповідних процесів як стратегічного рушія імплементації структурних реформ і становлення процесів розширеного відтворення вітчизняного промислового сектора.

Ключові слова: галузева політика, промисловість, системні реформи, галузева політика розвитку, пріоритети державного регулювання, покращення структури національної економіки.

Halyna SKYBA, Sergey KORBUT

Khmelnytskyi National University

Inga SHAPOVALOVA

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

SYSTEMATIC AND STRUCTURAL DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY OF UKRAINE: STATE AND PRIORITIES FOR IMPROVEMENT

The study draws attention to the problems of functioning and development of industry as a type of economic activity in Ukraine. The purpose of the study is to carry out a system-structural analysis and justify on this basis priorities for improving the parameters of the development of the industry of Ukraine. The strategic priorities of the state policy of realizing the potential of industry in the economy of Ukraine have been determined. It was concluded that the intensification of processes of restoration of potential and ensuring the systemic and structural development of Ukrainian industry requires the convergence of institutional support (with EU countries) for the development and implementation of structural reforms of the national economy. The main directions and means of convergence of institutional support and structural reform of the industry of Ukraine are indicated. It was concluded that the lack of formation of effective approaches to the organization of the state policy of managing the development of the industry of Ukraine requires the development of an adequate toolkit for stimulating the relevant processes as a strategic driver of the implementation of structural reforms and the formation of processes of expanded reproduction of the domestic industrial sector. The applied value of the research results lies in the determination of strategic priorities and means of state policy for stimulating the development of Ukrainian industry at the current crisis stage of its development. The scientific novelty of the research results lies in the further development of the methodology for substantiating priorities and means of sectoral development and ensuring effective institutional reforms and structural changes in the system of the national economy.

Keywords: sectoral policy, industry, system reforms, sectoral development policy, priorities of state regulation, improvement of the structure of the national economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У кожній економіці світу провідними є галузі реального сектора економіки. Тут створюється національний продукт з високим рівнем доданої вартості, який розподіляється на внутрішньому (для задоволення потреб виробництва і кінцевого споживання) та зовнішньому (для збільшення обсягів експорту, отримання валютної виручки та забезпечення модернізації і подальшого зростання потенціалу внутрішнього виробництва) ринках. Своєю чергою, в структурі реального сектора провідними завжди вважалися галузі промисловості, від функціонування і розвитку яких безпосередньо залежить економічний потенціал та конкурентоспроможність національної економіки країни.

Позаяк, в умовах повномасштабної війни промисловість України зазнала потужного удару у вигляді втрати багатьох промислових підприємств, руйнувань виробничої та логістичної інфраструктури, зниження

попиту та зменшення обсягів промислового виробництва, ускладнення транспортування й експорту продукції та, відповідно, потребує свого відновлення. Однак, й для довоєнного етапу розвиток вітчизняної промисловості характеризувався системними вадами, що не дозволяли цьому виду економічної діяльності в повній мірі реалізувати свій потенціал. Ці ж проблеми збереглися й до нині, потребують своєї ідентифікації та обґрунтування на цій основі ефективних управлінських рішень здатних змінити ситуацію на краще і забезпечити зростання як вітчизняної промисловості, так і національного господарства на загал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Формуванню методико-прикладних засад аналізування галузевого розвитку присвячені праці О. Ареф'євої, Д. Городинської [1, с. 106–111], В. Лук'янової [7, с. 35–39], Р. Скриньковського [10, с. 414–418] та ін. вітчизняних і зарубіжних науковців.

Достатньо значний вклад у визначення функціонально-структурних характеристик галузевого розвитку здійснили такі науковці, як Т. Васильців, М. Флейчук [2, с. 10–19], К. Горячева [3, с. 65–67], О. Мороз, Н. Карачина, А. Шиян [8, с. 15–25], Н. Фокіна, В. Бокій [11, с. 111–114] та ін. У підсумку цих та інших досліджень були визначені функціональні та структурні компоненти галузевого розвитку, що має сенс й у контексті дослідження його передумов.

Методика суто прикладного застосування результатів аналізування функціонування та розвитку складних соціально-економічних систем, до яких безпосередньо відносяться галузі реального сектора економіки, зокрема промисловість, розвинена результатами наукових досліджень І. Колодяжної, К. Букріної [5, с. 135–140], Р. Лупака, М. Куницької-Іляш [13, с. 8–15] та інших науковців, які достатньо комплексно розкрили проблематику та специфіку формування державної політики відновлення, а також ефективної реалізації потенціалу промислового сектора.

Стосовно стратегування державної політики розвитку промисловості, а зокрема визначення її стратегічних пріоритетів, то особливої ваги набувають праці Н. Карачиної, В. Семцова [4], Р. Лупака, А. Дідич [6, с. 248–252], В. Пастухова [9, с. 40–45], О. Шнипка [12, с. 18–22] та інших дослідників, які підводять методику аналізування під обґрунтування стратегії, тактики й на загал – політики управління розвитком промислового комплексу країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Разом із тим, перешкоди належного розвитку вітчизняної промисловості все ще системні і це вимагає обґрунтування нових більш ефективних управлінських рішень в сенсі відновлення системно-структурного зростання одного зі провідних видів економічної діяльності в країні – промисловості.

Формулювання цілей статті

Метою статті є здійснення системно-структурного аналізування та обґрунтування на цій основі пріоритетів з покращення параметрів розвитку промисловості України.

Вклад основного матеріалу

Для промисловості України на сучасному етапі розвитку характерна достатньо висока нестабільність (рис. 1). Так, у 2008-2009 рр., 2011–2015 рр. та 2019-2020 рр. для вітчизняної економіки характерним стало зменшення обсягів промислового виробництва. У 2008-2009 рр. ключовим чинником наявності відповідної тенденції стали наслідки світової фінансово-економічної кризи. Однак, надалі важко визначити реальні причини щорічного зменшення обсягів промислового виробництва в Україні після 2010 р. При тому, найбільший спад став характерним для 2014-2015 рр., коли почалася війна на сході нашої країни.

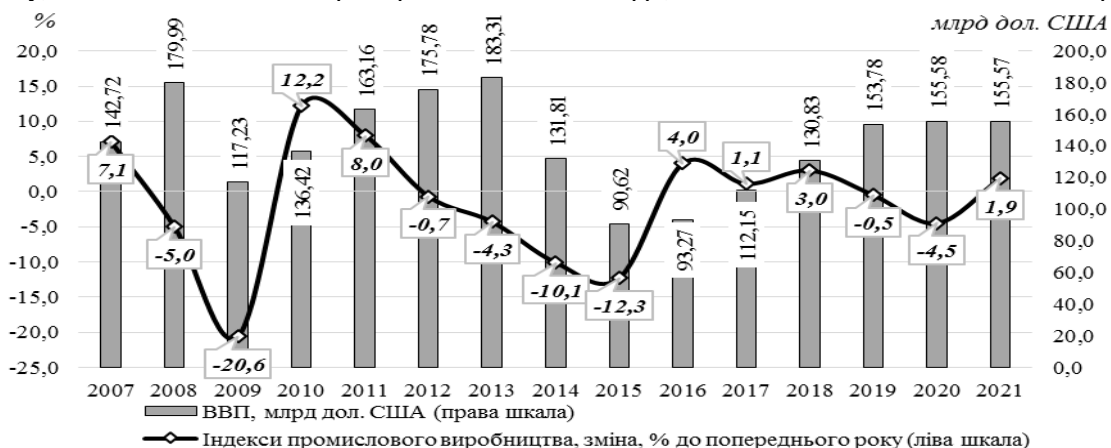

Рис. 1. Індекси промислової продукції та ВВП України, 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі даних [Промисловість України, 2007-2010, 2011-2015, 2016-2020, 2021 : статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>]

Таким чином, розвиток вітчизняної промисловості далеко не системний і не комплексний, піддається впливу численним чинникам. Негативно, що така ситуація характерна для всіх секторів промисловості України (рис. 2). Так, ключова в сенсі конкурентоспроможності національної економіки переробна промисловість мала скорочення обсягів виробництва промислової продукції у 2008-2009, 2012–2015 та 2020 рр.

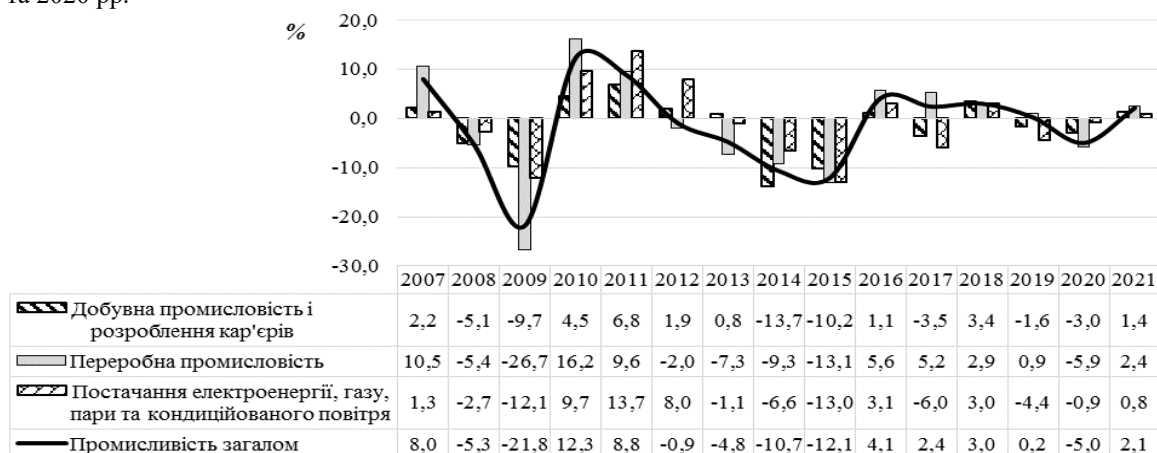

Рис. 2. Індекси промислової продукції у розрізі основних підвидів, % зміни до попереднього року, 2007-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі даних [Промисловість України, 2007-2010, 2011-2015, 2016-2020, 2021 : статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>].

Якщо звернути увагу на основні показники розвитку промислового сектору економіки України у 2010-2020 рр. (табл. 1), то загальні темпи зростання (до попереднього року) обсягів промислової продукції скоротилися на біля 20 в. п., середньомісячної номінальної заробітної плати – на 22 в.п., фінансового результату до оподаткування – на 59,7 в.п.

За аналізований часовий період рентабельність операційної діяльності підприємств промисловості знизилася на 0,3 в.п., а індекс капітальних інвестицій – на 40 в.п., що негативно та є яскравим свідченням погіршення функціонування, а також зниження економічного потенціалу розвитку промисловості України.

Таблиця 1

Основні показники розвитку промислового сектору України, 2010-2020 рр.

Індикатори		Роки										
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Обсяги реалізованої промислової продукції	млрд грн.	1065,1	1331,9	1400,7	1354,1	1428,8	1776,6	2158,0	2625,9	3045,2	3019,4	3236,4
	Темпи приросту, %	32,1	25,0	5,2	-3,3	5,5	24,3	21,5	21,7	16,0	-0,8	7,2
Основні засоби (на кінець року)	млрд грн.	1065,2	987,5	1125,1	1749,1	1937,7	3842,5	3072,9	2454,4	3271,6	3455,8	4023,5
	Темпи приросту, %	13,3	-7,3	13,9	55,5	10,8	98,3	-20,0	-20,1	33,3	5,6	16,4
Середньооблікова кількість штатних працівників	Млн осіб	2,84	2,83	2,80	2,67	2,30	2,04	1,96	1,89	1,85	1,87	1,80
	Темпи приросту, %	-0,3	-0,5	-0,8	-4,7	-14,1	-11,2	-3,9	-3,4	-2,3	0,9	-3,7
Середньомісячна номінальна заробітна, у розрахунку на одного штатного працівника	Тис. грн.	2,58	3,11	3,48	3,76	3,99	4,79	5,90	7,63	9,63	11,79	12,76
	Темпи приросту, %	21,9	20,4	11,9	8,2	6,0	20,1	23,2	29,3	26,2	22,4	8,2
Фінансовий результат до оподаткування	млрд грн.	26,8	58,7	21,4	13,7	-166,4	-181,4	-7,6	87,5	154,1	166,8	-22,3
	Темпи приросту, %	-660,7	118,5	-63,6	-35,8	-1314,9	9,0	-95,8	-1255,4	76,2	8,2	-113,4
Частка підприємств, які одержали збиток до оподаткування, %		41,0	37,0	38,0	37,0	37,0	27,0	27,2	28,2	27,2	27,9	30,3
Рентабельність операційної діяльності, %		3,6	4,7	3,4	3,0	1,6	0,9	4,2	6,8	6,3	5,5	3,9
Індекс капітальних інвестицій, % зміни до попереднього року		-12,5	42,1	-18,1	-8,4	-17,0	14,9	32,2	-9,4	14,6	-8,8	-44,1

Джерело: розраховано на основі даних [Промисловість України, 2007-2010, 2011-2015, 2016-2020, 2021 : статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>].

Таким чином, функціонування української промисловості в системі національної економіки України залежить від соціально-економічної та інноваційно-інвестиційної політики країни, а також соціально-політичних потрясінь, у т.ч. військових конфліктів, світової пандемії та ін. У підсумку аналізування статистичних даних в частині функціонування та розвитку вітчизняного промислового сектора є всі підстави стверджувати, що українська промисловість як один зі ключових видів економічної діяльності у 2010–2020 рр. не мав ознак системного розвитку, а протягом останніх років демонстрував ознаки кризи. Середньорічні темпи скорочення обсягів виробництва та реалізації промислової продукції за 2010–2021 рр. становили 3,7 в.п. і 20,7 в.п. відповідно, а середньооблікова кількість штатних працівників у промисловості України скоротилася у 1,8 раз, середньорічний темп зростання місячної заробітної плати у розрахунку на одного штатного працівника рівний 17,9 %. Фінансовий результат промислових підприємств України зменшився на 51,0 %, а частка збиткових підприємств і рентабельність операційної діяльності промислових підприємств за 2007–2020 рр. зменшилася на 2,7 в.п. і 1,9 в.п. відповідно.

Натомість, ефективність функціонування національної економіки та її провідних галузей, до яких беззаперечно відноситься промисловість, детермінується її спроможністю адекватно й гнучко реагувати на виклики, що постають на кожному етапі її розвитку. В сучасних умовах з особливою гостротою проявляються виклики національної економічної системи, зумовлені динамічним поступом технологічного розвитку нового етапу промислової революції; посиленням конкуренції на світових ринках; необхідністю задоволення щораз зростаючих суспільних потреб та пошуку нових підходів до забезпечення ефективної комплементарності складових сталого розвитку; посиленням вимог до знаходження компромісу між національними інтересами й позиціонуванням національної економіки у глобалізованому світогосподарському просторі; необхідністю зваженого балансування між перманентною паралельною появою нових можливостей і загроз в умовах швидкого поширення кризових явищ. Спроможність національної промисловості розвиватись у тренді, окресленому сучасними викликами, значною мірою залежить від її структурних характеристик, які формуються в процесі структурних трансформацій під впливом суспільних потреб.

Державна структурна політика, орієнтована на реалізацію завдань структурного реформування як основи системного збалансованого розвитку промисловості України, може реалізуватися зі застосуванням арсеналу найрізноманітніших механізмів, інструментів та засобів економічної політики. Разом із тим, стимулююча фінансово-кредитна підтримка, страхування ризиків, гарантії та поручительства, консультативні послуги, контроль за недопущенням ризикових і незаконних операцій і т. ін. спроможні підсилити дію інших інструментів державного регулювання в руслі зміни тих чи інших структурних співвідношень у межах національної промисловості України.

Кризовий стан промисловості України, що проявляється у зменшенні обсягів промислового виробництва, зниженні рівня якості життя населення, невирішених проблемах соціальної сфери, втраті інноваційного, техніко-технологічного, інтелектуального, кадрового потенціалу, актуалізує завдання реалізації ефективної державної політики впровадження структурних змін та реформ в економіці. Важливо, аби такі зрушення стосувалися технологічної модернізації, неоіндустріалізації, системної детінізації та формування конкурентного середовища, розвитку сектору конкурентоспроможного підприємництва, становлення системи соціальної безпеки, підвищення інвестиційної привабливості та розвитку стратегічних галузей, внутрішнього ринку, забезпечення ресурсоощадності та енергоефективності.

Несформованість ефективних підходів до організації державної політики стимулювання розвитку української промисловості потребує розробки адекватного інструментарію стимулювання його розвитку, як стратегічного рушія імплементації структурних реформ і становлення процесів розширеного відтворення національної економіки. Фундаментальним базисом розвитку фінансово-кредитної підтримки і стимулювання розвитку промисловості України є формування високого рівня довіри в суспільстві до діяльності суб'єктів фінансової системи. Основними інструментами розвитку фінансово-кредитної підтримки промисловості, що орієнтовані на врахування галузевої специфіки промисловості (її модернізації, високотехнологічної переробної промисловості, альтернативної енергетики, будівельної індустрії, інноваційної торгівлі, транспорту і логістики, ІТ та цифрової індустрії) доцільно визначити інституційно-регуляторні, фінансово-інвестиційні, фінансово-економічні, структурно-управлінські, організаційно-методичні, соціально-психологічні та інформаційно-комунікаційні. Комплексна реалізація запропонованих інструментів розвитку вітчизняної промисловості забезпечить імплементацію структурних реформ, що трансформується в зміцнення конкурентних переваг національної економіки та формування превентивних механізмів захисту її економічних інтересів на засадах економічної безпеки української промисловості та її підкомплексів.

Поглиблення світової фінансової кризи та її трансформація в повномасштабну економічну кризу призвело до дестабілізації економіки України. Промисловий сектор одним із перших відчув наслідки економічної нестабільності, що призвело до зниження рівня прибутковості вітчизняних суб'єктів господарювання, збільшення кредиторської і дебіторської заборгованості, зниження обсягів інвестицій та до загального погіршення фінансової стійкості підприємств промисловості.

В умовах фінансово-економічної кризи значно зростає роль держави як основного регулятора ринку, назріває необхідність у державній підтримці суб'єктів підприємництва та у створенні відповідних сприятливих умов для покращення їх фінансового стану. Державна підтримка промисловості в умовах фінансової нестабільності повинна бути спрямована на системне виявлення основних перешкод, що перешкоджають ефективному веденню бізнесу, своєчасне прийняття відповідних рішень з метою їх подолання, безперервний моніторинг стану проблем бізнесового середовища, зменшення податкового навантаження, сприяння економічному зростанню. Здійснення комплексу цих заходів дасть можливість підприємствам продовжувати свою беззбиткову діяльність та підвищити фінансову стійкість.

Визначення основних пріоритетів державної політики сприяння посиленню фінансової стійкості та розвитку вітчизняних промислових підприємств та вироблення конкретних механізмів їх втілення у реальність дозволить покращити підприємницьке середовище в країні, знизити негативний вплив наслідків існуючої політико-економічної кризи на діяльність вітчизняних промислових підприємств та збільшити їх конкурентоспроможність як на вітчизняному, так і на міжнародному ринках.

У випадку не визначення основних пріоритетів державної політики сприяння посиленню фінансової стійкості підприємств промисловості України в умовах політико-економічної кризи вірогідними видаються наступні негативні наслідки для економіки України: зниження обсягів ВВП; критичне зменшення частки власного капіталу підприємств, збільшення кредиторської і дебіторської заборгованості, передусім, безнадійної дебіторської заборгованості, надмірне погіршення фінансової стійкості вітчизняних промислових підприємств; зниження рівня платоспроможності і кредитоспроможності суб'єктів підприємництва; подальше зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняних промислових підприємств на зовнішніх ринках, внаслідок недостатніх обсягів фінансових ресурсів; підвищення рівня збитковості підприємств усіх форм власності, і як наслідок, збільшення кількості збанкрутілих підприємств; зростання соціальної напруженості в суспільстві, внаслідок зменшення рівня реальної заробітної плати та збільшення заборгованості із виплати заробітної плати; скорочення експорту товарів; зниження інвестиційного потенціалу економіки у зв'язку з ускладненим доступом суб'єктів підприємництва до зовнішніх джерел фінансування; зростання частки сумнівних та безнадійних боргів; формування у суспільстві негативного ставлення до ведення підприємницької діяльності та подальше скорочення іноземних інвестицій в економіку України.

Вагомість очікуваних негативних економічних наслідків проблеми вимагає вже сьогодні активних дій держави щодо посилення фінансово-економічної стійкості суб'єктів вітчизняного промислового сектора. Для цього необхідно реалізувати заходи за наступними групами:

Покращення фінансових показників діяльності суб'єктів промисловості. Для цього необхідно розробити організаційно-економічний механізм додаткового випуску акцій підприємств, що працюють у пріоритетних галузях економіки, і викупу їх державою; збільшити обсяги державних закупівель в пріоритетних галузях економіки з метою стимулювання попиту на продукцію стратегічно важливих підприємств, за рахунок коштів спеціального фонду державного бюджету; стимулювання експортних операцій шляхом надання урядом додаткових гарантій банкам щодо залучення кредитних ресурсів в експортно орієнтовані виробництва, часткового компенсування страхових премій при укладанні договору з приватними страховиками, або створення власного державного страхового агентства; посилення контролю за ефективним використанням коштів стабілізаційного фонду на цілі, які передбачені нормативно-правовими актами і які сприятимуть покращенню фінансового стану вітчизняних промислових підприємств та відкриють їм доступ до пільгового кредитування, а також накладення мораторію на використання коштів з метою вирішення поточних проблем, які не є передбачені законодавством.

Збільшення обсягів інвестицій у промисловості. Для цього необхідно здійснювати оподаткування прибутку підприємств за зниженою ставкою, якщо неоприбуткована частина прибутку спрямовується на модернізацію, реконструкцію, спорудження, придбання основних фондів такого платника податку, розробку та впровадження у виробництво таким платником нової продукції; застосовувати методи прискореної амортизації основних засобів, що дасть змогу підприємствам виробити таку систему відшкодування, яка реально пов'язана з фізичним зношуванням основних фондів, із формуванням достатніх джерел фінансування для безперервного підтримання процесу кругообігу капіталу зі зниженням тиску інфляції на фінансовий стан підприємства; стимулювати капіталовкладення підприємств шляхом використання альтернативних схем фінансування, таких як лізинг (з метою пришвидшення процесу оновлення основних засобів суб'єктів підприємництва), факторинг та форфейтинг (з метою зниження рівня дебіторської заборгованості підприємств та пришвидшення розрахунків між підприємствами). Для цього необхідно вдосконалити законодавство, що регулює лізингові та факторингові операції, сприяти залученню банківських установ на дані ринки, оскільки саме вони є найрозвинутішими посередниками на фінансово-кредитному ринку України, що володіють достатнім обсягом фінансових ресурсів. З метою активізації діяльності банків на ринку лізингу та факторингу доцільно стимулювати банки вкладати кошти у статутні фонди лізингових та факторингових компаній шляхом звільнення від оподаткування тієї частини прибутку, яка спрямовується на придбання акцій даних компаній. Окрім того, варто створити систему пільгового довгострокового рефінансування Національним банком України банківських установ, які активно займаються довгостроковими лізинговими операціями.

Покращення доступу до кредитних ресурсів для вітчизняних промислових підприємств. Для цього необхідна подальша стабілізація становища у банківській системі. На першому етапі пріоритетом має стати врегулювання ризиків, пов'язаних з наростанням неплатоспроможності боржників, а відтак – частки проблемних кредитів. Очікуваним результатом має бути відновлення довіри вкладників до банківської системи та розблокування банківського кредитування; розробка та впровадження системи заходів щодо реструктуризації проблемної заборгованості підприємств реального сектору економіки, яка має передбачати обов'язкову компенсацію втрат комерційних банків через дотування боржників (як це, зокрема, нормативно передбачено щодо сільгоспвиробників та може бути поширено на інші сектори з тривалим виробничим циклом), або сек'юритизацію заборгованості; розробка механізму субсидіювання процентних ставок за кредитами, що надаються на купівлю товарів вітчизняного промислового виробництва.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Стратегічними пріоритетами державної політики реалізації потенціалу промисловості в економіці України мають стати: покращання інституційних засад впливу цього виду економічної діяльності на соціально-економічний розвиток, фінансова стабілізація стратегічних підприємств промислового сектора країни, зміцнення фінансово-економічної безпеки вітчизняної промисловості, розвиток кредитування та інвестування, формування сприятливого інвестиційного клімату, дегінізація фінансових потоків та посилення прозорості фінансово-економічних відносин суб'єктів промислового сектора.

Активізація процесів відновлення потенціалу та забезпечення системно-структурного розвитку української промисловості потребує конвергенції інституційного забезпечення (з країнами ЄС) розвитку та реалізації структурних реформ національної економіки. Це дозволить усунути інституційні суперечності в процесі суспільно-економічного обміну, нівелювати ризики виникнення конфліктів інтересів під час імплементації структурних змін, мінімізувати обсяги трансакцій витрат промислового та на загал виробничо-господарського комплексу національної економіки. Основними напрямками та засобами конвергенції інституційного забезпечення та структурного реформування промисловості України мають стати: 1) галузево-секторальний; 2) просторово-територіальний; 3) соціально-економічний; 4) зовнішньоекономічний; 5) ресурсно-відтворювальний.

Несформованість ефективних підходів до організації державної політики управління розвитком промисловості України потребує розробки адекватного інструментарію стимулювання відповідних процесів як стратегічного рушія імплементації структурних реформ і становлення процесів розширеного відтворення вітчизняного промислового сектора. Фундаментальним базисом розвитку промисловості є активізація банківського кредитування її підприємств через формування високого рівня довіри в суспільстві до діяльності суб'єктів банківської системи. Основними інструментами розвитку банківського кредитування, що орієнтовані на врахування галузевої специфіки стратегічних сфер господарювання, мають стати інституційно-регуляторні, фіскально-інвестиційні, фінансово-економічні, структурно-управлінські, організаційно-методичні, соціально-психологічні та інформаційно-комунікаційні. Комплексна реалізація інструментів розвитку банківського кредитування промисловості України забезпечить імплементацію структурних реформ, що трансформується в зміцнення конкурентних переваг національної економіки та формування превентивних механізмів захисту її економічних інтересів на засадах економічної безпеки.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються удосконалення методики аналізування стану та рівня економічної безпеки промислових підприємств.

Література

1. Ареф'єва О. В., Городинська Д. М. Оцінка рівня економічної стійкості промислових підприємств. Актуальні проблеми економіки. 2006. № 6 (60). С. 106-111.
2. Васильців Т. Г., Флейчук М. І., Лупак Р. Л. Пріоритети і засоби державної політики забезпечення економічної безпеки розвитку внутрішнього ринку в Україні. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. 2017. Вип. 53. С. 10-19.
3. Горячева К. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки. Економіст. 2003. № 8. С. 65-67.
4. Карачина Н. П., Семцов В. М., Мирончук М. В. Контролінг економічної безпеки поведінки підприємств в умовах трансформаційних перетворень. Ефективна економіка. 2021. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8665>
5. Колодяжна І. В., Букріна К. А. Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 23. Ч. 1. С. 135-140.
6. Лупак Р. Л., Дідич А. М. Економічні основи забезпечення конкурентоспроможності підприємства в умовах ринкових відносин. Науковий вісник НЛТУ України. 2017. Вип. 20.6. С. 248-252.
7. Лук'янова В. В. Оцінка ефективності підприємства і підприємництва. Вісник ДонНУЕТ. 2005. № 4 (28). С. 35-39.

8. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2011. 241 с.
9. Пастухова В. В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність : монографія. Київ : КНТЕУ, 2002. 302 с.
10. Скриньковський Р. М. Економічна безпека підприємства: сутність, класифікація та система діагностики. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 3. С. 414-418.
11. Фокіна Н. П., Бокій В. І. Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості. Актуальні проблеми економіки. 2003. № 8 (26). С. 111-114.
12. Шнипко О. С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект : монографія. Київ, 2006. 288 с.
13. Lupak R., Kunytska-Iliash M., Berezivskyi Y., Nakonechna N., Ivanova L., Vasylytsiv T. Information and analytical support system of enterprise competitiveness management. *Accounting*. 2021. no. 7 (7). pp. 1785-1798.

References

1. Arefieva, O. V., Horodynska, D.M. (2006), Assessment of the level of economic stability of enterprises in the service sector. *Actual problems of economy*. Vol. 6 (60), pp. 106-111.
2. Vasylytsiv, T. H., Fleychuk, M. I., Lupak, R. L. (2017). Priorities and means of state policy of ensuring the economic security of development on the domestic market in Ukraine. *Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics. Economic sciences*. Iss.53. pp. 10-19.
3. Gorjacheva, K. (2003). Financial security of the enterprise. The essence and place in the system of economic security. *Economist*. Vol. 8, pp. 65-67.
4. Karachyna, N. P. Semstov, V. M., Myronchuk, V. M. (2021). Controlling of the economic security of enterprise behavior in conditions of the transformations. *Effective economy*. Vol. 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8665>.
5. Kolodaznaya, I. V., Bukrina, K. A. (2019). Economic security in the sustainable operation of enterprise. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*. Vol. 23, pp. 135-140.
6. Lupak, R. L., Didych, A. M. (2017). Economic bases of ensuring the competitiveness of the enterprise in market relations. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. Vol. 20.6. pp. 248-252.
7. Lukyjanova, V. V. (2005). Evaluation of the effectiveness of the enterprise and entrepreneurship. *Bulletin DonNUET*. Vol. 4 (28), pp. 35-39.
8. Moroz, O. V. Karachyna, N. P., Shuyan, A. A. (2011). The concept of economic security of a modern enterprise. Vinnitsa, Ukraine.
9. Pastukhova, V. V. (2002). Strategic management of the enterprise: philosophy, policy, efficiency. Kyiv, Ukraine.
10. Skrynkovskyy, R. M. (2015). Economic security of enterprise: nature, classification and system of diagnostics. *Global and national economic problems of economy*. Vol. 3, pp. 414-418.
11. Fokina, N. P., Bokij, V. I. (2003). Economic security of the enterprise – an essential component of financial stability. *Actual problems of economics*. Vol. 8 (26), pp. 98-110.
12. Shnipko, O. S. (2006). Economics of security of the archival bagatorial systems: the regional aspect. Kyiv, Ukraine.
13. Lupak, R., Kunytska-Iliash, M., Berezivskyi, Y., Nakonechna, N., Ivanova, L., Vasylytsiv, T. (2021). Information and analytical support system of enterprise competitiveness management. *Accounting*. no. 7 (7). pp. 1785-1798.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-33>

УДК 330.101.541(075.8)

Інна ІРТИЩЕВА

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
<https://orcid.org/0000-0002-7025-9857>

Ірина КРАМАРЕНКО

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
<https://orcid.org/0000-0002-0417-0918>

Костянтин ЗАВГОРОДНИЙ

ДП «Виробниче об'єднання «Південний машинобудівний завод ім. О.М. Макарова»
<https://orcid.org/0000-0002-7953-3971>

ФОРМУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ ІНКЛЮЗИВНОСТІ

Характерною особливістю минулого століття стало прагнення людства до забезпечення економічного і технологічного розвитку, що вважалося основою для досягнення добробуту і покращення рівня життя. Однак, цей прогрес супроводжувався використанням природних ресурсів та забрудненням навколишнього середовища, а економіка, довкілля та суспільні інститути функціонували ізольовано один від одного.

Глобальні екологічні проблеми, голод, збідніння значної частини населення, деградація моралі та інші виклики, з якими світ зіткнувся на початку ХХІ століття, спонукали прогресивну міжнародну громадськість та недержавні організації до започаткування нового підходу - концепції сталого розвитку. Ця концепція, яка виникла як продовження концепції ноосфери В. Вернадського, передбачає узгоджений розвиток економіки, екології та соціальної сфери з метою забезпечення якості життя людей, збереження довкілля та соціального прогресу.

Метою статті є процес формування сталого розвитку національної економіки на засадах інклюзивності.

Проведено поєднання слів «сталий» та «інклюзивний» в термін «сталий інклюзивний розвиток», що відображає спробу поєднати два важливі аспекти розвитку: екологічну стійкість та соціальну інклюзію. Визначено, що сталый розвиток визначається як розвиток, який задовольняє поточні потреби людей, не погіршуючи можливостей майбутніх поколінь задовольняти їх власні потреби. Відповідно покликаний забезпечити баланс між економічними, соціальними і екологічними аспектами розвитку, забезпечуючи збереження природних ресурсів та охорону довкілля.

Здійснено оцінку сталого інклюзивного розвитку України, у процесі якої визначено, що термін «сталый інклюзивний розвиток» відображає спробу поєднати два важливі аспекти розвитку: екологічну стійкість та соціальну інклюзію. Такий розвиток відображає важливість забезпечення гармонічного розвитку суспільства, де враховуються як потреби сучасних поколінь, так і потреби майбутніх поколінь, а також включення всіх членів суспільства. Визначено основні принципи сталого інклюзивного розвитку: недискримінація, рівність можливостей, доступ до освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг.

Ключові слова: сталый розвиток, інклюзивний сталый розвиток, національна економіка, цілі сталого розвитку

Inna IRTYSHCHEVA, Iryna KRAMARENKO

Admiral Makarov National University of Shipbuilding

Konstantin ZAVGORODNIY

State Enterprise "Production Association Southern Machine-Building Plant named after A.M. Makarov"

THEY ARE SHAPING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY BASED ON INCLUSIVENESS

A characteristic feature of the last century was humanity's desire to ensure economic and technological development, which was considered the basis for achieving well-being and improving the standard of living. However, this progress was accompanied by using natural resources and environmental pollution, and the economy, environment, and social institutions functioned in isolation from each other. Global environmental problems, hunger, impoverishment of a large part of the population, moral degradation, and other challenges that the world faced at the beginning of the 21st century prompted the progressive international community and non-governmental organizations to start a new approach - the concept of sustainable development. This concept, which arose as a continuation of V. Vernadskyi's concept of the noosphere, envisages the coordinated development of the economy, ecology, and social sphere to ensure the quality of people's lives, the preservation of the environment, and social progress. The purpose of the article is to discuss the process of forming the sustainable development of the national economy based on inclusiveness.

The words "sustainable" and "inclusive" have been combined into the term "sustainable, inclusive development", which reflects an attempt to combine two essential aspects of development: environmental sustainability and social inclusion. It has been determined that sustainable development is defined as development that meets the current needs of people without impairing the ability of future generations to meet their own needs. Accordingly, it is designed to balance economic, social, and ecological aspects of development, ensuring the preservation of natural resources and environmental protection.

An assessment of Ukraine's sustainable, inclusive development was carried out, during which it was determined that the term "sustainable inclusive development" reflects an attempt to combine two essential aspects of development: environmental sustainability and social inclusion. Such development reflects the importance of ensuring the harmonious development of society, which considers both the needs of current generations and the needs of future generations, as well as the inclusion of all members of society. The main principles of sustainable, inclusive development are defined: as non-discrimination, equal opportunities, and access to education, health care, and social services.

Keywords: sustainable development, inclusive sustainable development, national economy, Sustainable Development Goals

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Характерною особливістю минулого століття стало прагнення людства до забезпечення економічного і технологічного розвитку, що вважалось основою для досягнення добробуту і покращення рівня життя. Однак, цей прогрес супроводжувався використанням природних ресурсів та забрудненням навколишнього середовища, а економіка, довкілля та суспільні інститути функціонували ізольовано один від одного.

Глобальні екологічні проблеми, голод, збідніння значної частини населення, деградація моралі та інші виклики, з якими світ зіткнувся на початку XXI століття, спонукали прогресивну міжнародну громадськість та недержавні організації до започаткування нового підходу – концепції сталого розвитку. Ця концепція, яка виникла як продовження концепції ноосфери В. Вернадського, передбачає узгоджений розвиток економіки, екології та соціальної сфери з метою забезпечення якості життя людей, збереження довкілля та соціального прогресу.

Аналіз досліджень та публікацій

Особливостям формування сталого розвитку національної економіки, приділено значну увагу закордонними та вітчизняними вченими, зокрема: Брунтланд Г., Гончарова Н., Смельянов В., Іртищева І., Крамаренко І., Клопов І., Коваленко І., Мельник Ю., Рибінцев В., Лелеченко А., Стегней М., Шевченко Л., Шумпéтер Й., Хаустова К. та інші. В умовах війни росії проти України формування сталого розвитку національної економіки під загрозою. Саме тому, в сучасних умовах необхідно розглядати формування сталого розвитку національної економіки на засадах інклюзивності, що дозволить створенню справедливого і рівноправного суспільства, де кожна людина має можливість розвиватися, брати участь у прийнятті рішень та сприяти сталому розвитку не лише власного благополуччя, а й суспільства в цілому.

Формулювання цілей статті

Метою статті є процес формування сталого розвитку національної економіки на засадах інклюзивності.

Виклад основного матеріалу

Слід погодитися із думкою, що «теорія сталого розвитку виникла як антагонізм парадигмі економічного зростання, яка передбачає лише екстенсивний розвиток і ігнорує проблеми в екологічній і соціальній сферах» [1].

«Вважається, що основою сучасної концепції «сталого розвитку» стала перша доповідь Римського клубу під назвою «Межі зростання» (1972). Якщо її коротко описати, то сучасний економічний розвиток виявився несумісним із довготривалим життям планети. Ця доповідь тоді наробила шуму, а до конфлікту економіка-екологія зростає увага. Вперше термін «сталий розвиток» з'явився в документі Міжнародного союзу охорони природи «Всесвітня стратегія охорони природи» (1980). Однак, ще майже десятиліття він залишався практично непоміченим. Серйозного розголосу набула зазначена раніше доповідь комісії ООН, яка згадується в поясненні поняття. Доповідь «Наше спільне майбутнє» (1987) – напрацювання комісії, видані норвезькою громадською та політичною діячкою Гру Гарлем Брундтланд. Підходи, викладені нею, лягли в основу концепції сталого розвитку та популяризували її. Після цього «сталий розвиток» став центральною ідеєю ряду великих конференцій ООН та національних стратегій» [3; 4; 5].

Концептуальні засади сталого розвитку базуються на узгодженому та збалансованому поєднанні економічного, соціального та екологічного векторів (напрямок) розвитку (рис. 1).

Для України, яка перебуває в пошуку свого шляху, важливо уникнути принципових помилок. Ризик полягає в тому, що спокуса прийняти успішні «шаблони» розвитку, які приваблюють зовні, може призвести до відсутності узгодженості між економічною, екологічною та соціальною сферами. Реалізація концепції сталого розвитку не гарантує швидкого зростання добробуту, але вимагає зусиль політиків, управлінців, громадськості та бізнесу. Важливою передумовою на шляху до сталого розвитку є прояв цілеспрямованості та політичної волі керівництва держави [7].

Враховуючи досвід глобальних проблем, що виникли через недосконалість попереднього моделювання розвитку, Україна повинна уникати однобічного підходу до економічного росту і звернути увагу на його взаємозв'язок з екологічними та соціальними аспектами. Важливо розробити цілісну модель сталого розвитку, яка враховуватиме потреби теперішнього покоління, не погіршуватиме якість довкілля та забезпечуватиме соціальний прогрес.

Політики та управлінці повинні спрямувати зусилля на створення ефективних механізмів реалізації концепції сталого розвитку, враховуючи наукові дослідження та експертні рекомендації. Важливо сприяти інноваціям, розвитку зелених технологій, стимулюванню екологічної освіти та свідомого споживання.

Особливу увагу слід приділити сприянню малим та середнім підприємствам, які втілюють принципи сталого розвитку в свою діяльність. Важливо забезпечити їм доступ до фінансових ресурсів, підтримку від держави та розвиток сприятливої підприємницької атмосфери.

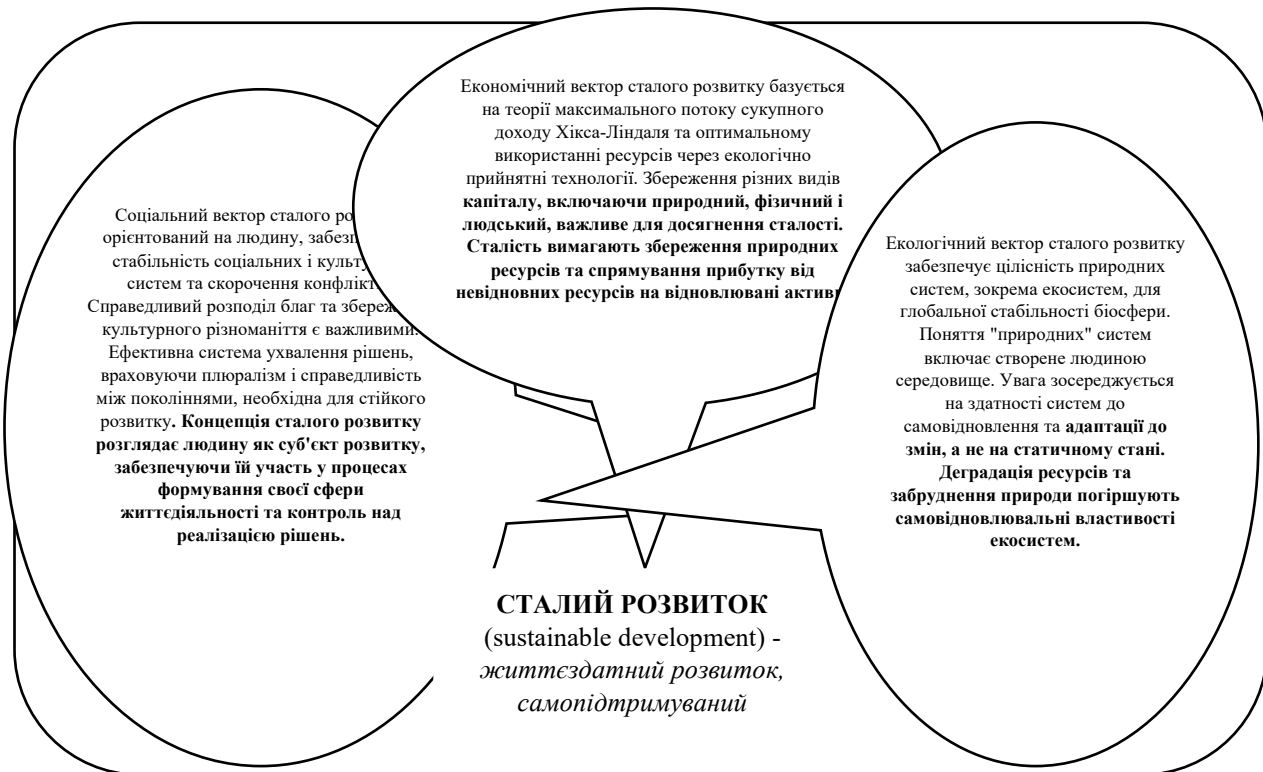

Рис. 1. Концептуальні засади сталого розвитку

Джерело: сформовано авторами на підставі узагальнення джерел [3; 4; 5].

Залучення громадськості до процесу планування та реалізації сталого розвитку є необхідним етапом. Громадськість включає громадські організації, активних громадян, експертів та інших зацікавлених сторін, які можуть започаткувати та втілити у життя різноманітні погляди, досвід та інноваційні ідеї у процес прийняття рішень.

Важливо забезпечити відкриту та прозору комунікацію між урядом, громадськістю та приватним сектором, щоб спільно виробити стратегії та програми, спрямовані на досягнення сталого розвитку. Залучення громадськості в процес прийняття рішень допоможе побудувати широку легітимність та підтримку для впровадження необхідних реформ.

Крім того, науковий підхід має бути основою для розробки політик та стратегій сталого розвитку. Наукові дослідження та аналізи повинні служити основою для прийняття обґрунтованих рішень і спрямовувати дії в напрямку досягнення сталого розвитку.

Нарешті, щоб успішно реалізувати концепції сталого розвитку, необхідна політична воля вищого керівництва держави. Лідерство, визначення пріоритетів та виконання зобов'язань державою сприятимуть реалізації цілей сталого розвитку на національному рівні.

Україна має великий потенціал для реалізації концепції сталого розвитку, особливо з урахуванням її багатих природних ресурсів та талановитого населення. Проте, це вимагатиме системних змін, інноваційного мислення та спільних зусиль усіх секторів суспільства.

Концептуальні засади сталого та інклюзивного розвитку базуються на розумінні необхідності забезпечення економічного прогресу, соціальної справедливості та охорони навколишнього середовища з урахуванням потреб сучасного суспільства, але без погіршення якості життя майбутніх поколінь.

Інклюзивний розвиток повністю відповідає концепції сталого розвитку, оскільки обидва підходи мають спільну мету забезпечення збалансованого і довгострокового розвитку, який враховує потреби сучасного покоління без шкоди майбутнім.

Концепція сталого розвитку покликана забезпечити гармонію між економічними, соціальними та екологічними аспектами розвитку. Вона прагне досягти збалансованого зростання, збереження природних ресурсів, захисту довкілля та підвищення якості життя людей.

Інклюзивний розвиток, з свого боку, ставить людину у центр розвитку і прагне забезпечити рівний доступ до можливостей, ресурсів та благ для всіх людей, незалежно від їхнього походження, соціального стану або інших характеристик. Це означає, що всі люди мають право брати участь у прийнятті рішень, які стосуються їхнього життя, і мати рівні можливості для освіти, здоров'я, роботи та інших сфер життя.

Таким чином, інклюзивний розвиток покликаний забезпечити рівність, справедливість і соціальну інтеграцію, що сприяє сталому розвитку. Він доповнює економічні та екологічні аспекти сталого розвитку, забезпечуючи участь та благополуччя всіх людей у процесі розвитку.

Поєднання слів «сталий» та «інклюзивний» в терміні «сталий інклюзивний розвиток» відображає спробу поєднати два важливі аспекти розвитку: екологічну стійкість та соціальну інклюзію.

Сталый розвиток визначається як розвиток, який задовольняє поточні потреби людей, не погіршуючи можливостей майбутніх поколінь задовольняти їх власні потреби. Він покликаний забезпечити баланс між економічними, соціальними і екологічними аспектами розвитку, забезпечуючи збереження природних ресурсів та охорону довкілля. Сталый розвиток визначає 17 Цілей (рис. 2).

Рис. 2. Цілі сталого розвитку

Джерело: [8].

Всі 17 цілей взаємопов'язані, успіх у одній сфері впливає на успіх інших. Боротьба зі зміною клімату впливає на управління природними ресурсами, гендерна рівність і поліпшення здоров'я сприяють боротьбі з бідністю, а мир та інклюзивність зменшують нерівність і сприяють економічному процвітання. Це надзвичайна можливість для поліпшення життя теперішніх та майбутніх поколінь.

У відповідності до економічної, соціальної та екологічної складових сталого розвитку, можливо згрупувати цілі сталого розвитку. Таким чином, враховуючи важливість кожної з цілей, вирізняється 17 ціль «Партнерство заради сталого розвитку», виконання якої є необхідною умовою для досягнення решти цілей (рис. 2).

З іншого боку, інклюзивний розвиток ставить за мету створення суспільства, в якому всі люди мають рівні можливості та доступ до ресурсів і послуг. Інклюзивність передбачає усунення будь-якої форми дискримінації та виключення, забезпечення рівних прав і можливостей для всіх членів суспільства, незалежно від їхнього статусу, походження, здібностей чи особливостей.

Таким чином, поєднання слів «сталый» та «інклюзивний» показує, що розвиток повинен бути одночасно стійким з екологічної точки зору і інклюзивним з соціальної точки зору. Це означає, що сталый інклюзивний розвиток має сприяти збереженню природних ресурсів, забезпеченню екологічної стійкості та балансу, а також враховувати потреби, права та інтереси всіх людей, включаючи вразливі групи та меншини. Поєднання сталого та інклюзивного розвитку відображає важливість забезпечення гармонічного розвитку суспільства, де враховуються як потреби сучасних поколінь, так і потреби майбутніх поколінь, а також включення всіх членів суспільства.

Сталый інклюзивний розвиток покликаний забезпечити економічне процвітання, соціальну справедливість і екологічну рівновагу. Це означає, що приймаються рішення та здійснюються дії, які забезпечують не лише збалансований розподіл ресурсів та рівність можливостей, але й збереження природного середовища і підтримку життєздатних екосистем.

Сталый інклюзивний розвиток визнає, що люди мають право на доступ до основних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я та соціальні послуги, незалежно від їхньої соціальної, економічної чи культурної позиції. Це передбачає створення рівних умов для всіх, урахування особливих потреб та захист прав вразливих груп населення.

Завдяки узгодженому сталому інклюзивному розвитку, Україна матиме можливість побудувати справедливе і рівноправне суспільство, де всі громадяни матимуть рівні можливості для розвитку і підвищення якості життя. Інклюзивний розвиток передбачає залучення всіх груп населення, зокрема жінок, молоді, людей з інвалідністю, етнічних меншин та інших уразливих категорій, до процесу прийняття рішень та розподілу ресурсів.

Основними принципами сталого інклюзивного розвитку можливо визначити: недискримінація, рівність можливостей, доступ до освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг (рис. 3). Це означає, що кожна людина має право на освіту відповідного рівня, доступ до якісної медичної допомоги та можливість активної участі у суспільному житті.

Рис. 3. Принципи сталого інклюзивного розвитку

Джерело: узагальнено авторами

Ці принципи сталого інклюзивного розвитку взаємопов'язані і взаємозалежні. Їхнє втілення сприяє побудові справедливого і рівноправного суспільства, де кожна людина має можливість розвиватися, брати участь у прийнятті рішень та сприяти сталому розвитку не лише власного благополуччя, а й суспільства в цілому.

Інклюзивний розвиток також передбачає створення сприятливих умов для розвитку бізнесу та підтримку підприємництва серед усіх шарів населення. Це може бути досягнуто шляхом забезпечення доступу до фінансових ресурсів, надання консультативної підтримки та створення сприятливого підприємницького середовища.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Проведено поєднання слів «сталий» та «інклюзивний» в термін «сталий інклюзивний розвиток», що відображає спробу поєднати два важливі аспекти розвитку: екологічну стійкість та соціальну інклюзію. Визначено, що сталий розвиток визначається як розвиток, який задовольняє поточні потреби людей, не погіршуючи можливостей майбутніх поколінь задовольняти їх власні потреби. Відповідно покликаний забезпечити баланс між економічними, соціальними і екологічними аспектами розвитку, забезпечуючи збереження природних ресурсів та охорону довкілля.

Здійснено оцінку сталого інклюзивного розвитку України, у процесі якої визначено, що термін «сталий інклюзивний розвиток» відображає спробу поєднати два важливі аспекти розвитку: екологічну стійкість та соціальну інклюзію. Такий розвиток відображає важливість забезпечення гармонічного

розвитку суспільства, де враховуються як потреби сучасних поколінь, так і потреби майбутніх поколінь, а також включення всіх членів суспільства. Визначено основні принципи сталого інклюзивного розвитку: недискримінація, рівність можливостей, доступ до освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг.

Література

1. Лелеченко А. П. Феномен поняття «сталий розвиток». Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_12_13
2. Irtysheva I., Pavlenko O., Boiko Y., Stehnei M., Kramarenko I., Hryshyna N., Ishchenko O. Evaluation of efficiency of regional public governance in the context of achieving goals of sustainable development. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2022. Vol. 44. Issue 4. pp. 497–505.
3. Вальд Б. Сталий розвиток: що це, чому це важливо та до чого тут Україна. Український капітал. 2021. URL: <https://ucap.io/stalyj-rozvytok-shho-cze-chomu-cze-vazhlyvo-ta-do-chogo-tut-ukrayina/>
4. Brundland H. *Our Common Future: International Commission on Environment and Development*, Oksford Yuniversiti Press, 1987.
5. Shumpeter Theory of economic development. *Capitalism, Socialism and Democracy*, M: JeKSMO, 2007.
6. Kramarenko I., Irtysheva I., Stehnei M. et al. Socio-economic development in conditions of digital transformations: regional features, strategic analysis, and prospects. 7th International Conference on Mathematics and Computers in Sciences and Industry (MCSI). 2022. pp. 175–182.
7. Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку. 2006. URL: <https://kpi.ua/620-7>
8. Цілі сталого розвитку. Бізнес Дія. 2021. URL: <https://business.dii.gov.ua/handbook/sustainable-development-goals/cili-stalogo-rozvitku>
9. Nadtochiy I., Irtysheva I., Krylenko V. et al. Economic Diagnostics of Territorial Development: National Dimension and Experience of EU Countries. *WSEAS Transactions on Environment and Development*. 2022. pp. 486–495.
10. Irtysheva I., Boiko Y., Kramarenko I., Voit D., Popadynets N. Efficiency of Decentralization as an Important Instrument of Ukraine's Socio-Economic Development. *IJIEPR*. 2022. Vol. 33 (1). pp. 1–14.

References

1. Lelechenko, A. P. (2017). «The phenomenon of the concept of «sustainable development». *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 12. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_12_13
2. Irtysheva, I., Pavlenko, O., Boiko, Y., Stehnei, M., Kramarenko, I., Hryshyna, N., and Ishchenko, O. (2022). «Evaluation of efficiency of regional public governance in the context of achieving goals of sustainable development». *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. Vol. 44, Issue 4, pp. 497–505.
3. Wald, B. (2021). Sustainable development: what it is, why it is important and what is Ukraine here for. *Ukrainian capital*. <https://ucap.io/stalyj-rozvytok-shho-cze-chomu-cze-vazhlyvo-ta-do-chogo-tut-ukrayina/>
4. Brundland, H. (1987). *Our Common Future: International Commission on Environment and Development*. Oksford Yuniversiti Press.
5. Shumpeter, J. (2007). *Theory of economic development. Capitalism, Socialism and Democracy*. M.: JeKSMO.
6. Kramarenko, I., Irtysheva, I., Stehnei, M., and et al. (2022). «Socio-economic development in conditions of digital transformations: regional features, strategic analysis, and prospects». *7th International Conference on Mathematics and Computers in Sciences and Industry (MCSI)*. pp. 175–182.
7. Zgurovsky, M. (2006). *Ukraine in global dimensions of sustainable development*. <https://kpi.ua/620-7>
8. Goals of sustainable development. (2021). *Business Action*. <https://business.dii.gov.ua/handbook/sustainable-development-goals/cili-stalogo-rozvitku>
9. Nadtochiy, I., Irtysheva, I., Krylenko, V., and et al. (2022). «Economic Diagnostics of Territorial Development: National Dimension and Experience of EU Countries». *WSEAS Transactions on Environment and Development*. pp. 486–495.
10. Irtysheva, I., Boiko, Y., Kramarenko, I., Voit, D., and Popadynets, N. (2022). «Efficiency of Decentralization as an Important Instrument of Ukraine's Socio-Economic Development». *IJIEPR*. Vol. 33 (1), pp. 1–14.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-34>

УДК 338. 436

Наталія ГАВКАЛОВА

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

<https://orcid.org/0000-0003-1208-9607>

Ольга ДЕНИСЮК

Інститут інноваційної освіти Київського національного університету будівництва і архітектури

<https://orcid.org/0000-0001-5294-4933>

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

В статті набули подальшого розвитку дослідження сутності агропромислової інтеграції. Обґрунтовано, що створення інтегрованих агроформувань сприяє отриманню синергічного ефекту, однак, надмірна інтеграція має негативні соціально-економічні наслідки: монополізація аграрного ринку, унеможливлення формування конкурентних переваг дрібних товаровиробників, зменшення потреби в праці, а отже, і загроза безробіття на селі, що підкреслює необхідність антимонопольного контролю і регулювання економіки з боку держави, а також підтримка альтернативних форм об'єднання зусиль агровиробників, зокрема сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Досліджено питання щодо формування продуктивних підкомплексів у межах АПК. Розглянуто особливості міжгалузевих інтегрованих структур та складові аграрно-промислового виробничого циклу. Висвітлено позитивні наслідки функціонування продуктивних вертикалей. Визначено наукові погляди щодо ролі аграрної сфери в економіці через призму тенденцій розвитку світової економіки. Обґрунтовано, що основним критерієм визначення ролі АПК в економіці сільських територій є рівень зайнятості населення. Проаналізовано на основі критерію зайнятості роль сільськогосподарського сектора в регіонах України. Запропоновано механізм розвитку агропромислового сектора як основи економіки сільських територій, реалізація якого ґрунтується на інтеграційному, інвестиційному та інноваційному напрямах. Обґрунтовано, що не дивлячись на процеси диверсифікації економіки цих територіальних утворень більшість з них мають агропромислову спеціалізацію, відтак їх розвиток залежить від змін, які відбуваються в АПК. Але суперечливість впливу євроінтеграції на розвиток аграрного сектора обумовлює таку ж суперечливу ситуацію на соціально-економічний розвиток сільських територій, оскільки вона передбачає невизначеність зовнішніх умов для їх функціонування та посилення міжрегіональної конкуренції. Все це вимагає по-новому оцінити в теоретичному аспекті особливості функціонування АПК як основи розвитку економіки сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: сільське господарство, ринок, потенціал, державне регулювання, сільський розвиток, прибутковість, управління, інтеграційні процеси.

Nataliya GAVKALOVA

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Olga DENYSIUK

Institute of Innovative Education of the Kyiv National University of Construction and Architecture

INTEGRATIVE PROCESSES IN THE AGRICULTURAL COMPLEX OF THE NATIONAL ECONOMY

In the article, the study of the essence of agro-industrial integration was further developed. It is well-founded that the creation of integrated agricultural formations contributes to the achievement of a synergistic effect, however, excessive integration has negative socio-economic consequences: monopolization of the agricultural market, making it impossible to form competitive advantages of small commodity producers, reducing the need for labor, and therefore the threat of unemployment in the countryside, which emphasizes the need for anti-monopoly control and regulation of the economy by the state, as well as support for alternative forms of combining the efforts of agricultural producers, in particular, agricultural service cooperatives. The question of the formation of product sub-complexes within the agro-industrial complex was studied. The peculiarities of inter-branch integrated structures and components of the agrarian-industrial production cycle are considered. The positive consequences of the functioning of product verticals are highlighted. Scientific views on the role of the agrarian sphere in the economy through the prism of trends in the development of the world economy are determined. It is well-founded that the main criterion for determining the role of agro-industrial complex in the economy of rural areas is the employment level of the population. The role of the agricultural sector in the regions of Ukraine is analyzed based on the employment criterion. A mechanism for the development of the agro-industrial sector as the basis of the economy of rural areas is proposed, the implementation of which is based on integration, investment and innovation directions. It is substantiated that despite the diversification processes of the economy of these territorial entities, most of them have agro-industrial specialization, so their development depends on the changes taking place in the agricultural sector. But the inconsistency of the impact of European integration on the development of the agrarian sector causes an equally contradictory situation in the socio-economic development of rural areas, as it involves the uncertainty of external conditions for their functioning and the strengthening of interregional competition. All this requires a new theoretical assessment of the peculiarities of the functioning of the agricultural sector as the basis for the development of the economy of rural areas in the context of European integration processes.

Key words: agriculture, market, potential, state regulation, rural development, profitability, management, integration processes.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасні тенденції розвитку економіки як у глобальному, так і в локальному масштабах характеризуються поглибленням зв'язків між господарськими суб'єктами та країнами в цілому. В аграрному секторі економіки інтеграційні процеси є найбільш виражені, що пов'язано із низкою особливостей даної сфери: сільське господарство розвивається майже у всіх країнах світу і є основною для формування продовольчої безпеки; аграрний сектор економіки взаємодіє з низкою суміжних сфер, що передбачає поглиблення зв'язків; ефективність аграрного виробництва суттєво залежить від масштабу, тому консолідація земельних та інших ресурсів забезпечує синергійний ефект. Інтеграційні процеси були характерними для аграрної сфери багатьох країн ще кілька століть тому. В історії розвитку інтеграційних процесів можна простежити низку закономірностей та тенденцій, які в різні часи були характерними для країн зі значними земельними ресурсами. У сучасних умовах глобалізації інтеграційні процеси в аграрній сфері набувають нових рис, що потребує нових досліджень і є актуальним.

Аналіз досліджень та публікацій

Результати дослідження розвитку АПК і його галузей висвітлені у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, таких як В.Г. Андрійчука, П.П. Борщевського, Б.З. Дворкіна, П.К. Канінського, М.Ю. Коденської, С.О. Корецької, О.В. Крисального, К.К. Кумехова, В.З. Мазлоєва, А.Г. Мазура, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, В.Д. Мінгалева, Ю.О. Нестерчук, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхаєва, О.А. Родіонової, П.Т. Саблука, Д.О. Соломонко, В.К. Терещенка, М.А. Хвесика, В.М. Яценка та інших.

Таким чином, проблематика інтеграційних процесів в економіці та аграрній сфері зокрема, набуває нових рис у сучасних умовах глобалізації, які нині характеризуються загальною світовою кризою, що підкреслює необхідність проведення досліджень в даному напрямі.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування сутності агропромислової інтеграції, виявлення основних трендів інтеграційних процесів та лідерів агропромислової інтеграції в глобальному та національному вимірах, діагностування переваг та недоліків агропромислової інтеграції з точки зору економіки та соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу

Агропромисловий комплекс слід розглядати як сукупність галузей національної економіки з виробництва, переробки, збереження й доведення зробленої сільськогосподарської продукції до споживачів.

Передумовами економічної інтеграції є насамперед прагнення до синергійного ефекту від поєднання ресурсів, більш ефективних комунікацій, налагодженої системи управління, диверсифікованості діяльності, розподілу ризиків, збільшення частки на ринку.

Гернштейн С.Ф., зокрема, зазначає, що при інтеграції, яка виникає у процесі виробництва, реалізації продукції, обміні та споживанні, зростають цілісні властивості системи в цілому, виникають нові форми взаємодії. Науковець виділяє такі форми інтеграційної взаємодії: «установлення зв'язків між раніше розрізненими підприємствами елементами системи; поглиблення, посилення і надання системного характеру існуючим зв'язкам; збільшення кількості зв'язків і встановлення нових; поява нових інтегрованих (цілісних) властивостей у системі, узгодження зв'язків між підприємствами, зміна структури системи» [5]. Отже, виходячи з цього визначення, можна зробити висновок, що основою економічної інтеграції є створення ефективних партнерських зв'язків.

Останнім часом в аграрному секторі економіки посилюються процеси горизонтальної та вертикальної інтеграції, створюються інтегровані формування найрізноманітніших організаційно-економічних форм і видів діяльності, які є головним фактором стабілізації і ефективного розвитку аграрно-промислового виробництва у межах відповідних продуктивних підкомплексів. Сучасні інтегровані формування являються результатом історичного розвитку різних форм інтегрованих відносин і процесів. Тому хід і напрям процесів об'єднання багато в чому залежить від розвитку як галузей аграрно-промислового виробництва, так і його структурних складових (територіальної, галузевої, функціональної, управлінської, соціально-економічної, організаційної, продуктової).

Таким чином, АПК охоплює галузі, об'єднані як технологічним процесом виробництва, так і його технічним забезпеченням і доведенням кінцевої продукції до споживача, а функціональна структура АПК включає окремі стадії, між якими існує взаємозв'язок і взаємозумовленість. Агропромислова інтеграція є важливим організаційно-господарським важелем, використання якого великою мірою визначає ефективність функціонування агропродовольчого комплексу. Розвиток правової інтеграції викликаний необхідністю впорядкування міждержавних відносин із метою створення, підтримки стабільного світового порядку та міжнародної безпеки.

Що ж стосується головних причин аграрної кризи через призму правового процесу, гадаю, доцільно визначити, що в Україні порушення закону вартості в сільському господарстві є однією з головних. Закон

вартості полягає у тому, що вартість має відповідати суспільно необхідним витратам праці. Передусім це трактується відсутністю паритету цін на сільськогосподарську продукцію та промислові товари аграрного виробництва [2]. Якщо зосередити свою увагу на статистику забруднених угідь, землі в останні роки все більше виснажуються через зменшення кількості мінеральних та органічних добрив. Усе це повною мірою зумовлюється в необхідності радикальних аграрних реформ. Звісно, щоб не відставати від розвитку країн світу, Україна повинна значно поживавити свою роботу в різних галузях.

Якщо ж ми говоримо про забезпечення головної мети розвитку сільського господарства в умовах євроінтеграції, то слід зазначити основні завдання, до яких належать: розроблення концепції забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки в контексті євроінтеграції; збільшення обсягів експорту продукції сільського господарства; створення певних умов для розвитку ефективного підприємства в АПК; нарощення обсягів інвестицій, а також створення цивілізованих умов проживання в сільській місцевості як основи припливу працездатних верств. Так, сьогодні дійсно існують прогалини в науковому досвіді, аналізі оцінювання ефективності механізмів регулювання інтеграційних процесів в Україні в аспекті вдосконалення теорії та практики державного управління [1]. Розширення рамок та поглиблення політичного співробітництва, можливість наближення законодавства в правовій сфері, підтримка в адаптації законодавства до норм та стандартів ЄС, включаючи надання технічної допомоги, обмін досвідом між державними службовцями (twinning) та цільові консультації і підтримку через механізм обміну інформацією про технічну допомогу (TAIEX), перспектива просування за рамки партнерства до значного рівня інтеграції, включаючи участь у внутрішньому ринку ЄС та можливість для України брати зростаючу участь у ключових аспектах політик та програм Європейського Союзу – усе це можна віднести до плану дій на нові перспективи для партнерства, економічної та правової інтеграції й співробітництва.

Якщо підсумувати вищесказане, то щоб розв'язати дану проблему через призму інтеграційно-правових процесів АПК, потрібно розширити її участь у роботі сільськогосподарських міжнародних організацій, продовжити роботу з гармонізацією національного законодавства. А також слід зазначити, що пріоритетним напрямом розвитку АПК визнано інноваційний напрям перетворень за рахунок упровадження нових видів продукції та обладнання.

Велике значення для українського сільського господарства має розвинуте фермерство. Сьогодні Асоціація фермерів та приватних землевласників є однією з найбільш дієвих організацій, її тісна співпраця спрямована передусім на напрацювання ефективних рішень у сфері АПК через призму інтеграційно-правових процесів [3]. Уважаю, потрібен правовий захист інтересів фермерів та власників земельних паїв для сприяння розвитку масового фермерського руху в Україні. Упровадження цифрових технологій в АПК стримує низка причин, одна з яких і, можливо, головна – рівень тих програмних рішень, які надають зараз багато компаній. Сільгоспвиробникам потрібні не окремі елементи технологій, а комплексні рішення, а також велика кількість фахівців даної сфери.

Нагальним питанням є й пошук найбільш ефективних механізмів залучення споживчої кооперації до процесів інтеграційної взаємодії в АПК України та форм найбільш раціонального використання її виробничого потенціалу в межах створюваних за її участю інтеграційних формувань [6]. Держава, на нашу думку, зацікавлена у впровадженні нових технологій АПК, адже стимулювання нових технологій дасть змогу підвищити кількість і якість продукції АПК.

Зважаючи на наявний потенціал, одним із напрямів є агропромислова інтеграція, що забезпечить синтез сільського господарства і промисловості на вищому рівні шляхом посилення виробничих, правових зв'язків, налагодження співробітництва підприємств, а також задоволення правових потреб аграрних виробників.

Саме АПК претендує на роль головного демонстраційного майданчика результатів нової технологічної революції та об'єднує весь виробничий ланцюжок аж до випуску функціональних продуктів, що дають змогу кардинально поліпшувати властивості людини.

Агропромислова інтеграція є динамічним явищем. Так, може змінюватися склад та розмір інтеграційного утворення: з'являться нові учасники, партнери, покупці. Кінцевою метою агропромислової інтеграції, окрім загальновідомого синергетичного ефекту, є також отримання та рівноправний розподіл прибутку між усіма учасниками інтеграції [4].

Оцінюючи синергетичний ефект від агропромислової інтеграції, слід визнати його позитивну роль, адже навіть в умовах застосування новітніх технологій розраховувати лише на доходи від сільськогосподарських галузей досить ризиковано.

Поєднання сільського господарства та промисловості може і повинно стати перехідною до більш складних форм аграрно-промислової інтеграції. Враховуючи ресурсні та фінансові можливості інтегрованих підприємств, у них є реальні перспективи для забезпечення країни продовольством, виходу на міжнародні ринки та розвитку сільської місцевості. Основними складовими синергетичного ефекту агропромислової інтеграції є наступні (табл. 1):

Таблиця 1

Складові синергетичного ефекту агропромислової інтеграції

Синергетичний ефект	Складові
Економічний	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення замкнутого циклу виробництва продукції; - вдосконалення структури робочих місць, ліквідація посередницьких структур; - вирівнювання економічних умов всіх учасників; - збільшення капіталовкладень в розвиток матеріально-технічної бази; - підвищення рентабельності готового продукту за рахунок покращення якості, збільшення обсягів та зниження непродуктивних витрат.
Соціальний	<ul style="list-style-type: none"> - вирішення питань розвитку соціальної сфери конкретної території; - покращення умов праці та побуту працівників; - вдосконалення системи трудового співробітництва і здорової конкуренції всередині інтегрованого формування; - підвищення продуктивності праці за рахунок збільшення обсягів виробництва та раціоналізації розподілу робочої сили.
Екологічний	<ul style="list-style-type: none"> - інвестування в основний засіб виробництва – землю, її родючість; - окультурення земель з метою підвищення продуктивності; - використання мінімізації обробітку ґрунту.
Управлінський	<ul style="list-style-type: none"> - організація консалтинг і науково-інформаційного забезпечення; - можливість довгострокового планування; - можливість контролювати якість продукції на будь-якому етапі її виробництва; - зниження управлінського впливу за рахунок виключення дублювання функцій; - організація маркетингової діяльності; - юридичне обслуговування членів об'єднання та їх правовий захист

На нашу думку, найкращою формою інтеграції є кластер. Саме кластерні засади інтеграційного об'єднання розширюють межі та можливості самого процесу інтеграції. Учасники такого об'єднання, з одного боку, взаємодіють між собою, а з іншого – зберігають конкурентні відносини. Кластер забезпечує регіональний розвиток на науковій основі: поєднує у собі взаємодію усіх сфер агропромислового виробництва, владних інститутів та науки. Він виступає формою територіально-галузевого рівноправного об'єднання підприємств, яке забезпечує інноваційний та конкурентоспроможний розвиток регіону.

Необхідність агропромислової інтеграції в усіх країнах пов'язана з великою технічною відсталістю сільськогосподарського виробництва порівняно з промисловістю; сезонністю аграрного виробництва, залежності його від погодно-кліматичних умов; стихійністю ринку сільськогосподарської продукції; необхідністю підвищення конкурентоспроможності виробництва [8]. А тому вкладення капіталу тільки в сільське господарство являє собою великий ризик. Вкладення коштів у процес переробки та реалізації сільськогосподарської продукції пов'язане також з необхідністю отримання сировини в достатній кількості, що викликає об'єктивну потребу у встановленні певних зв'язків із сільськогосподарськими товаровиробниками. Великий капітал зацікавлений у технічному переозброєнні сільського господарства для пристосування його до потреб великих промислових підприємств, тому переробні підприємства часто є ініціаторами інтеграційних зв'язків [7]. Таким чином, аграрні підприємства вступають в інтеграційні зв'язки з метою зниження ризику, пов'язаного із сільськогосподарським виробництвом, тоді як переробні та інші підприємства агробізнесу прагнуть забезпечити собі стабільні доходи завдяки наявності надійної сировинної бази або гарантованого збуту своєї продукції чи послуг.

Отже, об'єктивний процес поглиблення спеціалізації, посилення концентрації та інтенсифікації, кооперації й комбінування сільськогосподарських галузей зумовлює їх поєднання з промисловими підприємствами та іншими сферами економіки шляхом підвищення рівня розвитку техніки, машинної технології, масово-потокowego виробництва [9]. Об'єднання підприємств сільського господарства та промисловості в єдине інтеграційне формування стає не тільки можливим, а й значним важелем підвищення ефективності виробництва, прискорення соціально-економічних перетворень на селі.

Агропромислова інтеграція, на нашу думку, буде розвиватися у напрямі створення агрофірм у формі агропромислових об'єднань, агрохолдингів, агрокластерів, до складу яких можуть входити аграрні, переробні й торгівельні підприємства різних форм власності та форм господарювання, зберігаючи при цьому статус юридичної особи. Головне в системі цих відносин – механізм розподілу прибутку від сумісної діяльності пропорційно вкладеним засобам у спільний захід [6].

Сьогодні в юридичній літературі не існує якогось єдиного визначення процесу правової інтеграції. Відбувається отождолення поняття «правова інтеграція» з близьким визначенням «інтеграція права», що є не тотожним. В юридичній літературі для характеристики процесів правової інтеграції науковці використовують такі терміни, як «гармонізація», «адаптація», «уніфікація», «імплементация», «стандартизація», «нормалізація», «апроксимація», «рецепція», «упорядкування», «унормування», «зближення», «модернізація» тощо.

Спільною рисою вищезазначених термінів є їх спрямованість на досягнення однієї мети – узгодження, приведення у відповідність галузей законодавства кількох країн та подальше зближення національних правових систем.

Отже, в сучасному глобалізованому світі інтеграційні процеси набувають активного розвитку. Інтеграція охоплює різні сфери суспільного життя та є об'єктивним і всеохоплюючим процесом розвитку суспільств та держав. Право грає дуже важливу роль у сфері регулювання інтеграційних відносин держав.

Водночас надмірна інтеграція та консолідація в аграрній сфері має низку негативних соціально-економічних наслідків, зокрема монополізація аграрного ринку, унеможливлення формування конкурентних переваг дрібних товаровиробників, зменшення потреби в праці, а отже, і загроза безробіття на селі. За таких умов важливого значення набуває антимонопольний контроль і регулювання економіки з боку держави, а також підтримка альтернативних форм об'єднання зусиль агровиробників, зокрема сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

В умовах глобалізації економіки відбувається поглиблення зв'язків між країнами загалом та окремими економічними сферами. Найбільш активними є інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки, поглиблення яких спостерігається у більшості країн світу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, інтеграційні процеси в економіці та зокрема в аграрному секторі нині є невід'ємним напрямком глобалізації. З одного боку, створення інтегрованих агроформувань сприяє створенню синергічного ефекту від поєднання ресурсів та масштабу виробництва.

Отже, сьогодні інтеграційні процеси АПК набувають активного розвитку. Інтеграція охоплює різні сфери суспільного життя та є об'єктивним і всеохоплюючим процесом розвитку суспільств та держав. Право відіграє дуже важливу роль у сфері регулювання інтеграційних відносин держави. Інтеграція через право, правова інтеграція постає необхідною передумовою зближення і гармонізації різних правових систем. На мою думку, варто використовувати зарубіжний досвід розвитку агропромислової інтеграції та впроваджувати найбільш ефективні напрями оптимізації діяльності агропромислових формувань, а також продовжувати дослідження головних стадій європейської правової інтеграції, а саме: зближення та гармонізації національних правових систем із правовою системою ЄС, а також їх входження до правової системи європейських інтеграційних об'єднань та подальша конвергенція і гармонізація.

Інтеграція є вагомим інструментом підвищення ефективності господарювання в аграрній сфері. Її особливість полягає у створенні так званого синергічного ефекту, який дозволяє збільшувати кількісні та якісні показники діяльності усіх учасників процесу. Зважаючи на це, на нашу думку, доцільно спрямовувати значні зусилля державної аграрної політики на сприяння інтеграційним процесам в АПК. Зважаючи на досвід реформ, напрямки аграрної інтеграційної політики повинні носити добровільний характер, без вживання жорстких адміністративних важелів з боку держави. Основними завданнями інтеграційної політики на даному етапі повинні стати обґрунтування економічної доцільності інтеграції, створення відповідного правового та податкового поля для сприяння інтеграційним процесам, створення відокремлених структур сприяння інтеграції, якими, за певних умов, можуть стати регіональні органи влади та центри дорадництва.

Література

1. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки України : монографія / Т.О. Зінчук. – Житомир : ДВНЗ «Держ. агрокол. ун-т», 2018. – 384 с.
2. Малько Ю. Конвергенція політики сільського розвитку в європейському просторі [Електронний ресурс] / Ю. Малько // Науковий вісник. – 2014. – Вип. 14 “Демократичне врядування” – Режим доступу : http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk14/fail/malko.pdf
3. Оцінка впливу Угоди про асоціацію /ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України : наукова доповідь [Електронний ресурс] / за ред. В.М. Гейця, Т.О. Осташко, Шинкарук Л.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2014. – 102 с.
4. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; наук. ред. В. В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с.
5. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України : стат. зб. [Електронний ресурс] / Держ. служба статистики України. – К. : 2014. – 187 с. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Стегней М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії [Електронний ресурс] / М.І. Стегней // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 3(141). – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ape_2013_3_14.pdf.
7. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гуторов та ін.] ; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 56 с.

8. Чмельова О.С. Агропромислова інтеграція як концептуальний напрям розвитку аграрних підприємств в Україні / О.С. Чмельова, А.К. Дергачова // Вісник НТУ "ХПІ". 2014. № 64 (1106). С. 20–25.
9. Samoilyk Iu., Vernygora M. The impact of agri&industrial associations synergistic integration and diversification on the food chain formation efficiency. *Modern Science — Moderni veda*. 2020. № 4. С. 87–98.

References

1. Zinchuk T.O. Yevropeiska intehratsiia: problemy adaptatsii ahrarynoho sektora ekonomiky Ukrainy : monohrafiia / T.O. Zinchuk. – Zhytomyr : DVNZ «Derzh. ahrokol. un-t», 2018. – 384 s.
2. Malko Yu. Konverhentsiia polityky silskoho rozvytku v yevropeiskomu prostori [Elektronnyi resurs] / Yu. Malko // Naukovyi visnyk. – 2014. – Vyp. 14 “Demokratychnе vriaduvannia” – Rezhym dostupu : http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk14/fail/malko.pdf
3. Otsinka vplyvu Uhody pro asotsiatsiiu /ZVT mizh Ukrainoiu ta YeS na ekonomiku Ukrainy : naukova dopovid [Elektronnyi resurs] / za red. V.M. Heitsia, T.O. Ostashko, Shynkaruk L.V. ; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». – K., 2014. – 102 s.
4. Rozvytok silskykh terytorii v systemi yevrointehratsiinykh priorytetiv Ukrainy : [monohrafiia] / NAN Ukrainy. In-t rehionalnykh doslidzhen ; nauk. red. V. V. Borshchevskiyi. – Lviv, 2012. – 216 s.
5. Sotsialno-ekonomichne stanovyshe silskykh naselenykh punktiv Ukrainy : stat. zb. [Elektronnyi resurs] / Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. – K. : 2014. – 187 s. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Stehnei M.I. Suchasni napriamy zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii: yevropeiskyi dosvid i ukrainski realii [Elektronnyi resurs] / M.I. Stehnei // Aktualni problemy ekonomiky. – 2013. – № 3(141). – Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ape_2013_3_14.pdf.
7. Ukrainska model ahrarynoho rozvytku ta yii sotsioekonomichna pereorientatsiia : nauk. dop. / [O.M. Borodina, V.M. Heitsia, A.O. Hutorov ta in.]; za red. V.M. Heitsia, O.M. Borodinoi, I.V. Prokopy ; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv. – K., 2012. – 56 s.
8. Chmelova O.S. Ahropromyslova intehratsiia yak kontseptualnyi napriam rozvytku ahrarynykh pidpriemstv v Ukraini / O.S. Chmelova, A.K. Derhachova // Visnyk NTU "KhPI". 2014. № 64 (1106). S. 20–25.
9. Samoilyk Iu., Vernygora M. The impact of agri&industrial associations synergistic integration and diversification on the food chain formation efficiency. *Modern Science — Moderni veda*. 2020. № 4. S. 87–98.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-35>

УДК 330.1: 338.2

Світлана ТУЛЬЧИНСЬКА

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

<https://orcid.org/0000-0002-1409-3848>

e-mail: tuha@ukr.net

Тетяна ТКАЧЕНКО

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

<https://orcid.org/0000-0002-2424-6123>

e-mail: tatvla@ukr.net

ПРИНЦИПИ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КОНКУРЕНЦІЇ

У статті обґрунтовуються принципи системи економічної безпеки промислових підприємств в умовах конкуренції. Забезпечення ефективного функціонування системи економічної безпеки промислового підприємства є важливим завданням для збереження його конкурентоспроможності, стійкості та успішного функціонування на ринку. Упровадження системи економічної безпеки промислового підприємства передбачає використання принципів, що визначають його функціонування. Ці принципи встановлюють основні правила та умови, які допомагають досягти поставлених цілей економічної безпеки. Вони орієнтовані на: забезпечення фінансової стабільності, стійкості, технічної незалежності, високої конкурентоспроможності, підвищення кваліфікації персоналу, мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище та захист різних аспектів діяльності промислового підприємства. Обґрунтовано, що комплексний підхід до створення системи економічної безпеки може варіюватись в залежності від особливостей промислового підприємства, галузі, ринкових умов та інших факторів, а загальні принципи включають в себе комплексність і системність, превентивність, збалансованість, гнучкість і адаптивність, взаємозв'язок і співпрацю. Означені принципи управління економічною безпекою базуються на наступних положеннях, які сприяють ефективному управлінню економічною безпекою підприємства та забезпечують його стійкість та успішну діяльність в динамічному бізнес-середовищі: промислове підприємство повинно проводити систематичний аналіз ризиків, що можуть вплинути на його економічну безпеку; підприємство повинно розглядати можливості диверсифікації своєї діяльності та ресурсів; ефективне фінансове управління є ключовим аспектом функціонування економічною безпекою; підприємство повинно мати фінансові резерви для покриття непередбачуваних подій або негативних змін у ринкових умовах; промислове підприємство повинно бути готовим до змін та інновацій, що відбуваються в економічному середовищі; управління економічною безпекою промислового підприємства вимагає співпраці та взаємодії зі всіма зацікавленими сторонами, такими як клієнти, постачальники, партнери, державні органи тощо. Правильне застосування принципів системи економічної безпеки сприяє формуванню надійної та ефективної системи, що забезпечує стійкий розвиток підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, система економічної безпеки, управління системою економічної безпеки, принципи, конкуренція, конкурентні умови, промислове підприємство.

Svitlana TULCHYNSKA, Tetiana TKACHENKO

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

PRINCIPLES OF THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF COMPETITION

The article substantiates the principles of the system of economic security of industrial enterprises in conditions of competition. Ensuring the effective functioning of the economic security system of an industrial enterprise is a task for its competitiveness, stability and preservation of successful functioning on the market. Implementation of the system of economic security of an industrial enterprise involves the use of principles that trigger its functioning. These principles establish the basic rules and conditions that help achieve the set goals of economic security. They are focused on: ensuring financial stability, stability, technical independence, high competitiveness, improving personnel qualifications, minimizing the negative impact on the environment and protecting various aspects of the industrial enterprise. It is substantiated that a comprehensive approach to the creation of an economic security system can vary depending on the characteristics of an industrial enterprise, industry, market conditions and other factors, and the general principles include: complexity and systematicity, preventiveness, balance, flexibility and adaptability, interconnection and experience. The specified principles of economic security management are based on the following provisions, which contribute to the effective management of the economic security of the enterprise and ensure its stability and successful operation in a dynamic business environment, and take into account: industrial enterprises must conduct a systematic analysis of risks that may affect its economic security; the enterprise should consider the possibilities of diversifying its activities and resources; effective financial management is a key aspect of functioning in economic security; the enterprise must have financial reserves to cover unforeseen events or negative changes in market conditions; an industrial enterprise must be ready for changes and innovations occurring in the economic environment; managing the economic security of an industrial enterprise requires cooperation and interaction with all interested parties, such as customers, suppliers, partners, government bodies, etc. The correct application of the principles of the economic security system contributes to the formation of a reliable and effective system that ensures the sustainable development of the enterprise.

Key words: economic security, system of economic security, management of the system of economic security, principles, competition, competitive conditions, industrial enterprise.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Одним із ключових аспектів економічної безпеки є здатність підприємства до ефективного управління своїми фінансовими ресурсами, такими як капітал, доходи, витрати, активи та зобов'язання. Підприємство повинно мати ефективну систему контролю за фінансовою діяльністю, а також використовувати інструменти ризик-менеджменту для зменшення можливих негативних наслідків економічних ризиків. Забезпечення ефективного функціонування системи економічної безпеки промислового підприємства є важливим завданням для збереження його конкурентоспроможності, стійкості та успішного функціонування на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Актуальність економічної безпеки при функціонуванні економічних систем розглядалися у працях М. Вальраса, Дж. Дебре, Дж. Кейнса, А. Маршалла, В. Парето, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта, Я. Тінбергена та ін.

Проблематика економічної безпеки на рівні різних систем та суб'єктів є актуальною, що підтверджує велика кількість публікацій по даній тематиці. Серед науковців, що займаються дослідженням системи економічної безпеки на рівні підприємств, слід відмітити праці О. Ареф'євої, М. Бердар, О. Вовк, С. Волкова, Л. Донця, В. Дмитренко, З. Живко, О. Захарова, О. Ілляшенко, І. Керницького, Г. Козаченко, А. Ковальчук, М. Копитко, О. Ляшенко, О. Маслак, І. Мігус, М. Оніщенко, В. Ортинського, В. Панченко, С. Пілецької, П. Пригунова, Т. Романчика, С. Салоїда, Н. Сафонік, Н. Серебрякова, О. Сосоновської, С. Скаковської, С. Смірічевського, В. Франчука та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Проте, відаючи належне науковому наробку зазначених та інших науковців, слід відмітити, що питання обґрунтування принципів функціонування системи економічної безпеки промислових підприємств в конкурентних умовах залишаються недостатньо розробленими та вимагають подальших досліджень, що сприятиме отриманню практичного результату у вигляді підвищення ефективності функціонування системи економічної безпеки на промислових підприємствах.

Формування цілей статті

Метою статті є обґрунтування принципів системи економічної безпеки промислових підприємств в умовах конкуренції. Для досягнення поставленої мети було використано комплексний підхід для обґрунтування принципів системи економічної безпеки промислових підприємств та вирішено такі завдання:

- доведена доцільність та своєчасність дослідження;
- за використанням комплексного підходу виокремлено такі загальні принципи системи економічної безпеки промислових підприємств, як комплексність та системність, превентивність, збалансованість, гнучкість і адаптивність, взаємозв'язок і співпраця;
- виокремлено положення щодо обґрунтування принципів управління економічною безпекою промислових підприємств;
- з'ясовано, що подальших досліджень вимагають питання, пов'язані із поглибленням теоретико-концептуальних підходів щодо функціоналів системи економічної безпеки промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу

В працях з економічної безпеки промислових підприємства варіюється перелік принципів, що рекомендуються для створення ефективної системи економічної безпеки (рис. 1).

На думку І. А. Штангрет, визначення і формування системи економічної безпеки підприємства потребує відповідності до певних принципів, які є правилами та умовами, що допомагають досягти визначених цілей економічної безпеки [10].

В. І. Дмитренко стверджує, що система економічної безпеки підприємства повинна бути побудована на всій сукупності принципів, які відповідають його специфіці та особливостям функціонування з урахуванням економічних, фінансових, технологічних, організаційних та інших аспектів безпеки підприємства [2, с. 160].

О. О. Сосновська зазначає, що при формуванні системи економічної безпеки підприємств важливо враховувати їх особливості та специфіку функціонування [9, с. 213].

Отже, комплексний підхід до створення системи економічної безпеки може варіюватись в залежності від особливостей промислового підприємства, галузі, ринкових умов та інших факторів, а загальні принципи, які часто зустрічаються в економічній літературі, включають наступне:

1. Комплексність і системність – система економічної безпеки повинна охоплювати всі аспекти діяльності промислового підприємства і бути інтегрованою в усі його процеси. Вона повинна бути спрямована на забезпечення безпеки в усіх сферах: фінансовій, виробничій, кадровій, інформаційній тощо.

2. Превентивність – система економічної безпеки повинна передбачати раннє виявлення потенційних загроз і приймати заходи для їх запобігання, що зводиться до необхідності аналізувати ризики, проводити аудит безпеки, впроваджувати проактивні стратегії та заходи, щоб уникнути проблем у майбутньому [1, с. 125; 6, с. 55].

3. Збалансованість – система економічної безпеки повинна забезпечувати баланс між захистом від ризиків і ефективністю діяльності промислового підприємства. Важливо знаходити оптимальні рішення, які забезпечують стійкість і безпеку підприємства, не обмежуючи його розвиток і конкурентоспроможність.

4. Гнучкість і адаптивність – система економічної безпеки повинна бути гнучкою і адаптивною до змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі промислового підприємства. Вона повинна вміти швидко реагувати на нові загрози, змінювати свої стратегії та заходи для забезпечення оптимальної безпеки в нових умовах.

5. Взаємозв'язок і співпраця – система економічної безпеки повинна базуватись на взаємодії різних відділів і підрозділів промислового підприємства. Важлива роль відводиться співпраці між управлінням, фінансовими, виробничими, кадровими та іншими підрозділами. Тільки шляхом спільних зусиль можна ефективно забезпечити економічну безпеку промислового підприємства.

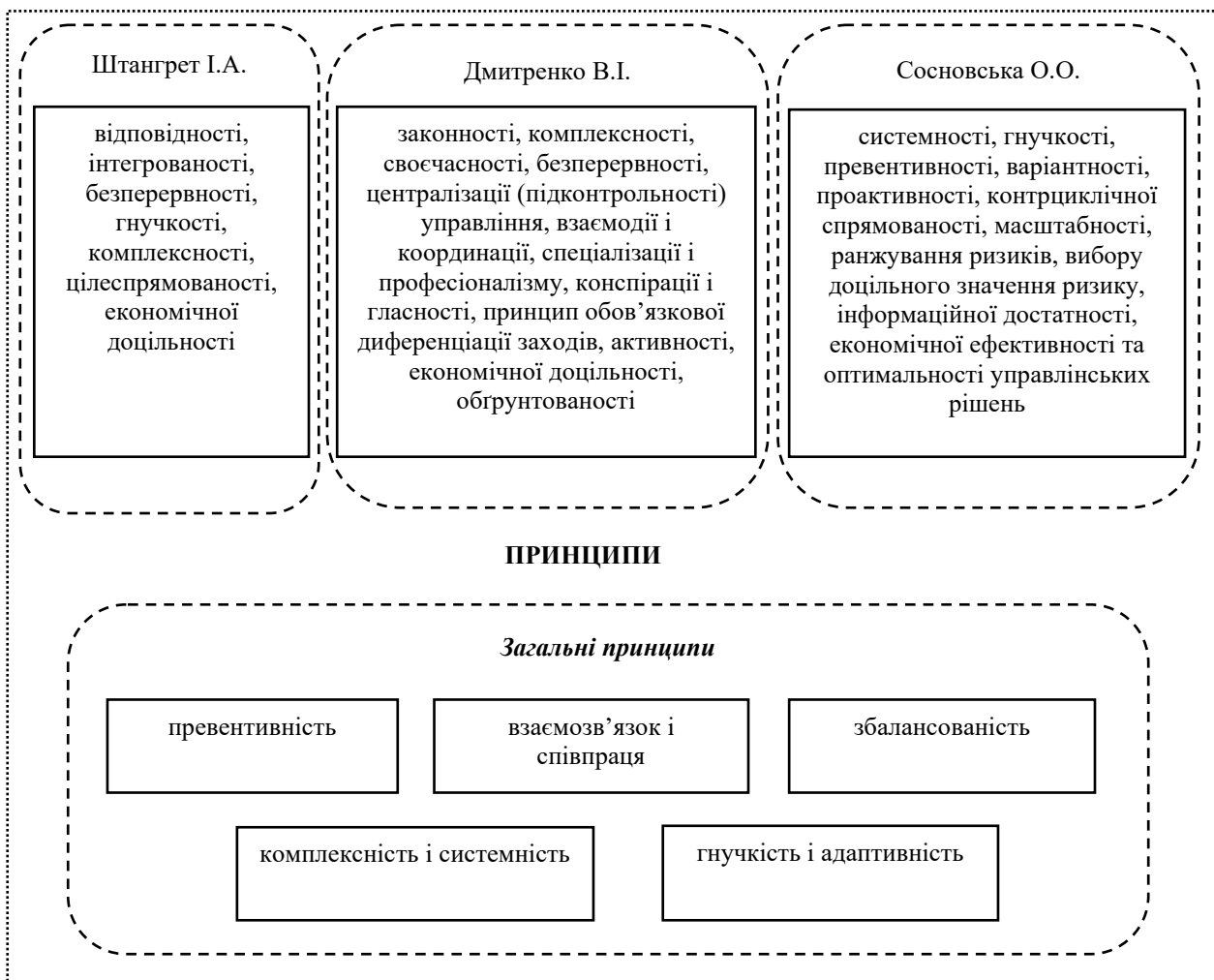

Рис. 1. Основні принципи, націлені на створення надійної та ефективною системи економічної безпеки промислових підприємств
Джерело: розроблено автором за даними [2, 9, 10]

Усі вище означені принципи управління економічною безпекою базуються на наступних положеннях, які сприяють ефективному управлінню економічною безпекою підприємства та забезпечують його стійкість та успішну діяльність в динамічному бізнес-середовищі:

По-перше, промислове підприємство повинно проводити систематичний аналіз ризиків, що можуть вплинути на його економічну безпеку (ідентифікація потенційних загроз, оцінка їх ймовірності та впливу, а також розробка стратегій для зменшення ризиків).

По-друге, підприємство повинно розглядати можливості диверсифікації своєї діяльності та ресурсів. Це означає розподіл ризиків між різними напрямками бізнесу або ринками, що допомагає зменшити залежність від конкретних факторів та мінімізувати потенційні втрати.

По-третє, ефективне фінансове управління є ключовим аспектом управління економічною безпекою. Промислове підприємство повинно мати системи контролю, бюджетування та звітності, які дозволяють вчасно виявляти фінансові проблеми, контролювати витрати та забезпечувати ефективне використання ресурсів.

По-четверте, підприємство повинно мати фінансові резерви для покриття непередбачуваних подій або негативних змін у ринкових умовах. Створення резервних фондів та розробка планів управління кризовими ситуаціями допомагають забезпечити стійкість підприємства в умовах невпевненості.

По-п'яте, промислове підприємство повинно бути готовим до змін та інновацій, що відбуваються в економічному середовищі. Постійне вдосконалення, впровадження нових технологій та адаптація до змін допомагають підприємству підтримувати конкурентоспроможність та економічну безпеку.

По-шосте, управління економічною безпекою промислового підприємства вимагає співпраці та взаємодії зі всіма зацікавленими сторонами, такими як клієнти, постачальники, партнери, державні органи тощо. Розуміння їх потреб та очікувань, а також побудова довгострокових стосунків сприяє стійкому розвитку підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Упровадження системи економічної безпеки промислового підприємства передбачає використання принципів, що визначають його функціонування. Ці принципи встановлюють основні правила та умови, які допомагають досягти поставлених цілей економічної безпеки. Вони орієнтовані на забезпечення фінансової стабільності, стійкості, технічної незалежності, високої конкурентоспроможності, розвитку кваліфікації персоналу, мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище та захист різних аспектів діяльності промислового підприємства. Правильне застосування принципів системи економічної безпеки сприяє формуванню надійної та ефективної системи, що забезпечує стійкий розвиток підприємства. Важливо враховувати всі аспекти і складові принципів, а не обмежуватися лише одним з них, для досягнення комплексного підходу та оптимального результату. Система економічної безпеки промислового підприємства має відповідати принципам, які забезпечують його надійність, ефективність та здатність до адаптації до змін.

Економічна безпека промислового підприємства є ключовим елементом його успішного функціонування. Врахування принципів, особливостей галузі та комплексний підхід до формування системи економічної безпеки дозволяють підприємствам забезпечити свою конкурентоспроможність, стійкість та стабільний розвиток у сучасному економічному середовищі.

Подальших досліджень вимагають питання, пов'язані із поглибленням теоретико-концептуальних підходів щодо функціоналів системи економічної безпеки промислових підприємств.

Література

1. Вовк О. М., Сафонік Н. П., Фрідріх Ю. В. Превентивне забезпечення безпеки і конкурентного статусу авіаційного підприємства. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2021. № 3 (75). С. 123–134.
2. Дмитренко В. І. Система економічної безпеки підприємств будівельної галузі. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. № 4 (56). С. 156–164.
3. Сафонік Н. П., Дудік А. О. Особливості формування системи економічної безпеки авіапідприємств в умовах трансформаційних перетворень. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1904/1832>.
4. Скаковська С. С., Савіна Н. Б., Грещак М. Ю. Аспекти формування системи економічної безпеки підприємства. *Вісник НУВГП. Серія «Економічні науки»*. 2022. Випуск 4(100). С. 186–196.
5. Смерічевський С. Ф. Особливості застосування концепції адаптивного управління при забезпеченні економічної безпеки підприємств. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 48. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2199/2125>.
6. Солосіч О., Тульчинська С., Чорній В. Вплив діджиталізації управлінських процесів на систему забезпечення економічної безпеки підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. Вип. 9. С. 54–58.
7. Тульчинська С. О., Солосіч О. С. Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки підприємництва в умовах воєнного стану. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2022. № 3 (79). С. 97–102.
8. Тульчинська С. О., Чорній Б. П., Салоїд С. В. Механізм оцінювання залучення інвестиційних ресурсів як засіб забезпечення економічної безпеки промислових підприємств : монографія. Київ: Вид-во ФОП Кожуковський І.І., 2018. 170 с.
9. Сосновська О. О. Система економічної безпеки підприємств зв'язку : монографія. Київ : «Центр учбової літератури», 2019. 440 с.
10. Штангрет І. А. Теоретичні засади формування системи економічної безпеки підприємства. *Ефективна економіка*. 2022. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2022/152.pdf.

References

1. Vovk, O.M. (2018), "Management of the development of the economic security system of the enterprise: theoretical support", *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*, vol. 6, no. 11, pp. 120-124.
2. Dmytrenko, V.I. (2019), "System of economic security of construction industry enterprises", *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, vol. 4, no. 56, pp. 156-164.
3. Safonik, N.P. and Dudik, A.O. (2022), "Peculiarities of the formation of the economic security system of airline companies in the conditions of transformational transformations", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 45, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1904/1832> (Accessed 19 Apr 2023).
4. Skakovska, S.S., Savina, N.B. and Hreshchak, M.Yu. (2022), "Aspects of the formation of the economic security system of the enterprise", *Visnyk NUVHP. Seriya "Ekonomichni nauky"*, vol. 4, no. 100, pp. 186-196.
5. Smerichevskiy, S.F. (2023), "Peculiarities of applying the concept of adaptive management in ensuring the economic security of enterprises", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 48, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2199/2125>, (Accessed 5 Apr 2023).
6. Solosich, O., Tulchynska, S. and Chornii V. (2021), "The influence of digitalization of management processes on the system of ensuring the economic security of the enterprise", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 54-58.
7. Tulchynska, S.O. and Solosich, O.S. (2022), "Conceptual principles of ensuring economic security of entrepreneurship in the conditions of martial law", *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, vol. 3, no. 79, pp. 97-102.
8. Tulchynska, S.O., Chornii, B.P. and Saloid, S.V. (2018), *Mekhanizm otsiniuvannia zaluchennia investytsiinykh resursiv yak zasib zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky promyslovykh pidpriemstv* [The mechanism of evaluation of attracting investment resources as a means of ensuring the economic security of industrial enterprises], Vyd-vo FOP Kozhukovskiy I.I., Kyiv, Ukraine.
9. Sosnovska, O.O. (2019), *Systema ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv zviazku* [System of economic security of communication enterprises], "Tsentr uchbovoi literatury", Kyiv, Ukraine.
10. Shtanhret, I.A. (2022), Theoretical principles of the formation of the system of economic security of the enterprise, *Efektivna ekonomika*. 2022. №4. available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2022/152.pdf (Accessed 8 Apr 2023).

Сергій МОРОЗ

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0003-0068-2163>

Алла МЕЙШ

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0001-6836-6904>

Софія ЛЕВЧЕНКО

Хмельницький національний університет

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Корпоративна соціальна відповідальність є стратегічним концептом, що визначає зобов'язання підприємств до сприяння гуманітарного розвитку суспільству та природному середовищу. В Україні підприємства розглядають соціальну відповідальність як складову частину ділової культури, вона зазнала значних змін після початку війни з росією. Війна з росією викликала в Україні переосмислення підходів до корпоративної соціальної відповідальності, змусивши підприємства ставити більший акцент на гуманітарний аспект та екологічну відповідальність. Ці зміни сприяли покращенню якості життя населення, стало більш природоохоронно спрямованою, а також сприяли збільшенню довіри між компаніями та суспільством.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, економічна, екологічна, етична, соціальна відповідальність, бізнес, війна, бізнес, міграція, майнова нерівність, бідність, соціальна несправедливість, корпоративна філантропія, благодійний маркетинг, волонтерська робота, донатити.

Sergiy MOROZ, Alla MEISH, Sofia LEVCHENKO

Khmelnitskyi National University

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS IN UKRAINE DURING THE WAR

Corporate social responsibility is a strategic concept that defines the obligations of enterprises to contribute to the humanitarian development of society and the natural environment. In Ukraine, enterprises consider social responsibility as an integral part of business culture, it has undergone significant changes since the beginning of the war with russia. The annexation of Crimea in 2014 and the russian invasion of Ukraine on February 24, 2022 caused a deep humanitarian crisis and growing socio-economic challenges. In this regard, Ukrainian companies are forced to reconsider their approaches to corporate social responsibility. Many entrepreneurs and businesses have redirected their efforts to providing humanitarian aid and resources to affected areas and refugees. This led to an increase in their influence on improving the state of social security and a decrease in the impact of military events on the local population.

Ukrainian companies also paid more attention to the environmental aspect of corporate social responsibility, as military actions led to the deterioration of the environment and threats to people's health. Enterprises intensified their participation in projects for ecological restoration and development of renewable energy, cleaning of contaminated lands, demining of territories, restoration of chemical production facilities and oil product storage bases.

The growing interest in corporate social responsibility has also led to greater transparency in the activities of enterprises and the desire to create trust among consumers. Many companies have begun to actively publish reports on their social and environmental achievements, disclosing information about their activities and the extent of their impact on society and the environment.

In general, the war with russia caused a rethinking of approaches to corporate social responsibility in Ukraine, forcing companies to place greater emphasis on the humanitarian aspect and environmental responsibility. These changes contributed to improving the quality of life of the population, became more environmentally oriented, and also contributed to increasing trust between companies and society.

Key words: corporate social responsibility, economic, environmental, ethical, social responsibility, business, war, migration, property inequality, poverty, social injustice.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

На сьогоднішній день Україна зіштовхується зі складними викликами: війна, знищення міст та бізнесів, міграція, майнова нерівність, бідність та соціальна несправедливість. Компанії мають відігравати позитивну роль у вирішенні даних проблем і мінімізувати свій вплив на довкілля. З іншої сторони споживачі стають все більш свідомими про соціальні та екологічні наслідки своїх покупок. Вони все частіше віддають перевагу компаніям, які демонструють соціальну відповідальність і принципи сталого розвитку. Компанії, які не враховують ці очікування, можуть втратити конкурентну перевагу.

Крім того, молоде покоління працівників, зокрема мілленіали та покоління зет виявляє більшу зацікавленість у працевлаштуванні в компаніях зі суттєвою соціальною місією. Компанії, що виявляють корпоративну соціальну відповідальність, приваблюють та заохочують талановитих співробітників, до співпраці.

Формулювання цілей статті

Проаналізувати зміни в корпоративній соціальній відповідальності бізнесу в умовах військового вторгнення російської федерації.

Виклад основного матеріалу

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) – це концепція управління, в рамках якої компанії інтегрують соціальні та екологічні проблеми у свої бізнес-операції і взаємодіють зі своїми зацікавленими сторонами [9].

У сучасному світі соціальна свідомість актуалізуються. Працівники та клієнти проявляють все більший інтерес до компаній, які акцентують увагу на корпоративну соціальну відповідальність. Вони розуміють, що бізнеси несуть відповідальність перед суспільством і повинні прагнути покращувати якість життя людства. Саме тому, на сучасному глобальному ринку, концепція корпоративної соціальної відповідальності стала невід'ємною складовою успіху будь-якої компанії.

Корпоративна соціальна відповідальність змушує учасників бізнесу поєднувати економічну діяльність з етичними принципами та забезпечувати сталість екологічного та соціального розвитку. Це означає, що кожна компанія повинна самостійно прийняти рішення про свій внесок у покращення суспільства та збереження чистоти довкілля. КСВ забезпечує баланс між економічними, екологічними, етичними та соціальними аспектами бізнесу, надаючи цілісний підхід до його діяльності.

А. Керролл запропонував модель КСВ у вигляді піраміди з 4 видами відповідальності: економічною, правовою, етичною та філантропічною. Економічна відповідальність є основною функцією бізнесу, яка спрямована на задоволення потреб споживачів і створення прибутку для бізнесу. Тобто, прибуткову компанію вже вважають соціально відповідальною, що пояснюється таким механізмом: компанія, яка отримує прибуток, виплачує податки та виплачує зарплату. Якщо компанія неприбуткова, вона не може платити податки, а її працівникам не виплачується зарплати. Тому можна визнати, що прибутковість компанії вже є соціальною відповідальністю цієї компанії. Правова відповідальність проявляється у дотриманні всіх законодавчих вимог та нормах права, що стосуються діяльності компанії. Етична відповідальність полягає у дотриманні соціальних і моральних норм, які не передбачені законодавством. Благодійна відповідальність, найвищий рівень КСВ, характеризується добровільною участю компаній у реалізації соціально значущих програм і формуванні нової якості життя в суспільстві [5].

Отже, опираючись на дослідження Колота А.А., можна зробити висновок, що основою КСВ будь-якої компанії є не етична та правова відповідальність, а економічна відповідальність як основа соціальної відповідальності підприємництва, яка базується на формуванні корпоративного прибутку та задоволенні потреб споживачів.

Згідно з класифікацією Ф. Котлера, корпоративна соціальна відповідальність організації може бути реалізована через шість основних ініціатив [8]:

1. Благодійні справи - це зусилля, спрямовані на привернення уваги суспільства до певних соціальних потреб або надання допомоги у зборі коштів, залученні учасників та волонтерів.
2. Благодійний маркетинг (організація зобов'язується внести внески або відрахувувати певний відсоток від обсягів продажу на благодійні справи).
3. Корпоративний соціальний маркетинг – це підтримка кампаній, спрямованих на покращення суспільного здоров'я, безпеки та захисту навколишнього середовища.
4. Корпоративна філантропія (організація надає пожертви безпосередньо благодійним організаціям у формі грошових грантів, подарунків або товарів і послуг).
5. Волонтерська робота в інтересах суспільства (компанія підтримує та заохочує своїх працівників допомагати місцевим громадським організаціям та ініціативам).
6. Соціально-етичні підходи до ведення бізнесу (організація упроваджує практики, що сприяють росту добробуту суспільства та збереженню навколишнього середовища).

Корпоративна соціальна відповідальність базується на кількох основних принципах [8]:

1. Розвиток тісних та довгострокових відносин зі споживачами, робітниками, постачальниками та іншими діловими партнерами.
2. Створення надійної репутації організації, яка відповідально ставиться до соціальних та екологічних проблем.
3. Орієнтація на споживача, надання лідерства у якості, сервісному обслуговуванні та надійності.
4. Прискорення розробки високоякісних товарів і послуг та скорочення термінів їх просування на світовий ринок.
5. Стимулювання інновацій, постійного удосконалення.
6. Формування банку кваліфікованої та мотивованої на високу продуктивність робочої сили.

У сучасному світі все більше знаходить підтвердження, думка що корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) не лише є моральною необхідністю, але й фактором, який сприяє підвищенню прибутковості, зміцненню іміджу компанії, зниженню витрат, підвищенню морального духу працівників та лояльності клієнтів. Особливо для транснаціональних компаній залучення громади може стати ключовим

елементом для успішного виходу на нові ринки, залучення талановитих співробітників та підсилення репутації компанії, бренду та продукту.

Розглянемо деякі переваги впровадження корпоративної соціальної відповідальності [9]:

- компанії, які мають репутацію корпоративної відповідальності, здатні залучити інвесторів, ділових партнерів та талановитих співробітників, а також сформувати переваги для своїх клієнтів;
- реалізація різноманітних громадських програм може сприяти розвитку навичок співробітників;
- волонтерство та інші форми залучення працівників допомагають розвивати різноманітні компетенції, такі як командна робота, планування та реалізація, комунікація, управління проектами, навички слухання та орієнтація на клієнта; активне залучення громадськості допомагає побудувати міцну репутацію компанії серед зацікавлених сторін.

Розглядати КСВ варто через призму зовнішньої та внутрішньої відповідальності.

Внутрішня КСВ стосується процесів в середині компанії, які зосереджені на працівниках, таких як безпечні умови праці, стабільна та справедлива заробітна плата, інвестиції в людський капітал, включаючи медичне та соціальне страхування працівників, навчання працівників та підтримка працівників у складних ситуаціях.

Більшість з цих аспектів є критично важливими у воєнний час. Наприклад, хороші компанії надають фінансову та організаційну підтримку працівникам, які вступили до лав збройних сил чи АТО, або були змушені переїхати з небезпечних районів (деякі компанії навіть оплачують їхнє перебування за кордоном). Відповідальні компанії намагаються, де це можливо, зберегти робочі місця для своїх працівників і зберегти їхню заробітну плату незмінною. Навіть під час вимушених простоїв такі компанії платять своїм працівникам.

Зовнішня КСВ – це те, що компанії роблять для широкого кола зовнішніх стейкхолдерів: спонсорство та благодійність, захист довкілля, продуктивна взаємодія з центральною владою та місцевими громадами, готовність прийти на допомогу в кризових ситуаціях (наприклад, війна, аварії на інфраструктурних об'єктах), відповідальність перед споживачами (виробництво якісних товарів та надання професійних послуг) та інші [6].

Важливим аспектом дослідження соціальної відповідальності є ідентифікація факторів, що впливають на формування соціальної відповідальності в бізнес-структурах.

Всі фактори, які впливають на формування та розвиток соціальної відповідальності компаній, можна поділити на дві групи. Перша група факторів включає податкову систему та системи державного управління, державні доплати, субсидії, створення спеціальних фондів, волонтерську діяльність та приватну ініціативу

Усі чинники, що впливають на формування та розвиток соціальної відповідальності компанії, можна розділити на дві групи.

До першої групи чинників належать такі:

- 1) податкова система та системи державного управління;
- 2) державні доплати, субсидії, винагороди тощо;
- 3) створення спеціальних фондів, накопичень тощо;
- 4) волонтерська діяльність та приватна ініціатива;
- 5) інші чинники.

Досвід ефективної економіки показує, що структура податкових систем, систем державних субсидій, створення спеціальних фондів дає можливість розуміти соціальну відповідальність невід'ємною частиною сучасного бізнесу. Це забезпечує органічне поєднання соціальної відповідальності з виробничо-господарською діяльністю.

До другої групи чинників формування соціальної відповідальності можна зарахувати такі:

1. Розвиток інвестиційної діяльності.
2. Формування механізмів мотивування та стимулювання залучення до вирішення соціальних проблем.
3. Побудова ефективних систем менеджменту.
4. Упровадження державно-приватного партнерства.

В основі наведених факторів лежить активізація інвестиційної діяльності, яка є основою для впровадження інновацій, що, в свою чергу, забезпечує отримання додаткових грошових надходжень та створює міцне фінансово-економічне підґрунтя для формування соціально відповідальної системи. Велике значення має удосконалення системи управління підприємством та формування механізму стимулювання брати участь у соціальній відповідальності, будувати корпоративну організаційну структуру та оптимізувати функції управління. Особливе значення забезпечення соціальної відповідальності буде державно-приватне партнерство, яке забезпечить надходження не тільки додаткових коштів на виробничо-господарську діяльність але й для стимулювання соціальної відповідальності. Усі чинники активно впливають на кількість соціально відповідальних компаній та на обсяг їхніх витрат на соціальні ініціативи та зміни.

Бідність, гендерна нерівність, безробіття, дитяча праця, дискримінація, расизм, пандемії та екологічні катастрофи-це соціальні проблеми, які компанії повинні вирішувати. Але йдеться не лише про

фінансову підтримку. Компанії можуть інвестувати в різні проекти, надавати інформаційну підтримку ініціативам або забезпечувати конкретним обладнанням тих, хто не може собі цього дозволити.

КСВ часто плутають з благодійністю, але це не одне й те саме. У благодійності донором може бути як фізична особа, так і організація, яка виділяє ресурси певній установі чи особі. Звітності не вимагається і прибутку не очікується. В КСВ донором є компанія, яка регулярно виділяє ресурси на вирішення певної проблеми. У цьому випадку завжди потрібно звітувати про витрати, а прибутки вбудовані в стійку бізнес-модель [13].

КСВ розвивалася в Україні ще до початку повномасштабного вторгнення як цільовий напрямок бізнесу. Згідно з дослідженням Центру «Розвиток КСВ» у 2018 році приблизно 80% українських компаній почали впроваджувати КСВ або були орієнтовані на її принципи. Але лише 25% з них систематично виділяли бюджет на проекти з КСВ, що істотно відрізняло український бізнес від міжнародних компаній, де цифри сягають 90-95%. У звичайних умовах бізнес може зосереджуватися на розвитку продукції та максимізації прибутку але в умовах війни основним завданням бізнесу, зосередитися на потребах людей які опинилися у скрутному становищі. У 2018 році за даними Центру «Розвиток КСВ» в рамках проекту «Потенціал створення національного координаційного центру відповідного ведення бізнесу» на підтримку Посольства Королівства Нідерландів в Україні 76% респондентів КСВ реалізують через політику розвитку та покращення умов праці. 51% реалізується шляхом благодійної допомоги та 30% допомоги військам АТО. Згідно з дослідженнями 2010 року, відсоток компаній із стратегією КСВ та бюджетом незначний (близько 40% опитаних компаній мають бюджетну стратегію соціальної відповідальності, а 17% бюджет на реалізацію КСВ), але частка компаній, які збільшили свої бюджети програми соціальної відповідальності, значно зросла (у 2010 році 4% компаній зафіксували збільшення бюджету, а в 2018 році - 35% компаній) [4].

Ефективність соціальної відповідальності залежатиме від самоорганізації компанії. Зрештою, хоча держава і веде діалог з бізнесом, законодавчі принципи та нормативні акти, видані владою, – це одне і їх, безперечно, потрібно дотримуватися, але не плутати з індивідуальними корпоративними соціальними принципами компаній, які ще потрібні українським компаніям. Адже, поки що в Україні навіть великі компанії не мають чіткої стратегії соціальної відповідальності, перебувають на етапі відповідальності законодавству та «точкових» благодійних проектах. Керівники українського бізнесу, особливо приватних компаній, ведуть активну добродійну діяльність (стратегічну благодійність) та використовують інструментарій зв'язків з громадськістю (PR). Майже всі великі компанії мають проекти з підвищення ефективності бізнес-процесів, із певними соціальними або екологічними перевагами, однак більшість не робить прив'язки таких бізнес-проектів до власної соціальної відповідальності.

На думку А. Арапетяна: «Головне – утримувати значну динаміку подальшої реалізації практики залучення компаній до провадження діяльності у відповідності із Глобальним Договором. Це можливо тільки якщо компанії, які поставили свій підпис під Договором, будуть дотримуватися своїх зобов'язань та залучати до Договору своїх партнерів» [2]. Воробей В. вважає, що саме бізнес забезпечує податки і цим визначає добробут країни, то не зважати на нього держава просто не має права: «Наприклад, український бізнес вже значно підвищив або активно підвищує власну енергоефективність, тоді як у (переважно) державному секторі ЖКГ ці показники істотно не змінюються. Зарплати у корпоративному секторі в рази перевищують зарплати у державних системах – свідчення ефективності використання людського капіталу. Питання працевлаштування неповносправних, моноіндустріальних міст, розвитку малого бізнесу, зменшення шкідливих викидів – лише декілька прикладів, де без співпраці з бізнесом вирішення питання апіорі неможливе» [2].

Оціночні показники або рейтинги соціальної відповідальності відображають рівень соціальної активності організацій в рамках прийнятої оціночної системи. Будь-яка система оцінок соціальної відповідальності бізнесу представляється співвіднесенням соціальної активності з результатами реалізації основних принципів соціальної відповідальності в окремій корпорації, галузі, регіоні.

Найчастіше при оцінці рівня соціальної відповідальності бізнесу застосовують поділ показників на три групи:

1. Економічні показники.
2. Екологічні показники.
3. Соціальні показники.

До економічних показників відносять величину соціальних інвестицій на одного працівника, відношення соціальних інвестицій до прибутку і т.д. У групі екологічних показників найчастіше зустрічаються кількість випадків перевищення екологічних норм, кількість порушень технологічних регламентів. До соціальних показників відносять плинність кадрів, дефіцит робочої сили, оцінку внеску підприємства в соціальну сферу.

Крім методик оцінювання кількісних та якісних показників існують методики, що беруть до уваги взаємини зі стейкхолдерами (групами зацікавлених осіб):

- економічна результативність;
- організаційне управління;
- екологія та охорона навколишнього середовища;

- взаємодія зі споживачем;
- взаємодія з суспільством;
- трудові відносини.

У процесі складання рейтингових оцінок до уваги береться бізнес-процеси, безпосередньо пов'язані з формуванням та реалізацією політики соціальної відповідальності, що здійснюють комплексний вплив на навколишнє середовище і суспільство.

Вважаємо за необхідне проаналізувати стан КСВ основних підприємств України. Оскільки, Україна є однією з провідних світових держав, з точки зору потужностей АЕС (восьме місце), а також частки електроенергії, що одержується від АЕС, у загальному обсязі виробництва (третє місце). Серед компаній енергетичної сфери в національному рейтингу за оцінкою корпоративної стійкості перше місце займає компанія «Енергоатом». Це державне підприємство, засноване в 1996 році, яке є оператором чотирьох діючих атомних електростанцій України. Компанія забезпечує близько 55% електроенергії в Україні (в опалювальний сезон цей показник може досягати 70%) [7].

З початком повномасштабної війни, українське суспільство згуртувалися з однією спільною метою - допомогти своїй країні вистояти перед агресором і цього ж вимагають від бізнесу. Зараз підприємства повинні розглянути можливість створення нових робочих місць для місцевого населення ВПО та люди які залишилися без домівок та інвестування у будівництво після війни.

Україні довелося пережити складну зиму з перебоями електропостачанням, зв'язку, інтернету, води і тепла. Тому багато компаній створили благодійні фонди для допомоги співробітникам та їхнім родинам, які постраждали внаслідок війни або вимушено покинули країну, але продовжують працювати віддалено. Підприємства почали жертвувати останнім. Хтось звільнився з роботи, щоб піти волонтером, хтось віддав усі свої заощадження на військову службу.

Розвиток КСВ в Україні кардинально змінився. Саме війна змусила українські компанії переорієнтувати свої програми сталого розвитку та благодійність. Сьогодні українські компанії продовжують підтримувати економіку та армію країни. Мільярди гривень на армію, автомобілі, безпілотники, ціни, обладнання, одяг, взуття, ліки, паливо та продукти харчування - це лише деякі з речей, які дає кожна українська компанія. Багато компаній також включають програми допомоги та відновлення України у свою політику КСВ [11].

У 2018 році журнал Forbes склав рейтинг найкращих соціально відповідальних компаній світу. Перше місце в цьому списку посідає технологічний гігант «Google». На другому та третьому місцях розташувалися компанії «The Walt Disney Company» та «Lego», які в березні 2018 року оголосили про перехід до використання екологічно чистих матеріалів у виробництві.

Що стосується України, серед провідних компаній з корпоративною соціальною відповідальністю варто відзначити: «WOG», яка реалізує проект «Дорога до серця» і забезпечує придбання обладнання для лікувальних закладів України; «ДТЕК», яка допомагає у навчанні та підвищенні кваліфікації співробітників державних органів та установ України; «Київстар», яка проводить освітні мовні програми та надає своїм абонентам безкоштовний доступ до онлайн-курсів через додаток Prometheus, де представлені програми найкращих українських та закордонних викладачів; компанія, «Main Business Partner», також активно займається реалізацією корпоративної соціальної відповідальності. Займається організацією стажуванням студентів-юристів та залучає випускників юридичних факультетів до навчання з подальшим працевлаштуванням [9].

Попри недостатнє державне фінансування, бізнес робить значний внесок у проти дію та подолання наслідків російської агресії. Авансова сплата податків, закупівля обладнання та амуніції для армії, допомога мільйонам українців, які постраждали від бойових дій та потребують підтримки – це лише деякі з багатьох практик, які можна кваліфікувати як КСВ у воєнний час.

Розглянемо декілька провідних компаній в Україні які допомагають військовим, переселенцям і співробітникам, і які соціальні проекти були до повномасштабної війни.

Корпорація «АТБ» щорічно виділяє понад 50 млн грн для благоустрою міських територій: на асфальтування доріг, будівництво та реконструкцію дитячих майданчиків, ремонт систем газопостачання, реалізацію програм по зовнішньому освітленню міст, озеленення територій, підготовку ЖКГ до осінньо-зимового сезону, реалізацію соціальних програм по економічному і культурному розвитку міст. Одним із важливих аспектів реалізації соціальних програм «АТБ» є підтримка різноманітних видів спорту. Тільки за 2016-2017 роки у статусі партнера і спонсора Корпорація «АТБ» допомогла організувати такі спортивні заходи: 14-й міжнародний турнір з боксу серед молоді у Львові (грудень 2016 року); Благодійний футбольний матч між «Збірною народних депутатів» і «Збірною журналістів України» – «Парламентський кубок». За підсумками спортивного заходу було зібрано 200 тисяч гривень для дітей переселенців (травень 2017 року); II етап чемпіонату України з автокросу-2017, (червень 2017 року); «Дніпро АТБ Марафон», в рамках якого пройшов Чемпіонат України з марафонського бігу (вересень 2017 року). «АТБ» співпрацює з десятками благодійних фондів та громадських організацій, що здійснюють допомогу ветеранам, пенсіонерам, малозабезпеченим громадянам, багатодітним сім'ям, людям, які потребують нагального

лікування, медичним установам, центрам соціального обслуговування. У 2016-2017 роках профінансовані програми на суму понад 20 млн грн [6].

На початок осені корпорація «АТБ» витратила на підтримку ЗСУ та постраждалих від війни мирних мешканців понад 200 млн грн. Лише за місяць разом з покупцями в Дніпрі зібрано для бійців понад 4 тис. т продуктів. 10 тис. додаткових наборів було відправлено до бійців, що служать у найгарячіших точках. Також з лютого та до сьогодні для потреб підрозділів та об'єднань ЗСУ було передано близько 500 автотранспортних засобів різного призначення.

Супермаркети мережі оперативно відкриваються у звільнених українських містах. Для мешканців Куп'янська на Харківщині та Снігурівки на Херсонщині «АТБ» зібрав гуманітарну допомогу – 1000 продуктивних наборів вартістю близько 1000 грн. До набору входять макарони, консерви, крупи, солодощі, вода очищена, олія, а також мило, шампунь, пральний порошок.

«АТБ» у співпраці з NTI Loyalty та за підтримки Дитячого фонду ООН запустила національний благодійний проєкт з технологією доповненої реальності «Брайти». Його мета – збір коштів на створення першого реабілітаційного центру «Незламні» у Львові для дітей з тяжкими вогнепальними та вибуховими пораненнями. Лише протягом першого місяця з дня старту вдалося зібрати 20 млн грн [6].

«Київстар» – це соціально відповідальна компанія, яка активно працює в цьому напрямку з 2006 року. Ключовими проєктами «Київстар» у сфері соціальної відповідальності є онлайн-школа мобільної грамотності для старшого покоління «Смартфон для батьків», інформаційно-просвітницький портал про безпеку для дітей в інтернеті StopSexтинг, програма SMS-благодійності «Дитяча надія», спільна ініціатива з Національною поліцією «Пошук Дітей» та програма «Інновації та підприємництва» в освітніх дитячих таборач «GoCamp» [12].

З початку повномасштабного вторгнення «Київстар» продовжує системно підтримувати державу й суспільство. Мобільний оператор реалізує суспільно значущі й благодійні програми, а місія компанії сьогодні – берегти Україну та надавати допомогу людям.

Як національний телеком-оператор, «Київстар» під час війни підтримує та допомагає своїм абонентам та бізнес-клієнтам. З 24 лютого 2022 року компанія надала послуг і бонусів у сумі, еквівалентній 577 млн грн, забезпечуючи безоплатними послугами зв'язку клієнтів мобільного та фіксованого зв'язку в Україні й за кордоном. Компанія забезпечує інтернетом бомбосховища (наразі таких понад 1400) та понад 700 модульних містечок для вимушених переселенців. У перші місяці повномасштабної війни Київстар надав бонуси на мобільний зв'язок лікарів у гарячих точках воєнних дій.

Оператор телекомунікацій вже перерахував майже 130 млн грн на гуманітарну допомогу ЗСУ, лікарням, літнім людям та постраждалим від війни. Компанія реалізує низку ініціатив для підтримки країни в цих напрямках, закликаючи абонентів долучитися, донатити з мобільного рахунку аби разом рухатися назустріч перемозі. Окрім цього, «Київстар» підтримав ініціативу Президента України United24 щодо залучення коштів на відбудову України і виділив 300 млн грн на відновлення цифрової інфраструктури [12].

Традиційно щороку «ПУМБ» реалізує ряд великих соціальних проєктів, спрямованих на допомогу дитячим будинкам, фінансову підтримку медичних закладів, а також впроваджує всілякі екологічні ініціативи.

Тільки в 2014 році банк реалізував ряд соціальних проєктів, серед яких благодійна акція по збору коштів на подарунки вихованцям дитячих будинків до Міжнародного Дня захисту дітей та до Дня Святого Миколая, участь в турнірі «Кубок життя», метою якого був збір коштів на покупку реанімаційно-хірургічного монітора для Київського обласного психонаркологічного медичного об'єднання. Також співробітники «ПУМБ» приймали участь у всеукраїнській акції «Зробимо Україну чистою!» з прибирання парків, скверів, пляжів та інших місць відпочинку. Крім цього «ПУМБ» надає фінансову підтримку благодійному фонду допомоги Донецькому дитячому онкогематологічному центру «Надія». На кошти, перераховані банком в 2013 році, було закуплено спеціальне медичне обладнання [10].

Пріоритети «ПУМБ» під час війни є збереження бізнесу, клієнтів та команди, допомога українським захисникам. З 24 лютого 2022 року банк інвестував у підтримку співробітників понад 130 млн грн. Частина з них працює в небезпечних регіонах і отримує надбавку до зарплатні. Банк надає матеріальну допомогу у разі втрати чи пошкодження житла, поранення працівників та загибелі членів їхніх родин або виїзду родин з окупованих територій. Мобілізовані співробітники отримують повну зарплатню.

«ПУМБ» вже скерував на підтримку захисників 80 млн грн. Кошти пішли на закупівлю бронжилетів і шоломів, радіостанцій і тепловізорів, тактичного одягу та взуття, коптерів і машин, буржуйок і спальників. 40% броньованих машин банку захищають країну.

Банк ініціював проєкт «Ми однієї крові» – патріотичний мерч, що рятує життя військових і мирних мешканців. Проєкт вже зібрав 2 млн грн, які були перераховані ГО Донор UA та (Агенти крові) на доставку крові в гарячі точки та закупівлю кровоспинних засобів для захисників.

Попри всі виклики, команда ПУМБ зберегла роботу сервісів на високому рівні, забезпечила стійкість до кібератак. Банк підтримав клієнтів кредитними канікулами, зниженням та скасуванням комісій, спецпакетами для бізнесу, кредитуванням критично важливих сфер [7].

«ELEKS» це IT компанія яка вже працює 30 років на ринку, надає послуги з розробки програмного забезпечення клієнтам з найрізноманітніших країн. Це є сімейним бізнесом. Засновники поділилися частинкою своїх сімейних цінностей: тим, що заробляєш, можна поділитися і треба поділитися з тими, хто цього потребує найбільше. Вони зробили внутрішній портал – платформу, де люди подавали ідеї, інші колеги за них голосували, коментували. Їхні напрямки в соціальній відповідальності це екологія, здоров'я, інтелектуальне волонтерство та допомога медичним закладам.

Компанія «ELEKS» є частиною проекту «UNFPA» «Бізнес проти насильства та за гендерну рівність». Для IT-галузі досить вагомим є такий фактор як збереження та дотримання гендерної рівності, оскільки зараз ми бачимо, що є деякий перекис на користь фахівців чоловічої статі. Від 24 лютого 2022 року на перший план було висунути завдання забезпечення безпеки для усіх членів родини разом з домашніми тваринами. Вони підтримували колег у перші місяці війни: організували евакуацію, медикаменти, надавали консультації та допомогу. Зараз дають можливість працевлаштуватись за гнучким графіком. Кожен може підбрати той графік роботи, який найбільше йому підходить і відповідає потребам проекту. Також у них є психологічний центр, куди колеги можуть звернутися за допомогою чи порадою. Вони майже щотижня організують консультації з професійними психологами на актуальні теми. Є також групи та майстер-класи за темами виховання та освіти, і є навіть арт-терапія для найменших «елексіців». Під час літніх канікул офіс також організував День захисту дітей з розважальними заходами, які дуже допомагають батькам і дітям бути разом у такий непростий час [1].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) в Україні розвивалася ще до початку війни і стала важливим напрямком для багатьох компаній.

Хоча близько 80% українських компаній впроваджують КСВ або орієнтуються на її принципи, лише 25% з них виділяють бюджет на проекти з КСВ, що відрізняє український бізнес від міжнародних компаній.

В умовах війни компаніям варто адаптувати КСВ, зосереджуючись на відновленні країни, підтримці працівників з проблемами психічного здоров'я, роботі з громадою, екологічних питаннях та партнерстві в галузі КСВ.

Компанії, які вдало адаптують КСВ в умовах війни, покращують свою репутацію та мають можливість залучити більше інвесторів.

Дослідження показують, що інвестори більше цінують репутацію компаній, які вийшли з російського ринку, ніж збитки, що свідчить про значення КСВ для бізнесу.

Національне суспільство також має високі очікування щодо допомоги від українських компаній у період війни, тому важливо бути активними і внести свій внесок у перемогу країни.

Саме тому важливо впроваджувати КСВ-ініціативи та заохочувати команди долучатися до них навіть у воєнний час.

Література

1. Паладієва Я. Соціальна відповідальність бізнесу: що це означає та чому важливо. URL: <https://mainbusinesspartner.ua/sotsialna-vidpovidalnist-bisnesu>
2. Саприкіна М. Як змінилась корпоративна соціальна відповідальність компаній в умовах війни? URL: <https://budni.rabota.ua/ua/corporate-culture/yak-zminilas-korporativna-sotsialna-vidpovidalnist-kompaniy-v-umovah-viyni>
3. Арапетян А., Воробей В. Соціальна відповідальність-основа філософії бізнесу. URL: <https://www.okko.ua/sotsialna-vidpovidalnist-osnova-filosofii-biznesu>
4. Андрущенко К. Які зміни відбулися в IT-секторі від початку війни. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/eleks-yak-pracyuye-it-kompaniya-pid-chas-viyni-interv-yu-50283742.html>
5. Енергоатом : Офіційний сайт. URL: <http://www.atom.gov.ua>
6. Зінченко А., Саприкіна М. Розвиток КСВ в Україні: 2010–2018. Київ: Юстон, 2017. 52 с. URL: http://csrua.info/csruk-gaine/wpcontent/uploads/2018/10/CSR_2017_research-1.pdf
7. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів. Економічна теорія. 2013. № 4. С. 5-26.
8. Корпоративна соціальна відповідальність АТБ. URL: <https://www.atb.ua/page/charity>
9. Кузнецов В. КСВ воєнного часу. Топ-10 компаній. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/reitingi/ksv-voennogo-chasu-top-10-kompaniy-22122022-471409>
10. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність : навч. посіб. / Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2015. 180 с.
11. ПУМБ – найкращий банк України по Корпоративній Соціальній Відповідальності. URL: <https://about.pumb.ua/presscenter/news/item/1340-pumb-najkraschij-bank-ukrani-po-korporativnj-socal>
12. Соціальна відповідальність Київстар. URL: <https://kyivstar.ua/uk/about/responsibility>
13. Що таке КСВ та чому це важливо. URL: <https://givingtuesday.org.ua/blog/shho-take-ksv-ta-chomu-tse-vazhlyvo/>

References

1. Paladiieva Ya. Sotsialna vidpovidalnist biznesu: shcho tse oznachaie ta chomu vazhlyvo. URL: <https://mainbusinesspartner.ua/sotsialna-vidpovidalnist-biznesu>
2. Saprykina M. Yak zminylas korporatyvna sotsialna vidpovidalnist kompanii v umovakh viiny? URL: <https://budni.rabota.ua/ua/corporate-culture/yak-zminilas-korporativna-sotsialna-vidpovidalnist-kompaniy-v-umovah-viyni>
3. Arapetian A., Vorobei V. Sotsialna vidpovidalnist-osnova filosofii biznesu. URL: <https://www.okko.ua/sotsialna-vidpovidalnist-osnova-filosofii-biznesu>
4. Andrushchenko K. Yaki zminy vidbulysia v IT-sektori vid pochatku viiny. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/eleks-yak-pracyuye-it-kompaniya-pid-chas-viyni-interv-yu-50283742.html>
5. Enerhoatom : Ofitsiinyi sait. URL: <http://www.atom.gov.ua>
6. Zinchenko A., Saprykina M. Rozvytok KSV v Ukraini: 2010–2018. Kyiv: Yuston, 2017. 52 s. URL: http://csrua.info/csrukraine/wpcontent/uploads/2018/10/CSR_2017_research-1.pdf
7. Kolot A. M. Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist: evoliutsiia ta rozvytok teoretychnykh pohliadiv. Ekonomichna teoriia. 2013. № 4. S. 5-26.
8. Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist ATB. URL: <https://www.atb.ua/page/charity>
9. Kuznietsov V. KSV voiennoho chasu. Top-10 kompanii. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/reitingi/ksv-voyennogo-chasu-top-10-kompaniy-22122022-471409>
10. Okhrimenko O.O., Ivanova T.V. Sotsialna vidpovidalnist : navch. posib. / Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». 2015. 180 s.
11. PUMB – naikrashchyi bank Ukrainy po Korporativnii Sotsialnii Vidpovidalnosti. URL: <https://about.pumb.ua/presscenter/news/item/1340-pumb-najkraschij-bank-ukrani-po-korporativnj-socal>
12. Sotsialna vidpovidalnist Kyivstar. URL: <https://kyivstar.ua/uk/about/responsibility>
13. Shcho take KSV ta chomu tse vazhlyvo. URL: <https://givingtuesday.org.ua/blog/shho-take-ksv-ta-chomu-tse-vazhlyvo/>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-37>

УДК 338.33

Віталій КАЛІНІЧЕНКО

Сумський національний аграрний університет
<https://orcid.org/0009-0005-0758-5392>

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ТОВАРНОЮ СПЕЦІАЛІЗАЦІЄЮ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розкрито організаційно-економічні засади побудови механізму управління товарною спеціалізацією аграрних підприємств. Визначено чинники, які впливають на відтворення виробничих ресурсів як факторів сільськогосподарського виробництва. Встановлено, що вони мають як загальноекономічний характер, так і проявляються на рівні суб'єктів аграрного господарювання, є суб'єктивними або об'єктивними. Визначено фактори, які визначають потребу системного правового впливу на управління товарною спеціалізацією аграрних підприємств. Розроблено та обґрунтовано елементи архітектури організаційно-економічного механізму управління товарною спеціалізацією аграрних підприємств. Доведено, що даний механізм дозволяє реалізовувати адаптаційні стратегії розвитку виробничо-комерційної діяльності за рахунок комплексного врахування дії факторів зовнішнього та внутрішнього середовища при мобілізації компонент виробничого та економічного потенціалу, а також визначити конфігурацію систем управління товарною спеціалізацією в менеджменті підприємств.

Ключові слова: спеціалізація, механізм управління, галузі сільського господарства, аграрні підприємства, фактори та інструменти управління.

Vitalii KALINICHENKO

Student of Sumy National Agrarian University

MECHANISM OF MANAGING PRODUCT SPECIALIZATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article reveals the organizational and economic principles of building a mechanism for managing the commodity specialization of agricultural enterprises. Factors affecting the reproduction of production resources as agricultural production factors are defined. It has been established that they have both a general economic character and are manifested at the level of subjects of agricultural management, are subjective or objective. The factors that determine the need for systemic legal influence on the management of commodity specialization of agricultural enterprises have been determined. The elements of the architecture of the organizational and economic mechanism of managing commodity specialization of agricultural enterprises have been developed and substantiated. The conceptual basis of the commodity specialization management mechanism assumes the definition of principles, goals, and tasks, as well as a set of tools for the agricultural specialization management mechanism, which is aimed at achieving sustainable functioning and development of enterprises. The specified concept takes into account the trends in the formation of economic potential, the internal infrastructure of the enterprise, the leading architectural solutions, and standards, the management model and requirements for management processes, and also defines the principles of transition from the existing state of the enterprise to the target one. It has been proven that this mechanism allows the implementation of adaptive strategies for the development of industrial and commercial activity due to the careful consideration of the effects of external and internal environmental factors when mobilizing the components of production and economic potential, as well as determining the configuration of product specialization management systems in enterprise management.

Keywords: specialization, management mechanism, branches of agriculture, agrarian enterprises, management factors and tools.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Стан та кон'юнктурні зрушення на товарних ринках визначають пріоритетність тих чи інших видів сільськогосподарської продукції, можливості виробництва та реалізації яких визначають потенціал підприємств. Відповідно, під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів аграрне підприємство формує власну траєкторію економічного розвитку, в основі якої лежать наявні виробничі та комерційні можливості, структурні ознаки та, відповідно, товарна і галузева спеціалізація. Сучасний стан суб'єктів вітчизняного аграрного виробництва характеризується наявністю суттєвих диспропорцій в сфері співвідношення галузей виробництва та превалюванням вузького переліку видів продукції навіть в рослинництві, як у ключовій галузі. Вказані диспропорції та дисбаланси ускладнюють здійснення аграрними підприємствами розширеного відтворення, а отже успішну реалізацію завдань стабілізації економічного розвитку. Останнє вимагає раціоналізації спеціалізації аграрних підприємств з огляду на вирішення завдань розширеного відтворення шляхом приведення її в стан, коли кількісні співвідношення між показниками окремих галузей здатні забезпечити найбільш повне і ефективне використання ресурсів виробництва та підвищити рівень економічної ефективності діяльності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивчення наукових літературних джерел дало можливість встановити, що існують досить ґрунтовні теоретичні дослідження щодо форм, методів і напрямів управління спеціалізацією аграрних підприємств

різних форм власності й господарювання. Розкриття їх змісту знайшло відображення в наукових працях відомих вітчизняних вчених: О.Ю. Амосова, В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, Л.М. Анічина, Т.Л. Басюка, Д.Ф. Вермеля, П.І. Гайдучького, Н.Г. Гончаренка, А.О. Гуторова, О.Ю. Єрмакова, М.В. Калінчика, П.К. Канінського, І.І. Лукінова, П.М. Макаренка, Т.Г. Маренич, Л.Ю. Мельника, В.Я. МеселяВесесяка, П.Т. Саблука, М.Ф. Соловійова, Н.В. Ставівки та інших. У своїх роботах вони досліджували зміни галузевих пропорцій на макро- та мікроекономічному рівні, вивчали особливості формування спеціалізації аграрних підприємств. Щодо закордонних науковців, дану проблематику досліджували у своїх працях Pieri R., Rama D., Venturini L., Ferto I., Sarker R. та Surry Y., Wojnec S., Huffman W.E. та Evenson R.E., Steven W.O., Kurosaki T., Dong F. X., Hennessy D.A. та Jensen H. H., Hallam D. та Machado F., Blazejczyk-Majka L., Kala R., Maciejewski K. та інші. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень зі спеціалізації підприємств, раціоналізації їх галузевої структури залишаються питання, які є постійним об'єктом дискусій. Така невідповідність виникає, передусім, через фрагментарність застосовуваних підходів щодо удосконалення механізмів управління спеціалізацією аграрних підприємств,

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування організаційно-економічних засад побудови механізму управління товарною спеціалізацією аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу

Управління товарною спеціалізацією аграрних підприємств має складний механізм, оскільки сільське господарство виділяється з-поміж інших галузей унікальними рисами, а саме: через тісну взаємозалежність економічного процесу відтворення і біологічних процесів аграрні підприємства працюють в умовах ризику і невизначеності; сільськогосподарське виробництво здійснюється в різних природно-кліматичних умовах, що безпосередньо позначається на результатах господарської діяльності підприємств; на відміну від промисловості, до процесу сільськогосподарського виробництва залучено не три, а чотири ресурси, такі як основні й оборотні фонди, жива праця і земля, при цьому земля в сільському господарстві є головним засобом виробництва; сезонність виробництва, характерна для сільського виробництва, виявляється в нерівномірному використанні робочої сили, засобів виробництва, а також у нерівномірному надходженні продукції та доходів протягом року; сільське господарство – це галузь, яка не може нормально розвиватися без додаткових фінансових ресурсів; сільське господарство є менш інвестиційно привабливою галуззю порівняно з низкою інших галузей народного господарства, що спричинено тривалим періодом виробництва сільськогосподарської продукції; аграрне виробництво розосереджене територіально, що потребує здійснення значного обсягу перевезень та переїздів технічних засобів, матеріалів та виробленої продукції; можливе застосування виробленої продукції як засобів виробництва (насіння, садивний матеріал та корми: зернові культури, картопля, кормові буряки, тощо); задіяні працівники для виконання сезонних робіт не мають постійного місця роботи.

Регулювання перерахованих процесів можливо здійснювати на трьох рівнях – загальнодержавному, регіональному та локальному. Кожен з рівнів має у своїх межах відповідні засоби впливу на загальне функціонування галузі сільського господарства та аграрні підприємства зокрема.

Функціонування галузі сільського господарства в ринкових умовах господарювання значним чином залежить від розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва, які в сукупності забезпечують певний рівень ефективності використання наявного ресурсного потенціалу, природно-кліматичних умов як на рівні окремих сільськогосподарських підприємств, так і на рівні агропромислового комплексу регіону та країни загалом. При цьому під час проведення реформування аграрного сектора економіки України, питанням розміщення та спеціалізації сільського господарства не приділялося достатнього значення. Як наслідок сьогодні маємо дисбаланс у структурі виробництва сільськогосподарської продукції, власне окремо у кожній галузі, так і безпосередньо у забезпеченні їх комплексного співвідношення.

Важливе значення має визначення чинників, які впливають на відтворення виробничих ресурсів як факторів сільськогосподарського виробництва. Вони мають як загальноекономічний характер, так і проявляються на рівні суб'єктів аграрного господарювання, є суб'єктивними або об'єктивними:

- ✓ суспільно-політичні (геополітична ситуація, соціально-економічний стан у країні, рівень соціально-економічної стабільності, соціологічні настрої у суспільстві);
- ✓ соціально-економічні (досконалість інститутів й інституцій, стан та рівень розвитку аграрної сфери економіки та ринку праці, рентабельність та дохідність сільськогосподарських підприємств; рівень матеріального та соціально-психологічного стимулювання працівників тощо);
- ✓ особливості та пріоритети державної аграрної політики;
- ✓ ефективність та якість використання сільськогосподарських земель та інших ресурсів, його проблеми і тенденції;
- ✓ природно-кліматичні умови територій розміщення аграрних підприємств (родючість ґрунтів, температурні показники, водна та вітрова ерозія, стихійні лиха та ін.);
- ✓ сезонність виробництва (весняно-осінні польові роботи тощо), рівень продуктивності праці

та ефективність інших ресурсів;

- ✓ енерго- та ресурсоємність сільськогосподарського виробництва, рівень ресурсозбереження;
- ✓ упродовження інноваційних технологій, органічного землеробства, меліорацій.

У структурі сільського господарства виокремлюють дві базові галузі: галузь рослинництва і галузь тваринництва (табл. 1).

Таблиця 1

Структура сільського господарства України

I рівень		
Рослинництво	Тваринництво	Мисливство
II рівень		
Рільництво Овочівництво Садівництво Виноградарство	Скотарство Свинарство Вівчарництво Птахівництво Конярство Кролівництво Бджільництво Шовківництво	Лісове господарство Рибальство
III рівень		
Зерновиробництво Овочівництво Кормовиробництво Льонарство Баштанництво Хмелярство Квітникарство Грибництво	Молочне скотарство Молочно-м'ясне скотарство М'ясо-молочне скотарство М'ясне скотарство	Виробництво лікарської сировини Заготівля диких ягід і плодів, березового соку

Джерело: узагальнено автором

Показники співвідношення обсягу виробництва продукції рослинництва і тваринництва обумовлюються значною кількістю факторів, що здебільшого обумовлюються соціально-економічними умовами та рівнем розвитку сільськогосподарського виробництва. Також до структури сільського господарства належить мисливство, що включає лісове господарство, рибальство та рибництво.

Загалом галузь рослинництва передбачає вирощування зернових культур, виробництво технічних культур, вирощування овочів, картоплі та баштанних культур. У свою чергу, галузь тваринництва передбачає розвиток таких напрямів: скотарство, свинарство, вівчарство, козівництво, птахівництво.

При цьому функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах ринкової економіки спонукає до виробництва найбільш кон'юнктурної сільськогосподарської продукції, нехтуючи при цьому загальнонауковими підходами щодо організації виробництва сільськогосподарської продукції. Сьогодні територія України є однією з найбільш розораних у Європі та світі, де рілля займає біля половини її площі. Досить тривалий період часу сільськогосподарське виробництво розвивалося екстенсивним шляхом, тобто на основі залучення додаткових земельних площ та збільшення поголів'я худоби. Відтак сьогодні домінує інтенсивний шлях ведення сільськогосподарського виробництва, який сприяє збільшенню урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності худоби на основі здійснення низки заходів (оптимізація систем обробітку ґрунту, обробітку посівів та організації збору урожаю сільськогосподарських культур). Отже, зважаючи на особливі умови здійснення сільськогосподарського виробництва, а також складні, мінливі та непередбачувані умови економічного, правового, організаційного, політичного, природного, демографічного, соціального та інших середовищ зовнішнього впливу, галузь сільського господарства являється досить специфічною галуззю, що для її опанування потребує не тільки сукупності наукових знань, але й достатнього практичного досвіду.

Необхідність системного правового впливу на управління товарною спеціалізацією аграрних підприємств зумовлена наступними факторами:

- ✓ доцільне використання природних ресурсів;
- ✓ забезпечення уніфікації в характеристиках отриманої продукції зазначеного виду;
- ✓ дотримання принципів і вимог технологій;
- ✓ контроль якості продукції;
- ✓ взаємовідносини між елементами механізму управління товарною спеціалізацією аграрних підприємств;
- ✓ підтримка цільової реалізації виробленої продукції та регулювання нормативно-договірних відносин у цьому контексті.

Опосередковано узагальнити перераховані фактори можна у зазначенні методів правового впливу на виробничо-господарську діяльність аграрних підприємств. Генеруючим елементом при такому узагальненні виступають державні органи, які через закони, підзаконні акти, постанови, вказівки або стандарти регулюють виробничо-господарську діяльність. Підприємства, враховуючи утворене правове поле, а також під впливом економічних та природно-кліматичних факторів, оцінюють свої можливості та

визначають структуру валової продукції, отримують відповідний рівень спеціалізації і виробничий напрям.

Управління товарною спеціалізацією аграрних підприємств не може бути процесом поза юридичними обмеженнями. Тому поглиблене вивчення балансу між утворенням виробничого напрямку підприємства та існуванням правового поля, а також подальше удосконалення цього питання, є одним з пріоритетних у галузі сільського господарства.

З урахуванням впливів зовнішнього середовища та визначених особливостей економічного потенціалу аграрних підприємств відбувається вибір варіантів спеціалізації аграрних підприємств. Вказаний процес управління цим процесом реалізується завдяки функціонуванню відповідного механізму управління (рис. 2).

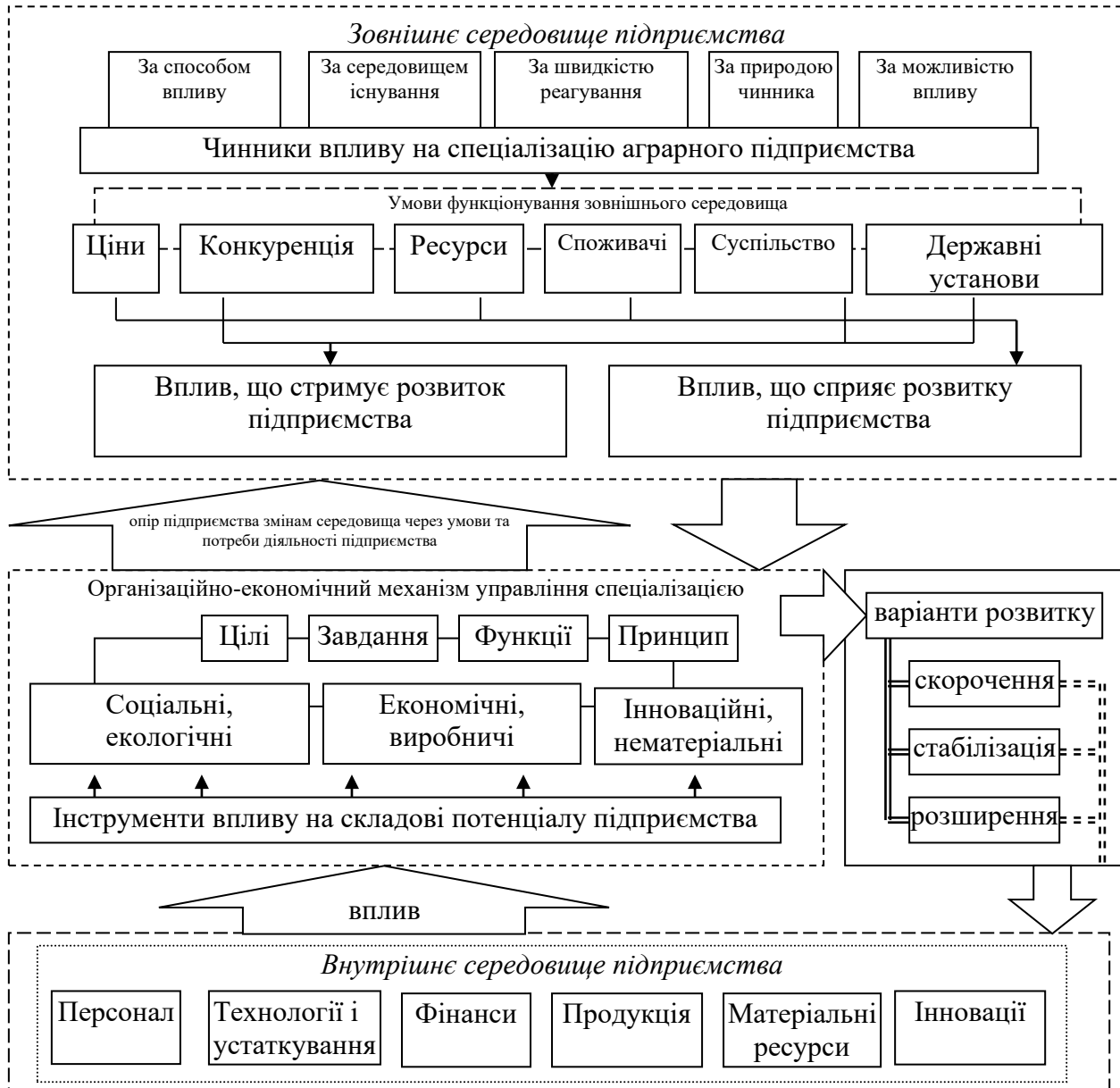

Рис. 2. Архітектура організаційно-економічного механізму управління товарною спеціалізацією аграрних підприємств
Джерело: узагальнено автором

Концепція вказаного механізму припускає визначення принципів, цілей і задач, а також комплексу інструментів механізму управління спеціалізацією аграрних підприємств, які спрямовані на досягнення стійкого функціонування і розвитку підприємств. Вказана концепція враховує тенденції формування економічного потенціалу, внутрішньої інфраструктури підприємства, основні архітектурні рішення і стандарти, модель управління та вимоги до процесів управління, а також визначає принципи переходу з існуючого стану підприємства в цільовий.

Продемонстрований організаційно-економічний механізм дозволяє реалізовувати адаптаційні стратегії розвитку виробничо-комерційної діяльності за рахунок комплексного врахування дії факторів зовнішнього та внутрішнього середовища при мобілізації компонент виробничого та економічного

потенціалу, а також визначати конфігурацію систем управління товарною спеціалізацією в менеджменті підприємств.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Обґрунтовані концептуальні засади механізму організаційно-економічного механізму управління товарною спеціалізацією припускає визначення принципів, цілей і задач, а також комплексу інструментів механізму управління спеціалізацією аграрних підприємств, які спрямовані на досягнення стійкого функціонування і розвитку підприємств. Вказана концепція враховує тенденції формування економічного потенціалу, внутрішньої інфраструктури підприємства, основні архітектурні рішення і стандарти, модель управління та вимоги до процесів управління, а також визначає принципи переходу з існуючого стану підприємства в цільовий. Відповідно, це дозволяє реалізовувати адаптаційні стратегії розвитку виробничо-комерційної діяльності за рахунок комплексного врахування дії факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Література

1. Амбросов В., Мареніч Т. Механізми ефективного функціонування агроформувань. Економіка України. 2006. № 6 (535). С. 60-66.
2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. 2-е вид., доп. і перероблене. К. : КНЕУ, 2002. 624 с.
3. Власенко Т.В. Власовець В.М. Моделювання динаміки розвитку для удосконалення управління спеціалізацією підприємства. Технологический аудит и резервы производства. 2016. № 5/4 (31). С. 9-15.
4. Голованова Г.Є. Механізми управління товарною спеціалізацією аграрних підприємств. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2019. № 3. С. 54-60.
5. Канінський П.К. Канінський М.П. Підвищення ефективності аграрного виробництва : монографія. К. : ННЦ ІАЕ, 2011. 432 с.
6. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств : монографія. К. : ННЦ ІАЕ, 2005. 348 с.
7. Малік М.Й. Актуальні питання диверсифікації виробництва в аграрній сфері. Ефективна економіка. № 12. 2012. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1689>.
8. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції і перспективи. Економіка АПК. 2002. № 2. С. 11-16.
9. Ніценко В.С., Руденко С.В. Управління ризиками на підприємствах агропродовольчої сфери. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2017. № 3. С. 12-21.
10. Руденко С.В. Архітектура організаційно-економічного механізму управління розвитком виробничого потенціалу аграрних. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2015. № 5. С. 220-227.
11. Vlasenko T., Vlasovets V. Status and trends of agricultural enterprises in Ukraine in terms of market agricultural machinery. Econtechmod: An international quarterly journal. 2016. Vol. 5. No. 3. P. 159-170.

References

1. Ambrosov V., Marenich T. Mekhanizmy efektyvnogo funktsionuvannya ahroformuvan. Ekonomika Ukrainy. 2006. № 6 (535). S. 60-66.
2. Andriichuk V.H. Ekonomika ahrarykh pidpriemstv : pidruchnyk. 2-e vyd., dop. i pereroblene. K. : KNEU, 2002. 624 s.
3. Vlasenko T.V. Vlasovets V.M. Modeliuvannya dynamiky rozvytku dlia udoskonalennia upravlinnia spetsializatsiieiu pidpriemstva. Tekhnolohicheskyi audyt y rezervy proyzvodstva. 2016. № 5/4 (31). S. 9-15.
4. Holovanova H.Ie. Mekhanizmy upravlinnia tovarnoiu spetsializatsiieiu ahrarykh pidpriemstv. Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky. 2019. № 3. S. 54-60.
5. Kaninskyi P.K. Kaninskyi M.P. Pidvyshchennia efektyvnosti ahramoho vyrobnytstva : monohrafiia. K. : NNTs IAE, 2011. 432 s.
6. Kaninskyi P.K. Spetsializatsiia silskohospodarskykh pidpriemstv : monohrafiia. K. : NNTs IAE, 2005. 348 s.
7. Malik M.I. Aktualni pytannia dyversyfikatsii vyrobnytstva v ahramii sferi. Efektyvna ekonomika. № 12. 2012. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1689>.
8. Melnyk L.Iu., Makarenko P.M. Kontsentratsiia vyrobnytstva v silskomu hospodarstvi: tendentsii i perspektyvy. Ekonomika APK. 2002. № 2. S. 11-16.
9. Nitsenko V.S., Rudenko S.V. Upravlinnia ryzykamy na pidpriemstvakh ahroprodovolchoi sfery. Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky. 2017. № 3. S. 12-21.
10. Rudenko S.V. Arkhitektura orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia rozvytkom vyrobnychoho potentsialu ahrarykh. Visnyk KhNAU. Serii : Ekonomichni nauky. 2015. № 5. S. 220-227.
11. Vlasenko T., Vlasovets V. Status and trends of agricultural enterprises in Ukraine in terms of market agricultural machinery. Econtechmod: An international quarterly journal. 2016. Vol. 5. No. 3. P. 159-170.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-38>

УДК 658.18 (338.351)

Міліта ВЕНАЖИНДЕНЕ

Сільськогосподарська академія Університету Вітаутаса Великого, м. Каунас
<https://orcid.org/0000-0001-9894-6811>

Людмила ЧОРНА

Житомирський інститут ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»,
Сільськогосподарська академія Університету Вітаутаса Великого, м. Каунас
<https://orcid.org/0000-0002-8724-9145>

Олена КОВАЛЕНКО

Вінницький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-2864-9058>

МОДЕЛЮВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА БІОЕКОНОМІКИ

Стаття містить результати досліджень щодо моделювання бізнес-процесів для підприємства біоекономіки. Процедури моделювання пов'язані з розподіленням процесів управління за масштабом та врахування особливостей виробництва та менеджменту підприємства. Сама процедура моделювання необхідна для визначення кожного бізнес-процесу, його власників, результатів, необхідності контролю та збереження інформації щодо його виконання. Бізнес-процеси біоекономіки можна поділити на обов'язкові до виконання відповідно до законодавчої бази та звітності всіх підприємств, виробничі та управлінські з врахуванням профілю розвитку підприємства. Моделювання дозволяє визначити всі виробничі та інформаційні потоки, показники контролю. Результатами моделювання є чітка візуалізація, опис процесу. Документація містить послідовність всіх процедур, їх забезпечення та контроль. Запропонована концепція поєднує обов'язкові процедури щодо обліку викидів, виконання екологічного законодавства та запровадження повного циклу виробництва на підприємстві біоекономіки. Адаптована концепція дзеркал для моделювання фактичних бізнес-процесів створення збалансованої системи показників для підприємства передбачає запровадження нових розділів, в загальній проекції Виробництво. При запровадженні нових управлінських технологій, зокрема ощадливого виробництва, передбачається внесення змін в стратегію розвитку підприємства, реалізацію процедур реструктуризації виробничих процесів та перенавчання персоналу. Аналіз життєвого циклу підприємства біоекономіки свідчить про те, що кожна з його фаз потребує переоцінювання стратегічних показників та бізнес-процесів. Такий підхід дозволяє поєднати в одне ціле стратегію розвитку підприємства біоекономіки та його бізнес-процеси. Відомі методики моделювання та інструменти на основі інформаційних технологій можуть бути використані для моделювання, аналізу та оптимізації за умови формування адаптованих шаблонів моделей для кожного конкретного підприємства. Серед відомих концепцій використання бізнес-процесів найбільш актуальними є використання системи управління якістю та формування трьох дзеркальних моделей виробничих та управлінських процесів з врахуванням особливостей екологічного законодавства та виробничих процесів біоекономіки.

Запропонована концепція моделювання бізнес-процесів може бути основою для внесення змін в систему якості та управління підприємством біоекономіки.

Ключові слова: біоекономіка, інформаційна система, моделювання, управління підприємством, менеджмент, бізнес-процес, управління бізнес-процесами.

Milita VIENAŽINDIENĖ

Vytautas Magnus University Agriculture Academy, Kaunas, Lithuania

Ludmila CHORNA

Zhytomyr Institute "Interregional Academy of Personnel Management",
Vytautas Magnus University Agriculture Academy, Kaunas, Lithuania

Olena KOVALENKO

Vinnitsia National Technical University

MODELLING OF BUSINESS PROCESSES TO CREATE AN INFORMATION SYSTEM FOR MANAGING THE QUALITY OF A BIOECONOMY ENTERPRISE

The article contains the results of research on modeling business processes for a bioeconomy enterprise. Modeling procedures are related to the distribution of management processes by scale and taking into account the peculiarities of production and management of the enterprise. The modeling procedure itself is necessary to determine each business process, its owners, results, the need to control and save information about its execution. Business processes of the bioeconomy can be divided into mandatory in accordance with the legal framework and reporting of all enterprises, production and management, taking into account the profile of the development of the enterprise. Modeling allows you to determine all production and information flows, control indicators. The results of modeling are a clear visualization, a description of the process. The documentation contains the sequence of all procedures, their provision and control. The proposed concept combines mandatory procedures for accounting for emissions, the implementation of environmental legislation and the introduction of a full production cycle at a bioeconomy enterprise. The adapted concept of mirrors for modeling the actual business processes of creating a balanced system of indicators for the enterprise involves the introduction of new sections, in the general projection Production. When introducing new management technologies, in particular, lean production, it is envisaged to make changes to the company's development strategy, implement procedures for restructuring production processes and retrain staff. An analysis of the life cycle of a bioeconomy enterprise shows that each of its phases requires a reassessment of strategic indicators and business processes. This approach allows you to combine the development strategy of the bioeconomy enterprise and its business processes into one whole. Known

modeling techniques and tools based on information technologies can be used for modeling, analysis and optimization, provided that adapted model templates are formed for each specific enterprise. Among the known concepts of the use of business processes, the most relevant are the use of a quality management system and the formation of three mirror models of production and management processes, taking into account the features of environmental legislation and bioeconomy production processes.

The proposed concept of modeling business processes can be the basis for making changes to the quality system and management of a bioeconomy enterprise.

Keywords: bioeconomy, information system, modeling, enterprise management, management, business process, business process management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Актуальність питання досліджень полягає в тому, що підприємство біоекономіки має свої особливості щодо контролю дотримання екологічного законодавства та запровадження повного циклу виробництва. Автоматизований контроль за визначеними показниками дозволить удосконалити управлінський облік та оптимізувати процеси реалізації повного циклу виробництва. Запроваджена система якості на підприємстві буде адаптована відповідно до особливостей виробництва та законодавства України або/і міжнародної спільноти країн-партнерів. Актуальними для будь-якого підприємства є приведення його процесів до екологічних стандартів і вимог; формування сучасних бізнес-моделей з урахуванням комплексу природоохоронних заходів [1]. Підприємство біоекономіки здійснює свою діяльність на основі виробничих процесів та подальшого розподілу продукції й надання послуг на основі використання біологічних технологій, дотримання принципів збереження ресурсів, незабруднення довкілля [2]. Поєднання сучасних біологічних, управлінських та інформаційних технологій дозволить сформулювати оптимальні бізнес-процеси для виробництва та управління на підприємстві біоекономіки.

Аналіз результатів наукових досліджень

Відомі загальні моделі діяльності підприємств - лінійна, циркулярна, переробна – можуть бути основою для змішаної моделі діяльності підприємства біоекономіки [1]. Оптимізація діяльності такого підприємства визначається рівнем збалансованості екосистеми. Підприємства є матеріальною основою біоекономіки як складової національної економіки та використовують біотехнології в комерційних масштабах, зокрема застосовують біомасу як ресурс для виробництва, а також сприяють розвитку оптимальної екосистеми як в масштабах підприємства, так і в масштабах всієї країни [5]. Окремі підприємства створюються для «виробництва новітніх біопродуктів, отримання прибутку від їх реалізації та створення додаткових робочих місць» [6]. Кожне з підприємств біоекономіки має свої особливості, які повинні бути враховані при моделюванні бізнес-процесів. Відомі підходи до моделювання бізнес-процесів для їх оптимізації та використання в системі якості не враховують особливості біоекономіки та повного циклу виробництва, відповідності екологічному законодавству [3–7]. Саме тому доцільно виконати спеціальні дослідження та сформулювати концепцію моделювання та використання результатів для удосконалення системи управління підприємством біоекономіки.

Формулювання цілей статті

Мета досліджень – виявити особливості моделювання бізнес-процесів для підприємства біоекономіки та розробити концепцію використання результатів моделювання для удосконалення системи управління підприємства.

Виклад основного матеріалу

Розглянемо особливості використання відомих концепцій моделювання бізнес-процесів для підприємства біоекономіки. Концепція автоматизації бізнес-процесів підприємства передбачає аналіз процесів та можливостей їх автоматизації з подальшим внесенням змін. Концепція дзеркал передбачає використання як мінімум трьох дзеркал для моделювання – фактичних бізнес-процесів та їх аналіз, ідеальних процесів відповідно до стратегії та системи якості, оптимізованих процесів відповідно до можливостей підприємства на даний момент.

Концепція використання BPM системи дозволяє поєднати моделювання, автоматизацію та виконання контролю.

Найбільш успішним поєднанням стратегічного та процесного менеджменту є створення збалансованої системи показників за основними напрямками розвитку підприємства за такими дзеркальними профілями:

1. Повний цикл виробництва з мінімальними відходами та викидами – ідеальний варіант показників для визначеного підприємства.
2. Повний цикл виробництва за фактичними показниками.
3. Розробка плану змін для отримання найбільш оптимального результату на даний момент для підприємства. Створення варіативних моделей та затвердження варіанту показників повного циклу виробництва після запровадження змін.

Рівень бізнес-процесів для підприємства біоекономіки розподіляє процеси на такі категорії:

- ✓ для дотримання екологічного законодавства;
- ✓ для реалізації повного циклу виробництва;
- ✓ для виробництва продуктів та послуг з використанням біотехнологій.

Визначені процеси можуть бути задіяні в кожній з категорій.

В таблиці 1 представлені основні концепції, за якими моделювання бізнес-процесів може бути реалізовано на підприємстві біоекономіки при умові врахування особливостей запровадження біотехнологій.

Таблиця 1

Концепції використання моделей бізнес-процесів на підприємстві біоекономіки

Концепції моделювання та використання бізнес-процесів	Особливості	Недоліки	Особливості для підприємства біоекономіки	Варіанти реалізації
Концепція дзеркал – управління шляхом моделювання фактичних процесів з подальшою оптимізацією	Дзеркальна фактична візуалізація бізнес-процесів з подальшим аналізом і документацією, оптимізацією процесів відповідно до можливостей автоматизації	Шаблон фактичних процесів може заважати в процесі реінтеграції	Середовища моделювання бізнес-процесів, візуалізації, моніторингу і контролю. повного циклу виробництва, збереження ресурсів, вимір та оцінювання показників відповідно до екологічного законодавства, вимір та оцінювання показників соціального значення для розвитку екологічно здорового суспільства, підтримки різноманітних громадських організацій, грантів тощо	Модуль графічної візуалізації, система показників, система управління якістю, порівняльні графіки та таблиці
Концепція управління бізнес-процесами BPM	Поеднання моделювання, автоматизації, виконання, контролю, вимірювання та оптимізації потоків ділової активності.	Комплексний підхід потребує ретельного детального моделювання з подальшою реінтеграцією		Моделі та показники результатів, система управління якістю
Концепція автоматизації бізнес-процесів підприємства	Центральним аспектом є автоматизація бізнес-процесів та їх оптимізація відповідно до можливостей автоматизації	Проблеми поєднання повністю та частково автоматизованих процесів		Середовище моделювання бізнес-процесів, оцінювання результатів

Відомими загальними моделями підприємств біоекономіки є:

1. Продовження життєвого циклу товару після його повернення за допомогою сервісного обслуговування.
2. Організація мережі для обміну ресурсами, використання відходів, промисловий симбіоз. Така модель може бути реалізована як у одній великій корпорації, так і в мережі різних підприємств.

Концепція моделювання та управління бізнес-процесами на підприємстві біоекономіки передбачає реалізацію основних функцій управління з врахуванням таких бізнес-процесів:

1. Планування:
 - Повний цикл виробництва. Оцінювання ефективності, мінімізації відходів, викидів.
 - Дотримання екологічного законодавства.
 - Процеси збуту, торгівлі, надання послуг визначення споживачів, замовників.
 - Логістичні процеси.
 - Фінансові показники діяльності підприємства.
 - Процеси управління персоналом.
2. Мотивація:
 - Оцінювання ефективності бізнес-процесів та мотивації активності власників.
 - Процеси створення іміджу сучасного підприємства біоекономіки.
 - Оцінювання комерційних результатів та соціального ефекту.
3. Організація та реалізація виробництва, збуту, управлінської та іншої діяльності:
 - Реалізація виробничої та управлінської діяльності підприємства.
 - Поточний контроль реалізації бізнес-процесів
4. Контроль:
 - Контроль показників системи розвитку підприємства відповідно до бізнес-процесів
 - Контроль показників дотримання екологічного законодавства
 - Порівняння з прийнятими нормативними показниками

В таблиці 2 представлені управлінські рівні

Таблиця 2

**Управлінські рівні використання результатів моделювання бізнес-процесів
на підприємстві біоекономіки**

Рівень екологічного та податкового законодавства	Рівень управління підприємством	Рівень власника процесу	Рівень учасника процесу	Рівень
Відповідність показників управлінського та бухгалтерського обліку	Визначені показники системи управління якістю	Показники результатів бізнес-процесу	Показники виконання операцій та процедур	Показники якості продукту та послуги

Кожне підприємство створює свою документацію для системи управління якістю та формує бібліотеку бізнес-процесів. За класифікацією галузей застосування, можна визначити напрями розвитку біоекономіки як сільськогосподарських та екологічних біотехнологій, в тому числі виробництва біопалива та біодобрив; біофармацевтики; харчових біотехнологій; промислових біотехнологій; аквакультури та моря; нанобіотехнологій. Всі вони мають технологічні карти, які можуть бути основою для моделювання. В Україні до сучасних підприємств біоекономіки можна віднести олієжиркомбінати, молокозаводи, які активно застосовують повний цикл виробництва. В систему якості таких комбінатів можуть бути введені моделі бізнес-процесів, серед яких процеси раціонального використання сировини, застосування органічної сировини та біологічних заквасок на етапі обробки сировини; у виробництві – застосування альтернативних жерел енергії для зниження викидів CO₂; використання відходів як ресурсів для повторного виробництва; введення нових ліній упакування з використанням екологічних матеріалів. Досягнутий рівень якості можна визначити як комплексний показник рівноправних складових – сума показників технологічного та біологічного індексу якості [8]. Це є важливим для визначення рівня якості для споживача, особливо, якщо підприємство позиціонує себе та виконує всі умови органічного виробництва.

Моделі бізнес-процесів можуть бути реалізовані в різних середовищах моделювання. Найбільш оптимальним є поєднання з системою показників діяльності підприємства за напрямками управлінських процесів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Моделювання бізнес-процесів, аналіз та оптимізація – відомі процедури для процесного менеджменту, який активно використовується для виробничих підприємств та має свої особливості для підприємств біоекономіки. Серед відомих концепцій використання бізнес-процесів найбільш актуальними є використання системи управління якістю та формування трьох дзеркальних моделей виробничих та управлінських процесів з врахування показників технологічного та біологічного рівня якості.

Література

1. Бугайчук В.В., Грабчук І.Ф. Біоекономіка та її роль у розвитку сучасного суспільства. Економіка АПК, Київ, 2018. № 5. С. 110-115/
2. Федина С. М., Ковальов Б. Л., Ігнатченко В. М. Біоекономіка: сутність поняття, стратегії, стан та перспективи розвитку форм в Україні. Механізм регулювання економіки. № 3, 2019. С. 16-27. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2019.85.02>
3. Derii V., Parkhomets M., Uniat L., Kovbasa O., Hryzovska L., Karabanyk S. Modeling business processes based on logistics concepts and quality management system principles. International Journal of Management (IJM). Vol. 11, Issue 7, July 2020, pp. 175-188. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/handle/316497/41851>
4. Cabanillas C., Di Ciccio C., Mendling J., Baumgrass A. Predictive Task Monitoring for Business Processes. Proceedings of the International Conference on Business Process Management (BPM). 2014. Lecture Notes in Computer Science. Vol. 8659. pp. 424-432. doi:10.1007/978-3-319-10172-9_31. ISBN 978-3-319-10171-2.
5. Dušan G., Stubelj I. Business process management and risk-adjusted performance in SMEs, Kybernetes, 2020. Volume 51. Issue 2. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/K-11-2020-0794/full/html>
6. Kovalenko O. General Model of the electronic information environment, based on the Mirrors concept. Scientific works of Vinnytsia National Technical University, 2021. №. 4. P. 17-25.
7. Custom automator development. URL: <http://www.automatedworkflows.com/services/custom-development/custom-automator-development/>
8. Бугайчук В.В., Опалов О.А., Грабчук І.Ф. Біоекономічний напрям підвищення якості продукції Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2020. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-43-19>

References

1. Buhaichuk V.V., Hrabchuk I.F. Bioekonomika ta yii rol u rozvytku suchasnoho suspilstva. Ekonomika APK, Kyiv, 2018. № 5. S. 110-115/
2. Fedyna S. M., Kovalov B. L., Ihnatchenko V. M. Bioekonomika: sutnist poniattia, strathii, stan ta perspektyvy rozvytku form v Ukraini. Mekhanizm rehulivannia ekonomiky. № 3, 2019. S. 16-27. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2019.85.02>

3. Derii V., Parkhomets M., Uniiat L., Kovbasa O., Hryzovska L., Karabanyk S. Modeling business processes based on logistics concepts and quality management system principles. *International Journal of Management (IJM)*. Vol. 11, Issue 7, July 2020, pp. 175-188. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/41851>
4. Cabanillas C., Di Ciccio C., Mendling J., Baumgrass A. Predictive Task Monitoring for Business Processes. *Proceedings of the International Conference on Business Process Management (BPM)*. 2014. *Lecture Notes in Computer Science*. Vol. 8659. pp. 424-432. doi:10.1007/978-3-319-10172-9_31. ISBN 978-3-319-10171-2.
5. Dušan G., Stubej I. Business process management and risk-adjusted performance in SMEs, *Kybernetes*, 2020. Volume 51. Issue 2. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/K-11-2020-0794/full/html>
6. Kovalenko O. General Model of the electronic information environment, based on the Mirrors concept. *Scientific works of Vinnytsia National Technical University*, 2021. №. 4. P. 17-25.
7. Custom automator development. URL: <http://www.automatedworkflows.com/services/custom-development/custom-automator-development/>
8. Buhaichuk V.V., Opalov O.A., Hrabchuk I.F. Bioekonomichnyi napriam pidvyshchennia yakosti produktsii *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 2020. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-43-19>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-39>
УДК 339.9+338.2:330.34

Михайло ГРОД

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Наталія РЕЗНІКОВА

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

<https://orcid.org/0000-0003-2570-869X>

e-mail: reznikovanataliia@gmail.com

ФІНАНСОВІ ТА ІНВЕСТИЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ СПРИЯННЯ ЦИРКУЛЯРНИЙ ЕКОНОМІЦІ: СТАЛИЙ РОЗВИТОК І КЛІМАТИЧНА НЕЙТРАЛЬНІСТЬ ЯК ТРИГЕРИ ОЗЕЛЕНЕННЯ МІЖНАРОДНИХ РИНКІВ КАПІТАЛУ

Мета статті полягає у визначенні сталого розвитку і кліматичної нейтральності як тригерів озеленення міжнародних ринків капіталу, що дозволить започаткувати процес виокремлення класу фінансових та інвестиційних інструментів, що сприяють циркулярній економіці. Стверджується, що врахування соціальних та екологічних факторів при визначенні якості фінансових та інвестиційних активів ставатиме новою реальністю, що свідчить про те, що фінансовий сектор відіграватиме ключову роль у мобілізації капіталу, необхідного для реалізації глобальної програми сталого розвитку і розвитку циркулярної економіки. Стале фінансування ставатиме самоціллю і передумовою для полегшення та прискорення циркулярного, зеленого і сталого переходу. Встановлено, що концепція циркулярної економіки (ЦЕ) все ще знаходиться на стадії теоретичного конструювання, а її остаточне визначення все ще далеке від досягнення консенсусної позиції в науковому співтоваристві. Аналіз фундаментальних положень і переконань представників консервативного, системного, еволюційного, синергетичного, комплексного, процесного, ресурсного, комерційного, антропоцентричного, природоохоронного і інтегрального підходів дозволило встановити неоднотайність уявлень щодо трансформаційного потенціалу циркулярної економіки для реалізації зеленого, енергетичного переходів і досягнення кліматичної нейтральності та сталого розвитку. Як контроверсійну визначено дискусію з приводу т.зв. примусового «озеленення» міжнародних ринків капіталу, міжнародних фінансів та інвестицій, державної допомоги (субсидій та закупівель), в тому числі, для заохочення розвитку циркулярної економіки. Запропоновано розпочати дискусію відносно розробки алгоритму включення майбутніх економічних вигод від адаптованих циркулярних бізнес-моделей в оцінку бізнесу та адекватного відображення їх у бухгалтерських звітах, щоб убезпечити інвесторів від невважених інвестиційних стратегій, відтак особливої гостроти набуває питання віднесення інвестицій у циклічний виробничий процес до класу нематеріальних активів з огляду на те, що вигоди для компаній та суспільства будуть відчутними лише у довгостроковій перспективі. Перспективним з позицій фінансування ЦЕ є дослідження категорій «сталого інвестування» та «еко-дружного інвестування». Відзначено відчутний брак досліджень, які пов'язували б ЦЕ зі стійким інвестуванням в цілому. І хоча ЦЕ постає як один із головних бенефіціарів мегатенденції сталого інвестування, на рівні компаній не зафіксована тенденція до зростання обсягу їхнього фінансування «сталими інвесторами», а також не встановлено, що циркулярна діяльність компаній ставала у нагоді при отриманні фінансування, а також що компанії активно започатковують фонди сприяння розвитку ЦЕ. Стверджується, що інвестиції в економіку замкнутого циклу можуть сприяти досягненню кількох цілей сталого розвитку, а відтак зелені фінанси і сталі фінанси можна розглядати як складові циркулярних фінансів. Розглянуто потенціал використання CBDCs для розвитку економіки замкнутого циклу. Особливого інтересу заслуговує розробка лінійки зелених цифрових фінансів, в тому числі, на основі CBDS. Подальше дослідження впливу факторів навколишнього середовища, соціальної сфери та управління (ESG) на формування міжнародного бізнес-середовища відіграватиме важливу роль в озелененні практики управління активами. Оцінено обсяг інвестицій в розвиток циркулярної економіки в державних пакетах зелених стимулів. Встановлено, що зелена економіка стимулює трансформаційні зрушення в царині міжнародних фінансів, ініціюючи розвиток нового класу фінансових активів: (1) зелених фінансів; (2) сталих фінансів; (3) фінансів для розвитку біоекономіки; (4) фінансів для енергетичного переходу; (5) фінансів для циркулярного переходу; (6) кліматичних інвестицій; (7) низьковуглецевих інвестицій; (8) інвестицій у розвиток альтернативної енергетики; (9) еко-дружніх інвестицій.

Ключові слова: циркулярна економіка, зелена економіка, сталий розвиток, Цілі сталого розвитку, енергетичний перехід, кліматична нейтральність, фінансування циркулярного переходу, фінансова система, фінансові інструменти, зелені інвестиції, зелені облігації, сталі фінанси, циркулярні бізнес-моделі, цифрова валюта центрального банку (CBDS), цифрові зелені фінанси, міжнародний ринок капіталу, ESG, ЄС

Myhailo GROD, Nataliia REZNIKOVA

Educational and Scientific Institute of international relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FINANCIAL AND INVESTMENT TOOLS FOR PROMOTING THE CIRCULAR ECONOMY: SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND CLIMATE NEUTRALITY AS TRIGGERS FOR THE GREENING OF INTERNATIONAL CAPITAL MARKETS

The purpose of the article is to identify sustainable development and climate neutrality as triggers for the greening of international capital markets, which will begin the process of identifying a class of financial and investment instruments that contribute to the development of a circular economy. It is argued that the inclusion of social and environmental factors in determining the quality of financial and investment assets will become a new reality, indicating that the financial sector will play a key role in mobilizing the capital needed to implement the global agenda for sustainable development and the development of a circular economy. Sustainable finance will be an end in itself and a precondition for facilitating and accelerating a circular, green and

sustainable transition. It has been established that the concept of the circular economy (CE) is still in the stage of theoretical construction, and its final definition is still far from reaching a consensus position in the scientific community. An analysis of the fundamental positions and beliefs of representatives of the conservative, systemic, evolutionary, synergetic, integrated, process, resource, commercial, anthropocentric, environmental and integral approaches made it possible to establish the heterogeneity of ideas regarding the transformational potential of the circular economy for the implementation of green, energy transitions and achievements. climate neutrality and sustainable development. Discussion about the so-called. forced "greening" of international capital markets, international finance and investment, state aid (subsidies and purchases), including to encourage the development of a circular economy, is recognized as contraversion. It is proposed to start a discussion on the development of an algorithm for including future economic benefits from adapted circular business models in business valuation and adequately reflecting them in accounting reports in order to protect investors from unweighted investment strategies, therefore, the issue of attributing investments in a cyclical production process to the class of intangible assets becomes especially acute. (given that the benefits to companies and society will only be felt in the long term). From the standpoint of CE funding, it is promising to study the categories of "sustainable investment" and "eco-friendly investment". There has been a marked lack of research linking CE to sustainable investment in general. While CE appears to be one of the main beneficiaries of the sustainable investment megatrend, at the company level, there is no evidence of an increase in the volume of their financing by "sustainable investors", nor is it established that the circular activity of companies has helped to accelerate the process of obtaining funding, and also that companies are actively starting to create CE Development Assistance Funds. It has been proven that the integration of CE principles into financial instruments for the development of sustainability (sustainable development, low-carbon economy, climate neutrality) leads to the expansion of the functionality of green bonds and transitional bonds as part of the category of ESG bonds issued to finance the energy and circular transition of companies. While most existing green bonds do not integrate cyclical principles, the requirement that green bonds have a well-defined "use of earnings" is important for CE funding precisely because green bonds are able to integrate cyclical principles into a linear production system. In the context of green bonds, it is initiatives to promote circular principles of waste management and resource use that constitute the fourth largest category of "use of green bond proceeds in the world". It is argued that investments in the circular economy can contribute to the achievement of several sustainable development goals, and therefore green finance and sustainable finance can be considered as components of circular finance. The potential of using CBDCs for the development of a closed-loop economy is considered. Of particular interest is the development of a line of green digital finance, including one based on CBDS. Further research into the impact of environmental, social and governance (ESG) factors on shaping the international business environment will play an important role in greening the practice of asset management. The volume of investments in the development of the circular economy in state packages of green incentives was estimated. It is established that the green economy stimulates transformational shifts in the field of international finance, initiating the development of a new class of financial assets: (1) green finance; (2) sustainable finances; (3) finance for the development of the bioeconomy; (4) finance for the energy transition; (5) finance for circular transition; (6) climate investments; (7) low-carbon investments; (8) investments in the development of alternative energy; (9) eco-friendly investments.

Key words: circular economy, green economy, sustainable development, SDG, energy transition, climate neutrality, circular transition financing, financial system, financial instruments, green investment, green bonds, sustainable finance, circular business models, central bank digital currency (CBDS), digital green finance, international market capital, ESG, EU

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Міжнародне співтовариство взяло на себе зобов'язання із розробки всеохоплюючого порядку денного з метою забезпечення сталого розвитку і декарбонізації. Потрібні значні і скоординовані зусилля, щоб укладені міжнародні угоди, що сприяють зеленому переходу і досягненню кліматичної нейтральності, стали реальністю. Імпульс у суспільстві переходить від питання про те, чи потрібен перехід до сталого суспільства та економіки, до питання про те, як цього переходу можна досягти якомога швидше та ефективніше. Політична та економічна діяльність суттєво вплине на реалізацію глобальної програми сталого розвитку, але шлях до її досягнення повинен бути визначений та профінансований. Прагнучи досягти стабільних обсягів фінансування, фінансово-кредитні установи можуть поставити в центр уваги проблему сталості й стійкості, і відтак обирати такі механізми реалізації процесів прийняття рішень, політики та інвестування, аби забезпечити завчасну реалізацію Цілей сталого розвитку. Це сприятиме адекватному врахуванню або включенню ризиків та можливостей сталого розвитку при оцінці інвестиційного процесу. Відтак врахування соціальних та екологічних факторів при визначенні якості активів ставатиме новою реальністю. Це свідчить про те, що фінансовий сектор відіграватиме ключову роль у мобілізації капіталу, необхідного для реалізації глобальної програми сталого розвитку і розвитку циркулярної економіки. Окреслене доводить, що стале фінансування ставатиме самоціллю і передумовою для полегшення та прискорення циркулярного, зеленого і сталого переходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Концепція циркулярної економіки (ЦЕ) все ще знаходиться на стадії теоретичного конструювання, а її остаточне визначення все ще далеке від досягнення консенсусної позиції в науковому співтоваристві. Аналітичні доповіді Фонду Елен Маккартур (The Ellen MacArthur Foundation, ЕМФ), який по праву вважається осередком пропагування ідей циркулярності [1; 2], надали наукового імпульсу цілій плеяді дослідників (табл. 1). Ряд науковців [3–8] намагаються встановити, в який спосіб можна зіставити ризики, пов'язані з циркулярною економікою, з екологічними ризиками, що супроводжують бізнес-моделі за виробництва на засадах лінійної економіки, і яким має бути фінансовий коефіцієнт, що розкриватиме та вимірюватиме аспекти циркулярності незаангажовано. Деякі дослідження підкреслюють велику схильність до ризику тільки тому, що ЦЕ — це нова система виробництва. Однак лінійна система також має ризики, до того ж необхідно враховувати ризик для навколишнього середовища, який вона продукує. Виходячи з цього,

незаангажоване порівняння ризиків, пов'язаних з ЦЕ, із екологічними ризиками лінійної економіки, набуває беззаперечної актуальності. Циркулярні бізнес-моделі (ЦБМ) припускають збільшення ризиковості діяльності та визнають як неминучість високу вартість впровадження, при якій основним питанням стає обрахування доданої вартості впровадження нової системи виробництва.

Таблиця 1

Концептуальні підходи до визначення циркулярної економіки, що базуються на визначеннях аналітиків Фонду Елен МакАртур

<i>Визначення, що базуються на підході дослідників фонду Елен МакАртур</i>	Автор(и)
ЦЕ визначається як промислова система, яка є відновною та/або регенеративною за покладеною на неї місією. ЦЕ витісняє концепцію закінчення терміну служби на концепцію відновлення, адже передбачає: перехід на використання відновлюваних джерел енергії; виключає використання токсичних хімічних речовин, які заважають повторному використанню та поверненню в біосферу; усунення відходів за рахунок оптимального дизайну матеріалів, продуктів; циркулярні бізнес-моделі	К. Гобсон [9]
ЦЕ — це економічна стратегія, яка пропонує інноваційні способи трансформації існуючої переважно лінійної системи споживання в циркулярну, одночасно досягаючи економічної сталості та економії матеріалів	Дж. Сінгх, І. Ордонез [10]
Циркулярна економіка є відновлюючою та регенеративною за своєю побудовою, її метою є збереження корисності та цінності продуктів, компонентів і матеріалів у будь-який час. Концепція ЦЕ — це безперервний самовідтворюючий цикл розвитку, який зберігає та покращує природний капітал, оптимізує віддачу ресурсів і мінімізує системні ризики шляхом управління обмеженими запасами та відновлюваними потоками	В. Моро, М. Саакян, П. ван Грітхуйсен, Ф. Вюй [11]
Концепція циркулярної економіки передбачає систему виробництва та споживання з мінімальними втратами матеріалів та енергії шляхом широкого повторного використання, переробки та відновлення	М. Хаупт, К. Ваденбо, С. Хельвег [12]
Циркулярна економіка визначається як відновлююча або регенеративна промислова система за задумом і покладеною на неї місією	М. Нієро, М. З. Хаушильд, С. І. Олсен [13]

Джерело: систематизовано М. Гродом

І саме складність вимірювання впливу впровадження практик, дотичних економіки замкнутого циклу (ЕЗЦ) на фінансові показники компаній, опинилися у дослідницькому ракурсі Аранда-Усон А., Портільо-Таррагона П., Марін-Вінуеса Л., Скарпелліні С. [14]. Враховуючи, що у довгостроковій перспективі очікується брак пропозиції природних ресурсів, це може стати тригером для великих компаній запустити процес переходу виробництва на засади циркулярності і впровадження ЦБМ [15]. Абуламер А., Суфані К., Еспозіто М., використовуючи якісно-концептуальний метод, розглянули процеси фінансування циркулярної економічної моделі та акцентували на нагальності обліку впливу інвестицій на навколишнє середовище в циркулярній моделі [16] при аналізі грошових потоків та вартості капіталу. Вони пояснюють, що надійна та успішна ЦБМ не повинна ігнорувати фінансову прибутковість. Автори заявляють, що невідповідність у циклічності ЦБМ та інвестиційним горизонтом деяких реальних інвесторів на ринку є проблемою для виділення більшої кількості ресурсів на потреби циркулярної економіки. Халд К.С., Вік С., Ларссен А. роблять свій внесок у існуючу літературу, розробляючи основу для опису пов'язаних з ризиком фінансових наслідків інвестиційних ініціатив, спрямованих на підвищення стійкості закупівель та досягнення ЕЗЦ [17].

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у визначенні сталого розвитку і кліматичної нейтральності як тригерів озеленення міжнародних ринків капіталу, що дозволить започаткувати процес виокремлення класу фінансових та інвестиційних інструментів, що сприяють циркулярній економіці.

Виклад основного матеріалу

Про неоднотайність уявлень щодо трансформаційного потенціалу циркулярної економіки для реалізації зеленого, енергетичного переходів і досягнення кліматичної нейтральності та сталого розвитку свідчить аналіз фундаментальних переконань представників консервативного, системного, еволюційного, синергетичного, комплексного, процесного, ресурсного, комерційного, антропоцентричного, природоохоронного і інтегрального підходів (табл. 2).

Проте ще більш контроверсійною постає дискусія з приводу т.зв. примусового «озеленення» міжнародних ринків капіталу, міжнародних фінансів та інвестицій, державної допомоги (субсидій та закупівель), в тому числі, для заохочення розвитку циркулярної економіки. Ми виокремлюємо підхід авторського колективу у складі Аранда-Усон, А., Портільо-Таррагона П., Марін-Вінуеса Л.М., Скарпелліні С., які аналізують фінансові ресурси (ФР) для ЦЕ з позицій: (1) якості ФР; (2) доступності ФР; (3) джерел ФР; (4) обсягу ФР [14]. Дослідження рушійних сил та бар'єрів для бізнесу ЦЕ дозволили встановити: (1) брак капіталу для капіталомістких бізнес-моделей замкнутого циклу [18], потреба у фінансуванні та початкових витратах [19] і недостатня прибутковість [20] ускладнюють циркулярний перехід; (2) державні фінансові субсидії виступають рушійною силою циркулярного переходу (ЦП) або бар'єром (*в разі, якщо їхній обсяг обмежений або невчасно наданий*); (3) відсутність відповідної нормативної бази унеможливає

або уповільнює впровадження нових фінансових інструментів (все, що пов'язано з новими видами фінансових інструментів, методів та інструментів оцінки ризику та вартості, вимагає нормативної бази, що дозволяє їх використовувати, чого просто неможливо досягти без співпраці фінансових регуляторів, державного сектору та інших стейкхолдерів) [21; 22].

Таблиця 2

Характерні ознаки циркулярної економіки як складової сталого розвитку з позицій різних підходів

Підхід	Характерні ознаки циркулярної економіки										
	Економічна складова	Екологічна складова	Соціальна складова	Інноваційна складова	Якісні зміни системи	Внутрішні і зовнішні чинники	Зв'язок із майбутніми структурними змінами	Відтворення	Збереження	Розвиток	Процес
<i>Консервативний підхід</i>	+	+			+	+	+		+		
<i>Системний підхід</i>	+	+	+			+		+	+	+	+
<i>Еволюційний підхід</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Синергетичний підхід</i>	+	+		+	+		+			+	
<i>Комплексний підхід</i>	+	+	+								
<i>Процесний підхід</i>	+	+	+				+		+		+
<i>Ресурсний підхід</i>	+	+				+	+			+	
<i>Комерційний підхід</i>	+				+	+					
<i>Антропоцентричний підхід</i>	+		+						+		
<i>Природоохоронний підхід</i>	+	+				+				+	
<i>Інтегральний підхід</i>	+		+		+						+

Джерело: укладено М. Гродом

Ми пропонуємо розпочати дискусію відносно розробки алгоритму включення майбутніх економічних вигод від адаптованих циркулярних бізнес-моделей в оцінку бізнесу та адекватного відображення їх у бухгалтерських звітах, щоб убезпечити інвесторів від невиважених інвестиційних стратегій, відтак особливої гостроти набуває питання віднесення інвестицій у циклічний виробничий процес до класу нематеріальних активів з огляду на те, що вигоди для компаній та суспільства будуть відчутними лише у довгостроковій перспективі. Хенс Л., Блок К., Кабельо-Ерас Дж.Дж., Сагастуме-Гутьєрес А., Гарсія-Лоренцо Д., Чаморро К., Еррера Мендоса К., Хаезелдонкс Д., Вандекастиле К. приходять до висновку, що реалізація системи екологічного обліку сприяє належному управлінню природними ресурсами та довкіллям, втім не пропонує адекватного рішення проблеми відображення негативних ефектів відмови від використання методів замкнутого виробництва [21]. Ванг П-Ф., Че Ф., Фан С.С., Гу Ч., спираючись на методологічний інструментарій інституційних теорій та теорій корпоративного управління, вивчають фактори, що визначають важливість і транспарентність розкриття бухгалтерської інформації в ЕЗЦ, а також проводять емпіричний аналіз взаємозв'язку останньої із корпоративним управлінням та інституційним тиском [23]. Результати показують, що специфіка управління власністю та інституційний тиск переважно визначають якість розкриття бухгалтерської інформації в ЕЗЦ. Хімен Дж.А., Ллера-Састреса Е., Скарпелліні С.А. представляють евристичний аналіз прийняття інвестиційних рішень у секторі відновлювальної енергетики із використанням економічних критеріїв здійснення витрат на встановлення нового обладнання або даних про споживання енергії для розрахунку окупності таких інвестиційних проектів. Отримані результати підтвердили, що контекстуальні фактори, які впливають на прийняття остаточних рішень, були здебільшого пов'язані із окупністю інвестицій, технічними особливостями обслуговування обладнання [24], що робило циркулярні проекти неконкурентоспроможними за показниками рентабельності.

Перспективним з позицій фінансування ЦЕ є дослідження категорій «сталого інвестування» та «еко-дружнього інвестування». У різних сферах розробляються ініціативи, що сприяють процесу залучення приватного капіталу у реалізацію цілей сталого розвитку. Загальна мета ринку «зелених» облігацій (green bonds) – посилення значення фінансових ринків у вирішенні екологічних проблем для забезпечення сталого майбутнього. Чітко окреслюючи екологічно корисні проекти, на реалізацію яких залучаються інвестиції, «зелені» облігації дозволяють інвесторам оцінювати і інвестувати свій капітал виключно в екологічно стійкі проекти. «Зелені» облігації можна визначити як інструмент залучення капіталу, різновид боргових цінних паперів, що засвідчує відносини позики між емітентом і власником облігації та підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений термін і виплатити дохід за облігацією, якщо не передбачено інше. Наріжним каменем цього інструменту є обов'язкове використання

отриманих шляхом випуску облігації коштів на повне / часткове фінансування або рефінансування «зелених» проєктів.

Наявна література вказує на зацікавленість до сталого фінансування як серед науковців, так і серед практиків, і існують різні підходи (наприклад ESG, CSR, SRI) до інвестування, які спрямовані на «сталіх інвесторів» [25]. При цьому відзначаємо відчутний брак досліджень, які пов'язували б ЦЕ зі стійким інвестуванням в цілому. І хоча ЦЕ постає як один із головних бенефіціарів мегатенденції сталого інвестування, на рівні компаній не зафіксована тенденція до зростання обсягу їхнього фінансування «сталими інвесторами», а також не встановлено, що циркулярна діяльність компаній ставала у нагоді при отриманні фінансування, а також що компанії активно започатковують фонди сприяння розвитку ЦЕ.

Інтеграція принципів ЦЕ у фінансові інструменти для розвитку сталості (сталого розвитку, низьковуглецевої економіки, кліматичної нейтральності) призводить до розширення функціоналу зелених облігацій та перехідних облігацій як складової категорії ESG-облігацій, що емітуються для фінансування енергетичного та циркулярного переходу компаній. І хоча більшість існуючих зелених облігацій не інтегрує принципи циклічності, тим не менш, вимога про те, щоб «зелені» облігації мали чітко визначене «використання доходів», важливе для фінансування ЦЕ саме тому, що «зелені» облігації здатні інтегрувати принципи циклічності у лінійну систему виробництва. У контексті зелених облігацій саме ініціативи із просування циркулярних принципів управління відходами та використання ресурсів становлять четверту за величиною категорію «використання доходів від зелених облігацій у світі».

Інвестиції в економіку замкнутого циклу можуть сприяти досягненню кількох цілей сталого розвитку (рис. 1), а відтак зелені фінанси і сталі фінанси можна розглядати як складові циркулярних фінансів.

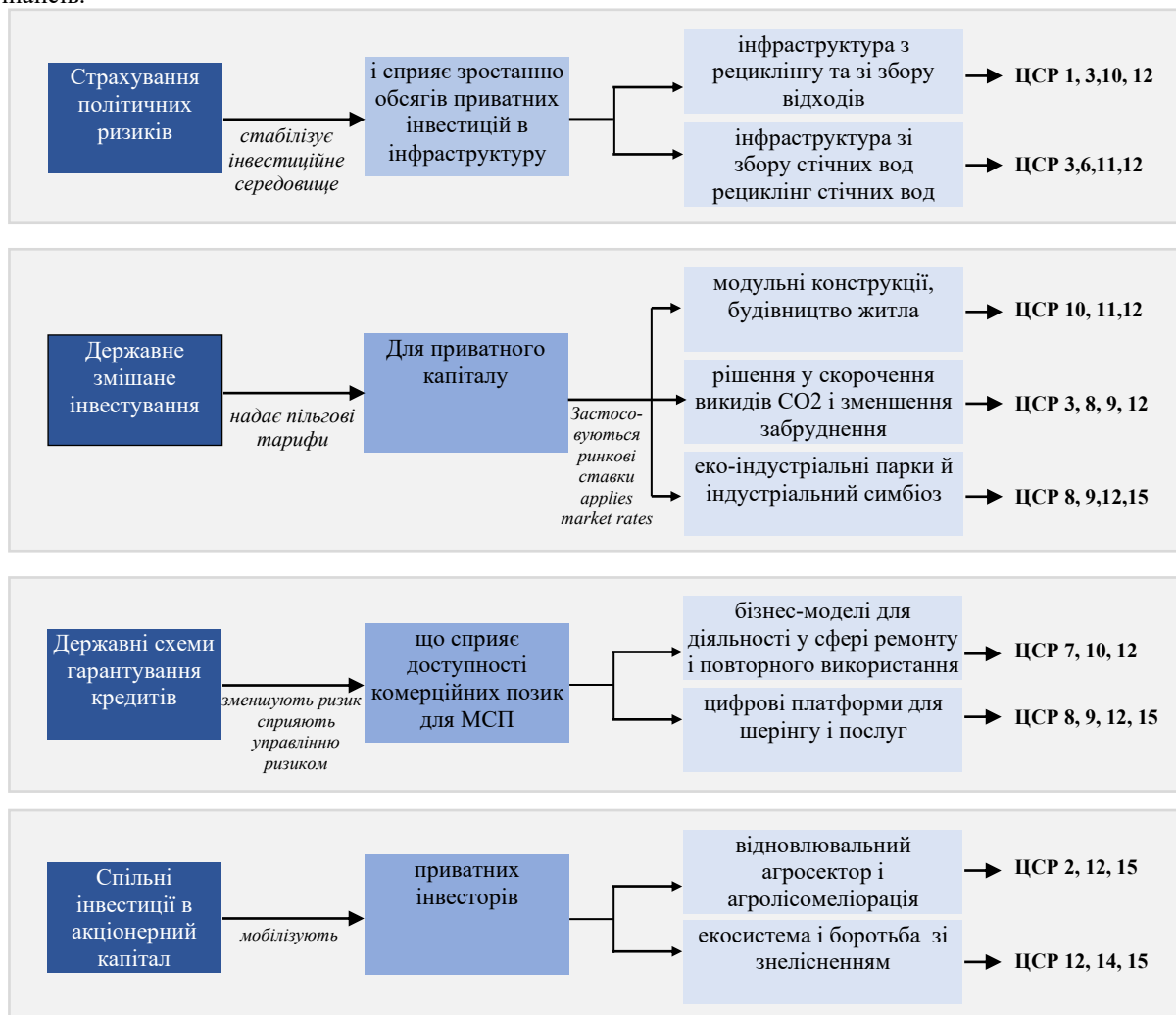

Рис. 1. Інвестиції в економіку замкнутого циклу як фінансовий інструмент сприяння досягненню Цілей сталого розвитку
Джерело: [26]

Досі німецький підхід до стимулювання «зеленого» переходу ґрунтувався здебільшого на субсидуванні науково-дослідних і дослідних конструкторських робіт (НДДКР) та інвестуванні в розвиток нових ринків екологічно чистих продуктів. Нідерланди зробили вибір на користь поєднання стимулюючих і рестрикційних інструментів політики: комбінації субсидій, підвищення цін на викиди вуглецю та перегляд

політики оподаткування різних видів енергії. Прийнятий політико-економічний консенсус в обох країнах схилявся до компромісу, що коригування ринку в поєднанні з непрямими та прямими заходами підтримки мають сприяти озелененню економіки. Деякі країни, зокрема Бельгія, зробили ставку на повномасштабний індустріальний перехід, і єдиний її основний виробник сталі отримує істотну державну підтримку для модернізації виробничих потужностей. У багатьох європейських країнах змінюється риторика: від сприйняття клімату як тягаря, виклику та небезпеки до просування ідеї про переваги, які можна набутти, отримавши статус лідера «зеленого» переходу.

У ЄС уже визнали, що економічний підхід, згідно з яким приватні інвестиції визначають напрями розвитку без втручання в те, що, як і, власне, навіщо компанії (заводи та фабрики) виробляють, втрачає актуальність. А тому державам доведеться сформулювати й закріпити відповідними правовими актами чітке та всеосяжне уявлення про секторальні кліматичні цілі з подальшим включенням цих цілей у процес ухвалення економічних рішень. Створення нових ринків за поступового закриття тих, що вже існують, передбачає розробку прозорих правил гри: затвердження вимог до інструментів субсидування, оподаткування, дозвільних процедур, надання грантів на НДДКР, а також розробку нових інфраструктурних рішень і механізмів державного фінансування. Отже, урядам, а не «стихийним» ринкам, доведеться взяти на себе повноваження узгодити механізми ціноутворення, а також розробити принципи залучення інвестицій та застосувати єдині правила регулювання господарської діяльності [27, с.399]. Водночас слід визнати, що фінансування ЦЕ з боку сталих інвесторів все ще перебуває в зародковому стані, залишаючи великий невикористаний потенціал для обох груп, який міг би допомогти їм у досягненні їхніх цілей (табл. 3).

Таблиця 3

Оцінка інвестицій в розвиток циркулярної економіки в державних пакетах зелених стимулів

Країна	Загальні витрати на зелене стимулювання (млрд дол. США)	Призначення	Оцінка циркулярних витрат (млрд дол. США)
ЄС	\$269	Близько 30 відсотків від загальних витрат ЄС на стимулювання.	\$183
Німеччина	\$59.8	Цей запланований пакет інвестицій, зосереджений на переході до більш екологічної економіки, передбачає асигнування на дослідження в таких сферах, як штучний інтелект і квантові обчислення. Інвестиційні ресурси будуть витрачені на розширення зарядної інфраструктури Німеччини для електромобілів.	\$29
КНР	\$1.4	Становить 0,3 відсотка від загальних витрат Китаю на стимулювання.	\$0.35
Велика Британія	\$1.37	Озеленення будівель і житлового фонду та стимулювання процесів декарбонізації громадського сектору	\$1.37
	\$0.48	Циркулярна діяльність включає скорочення викидів важкої промисловості; повторне використання/переробка та інноваційні матеріали в промисловості та будівництві; ефективні технології у виробництві акумуляторів (включаючи \$ 31 млн на циркулярні процеси в легкій промисловості і виробництві будівельних матеріалів)	\$0.48
Іспанія	\$8.13	Загальний обсяг чистих зелених інвестицій у 2021 році	\$8
Південна Корея	\$161	Включає \$ 17,3 млрд від приватного сектору. Буде охоплювати відновлювані джерела енергії, електромобілі та елементи циклічної економіки	\$39
Франція	\$36	\$8,3 млрд на модернізацію будинків; \$ 4,2 млрд на громадські будівлі; \$8,3 млрд на чисті технології та бізнес; \$1,5 млрд на біорізноманіття; \$1,4 млрд на зелене сільське господарство (все призначено для проектів циркулярної економіки)	\$22
Канада	\$4.7	Ізоляція будівель, зелений транспорт і чиста енергія.	\$1.56
США	\$480	Обсяг зеленого фонду, виділений на виробничі субсидії та НДДКР.	\$160
	\$561	Обсяги зеленого фонду, виділеного на зелене житло, школи, модернізацію електроенергії та водопостачання	\$187
	\$1,900	Рятувальний пакет.	остаточно не визначено
Індія	\$0.83	Зелена економіка	\$0.28
Загальна сума (на весь запланований період)			\$632
Загальна сума (прогнозовані річні витрати)			\$126

Джерело: укладено за [26]

Зелена економіка стимулює трансформаційні зрушення в царині міжнародних фінансів (див. Рис.2), ініціюючи розвиток нового класу фінансових активів: (1) зелених фінансів; (2) сталих фінансів; (3) фінансів для розвитку біоекономіки; (4) фінансів для енергетичного переходу; (5) фінансів для циркулярного переходу; (6) кліматичних інвестицій; (7) низьковуглецевих інвестицій; (8) інвестицій у розвиток альтернативної енергетики; (9) еко-дружніх інвестицій.

Дані Звіту JPMorgan за 2021 рік [28] доводять, що глобальні корпорації через посередницькі мережі щорічно витрачають 120 млрд дол США в якості транзакційних витрат, а відтак використання CBDCs для здійснення платежів може вивільнити ці обсяги активів і спрямувати їх, серед іншого, у фінансування розвитку ЦЕ. Прямий зв'язок між та економікою замкнутого циклу опосередковується самою концепцією

CBDCs, яка визначається метою, яку ЦБ хоче досягти [29; 30], запровадивши цифрову валюту, та здійснюваного впливу на транзакції в ЦЕ. Як правило, CBDCs зазвичай розробляються для досягнення конкретних цілей, таких як ефективність платежів, фінансова стабільність чи фінансова доступність [31]. Це означає, що в контексті ЦЕ, CBDCs, на кшталт своєрідних податкових пільг, може пропонувати звільнення від транзакційних витрат для транзакцій, спрямованих на діяльність зі скорочення відходів або повторного використання відходів, що може спонукати більше підприємств замкнутого циклу використовувати цифрові валюти. Цей тип CBDCs може не лише надавати стимули для підприємств замкнутого циклу, але і обмежувати використання CBDCs для транзакцій з лінійною економікою. Така CBDC може бути призначена для запровадження високих податків на операції у сфері лінійної економіки, тим самим перешкоджаючи її зростанню.

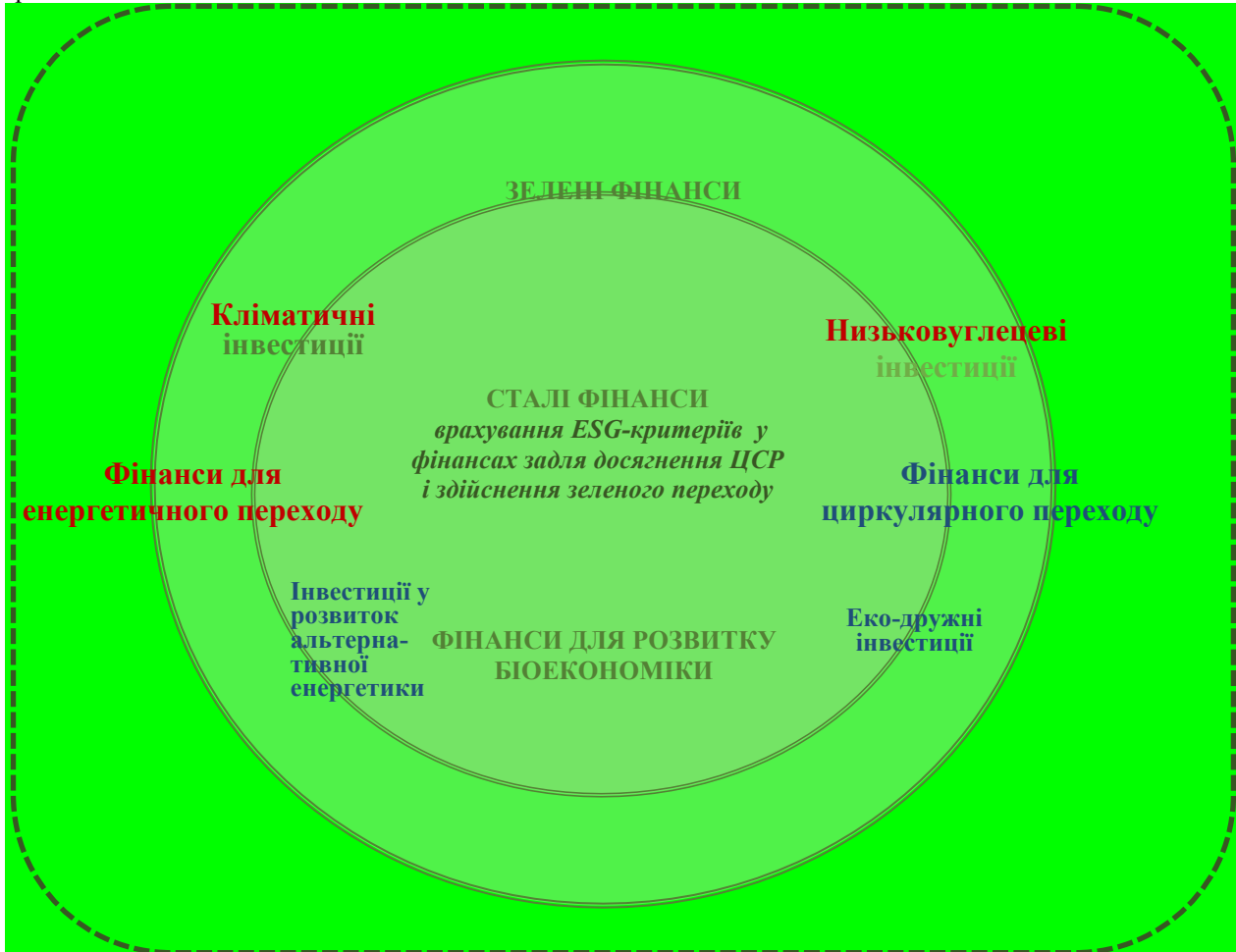

Рис. 2. Зелені фінанси як основа здійснення циркулярного переходу

Джерело: розробка М. Грода

На рис. 3 показано прямий зв'язок між CBDCs та економікою замкнутого циклу. Таким чином, прямий зв'язок між CBDC та економікою замкнутого циклу може бути встановлений тільки в тому випадку, якщо CBDC розроблено для включення функцій, які підтримують цілі економіки замкнутого циклу, перешкоджаючи зростанню лінійної економіки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Зобов'язання щодо перерозподілу частини капіталу на стійкі інвестиції з боку інституційних та інших інвесторів ще більше стимулюватимуть попит на можливості сталого фінансування. У всьому світі розпорядники активів, страховики та перестраховальники, пенсійні фонди та банки публічно висловлюють намір перерозподілити значну частину своїх інвестиційних портфелів на користь стійких інвестицій. Це також стосується кількох ініціатив з метою покращення показників стійкості компаній в інвестиційному портфелі. Наприклад, існує інвестиційна ініціатива Climate Action 100+ від Цільової групи із розкриття фінансової інформації, пов'язаної із кліматом, яка спрямована на стимулювання зменшення викидів парникових газів у ста найбільших компаній з точки зору обсягу викидів, в тому числі, шляхом адаптації в них циркулярних бізнес-моделей. З метою відповідати критеріям стійкості, окремі крупні страховальники ставлять за мету до 2040 року вилучити з їхніх портфелів ті проєкти, які передбачають видобуток вугілля.

Не можна виключати, що такий вид ініціативи наслідуватимуть інші страховики та провайдери фінансових продуктів або послуг.

Особливості фінансування розвитку циркулярної економіки визначаються специфікою здійснення вибору на користь внутрішніх чи зовнішніх джерел фінансування циркулярних практик. Компанії покладаються на внутрішнє фінансування діяльності економіки замкнутого циклу, щоб уникнути тривалих процесів очікування відкриття кредитної лінії та бюрократичних процесів, пов'язаних із державним фінансуванням. Компанії, що забезпечують розвиток ЦЕ, які працюють на принципах міжгалузевої співпраці, надають перевагу внутрішнім джерелам фінансування через обтяжливість процедур із отримання державного фінансування, яке зазвичай не орієнтоване на комерціалізацію технологій. Щодо приватного фінансування від фінансових установ, здається, що варіантів, специфічних для економіки замкнутого циклу, небагато. За окремими винятками, фінансові установи ще не пропонують кредити, адаптовані до циркулярних бізнес-моделей та циркулярних видів діяльності і послуг, що перешкоджає циклічному переходу, особливо для невеликих компаній, які покладаються на банки як основне джерело фінансування.

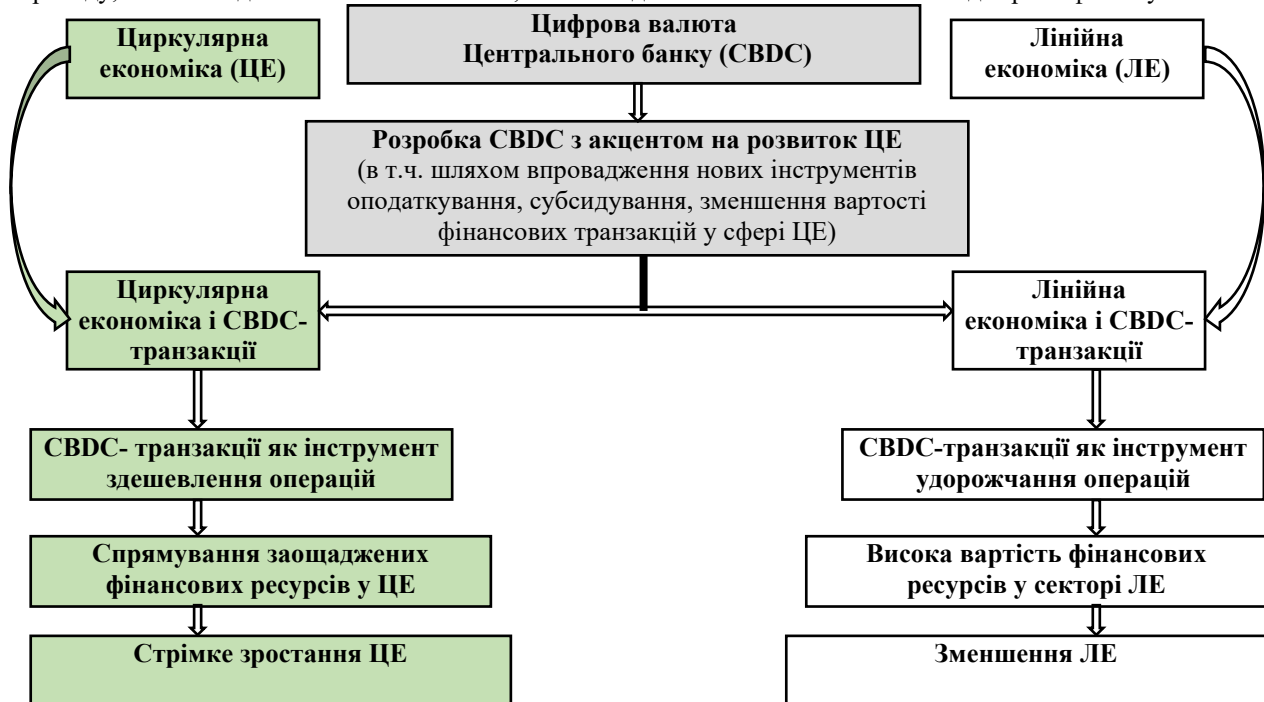

Рис. 3. Зв'язок між CBDCs та циркулярною економікою

Джерело: [32]

Розробка моделей звітності та цільових фінансових продуктів (зокрема, зелених фінансів, сталих фінансів, фінансів для розвитку біоекономіки, фінансів для енергетичного переходу, фінансів для циркулярного переходу, кліматичних інвестицій, низьковуглецевих інвестицій, інвестицій у розвиток альтернативної енергетики, еко-дружніх інвестицій), сприятиме впровадженню концепту сталості і циркулярності у роботу фінансового сектору. Особливого інтересу заслуговує розробка лінійки зелених цифрових фінансів, в тому числі, на основі CBDS. Подальше дослідження впливу факторів навколишнього середовища, соціальної сфери та управління (ESG) на формування міжнародного бізнес-середовища відіграватиме важливу роль в озелененні практики управління активами. І хоча донедавна увага до стійкого фінансування обмежувалась лише нішевими гравцями, на сьогодні питання стійкості стають інтегрованими в діяльність компаній, фінансових підприємств та регуляторів міжнародних ринків капіталу.

Література

1. Ellen MacArthur Foundation. Growth within: A circular economy vision for a competitive Europe. 2015. <https://ellenmacarthurfoundation.org/growth-within-a-circular-economy-vision-for-a-competitive-europe>
2. Ellen MacArthur Foundation. Towards the circular economy. 2012. <https://www.aquafil.com/assets/uploads/ellen-macarthur-foundation.pdf>
3. Helander H., Petit-Boix A., Leipold S., Bringezu S. How to Monitor Environmental Pressures of a Circular Economy: An Assessment of Indicators. Journal of Industrial Ecology. 2019. Vol. 23. P. 1278–1291.
4. Aranda-Usón A., Portillo-Tarragona P., Scarpellini S., Llana-Macarulla F. The Progressive Adoption of a Circular Economy by Businesses for Cleaner Production: An Approach from a Regional Study in Spain. Journal of Cleaner Production. 2020. Vol. 247. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652619345184>

5. Almagtome A., Khaghaany M., Önce S. Corporate Governance Quality, Stakeholders' Pressure, and Sustainable Development: An Integrated Approach. *International Journal of Mathematical, Engineering and Management Sciences*. 2020. Vol. 5. P. 1077–1090.
6. Almagtome A.H., Al-Yasiri A.J., Ali R.S., Kadhim H.L., Bekheet H.N. Circular Economy Initiatives through Energy Accounting and Sustainable Energy Performance under Integrated Reporting Framework. *International Journal of Mathematical, Engineering and Management Sciences*. 2020. Vol. 5. P. 1032–1045.
7. Aranda-Usón A., Moneva J.M., Portillo-Tarragona P., Llena-Macarulla F. Measurement of the Circular Economy in Businesses: Impact and Implications for Regional Policies. *Economics of Energy and Environmental Policy*. 2019. Vol. 2(1). P. 187–205.
8. Demirel P., Danisman G.O. Eco-innovation and Firm Growth in the Circular Economy: Evidence from European Small- and Medium-sized Enterprises. *Business Strategy and the Environment*. 2019. Vol. 28. P. 1608–1618.
9. Hobson K. Closing the loop or squaring the circle? Locating generative spaces for the circular economy. *Progress in Human Geography*. 2016. Vol. 40 (1). <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/89387/1/K%20Hobson%202016%20Closing%20the%20Loop%20postprint.pdf>
10. Singh J., Ordóñez I. Resource recovery from post-consumer waste: important lessons for the upcoming circular economy. *Journal of Cleaner Production*. 2016. Vol. 134. P. 342–353.
11. Moreau V., Sahakian M., Griethuysen P., Vuille F. Coming Full Circle: Why Social and Institutional Dimensions Matter for the Circular Economy: Why Social and Institutional Dimensions Matter. *Journal of Industrial Ecology*. 2017. Vol. 21(3). P. 497–506.
12. Haupt M., Vadenbo C., Hellweg S. Do we have the right performance indicators for the circular economy?: insight into the Swiss waste management system. *Journal of Industrial Ecology*. 2017. Vol. 21(3). P. 615–627.
13. Niero M., Hauschild M. Z., Hoffmeyer S. B., Olsen S.I. Combining eco-efficiency and eco-effectiveness for continuous loop beverage packaging systems: lessons from the Carlsberg circular community. *Journal of Industrial Ecology*. 2017. Vol. 21(3). P. 742–753.
14. Aranda-Usón A., Portillo-Tarragona P., Marín-Vinuesa L., Scarpellin S. Financial Resources for the Circular Economy: A Perspective from Businesses. *Sustainability*. 2019. Vol. 11(3). <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/3/888>
15. Aboulamer A. Adopting a Circular Business Model Improves Market Equity Value. *Thunderbird International Business Review*. 2018. Vol. 60. P. 765–769.
16. Aboulamer A., Soufani K., Esposito M. Financing the Circular Economic Model. *Thunderbird International Business Review*. 2020. Vol. 62. P. 641–646.
17. Hald K.S., Wiik S., Larssen A. Sustainable Procurement Initiatives and Their Risk-Related Costs: A Framework and a Case Study Application. *Measuring Business Excellence*. 2021. Vol. 25(2). P. 230–243.
18. Oncioiu I., Căpușeanu S., Türkes M. C. et al. The sustainability of Romanian SMEs and their involvement in the circular economy. *Sustainability*. 2018. Vol. 10(8). <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/8/2761>
19. Garrido-Prada P., Lenihan H., Doran J. et al. Driving the circular economy through public environmental and energy R&D: evidence from SMEs in the European Union. *Ecological Economics*. 2021. Vol. 182. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800919319743>
20. Jesus A., Mendonça S. Lost in Transition? Drivers and Barriers in the Eco-innovation Road to the Circular Economy. *Ecological Economics*. 2018. Vol. 145. P. 75–89.
21. Hens L., Block C., Cabello-Eras J.J. On the Evolution of “Cleaner Production” as a Concept and a Practice. *Journal of Cleaner Production*. 2018. Vol. 172. P. 3323–3333.
22. Gigli S., Landi D., Germani M. Cost-Benefit Analysis of a Circular Economy Project: A Study on a Recycling System for End-of-Life Tyres. *Journal of Cleaner Production*. 2019. Vol. 229. P. 680–694.
23. Wang P.D.C.F., Che F., Fan S.S., Gu C. Ownership Governance, Institutional Pressures and Circular Economy Accounting Information Disclosure: An Institutional Theory and Corporate Governance Theory Perspective. *Chinese Management Studies*. 2014. Vol. 8. P. 487–501.
24. Gimeno J.Á., Llera-Sastresa E., Scarpellini S. A Heuristic Approach to the Decision-Making Process of Energy Prosumers in a Circular Economy. *Applied Sciences*. 2020. Vol. 10(19). <https://www.mdpi.com/2076-3417/10/19/6869>
25. Eccles R.G., Strohle J. Exploring social origins in the construction of ESG measures. 2018. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3212685>
26. Schröder P., Raes J. Financing an inclusive circular economy. 2021. <https://www.chathamhouse.org/2021/07/financing-inclusive-circular-economy/04-financing-circular-economy-transition-post-covid-0>
27. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. К. : Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.
28. J.P. Morgan. J.P. Morgan releases Unlocking \$120 billion in Cross-Border Payments report. 2021. <https://www.jpmorgan.com/about-us/corporate-news/2021/jpmorgan-central-bank-digital-currency-report>

29. Резнікова Н., Панченко В. «Зелений лебідь» для центробанків. Як виробництвом не потонути в озері, де плаває "зелений лебідь". Дзеркало тижня. 2021. https://zn.ua/ukr/foreign_economics/zelenij-lebid-dlja-tsentrobankiv.html

30. Резнікова Н., Панченко В. Розширені повноваження. Чому відбувається ревізія мандатів центробанків. Український тиждень. 2021. № 29(713). С. 16–18.

31. Ozili P.K. Central bank digital currency research around the World: a review of literature. *Journal of Money Laundering Control*. 2022. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4001852

32. Ozili P.K. Circular Economy and Central Bank Digital Currency. 2022. <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/113469/>

References

1. Ellen MacArthur Foundation. Growth within: A circular economy vision for a competitive Europe. 2015. <https://ellenmacarthurfoundation.org/growth-within-a-circular-economy-vision-for-a-competitive-europe>

2. Ellen MacArthur Foundation. Towards the circular economy. 2012. <https://www.aquafil.com/assets/uploads/ellen-macarthur-foundation.pdf>

3. Helander H., Petit-Boix A., Leipold S., Bringezu S. How to Monitor Environmental Pressures of a Circular Economy: An Assessment of Indicators. *Journal of Industrial Ecology*. 2019. Vol. 23. P. 1278–1291.

4. Aranda-Usón A., Portillo-Tarragona P., Scarpellini S., Llana-Macarulla F. The Progressive Adoption of a Circular Economy by Businesses for Cleaner Production: An Approach from a Regional Study in Spain. *Journal of Cleaner Production*. 2020. Vol. 247. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652619345184>

5. Almagtome A., Khaghaany M., Önce S. Corporate Governance Quality, Stakeholders' Pressure, and Sustainable Development: An Integrated Approach. *International Journal of Mathematical, Engineering and Management Sciences*. 2020. Vol. 5. P. 1077–1090.

6. Almagtome A.H., Al-Yasiri A.J., Ali R.S., Kadhim H.L., Bekheet H.N. Circular Economy Initiatives through Energy Accounting and Sustainable Energy Performance under Integrated Reporting Framework. *International Journal of Mathematical, Engineering and Management Sciences*. 2020. Vol. 5. P. 1032–1045.

7. Aranda-Usón A., Moneva J.M., Portillo-Tarragona P., Llana-Macarulla F. Measurement of the Circular Economy in Businesses: Impact and Implications for Regional Policies. *Economics of Energy and Environmental Policy*. 2019. Vol. 2(1). P. 187–205.

8. Demirel P., Danisman G.O. Eco-innovation and Firm Growth in the Circular Economy: Evidence from European Small- and Medium-sized Enterprises. *Business Strategy and the Environment*. 2019. Vol. 28. P. 1608–1618.

9. Hobson K. Closing the loop or squaring the circle? Locating generative spaces for the circular economy. *Progress in Human Geography*. 2016. Vol. 40 (1). <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/89387/1/K%20Hobson%202016%20Closing%20the%20Loop%20postprint.pdf>

10. Singh J., Ordóñez I. Resource recovery from post-consumer waste: important lessons for the upcoming circular economy. *Journal of Cleaner Production*. 2016. Vol. 134. P. 342–353.

11. Moreau V., Sahakian M., Griethuysen P., Vuille F. Coming Full Circle: Why Social and Institutional Dimensions Matter for the Circular Economy: Why Social and Institutional Dimensions Matter. *Journal of Industrial Ecology*. 2017. Vol. 21(3). P. 497–506.

12. Haupt M., Vadenbo C., Hellweg S. Do we have the right performance indicators for the circular economy?: insight into the Swiss waste management system. *Journal of Industrial Ecology*. 2017. Vol. 21(3). P. 615–627.

13. Niero M., Hauschild M. Z., Hoffmeyer S. B., Olsen S. I. Combining eco-efficiency and eco-effectiveness for continuous loop beverage packaging systems: lessons from the Carlsberg circular community. *Journal of Industrial Ecology*. 2017. Vol. 21(3). P. 742–753.

14. Aranda-Usón A., Portillo-Tarragona P., Marín-Vinuesa L., Scarpellini S. Financial Resources for the Circular Economy: A Perspective from Businesses. *Sustainability*. 2019. Vol. 11(3). <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/3/888>

15. Aboulamer A. Adopting a Circular Business Model Improves Market Equity Value. *Thunderbird International Business Review*. 2018. Vol. 60. P. 765–769.

16. Aboulamer A., Soufani K., Esposito M. Financing the Circular Economic Model. *Thunderbird International Business Review*. 2020. Vol. 62. P. 641–646.

17. Hald K.S., Wiik S., Larssen A. Sustainable Procurement Initiatives and Their Risk-Related Costs: A Framework and a Case Study Application. *Measuring Business Excellence*. 2021. Vol. 25(2). P. 230–243.

18. Oncioiu I., Căpușeanu S., Türkes M. C. et al. The sustainability of Romanian SMEs and their involvement in the circular economy. *Sustainability*. 2018. Vol. 10(8). <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/8/2761>

19. Garrido-Prada P., Lenihan H., Doran J. et al. Driving the circular economy through public environmental and energy R&D: evidence from SMEs in the European Union. *Ecological Economics*. 2021. Vol. 182. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800919319743>

20. Jesus A. Mendonça S. Lost in Transition? Drivers and Barriers in the Eco-innovation Road to the Circular Economy. *Ecological Economics*. 2018. Vol. 145. P. 75–89.

21. Hens L., Block C., Cabello-Eras J.J. On the Evolution of “Cleaner Production” as a Concept and a Practice. *Journal of Cleaner Production*. 2018. Vol. 172. P. 3323–3333.

22. Gigli S., Landi D., Germani M. Cost-Benefit Analysis of a Circular Economy Project: A Study on a Recycling System for End-of-Life Tyres. *Journal of Cleaner Production*. 2019. Vol. 229. P. 680–694.

23. Wang P.D.C.F., Che F., Fan S.S., Gu C. Ownership Governance, Institutional Pressures and Circular Economy Accounting Information Disclosure: An Institutional Theory and Corporate Governance Theory Perspective. *Chinese Management Studies*. 2014. Vol. 8. P. 487–501.

-
24. Gimeno J.Á., Llera-Sastresa E., Scarpellini S. A Heuristic Approach to the Decision-Making Process of Energy Prosumers in a Circular Economy. *Applied Sciences*. 2020. Vol. 10(19). <https://www.mdpi.com/2076-3417/10/19/6869>
 25. Eccles R.G., Strohle J. Exploring social origins in the construction of ESG measures. 2018. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3212685>
 26. Schröder P., Raes J. Financing an inclusive circular economy. 2021. <https://www.chathamhouse.org/2021/07/financing-inclusive-circular-economy/04-financing-circular-economy-transition-post-covid-0>
 27. Reznikova N., Panchenko V. Minni polia mizhnarodnoi ekonomichnoi polityky: iak krainam ne vtratyty zdatnist' do rozvytku. Kyiv: Ahrar Media Hrup, 2022. 674 p.
 28. J.P. Morgan. J.P. Morgan releases Unlocking \$120 billion in Cross-Border Payments report. 2021. <https://www.jpmorgan.com/about-us/corporate-news/2021/jpmorgan-central-bank-digital-currency-report>
 29. Reznikova N., Panchenko V. "Green Swan" for central banks. How industries can avoid drowning in the lake where the "green swan" swims. *Mirror of the week*. 2021. https://zn.ua/ukr/foreign_economics/zelenij-lebid-dlja-tsentrobankiv.html
 30. Reznikova N., Panchenko V. Extended powers. Why the mandates of central banks are being revised. *Ukrainian Week*. 2021. № 29(713). P. 16–18.
 31. Ozili P.K. Central bank digital currency research around the World: a review of literature. *Journal of Money Laundering Control*. 2022. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4001852
 32. Ozili P.K. Circular Economy and Central Bank Digital Currency. 2022. <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/113469/>

Юрій ГУДЗЬ

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

<https://orcid.org/0000-0001-9122-4648>

Віталій КАРПЕНКО

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-2476-6700>karpnkov@khmnu.edu.ua

PEST-АНАЛІЗ В СИСТЕМІ МАРКЕТИНГОВОГО АНАЛІЗУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Перехід аграрної сфери економіки до ринкових відносин вимагає формування нового адекватного ринку економічного механізму господарювання. Найважливішим його елементом є маркетинг, у якому основна роль виробничо-збутової діяльності підприємств АПК, незалежно від форм власності, визначається споживачем. Практика показує, що складність проблем виходу з кризи визначається не лише відсутністю досвіду господарювання в нових умовах, а й слабкою обґрунтованістю концептуального супроводу перетворень в аграрній сфері. Досі немає опрацьованих підходів до створення та розвитку федеральної та регіональної систем агромаркетингу, методичних розробок з раціонального планування маркетингової діяльності в самих підприємствах АПК, методики оцінки економічної ефективності маркетингових стратегій, що реалізуються, і т.д. Найбільш продуктивним способом отримання інформації в ринковому середовищі, що розвивається, є маркетингові дослідження, що являють собою багатовимірний процес аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища діяльності суб'єктів господарювання, спрямований на вироблення адекватних управлінських рішень та забезпечує мінімізацію різноманітних загроз і ризиків. В умовах соціально-економічного реформування агропромислової сфери інформація перетворюється на провідний виробничий фактор, а діяльність з її збору, передачі, зберігання, обробки та аналізу стає однією з найважливіших управлінських технологій. Від повноти, об'єктивності, достовірності, системності, своєчасності та періодичності інформації залежить доля нового продукту, а й часом доля самого підприємства. PEST-аналіз – простий та зручний метод для аналізу макросередовища (зовнішнього середовища) підприємства. Методика PEST аналізу часто використовується для оцінки ключових ринкових тенденцій галузі, а результати PEST-аналізу можна використовувати для визначення списку загроз та можливостей при складанні SWOT-аналізу компанії. PEST-аналіз є інструментом довгострокового стратегічного планування і складається на 3-5 років наперед, з щорічним оновленням даних.

Ключові слова: маркетинг, аналіз, аграрне підприємство, фактори, стратегічне планування, стратегія.

Iurii GUDZ

Private Higher Educational Establishment “European University”

Vitalii KARPENKO

Khmelnitskyi National University

PEST ANALYSIS IN THE SYSTEM OF MARKETING ANALYSIS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The transition of the agrarian sphere of the economy to market relations requires the formation of a new adequate market of the economic mechanism of management. Its most important element is marketing, in which the main role of the production and marketing activities of agro-industrial complex enterprises, regardless of the forms of ownership, is determined by the consumer. Practice shows that the complexity of the problems of exiting the crisis is determined not only by the lack of management experience in new conditions, but also by the weak validity of the conceptual support of transformations in the agrarian sphere. There are still no worked-out approaches to the creation and development of federal and regional agricultural marketing systems, methodical developments for the rational planning of marketing activities in the agro-industrial complex enterprises themselves, methods for evaluating the economic effectiveness of marketing strategies being implemented, etc. The most productive way of obtaining information in the developing market environment is marketing research, which is a multidimensional process of analyzing the internal and external environment of business entities, aimed at the development of adequate management decisions and ensures the minimization of various threats and risks. In the conditions of socio-economic reform of the agro-industrial sphere, information turns into a leading production factor, and the activity of its collection, transmission, storage, processing and analysis becomes one of the most important management technologies. The fate of a new product, and sometimes the fate of the enterprise itself, depends on the completeness, objectivity, reliability, systematicity, timeliness and periodicity of information. PEST analysis is a simple and convenient method for analyzing the macro environment (external environment) of the enterprise. The PEST analysis technique is often used to assess key market trends in an industry, and the results of a PEST analysis can be used to identify a list of threats and opportunities when compiling a company's SWOT analysis. The PEST analysis is a long-term strategic planning tool and is prepared 3-5 years in advance, with annual data updates

Keywords: marketing, analysis, agricultural enterprise, factors, strategic planning, strategy.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В даний час на діяльність сільськогосподарських організацій все більш визначальний вплив здійснюють зовнішні фактори: ринкова кон'юнктура, що швидко змінюється, переваги і вектора зацікавленості споживачів, зміни аграрної політики, спрямованість соціальної політики, збільшення ризику та невизначеності, загальноекономічні умови господарювання тощо. Саме тому питання обліку та

дослідження впливу зовнішніх чинників на стратегію організації стають особливо актуальними у практиці ведення бізнесу.

Функціонування аграрних підприємств характеризуються нестабільністю через цілий ряд причин: недосконалість механізму господарювання, слабкий рівень розвитку інфраструктури, відсутність інформації про зміну ринкового середовища та недостатній практичний досвід функціонування в динамічному конкурентному середовищі [1]. Сьогодні стан сільськогосподарських підприємств характеризується посиленням конкуренції, яка потребує розробки рішень їх сталого розвитку. Стратегія сталого розвитку сільськогосподарських підприємств має будуватися відповідно із загальною стратегією розвитку галузі, регіону, економіки країни загалом.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблеми та особливості стратегічного управління і формування стратегії розвитку аграрної сфери та суб'єктів цього бізнесу відображені в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців: Ю. Губені, Я. Кашуби, Ю. Лупенка, В. Месель-Веселяка, М. Федорова, Дж. М. Коннора, А. Томпсона, Дж. Норвела.

Досліджуване питання проведення PEST-аналізу аграрних підприємств, незважаючи на значну увагу науковців є досить актуальним та вчасним і потребує подальшого розгляду.

Формулювання цілей статті

Мета статті – дослідити та проаналізувати особливості проведення PEST-аналізу в розрізі маркетингової діяльності аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу

Маркетинг сільськогосподарського підприємства включає такі складові, як виробництво сільськогосподарської продукції, сільськогосподарської техніки, добрив, засобів для хімічного захисту, кормів тощо. Маркетингова складова включає усі сфери, які забезпечують рух сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача, тобто процес збирання, зберігання, переробки та продажу продукції. У цих умовах сільськогосподарські підприємства при організації маркетингової діяльності повинні враховувати певні особливості (рис. 1).

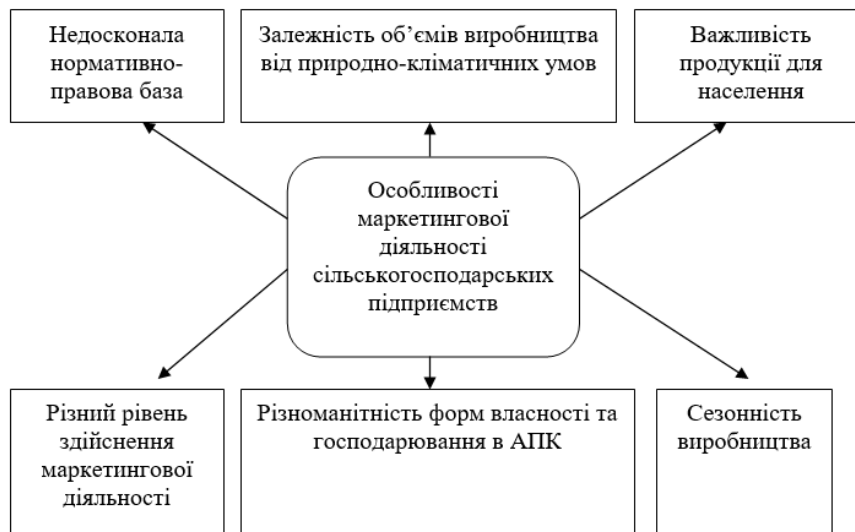

Рис. 1. Особливості маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств

Маркетинг аграрного підприємства має багато граней. Його можна розглядати як сполучну ланку між виробниками продовольства та споживачами з погляду як фізичного, розподілу, і економічного, покликаною полегшити обмін товарами від виробника до споживача.

Також це виконання всіх видів господарської діяльності, пов'язаних із потоком продовольчих товарів та послуг з початкового сільськогосподарського виробництва до кінцевого споживача.

Суть стратегічного аналізу полягає у тому, що його використовують заради вибору конкретної стратегії з багатьох альтернатив і формування всієї системи стратегій. При здійсненні стратегічного аналізу визначають вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на критерії конкретних стратегій. Оскільки в системі стратегій окремі стратегії взаємопов'язані, то один і той самий критерій може належати різним стратегіям» [2].

Існує велика кількість стратегічних матриць, які призначені для того, щоб провести стратегічний аналіз. В залежності від виду стратегічного аналізу можна виділити такі методики: аналіз зовнішнього, проміжного і внутрішнього середовища підприємства. Методики стратегічного аналізу зовнішнього

середовища спрямовані на: «встановлення та оцінку чинників середовища, які становлять загрозу або сприяють розвитку підприємства; на вивчення змін, що впливають на поточну діяльність підприємства, і встановлення їх тенденцій; розробку можливих реакцій на розвиток чинників середовища; відкриття нових способів створення деякої користності, які мають цінність для споживачів» [3].

Процес розробки маркетингової стратегії включає такі етапи:

- стратегічний маркетинговий аналіз та діагностика середовища функціонування підприємств;
- визначення місії та стратегічної цілі;
- вибір, розробка та оцінка стратегічних альтернатив;
- вироблення основних напрямків та заходів реалізації маркетингової стратегії;
- контроль та оцінка ефективності реалізації стратегії.

Найпоширенішими методиками стратегічного аналізу зовнішнього середовища підприємства є SWOT-аналіз і PEST-аналіз, аналіз ЕТОМ.

Особливість формування стратегії сільськогосподарських підприємств можна у наступному вигляді (рис. 2).

Рис. 2. Модель розроблення стратегії для сільськогосподарських підприємств

PEST-аналіз та SWOT-аналіз являються одними із провідних інструментів стратегічного аналізу, дамо визначення для кожного із них. «PEST-аналіз (іноді позначають як STEP) – це маркетинговий інструмент, призначений для виявлення політичних (P – political), економічних (E – economic), соціальних (S – social) і технологічних (T – technological) аспектів зовнішнього середовища, які впливають на діяльність підприємства. Цей аналіз ставить за мету виявити ті фактори зовнішнього середовища, які найбільше впливають на організацію, а також передбачити динаміку впливу цих факторів (сприятливу чи несприятливу)» [4].

Також використовується такий аналіз як PESTEL. Аналіз PESTEL є додатковим інструментом, який допомагає зрозуміти фактори макросередовища, які впливають на галузь і бізнес. PESTEL означає політичні, економічні, соціальні, технологічні, екологічні та правові фактори. Це впливові сили, які формують можливості та загрози для галузі та впливають на SWOT-аналіз.

SWOT-аналіз – це аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища організації. Аналізу підлягають сильні сторони (Strength), слабкі сторони (Weakness) внутрішнього середовища, а також можливості (Opportunities) і загрози (Threats) зовнішнього середовища організації. При проведенні стратегічного аналізу краще використовувати ці два інструменти, бо вони доповнюють один одного, PEST-аналіз дозволяє проаналізувати фактори зовнішнього середовища, які мають вплив на підприємство; а SWOT-аналіз допомагає поглянути на компанію в контексті зовнішнього і внутрішнього середовища, але вже з урахуванням вразливих сторін, які могли бути не врахованими при проведенні PEST-аналізу.

Під час проведення аналізу PESTEL для галузі важливо дослідити та проаналізувати шість факторів, які впливають, і те, як вони пов'язані з SWOT-аналізом. На галузь можуть впливати такі політичні чинники, як політика, нормативні акти чи торговельні угоди, а також економічні чинники, як-от зростання, інфляція чи обмінні курси. Слід також брати до уваги соціальні фактори, такі як демографічні показники, спосіб життя чи цінності, а також технологічні фактори, такі як інновації, збої чи розробки. Крім юридичних факторів, таких як закони, стандарти або вимоги відповідності, слід також враховувати екологічні фактори, такі як клімат, ресурси або проблеми сталого розвитку. Щоб узагальнити свої висновки та показати, як

кожен фактор впливає на галузь, використовують діаграму PESTEL, яка є шестисегментним колом, у якому позначено кожен фактор і перераховано ключові моменти для кожного сегмента.

Політичні фактори, що впливають на аграрну галузь. Політика уряду впливає на придбання, виробництво та ціноутворення сільськогосподарської продукції та сировини. Наприклад, у Сполучених Штатах ухвалено закони, які вимагають маркування продуктів, що містять генетично модифіковані організми (ГМО). Найбільшими сільськогосподарськими країнами світу є Китай, США, Бразилія, Індія, Франція, Мексика, Японія, Німеччина та Туреччина. Звичайно, політичні філософії, прийняті в цих країнах, різні; однак спільним для всіх них є внутрішня політична стабільність. Однак слід зазначити, що криза в Україні збільшила витрати на добрива, корми для тварин і паливо, що призвело до зростання цін на продукти харчування [5]. Сільське господарство впливає на життя великої частини населення світу, і політичні рішення можуть сильно вплинути на це. Урядова політика, така як субсидії для фермерів або мита на імпорт, часто впроваджується, щоб допомогти збільшити рівень внутрішнього виробництва.

Економічні чинники впливу на галузь сільського господарства. Аналіз економічного середовища є важливою частиною аналізу PEST сільськогосподарської галузі. Сільське господарство є однією з найбільших галузей промисловості у світі. Багато економік країн, що розвиваються, значною мірою залежать від свого сільського господарства для задоволення внутрішніх потреб. Крім того, їм часто потрібно імпортувати товари, оскільки внутрішнє постачання не відповідає попиту. Однак розвинені країни, такі як США, Німеччина та деякі інші країни ЄС також активно імпортують сільськогосподарську продукцію. Варто зазначити, що Китай є найбільшим у світі імпортером сільськогосподарської продукції.

Економічні фактори, які впливають на сільськогосподарську галузь, включають споживчий попит, світове виробництво продовольства та світовий експортний попит. Ці фактори визначають ціну сільськогосподарської продукції і залежать від світових цін, споживчого попиту та політики уряду. Інші фактори, які впливають на галузь, включають наявність певної сировини, такої як вода, паливо, добрива та пестициди.

Соціальні чинники впливу на галузь сільського господарства. За оцінками, у глобальній сільськогосподарській галузі працює понад один мільярд людей. Безумовно, багато соціальних чинників впливають на цю галузь. У багатьох країнах люди мають унікальну історичну та культурну спадщину, що стосується їхньої участі в сільськогосподарській галузі. Сільське господарство передалося нинішньому поколінню від багатьох поколінь до них. Однак слід зазначити, що більшість мілленіалів не цікавляться сільським господарством, оскільки їх більше цікавить технологія та економіка послуг. Це сприяло глобальній стигматизації, тобто сільськогосподарські професії «призначені лише для знедолених людей». Тому потрібні зусилля, щоб змінити таке ставлення до сільськогосподарської галузі.

Технологічні фактори, що впливають на галузь сільського господарства. Технологічне середовище є наступним компонентом цього аналізу сільськогосподарської галузі. Технологічні фактори, які впливають на галузь, включають стан технології, який впливає на розведення та відбір нових сортів насіння, проектування сільськогосподарського та агропромислового обладнання та споруд, а також застосування наукових знань для управління ґрунтами та водними ресурсами. Наприклад, Зелена революція вплинула на революцію в сільському господарстві, різко підвищивши врожайність основних культур, таких як рис, кукурудза та пшениця. Новітні технології, такі як біотехнології, також породжують нові інновації у сільському господарстві.

До переваг PEST-аналізу дослідники відносять [6]:

- 1) якісний аналіз впливу зовнішнього середовища на стан діяльності підприємства;
- 2) можливість формування цілісного стану макросередовища діяльності підприємства.

До недоліків відносять:

- 1) відсутність аналізу внутрішнього середовища;
- 2) відсутність конкретних стратегічних орієнтирів виходу із кризи.

Якщо аналізувати макрооточення стосовно сільськогосподарської організації, то доцільно зовнішнє оточення доповнити блоком специфічних для цієї галузі факторів, до яких слід віднести природно-кліматичні умови та інші фактори, обумовлені специфікою галузі.

Особливого значення мають результати PEST-аналізу при характеристиці маркетингового середовища та зовнішнього оточення сільськогосподарських організацій. Це обумовлено тим, що в даний час на діяльність сільськогосподарських підприємств великий вплив мають такі фактори зовнішнього середовища, як ринкова кон'юнктура сільськогосподарських ринків, що швидко міняється, зміна переваг споживачів, зміна спрямованості аграрної політики, підвищення ступеня ризику та невизначеності та ін.

Велике значення під час проведення PEST-аналізу діяльності підприємств сільського господарства має облік специфічних чинників довкілля. Це, перш за все, несприятливі кліматичні умови, що тягнуть за собою втрати в галузі рослинництва та безліч небезпечних захворювань тварин, які можуть завдати значних економічних збитків тваринницькій галузі та сільгоспідприємствам загалом.

Внаслідок дослідження ступеня впливу зовнішніх факторів на діяльність сільськогосподарських підприємств за допомогою методики PEST-аналізу є своєчасним і має велике значення на початковому етапі стратегічного маркетингового аналізу.

Після завершення SWOT-аналізу та PESTEL-аналізу можливо використовувати результати для визначення стратегічних цілей і дій. Почати потрібно із порівняння двох аналізів і пошуку зв'язків чи прогалин. Потім визначають пріоритети для найважливіших або термінових факторів, які впливають на підприємство та галузь. Після цього рекомендують встановити «розумні» цілі (тобто конкретні, вимірні, досяжні, відповідні і обмежені у часі), які відповідають баченню та місії керуючого аграрним підприємством. Далі розробляються плани дій, які окреслюють кроки, ресурси та відповідальність для досягнення цілей. Нарешті, потрібно регулярно відстежувати та оцінювати прогрес і результати та за потреби коригувати плани. Це допоможе виміряти продуктивність, відгуки чи результати, відзначити успіхи чи навчитися на невдачах.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Для забезпечення стабільного розвитку сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах потрібно розробити стратегічний план, що базується на маркетингових дослідженнях та аналізі і враховує всі особливості маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств.

Література

1. Багорка М.О. Формування екологічно орієнтованого комплексу маркетингу в аграрному виробництві. *Економіка АПК : міжнародний науково-виробничий журнал*. 2017. № 5, травень. С. 43–51.
2. Фаріон І. Д. Стратегічний аналіз : навчальний посібник для студентів і аспірантів. Тернопіль : ТНЕУ, 2009. 635 с.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0288-00>
4. Корінев В. Л. Оцінювання та планування фінансової діяльності підприємства. *Держава та регіони: Економіка та підприємництво*. 2011. № 4.
5. Johnson B. (2022). Ukraine war: Increases in food prices 'inevitable' as conflict hits production costs. URL: <https://news.sky.com/story/ukraine-war-increases-in-food-prices-inevitable-as-conflict-hits-production-costs-12569861>
6. Вечеров В.Т., Шапа Н.М., Ільюшина К.О. Функціональні можливості застосування методу декомпозиції проблем в умовах антикризового управління підприємством. *Економічний простір*. № 117. 2017. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/528>
7. Багорка М.О. Стратегічне планування маркетингової діяльності аграрних підприємств. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»*. Випуск 2/2020. С. 17–22.

References

1. Bahorka M.O. Formuvannya ekolohichno oriientovanoho kompleksu marketynhu v ahrarnomu vyrobnytstvi. *Ekonomika APK : mizhnarodnyi naukovo-vyrobnychiy zhurnal*. 2017. № 5, traven. S. 43–51.
2. Farion I. D. Stratehichnyi analiz : navchalnyi posibnyk dlia studentiv i aspirantiv. Ternopil : TNEU, 2009. 635 s.
3. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 7 «Osnovni zasoby». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0288-00>
4. Kopiniev V. L. Otsiniuvannia ta planuvannia finansovoi diialnosti pidpriemstva. *Derzhava ta rehiony: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*. 2011. № 4.
5. Johnson B. (2022). Ukraine war: Increases in food prices 'inevitable as conflict hits production costs. URL: <https://news.sky.com/story/ukraine-war-increases-in-food-prices-inevitable-as-conflict-hits-production-costs-12569861>
6. Vecherov V.T., Shapa N.M., Iliushyna K.O. Funktsionalni mozhlyvosti zastosuvannia metodu dekompozytsii problem v umovakh antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom. *Ekonomichniy prostir*. № 117. 2017. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/528>
7. Bahorka M.O. Stratehichne planuvannia marketynhovoii diialnosti ahrarnykh pidpriemstv. *Naukovyi ekonomichniy zhurnal «Intelekt XXI»*. Vypusk 2/2020. S. 17–22.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-41>

УДК 331.3

Галина БОЙКІВСЬКА
Національний університет «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-9978-7514>
e-mail: halyna.m.boikivska@lpnu.ua
Мар'яна КУШПІР
Національний університет «Львівська політехніка»
e-mail: mariana.kushpir.me.2019@lpnu.ua

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ АТ «УКРТРАНСГАЗ» СТРИЙСЬКЕ ВУПЗГ

У статті проаналізовано напрями підвищення ефективності системи навчання та розвитку персоналу на підприємстві АТ «УКРТРАНСГАЗ» Стрийське ВУПЗГ. Для кращого розуміння потреб та очікувань працівників щодо розвитку та навчання персоналу, було проведено опитування управлінського персоналу підприємства. На основі відповідей респондентів було запропоновано такі альтернативи навчання і розвитку персоналу: збільшення частоти проведення, застосування більше прикладів з реальними подіями, впровадження міжнародних тренінгів та обміну досвідом між країнами ЄС, проведення навчання з відривом від виробництва та залучення викладачів, розширення спектру навчання та проведення навчальних. Дослідження підкреслює важливість навчання та розвитку персоналу для успішного функціонування організації. Вони визначаються як ключові елементи стратегічного управління людськими ресурсами, сприяючи підвищенню компетентності працівників та підтримці постійного професійного зростання.

Ключові слова: навчання персоналу, розвиток персоналу, професійне навчання, компетенції, знання, мотивація, стратегічне управління людським капіталом.

Galyna BOIKIVSKA, Mariana KUSHPIR
Lviv Polytechnic National University

APPROACHES TO ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF THE TRAINING AND PERSONNEL DEVELOPMENT SYSTEM IN UKRTRANSNGAZ JSC STRYI PRODUCTION MANAGEMENT OF UNDERGROUND GAS STORAGE

The article analyzes the directions for enhancing the effectiveness of the training and personnel development system at the Ukrtransgaz JSC Stryi production management of underground gas storage. To better understand the needs and expectations of employees regarding personnel development and training, a survey of the company's managerial staff was conducted. Based on the respondents' answers, the following alternatives for training and personnel development were proposed: increasing the frequency of training sessions, incorporating more examples of real-life events, implementing international training programs and knowledge exchange with EU countries, conducting off-site training programs and involving external instructors, expanding the range of training activities, and organizing educational events. The research emphasizes the importance of training and personnel development for the successful functioning of the organization. They are identified as key elements of strategic human resource management, contributing to enhancing employee competence and supporting continuous professional growth. Improving the training and personnel development system is one of the crucial components of any enterprise's success. In today's rapidly changing world, where competition is becoming increasingly fierce and technologies are advancing every day, it is important to have a team of specialists who constantly update their knowledge and skills. The competitiveness of the enterprise and its ability to adapt to new challenges and innovations depend on this. The enterprise should undoubtedly be responsible for the training of its personnel and implement only those training forms that fully consider the needs of the workplace and individual characteristics of the staff. Additionally, it is necessary to provide motivation for employees undergoing training, so that they are interested in its successful completion and understand the benefits they will gain as a result. The enterprise should also ensure suitable conditions for training, such as adequate facilities and equipment. Furthermore, the information provided during the training process should be structured and sequential, starting from foundational stages to more complex concepts. The training process should incorporate feedback on the training outcomes, which will contribute to the further development and improvement of the personnel. Training and development tools and methods help organizations prepare their employees for new challenges, develop their potential, and ensure their ability to perform effectively. A well-structured system of training and personnel development can have a positive impact on the organization's growth, enhancing its competitiveness in the market and increasing profitability. By investing in training and development initiatives, organizations can enhance employee skills, knowledge, and abilities, enabling them to adapt to changing industry trends and technological advancements. This helps organizations stay competitive and meet the evolving needs of their customers. Various tools and methods can be utilized in training and development programs, such as workshops, seminars, online courses, mentoring, coaching, job rotations, and on-the-job training. These approaches provide employees with opportunities to acquire new knowledge, improve their job-related skills, and develop a broader understanding of the organization's goals and strategies.

Key words: personnel training, personnel development, professional training, competencies, knowledge, motivation, strategic human capital management.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Найвагомішим ресурсом у кожному підприємстві є його персонал, інтелект, професійні та практичні навички. Персонал є найважливішою ланкою виробничого процесу організації. Навіть найпередовіші технології та інноваційні ідеї без ефективної роботи та належного навчання кваліфікованого персоналу, ніколи не зможуть принести максимальну користь і бути ефективними. Тому, обов'язковою умовою для успішного функціонування будь-якого підприємства є безперервний розвиток та навчання персоналу. У випадку, коли людський фактор відіграє все більш важливу роль у сучасному виробничому процесі, одним із найважливіших завдань сучасної системи управління є розвиток різних навичок працівників для забезпечення високої конкурентоспроможності підприємства.

Професійний та особистісний розвиток персоналу є однією з найважливіших складових підвищення загальної ефективності виробництва. У період економічної нестабільності питанню розвитку людських ресурсів приділялося мало уваги, проте, саме розвиток людського капіталу є однією з передумов економічного зростання, особливо під час кризи. Тільки знаннями, вміннями і цілеспрямованістю людина може досягти високих результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Важливі внески у дослідження теоретичних та практичних аспектів розвитку та навчання персоналу на підприємствах було зроблено такими науковцями, як Л.О. Згалат-Лозинська А.В. Денисова, М.І. Дзямулич, Г.М. Захарчин, А.Я. Кібанова, Т.А. Костишина, Г.В. Назарова, Р.О. Винничук, В.А. Грабовський, Т.В. Бучинська, О.О. Гетьман, Т. П. Збрицька, І.Л. Петрова та ін. [1–6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Водночас питання напрямів підвищення ефективності системи навчання та розвитку персоналу в науковій літературі висвітлено недостатньо, подальше дослідження питань правильного організування систем навчання та розвитку персоналу може сприяти підвищенню продуктивності працівників, а це, в свою чергу, призведе до збільшення прибутковості підприємства та його стабільного розвитку.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження, яке полягає у виявленні потреб, недоліків та можливостей покращення системи навчання та розвитку персоналу, а також у розробці конкретних стратегій та рекомендацій для забезпечення ефективності й успішності цієї системи.

Виклад основного матеріалу

Розвиток персоналу є невід'ємною складовою успішного функціонування будь-якої організації. Сучасні вимоги ринку праці, швидкі зміни технологій та конкурентність у бізнес-середовищі ставлять перед підприємствами завдання активно розвивати свій персонал. Ефективна система навчання та розвитку сприяє залученню, утриманню та мотивації кваліфікованих співробітників, а також забезпечує підвищення продуктивності та конкурентоспроможності організації.

У зв'язку з цим, розробка альтернативних підходів до розвитку персоналу стає актуальною задачею для підприємства. Ці альтернативи можуть включати нові методи, інструменти та стратегії, спрямовані на покращення ефективності системи навчання, забезпечення розширення та поглиблення знань працівників, а також на їх професійний ріст та задоволеність роботою.

Для кращого розуміння потреб та очікувань працівників щодо розвитку та навчання персоналу, було проведено опитування управлінського персоналу підприємства. Це дозволило зібрати цінні відгуки та пропозиції, які допоможуть нам впровадити ефективніші та націлені на індивідуальні потреби програми розвитку персоналу. У процесі опитування ставились питання щодо поточних навчальних можливостей, які були доступні для працівників, а також про їхні побажання та пріоритети стосовно майбутнього розвитку. Опитування охопило різні аспекти, такі як потреби у спеціалізованих навичках, частота проведення навчання та розвитку персоналу, оцінка навчальних програм, їх вплив на продуктивність праці та інші аспекти, які можуть бути важливими для покращення професійного росту. Опитування проводилось саме для категорії управлінського персоналу АТ «Укртрансгаз» Стрийського ВУПЗГ [7] та розроблена нами самостійно анкета містила 16 запитань, які дали б можливість оцінити ефективність системи навчання і розвитку персоналу досліджуваного підприємства.

При зборі інформації в процесі анкетування, на початку опитування респондентам було запропоновано вказати посаду, яку працівник займає на підприємстві. Загалом опитування пройшли 16 працівників саме управлінського персоналу, а саме: начальник управління, начальник служби (2), головний інженер, секретар, провідний диспетчер з транспортування газу, економіст з МТЗ, інженер з підготовки кадрів, бухгалтер з дипломом магістра, інженер-енергетик II категорії, інженер з пожежної безпеки, керівник групи первинного обліку, хімік ВХАЛ, інженер, бухгалтер (з дипломом магістра) I категорії, механік АТГ.

Аналізуючи дані опитування щодо стажу роботи працівників на підприємстві, можна зробити такі спостереження. Більшість відповідей вказує на тривалий стаж роботи, з найпоширенішим значенням 20 років, яке зустрічається тричі. Є також кілька працівників з недавнім стажем роботи, менше 3 років. У опитуванні також присутні значення стажу від 7 до 18 років, згадані по одному разу. Також зустрічаються значення 28, 29 і 36 років, що вказує на довготривалу працю та досвід деяких управлінських працівників на підприємстві. Оскільки більшість опитаних, з високим стажем роботи, це дозволяє дізнатись більше саме від працівників про їх досвід у навчанні та розвитку персоналу.

Аналізуючи дані опитування щодо можливостей для професійного навчання та розвитку на підприємстві, можна зробити такі спостереження. Переважна кількість відповідей (15 з 16), а це 93,75%, свідчить про те, що респонденти отримали можливості для професійного навчання та розвитку на даному підприємстві.

На питання, яке стосується участі в навчальних програмах усі відповіді позитивно, що свідчить про те, що всі працівники брали участь у навчальних програмах або семінарах, організованих підприємством. Це показує, що підприємство приділяє значну увагу професійному розвитку свого управлінського персоналу та надає їм можливості для покращення своїх навичок і знань через різноманітні навчальні заходи. Участь в таких програмах може сприяти підвищенню кваліфікації та ефективності роботи управлінського персоналу, а також створювати стимули для професійного зростання та розвитку.

За результатами опитування, лише 7 з 16 респондентів, це 43,75%, заявили, що навчались або підвищували свою кваліфікацію протягом останнього року. Це свідчить про те, що не всі працівники регулярно залучаються до підвищення своєї кваліфікації. Відсутність частоти та широкого охоплення підвищення кваліфікації може бути зумовлена різними факторами, такими як обмежені ресурси, недостатня підтримка з боку організації або індивідуальний вибір працівників (рис. 1).

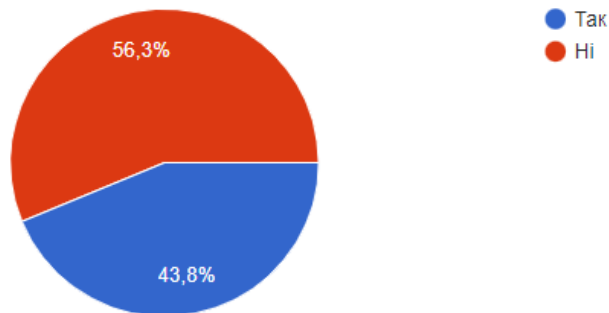

Рис. 1. Відповідь респондентів на питання: «Чи навчались або підвищували свою кваліфікацію впродовж останнього року?»

Джерело: авторська розробка.

Половина респондентів, 50% заявили, що проходили різні види навчання або курси. Серед них були підвищення кваліфікації, навчання з пожежної безпеки, експлуатація газосховищ, навчання конкретним професіям та ін. Це свідчить про те, що частина працівників активно займається саморозвитком та покращенням своїх навичок (рис. 2).

Если так, какие именно виды обучения или курсы Вы проходили?

8 ответов

Підвищення кваліфікації
Експлуатація газосховищ України
Навчання з пожежної безпеки
Навчання в Київській школі економіки і бізнесу
Навчання по професії Майстер зварювання, навчання з пожежної безпеки та охорони праці, виконання робіт на висоті
У сфері цивільного захисту, по роботах підвищеної небезпеки
Навчання по професії Майстер зварювання, , Періодичне навчання з охорони праці та пожежної безпеки , роботи на висоті

Рис. 2. Відповідь респондентів на питання: «Які саме види навчання або курсів Ви проходили?»

Джерело: авторська розробка.

Більшість учасників (15 з 16), а це 93,75%, оцінили якість навчальних програм та семінарів як "Добре" або "Відмінно", що свідчить про їхнє задоволення та корисність отриманих знань. Три учасники (18,75%) відзначили програми як "Відмінні", вказуючи на високий рівень змісту та ефективність викладання. Лише одна відповідь була "Середньою", що може вказувати на потребу поліпшення певних процесів саморозвитку та підвищення кваліфікації. Загалом, з урахуванням наданих оцінок, можна сказати, що навчальні програми та семінари були переважно оцінені як якісні та корисні для учасників (рис. 3).

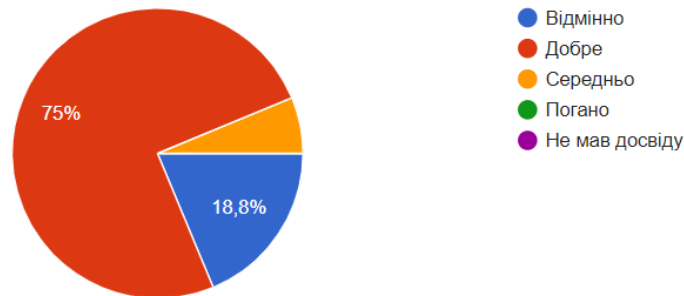

Рис. 3. Відповідь респондентів на питання: «Як Ви оцінюєте якість навчальних програм та семінарів, в яких ви брали участь?»
Джерело: авторська розробка.

Дванадцять опитаних (75%) відповіли, що вони постійно спрямовують час і ресурси на самоосвіту та саморозвиток. 2 особи (12,5%) вказали, що роблять це раз в квартал, 1 особа – раз на рік, і ще 1 особа робить це за вимогою керівництва. Це свідчить про високий рівень самосвідомості та бажання розвиватись у більшості працівників, які активно інвестують свій час та зусилля у власний розвиток (рис. 4).

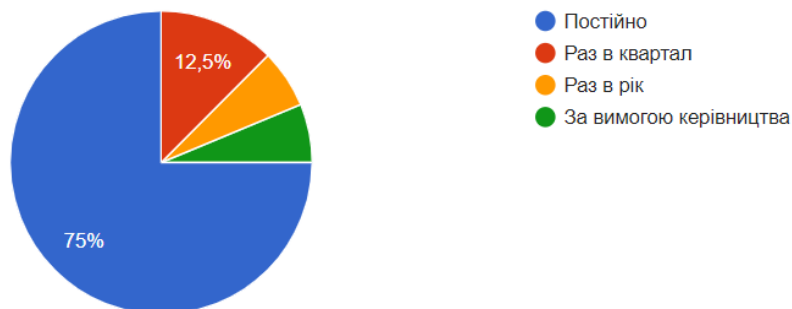

Рис. 4. Відповідь респондентів на питання: «Як багато часу та ресурсів Ви спрямовуєте на самоосвіту та саморозвиток?»
Джерело: авторська розробка.

Більшість респондентів (15 з 16) (93,75%) вважають, що навчання та розвиток мають вплив на їх професійну кар'єру і можливості росту. Це свідчить про усвідомлення працівниками значення постійного навчання та саморозвитку для досягнення успіху в кар'єрі.

Згідно з результатами опитування, більшість респондентів (13 з 16) (81,25%) відчули покращення своїх навичок та знань після проходження навчальних програм чи семінарів. Таке позитивне сприйняття свідчить про ефективність цих програм і їхній позитивний вплив на професійний розвиток учасників.

Більшість респондентів (10 з 16) (62,5%) оцінили вплив навчання та розвитку на свою продуктивність і ефективність у роботі як значно покращений. Це свідчить про те, що навчання та розвиток мають позитивний вплив на працівників і сприяють їхній успішній роботі. Крім того, 4 респонденти відзначили, що вплив навчання та розвитку на їхню продуктивність і ефективність у роботі був незначний, а 2 респонденти зазначили, що їхній рівень продуктивності і ефективності залишився на тому ж рівні. Це може вказувати на потребу удосконалення навчальних програм і методів, а також на важливість індивідуального підходу до потреб кожного працівника (рис. 5).

За результатами опитування, більшість респондентів (9 з 16) (56,25%) виразили позитивне ставлення до навчання на інтернет-платформах (TMS – Training Management System). Однак, 6 респондентів відповіли, що їм важко відповісти на це запитання, що може свідчити про незначну або неоднозначну участь у такому виді навчання. Лише 1 респондент відповів негативно на запитання про навчання на інтернет-платформах. Загалом, навчання на інтернет-платформах може бути популярним та корисним засобом для самостійного навчання та розвитку працівників, проте деякі люди можуть відчувати труднощі або мати змішані думки щодо цього питання. Також, більшість респондентів (9 з 16) (56,25%) висловили бажання навчатись на інтернет-платформах (TMS) у майбутньому. Загалом, значна частина респондентів виявила бажання продовжувати навчання на інтернет-платформах у майбутньому, але також є ті, хто вагається чи віддає перевагу іншим формам навчання. Тринадцять респондентів (81,25%) вважають, що їхнє підприємство надає достатні можливості для професійного росту, але є й ті, хто не відчуває задоволення в цьому плані.

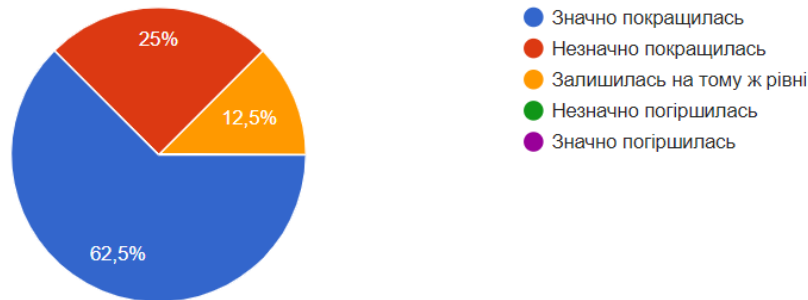

Рис. 5. Відповідь респондентів на питання: «Як Ви оцінюєте вплив навчання та розвитку на вашу продуктивність і ефективність у роботі?»

Джерело: авторська розробка.

За результатами опитування, більшість персоналу (56,25%) оцінили загальний рівень навчання та розвитку персоналу на підприємстві як середній. Також, є декілька респондентів (7 з 16) (43,75%), які оцінили його як високий. Це може свідчити про те, що хоча існують можливості для навчання та розвитку на підприємстві, але деякі респонденти відчують, що їхні очікування щодо рівня навчання та розвитку можуть бути вищими. Це може бути важливим фактором для підприємства для подальшого поліпшення своїх програм навчання та розвитку персоналу з метою задоволення потреб своїх працівників (рис. 6).

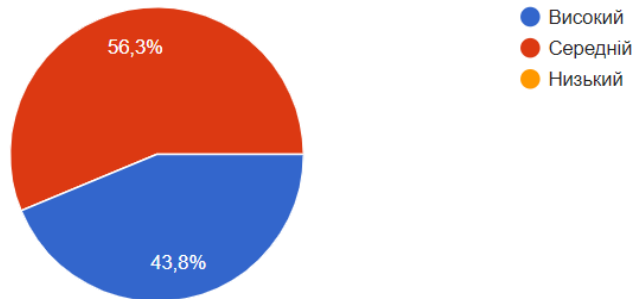

Рис. 6. Відповідь респондентів на питання: «Як Ви оцінюєте загальний рівень навчання та розвитку персоналу на підприємстві?»

Джерело: авторська розробка.

Відповідно до результатів опитування, більшість респондентів (11 з 11, тобто 100%) заявили, що не зустрічали бар'єрів або перешкод під час проходження навчання або розвитку на робочому місці. Вони відзначили, що не мали ніяких перешкод і були задоволені можливостями для професійного зростання на підприємстві.

Проте, деякі респонденти вказали на певні технічні проблеми, що впливають на їх навчання та розвиток. Один респондент зазначив, що перешкодою є поганий Інтернет, а інший вказав на застарілі комп'ютери та техніку, як можливі бар'єри. Це вказує на необхідність поліпшення технічної інфраструктури для забезпечення ефективного навчання та розвитку персоналу.

Крім того, один респондент зазначив, що одночасне поєднання виконання виробничих завдань та проходження навчання може становити перешкоду. Це може вказувати на потребу в розподілі робочого часу або наданні додаткових ресурсів для працівників, щоб вони могли ефективно поєднувати свої виробничі обов'язки з процесом навчання.

Загалом, ці відповіді підкреслюють важливість забезпечення належних умов та ресурсів для навчання та розвитку персоналу, включаючи оновлення технічної інфраструктури, забезпечення стабільного і швидкого Інтернет-з'єднання та раціонального розподілу робочого часу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

На підставі відповідей респондентів щодо покращення системи навчання та розвитку персоналу й проведеного аналізу, можна сформулювати такі пропозиції щодо вдосконалення досліджуваних процесів для категорії управлінського персоналу АТ «Укртрансгаз» Стрийського ВУПЗГ:

1. Збільшення частоти проведення навчань – деякі респонденти висловили бажання більш частого навчання, щоб підтримувати актуальність знань і навичок. Встановлення регулярного розкладу навчання, забезпечення частоти проведення лекцій, семінарів, тренінгів та інших навчальних заходів. Розроблення графіка, що включає часті та регулярні заняття, дозволить працівникам постійно поповнювати свої знання та тренувати навички. Також, розвиток мікронавчання (microlearning), що полягає в використанні коротких, зосереджених навчальних модулів, доступних в будь-який час та місці. Мікронавчання дозволить працівникам швидко отримувати інформацію, використовуючи компактні курси, відеоуроки, тестування тощо.

2. Застосування реальних прикладів – практичних кейсів, що дозволить зробити навчання більш практичним і конкретним, сприяючи кращому розумінню та застосуванню набутих знань. Розроблення та використання практичних кейсів, які представляють справжні виклики та проблеми, з якими стикаються працівники у своїй роботі. Працівники можуть аналізувати ці кейси, пропонувати рішення та обговорювати їх в групі, що сприяє кращому розумінню і застосуванню теоретичних знань у реальних ситуаціях. Ще одним і з варіантів буде встановлення системи менторства, де досвідчені співробітники надають підтримку та керівництво новим працівникам. Це дозволяє новим співробітникам відразу застосовувати свої знання у реальній робочій ситуації, отримувати зворотний зв'язок та вирішувати конкретні завдання під наглядом досвідченого колеги.

3. Впровадження міжнародних тренінгів та обміну досвідом між країнами ЄС – це може збагатити знання персоналу та сприяти модернізації підприємства у рамках науково-технічного прогресу. Запрошення провідних експертів з країн ЄС для проведення тренінгів і семінарів на підприємстві – це дозволить персоналу отримати доступ до нових знань, найкращих практик та інноваційних рішень з різних галузей. Сприяння участі працівників у міжнародних подіях, де вони зможуть навчатися, обмінюватися досвідом та знайомитися з передовими технологіями та тенденціями в своїй галузі.

4. Впровадження системи TMS (інтернет-платформи) для навчання працівників – цей крок забезпечить ефективність навчання та зробить його більш доступним, гнучким і інтерактивним. Розробка та конвертація наявних навчальних матеріалів у цифровий формат, який можна розмістити на TMS-платформі. Це можуть бути відеоуроки, електронні посібники, інтерактивні завдання тощо. Важливо забезпечити їх зрозумілість, взаємодію та доступність. Забезпечення можливості працівникам мати доступ до навчальних матеріалів із будь-якого пристрою та в будь-який зручний для них час і це дозволить їм навчатися у своєму власному темпі та з місця, яке їм підходить.

5. Збереження традиційних форм навчання, так як деякі респонденти висловили позитивне ставлення до традиційних методів навчання, таких як лекції, семінари, тренінги, то саме організація відеолекцій, вебінарів, семінарів та тренінгів дозволить зберегти традиційні методи навчання і надасть можливість працівникам брати участь у них з будь-якого місця, використовуючи комп'ютер, планшет або смартфон. Семінари, конференції, круглі столи та інші події можуть продовжувати відігравати важливу роль у навчанні і обміні досвідом. Спільне обговорення, взаємодія та знайомство з експертами і колегами позитивно впливатимуть на розвиток персоналу.

Необхідно враховувати ці пропозиції та забезпечити гармонійний баланс між різними формами навчання. Важливо акцентувати увагу на інноваційних підходах, практичних прикладах, доступності та інтерактивності. Усе це сприятиме задоволенню потреб працівників у постійному професійному розвитку, покращенні навичок та збільшенні продуктивності їх роботи. Крім того, важливо також створити систему зворотного зв'язку та оцінювання ефективності навчання, щоб постійно вдосконалювати процеси та відповідати змінам у потребах персоналу та ринку праці.

Література

1. Бучинська Т. В. Розвиток персоналу як основний чинник підвищення конкурентоспроможності підприємства. Науковий вісник. Серія «Економічні науки». Вип. 7. Ч. 2. 2014. С. 144-146.
2. Dziamulych M. Efficiency of functioning of the staff development system at the enterprise. *Economic Forum*, 1(1), 3-7. 2023. URL: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-1-1>.
3. Каут О. В., Пахлова О. В. Науково-практичні підходи до формування та оцінки ефективності системи розвитку персоналу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. № 29. 2020. С. 76-78.
4. Згалат-Лозинська Л.О., Головач Н.В. Метод оцінки розвитку управлінського персоналу на вітчизняних підприємствах. *Інноваційна економіка*. 2018. С. 69-73.
5. Захарчин Г.М., Ситник Й.С., Касич А.О., Назарова Г.В. Управління персоналом в умовах інтелектуалізації й трансформації суспільства: ідеологія та пріоритети : монографія. Львів. Видавництво Львівської політехніки, 2021. 280 с.
6. Винничук Р. О. Особливості форм, методів та інструментів навчання і розвитку персоналу. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 13 (13). С. 123–134.
7. Нафтогаз Укртрансгаз (офіційний сайт). URL: <https://utg.ua/utg/about-company/utg-today/>.

References

1. Buchynska T. V. Personnel development as the main factor in increasing the competitiveness of the enterprise. *«Naukovyy visnyk». Seriya «Ekonomiczni nauky»*. Vol. 7. Part 2. 2014. P.144-146.
2. Dziamulych M. Efficiency of functioning of the staff development system at the enterprise. *Economic Forum*, 1(1), 3-7. 2023. URL: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-1-1>.
3. Kaut O. V., Pakhlova O. V. Scientific and practical approaches to the formation and evaluation of the effectiveness of the personnel development system. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. № 29. 2020. P. 76-78.
4. Zgalat-Lozinska L.O., Golovach N.V. The method of evaluating the development of management personnel at domestic enterprises. *Innovatsiyna ekonomika*. 2018. P. 69-73.
5. Zakharchyn H.M., Sytnyk Y.S., Kasych A.O., Nazarova H.V. etc. *Upravlinnya personalom v umovakh intelektualizatsiyi y transformatsiyi suspil'stva: ideolohiya ta priorytety: monograph*. Lviv. Lviv Polytechnic Publishing House, 2021. 280 p.
6. Vynnychuk R. O. Peculiarities of forms, methods and tools of personnel training and development. *Nauka i tekhnika s'ohodni*. 2022. № 13 (13). S. 123–134.
7. Ukrtransgaz JSC (official site). URL: <https://utg.ua/utg/about-company/utg-today/>.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-42>

УДК 338.512:656.073(477)

Олена ЗОРІНА

Український державний університет залізничного транспорту
<https://orcid.org/0000-0002-8044-0852>

Наталія КАМЕНЕВА

Український державний університет залізничного транспорту
<https://orcid.org/0000-0003-3925-393X>

Аліна КІПРЕНКО

Український державний університет залізничного транспорту

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ВИКОРИСТАННЯ РУХОМОГО СКЛАДУ НА СОБІВАРТІСТЬ ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

У статті викладено результати дослідження впливу якісних показників використання рухомого складу на собівартість вантажних перевезень. В основу дослідження покладено метод одиничних витратних ставок. Надано кількісну оцінку зміни собівартості вантажних перевезень залежно від зміни основних якісних показників використання рухомого складу. Визначено найбільш впливові на собівартість вантажних перевезень показники. Результати дослідження дозволяють в подальшому визначити основні напрямки підвищення ефективності залізничних вантажних перевезень за рахунок техніко-експлуатаційних заходів.

Ключові слова: залізничний транспорт, вантажні перевезення, експлуатаційні витрати, рухомий склад, собівартість вантажних перевезень.

Olena ZORINA, Nataliya KAMENEVA, Alina KIPRENKO

Ukrainian State Railway Academy

RESULTS OF A STUDY OF THE INFLUENCE OF QUALITATIVE INDICATORS OF THE USE OF ROLLING STOCK ON THE COST OF FREIGHT TRANSPORTATION

The article presents the results of a study of the impact on the cost of freight transportation of qualitative indicators of the use of rolling stock.

The cost of transportation is a complex economic indicator. This indicator evaluates the costs of all types of resources for transportation. Reducing the cost of transportation indicates a reduction in resource costs.

The cost of freight transportation is influenced by the type of traction, labor productivity, material consumption and energy intensity of transportation.

The change in the qualitative indicators of the use of rolling stock has a significant impact on the economic indicators of the operational activities of railway transport.

The cost of freight transportation can be reduced with the efficient use of rolling stock. This is possible by increasing the dynamic load of the loaded car, the mass of the train, the productivity of the freight car and the locomotive, sectional speed, and the average daily mileage of the freight car and the locomotive.

Two areas of research are distinguished on the basis of determining the cost of transportation. The first direction is to identify the relationship between costs and traffic volumes. The second direction is to identify the dependence of costs on individual meters.

The impact of qualitative indicators of the use of rolling stock on the cost of freight transportation is determined by the method of unit cost rates. This method establishes the dependence of the cost of freight transportation on the qualitative indicator of the use of rolling stock.

As a result of the study, qualitative indicators of the use of rolling stock have been identified, which have a significant impact on the cost of freight transportation.

The results of the study can be used for further development of technical and operational measures to improve the efficiency of the railway transport of Ukraine.

Keywords: railway transport, freight transportation, operating costs, rolling stock, cost of freight transportation.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

На теперішній час перспективним і водночас досяжним завданням АТ «Українська залізниця» є зниження собівартості перевезень, за рахунок застосування внутрішніх резервів внаслідок ефективного використання наявного експлуатаційного парку локомотивів та робочого парку вагонів. Реалізація цього завдання можлива завдяки поліпшенню таких техніко-експлуатаційних показників роботи: вантажопідйомності рухомого складу, коефіцієнтів використання вантажопідйомності, пробігу, випуску тягового рухомого складу на лінію, тривалості його перебування в наряді, технічної швидкості та часу простою вантажних вагонів під навантажувально-розвантажувальними роботами. Поліпшення будь-якого із зазначених показників впливає на зниження собівартості перевезень вантажів.

Аналіз досліджень та публікацій

Питання визначення собівартості залізничних перевезень та впливу на неї експлуатаційних факторів завжди мало вагоме значення і знаходилося в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених та спеціалістів.

Автор статті [1] вказує, що в основі визначення собівартості перевезень – вивчення залежності витрат залізниць від обсягів і дальності перевезень, розмірів руху, видів вантажів та ін. При цьому виділяються два напрямки дослідження: зв'язку витрат з обсягами перевезень і виявлення залежності витрат від окремих вимірників. В основі цих досліджень лежать функціональні зв'язки експлуатаційних витрат з відповідними вимірниками для визначення витратних ставок як для перспективного, так і для поточного аналізу змін витрат. При такому підході до оцінки зміни витрат від розмірів руху зазначені зв'язки повинні розглядатися конкретно, відносно досліджуваних умов місця й часу.

В роботі Кірдіної О.Г. [2] досліджено сучасні підходи до обліку експлуатаційних витрат підприємств залізничного транспорту.

Значну увагу собівартості залізничних перевезень приділяють автори Макаренко М.В. та Потетюєва [3]. Вони вважають, що для якісного аналізу ступеню впливу експлуатаційних факторів на собівартість залізничних перевезень необхідна їх досконала систематизація.

У дослідженнях Зоріної О.І. [4, 5] проаналізовано шляхи зниження експлуатаційних витрат залізниць України в умовах реформування залізничного транспорту за рахунок підвищення ефективності використання рухомого складу.

Авторами статті [6] наведено аспекти аналізу й оцінки рівня витрат залізниці, які деталізують інформацію для ухвалення управлінських рішень. На їхню думку, для розв'язання задач такого класу необхідно застосувати системний підхід та стратегічне управління витратами.

В роботі [7] наведено результати дослідження теоретично-методичних засад впливу факторів на формування економічно обґрунтованих витрат на підприємствах залізничної галузі.

В статті [8] надано оцінку методів аналізу собівартості залізничних перевезень у вирішенні завдань контролінгу. Автором доведено, що найбільш сприятливим для цілей контролінгу є використання методу одиничних витратних ставок для визначення собівартості перевезень оскільки саме цей метод дозволяє отримати найбільш точні дані про вплив якісних показників використання рухомого складу на собівартість залізничних перевезень.

Виділення невирішених частин загальної проблеми

На економічні показники експлуатаційної діяльності залізничного транспорту значно впливає зміна якісних показників використання рухомого складу. Тому в сучасних умовах значного спаду обсягів перевезень поліпшення цих показників є внутрішніми резервами зниження собівартості перевезень.

Формулювання цілей статті

Метою статті є на основі аналізу динаміки зміни і прогнозу якісних показників використання рухомого складу АТ «Українська залізниця» дослідити їх вплив на собівартість вантажних перевезень для подальшої розробки техніко-експлуатаційних заходів з підвищення ефективності діяльності залізничного транспорту.

Виклад основного матеріалу

Відомо, що до основних якісних показників використання рухомого складу у вантажному русі відносяться:

- динамічне навантаження навантаженого вагона, $R_{\text{нав}}^{\text{дин}}$;
- середня маса поїзда брутто, $Q_{\text{бр}}$;
- дільнична швидкість, $V_{\text{д}}$;
- коефіцієнт порожнього пробігу вагона до навантаженого, $\alpha_{\text{пор}}^{\text{нав}}$;
- коефіцієнту допоміжного пробігу локомотива, $\beta_{\text{доп}}$;
- середньодобовий пробіг вагона, $S_{\text{в}}$.

Розрахункові формули для визначення якісних показників використання рухомого складу у вантажному русі наведено у таблиці 1.

Результати прогнозування якісних показників використання рухомого складу у вантажних перевезеннях на 2022 та 2023 роки (таблиця 2), яке зроблено на основі аналізу динаміки їх зміни за період з 2004 до 2019 р. (рис. 1–6) [9] вказує на погіршений стан коефіцієнту порожнього пробігу вагона до навантаженого та середньодобового пробігу вагонів в порівнянні з 2004 роком. Прогнозні значення інших показників, що розглядаються, мають позитивну тенденцію розвитку до рівня 2004 року.

Таблиця 1

Розрахункові формули для визначення якісних показників використання рухомого складу у вантажному русі

Найменування показника	Розрахункова формула	Пояснення до формули
Динамічне навантаження навантаженого вагона, т/ваг.	$P_{\text{дин}}^{\text{нав}} = \frac{\sum PI_{\text{нетто}}}{\sum nS_{\text{нав}}}$	$\sum PI_{\text{нетто}}$ – вантажообіг нетто; $\sum nS_{\text{нав}}$ – пробіг вагонів у навантаженому стані
Середня маса поїзда бруutto, т бруutto	$Q_{\text{бр}} = \frac{\sum PI_{\text{брутто}}}{\sum NS_{\text{вант}}}$	$\sum PI_{\text{брутто}}$ – вантажообіг бруutto; $\sum NS_{\text{вант}}$ – пробіг поїздів у вантажному русі
Дільнична швидкість, км/год.	$V_{\text{д}} = \frac{\sum NS_{\text{вант}}}{\sum Nt_{\text{д}}}$	$\sum Nt_{\text{д}}$ – час роботи поїздів на дільниці
Коефіцієнту порожнього пробігу вагона до навантаженого	$\alpha_{\text{пор}}^{\text{нав}} = \frac{\sum nS_{\text{пор}}}{\sum nS_{\text{нав}}}$	$\sum nS_{\text{пор}}$ – пробіг вагонів у порожньому стані
Коефіцієнту допоміжного пробігу локомотива	$\beta_{\text{доп}} = \frac{\sum MS_{\text{доп}}}{\sum MS_{\text{заг}}}$	$\sum MS_{\text{доп}}$ – допоміжний пробіг локомотивів; $\sum MS_{\text{заг}}$ – загальний пробіг локомотивів
Середньодобовий пробіг вагона, км/добу	$S_{\text{в}} = \frac{\sum nS_{\text{нав}} + \sum nS_{\text{пор}}}{365 \times \sum n_{\text{роб}}}$	$\sum n_{\text{роб}}$ – робочий парк вагонів

Таблиця 2

Результати прогнозування зміни якісних показників використання рухомого складу

Найменування показника	Значення показника у 2004 році	Прогнозований відсоток до рівня 2004 року, %	
		на 2022 рік	на 2023 рік
Динамічне навантаження навантаженого вагона, т/ваг.	60,2	106,0	106,1
Середня маса поїзда бруutto, т бруutto	3208	104,3	104,3
Дільнична швидкість, км/год.	34,2	103,7	105,8
Коефіцієнту порожнього пробігу вагона до навантаженого	0,62	113,5	114,2
Коефіцієнту допоміжного пробігу локомотива	0,185	82,9	82,7
Середньодобовий пробіг вагона, км/добу	315,3	70,8	70,2

$P_{\text{дин}}^{\text{нав}}, \%$

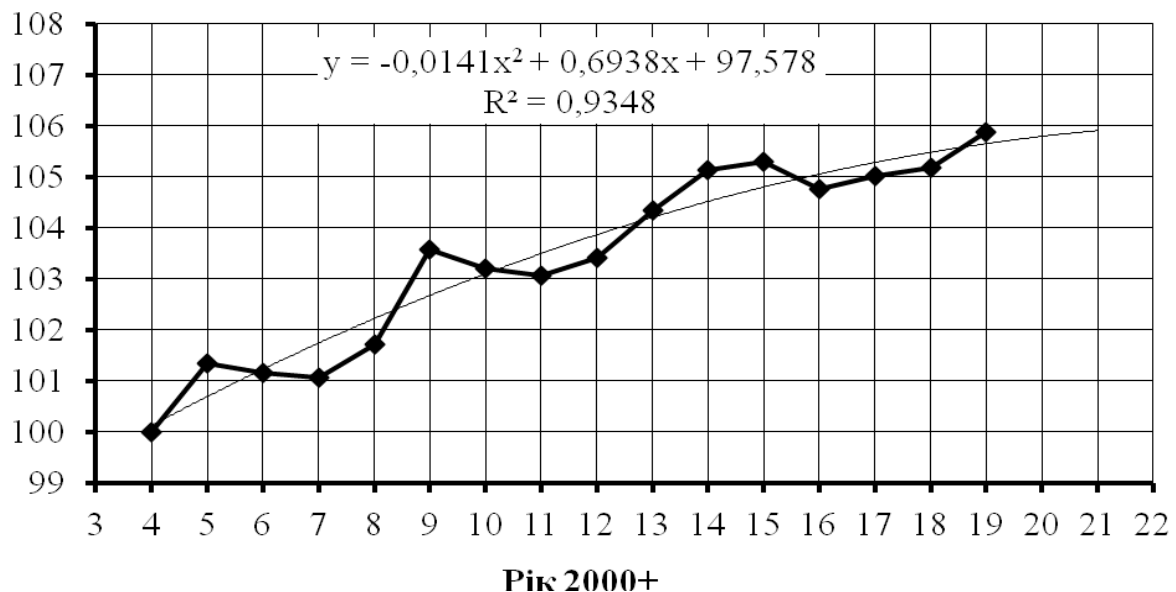

Рис. 1. Динаміка зміни динамічного навантаження навантаженого вагона

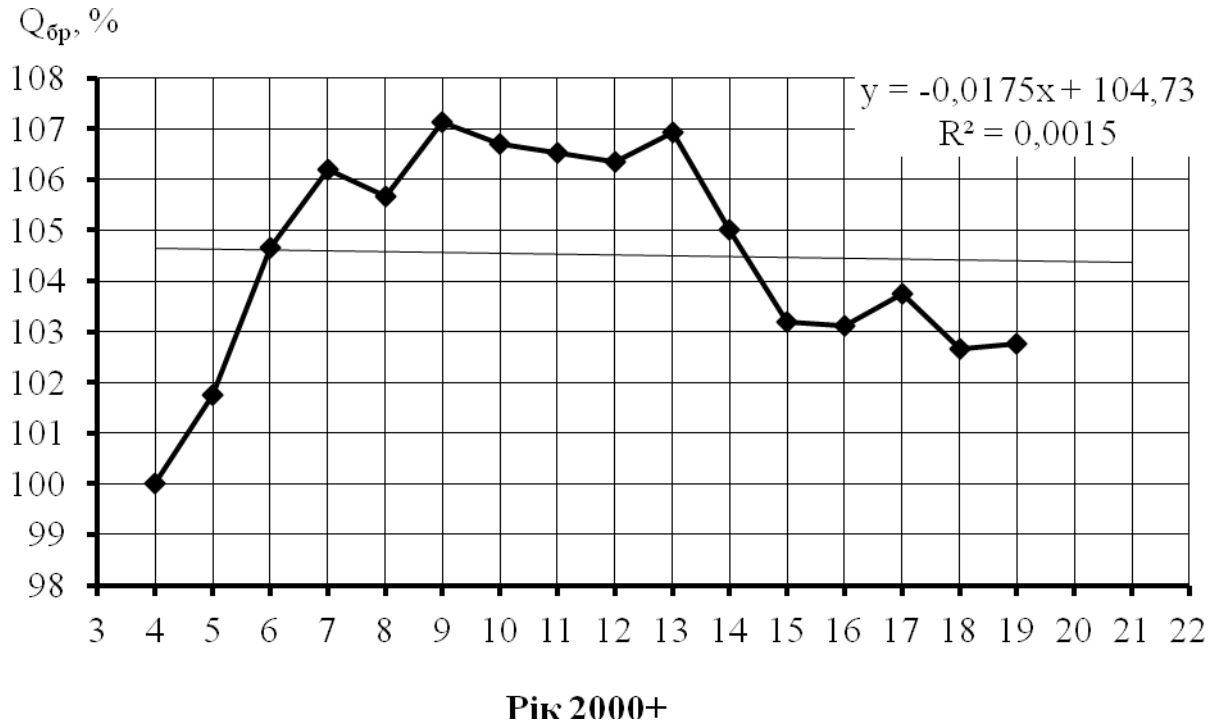

Рис. 2. Динаміка зміни середньої маси поїзда брутто

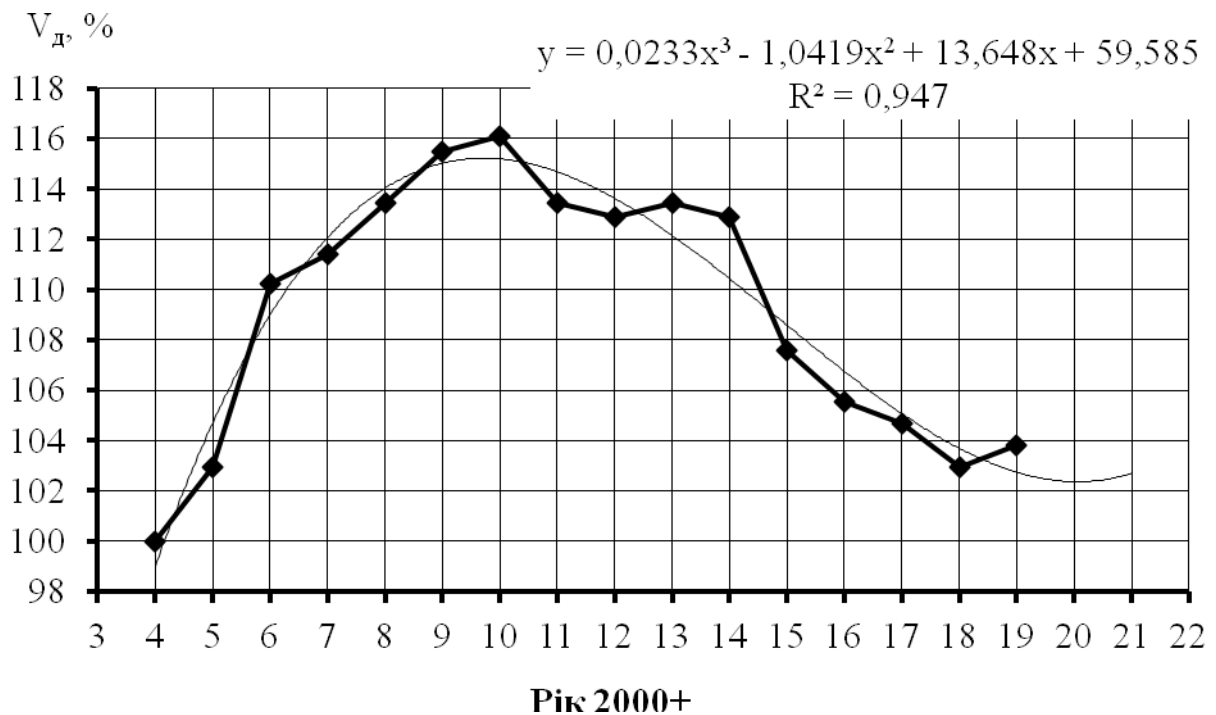

Рис. 3. Динаміка зміни дільничної швидкості

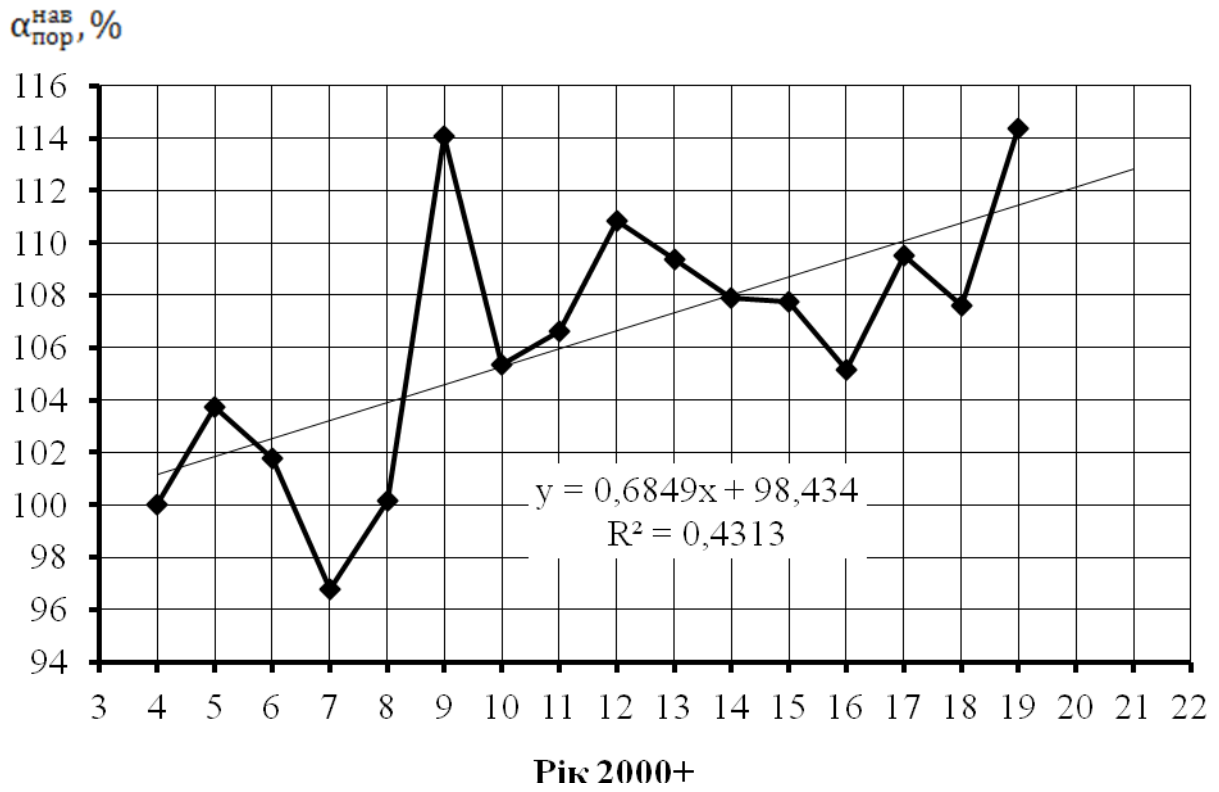

Рис. 4. Динаміка зміни коефіцієнту порожнього пробігу вагона до навантаженого

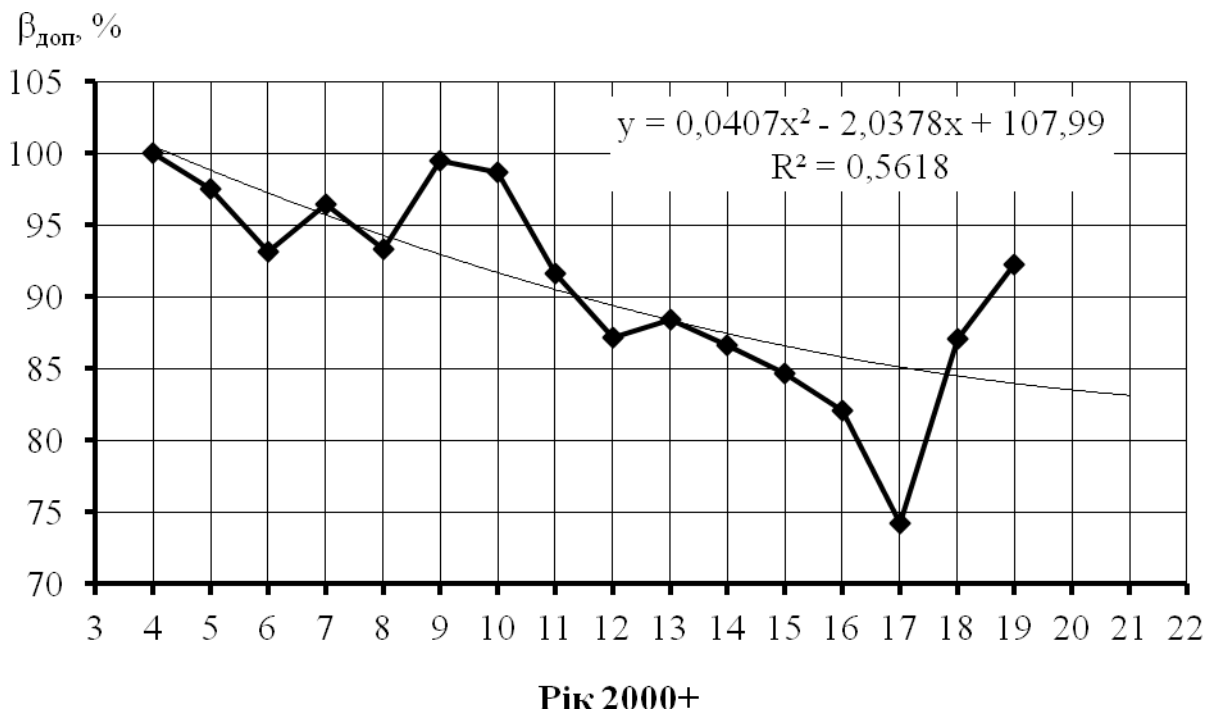

Рис. 5. Динаміка зміни коефіцієнту допоміжного пробігу локомотива

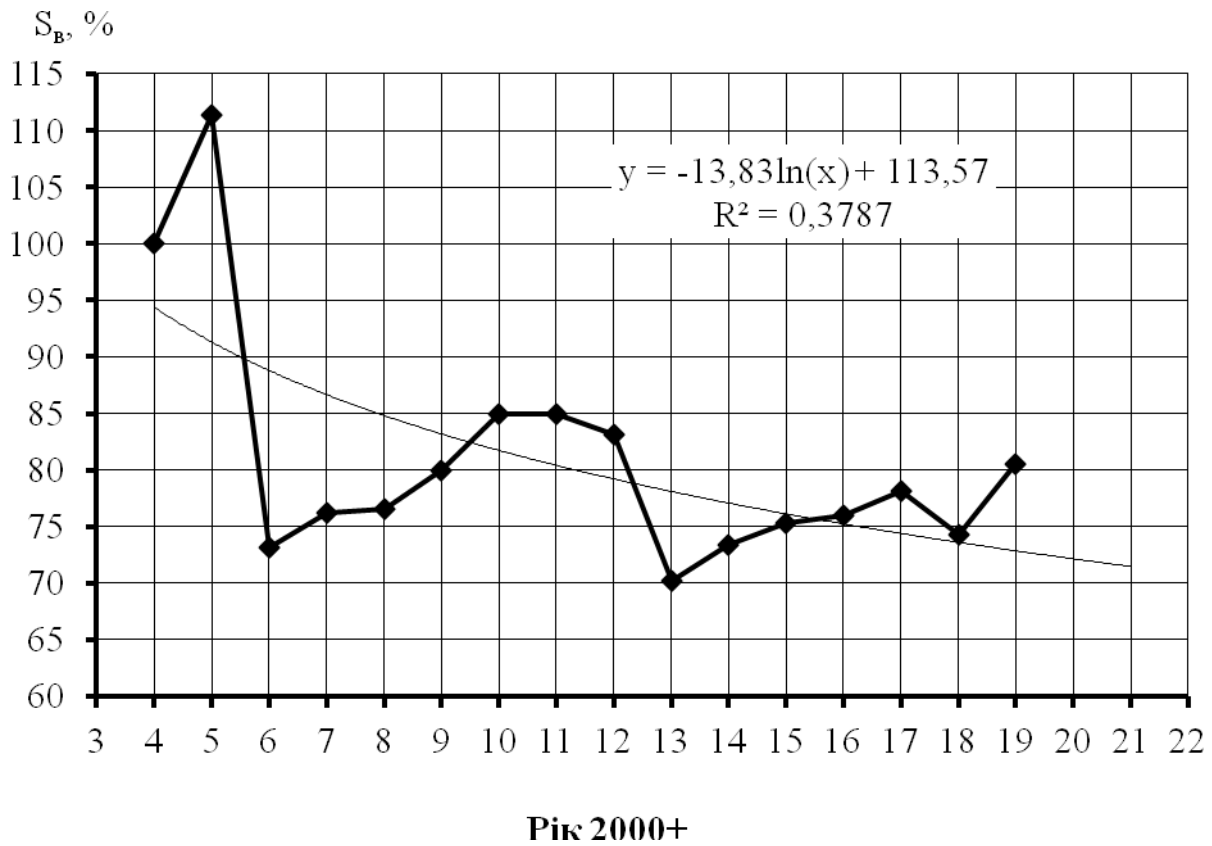

Рис. 6. Динаміка зміни середньодобового пробігу вагона

Вид залежності собівартості 10 ткм нетто вантажних перевезень від якісних показників використання рухомого складу представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

Вид залежності собівартості 10 ткм нетто вантажних перевезень від якісних показників використання рухомого складу

Найменування показника	Вид залежності
Динамічне навантаження навантаженого вагона, т/ваг.	$C_{10 \text{ ткм нетто}} = b_1 + \frac{a_1}{P_{\text{наб}}^{\text{дин}}}$
Середня маса поїзда бруutto, т бруutto	$C_{10 \text{ ткм нетто}} = b_2 + \frac{a_2}{Q_{\text{бр}}}$
Дільнична швидкість, км/год.	$C_{10 \text{ ткм нетто}} = b_3 + \frac{a_3}{V_{\text{д}}}$
Коефіцієнт порожнього пробігу вагона до навантаженого	$C_{10 \text{ ткм нетто}} = b_4 + a_4 \times \alpha_{\text{пор}}^{\text{наб}}$
Коефіцієнт допоміжного пробігу локомотива	$C_{10 \text{ ткм нетто}} = b_5 + a_5 \times (1 + \beta_{\text{доп}})$
Середньодобовий пробіг вагона, км/добу	$C_{10 \text{ ткм нетто}} = b_6 + \frac{a_6}{S_{\text{в}}}$

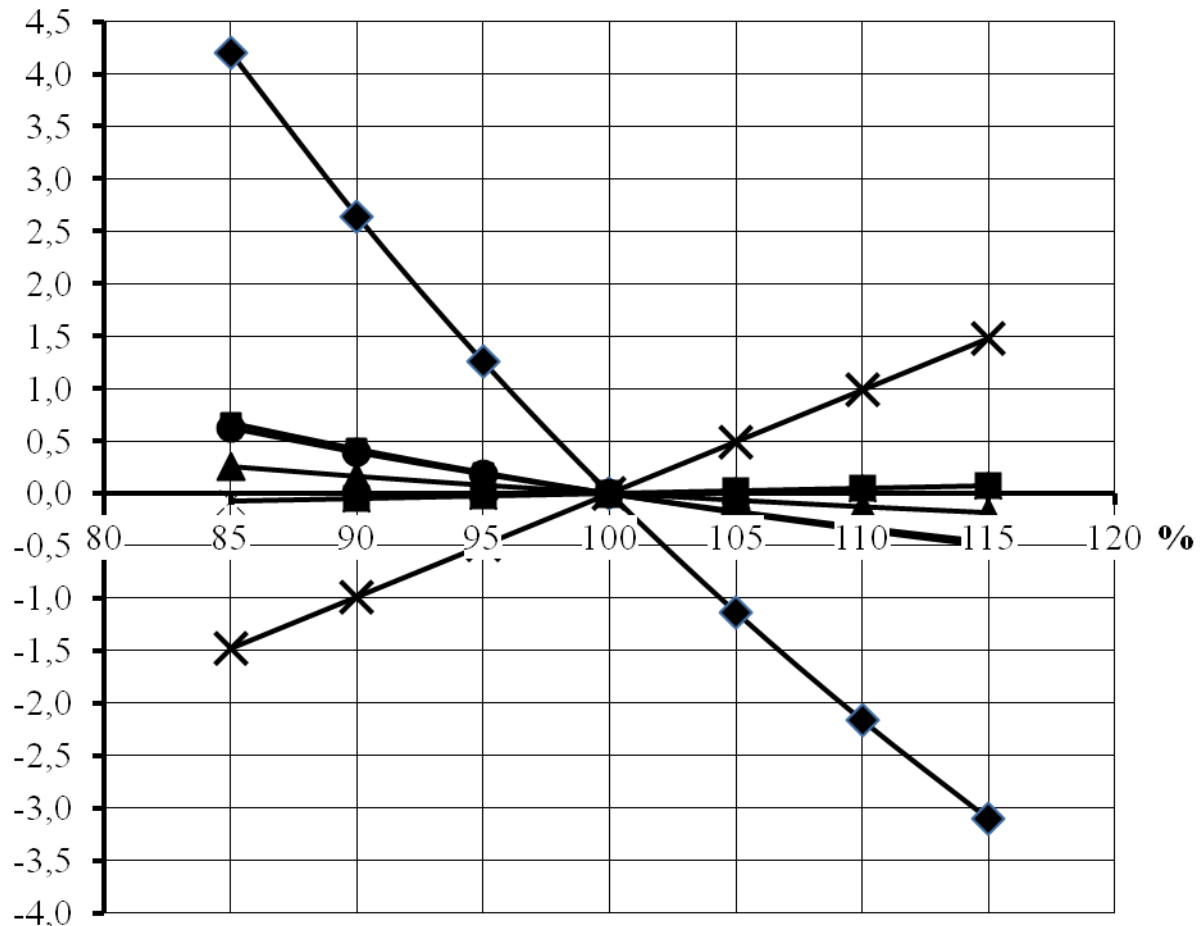
Для визначення коефіцієнтів залежності собівартості 10 ткм нетто вантажних перевезень від якісних показників використання рухомого складу a₁-a₆ та b₁-b₆ було застосовано метод одиничних витратних ставок.

Результати дослідження впливу якісних показників використання рухомого складу на собівартість вантажних перевезень наведено на рисунку 7 та у таблиці 4.

Проведені дослідження дозволяють визначити основні напрямки підвищення ефективності залізничних вантажних перевезень, а саме за рахунок підвищення динамічного навантаження вантажного вагона та коефіцієнту порожнього пробігу до навантаженого, які є більш впливовими на собівартість вантажних перевезень.

Динамічне навантаження навантаженого вагона показує яка кількість вантажу приходить на 1 навантажений вагон на всьому шляху його прямування. Цей показник залежить від роду вантажу і типу вагона та від співвідношення середньої відстані перевезень важко- і легковагових вантажів.

$\Delta C_{10 \text{ ткм нетто}} \%$

- ◆ динамічне навантаження навантаженого вагона;
- середня маса поїзда брутто;
- ▲ дільнична швидкість;
- ✕ коефіцієнт порожнього пробігу вагона до навантаженого;
- коефіцієнт допоміжного пробігу локомотива;
- середньодобовий пробіг вагона.

Рис. 7. Вплив якісних показників використання рухомого складу на собівартість вантажних перевезень

Таблиця 4.

**Результати дослідження впливу якісних показників використання рухомого складу
на собівартість вантажних перевезень**

Найменування показника	Значення показника						
	85	90	95	100	105	110	115
Виконання якісного показника, %							
Зміна собівартості 10 ткм нетто $\Delta C_{10 \text{ ткм нетто}} \text{ ВІД:}$							
динамічного навантаження навантаженого вагона, %	4,20	2,64	1,25	0	-1,13	-2,16	-3,10
середньої маси поїзда брутто, %	0,67	0,42	0,20	0	-0,18	-0,35	-0,50
дільничної швидкості, %	0,25	0,16	0,08	0	-0,07	-0,13	-0,19
коефіцієнту порожнього пробігу вагона до навантаженого, %	-1,48	-0,99	-0,49	0	0,49	0,99	1,48
коефіцієнту допоміжного пробігу локомотива, %	-0,07	-0,05	-0,02	0	0,02	0,05	0,07
середньодобового пробігу вагона, %	0,62	0,39	0,19	0	-0,17	-0,32	-0,46

Коефіцієнт порожнього пробігу вагону до навантаженого визначається як відношення порожнього пробігу $\sum nS_{\text{пор}}$ до навантаженого $\sum nS_{\text{нав}}$. Від коефіцієнту порожнього пробігу вагона залежить величина обороту вагона. Його величина пов'язана зі структурою парку вантажних вагонів, територіальним розміщенням вантажоформуєчих галузей і характером транспортно-економічних зв'язків, розподілом перевезень між окремими видами транспорту, наявністю спеціалізованого рухомого складу, що безпосередньо впливає на співвідношення вантажо- і вагонопотоків за напрямками.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, дослідження впливу якісних показників використання рухомого складу на собівартість вантажних перевезень показали наступне:

1. Найбільш впливовими показниками на собівартість вантажних перевезень є динамічне навантаження вантажного вагона та коефіцієнт порожнього пробігу до навантаженого.
2. Найменш впливовими показниками на собівартість вантажних перевезень є коефіцієнт допоміжного пробігу локомотива та маса поїзда брутто.
3. Середньодобовий пробіг вагона та дільнична швидкість майже однаково впливають на собівартість вантажних перевезень.

Література

1. Шевченко І.В. Собівартість вантажних перевезень у формуванні тарифів у міжнародному сполученні. https://cyberleninka.ru/viewer_images/15731360/f/1.png
2. Кірдіна О.Г. Підходи до обліку експлуатаційних витрат підприємств залізничного транспорту / О.Г. Кірдіна, Н.В. Коловойда, А.Є. Шамрай // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2019. – № 68. – С. 279-288.
3. Макаренко М.В. Формування витрат на залізничному транспорті України: теорія і практика : монографія / М.В. Макаренко, М.В. Потетюєва. – Київ : ДЕТУТ, 2012. – 189 с.
4. Зоріна О.І. Шляхи підвищення ефективності використання рухомого складу / О.І. Зоріна, Н.В. Осипенко // Збірник наукових праць УкрДАЗТ. Українська державна академія залізничного транспорту. – 2009. – № 95. – С. 95-99.
5. Зоріна О.І. Шляхи зниження експлуатаційних витрат залізниць України в умовах реформування залізничного транспорту / О.І. Зоріна // Ефективна економіка : електронне видання. – № 10.
6. Топоркова О.А. Управлінські аспекти аналізу витрат залізничного транспорту / О.А. Топоркова, Л.А. Шило, В.В. Ролік // Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна «Проблеми економіки транспорту». – 2016. – Вип. 12. – С. 42–48.
7. Овруцька В.В. Фактори формування економічно обґрунтованих витрат на підприємствах залізничної галузі / В.В. Овруцька // Ефективна економіка : електронне видання. – 2019. – № 6.
8. Зова В.А. Оцінка методів аналізу собівартості залізничних перевезень у вирішенні завдань контролінгу / В.А. Зова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 32. – С. 105–109.
9. Довідник основних показників роботи регіональних філій АТ «Укрзалізниця» (2004–2019 рр.). – К. : Укрзалізниця, 2022. – 38 с.

References

1. Shevchenko I.V. Sobivartist vantazhnykh perevezen u formuvanni taryfiv u mizhnarodnomu spoluchenni. https://cyberleninka.ru/viewer_images/15731360/f/1.png

2. Kirdina O.H. Pidkhody do obliku ekspluatatsiinykh vytrat pidpriemstv zaliznychnoho transportu / O.H. Kirdina, N.V. Kolovoida, A.Ie. Shamrai // Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. – 2019. – № 68. – S. 279-288.
3. Makarenko M.V. Formuvannia vytrat na zaliznychnomu transporti Ukrainy: teoriia i praktyka : monohrafiia / M.V. Makarenko, M.V. Potetiuiieva. – Kyiv : DETUT, 2012. – 189 s.
4. Zorina O.I. Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia rukhomoho skladu / O.I. Zorina, N.V. Osypenko // Zbirnyk naukovykh prats UkrDAZT. Ukrainska derzhavna akademiia zaliznychnoho transportu. – 2009. – № 95. – S. 95-99.
5. Zorina O.I. Shliakhy znyzhennia ekspluatatsiinykh vytrat zaliznyts Ukrainy v umovakh reformuvannia zaliznychnoho transportu / O.I. Zorina // Efektyvna ekonomika : elektronne vydannia. – № 10.
6. Toporkova O.A. Upravlinski aspekty analizu vytrat zaliznychnoho transportu / O.A. Toporkova, L.A. Shylo, V.V. Rolik // Zbirnyk naukovykh prats Dnipropetrovskoho natsionalnogo universytetu zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazariana «Problemy ekonomiky transportu». – 2016. – Vyp. 12. – S. 42-48.
7. Ovrutska V.V. Faktory formuvannia ekonomichno obgruntovanykh vytrat na pidpriemstvakh zaliznychnoi haluzi / V.V. Ovrutska // Efektyvna ekonomika : elektronne vydannia. – 2019. – № 6.
8. Zova V.A. Otsinka metodiv analizu sobivartosti zaliznychnykh perevezhen u vyrishenni zavdan kontrolinhu / V.A. Zova // Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. – 2010. – № 32. – S. 105-109.
9. Dovidnyk osnovnykh pokaznykiv roboty rehionalnykh filii AT «Ukrzadiznytsia» (2004–2019 rr.). – K. : Ukrzaliznytsia, 2022. – 38 s.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-43>

УДК 330

Олена БОЧКО

Національний університет «Львівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0003-3422-4654>

bochkoolena@ukr.net

БЕЗПЕКОВИЙ МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В статті розкрито сутність безпекового механізму, що забезпечує підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств в умовах воєнного стану. Встановлено, що безпековий механізм може реалізуватися як державою, так і підприємством. Особливо важливою є безпека в інформаційних технологіях і кібербезпеці, оскільки в сучасному світі інформація є цінним активом, який потрібно захистити від несанкціонованого доступу, використання та пошкодження. Такий аспект може проявлятися як на рівні держави, так і на рівні підприємства. Метою даної статті є дослідження безпекового механізму, який сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності підприємств в умовах воєнного стану. В процесі написання статті застосовано різні загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Зокрема дедуктивний, індуктивний методи використано для дослідження напрямів реалізації безпекового механізму. Графічний метод використано для наочного зображення результатів дослідження. Для теоретичних узагальнень і формування висновків використано абстрактно-логічний метод. Основна мета безпекового механізму полягає у запобіганні небажаним подіям, забезпеченні цілісності, конфіденційності та доступності даних, систем і ресурсів. Безпековий механізм допомагає усунувати ризики, пов'язані із вторгненням, зламом, шахрайством, втратою даних та іншими загрозами. Він повністю може запобігти несанкціонованому використанню, доступу або зміні даних чи ресурсів; гарантує, що тільки авторизовані користувачі мають право зберігати доступ до конфіденційної інформації або керувати системою. Основними етапами розробки безпекового механізму є: аналіз загроз, планування, розробка, тестування, впровадження, обслуговування та оновлення. Безпековий механізм підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств акцентує увагу на розробці та впровадженні заходів для захисту працівників; забезпеченні захисту від кібератак та кібершпигунства; впровадженні гнучких виробничих систем; впровадженні та реалізації механізму для швидкої реакції на зміну зовнішніх та внутрішніх умов; встановленні зв'язків та співпраці з урядовими органами та регуляторами; підтримці довіри та співпраці з громадськістю. Обґрунтовано, що розробка безпекового механізму є складним і тривалим процесом на основі отриманого досвіду та спеціалізованих знання в галузі безпеки для його успішного виконання.

Ключові слова: безпековий механізм, держава, підприємства, економічна стійкість, конкурентоспроможність підприємств.

Olena BOCHKO

Lviv Polytechnic National University

A SECURITY MECHANISM FOR INCREASING THE LEVEL OF COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The article reveals the essence of the security mechanism, which ensures an increase in the level of competitiveness of enterprises under martial law. It was established that the security mechanism can be implemented both by the state and by the enterprise. Security in information technology and cyber security is especially important because, in today's world, information is a valuable asset that needs to be protected from unauthorized access, use, and damage. This aspect can manifest both at the level of the state and at the level of the enterprise. The purpose of this article is to study the security mechanisms that contribute to increasing the level of competitiveness of enterprises under martial law. In the process of writing the article, various general scientific and special research methods were applied. In particular, deductive and inductive methods were used to study directions for the implementation of the security mechanism. The graphic method was used to visualize the research results. The abstract-logical method was used for theoretical generalizations and the formation of conclusions. The main purpose of the security mechanism is to prevent unwanted events and ensure the integrity, confidentiality, and availability of data, systems, and resources. The security mechanism helps to eliminate risks related to intrusion, hacking, fraud, data loss, and other threats. It can fully prevent unauthorized use, access, or modification of data or resources and ensure that only authorized users are allowed to maintain access to confidential information or operate the system. The main stages of developing a security mechanism are threat analysis, planning, development, testing, implementation, maintenance, and updating. The security mechanism for increasing the level of competitiveness of enterprises focuses on the development and implementation of measures to protect employees, ensuring protection against cyber-attacks and cyber-espionage; the implementation of flexible production systems; the development of mechanisms for rapid response to changes in external and internal conditions; the establishment of relations and cooperation with government bodies and regulators; and maintaining trust and cooperation with the public. It is substantiated that the development of a security mechanism is a complex and long-term process based on the acquired experience and specialized knowledge in the field of security for its successful implementation.

Keywords: security mechanism, state, enterprises, economic stability, the competitiveness of enterprises.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Умови воєнного стану створюють непередбачувані та складні виклики для підприємств та їх конкурентоспроможності. В таких умовах безпековий механізм відіграє важливу роль у забезпеченні виживання та стійкості підприємств. Безпековий механізм спрямований на поступове зміцнення економічної стійкості та мінімізацію вразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз, забезпечення захисту національної економіки в умовах виникнення або посилення цих загроз.

Аналіз досліджень та публікацій

Теоретико-методологічні аспекти побудови безпекового механізму сьогодні посідають значне місце серед досліджуваних тем. Це питання досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, серед яких Авер'янов С. В., Копитко М.І., Басій Н.Ф., Нечипоренко В.В., Снітко Є.О., Кобець С.П. та ін. Авер'янов С. В., вказував на необхідність побудови регіональних механізмів багатостороннього співробітництва у сфері безпеки в Південно-Східній Азії.

Копитко М.І. вказує на комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств [6, 7]. Басій Н.Ф., Нечипоренко В.В., Снітко Є.О., Кобець С.П. більш глибоко досліджували тему, вказуючи на необхідність управління рекламою та проектами в умовах активізації безпекових механізмів [3].

Однак, попри загальний арсенал досліджень на сьогодні недостатньо повно розкриті підходи щодо побудови безпекового механізму. Відтак виникає необхідність подальших досліджень безпекового механізму підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств, які функціонують в умовах воєнного стану.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є дослідження безпекового механізму, який сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності підприємств в умовах воєнного стану. В процесі написання статті застосовано різні загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Зокрема дедуктивний, індуктивний методи використано для дослідження напрямів реалізації безпекового механізму. Графічний метод використано для наочного зображення результатів дослідження. Для теоретичних узагальнень і формування висновків використано абстрактно-логічний метод.

Виклад основного матеріалу

Безпековий механізм дозволяє виявити, запобігти та відповісти на можливі загрози, зменшуючи можливість виникнення серйозних проблем. Вчасне усунення проблем чи зменшення їх впливу на діяльність підвищує конкурентоспроможність підприємств на ринку.

Безпековий механізм підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств акцентує увагу на:

- 1) розробці та впровадженні заходів для захисту працівників, виробничих приміщень та обладнання від можливих загроз, які виникають в умовах воєнного стану;
- 2) забезпеченні захисту від кібератак та кібершпигунства шляхом використання передових технологій та практик, а також регулярного моніторингу та аудиту інформаційної безпеки;
- 3) впровадженні гнучких виробничих систем, що дозволяють швидко змінювати продукцію, виробництво та асортимент, залежно від зміни ситуації та попиту;
- 4) розвитку механізмів для швидкої реакції на зміну умов, включаючи можливість перенаправлення ресурсів, залучення нових партнерів або реорганізацію виробництва;
- 5) встановленні зв'язків та співпраці з урядовими органами та регуляторами, щоб отримати підтримку, захист та необхідні ресурси в умовах воєнного стану;
- 6) підтримці довіри та співпраці з громадськістю шляхом прозорої комунікації, розуміння їхніх потреб та врахування їхніх пріоритетів.

Загалом, безпековий механізм вимагає системного підходу та активної участі керівництва підприємства, співробітників та стейкхолдерів для успішного протистояння викликам воєнного стану та забезпечення стійкості та конкурентоспроможності підприємств.

Розробка безпекового механізму – це процес створення системи або заходів, які призначені для захисту від усіх загроз, вразливостей та нападів. Безпековий механізм може змінюватися в різних галузях, таких як інформаційна безпека, кібербезпека, фізична безпека, мережева безпека тощо.

Основні етапи розробки безпекового механізму підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства та його реалізації в умовах воєнного стану представлені на рис. 1.

Отже, основними етапами розробки безпекового механізму є:

Аналіз загроз. Він включає виявлені загрози та вразливості, які можуть бути включені в систему або процес. Виявлення нових потенційних викликів і загроз є особливо важливим в умовах воєнного стану. «Відсутність або ж недостатня результативність функціонування системи безпеки не дозволяє адекватно реагувати на дію зовнішніх та внутрішніх загроз, що в подальшому не лише гальмує розвиток підприємства, але й призводить до його руйнування як соціально-економічної системи» [11].

Планування. На цьому етапі планується мета захисту, необхідні ресурси, терміни розробки, впровадження та обґрунтовується стратегія реалізації безпекового механізму.

Розробка. Розробка безпекового механізму включає реалізацію заходів безпеки, таких як інсталяція файлу, шифрування даних, контроль доступу, система вторгнення та інші заходи безпеки відповідно до плану.

Тестування. Після розробки безпекового механізму важливо провести його тестування для перевірки ефективності та виявлення можливих проблем або слабких місць. Тестування може включати різні тести, валідацію, аудит безпеки та інші методи.

Впровадження. Після успішного тестування безпекового механізму він готовий до впровадження в робочому середовищі. Важливо забезпечити правильну настройку, навчання персоналу та постійний моніторинг наглядів управління.

Обслуговування та оновлення. Безпековий механізм має бути постійно оновлений та вдосконалий. При цьому з часом можуть з'явитися нові загрози та вразливості підприємства в сучасному середовищі. Періодична перевірка безпеки, встановлення оновлень та виправлення виявлених проблем є кроками у забезпеченні ефективної безпеки.

Рис. 1. Етапи розробки безпекового механізму підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств

Система безпеки підприємницької діяльності не може бути шаблонною. Вона унікальна для кожного підприємства та залежить від рівня розвитку і структури виробничого потенціалу, ефективності його використання і спрямованості виробничої діяльності, кваліфікації кадрів, виробничої дисципліни, від стану навколишнього середовища, виробничих зв'язків підприємства, рівня конкуренції [12, с.155-162].

Напрями реалізації безпекового механізму на рівні держави та на рівні підприємств сформовано у вигляді рис. 2.

На думку Корчинського І. О., Щадило М. І., стратегія реалізації безпекових механізмів підвищення конкурентоспроможності підприємства – це модель чітко послідових заходів та дій, які направлені на протидію зовнішнім й внутрішнім загрозам та забезпеченню досягнення максимального результату щодо зміцнення позицій соціально-економічної системи в конкурентному середовищі функціонування [8].

Рис. 2. Напрями реалізації безпекового механізму

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Безпековий механізм може реалізуватися як державою так підприємством. Особливо важливою є безпека в інформаційних технологіях і кібербезпеці, оскільки в сучасному світі інформація є цінним активом, який потрібно захистити від несанкціонованого доступу, використання та пошкодження. Такий аспект може проявлятися як на рівні держави так і на рівні підприємства.

Основна мета безпекового механізму полягає у запобіганні небажаним подіям, забезпеченні цілісності, конфіденційності та доступності даних, систем і ресурсів. Безпековий механізм допомагає вчасно виявляти та усувати ризики, пов'язані із вторгненням, зломом, шахрайством, втратою даних та іншими загрозами. Безпековий механізм повністю може запобігти несанкціонованому використанню, доступу або зміні даних чи ресурсів. Він гарантує, що тільки авторизовані користувачі мають право зберігати доступ до конфіденційної інформації або керувати системою загалом.

Важливо також відзначити, що розробка безпекового механізму – це складний і тривалий процес, який набувається з досвідом та спеціалізованими знаннями в галузі безпеки для його успішного виконання.

Перспективами подальших досліджень в даному напрямі є дослідження фінансових, інформаційних джерел для реалізації безпекового механізму.

Література

1. Авер'янов С. В. Безпекові механізми багатостороннього співробітництва в південно-східній Азії. Гілея : Науковий вісник. 2020, Випуск 153. С. 400-404.
2. Амоша О. І. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення. Фундаментальні орієнтири науки (гуманітарний та соціально-економічний напрями) : Збірник статей за матеріалами проектів Державного фонду фундаментальних досліджень. 2005. С. 340–354.
3. Басій Н.Ф., Нечипоренко В.В., Снітко Є.О., Кобець С.П. Сучасний дизайн управління рекламою та проектами в умовах діджиталізації, глобалізації та активізації безпекових механізмів. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 8. 113-118. DOI: 10.32702/2306-6814.2023.8.113
4. Волошин О. Р., Галайко Н. В. Індикатори економічної безпеки в умовах ринкової трансформації економіки України. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_22_04_2016.pdf
5. Гбур З. В. Економічна безпека як одна зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 18. С. 81–86.
6. Копитко М. І. Моделювання системи економічної безпеки промислових підприємств на основі використання теорії м'яких обчислень. Стратегія економічного розвитку України. 2014. № 35. С. 227-234.

7. Копитко М.І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств : науково-методичний підхід. Управління проектами и развитие производства. 2015. №3 (55) С. 127-144.
8. Корчинський І. О., Щадило М. І. Стратегія реалізації безпекових механізмів підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств. Проблеми сучасних трансформацій. Серія економіка та управління. 2022. № 5. https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_5_2022
9. Малецька О., Бочко О.Ю., Дранус Л. Парадигма конкурентоспроможності держави в цифровій економіці. Аграрна економіка. 2022. Т. 15, № 1-2. С. 9–17.
10. Овчаренко Є. І. Енергетична безпека держави і економічна безпека підприємства енергетичної сфери: суть протистояння та шляхи його послаблення. Управління проектами и развитие производства. 2016. № 1 (57). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/energetichna-bezpeka-derzhavi-vs-ekonomichna-bezpeka-pidpriemstva-energetichnoyi-sferi-sut-protistoyannya-ta-shlyahi-yogo-poslablennya>.
11. Фостяк В. І. Формування механізму управління безпековою діяльністю промислових підприємств. Ефективна економіка. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6856>. DOI: [10.32702/2307-2105-2019.1.152](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.1.152)
12. Франчук В.І. Теоретична модель системи забезпечення економічної безпеки акціонерних підприємств. Науковий вісник НЛТУ України Т.20. вип. 8. С. 155-162.

References

1. Averianov S. V. Bezpekovi mekhanizmy bahatostoronnoho spivrobotnytstva v pivdenno-skhidnii Azii. Hileia : Naukovyi visnyk. 2020, Vypusk 153. S. 400-404.
2. Amosha O. I. Ekonomichna bezpeka: kontseptualne vyznachennia ta mekhanizm zabezpechennia. Fundamentalni oriientyru nauky (humanitarni ta sotsialno-ekonomichni napriamy) : Zbirnyk statei za materialamy proektiv Derzhavnogo fondu fundamentalnykh doslidzhen. 2005. S. 340–354.
3. Basii N.F., Nechyporenko V.V., Snitko Ye.O., Kobets S.P. Suchasnyi dyzain upravlinnia reklamoiu ta proektamy v umovakh didzhyalizatsii, hlobalizatsii ta aktyvizatsii bezpekovykh mekhanizmv. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2023. № 8. 113-118. DOI: [10.32702/2306-6814.2023.8.113](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.8.113)
4. Voloshyn O. R., Halaiko N. V. Indykatory ekonomichnoi bezpeky v umovakh rynkovoï transformatsii ekonomiky Ukrainy. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_22_04_2016.pdf.
5. Hbur Z. V. Ekonomichna bezpeka yak odna zi skladovykh zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy na suchasnomu etapi. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2017. № 18. S. 81–86.
6. Kopytko M. I. Modeliuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky promyslovykh pidpriemstv na osnovi vykorystannia teorii miakykh obchyslen. Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. 2014. № 35. S. 227-234.
7. Kopytko M.I. Kompleksne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv : naukovo-metodychni pidkhid. Upravlyenye proektamy y razvytye proyzvodstva. 2015. №3 (55) S. 127-144.
8. Korchynskiy I. O., Shchadylo M. I. Stratehiia realizatsii bezpekovykh mekhanizmv pidvyshchennia rivnia konkurentospromozhnosti pidpriemstv. Problemy suchasnykh transformatsii. Seriiia ekonomika ta upravlinnia. 2022. № 5. https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_5_2022
9. Maletska O., Bochko O.Iu., Dranus L. Paradyhma konkurentospromozhnosti derzhavy v tsyfrovii ekonomitsi. Ahrarna ekonomika. 2022. T. 15, № 1-2. S. 9–17.
10. Ovcharenko Ye. I. Enerhetychna bezpeka derzhavy i ekonomichna bezpeka pidpriemstva enerhetychnoi sfery: sut protystoiannia ta shliakhy yoho poslablennia. Upravlyenye proektamy y razvytye proyzvodstva. 2016. № 1 (57). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/energetichna-bezpeka-derzhavi-vs-ekonomichna-bezpeka-pidpriemstva-energetichnoyi-sferi-sut-protistoyannya-ta-shlyahi-yogo-poslablennya>.
11. Fostiak V. I. Formuvannia mekhanizmu upravlinnia bezpekovoïu diialnistiu promyslovykh pidpriemstv. Efektyvna ekonomika. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6856>. DOI: [10.32702/2307-2105-2019.1.152](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.1.152)
12. Franchuk V.I. Teoretichna model systemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky aktsionermykh pidpriemstv. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy T.20. vyp. 8. S. 155-162.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-44>

УДК 336.148

Сергій ПОПОВИЧ

Вінницький національний аграрний університет

<https://orcid.org/0000-0002-3364-3614>

popovych.sergey.vn@gmail.com

КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ

Стаття присвячена дослідженню контролю за використанням державних коштів на базі місцевих бюджетів України, розглянуто сутність, принципи, функції, сучасні завдання, види, форми та методи державного фінансового контролю.

Мета – розкрити вплив державного контролю місцевих бюджетів, обґрунтувати засади державного управління в частині фінансів.

Контроль державних фінансів здійснюється з метою забезпечення законності у сфері взаємовідносин зі спеціальними державними органами, запобігання фінансовим порушенням, зміцнення фінансової дисципліни при формуванні, розподілі та використанні державних коштів. Роль державного фінансового контролю постійно зростає, оскільки він є важливим засобом адміністративно-правового регулювання економічних, політичних та соціальних процесів в Україні, є не лише гарантією прозорості діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, а й гарантією фінансової стабільності. Контроль за державними коштами особливо важливий у сфері державного управління, так як від ефективності його здійснення залежить успішний розвиток економіки держави. Крім того, проведення контролю за розподілом та використанням державних коштів до нормативів державного фінансового контролю дозволить покращити координацію діяльності контролюючих органів при управлінні бюджетними процесами на всіх рівнях бюджету, реалізації контрольних заходів та управлінських рішень.

Практичне застосування державного контролю, зокрема проведення ефективного аудиту, підвищить ефективність контрольних заходів, створить передумови для координації діяльності контрольних органів та підконтрольних суб'єктів державного фінансового контролю, збільшить надходження до місцевих бюджетів. Наведені відмінності провідних країн світу щодо державного фінансового контролю.

Ключові слова: бюджет, фінансовий контроль, фінансові порушення, аудит, місцевий бюджет, дебіторська заборгованість, видатки, Держаудит.

Serhii POPOVYCH

Vinnitsia National Agrarian University

CONTROL OVER THE USE OF STATE FUNDS

The article is devoted to the study of control over the use of public funds on the basis of local budgets of Ukraine, considers the essence, principles, functions, current tasks, types, forms and methods of public financial control. The influence of state control of local budgets is revealed, the principles of public administration in the part of finances are substantiated.

The purpose is to reveal the influence of state control of local budgets, the principles of public administration in the field of finance are substantiated.

The control of public finances is carried out in order to ensure legality in the field of relations with special state bodies, prevention of financial violations, strengthening financial discipline in the formation, distribution and use of public funds. The role of public financial control is constantly growing, as it is an important means of administrative and legal regulation of economic, political and social processes in Ukraine, is not only a guarantee of transparency of state bodies and local governments, but also a guarantee of financial stability. Control over public funds is especially important in the field of public administration, as the effectiveness of its implementation depends on the successful development of the state economy. In addition, control over the distribution and use of public funds to the standards of public financial control will improve the coordination of regulatory bodies in managing budget processes at all levels of the budget, the implementation of control measures and management decisions.

The practical application of state control, in particular the conduct of effective audits, will increase the effectiveness of control measures, create conditions for coordination of control bodies and controlled entities of state financial control, increase revenues to local budgets. The differences of the world's leading countries in terms of public financial control are presented.

Key words: budget, financial control, financial violations, audit, local budget, receivables, expenditures, State Audit.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасні реформи місцевого самоврядування та децентралізація в Україні активізували процеси, спрямовані на забезпечення фінансової самостійності територіальних громад. Головним завданням держави є розвиток ефективної бюджетної системи України. Доходи місцевих бюджетів безпосередньо характеризують самодостатність органів місцевого самоврядування та їхню фінансову залежність від держави. Необхідність зміцнення та вдосконалення місцевих бюджетів, що є основою місцевого фінансування, відіграє важливу роль у сучасній державі. Це можливо лише за наявності кваліфікованих кадрів органів місцевого самоврядування, які виконують свої обов'язки, сприяють підвищенню рівня життя місцевого співтовариства та соціально-економічному розвитку конкретного регіону.

Останніми роками контролюючі органи все більше виявляють значну кількість фінансових порушень в розподілі державних коштів, а також нецільове їх використання. Досить складна ситуація щодо контролю за бюджетом й на місцевому рівні. Подекуди відслідковуються опосередковані зв'язки між посадовцями органів місцевого самоврядування, комунальними підприємствами та контролюючими

органами за бюджетними коштами, що зводить нанівець перевірочні фінансові звіти, чим самим лише збільшують нанесення збитків місцевим бюджетам.

Громадянське суспільство має контролювати використання місцевих бюджетів із застосуванням моделей державного аудиту провідних країн світу. Місцеві ЗМІ відіграють особливу роль у контролі за використанням державних фінансів. Звичайно, поширення інформації про злочин чи крадіжку становить велику небезпеку для журналістів. Проте за допомогою соціальних мереж, незалежних регіональних чи національних ЗМІ, що спеціалізуються на боротьбі з корупцією, результати досліджень антикорупційної спільноти можуть бути поширені та доведені до загальної інформації. У свою чергу, місцеві органи влади мають бути готовими працювати з активістами громадянського суспільства для надання інформації про використання бюджетних коштів. Така співпраця дозволить не лише скоротити кількість конфліктних ситуацій, а й ефективніше керувати фінансами. У статті буде розкрито різні види контролю за державними коштами в Україні.

Зростання обсягів фінансових порушень в Україні спричинено не відсутністю інституціональної структури державного фінансового контролю, а слабкістю його теоретико-методологічної та методичної бази, недоліками в організації контрольного процесу [1]. Так, використання форм, що не відповідають сучасним вимогам, контролю сьогодні не дозволяє державі швидко та якісно впливати на процеси, що відбуваються в економіці, забезпечувати концентрацію контрольних заходів на найбільш пріоритетних напрямках фінансової діяльності.

Від ефективності контролю багато в чому залежить добробут народу, задля чого одна з найважливіших функцій державного управління повинна бути спрямована на виявлення відхилень від прийнятих стандартів законності, доцільності і ефективності управління фінансовими ресурсами та державною власністю, а також на своєчасне вжиття необхідних відповідних коригувань і запобіжних заходів [2].

Аналіз досліджень та публікацій

Дана проблематика зацікавила науковців, серед яких Р. Адамс, В. Андрущенко, М. Беккер, О. Василик, Ю. Вороніна, Р. Доджа, В. Зайчикова, Д. Карлмайк, О. Кириленко, І. Луніна, О. Лучка, В. Опарін, К. Павлюк, Ю. Хілобок та інші постійно порушують питання про вдосконалення та зміцнення доходних та місцевих бюджетних механізмів відповідно до сучасних реалій, а також проведення контролю за розподілом та використанням бюджетних коштів. Зокрема О. Василик вважає, що фінансовий контроль є функцією управління фінансами, яка включає контроль за дотриманням фінансово-економічного законодавства у процесі формування та використання грошових фондів [3, с. 342].

Науковці у своїх публікаціях розглядають деякі практичні аспекти організації та функціонування фінансового контролю, але не мають єдиної думки щодо основних понять контролю, фінансового контролю та їх механізмів. Поряд з цим Г. М. Давидов зазначає, що специфіка державного контролю полягає в тому, що при його проведенні використовуються вартісні показники, які визначають кінцевий результат господарського процесу [4, с. 10]. В законах та постановах зустрічаються термінології, яких відслідковується певна суперечливість в їх тлумаченні.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження форм і методів контролю за використанням державних фінансів на рівні місцевих бюджетів в Україні, зокрема, його сутність, принципи, функції, сучасні завдання, види, форми та методи, а також науковий аналіз досягнення фахівців у поясненні сутності використання місцевих бюджетів України.

Виклад основного матеріалу

Поточна економічна ситуація потребує детальної оцінки використання бюджету органами місцевого самоврядування визначення резервів надходжень до муніципального бюджетів. Формування системи управління країни багато в чому залежить від довіри її громадян та іноземного співтовариства, а також від розвитку бізнесу, умов економічного розвитку та сприятливого інвестиційного клімату. Метою перевірок використання місцевих бюджетів є комплексна оцінка роботи територіальних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у фінансовій сфері, їх ефективної економічної спроможності, використання наявних фінансових ресурсів та пошук додаткових джерел для надходжень до бюджету. При виборі об'єкта управління, як місцевий бюджет, важливо вибирати об'єкт з урахуванням зміни структури витрат бюджету та значущості кількості місцевих бюджетів в Україні з точки зору ефективності контрольного заходу. Основними умовами вибору об'єктів контролю місцевих бюджетів є капітальні витрати, місцеві бюджетні програми та їх фінансування, дотації; витрати бюджету розвитку, недотримання пропозицій раніше проведених перевірок, наявність благодійних та спонсорських угод, повідомлення правоохоронних органів щодо порушень бюджетного законодавства.

Найбільш поширеними порушеннями фінансової та бюджетної дисципліни є:

- здійснення витрат за рахунок коштів державного бюджету, що підлягають фінансуванню з місцевого бюджету;

- незаконне відчуження майна;
- необґрунтоване відшкодування витрат третіх осіб, фізичних осіб або за рахунок коштів загального фонду витрат спеціального фонду;
- нецільове використання бюджетних грошей;
- закони про оплату праці, при обчисленні та сплаті єдиного соціального податку, за незаконної сплати пільг, допомог.

Базові причинами порушень є низька якість внутрішнього контролю та безвідповідальне ставлення багатьох розпорядників бюджету, керівників підприємств, установ та організацій.

Аналіз використання місцевих бюджетів показує, що є резерви збільшення доходів задля зміцнення бюджетів місцевих громад.

Для вивчення проблем у здійсненні витрат місцевих бюджетів та обґрунтування причин їх виникнення контролюючі органи:

- проводять аналіз показників місцевого бюджету, у тому числі бюджетної галузі;
- аналізує правильність результатів під час внесення змін до бюджету відповідно до законодавства;
- аналіз пропорційності забезпечення виділення ключовими розпорядниками коштів місцевих бюджетів, умов погашення кредитів, і навіть роз'яснення напрямів проведення резервного фонду.

На прикладі окремих головних розпорядників бюджету необхідно проаналізувати критерії виділення та надання різними установами у межах діяльності бюджетних коштів, пропорції розподілу коштів між установами:

- визначити можливість спрямування витрат спеціального бюджетного фонду на покриття заборгованості, отриманої із загального бюджетного фонду, тобто здійснити такий напрямок;
- дослідити причини утворення вільних залишків на рахунках бюджету та аналізувати напрями їх використання у наступному бюджетному році;
- здійснити аналіз дебіторської заборгованості та зобов'язань бюджетних установ, у тому числі позабюджетних, розпорядників загального бюджету та кодів економічної класифікації витрат бюджету, потреби у трудовитратах щодо зменшення дебіторської заборгованості, бухгалтерські справи;
- аналіз стану та потреби у грантах та субсидіях з державного бюджету, аналіз балансу короткострокових кредитів, грантів та субсидій до місцевих бюджетів, малобюджетні фонди;
- аналіз можливості видачі грошей на бізнес-кредити та непершочергові витрати;
- вивчити інші питання, що впливають на ефективність бюджету.

Зокрема, причинами бюджетних порушень є невідповідність між затвердженими прогнозами Міністерства фінансів України та показниками місцевих фінансових органів, особливо проблеми на етапі планування бюджетних показників. Щорічні розбіжності виявляються при розрахунку прогнозних показників, затверджених Міністерством фінансів України та місцевими фінансовими органами щодо витрат бюджету.

Таким чином, аналіз дозволяє своєчасно виправити помилки у плануванні поточного бюджету та закласти основний фундамент бюджету на наступний період. Держаудит працює над усуненням недоліків та порушень, виявлених контрольними заходами, та повним дотриманням цих вимог.

Важливим чинником забезпечення ефективності контролю є незалежність експертів. Оцінюючи ефективність бюджету, він повинен мати можливість продемонструвати фінансові результати процесу прийняття рішень.

Прагнення України побудувати сучасну європейську державу включає переосмислення основних законів державного управління. Основними завданнями реформи є реструктуризація державного фінансового механізму з урахуванням найкращого світового та європейського досвіду та особливостей діяльності вітчизняної фінансової системи. Контроль за державними фінансами є невід'ємним атрибутом державних фінансів, які реформування одна із пріоритетів ефективної системи управління [5, с. 101].

Враховуючи, що жодна країна світу не є досконалою, а й має свої недоліки, для неї існують різні способи контролю та аудиту. Однак світова спільнота віддана справі, однією з яких є впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та аудиту; консолідація зусиль щодо здійснення міжнародної аудиторської діяльності; відношення національних відносин до аудиту та контролю; підтримка всіх контрольно-ревізійних органів.

Значення контролю за бюджетними витратками повинні полягати не лише у фіксації фактів розкрадання та використання бюджетних коштів, а й у підтвердженні досягнення необхідної мети шляхом наголошення на ефективності управлінських рішень щодо раціонального використання коштів.

На даний час департаменти, структури в області здійснення контролю за бюджетними коштами не виконують своєї основної профілактичної функції та, як правило, виступають в ролі реєстратора правопорушень, аудит та ревізія практично не актуальні та неефективні в умовах ринкової економіки України.

Найпоширеніший вид перевірок – ревізія. Це дає змогу місцевому бюджету виявляти нецільові кошти, які практично неможливо повернути. Використання різних форм допервинного контролю дозволяє не тільки виявляти небажані явища, а й запобігати їх виникнення.

Перевірки та ревізії не повною мірою забезпечують необхідні умови фінансової дисципліни, оскільки зосереджені на фінансово-господарських операціях попередніх звітних періодах організації, які перевіряють.

Завданням державного фінансового аудиту є підтвердження законності операцій із бюджетними коштами, дотримання відповідних законів, і правил, і навіть достовірність бухгалтерської звітності. Ці завдання зазвичай вирішуються протягом року.

Державний аудит виконання місцевих бюджетів (аудит виконання бюджету) – це форма державного фінансового контролю, спрямована на виявлення причин, що перешкоджають ефективному формуванню та виконанню місцевих бюджетів, а також розробка пропозицій щодо усунення таких причин [6, с. 120].

Аудит проводиться з метою перевірки та аналізу фактичного виконання місцевого бюджету, ефективності використання комунальних коштів, майна та інших активів, достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Основними завданнями державного фінансового аудиту виконання місцевих бюджетів є такі:

- оцінка стану формування і рівня виконання місцевого бюджету;
- виявлення причин, які негативно впливають на виконання місцевого бюджету;
- окреслення шляхів удосконалення управління бюджетними коштами, державним і комунальним майном, у тому числі можливості збільшення обсягів доходів бюджету [7, с.102].

Ніхто не перевіряє достовірність інформації, що надається головними розпорядниками бюджету у фінансових та бюджетних звітах, тому велика ймовірність того, що цифри, подані у звітах, не відповідають умовам роботи. Справді, річний фінансовий аудит Держаудитслужби не дає відповіді на питання, наскільки точно річний фінансовий звіт відображає фінансове становище розпорядника бюджету і чи цей звіт описує його положення, рахунків, включаючи загальні та спеціальні залишки коштів, таким чином, зміцнить аудиторський потенціал Рахункової палати, інтегрує його на свій рахунок аудиту та систему внутрішнього контролю, а також запевнить річні фінансові звіти основних видаткових підрозділів.

Слід зазначити, що здійснення контрольних заходів у вигляді перевірки місцевих бюджетів не повністю охоплює проблеми бюджетного процесу на його етапах формування, а також процедури, які не можуть бути віднесені до правопорушень у зв'язку з порушеннями (грошовими або матеріальними втратами). Наприклад, виділення землі замість продажу через торги чи торги; здавання в оренду майнових комплексів, будівель та споруд з подальшою приватизацією; продаж будівель та споруд без одночасного продажу тощо.

Приєднання України до міжнародних інститутів державного контролю фінансової галузі потребує врахування їх розвитку з метою покращення контролю за державними фінансами у разі розвитку національної системи державного фінансового контролю.

Україна є членом міжнародних інституцій з питань фінансового контролю:

- Міжнародна організація вищих контрольних органів – INTOSAI;
- Європейська організація вищих органів контролю державних фінансів – EUROSAI.

INTOSAI – є міжнародною професійною організацією, що об'єднує вищі органи фінансового контролю країн, які є членами Організації Об'єднаних Націй. INTOSAI декларує сприяння кращому державному управлінню шляхом заохочення ВОФК до сприяння урядам у вдосконаленні їх діяльності, підвищення прозорості бюджетної сфери, забезпечення підзвітності, боротьби з корупцією, сприяння кваліфікованому та ефективному використанню державних ресурсів на користь народів [8, с. 66].

На сьогоднішній день за кордоном існують дві основні форми фінансового контролю: державний та аудиторський. Привертає увагу висока ефективність зарубіжних контрольних органів. В основному вони контролюють використання державних коштів та контроль за витратами міністерств, відомств та інших державних органів, здійснюють контроль за виробничо-фінансовою діяльністю приватних компаній щодо утримання та реалізації державних програм, виконання державного замовлення. Загалом результати перевірок допомагають виявляти та повертати великі суми незаконних державних коштів. Схема організації фінансового контролю за кордоном, заснована на аналізі фінансово-господарської діяльності, переважно підзвітна Парламенту, а ефект від незалежного аудиторського контролю, вищого органу державного фінансового контролю, що здійснює контроль за видатками державного бюджету, ще важливіше.

Спільним елементом формування моделі ефективного управління державними фінансами є обмеження діяльності вищих посадових осіб вищих контрольних органів, що забезпечує справедливості у виконанні функціональних обов'язків. Керівникам контрольних відомств, зрозуміло, заборонено поєднувати бізнес із депутатськими, судовими чи правоохоронними, силовими, іншими адміністративними посадами органів місцевого самоврядування, бути членами політичної партії, вони не повинні бути засновниками господарських структур, а також займатися оплачуваною роботою, крім наукової, літературної та іншої творчої діяльності, яка прямо вказана в Законі України «Про корупцію». У той самий час у західно-європейських країнах, наприклад у Польщі, вони мають право недоторканності, тобто не притягуються до кримінальної відповідальності без дозволу парламенту.

В ідеалі, кожен місцевий бюджет повинен забезпечувати фінансування за рахунок місцевих податків і зборів. У Польщі, наприклад, місцеві бюджети часто мають профіцит у результаті збору місцевих

податків, тому вони повністю забезпечені фінансовими ресурсами, що є основою розвитку. Нормативно-правові акти, що регламентують бюджет Німеччини докладно визначають, скільки грошей виділяється міністерствам, і жодне міністерство не має повноважень переносити витрати з одного пункту до іншого. В Італії міністерство фінансів не може втрутатися розподіл коштів, схвалених парламентом. Британський парламент, який проголосував за бюджетні виділення, передає міністерству фінансів право щодо прийняття рішень про виплати. Таким чином міністерство фінансів стимулює міністерства на збільшення щоденних витрат.

Переходячи до бюджету США, то у ньому зазначені певні зобов'язання по витратам, зокрема: короткострокові зобов'язання щодо виплати заробітної плати працівникам, відсотків, грошових коштів за договорами позики, договорами купівлі-продажу службових приміщень та іншими договорами. Тому основний контроль зосереджений на боргу: прямого контролю над витратами грошей, крім ревізій, немає.

У розвиненому світі територіальні суспільства є соціально-політичними стабілізаторами країни, опираючись на місцеві бюджети. Проте в Україні більша частина місцевих бюджетів є дотаційною, а частка надходжень від місцевих податків та зборів невелика. Тому необхідно проводити регулярний внутрішній аудит.

Внутрішній аудит – одночасне дослідження ефективності та законності діяльності, діагностування та оцінювання (на основі глибоко продуманих методологічних підходів) системи управління ризиками, внутрішнього контролю та управління державною установою в цілому, підготовка у доброзичливій співпраці з працівниками цієї установи пропозицій та рекомендацій [9, с. 91].

В основу внутрішнього аудиту покладено принцип ризику, який проводиться вибірково – лише щодо ризикованих (проблемних) операцій. На відміну від класичного аудиту, внутрішній аудит виявляє як порушення, так і проблеми та його причини. При цьому внутрішній аудит не цікавить характеру порушення.

Внутрішній аудит базується на трьох основних елементах:

- довіра та розуміння з боку керівництва та співробітників державної установи (розуміння того, що це не є додатковим та непотрібним тягарем);

- додана вартість виробництва – визначення додаткових резервів, зниження невиробничих витрат. Це ефект аудиту;

- забезпечення якості шляхом сертифікації діяльності на рівні міжнародних аудиторських організацій.

Міжнародними нормами (стандартами) передбачено, що внутрішній контроль передбачає передачу частини повноважень та виокремлює певну зону відповідальності керівника. Керівник повинен нести відповідальність за свої (фінансові, адміністративні) рішення та результати управління, а також за розвиток та вдосконалення системи внутрішнього контролю. Для забезпечення такої відповідальності потрібна допомога внутрішнього аудитора.

Загалом іноземний незалежний аудит – це нормально, але кожен має свої особливості. При цьому важливо вивчити особливості та досвід проведення аудиту за кордоном, оскільки він поки не набув широкого застосування в Україні.

З урахуванням світового досвіду можна визначити основні критерії контролю за фінансуванням бюджетних коштів: правомірність використання грошей, відповідність видатків встановленим нормативам, технічні можливості, цільове та ефективне використання. Аудит повинен визначити, чи фінансові правила компанії, установи, організації або державної установи відповідають відповідним положенням. Валідація повинна визначати потребу в ресурсах та їх використання. Гроші повинні використовуватися у своїх цілях, тобто вони повинні відповідати тій меті, на яку вони виділені. Ефективність визначається критеріями продуктивності (порівняння результатів, послуг та інших результатів з плановими результатами керівників чи одержувачів бюджетних коштів) та економіки (досягнення запланованих результатів керівників чи одержувачів з використанням мінімальної суми бюджету), досягнення найкращих результатів за рахунок готівки або бюджетних коштів [10, с. 178].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Як результат бачимо, що необхідно запровадити постійний контроль за бюджетними видатками уповноваженими підрозділами, особливо за умов бюджетного дефіциту. З наведених низки країн видно, що контроль за бюджетними коштами в країнах має ряд відмінностей. На мою думку, слід звернути увагу на модель контролю в Сполучених Штатах Америки. Проте усі країни об'єднує єдине – необхідність постійного централізованого контролю за державними бюджетними коштами незалежними службами, організаціями.

Література

1. Брехов С.С. Державний фінансовий контроль за сплатою податку на прибуток підприємств в Україні : дис. ... канд.ekon.наук : 08.00.08. Ірпін, 2010.
2. Щирба І.М. Облік оплати праці та аудит її ефективності : дис. ... канд.ekon.наук : 08.00.09. – Тернопіль, 2011.

3. Василик О. Д. Теорія фінансів. К. : НІОС, 2000. 342 с.
4. Давидов Г. М. Аудит. К. : Знання, 2001. 10 с.
5. Хмельков А.В. Державний фінансовий контроль : навч. посіб. Харків, 2013, 101 с.
6. Дікань Л.В., Голуб Ю.О., Синюгіна Н. В. Державний аудит. Київ : Знання, 2011. 120 с.
7. Шашкевич О.Л. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій : монографія / за ред. Кириленко О.П. Тернопіль : ТНЕУ, «Економічна думка», 2008. 376 с.
8. Шашкевич О.Л. Нова парадигма контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Світ фінансів. 2011. Вип. 4. С. 66.
9. Івашова Л. М., Гнезділова О. М., Волик Н. Г. Фінансовий контроль і аудит: реалії та перспективи розвитку : монографія. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2012. 91 с.
10. Данчевська І.Р., Ковалюк О.М. Зарубіжний досвід державного фінансового контролю місцевих бюджетів та шляхи його покращення в 189 Україні. Economy and society: modern foundation for human development. Leipzig university. 2016. С. 178.

References

1. Briekhov S.S. Derzhavnyi finansovyi kontrol za splatou podatku na prybutok pidpriemstv v Ukraini : dys. ... kand.ekon.nauk : 08.00.08. Irpin, 2010.
2. Shchyrba I.M. Oblik oplaty pratsi ta audyt yii efektyvnosti : dys. ... kand.ekon.nauk : 08.00.09. – Ternopil, 2011.
3. Vasylyk O. D. Teoriia finansiv. K. : NIOS, 2000. 342 s.
4. Davydov H. M. Audyt. K. : Znannia, 2001. 10 s.
5. Khmelkov A.V. Derzhavnyi finansovyi kontrol : navch. posib. Kharkiv, 2013, 101 s.
6. Dikan L.V., Holub Yu.O., Syniuhina N. V. Derzhavnyi audyt. Kyiv : Znannia, 2011. 120 s.
7. Shashkevych O.L. Modernizatsiia mistsevykh finansiv Ukrainy v umovakh ekonomichnykh i sotsialnykh transformatsii : monohrafiia / za red. Kyrylenko O.P. Ternopil : TNEU, «Ekonomiczna dumka», 2008. 376 s.
8. Shashkevych O.L. Nova paradyhma kontroliu za dotrymanniam biudzhethnoho zakonodavstva. Svit finansiv. 2011. Vyp. 4. S. 66.
9. Ivashova L. M., Hniezdilova O. M., Volyk N. H. Finansovyi kontrol i audyt: realii ta perspektyvy rozvytku : monohrafiia. Zaporizhzhia : Klasychnyi pryvatnyi universytet, 2012. 91 s.
10. Danchevska I.R., Kovaliuk O.M. Zarubizhnyi dosvid derzhavnoho finansovoho kontroliu mistsevykh biudzhethiv ta shliakhy yoho pokrashchennia v 189 Ukraini. Economy and society: modern foundation for human development. Leipzig university. 2016. S. 178.

Ілона БАБУХ

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

<https://orcid.org/0000-0001-8274-5716>

e-mail: i.babuh@chnu.edu.ua

АКТУАЛЬНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА СУЧАСНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті проаналізовано роль науки та наукових досліджень у сучасному світі. Показано значення методології наукових досліджень як особливої проблеми розвитку сучасної науки. Вже в XVIII-XIX ст. в рамках філософії виникає власне науковедення, тобто аналіз в цілому наукової діяльності та наукового процесу як такого. Починають розроблятися теоретичні та методичні принципи науки, досліджуються самі поняття наукової теорії, починають розрізняти гносеологію, логіку та методологію науки.

Сучасна наука має багаторівневу концепцію методології наукового знання, в рамках якої виокремлюють філософські, загальнонаукові та часткові методи дослідження. Всі ці методи мають специфіку в різних науках та різне значення для їх розвитку. При цьому в сучасних умовах коли суттєво поглиблюється взаємозв'язок різних наук, підходи та методи одних наук все більше застосовуються в інших, тобто використовуються різноманітні внутрішньодисциплінарні та міждисциплінарні методи.

Ключові слова: наука, наукові дослідження, методологія наукових досліджень, історія розвитку науки, методи наукових досліджень, система методів, «науковедення», фундаментальні дослідження, прикладні дослідження.

Ілона BABUKH

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

RELEVANCE AND SPECIFICITY OF MODERN RESEARCH METHODOLOGY

This article analyses the role of science and scientific research in the modern world, highlighting the importance of scientific research methodology in the development of modern science. Science, along with education, is considered to be two of the most crucial spheres in society's future. Throughout history, mankind has employed knowledge to study and organize the world. The Renaissance period is recognized as a pivotal phase in the development of science, laying the groundwork for classical natural science and serving as the basis for the emergence of social sciences, known as "humanities." In the XVIII and XIX centuries, the philosophy of science emerged, focusing on the analysis of scientific activity and the scientific process itself. Theoretical and methodological principles of science were developed, scientific theory was examined, and distinctions were made between gnoseology, logic, and the methodology of science.

Within the field of science studies, it is emphasized that professional scientists adhere to specific methodological principles in their research, particularly the dialectic interaction between empirical and theoretical knowledge. Fundamental and applied research represent different levels of the scientific pursuit of truth, employing diverse methodologies consisting of rules, principles, and research methods.

Modern science encompasses a multilevel concept of scientific knowledge methodology, encompassing philosophical, general scientific, and partial research methods. These methods possess unique characteristics across different disciplines and hold varying significance for their respective development. Philosophical methods are universal and abstract in nature, while general scientific methods aid in the analysis of existing practices and the current state of theory development. Commonly recognized general research methods and techniques include analysis, synthesis, induction and deduction, abstraction and generalization, modelling, statistical methods, and analogy. Moreover, the interconnectedness of various scientific disciplines in contemporary times has led to the increased utilization of approaches and methods from one field in another, giving rise to intra- and interdisciplinary methods.

Keywords: science, scientific research, methodology of scientific research, history of the development of science, methods of scientific research, system of methods, "scientific management", fundamental research, applied research.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Роль науки та вченого багато в чому полягає у пізнанні світу, в якому ми живемо, та в подальшому його облаштуванні. Людина завжди намагається зрозуміти світ та своє місце в ньому, взаємодію з цим світом. Найвища мета науки полягає не лише в тому, щоб усвідомити, але й «облаштувати» світ так, щоб людина і людство могли знайти своє місце в ньому, відшукати гармонію у відносинах як з Природою, так і між людьми. Сучасна криза у взаємовідносинах Природи і суспільства постійно зростає, а тому і освіта повинна виходити за межі вузького професіоналізму. Сучасна людина повинна бачити світ в його цілісності, мати уявлення про загальну логіку розвитку цього світу, а наукові дослідження безпосередньо орієнтуються саме на таке розуміння ролі науки. В освітньому процесі студенти вузів повинні розуміти як здійснюються наукові дослідження, розуміти в загальному саму систему науки, а тому необхідні подальші дослідження ролі науки та наукової діяльності в сучасному світі, усвідомлення цілісності самої системи наукових досліджень, її специфіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Якщо наукові дослідження мають велике значення у формуванні сучасних знань про Природу і суспільство, то майбутнім фахівцям потрібні вміння та навички науково-дослідної діяльності людини в сучасному світі. В цілому, наукова діяльність – це надзвичайно цікава сфера, яка дає людині можливість всебічної самореалізації, а тому необхідно об'єктивно та ґрунтовно вивчати саме «науковедення», тобто процес здійснення наукової діяльності, проведення наукового дослідження, і чим більш детально наука буде аналізувати сам процес наукової діяльності, тим в більшій мірі будуть сучасні науковці «озброєні» необхідними знаннями щодо найбільш правильної побудови наукових досліджень з метою найбільшої віддачі від них.

В Україні аналітикою наукового процесу та вивченням специфіки наукового дослідження одними з перших почали займатися такі фахівці, як Д. Заболотний, А. Кримський, М. Максимович Б. Патон, І. Пуллой, Д. Яворницький та багато інших.

Формулювання цілей статті

Метою статті є вивчення особливостей і специфіки сучасної наукової діяльності та ролі методології науки в її розвитку, у формуванні сучасного світосприйняття.

Виклад основного матеріалу

Наука виступає як найважливіша сфера життєдіяльності суспільства. Вона спрямована на пізнання світу як поєднання природи та людського суспільства. Наука намагається виявляти певні закони та закономірності в розвитку природи та суспільства. На відміну від таких форм пізнання як релігія, міфи, наука чітко окреслює предметний та об'єктивний спосіб розгляду світу і такі її ознаки є, безумовно, найважливішими характеристиками науки. Продукування нових знань та пошук шляхів використання цих знань у практичному освоєнні світу виступають головними завданнями науки. Історія науки свідчить, що вона розвивалася двома шляхами: в напрямку подрібнення предмету наукового аналізу, або в напрямку все більшого узагальнення конкретних знань по певному предмету [4]. Сьогодні сучасні пошукові тренди в науці полягають в тому, що наука намагається формувати все більше знань про все менші об'єкти дослідження, відкидаючи при цьому пошуки нових знань у розумінні пояснення системної цілісності світу. По-іншому, ми намагаємося знати все більше про все менше, ігноруючи підходи до розуміння цілісності природи та суспільства як об'єкту аналізу.

Інтелектуальна, при цьому творча діяльність, яка спрямована на здобуття та використання нових знань, є власне і науковою діяльністю, яка змінює та доповнює наявну систему наукових знань в будь-якій природничій або суспільній науці. В цьому сенсі сама система наукових знань, як правило, включає такі основні елементи, як теорія, концепції, закони, окремі гіпотези, категорії та поняття та, безумовно, самі наукові методи. Кожний з цих елементів системи наукових знань в окремій науці являє собою історичний процес народження і розвитку будь-якої конкретної науки протягом багатьох століть.

Людство пізнавало і перетворювало навколишній світ завдяки новим знанням, їх втіленню в життя та набуттю нового досвіду. Античний світ дав нам першу форму науки, яка, з одного боку, виступає як філософія, а з іншого – розбудовує першооснови як подальших природничих наук (математика, фізика, хімія, біологія, астрономія тощо), так і формує риси та окремі характеристики більшості тих наук, які ми сьогодні класифікуємо як гуманітарні. В історичному дискурсі найбільш важливим періодом розвитку науки була доба Відродження, в рамках якої було проведено основну інтелектуальну роботу, яка підготувала як виникнення класичного природознавства, так і створила базу для розвитку сучасної гуманітаристики. Остання розвивалася в рамках гострої полеміки з релігійним світоглядом людини, який панував у ті часи. Саме в епоху Ренесансу відбулася зміна світогляду в переорієнтації ролі людини як суб'єкта науки та суспільної діяльності [6].

Сучасні форми науки почали створюватися вже в XVII-XVIII столітті, коли власне наука поступово ставала продуктивною силою суспільства, тобто суттєво впливала на його розвиток. Видатні відкриття у фізиці, астрономії біології, геології тощо привели не тільки до перевороту у природознавстві, але і безпосередньо вплинули на розвиток матеріально-технічної бази суспільства, на формування тої виробничої сфери, яка дуже швидкими темпами сприяла розвитку продукування різноманітних благ та зростання добробуту суспільства. Саме в цей період наука починає займатися власне науковеденням, тобто аналізом взагалі наукової діяльності та наукового процесу. Саме тоді починають розроблятися теоретичні та методичні принципи науки, досліджуються самі поняття наукової теорії, починають розрізняти гносеологію, логіку та методологію науки в її визначеності [8].

В науці, а особливо в суспільних науках, акцентують увагу на ідеях, які і виступають як базова форма нових знань. Саме ідея не тільки ґрунтує нову наукову теорію, але й формує принципи як вихідні положення теорії, категорії як найбільш загальні фундаментальні поняття. Висловлені ідеї, як правило, відображаються у гіпотезах, концепціях, які структурно формують наукову теорію. У філософській науці, особливо цікавою, навіть в певній мірі інтригуючою проблемою виступає аналіз шляху становлення певної наукової теорії як шлях, який пролягає через ідею до гіпотези і концепції, щоб завершитись формуванням

власне наукової теорії. Така теорія виникає як закономірне завершення всієї попередньої інтелектуальної боротьби, як пізнавальної діяльності в певній галузі [10].

Створена теорія, вирішуючи цілу низку завдань, як правило, підтверджує істинність попереднього знання, проте розширює, поглиблює та уточнює все новітнє у досліджуваній галузі. Зрозуміло, що професійні науковці при дослідженнях дотримуються певних методологічних принципів, де найбільш суттєвим виглядає співвідношення емпіричного наукового знання з теоретичним, вирішення суперечностей між емпіричним фактом (реальним життям) і науковою теорією. Вважається, що між емпіричним і теоретичним рівнями пізнання немає різкої межі, а існує діалектика їх взаємодії, яка і проявляється саме у складному процесі виникнення і розв'язання нескінчених суперечностей. Як правило, виявлення суперечностей між теорією та емпірією завжди вимагає нових наукових досліджень, щоб усунути таку суперечність і сформулювати нову.

У науці розрізняють фундаментальні та прикладні дослідження як не просто окремі групи, а як певні рівні пошуку істини, її логічного обґрунтування та практичної перевірки. Фундаментальна наука відшукує знання про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства і людини. Завдання фундаментальних наук полягають у пошуку справді невідомого в узагальненні, вони відрізняються невизначеністю кінцевої мети. В таких дослідженнях вибір конкретних шляхів, пошук нових напрямків досліджень визначаються в значній мірі інтуїцією, досвідом та внутрішньою логікою розвитку науки. Фундаментальні дослідження спрямовані на відкриття нових ідей та підходів, на перегляд звичних уявлень про навколишній світ, при потребі відмову від них та формулювання нових [7].

Прикладні науки спрямовані, як правило, на застосування результатів фундаментальних наук при вирішенні конкретних практичних проблем [2]. Наприклад, на базі економічної теорії як фундаментальної науки розвиваються мікро- та макроекономіка, публічні фінанси, економічний аналіз тощо. Саме на стику прикладних наук і реального виробництва розвиваються так звані науково-технічні та дослідно-конструкторські розробки серед яких реалізуються результати практичних прикладних наук у вигляді конкретних технологічних процесів, конструкцій, матеріалів.

Дуже важливо в системі наукової діяльності розуміти місце, функціональну роль та завдання методології науки як системи певних правил, принципів, які застосовуються в цій науці, або як системи методів дослідження, по-іншому загальної теорії методу. Сучасна наука подає нам багаторівневу концепцію методології наукового знання в рамках якої існують три основні групи методів:

- філософські;
- загальнонаукові;
- часткові [11].

Філософські методи – це не жорстко фіксовані регулятивні підходи у дослідженнях, а певна система принципів, прийомів, які носять всезагальний універсальний характер, тобто по суті є абстрактними та не описуються у чітких термінах логіки й експерименту, вони не піддаються математизації та формалізації, а задають лише більш загальні регулятивні вимоги аналітики, її стратегію [9].

Серед загальнонаукових методів дослідження виокремлюють як методи емпіричного дослідження (наявної практики), так і методи теоретичного пізнання (наявний рівень розвитку теорії), також виокремлюють загальнологічні методи та прийоми дослідження. Зрозуміло, що спостереження, експерименти, порівняння, опис, вимірювання як методи емпіричного дослідження мають свою специфіку в різних науках та і різне значення для їх розвитку. В рамках теоретичного пізнання найбільш широко застосовуються формалізація, аксіоматичний метод, гіпотико-дедуктивний метод та сходження від абстрактного до конкретного [5]. Ці методи в кожній науці базуються на її специфічному об'єкті дослідження, а їх застосування вимагає високого рівня теоретичної культури науковців.

Серед загальнологічних методів та прийомів досліджень виокремлюють та широко застосовують аналіз, синтез, індукцію та дедукцію, абстрагування й узагальнення, моделювання, статистичні методи, аналогію тощо. В сучасному науковому пізнанні всі ці методи широко застосовуються особливо при дослідженнях соціально-економічних явищ та процесів у відповідних науках. Коли ми говоримо про застосування часткових методів наук, то маємо на увазі, в першу чергу, внутрішньодисциплінарні та міждисциплінарні методи [3].

Сьогодні високими темпами розвиваються поглиблення взаємозв'язків наук, а це призводить до того, що підходи та методи одних наук все більше застосовуються в інших. Наприклад, фізичні та хімічні методи – в медицині та біології, методи соціології та психології – в економічних науках. Зрозуміло, що при цьому метод характерний для однієї науки діє для іншої вже як підпорядкований. Спеціальні методи наукових досліджень також працюють на міждисциплінарному рівні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Аналіз специфіки наукової діяльності, як окремої сфери життя суспільства дозволяє стверджувати, що теоретичні засади будь-якої науки, її методологічна база, аналіз усіх аспектів наукової діяльності не можуть бути зведені до одного конкретного методу, принципу, гіпотези тощо, а виступає як певна система

«науковедення», яка визначає стратегію наукового дослідження, його втілення в теорію та практику будь-якої сфери діяльності суспільства.

В процесі наукових досліджень необхідно усвідомлювати, що в них важливо практично все, оскільки аналіз окремого явища чи процесу повинен бути всебічним, необхідно звертати увагу на всі факти чи його характеристики, давати їм пояснення та розкривати теоретичне чи практичне значення. Заняття наукою – трудомісткий і складний процес, який являє собою важку працю, високу напругу та натхнення.

Література

1. Академічний словник української мови. URL : <http://sum.in.ua/s/ghlosarij>.
2. Андрійчук В. Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. Економіка АПК. 2016. № 7. С. 87-94.
3. Бодров В. Г., Лазебник Л. Л., Онишко С. В., Рожко В. А., Шевчук О. А. Методологічне та інструментальне забезпечення наукових досліджень : навчальний посібник. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 323 с.
4. Денис О. Б., Кубишина Н. С. Методологія наукових досліджень в маркетингу : навчально-методичний комплекс : навч. посіб. для здобувачів ступеня доктора філософії за спеціальністю 075 «Маркетинг». К. : КПІ імені Ігоря Сікорського, 2021. 62 с.
5. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень : навчальний посібник. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
6. Каламбет С. В., Іванов С. І., Півняк Ю. В. Методологія наукових досліджень : навчальний посібник. Дн-вськ : Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.
7. Мантур-Чубата О. С., Дубілей Ю. А., Міхалець А. В. Особливості наукового дослідження в сучасному світі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 21. Ч. 2. С. 9-11.
8. Костін Ю. Д., Полозова Т. В., Шейко І. А., Костін Д. Ю. Теорія і методологія наукових досліджень : навчальний посібник для студентів (магістрів) усіх форм навчання. Харків : ХНУРЕ, 2021. 152 с.
9. Самсонов В. В., Сільвестров А. М., Тачиніна О. М. Методологія наукових досліджень та приклади її використання : навчальний посібник. К. : НУХТ, 2022. 385 с.
10. Тулайдан В. Г. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Ужгород : УжНУ, 2017. 105 с.
11. Шишкіна Є. К., Носирев О. О. Методологія наукових досліджень : навчальний посібник. Харків : Діса плюс, 2014. 200 с.

References

1. Akademichnyi slovnyk ukrainskoi movy. URL : <http://sum.in.ua/s/ghlosarij>.
2. Andriichuk V. H. Sutnisnyi aspekt metodolohii naukovykh doslidzhen. Ekonomika APK. 2016. № 7. S. 87-94.
3. Bodrov V. H., Lazebnyk L. L., Onyshko S. V., Rozhko V. A., Shevchuk O. A. Metodolohichne ta zabezpechennia naukovykh doslidzhen : navchalnyi posibnyk. Irpin : Universytet DFS Ukrainy, 2020. 323 s.
4. Denys O. B., Kubyshyna N. S. Metodolohiia naukovykh doslidzhen v marketynhu : navchalno-metodychnyi kompleks : navch. posib. dlia zdobuvachiv stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 075 «Marketynh». K. : KPI imeni Ihoria Sikorskoho, 2021. 62 s.
5. Zatserkovnyi V. I., Tishaiev I. V., Demydov V. K. Metodolohiia naukovykh doslidzhen : navchalnyi posibnyk. Nizhyn : NDU im. M. Hoholia, 2017. 236 s.
6. Kalambet S. V., Ivanov S. I., Pivniak Yu. V. Metodolohiia naukovykh doslidzhen : navchalnyi posibnyk. Dn-vsk : Vyd-vo Makovetskyi, 2015. 191 s.
7. Mantur-Chubata O. S., Dubilei Yu. A., Mikhalets A. V. Osoblyvosti naukovooho doslidzhennia v suchasnomu sviti. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. 2018. Vyp. 21. Ch. 2. S. 9-11.
8. Kostin Yu. D., Polozova T. V., Sheiko I. A., Kostin D. Yu. Teoriia i metodolohiia naukovykh doslidzhen : navchalnyi posibnyk dlia studentiv (mahistriv) usikh form navchannia. Kharkiv : KhNURE, 2021. 152 s.
9. Samsonov V. V., Silvestrov A. M., Tachynina O. M. Metodolohiia naukovykh doslidzhen ta pryklady yii vykorystannia : navchalnyi posibnyk. K. : NUKhT, 2022. 385 s.
10. Tulaidan V. H. Osnovy naukovykh doslidzhen : navchalnyi posibnyk. Uzhhorod : UzhNU, 2017. 105 s.
11. Shyshkina Ye. K., Nosyriev O. O. Metodolohiia naukovykh doslidzhen : navchalnyi posibnyk. Kharkiv : Disa plus, 2014. 200 s.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-46>

УДК 332.338

Петро СКРИПЧУК

Національний університет водного господарства та природокористування

<https://orcid.org/0000-0002-2835-4711>

e-mail: petroskrypchuk@gmail.com

Михайло СКРИПЧУК

Національний університет водного господарства та природокористування

<https://orcid.org/0000-0003-2886-5746>

e-mail: petroskrypchuk@gmail.com

Даміан ПАНАСЮК

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

<https://orcid.org/0000-0002-7959-984X>

e-mail: d.panasiuk@uksw.edu.pl

Віктор РИБАК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-3430-2704>

e-mail: ribakvv@ukr.net

ЕКОЛОГІЧНА СЕРТИФІКАЦІЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ ТА ОБ'ЄДНАНИХ ГРОМАД: ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ТА БІЗНЕС-ПРОЦЕСИ ДЛЯ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розкрито проблематику екологічної сертифікації територій природно-господарських систем та об'єднаних громад в контексті діджиталізації та міжнародних бізнес-процесів для циркулярної економіки. Наведені сучасні бізнес-моделі щодо циркулярної економіки, такі як «Circular Suppliers – циркулярні постачальники»; «Resource Recovery – відновлення ресурсів»; «Product Life Extension – продовження терміну служби продукту»; «Sharing Platforms – спільне користування»; «Product as a Service – продукт як послуга».

Окреслена стратегія та засоби реалізації, які полягають у створенні належних умов для розвитку економіки у відповідності вимог: євроінтеграції, екологізації, врахування інноваційно-інвестиційних можливостей України на шляху подолання кризи в економіці, проведення єдиної політики у галузі метрологічного забезпечення, стандартизації та сертифікації. Також запропоновані кроки для реалізації екологічної сертифікації територій природно-господарських систем та об'єднаних територіальних громад та рекомендації для запровадження інновацій у сферах: екологічних менеджменту, аудиту, ліцензування, інформаційної та економіки природокористування, метрології, стандартизації, сертифікації, проектного менеджменту тощо. Деталізовано бізнес-процеси з екологічної сертифікації природно-господарських систем і громад та представлені методологічні підходи до удосконалення системи і схеми сертифікації в Україні і світі як інструменту реалізації положень циркулярної економіки.

Ключові слова: циркулярна економіка; оцифрування; екологічна сертифікація; бізнес-процеси.

Petro SKRYPCHUK, Mykhailo SKRYPCHUK

National University of Water and Environmental Engineering

Damian PANASIUK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Victor RYBAK

Khmelnytsyi National University

ENVIRONMENTAL CERTIFICATION OF TERRITORIES OF NATURAL AND ECONOMIC SYSTEMS AND UNITED COMMUNITIES: DIGITALIZATION AND BUSINESS PROCESSES FOR CIRCULAR ECONOMY

The article reveals the issues of environmental certification of natural and economic territories systems and united communities in the context of digitalization and international business processes for circular economy. There are presented modern business models related to circular economy, such as: «Circular Suppliers»; «Resource Recovery»; «Product Life Extension»; «Sharing Platforms»; «Product as a Service».

There has been outlined the strategy and means of implementation which consist in creating appropriate conditions for the development of economy in compliance with the requirements of euro integration, environmentalization, taking into account innovation and investment opportunities of Ukraine on the way to overcome the crisis in the economy, ensuring a unified policy in the field of metrological support, standardization, certification and accreditation. There have been suggested measures for the implementation of ecological certification of the territories of natural and economic systems and united territorial communities and recommendations for the introduction of innovations in the following areas: environmental management, audit, expertise, insurance, licensing, economics of nature use, metrology, standardization, certification, project management etc. There has been analyzed scientific and methodological support which should include legislative and regulatory documents of the Ministry of the Environmental Protection and Natural Resources, the Ministry of Economy of Ukraine, the EU, the WTO, ISO, the concept of TQM (Total Quality Management), the model of the European Foundation for Quality Management (EFQM), strategies and concepts concerning digitalization and environmentalization of the economy; scientific and methodological developments of the UN, FAO, etc. There have been worked out in detail business processes for environmental certification of natural and economic systems territorial communities, there have been presented methodological approaches to improving the system and scheme of certification in Ukraine

and worldwide as a tool for implementing the provisions of the circular economy.

Keywords: circular economy; digitization; environmental certification; business processes.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Організація Об'єднаних Націй впроваджує «Програму сталого розвитку до 2030 року» яка складається з 17 цілей, спрямованих на подолання бідності, збереження ресурсів планети та забезпечення загального добробуту. У 2018 році Всесвітній економічний форум розширив п'ять базових принципів циркулярної економіки до десяти, так звані 10R [1–4]. Метою циркулярної економіки є менший вплив на НПС шляхом мінімізації відходів та використання ресурсів через ремонт, повторне використання й виробництво. Тобто можна стверджувати, що концепція циркулярної економіки суттєво відрізняється від традиційної. Основними перевагами моделі циркулярної економіки є: максимальна утилізація всіх видів відходів; ресурсоефективні методи виробництва та споживання; «зелена» енергетика та замкнені виробничі цикли; зменшення негативного впливу на НПС; економія всіх видів ресурсів; створення нових можливостей для бізнесу; зниження витрат; розвиток інноваційних, ресурсозберігаючих технологій; проектування продукції, яке враховує можливість ремонту, відновлення та повторного використання після закінчення терміну служби; використання енергії з відновлювальних джерел для підвищення стійкості системи циклів та зниження залежності від змін вартості ресурсів; «користування замість споживання» та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання циркулярної економіки, сертифікації, екологічних менеджменту, поєднання циркулярної економіки та Індустрії 4.0 в агропродовольчому секторі, вимірювання прогресу на шляху до циркулярної економіки, оцінювання переходу до циркулярної економіки в агропродовольчому секторі (вибір індикаторів) розглядали такі закордонні вчені: Poponi S., Arcese G., Blengini G., Esposito B., Sessa M., Dantas T., De-Souza E., De Pascale S., Roupheal Y., Soares S. та інші [2–8].

У складі українських дослідників питанням циркулярної економіки, глобальних змін та їх впливу на національну економіку присвятили свої дослідження І. Зварич, І. Гришова, І. Кочешкова, О. Кузьміна, Н. Трушкіна, С. Страпчук, Є. Хлобистов, які виявили основні принципи сталого розвитку в національній економіці, еколого-економічні проблеми, запропонували шляхи їх вирішення, у тому числі й через використання кращих іноземних практик [9–13].

Формулювання цілей статті

Метою статті є розробка бізнес-процесів з екологічної сертифікації природно-господарських систем і громад їх діджиталізація у контексті методологічних підходів до удосконалення системи і схеми сертифікації в Україні й світі як інструменту реалізації положень циркулярної економіки.

Виклад основного матеріалу.

Сучасні бізнес-моделі щодо циркулярної економіки це: «Circular Suppliers – циркулярні постачальники» – базується на постачанні повністю відновлюваних і придатних для перероблення ресурсів, що лежать в основі виробничих і споживчих систем; «Resource Recovery – відновлення ресурсів» ставить цінність продукту наприкінці його життєвого циклу для його подальшого повернення до ланцюга постачання та подальшого перетворення відходів через інноваційну переробку або утилізацію; «Product Life Extension – продовження терміну служби продукту» дозволяє компаніям збільшити життєвий цикл продукції та активів; «Sharing Platforms – спільне користування» сприяє створенню платформи для спільного використання надлишкових або недовикористаних потужностей як юридичними особами, так і приватними особами; «Product as a Service – продукт як послуга» – перетворює повторне використання та спільне використання його не на ризики розукomплектування, а на чинники зростання доходів і зниження витрат.

Методи досліджень: теоретико-методологічні (узагальнення світового досвіду, розробка стратегії і еколого-економічного механізму запровадження); методико-організаційні (оцінки стану та моделювання перспектив стану аграрного природокористування, екологічної сертифікації територіально-господарських систем (громад); діалектичний, абстрактно-логічний; інтелектуалізації економіки; системний аналіз (формування узагальненої системи показників соціо-еколого-економічної безпеки та її впливу на обсяги та вартісні показники збереження та відтворюваності природного капіталу).

Стратегія та засоби реалізації полягають у створенні належних умов для розвитку економіки у відповідності вимог: євроінтеграції, екологізації, врахування інноваційно-інвестиційних можливостей України на шляху подолання кризи в економіці, проведення єдиної політики у галузі метрологічного забезпечення, стандартизації, сертифікації та акредитації.

Для реалізації екологічної сертифікації територій природно-господарських систем (ТГС) та об'єднаних територіальних громад необхідно запровадити інновації у сферах: екологічних менеджменту, аудиту, експертизи, страхування, ліцензування, інформаційної та економіки природокористування,

метрології, стандартизації, сертифікації, проектного менеджменту тощо. Зокрема необхідно організувати: розробку нормативно-правового характеру (розробити правові засади та визначити перелік видів діяльності, продукції, об'єктів навколишнього природного середовища і територій, які підлягають аудиту та добровільній екологічній сертифікації й нормативні документи, яким вони повинні відповідати).

Науково-методичне забезпечення включає законодавчо-нормативні документи Міндовкілля, Мінекономіки України, ЄС, СOT, ISO; методологію якості НПС; концепцію TQM (Total Quality Management – Всеохоплюючий менеджмент на основі якості) і модель Європейського фонду управління якістю (EFQM); схеми сертифікації; стратегії та концепції з діджиталізації та екологізації економіки; наукові та методичні розробки ООН, ФАО та фахівців; концепції у сфері агробізнесу й економіки природокористування:

- включення питання розвитку громад як складової концепції аграрного природокористування й впровадження циркулярної економіки в Україні;
- розроблення нормативно-правової бази, що забезпечуватиме функціонування аграрних кластерів;
- створення системи моніторингу всіх видів природокористування (наприклад, земельних відносин, дерегулювання сфери землеустрою, цифровізація дозвільних процедур та адміністративних послуг у галузі земельних відносин);
- забезпечення розбудови національної інфраструктури геопросторових даних, передача частини повноважень державних органів у сфері регулювання природокористування до органів місцевого самоврядування;
- створення правових, податкових та фінансово-кредитних умов для активного розвитку сільськогосподарської кооперації та інших форм об'єднань малих виробників (розвиток громад та їх бізнесів);
- спрощення процедури провадження господарської діяльності для суб'єктів господарювання, що здійснюють виробництво крафтових харчових продуктів для їх реалізації на локальних аграрних ринках;
- виконання програм з підтримки виробників органічної продукції;
- забезпечення повноцінного функціонування Державного аграрного реєстру як системи обліку та моніторингу всіх сільських господарств, у тому числі спрощення їх доступу до програм державної підтримки;
- запровадження системи простежуваності в ланцюжках постачання ресурсів на виробництво та збут аграрної продукції;
- встановлення адекватних цін на постачання води у системах іригації як інструмент сприяння компенсації відповідних витрат. Крім цього, засобом підвищення ефективності може бути ціноутворення на воду та енергію. Врахування практики щодо водних слідів [14];
- популяризація концепції «Індустрія 4.0» та її окремих елементів як обов'язкового фактора підвищення конкурентоспроможності бізнесу;
- забезпечення умов для створення та розвитку індустриальних парків як інвестиційних майданчиків з наявною інженерно-транспортною інфраструктурою;
- створення та забезпечення функціонування геоінформаційної системи моніторингу розвитку регіонів та територіальних громад;
- забезпечення використання та реалізації підходу смарт-спеціалізації кожного регіону згідно з методикою ЄС;
- приєднання України до Європейської Платформи смарт-спеціалізації (S3 Platform).

Реалізація екологічної сертифікації територій ТГС та об'єднаних територіальних громад, наприклад, у сфері аграрного природокористування можлива завдяки організації інноваційних центрів які найбільше підходять згідно свого призначення для: проведення процедур аудиту, а в подальшому проведення процедур сертифікації; підтримки існуючих та створення нових інноваційних підприємств; інформаційно-аналітичного забезпечення програм, проектів; сприяння створенню спільних підприємств; надання консалтингових, інжинірингових послуг; залучення до інноваційної сфери підприємств малого бізнесу тощо.

Механізм забезпечення екологічної сертифікації ТГС та об'єднаних територіальних громад є впорядкованою послідовністю етапів науково-практичних досліджень, спрямованих на визначення достовірних та обґрунтованих критеріїв та виявлення ефективних заходів покращення екологічного стану НПС.

Перший блок складається з **визначення кількісних показників та критеріїв екологічної безпеки**, оцінки несприятливих подій, визначення структури, системи й кількісної оцінки безпеки територій. Другий блок призначений для оцінки методів та механізмів забезпечення безпеки територій, впровадження даної системи у практику управління соціо-еколого-економічним станом території та контролем за результатом впровадження усієї системи.

Бізнес процеси з екологічної сертифікації ТГС і громад:

1) Системний аналіз стану і тенденцій НПС. Основною метою даного етапу є визначення складу (переліку) негативних і несприятливих подій, що викликають погіршення якості НПС.

2) Оцінка фактів та подій (проведення стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, екологічного аудиту тощо). Системні оцінки несприятливих впливів, які можуть бути віднесені до розряду ризикових або кризових протягом певного періоду часу на даній території. Розрізняють такі методи оцінки несприятливих подій:

- статистичний, заснований на аналізі накопичених статистичних даних за аналогічними подіями, що відбулися на подібних об'єктах, на території даного району у минулому (залежно від частоти подій).
- аналітичний, заснований на вивченні причинно-наслідкових зв'язків у системі, що дозволяє оцінити можливість появи несприятливої події як складного явища, утвореного в результаті ланцюжка локальних та невеликих за масштабом несприятливих подій.
- експертний, який передбачає оцінку можливих наслідків шляхом опрацювання результатів опитувань експертів.

3) Визначення структури природокористування. Вона повинна забезпечувати організацію природокористування в обсязі, що не завдає НПС збитків і шкоди здоров'ю населення. В основі лежать принципи циркулярної економіки, раціонального природокористування, згідно з якими рівень антропогенного впливу має відповідати здатності екосистем нейтралізувати його наслідки. Цей принцип має бути реалізований через систему територіальних екологічних нормативів природокористування, розрахованих на основі екологічних норм впливу на НПС. Чинна система екологічних нормативів гранично допустимих викидів та скидів не відповідає існуючим економічним та соціальним умовам та не стимулює впровадження циркулярної економіки. Оцінку екологічного стану необхідно здійснювати шляхом порівняння нормативного та фактичного рівнів впливу на НПС за положеннями системного підходу.

4) Кількісна оцінка безпеки включає інтегральні оцінки, експертні оцінки, моделі, цифрові дані в режимі онлайн, проценти тощо, які будуть використані для прийняття управлінських рішень.

5) Прийняття рішення щодо запровадження та контроль у практику управління екологічної сертифікації ТГС (оцінка відповідності (сертифікація продукції й послуг, в тому числі екологічна), наприклад, до найбільш оптимальних видів аграрного природокористування.

б) Вдосконалення організаційно-економічного механізму становлення системи екологічних аудиту та сертифікації (рис. 1), що передбачає:

- розробку методології формування екологічних стандартизацій і сертифікації;
- моніторинг існуючого та розробка нових законопроектів, рекомендацій, нормативів, інструкцій в тому числі відомчих (рис. 2);
- напрацювання системи державних гарантій та пільг через створення організаційно-економічного механізму реалізації: сертифікації продукції, послуг; екологічної сертифікації громад, аграрних ландшафтів та в цілому території регіонів (басейнів річок) або окремих громад;
- трансформація механізму розподілу платежів між бюджетами різних рівнів;
- створення регіональних систем екологічного страхування з метою акумуляції коштів та фінансування процедур аудиту та сертифікації (в тому числі - екологічних);
- створення наукових, консалтингових та інших формувань, які проводять аудит, сертифікацію тощо.

7) Створення інституціональних умов. Основною метою такого реформування повинно стати створення децентралізованої моделі управління НПС, спроможної ефективно впливати на процеси соціально-економічного розвитку територій в умовах ринкової економіки.

- створення інституціональної інфраструктури (центрального органу із сертифікації в структурі Міндовкілля України та незалежні екологічні аудитори, що пройшли підготовку та мають відповідну ліцензію, або сертифікована комерційна структура);
- навчання з метою отримання відповідної ліцензії;
- розширення фінансово-економічних можливостей територіальних громад, посилення мотивації органів місцевого самоврядування щодо зміцнення місцевих бюджетів;
- інструменти державно-приватного партнерства, методичні підходи до вартісної оцінки об'єктів НПС (природного капіталу) України, зокрема:

а) Адміністративно-правові інструменти, а саме: законодавчо-нормативна база (закони і постанови Кабінету Міністрів України, директиви і положення діяльності міжнародних організацій) та нормативи (стандарті різних видів, галузей і країн, ліміти, квоти тощо);

б) Економічні інструменти: субсидії, дотації, кредити, лізинг, страхування, платежі за природокористування, цінні інструменти, пільгове оподаткування тощо;

в) Комунікації та інформаційне забезпечення, освіта, участь громадськості, різномірний моніторинг сфери природокористування, екологічний інжиніринг, консалтинг.

8) Фінансове забезпечення реалізації. Має бути передбачено відповідне фінансування з Державного бюджету України на запровадження Концепції як документу загальнонаціональної ваги. Додатково на такі цілі можуть бути залучені кошти європейської та міжнародної допомоги. Для зменшення часу і витрат на доопрацювання і запровадження Концепції та її нормативного забезпечення необхідно використовувати механізм кооперації різних міністерств і відомств.

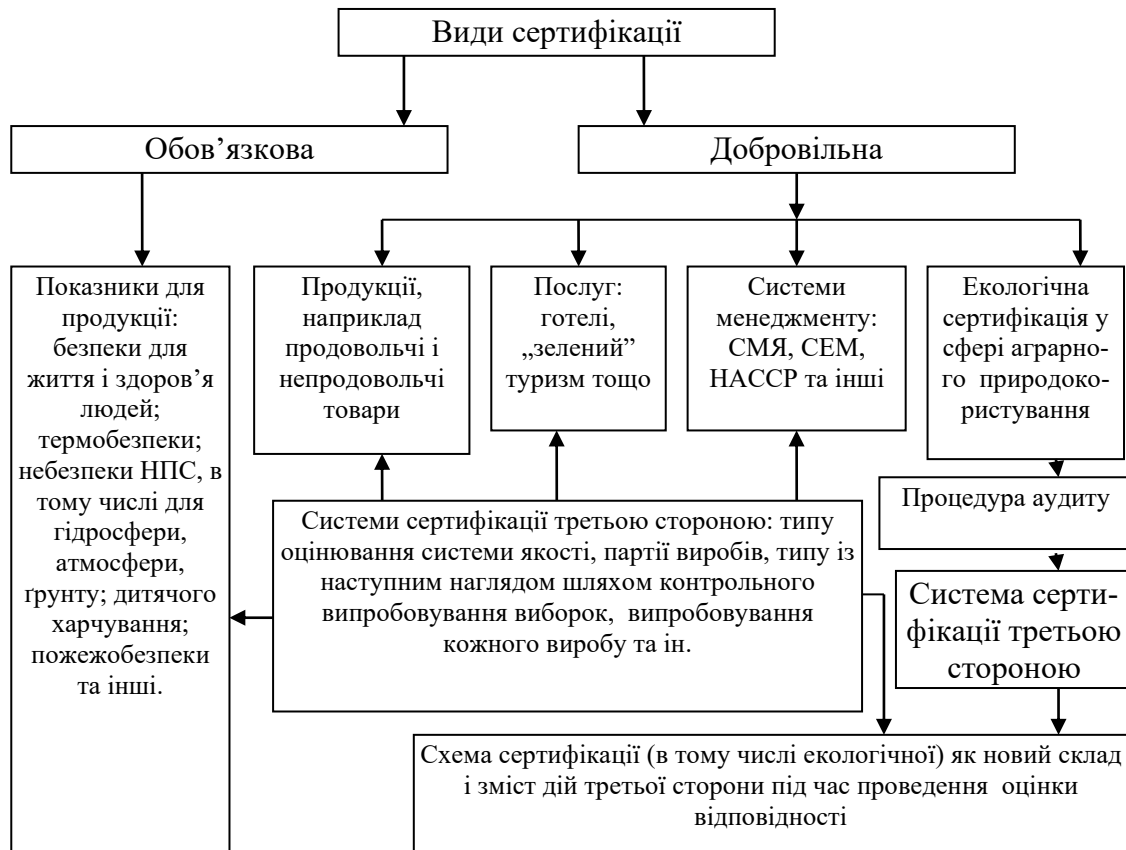

Рис. 1. Методологічні підходи до удосконалення системи і схеми сертифікації в Україні і світі як інструменту реалізації положень циркулярної економіки

9) Законодавчо-нормативне забезпечення полягає у:

- внесенні змін до законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.», «Про підтвердження відповідності», «Про стандартизацію», «Про метрологію та метрологічну діяльність», «Про захист прав споживачів», «Про оцінку відповідності», «Про відходи» та ін.

- гармонізації низки директив ЄС які регулюють діяльність стосовно тематики циркулярної економіки, наприклад: Директива № 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проєктів на навколишнє середовище; Директива № 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики зі змінами і доповненнями; Директива № 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи; Директива Європарламенту та Ради 2003/4/ЄС від 28 січня 2003 року щодо свободи доступу до інформації відносно стану навколишнього середовища; Директивою 2011/92/ЄС оцінка впливу на довкілля (ОВД) та ін.

- розробці законодавчо-нормативних документів які включатимуть комплекс правових положень щодо сертифікації сфери природокористування: розробка технічних регламентів; збереження частки обов'язкової сертифікації продукції і послуг на період реформування економіки з метою захисту споживачів від фальсифікованої продукції; запровадженні добровільної сертифікації у сфері природокористування (в тому числі аграрного); продовженні гармонізації законодавчо-нормативних документів України із міжнародними тощо.

10) Необхідне просторове облаштування адміністративних територій, регіонів яке має охоплювати такі тематичні напрями: створення єдиного інформаційного простору на базі кадастру всіх видів природних ресурсів; обґрунтування спеціалізації регіону на основі наявного економічного потенціалу, природного капіталу та процедури аудиту й сертифікації; поширення обґрунтованої інтеграції регіону; розвиток промисловості та збалансоване природокористування, охорону НПС й екологічну безпеку тощо.

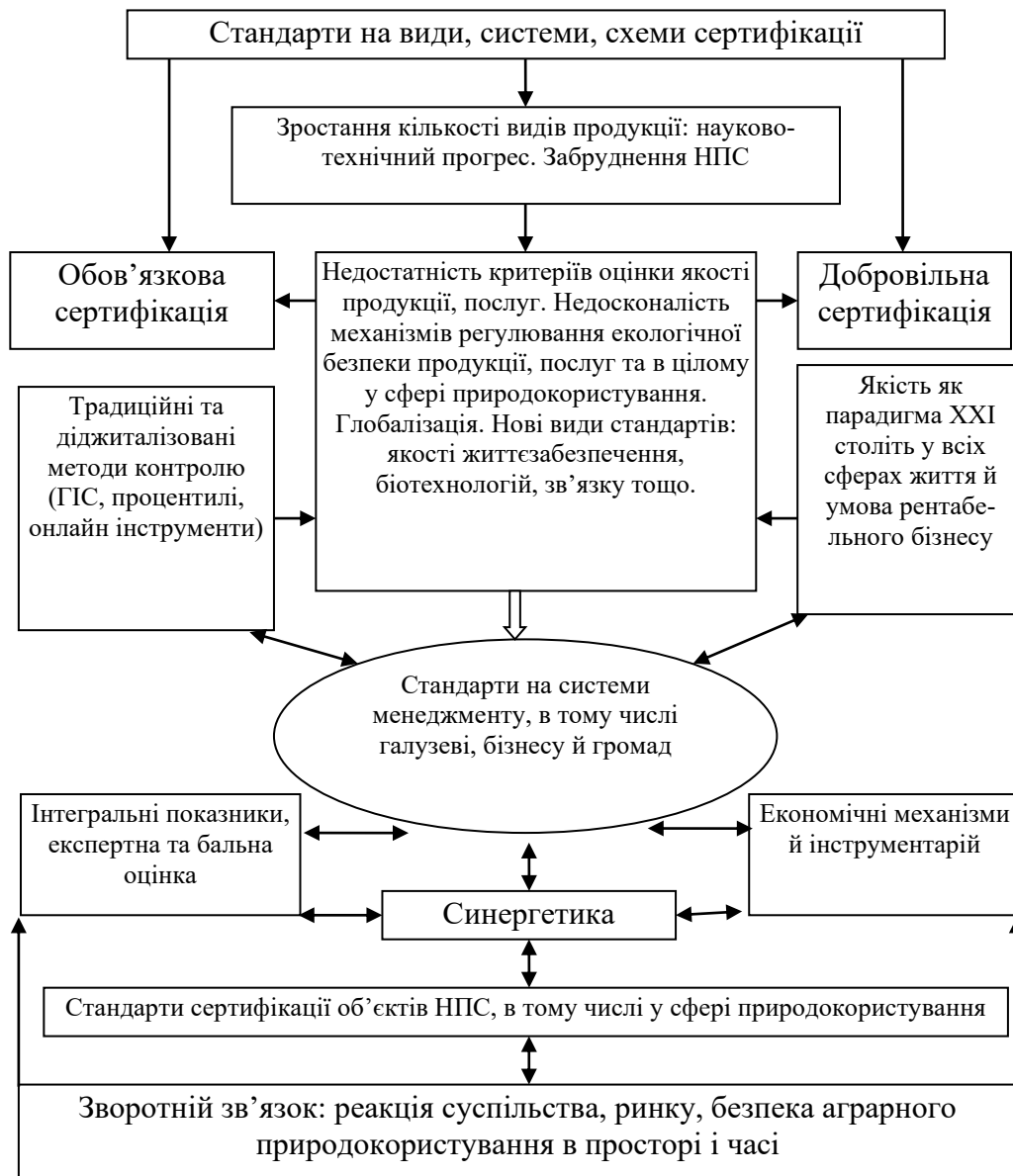

Рис. 2. Формування стандартів з екологічної сертифікації

11) Впровадження наукового обґрунтування підкреслює важливість переходу до більш стійких систем природокористування в державі, бізнесу, життєдіяльності громад за напрацюваннями циркулярної («зеленої») економіки:

- на першому рівні головна увага на цьому напрямку приділяється підвищенню ефективності використання ресурсів за рахунок прийомів, що дозволяють скоротити використання дорогих, невідновлюваних, дефіцитних або екологічно шкідливих виробничих ресурсів, або відмовитися від них;
- на другому рівні передбачається використання альтернатив хімічним виробничим ресурсам для більш масштабного залучення екологічних процесів за рахунок, наприклад, симбіозу біоти (мікробіома рослин або природних ворогів) або генетичних характеристик (наприклад, резистентних (толерантних) до біотичного стресу) для кращого засвоєння рослинами поживних речовин, толерантності до стресів та захисту від шкідливих організмів і хвороб; такі рішення знайшли визнання у працях [15];
- на третьому рівні передбачається модернізація системи ведення сільського господарства таким чином, щоб підвищити її стійкість до впливу зовнішніх факторів, у тому числі за рахунок диверсифікації, повторної переробки ресурсів, раціонального використання ґрунтів, самозабезпеченості та зниження залежності від виробничих ресурсів. Як приклад можна навести підвищення диверсифікації структури фермерського господарства та управління ним на основі диверсифікації чергування культур, полікультури, агролісівництва та впровадження (або відновлення) комплексного ведення тваринництва та рослинництва. На цьому рівні основна увага приділяється раціональній організації взаємодії між

складовими агроекологічних систем, наприклад, на основі синергетичної взаємодії у масштабах фермерського господарства або ландшафту;

- на четвертому передбачається відновлення зв'язків між виробниками та споживачами за допомогою альтернативних мереж розподілу продовольства, наприклад фермерських ринків, сільського господарства на засадах принципів відповідальної торгівлі продовольчими товарами, що має сприяти забезпеченню соціальної рівності та екологічної відповідальності;

- на п'ятому рівні передбачається формування нових локальних, регіональних продовольчих систем на засадах безпеки аграрного природокористування.

12) Впровадження екологічної сертифікації ТГС та об'єднаних територіальних громад потребує використання цифрових технологій. Цифрові технології сприяють виваженому аграрному природокористуванню та зокрема у формуванні сталих продовольчих та сільськогосподарських систем. Передусім це технології прецизійного сільського господарства, «великих даних», автоматизації та альтернативних веб-платформ. Наприклад, технології прецизійного сільського господарства передбачають обладнання сільськогосподарської техніки датчиками, які, використовуючи відповідні програмні платформи, забезпечують архівацію даних на рівні господарства (про виробництво продукції рослинництва, врожайності, ґрунт, клімат) та отримання прогнозів погоди. За допомогою інших ресурсів (платформ, е-калькуляторів тощо) фермери отримують на мобільні пристрої зв'язку рекомендації про те, які культури вирощувати, які сорти, де і коли сіяти, коли збирати врожай. Успіхи технологій дистанційного зондування, у тому числі із застосуванням супутників та безпілотних літальних апаратів, забезпечили обмін даними у реальному часі та, відповідно, підтримку прийняття рішень також у реальному часі. Такі інструменти все більше використовуються в різних аспектах аграрного природокористування та інших галузей знань й бізнесу.

13) Очікуваним результатом виконання екологічної сертифікації територій ТГС та об'єднаних територіальних громад є визначення та суспільна підтримка стратегічного курсу держави в соціо-еколого-економічній сфері, послідовна реалізація якого дасть змогу: сформуванню конкурентоспроможні умови для агробізнесу та інвестицій у якість (адекватний) стан НПС; зростанню ВВП на душу населення; зростанню продуктивності праці; зростанню обсягів експорту; збереженню якості НПС.

Результатами впровадження екологічної сертифікації ТГС та об'єднаних територіальних громад є продовольча безпека через виконання положень ФАО про чотири вимірювання продовольчої безпеки (наявність, доступність, використання та стабільність) та три основні фактори безпеки (доступ до продовольства, догляд та харчування, а також здоров'я й санітарія) які наразі загально визнані ФАО [16].

Позитивні результати впровадження екологічної сертифікації ТГС та об'єднаних територіальних громад сформульовані таким чином:

- наявність у достатній кількості продовольства належної якості, що поставляється за рахунок внутрішнього виробництва;

- отримання повноцінного раціону харчування, чистої води, заходів санітарії для досягнення стану харчового благополуччя, коли задовольняються всі фізіологічні потреби;

- стабільність для забезпечення соціо-еколого-економічного розвитку держави та людини, які повинні мати доступ до якісного НПС, а також можливість належним чином його використовувати (умови виробництва, процеси, інфраструктура та інституції, види діяльності пов'язані з виробництвом, переробкою, розподілом, обробкою та споживанням продовольства, а також результати такої діяльності).

Очікувані результати від запровадження екологічної сертифікації ТГС та об'єднаних територіальних громад, як нової ідеології сфери всіх видів природокористування та управління природоохоронною діяльністю в Україні будуть відображені в:

- створенні ефективної системи екологічного менеджменту у громадах та на окремих територіях як приватної так і державної власності, формування інформаційного простору щодо збереження та раціонального природокористування, зменшення екологічних загроз й ризиків;

- змішаній (державна та приватна) процедурі аудиту та сертифікації (за схемою сертифікації третьою стороною);

- значному прирості інвестиційної привабливості завдяки прозорості інформації про стан природо-ресурсного потенціалу;

- збільшенні дохідної частини бюджетів всіх рівнів завдяки зростанню виробництва, інвестиціям, прозорим правилам фінансової політики;

- зростанні кількості та ділової активності підприємств які ведуть екологічно орієнтований бізнес;

- модернізації законодавчої нормативної бази та інфраструктури у сфері стандартизації, метрології, оцінки відповідності та захисту прав споживачів, орієнтованої на інноваційний розвиток України, її інтеграції у світове співтовариство;

- досягненні значного прогресу в питаннях росту екологічної свідомості споживачів;

- залученні інвестицій, зменшення ризиків при вкладанні капіталу, додаткових можливостях для підвищення конкурентоспроможності продукції що будуть виробляти на сертифікованих територіях й у громадах під різні бізнеси;

- контролю безпеки продукції для НПС, життя, здоров'я та майна громадян України тощо.

14) Прогнози розробки в сфері екологічної сертифікації ТГС та об'єднаних територіальних громад потребують впровадження положень євроінтеграції України, екологічного менеджменту, аудиту у сфері природокористування в цілому як завершальної стадії підтвердження відповідності після виконання комплексу економічних, екологічних, соціальних завдань. Наприклад, гармонізація «Керівництво щодо глумачення та застосування Директиви 2005/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо недобросовісної комерційної практики між бізнесом і споживачем на внутрішньому ринку». Воно спрямоване на підвищення обізнаності про Директиву серед усіх зацікавлених сторін, таких як споживачі, підприємства, органи держав-членів, включаючи національні суди та практикуючих юристів, у всьому ЄС. Такий документ охоплює зміни, внесені Директивою (ЄС) 2019/2161 Європейського Парламенту та Ради щодо кращого виконання та модернізації правил захисту прав споживачів Союзу, які набули чинності з 28.05.2022.

15) Для того, щоб забезпечити переважання інтересів регіону над інтересами окремих підприємств і організацій, необхідно закріпити соціально-економічні орієнтири відповідними організаційно-економічними важелями управління:

- стимулюючими та інформаційними (наприклад, екологічно сертифіковані природо користувачі і окремі території будуть отримувати більше фінансування так, як вони значно менш ризиковані, забезпечені інформацією фактично про всі можливі процеси та їх наслідки);

- організаційними (організація проведення аудиту та сертифікації сировини, продукції, послуг, територій у відповідності вимог Мінекономіки України, добровільна сертифікація у сфері природокористування в найближчому майбутньому); заборонними (наприклад, заборона реалізації не сертифікованої продукції дитячого харчування); запобіжними (наприклад, сертифікація сільськогосподарських угідь, лісів з метою гарантованого отримання якісної сировини, що вже діє і на території України; караючими (система штрафів за недотримання вимог обов'язкової сертифікації чи фальсифікацію якості продукції) та ін.

Податкова реформа в Україні буде стимулювати процедури аудиту та сертифікації продукції, послуг, у сфері природокористування та принесе очікувані результати за таких умов:

- забезпечення макроекономічної, соціальної і політичної стабільності в суспільстві;
- поєднання державних і ринкових економічних механізмів щодо стабілізації, раціонального використання, збереження якості природного капіталу;
- наявності, крім фіскальних, достатніх не фіскальних умов активізації інвестиційних процесів – надійного захисту прав власності, реально узгодження податково-бюджетної і грошово-кредитної політики;
- забезпеченого незалежною судовою і виконавчою гілками влади, конкуренції і контрактів;
- сільськогосподарського страхування як інструменту ефективності аналізу ризиків та прийняття рішень щодо доцільності певних видів діяльності;
- забезпечення прозорості економічних відносин, наприклад впровадження податку на купівлю у розмірі 5%;
- зниження рівня корупції, свідомого ставлення та захист громадськістю своїх інтересів;
- ефективного використання державних коштів, акумульованих за допомогою податків і зборів, раціоналізації структури державних видатків у напрямку збільшення державних інвестицій у людський та природний капітал. Економічні інструменти механізму еколого-економічного регулювання в Україні та доцільність їх використання, інструменти екологічної політики держави та основні чинники, які впливають на розвиток і запровадження екологічної сертифікації більш детально наведені в [10, 17].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Для перетворення продовольчих систем на основі глибоких змін того, що і як виробляється, переробляється, транспортується та споживається, необхідні численні заходи щодо переходу як щодо конкретних методів виробництва, так і у всіх ланках продовольчого виробничо-збутового ланцюга. Більш стійкі моделі виробництва та споживання можуть з часом бути сформовані на основі активної взаємодії між інноваціями на підприємствах з виробництва продовольства, інформаційно-просвітницької роботи громадських рухів, політики та зміни культури на різних рівнях, що вже розроблено у [15, 16].

На перспективу розробки щодо екологічної сертифікації ТГС та об'єднаних територіальних громад необхідно розробляти за положеннями багатосторонніх партнерських механізмів фінансування та зміцнення продовольчої безпеки й покращення харчування в рамках здійснення Порядку денного на період до 2030 року, Угоди про асоціацію України та ЄС.

Література

1. Rodriguez-Anton, J.M., Rubio-Andrada, L., Celemín-Pedroche, M.S., Alonso-Almeida, M.D.M. Analysis of the relations between circular economy and sustainable development goals. *Int. J. Sustain. Dev. World Ecol.* 2019, 26, 708–720.

2. Agronomy 2022, 12, 2270. <https://doi.org/10.3390/agronomy12102270>
<https://www.mdpi.com/journal/agronomy>
3. Circle Economy (2021). Circular economy gap report 2021. <https://circularity-gap.world>. Chiaraluce, G. (2021). Circular Economy in the Agri-food Sector: a Policy overview. Italian Review of Agricultural Economics, 76(3), 53-60. doi: 10.36253/rea-13375.
4. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года : Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН: 25 сентября 2015 года. <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/285/75/PDF/N1528575.pdf?OpenElement>.
5. Corral, F.J.G., Vázquez, R.M.M., García, J.M., de Pablo Valenciano, J. The Circular Economy as an Axis of Agricultural and Rural Development: The Case of the Municipality of Almócita (Almería, Spain). Agronomy 2022, 12, 1553.
6. Dantas, T.E., De-Souza, E.D., Destro, I.R., Hammes, G., Rodriguez, C.M.T., Soares, S.R. How the combination of Circular Economy and Industry 4.0 can contribute towards achieving the Sustainable Development Goals. Sustain. Prod. Consum. 2021, 26, 213–227.
7. Esposito, B., Sessa, M.R., Sica, D., & Malandrino, O. (2020). Towards circular economy in the Agri-food sector. A systematic literature review. Sustainability, 12(18), 7401. doi: 10.3390/su12187401.
8. Poponi, S., Arcese, G., Pacchera, F., & Martucci, O. (2022). Evaluating the transition to the circular economy in the agri-food sector: Selection of indicators. Resources, Conservation and Recycling, 176, 105916. doi: 10.1016/j.resconrec.2021.105916.
9. Підвищення конкурентоспроможності ЄС: циркулярна економіка : монографія / за ред. О.Є. Кузьміна, О.Г. Мельник, Н.І. Горбаль. Львів : Міські інформаційні системи, 2021. 190 с.
10. Скрипчук П.М., Судук О.Ю. Моделі та механізми геоправління аграрними підприємствами : монографія. Рівне : НУВГП. 2020. 315 с.
11. Agroecological and other innovative approaches for sustainable agriculture and food systems that enhance food security and nutrition. Report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition 17 July 2019. www.fao.org/cfs/cfs-hlpe
12. Шкуренко О. В. Циркулярна економіка як передумова формування інноваційних платформ сталого розвитку суб'єктів підприємницької діяльності. Бізнес Інформ. 2021. № 4. С. 323–330. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-323-330>
13. Страпчук С.І. Сталлий розвиток аграрних підприємств на засадах циркулярної економіки : монографія. Харків : ДБТУ; Львів : Вид-во «Новий Світ-2000», 2022. 380 с.
14. Boulay, A.M., Hoekstra, A.Y. & Vionnet, S., 2013. Complementarities of water-focused Life cycle assessment and water footprint assessment. Environmental Science and Technology, 47, 11926-11927.
15. Singh, B.K., Trivedi, P., Singh, S., Macdonald, C.A. & Verma, J.P. 2018. Emerging microbiome technologies for sustainable increase in farm productivity and environmental security. Microbiology Australia, 39(1): 17–23.
16. Hinrichs, C.C. 2014. Transitions to sustainability: a change in thinking about food systems change? Agriculture and Human Values, 31: 143–155.
17. Geo-management in organic agriculture. Monografia viacerých autorov. Editors: Skrypchuk P., Ukraine, Jozef Zat'ko. Vydavateľ: Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania, Za Humnami, Podhajska, Slovensko, 2019. 284 s.

References

1. Rodriguez-Anton, J.M., Rubio-Andrada, L., Celemín-Pedroche, M.S., Alonso-Almeida, M.D.M. Analysis of the relations between circular economy and sustainable development goals. Int. J. Sustain. Dev. World Ecol. 2019, 26, 708–720.
2. Agronomy 2022, 12, 2270. <https://doi.org/10.3390/agronomy12102270> <https://www.mdpi.com/journal/agronomy>
3. Circle Economy (2021). Circular economy gap report 2021. <https://circularity-gap.world>. Chiaraluce, G. (2021). Circular Economy in the Agri-food Sector: a Policy overview. Italian Review of Agricultural Economics, 76(3), 53-60. doi: 10.36253/rea-13375.
4. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года : Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН: 25 сентября 2015 года. <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/285/75/PDF/N1528575.pdf?OpenElement>.
5. Corral, F.J.G., Vázquez, R.M.M., García, J.M., de Pablo Valenciano, J. The Circular Economy as an Axis of Agricultural and Rural Development: The Case of the Municipality of Almócita (Almería, Spain). Agronomy 2022, 12, 1553.
6. Dantas, T.E., De-Souza, E.D., Destro, I.R., Hammes, G., Rodriguez, C.M.T., Soares, S.R. How the combination of Circular Economy and Industry 4.0 can contribute towards achieving the Sustainable Development Goals. Sustain. Prod. Consum. 2021, 26, 213–227.
7. Esposito, B., Sessa, M.R., Sica, D., & Malandrino, O. (2020). Towards circular economy in the Agri-food sector. A systematic literature review. Sustainability, 12(18), 7401. doi: 10.3390/su12187401.
8. Poponi, S., Arcese, G., Pacchera, F., & Martucci, O. (2022). Evaluating the transition to the circular economy in the agri-food sector: Selection of indicators. Resources, Conservation and Recycling, 176, 105916. doi: 10.1016/j.resconrec.2021.105916.
9. Підвищення конкурентоспроможності ЄС: циркулярна економіка : монографія / за ред. О.Є. Кузьміна, О.Г. Мельник, Н.І. Горбаль. Львів : Міські інформаційні системи, 2021. 190 с.
10. Скрипчук П.М., Судук О.Ю. Моделі та механізми геоправління аграрними підприємствами : монографія. Рівне : НУВГП. 2020. 315 с.
11. Agroecological and other innovative approaches for sustainable agriculture and food systems that enhance food security and nutrition. Report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition 17 July 2019. www.fao.org/cfs/cfs-hlpe

-
12. Shkurenko O. V. Tsyrukliarna ekonomika yak peredumova formuvannia innovatsiinykh platform staloho rozvytku subiektiv pidpriemnytskoi diialnosti. *Biznes Inform.* 2021. № 4. С. 323–330. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-323-330>
 13. Strapchuk S.I. Stalyi rozvytok ahrarykh pidpriemstv na zasadakh tsyrkuliarnoi ekonomiky : monohrafiia. Kharkiv : DBTU; Lviv : Vyd-vo «Novyi Svit-2000», 2022. 380 s.
 14. Boulay, A.M., Hoekstra, A.Y. & Vionnet, S., 2013. Complementarities of water-focused Life cycle assessment and water footprint assessment. *Environmental Science and Technology*, 47, 11926-11927.
 15. Singh, B.K., Trivedi, P., Singh, S., Macdonald, C.A. & Verma, J.P. 2018. Emerging microbiome technologies for sustainable increase in farm productivity and environmental security. *Microbiology Australia*, 39(1): 17–23.
 16. Hinrichs, C.C. 2014. Transitions to sustainability: a change in thinking about food systems change? *Agriculture and Human Values*, 31: 143–155.
 17. Geo-management in organic agriculture. Monografia viacerých autorov. Editors: Skrypchuk P., Ukraine, Jozef Zatko. Vydavateľ: Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania, Za Humnami, Podhajska, Slovensko, 2019. 284 s.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-47>

УДК 338.467.6

Олена ЗАГОРЯНСЬКА

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

<https://orcid.org/0000-0002-8057-4498>

e-mail: zagor_elen@ukr.net

Ян ПРОЯЄВ

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

e-mail: tslowflow@gmail.com

Злата МАЛАНЧУК

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

e-mail: gggg04057@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ, ЗОКРЕМА ЯКІСНИХ ФОТОГРАФІЙ, ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ ТУРИСТІВ ДО КРЕМЕНЧУЦЬКОГО РЕГІОНУ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті проведено SWOT-аналіз туристичної сфери Кременчуцького регіону та виокремлені маркетингові стратегії, що спрямовані на посилення привабливості туристичного потенціалу регіону та підвищення ефективності привернення туристів до Кременчука.

В статті відзначено, що фотографія відіграє важливу роль у туризмі, оскільки може бути ефективним маркетинговим інструментом для залучення туристів до певного регіону. Проаналізовано туристичну фотографію з використанням наявних досліджень і виділено рекомендації щодо підготовки до фотографування для туристів, які бажають створити персональні естетичні світлини, так і об'єктів, які вони відвідують. Основна мета полягає в ефективному передаванні вигляду місця, спогадів, емоцій та всього, що пов'язано з досвідом конкретних людей під час їхніх подорожей.

Ключові слова: туристична фотографія; композиція; акценти-правила; Кременчуцький регіон; SWOT-аналіз; туристичні об'єкти, маркетингові інструменти.

Olena ZAHORIANSKA, Yan PROIAIEV, Zlata MALANCHUK

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University

USE OF MARKETING TOOLS, IN PARTICULAR OF QUALITY PHOTOS, TO ATTRACT TOURISTS TO THE KREMENCHUK REGION IN THE POST-WAR PERIOD

In the paper a SWOT-analysis of the tourist sphere of the Kremenchuk region is carried out and marketing strategies, which aimed at increasing the attractiveness of the region's tourist potential and increasing the effectiveness of attracting tourists to Kremenchuk, are emphasized out. At the same time, creating quality photos with unique local sights and natural beauty of Kremenchuk will be a strong visual advertising tool that will attract attention and interest of potential visitors. After the end of the war in Ukraine, the return of tourists to the Kremenchuk region requires a comprehensive approach, which includes the use of marketing tools to study the behavior of tourist consumers and apply the rules of creating quality photos for effective advertising. Analysis of consumer behavior helps to understand their preferences and needs, which allows to develop an appropriate strategy for attracting tourists.

In the paper is noted, that photography plays an important role in tourism, as it can be an effective marketing tool to attract tourists to a certain region. The analysis of the behavior of consumers of tourist services showed that the uniqueness of the place, cultural heritage, availability and quality of services are important factors for choosing a tourist destination. Tourist photography has been analyzed using available research and recommendations for preparing for photography have been highlighted for tourists who wish to create personal aesthetic photos, as well as the objects they visit. Six main accent rules are also emphasized out, which will help to effectively emphasize the main object in the photo. The main goal is to effectively convey the appearance of a place, memories, emotions and everything related to the experience of specific people during their travels.

Keywords: tourist photography; composition; accents-rules; Kremenchuk region; SWOT-analysis; tourist facilities, marketing tools.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Після закінчення війни в Україні перед туристичною індустрією стане велика проблема щодо збільшення туристичних потоків як іноземних, так і вітчизняних туристів. Особливу уваги в цьому сенсі треба приділяти напрямкам туризму, які здатні відновити моральний та фізичний стан рекреанта шляхом отримання позитивних емоцій та вражень. У сучасному туризмі, що активно адаптується до новітніх технологій, фотографія стала важливим засобом передачі реальності, емоцій та вражень. Вона використовується для візуального сприйняття об'єктів та привабливості туристичних напрямків. Фотографія має потужний вплив на вибір туристичних локацій, оскільки вона може вражати, зацікавлювати та створювати бажання відвідати певні місця. Будучи носієм інформації, фотографія здатна передати нові враження та закріпити їх у пам'яті, а також дозволяє туристам зберігати свої спогади та поділитися ними з

іншими людьми. Проте, не кожен турист вміє створювати якісні фотографії через відсутність знань про правила композиції та алгоритми роботи з ними.

Рекреаційною зоною Полтавської області можна вважати місто Кременчук та Кременчуцький район. На цій території зосереджені гідрологічні об'єкти, що включають у себе річку Дніпро, Дніпродзержинське водосховище, річки Псьол, Сухий Кагамлик, Крива Руда, Омлик, а також присутність шести об'єктів природно-заповідного фонду та одного пляжу на території міста [1, 2]. Таким чином, можна робити акцент на унікальності цих територій, культурній спадщині та якості послуг, що стає важливим фактором для привертання уваги туристів. Крім того, створення якісної візуальної реклами з використанням правил створення фотографій здатне привернути увагу та викликати інтерес потенційних відвідувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед науковців, що займаються вивченням естетики фотографії та розробкою алгоритмів для створення високоякісних зображень, можна виокремити наступних дослідників: Е. Маврідакі та В. Мезаріс [3], С. Дхар, В. Ордоньєс та Тамара Л. Берг [4], Ян Ке, Сяоу Тан та Фен Цзін [5], А. Товба [6], Д. Мілос. Їхні дослідження допомагають зрозуміти сучасні естетичні фактори та розробити алгоритми для створення високоякісних туристичних фотографій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Кожна рекреаційна зона, у тому числі і Кременчуцький регіон, є унікальною та потребує адаптації широко відомих правил створення якісних фото та привабливої візуальної реклами, оскільки впливає на вибір напрямку подорожі будь-якого туриста.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження головних акцентів-правил у туристичній фотографії і створення рекомендацій по їх використанню для залучення як закордонних так і вітчизняних відвідувачів до Кременчуцького регіону у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу

Реалії сьогодення вказують на значне зменшення туристичних потоків як до країни в цілому, так і зокрема до Кременчуцького регіону. Таке становище потребує комплексного аналізу причин та наслідків дії негативних факторів на розвиток туризму в регіоні. Виявити сильні та слабкі сторони Кременчуцького регіону з точки зору привабливості для туристів можна за допомогою SWOT-аналізу (табл. 1).

Аналізуючи матрицю SWOT-аналізу туристичної сфери Кременчуцького регіону можна зробити наступні висновки:

1. Природні ресурси та інші сильні сторони Кременчуцького регіону використовуємо для розширення можливостей шляхом розвитку таких видів туризму як: екологічного, культурного, спортивного, медичного, сільського та зеленого.

2. Загрози можна нейтралізувати за рахунок створення спільних проєктів та пакетних пропозицій, а саме: суб'єкти туристичної галузі можуть співпрацювати над створенням спільних туристичних продуктів, пакетних пропозицій та програм. Наприклад, готелі можуть співпрацювати з місцевими екскурсводою та ресторанами для створення комплексного туристичного продукту, який буде цікавий для відвідувачів. Так, в Кременчуці вже працює така компанія, як «Tur Bus Ticket», але для такого міста це замало.

3. Нейтралізувати загрози зовнішнього середовища можливо за рахунок підтримки з боку місцевих владних органів. Створення сприятливого регуляторного середовища, спрощення бюрократичних процедур та надання фінансової підтримки можуть стимулювати співпрацю та взаємодію між суб'єктами туристичного ринку послуг.

4. Подальші дослідження та розробка маркетингових стратегій повинні бути спрямовані на посилення привабливості туристичного потенціалу регіону та підвищення ефективності привертання туристів до Кременчука. Водночас, створення якісних фотографій з унікальними місцевими пам'ятками та природною красою Кременчука стане сильним інструментом візуальної реклами, що приверне увагу та зацікавить потенційних відвідувачів.

Фотографія в туризмі має велике значення не тільки для професійних фотографів, а й для звичайних туристів, що хочуть зберегти яскраві спогади зі своєї подорожі. Важливо робити гарні і правильні фотографії туристичних об'єктів. Для того, щоб допомогти туристам та усім, хто хоче робити гарні фотографії туристичних місць, нами були узагальнені правила та поради досвідчених фахівців цієї справи [3–7].

Перше правило, відоме також як "правило третини", є одним з основних принципів композиції у фотографії та візуальному мистецтві. Застосовуючи це правило, можна створити більш збалансовані та привабливі зображення. Розподілення зображення на 9 рівних квадратів за допомогою вертикальних і горизонтальних ліній утворює 4 точки перетину. Ці точки, які називаються точками концентрації або точками впливу, вважаються стратегічними місцями розташування об'єктів у зображенні. Зазвичай,

важливий елемент чи об'єкт зображення розміщують на одній з цих точок концентрації, а не в центрі кадру. Це дозволяє створити більш динамічну та привабливу композицію. Застосування правила третини допомагає залучити увагу глядача до головного об'єкта і забезпечує баланс між елементами на зображенні (рис. 1).

Таблиця 1

SWOT-аналіз туристичної сфери Кременчуцького регіону

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>1. Природні ресурси: присутність річки Дніпро, острови (Зелений, Фантазія, Шаламай, Стрілечий тощо), ліси, озера (Блакитне, Скеля, Силікатне), природні заповідники (Кременчуцькі плавні), парки (Ювілейний, Миру, Придніпровський, Миський сад) та пляжі.</p> <p>2. Культурна спадщина: наявність історичних та культурних пам'яток (Скеля-реєстр, будинок Володарського, 201 пам'ятник, Свято-Миколаївський собор, Троїцька церква, Синагога, Кременчуцька мечеть), які можуть зацікавити туристів.</p> <p>3. Розвинена туристична інфраструктура: наявність готелів (Кремінь, Дніпровські зорі, Reikartz Кременчук, Pantagruel тощо), ресторанів (Козацька броварня, Кофан, Чотири сезони, Polo-City Аквапарк, Барбарис, Шашличний край тощо), музеїв (краєзнавчий, історії авіації та космонавтики, художня галерея) та інших закладів, спрямованих на забезпечення потреб туристів.</p> <p>4. Географічне розташування: зручна транспортна доступність до регіону, що сприяє приїзду туристів.</p>	<p>1. Недостатня реклама туристичного потенціалу: Кременчуцький регіон не має потужної рекламної кампанії у відкритих джерелах інформації, оскільки не є обласним центром.</p> <p>2. Обмежений вибір туристичних послуг: відсутність різноманітності та якості туристичних послуг та продуктів. Слабке сприяння розвитку туристичного підприємництва та підтримка іміджу промислового центру, що гальмує розвиток туризму в регіоні.</p> <p>3. Недостатня розвиненість інформаційної інфраструктури: обмежений доступ до туристичної інформації, відсутність електронних ресурсів та мобільних додатків для туристів (мапа туристичних об'єктів, персоналізовані маршрути, рейтинги та відгуки щодо туристичних об'єктів, календар подій).</p> <p>4. Відсутність синергії між громадськими організаціями та бізнесом: неефективна співпраця та взаємодія між суб'єктами туристичної галузі. Відсутність туристичних асоціацій або об'єднань всіх суб'єктів туристичної галузі (готелів, ресторанів, туристичних агентств, транспортних компаній тощо)</p>
Можливості	Загрози
<p>1. Розвиток екологічного туризму: використання природних ресурсів та створення екологічно чистих туристичних маршрутів.</p> <p>2. Культурний туризм: просування і популяризація культурної спадщини, організація культурних заходів та фестивалів.</p> <p>3. Розвиток спортивного туризму: створення спортивних об'єктів та інфраструктури для активного відпочинку.</p> <p>4. Розвиток медичного туризму: використання потенціалу місцевих медичних закладів та природних лікувальних ресурсів.</p> <p>5. Розвиток сільського туризму: привертання туристів до сільських територій, організація агротуристичних ферм та майстер-класів.</p>	<p>1. Конкуренція з іншими регіонами: наявність подібних туристичних напрямків у сусідніх регіонах, що може зменшити привабливість Кременчуцького регіону.</p> <p>2. Політична та соціальна нестабільність: виникнення конфліктів та несприятливих умов, що можуть негативно вплинути на розвиток туризму.</p> <p>3. Екологічні проблеми: загрози забруднення довкілля, недостатня охорона природних резерватів та розселення тварин.</p> <p>4. Економічна нестабільність: можливість економічних криз, що може призвести до скорочення фінансування туристичних проєктів та послуг.</p>

Рис. 1. Використання правила третин у туристичних фотографіях (зліва – вірно, справа – не вірно) (фотографії автора)

Плановість є ще одним важливим елементом композиції у фотографії. Вона допомагає створити відчуття глибини та об'ємності у зображенні, що робить фотографії цікавими та привабливими для глядачів. У фотографії, плановість може бути досягнута за допомогою розташування об'єктів у різних планах: передньому, середньому та задньому. Лінії, які розділяють ці плани, відокремлюють їх один від одного. Найближчий до спостерігача план є переднім, тоді як найвіддаленіший план – задній. Ця структура планів додає глибину та об'ємність зображенню.

Застосування плановості має велике значення в будь-якому жанрі фотографії. Вона допомагає передати відчуття реальності та зробити зображення більш привабливим для глядача. Коли ми спостерігаємо навколишні предмети, завжди маємо перед собою різні плани, які допомагають нам сприймати об'єкти в тривимірному просторі. Тому, використовуючи правило плановості, ми намагаємося передати це відчуття глибини та об'єму у фотографії (рис. 2).

Фреймінг є третім правилом композиції в фотографії, яке можна використовувати для виокремлення об'єкту або групи об'єктів за допомогою рамки.

Рис. 2. Приклад використання правила плановості на фотографії (фотографія автора)

Цей ефект досягається шляхом розташування головного об'єкта всередині уявної або реальної рамки, яка слугує засобом виділення об'єкту або створення закритої композиції, що змінює сприйняття зображення у бік обмеженості. На зображенні, зазначеному на рис. 3, фреймінг досягається за допомогою людей, які стоять спиною до нас. Вони утворюють рамку, яка виокремлює головний об'єкт або просто створює відчуття закритої композиції. Застосування фреймінгу в фотографії додає цікавості та глибини зображенню. Застосування правила фреймінгу є ефективним способом створення цікавих та естетично привабливих зображень, які привертають увагу глядача та викликають його інтерес до головного об'єкту.

Рис. 3. Приклад використання правила фреймінгу на фотографії (фотографія автора)

Четверте правило композиції в фотографії – це правило ведучих ліній. Воно базується на використанні ліній, які направляють погляд глядача до або від об'єкту. Лінії можуть передавати рух, створювати відчуття швидкості або повільності, маскулітності або жіночості, а також вони важливі для створення візуального об'єму. Лінії можуть додати динаміки та енергії до зображення або, навпаки, передати спокій та гармонію.

Успішне застосування правила ведучих ліній допомагає створити зображення, яке впливає на емоції глядача і надає йому відчуття руху, глибини та балансу. Використання ліній у композиції фотографії може бути потужним засобом вираження ідей, настрою та повідомлень, що додає значущості та цікавості до зображень (рис. 4 – ліва частина).

П'яте правило композиції в фотографії – це заповнення кадру головним об'єктом зйомки. Це правило передбачає розміщення головного об'єкта в кадрі таким чином, щоб він займав значну частину простору та привертав максимальну увагу глядача. Це допомагає забезпечити чітку ідентифікацію та розпізнавання об'єкта. Використовуючи це правило, ви можете зробити свої фотографії більш імпактними та ефективними в комунікації з глядачами. Заповнення кадру головним об'єктом допомагає створити сильний візуальний ефект та передати важливу інформацію або емоції зображень (рис. 4 – права частина).

Рис. 4. Приклад використання правил ведучих ліній та заповнення на фотографіях (фотографії автора)

Шосте правило композиції в фотографії полягає в фотографуванні двох площин будівлі. Це правило рекомендує не обмежуватись однією перспективою фотографування, а намагатись показати різні сторони та площини архітектурної споруди (рис. 5). Замість того, щоб фотографувати будівлю прямо з фронту, можна використати інші кути та ракурси, щоб надати зображенню більшої цікавості та глибини. Фотографування двох площин будівлі дає можливість створити візуальну гру та динаміку, розкриваючи різні аспекти архітектури. Це правило допомагає підкреслити унікальність та характер будівлі, а також розширити можливості виразності та креативності фотографії.

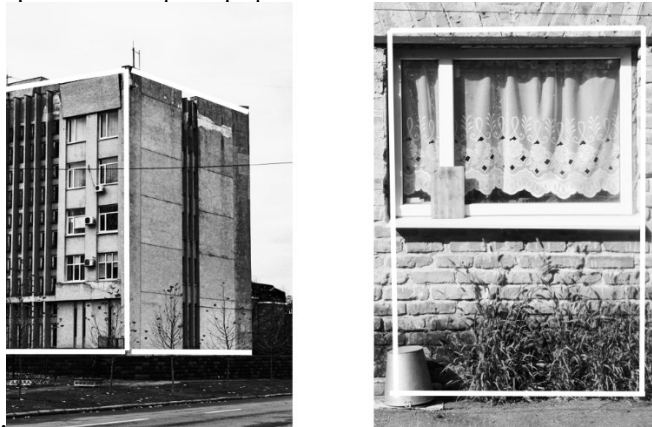

Рис. 5. Приклад використання площин на фотографіях (фотографії автора)

Отже, в фізичній формі фотографія представлена на плоскому папері, який не має фізичного об'єму. Однак, завдяки засобам виразності та композиційним елементам, фотографія може передавати відчуття об'єму і глибини. Цей ефект створюється за допомогою використання перспективи, тіней, світла та темноти, що надають зображенню візуальної глибини. Найважливішою рисою фотографії є її ідея та повідомлення, яке вона намагається передати. Від ідеї залежить як фотографія сприйматиметься глядачем і яке враження вона залишить.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Після закінчення війни в Україні, повернення туристів до Кременчуцького регіону вимагає комплексного підходу, який включає використання маркетингових інструментів для вивчення поведінки туристичних споживачів та застосування правил створення якісних фотографій для ефективної реклами. Аналіз поведінки споживачів допомагає зрозуміти їхні вподобання та потреби, що дозволяє розробити належну стратегію привертання туристів.

Аналіз поведінки споживачів туристичних послуг показав, що важливими факторами для вибору туристичного напрямку є унікальність місця, культурна спадщина, доступність та якість послуг. Відкритість для нових туристичних ідей та активна промоція також відіграють важливу роль у привертанні відвідувачів. Важливим результатом дослідження правил створення якісних фотографій є можливість створення привабливої візуальної реклами, яка здатна привертати увагу та викликати інтерес потенційних туристів.

Розробка та впровадження маркетингових стратегій, спрямованих на привертання туристів до Кременчуцького регіону, також має велике значення. Це включає створення привабливих туристичних пакетів, акційних пропозицій та рекламних кампаній, які підкреслюють унікальність та різноманітність туристичного продукту регіону.

Література

1. Околиці Кременчука. URL: <https://okrain.net.ua/uk/>
2. Загорянська О.Л. Екскурсійна діяльність як перспективний напрям розвитку туристичної галузі. Вісник Хмельницького національного університету: Економічні науки. 2020. № 3. С. 72–77.
3. Eftichia Mavridaki; Vasileios Mezaris A comprehensive aesthetic quality assessment method for natural images using basic rules of photography, 2015 IEEE International Conference on Image Processing (ICIP) p. 887–891. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/>
4. Sagnik Dhar, Vicente Ordonez, Tamara L. Berg. High level describable attributes for predicting aesthetics and interestingness (CVPR), 2011. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/5995467>
5. Yan Ke, Xiaoou Tang, Feng Jing. The Design of High-Level Features for Photo Quality Assessment. Computer Vision and Pattern Recognition, 2006 IEEE Computer Society Conference on Computer Vision and Pattern Recognition. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/1640788>
6. Товба А. А. Створення фотоекспозиції художніх пейзажів з урахуванням методики їх фотографування : Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції, Бостон, США, 2-4 березня 2023 року. С. 515-518.
7. 10 найкращих порад і хитрощів щодо туристичної фотографії. URL: <https://www.canon.ua/get-inspired/tips-and-techniques/10-tips-travelphotography/>

References

1. Okolytsi Kremenchuka. URL: <https://okrain.net.ua/uk/>
2. Zahorianska O.L. Ekskursiina diialnist yak perspektyvnyi napriam rozvytku turystychnoi haluzi. Herald of Khmelnytskyi National University. 2020. № 3. S. 72–77.
3. Eftichia Mavridaki; Vasileios Mezaris A comprehensive aesthetic quality assessment method for natural images using basic rules of photography, 2015 IEEE International Conference on Image Processing (ICIP) p. 887–891. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/>
4. Sagnik Dhar, Vicente Ordonez, Tamara L. Berg. High level describable attributes for predicting aesthetics and interestingness (CVPR), 2011. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/5995467>
5. Yan Ke, Xiaoou Tang, Feng Jing. The Design of High-Level Features for Photo Quality Assessment. Computer Vision and Pattern Recognition, 2006 IEEE Computer Society Conference on Computer Vision and Pattern Recognition. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/1640788>
6. Tovba A. A. Stvorennia fotoekspozytsii khudozhnikh peizazhiv z urakhuvanniam metodyky yikh fotohrafuvannia : Materialy VI mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Boston, SShA, 2-4 bereznia 2023 roku. S. 515-518.
7. 10 naikrashchykh porad i khytroshchiv shchodo turystychnoi fotohrafii. URL: <https://www.canon.ua/get-inspired/tips-and-techniques/10-tips-travelphotography/>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-48>

УДК 336.77:332.2

Віталій КУСТОВ

директор ТОВ «МАЙ ПАУЕР ФАРМ»

<https://orcid.org/0000-0002-9795-2985>

e-mail: Vkustov_@ukr.net

Віталій ТРЯЩЕНКО

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

<https://orcid.org/0000-0002-1676-3120>

e-mail: xivitalikix@gmail.com

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовані сучасні проблеми, які перешкоджають розвитку ринку інформаційних технологій в Україні. Встановлено, що лідери українського ІТ-бізнесу вже накопичили значний потенціал і мають низку беззаперечних досягнень. Виявлено, що Україна як товаровиробник не може конкурувати на світовому ІТ-ринку через відсутність обґрунтованої державної політики. Проаналізовано рейтинг глобальної цифрової конкурентоспроможності країн. Встановлено, що ринок інформаційних технологій в Україні помірно розширюється. Наведено динаміку показників ефективності функціонування ринку інформаційних технологій України в експорті послуг за 2018–2022 роки. Встановлено, що для покращення ситуації українським ІТ-компаніям треба продовжувати розвивати власні інформаційні продукти. Проаналізовано топ-10 найбільших ІТ-компаній України, серед яких домінують сервісні. Узагальнено низку викликів, які стримують розвиток ринку інформаційних технологій в Україні. Запропоновані напрями, які сприятимуть становленню розвиненої цифрової української нації. Узагальнено заходи для стрімкого розвитку ринку інформаційних технологій в Україні.

Ключові слова: інформаційні системи, інформаційне суспільство, інформаційні технології, ІТ-послуги, ІТ-сектор, ринок, розвиток.

Vitaliy KUSTOV

Director of LLC «MY POWER FARM»

Vitaliy TRYASHCHENKO

National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION TECHNOLOGY MARKET IN UKRAINE

The article analyzes the current issues that are preventing the development of the information technology market in Ukraine. It has been established that the leaders of the Ukrainian IT industry have already achieved significant success and have several undeniable achievements. The lack of a well-established state policy is preventing Ukraine from competing effectively in the global IT market as a producer of goods. The analysis of countries' global digital competitiveness ratings revealed that the world market of information technologies is segmented based on types, programs, and subtypes. Due to several factors, the information technology market in Ukraine has been growing moderately.

Firstly, there is an increasing demand for advanced technologies and digitalization, along with positive trends in remote working, which is the usual mode for IT companies; secondly - the emergence of new information technologies and systems, products, IT services, and companies; thirdly, the development of the communications system, electronic payments, and e-commerce have also played a role in the market's expansion. Fourth, the increased digitalization in various sectors of the economy, including healthcare, government, finance, and education, is expected to drive the highest growth rates in the IT market; fifth, the growth of the IT market is also being fueled by the attraction of significant investments through progressive IT start-ups, sixth, the rapidly growing IT workforce. Lastly, there is an annual increase in the share of the Ukrainian IT market in the export of services.

The effectiveness of the information technology market in Ukraine's export of services is presented through the dynamics of indicators from 2018 to 2022. Ukrainian IT companies should focus on further developing their information products to improve the situation. The article analyzes Ukraine's top 10 IT companies, where service companies dominate.

It also summarizes the challenges that are hindering the development of the information technology market in Ukraine. Additionally, the article suggests directions that can help create a developed digital Ukrainian nation. Several measures are proposed to facilitate the rapid development of the information technology market in Ukraine. The first is to focus on building the world's first digital country, which involves ensuring secure and uninterrupted Internet access for all residents throughout the territory, this can be achieved by leveraging technologies like StarLink and other similar advancements. Secondly, there is a proposal to create a territory of innovation, which would involve technological integration and the introduction of new technologies. Thirdly, the development of high-tech and future-tech products is emphasized. Fourthly, the suggestion is to fully operate the virtual economy in parallel with the traditional one. Lastly, there is a proposal to attract major global services to Ukraine, such as global investment banks and Amazon services.

Keywords: information systems, information society, information technologies, IT services, IT sector, market, development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасне ринковоорієнтоване середовище характеризується динамічним розвитком бізнесу і прогресом інформаційних технологій. В контексті постійних швидких темпів технологічних змін

підприємства повинні часто оновлювати свої корпоративні інформаційні системи (KIS), постійно вивчати нові способи їх використання для підтримки бізнес-операцій. Крім того, пандемія COVID-19 прискорила впровадження інформаційних технологій, а саме: хмарних сервісів, дистанційної роботи і телемедицини, аналітики великих даних, Інтернет речей (IoT), індустриальний Інтернет речей (IIoT), рішення кібербезпеки, а також штучного інтелекту, який трансформує ринок інформаційних технологій шляхом автоматизації процесів і операцій, допомагає вдосконалити процеси прийняття рішень, сприяє покращенню взаємодії зі споживачами з мінімальними витратами тощо.

Одним із чинників економічного розвитку суб'єктів господарювання є вкладення фінансових інвестицій в інформаційні технології (IT), а саме: сучасне комп'ютерне обладнання, хмарні сховища, мережеві та інші фізичні пристрої, інфраструктуру широкопозвоного інтернету, оновлені версії програмних процесів для створення і обробки, зберігання, захисту та обміну всіма формами електронних даних. Разом з цим, відповідно, інформаційні технології стимулюють економічне зростання будь-якої країни в цілому, забезпечують її соціально-економічний розвиток, позитивно впливають на розвиток громадянського суспільства (зокрема, в наслідок становлення активності та обізнаності громадян), в також сприяють зайнятості населення. Тому особливої уваги заслуговує ринок інформаційних технологій як ефективний інструмент інтеграції України до світового економічного простору.

У свою чергу, ринок інформаційних технологій являється: по-перше, інтернаціональним, що проявляється в його інформаційно-комунікаційній природі; по-друге, привабливим для інвесторів, бо має найшвидшу окупність інвестицій, та, відповідно, високий рівень прибутковості; по-третє, наукомістким, тому що розвиток і реалізація наукового потенціалу підвищують рівень інформаційно-економічної безпеки будь-якої країни; по-четверте, активно динамічно зростаючим.

За таких обставин, дослідження і вивчення проблем ринку інформаційних технологій в Україні стає все більш важливим науково-практичним завданням. Адже, саме системний пошук та аналіз інформації може забезпечити належний рівень вирішення цих проблем для досягнення перспективного розвитку внутрішнього IT-ринку в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Директор ТОВ «УДС КОНСАЛТИНГ» (м. Київ) Савран Н.В. у своїй публікації довела, що український ринок інформаційно-комунікаційних технологій знаходиться у фазі активного становлення й формування, але його розвиток відбувається тільки за рахунок малих підприємств [1, с. 213].

Науковці Львівського навчально-наукового інституту Шевчук Т.В. і Кравчук Г.Т. вважають, що для забезпечення сталого розвитку вітчизняного IT-ринку потрібно знизити рівень державного втручання і сприяти поліпшенню бізнес-клімату в Україні [2, с. 114].

Бавико О.Є. акцентує увагу на тому, що в світі постійно зростає попит на програмні продукти, відповідно, найбільш привабливим в інвестиційному плані виступає сегмент програмування. Вчений пропонує використати таку ситуацію для вирішення проблем економічного зростання економіки України [3, с. 281].

Донна Л. Хоффман, К. Пейдж Моро, Штефан Стремерш і Мішель Ведель, досліджуючи структуру розвитку нових технологій у маркетингу, зробили висновок про те, що нові технології породжують нові типи даних і аналітичних методів, створюють маркетингові інновації та нові стратегічні маркетингові рамки [4, с. 5].

Чандрасекаран Діпа, Телліс Джерард Дж. і Джеймс Гарет М. встановили, що чинні компанії ознайомившись із новими технологіями, мають дилему: прийняти нову технологію, чи може залишитись із своєю старою технологією, чи інвестувати у те й інше. Автори доводять, що рішення полягає в тому, щоб знати і чітко розуміти, якою мірою нова технологія замінить стару, або / чи обидві технології зможуть існувати у тандемі [5, с. 149].

Нінаре Мехрабі, Фред Морстаттер, Нріпсута Саксена, Крістіна Лерман і Арам Галстян у своїй публікації підтверджують, що системи і програми штучного інтелекту можна використовувати у багатьох чутливих середовищах для прийняття важливих управлінських рішень, які змінюють життя. Проте, автори наголошують, що вкрай важливо переконатись, що рішення не відображають дискримінаційної поведінки певних груп або груп населення [6, с. 115].

Фред Мяо, Козленкова І.В. і Роберт В. Палматъє, розробляючи нову теорію маркетингу аватарів, звернули увагу на те, що прогрес у комп'ютерних технологіях сприяє поширенню віртуальних персонажів, широко відомих як аватари, котрі є цифровими сутностями з антропоморфним виглядом, керовані людиною або програмним забезпеченням, що мають здатність взаємодіяти [7, с. 67]. Інші науковці констатують факт про те, що компанії вкладають значні кошти в аватари, щоб залучати споживачів і краще обслуговувати їх. Так, наприклад, у банківській галузі 87 % компаній вже використовують певну форму аватара або планують запровадити у найближчий час [8; 9].

Таким чином, аналіз спеціальної фахової літератури свідчить про те, що ринок інформаційних технологій завжди був і залишається предметом постійних наукових досліджень як вітчизняних учених-економістів, так і з різних країн світу, починаючи з періоду його становлення і до теперішнього часу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Враховуючи величезну кількість публікацій і суттєвих напрацювань у досліджуваному напрямі, потрібні нові підходи до вирішення проблем і досягнення перспективного розвитку ринку інформаційних технологій в Україні.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз наукових положень і розроблення практичних рекомендацій щодо проблем і перспектив розвитку ринку інформаційних технологій в Україні.

Виклад основного матеріалу

Головною властивістю інформаційного суспільства є нові способи і засоби використання та поширення глобальних знань. Найвідомішою є глобальна мережа Internet, що надає можливості для створення абсолютно нових сегментів онлайн-стартапів з низькими витратами на реалізацію. Відповідно найбільшими стартапами вважаються Google і Facebook, які є лідерами IT-компаній в світі.

Науковці вважають, що поки діловий клімат в Україні буде гіршим, ніж у зарубіжних країнах, доти українські інноватори будуть реалізовувати свої стартапи на території інших держав, де для їх розвитку створено сприятливіші умови [2]. Важливим фактом є те, що лідери українського IT-бізнесу вже накопичили значний потенціал і мають низку беззаперечних досягнень. Проте Україна як товаровиробник не може конкурувати на світовому IT-ринку через відсутність обґрунтованої державної політики.

Фахівці Інституту менеджменту (IMD) щорічно складають рейтинг глобальної цифрової конкурентоспроможності країн. Метою дослідження є оцінка рівня сприйняття країнами цифрових технологій, що ведуть до трансформації в урядовій практиці, бізнес-моделях і суспільстві в цілому. Так, у 2022 р. було виконано ранжування 63-х економік країн за основними трьома групами показників:

- перша група показників «знання» характеризує процес цифрової трансформації через відкриття, розуміння і вивчення нових технологій;
- друга група показників «технології» включає аналіз і визначення рівнів впровадження та розвитку цифрових технологій (технологічне регулювання, наявність капіталу для інвестування в технологічну інфраструктуру тощо);
- третя група показників «майбутня готовність» оцінює рівень сприйняття технологій урядом, бізнесом і суспільством в цілому [10].

У 2022 р. двома новими критеріями у наборі даних цифрового рейтингу стали: 1) спроможність уряду забезпечити кібербезпеку; 2) захист конфіденційності згідно закону [10].

За звітом IMD «Рейтинг глобальної цифрової конкурентоспроможності 2022» (The IMD World Digital Competitiveness Ranking, 2022) світовий рейтинг цифрової конкурентоспроможності очолила Данія, що стала однією з провідних економік світу за цифровими талантами, навчанням і освітою [10]. Тобто визначено абсолютний рівень готовності Данії до цифрової трансформації і використання інформаційних технологій, зокрема високі результати у бізнес-гнучкості (1-ше місце серед 63 країн) і в IT-інтеграції (1-ше місце серед 63 країн).

В 2022 р. на другому місці США із відносно сильними позиціями і багатьма можливостями для вдосконалення з точки зору ноу-хау, необхідного для відкриття, розуміння та створення нових технологій (фактор «знання»). Швеція залишилась на третьому місці, Сінгапур посів четверте місце, а Швейцарія піднялась на п'яте місце [10]. В 2021 р. Україна була на 54-му місці в цьому світовому рейтингу (The IMD World Digital Competitiveness Ranking, 2021), проте до випуску цифрового рейтингу 2022 року не була включена через обмежену надійність зібраних даних.

Варто зазначити, що основними лідерами на світовому ринку інформаційних технологій залишаються: Microsoft, IBM, Oracle, Cisco, Dell, HP, Amazon і Google. Найбільшими постачальниками хмарних обчислень є: Amazon Web Services (AWS), Microsoft Azure, Google Cloud Platform і IBM Cloud.

У свою чергу, світовий ринок інформаційних технологій сегментований за:

- типами: телекомунікації, IT-послуги (IT-аутсорсинг, IT-консалтинг, IT-аудит, IT освіта і навчання), видавці програмного забезпечення і комп'ютерного обладнання тощо. Спостерігаються нерівномірні темпи розвитку як у світовому, так і регіональному вимірах, у зв'язку із різними соціально-економічними станами країн і відмінностями їх бізнес-середовища;
- програмами: BFSI, телекомунікації, роздрібна торгівля та електронна комерція, уряд і оборона, охорона здоров'я, виробництво, транспорт і логістика, енергетика та комунальні послуги, медіа і розваги ін.;
- підтипами: хмарні сервіси, IoT, штучний інтелект, великі дані, блокчейн тощо.

Якщо проаналізувати ситуаційно ринок інформаційних технологій в Україні, то наразі він помірно розширюється через низку чинників:

- по-перше, зростання попиту на передові технології та цифровізацію, а також залишаються позитивними тенденції віддаленої роботи (звичний режим для IT-компаній). Однак, пандемія коронавірусу надала більше можливостей, а саме: скорочення витрат на офіс і найм працівників з віддалених регіонів або

інших країн. Так, через пандемію: 85 % компаній ІТ-галузі перейшли на гібридний формат роботи, майже 60 % стали винаймати працівників з інших міст, а приблизно 45 % – з інших країн;

– по-друге, виникнення нових інформаційних технологій і систем, продуктів, ІТ-послуг і компаній. Разом з цим, швидкими темпами розвиваються системи зв'язку і електронних платежів, а інтернет-торгівля взагалі набула особливої актуальності. Так, аналітичні дані показують, що станом на початок 2022 р. в Україні налічується 2234 ІТ-компанії, з них: 1701 продуктової (76 %) і 533 сервісних (24 %) компаній. В цілому вони спеціалізуються на розробленні й тестуванні програмного забезпечення, підтримці додатків, проведенні технологічних досліджень і розробок. Переважна більшість продуктової компанії мають такі напрями спеціалізації: 288 компаній – martech і медіа; 273 компанії – програмне забезпечення для бізнесу та HR; 171 компанія – fintech та insurtech [11];

– по-третє, посилення цифровізації в різних секторах економіки, зокрема таких, як охорона здоров'я, уряд, фінанси і освіта очікується найвищий рівень зростання ринку інформаційних технологій;

– по-четверте, залучення величезних обсягів інвестицій за допомогою прогресивних ІТ-стартапів (на початок 2022 р. їх налічувалось близько 2 тис.). Серед найбільш відомих можна виокремити Grammarly, People.ai, Readdle, Attendify, Reface, MacPaw, Ajax, Restream, Petcube, Competera та ін. [11];

– по-п'яте, швидко зростаюча кількість ІТ-спеціалістів. Адже, ІТ-галузь користується великою популярністю серед молодих людей: 80 % працівників ІТ-компаній віком від 18 до 32 років. Також на ринку дуже популярна модель взаємодії із спеціалістами – ФОП;

– по-шосте, збільшення частки українського ІТ-ринку в експорті послуг щорічно. Динаміка показників ефективності функціонування ринку інформаційних технологій України в експорті послуг за 2018 – 2022 роки наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка показників ефективності функціонування ринку інформаційних технологій України в експорті послуг за 2018–2022 роки, %

Показники	Роки					Відхилення (+,-) 2022 р. до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2018 р.	2021 р.
Частка ІТ у загальному експорті	5,4	6,6	8,3	8,5	12,9	7,5 в.п.	4,4 в.п.
Частка ІТ-ринку в експорті послуг	20,2	23,9	32,3	37,8	45,6	25,4 в.п.	7,8 в.п.
Річний темп зростання ІТ-індустрії до попереднього року	+28,9	+30,2	+20,4	+38,1	+5,9	x	x

Джерело: складено згідно офіційних даних [11; 12], власні розрахунки.

Аналіз показників табл. 1 свідчить про те, що в 2022 р. порівняно з 2021 р. частка ІТ-ринку в експорті послуг склала 45,6 %, а в загальному експорті України – 12,9 %. Відповідно частка ІТ-ринку в експорті послуг у 2022 р. була більшою на 7,8 відсоткових пункти порівняно з 2021 р. і на 25,4 відсоткових пункти порівняно з 2018 р. Не зважаючи на пандемію COVID-19 (протягом 2020–2022 рр.) і воєнний стан країни (з 2022 р.) динаміки падіння ІТ-експорту не спостерігалось. Навпаки, показники ІТ-індустрії щорічно збільшувались. Так, наприклад, у 2022 р. Україна отримала найвищий рівень доходу від ІТ-експорту від 5-ти країн: США (рекордна частка склала 40,5 %), Великобританії (другий найбільший імпортер українських ІТ-послуг, частка дорівнювала 9,4 %), Мальти (частка – 7,9 %), Ізраїлю (розмір частки 5 %), Швейцарії (частка – 4,5 %).

Відповідно, річний темп зростання ІТ-індустрії склав у: 2018 р. – 28,9 %; 2019 р. – 30,2 %; 2020 р. – 20 % (показник зменшився через пандемію); 2021 р. – 38,1 % (найбільший рівень збільшення обсягів ІТ-експорту); 2022 р. – лише 5,9 %. Отже, за даними ІТ Ukraine Association у 2022 р. вітчизняний ІТ-ринок продовжував розвиватись швидкими темпами і зростав [12]. На разі, підприємства в Україні активно відкривають нові вакансії та нарощують експортні потужності.

Проте, згідно прогнозів аналітиків, у 2023 р. очікується зменшення показників ІТ-ринку в Україні через несприятливі події, а саме: високий рівень облікових ставок, рецесія після пандемії, продовження військових дій на території країни, а також відповідне погіршення макроекономічної ситуації тощо. Разом з цим, якщо в 2023 р. буде уповільнення обсягів ІТ-експорту, то позитивних економічних тенденцій в ІТ-індустрії не буде. Для покращення ситуації українським ІТ-компаніям треба продовжувати розвивати власні інформаційні продукти.

В останні роки позицію лідера ринку системної інтеграції України впевнено утримує компанія «ІТ-Інтегратор», котра забезпечує безперервну роботу інформаційних систем повного переліку державних і корпоративних клієнтів, в тому числі, об'єктів стратегічних галузей промисловості, банків, ритейлу тощо. Так, 2022 р. пріоритетними напрямами компанії були:

– швидке відновлення логістичних ланцюжків;

– розроблення і впровадження нових рішень у галузі military tech та кіберзахисту, зокрема, для підприємств критичної інфраструктури, силового блоку, фінансового сектору, громад і територій України, міжнародних організацій.

- налаштування системної волонтерської допомоги підрозділам ЗСУ, ДСНС і ТрО;
- проведення національних освітніх і культурних КСВ-проектів.

В топ-10 найбільших ІТ-компаній України домінують сервісні. Так, за 2022 рік рівень чистого доходу сумарно склав майже 20 % з українського ІТ-експорту топ-5 найбільш прибуткових ІТ-компаній, а саме:

- ТОВ «Епам системз» (EPAM) з найбільшою часткою питомої ваги в ІТ-експорті – 8,5 %. Річний темп зростання у 2022 р. порівняно з 2021 р. склав 16 %;
- «Глобаллоджик Україна» (GlobalLogic), а рівень частки питомої ваги в ІТ-експорті склав 4,8. Річний темп зростання у 2022 р. проти 2021 р. дорівнював 26 %;
- «Люксофт Солюшнс» (Luxoft) з рівнем частки питомої ваги в ІТ-експорті всього 2,5 %. В цілому прибуток компанії збільшився в 2 рази, а тому річний темп зростання у 2022 р. порівняно з 2021 р. сягнув 37 %;
- «Сіклум» (Ciklum) з обсягом частки питомої ваги в ІТ-експорті лише 2 %. Рівень доходу 2022 р. порівняно з попереднім 2021 р. майже не змінився;
- «Інтелліас» (Intellias) з часткою питомої ваги в ІТ-експорті майже 1,7 %. Річний темп зростання склав 51 % у порівнянні з попереднім 2021 р.

В топ-10 ІТ-компаній України за доходами ввійшли також Infopulse, Lohika, Playtika, FintechBand і Sigma Software. Найкращі показники мають FinTech-компанії, продуктової e-commerce, medtech та ІТ-курси.

Варто зауважити, що деякі державні підприємства, що займаються ІТ, мали низький прибуток у 2022 р. порівняно з 2021 р., зокрема:

- Комунальне підприємство «Головний інформаційно-обчислювальний центр»;
- Державне підприємство «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України»;
- Державне підприємство «Інформаційні судові системи»;
- ProZorro тощо.

Отже, варто відзначити, що розвиток ринку інформаційних технологій в Україні стримує низка викликів, зокрема:

- відсутність важелів та інструментів координації суб'єктів ІТ-ринку з боку держави;
- недостатній рівень державної підтримки виробництва засобів інформатизації, програмних засобів [1];
- відсутність механізмів налагодження рівноправних партнерських відносин на внутрішньому ринку інформаційних технологій з урахуванням механізму комерціалізації інновацій: 1) освіта – наука – бізнес – держава; 2) органи місцевого самоврядування – громадяни – бізнес;
- відповідне відставання впровадження технологій електронного бізнесу країни;
- проблеми пов'язані із конфіденційністю даних, а, по-друге, не опрацьовані в повному обсязі питання щодо захисту авторських прав на комп'ютерні програми [1, с. 217];
- низький попит на ІТ-послуги на внутрішньому ринку;
- великий обсяг замовлень на ІТ-послуги від міжнародних компаній на умовах аутсорсингу;
- низький рівень мотивації українських ІТ-компаній вкладати кошти у виробництво завершеного інтелектуального продукту;
- бракує кваліфікованих кадрів для ІТ-галузі та фахівців з кібербезпеки;
- недостатній рівень підготовки закладами вищої освіти (ЗВО) майбутніх спеціалістів ІТ-ринку. Головним чином, йдеться про те, що багато випускників ЗВО мають сильну теоретичну базу, але бракує практичних знань, а тому вони не можуть вирішувати актуальні завдання в практичній діяльності. І тоді, як правило, ІТ-компанії самі беруть участь у процесі підготовки і розвитку молодого професіонала для ІТ.
- складність проведення економічного аналізу ІТ-ринку і доступ до відкритої інформації про діяльність українських ІТ-компаній за певні періоди часу [1, с. 218];
- високий коефіцієнт плинності кваліфікованих ІТ-працівників;
- відсутність ефективного механізму реалізації стратегії розвитку інформаційного суспільства країни;
- дефіцит спеціалістів і експертів, які були б здатні планувати стратегічні заходи і впроваджувати їх у дію відповідно до стратегії розвитку інформаційного суспільства країни;
- загрози кібербезпеці. Безумовно, серед найбільш поширених кіберзагроз можна назвати такі: 1) шпигунські програми і загрози поширюються через електронні листи, що надходять в електронні пошти; 2) низка шкідливих програм для знищення даних; 3) унікальна загроза Industroyer, котра націлена на енергетичний сектор; 4) шпигунські програми, які можуть отримати доступ до різних функцій смартфона, зокрема здійснювати запис аудіо та відео та ін.;

– зростання рівня витрат, бо розроблення наукоємних та інноваційних інформаційних технологій потребує фінансових капіталовкладень, тому, відповідно, потрібен жорсткий контроль за витратами;

– проблеми інтеграції української економіки до світового економічного простору пов'язані із кризовим станом країни, вийти з якого самостійно просто не можливо.

Отже, доступ до нових знань, як правило, можливий через певні інформаційні технології. Тому, в основі розвитку передових економік світу лежать проривні новітні інформаційні технології, які, у свою чергу, дозволяють отримати кінцевий продукт максимально ергономічним, функціональним і корисним, а саму технологію виробництва – найбільш досконалою, ефективною, економічно вигідною і екологічно чистою. Найбільші зрушення зафіксовано у сфері послуг, де використані інформаційні технології дозволили:

- підняти на новий рівень швидкість і якість послуг;
- суттєво розширити спектр послуг;
- мінімізувати загальні витрати.

Для того щоб стати повністю розвинутою цифровою українською нацією необхідно:

- мати задовільну цифрову інфраструктуру країни;
- розробити відповідну нормативно-правову базу і забезпечити технологічне регулювання;
- організувати «електронний уряд», зокрема: електронні додатки, програмне забезпечення,

архітектуру й цифрову інфраструктуру, а також політику «електронного уряду» спрямувати на те, щоб додати урядовій системі ефективність бізнес-моделі з відповідною низкою цінностей;

- забезпечити бізнес-трансформацію;
- сформуванню прозору систему управління даними і цифровими технологіями;
- запровадити програму цифрової ідентифікації в країні;
- збільшити обсяги інвестицій у цифрову стійкість країни;

– мати високий рівень сприйняття суспільством нових технологій;

– сприяти впровадженню і використанню цифрових технологій бізнесом;

– сприяти дослідженням у сфері інформаційних технологій, тим самим мінімізувати розрив між корпоративним і академічним світом;

– поширювати і сприяти передачі знань щодо розвитку послуг на основі ІТ, управління ІТ-ресурсами, а також використання в економіці ІТ з управлінськими, організаційними і суспільними наслідками;

– розроблення стратегій для забезпечення ефективності державних послуг – державних технологій – цифрової інфраструктури – розумних мереж і бізнесу – громадянського суспільства.

Потужним поштовхом для стрімкого розвитку ринку інформаційних технологій в Україні можуть стати такі заходи:

– побудова першої у світі цифрової країни, в тому числі за рахунок використання можливостей Starlink та інших технологій із безпечним і безперебійним доступом до Інтернету по всій території для абсолютно всіх жителів;

– створення території інновацій, технологічної інтеграції і впровадження нових технологій, за прикладом, так званої, «Кремнієвої» долини в Європі (Європейський центр ІТ, R&D і нових технологій);

– розроблення high-tech і future-tech продуктів;

– повноцінна дія віртуальної економіки паралельно з традиційною;

– запуску основних глобальних сервісів в Україні, а саме: глобальних інвестиційних банків, сервісів Amazon тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, у результаті проведеного наукового дослідження можна сформулювати наступні висновки про те, що ринок інформаційних технологій в Україні помірно розширюється у зв'язку із: 1) зростанням попиту на передові технології та цифровізацію, а також залишаються позитивними тенденції віддаленої роботи (звичайний режим для ІТ-компаній); 2) виникненням нових інформаційних технологій і систем, продуктів, ІТ-послуг і компаній; 3) розвитком системи зв'язку і електронних платежів та інтернет-торгівлі; 4) посиленням цифровізації в різних секторах економіки, зокрема таких, як охорона здоров'я, уряд, фінанси і освіта очікується найвищий рівень зростання ринку інформаційних технологій; 5) залученням величезних обсягів інвестицій за допомогою прогресивних ІТ-стартапів; 6) швидко зростаючою кількістю ІТ-спеціалістів; 7) збільшенням частки українського ІТ-ринку в експорті послуг щорічно.

Отже, варто зазначити, що для покращення ситуації українським ІТ-компаніям треба продовжувати розвивати власні інформаційні продукти. Відповідно, у ході дослідження сформульовані заходи для стрімкого розвитку ринку інформаційних технологій в Україні: 1) побудова першої у світі цифрової країни, в тому числі за рахунок використання можливостей Starlink та інших технологій із безпечним і безперебійним доступом до Інтернету на всій території для абсолютно всіх жителів; 2) створення території інновацій, технологічної інтеграції і впровадження нових технологій; 3) розроблення high-tech і future-tech

продуктів; 4) повноцінна дія віртуальної економіки паралельно з традиційною; 5) запускання основних глобальних сервісів в Україні (глобальних інвестиційних банків, сервісів Amazon тощо).

У подальших наукових працях буде приділено увагу питанням розвитку світового ІТ-ринку в площинах: трансформації нормативно-правової бази у сфері оподаткування, а також формуванню потенційних глобальних суспільних загроз і викликів.

Література

1. Савран Н.В. Ринок інформаційно-комунікаційних технологій в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. Економічний простір. 2020. № 156. С. 213–220.
2. Шевчук Т. В., Кравчук Г. Т. Стан і перспективи розвитку інформаційних технологій в Україні. Науковий вісник НЛТУ України. Серія Економічна. 2018. Т. 28. № 9. С. 114–118.
3. Бавико О.Є. Синхронізація розвитку ринку інформаційно-комунікаційних технологій в Україні з глобальними трендами. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2018. № 1. С. 272–282.
4. Donna L. Hoffman, C. Page Moreau, Stefan Stremersch and Michel Wedel. The Rise of New Technologies in Marketing: A Framework and Outlook. Journal of Marketing. 2022. Vol. 86. Issue 1. P. 1–6.
5. Chandrasekaran Deepa, Tellis Gerard J., James Gareth M. Leapfrogging, Cannibalization, and Survival During Disruptive Technological Change: The Critical Role of Rate of Disengagement. Journal of Marketing. 2022. Vol.6 (1). P. 149–166.
6. Mehrabi Ninareh, Morstatter Fred, Nripsuta Saxena, Lerman Kristina, Galstyan Aram. A Survey on Bias and Fairness in Machine Learning. ACM Computing Surveys. 2022. Vol. 54 (6). P. 115.
7. Miao Fred, Kozlenkova Irina V., Wang Haizhong, Xie Tao, Palmatier Robert W. An Emerging Theory of Avatar Marketing. Journal of Marketing. 2022. Vol. 86 (1). P. 67–90.
8. Sweezy Mathew. Consumer Preference for Chatbots Is Challenging Brands to Think. Bot First. Forbes. August 16. 2019. URL: www.forbes.com/sites/forbescommunicationscouncil/2019/08/16/consumer-preference-for-chatbots-is-challenging-brands-to-think-bot-first/#4407c60c10f8.
9. Torresin Veronica. How Chatbots Improve User Experience in Online Banking. Ergomania. February 7. 2019. URL: <https://ergomania.eu/how-chatbots-improve-user-experience-in-online-banking/>.
10. IMD World Digital Competitiveness Ranking 2022. An overview. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness-ranking/>.
11. Овчаренко Д. Огляд ІТ-індустрії України: прогноз на 2022 рік. CEO Alcor. 17 листопада 2022 р. URL: <https://alcor-bpo.com/uk/your-own-rd-office-news/ukrainian-it-industry-market-overview-for-2022/>.
12. Сабадишина Ю. ІТ – єдина сфера українського експорту, яка зростає упродовж 2022 року. Канал редакції DOU. 13 січня 2023 р. URL: <https://dou.ua/lenta/news/exports-of-ukraine-in-2022/>.

References

1. Savran N.V. Rynok informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku. Ekonomichnyi prostir. 2020. № 156. S. 213–220.
2. Shevchuk T. V., Kravchuk H. T. Stan i perspektyvy rozvytku informatsiinykh tekhnolohii v Ukraini. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. Seriya Ekonomichna. 2018. T. 28. № 9. S. 114–118.
3. Bavyko O.Ie. Synkhronizatsiia rozvytku rynku informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v Ukraini z hlobalnymy trendamy. Marketynh i menedzhment innovatsii. 2018. № 1. S. 272–282.
4. Donna L. Hoffman, C. Page Moreau, Stefan Stremersch and Michel Wedel. The Rise of New Technologies in Marketing: A Framework and Outlook. Journal of Marketing. 2022. Vol. 86. Issue 1. P. 1–6.
5. Chandrasekaran Deepa, Tellis Gerard J., James Gareth M. Leapfrogging, Cannibalization, and Survival During Disruptive Technological Change: The Critical Role of Rate of Disengagement. Journal of Marketing. 2022. Vol.6 (1). R. 149–166.
6. Mehrabi Ninareh, Morstatter Fred, Nripsuta Saxena, Lerman Kristina, Galstyan Aram. A Survey on Bias and Fairness in Machine Learning. ACM Computing Surveys. 2022. Vol. 54 (6). R. 115.
7. Miao Fred, Kozlenkova Irina V., Wang Haizhong, Xie Tao, Palmatier Robert W. An Emerging Theory of Avatar Marketing. Journal of Marketing. 2022. Vol. 86 (1). R. 67–90.
8. Sweezy Mathew. Consumer Preference for Chatbots Is Challenging Brands to Think. Bot First. Forbes. August 16. 2019. URL: www.forbes.com/sites/forbescommunicationscouncil/2019/08/16/consumer-preference-for-chatbots-is-challenging-brands-to-think-bot-first/#4407c60c10f8.
9. Torresin Veronica. How Chatbots Improve User Experience in Online Banking. Ergomania. February 7. 2019. URL: <https://ergomania.eu/how-chatbots-improve-user-experience-in-online-banking/>.
10. IMD World Digital Competitiveness Ranking 2022. An overview. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness-ranking/>.
11. Ovcharenko D. Ohliad IT-industrii Ukrainy: prohnaz na 2022 rik. CEO Alcor. 17 lystopada 2022 r. URL: <https://alcor-bpo.com/uk/your-own-rd-office-news/ukrainian-it-industry-market-overview-for-2022/>.
12. Sabadyshyna Yu. IT – yedyna sfera ukrainskoho eksportu, yaka zroslo uprodovzh 2022 roku. Kanal redaktsii DOU. 13 sichnia 2023 r. URL: <https://dou.ua/lenta/news/exports-of-ukraine-in-2022/>.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-49>

УДК 352.072.2

Тарас ВАСИЛЬЦІВ

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»

<https://orcid.org/0000-0002-2889-6924>

tgvas77@ukr.net

Ростислав БАРАН

Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту Західноукраїнського національного університету

<https://orcid.org/0000-0002-3275-489X>

baranr32@gmail.com

ІНСТРУМЕНТИ ПРОТИДІЇ СИСТЕМНІЙ КОРУПЦІЇ: АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ

У дослідженні розкрито актуальність проблематики формування та реалізації державної політики протидії корупції як критично негативного чинника щодо забезпечення економічної безпеки підприємництва в країні. Метою дослідження визначено ідентифікацію інструментів протидії системній корупції в Україні та зміцнення за рахунок цього низки важливих параметрів економічної безпеки підприємництва. Зроблено висновок, що попри низку позитивних змін системну корупцію подолати все ще не вдалося. Під системною корупцією запропоновано розуміти корупційні дії в системі органів державної влади, пов'язані з великими обсягами операцій і коли корупція перетворилася на систему, для якої характерні: сукупність взаємопов'язаних між собою елементів, наявність двох або більшої чисельності типів зв'язків, існування ієрархічних рівнів корупції, самоорганізованість та відтворювальність корупційних і пов'язаних із ними процесів. Системна корупція породжує відповідні системні негативні наслідки, одним з яких, безумовно, є демотивація до підприємництва, відповідно, критичний спад ділової активності населення, а, відтак, конкуренції на ринках, інвестицій, зайнятості і т. п. Доведено, що політика протидії системній корупції має бути системною і опиратися на комплекс інструментів, спрямованих на виправлення ситуації за всіма рівнями відносин, видами економічної діяльності та часовими горизонтами. Ефективна реалізація прикладних засад державної політики детінізації національної економіки потребує проектування організаційно-економічного механізму протидії системній корупції, особливо у базових видах економічної діяльності, що позиціонується як регулятор негативних господарських процесів, функціонування якого спрямоване на дотримання засад прозорості у відносинах бізнесу та влади, відсутності хабарництва, легалізації тіньового капіталу, зменшення масштабів обігу тіньових оборудок, підвищення прозорості господарювання та подолання диспаритету між обсягами податкових надходжень і реальними масштабами господарювання суб'єктів національної економіки.

Ключові слова: системна корупція, економічна безпека бізнесу, механізм протидії корупції, інструменти посилення економічної безпеки, суб'єкти підприємництва.

Taras VASYLTSIV

S. I. «Institute of Regional Studies named after M. I. Dolishnyi National Academy of Sciences of Ukraine»

Rostyslav BARAN

Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management of the West Ukrainian National University

TOOLS FOR ANTI-SYSTEMIC CORRUPTION: ASPECTS OF ECONOMIC SECURITY OF BUSINESS

The study revealed the relevance of the issue of the formation and implementation of the state anti-corruption policy as a critical negative factor in ensuring the economic security of entrepreneurship in the country. The purpose of the study is to identify the tools for combating systemic corruption in Ukraine and to strengthen a number of important parameters of the economic security of entrepreneurship due to this. It was concluded that despite a number of positive changes, systemic corruption has still not been overcome. Systemic corruption is proposed to be understood as corrupt actions in the system of state authorities, associated with large volumes of operations and when corruption has turned into a system characterized by: a set of interconnected elements, the presence of two or more types of connections, the existence of hierarchical levels of corruption, self-organization and reproducibility of corruption and related processes. Systemic corruption gives rise to corresponding systemic negative consequences, one of which, of course, is demotivation to entrepreneurship, respectively, a critical decline in business activity of the population, and, therefore, competition in the markets, investments, employment, etc. It has been proven that the policy of combating systemic corruption should be systemic and based on a set of tools aimed at correcting the situation at all levels of relations, types of economic activity and time horizons. The effective implementation of the applied principles of the state policy of decriminalization of the national economy requires the design of an organizational and economic mechanism for combating systemic corruption, especially in the basic types of economic activity, which is positioned as a regulator of negative economic processes, the functioning of which is aimed at observing the principles of transparency in business and government relations, the absence of bribery, the legalization of shadow capital, reducing the scale of the circulation of shadow tools, increasing the transparency of management and overcoming the disparity between the amount of tax revenues and the real scale management of subjects of the national economy.

Keywords: systemic corruption, economic security of business, anti-corruption mechanism, tools for strengthening economic security, business entities.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Попри низку позитивних змін, які відбулися в економіці та суспільстві України, у т. ч. вже в середовищі повномасштабної війни, системну корупцію подолати все ще не вдалося. Йдеться про

корупційні дії в системі органів державної влади, пов'язані, по-перше, з великими обсягами операцій і, по-друге, коли корупція перетворилася на систему, для якої характерні: сукупність взаємопов'язаних між собою елементів, наявність двох або більшої чисельності типів зв'язків, існування ієрархічних рівнів корупції, самоорганізованість та відтворювальність корупційних і пов'язаних із ними процесів.

Системна корупція породжує відповідні системні негативні наслідки, одним з яких, безумовно, є демотивація до підприємництва, відповідно, критичний спад ділової активності населення, а, відтак, конкуренції на ринках, інвестицій, зайнятості і т. п.

Ефективно протидіяти системній корупції можливо лише зі застосуванням системних заходів державної антикорупційної політики. Відтак, їх обґрунтування та ідентифікація характеризується високим рівнем своєчасності і актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Прояви і наслідки корупції, а також її внесок у формування викликів, ризиків і загроз функціонування суб'єктів бізнесу достатньо комплексно досліджені у публікаціях таких науковців, як Т. Васильців, М. Пасічник [1, с. 128–135], І. Доценко [4, с. 73–78], Р. Лупак [8, с. 320–325], І. Федулова [13, с. 29–45] та ін.

Виявленню дієвих механізмів, інструментів та засобів у системі державної політики подолання системної корупції присвячені праці Б. Головкина [2, с. 15–18], Е. Невмержицького [9, с. 22–28], В. Ноніка [10, с. 99–105], К. Рудої [11, с. 69–73], І. Скобіної, К. Дубича [12, с. 120–126] та ін.

Методико-прикладні засоби протидії корупції для суб'єктів господарювання напрацьовані у підсумку досліджень таких науковців, як М. Денисенко [3, с. 61–65], Я. Качмарик, П. Куцик [5, с. 34–39], Д. Костенко [6], Ю. Костенко, О. Короленко, М. Гузь [7], І. Федулова [14, с. 64–73].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Водночас, ці та інші результати досліджень все ще критично не змінили стан справ з корупцією та її негативним впливом на економічну безпеку України, де рівень корупції все ще критично високий і ця обставина актуалізує нові дослідження в цій сфері.

Формулювання цілей статті

Метою статті є ідентифікація інструментів протидії системній корупції в Україні та зміцнення за рахунок цього низки важливих параметрів економічної безпеки підприємництва.

Виклад основного матеріалу

Отже, державна політика протидії системній корупції та забезпечення посилення економічної безпеки підприємництва в Україні має бути системною. Аспект системності в тому числі передбачає визначення та досягнення коротко-, середньо- і довгострокових цілей державного регулювання в цій сфері (рис. 1).

Формування ефективного організаційно-економічного механізму протидії системній корупції у базових видах економічної діяльності потребує системної орієнтації на досягнення стратегічних пріоритетів, серед яких доцільно виділити такі: 1) удосконалення інституційного середовища протидії системній корупції та детінізації економічних відносин, протидії руйнівним корупційним впливам на функціонування базових видів економічної діяльності та забезпечення прозорості ведення бізнесу; 2) побудова механізмів комплексної протидії лобіюванню приватно-комерційних інтересів з боку представників органів державної влади та мінімізація ризиків виникнення потенційних конфліктів інтересів між суб'єктами владних структур і бізнесу; 3) розбудова ефективної системи контролю за організацією та веденням господарських відносин у розрізі базових видів економічної діяльності; 4) стимулювання юридично-правової формалізації діяльності незареєстрованих тінювих суб'єктів господарювання та підвищення рівня довіри між представниками бізнес-середовища та органами державної влади; 5) формування інструментарію подолання протидії системній корупції у базових видах економічної діяльності, детінізації виплати заробітної плати та становлення практики прозорого найму працівників; 6) забезпечення інфраструктурної підтримки та стимулювання процесів протидії системній корупції та детінізації економічних відносин суб'єктів національної економіки.

Для належної реалізації стратегічних завдань державної політики зміцнення економічної безпеки підприємництва в Україні необхідно сформувати її повноцінний інституціональний базис.

Доцільність заходів у цьому напрямі підтверджується тим, що інфраструктура не лише економічної безпеки, але й підтримки підприємництва в Україні є недостатньою та значно поступається розвиненим країнам світу, вітчизняне законодавство не передбачає належних стимулів створення і розвитку сукупності інституцій безпеки підприємництва, залишаючи їх лише для регіонів та міст, які володіють належними фінансовими засобами та які бажають добровільно працювати у цьому напрямі. Тому вітчизняна мережа інституцій підтримки підприємництва перебуває під загрозою руйнування (йдеться не про кількість інституцій підтримки, а їх можливості).

Для покращання інституціонального базису безпеки підприємництва необхідно взяти важливі заходи за такими трьома підсистемами: інформаційна, прийняття стратегічних рішень та мотиваційна.

Рис. 1. Систематизація цілей механізму державної політики протидії системній корупції та зміцнення економічної безпеки підприємництва в Україні

Важливим аспектом удосконалення інституційного середовища економічної безпеки підприємництва в Україні (спрямованого передусім на відновлення інноваційно-інвестиційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, коопераційних зв'язків у межах економіки) є сприяння створенню та розвитку техніко-впроваджувальних спеціальних економічних зон (пов'язаних із науково-виробничими та інноваційними завданнями), торгових та промислових зон (для утворення переробних підприємств, складальних цехів, створення промислових зразків та зразків інноваційної продукції, нових технологій виробництва, зорієнтованих на використання регіональних чи локальних конкурентних переваг), здійснення планування і стимулювання розвитку систем якості управління підприємствами промислових територіально-галузевих виробничих систем (кластерів), підвищення їх конкурентоспроможності, утворення на базі асоціативних підприємницьких структур (із забезпеченням відповідного фінансування їх роботи) комітетів розвитку підприємницьких мереж.

При тому, оперативні заходи державної політики зміцнення економічної безпеки підприємництва необхідно формувати за основними (найбільш незабезпеченими) характеристиками його середовища – система оподаткування, дозвільна сфера, ліцензування, державний нагляд у сфері господарської діяльності, інноваційна інфраструктура, фінансово-інвестиційне та техніко-технологічне забезпечення.

Раціональність системи оподаткування значною мірою визначає стимули підприємницької та ділової активності населення. В умовах надмірного податкового тиску частина підприємств чи обсягів їх господарської діяльності об'єктивно спрямовується у тіншовий сектор, що негативно впливає на характеристики конкурентного середовища, створює переваги для тіншового сектора порівняно з суб'єктами, які здійснюють легальну підприємницьку діяльність, часто призводить до розвитку неформальних відносин між представниками органів державного управління, контролюючих структур, підприємцями і навіть до криміналізації підприємницького середовища. З метою удосконалення вітчизняної податкової системи у контексті зміцнення економічної безпеки підприємництва необхідним є прийняття законодавчих норм, які б передбачали рівність і взаємну „симетричну” адміністративну та майнову відповідальність держави і платників податків; перегляд складу і ставок податків із метою оптимізації загального податкового навантаження та зниження рівня асиметрії його розподілу в центральний і місцеві бюджети, за видами економічної діяльності та за видами податків; реформування стягнення ПДВ та введення податку на нерухомість; забезпечення дотримання вимог Бюджетного кодексу України та законів України „Про

систему оподаткування” і „Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності” при внесенні змін до податкового законодавства; врахування світового досвіду, зокрема принципів системи оподаткування країн-членів ЄС; сприяння розвитку інноваційно-інвестиційного типу виробництва – розширеного відтворення матеріальних благ переважно інноваційного характеру; спрощення порядку нарахування амортизації основних засобів; внесення до розрахунку бази оподаткування всіх витрат, пов’язаних із веденням бізнесу; заохочення інвестиційного використання коштів, які легалізуються; запровадження податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор; звуження фінансової бази тіньового господарювання через зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу; удосконалення правових засад оподаткування суб’єктів малого підприємництва.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Політика протидії системній корупції має бути системною і опиратися на комплекс інструментів, спрямованих на виправлення ситуації за всіма рівнями відносин, видами економічної діяльності та часовими горизонтами. Ефективна реалізація прикладних засад державної політики детінізації національної економіки потребує проектування організаційно-економічного механізму протидії системній корупції, особливо у базових видах економічної діяльності, що позиціонується як регулятор негативних господарських процесів, функціонування якого спрямоване на дотримання засад прозорості у відносинах бізнесу та влади, відсутності хабарництва, легалізації тіньового капіталу, зменшення масштабів обігу тіньових оборотів, підвищення прозорості господарювання та подолання диспаритету між обсягами податкових надходжень і реальними масштабами господарювання суб’єктів національної економіки. Забезпечення ресурсно-функціональної спроможності організаційно-економічного механізму протидії системній корупції потребує формування його раціональної структурної будови, що агрегується з таких елементів, як: 1) організаційний апарат та інституційно-базовий блок (інституційне середовище антикорупційної діяльності, інструменти протидії лобіюванню комерційних інтересів з боку представників органів державної влади, система моніторингу та контролю господарських відносин); 2) економічний апарат і функціонально-галузевий блок (інструменти стимулювання юридичної відповідальності представників влади, а також суб’єктів господарювання, засоби подолання корупційних проявів, інфраструктурне забезпечення антикорупційної політики держави й громадянського суспільства).

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються просторово-галузевого моделювання розвитку та впливу процесів корупції на економічну безпеку бізнесу.

Література

1. Васильців Т. Г., Пасічник М. Б. Чинники та джерела загроз економічній безпеці підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2008. Вип. 18 (10). С. 128–135.
2. Головкін Б. М. Запобігання корупції : підручник. Харків : Право, 2019. 296 с.
3. Денисенко М. П. Заходи покращення фінансового стану підприємства у сучасних умовах господарювання. Економіка і держава. 2019. № 12. С. 61–65.
4. Доценко І. О. Стратегія управління фінансовими ризиками підприємства в процесі формування його фінансової безпеки. Modern Economics. 2020. № 20. С. 73–78.
5. Качмарик Я. Д., Куцик П. О., Лупак Р. Л., Качмарик І. Я. Економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності торговельного підприємства : монографія. Львів : ЛА «Піраміда», 2012. 208 с.
6. Костенко Д. В. Поняття корупції, її сутнісні характеристики, основні підходи дослідження. Державно-управлінські студії. 2018. № 10. URL: <http://box5800.temp.domains/~ipkeduua/poniatiakoruptsii-yii-sutnismi-kharaktery%20styky-osnovni-pidkhody-doslidzhennia/>.
7. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. Електронний журнал. 2022. Вип. 43. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1758>.
8. Лупак Р. Л. Економічне обґрунтування стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства. Бізнес Інформ. 2013. № 4. С. 320–325.
9. Невмережицький Е. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. Київ : КНТ, 2008. 368 с.
10. Нонік В. В. Дослідження сутності та трактування поняття «корупція»: еволюційний аспект. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 3. С. 99–105.
11. Рудой К. М. Запобігання корупції як напрямок забезпечення міжнародної безпеки. Правова держава. 2015. № 19. С. 69–73.
12. Скобіна І. І., Дубич К. В. Організаційно-правові засади запобігання корупції в державному управлінні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 8. С. 120–126.
13. Федулова І. В. Ідентифікація ризиків як складова ризик-менеджменту. Інтелект XXI. 2016. № 4. С. 29–45.

References

1. Vasylytsiv, T. G., Pasichnyk, M. B. (2008). Factors and sources of threats to the economic security of the enterprise. *Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*. Issue 18 (10). pp. 128-135.
2. Golovkin, B. M. (2019). Prevention of corruption: a textbook. Kharkiv: Pravo. 296 p.
3. Denysenko, M. P., Zazimko, O. P. (2015). Main aspects of assessing the financial state of the enterprise. *Agroworld*. no. 10. pp. 52–58.
4. Dotsenko, I. O. (2020). Strategy of managing financial risks of an enterprise in the process of forming its financial security. *Modern Economics*. no. 20. pp. 73–78.
5. Kachmarik, Y. D., Kutsik, P. O., Lupak, R. L., Kachmarik, I. Ya. (2012). The economic mechanism of ensuring the competitiveness of a trading enterprise. Lviv : LA «Piramida». 208 p.
6. Kostenko, D. V. (2018). Concept of corruption, its essential characteristics, main research approaches. *Public administration studies*. no. 10. URL: <http://box5800.temp.domains/~ipkeduua/poniattiakoruptsii-yii-sutnisni-kharaktery%20styky-osnovni-pidkhody-doslidzhennia/>.
7. Kostenko, Yu., Korolenko, O., Guz, M. (2022). Analysis of the financial stability of the enterprise in the conditions of martial law. Economy and society. *Electronic magazine*. Is. 43. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1758>.
8. Lupak, R.L. (2013). Economic justification of strategic management of the competitiveness of the enterprise. *Business Inform.* no. 4. pp. 320-325.
9. Nevmrezhytskyi, E. V. (2008). Corruption in Ukraine: causes, consequences, counteraction mechanisms. Kyiv: KNT. 368 p.
10. Nonik, V. V. (2019). Research of the essence and interpretation of the concept of "corruption": an evolutionary aspect. *Investments: practice and experience*. no. 3. pp. 99–105.
11. Rudoi, K. M. (2015). Prevention of corruption as a direction of ensuring international security. *Constitutional state*. no. 19. pp. 69–73.
12. Skobina, I. I., Dubych, K. V. (2021). Organizational and legal principles of prevention of corruption in state administration. *Investments: practice and experience*. no. 8. pp. 120–126.
13. Fedulova, I. V. (2016). Identification of risks as a component of risk management. *Intelligence XXI*. no. 4. P. 29–45.

Ігор МИХАЛЬЧУК

e-mail: Abwer7@ukr.net

Хмельницький національний університет

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ: ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ

Метою роботи визначено порівняльний аналіз методологічних підходів до трактування терміну «конкурентоспроможність підприємства» з погляду відповідності їх сутнісного наповнення сучасних реалій підприємницької діяльності. В ході аналізу виділено комплексний і відносний підходи, ресурсний, компетентнісно-цільовий та ціннісно-орієнтований. Охарактеризовано особливості кожного із підходів і умови їх ефективного застосування. Аргументовано, що в умовах високодинамічних споживчих ринків та економічної нестабільності, спричинених війною і невизначеністю процесів повоєнного відновлення в управлінні конкурентоспроможністю доцільно опиратися на ціннісно-орієнтований підхід. В контексті цього підходу відзначено провідну роль інформаційного забезпечення процесу створення нових ціннісних пропозицій і розроблено логічну схему цього процесу. Зважаючи на те, що створення нових споживчих цінностей функціонально належить підсистемам маркетингового та інноваційного менеджменту, виділено їх специфічну роль у цьому процесі.

Ключові слова: підприємницький сектор, конкурентоспроможність, конкурентні переваги, ціннісно-орієнтований підхід, ціннісна пропозиція, інформаційне забезпечення створення цінності

Ihor MYKHALCHUK

Khmelnitskyi National University

COMPETITIVENESS OF BUSINESS STRUCTURES AS A MANAGEMENT OBJECT: EVOLUTION OF METHODOLOGICAL APPROACHES

The article provides arguments in favor of the fact that a clear understanding by the management of the essence of the competitiveness of the enterprise as an object of management is important for making a well-founded choice of the strategy of the business entity's behavior on the market. Therefore, the aim of the work is a comparative analysis of methodological approaches to the interpretation of the term "enterprise competitiveness" from the point of view of the correspondence of their essential content to the modern realities of entrepreneurial activity. It is assumed that this will enable the managers of domestic business structures to identify priority areas of management efforts to preserve (restore) their viability in the conditions of economic instability caused by the war and the uncertainty of post-war recovery processes.

In the course of the analysis, complex and relative approaches, resource-oriented, competence-targeted and value-oriented are highlighted. The features of each of the approaches and the conditions for their effective application are characterized. It is argued that in the conditions of turbulence and economic instability caused by the war and the uncertainty of future political processes, it is advisable to rely on a value-oriented approach in the management of competitiveness. In the context of this approach, the leading role of information support in the process of creating new value propositions was noted and a logical scheme of this process was developed. Considering the fact that the creation of new consumer values functionally belongs to the subsystems of marketing and innovation management, their specific role in this process is highlighted.

Key words: business sector, competitiveness, competitive advantages, value-oriented approach, value proposition, information support for value creation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Процеси, що відбуваються нині в глобальному економічному просторі, характеризуються високою турбулентністю. Переваги міжнародного розподілу праці, які сприяли здешевленню виробництва продукції масового споживання, дали поштовх для стрімкого розвитку країн (передусім, Китаю), що виступили «глобальними фабриками» для створення промислових товарів різного призначення. Це дало змогу їм за короткий час наростити свій економічний потенціал і вступити в активну конкурентну боротьбу за ринки і ресурси, прагнучи лідерства не тільки економічного, а й політичного. Конкурентне протистояння провідних світових економік набуло масштабного і загрозливого характеру, втягуючи у цей процес все більшу кількість країн, які тим чи іншим чином були задіяні в глобальних логістичних ланцюгах. А через політику «зеленого переходу», яка диктує введення непрямих економічних «штрафів» (у вигляді податків на вуглеводневий слід) тим виробникам, чий виробничі системи будуть визнані екологічно шкідливими, зміни в способах конкурування зачепили й відносно стабільні сектори економічної діяльності країн, що розвиваються.

В Україні конкурентне протистояння набуло характеру прямого економічного терору з боку російських агресивних воєнно-політичних груп проти найбільших бюджетоутворюючих представників національного бізнесу. Їх виробничі системи були фактично знищені, внаслідок чого експортний потенціал країни лише за 2022 рік впав на третину. Відновлення цих виробництв навіть після завершення війни мало ймовірно, через що гостро постало питання про розвиток інших сфер підприємництва, а значить про те, як забезпечити їх конкурентоспроможність. Багатьом підприємцям доведеться перебудовувати бізнес-процеси

чи створювати новий бізнес, не тільки адаптуючись до нових умов, а й прагнучи на рівних конкурувати з провідними товаровиробниками інших країн. Це потребує врахування особливостей конкуренції на відкритих ринках, способів і методів формування конкурентних переваг суб'єктами підприємництва в сучасному бізнес-просторі. Наукове і практичне значення цих питань для відновлення економічної спроможності України у період війни і повоєнних років вказують на актуальність дослідження питань, пов'язаних із управлінням конкурентоспроможністю суб'єктів підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми

Питання досягнення і підтримання конкурентоспроможності суб'єктів господарювання є об'єктом наукових досліджень уже тривалий час. Ці питання мають велике практичне значення, адже всі учасники ринку прагнуть випередити конкурентів у боротьбі за увагу споживачів та доступ до ресурсів. Тому значного поширення набули наукові дослідження (як теоретико-методологічного, так і прикладного характеру), присвячені феномену конкурентного успіху – конкурентоспроможності підприємницьких структур. В Україні цим питанням також приділяється увага багатьма науковцями, про що свідчать, наприклад, роботи останніх років Л. Березіної, Ю. Вакулєнко, І. Спіфанової і В. Джеджули, С. Савченка, В. Стадник, П. Брінь та М. Нехме та багатьох інших [1–11], які розробляли науково-методичні рекомендації для реалізації різних завдань управління конкурентоспроможністю підприємств різних галузевих груп та організаційних форм економічної діяльності. Багато вітчизняних науковців у своїх рекомендаціях виводять на перше місце інноваційну активність підприємств, яка дає змогу сформувати певні конкурентні переваги (наприклад, роботи П. Бечко [2], І. Брітченка та І. Ладунка [4], І. Спіфанової і В. Джеджули [6], Т. Іванової [6], С. Савченка [8], І. Посохова [10]). Дослідження цих та інших науковців зробили значний внесок у формування теорії і практики управління конкурентоспроможністю суб'єктів господарювання в її сучасному баченні – з великим потенціалом інформаційних технологій, які дають змогу скласти чітку картину реальних процесів, які відбуваються на ринку, та оптимізувати усі функціональні складові процесів управління розвитком підприємств [9; 11]. Та розроблені ними рекомендації більше стосуються більш-менш стабільних ринків, на яких суб'єкти господарювання еволюціонують під впливом технологічних трендів або змін у запитах споживачів, а не фізично знищуються, радикально змінюючи структуру конкурентного поля.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

В Україні бізнес-середовище зазнало значних змін внаслідок фізичного руйнування як багатьох виробничих систем окремих суб'єктів ринку, так і цивільної інфраструктури загального використання. Тому проблема управління конкурентоспроможністю вітчизняних підприємств перейшла у площину виживання (життєздатності) бізнесу в період війни. Водночас вона постане в іншому світлі і в період повоєнного відродження національної економіки, яке невіддільне від проблеми розбудови підприємницького сектору на принципово нових засадах. І це примушує до поглибленого аналізу сутності процесу, яким належить керувати, тому що «процес протидії та подолання криз не може носити хаотичний характер, він має бути ретельно структурованим, що дасть змогу оптимізувати використання ресурсів» [12]. А вихідним пунктом такого структуровання, який забезпечує отримання валідного результату для наступних дій, є чіткість означень досліджуваних явищ (процесів, категорій). Потреба в досягненні такої чіткості стосовно об'єкта управління і визначила мету статті.

Формулювання цілей статті

Проаналізувати еволюцію наукових поглядів на трактування терміну «конкурентоспроможність підприємства» з погляду відповідності їх сутнісного наповнення сучасним реаліям підприємницької діяльності і здатності чітко окреслити пріоритетні напрями докладання управлінських зусиль вітчизняних підприємницьких структур співвідносно завдань збереження (відновлення) їх життєздатності в умовах турбулентності і економічної нестабільності, спричинених війною і невизначеністю майбутніх політичних процесів.

Виклад основного матеріалу

Управління будь-якими процесами передбачає чітке виділення кінцевої мети (цілей) та окреслення шляхів її досягнення, які можуть мати значну ресурсно-функціональну варіативність та описуватися різною сукупністю проміжних цілей [13]. Це правило лежить в основі цілеорієнтованого менеджменту, який детермінує ухвалення поточних рішень менеджерів нижчих рівнів управління тим, наскільки їх реалізація наблизить підприємство до визначеної в процесі розробки стратегії діяльності кінцевої мети (сукупності стратегічних цілей). Для цього слід чітко сформулювати мету у термінах, що дають змогу зрозуміти зміст кінцевого результату. Від чіткості формулювання залежатимуть як часові та ресурсні рамки досягнення мети, так і параметри отриманого результату. Звідси постає завдання менеджменту – обрати найбільш ефективний шлях досягнення мети, зважаючи на специфіку внутрішніх та зовнішніх умов діяльності конкретного підприємства. Це надзвичайно важливо для визначення пріоритетних дій менеджменту щодо забезпечення

конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу, який вимушений виживати в умовах масштабних руйнувань ринкової інфраструктури і падіння платоспроможного попиту населення.

Отже, якщо метою управління визначено забезпечення конкурентоспроможності підприємства, то необхідно спершу визначити сутність цієї дефініції. Для цього необхідно проаналізувати бачення її змісту провідними зарубіжними і вітчизняними науковцями. Це дасть змогу виділити найбільш значущі складові сутнісного наповнення терміну, які можуть стати основою побудови системи управління конкурентоспроможністю суб'єктів підприємництва в конкретних умовах ведення економічної діяльності. Тому в табл. 1 поряд із визначенням авторами змісту терміну «конкурентоспроможність підприємства» вибрано ті особливості трактування, які є важливими з погляду управління конкурентоспроможністю підприємств.

Наведені в таблиці визначення подано в порядку їх опублікування в наукових джерелах. Це може показати деякі зміни в трактуванні цієї категорії дослідниками, зважаючи на зміну підходів до ведення конкурентної боротьби на сучасних ринках. Важливо акцентувати увагу на тих аспектах, які можуть бути цінними для сучасних реалій конкурентного протистояння підприємств – в умовах відкритих ринків і глобальних структурних трансформацій світової економіки.

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз трактувань терміну «конкурентоспроможність»
в межах різних методологічних підходів**

Автор	Зміст і підходи до визначення конкурентоспроможності підприємства	Способи конкурентного протистояння*
<i>Комплексний і відносний підходи</i>		
М. Портер (1990) [14]	Процес отримання та збереження конкурентних переваг у відносно складних галузях економіки та індустріальних сегментах	Не виокремлюються. Вказується відносний характер переваг і їх втілення у кращих результатах діяльності. Завдання менеджменту – правильно обрати об'єкти (показники) для порівняння і прагнути першості в їх досягненні порівняно з конкурентами
І. Піддубний, Л. Піддубна (2007) [15]	Інтегрована властивість... яка зумовлює реалізацію мети та досягнення результатів функціонування, необхідних і достатніх для активного позиціонування ... в конкурентному просторі	
Л. Малярець, Л. Норік (2009) [16, с. 38]	Відносна порівняльна характеристика функціонування й розвитку підприємства в ринкових умовах на основі реалізації існуючих та створення нових конкурентних переваг, які забезпечують йому кращі результати діяльності	
С. Савченко (2019) [7]	Комплексна характеристика суб'єкта підприємницької діяльності, що дозволяє йому отримувати переваги в розвитку по відношенню до інших підприємств та забезпечувати збільшення статків його власників	
П. Брін, М. Нехме (2021) [3]	Інтегральна відносна характеристика підприємства, яка відображає стан підприємства відносно його конкурентів за певними показниками та характеризує ступінь конкурентної переваги над ними за різними вимірами (або, навпаки, перевагу конкурентів) у певний проміжок часу.	
<i>Ресурсний підхід</i>		
С. Савчук (2007) [17, с. 130]	Здатність безкінечно довго здійснювати відтворювальний цикл за рахунок власних ресурсів в умовах конкуренції, тобто це життєздатність підприємства в конкурентному середовищі	Основний наголос – на ефективності використання ресурсів, що дає змогу набувати конкурентних переваг. Завдання менеджменту – оптимізувати процеси перетворення вхідних ресурсів у вихідний продукт
О. Янковий (2013) [18, с. 7]	Можливість ефективно розпоряджатися власними й позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку	
І. Брітченко (2015) [4, с. 38]	Комплексна порівняльна характеристика, яка полягає у спроможності використання різних видів ресурсів ефективніше , ніж у конкурентів, та визначає його положення серед аналогічних суб'єктів господарювання	
В. Джеджула, І. Єпіфанова, В. Гуменюк (2018) [6]	Комплексна характеристика підприємства, що дає змогу ідентифікувати його здатність ефективно оперувати наявними ресурсами та можливостями , а також спроможність вести ефективнішу діяльність порівняно з іншими підприємствами галузі	
<i>Компетентісно-цільовий підхід</i>		
З. Шершньова (2004) [19, с. 117]	Рівень компетенції підприємства щодо конкурентів у нагромадженні та використанні виробничого потенціалу, а також окремих його складових: технології, ресурси, менеджмент (особливо стратегічного та поточного планування), навичок і знань персоналу; це відбивається у таких результуючих показниках, як якість продукції, прибутковість, продуктивність	Створення ефективної системи менеджменту за усіма функціональними підсистемами для досягнення запланованих цілей. Завдання власників бізнесу – залучення фахівців з «ключовими» компетенціями для оптимізації бізнес-процесів
А. Воронкова (2008) [20]	Властивість суб'єкта ринкових відносин, яку він проявляє в процесі конкуренції, що дає йому змогу зайняти гідне місце у ринковому господарстві для розширеного виробництва та передбачає покриття всіх витрат виробництва й одержання прибутку від господарської діяльності	
О. Альохін (2011) [21]	Здатність підприємства забезпечувати, залишаючись відкритим для конкуренції (в конкурентному середовищі) «нормальний» (такий, що задовольняє соціально-економічні інтереси власників підприємства) процес функціонування за рахунок власних можливостей на стабільній основі	

Джерело: * виділено автором

Порівняльний аналіз наведених трактувань сутності даного терміну показує, що в їх основу науковці беруть лаконічне і спрощене визначення М. Портера, яке він дав ще наприкінці 80-х років XX століття [14], провівши великий обсяг досліджень більше 100 галузей в різних країнах. Він трактує конкурентоспроможність підприємства як здатність формувати та підтримувати протягом тривалого часу конкурентні переваги. Причому в своїх висновках М. Портер підкреслив, що конкурентоспроможність компанії багато в чому визначається тим, в якому середовищі вона працює. Тобто на відкритих ринках (на яких не здійснюється засобами державного регулювання захист суб'єктів національного підпорядкування від входження іноземних виробників) методи конкурентного протистояння формуються суто як результати рішень менеджменту підприємств і вони мають бути більш ефективними, ніж ті, до яких вдаються конкуренти.

І навіть за відсутності протекціоністської політики держави на ринках різних країн конкурентне протистояння може потребувати різних методів для утвердження міцніших позицій підприємства порівняно з іншими учасниками. Тому М. Портер пізніше у своїй роботі «Міжнародна конкуренція» [22] підкреслював, що більш стійкі конкурентні переваги здобувають підприємства, що працюють у відносно складних (передусім, наукомістких) галузях економіки, а також її індустріальних її сегментах. Це пояснюється тим, що продукція цих галузей використовується для розширеного відтворення інших галузей і є затребуваною на багатьох світових ринках. І конкурентні переваги в таких галузях формуються здебільшого не простим співвідношенням «ціна/витрати» щодо продукції, яка пропонується ринку, а у функціональній сукупності її експлуатаційних характеристик, що робить їх більш стійкими. Тому при позиціонуванні нових зразків продукції їх виробники більше акцентують на нових властивостях, аніж на дешевизні товару. І саме активне позиціонування компанії в конкурентному просторі дає змогу їй утримувати свої ринкові позиції або зміцнювати їх, досягаючи поставлених цілей, що підкреслюється в роботі [15].

Формулюючи своє бачення сутності конкурентоспроможності, частина вітчизняних науковців також не бачила необхідності у конкретизації шляхів досягнення конкурентних переваг (П. Брінь [3], Л. Малярець і Л. Норік [15], С. Савченко [8] та ін.). Та у своїх визначеннях вони підкреслювали, що конкурентоспроможність є відносно величиною і метою набуття конкурентних переваг є отримання кращих, ніж конкуренти, економічних результатів. Це може бути як за рахунок кращого використання ресурсів (так званий ресурсний підхід в теорії конкуренції), так і за рахунок наявності унікальних компетенцій працівників, здатних творчо підійти до вирішення проблемних ситуацій і забезпечити досягнення запланованих на певний період цілей (його можна назвати компетентнісно-цільовим підходом).

На сьогодні обидва методологічних підходи використовуються у конкурентних змаганнях за увагу споживачів, але ресурсний все більше втрачає актуальність у промисловому секторі з погляду домінування в ньому критерію мінімізації витрат (а політика конкурентоспроможності більшості вітчизняних виробників товарів якраз і вибудовувалась на основі дешевизни ресурсів і, за рахунок цього більш вигідних цінових позицій на ринках). Проте використання ресурсного підходу в управлінні конкурентоспроможністю обмежено доступом до таких ресурсів – і його використовують в основному країни третього світу з відносно дешевою робочою силою або значним запасом природних ресурсів, що мають високу ціну на світовому ринку.

У конкурентному змаганні на високотехнологічних сегментах ринку перемагає компетентнісний підхід, за якого завдання пошуку способів досягнення конкурентних переваг є невід'ємною частиною завдань системи менеджменту, яка визначає їх залежно від специфіки діяльності підприємства і структурних чинників середовища господарювання. І саме рівень професійної компетентності працівників функціональних підсистем менеджменту, (які здатні ставити амбітні, але досяжні цілі і проєктувати й вибудовувати ефективні бізнес-процеси, опираючись на знання законів і закономірностей ринку і технологічну специфіку певної сфери діяльності), забезпечує формування і розвиток конкурентних переваг підприємства та зміцнення його позицій на цільових сегментах ринку. При цьому одним із важливих орієнтирів управління конкурентоспроможністю підприємства є здатність менеджменту зберігати фінансову стійкість в процесах інноваційного розвитку, що потребує фаховості в проєктуванні та реалізації процесів взаємодії з партнерами по бізнесу [23].

Одним із способів опанування професійною управлінською майстерністю для малих підприємницьких структур є участь у програмах співпраці крупного і малого бізнесу. Приклади такої співпраці вже є. Так, група провідних компаній України (OLX, Lifecell, Webpromo, monobank, Ringostat, Nazovni від МЗС України та Shop-Express) об'єдналася для сприяння відновленню діяльності українських виробників (і продавців) товарів, що постраждали від війни. Вони запустили Програму розвитку торгівлі для МСБ, яка має за мету «надання українським підприємцям інструментів, можливостей і спеціальних знань для успішного продажу товарів онлайн» [24]. Програма підійде всім виробникам товарів, імпортерам, гуртовим і роздрібним продавцям товарів Офлайн, а також підприємцям, що продають товари у соцмережах та на маркетплейсах (зокрема, початківцям).

Програма є «дорожньою картою» дій і надає перелік ефективних сервісів для безплатного створення інтернет-магазину, його налаштування, налагодження та масштабування продажів, залученню нових клієнтів, зокрема й на зовнішніх ринках. Також надає безкоштовний (або за спеціальними умовами для учасників) доступ до бази знань з інтернет-маркетингу, зокрема, з SEO, PPC, SMM і таргетингу. Кожен із ініціаторів об'єднання вносить у його роботу свої найуспішніші кейси. Так, Shop-Express надає можливість підприємцям безплатно відкрити на своїй платформі інтернет-магазин; безкоштовно проаналізує магазин агентство Webpromo, 70% знижку на розміщення та просування товару на своїй платформі забезпечить OLX, безкоштовно можна буде

пройти навчальні курси з інтернет-маркетингу в академії WebpromoExpress. А платформа Nazovni від МЗС України допоможе з продажами на зовнішніх ринках, надасть контакти потенційних партнерів за кордоном та план дій з виходом на світові ринки/ Програма діє впродовж 2023 р. [24]. Участь в ній забезпечить досягнення технологічної майстерності у роботі з ринком особливо для тих підприємств, які лише започатковують бізнес і прагнуть зробити його конкурентоспроможним.

Та однієї лише технологічності бізнес-процесів недостатньо для утвердження підприємства на ринку. В умовах динамічного розвитку споживчих потреб та його інформаційним підкріпленням, важливо забезпечити відповідність продукту запитам споживачів. Орієнтація на споживачів стала домінуючим трендом у конкурентному протистоянні. І якщо наприкінці ХХ ст. науковці про це заявляли лише як загальне побажання (наприклад, Б.Карлоф [25]), то в останні десятиліття все чіткіше і чіткіше звучала ідея про те, що для успіху на конкурентному ринку менеджмент підприємства має зосереджувати зусилля на процесах створення кращих ціннісних пропозицій споживачам (табл. 2)

Таблиця 2

**Зміна акцентів у трактуванні терміну «конкурентоспроможність підприємства»
згідно методології ціннісно-орієнтованого підходу**

Автор	Визначення конкурентоспроможності підприємства	Способи конкурентного протистояння*
Б. Карлоф (1989) [25, с.58]	Здатність забезпечити кращу пропозицію порівняно з конкурентом	Досягається здатністю створювати кращу, ніж конкуренти, цінність для споживачів на цільових сегментах ринку. Завдання менеджменту – забезпечити умови для результативної творчої діяльності працівників у процесах створення споживчих цінностей
Ж.-Ж. Ламбен (2007) [26] Помилка! Джерело посилання не знайдено. , с. 25]	Можливість кращого, ніж у конкурентів, задоволення потреб покупців. Конкурентні переваги забезпечуються: відмінною якістю товарів, яка є найвищою цінністю для покупців ; низькими витратами; ключовими «компетенціями», які створюють унікальну цінність для споживачів	
Л.В. Кривенко (2012) [27, с. 38]	Відносна комплексна характеристика, що виражає відмінність у розвитку конкретного підприємства від розвитку інших за ступенем задоволення товарами потреб споживачів і за ефективністю виробничої діяльності	
П.К. Бечко, Я.О. Голобородько (2015) [2, с. 38]	Здатність динамічно впливати суб'єктом господарювання на ринок для збереження його сегменту, захисту накопичених і розвитку потенційних стійких конкурентних переваг у ключових сферах бізнесу на основі кращого, ніж у конкурентів, використання існуючих та формування нових видів і комбінацій ресурсів із застосуванням передових технологій, спрямованих на виробництво продукції з інноваційною споживчою цінністю	
В. Стадник (2017), [28, с. 47]	Здатність підприємства забезпечити своє існування і зростання в діючій системі економічних та інституційних координат на обраному сегменті національного або світового ринку за рахунок пропозиції на ньому продуктів з вищою, ніж у конкурентів, споживчою цінністю	

Зміст ціннісних пропозицій теж розглядався у порівняльному відношенні – «більш привабливі», «мають вищу цінність», ніж у конкурентів «унікальну», «інноваційну цінність». Однак закономірність є очевидною – чим привабливішим з точки зору очікуваних сподівань є розроблений підприємцем спосіб задоволення споживчих потреб, тим більше учасників ринку прагнуть його використати. Що і дає змогу підприємству відтіснити конкурентів, нарощуючи свою присутність на ринку і поліпшуючи економічні результати своєї діяльності. Звідси можна зробити висновок, що в управлінні конкурентоспроможністю завдання менеджменту полягає в пошуку (проектуванні, розробленні, генеруванні) ідей для перевершення конкурентів у пропозиції ринку споживчих цінностей. Це має вирішальне значення для сектору малого та середнього бізнесу, який не може конкурувати за ціною (відсутній ефект масштабу). Тому так важливо закладати в плани розвитку підприємницьких структур бізнес-ідею зі значним потенціалом нарощування кількості тих, кому ціннісна пропозиція буде привабливою і корисною. Для збільшення впливу на вибір споживачів важливо правильно користуватись інформаційними технологіями за усіма складовими маркетинг-менеджменту [29], досягаючи прогресу не тільки в способах задоволення різноманітних споживчих потреб, а й у їх формуванні (рис. 1).

Такий ціннісно-орієнтований підхід до управління конкурентоспроможністю підприємницьких структур спонукає до переосмислення інтеграційних процесів в секторі МСБ. Його перевагою є те, що основним мотивом до об'єднання буде не розширення втягування у виробництво споживчих цінностей додаткових обсягів природних ресурсів, а краще застосування інтелектуального потенціалу учасників. В цілому для національної економіки це підвищить результативність трансформаційних процесів – виникатимуть і розвиватимуться нові види економічної діяльності, здатні створювати вищу додану вартість і бути екологічно безпечними. Тому креативне використання потенціалу нових знань має стати основним пріоритетом в управлінні конкурентоспроможністю підприємницьких структур в Україні як в умовах війни, так і в післявоєнний відновний період.

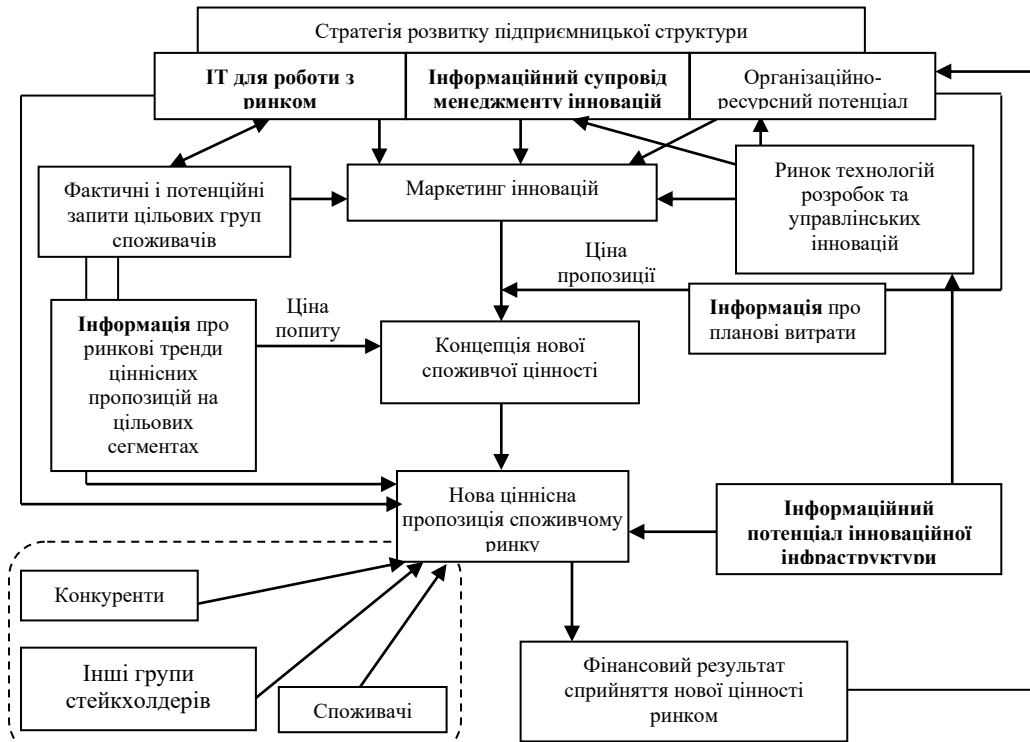

Рис.1. Інформаційне забезпечення процесу створення і виведення на ринок нових ціннісних пропозицій
Джерело: розробка автора

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Економічна діяльність більшості підприємницьких структур України нині переживає значні труднощі. Для підтримання здатності підприємств бути життєздатними і економічно результативними, їх менеджери мусять чітко розуміти, що є найважливішими чинниками у відповідній сфері бізнесу для привернення уваги достатньої кількості споживачів до продуктів, які підприємство виводитиме на ринок і отримання переваги перед конкурентами у боротьбі за цільового споживача. Усвідомлення цього має лежати в основі вибору стратегії і тактики конкурування на тих сегментах ринку, на яких такі переваги можуть бути досягнуті. У статті наведено аргументи на користь того, що важливе значення для здійснення обґрунтованого вибору стратегії поведінки суб'єкта господарювання на ринку має чітке розуміння менеджментом сутності конкурентоспроможності підприємства як об'єкта управління. Зважаючи на відносний характер конкурентоспроможності підприємства (а значить, способів оцінювання порівняльних критеріїв, особливостей бізнес-середовища, часових орієнтирів ведення економічної діяльності тощо), підкреслено необхідність порівняльного аналізу методологічних підходів до трактування сутності конкурентоспроможності для виділення тих ключових ознак, які можуть бути покладені в основу системи управління конкурентоспроможністю промислових підприємницьких структур України у складних умовах нинішнього стану вітчизняної економіки. В ході такого аналізу виділено комплексний і відносний підхід, ресурсний, компетентісно-цільовий та ціннісно-орієнтований. Охарактеризовано особливості кожного із підходів і умови їх ефективного застосування. Зазначено, що російсько-українська війна і загрози, які вона з собою несе, змінили не тільки фізичний простір бізнес-середовища, а й структуру споживчих потреб. За цих умов у роботі з ринком доцільно опиратися на ціннісно-орієнтований підхід, який ключовим чинником досягнення конкурентоспроможності підприємства визначає його кращі порівняно із конкурентами можливості і здатність виводити на ринок ціннісні пропозиції. В контексті цього методологічного підходу відзначено провідну роль інформаційного забезпечення процесу створення нових ціннісних пропозицій і розроблено логічну схему цього процесу. Зважаючи на те, що створення нових споживчих цінностей функціонально належить підсистемам маркетингового та інноваційного менеджменту, виділено їх специфічну роль у цьому процесі. Підкреслено, що ціннісно-орієнтований підхід в управлінні конкурентоспроможністю підприємства потребує створення сприятливих умов для розвитку креативності. Розробка рекомендацій для створення середовища креативності і може бути предметом наступних досліджень.

Література

1. Березіна Л.М., Варахсіна О.В., Олійник А.С., Рак А.Г. Теоретико-методологічні основи управління конкурентоспроможністю підприємства. Агросвіт. 2021. № 21-22. С. 35-42.

2. Бечко П., Голобородько Я. Теоретичні засади сутності економічних категорій «конкуренція» та «конкурентоспроможність». Ефективна економіка. 2015. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4191>
3. Брінь П., Нехме М. Конкурентоспроможність підприємства: сутність, показники та методичні засади динамічної оцінки. Причорноморські економічні студії. 2021. Вип. 64. С. 36-43. <https://doi.org/10.32843/bses.64-7>
4. Брітченко І.Г., Ладунка І.С. Актуальні проблеми підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2015. Вип. 1(1). С. 116–118. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuces_2015_1\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuces_2015_1(1)_28).
5. Вакуленко Ю.В., Олійник А.С., Гевленко О.Є. Системна характеристика управління конкурентоспроможністю підприємства. Агросвіт. 2018. № 18. С. 10-15. DOI: 10.32702/2306&6792.2018.18.10.
6. Дездежула В.В., Єпіфанова І.Ю., Гуменюк В.С. Конкурентоспроможність підприємства як економічна категорія. Економічний вісник запорізької державної інженерної академії. 2018. Вип. 6. С. 116-121
7. Іванова Т.В. Інноваційна діяльність підприємств України як фактор підвищення рівня конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут». 2020. № 17. С. 395-404.
8. Савченко С.М. Методологічні основи дослідження конкурентоспроможності підприємств. Ефективна економіка. 2019. № 6. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.6.52
9. Стадник В.В., Головчук О.В. Науково-методичні підходи до управління інноваційною діяльністю підприємства та його інформаційним забезпеченням. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2017. № 5. С. 177-182
10. Управління конкурентоспроможністю промислових підприємств в умовах невизначеності : монографія / І.М.Посохов та ін. ; Нац.техн.ун-т «Харків.політехн. ін-т». Харків : Іванченко І.С., 2022. 252 с.
11. Функціональні стратегії інноваційного розвитку промислового підприємства : монографія / за наук. ред. В.В. Стадник. Хмельницький: ХНУ, 2016. 446 с.
12. Діденко Є. О., Фесюн А. С. Теоретико-методичні засади антикризового управління підприємствами. Економіка та держава. 2018. № 11. С. 90-96.
13. Красовська Г.О., Стадник В.В., Михальчук І.В. Організаційно-структурні умови розвитку потенціалу креативності в системі менеджменту конкурентоспроможності промислових корпорацій. Innovation and Sustainability, 2022, № 3. С. 14-25.
14. Porter M. Competitive Advantage. New York: Free Press, 1985.
15. Піддубний І., Піддубна Л. Теорія конкурентоспроможності: сучасний стан і предметно-методологічні аспекти розвитку. Економіка України. 2007. № 8. С. 52-60.
16. Малярець Л.М. Норік Л. О. Економіко-математичні аспекти діагностики конкурентоспроможності підприємства : монографія. Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. 216 с.
17. Савчук С. И. Основы теории конкурентоспособности : монография [под науч. ред. академика НАН Украины Б. В. Буркинського]. Мариуполь : Издательство «Ренета», 2007. 520 с.
18. Конкурентоспроможність підприємства : оцінка рівня та напрями підвищення : монографія / за заг. ред. О.Г. Янкового. Одеса : Атлант, 2013. 470 с.
19. Шершньова З. Є. Стратегічне управління. Київ : КНЕУ, 2004. 699 с.
20. Воронкова А. Е., Каложна Н. Г., Отенко В. І. Управлінські рішення у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства: організаційний аспект : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК». 2008. 512 с.
21. Alekhyn A. B. Yzmerenye konkurentosposobnosti na natsyonalnom u mykroekonomycheskom urovniakh: metodolohycheskye aspekty. Herald of Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. 2011. № 5. Т. 3. S. 7-12.
22. Porter M. E. Competitive Advantage of Nation. New York: Free Press, 1990. 426 p.
23. Стадник В.В., Йохна В.М., Чуняк О.В. Напрями формування практичного інструментарію управління фінансово-економічною безпекою підприємства в стратегіях інноваційного розвитку. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка». 2018. № 2. С. 66-73.
24. Українські провідні компанії допоможуть середньому та малому бізнесу: умови участі в програмі. URL: biz.liga.net/ua/all/novosti (27.04.2023)
25. Karlof B. Business strategy. 1991. 239 p.
26. Lamben Zh.-Zh. Menedzhment, oryentyrovannii na rинok / Zh.-Zh. Lamben, 2007. 800 s. (Seryia «Klassyka MVA»).
27. Кривенко Л.В. Милашенко В.М., Кривенко С.В. Конкурентная стратегия предприятия: теория, методология, практика : монография. Полтава : ПУЕТ, 2012. 256 с.
28. Стадник В.В. Менеджмент гетерогенних організацій : навчальний посібник. Хмельницький : ПП А.С. Гонга, 2017. 274 с.
29. Стадник В.В., Мельничук О.П., Йохна В.М. Маркетинг-менеджмент інноваційного розвитку підприємства : монографія. Хмельницький : ПП Гонга А.С., 2013. 206 с.

References

1. Berezina L.M., Varaksina O.V., Oliinyk A.S., Rak A.H. Teoretyko-metodolohichni osnovy upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva. *Ahrosvit*. 2021. № 21-22. S. 35-42.
2. Bechko P., Holoborodko Ya. Teoretychni zasady sutnosti ekonomichnykh katehoriï «konkurentsia» ta «konkurentospromozhnist». *Efektivna ekonomika*. 2015. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4191>
3. Brin P., Nekhme M. Konkurentospromozhnist pidpriemstva: sutnist, pokaznyky ta metodychni zasady dynamichnoi otsinky. *Prychornomorski ekonomichni studii*. 2021. Vyp. 64. S. 36-43. <https://doi.org/10.32843/bses.64-7>
4. Britchenko I.H., Ladunka I.S. Aktualni problemy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti produktsii vitchyznianskykh pidpriemstv. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii «Ekonomika»*. 2015. Vyp. 1(1). S. 116-118. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2015_1\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2015_1(1)_28).
5. Vakulenko Yu.V., Oliinyk A.S., Hevlenko O.Ie. Systemna kharakterystyka upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva. *Ahrosvit*. 2018. № 18. S. 10-15. DOI: 10.32702/2306&6792.2018.18.10.
6. Dzhezdzhula V.V., Yepifanova I.Iu., Humeniuk V.S. Konkurentospromozhnist pidpriemstva yak ekonomichna katehoriia. *Ekonomichni visnyk zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. 2018. Vyp. 6. S. 116-121
7. Ivanova T.V. Innovatsiina diialnist pidpriemstv Ukrainy yak faktor pidvyshchennia rivnia konkurentospromozhnosti na mizhnarodnykh rynkakh. *Ekonomichni visnyk NTUU «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*. 2020. № 17. S. 395-404.
8. Savchenko S.M. Metodolohichni osnovy doslidzhennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv. *Efektivna ekonomika*. 2019. № 6. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.6.52
9. Stadnyk V.V., Holovchuk O.V. Naukovo-metodychni pidkhody do upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu pidpriemstva ta yoho informatsiynym zabezpechenniam. *Herald of Khmelnytskyi National University*. 2017. № 5. S. 177-182
10. Upravlinnia konkurentospromozhnistiu promyslovykh pidpriemstv v umovakh nevyznachenosti : monohrafiia / I.M. Posokhov ta in. ; Nats.tekhn.un-t «Kharkiv. politekhn. in-t». Kharkiv : Ivanchenko I.S., 2022. 252 s.
11. Funktsionalni stratehii innovatsiinoho rozvytku promyslovoho pidpriemstva : monohrafiia / za nauk. red. V.V. Stadnyk. Khmelnytskyi: KhNU, 2016. 446 s.
12. Didenko Ye. O., Fesiun A. S. Teoretyko-metodychni zasady antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvamy. *Ekonomika ta derzhava*. 2018. № 11. S. 90-96.
13. Krasovska H.O., Stadnyk V.V., Mykhalchuk I.V. Orhanizatsiino-strukturni umovy rozvytku potentsialu kreatyvnosti v systemi menedzhmentu konkurentospromozhnosti promyslovykh korporatsii. *Innovation and Sustainability*, 2022, № 3. S. 14-25.
14. Porter M. *Competitive Advantage*. New York: Free Press, 1985.
15. Piddubnyi I., Piddubna L. Teoriia konkurentospromozhnosti: suchasnyi stan i predmetno-metodolohichni aspekty rozvytku. *Ekonomika Ukrainy*. 2007. № 8. S. 52-60.
16. Maliarets L.M., Norik L. O. Ekonomiko-matematychni aspekty diahnozyky konkurentospromozhnosti pidpriemstva : monohrafiia. Kharkiv : Vyd. KhNEU, 2009. 216 s.
17. Savchuk S. Y. Osnovy teoryi konkurentosposobnosti : monohrafiia [pod nauch. red. akademyka NAN Ukrainy B.V. Burkynskoho]. Maryupol : Yzdatelstvo «Reneta», 2007. 520 s.
18. Konkurentospromozhnist pidpriemstva : otsinka rivnia ta napriamy pidvyshchennia : monohrafiia / za zah. red. O.H. Yankovoho. Odesa : Atlant, 2013. 470 s.
19. Shershnova Z. Ye. *Stratehichne upravlinnia*. Kyiv : KNEU, 2004. 699 s.
20. Voronkova A. E., Kaliuzhna N. H., Otenko V. I. Upravlinski rishennia u zabezpechenni konkurentospromozhnosti pidpriemstva: orhanizatsiinyi aspekt : monohrafiia. Xarkiv : VD «INZHEK». 2008. 512 s.
21. Alekhyn A. B. Yzmerenyie konkurentosposobnosti na natsyonalnom y mykroekonomycheskom urovniakh: metodolohycheskye aspekty. *Herald of Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. 2011. № 5. T. 3. S. 7-12.
22. Porter M. E. *Competitive Advantage of Nation*. New York: Free Press, 1990. 426 p.
23. Stadnyk V.V., Yokhna V.M., Chuniak O.V. Napriamy formuvannia praktychnoho instrumentarii upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva v stratehiakh innovatsiinoho rozvytku. *Naukovi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Serii «Ekonomika»*. 2018. № 2. S. 66-73.
24. Ukrainski providni kompanii dopomozhut serednomu ta malomu biznesu: umovy uchasti v prohrami. URL: biz.liga.net/ua/all/novosti (27.04.2023)
25. Karlof B. *Business strategy*. 1991. 239 p.
26. Lamben Zh.-Zh. *Menedzhment, oryentirovannii na rink / Zh.-Zh. Lamben*, 2007. 800 s. (Seriia «Klasyka MVA»).
27. Kryvenko L.V., Mylashenko V.M., Kryvenko S.V. Konkurentna stratehiia predpriiatyia: teoriia, metodolohyia, praktyka : monohrafiia. Poltava : PUET, 2012. 256 s.
28. Stadnyk V.V. *Menedzhment heterohennykh orhanizatsii : navchalnyi posibnyk*. Khmelnytskyi : PP A.S. Honta, 2017. 274 s.
29. Stadnyk V.V., Melnychuk O.P., Yokhna V.M. *Marketynh-menedzhment innovatsiinoho rozvytku pidpriemstva : monohrafiia*. Khmelnytskyi : PP Honta A.S., 2013. 206 s.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-51>

УДК 323.2:35

Кумар ДЖАІН ПРАДІП

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця
<https://orcid.org/0000-0002-5195-1311>

Наталія ГАВКАЛОВА

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця
<https://orcid.org/0000-0003-1208-9607>
e-mail: ngavl@ukr.net

Євгеній ЛИТОВЧЕНКО

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця
<https://orcid.org/0009-0006-5739-3556>
lige1983@ukr.net

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА РІВЕНЬ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті досліджено головні чинники впливу на рівень комунікативної взаємодії органів публічного управління. Обґрунтовано, що забезпечення комунікативної взаємодії є складним динамічним процесом, орієнтованим на максимальну взаємодію із зовнішнім середовищем та адаптування до нього перманентно властивих владі та суспільству можливостей. Виявлено зовнішні та внутрішні чинники, які мають прямий та опосередкований вплив на комунікаційну взаємодію влади та суспільства.

Ключові слова: комунікативна взаємодія, чинники впливу, органи публічного управління, комунікації, суспільство, влада.

Kumar JAIN PRADEEP, Nataliia GAVKALOVA, Yevhenii LYTOVCHENKO

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE LEVEL OF COMMUNICATIVE INTERACTION OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES

The article examines the main factors influencing the level of communicative interaction of public administration bodies. It was determined that ensuring communicative interaction is a complex dynamic process focused on maximum interaction with the external environment and adaptation to it of the opportunities permanently inherent in the government and society. It is substantiated that the provision of communicative interaction is a complex dynamic process focused on maximum interaction with the external environment and adaptation to it of the opportunities permanently inherent in the government and society. The external and internal factors that have a direct and indirect influence on the communication interaction of the government and society have been identified. Today, the development of society is characterized by new features of the main social processes and is distinguished by the fact that the modern information environment develops through the improvement of social structures and social institutions. The systematization of influencing factors on the level of ensuring communicative interaction of public administration bodies was studied. It has been proven that the technological support of public administration thanks to information and communication technologies becomes a decisive factor in social evolution. Taking into account the identified factors of influence on the level of ensuring communicative interaction between the authorities and society will contribute not only to the formation of a successful constructive dialogue with the aim of ensuring the stability of the existing order, but also to a more correct justification of the corresponding communicative strategy. In addition, it will be possible to take into account restrictive and restraining measures, and to implement existing opportunities for communication between the authorities and society. It is substantiated that in the framework of ensuring communicative interaction, the following are important: a high level of responsibility and reporting for the preparation and implementation of management decisions; provision of services by creating a transparent system of public service personnel management; strengthening the responsibility of state administration subjects for the results of their activities. The selected factors were ranked and evaluated according to the scale and their impact on the level of ensuring communicative interaction in the public sector was assessed.

Key words: communicative interaction, influencing factors, public administration bodies, communications, society, power.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Комунікації є важливим базисом ефективного менеджменту та впровадження необхідних рішень в діяльності органів публічного управління. Чітка комунікаційна взаємодія сприяє не тільки донесенню важливого повідомлення до суспільства, але й створенню нових можливостей влади у кризових умовах. Саме під час кризових явищ можна не тільки поліпшити довіру громади завдяки проявленню лідерства в управлінні, але й спробувати новітні підходи до вирішення важливих стратегічних питань та розширення каналів комунікації. Адже саме зараз малоконтрольоване поле для комунікацій є особливістю сучасного світу. Водночас глобальна комунікація, глибинне проникнення інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери життєдіяльності особи і суспільства додає і нових ризиків. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває дослідження чинників впливу середовища на рівень комунікативної взаємодії органів публічного управління.

Аналіз досліджень та публікацій

Питання комунікативної взаємодії в публічному управлінні є предметом дослідження таких вчених та науковців, як С. Архипова [1], В. Гошовська [2], Д. Дзвінчук [3], Н. Дмитренко [1], В. Дрешпак [4], В. Козаков [5], О. Рачинська [6], О. Рашковська [5], В. Ребало [5].

Формулювання цілей статті

Метою роботи є обґрунтування чинників впливу на рівень комунікативної взаємодії, що сприятиме розумінню важливості стратегічних комунікацій у місцевих громадах та формуванню конкретних рекомендацій щодо їх поліпшення.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що забезпечення комунікативної взаємодії є складним динамічним процесом, орієнтованим на максимальну взаємодію із зовнішнім середовищем та адаптування до нього перманентно властивих владі та суспільству можливостей. Саме тому важливо визначити, які саме чинники обумовлюють розвиток елементів комунікативної діяльності і впливають на рівень комунікативної взаємодії органів публічного управління.

Проведений детальний аналіз різноманітних факторів та чинників впливу на комунікативну діяльність органів публічного управління дозволив узагальнити та систематизувати специфічні чинники впливу на рівень комунікативної взаємодії влади та суспільства (рис. 1). Так, на думку В. Дрешпак, найактуальнішими факторами здійснення комунікативної діяльності органів публічного управління на цей час в Україні є [4, с. 143] зростання обсягів інформації, внаслідок чого виникає «інформаційне перенасичення» у комунікативному просторі публічного управління; глобальний розвиток електронних комунікацій, який потребує постійного технічного та технологічного оновлення як органів публічного управління, так і суспільства; розширення електронних форм комунікації; розвиток і використання «гібридних» форм комунікацій.

Слід зазначити, що на сьогодні розвиток суспільства характеризується новими рисами основних соціальних процесів і відрізняється тим, що сучасне інформаційне середовище розвивається шляхом вдосконалення соціальних структур та соціальних інститутів.

По-перше, це відбувається у вигляді створення глобальних планетарних інформаційних зв'язків та залежностей; по-друге, цей процес не є лінійним та послідовним, а, швидше, характеризується як нелінійна стрибкоподібна динаміка; по-третє, він реалізується не поступово по всьому спектру соціальних відносин, а таким чином, що стрибкоподібний розвиток інформаційних та комунікаційних технологій як інноваційно-проривні соціальні сфери випереджають інші сфери соціуму, що створює додаткові ризики, що, у свою чергу, пов'язані з інформаційною безпекою.

Рис. 1. Систематизація чинників впливу на рівень забезпечення комунікативної взаємодії органів публічного управління

Отже, збільшення обсягів та спектрів інформаційних та комунікаційних технологій поширюється на ширші сфери соціуму, що призводить до непередбачуваних та неоднозначних форм соціального, економічного, політичного та соціокультурного розвитку. Тому технологічне забезпечення публічного управління завдяки інформаційним та комунікаційним технологіям стає вирішальним чинником соціальної еволюції.

Ключовими зовнішніми чинниками впливу на рівень комунікативної взаємодії влади та суспільства є:

- ✓ правова підтримка;
- ✓ цифровізація державних послуг та розвиток електронного урядування;
- ✓ інформаційне забезпечення стратегічних напрямів розвитку держави;
- ✓ технологічне забезпечення публічного управління;
- ✓ взаємодії влади із ЗМІ;
- ✓ бюджетування та ресурсні можливості.

Також в рамках забезпечення комунікативної взаємодії важливим є: високий рівень відповідальності та звітності за підготовку і виконання управлінських рішень; надання послуг шляхом створення прозорої системи управління персоналом державної служби; посилення відповідальності суб'єктів державного управління за результати своєї діяльності [4].

Що стосується внутрішніх чинників впливу на рівень комунікативної взаємодії органів публічного управління, то важливо виділити такі:

- ✓ прозорість й відкритість діяльності органів публічного управління;
- ✓ задоволеність населення послугами, що надаються;
- ✓ використання інформаційно-комунікаційних технологій;
- ✓ наявність комунікативної стратегії;
- ✓ участь громадян та наявність громадських ініціатив;
- ✓ застосування сучасних форм і засобів комунікації, у тому числі соціальних мереж;
- ✓ наявність навчальних програм для громадян у сфері використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Необхідно акцентувати увагу, що важливим внутрішнім чинником впливу на рівень забезпечення комунікативної взаємодії є рівень задоволеності населення послугами, що надаються. Слід зазначити, що на сьогодні не існує універсальної системи оцінки задоволеності населення так само? як і рекомендацій щодо її впровадження. Однак накопичено досвід виміру задоволеності споживачів послуг. Так, одним з методів оцінки задоволеності клієнтів з погляду способів формування показників задоволеності є аналіз висловлених невдоволень клієнтів. Цей спосіб не є системним щодо оцінки задоволеності, проте дозволяє виявити загальні уявлення про надану послугу. Інший науковець, Жан-Жак Ламбен описав матрицю задоволеності/незадоволеності, яка є мультиатрибутивною моделлю відносин. Відповідно до запропонованого підходу, на першому кроці оцінюється ступінь інтегральної задоволеності товаром або послугою, потім оцінюють задоволеність по кожному атрибуту та його важливість. Для цих трьох заходів використовують 10-бальну шкалу, до якої додають можливість відповіді «не знаю» [7].

Ще одним підходом до визначення рівня задоволеності споживачів є відповідна модель управління з урахуванням методу профілів. Згідно з цією моделлю показники для вимірювання задоволеності групуються за якоюсь ознакою, а потім методом профілів визначаються комплексні та інтегральні значення вимірюваної величини. Показники формуються в процесі досліджень за допомогою «глибинних інтерв'ю», фокус-груп тощо. Іншим методом оцінки задоволеності клієнтів є метод Н. Кано, який у сучасних умовах застосовується в стратегічному маркетингу, зокрема, для вирішення завдань щодо забезпечення задоволеності та лояльності клієнтів. Метод передбачає створення списку поточних чи потенційних властивостей товару чи послуги. Формування такого списку відбувається на основі опитування споживачів чи дискусій у фокус-групах.

Розглянуті підходи до класифікації показників якості та ефективності обслуговування населення, в своїй більшості, ґрунтуються на нормативному підході, відповідно до якого думки та вимоги споживачів часто ігноруються, або є стаціонарними, без урахування місцевих особливостей. У зв'язку з цим, найбільш привабливою моделлю для розв'язання задачі є така, що ґрунтується на встановленні ступеня відповідності фактичних значень характеристик послуги побажанням та запитам її споживачів, а також, за наявності їх невідповідності, пропозицій необхідних змін до організації та процесу надання послуг, які б підвищили лояльність населення до влади.

Для узагальнення аналізу впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на рівень комунікативної взаємодії органів публічного управління, здійснимо експертне оцінювання, яке дозволяє виявити найбільш впливові й значимі серед розглянутих. В основу аналізу покладено формування профілю середовища Дж. Вільсона [9]. Для порівняння впливу чинників варто використати такі шкали:

- шкала ранжування чинників у порівнянні один з одним (для зовнішніх: «1» – найменш впливовий, «6» – найбільш впливовий; для внутрішніх: «1» – найменш впливовий, «8» – найбільш впливовий;

- шкала оцінювання впливу кожного окремого чинника: «3» – високий, «2» – середній, «1» – слабкий;
- шкала оцінювання вірогідності посилення впливу чинників: «3» – високий, «2» – середній, «1» – слабкий.

В якості експертів було запрошено провідних фахівців у сфері діяльності органів публічного управління. Для обґрунтування їх кількості було використано такі рівняння [10]:

$$N_{\min}^e = 0,5 \times \left(\frac{3}{n} + 0,5 \right), \quad (1)$$

де N_{\min}^e – мінімальна необхідна кількість експертів, осіб;
 n – можлива помилка результатів експертизи ($0 < n < 1$).

Беручи рівень достовірності результатів 93%, необхідна кількість експертів складає 25 осіб. Експертам було запропоновано проранжувати обрані чинники відповідно шкалі і оцінити їх вплив на рівень забезпечення комунікативної взаємодії в публічному секторі. Отримані результати представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Результати ранжування зовнішніх чинників

Результати оцінки зовнішніх чинників	Правова підтримка	Цифровізація державних послуг та розвиток електронного урядування	Взаємодії влади із ЗМІ	Бюджетування та ресурсні можливості	Інформаційне забезпечення стратегічних напрямів розвитку держави	Технологічне забезпечення публічного управління	Число однакових значень рангів (t_j)	Сума	
Експерти	1	1	4	3	5	2	1	(2^3-2)	6
	2	2	5	4	6	3	2	(2^3-2)	6
	3	1	4	3	6	3	1	(2^3-2)	6
	4	2	5	4	6	3	1	-	0
	5	2	4	3	6	2	2	(3^3-3)	24
	6	1	5	4	6	3	1	(2^3-2)	6
	7	1	3	3	6	4	2	(2^3-2)	6
	8	2	5	4	5	3	1	(2^3-2)	6
	9	1	5	3	5	2	1	$(2^3-2) + (2^3-2)$	12
	10	1	4	4	5	3	1	$(2^3-2) + (2^3-2)$	12
	11	2	6	5	6	4	2	$(2^3-2) + (2^3-2)$	12
	12	1	5	3	5	2	1	$(2^3-2) + (2^3-2)$	12
	13	1	4	4	6	2	2	$(2^3-2) + (2^3-2)$	12
	14	2	3	5	5	2	1	$(2^3-2) + (2^3-2)$	12
	15	2	4	4	4	2	2	-	0
	16	1	5	5	6	1	1	$(3^3-3) + (3^3-3)$	48
	17	1	6	4	5	2	1	$(3^3-3) + (2^3-2)$	30
	18	2	4	3	4	3	1	$(2^3-2) + (2^3-2)$	12
	19	1	5	3	5	2	1	$(2^3-2) + (2^3-2)$	12
	20	2	5	4	6	3	1	-	0
	21	2	4	3	4	3	1	$(2^3-2) + (2^3-2)$	12
	22	2	5	4	5	3	1	(2^3-2)	6
	23	2	4	3	6	2	2	(3^3-3)	24
	24	1	5	5	6	1	1	$(3^3-3) + (3^3-3)$	48
	25	2	5	4	5	3	1	(2^3-2)	6
	38	114	94	134	63	32	Σ	330	
	79,17	79,17	79,17	79,17	79,17	79,17			
d_j	-41,17	34,83	14,83	54,83	-16,17	-47,17			
d_j^2	1694,7	1213,4	220,0	3006,7	261,4	2224,7	8620,8		

Для вимірювання ступеня узгодженості думок експертів розраховано коефіцієнт конкордації з урахуванням пов'язаних рангів [11]:

$$W = \frac{s}{\frac{1}{12} \times m^2 \times (n^2 - n) - m \sum_{j=1}^m T_j} \quad (2)$$

$$\text{де } T_j = \frac{1}{12} \sum_{y=1}^l (t_y^3 - t_y) \quad (3)$$

Значення коефіцієнту конкордації становить 0,794, яке відображає високий рівень узгодженості думок експертів і дозволяє використовувати отримані судження в подальшому аналізі. Результати оцінювання впливу зовнішніх чинників представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Оцінювання впливу та вірогідності його посилення зовнішніх чинників

№	Чинники	Оцінювання впливу чинників				Вірогідність посилення впливу чинників			
		висока	середня	низька	Середнє значення	висока	середня	низька	Середнє значення
		кількість відповідей експертів				кількість відповідей експертів			
1.	Правова підтримка	-	13	12	1,52	2	8	15	1,48
2.	Взаємодії влади із ЗМІ	15	10	-	2,6	3	7	15	1,52
3.	Цифровізація державних послуг та розвиток електронного урядування	23	2	-	2,92	8	11	5	2,04
4.	Бюджетування та ресурсні можливості	25	-	-	3	5	12	8	1,88
5.	Інформаційне забезпечення стратегічних напрямів розвитку держави	2	20	3	1,96	10	12	3	2,28
6.	Технологічне забезпечення публічного управління	-	7	18	1,28	20	3	2	2,72

Аналогічні розрахунки було проведено для множини внутрішніх чинників (додаток). Коефіцієнт конкордації було отримано, який становить 0,767, що також підтверджує узгодженість думок експертів. Візуалізація аналізу впливу представлена на рис. 2 і рис. 3.

На основі проведеного експертного оцінювання нами здійснено ранжування внутрішніх і зовнішніх чинників, що дозволило визначити ключові можливості та загрози. Вирішальний вплив здійснює цифровізація державних послуг та розвиток електронного урядування. Висока значущість цього чинника, його вплив і динаміка дозволяють розглядати його як провідний параметр моніторингу. Найменш значущим виявився чинник правової підтримки, що обумовлено тривалістю проведення законодавчо-правових актів та документів.

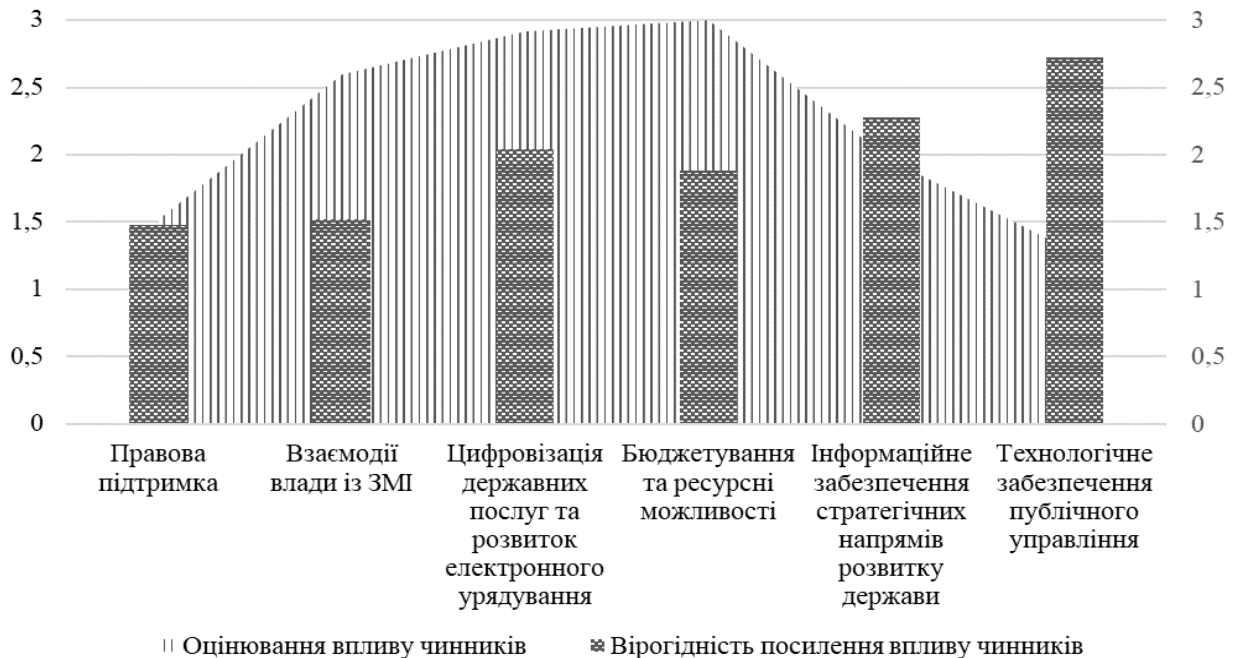

Рис. 2. Результати оцінювання зовнішніх чинників

Найбільша вірогідність посилення впливу саме технологічного забезпечення публічного управління, незважаючи на його недостатньо високий вплив на сьогодні. Найнижча вірогідність посилення впливу спостерігається у правовій підтримки.

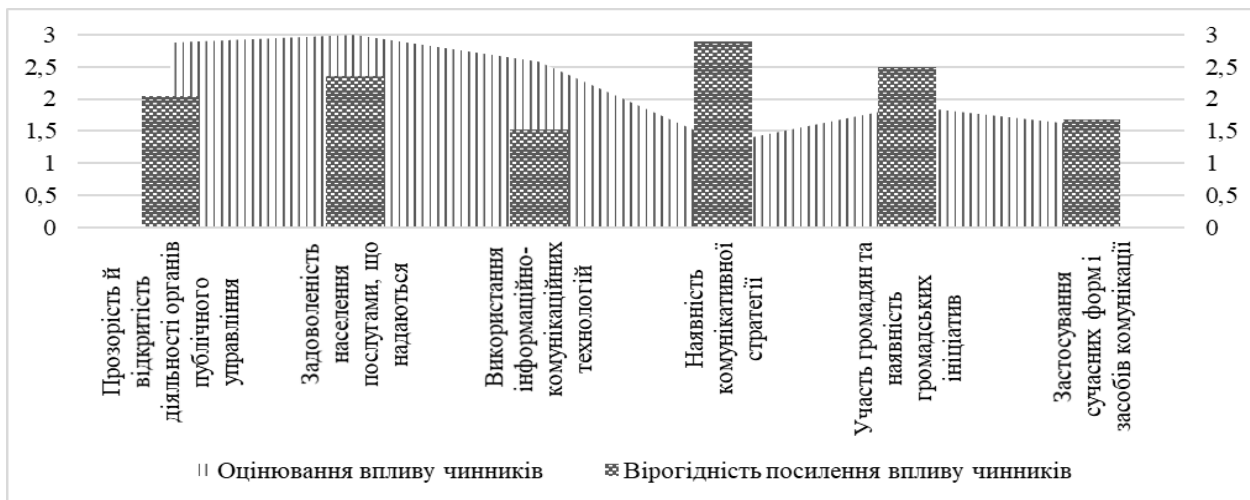

Рис. 3. Результати оцінювання внутрішніх чинників

Абсолютним лідером серед внутрішніх чинників було визнано задоволеність населення послугами, що надаються, та прозорість й відкритість діяльності органів публічного управління. Це підтверджує необхідність посилення довіри населення до влади. Найменш значущим виявився чинник наявності комунікативної стратегії, що обумовлено відсутністю таких документів у територіальних громадах. Але спостерігається якраз найбільша вірогідність посилення впливу саме цього чинника. Найнижча вірогідність посилення впливу спостерігається у чинника використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Цілком зрозумілим стає той факт, що налагодженню комунікативної взаємодії влади та суспільства перешкоджає переважаючий фактор особистого інтересу над фактором інтересу суспільного, що призводить до руйнування комунікативних зв'язків, розчарування та зневіри в перспективі змінити на краще і саму ситуацію. Недостатня інформованість структур одного сектору про можливості й проблеми інших призводить до зниження ресурсу національного розвитку. Ефективній комунікації заважає закритість механізмів прийняття рішень та розподілу ресурсів у державному секторі, «комерційний егоїзм» бізнесу, інфантілізм і непрофесіоналізм громадських інститутів громадянського суспільства.

Слід зазначити, що орієнтація на співробітництво та участь громадян, та відповідно спільне провадження у державній політиці означає, що розробка політики будується з упором на громадян, а не на установи. Окрім цього, виникає співробітництво, а не просто зовнішнє партнерство, та розширюються суспільні платформи для цього співробітництва. Основна увага приділяється обговоренню суспільних цінностей та реальних потреб, а управління здійснюється через обговорення, а не норми [8]. Тобто велика увага приділяється реальному контексту життя зацікавлених сторін публічного управління та відповідно забезпечується прозорість публічного управління.

У цьому контексті, цифровізація відіграє важливу роль у забезпеченні керованості на основі участі. Зазначимо, що цифровізація державного управління – це процес трансформації культури, організації та взаємовідносин органів державної влади з бізнесом та суспільством через використання нових цифрових технологій (великі дані, Інтернет, штучний інтелект). Розуміння процесу цифровізації як способу перетворення простору державного управління визначається не лише орієнтацією на велику чутливість і підзвітність, а й орієнтованою на громадян урядовою організацією. Вона часто розуміється як процес використання нових інформаційно-комунікаційних технологій і, зокрема, електронних технологій для організації та забезпечення ефективного функціонування громадської сфери. Крім того, наголошується, що цифровізація в політичному сенсі є способом розширення політичних форм взаємодії суспільства та держави, що робить державне управління спільним [8]. Водночас важливо зазначити, що участь громадян сприяє розвитку «рухливої демократії» в територіальних громадах. Але слід розуміти, що прискорені темпи цифровізації державних послуг поряд із значними перевагами несуть ряд загроз технічного та організаційного характеру. Тому, формування системи цифрових послуг та електронних розрахунків передбачає розроблення дієвих механізмів запобігання кібершахрайству.

Зазначимо, що особливою стороною діяльності органів публічного управління є внутрішньо адміністративна робота, яка в реаліях сьогодення піддається впливу цифровою трансформації суспільства. На зміну традиційним формам прийняття управлінських рішень приходять можливості участі громадян через використання цифрових технологій, наприклад зростає активність громадян у соціальних мережах, що змушує до трансформацій у роботі органів публічного управління. За такої оснащеності цифровими технологіями публічна сфера стає домінуючою силою під час обговорення вирішення проблемних питань з органами публічного управління. Соціальні мережі дають можливість вільної публікації різноманітних думок, що певним чином розширює поле публічної сфери як нового стану діяльності громадян при взаємодії з органами публічного управління. На цьому ґрунті відбувається прискорення переходу до втілення

принципів новітніх управлінських концепцій в адміністративну діяльність органів публічного управління. Подекуди, спроби модернізувати адміністративну роботу принаймні в окремих її аспектах наражаються на нерозуміння з боку основних гравців – державних службовців (уникнення використання цифрових технологій) та громадян (повільний перехід на нові технології супроводжується критикою на втрату оперативності при прийнятті управлінських рішень).

Необхідно розуміти, що ресурси органів публічного управління повинні бути направлені на надання якісних адміністративних послуг переважно в електронному виді. Задля цього потрібно виважено підходити до спроб модернізувати адміністративну діяльність, тобто фундаментом впровадження цифрових технологій мусить бути чітке розуміння та оцінка стану речей (національний, регіональний та місцевий рівні) як відправних точок осучаснення. Означена реальність спонукає до оновлень теоретико-методичних підходів поліпшення комунікативних процесів, що проходять в органах публічного управління в умовах цифрової трансформації суспільства та реформи децентралізації влади в Україні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, виявлення та аналіз чинників впливу на рівень забезпечення комунікативної взаємодії між владою та суспільством сприяє формуванню успішного конструктивного діалогу з метою забезпечення стабільності існуючого порядку. Розуміння впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на рівень забезпечення комунікативної взаємодії дозволить врахувати обмежувальні та стримуючі заходи, та реалізувати існуючі можливості для донесення сфокусованого стратегічного і злагодженого повідомлення до суспільства. Окрім цього, різноманітні соціальні медіа можуть стати не тільки інформаційною платформою комунікації влади та суспільства, але й корисним інструментом загальної комунікативної стратегії.

Література

1. Архипова Є. О., Дмитренко Н. О. Ефективна комунікація між органами державної влади та громадськістю як умова розвитку демократичного суспільства. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 1. С. 92–96.
2. Гошовська В. А. Комунікації в публічному управлінні: аспекти організаційної культури та ділового спілкування. Київ : К.І.С., 2016. 130 с.
3. Дзвінчук Д. І. Комунікативна політика органів місцевого самоврядування. Івано-Франківськ : [б.в.], 2016. 129 с.
4. Дрешпак В. М. Комунікації в публічному управлінні. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2015. 168 с.
5. Державно-громадянська комунікація: шлях від кризи до взаємодії : монографія / Козаков В. М., Рашковська О. В., Ребкало В. А. та ін. Київ : Персонал, 2017. 288 с.
6. Рачинська О. А. Комунікативне партнерство як механізм оптимізації комунікативної взаємодії у сфері публічного управління. Державне управління та місцеве самоврядування. 2020. Вип. 2(45). С. 135–145.
7. Lambin J. J., Chumpitaz R., Schuiling I. Market-Driven Management, Second Edition: Strategic and Operational Marketing. NY.: Palgrave Macmillan. 2007. 496 p.
8. Smorgunov L.V. In search of governability: concepts and transformation of public administration in the 21 st century. Saint Petersburg: St. Petersburg University. 2012. 362 p.
9. Кілієвич О.І. Економічний аналіз державної політики : навч. посібник. К. : НАДУ, 2011,
10. Ромашкина Г. Ф., Татарова Г. Г. Коэффициент конкордации в анализе социологических данных. Социология: методология, методы, математическое моделирование (4М). 2016. № 20. С. 131-158.
11. Колесніков А., Чмир М. Аналіз та перспективи цифровізації глобального інформаційного простору в Україні. Topical issues of modern science, society and education : міжнар. наук.-прак. конф. : матер. Харків, 2021. С. 216-219.

References

1. Arkhylova Ye. O., Dmytrenko N. O. Efektyvna komunikatsiia mizh orhanamy derzhavnoi vlyady ta hromadskistiu yak umova rozvytku demokratychnoho suspilstva. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2016. № 1. S. 92–96.
2. Hoshovska V. A. Komunikatsii v publichnomu upravlinni: aspekty orhanizatsiinoi kultury ta dilovoho spilkuвання. Kyiv : K.I.S., 2016. 130 s.
3. Dzvynchuk D. I. Komunikatyvna polityka orhaniv mistsevoho samovriaduvannya. Ivano-Frankivsk : [b.v.], 2016. 129 s.
4. Dreshpak V. M. Komunikatsii v publichnomu upravlinni. D. : DRIDU NADU, 2015. 168 s.
5. Derzhavno-hromadianska komunikatsiia: shliakh vid kryzy do vzaiemodii : monohrafiia / Kozakov V. M., Rashkovska O. V., Rebkalov V. A. ta in. Kyiv : Personal, 2017. 288 s.
6. Rachynska O. A. Komunikatyvne partnerstvo yak mekhanizm optymizatsii komunikatyvnoi vzaiemodii u sferi publichnoho upravlinnia. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannya. 2020. Vyp. 2(45). S. 135–145.
7. Lambin J. J., Chumpitaz R., Schuiling I. Market-Driven Management, Second Edition: Strategic and Operational Marketing. NY.: Palgrave Macmillan. 2007. 496 p.
8. Smorgunov L.V. In search of governability: concepts and transformation of public administration in the 21 st century. Saint Petersburg: St. Petersburg University. 2012. 362 p.
9. Kiliievych O.I. Ekonomichnyi analiz derzhavnoi polityky : navch. posibnyk. K. : NADU, 2011,
10. Romashkina H. F., Tatarova H. H. Koeffitsyent konkordatsyy v analize sotsyolohycheskykh dannykh. Sotsyolohyia: metodolohyia, metody, matematycheskoe modelyrovanye (4M). 2016. № 20. S. 131-158.
11. Kolesnikov A., Chmyr M. Analiz ta perspektyvy tsyfrovizatsii hlobalnoho informatsiinoho prostoru v Ukraini. Topical issues of modern science, society and education : mizhnar. nauk.-prak. konf. : mater. Kharkiv, 2021. S. 216-219.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-52>

УДК 658.159.4

Ірина ДВОРНИК

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

<https://orcid.org/0000-0002-2558-9654>

e-mail: i_dvornik@ukr.net

Олексій ДВОРНИК

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

<https://orcid.org/0009-0001-8453-4186>

e-mail: alexey30101999@gmail.com

Ольга ГАРАФОНОВА

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

<https://orcid.org/0000-0002-4740-7057>

e-mail: ogarafonova@ukr.net

Валерій ПАЛІЄВ

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

<https://orcid.org/009-0000-5824-8322>

e-mail: valeriipaliiev1@gmail.com

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

У даній статті досліджено кризові ситуації, їх походження, фактори впливу, ймовірність виникнення та подальший розвиток. Зазначено, що ретельне кризове розслідування та виявлення перших ознак кризи є важливим для компаній, що працюють у нестабільному та змінному зовнішньому середовищі.

Встановлено, що на практиці, криза часто може призвести до банкрутства компанії або загрози йому, діяльності в умовах неприбутковості або відсутності потенційного успіху. Враховуючи це, стаття висвітлює необхідність системи антикризового управління для компаній, оскільки навіть наразі фінансово стабільні підприємства можуть стикатися з неочікуваними економічними ускладненнями.

Рекомендовано проведення діагностики фінансової кризи, що дозволить виявити симптоми кризи та зрозуміти її потенційні наслідки. Запропоновано систему антикризових заходів, таких як раннє виявлення кризових ситуацій, розробка стратегій адаптації до змін у зовнішньому середовищі та план ефективного кризового управління. Також зазначено необхідні інструменти ризик-менеджменту для ефективного управління підприємством, зокрема застосування матричних ігор для обґрунтування вибору оптимального рішення або стратегії для подолання кризової ситуації.

Наголошено на важливості своєчасної діагностики та антикризового управління для забезпечення стійкого розвитку підприємства в умовах невизначеності. Проведення комплексних досліджень та впровадження запропонованих антикризових заходів може забезпечити збереження фінансової стійкості підприємства та успішне подолання кризових ситуацій.

Ключові слова: антикризове управління, підприємство, стратегії, ризик, фінансові ресурси, стабільність, ефективність, інновації.

Iryna DVORNYK, Oleksii DVORNYK, Olga GARAFONOVA, Valerii PALIEV

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

IMPROVEMENT OF THE MECHANISM FOR CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

The article explores crisis situations, their origins, influencing factors, probability of occurrence, and further development. It is noted that thorough crisis investigation and early detection of crisis indicators are crucial for companies operating in unstable and dynamic external environments.

It has been established that in practice, crises can often lead to a company's bankruptcy or pose a threat to its activities due to unprofitability or lack of potential success. Considering this, the article highlights the necessity of an anti-crisis management system for companies, as even financially stable enterprises can face unexpected economic complications.

The article recommends conducting a diagnosis of financial crises to identify crisis symptoms and understand their potential consequences. It proposes a system of anti-crisis measures, such as early detection of crisis situations, the development of adaptation strategies to external changes, and an effective crisis management plan. Additionally, it emphasizes the importance of risk management tools for effective enterprise management, including the use of matrix games to justify optimal decisions and strategies for overcoming crisis situations.

The significance of timely diagnosis and anti-crisis management is emphasized to ensure the sustainable development of enterprises amidst uncertainty. Implementing comprehensive research and the proposed anti-crisis measures can preserve the financial stability of enterprises and successfully overcome crisis situations.

Keywords: anti-crisis management, enterprise, strategies, risk, financial resources, stability, efficiency, innovations.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У сучасних підприємствах зовнішнє середовище є складним і динамічним, що призводить до суттєвої невизначеності та змін. У таких умовах, зростає ймовірність виникнення кризових ситуацій, які

можуть негативно вплинути на фінансову діяльність підприємства. Кризові ситуації проявляються у зміні обсягу виробництва та збуту, збільшенні заборгованості, а також в недостатності джерел для розвитку. В результаті, підприємство може стати неплатоспроможним.

Управління підприємством в умовах кризових ситуацій вимагає відмінних підходів. Традиційні методи управління, що застосовуються в звичайних умовах, стають неефективними. У таких ситуаціях важливим елементом управління стає комплекс стратегій та управлінських рішень, спрямованих на подолання негативного впливу невизначеності та змін у зовнішньому середовищі. Ці рішення повинні бути призначені для швидкого змінення ситуації, зупинення або пом'якшення наближення кризи.

Сучасним найефективнішим способом вирішення цих проблем є впровадження антикризового управління. Воно суттєво відрізняється від звичайного фінансового управління і враховує специфіку кризових ситуацій, що пов'язана зі значними змінами в діяльності підприємства та непередбачуваністю ситуації.

В сучасних умовах проблема теоретичного обґрунтування та практичного застосування антикризового управління набуває особливої актуальності. Ефективне впровадження антикризового управління може надати кожному зі збиткових підприємств шанс продовжити свою діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематиці антикризового управління присвячені роботи: Стешенко О., Масалигіна В., Гудзь О., Москвін Б., Тимошенко М., Петров В., Єпіфанова І., Болотнов Д., Марачевська А., Шаранов Р., Гарафонова О., Жосан Г., Худoley В., Тяхтенко Н. та інші. Однак, деякі проблеми, пов'язані з антикризовим управлінням в сучасних умовах турбулентного зовнішнього та внутрішнього середовища, залишаються недостатньо висвітленими у науковій літературі та потребують додаткового дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість досліджень у напрямі розроблення механізму антикризового управління підприємством, подальшого дослідження вимагає питання даної діяльності в сучасних турбулентних умовах зовнішнього середовища.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є дослідження та аналіз механізму антикризового управління підприємством з метою виявлення недоліків та слабких сторін, а також розробка пропозицій та рекомендацій щодо його удосконалення. Це дозволить ефективніше реагувати на кризові ситуації, попереджати їх виникнення та забезпечувати стійкість підприємства в умовах невпевненості та негативних змін на ринку. Аналізуючи існуючі практики та наукові дослідження у галузі антикризового управління, стаття має на меті визначити оптимальні підходи та стратегії, що допоможуть забезпечити ефективне функціонування підприємства та зберегти його конкурентну позицію навіть у непередбачуваних та важких умовах.

Виклад основного матеріалу

Процес виходу компанії з кризи не може бути хаотичним або безсистемним. Він повинен бути належним чином організованим і скоординованим. Розуміння цих принципів істин визначає ймовірність створення основних документів, які будуть розроблені під час антикризового управління.

Антикризове управління можна охарактеризувати як тип управління, що враховує принципи цілісності, комплексності, корисності, безперервності, ефективності, гнучкості та раціональності. Ця характеристика дозволяє розробити й реалізувати реалістичну та ефективну програму реагування на кризу.

Виходити з корпоративної кризи можливо лише за допомогою антикризового менеджменту. При цьому кризове реагування включає прогностичне управління кризовим ризиком, аналіз симптомів, розробку заходів щодо зменшення негативних наслідків кризи та використання цих факторів для подальшого розвитку. Все це потребує певного підходу. Управління бізнесом повинно виявити здатність подолати кризу. Загалом, система антикризового управління завжди повинна бути працездатною для компанії, щоб ефективно працювати зі стандартною системою управління. Лише в таких обставинах можна своєчасно передбачити та запобігти розвитку корпоративної кризи, уникнувши таким чином банкрутства.

Тому основним завданням антикризового управління є розробка та визначення пріоритетних заходів, спрямованих на нейтралізацію найбільш небезпечних факторів, які активно впливають на останні явища, що спричинили кризу.

Складність стратегій антикризового управління та тактичних питань, з іншого боку, вимагає стратегічних рішень та їх реалізації для запобігання кризам на ранніх стадіях управління, коли процес кризового переходу ще не відбувся. Цей процес є кумулятивним і незворотнім. З іншого боку, ранні рішення базуються на слабких моментах і необов'язково надійних та вичерпних сигналах. У відмінність від стратегічних рішень, тактичні рішення ґрунтуються на більш повній та точній інформації, яка відображає поточний стан системи. Однак часто часу на ретельне вивчення системи для запобігання кризі дуже мало або взагалі немає.

Механізми антикризового управління традиційно уявляють собою послідовність етапів, які спрямовані на ефективне подолання кризових ситуацій:

1. Починаючи з діагностики поточної ситуації підприємства, яка вимагає кризового втручання, антикризове управління ставить за мету розуміння проблем та виявлення їх причин.
2. Чітко визначивши цілі та завдання антикризового управління, організація зосереджує зусилля на подоланні поточної нестабільності або запобіганні майбутнім збиткам.
3. Наступний крок полягає у визначенні цілей та вміщення втручань для реагування на кризу та управління соціально-економічними проблемами в установленій часовій рамках.
4. Діагностика ресурсних функцій, що підлягають антикризовому управлінню, дозволяє встановити бажаний рівень ефективності прийняття бізнес-рішень, враховуючи наявні ресурси та обмеження.
5. Створення та впровадження корпоративної програми реагування на кризу становить ключовий етап, спрямований на вирішення проблем з ресурсної та часової перспективи.
6. Крім того, антикризове управління має пропонувати заходи щодо попередження майбутніх криз, щоб підвищити стійкість організації та забезпечити її успішний розвиток у майбутньому.

У цих випадках програма кризового реагування компанії виступає основною складовою антикризового управління, що включає систему цілей і завдань, спрямованих на подолання нестабільних ситуацій і забезпечення подальшого динамічного розвитку. Реалізація цієї програми відповідає вимогам, що передбачені різними документами та стандартами, особливою вагою яких є:

- ✓ Відповідність стратегічним пріоритетам компанії, що гарантує узгодженість заходів зі стратегією розвитку.
- ✓ Гнучкість і швидкість реагування на нові зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на результати діяльності суб'єктів господарювання.
- ✓ Вимірювані кількісні та якісні показники ефективності та результативності заходів реагування на кризу.
- ✓ Конкретність вимог і рекомендацій для виконавців програми.

Реалізація цих вимог, що створюють передумови для організаційного забезпечення програм реагування на кризи, є інноваційною основою, що сприяє подальшому розвитку суб'єкта. Цей факт пов'язаний з тим, що, незважаючи на динаміку ситуації, у компаній, що зазнають кризових загроз, традиційні можливості для стабілізації та поліпшення ситуації вичерпані. Отже, існує багато протиріч у реалізації економічних і соціально-економічних процесів, що мають техніко-організаційний характер.

Для успішного подолання протиріччя між зростанням і функціонуванням динамічної компанії настійно рекомендується використовувати інноваційне антикризове управління, яке спрямоване на посилення поточних позицій суб'єкта та формування довгострокового фундаменту системи інноваційних стратегій, спрямованих на досягнення довготривалої стійкості.

У той же час фактична реалізація програм реагування на кризу передбачає систематичне використання додаткових інструментів, які сприяють впровадженню інноваційних заходів, таких як інвестиційна та маркетингова політика. Це підкреслює актуальність і важливість розв'язання цього аспекту кризової ситуації. Проте, деякі елементи програм реагування на кризу не зазначають використання інструментів інноваційної стратегії.

Отже, оцінка рівня кризовості підприємства, як правило, здійснюється за допомогою комплексу тестів, які базуються на показниках важливої фінансово-господарської діяльності та чітко виявляють ситуацію, що аналізується.

Поміж наведеними аспектами, використання такого методичного підходу також має свої недоліки.

- ✓ Оцінка в першу чергу ґрунтується на фінансових показниках, які не відображають повний економічний стан підприємства. Це суперечить основним принципам економічної діагностики, що передбачають використання всієї наявної інформації, включаючи ту, що пов'язана з інноваційними напрямками, для розв'язання кризових ситуацій.

- ✓ Результати, отримані в процесі застосування даного методологічного підходу, значно залежать від обраного періоду та вибірки компаній, що призводить до загального критерію оцінки кризового рівня інших компаній.

- ✓ Отримані результати є лише поточними характеристиками, які не враховують сфери, що важливі для стратегічного кризового управління, включаючи інновації, та не забезпечують довгострокову економічну стабільність. Це менш корисно, оскільки не враховується можливість використання нетрадиційних сфер діяльності суб'єкта господарювання для створення більш стабільних умов. Для усунення цих недоліків необхідно впровадити показники, які дозволяють оцінити інноваційний потенціал підприємства та можливість використання нетрадиційних сфер діяльності для забезпечення стабільних умов.

Остання група методів повинна включати такі складові, як менеджмент, маркетинг, організаційні можливості та фінансування, які входять у сферу вищезгаданих інструментів антикризових програм. Менеджментові інструменти слід використовувати в першу чергу, оскільки вони орієнтовані на комплексне

антикризове управління, включаючи корекцію місії та системи цілей компанії, які потребують втручання для подолання кризи або попередження її настання. Це формує основу антикризової програми.

Детальна розробка цих аспектів забезпечує вибір та формування стратегічних напрямків розвитку ринкових інноваційних можливостей підприємств та досягнення відповідних фінансово-економічних результатів для стабілізації стану суб'єкта господарювання. Це можливо завдяки застосуванню сценарного підходу до стратегічного планування для формування відповідної фінансової бази в умовах невизначеності в інноваційному середовищі. Цей підхід дозволяє формалізувати найбільш перспективні напрямки інноваційного розвитку на кожному конкурентному ринку інноваційних продуктів.

З метою цього дослідження необхідно визначити критерії, що показують необхідність впровадження антикризового управління на підприємстві.

Для забезпечення необхідної діагностики стану підприємства в умовах нестійкості, а також на різних етапах життєвого циклу його функціонування, виникає необхідність. Під час кризових ситуацій, пріоритетність організаційних змін зсувається у бік оперативного вирішення питань платоспроможності та фінансової стійкості. Відповідно, завдання, інструменти та методи управління підприємством змінюються під час планування та реалізації змін у кризових умовах. Необхідність та доцільність організаційних змін можна пояснити з позицій системного та процесно-системного підходів. Процес змін розглядається як послідовність етапів, а управління враховує системний зв'язок та цілісність елементарних, організаційних та функціональних підсистем з урахуванням виробничих, фінансових, маркетингових та кадрових компонентів.

Стадію кризи на підприємстві та відповідну антикризову стратегію можна визначити на підставі результатів діагностики фінансового стану підприємства. Залежно від обчислених значень ймовірності банкрутства організації на основі моделі прогнозування У. Бівера та інтегральної бальної оцінки аналізованого підприємства, визначена відповідна антикризова стратегія розвитку, які представлені на таблиця 1.

Таблиця 1

Вибір стратегії антикризового розвитку

Ймовірність настання банкрутства	Стратегія	Період
5-й клас 10,9-0 бали	Радикальна антикризова стратегія: Реорганізація Продаж підприємства-боржника	1-3 місяці
4-й клас 36,1-13,8 бали	Агресивна антикризова стратегія	
3-й клас 65,7-39 бали	Антикризова стратегія стійкого розвитку	3-12 місяців
2-й клас 94,33-68,6 бали		1-3 роки
1-й клас 100-97,6 бали	Консервативна антикризова стратегія	

Засновуючись на класифікації організацій за рівнем фінансового ризику та ймовірністю банкрутства, будь-яка оцінювана організація може бути віднесена до конкретного класу, залежно від набраних балів, що базуються на фактичних значеннях її фінансових показників. У випадку максимального рівня фінансового ризику та ймовірності банкрутства (від 0 до 10,9 балів; 5-й клас підприємств), рекомендується прийняти радикальні антикризові заходи, такі як реорганізація або продаж кризового підприємства. Реорганізація, в цьому контексті, часто передбачає приєднання до фінансово успішної організації. З високою ймовірністю настання банкрутства (від 13,8 до 36,1 балів; 4-й клас організацій) необхідно негайно вживати оперативні антикризові заходи. Агресивна антикризова стратегія спрямована на відновлення платоспроможності шляхом нормалізації показника поточної ліквідності організації найшвидшими можливими термінами. Іншими словами, необхідно збільшити обігові кошти та зменшити суму поточних зобов'язань.

У випадку досліджуваного підприємства, його діяльність була віднесена до 4-го класу з точки зору можливого настання банкрутства. Для "організації з нестійким фінансовим станом" рекомендується вибрати агресивну антикризову стратегію.

Своєчасне визначення ймовірності банкрутства та застосування запропонованих антикризових політик є важливими факторами, які значно знижують ризик кризової ситуації для підприємства. Проте існує кілька причин, які можуть ускладнити впровадження антикризового управління: відсутність власних ресурсів у підприємства для реалізації запропонованих заходів; неспроможність керівництва підприємства впровадити систему антикризового управління; можливість виникнення помилок під час виконання заходів через некваліфікований персонал та керівництво.

Однак, використання представленого алгоритму антикризового управління має свої переваги: зниження витрат на реалізацію антикризових заходів за рахунок використання внутрішніх ресурсів; розподіл повноважень між відділами невеликого підприємства з встановленням центрів відповідальності.

Застосування відповідних антикризових стратегій та впровадження ефективного управління дозволять підприємству уникнути потенційних кризових ситуацій і забезпечити стабільний розвиток на довгостроковій перспективі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

В сучасних умовах особливо актуальним є вивчення кризових ситуацій: їх походження, факторів впливу, ймовірності виникнення та подальшого розвитку. Ретельне кризове розслідування, або виявлення перших ознак кризи, має велике значення для компаній, що працюють у нестабільному та змінному зовнішньому середовищі.

На практиці, криза зазвичай призводить до банкрутства компанії або загрози йому, діяльності в умовах неприбутковості або відсутності потенційного успіху. У зв'язку з цим, компанії повинні мати систему антикризового управління, оскільки навіть наразі фінансово стабільні підприємства можуть стикатися з неочікуваними економічними ускладненнями. Загалом, антикризове управління - це комплекс методів та підходів фінансового менеджменту, спрямованих на своєчасну діагностику та запобігання фінансовій кризі шляхом розробки механізмів фінансового оздоровлення та запобігання банкрутству.

Для вирішення цієї проблеми надзвичайно важливо провести діагностику, що дозволить виявити симптоми кризи та зрозуміти його потенційні наслідки. Діагностика фінансової кризи є системою фінансового аналізу, спрямованою на виявлення можливих тенденцій та негативних наслідків, що виникають у корпоративному середовищі під час кризових ситуацій. В залежності від мети і методики, діагностику фінансової кризи можна поділити на експрес-діагностику та базову діагностику.

Правильна реакція на кризову ситуацію може бути забезпечена лише шляхом своєчасного визначення причин кризи. Важливо досліджувати невідповідності між потребами компаній і країн, а також внутрішнім та зовнішнім середовищем, для з'ясування причин кризової ситуації. Запровадження антикризових заходів, які включають інтегрально-балансову модель та систему показників У. Бівера, разом з наведеними рекомендаціями, може сприяти виходу підприємства з кризи або частковому усуненню кризових факторів, щоб забезпечити стабільний розвиток підприємства.

Основні результати пропозицій щодо удосконалення антикризового управління підприємством в умовах невизначеності включають:

1. Розроблення комплексу антикризових управлінських рішень для фінансового оздоровлення підприємства:

о Впровадження системи раннього виявлення кризових ситуацій, що базується на аналізі фінансових показників та ідентифікації ключових ризикових факторів. Це дозволить виявити потенційні загрози та вжити необхідні заходи з мінімізації ризиків.

о Розвиток стратегій адаптації до змін у зовнішньому середовищі. Підприємствам необхідно адаптуватися до змін у ринкових умовах, технологіях та правових нормах, щоб забезпечити свою конкурентоспроможність та стійкість у складних умовах.

о Розробка плану ефективного кризового управління, який включатиме швидку реакцію на кризові ситуації, а також стратегії відновлення та відновлення підприємства після кризового періоду.

о Встановлення системи контролю та моніторингу, щоб постійно відстежувати стан підприємства, виявляти потенційні загрози та вчасно приймати необхідні заходи.

о Ці пропозиції забезпечать ефективне антикризове управління підприємством, дозволяючи реагувати на кризові ситуації, запобігати їх розвитку та забезпечувати стабільне функціонування та розвиток компанії навіть в умовах невизначеності.

2. визначено необхідні інструменти ризик-менеджменту для ефективного управління підприємством. Вони включають аналіз ризиків, оцінку ризиків, планування заходів з управління ризиками, моніторинг та контроль за ризиками, а також систему звітності та комунікації щодо ризиків:

– розроблено інтегровану схему інформаційних потоків, пов'язаних з управлінням ризиками на підприємстві. Ця схема забезпечує збір, аналіз та поширення інформації про ризики на всіх рівнях управління, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення;

– запропоновано дерево цілей управління ризиками, яке враховує стратегію антикризового управління підприємства та поточну діяльність. Це дерево цілей визначає пріоритети та спрямованість дій для ефективного управління ризиками;

– за допомогою експертної оцінки були ідентифіковані основні ризики підприємства, визначено величину можливих втрат та ймовірність їх виникнення. Це дозволило встановити пріоритетність та управлінські заходи щодо зниження ризиків;

– проведено аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, що дозволило ідентифікувати ризики, з якими стикається організація. На основі цього аналізу була розроблена матрична модель карти ризиків, яка систематизує ризики та визначає їх вплив на підприємство.

3) На основі детального аналізу та прогнозування можливих втрат ресурсів кризового підприємства в умовах невизначеності, розроблено обґрунтування вибору оптимального рішення або стратегії, яке базується на застосуванні концепції матричних ігор.

Матричні ігри виступають як інструмент, що дозволяє враховувати імовірність різних сценаріїв та їх вплив на підприємство. Вони дозволяють моделювати можливі ситуації, в яких підприємство може опинитися, а також прогнозувати можливі наслідки різних рішень.

Процес обґрунтування вибору оптимального рішення починається зі збору та аналізу важливих даних про кризове підприємство, його стан, ресурси та потенціал. На основі цих даних розробляється матрична модель, яка включає різні можливі сценарії розвитку подій.

Для кожного сценарію визначаються втрати ресурсів, що можуть виникнути, і встановлюється їх імовірність. Застосовуючи принципи матричних ігор, розробляються стратегії та варіанти рішень, які найбільш ефективно знижують ризики та мінімізують втрати.

Після цього проводиться оцінка кожного рішення з урахуванням його впливу на фінансові результати, репутацію підприємства та можливість подолати кризову ситуацію. В результаті цього аналізу вибирається оптимальне рішення, яке максимально враховує інтереси підприємства та його стійкість у невизначеному середовищі.

Література

1. Стешенко О. Д., Масалигіна В. В. Антикризове управління в умовах пандемії. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2020. No 70–71. С. 75–82.
2. Гудзь О. Є. Формування стратегії антикризового управління підприємств. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2019. No 2. С. 4–10.
3. Москвін Б. Банкрутство як механізм антикризового управління підприємством. Вісник КНТЕУ. 2020. No 2. С. 58–68.
4. Тимошенко М. В., Петров В. А. Ідентифікація ризиків та особливості антикризового управління в умовах війни. Підприємництво і торгівля: тенденції розвитку : матеріали 5-ої міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса : Державний університет «Одеська політехніка», 2022. С. 52–54.
5. Єпіфанова І., Болотнов Д. Місце стратегії в системі антикризового управління підприємствами. Вісник Хмельницького національного університету. 2022. No 3. С. 335–338.
6. Марачевська А. Практична цінність антикризового управління підприємством у воєнний та післявоєнний час в Україні. SWorldJournal. 2022. No 13-02. С. 8–13.
7. Шаранов Р. С. Алгоритм антикризового управління підприємства. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. 2021. No 6 (39), 288–296. DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).288-296](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).288-296).
8. O Harafonova, H Zhosan, V Khudolei, N Tiukhtenko, I Tymkiv, N Riabets, STRATEGIC MODEL AND POTENTIAL SOURCES OF FINANCING FOR THE POST-WAR REVITALIZATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE DE-OCCUPIED TERRITORIES. Financial and credit activity problems of theory and practice 2 (49), 207-218 DOI: 10.55643/fcaptp.2.49.2023.3983
9. Жосан Г.В., Хорошко А.Ф. Інвестиційні можливості для бізнесу в умовах воєнного та післявоєнного стану. Науковий вісник Льотної академії. Серія: Економіка, менеджмент та право: збірник наукових праць. Вип. 8. 2023. С. 80-92. DOI 10.33251/2707-8620-2023-8-80-91

References

1. Steshenko O. D., Masalyhina V. V. Antykryzove upravlinnia v umovakh pandemii. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. 2020. No 70–71. S. 75–82.
2. Hudz O. Ye. Formuvannia stratehii antykryzovoho upravlinnia pidpriemstv. Ekonomika. Menedzhment. Biznes. 2019. No 2. S. 4–10.
3. Moskvyn B. Bankrutstvo yak mekhanizm antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvom. Visnyk KNTEU. 2020. No 2. S. 58–68.
4. Tymoshenko M. V., Petrov V. A. Identyfikatsiia ryzykiv ta osoblyvosti antykryzovoho upravlinnia v umovakh viiny. Pidpriemnytstvo i torhivlia: tendentsii rozvytku : materialy 5-oi mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Odesa : Derzhavnyi universytet «Odeska politekhnika», 2022. S. 52–54.
5. Yepifanova I., Bolotnov D. Mistse stratehii v systemi antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvamy. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. 2022. No 3. S. 335–338.
6. Marachevska A. Praktychna tsinnist antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvom u voiennyi ta pislivoiennyi chas v Ukraini. SWorldJournal. 2022. No 13-02. S. 8–13.
7. Sharanov R. S. Alhorytm antykryzovoho upravlinnia pidpriemstva. Tsentralnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky. 2021. No 6 (39), 288–296. DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).288-296](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).288-296).
8. O Harafonova, H Zhosan, V Khudolei, N Tiukhtenko, I Tymkiv, N Riabets, STRATEGIC MODEL AND POTENTIAL SOURCES OF FINANCING FOR THE POST-WAR REVITALIZATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE DE-OCCUPIED TERRITORIES. Financial and credit activity problems of theory and practice 2 (49), 207-218 DOI: 10.55643/fcaptp.2.49.2023.3983
9. Zhosan H.V., Khoroshko A.F. Investytsiini mozhlyvosti dlia biznesu v umovakh voiennoho ta pislivoiennoho stanu. Naukovyi visnyk Lotnoi akademii. Serii: Ekonomika, menedzhment ta pravo: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 8. 2023. S. 80-92. DOI 10.33251/2707-8620-2023-8-80-91

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-53>

УДК 658.8.011.1

Віталій КАРПЕНКО

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-2476-6700>

karpenkov@khmnu.edu.ua

КО-БРЕНДИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено використання ко-брендингу як інструментарію формування спільної інноваційної маркетингової діяльності молокопереробних підприємств. Визначено, що ко-брендинг – це стратегія маркетингу, коли два або більше підприємств об'єднуються, щоб спільно випускати продукт або послугу під спільною маркою. Основна вигода ко-брендингу полягає в тому, що він може допомогти підвищити відомість бренду, залучити нових клієнтів, збільшити продажі і підсилити позиції на ринку. Ко-брендингові маркетингові альянси є однією з найбільш продуктивних форм співпраці між корпораціями, невід'ємною частиною конкурентної боротьби за клієнтів та їхньої лояльності. Цей напрям діяльності дасть змогу отримати синергійний ефект з допомогою об'єднання внутрішніх та зовнішніх чинників формування репутаційного капіталу корпорацій, що братимуть участь у проєктах ко-брендингу.

Встановлено, що важливим напрямом маркетингового стратегічного планування в контексті розвитку ко-брендингу є розвиток (диверсифікація) товару, який слід додатково пропонувати стратегічному альянсу із врахуванням дослідження світових тенденцій у сфері здорового харчування, тобто розширення асортименту продукції, а саме запровадження виробництва безлактозного молока, адже у світі відбувається значне зростання чисельності населення з проблемою засвоєння лактози, котра міститься у молоці великої рогатої худоби, що зумовлює пошук інноваційних видів молочної продукції.

Ключові слова: брендинг, ко-брендинг торгова марка, брендові альянси, брендові мережі, конкуренція, лояльність.

Vitalii KARPENKO

Khmelnytskyi National University

CO-BRANDING AS A TOOL FOR FORMING JOINT INNOVATIVE MARKETING ACTIVITIES OF DAIRY PROCESSING ENTERPRISES

The article examines the use of co-branding as a tool for forming joint innovative marketing activities of milk processing enterprises. Co-branding is defined as a marketing strategy where two or more businesses join together to jointly produce a product or service under a common brand. The main benefit of co-branding is that it can help increase brand awareness, attract new customers, increase sales and strengthen market positions. Co-branding marketing alliances are one of the most productive forms of cooperation between corporations, an integral part of the competition for customers and their loyalty. This line of activity will make it possible to obtain a synergistic effect by combining internal and external factors of reputational capital formation of corporations that will participate in co-branding projects.

It has been established that an important direction of marketing strategic planning in the context of the development of co-branding is the development (diversification) of the product, which should be additionally offered to the strategic alliance taking into account the study of global trends in the field of healthy nutrition, that is, the expansion of the product range, namely the introduction of the production of lactose-free milk, because in the world, there is a significant increase in the population with the problem of assimilation of lactose, which is contained in the milk of cattle, which causes the search for innovative types of dairy products.

Keywords: branding, co-branding, trade mark, brand alliances, brand networks, competition, loyalty.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Динамічні трансформації, що відбуваються в економіці, вимагають переосмислення значення функцій компаній і процесів, що спостерігаються в них. У порівнянні з функціями, процеси в корпорації є ширшими та орієнтовані на утворення нової вартості. Розширення сфер діяльності, процеси глобалізації, котрі підкріплені технологічними змінами, модифікація природи основних категорій маркетингу, збільшення кількості учасників обміну, вплив соціально-інформаційних комунікацій, спрямованих на штучне створення потреб, що спонукає до дезінформації суспільства та деякого спотворення загальної економічної теорії, визначають необхідність перегляду феномена значення маркетингу. Тому ефективне функціонування молокопереробної корпоративної структури можливе виключно на базі інтегрованого підходу, що дозволяє оптимально адаптувати систему маркетингового управління до загальної стратегії розвитку стратегічного альянсу. Адже метою створення стратегічних альянсів є маркетингові цілі, а саме: розширення ринку потенційних та реальних покупців і споживачів за рахунок удосконалення пропозиції компанії молочного ринку та розвитку її конкурентоспроможності. Завдяки удосконаленню маркетингової стратегії корпорації намагаються збільшити обсяги продажів. Складовими елементами системи можуть бути маркетингові ресурси – матеріальні і нематеріальні.

Створення стратегічного альянсу зумовлює проведення аналізу маркетингових чинників, обґрунтування структури корпорацій з урахуванням результатів маркетингових досліджень, і розроблення

маркетингової стратегії. Важливими маркетинговими інструментами у створеному молочному стратегічному альянсі, є визначення його структури, вибір територіальних ринків збуту, що забезпечать врахування чинників маркетингового середовища та розроблення стратегії інтеграції молокопереробних корпорацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Спільне брендування товарів та послуг є маркетинговою стратегією, що почала застосуватись відносно нещодавно, тому на сьогоднішній день не має значної кількості наукових та прикладних публікацій. Більшість наявних публікацій таких вчених як Р. Болтона [3], С. Калафатіса, Дж. Сінгха [7], Вей-Лун Чанга [5], А.Бенгтсона [2] та інших стосуються переважно розгляду основних проблем та факторів, що виникають у ко-брендингових партнерів під час створення спільного бренду. До таких факторів автори відносять аналогічні цінові рівні, схожі цільові групи, категорії товару тощо. Особливу увагу автори приділяють аналізу того, чи дійсно ко-брендинг допомагає підприємствам-учасникам зміцнювати свої наявні бренди та захищати свої позиції на ринку від конкурентів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

На сьогоднішній день у науковій та прикладній площині відсутня не лише повноцінна теорія ко-брендингу, але й чіткий опис його використання у практичній діяльності підприємств, не проведено комплексне оцінювання результатів спільних зусиль підприємств у сфері брендів. Недостатньо вивченими є питання про сутність позитивних маркетингових ефектів, що потенційно можуть отримати підприємства при спільному використанні брендів. Також потребує особливої уваги дослідження ставлення споживачів до товарів та послуг, що просуваються під спільним брендом.

Отже, дослідження можливостей застосування ко-брендингу в Україні є недостатньо вивченими, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Формулювання цілей статті

Аналіз сутності, значення та місця ко-брендингу у процесі формування спільної інноваційної маркетингової діяльності молокопереробних підприємств та розроблення моделі ко-брендингу в стратегічному маркетинговому альянсі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Молокопереробні корпорації функціонують в умовах постійної високої конкуренції, що вимагає безперервного процесу адаптації до змін, які формують цілісний технологічний процес, відповідно до цілей та стратегічних завдань розвитку компанії. Розроблення стратегії інтеграції молокопереробної корпорації до стратегічного альянсу (визначення цілей альянсу, об'єднаних видів діяльності, суб'єктів інтеграції, механізму інтеграції) вимагає застосування маркетингового інструментарію для обґрунтування рішення про інтеграцію, формування стратегії маркетингу, зокрема комплексної інтеграційної маркетингової стратегії. Практичне використання маркетингового інструментарію може бути різноманітним і передбачає маркетингові дослідження, сегментацію ринків, позиціонування продуктів на ринку, пошук партнерів, розроблення стратегії інтеграції. Враховуючи ці аспекти, доцільними є зосередження уваги на таких видах маркетингових досліджень: вивчення наявного переліку молочних продуктів, наявних потреб споживачів, попит, ціни на молочну продукцію, динаміка галузі та наявні фірмові структури на молочному ринку, конкуренти на ресурсному ринку (молочна сировина), кон'юнктура трендів ринку, споживачів, партнерів, постачальників та інших ринкових агентів та стейкхолдерів. Запропонований інструментарій маркетингу у стратегічному альянсі дасть змогу виявляти агентів, які мають протилежні чи схожі інтереси, відстежувати кон'юнктурні зміни на ринках та адекватно реагувати на них. При цьому стратегія маркетингу є базовою основою стратегії інтеграції інших молокопереробних корпорацій, які мають бажання увійти до стратегічного альянсу. Результати маркетингових досліджень є орієнтиром для адаптації пристосування стратегічного альянсу до змін зовнішнього середовища і для активізації на регіональному молочному ринку. Інтеграційна стратегія як складова стратегії маркетингу власне, служить стратегією поведінки альянсу на молочному ринку з урахуванням маркетингового інструментарію.

Маркетингова стратегія стратегічного альянсу базується на результатах аналізу зовнішніх факторів, передбачає мету та механізм досягнення цілей (зростання компанії, товарну, цінову, збутову, конкурентну політики). Вона відображає, як поводитися стратегічному альянсу на регіональному молочному ринку, щоб здійснювати випуск конкурентоспроможних молочних продуктів. Стратегія маркетингу зумовлює вибір та розроблення технології виробництва, можливість об'єднання різних сфер діяльності (НДР, інноваційні технології, маркетингові взаємодії, структурування виробництва тощо), структуру каналів просування продукції, товароруку (відповідно, галузевого складу компанії), частку ринку, сегменти ринку. Стратегія маркетингу визначає образ майбутнього стратегічного альянсу, його склад, сукупність видів діяльності та структуру [1; 4; 8; 9].

Виходячи зі специфіки діяльності стратегічного альянсу, слід звернути увагу маркетинговий підхід до інтеграції молокопереробних корпорацій, заснований на оцінці стану та перспектив розвитку пропозиції, попиту, цін, конкуренції на ринку, корпоративні структури, що увійдуть у стратегічний альянс та передбачувані партнери. Тому слід звернути увагу на врахування ролі та впливу стратегії маркетингу під час формування та діяльності інтегрованого об'єднання, на оцінці та використанні можливих переваг, врахування недоліків майбутньої інтеграції. Цей підхід сприятиме розробці відповідної методології аналізу, яка дозволить оцінити загальну результативність, ефективність стратегічного альянсу загалом та індивідуальну для кожного учасника інтеграційного проекту. Концепція структурування на основі маркетингу дасть змогу підвищити керованість сформованого стратегічного альянсу, що забезпечить ефективність та спрямованість на розвиток.

Функціонування маркетингового стратегічного альянсу має розглядатися як специфічна форма маркетингової інтеграції, взаємодії молокопереробних корпорацій для спільної розробки і реалізації маркетингових програм шляхом координації необхідних знань, ресурсів та інструментарію, котра націлена задоволення споживача, і водночас особливий механізм формування конкурентних переваг в умовах сучасного молочного ринку. Виникнення маркетингових стратегічних альянсів пов'язується з особливим типом маркетингового мислення, заснованим на міжринкових зв'язках, а результатом активної участі суб'єктів господарювання в інтеграційних маркетингових процесах вважається формування спільнот незалежних лояльних партнерів, об'єднаних загальними цілями, місією і цінностями для дослідження синергетичного ефекту на ринку молочної продукції.

Розвиток та підтримка стратегічних відносин передбачає розгляд процесу комунікації у функціональному плані, який, повинен передбачати як діяльність, пов'язану з мотивацією активної взаємодії всіх учасників мережі на кожному комунікативному рівні, так і дій, пов'язаних із просуванням товару та колобаративного партнерства через використання новітніх стратегій маркетингу в маркетингових стратегічних альянсах за допомогою кобрендингу (рис. 1).

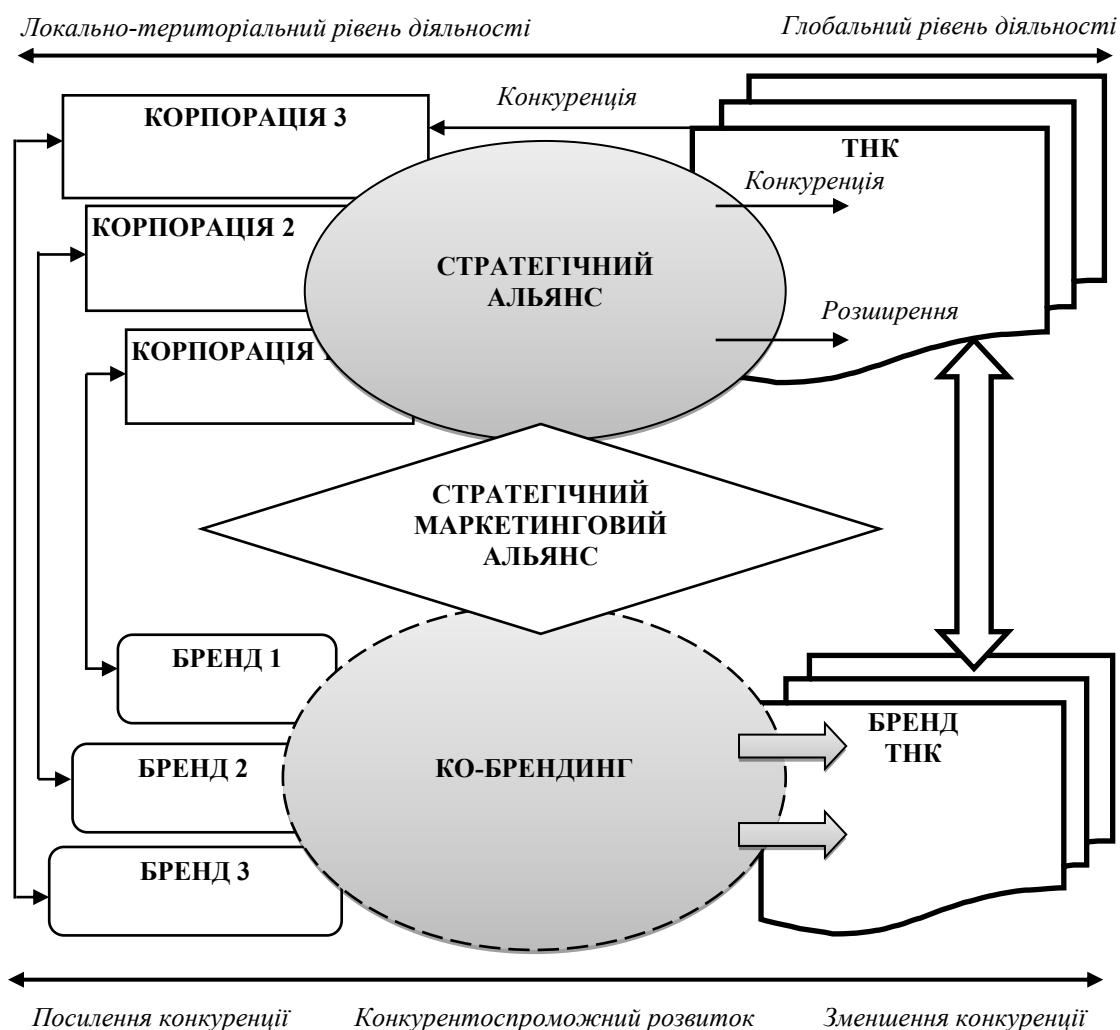

Рис. 1. Місце маркетингового стратегічного альянсу та ко-брендингу в стратегічному альянсі

Джерело: авторська розробка

Логічним продовженням процесу розширення та поглиблення спільної інноваційної маркетингової діяльності в стратегічному альянсі є формат кобрендингу. У сучасному розумінні ко-брендинг – це форма стратегічного співробітництва двох марок. У цій інтерпретації ключовою детермінантою кобрендингу виступає поява у партнерів у кобрендинговому альянсі загального продукту, що пропонується споживачам під єдиним брендом. Це призводить до повної інтеграції комплексів маркетингу структур, що взаємодіють. Для інтегрованих структур створення кобренду є оптимальним рішенням з метою започаткування інноваційної спільної діяльності.

Ко-брендинг (англ. co-branding) – це взаємовигідне партнерство (об'єднання брендів чи зусиль) учасників альянсу, спрямоване на вирішення певних цілей за рахунок запровадження програм лояльності з використанням брендів і послуг. Для споживачів ко-брендинг – це набір очікувань та асоціацій щодо товарів (послуг) певних компаній, який формує загальний образ в їх свідомості [6].

На практиці – це розміщення в рекламному полі двох або більше брендів, об'єднаних однією метою (створення спільного продукту або послуги з вищою додатковою вартістю), які сповіщають про програми лояльності споживачеві та посилюють комунікативний вплив на відповідну аудиторію. На цій підставі створюються ко-брендингові альянси, що значно підвищує популярність та конкурентну спроможність відповідних компаній.

Тобто, ко-брендинг – це комплекс заходів для створення продукту чи послуги, які об'єднують відразу декілька брендів імен. Ко-брендинг – це нове явище в маркетингу, що походить від словосполучення «кооперація брендів».

Застосування ко-брендингу дасть можливість збільшити обсяг продажу із допомогою запровадження спільних фінансових продуктів і підвищення ефективності реклами. Стратегічні альянси, завдяки ко-брендингу забезпечують значну кількість потенційних переваг для компаній. Використання декількох джерел капіталу бренду стратегічним альянсом може значно покращити пропозицію цінності та посилити характеристики всіх наявних товарів, ко-брендинг забезпечує синергетичний ефект у вигляді комбінованої сили бренду (рис. 2.).

Ко-брендинг втілює принцип спільного використання комунікаційних каналів декількома партнерами у розвиток ринкової ніші, у якому сумарний ефект перевищує результати використання тих самих каналів кожним із партнерів окремо. Суть ко-брендингу полягає в об'єднанні декількох брендів з метою підвищення продажів кожного з них та підвищення впізнаваності. Ко-брендинг – це чудовий спосіб зайняти свою нішу на ринку, похвалити покупця, заявити про свій продукт і набрати «бонуси» у боротьбі з конкурентами.

Ключовими функціями ко-брендингу є: стимулювання першої купівлі; зміцнення емоційного зв'язку з покупцем; стимулювання повторної купівлі шляхом пропозиції комплексного продукту, що має більшу цінність. Результативність ко-брендингу передбачає, відповідне фінансове інвестування, протепоряд із традиційним маркетингом це дає змогу отримати більший економічний ефект завдяки акумуляції людських і фінансових ресурсів партнерів, або так звана синергетична колаборація. Тобто, відбувається поєднання внутрішніх та зовнішніх чинників формування репутаційного капіталу корпорацій, що беруть участь у стратегічному альянсі. Крім того, ко-брендинг може розглядатися не тільки як новий аспект комунікацій бренду, а й як новий механізм формування та розвитку іміджевого капіталу. Головне в ко-брендингу – це задум, який дозволяє об'єднати учасникам їх найкращі інноваційні маркетингові технології і прийоми та зробити споживачеві унікальну інноваційну пропозицію.

Однак, якщо одна із сторін не виконає певною мірою зобов'язання перед клієнтами, то негативне ставлення до спільно наданої фінансової послуги пошириться і на другу сторону, що викличе відповідний дисонанс у стратегічному альянсі. Тому ко-брендинг є ефективним, тоді коли бренди є сумісними або якщо їхнє поєднання вирішує загальне завдання – посилення наявних торговельних марок. Один бренд посилює інший, підтримує його.

Ко-брендинг є стратегічним партнерством, в якому об'єднання зусиль партнерів молокопереробної галузі дозволяє отримати синергетичний ефект у вигляді сукупності вигод для локальної території, партнерів, споживачів за рахунок формування сталого зв'язку між розвитком території та брендом партнерів.

Таким чином, ко-брендинг, як інноваційний маркетинговий інструмент управління передбачає, спільне створення цінності для внутрішніх та зовнішніх цільових аудиторій локальної території, крос-продажу та крос-комунікації.

Ко-брендинг є важливою маркетинговою стратегією, що дає змогу компаніям відмовитися від традиційних підходів до розробки та просування своїх товарів, а використовуючи практичну реалізацію ідеології латерального мислення, він забезпечує споживачам яскраві та непередбачувані враження від використання добре знайомих їм брендів, а бізнес отримує нові можливості для розвитку та зростання.

Формування стратегічного альянсу вимагає врахування різних груп факторів, які мають дати відповідь на питання, чи підходять бренди для процедури об'єднання чи процес їхнього об'єднання буде невигідним у рамках альянсу.

Сьогодні більшість молокопереробних корпорацій оновлюють перелік існуючих молочних продуктів, виходячи з того, що їх маркетингова діяльність обмежується лише межами локальних ринків, на

яких вони присутні, а отже, їх основні зміни стосуються дизайну упаковки, але при цьому суть продукту залишається незмінною. Отже, можна стверджувати, що традиційний маркетинг не дає можливості молочним компаніям створити новий товар або товарну категорію. Саме тому можна побачити досить значну кількість продуктів (однієї товарної групи), які пропонуються невеликим групам споживачів і які не можуть забезпечити корпорації стабільний фінансовий дохід та показник рентабельності.

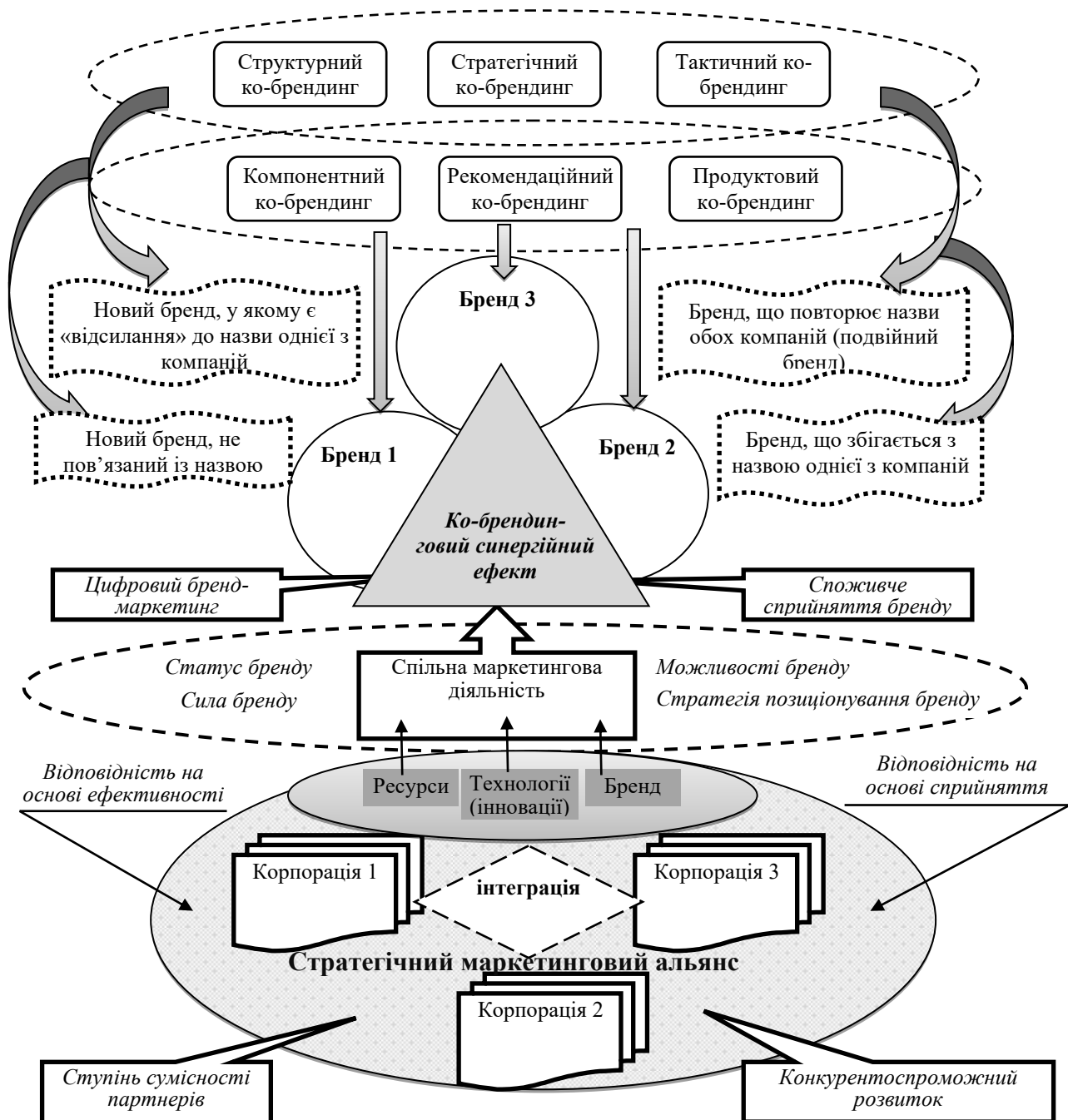

Рис. 2. Модель ко-брендингу в стратегічному маркетинговому альянсі

Джерело: авторська розробка

Система параметрів вибору оптимального партнера у рамках стратегії ко-брендингу може варіюватися в залежності від конкретної стратегії реалізації кобрендингу, характеристик корпорації, яка увійде в альянс та потенційних партнерів. Однак, основні параметри, які можуть бути враховані при виборі оптимального партнера для стратегії ко-брендингу, включають наступні:

1. Стратегічна відповідність. Партнер має бути стратегічно відповідним бренду та стратегії ко-брендингу. Це означає, що потрібно враховувати цілі, цінності, місію та візію бренду та знайти відповідного партнера, який доповнюватиме ці характеристики.
2. Цільова аудиторія. Майбутній партнер має мати схожу цільову аудиторію з потенційним брендом. Це дасть змогу залучати спільну аудиторію та максимізувати співпрацю між брендами.

3. Комплементарність продуктів. Продукти, які поєднуються в рамках кобрендингової стратегії, повинні бути комплементарними, тобто доповнювати один одного. Це дозволить створити взаємодоповнюючий продукт або послугу, яка має вищу цінність для споживачів, ніж окремі продукти партнерів.

4. Репутація та імідж. Майбутній партнер має мати добру репутацію та позитивний імідж, оскільки це може відобразитися на спільному бренді та вплинути на сприйняття спільних продуктів споживачами.

5. Ресурсна взаємодія. Важливо враховувати можливості ресурсної взаємодії між компаніями-партнерами. Це може включати спільний доступ до ринків, дистрибуційних каналів, технологій, фінансових ресурсів та інших ресурсів, які можуть забезпечити ефективну реалізацію кобрендингової стратегії.

Реалізація ко-брендингового маркетингового діалогу в стратегічному альянсі дозволить у перспективі вирішити першочергові для корпорації питання, як саме кобрендинговий проєкт має бути пов'язаний з її основним брендом і чи варто на цьому акцентувати увагу потенційних споживачів молочної продукції.

Така структура передбачає, що, вибираючи конкретну форму ко-брендингу, компанії можуть або приховувати, або акцентувати те що, що є результатом їх спільних маркетингових зусиль.

Одночасне використання декількох брендів у кобрендингових програмах стратегічного альянсу націлене на отримання синергетичного ефекту і передбачає, що ефективність дій буде вищою, ніж у тому випадку, коли учасники проєкту спільно просувають свої бренди (рис. 1).

Синергетичний ефект ко-брендингу залежатиме від того, наскільки точно збудована його структура, чи сумісні платформи брендів, чи посилюють бренди один одного, чи роблять слабшими. Ситуація ослаблення брендів є базовим ризиком ко-брендингу, але його знижує претестинг – спільний аудит брендів на стадії ухвалення рішення про співпрацю. Тому, щоб ко-брендингова програма працювала на користь обом учасникам, емоційне та раціональне сприйняття брендів споживачами має збігатися.

Ко-брендинг є досить ефективною маркетинговою комунікацією, що передбачає отримання вигоди всіма учасниками процесу. Для учасників проєкту – це розширення їхньої клієнтської бази за рахунок компаній-партнерів, зниження витрат на залучення нових споживачів, розширення ринків збуту молочної продукції, отримання можливості виходу продукції на інші ринки. Тим самим, підвищується впізнаваність бренду, загалом відбувається посилення за рахунок іміджу компаній-партнерів у співпраці з великими компаніями, і зрештою, головна вигода – збільшення продажів, зростання прибутку. Для компаній-партнерів це також іміджевий поступ, розширення клієнтської бази, збільшення оборотів, зростання продажів. Клієнтам ко-бренди дають можливість отримання різних переваг, передбачених стратегічним альянсом, якими можуть виступати різноманітні знижки, бонуси, призи, надання продукції компаній-партнерів на ексклюзивних умовах, різноманітні програми лояльності для постійних клієнтів. До вибору партнера ко-брендингового проєкту слід підходити, ретельно підготувавшись. Необхідно визначити основні цілі проєкту та шляхи їх досягнення. При цьому цілі, які ставлять перед собою партнери, не повинні суперечити один одному, а інструменти реалізації повинні влаштовувати всі сторони, що беруть участь. Найбільш цікавими партнерами ко-брендингового проєкту є компанії, які мають сформовану базу постійних клієнтів, що є потенційною аудиторією, наприклад державні та муніципальні органи, магазини, дитячі заклади тощо. Особливості в просуванні ко-брендингових продуктів, безумовно, існують, оскільки в процесі беруть участь принаймні два партнери, кожен зі своїми вимогами та баченням процесу. З метою досягнення успіху дії партнерів мають бути узгоджені та відрегульовані. Тут дуже важливе бажання та вміння партнерів знайти розумні компроміси. Загалом ко-брендингові програми є одним із пунктів спільної комунікаційної кампанії. Коли програма створена і починає реалізовуватися, зазвичай створюється загальна програма комунікаційних заходів, призначаються відповідальні особи, які надають партнерам звіт за підсумками проведення кожного заходу. Результативність залежить від характеру проєкту та цілей, які цей проєкт переслідує. Найчастіше після завершення кобрендингової програми її учасники отримують спочатку фінансову вигоду. Іміджеву вигоду оцінити складніше, оскільки результати не такі очевидні. Але при роботі на перспективу іміджеву та репутаційну складові просування потрібно враховувати – вони мають принести фінансовий результат, відкладений у часі.

Головне завдання, яке стоїть перед брендами, – формування нових унікальних відчуттів та вражень у споживача. При цьому важливим моментом є збереження поточного рівня довіри до бренду, ризик у цьому випадку має бути спрямований на споживача, тобто бренд спонукає споживача випробувати новий продукт. Грунтовне дослідження використання ко-брендингу дало змогу виокремити основні групи чинників, які впливають на рівень ефективності організації співробітництва в стратегічному альянсі:

- влада в стратегічному альянсі є досить невірноваженою, що в результаті призводить до зниження показників ефективності роботи служби маркетингу в рамках цієї співпраці;
- дисбаланс у сфері управління істотно впливає на службу маркетингу і негативно впливає на процес прийняття управлінських рішень;
- чим вищою є сумісність між компаніями, які організували стратегічний альянс, тим більш ефективно працюють комунікаційні служби, що сприяє поліпшенню взаємодії.

З метою забезпечення раціонального виконання завдань, що постають перед стратегічним альянсом, доцільним, на наш погляд, є модернізація управління маркетинговою стратегією ко-брендингу для

активізації інноваційно-інтеграційних процесів у аналізованих корпораціях. Цей механізм дасть змогу удосконалити традиційні підходи управління, діяльністю компанії та вивести його на якісно новий рівень за рахунок інноваційної спрямованості та механізму посилення, що діє завдяки синергетичному ефекту ко-брендингових елементів маркетингової системи. Інноваційно-інтеграційні процеси у даному механізмі здійснюватимуться на основі його організаційно-економічних складових. Тому для забезпечення функціонування процесів підвищення інноваційно-інтеграційного потенціалу необхідний механізм посилення ко-брендингу, що містить принципи, завдання, організаційну структуру органів управління, персонал, економічні та організаційні методи, інформацію та технічні засоби її обробки.

Виходячи зі специфіки діяльності стратегічного альянсу та враховуючи специфіку вибору «раціонального» партнера для ко-брендингу, що ґрунтується на оцінці відповідності (відмінності) брендів сторін, які утворюють маркетинговий стратегічний альянс. Розроблений підхід орієнтований на вирішення проблеми підвищення ефективності міжорганізаційного маркетингового інтеграційного співробітництва на ринку молочної продукції.

Посилення стратегічного значення ієтеграції у маркетингузумовлює виникнення різноманіття маркетингових стратегічних альянсів, що охоплюють різні елементи та рівні маркетингової діяльності. У тому числі стратегічні альянси, засновані на ко-брендингу – об'єднанні брендів корпорацій в одній товарній пропозиції, що забезпечує координацію дій партнерів зі створення найвищої споживчої цінності та просування товарів під одним брендом.

Розширення асортименту продукції з природними та штучними наповнювачами передбачає зміну її смаку за рахунок плодово-ягідних та ароматичних добавок; зміна кольору та консистенції, шляхом внесення барвників, загусників та стабілізаторів; розробку продукції з нетрадиційними смаковими та органолептичними властивостями.

Виробництво натуральної екологічно чистої продукції є одним із основних завдань, що матимуть місце у перспективі молокопереробній промисловості і передбачає збереження в кінцевій продукції максимально повного набору компонентів вихідної сировини; відсутність консервантів, штучних добавок та заміників коров'ячого молока. Безумовно, собівартість такої продукції перевищує собівартість її аналогів, вироблених з використанням штучних та рослинних наповнювачів, що неминуче спричиняє зростання цін.

Актуальність випуску інноваційної молочної продукції, збалансованої за складом та змістом окремих компонентів, продиктована зростанням у суспільстві усвідомлення необхідності ведення здорового способу життя, підвищення культури харчування та можливістю розширення ринку збуту шляхом залучення покупців, які за медичними показаннями не можуть вживати в їжу традиційні молочні продукти. Робота у цьому напрямі передбачає моделювання складу продуктів, з фізіологічних особливостей функціонування організму; подальше розширення асортименту продукції із підвищеним вмістом білка; заміну цукру спеціальними штучними підсолоджувачами, виробництво низьколактозної та безлактозної продукції. Зайняти нові ніші на ринку переробленого молока сприятиме диверсифікація виробництва однакових за назвою молочних товарів з різною калорійністю, створення лінійки знежиреної та низькожирної продукції на базі традиційних найменувань – з одного боку, та традиційних молочних продуктів із підвищеним вмістом жиру – з іншого.

Значні резерви підвищення економічної ефективності виробництва в молочної промисловості криються у випуску так званої продукції з чистою етикеткою (Clean Label), що піддається мінімальній обробці; товарів, збагачених вітамінами, корисними ферментами та мінеральними солями; у розширенні масштабів застосування біфідо- та ацидофільних бактерій як закваска для кисломолочних продуктів, а також – у використанні пектину.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямку

Отже, ко-брендинг – це стратегічне партнерство двох або більше брендів з метою створення спільного продукту або послуги. Такий підхід може мати декілька переваг:

- збільшення свідомості про бренд: ко-брендинг дозволяє брендам отримати більше уваги від потенційних клієнтів, оскільки вони працюють разом, щоб створити новий продукт або послугу;
- залучення та розширення нової аудиторії: якщо два бренди мають різних клієнтів, то ко-брендинг може допомогти кожному з них залучити нову аудиторію через взаємодію з партнером;
- зменшення витрат на маркетинг: ко-брендинг дозволяє брендам спільно використовувати рекламні канали та ресурси, що зменшує загальні витрати на маркетинг;
- збільшення довіри до брендів: якщо два бренди мають високу репутацію, то ко-брендинг може збільшити довіру до нового продукту, створеного на основі інноваційного синергізму.

Ко-брендинг – це стратегія маркетингу, коли дві або більше компаній об'єднуються, щоб спільно випускати продукт або послугу під спільною маркою. Основна вигода ко-брендингу полягає в тому, що він може допомогти підвищити відомість бренду, залучити нових клієнтів, збільшити продажі і підсилити позиції на ринку.

Ко-брендингові маркетингові альянси є однією з найбільш продуктивних форм співпраці між корпораціями, невід'ємною частиною конкурентної боротьби за клієнтів та їхньої лояльності. Цей напрям

діяльності дасть змогу отримати синергійний ефект з допомогою об'єднання внутрішніх та зовнішніх чинників формування репутаційного капіталу корпорацій, що братимуть участь у проєктах ко-брендингу.

Важливим напрямом маркетингового стратегічного планування в контексті розвитку ко-брендингу є розвиток (диверсифікація) товару, який слід додатково пропонувати стратегічному альянсу із врахуванням дослідження світових тенденцій у сфері здорового харчування, тобто розширення асортименту продукції, а саме запровадження виробництва безлактозного молока, адже у світі відбувається значне зростання чисельності населення з проблемою засвоєння лактози, котра міститься у молоці великої рогатої худоби, що зумовлює пошук інноваційних видів молочної продукції.

Література

1. Біленький О. Ю. Аналіз конкурентних стратегій ТНК в умовах глобалізації економічної діяльності. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 21. № 2. С. 36-41.
2. Bengtsson A. Co-branding and The Impact on Inter-organizational Relationships. *Proceedings from the 20 th IMP-conference*. Copenhagen, 2004. URL: <http://www.impgroup.org/uploads/papers/4499.pdf>.
3. Болтон Р.Н., Лимон К.Н. Динамічна модель використання послуг клієнтами: використання як допоміжний засіб та наслідок задоволення. *Журнал маркетингових досліджень*. 2017. No. 36 (2). С. 171-186.
4. Vasylytsiv T. G., Lupak R. L., Kuniyska-Iliash M. V. Strategic approaches to the effective use of intangible assets as a condition for strengthening the competitiveness of enterprise. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 2 (14). С. 8-15.
5. Вей-Лун Чанг Типологія стратегії ко-брендингу: позиція та класифікація. *Журнал Американської академії бізнесу: Кембридж (JAABC)*. 2008. Vol. 12, № 2. С. 220-226.
6. Helmig B., Huber J., Leeflang P. Co-branding: the state of the art. *Schmalenbach Business Review: ZFBF*. 2008. Vol. 60. P. 359-377
7. Калафатіс С., Ремізова Н., Рілі Д., Сінгх Дж. Диференціальний вплив власного капіталу на кобрендинг B2B. *Журнал ділового та промислового маркетингу*. 2012. Vol. 27, Вип. 8. С. 623-634.
8. Фролова Т.О. (2009). Корпоративні стратегії глобального інвестиційного бізнесу. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1130>.
9. Родіонов П. Ю. Особливості розробки стратегії підприємства в умовах інформаційної економіки. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2015. Вип. 1 (42). С. 64-68.

References

1. Bilen'kyj, O. Yu. (2015). Analysis of the competitive strategies of TNCs in the context of globalization of economic activity. *Economic analysis*. Vol. 2. pp. 36-41.
2. Bengtsson A. Co-branding and The Impact on Inter-organizational Relationships. *Proceedings from the 20 th IMP-conference*. Copenhagen, 2004. URL: <http://www.impgroup.org/uploads/papers/4499.pdf>.
3. Bolton R.N., Lymon K.N. Dynamichna model vykorystannia posluh kliientamy: vykorystannia yak dopomozhnyi zasib ta naslidok zadovolennia. *Zhurnal marketynhovykh doslidzhen*. 2017. №. 36 (2). pp. 171-186.
4. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., Kuniyska-Iliash, M. V. Strategic approaches to the effective use of intangible assets as a condition for strengthening the competitiveness of enterprise. *Scientific Bulletin of Polissya*. № 2 (14). pp. 8-15.
5. Vei-Lun Chanh Typolohiia stratehii ko-brendynhu: pozytsiia ta klasyfikatsiia. *Zhurnal Amerykanskoi akademii biznesu: Kembrydzh (JAABC)*. 2008. Vol. 12, № 2. pp. 220-226.
6. Helmig B., Huber J., Leeflang P. Co-branding: the state of the art. *Schmalenbach Business Review: ZFBF*. 2008. Vol. 60. P. 359-377
7. Kalafatis S., Remizova N., Rili D., Sinhhk Dzh. Dyferentsialnyi vplyv vlasnoho kapitalu na kobrendynh B2B. *Zhurnal dilovoho ta promyslovoho marketynhu*. 2012. Vol. 27, Vyp. 8. pp. 623-634.
8. Frolova, T.O. (2009). Corporate strategy global investment business. *Effective economy*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1130>.
9. Rodionov, P. Yu. (2015). Features of the development strategy of the enterprise in terms of the information economy. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Vol. 1 (42). pp. 64-68.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-54>

УДК 336.01

Олена ПТАЩЕНКО

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

<http://orcid.org/0000-0002-2413-7648>

helenavalcriya@gmail.com

РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ

Метою представленої роботи є визначення основних складових процесу регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти, а також основних характеристик процесу фінансування. Визначено основну роль складових процесу управління в закладах загальної середньої освіти та складові фінансового забезпечення. Основними методами дослідження є: аналіз і синтез – для визначення основних складових процесу регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти, методи дедукції та індукції – для визначення основних аспектів фінансового забезпечення діяльності закладів загальної середньої освіти, графічний метод – для наочного представлення результатів дослідження. Регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти є важливим елементом забезпечення якісної освіти та сталого розвитку освітньої системи. Держава, як основний регулятор, встановлює нормативну базу та стандарти для функціонування закладів освіти, а також забезпечує фінансування з метою забезпечення доступності та якості освіти. Основні напрямки регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти включають: нормативно-правове регулювання, фінансування, стандарти якості, моніторинг та оцінювання, розвиток кадрів, інфраструктура та матеріально-технічне забезпечення. Всі ці аспекти регулювання сприяють створенню сприятливої середовища для розвитку закладів загальної середньої освіти, підвищенню їх ефективності та забезпеченню якості навчання та виховання учнів. Регуляторна політика має бути спрямована на забезпечення сталого розвитку освіти, враховуючи сучасні виклики суспільства та потреби ринку праці. Важливо, щоб регулювання було гнучким та адаптовано до змінних умов, забезпечуючи закладам загальної середньої освіти можливість ефективно реагувати на нові виклики та впроваджувати інновації. Регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти включає в себе ряд фінансових аспектів, які впливають на їх функціонування, розвиток та якість наданої освіти. Фінансове забезпечення є одним із ключових чинників, який визначає ефективність освітнього процесу та розвитку закладів загальної середньої освіти. Визначено основні аспекти фінансового регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти: державне фінансування. Уряд виділяє бюджетні кошти для забезпечення функціонування та розвитку закладів загальної середньої освіти. Державне фінансування забезпечує базовий рівень надання освітніх послуг та інфраструктурних потреб закладів; регулювання тарифів і цін. Держава може регулювати рівень плати за навчання в закладах загальної середньої освіти, щоб забезпечити доступність освіти для різних верств населення; фінансовий контроль. Заклади загальної середньої освіти підлягають фінансовому контролю з боку державних органів інспекції, що дозволяє забезпечити ефективне та економічне використання бюджетних коштів; залучення інвестицій. Заклади загальної середньої освіти можуть залучати додаткові кошти зі сторонніх джерел, таких як гранти, спонсорська підтримка, пожертвування тощо. Це дозволяє збільшити фінансові ресурси та реалізувати нові проекти та програми; фінансова підтримка освітніх програм. Держава може надавати фінансову підтримку окремим освітнім програмам та ініціативам, спрямованим на підвищення якості освіти та розвиток закладів; формування бюджетів: Заклади загальної середньої освіти формують свої бюджети, враховуючи потреби та прибутковість, а також цілі та завдання, що стоять перед ними. Фінансовий аспект регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти важливий для забезпечення стабільності їх роботи, підвищення якості освіти та забезпечення доступності для всіх верств населення.

Ключові слова: економічний механізм, заклад освіти, освіта, система освіти України, механізм регулювання освіти, фінансування закладів загальної середньої освіти, бюджетування

Olena PTASHCHENKO

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

REGULATION OF ACTIVITIES OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS: FINANCIAL ASPECT

The purpose of the presented work is to determine the main components of the process of regulating the activities of general secondary education institutions, as well as the main characteristics of the financing process. The main role of the components of the management process in institutions of general secondary education and the components of financial support are determined. The main research methods are: analysis and synthesis - to determine the main components of the process of regulating the activities of general secondary education institutions, methods of deduction and induction - to determine the main aspects of financial support for the activities of general secondary education institutions, graphic method - to visually present the results of the study. Regulation of the activities of general secondary education institutions is an important element of ensuring quality education and sustainable development of the educational system. The state, as the main regulator, establishes the regulatory framework and standards for the functioning of educational institutions, as well as provides funding to ensure the availability and quality of education. The main areas of regulation of general secondary education institutions include: regulatory and legal regulation, financing, quality standards, monitoring and evaluation, personnel development, infrastructure and material and technical support. All these aspects of regulation contribute to the creation of a favorable environment for the development of general secondary education institutions, increasing their efficiency and ensuring the quality of education and upbringing of students. Regulatory policy should be aimed at ensuring the sustainable development of education, taking into account the modern challenges of society and the needs of the labor market. It is important that regulation is flexible and adaptable to changing conditions, providing general secondary education institutions with the opportunity to respond effectively to new challenges and to innovate. Regulation of the activities of institutions of general secondary education includes a number of financial aspects that affect their functioning, development and the quality of the education provided. Financial support is one of the key factors that

determines the effectiveness of the educational process and the development of general secondary education institutions. The main aspects of the financial regulation of the activities of general secondary education institutions are defined: state funding. The government allocates budget funds to ensure the functioning and development of general secondary education institutions. State funding ensures the basic level of provision of educational services and infrastructure needs of institutions; regulation of tariffs and prices. The state can regulate the level of tuition fees in institutions of general secondary education to ensure the availability of education for different sections of the population; financial control. Institutions of general secondary education are subject to financial control by state inspection bodies, which allows for effective and economical use of budget funds; investment attraction. General secondary education institutions can attract additional funds from external sources, such as grants, sponsorships, donations, etc. This allows to increase financial resources and implement new projects and programs; financial support of educational programs. The state can provide financial support to individual educational programs and initiatives aimed at improving the quality of education and development of institutions; formation of budgets: General secondary education institutions form their budgets, taking into account needs and profitability, as well as the goals and objectives facing them. The financial aspect of regulating the activities of institutions of general secondary education is important for ensuring the stability of their work, improving the quality of education and ensuring accessibility for all segments of the population.

Key words: economic mechanism, educational institution, education, education system of Ukraine, education regulation mechanism, financing of general secondary education institutions, budgeting

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Загальна середня освіта в Україні має велике значення для формування основ освіченості та культури нації. Тому регулювання діяльності цих закладів має забезпечувати їх високий стандарт якості та доступність для всіх громадян. Важливо стимулювати розвиток інноваційних підходів до навчання та виховання, щоб підготувати молоде покоління до викликів сучасного світу.

Фінансова стабільність закладів загальної середньої освіти є основною передумовою їх успішної діяльності. Забезпечення адекватного фінансування дозволяє залучати якісних педагогічних кадрів, модернізувати інфраструктуру та забезпечувати необхідні навчальні матеріали та обладнання. Держава повинна забезпечити прозорий та ефективний механізм розподілу коштів та контроль за їх використанням.

Особлива увага повинна бути приділена кадровій політиці. Важливо стимулювати професійний розвиток педагогічних працівників, підтримувати їх мотивацію та створювати умови для творчої діяльності. Забезпечення високої якості навчання та виховання залежить від компетентності та професіоналізму педагогічних кадрів. Ще одним важливим аспектом регулювання є створення стимулів для інноваційної діяльності. Держава може надавати підтримку та заохочення для закладів, які впроваджують нові підходи до навчання та виховання, використовуючи сучасні технології та методики. Інновації допоможуть підготувати учнів до майбутньої професійної діяльності та розвивати їх потенціал.

Також важливим елементом регулювання є створення сприятливого інституційного середовища для розвитку освіти. Держава повинна забезпечити правову підтримку та стимули для інноваційної діяльності закладів освіти, сприяти залученню інвестицій у розвиток освітніх технологій та інфраструктури. Також важливо сприяти партнерству між державними та приватними секторами в сфері освіти, що дозволить поєднати їхні ресурси та експертизу для підвищення якості освітніх послуг.

Успішне регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти передбачає також забезпечення гнучкості та адаптивності регуляторної політики. Сучасний світ змінюється швидко, і важливо, щоб регулювання було готовим відповідати на нові виклики та технології. Тому держава повинна створювати механізми, які дозволять оперативно реагувати на зміни в освітній сфері та впроваджувати необхідні зміни у нормативні акти.

Загальнонаціональні та регіональні стратегії та програми розвитку освіти важливі для забезпечення координованого та системного розвитку закладів загальної середньої освіти. Вони мають враховувати виклики сучасного світу, потреби ринку праці та суспільства, а також забезпечувати пріоритети у сфері освіти.

Отже, регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти має бути комплексним, спрямованим на забезпечення якості та доступності освіти для всіх громадян. Саме тому дослідження процесу регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти є сьогодні актуальним та своєчасним, що дозволяє окреслити напрям поточного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загальна середня освіта в Україні має велике значення для формування основ освіченості та культури нації. Тому регулювання діяльності цих закладів має забезпечувати їх високий стандарт якості та доступність для всіх громадян. Важливо стимулювати розвиток інноваційних підходів до навчання та виховання, щоб підготувати молоде покоління до викликів сучасного світу.

Фінансова стабільність закладів загальної середньої освіти є основною передумовою їх успішної діяльності. Забезпечення адекватного фінансування дозволяє залучати якісних педагогічних кадрів, модернізувати інфраструктуру та забезпечувати необхідні навчальні матеріали та обладнання. Держава повинна забезпечити прозорий та ефективний механізм розподілу коштів та контроль за їх використанням.

Саме тому проблематика дослідження діяльності в сфері освіти має широке коло напрацювань, так дослідженням системи освіти присвячені роботи багатьох науковців, економістів та представників

політичних об'єднань. Так освітні питання відображені в роботах Л. Ващенко, Л. Даниленко [6], Л. Калініної, О. Козлової та інших і стосуються безпосередньо розвитку діяльності закладів загальної середньої освіти. В цілому розвитку науки та освіти присвячені роботи Т. Борової, І. Грищенко [1], Л. Гриневич, Ю. Данька, В. Крем'я [9], А. Крисоватого [3], М. Окландера, О. Ніфатової, В. Пономаренка, С. Шкарлета та інших. В цих роботах розглянуті особливості становлення сучасної вітчизняної освітньої системи та представлені всебічні тренди її розвитку.

Формулювання цілей статті

Метою представленої роботи є визначення основних складових управління та регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти, а також аналіз фінансової складової системи управління діяльністю закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу

Сутність процесу регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти полягає в систематичному і комплексному впливі державних органів та інших зацікавлених сторін на діяльність цих закладів з метою забезпечення високої якості освіти та досягнення поставлених цілей. Регулювання має бути спрямоване на досягнення певних соціально-економічних, культурних та освітніх цілей суспільства, а також забезпечення розвитку освітньої системи в цілому.

Основні аспекти процесу регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти включають декілька обов'язкових складових, що представлено на рис. 1.

Рис. 1. Регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти

Джерело: складено автором на основі джерел [1, 2, 5, 6]

Таким чином, регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти це:

- ✓ визначення стратегічних цілей та пріоритетів розвитку освіти на рівні держави, регіону або місцевості;
- ✓ створення правової бази для регулювання діяльності закладів освіти, встановлення вимог до їх функціонування, планування ресурсів тощо;
- ✓ забезпечення достатнього фінансування для здійснення освітньої діяльності та розвитку закладів освіти;
- ✓ систематичне відстеження та оцінка результатів діяльності закладів освіти, їх відповідності поставленим цілям та стандартам;
- ✓ встановлення механізмів контролю та забезпечення якості освітніх послуг, впровадження стандартів якості;
- ✓ забезпечення професійного розвитку та підвищення кваліфікації педагогічних працівників;

- ✓ розробка заходів для забезпечення доступності освіти для всіх верств населення, включаючи людей з особливими потребами та малозабезпечених груп населення;
- ✓ забезпечення наявності необхідної інфраструктури та технічних засобів для забезпечення ефективної діяльності закладів освіти.

Процес регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти має за мету забезпечити високий рівень якості освіти, відповідність освітніх послуг потребам суспільства та розвиток кадрового потенціалу. Для досягнення цих цілей важливо розробляти ефективну освітню політику, забезпечувати адекватне фінансування та створювати умови для інноваційного розвитку. Такий підхід сприятиме покращенню якості освіти та розвитку громади в цілому.

Фінансовий аспект забезпечення регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти включає ряд аспектів, які спрямовані на забезпечення фінансової стійкості і ефективності діяльності цих закладів. Держава відіграє важливу роль у фінансуванні освітнього сектору, зокрема, закладів загальної середньої освіти.

Цінові фактори в регулюванні діяльності закладів загальної середньої освіти включають різноманітні аспекти, пов'язані з формуванням і зміною цін на освітні послуги, платежів, штрафів, стипендій та інших фінансових аспектів. Основні цінові фактори, що впливають на діяльність закладів загальної середньої освіти, включають такі:

- ✓ вартість навчання. Залежно від форми власності та типу закладу, вартість навчання може бути встановлена державою, комерційною структурою або іншими зацікавленими сторонами. Вартість навчання визначає, скільки учнів мають сплатити за отримання освітніх послуг;
- ✓ система стипендій та грантів. Заклади загальної середньої освіти можуть надавати стипендії та гранти успішним учням, що стимулює їх досягнення у навчанні та розвитку своїх здібностей;
- ✓ система платежів та поборів. Заклади освіти можуть збирати платежі та побори за різні додаткові послуги, такі як екскурсії, спортивні заходи, додаткові заняття та інше;
- ✓ система штрафів та винагород. Заклади можуть застосовувати систему штрафів за невиконання правил та дисципліни, а також надавати винагороди за досягнення в учнів;
- ✓ державне фінансування. Велика частина фінансування закладів загальної середньої освіти здійснюється за рахунок державних коштів, що включає в себе зарплати педагогічному персоналу, ремонт та обслуговування приміщень, закупівлю навчального обладнання та матеріалів.

Цінові фактори регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти мають великий вплив на доступність освітніх послуг, якість наданої освіти та сталість фінансового становища закладів. Відповідна політика регулювання може сприяти забезпеченню ефективної та доступної освіти для всіх учнів.

Так ціна займає одно з ключових місць в системі освіти (рис. 2.).

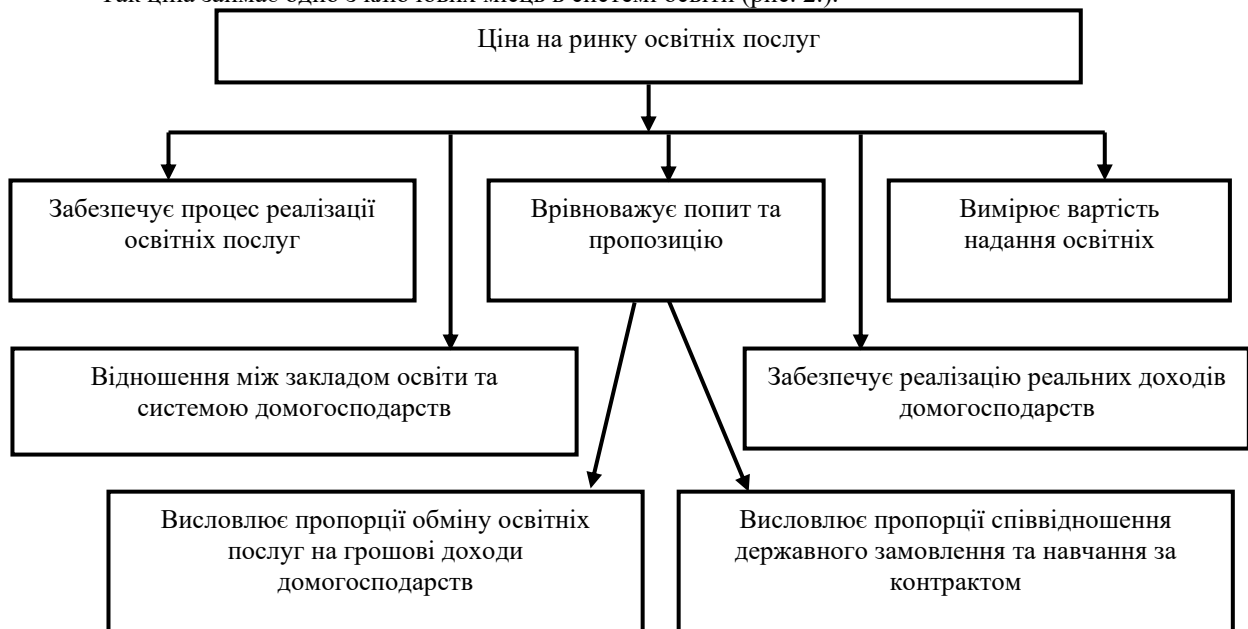

Рис. 2. Місце ціни в системі освіти

Джерело: складено автором на основі [2, 6, 8, 9]

Узгоджена робота наведених складових допомагає забезпечити стабільне фінансове забезпечення закладів загальної середньої освіти та розвиток їх ефективної діяльності. Керівництво підприємств повинно забезпечити системний підхід до управління фінансами, що дозволяє підтримувати якісний рівень освітньої діяльності та забезпечити стале зростання освітніх установ.

Регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти з фінансового аспекту включає комплекс заходів та політичних рішень, спрямованих на забезпечення стійкості фінансового становища освітніх установ, ефективного використання фінансових ресурсів та забезпечення якісної освітньої діяльності. Держава грає важливу роль у регулюванні фінансової сфери освіти, а також встановленні правил та механізмів фінансування закладів загальної середньої освіти.

Основні аспекти регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти з фінансового погляду включають:

- ✓ забезпечення достатнього фінансування для забезпечення ефективної роботи освітніх установ, зокрема виплати заробітної плати педагогічному та адміністративному персоналу, придбання необхідного обладнання та навчальних матеріалів;
- ✓ встановлення розмірів платежів за освітні послуги, що дозволяє забезпечити дохідність закладів загальної середньої освіти та доступність освіти для всіх учнів;
- ✓ моніторинг та контроль за ефективним використанням фінансових ресурсів, уникнення корупції та зловживань;
- ✓ забезпечення додаткового фінансування для створення інклюзивних умов навчання для дітей з особливими потребами.;
- ✓ пошук та залучення інвестицій, грантів та спонсорської підтримки для розвитку освітніх закладів;
- ✓ забезпечення адекватних умов праці та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, що сприяє залученню та збереженню висококваліфікованих спеціалістів;
- ✓ фінансування будівництва та модернізації нових навчальних приміщень, спортивних залів, бібліотек, лабораторій, комп'ютерних класів та інших інфраструктурних об'єктів, що забезпечують комфортні умови навчання;
- ✓ підтримка розвитку додаткових освітніх програм, підготовки до зовнішніх олімпіад, конкурсів, інтелектуальних змагань, що розширює можливості навчання та розвитку учнів;
- ✓ забезпечення фінансування наукових досліджень, проведення науково-практичних конференцій та семінарів, що сприяє підвищенню рівня науково-методичної роботи закладів загальної середньої освіти;
- ✓ встановлення розмірів стипендій для успішних студентів та соціальних пільг для учнів з низьким рівнем доходів, що стимулює активність учнів у навчальному процесі;
- ✓ фінансова підтримка ініціатив педагогічних працівників, що сприяють впровадженню новаторських методик та підходів у навчанні;
- ✓ підтримка співпраці з батьківськими комітетами, громадськими організаціями, бізнес-структурами та іншими зацікавленими сторонами з метою спільного фінансування та підтримки навчальних проектів;

Ці аспекти сприяють створенню сприятливого фінансового середовища для розвитку закладів загальної середньої освіти, забезпечують сталість фінансового становища закладів та їх ефективну діяльність, а також сприяють підвищенню якості освітньої послуги та розвитку талановитих учнів та педагогів.

Саме тому доцільним є запропонувати методичний підхід до регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти з урахуванням фінансового аспекту (рис. 3).

Одним з основних компонентів методичного підходу є використання фінансового інструментарію. Інструментарій фінансового забезпечення діяльності закладів загальної середньої освіти включає різноманітні засоби та методи, які дозволяють забезпечити потреби закладів у фінансових ресурсах для їх ефективної роботи. До основних інструментів фінансового забезпечення діяльності закладів загальної середньої освіти можна віднести:

- ✓ одним із основних джерел фінансування закладів загальної середньої освіти є державний бюджет. Держава асигнує кошти на забезпечення заробітної плати педагогічних працівників, ремонт та обслуговування приміщень, придбання навчального обладнання та матеріалів. Державне фінансування гарантує безкоштовний доступ до освіти для всіх учнів та забезпечує мінімальні стандарти освітньої інфраструктури;
- ✓ заклади загальної середньої освіти можуть залучати гранти від різних донорів, які фінансують проекти з розвитку освіти або реалізації конкретних програм. Також підприємства або організації можуть надавати спонсорську допомогу, яка використовується на фінансування окремих заходів чи придбання обладнання;
- ✓ місцеві органи влади можуть надавати фінансову підтримку закладам загальної середньої освіти за рахунок місцевих бюджетів. Ці кошти можуть використовуватися для забезпечення додаткових потреб шкіл, наприклад, на проведення ремонтів, оновлення навчального матеріалу тощо;
- ✓ заклади загальної середньої освіти можуть здійснювати комерційну діяльність або надавати платні послуги (наприклад, організація додаткових тренінгів, консультацій, підготовка до іспитів), за які

отримують додатковий дохід. Цей автономний дохід може бути використаний на покращення умов навчання та розвиток закладу;

✓ заклади загальної середньої освіти можуть залучати інвестиції для реалізації проєктів з розвитку та модернізації. Інвестори можуть надавати фінансову підтримку для будівництва нових навчальних приміщень, придбання сучасного обладнання, розширення програм навчання тощо;

✓ для ефективного фінансового забезпечення діяльності закладу загальної середньої освіти важливо здійснювати оптимізацію витрат. Це означає раціональне використання фінансових ресурсів, контроль за витратами та пошук ефективних рішень;

✓ заклади загальної середньої освіти можуть укласти партнерські угоди з іншими освітніми інституціями, організаціями чи підприємствами. Це дозволяє отримувати додаткову фінансову, технічну або іншу підтримку;

✓ ретельне фінансове планування дозволяє закладу зрозуміти свої фінансові можливості та ризики, а також забезпечити стабільний розвиток. При цьому важливо забезпечити прозорість та ефективний контроль за використанням коштів.

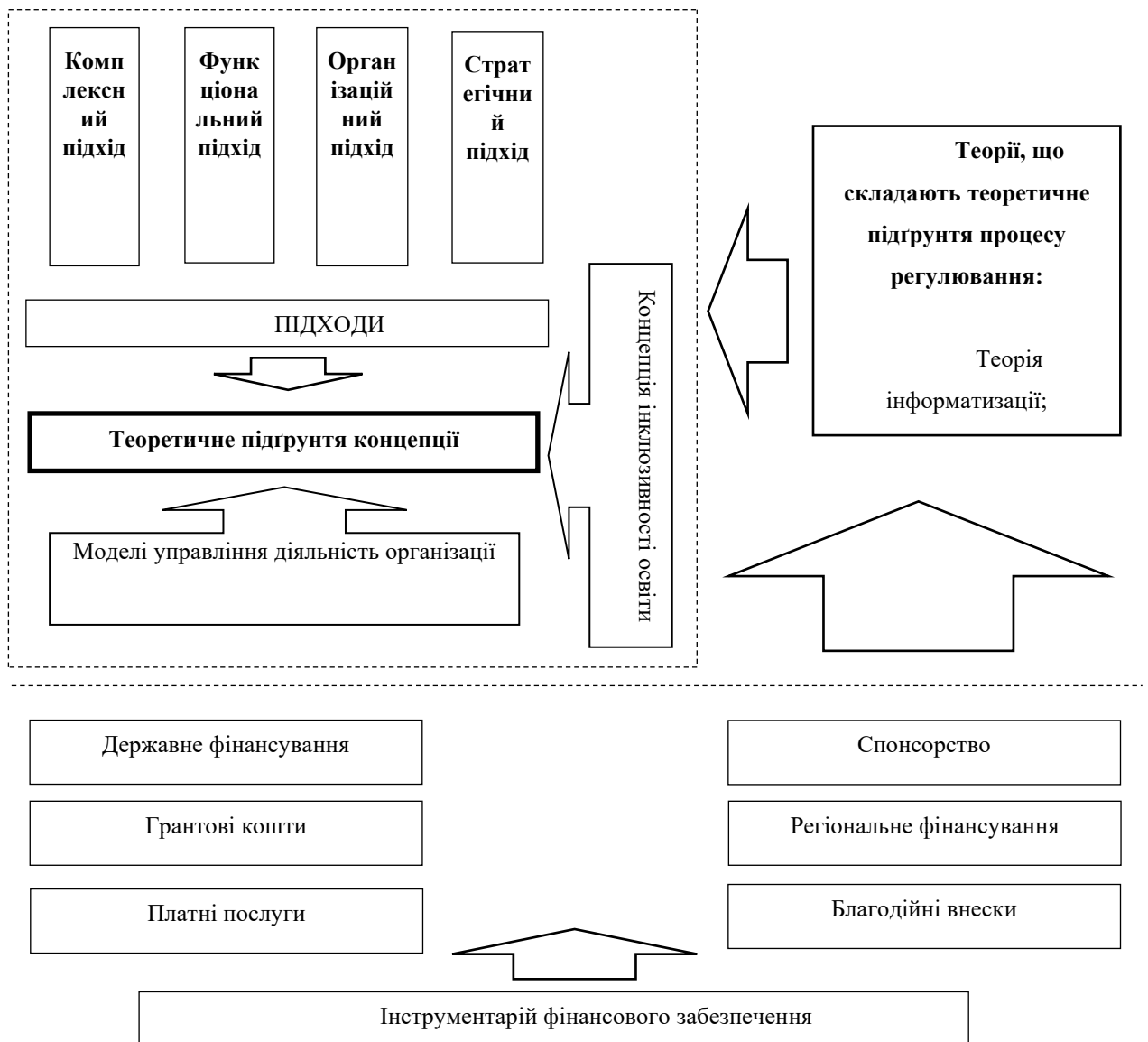

Рис. 3. Методичний підхід до регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти

Джерело: складено автором

Враховуючи вищевказані інструменти та методи, фінансове забезпечення діяльності закладів загальної середньої освіти може бути забезпечено на високому рівні, що дозволяє забезпечити якісну освіту та створити сприятливі умови для розвитку учнів та педагогічних працівників. При цьому, кожен заклад повинен враховувати свої специфічні потреби та можливості, щоб оптимально використовувати наявні ресурси та досягти успіху у своїх завданнях.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти є важливим механізмом забезпечення якості освіти та забезпечення доступності навчання для всіх учнів, а фінансовий аспект регулювання грає важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності та ефективного використання ресурсів закладів загальної середньої освіти. Постійне вдосконалення регуляторної політики у сфері освіти має сприяти розвитку конкурентоспроможних закладів, здатних забезпечити високу якість освіти та виховання учнів. Важливо створити сприятливе інституційне середовище, що сприяє інноваціям та розвитку креативних підходів до навчання.

Залучення громадськості та батьків до процесу регулювання освіти є ще однією важливою складовою успішного розвитку закладів загальної середньої освіти. Партнерство та діалог між державними органами, закладами освіти, батьками та громадськістю допомагає забезпечити врахування різних поглядів та потреб у процесі прийняття рішень.

Регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти має бути спрямоване на забезпечення якості, доступності та ефективності освітнього процесу. Воно повинно сприяти сталому розвитку освіти, готовності учнів до майбутніх викликів та формуванню кращого майбутнього для нації.

Саме тому, загальний висновок полягає в тому, що регулювання діяльності закладів загальної середньої освіти є складним процесом, який потребує комплексного підходу та врахування різних аспектів. Забезпечення фінансової стабільності та ефективного використання ресурсів, контроль за якістю освіти та доступністю навчання, впровадження інновацій та розвиток партнерств - це лише деякі з аспектів, які слід враховувати при регулюванні діяльності закладів загальної середньої освіти для забезпечення успішного розвитку освітньої системи країни.

Література

1. Hryshchenko, I.M. (Ed.). (2015). Theoretical and methodological substantiation of effective financial and economic models of higher education development. Kyiv: National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
2. Krasovskiy, I.N., Pilyavski, V.P., Shendrikova, S.P., & Nazrieva, M.V. (2020). Mechanism of the innovation development in the university. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 128, 2132-2140. doi: 10.2991/aebmr.k.200312.296.
3. Krysovaty, A. (2015). The main paradigms of education and their essential characteristics. *Psychology and Society*, 1, 114-121.
4. Nataliia Makhynia, Yaroslav Kichuk, Olena Ptashchenko, Kateryna Kyrylenko, Kateryna Horchynska, Viacheslav Riznyk (2021) Innovations in the educational process and pedagogical technologies under the influence of crisis phenomena and global digitalization. *Estudios de Economia Aplicada Vol 39, No 5 (2021)*. DOI: <http://dx.doi.org/10.25115/eea.v39i5.4789>. <http://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4789>
5. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України; за ред. В. Г. Кременя. Київ, 2009. 376 с.
6. Даниленко Л.І. Управління інноваційною діяльністю в загальноосвітньому навчальному закладі: Монографія. Київ: Міленіум, 2004. 352с.
7. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (затверджено Постановою МОН України В. Г. Кременем 20 грудня 2000 р.).
8. Корсунська Л. М. Концепція smart-освіти: загальне навчання, цифрові підручники і smart-школи / Л. М. Корсунська // *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. – 2013. – № 11. – С. 77-80.
9. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / Василь Григорович Кремень. Київ: Грамота, 2005. 448 с.
10. Olena V. Ptashchenko, Oleksii Yu. Kurtsev. (2022) Toolkit of public diplomacy in ukraine: educational exchange programs at the current. *Журнал стратегічних економічних досліджень*, № 5(10), 2022. - С. 58-72. <https://econ-vistnyk.knutd.edu.ua/arhiv/>
11. Птащенко О.В. Становлення глобального економічного простору під впливом економіки знань. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. Випуск 3 (267), науковий журнал. – Северодонецьк, 2021, СУНУ. – с.30-34. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2021-267-3-30-34>. <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/26024/1/%D0%9F%D1%82%D0%B0%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>
12. Сидорова О.В. Оновлення змісту й форм методичної роботи в інноваційному просторі освітнього округу // *Управління школою*. 2008. № 29. С. 24-31
13. Федулова Л. І. Соціальні інновації в системі соціально-економічних відносин. URL : www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/usoc/2008_3/60-74.pdf

References

1. Hryshchenko, I.M. (Ed.). (2015). Theoretical and methodological substantiation of effective financial and economic models of higher education development. Kyiv: National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

2. Krasovskiy, I.N., Pilyavski, V.P., Shendrikova, S.P., & Nazrieva, M.V. (2020). Mechanism of the innovation development in the university. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 128, 2132-2140. doi: 10.2991/aebmr.k.200312.296.
3. Krysovaty, A. (2015). The main paradigms of education and their essential characteristics. *Psychology and Society*, 1, 114-121.
4. Nataliia Makhynia, Yaroslav Kichuk, Olena Ptashchenko, Kateryna Kyrylenko, Kateryna Horchynska, Viacheslav Riznyk (2021) Innovations in the educational process and pedagogical technologies under the influence of crisis phenomena and global digitalization. *Estudios de Economia Aplicada Vol 39, No 5 (2021)*. DOI: <http://dx.doi.org/10.25115/eea.v39i5.4789>. <http://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4789>
5. Bila knyha natsional'noyi osvity Ukrainy / Akad. ped. nauk Ukrainy; za ped.. V. H. Kpemny. Kyiv, 2009. 376 c.
6. Danylenko L.I. Upravlinnya innovatsiynoyu diyal'nisty v zahal'noosvit'omu navchal'nomu zakladi: Monohrafiya. Kyiv: Milenium, 2004. 352s.
7. Kontsepsiya rozvytku dystantsiynoyi osvity v Ukraini (zatverdzheno Postanovoyu MON Ukrainy V. H. Kremenem 20 hrudnya 2000 r.).
8. Korsun'ska L. M. Kontsepsiya smart-osvity: zahal'ne navchannya, tsyfrovi pidruchnyky i smart-shkoly / L. M. Korsun'ska // *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. – 2013. – № 11. – S. 77-80.
9. Kpemen' V.H. Osvita i nauka v Ukraini – innovatsiyni aspekty. Ctpatehiya. Pealizatsiya. Pezul'taty / Vacyl' Hpyhopovykh Kpemen'. Kyiv: Hpromota, 2005. 448 c.
10. Olena V. Ptashchenko, Oleksii Yu. Kurtsev. (2022) Toolkit of public diplomacy in Ukraine: educational exchange programs at the current. *Zhurnal stratehichnykh ekonomichnykh doslidzhen'*, № 5(10), 2022. - S. 58-72. <https://econ-vistnyk.knutd.edu.ua/arhiv/>
11. Ptashchenko O.V. Stanovlennya hlobal'noho ekonomichnoho prostoru pid vplyvom ekonomiky znan'. *Visnyk Skhidnoukrayins'koho natsional'noho universytetu im. .V. Dalya*. Vypusk 3 (267), naukovyy zhurnal. – Syeverodonets'k, 2021, SUNU. – s.30-34. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2021-267-3-30-34>. <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/26024/1/%D0%9F%D1%82%D0%B0%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>
12. Cydopova O.V. Onovlennya zmictu y fopm metodychnoyi poboty v innovatsiynomu ppoctopi osvitynoho okpuhu // *Upravlinnya shkolyu*. 2008. № 29. C. 24-31
13. Fedulova L. I. Sotsial'ni innovatsiyni v systemi sotsial'no-ekonomichnykh vidnosyn. URL : www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/usoc/2008_3/60-74.pdf

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-55>

УДК 005.93:004 (043.3)

Михайло ГАВЕНКО

Вінницький кооперативний інститут

<https://orcid.org/0000-0001-6916-4634>

e-mail: gavenko.mykhaylo@gmail.com

Віталій ШАРКО

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

<https://orcid.org/0000-0001-5830-8911>

e-mail: vorfahr@ukr.net

КОМЕРЦІЙНА ТА ЛОГІСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ КОНТРАКТНОГО ТИПУ

У роботі наводиться актуалізована наукова інтерпретація синергії комерції та логістики у сучасних умовах цифровізації контрактної економіки. Розкриваються особливості прояву синергії з прикладу організації системи смарт-контрактингу транспортно-логістичного бізнесу підприємства. Описуються сутнісні характеристики та правила дії системи з розрахунком на досягнення ефекту синергії у його якісних та кількісних формах. Пропонується алгоритм обґрунтування проектних рішень щодо створення системи смарт-контрактингу на основі застосування проблемно-ситуаційного підходу, який формує структуру дорожньої карти реалізації проекту.

Ключові слова: контрактна економіка, цифрова економіка, тензор, транспортно-логістичний бізнес, система смарт-контрактингу, ефект синергії системи смарт-контрактингу, проблемно-ситуаційний підхід

Mykhailo HAVENKO

Vinnitsia Cooperative Institute

Vitalii SHARKO

Vinnitsia Institute of Trade and Economics SUTE

COMMERCIAL AND LOGISTICS ACTIVITIES IN THE DIGITAL CONTRACT-TYPE ECONOMY

The modern world has already taken the first step towards a fundamentally new technological, economic and social reality. However, it is difficult to overestimate the challenges facing modern industrial society. We are talking about a change in the global socio-technological structure, the consequence of which is a complete reformatting of the systems we are used to, the formation of new social and economic strategies. At the same time, the technological paradigm is changing, management models and social norms are changing, there are large-scale demographic shifts caused by the state of war in Ukraine, etc.

For domestic logistics, in the conditions of martial law, established supply chains ceased to function. Closed ports, lack of air connections, risks associated with road transport - enterprises with well-established logistics were forced to change positions within a few days. The realities of the war imposed restrictions on all spheres of life, but primarily on supply and communication. The danger of using transport, the risk of losing goods during warehouse storage, the need to rebuild routes directly during movement - this is only a small part of what logistics faces during war. Because of that, it is worth optimizing processes and adapting to the external environment, or admit the impossibility of carrying out economic activities by the enterprise.

The work provides an updated scientific interpretation of the synergy of commerce and logistics in the modern conditions of digitalization of the contract economy. The peculiarities of the manifestation of synergy are revealed from the example of the organization of the smart contracting system of the enterprise's transport and logistics business. The essential characteristics and rules of operation of the system are described with the aim of achieving the synergy effect in its qualitative and quantitative forms. An algorithm for substantiating project decisions regarding the creation of a smart contracting system based on the application of a problem-situational approach, which forms the structure of the road map for project implementation, is proposed.

Key words: contract economy, digital economy, tensor, transport and logistics business, smart contracting system, synergy effect of the smart contracting system, problem-situational approach

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасний світ уже зробив перший крок до принципово нової технологічної, економічної та соціальної реальності. Проте виклики, які стоять перед сучасним індустріальним суспільством, важко переоцінити. Йдеться про зміну глобального соціально-технологічного укладу, наслідком якого є повне переформатування звичних нам систем, формування нових соціальних та економічних стратегій. Одночасно змінюється технологічна парадигма, змінюються моделі управління і суспільні норми, відбуваються масштабні демографічні зрушення спричинені воєнним станом в Україні тощо.

Для вітчизняної логістики, в умовах воєнного стану налагоджені ланцюги поставок перестали функціонувати. Закриті порти, відсутність авіасполучення, ризики, пов'язані з автомобільним транспортом – підприємства з добре налагодженою логістикою змушені були змінювати позицію протягом кількох днів. Реалії війни наклали обмеження на всі сфери життя, але на постачання та сполучення – у першу чергу. Небезпека використання транспорту, ризик втратити товар під час складського зберігання, необхідність перебудувати маршрути безпосередньо під час руху – це тільки незначна частина того, з чим стикається

логістика під час війни. Через те, варто оптимізувати процеси та адаптуватися до зовнішнього середовища, або визнати неможливість провадження господарської діяльності підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження проблематики щодо оптимізації логістичних процесів в ланцюгах поставок займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Н.М. Гаврилюк, Є.В. Крикавський, Г.Л. Матвієнко-Біляєва, М.А. Окландер, Н.І. Чухрай, Р. Патора, Г. Пфол, М. Крістофер та інші. Однак, у своїх працях вони не могли передбачити ризики порушення логістичних ланцюгів, викликаних військовою агресією росії.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є дослідити процеси перебудови логістичного ринку під час воєнного стану в Україні та визначити можливості для відбудови зруйнованої логістичної інфраструктури в процесі відбудови України.

Виклад основного матеріалу

Особливість сучасної ситуації в Державі в тому, що контракти стають дедалі складнішими через військове вторгнення росії, і як результат ускладнення господарських зв'язків. До сфери контрактних відносин, поряд із партнерами, залучаються конкуренти, які розумно оцінюють переваги кооперування та використовують їх в обґрунтуванні колабораційних рішень.

У великому бізнесі, зокрема, яким є і транспортно-логістичний бізнес Державного підприємства «Укрзалізниця» з його філіями, дочірніми та залежними товариствами, контрактні відносини набувають, як правило, мережної форми. Державне підприємство «Укрзалізниця» виступає захисником і гарантом безпечного транспорту та гуманітарної допомоги для всіх, хто якимось чином стикається з «російськими заходами» і потребує евакуації до безпечних районів. Окрім того, «Укрзалізниця» перевозить значну частку військових вантажів. З початку війни Укрзалізниця перевезла із заходу на схід понад 7 тис. тонн гуманітарної допомоги та військової техніки, про яку не охоче повідомляється, щоб запобігти масованих ударів по «Укрзалізниці» [1].

Мета логістики і в мирний, і у військовий час полягає в тому, щоб необхідні вантажі були доставлені у необхідне місце в потрібний час. При порівнянні класичного правила «7R» або місії комерційної логістичної системи та логістики кризових ситуацій можна зазначити наступне: в кризовій логістиці пріоритетом має бути надання допомоги для пришвидшення доставки необхідних вантажів. Позиція мінімізації витрат у цьому випадку не є пріоритетною. Логістика – динамічна галузь, яка для ефективної роботи потребує досвідченого менеджменту. Проблеми логістичної діяльності підприємств представимо на табл. 1.

Таблиця 1

Проблеми логістики у мирний та воєнний час в Україні

Проблеми	Короткий зміст
<i>Проблеми у мирний час</i>	
Управління запасами	чим їх більше, тим вищий об'єм «заморожених» фінансових ресурсів
Закупівлі та постачання на склад	типові конфлікти, пов'язані з асортиментом, умовами постачання, вибором постачальника
Базисні умови постачання	ризики, витрати, обмін документацією та інші питання між сторонами договору
<i>Проблеми під час воєнного стану</i>	
Відмова від зберігання і накопичення	зараз немає можливості довго тримати товар на складі – у разі атаки він буде втрачений
Зміна складських умов	завичай розгортання хабу для зберігання займає приблизно 3 місяці, наразі ж треба бути готовими організувати безпечний та інтегрований склад за 7-14 днів
Ускладнення логістичних операцій	блокпости, огляди, непрозоре регулювання проїзду під час комендантської години
Різкі зміни маршрутів	необхідність враховувати нові атаки, планувати запасні маршрути заздалегідь

Це об'єктивно зумовлює відмову від традиційних форм договірної супроводу та контролю за виконанням договірних зобов'язань. Також це актуалізує процеси цифрової трансформації – використання інформаційних технологій у їх цифровій формі для вирішення завдань правового забезпечення господарської взаємодії у ключовій для бізнесу сфері надання транспортно-логістичних послуг. За фактом потрібна подвійна адаптація – організаційний розвиток договірної практики до рівня смарт-контрактингу – системної організації інформаційно-технологічної підтримки мережних форм розвитку комерції та логістики з використанням потенціалу відцифрованої інформації та цифрових комунікацій.

Контрактна економіка та цифрова економіка – це два аспекти тієї самої реальності. У їх співвідношенні народжується тензорний сенс – йдеться про нове цифрове інформаційно-комунікаційне середовище контрактних взаємодій у сфері комерції та логістики. (Зауважимо, що термін «тензорний» використаний нами в площині конвергенції наук (ідеї V і VI технологічних укладів), термін запозичений з лінійної алгебри, де під тензором розуміється об'єкт, наприклад, вектор, скаляр та ін., що лінійно перетворює елементи одного лінійного простору в елементи іншого.

Для Державного підприємства «Укрзалізниця» створення системи смарт-контрактингу – це непросто данина часу у прагнення відповідати загальноекономічним трендам, що також має значення щодо

зміцнення іміджу провідної транспортно-логістичної компанії країни. Цифрова трансформація – це стратегічний пріоритет розвитку транспортно-логістичного бізнесу, обґрунтований, зокрема, потребою вирішення актуальних проблем, природа виникнення яких у організації договірної практики:

– складність договірного супроводу бізнес-процесу «вантажне перевезення» у складі договорів з ДП «Укрзалізниця» як власника залізничної інфраструктури загального користування, операторами рухомого складу, власниками шляхів незагального користування та ін.;

– складність внутрішнього документообігу, що знижує ефективність інформаційного контролю над дотриманням виконавчої дисципліни;

– не відпрацьованість механізму фінансових взаєморозрахунків, що не дотримується принципу клієнтоорієнтованості транспортно-логістичного бізнесу, з одного боку, та підвищує обсяг судово-претензійної роботи за порушення умов договорів, з іншого.

Цифровим інструментом системної організації договірної практики у цифровій економіці є смарт-контракт щодо надання послуги. Що стосується перспектив використання смарт-контрактів, то більшість вчених та представників бізнесу вважають, що майбутнє все одно за токенизацією активів.

Вважаємо за необхідне зазначити про те, що формально укладання між суб'єктами господарювання смарт-контрактів не суперечить приписам чинного цивільного законодавства України, оскільки повною мірою право на укладання смарт-контракту кореспондує ustalеному основоположному принципу свободи договору, закріпленого у ст. 6 ЦК України, сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

Смарт-контракт розуміємо, як договір в електронній формі, виконання прав та зобов'язань за яким здійснюється шляхом відтворення в автоматичному порядку цифрових транзакцій у розподіленому реєстрі та у строго визначеній послідовності, а також при настанні певних обставин (подій). У цьому визначенні, мова йдеться про умови автоматичного виконання будь-яких цивільно-правових договорів, втілюються ключові характеристики смарт-контрактів, які розкривають їх ефективний початок.

У транспортній логістиці ДП «Укрзалізниця» смарт-контракт повинен фіксувати угоду сторін-контрагентів про надання послуги вантажного перевезення з варіантами транспортно-логістичних рішень, що передбачають доповнення основного смарт-контракту серією смарт-субконтрактів (з операторами рухомого складу, власниками шляхів і т.д.). Виконані та прийняті варіанти рішень підпорядковують координаційно бізнес-процесам контрагентів для побудови та функціонування транспортних ланцюгів (рис. 1).

Самовиконуваність смарт-контракту технічно забезпечується застосуванням технології розподіленого реєстру (блокчейну). Блокчейн (англ. Blockchain) – це технологія розподіленої бази даних, в якій дані розподілені певним чином серед комп'ютерів (серверів) певної мережі [2, 3]. Блокчейн є однією з прогресивних технологій щодо безпечного збереження даних. Але технологія «Блокчейн» не дозволяє зберігати безпосередньо файли з фото чи документами, а лише посилання на них у вигляді розподіленого реєстру, в якому зберігаються зашифровані записи [4].

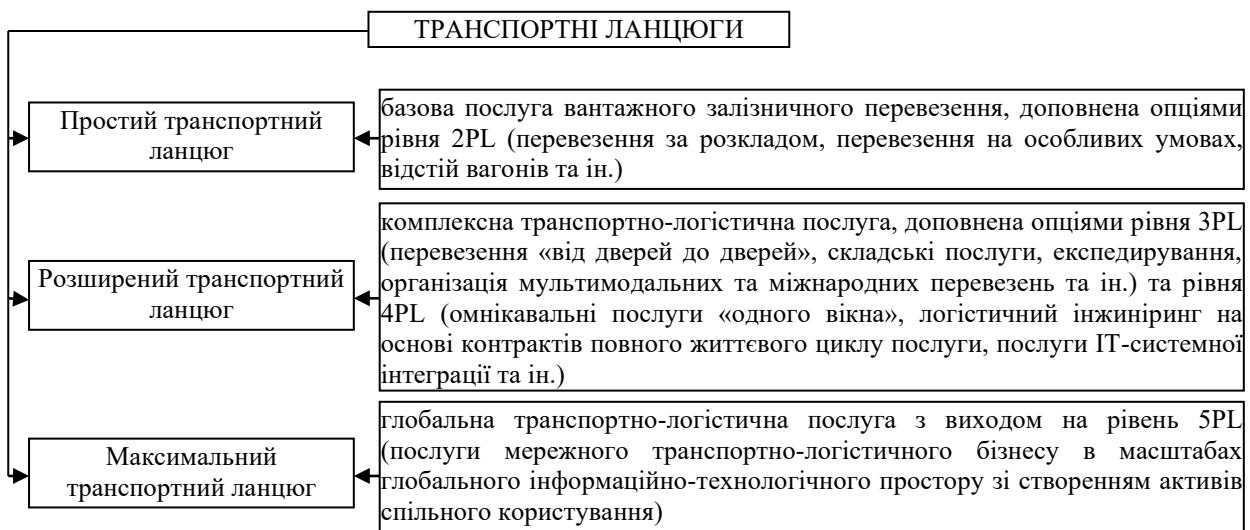

Рис. 1. Транспортні ланцюги функціонування бізнес-процесу контрагентів

Принципова схема системи смарт-контрактингу транспортно-логістичного бізнесу ДП «Укрзалізниця» представлено на рис. 2, а її елементами є:

– номенклатура послуг – документ сервісної пропозиції клієнтам, що передбачає розподіл основних видів діяльності філій, дочірніх та залежних товариств за позиціями видів діяльності ДП «Укрзалізниця»;

- бібліотека модулів транспортно-логістичних рішень – інформаційна та алгоритмічна база даних для розробки альтернатив побудови транспортних ланцюгів, що пропонуються клієнту з урахуванням параметрів попиту на послугу;
- договірний контент – погодження попиту на послугу та сервісної пропозиції (умов та зобов'язань сторін угоди), оформлений у вигляді варіанта транспортно-логістичного рішення та засвідчений електронними підписами;
- смарт-контракт – механізм автоматизованої підтримки договірної частини та його переведення до програмного коду;
- блокчейн – технологія автоматичного виконання смарт-контракту.

Рис. 2. Принципова схема системи смарт-контракту (складено авторами)

Дія системи смарт-контракту регулюється наступним правилами:

1. Смарт-контракт містить: юридичний текст (порядок виконання умов договору з використанням правил та варіанти розвитку подій), параметри (умови у показниках та їх значеннях), програмний код (реалізація передбаченого договором порядку).

2. У змісті юридичного тексту смарт-контракту прописуються реквізити договору: найменування (вид) договору; дата, номер (іноді також місце укладання) договору; предмет договору; права та обов'язки сторін (в алгоритмізованому вигляді); терміни виконання зобов'язань (в алгоритмізованому вигляді); ціна договору та порядок розрахунків; відповідальність сторін та обставини непереборної сили; інші умови, необхідні за законом або включені за згодою сторін; адреси і реквізити сторін; підписи сторін.

3. У правилах відображається перелік всіх подій щодо процесу перевезення з поділом їх на нормовані за часом та безумовні. При завершенні події фіксується час його виконання. У разі перевищення фактичного часу над нормативним формується акт про настання фінансової відповідальності однієї із сторін. Після закінчення перевезення здійснюється підсумовування розрахункових показників усіх актів та формується платіжне доручення на підсумкову суму.

4. Виконання умов смарт-контракту здійснюється на платформі блокчейн із використанням даних із автоматизованих систем. Алгоритм смарт-контракту співвідносить виконання певної дії при настанні певної події з відображенням її в блокчейні. Порушення обумовленої та зафіксованої в угоді умови автоматично ініціює іншу дію.

5. Списання сум, штрафів та пені здійснюється автоматично за умовами смарт-контракту. Моменти списання сум за смарт-контрактом фіксуються за згодою сторін.

6. На початковому етапі взаєморозрахунки здійснюються через діючі єдині особові рахунки платника із збереженням схем формування первинних документів та бухгалтерських документів. Надалі передбачається перехід на ескроу-рахунки, кожен з яких є цільовим депозитним рахунком, що містить кошти клієнта і діє, як система довіри для сторін-учасників угоди.

Очікуваний ефект синергії комерції та логістики в системі смарт-контракту переважно оцінюється з урахуванням кількісних оцінок: безпека та конфіденційність – криптографія, шифрування та надійне зберігання даних забезпечують збереження документів; швидкість – програмний код смарт-контрактів автоматизує документообіг; точність – автоматизовані контракти виключають людський чинник під час проведення транзакцій; зниження витрат укладання та реалізацію угод – смарт-контракт усуває необхідність залучення посередників; за дотримання правил смарт-контракту обумовлені ним дії здійснюються миттєво.

На ефект синергії цифрових технологій в логістичній системі також впливає здатність цифрових технологій підсилювати односторонньо або взаємно можливості один одного [4]. В цілому створення системи смарт-контракту є багатоплановим проектом, обґрунтування якого пропонується здійснювати на основі проблемно-ситуаційного підходу (рис. 3).

Згідно рис. 3, ситуація описується тріадою: управлінське завдання → умова → рішення, де:

1) завдання – це встановлення досягнення певної мети, у своїй чіткості і конкретності формулювання постає обов'язковою вимогою опису ситуації: немає установки – немає прецеденту до ухвалення рішення. Іншими словами, без встановлення на досягнення мети ситуація ніяк не виявляє себе;

2) умови – безліч факторів, які слід враховувати під час ухвалення рішення. Це фактори зовнішнього та внутрішнього бізнес-середовища. З поняттям довілля співвідносяться об'єктивні

економічні, політичні, правові, технологічні, інституційні та інші умови; внутрішнє середовище визначається прийнятною корпоративною культурою бізнесу, організаційною структурою, станом ресурсної бази, наявністю та якістю стратегії;

3) рішення – це елемент дії у напрямку досягнення мети, міра чи захід, реалізація яких тягне за собою очікуваний результат.

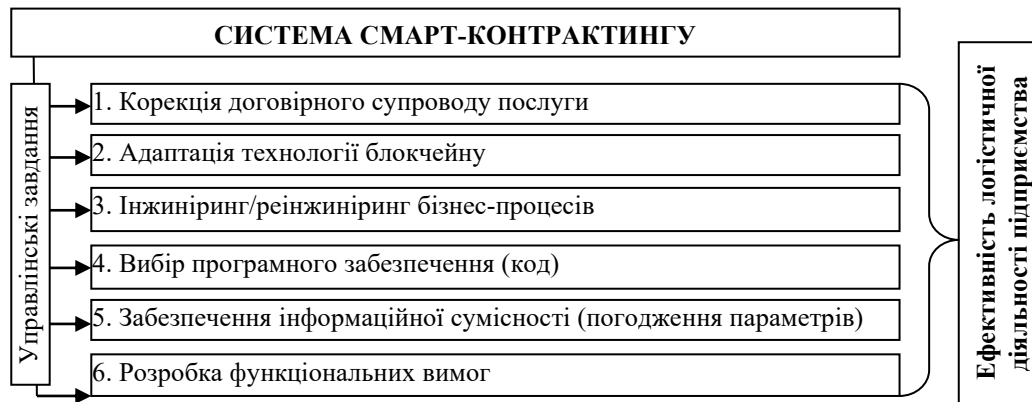

Рис. 3. Система смарт-контрактування підприємства

Ситуація набуває проблемного характеру, якщо на шляху прийняття рішення виникає проблема як складність, яку необхідно подолати для отримання очікуваного результату. Виявлена проблема є підставою для розкладання управлінської задачі – постановки задач нижчого рівня, послідовне вирішення яких формує загальний алгоритм прийняття рішення про застосування смарт-контрактів та блокчейну.

Вихідне управлінське завдання «Корекція договірної супроводу послуги» з охопленням всього різноманіття послуг (сьогодні – від базової до варіантів комплексної транспортно-логістичної послуги) – це завдання першого рівня. Вона передбачає ухвалення рішення про застосування смарт-контракту, зміст якого має відповідати шаблону: юридичний текст, параметри, програмний код.

Ухвалення рішення про застосування технології смарт-контрактів у задачі «Корекція договірної супроводу послуги» виявляє проблему незахищеності утримання договору від втручання контрагента. Проблема формулюється, як «Відсутність механізму інформаційного контролю змісту договору» та виводить на постановку управлінської задачі II-го рівня «Адаптація технології інформаційного контролю», вибір вирішення якої, як і у разі завдання «Корекція договірної супроводу послуги», зумовлений проектним задумом. Рішенням управлінської задачі II-го рівня є формування блокчейн-середовища – створення розподіленого реєстру смарт-контрактів на відповідній платформі з наступним відображенням записів про виконання зобов'язань договору на надання послуги у вигляді ланцюжка блоків із прив'язкою до юридичного тексту. Юридичний текст із описом обслуговування складають юристи, але підготовчу роботу їм виконують проектианти бізнес-процесів транспортних ланцюгів. При цьому виявляється проблема відсутності адекватного алгоритмічного опису бізнес-процесів.

Проблема викликає постановку управлінської задачі III рівня, пов'язаної з розробкою або знаходженням прийнятного алгоритму реалізації продукційних правил та його застосуванням для проектування – інжинірингу та реінжинірингу бізнес-процесів. Вирішенням управлінської задачі рекомендується вибір методології ARIS, яка дозволяє виконати алгоритмічне представлення бізнес-процесів, що формують зміст базової та комплексної послуги з варіантами рішень. В описі відображаються транзакції (передача активів) та розставляються відповідні інформаційно-контрольні точки – тригери.

Кожна транзакція з умовами (а це додаткові опції базової послуги) складає предмет смарт-субконтракту. І цей договір має вписуватись у загальну ідеологію смарт-контрактів. Виявляється проблема неадекватної форми внутрішньо корпоративних договірних регламентів, що викликає постановку управлінського завдання IV рівня «Вибір програмного забезпечення (кодів)». У рішенні її передбачається використання блокчейну як інструменту розробки, при цьому зберігає дію схема: юридичний текст, параметри, програмний код, а рішенням стають смарт-субконтракти з транзакцій, представлені в кодах.

Чим у більш комплексній формі замовляється та надається послуга, тим більше смарт-субконтрактів її супроводжують, і неминуче виявляється проблема інтеграції смарт-субконтрактів у смарт-контракт. Вирішення цієї проблеми ініціюється постановкою управлінського завдання V-го рівня «Забезпечення інформаційної сумісності». Йдеться про узгодження параметрів, і рішення її полягатиме у розробці специфікованих шаблонів смарт-субконтрактів на основі відповідних методик.

Далі виявляється проблема – відсутність необхідної функціональної підтримки методичних робіт, яка виводить постановку управлінської задачі VI-го рівня – «Розробка функціональних вимог» до нових посадових регламентів. У вирішенні її виявляється проблема підготовки фахівців цифрових професій, у тому числі логістів, які мають професійні компетенції в галузі бізнес-аналітики, бізнес-інформатики та ін..

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, запропонований алгоритм задає загальний контур прийняття рішень щодо застосування технології смарт-контрактів на основі блокчейну та створення системи смарт-контрактингу. Його корисність полягає в обґрунтуванні етапності робіт, що може бути затребуваним при складанні дорожньої карти реалізації проекту підприємством.

Література

1. Логістика війни. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/perevezennya-v-ukrajini-pidchas-viyni-gumanitarni-vantazhi-obmezhennya-na-perevezennya-50231625.html>
2. Сторінка «Безпілотний літальний апарат». Енциклопедія «Вікіпедія». – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Безпілотний_літальний_апарат.
3. Сторінка «Блокчейн». Енциклопедія «Вікіпедія». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Блокчейн>.
4. Скіцько В. І. Синергія цифрових технологій в логістичних системах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 16. С. 18-24.

References

1. Lohistyka viiny. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/perevezennya-v-ukrajini-pidchas-viyni-gumanitarni-vantazhi-obmezhennya-na-perevezennya-50231625.html>
2. Storinka «Bezpilotnyi litalnyi aparat». Entsyklopediia «Vikipediia». – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Bezpilotnyi_litalnyi_aparat.
3. Storinka «Blokchein». Entsyklopediia «Vikipediia». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Blokchein>.
4. Skitsko V. I. Synerhiia tsyfrovyykh tekhnolohii v lohistychnykh systemakh. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2018. № 16. S. 18-24.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-56>

УДК 342.35

Богдан АНДРУШКІВ

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
<https://orcid.org/0000-0003-4897-5539>
e-mail: andrushkiv.bohdan@gmail.com

Олександр ЧЕРЕП

Запорізький національний університет
<https://orcid.org/0000-0002-3098-0105>
e-mail: cherep2508@gmail.com

Наталія КИРИЧ

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
<https://orcid.org/0000-0001-7728-9787>
e-mail: nkuruch@gmail.com

Ольга ПОГАЙДАК

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
e-mail: pog.ola77@gmail.com

Остап БОЙКО

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
e-mail: Ostapboyko@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ НАГОРОДНОЮ СПРАВОЮ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

У статті розглянуто особливості розвитку нагородної справи в умовах війни та у повоєнний період. Досліджено, що в умовах війни одним з важливих важелів підняття ефективності організації виробництва, суспільного співжиття, оборонної роботи, соціального розвитку є нагородний чинник та інструментарій, які формуються на основі державної ідеологічної доктрини, політичної ситуації, стану соціально-економічного розвитку, кадрової політики держави в галузевій та територіальній сферах та наукова обґрунтованість управлінських рішень у цій специфічній царині. Нагородна політика як складова формування стратегії управління на перспективу, у повоєнний період в контексті вступу України до ЄС і НАТО є похідною від реалізованої загальної стратегії розвитку держави. Безпосереднім об'єктом нагородної справи в державному управлінні виступає, як правило, не лише кадровий потенціал державних органів влади, галузевих і територіальних секторів національної господарки, а і звичайно кадровий склад державної служби, органи місцевого самоврядування, і соціум.

Власне ці обставини обумовили доцільність формування організаційно-економічних механізмів управління нагородною діяльністю та з їх використанням необхідно здійснювати координацію і налагодження взаємозв'язків роботи державного сектору України, (маємо на увазі нагородного відділу офісу Президента), виконавчих органів держави та органів місцевого самоврядування, територіальних громад та громадських організацій у воєнних та повоєнних (на перспективу) обставинах, як у галузевому так і в територіальному секторах Національної економіки. У статті зроблено спробу визначити причини неефективності нагородної політики, на сучасному етапі, та запропоновано оновлену систему принципів нагородження та шляхи розв'язання цієї проблеми в умовах війни та у повоєнний період у контексті вступу нашої держави до НАТО та ЄС.

Таким чином, розробка науково обґрунтованої, зрозумілої і прозорої нагородної системи управління є нагальною потребою українського суспільства, найважливішою передумовою зміцнення держави посилення її оборонних позицій, відновлення Національної економіки та підготовки до вступу в ЄС та НАТО.

Ключові слова: нагородна справа, організація, управління, ЄС, НАТО, ідеологія, політика, стратегія, війна, повоєнний період, матеріальна і моральна зацікавленість, галузі, територія, держава.

Bohdan ANDRUSHKIV

Terнопil National Technical University named after Ivan Pulyuy

Olexandr CHEREP

Zaporizhzhya National University,

Nataliia KYRYCH, Olha POHAJDAK, Ostop BOIKO

Terнопil National Technical University named after Ivan Pulyuy

FEATURES OF THE ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF AWARDS IN UKRAINE DURING THE WAR AND POST-WAR PERIODS

The article examines the peculiarities of the development of the award case in the conditions of the war and in the post-war period. It has been studied that in the conditions of war, one of the important levers for raising the efficiency of the organization as production, social coexistence, defense work, social development is the reward factor and tools, which are formed on the basis of the state ideological doctrine, the political situation, the state of socio-economic development, and the personnel policy of the state in the sectoral and territorial spheres and the scientific validity of management decisions in this specific area. The reward policy as a component of the formation of the management strategy for the future, in the post-war period in the context of Ukraine's accession to the EU and NATO, is a derivative of the implemented general strategy of the state's development. As a rule, the direct object of the award case in the state administration is not only the personnel potential of state authorities, industry and territorial sectors of the national economy, but also, of course, the personnel of the civil service, local self-government bodies, and society.

Actually, these circumstances determined the expediency of the formation of organizational and economic mechanisms for the management of award activities, and with their use it is necessary to coordinate and establish relationships (the work of the public sector of Ukraine, we mean the award department of the President's office), executive bodies of the state and local self-government bodies, territorial communities and public organizations in war and post-war (for the future) circumstances, both in the industry and in the territorial sectors of the National Economy. The article attempts to determine the reasons for the ineffectiveness of reward policy, at the current stage, and proposes an updated system of reward principles and ways to solve this problem in the war and post-war period in the context of our country's accession to NATO and the EU.

The development of a scientifically based, clear and transparent reward management system is an urgent need of Ukrainian society, the most important prerequisite for strengthening the state, strengthening its defense positions, restoring the national economy and preparing for joining the EU and NATO.

Key words: award case, organization, management, EU, NATO, ideology, politics, strategy, war, post-war period, material and moral interest, industries, territory, state.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Наша держава на ранній стадії свого відродження переживає жахливу війну. Не дивлячись на високі мотиваційні моменти боротьби, з ворогом нагородний чинник у цьому процесі, відіграє не другорядну роль. Щоденно в горнілі війни народжуються Герої. Відважні воїни-українці протистоять агресору, захищають мирних жителів. В свою чергу суспільство, його члени самовіддано трудяться на виробництві, у полі, у сфері послуг і теж заслуговують на певні нагородні відзнаки. За визначенням нагорода, — щось, що видається, як заохочення за заслуги, відзнаки, в знак подяки за що-небудь. Існує інший крилатий вислів: «Премія – це радісна нагорода за безрадісну зарплату».

Як роздумує один з спів авторів статті [3], нагорода - це відчуття задоволення від успішного виконання певного завдання, досягнення мети ін. Релігія вважає нагородою: - любов. У майбутньому, коли свідомість людини визріє до рівня самопожертви за ради свого ближнього, категорія «нагорода» випаде із вжитку, а тим часом, нині вона потребує вивчення, удосконалення і використання для активізації людської діяльності, у сфері виробництва і оборони, відзначення кращих взірців людської праці.

Спеціаліст у нагородній сфері Тарас Тарасенко у своїх виступах в Інтернет виданнях відмічає, що будь-яка держава має свою систему нагород, які є атрибутами державності. В умовах війни державні нагороди крім заохочуючого чинника, стають ще й ефективною зброєю, яка сприяє досягненню нашої перемоги над ворогом. Не можна допустити такого, щоб державні нагороди видавалися хаотично і не справедливо. Відповідно до вимог часу нагородне законодавство має оновлюватися, а наявна система нагород — вдосконалюватися. Суспільство має знати, кому і за що дають ту чи іншу нагороду. Не повинно бути роздачі чергових почесних звань чи інших відзнак до чергового ювілею чи святкового заходу, бо це їх знецінює. Необхідно визначити науково обґрунтований підхід до системи нагороджень, критерії відбору «гідних її», обґрунтування і ухвалення відповідних рішень, кого нагородити, знову ж таки за що і т.д. Крім цього громадськість має знати і долучатися до організації цих процесів, сприяти їх реалізації.

За повідомленнями Інтернет видань, нагородні списки Президента України В.А. Зеленського, наприклад, до Дня Незалежності кожен раз нараховують сотні осіб.

Указ Президента – №593 – повідомляє про нагородження понад 240 волонтерів, журналістів, артистів, звичайних цивільних (які проявили себе в той чи інший спосіб). Окрім того, нагороди отримали голови МВС, МОЗ, Мінцифри, Мінінфраструктури, Мінреінтеграції та чиновники на ранг нижче – від представників регіонів до рядових співробітників офісу президента.

Другий указ – №594 – говорить про нагородження зарубіжних представників держав-партнерів, що допомагають нам в боротьбі з ворогом серед яких зокрема Бориса Джонсона орденом Свободи, лідерів іноземних держав, західних політиків, журналістів і селебретиз (Ентоні Блінкена, Джейкоба Саллівана, Саймона Шустера, Фаріда Закарію, Шона Пенна, Боно, Урсулу фон дер Ляен та інших).

І нарешті третій указ – №595 – відзначає високими відзнаками 23 серпня, до Дня Незалежності України знову ряд осіб. До речі Президент Володимир Зеленський підписав укази про присвоєння державних нагород (цікаво, що опублікували їх лише 29 серпня і дехто з нагороджених дізнавався про це просто з новин).

Аналогічна ситуація відбувається безпосередньо в галузях національної економіки. Мають свої нагородні нароби органи місцевого самоврядування. Велику роботу у цій царині проводять громадські організації, академічні формування. Великий досвід у цій царині набули Міжнародна Асоціація ділових кіл в Україні, НАН ВО України, МЛЮУКБ ім. св.Миколая, ін. Потрібно сказати, що у цій справі поряд з значними досягненнями є не мало спотворень, однак про це згодом.

Актуальність і своєчасність проблематики визначається особливим воєнним станом, що склався у державі та складнощами у нагородній справі, управлінні цим видом діяльності за умов суспільно-політичної ситуації та фінансово-економічної кризи. Необхідно сказати, що сьогодні пересічні громадяни України спостерігають окремі випадки поспішного призначення нагород, прийняття необґрунтованих управлінських рішень ін. Маємо на увазі неефективність адміністративно-територіальної та інших реформ під час війни, які, поки що, не спрацювали результативно. Тим часом нагороди завжди були і залишаються важливим чинником, який стимулював творчу працю, в значній мірі забезпечував стабільність у суспільстві,

ефективність економіки, посилював обороноздатність держави, ін. Нагородна справа є складовою всієї управлінської, оборонної, виробничої та гуманітарної діяльності і спрямована на кінцеві ефективні результати, адаптацію до екстремальних умов та відповідного удосконалення згідно з державними цілями, на сучасному етапі, завданнями органів самоврядування, а також з врахуванням галузевих, громадських та інших територіальних особливостей.

Власне ці та інші обставини обумовлюють актуальність та своєчасність даної статті.

Аналіз досліджень та публікацій

Аналізуючи дослідження і публікації з означеної проблематики, слід зазначити, що нагородній справі зокрема у системі державного управління приділяли увагу такі відомі державні активісти як Сопов О.В., Царенко М.В., Цибань В.О., Тарасенко Т.П., Чмир М.В., науковці Авер'янов В.Б., Алексеев С.С., Баранов В.М., Батанов О.В., Біла-Тіунова Л.Р., Вінокуров В.А., Григор'єв В.А., Гринчишин В.А., Дьомін О.Л., Деднев О.В., Дуель В.М., Колодій А.М., Крусян А.Р., Малько А.В., Марчук В.М., Мелашенко В.Ф., Ніколаєва Л.В., Опришко В.Ф., Орзів М.П., Пережняк Б.А., Погорілко В.Ф., Рабінович П.М., Савельєв Є.В., Селіванов А.О., Совгіря О.В., Сурілов О.В., Шаповал В.М., Шемшученко Ю.С., Федоренко В.Л., Фрицький О.Ф., Фрицький Ю.О., Халіпов В.Ф.; учених-істориків - Бурков В.Г., Бузало В.Й., Верьовкін В.В., Дмитренко В.М., Захаров В.А., Курас І.Ф., Мякушев С.Д., Потрашков С.В., Шепелев Л.Е.; дослідників-фалеристів - Болгов В.В., Дуров В.А., Кузнецов А.А., Куценко В.М., Можейко І.В., Мурашев Г.А., Спаський Й.Г., Улянич В.І., Чепак В.П., Чепак Г.Д., Яковлев Л.В. та ін. [8].

Особливий вклад у розвиток нагородної справи зробили Сопов Олександр Михайлович, громадський активіст, автор 10 знаків державних нагород України, більше 400 відомчих і муніципальних відзнак та Відкритої системи нагород, яка занесена до Реєстру національних рекордів. Заслужений працівник промисловості України. Тарасенко Тарас Петрович, народний депутат України 9-го скликання, голова підкомітету з прав людини Верховної Ради України. Чмир Микола Васильович, член Комісії державних нагород та геральдики, 2006 – 2012 рр. – заступник начальника Відділу військової символіки та геральдики Генерального штабу Збройних Сил України, кандидат історичних наук. Царенко Максим Володимирович, журналіст, член Українського геральдичного товариства, провідний фахівець з світової фалеристики, кавалер Зірки «За мужність» (№ 2) — єдиної української державної нагороди, в статуті якої написано: «За подвиг з ризиком для життя».

Названі державні діячі, громадські активісти та, учені – проаналізували основні проблеми формування нагородної політики знову ж таки в системі державної служби України. В їх наукових працях висвітлено наукові підходи до розуміння державної нагородної справи на сучасному етапі. Обґрунтовано цілі, принципи та мета державної нагородної політики. Тим часом згадані науковці залишили за полем зору питання реформ у цій царині у воєнний та повоєнний період.

Справді, незважаючи на певний досвід у сфері нагород, досконалість категорійного апарату, потребують розвитку окремі аспекти організації співпраці, налагодження взаємозв'язків у роботі державного сектору України (маємо на увазі нагородного відділу офісу Президента), виконавчих органів держави та органів місцевого самоврядування, територіальних громад та громадських організацій у воєнних та повоєнних (на перспективу) умовах у контексті формування організаційно-економічних механізмів впорядкування та активізації цієї роботи. В науковій літературі, ці питання, в окремих аспектах, не систематизовані, зустрічаються як допоміжні, при висвітленні нагородних проблем і вимагають системних наукових розробок і послужили підставою до формування мети та завдань даного дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою та завданнями нашої статті є висвітлення особливостей сучасного стану державної нагородної справи та пошук нових підходів до формування організаційно-економічних механізмів управління нагородною діяльністю. Координація і налагодження взаємозв'язків державного сектору України, виконавчих органів держави та органів місцевого самоврядування, територіальних громад та громадських організацій у воєнних та повоєнних обставинах, як у галузевому так і в територіальному секторах Національної економіки. Завданнями: визначити засади, принципи та концептуальні позиції державної нагородної політики, її місце і роль у державній діяльності, уточнити шляхи та засоби розв'язання конкретних нагородних проблем у воєнний та повоєнний період, знову ж таки, в державному, галузевому та територіальному розрізах при формуванні стратегій та науково-технічних програм ін. Адже допоки не складеться, справді, демократичної, соціально спрямованої, ефективної, ідеологічно обґрунтованої нагородної політики в системі державного управління, Україна матиме труднощі в реалізації стратегічних оборонних завдань, вступу в ЄС та НАТО та не скоро посіде гідне місце серед цивілізованих Європейських країн. У цьому сенсі, справді, нагородня політика в контексті державницької ідеології можуть стати індикатором цивілізованого розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу

Отже, забезпечення державного управління нагородною політикою в умовах війни та в оборонній ситуації – це складний безперервний процес, який передбачає підвищення ефективності всієї системи управління. Як свідчить історична практика, в екстремальних умовах, може бути результативним у разі дотримання певних вимог та умов серед яких патріотизм, професіоналізм та порядність, які мають включати в себе послідовне здійснення низки науково-дослідних, організаційно-управлінських, політичних та законодавчих дій. В загальному, постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими напрямками та практичними завданнями, їх результативність повинна передбачати вплив на активізацію радикальних змін у всіх сферах суспільного життя, шляхом залученням нагородного чинника, науково обґрунтованого реформування. Ці та інші обставини зумовлюють посилення уваги до осмислення цих змін, аналізу існуючих проблем та визначення шляхів їх послідовного вирішення. Особливого значення набуває аналіз проблем формування та реалізації управління державною нагородною політикою в органах влади, та місцевого самоврядування в ідеологічному контексті, оскільки від цього залежить підтримка не лише професійності суспільно-корисної діяльності, а і патріотизму, успіх в реалізації в повній мірі, оборонної доктрини, здійснення соціально-економічної політики держави в галузевому та регіональному секторах та в цілому у перспективі на повоєнний період, - визначення основних шляхів удосконалення управління та ефективності державної нагородної політики, та вироблення відповідних рекомендацій вирішення згаданих проблем у мирний час.

Справді, сьогоднішній досвід вирішення нагородних питань демонструє багато прорахунків і вимагає невідкладного і комплексного їх розгляду, при тому не лише науковцями, а і політиками, громадськістю ін. Справа в тому, що правильне вирішення нагородних пропозицій це не лише зацікавленість, це правильна, обґрунтована стратегія демократичного розвитку держави, це кінець кінців активізація науково-технічного прогресу, стабільна економіка та спокій у суспільстві, перемога агресора та успіхи у мирному житті на далеку перспективу. Власне, з цих міркувань доцільне вивчення, як вітчизняного досвіду у цій царині так і здійснення елементарного порівняльного аналізу з аналогічними зарубіжними взірцями.

До речі поверхово проаналізувавши в Інтернет виданнях: «Три – без перебільшення, найдивовижніші – нагородні системи», можемо зробити певні висновки. Наприклад, Олександр Сопов, Максим Царенко (*Скорочений варіант статті надруковано 9 серпня 2016 р. у газеті Верховної Ради України "Голос України"*), відмічається, що в толерантних до України США, ані у галантних французів, ані у вимушено-війовничому Ізраїлі немає ані «Почесних звань», «Іменної вогнепальної зброї», чисто «жіночих» орденів. Багато учених вважають, що такі відзнаки є рудиментами монархій та соцреалізму та їх необхідно позбутися й нам. [7]. Звичайно, якщо прагнемо вийти на рівень світових стандартів «фалеристичної демократії» такі заходи необхідно вживати. Тим часом у вітчизняній практиці, на даний час, існують чисто жіночі ордени ім. св. Анни, св. Софії ін., які є досить популярними у нашому суспільстві.

Наступним логічно обґрунтованим кроком має стати визнання і регламентація використання муніципальних та громадських відзнак як сегменту нагородної системи держави – якщо цього не зробили ні США, ні Франція, ні Ізраїль, то що заважає нам бути першими, заявляють автори статті? Ігнорувати наявний не державний за формою, але державницький за змістом фалеристичний масив далі не можливо!

Потрібно зауважити, що на місцях трансформаційні процеси породжують різноманітні їх трактування та курйозні випадки в практичній реалізації нагородної справи.

Літературний відступ: У публіцистичній книзі «Безтолковщина або лихо без розуму [4] у розділі 1.4. «Пошуки балансу у стосунках між суспільством і владою» с. 47-50., зазначено:

Нещодавно на засіданні вченої ради ТНТУ відбулося нагородження професорсько-викладацького складу та студентів з нагоди Дня науки. У торжествах брали участь не лише вчена рада та ректорат університету у повному складі, а і керівник обласної військової адміністрації, голова міста, начальник департаменту освіти та науки облдержадміністрації ін. Такі події в житті закладу вищої освіти, трапляються не часто. Виконувався Славень України, були оплески ін.

Я теж був щасливий отримати, на цих заходах, чергову грамоту, - згадує автор статті. Збирався сказати при такій нагоді пару подячних слів. Про те, мій сусід по лаві, письменник, громадський діяч, заслужений діяч мистецтв України, член Національної Ліги українських композиторів, кандидат історичних наук, поет, бард, учений українознавець (за коректності не будемо називати прізвища), порадив, не займати часу, а написати про свої переживання в газету. Він знав мої думки і розповів випадок про свого знайомого, передовика виробництва, який теж отримував багато грамот, та обклеїв ними одне відоме у квартирі, маленьке приміщення, у якому гордо час від часу дозволяє собі посидіти (мабуть був байдужий до них). Більше толку з таких документів немає, - констатував він. Я хотів згадати про дітей, онуків, які будуть гордитися, але він сказав, що вони на них дивляться як на пострадянські, архаїчні пережитки. Керівники підприємств на грамоти теж уваги не звертають. Ігнорують їх і у пенсійному фонді і мабуть що у Цьому світі, - Олег Михайлович, (так назвемо цю відому людину) багатозначно показавши пальцем догори, - Апостол, святий Петро теж на них уваги не зверне.

Звичайно для гарячої суперечки чи дискусії інцидент не значний, але для допису матеріал є.

У цьому зв'язку, черговий раз хочеться запитати політиків, владу і громадськість: Чи буде колись хоч якась градація цих документів та ціна першим загальним нагородам типу: «Грамота», «Диплом», «Подяка» ін. (Іх сьогодні часто використовують без супровідних положень і т.п.). Яким інструментарієм, можна забезпечити життя цим засобам зацікавленості у продуктивній праці чи у виграші? Чи ближчою до народу стає влада, яка роздає (нагороджує) такими відзнаками працюючих?

Справді, члени Академії соціального управління час від часу зустрічаються з громадянами краю та у рамках соціологічного опитування спілкуються, з цієї теми, з ветеранами держслужбовцями, працівниками органів місцевого самоврядування, господарниками, політиками та громадськими діячами. Успішно обмінюємося думками як з студентами, так і з своїми колишніми однокласниками, однокурсниками, працівниками, ще з радянських часів з якими працювали на виробництвах, у господарських органах. Причини для спілкування і зустрічей бувають різними, дні народження, святкування професійних свят, вирішення якихось інших побутових проблем. Дуже жаль, але багато з них уже відійшли в кращий світ. Окремі стали замкнутими, і як кажуть, «варяться у своєму соку», не виливаючи нікому гіркоту сучасного буття.

Літературно-соціологічний відступ одного з авторів статті: Нещодавно по телефону розмовляв з колишнім головою обласної ради, колишнім депутатом Верховної Ради України кількох скликань, наближеним до Державних Верхів, соратником активних будівничих нашої держави періоду 90-их років. Я деякий час працював його заступником в обласній раді. Поговоривши про те-се, автоматично запитав чи не сумує, чи не заходив він у будинок влади? (Зараз він у більшій мірі перебуває у Києві). Тим часом, обдумуючи відповідь на моє запитання, колишній голова, депутат, якось знітився та трохи помовчавши гірко повів. Якось хотілося зустрітись з керівництвом області, поспілкуватися про сьогоднішні проблеми, походити тими коридорами, якими бігав майже 10-ть років. Їм було б цікаво послухати мою думку. Колись навіть зібрався, пішов, але не впустили.

Я заціпенів.

- Як не впустили, а ви представились – запитав?

- Так, вахтери навіть там, щось з кимось, радились, а потім відмовили.

Невже сьогоднішні керівники забули хто формував фундамент української незалежності в Україні? Колишній керівник завжди турбувався щоб до людей ставились з увагою. Вислуховували конструктивні пропозиції, інформували про них особисто його.

Знаємо, - війна, але вона, як відомо робить одноплемінників дружнішими, співчутливішими. Звідки ж береться черствість? Справді, як би щось добре, а погане у найнеприглядніших формах (байдужість, черствість і т.д.) мають властивість ширитися з неймовірною швидкістю [4].

Тема безкінечна. Який вихід з ситуації? До поки не буде національної державницької ідеологічної доктрини, в Україні буде діяти ворожа ідеологія? Не буде поваги до старших, не буди шани до влади, не буде перспективи розвитку авторитетної, покладистої, відповідальної держави не буде ефективного управління. Чому про це ніхто з державників не хоче говорити? Якщо заговорить державна ідеологія, тоді навіть звичайна грамота, як свідоцтво визнання якихось заслуг індивідуума перед людьми стане пропуском у заклад, який його видав, тоді ним не будуть обклеювати відхожі місця. Він активно буде працювати на продуктивність праці, на нашу історію, кінець кінців на нашу пам'ять і державу.

Як відомо, кінцевою метою управління та реалізації нагородної політики на сучасному етапі є, насправді, створення згуртованої, відповідальної, високопродуктивної команди, здатної виконувати завдання відповідно до обставин, місії і стратегії організації. Президентська команда старається виправдати такі сподівання виборців. Роль нагородної справи (політики) особливо зростає в умовах війни. Нагородний чинник впливає на посилення кризових явищ в економіці. Ці обставини вимагають залучення до управлінських процесів всього суспільства політиків громадськість, духовенство і т.д. прийняття виважених обґрунтованих управлінських рішень у цій сфері. Сьогодні цю можливість, мабуть свідомо, проігноровано. В цих умовах актуальними стають питання не лише управління цими процесами, за актуальними право радикальними принципами: професіоналізм, патріотизм, порядність і т.п. Перед керівництвом будь-якого державного, галузевого чи територіального рівня в умовах війни виникає завдання збереження не лише інфраструктури, ресурсів, матеріальної частини, а і найбільш кваліфікованої частини керівного складу і обслуговуючого персоналу. В цих обставинах відповідними державними структурами повинні розроблятися обґрунтовані заходи, та організаційно-економічні механізми управління нагородною діяльністю, координація і налагодження взаємозв'язків (роботи державного сектору України, маємо на увазі нагородного відділу офісу Президента), виконавчих органів держави та органів місцевого самоврядування, територіальних громад та громадських організацій у воєнних та повоєнних (на перспективу) обставинах, як у галузевому так і в територіальному секторах Національної економіки. Такі кроки сприятимуть не лише ефективності оборонної роботи виробництва, а і збереженню кадрового потенціалу, стимулюванню діяльності персоналу щодо стабілізації суспільства, підвищення обороноздатності держави, виходу з багато чисельних криз, вироблення рекомендацій на активізацію вирішення цієї проблематики в умовах воєнного і повоєнного стану.

У процесі реформ, які тривають у нашій країні, в т.ч. і в управлінні нагородною роботою відбулося чимало змін, які відбуваються на досвіді отриманому шляхом проб і помилок, стають більш цілеспрямованішою, послідовнішою. Та все-таки є підстави стверджувати, що недоліки у функціонуванні цієї сфери є наслідком не лише війни та кризової кадрової ситуації, а і недосконалості управління цими процесами і переборюються вкрай повільно.

Як стверджують соціологічні опитування, недоліки управління нагородною діяльністю нині найкраще продемонстровано на усіх галузевих, територіальних, державних та самоврядних рівнях. Багато науковців, істориків, політичних і громадських діячів звинувачують у цьому власне управлінців і не лише у спаді виробництва, а і прорахунках державного соціально-економічного розвитку, зниження обороноздатності держави, гальмування економічних реформ, іншими матеріальними, енергетичними ін. втратами, загубленими шансами увійти в свій час у ЄС, НАТО та таким чином можливостями попередити війну з росією.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, одним із центральних аспектів покращення управлінської діяльності в нагородній сфері в оборонних умовах та у повоєнний період є пошук нових напрямків її реформування, вироблення науково обґрунтованих рекомендацій у цій сфері суспільного життя. Перед усім запровадження сучасних інформаційних засобів і технологій менеджменту у цій сфері, що опрацьовані Європейською та світовою практикою. Забезпечення в т.ч. і нагородним інструментарієм висококваліфікованим, патріотичними, високосвідомими кадрами, що є головною умовою успішності реалізації оборонних заходів, управлінських реформ та сталий розвиток країни у повоєнний період. Формування організаційно-економічних механізмів управління розвитком та координація і налагодження взаємозв'язків роботи державного сектору України, виконавчих органів держави та органів місцевого самоврядування, територіальних громад та громадських організацій у воєнних та повоєнних обставинах, на перспективу, як у галузевому так і в територіальному секторах Національної економіки. Головним критерієм оцінки управління має бути його патріотизм, - усвідомлення відповідальності перед суспільством за прийняті рішення професіоналізм, здатність до постійного вдосконалення своїх знань і навичок. Одним з чинників активізації цієї роботи повинна стати нагородна справа. Результатом цього кроку повинні стати не лише підвищення ефективності оборонної діяльності, а і виробництва, розвиток сфери послуг, відродження інфраструктури, та в цілому державного управління.

Виходячи з вище викладеного, підвищення ефективності управління засобами реалізації державної нагородної політики може стати: посилення матеріальної і моральної зацікавленості у якісному виконанні професійних обов'язків в т.ч. перегляд і вдосконалення розподілу посадових обов'язків, подолання дублювання повноважень ін. У цій справі визначальну роль може відіграти впровадження відповідного організаційно-економічного механізму відповідальності державних службовців за результати управління шляхом їх інформування про цілі та завдання установ, організацій, в яких вони працюють, та оцінювання виконаної роботи з урахуванням науково обґрунтованих теорій і концепцій, спрямованих на їх організаційну ідентифікацію та кінцеві ефективні результати діяльності.

Вирішення викладених завдань є об'єктивною необхідністю і потребує відповідної координації зусиль як державних службовців, відповідних структурних підрозділів, політиків, громадськості, духовенства, так і спеціалізованих наукових закладів ін.

У зв'язку з цим, Національній Академії державного управління при Президентові України на заміну «Стратегії державної кадрової політики України на 2011–2020 рр.» доцільно розробити новітню стратегію з розрахунком на період 2023-2030 рр., у якій передбачити окремий розділ з теми розвитку державної ідеології та нагородної справи.

Між тим, цілісна Наукова програма розвитку Державної ідеології та нагородної політики мають стати основою для визначення напрямів реалізації державної програми соціально-економічного розвитку відповідно до потреб економічного та соціального розвитку нашої держави у Європейських контекстах.

Останнім часом позитивною тенденцією у сфері нагородної політики в Україні є намагання спрямувати зусилля на духовне оновлення, та психологічне оздоровлення суспільства. У зв'язку з цим зростає значення таких якостей людини, як повага до закону, порядність, захист національних інтересів, гуманізм.

Набуття керівництвом рис порядності, професіоналізму, патріотизму – складний процес, що вимагає уникнення надмірної заполітизованості нагородної політики та традиційної лояльності, що призводить до відвертого обслуговування посадовцями корпоративних інтересів, корупційних проявів і як наслідок дискредитації інститутів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування.

При висуванні до нагородження доцільно запровадити відповідні Кодекси працівника (відповідно до рангу, типу нагород ін.) який повинен враховувати висновки громадських, профспілкових та ін. організацій.

До речі, враховуючи морально-психологічну радянську спадщину при офіційних державних структурах повинні функціонувати громадські формування у які пропорційно мають входити представники

профспілок, політиків, жінок, чоловіків, сектор представників старійшин що працювали у цій сфері, молодіжних організацій та ін.

Основними принципами повинні бути: професійність і компетентність, справедливість і об'єктивність. Дуже важливим чинником реалізації нагородної політики, повинна бути відповідальність за кінцеві результати професійної діяльності.

Література

1. Конституція України. Голос України. 1996. 27 лип. № 138.
2. Указ Президента України «Про вдосконалення нагородної справи в Україні». Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 102/2008 від 06.02.2008.
3. Андрушків Б. Економічна мудрість в афористиці: (5000 крилатих фраз і висловів у коментарях та опонуванні у 2-ох томах: «Крилаті висловлювання» та «Говорять мудреці») Тернопіль. 2021. 464, 380 с.
4. Андрушків Б. Безтолковщина або лихо без розум. Тернопіль: Осадца Ю.В. 2023. 472 с.
5. Табачник Д. В. Нагороди України. Історія, факти, документи. (У трьох томах). Т. 3. К. 1996. 8 с. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2029-12_2
6. Нагороди та відзнаки НАН України. Архівовано 23 листопада 2016 у Wayback Machine. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2159-12_5
7. Цибань В. О. Нагороди Національної академії наук України. Архівовано 21 січня 2022 у Wayback Machine. 3 вид., переробл. і доповн. К.: КММ. 2018. 456 с.
8. Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства освіти і науки України. Архівовано 5 січня 2014 у Wayback Machine.
9. Сопов О., Царенко М. Три – без перебільшення, найдивовижніші – нагородні системи (газета Верховної Ради України "Голос України") від 9 серпня 2016 р.
10. ЦДАВО України, ф. 5233, оп. 1, спр. 39, арк. 32. 6 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2113-12>

References

1. Konstytutsiia Ukrainy. [Constitution of Ukraine] Holos Ukrainy. (1996). 27 lip. № 138.
2. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro vdoskonalennia nahorodnoi spravy v Ukraini». [Decree of the President of Ukraine «On the improvement of the award business in Ukraine»] Iz zminamy, vnesenymy zghidno z Ukazom Prezydenta N 102/2008 vid 06.02.2008.
3. Andrushkiv B. (2021) Ekonomichna mudrist v aforystytsi: (5000 krylattykh fraz i vysloviv u komentariakh ta oponuvanni u 2-okh tomakh: «Krylati vyslovliuvannia» ta «Hovoriat mudretsi») [Economic wisdom in aphorisms: (5000 proverbs and sayings in comments and opposition in 2 volumes: "Winged sayings" and "Speaking wise men")] Ternopil. 464, 380 p.
4. Andrushkiv B. Beztolkovshchyna abo lykho bez rozum. [Absurdity or disaster without sense] Ternopil: Osadtsa Yu.V. 2023. 472 p.
5. Tabachnyk D. V. (1996) Nahorody Ukrainy. Istoriia, fakty, dokumenty. (U trokh tomakh). [Awards of Ukraine. History, facts, documents. (In three volumes)] T. 3. K. 8 p. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2029-12_2_6
6. Nahorody ta vidznaky NAN Ukrainy. [Awards and honors of the National Academy of Sciences of Ukraine] Arkhivovano 23 lystopada 2016 u Wayback Machine. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2159-12_5
7. Tsyban V. O. (2018) Nahorody Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. [Awards of the National Academy of Sciences of Ukraine] Arkhivovano 21 sichnia 2022 u Wayback Machine. 3 vyd., pererobl. i dopovn. K.: KMM. 456 p.
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vidomchi zaokhochuvalni vidznaky Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. [On the approval of the Regulation on departmental incentive awards of the Ministry of Education and Science of Ukraine] Arkhivovano 5 sichnia 2014 u Wayback Machine.
9. Sopov O., Tsarenko M. Try – bez perebilshennia, naidyovyzhnishi – nahorodni systemy [Three - without exaggeration, the most amazing - reward systems] (gazeta Verkhovnoi Rady Ukrainy "Holos Ukrainy") vid 9 serpnia 2016 r.
10. TsDAVO Ukrainy, f. 5233, op. 1, spr. 39, ark. 32. 6 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2113-12>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-57>

УДК 338

Сергій МАТЮХ

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0001-9899-109X>

e-mail: matuh@khmnu.edu

Євген РУДНІЧЕНКО

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-9407-2026>

e-mail: e.m.rudnichenko@gmail.com

Наталія ГАВЛОВСЬКА

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-1084-2853>

e-mail: nataligavlovaska@gmail.com

ДЕТІНІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРІОРИТЕТНИХ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті визначено пріоритетні галузі вітчизняної економіки з позиції пост воєнного відновлення. Саме такі галузі як: мілітарі-тек, металургія, гірничо-промисловість та машинобудування, сільське господарство, харчова промисловість, ІТ-галузь, здатні забезпечити у майбутньому умови для зростання обсягів ВВП та стабілізації фінансово-економічної ситуації в країні. Це є запорукою фінансово-економічної безпеки національного рівня та повинно бути орієнтиром для прийняття відповідних управлінських рішень керівництвом найвищого рівня. Доведено, що металургія, гірничо-промисловість та машинобудування традиційно перебувають під впливом фінансово-промислових груп, а фінансові потоки у межах таких сфер доволі сильно залежать від кон'юнктури ринків та бачення менеджменту компаній щодо легального відображення стану речей. У інших сферах рівень тінізації бізнесу також доволі високий. Про це свідчать результати оцінки впливу факторів, що стримують промислове виробництво. Навіть до війни на національному рівні не відбулося формування позитивного бізнес середовища та стрімкого зростання інвестиційних потоків у вітчизняні галузі промисловості. Доведено, що фінансово-економічна безпека держави залежить, в першу чергу, від політичної волі вищого менеджменту та дотримання законодавства всіма учасниками соціально-економічних систем, що у підсумку призводить до поступової детінізації функціонування переважної більшості галузей та економіки в цілому.

Ключові слова: економічна безпека, національна економіка, відновлення, галузі економіки.

Serhiy MATYUKH, Yevhenii RUDNICHENKO, Nataliia HAVLOVSKA

Khmelnytskyi National University

DETINIZATION OF THE FUNCTIONING OF THE PRIORITY INDUSTRIES OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE CONTEXT OF ENSURING ITS FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY

The modern realities of the functioning of enterprises in various branches of the national economy testify to the presence of a significant number of negative impact factors that significantly affect not only individual business entities, but also the economic security of the state as a whole. Such a situation requires a thorough study of the sources of influence and means of its minimization through the use of modern management tools, which allow to ensure a sufficient level of financial and economic security at the macro, meso, and micro levels.

The article identifies the priority sectors of the domestic economy from the point of view of post-war recovery. It is precisely such industries as: military-tech, metallurgy, mining industry and engineering, agriculture, food industry, and the IT industry that are able to provide conditions for the growth of GDP and stabilization of the financial and economic situation in the country in the future. This is a guarantee of financial and economic security at the national level and should be a reference point for making appropriate management decisions by the top management. It has been proven that metallurgy, mining industry and mechanical engineering are traditionally under the influence of financial and industrial groups, and financial flows within such spheres are quite strongly dependent on market conditions and the vision of company management regarding the legal reflection of the state of affairs. In other areas, the level of business shadowing is also quite high. This is evidenced by the results of the assessment of the impact of the factors restraining industrial production. Even before the war, there was no formation of a positive business environment and rapid growth of investment flows in domestic industries at the national level. It is proven that the financial and economic security of the state depends, first of all, on the political will of the top management and compliance with the legislation by all participants of the socio-economic systems, which ultimately leads to the gradual detinization of the functioning of the vast majority of industries and the economy as a whole.

Key words: economic security, national economy, recovery, economic sectors.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасні реалії функціонування підприємств різних галузей національної економіки свідчать про наявність значної кількості факторів негативного впливу, які суттєво впливають не лише на окремих суб'єктів господарювання, а й на економічну безпеку держави в цілому. Така ситуація потребує ґрунтовного

дослідження джерел впливу та засобів його мінімізації за рахунок використання сучасного управлінського інструментарію, який дозволяє забезпечити достатній рівень фінансово-економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівні.

При цьому особливого значення набуває стратегічна складова, оскільки для національної економіки притаманний певний часовий «лаг» між прийняттям управлінського рішення та його результатом, що на рівні підприємств реалізується значно швидше і оперативніше. Для післявоєнної відбудови більшості галузей національної економіки, стратегічні рішення необхідно розробляти та приймати вже сьогодні, оскільки миттєво загрози не зникнуть, а фінансова підтримка іноземних партнерів може припинитися досить швидко і тоді доведеться «жити на свої». Для українських реалій процеси детінізації бізнесу є необхідною умовою формування мінімально-життєздатної стратегії розвитку пріоритетних галузей економіки, оскільки ігнорування існування тіньового сектору економіки призводить до необґрунтованих висновків та прогнозів.

Аналіз досліджень та публікацій

У контексті забезпечення фінансово-економічної безпеки національної економіки питання детінізації досліджуються вже доволі тривалий період і серед науковців виділяють праці: Варналія З. [1], Васильців Т. [2], Козаченко Г., Погорелова Ю., Рудніченка Є. [3], Тютюнник І. [4] та інших.

Формулювання цілей статті

Основним завданням дослідження є визначення особливостей детінізації пріоритетних галузей національної економіки.

Виклад основного матеріалу

Аналіз основних тенденцій розвитку вітчизняної економіки у період 2017-2023 років свідчить про значні коливання та зміни її основних параметрів. До пандемії, не зважаючи на проблеми, відбувалася активізація економічних процесів у багатьох сферах і навіть зменшувався рівень тіньового сектору.

Так, згідно [5] відбувались наступні процеси:

- ✓ рівень тіньової діяльності скоротився в усіх секторах крім фінансової та страхової діяльності та будівництва. «Тінь» скоротилася завдяки зростанню попиту на продукцію на внутрішньому ринку та сприятливим умовам на зовнішніх;
- ✓ найсуттєвіше скорочення частки «тіні» відбулось у сфері нерухомості (на 14 в.п. до 30%), що серед іншого зумовило скорочення отриманих у секторі збитків та активізації споживання;
- ✓ рівень тінізації транспортної галузі скоротився зі схожих причин (на 10 в.п. до 44%), у переробній промисловості (на 9 в.п. до 23%) та у добувній (на 8 в.п. до 31%);
- ✓ ослаблення карантину дозволило сфері оптової та роздрібною торгівлі стати прозорішою на 7 в.п. і зменшити «тінь» до 19%;
- ✓ у будівництві частка залишилася незмінною у 28% через подорожчання будматеріалів;
- ✓ тіньовий ринок виріс лише у фінансовому секторі – він збільшив частку на 3 в.п. до 30% через зростання збитків сектору на 442% порівняно з відповідним періодом 2020-го (до 22,5 млрд грн у січні-вересні 2021-го) [5].

В умовах війни та обмеженості ресурсів, актуальним є питання визначення пріоритетності галузей в які необхідно інвестувати державі, оскільки це є передумовою економічної безпеки національного рівня. Сподіватись на зовнішніх інвесторів доволі складно, хоча є перспектива реалізації програм міжнародної допомоги різних країн. Більшість експертів акцентують увагу на розвитку військово-промислового комплексу (ВПК), аграрному секторі, розвитку підприємств обробної промисловості, ІТ та інших сферах.

Згідно позиції української делегації у Давосі (2023 р.), рушіями відновлення української економіки мають стати чотири пріоритетні галузі:

- ✓ мілітарі-тек (високотехнологічне озброєння);
- ✓ металургія, гірнична промисловість та машинобудування;
- ✓ сільське господарство та харчова промисловість;
- ✓ ІТ-галузь [6].

Фактичний стан речей з безпековою ситуацією у країні на даний момент не передбачає кардинальних позитивних змін, тому пріоритетність розвитку військово-промислового комплексу не викликає сумнівів, однак стосовно детінізації процесів функціонування такого комплексу можна говорити багато. Металургія, гірнична промисловість та машинобудування традиційно перебувають під впливом фінансово-промислових груп, а фінансові потоки у межах таких сфер доволі сильно залежать від кон'юнктури ринків та бачення менеджменту компаній щодо легального відображення стану речей. Сільське господарство та харчова промисловість мають свою специфіку, оскільки реальні обсяги виробництва товарної продукції не відповідають заявленим, що значно зменшує базу оподаткування та тримає частину ринку «у тіні».

В цілому, зростання тіньового сектору економіки значним чином залежить не лише від інституційного тиску держави, а і від очікувань бізнесу на найближчу перспективу, оскільки питання

інвестування чи виведення капіталу лежить у сфері сприйняття існуючої ситуації в економіці. Так, індикатор економічних настроїв та ділової впевненості обчислюється відповідно до Методики розрахунку індикаторів ділових очікувань, затвердженої наказом Державної служби статистики від 03.12.2021 року № 301 [7] і свідчить про такий стан речей (рис. 1).

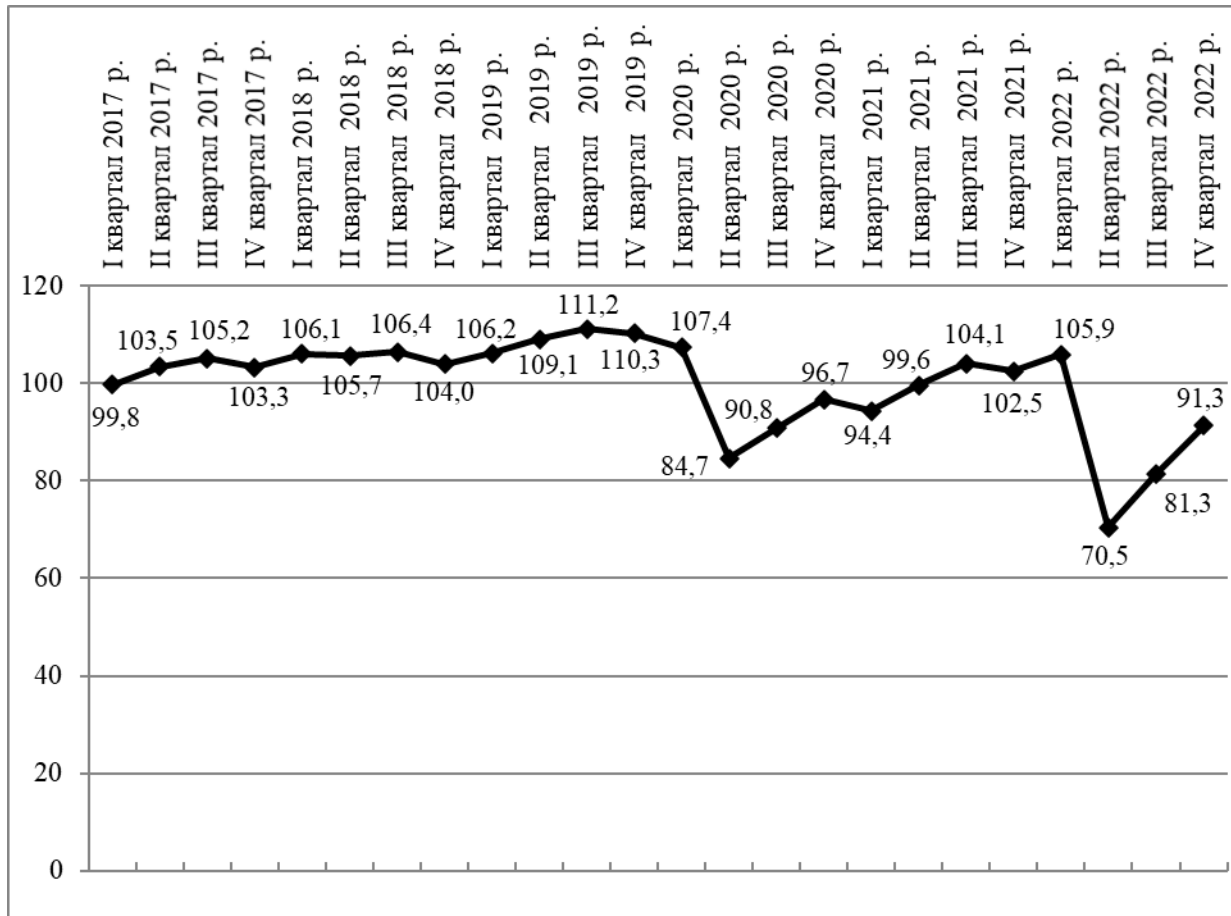

Рис. 1. Індикатор економічних настроїв протягом 2017–2022 років (побудовано за даними [8])

За даними рисунку 1 період з 2017 року до 2020 року характеризується, як доволі стабільний із зростаючим трендом очікувань бізнесу. При цьому виділяються два «шокових» періоди – ковідний, та період початку війни. При цьому вже у четвертому кварталі 2022 року можна спостерігати тенденцію до поступового зростання очікувань позитивної динаміки розвитку бізнесу.

Варто підкреслити, що промисловість у цілому і переробна промисловість зокрема, є тими елементами загального впливу, який відчувають практично всі галузі економіки. У таблиці 1 представлено оцінку впливу факторів, що стримують промислове виробництво протягом 2017–2022 років.

До основних факторів належать: недостатній попит; нестача робочої сили; нестача сировини, матеріалів, устаткування; фінансові обмеження, інші фактори. Цікавим є те, що у 2019 році біля 20 % респондентів зазначили, що бізнес нічого не стримує. А у 2022 році таких було лише 10 %. Крім війни та пандемії, жорсткий інституційний вплив також породжує проблеми з функціонуванням бізнесу. І чим більшим та кардинальнішим стає такий вплив, тим більша частка бізнесу переходить у «тіньовий сектор». Яскравим прикладом було нерозуміння доцільності інвестування у країни зі сторони іноземних інвесторів, яких існуючі «правила гри» абсолютно не задовольняли, а це було ще за умов відносної стабільності функціонування економіки (без пандемії та війни). Низка резонансних справ щодо недотримання прав інвесторів сколихнула медіа простір, однак до реальних дій та рішень не призвела. Не відбулося формування позитивного бізнес середовища та стрімкого зростання інвестиційних потоків у вітчизняні галузі промисловості. Інвестували практично власники вітчизняних компаній використовуючи офшори. Без «виходу із тіні» та встановлення нормальних і зрозумілих «правил гри», сподіватися на кардинальні зрушення у пріоритетних галузях економіки надзвичайно складно. Для цього необхідна політична воля та бажання вищого менеджменту. У іншому випадку, іноземні партнери не будуть допомагати відновлювати країну, економіка якої на 30-40 % знаходиться «у тіні».

Таблиця 1

Оцінка впливу факторів, що стримують промислове виробництво протягом 2017–2022 років*

Період	Промисловість						Переробна промисловість						
	недостатній попит	нестача робочої сили	нестача сировини, матеріалів, устаткування	фінансові обмеження	інші фактори	нічого не стримує	недостатній попит	нестача робочої сили	нестача сировини, матеріалів, устаткування	фінансові обмеження	інші фактори	нічого не стримує	
2017 р.	січень	42	6	11	36	27	17	48	7	11	34	26	16
	квітень	41	7	13	36	26	17	45	8	13	33	25	16
	липень	37	10	11	36	26	19	41	11	11	33	24	18
	жовтень	36	11	12	36	25	18	41	13	13	34	23	18
2018 р.	січень	36	12	12	33	24	20	41	13	12	30	23	20
	квітень	37	12	13	33	23	20	41	13	14	31	22	19
	липень	34	14	12	33	23	21	39	16	12	30	21	20
	жовтень	34	17	12	36	24	20	39	19	12	33	22	20
2019 р.	січень	36	16	12	29	24	21	41	19	13	27	23	19
	квітень	37	16	11	30	24	20	42	18	12	28	23	18
	липень	37	17	12	30	24	20	42	19	13	29	22	18
	жовтень	38	17	12	31	24	20	42	20	12	29	22	18
2020 р.	січень	45	11	10	29	22	19	51	13	10	28	21	17
	квітень	45	8	9	29	43	14	50	8	10	29	45	11
	липень	47	6	9	29	40	14	52	7	10	28	42	11
	жовтень	43	7	9	29	39	17	48	8	10	28	40	15
2021 р.	січень	45	6	9	26	33	17	51	6	10	26	34	15
	квітень	44	6	11	27	33	17	50	7	12	26	34	15
	липень	43	7	12	27	32	18	48	8	13	26	33	15
	жовтень	41	8	12	28	34	19	46	9	13	28	34	16
2022 р.	січень	36	10	14	28	32	20	40	11	15	26	33	19
	квітень	30	7	21	24	60	8	31	7	24	22	62	6
	липень	38	7	21	25	53	10	42	6	24	23	53	9
	жовтень	38	7	17	26	52	11	41	7	19	23	53	10

*сформовано за даними [9]

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Детінізація функціонування пріоритетних галузей вітчизняної економіки передбачає формування сприятливого бізнес-середовища, а враховуючи активну громадянську позицію більшості підприємців, зрозумілі та чіткі «правила гри» дозволять вивести значну частину бізнесу «з тіні». Ніякі директивні та каральні заходи не дозволять отримати миттєвого позитивного результату, що підтверджують численні приклади функціонування вітчизняної економіки починаючи з 1991 року. Фінансово-економічна безпека держави залежить, в першу чергу, від політичної волі вищого менеджменту та дотримання законодавства всіма учасниками соціально-економічних систем. Виважена фіскальна політика та відповідальність перед законом усіх, є запорукою детінізації економіки в цілому і забезпечення її фінансово-економічної безпеки.

Література

1. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 1. С. 46-53.
2. Васильців Т. Г. Напрями і засоби детінізації економіки на субрегіональному рівні / Т. Г. Васильців, О. Ю. Порошко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. - 2018. - Вип. 1. - С. 81-85. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2018_1_16
3. Тінізація економіки в Україні: причини та напрями подолання [Текст] : [монографія] / [Онищенко В. О. та ін.] ; за заг. ред. В. О. Онищенка та Г. В. Козаченко ; Полтав. нац. техн. ун-т ім. Юрія Кондратюка. - Полтава : ПолНТУ ім. Ю. Кондратюка, 2016. - 323 с.
4. Tiutiunyk I. V., Kobushko I. M. Influence of shadow capital withdrawal abroad on the investment attractiveness of Ukraine: prevention and warning mechanisms. National Security & Innovation Activities: Methodology, Policy and Practice : monograph / edited by O. Prokopenko, V. Omelyanenko, Yu. Ossik. Ruda Śląska : Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, 2018. P. 314–322.
5. В Україні тіннова економіка скоротилася до 31% ВВП. Які галузі показали найкращі результати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://forbes.ua/news/v-ukraini-tinova-ekonomika-skorotilasya-do-31-vvp-yaki-galuzi-pokazali-naykrashchi-rezultati-10022022-3615>
6. Які галузі будуть пріоритетними у відновленні економіки України– Свириденко з Давосу 2023 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/yaki-haluzi-budut-priorytetnymy-u-vidnovlenni-ekonomiky-ukrainy-svyrydenko-z-davosu-2023>

7. Методика розрахунку індикаторів ділових очікувань : наказ Державної служби статистики № 301 від 03.12.2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2021/301/301.pdf
8. Індикатор економічних настроїв (2017-2022) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/opd_ek/ien/arh_ien22_u.htm.
9. Очікування промислових підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності за видами економічної діяльності та основними промисловими групами (2015-2023) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tda.htm.

References

1. Varnalii Z. S. Teoretychni zasady detinizatsii ekonomiky Ukrainy. Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu. 2014. № 1. С. 46-53.
2. Vasylytsiv T. H. Napriamy i zasoby detinizatsii ekonomiky na subrehionalnomu rivni / T. H. Vasylytsiv, O. Yu. Porodko // Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. - 2018. - Vyp. 1. - S. 81-85. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2018_1_16
3. Tinizatsiia ekonomiky v Ukraini: prychny ta napriamy podolannia [Tekst] : [monohrafiia] / [Onyshchenko V. O. ta in.] ; za zah. red. V. O. Onyshchenka ta H. V. Kozachenko ; Poltav. nats. tekhn. un-t im. Yurii Kondratiuka. - Poltava : PolNTU im. Yu. Kondratiuka, 2016. - 323 s.
4. Tiutiunyk I. V., Kobushko I. M. Influence of shadow capital withdrawal abroad on the investment attractiveness of Ukraine: prevention and warning mechanisms. National Security & Innovation Activities: Methodology, Policy and Practice : monograph / edited by O. Prokopenko, V. Omelyanenko, Yu. Ossik. Ruda Śląska : Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, 2018. P. 314–322.
5. V Ukraini tinova ekonomika skorotylasia do 31% VVP. Yaki haluzi pokazaly naikrashchi rezultaty [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://forbes.ua/news/v-ukraini-tinova-ekonomika-skorotilasya-do-31-vvp-yaki-galuzi-pokazali-naykrashchi-rezultati-10022022-3615>
6. Iaki haluzi budut priorytetnymi u vidnovlenni ekonomiky Ukrainy– Svyrydenko z Davosu 2023 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://news.finance.ua/ua/yaki-haluzi-budut-priorytetnymi-u-vidnovlenni-ekonomiky-ukrainy-svyrydenko-z-davosu-2023>
7. Metodyka rozrakhunku indyktoriv dilovykh ochikuvan : nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky № 301 vid 03.12.2021 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2021/301/301.pdf
8. Indykator ekonomichnykh nastroiv (2017-2022) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/opd_ek/ien/arh_ien22_u.htm.
9. Ochikuvannia promyslovykh pidpriemstv shchodo perspektyv rozvytku yikh dilovoi aktyvnosti za vydamy ekonomichnoi diialnosti ta osnovnymi promyslovyimi hrupamy (2015-2023) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tda.htm.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-58>

УДК 332.12:338.22

Юлія САМОЙЛИК

Полтавський державний аграрний університет

<https://orcid.org/0000-0003-1335-2331>

e-mail: Iuliia.samoilyk@pdaa.edu.ua

Максим ВЕРНИГОРА

Полтавський державний аграрний університет

<https://orcid.org/0000-0029-7325-4189>

e-mail: maksym.vernyhora@pdau.edu.ua

СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті встановлено, що для України невідкладним пріоритетним напрямом є забезпечення відповідного рівня конкурентоспроможності сільського господарства в умовах Індустрії 4.0, тобто «Сільське господарство 4.0» та циркулярної економіки. Виокремлено важливі стратегічні заходи на шляху до змін. З'ясовано, що досягнення рівня конкурентоспроможності агропродовольчого сектору економіки передбачає вирішення низки стратегічних завдань в умовах глобальної циркулярної економіки. Наведені різні підходи з трактування сутності поняття «логістична стратегія». Доведено, що на прибутковість сільськогосподарських підприємств впливає створення і моделювання економічної доданої вартості в умовах глобальної циркулярної економіки. Виокремлено головні завдання, котрі стимулюють виробництво і торгівлю на окремих ланках ланцюгів доданої вартості. Спираючись на орієнтири розвитку України до 2030 року проаналізовано фактичні дані за п'ять років, зокрема встановлені на національному рівні індикатори. Сформовано відповідні позитивні стратегічні перспективи розвитку агропродовольчого сектору в умовах глобальної циркулярної економіки.

Ключові слова: агропродовольчий сектор, виробничо-збутовий ланцюг, глобальна циркулярна економіка, логістика, розвиток, сільськогосподарська продукція, стратегія.

Iuliia SAMOILYK, Maxym VERNYGORA

Poltava State Agrarian University

STRATEGIC PERSPECTIVES OF THE AGRICULTURE SECTOR DEVELOPMENT UNDER THE GLOBAL CIRCULAR ECONOMY CONDITIONAL

The article establishes that an urgent priority direction for Ukraine is to ensure the appropriate level of agriculture competitiveness under the conditions of Industry 4.0, i.e. "Agriculture 4.0" and the global circular economy. Important strategic measures on the way to change have been highlighted. It has been found that achieving the competitiveness level of the economy's agri-food sector under the global circular economy conditions involves solving a number of strategic tasks: 1) an innovative breakthrough that can be achieved with the help of the "green revolution" in the field of agricultural technologies; 2) modernization of the logistics infrastructure, which will be a guarantor of the rural area's social programs implementation; 3) applying new approaches to planning and controlling the flow of agricultural products from agricultural producers to consumers, implementing logistics strategies based on the principles of adaptability and flexibility. Various approaches to the interpretation of the concept essence "logistics strategy" are presented. It has been proven that the profitability of agricultural enterprises is affected by the creation and modeling of economic added value. It was found that three key indicators are used during the calculations: net operating profit after taxes, capital invested in the enterprise and the weighted average cost of its attraction. The main tasks that stimulate production and trade in individual links of value-added chains are highlighted: first, in the production segment of the value-added chain: (1) cultivation, harvesting, processing and storage of agricultural products with a lower degree of value addition; (2) domestic norms in the field of standardization and certification of raw materials, materials and semi-finished products; secondly, in the marketing segment of the value-added chain (relevant final sales markets and the sphere of trade). Based on the guidelines for the development of Ukraine until 2030, the actual data for five years were analyzed, in particular, the indicators established at the national level. Corresponding positive strategic prospects for the development of the agri-food sector under the conditions of the global circular economy have been formed.

Keywords: agri-food sector, production and sales chain, global circular economy, development, agricultural products, strategy.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Стратегічним пріоритетним напрямом розвитку агропродовольчого сектору економіки України в умовах глобальної циркулярної економіки є забезпечення єдності соціально-економічних і екологічних інтересів суспільства щодо виробництва і безперервного постачання якісної, безпечної, доступної вітчизняної сільськогосподарської продукції для населення та сировини для переробної промисловості.

Гарантоване забезпечення суспільства України повним необхідним набором повноцінних продуктів харчування (зерном, молоком, м'ясом, цукром, соняшниковою олією, яйцями, овочами і фруктами тощо), незалежно від обставин, що можуть скластись, являється однією з основних цілей продовольчої безпеки країни. Для цього необхідно забезпечувати виробництво основних видів вітчизняної сільськогосподарської продукції на рівні не менш ніж 80 % попиту внутрішнього ринку країни.

Рівень вразливості глобальних продовольчих товаропровідних ланцюгів, наочно показала вірусна пандемія COVID-19. Наступним викликом стали військові операції РФ на території України, які спонукали

введення обмежень у переміщенні людей і здійсненні вантажопотоків сільськогосподарської продукції викликали реальні проблеми для багатьох країн щодо забезпечення продовольчої безпеки.

Разом з цим, в умовах глобальної циркулярної економіки реальною платформою для перспективного розвитку агропродовольчого сектору можуть виступати логістичні стратегії. Сільськогосподарські товаровиробники повинні застосовувати логістичні стратегії управління аграрними підприємствами із урахуванням ризиків, які дозволяють спрогнозувати можливі несприятливі ситуації.

Процес формування логістичної стратегії є важливим етапом, що включає довгострокове планування на рівні: підприємства або регіону. Така стратегія дозволяє суб'єктам господарювання: по-перше, досягати довгострокові цілі за допомогою координації та розподілу ресурсів на основі їх логістизації; по-друге, розміщувати капітальні інвестиції у транспортну мережу, складське господарство та інші елементи логістичної інфраструктури; по-третє, формувати тривалі господарські зв'язки на перспективу; по-четверте, здійснювати контроль, переоцінку і коректування системи логістичного управління.

Відповідно, аналіз стратегічних перспектив розвитку агропродовольчого сектору в умовах глобальної циркулярної економіки був і залишається вагомим науково-практичним завданням, для вирішення якого варто застосовувати логістичні стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковці Національного університету «Львівська політехніка» у статті «Формулювання стратегії розвитку регіонального сільськогосподарського ресурсного потенціалу» представили побудовану 3D-матрицю формування вибору інвестиційної стратегії регіонального розвитку сільського господарства країни в залежності від рівня розвитку рослинницько-тваринницького потенціалу та інвестиційної привабливості [1].

О. В. Пирог у своїй публікації «Становлення галузевої моделі економіки України в післявоєнний період» висунула гіпотезу про те, що Україна зможе досягти рівня глобальної конкурентоспроможності в умовах розвитку постіндустріального суспільства в поствоєнний період завдяки новій галузевій моделі національної економіки з потужними Вторинним (S2) і П'ятірковим (S5) секторами [2].

Бартова Л. і Фандель П. у своїй праці «Членство в організаціях виробників сільськогосподарської продукції та технічна ефективність ферм у Словаччині» висловили думку про те, що рівень ефективності ферми прямо залежить від членства в організації виробників. Так, ці автори вважають, що громадська підтримка сільськогосподарської кооперації має бути спрямована на покращення системи управління діяльністю ферм [3].

Вітчизняні науковці, досліджуючи політику розвитку сільських територій в країнах Європейського Союзу, наголошують на тому, що Національні програми розвитку сільської місцевості ЄС підтримують організацію харчових ланцюгів, включаючи створення організацій виробників сільськогосподарської продукції для сприяння співпраці між малими і середніми фермами та підвищення їх продуктивності [4; 5].

Закордонні вчені Л. Саганейті, А. Пілогалло, К. Іззо, Р. Піро, Ф. Скорца і Б. Мурганте провели детальний контекстний аналіз, спрямований на вирішення проблемного питання щодо низького рівня зацікавленості виробників сільськогосподарської продукції об'єднуватись у консорціуми чи вести будь-яку іншу офіційну співпрацю. Автори публікації «Стратегії розвитку агропродовольчої галузі регіону Базиліката (Італія): дані проекту INNOVAGRO» запропонували проект «Розвиток інноваційної мережі для сприяння екстраверсії агропродовольчих компаній в Адріатично-Іонічному регіоні» (INNOVAGRO), спрямований на використання наявного досвіду та прийняття інноваційних рішень для розроблення внутрішньо-регіонального підходу, що поєднав: 1) інноваційні ІКТ-технології; 2) створення Транснаціональної інноваційної агропродовольчої мережі; 3) просування екологічно чистих методів ведення сільського господарства; 4) ефективне функціонування відповідних ланцюгів постачання [6].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Досліджуючи стратегічні перспективи розвитку агропродовольчого сектору в умовах глобальної циркулярної економіки, а також розглядаючи різні підходи до розроблення стратегії розвитку цього сектору економіки у науковій фаховій літературі, варто наголосити на недостатньому висвітленні досліджуваного питання застосування аналітичних методів і статистичних уявлень при формуванні логістичних стратегій.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз стратегічних перспектив розвитку агропродовольчого сектору в умовах глобальної циркулярної економіки і розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення позицій України на світовому ринку сільського господарства.

Виклад основного матеріалу

Для України невідкладним пріоритетним напрямом є забезпечення відповідного рівня конкурентоспроможності сільського господарства в умовах Індустрії 4.0. Варто зазначити, що визначальне

значення у забезпеченні розвитку сільськогосподарського господарства відіграє підтримка з боку держави, а також інвестиції вітчизняних і зарубіжних інвесторів. Уряд України, як і зарубіжні партнери повинні бути зацікавлені у підвищенні рівня ефективності сільськогосподарського виробництва.

У звіті Всесвітнього урядового саміту «Сільське господарство 4.0 – майбутнє сільськогосподарських технологій» йдеться про «Сільське господарство 4.0» [7]. Відповідно, така модель дій потребує масштабних інвестицій в інфраструктуру України і всебічну підтримку малого і середнього бізнесу. При цьому важливими стратегічними заходами на шляху до змін можна виокремити:

- розвиток сільськогосподарського виробництва, заготівлі та переробки сільськогосподарської продукції, а також торгівлі цією продукцією з вищою доданою вартістю;

- високий технологічний рівень сільськогосподарського виробництва (інтенсивне сільське господарство як процес суспільного виробництва з метою збільшення виробництва високоякісної продукції та мінімізації витрат на її одиницю) [8; 9];

- вдосконалення системи управління витратами («дієві» дані можуть забезпечити кращий контроль над витратами. Сільськогосподарські товаровиробники можуть контролювати і коригувати посіви, скорочувати витрати на виробництво, аналізуючи кількість ресурсів, зокрема таких як зрошення, добрива та пестициди;

- підвищення рівня продуктивності та високої врожайності (здатність контролювати і аналізувати посіви у режимі реального часу. Точне знання, коли, де і за яких погодних умов використовувати зрошення та добрива, яке веде до підвищення рівня врожайності);

- впровадження нових технологій з метою: 1) максимального збільшення доданої вартості сільському господарстві; 2) модернізації транспорту; 3) розвитку сфери послуг (складування, зберігання, маркування, пакування, транспортування, експедирування, інформаційне забезпечення, реклама, логістичний сервіс);

- високий рівень оплати кваліфікованої робочої сили у сільському господарстві;

- економія енергії та інших видів природних ресурсів;

- новаторський стиль управління;

- підтримка експорту сільськогосподарської продукції з високою часткою валової доданої вартості;

- зменшення відходів (цифрові технології, що підтримують Сільське господарство 4.0, допомагають скоротити до 30 % використання води, палива, добрив і гербіцидів. Ефективне прогнозування потреби урожаю сприяє підвищенню рівня врожайності та зменшенню витрат ресурсів, часу і праці);

- зниження рівня вуглецевого сліду (точне внесення і розуміння кількості добрив, необхідних для кожного місця, зменшує вуглецевий слід. Ефективність, досягнута в автономній роботі та обладнанні, також зменшує кількість викопного палива для живлення цих елементів) [10; 11];

- глобалізація сільськогосподарського виробництва, зокрема впровадження у виробничі процеси цифрових технологій, автоматизація складних процесів управління виробництвом, скорочення часу переробки, відпрацювання логістичних ланцюгів, підвищення рівня якості продукції, а також передача інформації в режимі реального часу;

- застосування технологій циркулярної економіки (економіки повного циклу) (від англ. closed-loop economy, circular economy) як способу господарювання. Механізми циркулярної економіки, як замкнений цикл матеріальних потоків в економічній системі, включають стратегії: 1) екологічної ефективності та економічні переваги за рахунок створення нових робочих місць, запобігання забрудненню навколишнього природного середовища і мінімізації витрат; 2) створення нових альтернативних економічних підходів до відновлення і підвищення раціональності споживання ресурсів; 3) скорочення споживання сировинних і енергетичних ресурсів; 4) мінімізації відходів і стимулювання інновацій [10; 11]. Відповідний перехід на кругове сільське господарство (circular farming) повинен здійснюватися на основі технологій Індустрії 4.0, які мають найбільший вплив: Інтернет речей (Internet of Things, IoT), робототехніка, штучний інтелект, аналітика великих даних і блокчейн. В основі циркулярної економіки, Індустрії 4.0, закладено питання цифровізації та підвищенні ролі науки шляхом сприяння створенню: 1) освітньо-наукових кластерів, 2) логістичних інфраструктурних елементів в економіці України.

Таким чином, досягнення рівня конкурентоспроможності агропродовольчого сектору економіки передбачає вирішення низки стратегічних завдань:

- інноваційний прорив, який можна здійснити за допомогою «зеленої революції» у сфері аграрних технологій;

- модернізація логістичної інфраструктури, що стане гарантом реалізації соціальних програм села;

- застосування нових підходів до планування і контролю потоків сільськогосподарської продукції від агровиробників до споживачів, реалізуючи логістичні стратегії, засновані на принципах адаптивності та гнучкості.

Існують різні підходи з трактування сутності поняття «логістична стратегія». Д. Уотерс сформулював універсальне визначення поняття «логістична стратегія». На думку англійського вченого,

логістична стратегія складається з усіх стратегічних рішень і планів з управління ланцюгом поставок, включає всі довготермінові рішення, поєднані з логістичною діяльністю, «формує зв'язок між більш абстрактними стратегіями вищого рівня і детально проробленими операціями, що виконуються у ланцюзі поставок» (2003 р.) [12].

Сток Дж. і Ламберт Д.М. (США) під поняттям «логістична стратегія» розуміли довгостроковий план дій, що розпочинається з визначення цілей та стратегій обслуговування споживачів, рішення, які приймаються ієрархічно й в ітеративному режимі (від стратегічних до структурних), а також включає інтегрування восьми ключових елементів (обслуговування споживачів, проектування ланцюгів поставок, стратегії формування мережі, проектування складу і його операцій, управління транспортуванням, матеріальний менеджмент, інформаційні технології, управління організацією та змінами) (2000 р.) [13].

Ільченко Н.Б. згідно з наведеними підходами науковців запропонував власне трактування поняття «логістична стратегія підприємства» (2016 р.) [14]. Так, на його думку, логістична стратегія:

- по-перше, формується на рівнях: часовому (довгострокове планування), стратегічному (взаємозв'язок логістики із корпоративною стратегією), інтегрованому (інтегрування усіх логістичних елементів), економічному (оптимізація руху потоків), інформаційному (формування ефективних інформаційних мереж);
- по-друге, за змістом включає в себе цілі, критерії їх досягнення та заходи з раціонального управління та координації поточкових процесів для формування стратегії підприємства;
- по-третє, полягає у підтримці корпоративної (маркетингової, операційної) стратегії підприємства;
- по-четверте, мінімізує рівень витрат при досягненні максимально можливого рівня задоволення потреб споживачів [14, с. 19].

Харрісон Алан і Ван Хоук Ремко (Великобританія) вважали, що логістична стратегія – це: по-перше, набір принципів, рушійних сил і відносин, що склалися; по-друге, допомагає інформувати усіх працівників щодо формування цілей, планів і завдань, спрямованих на досягнення цілей, і які закріплюються через свідому поведінку та на інтуїтивному рівні протягом усіх етапів логістичного ланцюга (2019 р.) [15].

Таким чином, останнім часом усе більше зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів зосереджують свою увагу саме на доцільності узгодження стратегічних конкурентних рішень з партнерами у ланцюгу поставок, що сприяють підвищенню конкурентних позицій підприємств у межах галузі.

Також дослідження підтверджують висновок про те, що на прибутковість сільськогосподарських підприємств впливає створення і моделювання економічної доданої вартості. Під час розрахунків використовують три ключові показники: чистий операційний прибуток після сплати податків, інвестований у підприємство капітал і середньозважена вартість його залучення.

Головними завданнями, що стимулюють виробництво і торгівлю на окремих ланках ланцюгів доданої вартості є:

- у виробничому сегменті ланцюга доданої вартості: 1) вирощування, збирання, обробка і зберігання сільськогосподарської продукції із меншим ступенем додавання вартості; 2) вітчизняні норми у сфері стандартизації та сертифікації сировини, матеріалів і напівфабрикатів;
- у маркетинговому сегменті ланцюга доданої вартості: відповідні кінцеві ринки збуту і сфера торгівлі.

Отже, рівень конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції можна забезпечити шляхом:

- зменшення щорічних витрат енергетичних ресурсів на 1 тонну виробленої продукції в середньому на 1 – 2 %;
- створення та функціонування саморегульованих організацій у всіх галузях сільського господарства;
- збільшення щороку на 1 % питомої ваги сільськогосподарської продукції, що реалізується за довгостроковими контрактами, у загальному обсязі її реалізації.

Спираючись на орієнтири розвитку України до 2030 року проаналізовані фактичні дані за 2017 – 2021 рр., зокрема встановлені на національному рівні індикатори:

- подолання голоду і розвиток сільського господарства (табл. 1);
- гідна праця та економічне зростання (табл. 2);
- відповідальне споживання та виробництво (табл. 3).

Аналіз показників забезпечення доступності збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення України за 2017 – 2021 рр. (табл. 1) свідчить про те, що обсяги споживання м'яса і м'ясних продуктів у розрахунку на одну особу в 2020 р. дорівнювали 53,8 кг/рік, що менше на 7,2 кг/рік від запланованого цільового показника на 2020 р. (61 кг/рік), а в 2021 р. – 53 кг/рік, що менше на 8 кг/рік від запланованого цільового показника на 2020 р. (61 кг/рік). Обсяги споживання молока і молочних продуктів у розрахунку на одну особу в 2020 р. дорівнювали 201,9 кг/рік, що менше на 68,1 кг/рік від запланованого цільового показника на 2020 р. (270 кг/рік), а в 2021 р. – 201,5 кг/рік, що менше на 68,5 кг/рік від запланованого цільового показника на 2020 р. (270 кг/рік).

Таблиця 1

Динаміка показників розвитку сільського господарства України за 2017 – 2021 роки

Показники	Роки					Цільові значення		
	2017	2018	2019	2020	2021	2020 р.	2025 р.	2030 р.
Споживання м'яса і м'ясних продуктів у розрахунку на одну особу, кг/рік	51,7	52,8	53,6	53,8	53	61	71	80
Споживання молока і молочних продуктів у розрахунку на одну особу, кг/рік	200	197,7	200,5	201,9	201,5	270	320	380
Споживання риби і рибних продуктів у розрахунку на одну особу, кг/рік	10,8	11,8	12,5	12,4	13,2	в/д ¹	в/д ¹	в/д ¹
Споживання овочів у розрахунку на одну особу, кг/рік	159,7	163,9	164,7	164	165,9	в/д ¹	в/д ¹	в/д ¹
Продуктивність праці в сільському господарстві, тис. дол. США на одного зайнятого	9,3	10,61	10,83	12,17	18,6	10	12,5	15
Індекс сільгосппродукції, %	99,1	103,3	100,2	92,8	111,4	102	102	102
Індекс виробництва харчових продуктів, %	107,1	98,5	103,9	99,5	94,1	103	103	103
Частка продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті, %	41	39,4	44,3	45,1	40,7	51	57	65
Частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь України, %	0,67	0,72	1,1	1,1	1,0	1,1	1,3	1,7
Індекс споживчих цін на продукти харчування, %	113,4	111,5	108,3	102,9	111,3	105	105	105

¹в/д – відсутні дані

Джерело: [16, с. 10; 17]

Підвищення продуктивності сільського господарства в 2 рази можливе, насамперед, за рахунок використання інноваційних технологій. Так, рівень продуктивності праці в сільському господарстві в 2021 р. склав 18,6 тис. дол. США на одного зайнятого, що більше на 52,84 % порівняно з попереднім 2020 р. Щодо індексів, то в 2021 р.: індекс сільгосппродукції досяг рівня 111,4 %, а індекс виробництва харчових продуктів – 94,1 %.

Аналіз показників забезпечення створення стійких систем виробництва продуктів харчування, які сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель і ґрунтів, насамперед, за рахунок використання інноваційних технологій показав (табл. 1), що в 2021 р.:

- частка продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті склала 40,7 %, що менше на 10,3 відсоткових пунктів від запланованого цільового показника на 2020 р. (51 %);

- частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь України склала 1 %;

- індекс споживчих цін на продукти харчування досяг рівня 111,3 %, що більше на 6,3 відсоткових пунктів від запланованого цільового показника на 2020 р. (105 %).

Дані показників ефективності виробництва на засадах сталого розвитку та розвитку високотехнологічних конкурентних виробництв в Україні за 2017 – 2021 рр. наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка показників гідної праці та економічного зростання в Україні за 2017 – 2021 роки

Показники	Роки					Цільові значення		
	2017	2018	2019	2020	2021	2020 р.	2025 р.	2030 р.
Коефіцієнт віддачі основних засобів	0,12	0,12	0,12	0,11	0,11	0,13	0,18	0,23
Індекс продуктивності праці, %	103,2	102,2	101,8	100,3	105,5	104	103,6	105,8
Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці (сільське господарство), %	28,4	в/д ¹	29,6	в/д ¹	в/д ¹	22	17	12

¹в/д – відсутні дані

Джерело: [17]

Аналіз показників табл. 2 свідчить про те, що в 2021 р.:

- коефіцієнт віддачі основних засобів склав 0,11, що менше на 0,2 від запланованого цільового показника на 2020 р. (0,13);

- індекс продуктивності праці дорівнював 105,5 %, що більше на 1,5 відсоткових пункти від запланованого цільового показника на 2020 р. (104 %).

В цілому, вітчизняні товаровиробники дбають і сприяють забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих, зокрема через застосування інноваційних технологій у сфері охорони праці та промислової безпеки.

Таблиця 3

Динаміка показників відповідального споживання та виробництва сільськогосподарської продукції в Україні за 2017 – 2021 роки

Показники	Роки					Цільові значення		
	2017	2018	2019	2020	2021	2020 р.	2025 р.	2030 р.
Частка післязбиральних втрат у загальному виробництві зернових культур, %	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,8	1,0	0,5
Частка післязбиральних втрат у загальному виробництві овочів та баштанних культур, %	10,8	10,6	12,2	12,2	12,5	10	7,0	5,0

Джерело: [17]

Аналіз частки втрат сільськогосподарської продукції на всьому логістичному ланцюгу (виробництво – транспортування – складування – збут) за 2017 – 2022 рр. наведено в табл. 3, який показав, що в 2021 р.:

- рівень частки післязбиральних втрат у загальному виробництві зернових культур склав 1,7 %, що менше на 0,1 відсотковий пункт від запланованого цільового показника на 2020 р. (1,8 %);
- рівень частки післязбиральних втрат у загальному виробництві овочів та баштанних культур дорівнював 12,5 %, що більше на 2,5 відсоткових пункти від запланованого цільового показника на 2020 р. (10 %).

Разом з цим, як негативне варто відзначити, вже названі аналітиками наслідки від воєнних дій, що ведуться на території України, які вкрай негативно вплинуть на функціонування продовольчих систем, а саме:

- порушення цілісних ланцюгів постачання продукції сільського господарства і продуктів харчування (від первинного виробництва продукції до кінцевого споживача), а також діяльності щодо створення доданої вартості в агропродовольчому секторі, пов'язаної із виробництвом, переробленням, розподілом, споживанням й утилізацією продуктів харчування;

- зрив посівної кампанії, оскільки активні бойові дії наразі відбуваються в тих областях, де вирощують найбільшу кількість пшениці – Харківській, Одеській і Запорізькій. Сукупно це призведе до зменшення врожайності, зборів і експорту зернових;

- ускладнений експорт української продукції на зовнішні ринки через блокування портів України (60 % сільськогосподарської продукції України експортується морем), що негативно впливає, насамперед, на країни, які залежать від імпорту харчової продукції [17].

Отже, відповідними позитивними стратегічними перспективами розвитку агропродовольчого сектору в умовах глобальної циркулярної економіки варто виокремити наступні:

- прискорення темпів цифровізації у великих сільськогосподарських підприємствах України;
- збільшення обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції з урахуванням вимог до забезпечення продовольчої безпеки держави і можливості реалізації її експортного потенціалу;
- забезпечення якості та безпечності харчових продуктів, дотримання вимог з їх виробництва внаслідок удосконалення системи сертифікації виробництва і стандартизації, впровадження на всіх підприємствах переробної та харчової промисловості систем управління якістю та безпечністю харчових продуктів, створення мережі лабораторій для визначення рівня якості сільськогосподарської продукції, делегування саморегульованим об'єднанням на засадах взаємовідповідальної частини повноважень щодо здійснення контролю за відповідністю сільськогосподарської продукції національним стандартам;
- створення системи логістики, забійних пунктів живої худоби і птиці, інших складових елементів ринкової інфраструктури для особистих селянських і середніх господарств;
- вимірювання рівня ефективності ферм, включаючи змінну норму контролю рН ґрунту, змінну норму живлення і висіву, відбір живих зразків якості;
- встановлення розширеного зв'язку між глобальною сільськогосподарською мережею, що забезпечує ефективне використання даних в ланцюгу постачання для: 1) фермерів, які вносять правильні продукти, з правильними нормами і в потрібний час; 2) дистриб'юторів, котрі позиціонують себе максимально привабливими на ринку; 3) сільгоспвиробників, які можуть вдосконалити свої засоби виробництва і краще орієнтуватись на свою базу споживачів;
- налагодження функціонування ефективної мережі складських і елеваторних потужностей, що надають послуги сільськогосподарським товаровиробникам зернових та зернобобових культур;
- проведення моніторингу і прогнозування ринку сільськогосподарської продукції для швидкого реагування на ринкові ризики.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Під час проведення наукового дослідження встановлено, що для України невідкладним пріоритетним напрямом є забезпечення відповідного рівня конкурентоспроможності сільського

господарства в умовах Індустрії 4.0, тобто «Сільське господарство 4.0». Виокремлені важливі стратегічні заходи на шляху до змін.

Таким чином, досягнення рівня конкурентоспроможності агропродовольчого сектору економіки передбачає вирішення низки стратегічних завдань: 1) інноваційний прорив, який можна здійснити за допомогою «зеленої революції» у сфері аграрних технологій; 2) модернізація логістичної інфраструктури, що стане гарантом реалізації соціальних програм села; 3) застосування нових підходів до планування і контролю потоків сільськогосподарської продукції від агровиробників до споживачів, реалізуючи логістичні стратегії, засновані на принципах адаптивності та гнучкості.

Головними завданнями, котрі стимулюють виробництво і торгівлю на окремих ланках ланцюгів доданої вартості є:

- у виробничому сегменті ланцюга доданої вартості: 1) вирощування, збирання, обробка і зберігання сільськогосподарської продукції із меншим ступенем додавання вартості; 2) вітчизняні норми у сфері стандартизації та сертифікації сировини, матеріалів і напівфабрикатів;
- у маркетинговому сегменті ланцюга доданої вартості: відповідні кінцеві ринки збуту і сфера торгівлі.

Спираючись на орієнтири розвитку України до 2030 року проаналізовані фактичні дані за 2017 – 2021 рр., зокрема встановлені на національному рівні індикатори:

- подолання голоду і розвиток сільського господарства;
- гідна праця та економічне зростання;
- відповідальне споживання та виробництво.

Отже, відповідними позитивними стратегічними перспективами розвитку агропродовольчого сектору в умовах глобальної циркулярної економіки варто виокремити наступні:

- прискорення темпів цифровізації у великих сільськогосподарських підприємствах України;
- збільшення обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції з урахуванням вимог до забезпечення продовольчої безпеки держави і можливості реалізації її експортного потенціалу;
- забезпечення якості та безпечності харчових продуктів;
- створення системи логістики;
- вимірювання рівня ефективності ферм, включаючи змінну норму контролю рН ґрунту, змінну норму живлення і висіву, відбір живих зразків якості;
- встановлення розширеного зв'язку між глобальною сільськогосподарською мережею;
- налагодження функціонування ефективної мережі складських і елеваторних потужностей, що надають послуги сільськогосподарським товаровиробникам зернових та зернобобових культур;
- проведення моніторингу і прогнозування ринку сільськогосподарської продукції для швидкого реагування на ринкові ризики.

Подальші дослідження будуть пов'язані з вивченням глобальних ланцюгів доданої вартості, зокрема їх чинників, а саме: стратегії корпорацій, структури управління, обсяги міжнародного попиту і рівень потенціалу до зростання.

Література

1. Shpak N., Kulyniak I., Gvozd M., Vveinhardt J. and Horbal N. Formulation of Development Strategies for Regional Agricultural Resource Potential: The Ukrainian Case. *Resources*. 2021. Vol. 10(6). 57 s. URL: <https://doi.org/10.3390/resources10060057>.
2. Pyroh O.V. Formation of sectorial model of Ukrainian economy at the post-war period. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*. 2022. № 2 (10). С. 90 – 99.
3. Bartova L., Fandel P. Membership in agricultural producer organisations and farm technical efficiency in Slovakia. *Equilib. Q. J. Econ. Econ. Policy*. Instytut Badań Gospodarczych. 2020. Vol. 15. P. 489 – 509.
4. Кіреєва Е.А., Костюченко Д.Л. Політика розвитку сільських територій у країнах Європейського Союзу. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 8. С. 68 – 79.
5. Гафурова О.В. Розвиток сільських територій за законодавством Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40. Том 1. С. 118 – 121.
6. Saganeiti L., Pilogallo A., Izzo C., Piro R., Francesco Scorza & Murgante B. Development Strategies of Agro-Food Sector in Basilicata Region (Italy): Evidence from INNOVAGRO Project. *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2019*. 2019. Pp. 347 – 356. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-24311-1_25.
7. Clercq M., Vats A., Biel A. Agriculture 4.0: The Future Of Farming Technology. World government summit. 2018. 27 s.

8. Ясіновська І. Особливості та проблеми інтенсифікації виробництва продукції сільського господарства. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК.* 2013. № 20(1). С. 83 – 88.
9. Васюта В.Б. Інтенсифікація сільського господарства. *Ефективна економіка.* 2013. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2453>.
10. Гахович Н.Г., Кушніренко О.М., Зарудна О.С. Циркулярна економіка як стратегічний пріоритет розвитку глобальних ланцюгів доданої вартості. *Економічний Вісник університету.* 2020. № 46. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/>.
11. Циркулярна економіка: як новий спосіб господарювання в умовах цифрової трансформації: колективна монографія; за наук. ред. Татомир І.Л., Квасній Л.Г. Трускавець: ПОСВІТ, 2021, 124 с.
12. Waters Donald. Logistics: an introduction to supply chain management. Printed in Great Britain by. 2003. 354 s.
13. Stock James R., Lambert Douglas M. Strategic Logistics Management [4th Edition]. McGraw-Hill/Irwin. 2000. 896 s.
14. Льченко Н.Б. Логістичні стратегії в торгівлі: монографія. Київ: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2016. 432 с.
15. Harrison Alan, Skipworth Heather, Remko Van Hoek, Aitken James. Logistics Management and Strategy. [6th Edition]. Pearson. 2019. 496 s.
16. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України» / Державна служба статистики України; за ред. О. Прокопенко. К., 2020. 59 с.
17. Україна та глобальна продовольча безпека в умовах війни: аналітичний огляд / Аналітика НІСД (Національний інститут стратегічних досліджень), від 14 березня 2022 р. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayina-ta-hlobalna-prodovolcha-bezpeka-v-umovakh-viyny>
18. Індикатори для України / Державна служба статистики України. К., 2022. URL: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/>.

References

1. Shpak N., Kulyniak I., Gvozd M., Vveinhardt J. and Horbal N. (2021) Formulation of Development Strategies for Regional Agricultural Resource Potential: The Ukrainian Case. Resources. 2021. Vol. 10(6). 57 s. URL: <https://doi.org/10.3390/resources10060057>.
2. Pyroh O.V. (2022) Formation of sectorial model of Ukrainian economy at the post-war period. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriya «Problemy ekonomiky ta upravlinnia».* 2022. № 2 (10). Pp. 90 – 99.
3. Bartova L., Fandel P. (2020) Membership in agricultural producer organisations and farm technical efficiency in Slovakia. *Equilib. Q. J. Econ. Econ. Policy.* Instytut Badań Gospodarczych. 2020. Vol. 15. Pp. 489 – 509.
4. Kirieieva E.A., Kostiuchenko D.L. (2017) Rural development policy in the countries of the European Union [*Polityka rozvytku silskykh terytorii u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu*]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky.* 2017. № 8. Pp. 68 – 79.
5. Hafurova O.V. (2016) Development of rural areas according to the legislation of the European Union [*Rozvytok silskykh terytorii za zakonodavstvom Yevropeiskoho Soiuzu*]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo.* 2016. Vol. 40. T. 1. Pp. 118 – 121.
6. Saganeiti L., Pilogallo A., Izzo C., Piro R., Francesco Scorza & Murgante B. (2019) Development Strategies of Agro-Food Sector in Basilicata Region (Italy): Evidence from INNOVAGRO Project. *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2019.* Pp. 347 – 356. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-24311-1_25.
7. Clercq M., Vats A., Biel A. (2018) Agriculture 4.0: The Future Of Farming Technology. World government summit. 2018. 27 s.
8. Iasinovska I. (2013) Features and problems of agricultural production intensification [*Osoblyvosti ta problemy intensyfikatsii vyrobnytstva produktii silskoho hospodarstva*]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika APK.* 2013. № 20(1). Pp. 83 – 88.
9. Vasiuta V.B. (2013) Intensification of agriculture [*Intensyfikatsiia silskoho hospodarstva*]. *Efektivna ekonomika.* 2013. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2453>.
10. Hakhovych N.H., Kushnirenko O.M., Zarusna O.S. (2020) Tsyrukuliarna ekonomika yak stratehichniy priorytet rozvytku hlobalnykh lantsiuhiv dodanoi vartosti. *Ekonomichnyi Visnyk universytetu.* 2020. № 46. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/>.
11. Tsyrukuliarna ekonomika: yak novyi sposib hospodariuvannia v umovakh tsyfrovoyi transformatsii: kolektivna monohrafiia (2021) Circular economy as a strategic priority for the development of global chains of added value / za nauk. red. Tatomyr I.L., Kvasnii L.H. Truskavets: POSVIT, 2021. 124 s.
12. Waters Donald (2003) Logistics: an introduction to supply chain management. Printed in Great Britain by. 2003. 354 s.
13. Stock James R., Lambert Douglas M. (2000) Strategic Logistics Management [4th Edition]. McGraw-Hill/Irwin, 2020. 896 s.
14. Lichenko N.B. (2016) Lohistychni stratehii v torhivli: monohrafiia. Kyiv, 2016. 432 s.
15. Harrison Alan, Skipworth Heather, Remko Van Hoek, Aitken James (2019) Logistics Management and Strategy. [6th Edition]. 2019. Pearson. 496 s.
16. Statystychnyi zbirnyk «Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy» (2020) / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv, 2020. 59 s.
17. Ukraina ta hlobalna prodovolcha bezpeka v umovakh viiny: analitychnyi ohliad (2022) / Analitika NISD (Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen). 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayina-ta-hlobalna-prodovolcha-bezpeka-v-umovakh-viyny>
18. Indykatory dlia Ukrainy (2022) / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv, 2022. URL: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/>.

УДК 658:330.131

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-59>

Олена СМЕТАНЮК

Вінницький національний технічний університет

<https://orcid.org/0000-0001-5207-6451>

e-mail: elena_smetaniuk@ukr.net

Дмитро ЦІСАР

Вінницький національний технічний університет

<https://orcid.org/0009-0002-1705-4120>

e-mail: officexpert.com.ua@gmail.com

ПЛАТФОРМИ ЯК БІЗНЕС-МОДЕЛЬ: ЗДОБУТТЯ КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ ЧЕРЕЗ ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Об'єкт дослідження статті – платформи як бізнес-модель та їх роль у досягненні конкурентної переваги за допомогою екосистемного підходу. Актуальність досліджуваної проблеми полягає в перспективності використання платформами для забезпечення підвищеної ефективності, інноваційності та вартості продуктів. В результаті проведеного аналізу було встановлено, що платформи сприяють перетворенню традиційних бізнес-моделей, забезпечуючи зручну інфраструктуру для взаємодії між різними учасниками. Це дозволяє компаніям створювати екосистему, де кожен учасник приносить свої знання, ресурси та продукти, що спільно формують цінність для клієнтів. Екосистемний підхід дозволяє підприємствам спрямовувати зусилля на розвиток своїх ключових компетенцій, розподіляти ризики та знижувати витрати завдяки спільному використанню ресурсів. Отримані результати пояснюються тим, що сучасне бізнес-середовище вимагає більш гнучкого та інноваційного підходу до забезпечення конкурентоспроможності. Платформи дозволяють підприємствам бути більш адаптивними до змін ринкових умов, реагувати на нові можливості та виклики, а також залучати зовнішніх партнерів для спільного росту. Ці результати можуть бути використані на практиці підприємствами різних галузей. Інтеграція платформеного підходу дозволяє створити сприятливе середовище для інновацій, розвитку нових продуктів та послуг, а також забезпечити стійке зростання завдяки спільній взаємодії з різними гравцями екосистеми. В статті обґрунтовано важливість екосистемного підходу у використанні платформ як бізнес-моделі для забезпечення конкурентної переваги. Результати дослідження підтверджують, що платформи можуть стати ключовим інструментом для підприємств, які прагнуть до інноваційного росту та визначення нових стандартів у своїх галузях. Платформи як бізнес-модель дійсно виявляються потужним інструментом для досягнення конкурентної переваги через екосистемний підхід. Результати цього дослідження вказують на те, що в сучасному бізнесі важливо не лише конкурувати, а й співпрацювати, забезпечуючи взаємовигідність для всіх учасників екосистеми.

Ключові слова: бізнес-модель, конкурентна перевага, продукти, технології.

Olena SMETANIUK, Dmytro TSISAR

Vinnytsia National Technical University

PLATFORMS AS A BUSINESS MODEL: GAINING A COMPETITIVE ADVANTAGE THROUGH AN ECOSYSTEM APPROACH

The object of the article's research is platforms as a business model and their role in achieving competitive advantage using an ecosystem approach. The topicality of the researched problem lies in the perspective of enterprises using the platform to ensure increased efficiency, innovation and cost of products. As a result of the analysis, it was established that platforms contribute to the transformation of traditional business models, providing a convenient infrastructure for interaction between various participants. This allows companies to create an ecosystem where each member brings their knowledge, resources and products that together create value for customers. An ecosystem approach allows businesses to focus efforts on developing their core competencies, share risks, and reduce costs by sharing resources. The obtained results are explained by the fact that the modern business environment requires a more flexible and innovative approach to ensuring competitiveness. Platforms allow enterprises to be more adaptable to changes in market conditions, to respond to new opportunities and challenges, and to attract external partners for joint growth. These results can be used in practice by enterprises of various industries. The integration of the platform approach allows you to create a favorable environment for innovation, the development of new products and services, as well as to ensure sustainable growth thanks to joint interaction with various ecosystem players. The article substantiates the importance of the ecosystem approach in using platforms as a business model to ensure competitive advantage. The results of the study confirm that platforms can become a key tool for enterprises seeking innovative growth and defining new standards in their industries. Platforms as a business model are indeed a powerful tool for achieving competitive advantage through an ecosystem approach. The results of this study indicate that in modern business it is important not only to compete, but also to cooperate, ensuring mutual benefit for all participants of the ecosystem.

Keywords: business model, competitive advantages, products, technologies.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В сучасних умовах неперервної технологічної еволюції та глобальної конкуренції, розгляд платформ як бізнес-моделі стає нагальною необхідністю для підприємств у всіх галузях. Платформи перетворилися на критичний інструмент для досягнення конкурентної переваги та забезпечення сталого зростання. У цьому контексті об'єктом дослідження представленої статті обрано аналіз глибокого впливу платформ на сучасний бізнес та обґрунтування перспектив перетворення викликів на можливості за умов їх

використання. Об'єктом дослідження є платформи як бізнес-модель та їх роль у досягненні конкурентної переваги через екосистемний підхід. Дослідження зосереджене на вивченні механізмів взаємодії між різними учасниками екосистеми, стратегій залучення та управління партнерами, а також ефективному використанні даних та інформації для підвищення цінності платформи для клієнтів. Дослідження базувалося на комплексному підході, використовуючи як теоретичні методи, так і аналіз практичних прикладів. Початковий етап дослідження передбачав аналіз літературних джерел та наукових публікацій з тематики «Платформи як бізнес-модель». Це дозволило провести загальний огляд теоретичних основ платформеного підходу та ідентифікувати основні аспекти, які потребують дослідження. Далі, для отримання більш конкретних та актуальних відомостей, проведено аналіз реальних прикладів підприємств, які успішно впроваджують платформену бізнес-модель. Цей аналіз включав докладне вивчення стратегій, які вони використовують для залучення партнерів, взаємодії з ними та використання даних для покращення якості продуктів та послуг. Дослідження спрямоване на аналіз і систематизацію вже наявних даних та інформації, з метою виявлення патернів, особливостей та принципів використання платформ як бізнес-моделі для досягнення конкурентної переваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аргументи відносно важливості наукових досліджень за даною темою:

Вплив на підприємство: Наукові дослідження авторів [1] з теми платформ допомагають підприємствам розкрити потенціал, який забезпечує взаємодію різних учасників через платформи. Це дозволяє структурувати бізнес-процеси та взаємодію для підвищення ефективності та забезпечення кращого обслуговування клієнтів.

Інноваційний ріст: Дослідження авторів [2] показують, як платформи стимулюють інноваційність шляхом спільної роботи та обміну ідеями. Це допомагає підприємствам створювати нові продукти та послуги, які задовольняють змінні потреби ринку.

Конкурентна перевага: Автори у свої дослідженнях [3] вивчення платформ, стверджують, як бізнес-моделі дозволяють компаніям виявити ключові фактори, які допомагають здобувати конкурентну перевагу, зокрема через підвищену вартість та зручність для клієнтів.

Формулювання цілей статті

Враховуючи існуючу проблематику, необхідно провести ґрунтовне дослідження з метою визначення конкретних стратегічних кроків та рекомендацій, які дозволять підприємствам використовувати платформи як бізнес-модель для досягнення конкурентної переваги.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Основні аспекти, що потребують дослідження, включають механізми взаємодії між учасниками екосистеми, стратегії залучення та управління партнерами, ефективне використання даних та інформації для підвищення цінності платформи для клієнтів. Наукові дослідження за темою "Платформи як бізнес-модель: Здобуття конкурентної переваги через екосистемний підхід" мають велике практичне значення. Їхні результати можуть бути використані підприємствами для стратегічного планування та реалізації платформеного підходу. Розуміння того, як платформи можуть сприяти взаємодії, спільному росту та інноваціям, стає критичним для підвищення конкурентоспроможності та сталого розвитку. Дослідженням з даної теми присвячена значна кількість літературних джерел, яка підкреслює важливість платформеного підходу для досягнення конкурентної переваги. Проте, існуючий аналіз літератури вказує на те, що попри розроблені теоретичні концепції платформеного бізнесу, практична реалізація цих концепцій залишається викликом для багатьох підприємств. Потенціал взаємодії в рамках платформи не завжди вдається втілити в успішні стратегії, адже вимагає вирішення питань щодо залучення партнерів, керування взаємовідносинами, побудови ефективної інфраструктури та забезпечення сталої взаємодії всіх учасників екосистеми. Деякі дослідження навіть вказують на ризики, пов'язані з неправильним вибором стратегії, що може призвести до втрати конкурентної переваги.

Виклад основного матеріалу

У сучасному бізнес-середовищі, поняття «платформа» набуло значущого статусу та визнання, відіграючи ключову роль у досягненні конкурентної переваги для підприємств. Зазвичай, платформа визначається як структура або екосистема, що сприяє взаємодії між різними сторонами ринку – споживачами, партнерами та іншими учасниками. За словами Nagiu та Wright [1], платформи «пропонують уніфіковане місце для спілкування та трансакцій між користувачами, тим самим забезпечуючи значущість та цінність для кожного учасника екосистеми». Важливо розуміти, що платформи не обмежуються лише технологічними компонентами, але охоплюють взаємодію, економічні відносини та спільну цінність. Вони відкривають можливості для створення екосистем, де різні учасники можуть спільно використовувати ресурси, доповнювати один одного та спільно розвиватися. У цьому контексті, платформи стають інструментом для досягнення конкурентної переваги через ефективну координацію та забезпечення взаємодії між різними сторонами.

Однією з найзначущіших переваг є масштабування – здатність платформи залучати та об'єднувати велику кількість учасників, що призводить до експоненційного зростання цінності та можливостей для всіх сторін. Згідно з дослідженням Parker, Van Alstyne та Jiang [2], платформи дозволяють відкривати нові ринки та забезпечувати доступ до різних споживачів та партнерів, сприяючи розширенню бізнесу та досягненню зростання.

Зниження витрат є ще однією значущою перевагою, яку платформи надають підприємствам. Evans D. S. [4] у своїй праці описує, як підприємства можуть спільно використовувати ресурси, інфраструктуру та технології, що допомагає оптимізувати витрати на розробку та підтримку продуктів. Це особливо актуально у сферах, де великі витрати на дослідження та розробку можуть стати бар'єром для входу на ринок.

Залучення зовнішніх учасників, таких як партнери, розробники та клієнти, також відіграє важливу роль в успіху платформеного підходу. Платформи створюють умови для спільної праці та співтворчості, допомагаючи залучати різноманітних експертів та створюючи нові можливості для інновацій та розвитку продуктів.

У роботі авторів [5] наведено, що платформи як бізнес-модель мають свою характерну структуру, що складається з основних компонентів: ядра, зовнішніх розширень та зв'язків між учасниками. Ядро платформи представляє собою базовий функціонал чи послугу, яка надається користувачам. Ця основна послуга створює цінність для внутрішніх і зовнішніх учасників та визначає основний контекст платформи (Рис 1.1).

Зовнішні розширення є однією з ключових рис платформеного підходу. Це додаткові функції, продукти чи послуги, надаються сторонніми розробниками або партнерами. Ці розширення підвищують цінність платформи, роблячи її більш привабливою для користувачів та сприяючи розширенню її функціональності. Зв'язки між учасниками є ключовою складовою успіху платформи. Взаємодія між різними сторонами - користувачами, розробниками, партнерами - створює мережу співпраці та взаємовигідних відносин. Це забезпечує підвищення ефективності платформи та сприяє залученню нових учасників. Платформи як бізнес-модель успішно застосовуються у різних сферах бізнесу, демонструючи потужний вплив на конкурентні переваги. Наприклад, Amazon, заснована його засновником Джеффом Безосом, створила платформу, де сторонні продавці можуть продавати товари через Amazon, використовуючи його інфраструктуру та клієнтську базу. Ця платформа створила екосистему, де більше продавців призводить до більшої кількості товарів для покупців та більшої конкуренції.

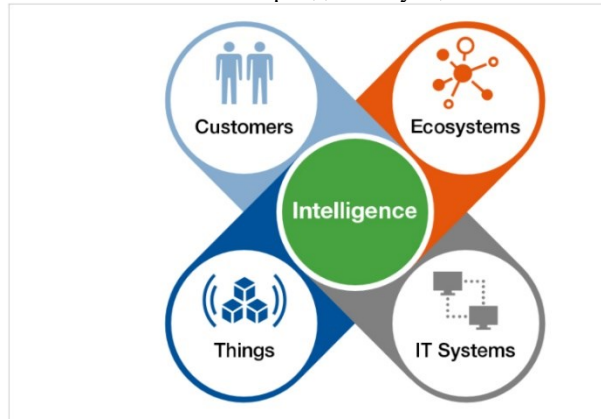

Рис. 1. Схема основних компонентів платформи

У сфері послуг також успішно діє платформа Uber, яка об'єднує водіїв та пасажирів. Ця платформа дозволяє водіям заробляти гроші, а пасажирам швидко та зручно пересуватися. Завдяки платформі, об'єднаній ефективними алгоритмами, створюється взаємовигідна взаємодія між сторонами. Інший приклад - Airbnb, яка дозволяє власникам житла здавати його в оренду користувачам. Це дозволяє власникам заробляти, а користувачам знаходити зручний та доступний житловий простір. Ці приклади демонструють, як платформи допомагають досягати конкурентної переваги через створення ефективних мереж взаємодії між учасниками та відкривають нові можливості для росту та розвитку.

У сучасному світі платформи відіграють значущу роль у формуванні конкурентної переваги для підприємств. Основні шляхи, якими платформи сприяють досягненню конкурентних переваг, полягають у створенні ефективної мережі співпраці між різними сторонами. Автор [6] зазначає що, платформи надають змогу об'єднувати різні групи учасників, такі як споживачі, постачальники та партнери у єдиному цифровому просторі. Це сприяє збільшенню взаємодії та обміну цінними ресурсами між ними. Однією з ключових переваг платформ є підсилення взаємодії між споживачами та постачальниками. Платформи створюють сприятливий простір для обміну ідеями, досвідом та інформацією між різними учасниками. Наприклад, у сфері електронної комерції, платформи дозволяють споживачам ділитися відгуками, рекомендаціями та враженнями про товари і послуги. Це не тільки підвищує довіру до бренда, але й допомагає постачальникам адаптуватися до потреб споживачів. Однією з ключових переваг екосистемних

платформ є їхня здатність збільшувати стійкість до змін у ринковому середовищі. Платформи створюють гнучкі умови для адаптації до нових тенденцій та змін. Автор книги «Platform Scale» [7] звертає увагу на можливість швидкого масштабування даної бізнес-моделі. Завдяки масштабуванню та наявності різноманітних учасників, платформи можуть швидко реагувати на зміни попиту, технологій та інших факторів. Це допомагає підприємствам залишатися конкурентоспроможними в непередбачуваних умовах.

Платформи як бізнес-модель стали особливо актуальними в умовах постійної динаміки ринкових умов та змін споживчих пріоритетів. У сучасних ринкових реаліях існують різноманітні підходи до розробки та впровадження платформ, які допомагають підприємствам здобувати конкурентну перевагу через екосистемний підхід. Авторами праці [8] запропоновано такі підходи:

Внутрішній розвиток платформ: Підприємства, які володіють наявними ресурсами та експертизою, можуть створити власні платформи, орієнтовані на їхні власні потреби та ринкові цільові групи. Внутрішній розвиток дозволяє підприємствам створювати унікальні рішення та контролювати всі аспекти платформи, але може вимагати значних зусиль та витрат.

Зовнішні партнерства та співпраця: Підприємства можуть об'єднатися з іншими компаніями для спільного розроблення та впровадження платформи. Це дозволяє об'єднати експертизу та ресурси різних сторін для створення більш потужної та впливової платформи. Зовнішні партнерства також можуть сприяти швидшому впровадженню платформи на ринку.

Активна залученість розробників та спільноти: Деякі платформи дозволяють стороннім розробникам створювати додаткові продукти та розширення для платформи, підвищуючи її цінність для користувачів. Цей підхід створює велику кількість інноваційних рішень та дозволяє платформі швидко адаптуватися до змінних умов.

У праці Zeng D. та Proserpio D. [9] наведені різні типи платформ, що спрямовані на різні аудиторії: горизонтальні та вертикальні платформи, а також платформи, спрямовані на споживачів та бізнес.

Горизонтальні платформи

Горизонтальні платформи, такі як соціальні мережі або платформи для спільної споживчої діяльності, створюють масові споживчі екосистеми. Один із прикладів - Facebook, який залучає мільярди користувачів для обміну контентом та взаємодії. Це дозволяє залучити рекламодавців та створює потужний канал для здобуття доходу.

Вертикальні платформи

Вертикальні платформи спрямовані на конкретну галузь або сферу бізнесу. Наприклад, Upwork: Ця платформа спрямована на фрілансерів та замовників послуг. Вона об'єднує професіоналів різних галузей для виконання проектів та завдань.

Платформи для споживачів та бізнесу

Платформи можуть бути спрямовані як на споживачів, так і на бізнес. Наприклад, Shopify: Платформа для створення та управління інтернет-магазинами. Вона надає можливість підприємствам швидко розгорнути електронну комерцію та впроваджувати бізнес-модель платформи.

Ряд потенційних проблем, з якими можуть стикнутися компанії під час розробки та управління платформами як бізнес-моделлю висвітлені у роботах авторів [10]. Варто враховувати, що хоча платформи можуть принести значний успіх, їхнє впровадження та експлуатація може призвести до низки викликів, таких як:

Вартість розробки та підтримки: Розробка та підтримка платформ може бути витратною і складною задачею. Побудова інфраструктури, забезпечення безперебійної роботи та оновлення вимагають великих вкладень як в ресурси, так і в експертизу.

Проблеми безпеки та конфіденційності: Оскільки платформи об'єднують багато учасників та обмін даними, це може створити потенційні загрози для безпеки та конфіденційності інформації. Важливо ретельно вирішувати питання захисту даних та виключення можливих загроз.

Управління ростом та масштабуванням: Після запуску платформа може швидко зростати, що може вимагати ефективного управління ростом та масштабуванням. Подолання технічних та організаційних викликів, пов'язаних зі зростанням обсягів, є ключовим завданням.

Конкуренція та копіювання: Успішні платформи можуть залучити конкурентів, які намагатимуться створити аналогічні продукти. Необхідно розробляти стратегії захисту інтелектуальної власності та надавати унікальні пропозиції, щоб уникнути копіювання.

Управління взаємодією: Забезпечення ефективної взаємодії між учасниками платформи може бути складною задачею, особливо при зростанні кількості учасників. Потрібно розробляти механізми для забезпечення якісної комунікації та співпраці.

Необхідність постійного інноваційного розвитку: Конкурентні переваги платформ можуть бути тимчасовими, тому важливо постійно вдосконалювати та інноваційно розвивати свою платформу для підтримки високої цінності для користувачів.

Ризик регуляторної та юридичної складності: Залежно від сфери діяльності платформи можуть виникнути регуляторні та юридичні питання. Дотримання законодавства та ризик юридичних спорів можуть стати важливим аспектом управління платформою.

Проведене дослідження дозволило нам обґрунтувати послідовність дій (10 конкретних стратегічних кроків та рекомендацій), які дозволять підприємствам використовувати платформи як бізнес-модель для досягнення конкурентної переваги:

Визначення унікальної цінності: Ретельно вивчити ринок та потреби клієнтів для розробки платформи, яка відповідає їхнім потребам та вирішує конкретні проблеми.

Створення привабливої екосистеми: Залучення різних учасників, які додають цінність платформі, підвищує її привабливість та ефективність.

Розвиток взаємодії та зв'язків: Створення механізмів взаємодії між учасниками екосистеми для сприяння обміну даними та досвідом.

Забезпечення якості обслуговування: Вдосконалення обслуговування та підтримки для забезпечення задоволеності клієнтів та залучення нових.

Стимулювання участі: Використання системи винагород та мотивацій для залучення та активності учасників.

Диференціація та інновації: Постійне вдосконалення та внесення нововведень до платформи для збереження конкурентної переваги.

Аналіз та використання даних: Ефективне збирання та аналіз даних у реальному часі для отримання інсайтів та прийняття обґрунтованих рішень.

Розвиток партнерських відносин: Співпраця з іншими підприємствами та партнерами для розширення можливостей та доступу до нових ринків.

Безпека та конфіденційність: Забезпечення високого рівня безпеки та захисту даних учасників платформи.

Гнучкість та адаптація: Готовність до швидкого реагування на зміни на ринку та адаптація стратегій для досягнення стійкої конкурентної переваги.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У даній статті було розглянуто ключові аспекти та переваги, пов'язані з використанням платформ як бізнес-моделі для досягнення конкурентної переваги через екосистемний підхід. Встановлено, що платформи забезпечують ефективне масштабування, зниження витрат та залучення зовнішніх учасників, що сприяє створенню високоцінних екосистем. Аналіз різних типів платформ, включаючи горизонтальні та вертикальні платформи для споживачів та бізнесу, вказав на широкий спектр можливостей використання цього підходу в різних сферах. Описані механізми взаємодії між учасниками екосистеми, стратегії залучення партнерів та використання даних сприяють підвищенню цінності платформ для клієнтів. У розділах про можливі ризики та проблеми відзначено важливість управління даними, збереження конфіденційності, а також вирішення викликів, пов'язаних з конкуренцією та залежністю від ключових учасників. Ці аспекти потребують ретельного планування та стратегічного підходу. Розвиток платформеного підходу в майбутньому обіцяє більше інновацій, зростання ефективності та розширення можливостей для компаній. За допомогою технологічних розробок, швидкого доступу до даних та зростанням зв'язків між учасниками, платформи можуть стати основою для нових послуг та продуктів. Розробка нових бізнес-екосистем, які базуються на принципах платформ, надає широкі можливості для співпраці між різними галузями та компаніями. Розвиток індустріальних екосистем, заснованих на обміні ресурсами та інформацією, може сприяти створенню нових економічних моделей та забезпечити стійку конкурентну перевагу. Усі ці фактори підтверджують актуальність та значення платформеного підходу як бізнес-моделі для досягнення конкурентної переваги через екосистемний підхід. Його успіх базується на вмінні розуміти потреби ринку, ефективно взаємодіяти з учасниками та постійно вдосконалювати стратегії для забезпечення високої цінності та інноваційного розвитку.

References

1. Hagiu, A., & Wright, J. (2015). Multi-sided platforms. *International Journal of Industrial Organization*, 43, 162-174.
2. Parker, G. G., Van Alstyne, M. W., & Jiang, X. (2017). Platform ecosystems: How developers invert the firm. *MIS Quarterly*, 41(1), 255-266.
3. Cusumano, M. A., Gawer, A., & Yoffie, D. B. (2019). *The Business of Platforms: Strategy in the Age of Digital Competition, Innovation, and Power*. Harper Business.
4. Evans, D. S., & Schmalensee, R. (2016). *Matchmakers: The new economics of multisided platforms*. Harvard Business Review Press.
5. Zott, C., Amit, R., & Massa, L. (2011). The business model: Recent developments and future research. *Journal of Management*, 37(4), 1019-1042.
6. Gawer, A. (2014). Bridging differing perspectives on technological platforms: Toward an integrative framework. *Research Policy*, 43(7), 1239-1249.
7. Choudary, S. P. (2015). *Platform Scale: How an emerging business model helps startups build large empires with minimum investment*. Platform Thinking Labs.
8. Gawer, A., & Cusumano, M. A. (2002). *Platform leadership: How Intel, Microsoft, and Cisco drive industry innovation*. Harvard Business Press.
9. Zeng, D., & Proserpio, D. (2016). The economic impact of sharing economy platforms. *Communications of the ACM*, 59(11), 74-82.
10. Kenney, M., & Zysman, J. (2016). The rise of the platform economy. *Issues in Science and Technology*, 32(3), 61-69.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-60>

УДК 331.101.3

Наталія МІЦЕНКО

Львівський торговельно-економічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0337-8346>

e-mail: talami1412@gmail.com

Наталія ГРАДЮК

Львівський торговельно-економічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0458-810X>

e-mail: nmhraduk@gmail.com

Володимир БОДНАРІУК

Львівський торговельно-економічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-7595-1586>

e-mail: VBodnaryuk76@gmail.com

ЗАСОБИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА МІКРОРІВНІ УПРАВЛІННЯ

Обґрунтовано пріоритетну роль соціальної відповідальності при налагодженні та забезпеченні розвитку підприємницької діяльності. Узагальнено низку наукових тверджень щодо сутності та особливостей соціальної відповідальності на мікрорівні управління. Згруповано перелік засобів стимулювання соціальної відповідальності підприємства. Модифіковано та запропоновано методичний підхід, який дозволяє верифікувати значення показників на етапах оцінювання ефективності діяльності підприємства. Узагальнено перелік факторів впливу на соціальний капітал підприємства. Доведено, що зміни соціального капіталу мають істотне значення для ефективності управління підприємством та обумовлюють відповідність його можливостей щодо задоволення нових соціальних, побутових, матеріальних та інших потреб персоналу, а також учасників ринку (покупців, бізнес-партнерів, окремих груп суспільства).

Ключові слова: соціальна відповідальність, підприємство, управління, соціальний капітал, фактор.

Nataliia MITSSENKO, Nataliia HRADYUK, Volodymyr BODNARIUK

Lviv University of Trade and Economics

MEANS OF DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF SOCIAL RESPONSIBILITY AT THE MICRO-LEVEL OF MANAGEMENT

The purpose of the article is the scientific substantiation of the theoretical, methodological and applied aspects of ensuring the development of social responsibility at the micro-level of management, which involves modelling the influence of factors on the social capital of this level.

The priority role of social responsibility in establishing and ensuring the development of entrepreneurial activity is substantiated. A number of scientific statements regarding the essence and features of social responsibility at the micro-level of management are summarized. The list of means of stimulating the social responsibility of the enterprise is grouped. The importance of implementing basic standards of social responsibility at enterprises was emphasized. A methodological approach has been modified and proposed, which allows you to verify the values of the indicators, which are used mostly at the stages of evaluating the efficiency of the enterprise. The list of factors determining the possibility of increasing or decreasing the social capital of the enterprise is summarized. It is proved that the mathematical interpretation of the importance of the influence of each factor on the possibilities of social capital change is the determination of weighting coefficients, which is carried out in several stages. It is emphasized that thanks to social responsibility, it is possible to increase the rate of growth of the efficiency of the use of resources at the micro-level of management. It has been proven that changes in social capital are essential for achieving a certain degree of enterprise management efficiency, which determines the compliance of its capabilities with regard to meeting new social, household, material and other needs directly of the staff, as well as market participants (buyers, business partners, certain groups of society). At the same time, the dynamics of social capital are influenced by factors that create the possibility of the emergence and development of social relations and ensure their preservation. It was concluded that the development of social responsibility of the enterprise increasingly determines its success in the competitive environment, increased business activity, and increased influence on the market.

Key words: social responsibility, enterprise, management, social capital, factor.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Соціальна відповідальність підприємства є однією зі складових довгострокової стратегії стійкого розвитку, передумовою для підвищення його іміджу та конкурентоспроможності, зростання інвестиційної привабливості, зниження соціальних ризиків, підвищення екологічної безпеки та, зрештою, забезпечення розвитку. У зв'язку з цим підприємствам доречно популяризувати принципи соціальної відповідальності, беручи провідну роль в цих процесах і створюючи сприятливі умови для соціально-відповідальної поведінки персоналу. Все більший вплив соціальна відповідальність чинить на систему управління підприємством та визначає успіх вирішення пріоритетних стратегічних завдань. Важливо налагодити дієву систему засобів розвитку соціальної відповідальності, що дозволить розширити її вплив та підвищити ефективність. Відтак, актуально сформулювати базові основи моделювання системи управління соціальною відповідальністю підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання соціальної відповідальності є об'єктом низки наукових досліджень, у яких першочергово визначається інструментарій забезпечення та підтримання необхідного її рівня. За таких цілей увага науковців приділена як теоретично-методичним, так і прикладним характеристикам соціальної відповідальності. Варто відмітити праці таких науковців, як Д. Букреєва [1], Т. Васильців [2], К. Денисенко [1], О. Кузьмін [3], В. Куцик [4], Р. Лупак [2], Н. Міценко [8; 12], О. Рудковський [2], Н. Станасюк [3], О. Уголькова [3].

Соціальна відповідальність розглядається у системі управління підприємством і тому при визначенні засобів розвитку звертається увага на формування інформаційної бази (О. Будько [5]), комплекс показників оцінювання (М. Деліні [6], О. Попадюк та І. Кравчук [7]).

У системі управління соціальною відповідальністю важливим є підбір механізмів, через які й відбувається реалізація необхідних рішень [8]. Низка науковців (Т. Бондарук та І. Бондарук [9], Я. Панухник [10], Л. Селіверстова та Н. Лосовська [11]) схильні виділяти необхідність застосування організаційно-економічного механізму забезпечення і розвитку соціальної відповідальності на мікрорівні управління. У праці [12] автори, окрім управлінських аспектів, наголошують й на галузевих і доводять, що для підприємств різних галузей недоречно використовувати ідентичні підходи, варто їх диференціювати.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Соціальна відповідальність за багатьма твердженнями є необхідною для підприємств при вирішенні стратегічних завдань, зокрема, стосовно підвищення продуктивності та ефективності праці (Ю. Залознова [13], конкурентоспроможності (Р. Лупак, Н. Качмар [14]) та ін. Зважаючи на важливість формування та провадження соціально відповідальної діяльності вітчизняними підприємствами в контексті формування їх конкурентних переваг на ринку, зауважимо, що потребує дослідження механізм впливу соціальної відповідальності суб'єктів господарювання на їх соціальний капітал, виокремлення детермінантів соціальної капіталізації та їх оцінювання за допомогою методів моделювання.

Формулювання цілей статті

Метою статті є наукове обґрунтування теоретико-методичних та прикладних аспектів забезпечення розвитку соціальної відповідальності на мікрорівні управління, що потребує здійснення моделювання впливу факторів на соціальний капітал.

Виклад основного матеріалу

Розвиток соціальної відповідальності на різних рівнях суспільства відбувається під впливом поширення міжнародних соціальних принципів і норм, державного регулювання, загальноекономічних процесів в країні (темпи економічного зростання, рівень тінізації економіки, демографічна та соціальна ситуація, стан ринку праці та зайнятість населення, соціальна інфраструктура, стан конкуренції на ринку). Водночас, на мікрорівні соціальна відповідальність формується за рахунок соціальної організації управління суб'єктами господарювання (соціальна орієнтація місії, цілей, завдань та стратегій розвитку; формування ієрархії управління; специфічні форми контролю й відповідальності; специфічні вимоги до професійних компетенцій, мотивації праці апарату управління, групової та індивідуальної поведінки; соціальне партнерство, способи вирішення конфліктів); соціальної організації праці та створення умов розвитку людського капіталу (система добору та використання трудових ресурсів, механізми стимулювання праці й відповідальності, соціальний захист працівників, система підвищення кваліфікації працівників, інвестиції в людський капітал).

Зважаючи на існуючу потребу у стимулюванні соціальної відповідальності на підприємствах, до ефективних засобів реалізації політики в цій сфері варто віднести: (1) використання бюджетно-інвестиційних інструментів соціально відповідальної діяльності; (2) підвищення обізнаності працівників підприємства про сутність і можливості соціальної відповідальності; (3) навчання працівників, дослідницьку і методичну підтримку; (4) здійснення інвестиційної діяльності у соціальні заходи; (5) сприяння розвитку систем управління, пов'язаних із соціальною відповідальністю; (6) розробку кодексів поведінки персоналу підприємства; (7) започаткування розробки нефінансової соціальної звітності (рис. 1). При цьому використання інвестиційних інструментів доречно розглядати як найбільш дієвий спосіб мотивації соціально-відповідальної поведінки підприємства.

З метою навчальної, дослідницької і методичної підтримки розвитку соціальної відповідальності підприємств необхідно практикувати проведення семінарів і тренінгів. Підтримка впровадження систем оцінювання і звітності із соціальної відповідальності підприємств може здійснюватися через розробку методичних матеріалів і проведення консультацій. Важливим напрямом стимулювання соціальної відповідальності підприємств є сприяння розвитку відповідної системи управління. При цьому для таких сфер, як навколишнє середовище, охорона здоров'я та безпека праці існують стандартизовані системи управління. Системи переважно всебічно розглядають планування, реалізацію, перевірку, бухгалтерський облік, аудит, звітність та покращення аспектів типових комерційних операцій. Серед найпопулярніших

інструментів систем управління, пов'язаних із соціальною відповідальністю підприємства - ISO 9000, ISO 14000, SA 8000, AA 1000, OHSAS 18000.

Обсяги отримуваних позитивних чи негативних результатів господарської діяльності підприємства й обсяги можливостей зміни кожного виду капіталу, в тому числі й соціального, є взаємозалежними та взаємообумовленими. Якщо фізичний та фінансовий капітали втілені в очевидних фінансово-матеріальних формах, то людський капітал виявляється у знаннях та навичках, набутих працівниками підприємства, а соціальний капітал існує лише у взаємовідносинах членів колективу.

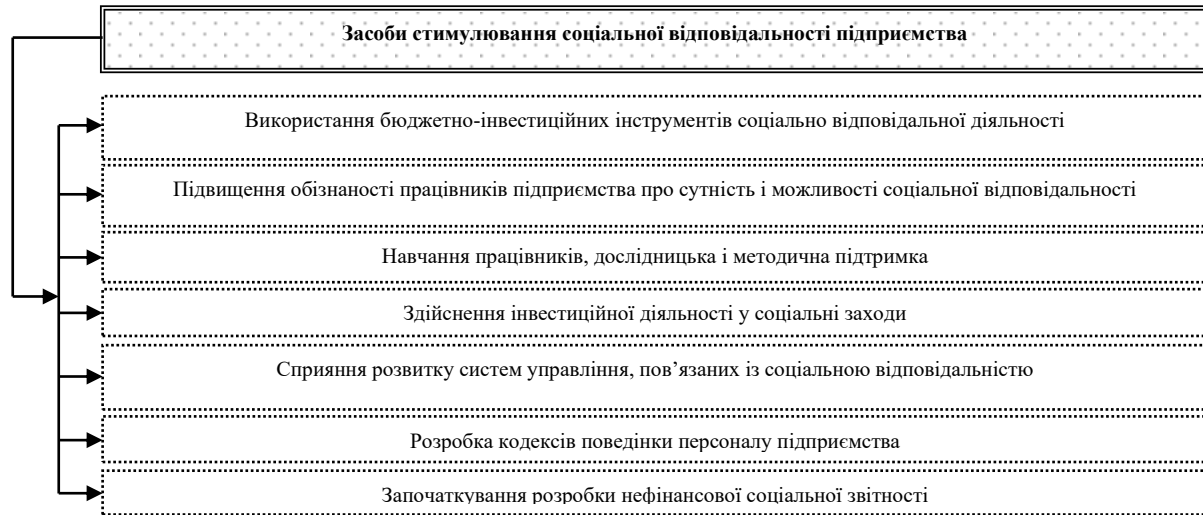

Рис. 1. Засоби стимулювання соціальної відповідальності підприємства

Слід відмітити, що за формою залучення соціальний капітал можна класифікувати та віднести до капіталу в нематеріальній формі. Соціальний капітал, так само, як і фізичний, фінансовий та людський, має певні якості, що вимірюються ринковою вартістю (ціною). Крім того, як і будь-який інший капітал, соціальний має властивість зростати або знецінюватися, тобто збільшуватися або зменшуватися залежно від свого положення в системі соціальних та ринкових відносин між суб'єктами соціального управління.

Соціальний капітал має тенденцію до зростання: з підвищенням інтенсивності процесів кооперації та взаємодопомоги змінюється солідарність і взаємна довіра. Як і інші форми капіталу, соціальний капітал сприяє удосконаленню господарської діяльності підприємства. Наприклад, колектив, в якому спостерігається повна надійність та абсолютна довіра, буде спроможний здійснити більше (отримає більш високі результати) порівняно з колективом, який не має таких властивостей.

Відомо, що ефективність діяльності підприємств вимірюється двома способами: 1) абсолютні значення та фактичні результати; 2) можливості підприємств, які утворюються шляхом проведення низки заходів (в т.ч. соціального характеру). Якщо діяльність підприємств можливо оцінити відповідним показником ефективності управління соціальною підсистемою, то виникає потреба в оцінюванні величини потенційно існуючих можливостей зміни соціального капіталу підприємства. Цей показник використовується як показник можливого збільшення або зменшення загального капіталу. За своєю природою, це - абсолютний показник і у підсумку його розмір залежить від величини показників абсолютної величини позитивних і негативних результатів діяльності підприємства за певний період.

Виходячи із таких міркувань, модифіковано та запропоновано методичні підходи, які дозволяють верифікувати значення цих показників до того, як вони будуть допущені до використання на підприємстві. Так, в основу підходів покладено експертне опитування, розрахунок здійснено за такими етапами:

1. Нескінченну множину можливостей збільшення або зменшення соціального капіталу обмежено до їх кількості, що є реальною для підприємства протягом року, тобто відображає особливості його діяльності.

2. Визначено перелік головних факторів, що безпосередньо впливають на формування можливостей збільшення або зменшення соціального капіталу (табл. 1).

Відомо, що на динаміку соціального капіталу впливають фактори, які створили можливість виникнення і розвитку суспільних відносин і забезпечують їх збереження. Цілі, методи і технології, розроблені підприємством, можуть не змінюватися, а загальний капітал може зростати за рахунок підвищення іміджу і розвитку зовнішніх зв'язків. Математичною інтерпретацією важливості впливу кожного фактору на можливості зміни соціального капіталу є визначення коефіцієнтів вагомості, що здійснюється у два етапи.

Перший етап передбачає формування групи кваліфікованих експертів. Оцінюючи важливість факторів і присвоюючи їм бали, кожен експерт використовує десятибальну шкалу. При цьому оцінювання кожного фактору не пов'язане з оцінюванням решти факторів.

Таблиця 1

Перелік факторів, що зумовлюють можливості збільшення або зменшення соціального капіталу підприємства

Фактори, що спричиняють збільшення соціального капіталу	Фактори, що спричиняють зменшення соціального капіталу
Збільшення матеріальних і нематеріальних активів	Зменшення матеріальних і нематеріальних активів
Впровадження новітніх технологій	Використання застарілих технологій
Впровадження нової техніки	Використання застарілої техніки
Залучення нових споживачів, покупців, клієнтів	Втрата лояльності споживачів, покупців, клієнтів
Залучення нових постачальників матеріалів, товарів	Втрата надійних постачальників матеріалів, товарів
Вдосконалення організації праці персоналу	Використання застарілих підходів в організації праці персоналу
Збільшення довіри керівника до підлеглих, розвиток демократії	Зменшення довіри керівника до підлеглих, авторитаризм
Посилення мотивації до праці та саморозвитку	Послаблення мотивації до праці, інерційність розвитку персоналу
Збільшення соціальної відповідальності керівника	Зменшення соціальної відповідальності керівника
Збільшення довіри підлеглих до керівника	Зменшення довіри до керівника та його авторитету

На другому етапі оцінювання розраховуються вагові коефіцієнти кожного обраного фактору (формула (1)). Узагальнення отриманих результатів здійснюється шляхом розрахунку середнього значення вагового коефіцієнта (R) для кожного фактору та середнього квадратичного їх відхилення (S) (формули (2) і (3)).

$$R_n = \frac{r_{in}}{r_{sb}}, \quad (1)$$

де R_n – індивідуальні значення вагомості факторів; r_{in} – індивідуальна бальна оцінка кожного фактору; r_{sb} – сума балів.

$$R = \frac{\sum R_n}{n}, \quad (2)$$

де R – коефіцієнт вагомості для кожного фактору; n – кількість спостережень.

$$S = \sqrt{\frac{\sum (R_n - R)^2}{n}}, \quad (3)$$

де S – середнє квадратичне відхилення факторів.

Враховуючи термін, протягом якого відбувається вплив кожного фактору, визначається скориговане значення коефіцієнтів вагомості за формулами (4) і (5):

$$k_{Sk}^{gr} = \frac{j}{12} \cdot k^{gr}, \quad (4)$$

де k_{Sk}^{gr} – скоригований коефіцієнт вагомості певного фактору, що зумовлює можливості збільшення соціального капіталу; j – кількість місяців, протягом яких справляв вплив фактор упродовж року; k^{gr} – коефіцієнт вагомості певного фактору, що зумовлює збільшення соціального капіталу.

$$k_{Sk}^{dec} = \frac{j}{12} \cdot k^{dec}, \quad (5)$$

де k_{Sk}^{dec} – скоригований коефіцієнт вагомості певного фактору, що зумовлює можливості зменшення соціального капіталу; k^{dec} – коефіцієнт вагомості певного фактору, що зумовлює можливості зменшення соціального капіталу.

Наступний етап стосується визначення загальних коефіцієнтів вагомості, які призначені відображати в цілому вплив сукупності факторів на потенційно існуючі можливості збільшення або зменшення соціального капіталу, як суму коефіцієнтів вагомості за переліком зазначених факторів. Розрахунок здійснюється за формулами (6) та (7) відповідно:

$$Sk_{pgr} = \sum_{i=1}^n k_{Sk_i}^{gr} + A^{gr}, \quad (6)$$

де Sk_{pgr} – загальний коефіцієнт вагомості, що відображає вплив сукупності факторів на можливості збільшення соціального капіталу; n – кількість факторів, що зумовлюють можливості збільшення

соціального капіталу; $k_{Sk_i}^{gr}$ – скоригований коефіцієнт вагомості, що зумовлює можливості збільшення соціального капіталу; A^{gr} – вплив інших факторів на можливість збільшення сукупного капіталу, значення коефіцієнтів яких невідомі, але, за необхідності, можуть бути розраховані методом експертного оцінювання.

$$Sk_{pdec} = \sum_{i=1}^n k_{Sk_i}^{dec} + A^{dec}, \quad (7)$$

де Sk_{pdec} – загальний коефіцієнт вагомості, що відображає вплив сукупності факторів на можливості зменшення соціального капіталу; n – кількість факторів, що зумовлюють можливості зменшення соціального капіталу; $k_{Sk_i}^{1dec}$ – скоригований коефіцієнт вагомості, що зумовлює можливості зменшення соціального капіталу; A^{dec} – вплив інших факторів на можливість зменшення сукупного капіталу, значення коефіцієнтів яких невідомі, але, за необхідності, можуть бути розраховані методом експертного оцінювання.

Зміни соціального капіталу мають істотне значення для досягнення певного ступеня ефективності управління підприємством, які обумовлюють відповідність його можливостей стосовно задоволення нових соціальних, побутових, матеріальних та інших потреб безпосередньо персоналу, а також інших стейкхолдерів (покупців, бізнес-партнерів, окремих груп суспільства). Практичне використання запропонованих показників дозволяє розмежувати результати діяльності підприємств, виходячи із позитивних та негативних наслідків. Під позитивним впливом доцільно розуміти повну та потенційно ефективну економічну ситуацію, яка є результатом і основою функціонування та розвитку підприємства. Позитивні результати відповідають певному ступеню якості, який проявляється циклом реального повного задоволення особистих потреб як керівництва, так і персоналу підприємства. Під негативним впливом доцільно розуміти повний і потенційно ефективний економічний результат, значення якого не відповідає вимогам і потребам розвитку та функціонування підприємства.

Відомо, що величину показника збільшення соціального капіталу в грошовому еквіваленті знаходять як добуток значень загального коефіцієнта вагомості сукупності факторів, що зумовлюють збільшення соціального капіталу, і річного обсягу позитивних результатів діяльності підприємства (надходження), що може бути визначено за формулою (8):

$$P^{gr} = Sk_{pgr} \cdot W^0, \quad (8)$$

де P^{gr} – показник величини можливостей збільшення соціального капіталу у грошовому еквіваленті; W^0 – річний обсяг позитивних результатів від господарської діяльності підприємства (надходження).

Все це дозволяє стверджувати про доцільність використання запропонованих показників для графічної інтерпретації соціальної відповідальності підприємств. У цій системі значення на одній осі відповідають усім можливим значенням показника кінцевих результатів господарської діяльності підприємства; на другій осі – можливі значення індексу приросту соціального капіталу; на третій осі – значення показника зменшення соціального капіталу підприємства. Таким чином можливо удосконалити інформаційне забезпечення процесу оцінювання соціальної відповідальності підприємства та візуалізувати його результати.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Розвиток соціальної відповідальності підприємства все більше визначає його успіхи у конкурентному середовищі, підвищенні ділової активності, посиленні впливу на ринку тощо. В міру розвитку глобалізаційних відносин роль соціальної відповідальності суб'єктів господарювання буде посилюватися, тому необхідні прогресивні засоби забезпечення її розвитку.

На мікрорівні управління соціальна відповідальність дозволяє об'єднати комплекс можливостей для досягнення основних стратегічних цілей і стає базисом побудови прогресивної системи організації та розвитку підприємницької діяльності. Це вимагає ідентифікації детермінантів, що обумовлюють здатність на мікрорівні управління дотримуватися принципів соціальної відповідальності і на цій основі обрати необхідні засоби для подальшого розвитку суб'єктів господарювання.

У перспективі дослідження соціальної відповідальності доречно враховувати темпи глобалізації, формування нових стандартів підприємницької діяльності, а також наростання гібридних загроз, що створюють ризики функціонуванню підприємств.

Література

1. Букреева Д., Денисенко К. Соціальна відповідальність бізнесу як основа забезпечення ділової активності підприємства: євроінтеграційний аспект. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1316/1271>.

2. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Рудковський О. В. Напрями та засоби стимулювання соціальної відповідальності підприємництва в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 4–8.
3. Кузьмін О., Станасюк Н., Уголькова О. Соціальна відповідальність бізнесу: поняття, типологія та чинники формування. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2021. № 2 (6). С. 56–64.
4. Куцик В. І. Розвиток концепції соціальної відповідальності бізнесу в Україні. *Підприємництво і торгівля*. 2019. Вип. 24. С. 31–37.
5. Бурдюк О. В. Формування аналітичного забезпечення управління соціально відповідальною діяльністю підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 14. С. 14–18.
6. Деліні М. М. Показники оцінки соціально-економічної відповідальності підприємництва в Україні. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 263–270.
7. Попадюк О., Кравчук І. Оцінка рівня внутрішньої соціальної відповідальності підприємства. *Економічний простір*. 2022. № 180. С. 163–168.
8. Міценко Н. Г., Градюк Н. М. Контролінг соціальної відповідальності підприємства. *Торгівля, комерція, підприємництво*. 2015. Вип. 19. С. 63–66.
9. Бондарук Т. Г., Бондарук І. С. Економічна природа організаційно-економічного механізму соціальної відповідальності бізнесу. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2020. № 1–2. С. 57–64.
10. Панухник Я. Г. Соціальна відповідальна діяльність як інструмент модернізації технологій управління підприємством у муніципальній економічній системі. *Інноваційна економіка*. 2016. № 3–4. С. 60–65.
11. Селіверстова Л. С., Лосовська Н. В. Підходи до формування організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу. *Економіка та держава*. 2019. № 7. С. 13–16.
12. Підприємства на ринку товарів і послуг: соціальний діалог і соціальна відповідальність : монографія / під ред. Н. Г. Міценко. Львів : Вид-во ЛТЕУ, 2016. 246 с.
13. Залознова Ю. С. Пріоритетні напрями розвитку персоналу підприємств на засадах соціальної відповідальності як інструменту досягнення сталого розвитку. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2017. Вип. 12 (1). С. 194–201.
14. Лупак Р. Л., Качмар Н. М. Соціальна відповідальність як складова забезпечення конкурентоспроможності підприємства. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2016. № 2 (12). С. 145–153.

References

1. Bukreeva, D., Denysenko, K. (2022). Social responsibility of business as a basis for ensuring business activity of the enterprise: European integration aspect. *Economy and society*. No. 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1316/1271>.
2. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., Rudkovskiy, O. V. (2019). Directions and means of stimulating social responsibility of entrepreneurship in Ukraine. *Economy and the state*. No. 5. P. 4–8.
3. Kuzmin, O., Stanasiuk, N., Ugolokova, O. (2021). Social responsibility of business: concept, typology and factors of formation. *Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development*. No. 2 (6). P. 56–64.
4. Kutsyk, V. I. (2019). Development of the concept of social responsibility of business in Ukraine. *Entrepreneurship and trade*. Issue 24. P. 31–37.
5. Budko, O. V. (2017). Formation of analytical support for management of socially responsible activities of enterprises. *Investments: practice and experience*. No. 14. P. 14–18.
6. Delini, M. M. (2017). Indicators of assessment of social and economic responsibility of entrepreneurship in Ukraine. *Problems of the economy*. No. 4. P. 263–270.
7. Popadyuk, O., Kravchuk, I. (2022). Assessment of the level of internal social responsibility of the enterprise. *Economic space*. No. 180. P. 163–168.
8. Mitsenko, N. G., Hradiuk, N. M. (2015). Controlling the social responsibility of the enterprise. *Trade, commerce, entrepreneurship*. Issue 19. P. 63–66.
9. Bondaruk, T. G., Bondaruk, I. S. (2020). The economic nature of the organizational and economic mechanism of social responsibility of business. *Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing*. No. 1–2. P. 57–64.
10. Panukhnyk, Y. G. (2016). Socially responsible activity as a tool for modernization of enterprise management technologies in the municipal economic system. *Innovative economy*. No. 3–4. P. 60–65.
11. Seliverstova, L. S., Losovska, N. V. (2019). Approaches to the formation of the organizational and economic mechanism of managing the social responsibility of business. *Economy and the state*. No. 7. P. 13–16.
12. Mitsenko N. G. (2016). *Enterprises on the market of goods and services: social dialogue and social responsibility: monograph*. Lviv: LTEU Publishing House, 246 p.
13. Zaloznova, Yu. S. (2017). Priority directions for the development of enterprise personnel based on social responsibility as a tool for achieving sustainable development. *Bulletin of the Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko. Economic sciences*. Issue 12 (1). P. 194–201.
14. Lupak, R. L., Kachmar, N. M. (2016). Social responsibility as a component of ensuring the competitiveness of the enterprise. *Social and labor relations: theory and practice*. No. 2 (12). P. 145–153.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-61>

УДК 330.1: 338.2

Богдан ДЕРГАЛЮК

Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

<https://orcid.org/0000-0001-8791-9121>

e-mail: b_dergaliuk@ukr.net

Ольга КОЖЕМЯЧЕНКО

Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

<https://orcid.org/0000-0001-8732-6596>

e-mail: koolga@ukr.net

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті обґрунтовано, що безпеку підприємства слід розглядати з позиції стану захищеності, який проявляється у можливості розвитку підприємства з урахуванням існуючої ресурсної бази. Система економічної безпеки повинна не суперечити загальній концепції та стратегічному вектору розвитку суб'єкта господарювання, при цьому мати відповідні елементи які є цілісними та структурованими між собою у формі відповідних відносин. Виокремлено функцій системи економічної безпеки. Виходячи з функцій та завдань розвиток системи економічної безпеки підприємства повинен відповідати означеним принципам, які є умовами та правилами для досягнення поставленої мети. До основних принципів розвитку системи економічної безпеки промислових підприємств віднесено принципи: відповідності, інтегрованості, безперервності, гнучкості, комплексності, раціональності, цілеспрямованості, доцільності, адаптивності. Запропоновано організаційне забезпечення системи економічної безпеки промислового підприємства, що передбачає послідовність трьох етапів. По-перше, визначення особливостей промислової галузі підприємства, по-друге, забезпечення ефективної нейтралізації загроз економічній безпеці промислового підприємства за рахунок розроблення комплексу заходів із забезпечення економічної безпеки; по-третє, оперативне управління системою економічної безпеки промислового підприємства, з урахуванням впливу факторів оточуючого середовища та адаптивної спроможності підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, промислові підприємства, система економічної безпеки, принципи та функції системи економічної безпеки підприємства.

Bogdan DERGALIUK, Olga KOZHEMYACHENKO

National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kiev polytechnic institute"

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

It is justified that the security of the enterprise should be considered from the position of the state of security, which is manifested in the possibility of the development of the enterprise, taking into account the existing resource base. The system of economic security should not contradict the general concept and strategic vector of development of the economic entity, while having appropriate elements that are integral and structured among themselves in the form of appropriate relations. The functions of the economic security system are singled out: monitoring the state of the enterprise's functioning environment for the presence of threats and dangers; preparatory function; an analytical function that allows you to evaluate the received information; the development of preventive measures, which in a certain period of time make it possible to adjust them to ensure the final goal; competitive intelligence, which is the analysis of competitors' activities to identify strengths and weaknesses for further adjustment of the company's development strategy. Based on the functions and tasks, the development of the economic security system of the enterprise must comply with the specified principles, which are the conditions and rules for achieving the set goal. The main principles of the development of the system of economic security of industrial enterprises include the following principles: conformity, integration, continuity, flexibility, complexity, rationality, purposefulness, expediency, adaptability. The organizational support of the system of economic security of an industrial enterprise is proposed, which involves a sequence of three stages. Firstly, the definition of the characteristics of the industrial sector of the enterprise, secondly, ensuring the effective neutralization of threats to the economic security of the industrial enterprise due to the development of a set of measures to ensure economic security and recommendations for their implementation in the practical activities of the enterprise in modern conditions; thirdly, operational management of the system of economic security of the industrial enterprise, taking into account the influence of environmental factors and the adaptive capacity of the enterprise.

Keywords: economic security, industrial enterprises, system of economic security, principles and functions of the system of economic security of the enterprise.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Розвиток суб'єктів господарювання в умовах зростання динамічності ринку, глобалізаційних процесів в економіці, збільшення рівня конкуренції спонукає вітчизняні підприємства до пошуку та впровадженню заходів щодо захисту своїх економічних інтересів на національному та міжнародному рівнях. Тому система економічної безпеки підприємств повинна бути ключовим напрямом стратегічного управління суб'єктами господарювання. Особливо гостро ці проблеми постануть перед підприємствами в період повоєнного відновлення та розвитку держави. Тому вже сьогодні підприємства повинні формувати

відповідні стратегічні напрями забезпечення економічної безпеки з урахуванням майбутніх конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питаннями забезпечення економічної безпеки промислових підприємств приділено значну увагу серед вітчизняних та закордонних вчених. Серед основних дослідників, які займалися питаннями методологічної та практичної реалізації економічної безпеки на підприємствах можна виокремити роботи О. Ареф'євої, М. Бердар О. Вовк, Н. Гуляєва, С. Довбня, І. Доценко, О. Ілляшенко, Г. Козаченко, М. Копитко, О. Ляшенко, І. Отенко, В. Пономаренко, Г. Ситник, С. Тульчинської, С. Шкарлет та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Проте, зважаючи на вагомий внесок авторів у питання розвитку системи економічної безпеки промислових підприємств, актуальним залишаються питання її забезпечення в сучасних умовах з урахуванням повоєнного відновлення економіки держави.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у обґрунтуванні методичних засад розвитку системи економічної безпеки промислових підприємств в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу.

Проаналізувавши дослідження вчених, які займаються питаннями безпеки підприємств, можна зазначити, що безпеку слід розглядати з позиції стану захищеності, який проявляється у можливості розвитку підприємства з урахуванням існуючої ресурсної бази. Іншими словами можна сказати, що це стан розвитку суб'єкта господарювання.

Не зважаючи на різноманітність підходів щодо розвитку системи економічної безпеки підприємства, існують суттєві відмінності у розробленні необхідних заходів щодо її забезпечення. Такі відмінності виокремлюються в залежності від специфіки галузі функціонування підприємства, його виробничо-економічного стану, регіональної приналежності та інше. Всі ці аспекти необхідно максимально враховувати при впровадженні заходів щодо економічної безпеки на кожному окремому підприємстві. Система економічної безпеки повинна не суперечити загальній концепції та стратегічному вектору розвитку суб'єкта господарювання, при цьому мати відповідні елементи які є цілісними та структурованими між собою у формі відповідних відносин [3].

Цільова спрямованість має суттєве значення для розвитку та впровадження ефективної системи економічної безпеки тому повинна мати цілі, перелік того, що необхідно здійснити для досягнення цих цілей, завдання, які необхідно вирішити для цього, виокремленні відповідні функції системи економічної безпеки. До функцій системи економічної безпеки доцільно віднести [2]:

- моніторинг стану середовища функціонування підприємства на наявність загроз та небезпек;
- підготовчу функцію, яка реалізується за рахунок збору аналітичного масиву для здійснення оцінювання та прогнозування стану підприємства;
- аналітичну функцію, яка дозволяє оцінити отриману інформацію, виявити ризики та загрози, визначити тенденції розвитку подій з урахуванням поточного стану суб'єкта господарювання;
- розробку превентивних заходів, які в певний проміжок часу дають змогу корегувати їх для забезпечення кінцевої мети;
- конкурентну розвідку, що представляє собою заходи аналізу діяльності конкурентів для виокремлення сильних та слабких сторін для подальшого корегування стратегії розвитку підприємства.

Перелік відповідних функцій може бути збільшений або зменшений в залежності від мети формування системи економічної безпеки та кінцевого результату її розробки.

Такі функції реалізуються на основі виконання відповідних завдань, до яких можна віднести:

- своєчасне виявлення негативних загроз в діяльності підприємства;
- формування ефективного механізму щодо протидії встановленим загрозам;
- організація системи захисту особистих даних та комерційної таємниці на підприємстві;
- ефективна взаємодія з різними органами влади та службами в питаннях забезпечення економічної безпеки діяльності підприємства;
- впровадження сучасних технологій для захисту цифрового контенту в діяльності підприємства;
- охорона матеріальної бази.

Основою забезпечення економічної безпеки підприємства є власні ресурси, проте за їх відсутності або обмеженості доцільно залучати зовнішні джерела.

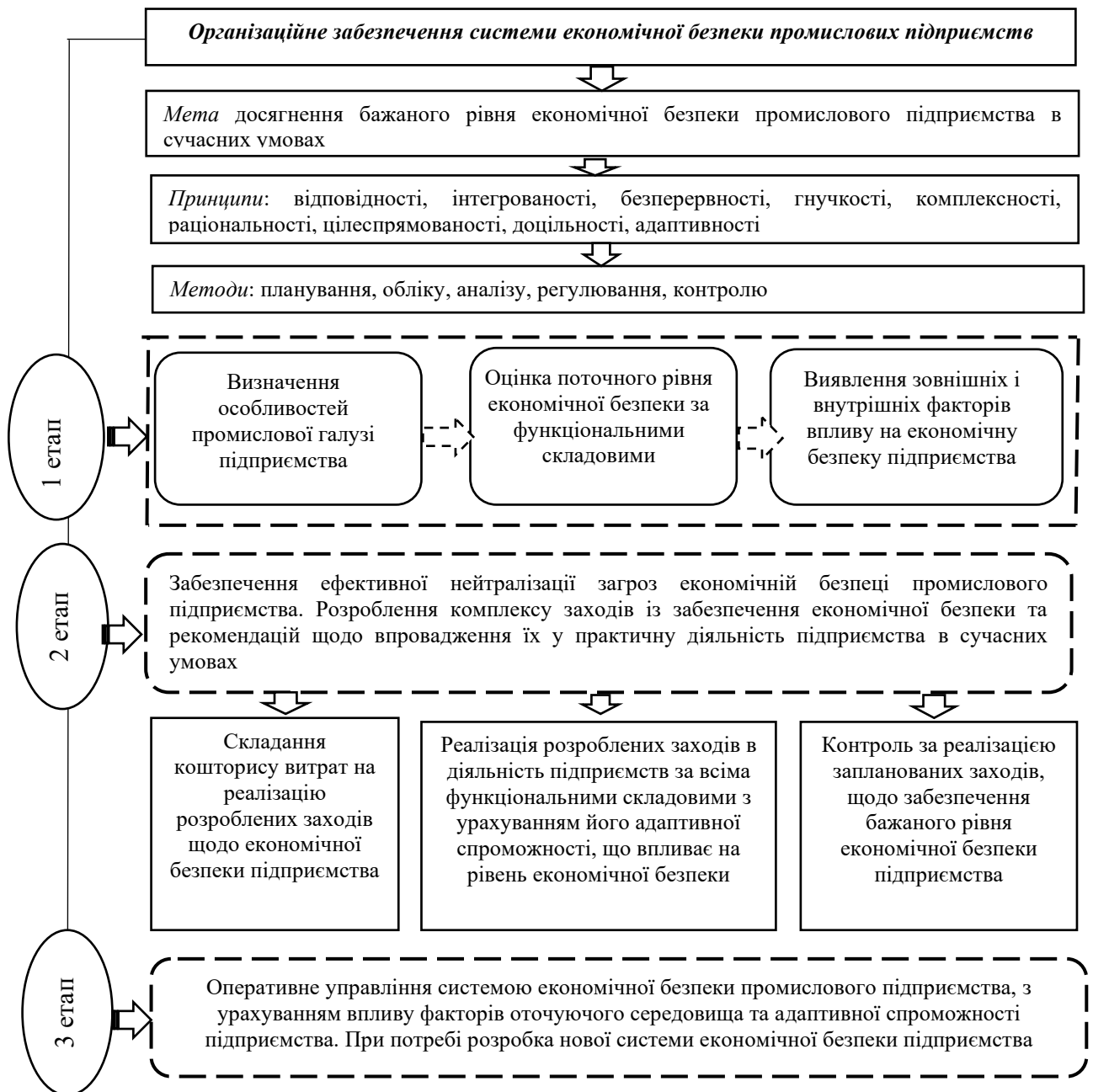

Рис. 1. Узагальнена організаційна схема формування системи економічної безпеки промислового підприємства в сучасних умовах

Джерело: узагальнено авторами на основі [1; 6]

Виходячи з функцій та завдань розвиток системи економічної безпеки підприємства повинен відповідати означеним принципам, які є умовами та правилами для досягнення поставленої мети. До основних принципів розвитку системи економічної безпеки промислових підприємств відносяться [4]:

- принцип відповідності, за яким формування системи повинно враховувати особливості стану фінансово-господарської діяльності, динаміку оточуючого середовища, конкурентні позиції;
- принцип інтегрованості, який характеризує впровадження функцій системи безпеки в структуру підприємства в залежності від умов його господарювання та організаційної структури;
- принцип безперервності, який характеризує необхідність постійного здійснення оцінки та реалізації управлінських рішень в сфері забезпечення безпеки на постійній основі;
- принцип гнучкості, що характеризує можливість адаптації підприємства до зміни середовища з корегуванням його стратегічного розвитку;
- принцип комплексності, який визначає реалізацію заходів виходячи з оцінки їх впливу на всі функціональні складові системи;
- принцип раціональності, за яким необхідно розробляти варіативність безпекоорієнтованих заходів, для обрання найбільш оптимального виходячи з позиції витрати-результат;

- принцип цілеспрямованості, який характеризує орієнтацію на досягнення поставленої мети на основі існуючого ресурсного та організаційного забезпечення;
- принцип доцільності, згідно якого витрати на реалізацію безпеки орієнтованих заходів не можуть перевищувати можливі втрати від настання загроз;
- принцип адаптивності, який характеризує спроможність підприємства швидко реагувати на вплив зовнішнього середовища з мінімальними втратами.

Дотримання означених принципів сприятиме досягненню поставленої мети щодо розвитку системи економічної безпеки підприємства в сучасних умовах. Як зазначалося раніше, заходи економічної безпеки повинні враховувати особливості галузевого функціонування підприємств. Організація системи економічної безпеки промислових підприємств повинна враховувати особливості типу продукції, регіональної приналежності та масштабів виробництва. Даний процес можна згрупувати у три етапи, кожен з яких має певну кількість послідовних дій, що забезпечують його виконання [1]. Узагальнено схему організаційного забезпечення розвитку системи економічної безпеки промислових підприємств в сучасних умовах наведено на рис. 1.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

На першому етапі організації системи економічної безпеки промислових підприємств доцільно виокремити галузеві особливості, визначити масштаби діяльності, проаналізувати організаційно-управлінську структуру підприємства. Здійснити оцінку поточного стану фінансово-економічної та виробничої діяльності підприємства. Виокремити фактори, які впливають на стан розвитку підприємства, оцінити їх силу впливу на результуючий показник (прибуток) в діяльності. Здійснити оцінку поточного рівня економічної безпеки підприємства з визначенням сильних та слабких сторін, для подальшого корегування стратегії розвитку.

На другому етапі здійснюється нейтралізація або мінімізація виявлених загроз та ризиків. Такі дії відбуваються за рахунок розробки певного комплексу заходів щодо забезпечення економічної безпеки з урахуванням раніше виявлених проблемних місць. Проводиться економічне обґрунтування запропонованих заходів з конкретизацією джерел фінансування в порівнянні зі шкодою, яка може бути завдана загрозами в поточному періоді.

Наступним кроком є практичне впровадження запропонованих заходів з подальшим їх контролем та моніторингом. За потреби проводиться корегування реалізації заходів в певний проміжок часу (точки контролю), які були визначені при розробці плану практичного їх впровадження з метою контролю ефективності їх реалізації та відповідності бажаним результатам.

Література

1. Бабіна Н. О. Економіко-фінансова безпека підприємств України як елемент фінансової безпеки держави в контексті інтеграційних процесів. Черкаси : Видавець Ю. А. Чабаненко, 2018. С. 185-206.
2. Васильєв О. В. Формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2013. Т. 14, № 2. С. 138-145.
3. Ілляшекно О. В. Механізми системи економічної безпеки підприємства: монографія. Харків : Мачулін, 2016. 504 с.
4. Козаченко Г. В. Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення. Київ : Лібра, 2003. 280с.
5. Ляшов Д. О. Проблеми забезпечення економічної безпеки на підприємствах в умовах військових дій на сході України. *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*. 2017. С. 89-95.
6. Тульчинська С. О. Механізм оцінювання залучення інвестиційних ресурсів як засіб забезпечення економічної безпеки промислових підприємств: Київ, 2018. 170 с.

Reference

1. Babina N. O. Ekonomiko-finansova bezpeka pidpriemstv Ukraini yak element finansovoi bezpeki dergavi v konteksti integrasiinih procesiv [Economic and financial security of Ukrainian enterprises as an element of the financial security of the state in the context of integration processes]. Cherkasy: Publisher Yu. A. Chabanenko, 2018. P. 185-206.
2. Vasyliiev, O.V., Meita, V.I. Formuvannia systemy upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu promyslovykh pidpriemstv [Formation of the economic security management system of industrial enterprises]. *Ekonomichnyi analiz-Economic analysis*, 2013. 2,138-145p.
3. Ilyashkno O.V. Mehanizmi sistemi ekonomichnoi bezpeki pidpriemstva [Mechanisms of the system of economic security of the enterprise]: monograph. Kharkiv: Machulin, 2016. 504 p.
4. Kozachenko G.V Ponomarev V. P., O. M Lyashenko Ekonomichna bezpeka pidpriemstva sytnist ta mehanizm zabezpechenya [Economic security of the enterprise: essence and mechanism of providing]. Kyiv: 2003. 280 p.
5. Lyashov D. O. Problemi zabezpecheniya ekonomichnoi bezpeki na pidpraemstvah v umovah viiskovih diy na shodi Ukraini [Problems of ensuring economic security at enterprises in the conditions of military operations in eastern Ukraine]. *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*. 2017. P. 89-95.
6. Tulchynska, S.O., Chornii, B.P., and Saloid, S.V. Mekhanizm otsiniuvannia zaluchennia investytsiinykh resursiv yak zasib zabezpechenia ekonomichnoi bezpeky promyslovykh pidpriemstv [The evaluation mechanism of attracting investment resources as a means of ensuring the economic security of industrial enterprises]. 2018. 170 p.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-62>

УДК 658.3:355.004.7

Ганна ЖОСАН

Херсонський державний аграрно-економічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-3577-6701>

e-mail: ennzhosan@gmail.com

Павло ДОБРЯНСЬКИЙ

Херсонський державний аграрно-економічний університет

АНАЛІЗ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проведено аналіз стратегій управління персоналом підприємств в умовах воєнного стану. Здійснено докладний огляд впливу військового конфлікту на діяльність підприємств і їхній персонал, включаючи виявлення загроз, обмежень та надзвичайних обставин. У статті також розглянуто різноманітні стратегії управління персоналом, які можуть бути використані для забезпечення стабільності та продуктивності під час воєнних конфліктів. Автори подають детальну таблицю стратегій, їхніх сфер застосування, характеристик та недоліків. На основі аналізу надаються практичні рекомендації для підприємств щодо адаптації та оптимізації стратегій управління персоналом в умовах військових конфліктів з метою забезпечення їхньої виживаності та успішного функціонування в надзвичайних обставинах.

Ключові слова: Управління персоналом, Умови воєнного стану, Аналіз стратегій, Виживання підприємства, Вплив військового конфлікту, Оптимізація стратегій управління персоналом, Надзвичайні обставини.

Hanna ZHOSAN, Pavlo DOBRIANSKYI

Kherson State Agrarian and Economic University

ANALYSIS OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT STRATEGY IN A STATE OF WAR AT AN ENTERPRISE

In the conditions of the modern world, where geopolitical conflicts and threats of war remain relevant, the issues of effective personnel management at enterprises during martial law become so important that they require extraordinary attention and research. In the context of such extraordinary circumstances, the management of human resources acquires new challenges and features that require careful analysis and development of strategies aimed at ensuring the functioning of enterprises in the wartime period. The analysis of the personnel management strategy of the enterprise in the conditions of martial law becomes an urgent task, which requires the study of various aspects of the impact of military conflicts on organizational culture, employee motivation, security and sustainability of the enterprise. In this context, the research and analysis of personnel management strategies become a scientific and practical task that can make a significant contribution to maintaining the stability and competitiveness of enterprises in the extraordinary circumstances of a military conflict.

The problem lies in the need to analyze and develop an optimal personnel management strategy at the enterprise under martial law conditions, taking into account the extraordinary circumstances, threats and limitations that arise in such situations.

The article conducts an analysis of personnel management strategies for enterprises in conditions of wartime. A detailed examination of the impact of military conflict on the operations of enterprises and their personnel is carried out, including the identification of threats, limitations, and extraordinary circumstances. The article also discusses various personnel management strategies that can be employed to ensure stability and productivity during times of war. The authors provide a comprehensive table of strategies, their areas of application, characteristics, and drawbacks. Based on the analysis, practical recommendations are offered to enterprises for adapting and optimizing personnel management strategies in wartime conditions with the aim of ensuring their survival and successful operation in extraordinary circumstances.

Keywords: Personnel Management, Wartime Conditions, Strategy Analysis, Enterprise Survival, Impact of Military Conflict, Personnel Strategy Optimization, Extraordinary Circumstances.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В умовах сучасного світу, де геополітичні конфлікти та загрози війни залишаються актуальними, питання ефективного управління персоналом на підприємствах під час воєнного стану стають настільки важливими, що вимагають надзвичайної уваги та досліджень. В контексті таких надзвичайних обставин, управління людськими ресурсами набуває нових викликів та особливостей, які потребують ретельного аналізу та розробки стратегій, спрямованих на забезпечення функціонування підприємств у воєнний період. Аналіз стратегії управління персоналом підприємства в умовах воєнного стану стає актуальним завданням, яке вимагає вивчення різних аспектів впливу воєнних конфліктів на організаційну культуру, мотивацію працівників, безпеку та стійкість підприємства. У цьому контексті, дослідження та аналіз стратегій управління персоналом стають науково-практичним завданням, що може внести вагомий внесок у збереження стабільності та конкурентоспроможності підприємств у надзвичайних обставинах воєнного конфлікту.

Проблема полягає в необхідності аналізу та розробці оптимальної стратегії управління персоналом на підприємстві в умовах воєнного стану, з урахуванням надзвичайних обставин, загроз і обмежень, що виникають в таких ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Багато наукових праць досліджують питання планування, організації, мотивації, контролю та регулювання персоналу. Ці аспекти були розглянуті і зазначені зарубіжними вченими ще в минулому. Фахівці, такі як Жосан Г., Хорошко А., Дворник І., Дворник О., Гарафонова О., Кириченко Н., Мельник О., Прохоровська С., Череп О., Калюжна Ю., Михайліченко Л. та інші, внесли вагомий вклад у це поле досліджень. Підсумковий аналіз їхніх досліджень свідчить про те, що ці вчені були серед перших, хто сформулював загальні принципи управління персоналом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Дослідження присвячено аналізу та виокремленню невирішених раніше аспектів загальної проблеми, що стосується стратегії управління персоналом на підприємствах в умовах воєнного стану. Конкретно, дослідження спрямоване на ідентифікацію та розкриття взаємодії між стратегічним управлінням персоналом із загальною стратегією підприємства в умовах воєнного конфлікту, включаючи адаптацію та впровадження стратегічних цілей та завдань.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є проведення комплексного аналізу та вивчення стратегій управління персоналом на підприємствах в умовах воєнного стану з метою виявлення оптимальних підходів та розробки рекомендацій для забезпечення стабільності та ефективності підприємств у надзвичайних обставинах військового конфлікту.

Вклад основного матеріалу

Дослідження впливу воєнного стану на діяльність підприємств та їх персоналу є важливою складовою аналізу стратегії управління персоналом в умовах воєнного конфлікту. Воєнний стан створює низку унікальних викликів та ситуацій, які можуть впливати на функціонування підприємств.

Загрози безпеці: Підприємства можуть зазнавати загрози з боку військових конфліктів, таких як атаки, диверсії або облоги. Ці загрози можуть вимагати розробки систем безпеки та захисту для персоналу та ресурсів підприємства.

Обмеження у руху та логістиці: Воєнний стан може призвести до обмежень у пересуванні працівників, транспортуванні товарів та постачанні сировини. Це може вплинути на виробничий процес та постачання продукції.

Економічні та фінансові труднощі: Війна може призвести до змін у економічному середовищі, зниження попиту на товари та послуги, а також збільшення витрат на забезпечення безпеки. Це може вплинути на фінансовий стан підприємства та його здатність вижити.

Психологічний стан персоналу: В умовах воєнного конфлікту працівники можуть відчувати стрес, тривожність та невизначеність. Це може вплинути на їхню продуктивність та робочий мораль.

Регуляторні зміни: Уряд може вводити нові регуляторні положення та обмеження в умовах воєнного стану, що вимагає від підприємств адаптації до нових правил та вимог.

Розуміння цих аспектів є важливим для розробки стратегій управління персоналом, які б забезпечували стабільність та успішне функціонування підприємства в надзвичайних обставинах військового конфлікту.

Кожна стратегія має свою унікальну специфіку та може бути застосована у певних галузях підприємств. Проте, важливо враховувати можливі недоліки та обмеження при впровадженні цих стратегій, щоб забезпечити ефективність та стабільність підприємства в умовах воєнного конфлікту.

Для підприємств, які мають намір адаптувати та оптимізувати свої стратегії управління персоналом в умовах військових конфліктів, пропонуємо ряд рекомендацій та практичних порад:

1. Розробка бізнес-плану надзвичайної ситуації: Створіть докладний бізнес-план, який враховує можливі сценарії військових конфліктів та визначає необхідні заходи для забезпечення стабільності та продуктивності.

2. Резервування ресурсів: Маючи на увазі можливі обмеження та перешкоди, створіть резерви ресурсів, включаючи фінансові, матеріальні та інші резерви, які можна використовувати в надзвичайних ситуаціях.

3. Розробка екстрених планів дій: Визначте критичні об'єкти та процеси на підприємстві та розробіть докладні плани дій для їхнього захисту та відновлення в разі військового конфлікту.

4. Навчання та підготовка персоналу: Проводьте регулярні тренінги та навчання для персоналу щодо дій в екстрених ситуаціях, включаючи евакуацію, безпеку на роботі та специфічні навички для військового стану.

5. Комунікація та інформаційний обмін: Забезпечте надійну систему комунікації для спілкування з персоналом та контролем ситуації в режимі реального часу.

6. Соціальна підтримка персоналу: Зверніть увагу на психологічний стан працівників та надайте їм підтримку в формі консультацій та ресурсів для покращення їхнього благополуччя.

7. Залучення волонтерів та добровольців: Розгляньте можливість співпраці з волонтерами та добровольцями для допомоги в надзвичайних ситуаціях.
8. Співпраця з владними органами: Підтримуйте зв'язок та співпрацюйте з місцевими та національними владними органами для отримання додаткової інформації та ресурсів.
9. Аудит та оновлення планів: Регулярно оцінюйте та оновлюйте ваші плани дій для врахування змін в обставинах.
10. Корпоративна культура та командна сплоченість: Створюйте корпоративну культуру, яка підтримує сплоченість команди та готовність працювати разом у надзвичайних ситуаціях.

Таблиця 1

Стратегії управління персоналом, що можуть бути використані підприємствами для забезпечення стабільності та продуктивності під час військових конфліктів

Стратегія	Сфера підприємства	Характеристика стратегії	Недоліки
Адаптація до кризи	Виробництво	Акцент на швидкій зміні виробничих процесів та виробництва для пристосування до обмежень та надзвичайних обставин.	Збільшення витрат на реорганізацію та навчання.
Робота з волонтерами	Громадський сектор	Залучення волонтерів та добровольців для допомоги в екстрених ситуаціях, зменшення навантаження на персонал.	Може бути обмежена доступність волонтерів.
Фокус на безпеці	Оборонна промисловість	Посилення заходів з безпеки на робочому місці, навчання персоналу діям в екстрених ситуаціях.	Збільшення витрат на безпеку та навчання.
Гнучка робоча сила	ІТ індустрія	Застосування гнучких форм праці, таких як дистанційна робота або фріланс, для збереження ефективності роботи.	Залежність від інформаційних технологій.
Стрес-менеджмент	Медична сфера	Впровадження програм стрес-менеджменту для забезпечення психологічного благополуччя персоналу.	Потребує ресурсів для організації програм.
Гібридна робоча сила	Ресторанний бізнес	Збереження частини персоналу на роботі та використання дистанційної роботи для інших функцій.	Можлива втрата злагодності в робочому колективі.
Контингентні працівники	Логістична галузь	Найм контингентних працівників на тимчасових контрактах для швидкої мобілізації та реагування на зміни.	Потребує постійного пошуку та найму нового персоналу.
Подвійна система управління	Фармацевтична індустрія	Впровадження подвійної структури управління, з окремими командами для стандартних і екстрених умов.	Збільшення адміністративних витрат та складності управління.
Внутрішня мобілізація	Важкість та енергетика	Створення системи внутрішньої мобілізації резерву персоналу для оперативного виконання надзвичайних завдань.	Потребує попередньої підготовки та вкладення ресурсів.
Ресурсний аутсорсинг	Технологічна галузь	Залучення зовнішніх постачальників ресурсів та персоналу для забезпечення необхідних потреб у виробництві.	Залежність від зовнішніх постачальників і можливість зростання витрат.
Демобілізація та реінтеграція	Громадський сектор	Розробка програм демобілізації та підтримки військових ветеранів для їхньої повноцінної реінтеграції на цивільний ринок.	Потребує додаткових ресурсів для програм соціальної підтримки.

Ці рекомендації та поради можуть служити як початковий керівний документ для підприємств, які прагнуть адаптувати свої стратегії управління персоналом до умов військових конфліктів з метою забезпечення їхньої виживаності та успішного функціонування в надзвичайних обставинах.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У висновку дослідження слід відзначити, що адаптація та оптимізація стратегій управління персоналом в умовах військових конфліктів є критично важливим завданням для підприємств. Сучасні геополітичні реалії та загрози вимагають від компаній готовності до дії в надзвичайних обставинах.

Рекомендації, викладені в дослідженні, включають розробку бізнес-плану, створення резервів ресурсів, підготовку персоналу, забезпечення ефективної комунікації та психологічної підтримки.

Важливо підкреслити, що успішна адаптація до військових конфліктів вимагає системного та стратегічного підходу, а також гнучкості та здатності до швидкого реагування на зміни у ситуації.

Компанії, які інтегрують ці рекомендації у свої практики управління персоналом, збільшують свої шанси на виживання та успішну роботу в надзвичайних обставинах, зберігаючи продуктивність та безпеку свого персоналу.

Література

1. Жосан Г.В., Хорошко А.Ф. Інвестиційні можливості для бізнесу в умовах воєнного та післявоєнного стану. Науковий вісник Львівської академії. Серія: Економіка, менеджмент та право: збірник наукових праць. Вип. 8. 2023. С. 80-92. DOI 10.33251/2707-8620-2023-8-80-91

2. ДВОРНИК, І., ДВОРНИК, О., & ГАРАФОНОВА, О. (2023). СУЧАСНА СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. MODELING THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEMS, (2), 144–152. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-8-19>

3. Жосан Г.В., Кириченко Н.В. Менеджмент персоналу в умовах постпандемії та воєнного стану в Україні. Таврійський науковий вісник: Серія Економіка. 2022. Вип. 12. С. 48-54. <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/245>

4. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 15–28 квітня 2022 р.; ред. колегія : І.О. Дегтярьова, В.С. Куйбіда, П.М. Петровський та ін., уклад. Т. О. Мельник. Т. 2. Київ : ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. 246 с.

5. Прохоровська С.А. МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ. Трансформаційна економіка. № 2 (02), 2023. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-2-8>

6. Череп О.Г., Калюжна Ю.В., Михайліченко Л.В. ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ. Економіка та суспільство. Випуск # 48 / 2023. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-24>

References

1. Zhosan H.V., Khoroshko A.F. Investytsiini mozhlivosti dlia biznesu v umovakh voiennoho ta pisliavoiennoho stanu. Naukovyi visnyk Lotnoi akademii. Serii: Ekonomika, menedzhment ta pravo: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 8. 2023. S. 80-92. DOI 10.33251/2707-8620-2023-8-80-91

2. DVORNYK, I., DVORNYK, O., & HARAFONOVA, O. (2023). SUCHASNA STRATEGIYA UPRAVLINNIYA PERSONALOM PIDPRYEMSTVA V UMOVAKH VOIENNOHO STANU. MODELING THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEMS, (2), 144–152. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-8-19>

3. Zhosan H.V., Kyrychenko N.V. Menedzhment personalu v umovakh postpandemii ta voiennoho stanu v Ukraini. Tavriiskiy naukovyi visnyk: Serii Ekonomika. 2022. Vyp. 12. S. 48-54. <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/245>

4. Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoiennyi period v Ukraini : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. u trokh tomakh, m. Kyiv, DZVO «Universytet menedzhmentu osvity» NAPN Ukrainy, 15–28 kvitnia 2022 r.; red. kolehiia : I.O. Dehtiarova, V.S. Kuibida, P.M. Petrovskiy ta in., uklad. T. O. Melnyk. T. 2. Kyiv : DZVO «UMO» NAPN Ukrainy, 2022. 246 s.

5. Prokhorovska S.A. MOTYVATsIYA PERSONALU PIDPRYEMSTV V UMOVAKh SUCHASNYKh VYKLYKIV. Transformatsiina ekonomika. № 2 (02), 2023. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-2-8>

6. Cherep O.H., Kaliuzhna Yu.V., Mykhailichenko L.V. OSOBLIVOSTI UPRAVLINNIYA PERSONALOM V UMOVAKH VOIENNOHO STANU V UKRAINI. Ekonomika ta suspilstvo. Vypusk # 48 / 2023. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-24>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-63>

УДК 330.322 : 339.3 (477) + 65.012.8 : 336 : 33

Ірена СВИДРУК

Львівський торговельно-економічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-3099-6449>

e-mail: irena_svidruk@ukr.net

Володимир ГРИНІВ

Львівський торговельно-економічний університет

<https://orcid.org/0009-0004-3721-6574>

-mail: vhrniv@gmail.com

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано фактори забезпечення фінансово-економічної безпеки внутрішньої торгівлі в умовах викликів і загроз війни та післявоєнного відновлення економіки України. З'ясовано, що інвестиційні цілі відновлення внутрішньої торгівлі ускладнюються в умовах військових викликів та успадкованих від довоєнного часу загроз. Виявлено причинно-наслідкові зв'язки між категоріями фінансово-економічної та інвестиційної безпеки, що дозволяє одночасне врахування інтересів держави та суб'єктів торговельної діяльності. Категорію інвестиційної складової фінансово-економічної безпеки внутрішньої торгівлі доповнено виміром можливостей та загроз інвестиційної взаємодії. Запропонований підхід дозволяє враховувати різні сценарії інноваційної трансформації внутрішньої торгівлі попри регіональну нерівномірність післявоєнної збереженості торговельної інфраструктури. Статичні характеристики досягнутого рівня фінансово-економічної безпеки запропоновано доповнювати динамічними характеристиками результативності інвестування, що дозволить з більшою результативністю генерувати напрями інноваційного використання наявних фінансів. Подальші дослідження доцільно здійснювати у напрямі уточнення індикативних параметрів оцінювання та розробки протидії системним ризикам інвестування в розвиток внутрішньої торгівлі.

Ключові слова: внутрішня торгівля; фінансово-економічна безпека; інвестиційна безпека; результативність інвестування; інвестиційна взаємодія; післявоєнне відновлення економіки; суб'єкти торговельної діяльності.

Irena SVYDRUK, Volodymyr HRYNIV
Lviv University of Trade and Economics

FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF INVESTMENT DEVELOPMENT OF DOMESTIC TRADE IN THE CONDITIONS OF WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE'S ECONOMY

The study is dedicated to the identification of factors for ensuring the financial and economic security of domestic trade in the conditions of challenges and threats of war and post-war recovery of the economy of Ukraine. The objective function of investment activity is implemented by strengthening competitive positions and reducing vulnerability to adverse financial factors, which actualizes the identification of factors of financial and economic security of investment development of domestic trade. Solving problems in the spheres of management of trade and technological processes and development of trade infrastructure require a reduction of investment and business risks. It has been found that the investment goals of restoring domestic trade in terms of modernizing the management of the development of business entities are complicated in the conditions of military challenges and threats inherited from pre-war times. The identified cause-and-effect relationships between the categories of financial and economic and investment security allow the simultaneous consideration of the interests of the state and subjects of trade activity. It is proved that the exogenous dimension of the eco-state of the post-war recovery of Ukraine causes changes in the perception of the investment component of the financial and economic security of internal trade, supplementing it with the dimension of opportunities and threats of investment interaction. The proposed approach allows you to move away from the linear progression of the usual extrapolation methods and take into account assumptions about different future scenarios, developing a consensus on the innovative transformation of domestic trade despite the regional unevenness of the post-war preservation of trade infrastructure and different dynamics of innovative shifts. It is proposed to supplement the static characteristics of the achieved level of financial and economic security with the dynamic characteristics of investment performance, which will allow more effectively to generate areas of innovative use of available finances. It is advisable to carry out further studies of the eco-state of the post-war recovery of domestic trade in the direction of clarifying the indicative parameters of the assessment and developing countermeasures against systemic investment risks.

Keywords: domestic trade; financial and economic security; investment security; investment effectiveness; investment interaction; post-war recovery of the economy; subjects of trade activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Економічна відбудова внутрішньої торгівлі потребує за діяння значної ресурсної бази, тому динамічність інвестиційних процесів торговельного підприємництва можна вважати підґрунтям їх інвестиційно-інноваційної активності. Зрозуміло, що війна спричинила до зміни усталеної траєкторії соціально-економічного і техніко-технологічного прогресу української економіки. Отож, існує необхідність дослідження динаміки розвитку внутрішньої торгівлі з врахуванням її критичної чутливості до протиріч і

криз суспільних траєкторій. Рівень розвинутості вітчизняного інвестиційного ринку залишається недостатньо високим для охоплення фінансовими інвестиціями проєктів інноваційного розвитку торгівлі, що вимагає зосередження на регулюванні капіталовкладень у матеріальні та нематеріальні активи суб'єктів господарювання цього сектору. Водночас, цільова функція інвестиційної діяльності реалізується за рахунок зміцнення конкурентних позицій та зниження вразливості до несприятливих фінансових факторів, що актуалізує виявлення факторів фінансово-економічної безпеки інвестиційного розвитку внутрішньої торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У науковій літературі представлено достатньо ґрунтовні напрацювання з питань інвестиційної безпеки, хоча існує неоднозначне сприйняття її місця в системі економічної безпеки держави. Зокрема, Г. Чепелюк пропонує розглядати її як складову фінансової безпеки [1], тоді як С. Едгардо та співавт. виокремлюють її в межах економічної безпеки, стверджуючи, що модель інвестиційної безпеки включає сукупну множинність незалежних, однак взаємопов'язаних елементів [2]. Такої ж позиції дотримується і В. Кириленко, який підкреслює, що розширення сфер інвестування та ускладнення його структури зумовлюють виникнення загроз економічній безпеці, щодо яких відсутні дієві механізми нейтралізації [3]. Водночас, В. Токар та С. Ткаленко стверджують про існування таких механізмів, зокрема вказують на виважену антиінфляційну політику та скорочення бюджетного дефіциту [4]. Крім того, J. Markard зі співавт. зауважують, що інноваційні зрушення в економіці зумовлюють зміни пріоритетів окремих складових економічної безпеки, а своєчасність виявлення потенційних чи реальних загроз дозволяє розробити заходи їх профілактики або мінімізувати причини їх виникнення [5]. Причинно-наслідкові зв'язки між категоріями фінансово-економічної та інвестиційної безпеки вдало описав Д. Нікитенко, який запропонував розглядати інвестиційну безпеку комплексно, з одночасним врахуванням інтересів держави та суб'єктів інвестиційної діяльності, адже конверсія інвестиційного потенціалу в ресурси потребує підтримки зі сторони інституціонального середовища [6]. Інший науковий погляд на феномен інвестиційної безпеки розкриває її як рівень інвестування економіки, достатній для забезпечення інноваційних трансформацій без ризику втрат капіталу. Т. Боднарук зі співавт. запропонували визначати інвестиційно-інноваційну безпеку держави як стан економічного середовища, що стимулює інвестування у високотехнологічне виробництво, інтеграцію підприємництва та науково-дослідних інституцій і виробництво продукції з високою доданою вартістю [7]. Проаналізувавши стан середовища функціонування українських підприємств з позиції забезпечення економічної безпеки, Л. Любохинець зі співавт. виявили як позитивні тенденції у процесах забезпечення прозорості діяльності, так і недостатність зрушень для стрімкого розвитку та зміцнення економічної безпеки держави [8]. В межах описаних цими авторами підходів деталізовано основні фактори дестабілізуючого впливу та об'єкти захисту з позиції інтеграції безпеки споживання та безпеки виробництва в умовах негативного впливу ринкових, політичних, екологічних та інших чинників. М. Тимоць та Г. Стахів виявили зростання інвестиційних ризиків через вплив спочатку гібридної, а пізніше і повномасштабної війни росії проти України [9]. На залежність управління розвитком підприємництва від безпекового стану середовища функціонування вказує також В. Чернишов, стверджуючи, що забезпечення стійкого положення підприємства на ринку вимагає забезпечення максимального рівня економічної безпеки для ефективного використання фінансових ресурсів [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Попри однозначний консенсус науковців щодо високої ризикованості інвестиційно-інноваційної діяльності в умовах війни, на сьогодні практично відсутні теоретичні напрацювання щодо екосистейту післявоєнних трансформацій внутрішньої торгівлі, що зумовлює необхідність досліджень у цьому напрямку.

Формулювання цілей статті

Метою статті є виявлення факторів забезпечення фінансово-економічної безпеки внутрішньої торгівлі та особливостей її інвестиційної складової в умовах викликів і загроз війни та післявоєнного відновлення економіки України.

Виклад основного матеріалу

Еволюціонування української економіки актуалізувало інвестиційну стадію її конкурентного розвитку (за М. Porter та S. Stern ця стадія визначається тенденціями спрямування інвестицій на придбання технологій, створення сучасної інфраструктури та появи нових галузей [11]), успішність якої зумовлюється розвитком інноваційно-інвестиційної активності підприємництва. Основними інвестиційними цілями післявоєнного відновлення внутрішньої торгівлі, відповідно до цієї стадії, є модернізація управління торговельно-технологічними процесами, спрямованими на підтримку інноваційного розвитку суб'єктів господарювання торговельної галузі, здатних функціонувати в умовах глобального конкурентного середовища. При цьому унікальність формування факторів фінансово-економічної безпеки визначається поєднанням військових викликів та успадкованих від проблем економіки довоєнного часу загроз, які

необхідно усунути для ефективної відбудови внутрішньої торгівлі у післявоєнний час та забезпечення стійкого економічного зростання (табл. 1). Відповідно, основним без пековим фактором для зростання інвестиційної активності торговельного підприємництва є відновлення прибутковості та швидка окупність капіталовкладень, при цьому мультиплікативний ефект інвестування забезпечуватиме зростання ефективності діяльності підприємств внутрішньої торгівлі, споріднених галузей та економіки України в цілому.

Таблиця 1

Системні загрози розвитку внутрішньої торгівлі України в умовах війни

Тип загрози	Прояви загрози в економічному просторі
Військові виклики	<ul style="list-style-type: none"> - повне або часткове припинення функціонування суб'єктів господарювання через зруйновані потужності, втрату (звуження) ринку збуту, невиконання контрактів; - високий рівень безробіття, відтік робочої сили і ризик її неповернення; - регіональні диспропорції збереженості робочої сили; - порушення логістичних шляхів; - руйнування ланцюгів постачання сировини та готової продукції; - зниження фінансової активності, заморожування інвестиційних проєктів.
Успадковані проблеми економіки довоєнного часу	<ul style="list-style-type: none"> - товарна модель розвитку, що формує непаритетний економічний товарообмін і стримує економічне зростання внутрішньої торгівлі; - недоінвестування, що знижує конкурентоспроможність торгівлі через високу матеріало- та енергоємність торговельних процесів; - надмірні та обтяжливі процедури регулювання бізнесу; - надмірне фіскальне навантаження; - обмежений доступ суб'єктів підприємництва до кредитних та бюджетних ресурсів; - низька конкурентоздатність МСП; - архаїчне трудове законодавство; - дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку праці; - слабка здатність державних інституцій забезпечувати рівні конкурентні умови.

Подолання системних загроз післявоєнного відновлення української внутрішньої торгівлі потребує інституційного регулювання інвестиційно-інноваційної активності підприємництва у відповідності до принципів OECD [12]. У червні 2023 р. Урядом України спільно з OECD започатковано чотирирічну Програму реформ, відновлення та реконструкції, покликану забезпечити підтримку для України під час війни, з одночасним найкращим використанням донорської допомоги на відновлення економічного розвитку. Програма зосереджена на пріоритетах реконструкції та відновлення України, а також підтримує її цілі вступу до OECD та ЄС і розглядає такі довгострокові структурні питання, як податкова політика та адміністрування, корпоративне управління, державне управління, доброчесність і боротьба з корупцією, конкуренція та екологічна політика, охоплюючи також ключові проблеми реконструкції, а саме інфраструктурну політику та підтримку переміщених осіб [13].

Вважаємо за доцільне звернути особливу увагу на питання фінансово-економічної безпеки зовнішнього інвестування внутрішньої торгівлі. В умовах глобалізації потік іноземного капіталу К. Puchalska та М. Leszczyńska пропонують сприймати як об'єктивний результат інтернаціоналізації міжнародних відносин та лібералізації торгівлі [14]. Ця теза видається нам абсолютно справедливою, водночас, загрози впливу іноземного капіталу на економіку країни-реципієнта зумовлюють наукові суперечки: частина дослідників вказує на загрози суверенітету її національної економіки, інші визначають потоки інвестицій як каталізатор її економічного зростання. Зокрема, D. Beloshitskii та O. Patlasov застерігають, що транснаціональні корпорації, які володіють величезними фінансовими ресурсами, можуть маніпулювати економічними процесами в країні-реципієнті, лобювати зміни у її законодавстві, коригувати цінову політику для тотального захоплення ринку [15]. Водночас, проєктуючи результати дослідження цих авторів на українські реалії функціонування внутрішньої торгівлі в умовах війни та можливостей післявоєнного відновлення, зауважимо, що комерційний досвід та інноваційні методи управління й організації виробничих процесів в транснаціональних корпораціях здатні каталізувати позитивні зрушення. Реалізуючи політику експансії через інвестування, корпорації переміщують власні ресурси, що особливо важливо в умовах майже тотального винищення торговельної інфраструктури на значній території України. Інша можливість післявоєнної активізації внутрішньої торгівлі забезпечується завдяки технологічній конвергенції та впровадженню інноваційних моделей господарювання.

Однак необмежена експансія міжнародних інвестицій потенційно несе в собі певні загрози фінансово-економічній безпеці внутрішньої торгівлі України. Отож, результативне використання припливу іноземного капіталу у країні можливе лише за умови посилення її здатності ефективно протистояти правовому та економічному тиску з боку транснаціональних корпорацій. За такого підходу фінансово-економічна безпека має не лише забезпечувати безперерйне функціонування торговельного підприємництва, але й забезпечувати його економічний суверенітет.

Критичний аналіз наукових підходів до забезпечення економічної безпеки підприємництва свідчить про неоднозначність сприйняття дослідниками умов виникнення синергії інтересів суб'єктів інноваційно-інвестиційних процесів в межах структурної трансформації вітчизняної економіки. На нашу думку,

фінансово-економічна безпека функціонування внутрішньої торгівлі в умовах війни та післявоєнного відновлення стосується, насамперед, збереження умов для продуктивної інвестиційної діяльності та конкурентного зростання суб'єктів господарювання. Зокрема, вважаємо, що забезпечення фінансово-економічної безпеки інвестиційного розвитку внутрішньої торгівлі потребує дотримання нероздільної сукупності нормативно-правових, соціально-економічних та екологічних умов, якими визначаються динаміка інноваційних відтворювальних процесів, з одночасним забезпеченням результативності використання вкладених інвестиційних ресурсів. Відповідно, основним критерієм забезпечення фінансово-економічної безпеки пропонуємо вважати можливість конкурентоспроможного розвитку суб'єктів торговельної діяльності, а інструментом її досягнення – індикативне регулювання інвестиційно-інноваційної активності торговельного підприємництва (табл. 2).

Таблиця 2

Напрями індикативного оцінювання результативності забезпечення фінансово-економічної безпеки інвестиційного розвитку внутрішньої торгівлі

Композитні індикатори результативності	Характеристика індикаторів
Правове забезпечення	- рівень узгодженості, передбачуваності та послідовності державної регуляторної політики; - рівень відповідності регуляторних актів принципам державної регуляторної політики; - рівень відстеження результативності державної регуляторної політики.
Бюджетна підтримка та фіскальне навантаження	- рівень фактичного фінансування державних програм розвитку внутрішньої торгівлі; - рівень фінансування інноваційного розвитку внутрішньої торгівлі за рахунок бюджетних коштів; - рівень фіскального навантаження на суб'єкти підприємництва.
Фінансово-інвестиційне регулювання	- обсяги кредитування суб'єктів підприємництва; - частка довгострокових кредитів, наданих суб'єктам підприємництва; - рівень середньої відсоткової ставки за кредитами; - рівень фінансування інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва за рахунок інвестиційних та/або кредитних коштів; - вартість укладених договорів фінансового лізингу та факторингу суб'єктами підприємництва.
Інфраструктурне забезпечення розвитку	- рівень інфраструктурної забезпеченості та бюджетного фінансування розвитку інфраструктури внутрішньої торгівлі; - рівень результативності небанківського фінансово-кредитного та банківського секторів, лізингових і факторингових компаній та компаній сектору страхування фінансових ризиків інноваційного розвитку внутрішньої торгівлі.
Інформаційно-консультативний супровід	- кількість проведених інформаційно-консультативних заходів у межах державної підтримки розвитку внутрішньої торгівлі; - кількість наданих інформаційно-консультативних послуг у межах функціонування фондів державної підтримки розвитку суб'єктів підприємництва.

Оцінка стану економічної безпеки в науковій літературі здебільшого ґрунтується на фінансово-економічних показниках та балансовому узагальненні активів і капіталу, проте є дещо звуженою щодо охоплення ризиків і загроз. До того ж, методики моніторингу, аналізу, визначення загроз, критеріальної ідентифікації, оцінки інтегрального показника екосистейту залишаються неузагальненими. Попри це, практично всі методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва ґрунтуються на інвестиційному підході як сукупності описово-аналітичних методів аналізу ефективності капіталовкладень. Зокрема, у рекомендаціях Мінекономрозвитку пропонується перелік основних індикаторів стану інвестиційно-інноваційної безпеки України:

- валове нагромадження основного капіталу, % ВВП;
- відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, %;
- інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, %;
- відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %;
- відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, % ВВП;
- частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, % загального обсягу продукції;
- розмір економіки України, % до світового ВВП;
- частка обсягу виконаних НДР у ВВП, %;
- відношення витрат на НДР за рахунок держбюджету, % ВВП;
- чисельність спеціалістів, які виконують НДР, до чисельності зайнятого населення (на 1 тис. осіб);
- частка підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості підприємств, %;
- частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, %;
- відношення експорту роєлті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, % до ВВП;
- частка осіб, які за останні 12 місяців користувалися послугами інтернету, % [16].

Аналізуючи представлені індикатори, доходимо висновку, що у розрізі функціонального аспекту вони достатньою мірою відповідають вимогам запропонованого Т. Васильцівим системного підходу щодо економічної безпеки підприємництва [17], який передбачає визначення сукупного рівня економічної безпеки з урахуванням значущості та кількісного виміру структурних елементів виробничої, організаційної, науково-технологічної, інтелектуальної, інвестиційної та фінансової підсистем (рис. 1).

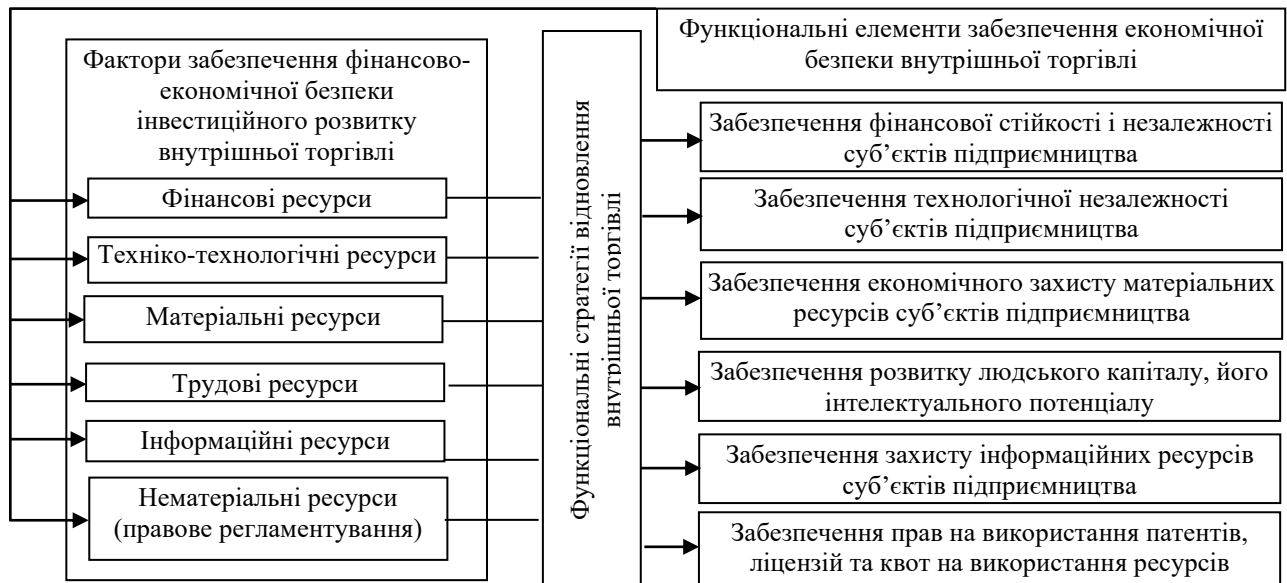

Рис. 1. Узагальнена структура системи забезпечення фінансово-економічної безпеки інвестиційного розвитку внутрішньої торгівлі

Водночас, оцінюючи екзогенний вимір екосистеми післявоєнного відновлення внутрішньої торгівлі варто підкреслити, що детермінанта активізації інвестування має пов'язуватись не лише із функціонуванням вітчизняного підприємництва, а й стосуватись загальноекономічних процесів та тенденцій у національному масштабі. Отож, за таких умов вважаємо, що поняття фінансово-економічної безпеки внутрішньої торгівлі має охоплювати як можливості інвестиційної взаємодії, так і загрози процесам відновлення та розвитку в контексті формування соціально-економічної співпраці з донорами відновлення. Інвестиційна співпраця може розглядатись як фактор впливу на активізацію інноваційних процесів у внутрішній торгівлі та зниження інвестиційних ризиків за рахунок:

- координації та інтеграції територіально розосереджених суб'єктів господарювання;
- підвищення гнучкості та адаптації підприємництва до конкретних місцевих потреб;
- поглиблення спеціалізації у сферах консолідації конкурентних переваг, що зумовлює реорганізацію управлінської моделі підприємництва;
- розосередження інвестиційних потоків в глобальному масштабі економіки України з одночасною концентрацією функцій управління відновленням внутрішньої торгівлі та створенням інноваційних кластерів.

Тому для виявлення рівня досягнення фінансово-економічної безпеки внутрішньої торгівлі доцільно враховувати не лише ключові показники інвестиційного розвитку, але й оцінювати динаміку інноваційних зрушень, порівнюючи її з масштабом і структурою надходження інвестицій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

В умовах війни та післявоєнного відновлення питання фінансово-економічної безпеки найбільш гостро постають у сферах реформування системи управління торгово-технологічними процесами та відбудови і розвитку торговельної інфраструктури, оскільки нагальною необхідністю є зменшення інвестиційних та підприємницьких ризиків. Інвестиційні цілі відновлення внутрішньої торгівлі відповідно до стадії конкурентного розвитку економіки охоплюють модернізацію управління розвитком суб'єктів підприємництва в умовах військових викликів та успадкованих від довоєнного часу загроз. Виявлені причинно-наслідкові зв'язки між категоріями фінансово-економічної та інвестиційної безпеки дозволяють одночасне врахування інтересів держави та суб'єктів торговельної діяльності. Екзогенний вимір екосистеми післявоєнного відновлення України зумовлює зміни в сприйнятті інвестиційної складової фінансово-економічної безпеки внутрішньої торгівлі, доповнюючи її виміром можливостей та загроз інвестиційної взаємодії. Запропонований підхід дозволяє відійти від лінійної прогресії звичних екстраполяційних методів та враховувати припущення щодо різних сценаріїв майбутнього, виробивши консенсус щодо інноваційної трансформації внутрішньої торгівлі попри регіональну нерівномірність післявоєнної збереженості

торговельної інфраструктури та різну динаміку інноваційних зрушень. Статичні характеристики досягнутого рівня фінансово-економічної безпеки, які подекуди можуть мати навіть антагоністичний характер, доцільно доповнювати динамічними характеристиками результативності інвестування, що дозволить з більшою результативністю генерувати напрями інноваційного використання наявних фінансів. Подальші дослідження екосистеми післявоєнного відновлення внутрішньої торгівлі доцільно здійснювати у напрямі уточнення індикативних параметрів оцінювання та розробки протидії системним ризикам інвестування.

Література

1. Чепелюк Г. М. Кредитно-інвестиційна політика держави у контексті фінансової та економічної безпеки: прикладний аспект. *Економіка та держава*. 2021. № 6. С. 68-72.
2. Едгардо С., Ткаленко С., Любачівська Р. Модель інвестиційної безпеки економіки України в євроінтеграційному векторі розвитку. *Міжнародна економічна політика*. 2019. № 2 (31). С. 101-119.
3. Кириленко В. І. Компліментарна модель національної економічної безпеки. Публічне управління економікою України в умовах загроз державності : збірник матеріалів круглого столу (м. Київ, 5 грудня 2018 р.). Київ : КНЕУ, 2018. С. 21-23.
4. Токар В. В., Ткаленко С. А. Інвестиційна безпека в умовах фінансової глобалізації. *Вчені записки Університету "КРОК"*. 2019. № 1 (53). С. 197-205.
5. Markard J., Raven R., Truffer B. Sustainability transitions: An emerging field of research and its prospects. *Research Policy*. 2012. Vol. 41. P. 955-967.
6. Нікитенко Д. В. Проблеми визначення сутності інвестиційної безпеки. *Приазовський економічний вісник*. 2017. № 2 (2). С. 19-23.
7. Бондарук Т. Г., Бондарук О. С., Ігнатова І. С. Економічна природа механізму забезпечення інвестиційно-інноваційної безпеки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 2 (18). С. 137-145.
8. Любохинець Л. С., Рудніченко Є. М., Гавловська Н. І. Міжнародний аспект дослідження середовища функціонування промислових підприємств України з позиції забезпечення економічної безпеки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 5, Т. 1. С. 238-244.
9. Тимоць М., Стахів Г. Фінансові аспекти залучення іноземних інвестицій в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 47.
10. Чернишов В. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємств. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 24. С. 322-329.
11. Porter M. E., Stern S. The Impact of Location on Global Innovation: Finding from the National Innovative Capacity. *The Global Competitiveness Report, 2003*. 227 p. .
12. OECD. Керівні принципи OECD щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності, редакція 2015 року. Paris: OECD Publishing, 2015.
13. OECD. NEW: OECD launches four-year Ukraine Country Programme. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/en/>.
14. Puchalska K., Leszczyńska M. Implikacje dla bezpieczeństwa ekonomicznego krajowych gospodarek, wynikające z ekspansji przedsiębiorstw międzynarodowych. *Polityka I Społeczeństwo*. 2023. № 20(4). S. 172-192.
15. Beloshitskii D. S., Patlasov O., Transformation of transnational corporations in-fluence on the economic security of countries. National interest, national identity and national security. *European Proceedings of Social and Behav-ioural Sciences*. 2021. Vol. 102. P. 111-118.
16. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
17. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 384 с.

References

1. Chepeliuk H. M. Kredytно-investytsiina polityka derzhavy u konteksti finansovoi ta ekonomichnoi bezpeky: prykladnyi aspekt [Credit and investment policy of the state in the context of financial and economic security: an applied aspect]. *Ekonomika ta derzhava*. 2021. № 6. S. 68-72. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.6.68>.
2. Edharido S., Tkalenko S., Liubachivska R. Model investytsiinoi bezpeky ekonomiky Ukrainy v yevrointehratsiinomu vektori rozvytku [Model of investment security of the economy of Ukraine in the European integration vector of development]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*. 2019. № 2 (31). S. 101-119. <https://doi.org/10.33111/iep.2019.31.04>.
3. Kyrylenko V. I. Komplimentarna model natsionalnoi ekonomichnoi bezpeky [Complimentary model of national economic security]. *Publitchne upravlinnia ekonomikoioi Ukrainy v umovakh zahroz derzhavnosti : zbirnyk materialiv kruhloho stolu* (Kyiv, 05.12.2018). Kyiv : KNEU, 2018. S. 21-23.
4. Tokar V. V., Tkalenko S. A. Investytsiina bezpeka v umovakh finansovoi hlobalizatsii [Investment security in the conditions of financial globalization]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*. 2019. № 1 (53). S. 197-205. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2019-53-197-205>.
5. Markard J., Raven R., Truffer B. Sustainability transitions: An emerging field of research and its prospects. *Research Policy*. 2012. Vol. 41. P. 955-967. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2012.02.013>.

6. Nikytenko D. V. Problemy vyznachennia sutnosti investytsiinoi bezpeky [Problems of determining the essence of investment security]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*. 2017. № 2 (2). S. 19-23.
7. Bondaruk T. H., Bondaruk O. S., Ihnatova I. S. Ekonomichna pryroda mekhanizmu zabezpechennia investytsiino-innovatsiinoi bezpeky [The economic nature of the mechanism for ensuring investment and innovation security]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*. 2019. № 2 (18). S. 137-145. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-2\(18\)-137-145](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-2(18)-137-145).
8. Liubokhynets L. S., Rudnichenko Ye. M., Havlovska N. I. Mizhnarodnyi aspekt doslidzhennia seredovyschcha funktsionuvannia promyslovykh pidpriemstv Ukrainy z pozytsii zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky [International aspect of the study of the environment of the functioning of industrial enterprises of Ukraine from the standpoint of ensuring economic security]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. 2021. № 5, T. 1. S. 238-244.
9. Tymots M., Stakhiv H. Finansovi aspekty zaluchennia inozemnykh investytsii v umovakh voiennoho stanu [Financial aspects of attracting foreign investments in the conditions of martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2023. Vyp. 47. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-70>.
10. Chernyshov V. Ekonomichna bezpeka zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstv [Economic security of foreign economic activity of enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2021. Vyp. 24. S. 322-329. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-50>.
11. Porter M. E., Stern S. The Impact of Location on Global Innovation: Finding from the National Innovative Capacity. *The Global Competitiveness Report*, 2003. 227.
12. OECD. Kerivni pryntsyipy OECD shchodo korporatyvnoho vriaduvannia na pidpriemstvakh derzhavnoi formy vlasnosti, redaktsiia 2015 roku [OECD Guidelines for Corporate Governance at State-Owned Enterprises, 2015 Edition]. Paris: OECD Publishing, 2015. <https://doi.org/10.1787/9789264312906-uk>.
13. OECD. NEW: OECD launches four-year Ukraine Country Programme. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/en/>.
14. Puchalska K., Leszczyńska M. Implikacje dla bezpieczeństwa ekonomicznego krajowych gospodarek, wynikające z ekspansji przedsiębiorstw międzynarodowych. *Polityka I Społeczeństwo*. 2023. № 20(4). S. 172-192. <https://doi.org/10.15584/polispol.2022.4.12>.
15. Beloshitskii D. S., Patlasov O., Transformation of transnational corporations in-fluence on the economic security of countries. National interest, national identity and national security. *European Proceedings of Social and Behavioral Sciences*. 2021. Vol. 102. R. 111-118. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2021.02.02.14>.
16. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rinvia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy № 1277 vid 29.10.2013 [On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine: Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine No. 1277 dated 29.10.2013]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
17. Vasylytsiv T. H. Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zmitsnennia: monohrafiia [Economic security of entrepreneurship of Ukraine: strategy and strengthening mechanisms: monograph]. Lviv: Aral, 2008. 384.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-64>

УДК 338.2

Наталія ПРЯМУХІНА

Донецький національний університет імені Василя Стуса

<https://orcid.org/0000-0003-0788-7399>

e-mail: n.priamukhina@donnu.edu.ua

ПРІОРИТЕТИ ЛЮДИНООРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ

У дослідженні привернуто увагу до проблематики забезпечення економічної безпеки держави, однак з прицілом на соціальний, зокрема – людиноцентричний, аспект розвитку країни. Метою дослідження визначено обґрунтування пріоритетів людиноорієнтованого підходу в системі управління економічною безпекою України. Показано, що більшість функцій і завдань соціально-орієнтованої політики реалізується в межах гарантування соціальної безпеки країни, однак, справедливо стверджувати й про те, що аспект людиноцентричності важливо поширити й на інші компоненти економічної безпеки держави. Констатовано, що ефекти синергії між економічною безпекою держави і людиноцентричністю досягаються, коли важливі соціальні питання та проблеми закладаються в основу забезпечення всіх складових економічної безпеки держави. За такого підходу аспект людиноцентричності, фактично, виступає основоположним при забезпеченні всіх компонентів економічної безпеки держави. Ідентифіковано пріоритети державного регулювання за всіма складовими економічної безпеки держави, а саме – макроекономічною, фінансовою, зовнішньоекономічною, інвестиційною, інноваційно-технологічною, соціальною, демографічною, енергетичною, виробничою, продовольчою. Визначено прояви недостатньо ефективної державної політики регулювання соціального розвитку в Україні. Окреслено їх негативні соціально-економічні наслідки, а також загрози для економічної безпеки України.

Ключові слова: економічна безпека, людиноорієнтований підхід, вектори ризику, зайнятість, людиноорієнтована модель економічної безпеки, критичні загрози.

Natalia PRIAMUKHINA

Vasyl' Stus Donetsk National University

PRIORITIES OF THE PEOPLE-ORIENTED APPROACH IN THE ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT SYSTEM OF UKRAINE

The study draws attention to the issue of ensuring the economic security of the state, but with an eye on the social, in particular, the human-centric aspect of the country's development. The purpose of the research is to substantiate the priorities of the people-oriented approach in the economic security management system of Ukraine.

It is shown that most of the functions and tasks of socially oriented policy are implemented within the framework of guaranteeing the social security of the country, however, it is fair to say that the aspect of people-centeredness is important to extend to other components of the economic security of the state. It was established that the effects of synergy between the economic security of the state and people-centeredness are achieved when important social issues and problems are laid as a basis for ensuring all components of the economic security of the state. According to this approach, the aspect of people-centeredness is actually fundamental in ensuring all components of the economic security of the state. Priorities of state regulation have been identified for all components of the state's economic security, namely, macroeconomic, financial, foreign economic, investment, innovation-technological, social, demographic, energy, production, and food. Manifestations of insufficiently effective state policy of regulation of social development in Ukraine have been identified. Their negative socio-economic consequences, as well as threats to the economic security of Ukraine, are outlined.

It was concluded that at the current stage of the development of the economy of Ukraine, the task of guaranteeing the economic security of the state has significantly intensified and strengthened. Therefore, it is necessary to strengthen the aspects of monitoring and analysis, forecasting and planning, as well as the implementation of measures of a proactive policy of strengthening the stability and stability of the national economic system. At the same time, it should be understood that the central element in the country's system is a person. Therefore, measures aimed at strengthening economic security must first be checked to see how they affect the parameters of the quality of life and the provision of social services to the population. Moreover, not from the standpoint of negative influence, but in terms of how they will contribute to the improvement of the social sphere of the country.

Keywords: economic security, people-oriented approach, risk vectors, employment, people-oriented model of economic security, critical threats.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Гарантування економічної безпеки держави – апріорі провідне завдання, функція органів державного управління. Власне, функціонування держави (державного апарату) й покликане гарантувати стабільність країни та її економіки, не допустити краху соціально-економічної системи. Для цього в системі органів державного управління створюються структури, відповідальні за моніторинг, аналізування, діагностику, прогнозування, планування та забезпечення, вресіт-решт, економічної безпеки або іншими словами безпеки національної економіки.

Як відомо, економічна безпека держави формується з цілого комплексу складових (підсистем), з-поміж яких – макроекономічна, фінансова, виробнича, зовнішньоекономічна, інвестиційна, інноваційна, соціальна, демографічна, енергетична та ін. Забезпечення економічної безпеки кожної з них формує єдину цілісну систему економічної безпеки економіки країни. Однак, як переконано доведено у багатьох

дослідженнях з економіки, головним об'єктом політики має бути людина і, відповідно, вся економічна система має працювати таким чином, аби бути, з одного боку, ефективною, а, з іншого, – спрямованою на задоволення інтересів суспільства та особи.

Зрозуміло, що більшість функцій і завдань соціально-орієнтованої політики реалізується в межах гарантування соціальної безпеки країни, однак, справедливо стверджувати й про те, що аспект людиноцентричності важливо поширити й на інші компоненти економічної безпеки держави. У цьому і теоретико-методична, і прикладна значимість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика економічної безпеки стала дуже актуальною в сучасних реаліях України. Якщо перші публікації в цій сфері були присвячені макроекономічним аспектам економічної безпеки, то надалі все більше досліджень були присвячені питанням гарантування економічної безпеки підприємств та суб'єктів господарювання, що закономірно, адже середовище ведення бізнесу в Україні надто складне і не передбачуване, характеризується високим рівнем ризиків і загроз. Ці та інші аспекти економічної безпеки достатньо добре розкриті в публікаціях таких науковців, як Т. Зубко [5,с.81-88], Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко [6,с.28-34], Р. Лупак, А. Дідич [7,с.248-252], О. Манойленко [8,с.60-63] та інші.

Зрозуміло, що питання і проблематика економічної безпеки на рівні держави значно ширші, однак зміцнення економічної безпеки підприємств це перший крок до посилення більшості функціональних складових безпеки на вищих рівнях ієрархії управління національним господарством. Відтак, подальшому розвитку прикладних засад формування та забезпечення надійної системи економічної безпеки держави присвячені результати чисельних досліджень З. Варналія, Д. Буркальцевої [1,с.4-8], О. Власюка [3,с.11-28], А. Денисова [4,с.197-206], В. Мунтіяна [9,с.111-114] та інших науковців.

При тому, значний інтерес до проблематики соціальної безпеки, а також людиноцентричного підходу як в економіці в цілому, так і в безпековій сфері зокрема, виявлено в низці публікацій, авторами яких є В. Борщевський [10,с.60-63], В. Шлемко, І. Бінько [11,с.22-28], О. Шнипко [12,с.24-36] та інші вчені.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Проте, попри наявність наукових публікацій, присвячених проблематиці економічної безпеки держави, а також соціальній безпеці на різних рівнях управління, все ще існує прогалина у результатах теоретико-методичних та прикладних досліджень, які би стосувалися задоволення інтересів людини під час гарантування економічної безпеки держави, зокрема України.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування пріоритетів людиноорієнтованого підходу в системі управління економічною безпекою України.

Виклад основного матеріалу

Направду, питання соціальної безпеки часто стоять в пріоритеті багатьох досліджень з проблематики економічної безпеки. З іншого боку, вони обмежуються лише пропозиціями / рекомендаціями у межах соціальної і демографічної компонент економічної безпеки держави. Ми вважаємо, що і перший і другий підходи є недостатніми і потребують свого об'єднання. Відповідна можливість з'являється, коли зробити спробу закласти важливі соціальні питання та проблеми в основу забезпечення всіх інших складових економічної безпеки держави (табл. 1). За такого методу аспект людиноцентричності, фактично, виступає основоположним при забезпеченні всіх компонент економічної безпеки держави.

Таким чином, соціалізація пронизує всі складові економічної безпеки держави, маючи при тому дещо різний характер. Так, в частині макроекономічної безпеки це в основному створення сприятливих умов для населення аби активізувати його підприємницьку діяльність та забезпечити додаткові джерела формування доходів домогосподарств.

Особливо актуальною є роль фінансової безпеки відносно досягнення людиноцентричної поведінки. Тут і фінансування соціальних програм, і бюджетування витрат на соціальні цілі, і кредитування населення, і створення умов для отримання домогосподарствами пасивних доходів.

Менші можливості у соціально відповідальних заходах держави у межах політики зі забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави, однак не відкидаємо питання імпорту товарів та послуг, а також здійснення зовнішньоекономічних операцій.

Аспект соціальності може бути достатньо потужно підсиленим у межах інвестиційної компоненти економічної безпеки держави, коли створюються умови для інвестування населенням власного капіталу в різного роду інвестиційні проекти – від бізнесу до державних цінних паперів.

Особлива значимість людиноцентричного підходу у межах інноваційно-технологічної компоненти економічної безпеки держави. Йдеться про задоволення потреб населення у здійсненні наукової та науково-технічної діяльності, розробці інновацій та досягненні наукових відкриттів, врешті-решт, отриманні додаткових доходів від прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Само собою розуміється, що найбільший обсяг заходів, які одночасно спрямовуються і на забезпечення економічної безпеки держави, і на соціалізацію державної політики, міститиметься у такому керунку регулювання, як соціальна безпека. Адже політика в руслі забезпечення соціальної безпеки – це системна сукупність заходів, які характеризуються цілісністю, яка, з одного боку, відокремлена від зовнішнього середовища, а з іншого – має внутрішню структуру. У свою чергу взаємозв'язок середовища і системи можна вважати однією з основних особливостей функціонування системи, її зовнішньою характеристикою, що значною мірою визначає її внутрішні властивості. Різноманіття детермінант системи соціальної безпеки дає змогу вирізнити найважливіші елементи структури суспільної системи та дослідити основні сфери системи соціальної безпеки (демографічну, соціальну, сферу працевикористання та міграційну), кожна з яких є відносно самостійною підсистемою соціальної безпеки, посідає в ній певне місце, виконує відповідні функції й володіє специфікою власних параметрів безпеки.

Тісно пов'язаною до соціальної слід вважати демографічну компоненту економічної безпеки держави і заходи в цій сфері також достатньо тісно корелюють з покращенням соціальних параметрів функціонування держави. Йдеться і про покращення здоров'я, і збільшення тривалості життя населення, і омолодження суспільства і т. п.

Таблиця 1

Пріоритети забезпечення економічної безпеки держави: людиноорієнтований підхід

Складові економічної безпеки держави	Завдання з огляду на реалізацію людиноорієнтованого підходу
Макро-економічна	<ul style="list-style-type: none"> забезпечення населення зайняттю та доходами; зростання частки легальної економіки, а, відтак, збільшення поступлень до бюджетів та розширення фінансування соціальних програм; формування та розширення середнього класу суспільства; збільшення частки ВВП, що виділяється на освіту, науку, охорону здоров'я, медицину, ЖКГ, інші соціальні послуги
Фінансова	<ul style="list-style-type: none"> збільшення обсягів фінансування соціальних програм; збільшення трансфертів з державного бюджету на фінансування субсидій, інших програм соціального захисту і підтримки населення; розширення програм кредитування населення; забезпечення стабільності курсу національної грошової одиниці, недопущення інфляційних процесів; доступне страхування життя, медичне страхування, одержання населенням інших страхових послуг; надання населення можливості отримувати пасивні доходи, у т.ч. через депозитні вкладення у структурах банківської та позабанківської системи
Зовнішньо-економічна	<ul style="list-style-type: none"> задоволення потреб населення у товарах (послугах) імпортного походження; надання можливостей населенню здійснювати зовнішньоекономічні операції
Інвестиційна	<ul style="list-style-type: none"> збільшення частки у споживанні населенням товарів (послуг) інвестиційного характеру; надання можливості інвестувати приватний капітал, у т. ч. міграційний; зростання частки приватного капіталу в корпоративній системі суб'єктів реального сектора національної економіки
Інноваційно-технологічна	<ul style="list-style-type: none"> задоволення потреб населення у науково-дослідній та винахідницькій діяльності; захист інтересів громадян у сфері прав на об'єкти інтелектуальної власності; підвищення рівня коефіцієнта винахідницької активності населення; збільшення обсягів та частки доходів громадян від інтелектуальної творчої діяльності
Соціальна	<ul style="list-style-type: none"> зростання частки населення з високим рівнем доходів; підвищення рівня середньої заробітної плати; зростання індексу номінальних сукупних ресурсів домогосподарств до індексу споживчих цін; зростання частки витрат на споживання в загальних витратах домогосподарств; зниження рівня безробіття; покращення забезпеченості населення житлом і житловим фондом; зниження рівня захворюваності та інвалідизації населення
Демографічна	<ul style="list-style-type: none"> зростання середнього рівня тривалості життя населення; підвищення рівня природного і механічного приросту населення; зниження рівня смертності при народженні; омолодження населення; зниження рівня демографічного навантаження непрацюючого населення на працююче населення
Енергетична	<ul style="list-style-type: none"> зменшення обсягів та зниження рівня витрат домогосподарств на енергетичні ресурси; покращення доступності населення до енергоресурсів; використання населенням енергоощадних технологій, а також альтернативної енергетики
Виробнича	<ul style="list-style-type: none"> модернізація техніко-технологічної бази виробництва та забезпечення населення якісними робочими місцями; ліквідація робочих місць з важкими і шкідливими умовами праці; зниження рівня виробничого травматизму; гарантування високого рівня безпеки праці
Продовольча	<ul style="list-style-type: none"> покращення раціону споживання населенням продовольчих товарів; гарантування високого рівня безпеки споживання

Джерело: авторська розробка.

Сфера енергетики входить у сукупність життєво необхідних потреб населення. Відтак, при плануванні заходів, пов'язаних зі забезпеченням енергетичної безпеки держави, важливо орієнтуватися й на потреби населення, що стосуються вартості послуг з постачання і споживання енергетичних ресурсів, а також стимулювати громадян до використання альтернативних джерел видобування й постачання енергетичних ресурсів, особливо електричної енергії.

Як завдання макроекономічної безпеки, так і виробничої безпеки держави тісно пов'язані з інклюзією населення в бізнес, однак тут в більшій мірі актуалізуються питання безпеки праці, створення комфортних і безпечних умов для найманих працівників. Відтак, політика держави має орієнтуватися не тільки на нарощення обсягів виробництва у галузях реального сектора національної економіки, але й на створення нових конкурентоспроможних робочих місць, модернізацію матеріально-технічної і техніко-технологічної бази виробництва, зниження рівня виробничого травматизму і гарантування належної безпеки й ергономічності праці в Україні та її регіонах.

Очевидно, що тісним є й зв'язок політики держави, спрямованої на посилення продовольчої безпеки та орієнтованої на соціалізацію країни. Особливо наголосимо на необхідності реалізації в країні та її регіонах політики безпеки споживання, що набула своєї особливої популярності в економічно розвинених країнах та стосується посилення впливу екологічних й соціальних детермінант на покращення якості життя населення, таргетована на імплементацію сучасних прогресивних практик європейського підходу до сталого розвитку. Це парадигма вертикально (рівні відносин: особа – домогосподарства – суб'єкти господарювання – громади – регіони – країна) і горизонтально (стадії суспільного відтворення: виробництво – розподіл – обмін – споживання) пронизуючої підсистеми задоволення потреб у самовідтворенні (нанорівень) головно через збереження здоров'я, надання благ суспільного характеру, як от – зайнятість, доходи, соціальні гарантії, відповідальна поведінка (мікрорівень), захист довкілля та внесок у соціально-економічний поступ, раціональне використання людського, природно-ресурсного та ін. потенціалу територій (мезорівень), забезпечення гармонійного й безпечного розвитку суспільства, економіки та довкілля (макрорівень) як імперативу сталого розвитку.

Відтак, можна підсумувати, що реалізація такої системної і комплексної політики дозволить істотно посилити усі зі складових економічної безпеки держави, зокрема України, а також має високий рівень людиноорієнтованості. Натомість, зволікання цими проблемами об'єктивно призводить до негативних соціально-економічних наслідків. Так, низький рівень доходів громадян призводить до вимушеного обмеження споживання необхідних для належного фізіологічного відновлення товарів і послуг, незадоволеності медичних, освітніх, соціальних та інших потреб (рис. 1).

Зокрема, до найбільш значущих проявів недостатньо ефективної державної політики в сфері соціально-економічної безпеки держави видається доцільним віднести поширення бідності та зниження рівня доходів громадян, а, відтак, погіршення їх забезпеченості життєво необхідними благами і послугами, обмеження у належному фінансуванні витрат домогосподарств; погіршення забезпеченості населення послугами системи соціальної допомоги, підтримки й захисту; погіршення здоров'я через відсутність доступу до системи якісних медичних і лікувальних послуг; незабезпеченість населення житлом та низьку якість послуг житлово-комунального господарства.

У підсумку цих проблем свого поширення набувають такі негативні соціально-економічні наслідки, як наявність істотних «реальних» диференціацій у рівні життя багатого і бідного населення, у просторово-територіальному аспекті; великі обсяги тінзації ринку праці, зайнятості, доходів і витрат населення; високий рівень корупції у освітній, культурній сферах, житлово-комунальному господарстві та системі надання державних соціальних послуг; нераціональність структури доходів і витрат населення, низький рівень державного фінансування підтримки і розвитку соціальної сфери; зменшення очікуваної тривалості життя, чисельності населення та зрушення освітнього потенціалу; погіршення стану розвитку та якості функціонування об'єктів соціальної та житлово-комунальної інфраструктури.

Активізація цих передумов призводить до розвитку таких несприятливих щодо покращення соціального розвитку України чинників як зменшення чисельності та погіршення якості інституціонального забезпечення функціонування соціальної сфери, подальший занепад матеріально-технічної та технологічної бази закладів соціальної і житлово-комунальної сфер, зростання вартості соціальних послуг та соціального забезпечення, ускладнення ситуації з глобальними захворюваннями, зменшення обсягу введеного в експлуатацію житла та подальше погіршення екологічної ситуації.

У підсумку ведемо мову про активізацію загроз економічній безпеці України, пов'язаних з перевищенням порогу безпеки за часткою населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум та критичним зростанням рівня бідності, надмірною диференціацією сукупних доходів і витрат 10 % найбільш забезпеченого та 10 % найменш забезпеченого населення; гострим дефіцитом житлового фонду населення; надмірним рівнем захворюваності; падінням рівня освіти; зростанням безробіття; посиленням тінзації ринку праці та економіки; скороченням тривалості життя та зростанням демографічного навантаження непрацездатного населення на працездатне і т. п.

Наслідком цього стає погіршення людського та інтелектуально-кадрового потенціалу, соціального капіталу, втрата трудових ресурсів нації, погіршення процесів відновлення та розвитку трудових ресурсів.

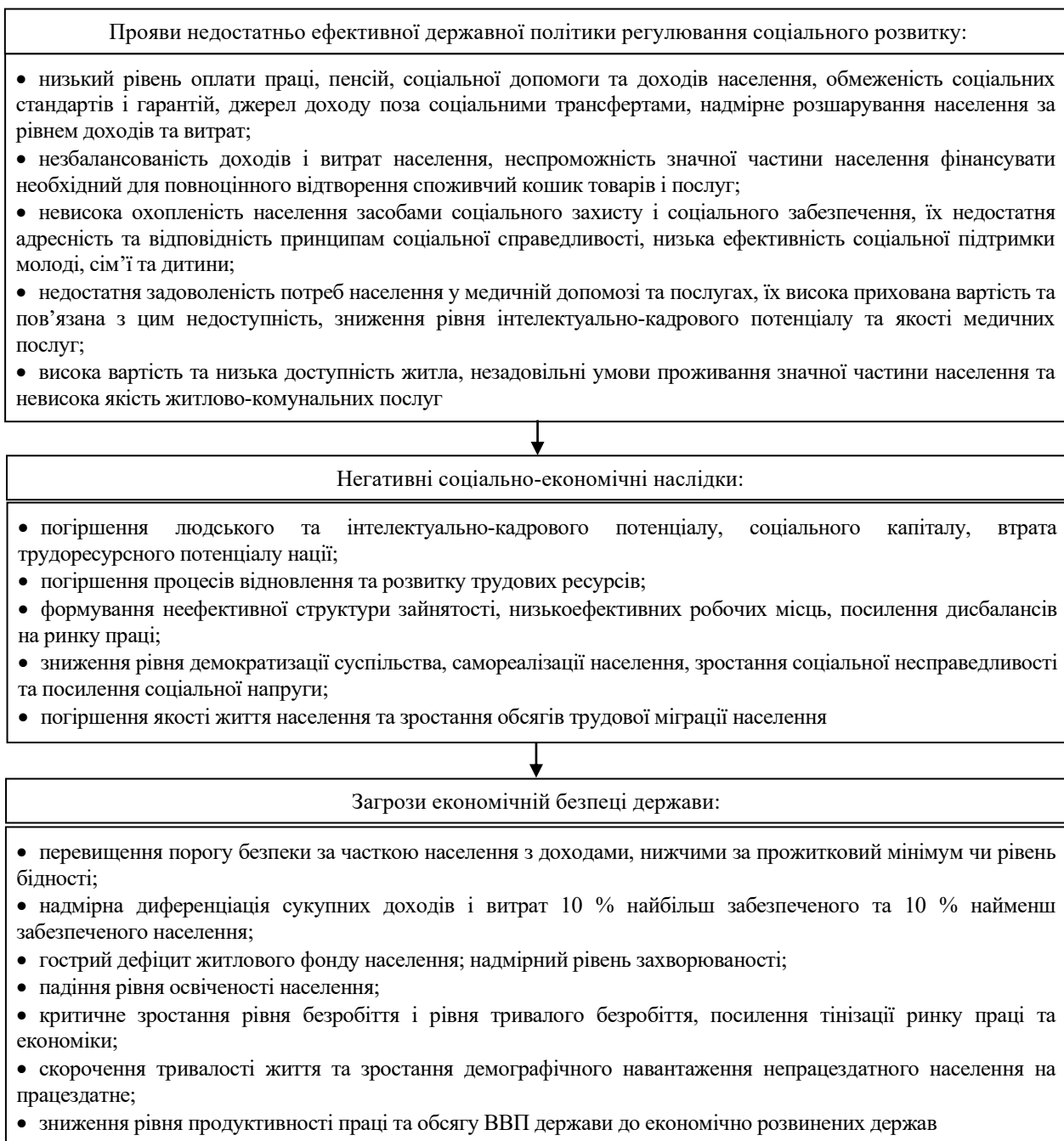

Рис. 1. Напрями реалізації загроз низької ефективності регулювання проблем соціальної безпеки

Джерело: авторська розробка.

Отже, удосконаленню якості державної безпекової політики та скеруванню її в русло формування людиноорієнтованого підходу сприятиме досягнення таких стратегічних пріоритетів: формування та становлення складу і структури елементів системи соціальної сфери; розвиток елементів зовнішньої і внутрішньої, публічної та приватної соціальної інфраструктури; формування повноцінного інституційного середовища функціонування механізму соціальної сфери; створення умов автоматичної та повноцінної реалізації прав громадян та зобов'язань держави щодо соціального захисту і безпеки; формування системи соціального діалогу; посилення можливостей колективно-договірного регулювання СТВ; удосконалення системи формування і розподілу доходів громадян; усунення диспропорцій та деформацій функціонування внутрішнього ринку праці; модернізація сфер освіти, медицини, культури, ЖКГ, пенсійного забезпечення; урегулювання умов та контроль міграційних, зокрема трудових, процесів; розширення масштабів соціального страхування; збільшення практик та охопленості програм соціальної відповідальності бізнесу; реалізація активної і ефективної політики соціального забезпечення вразливих категорій населення. Доведено, що досягнення цих пріоритетів має відбуватися за такими послідовними етапами: 1) вибудування елементів системи; 2) закладення регулюючих компенсаторних і стабілізаційних механізмів та інструментів; 3) покращення функціональних сфер системи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

На сучасному етапі розвитку економіки України істотно активізувалися і посилилися завдання гарантування економічної безпеки держави. Відтак, слід посилити аспекти моніторингу й аналізування, прогнозування і планування, а також реалізації заходів проактивної політики посилення стабільності й стійкості національної економічної системи. Водночас, слід розуміти, що центровим елементом у системі країни є людина. Відтак, заходи, орієнтовані на зміцнення економічної безпеки, мають попередньо проходити перевірку на те як вони позначаються на параметрах якості життя і забезпечення населення соціальними послугами. Причому, не з позиції негативного впливу, а відносно того, як вони сприятимуть покращенню соціальної сфери країни.

Така умова визначає завдання ідентифікації пріоритетів державного регулювання за всіма складовими економічної безпеки держави, а саме – макроекономічною, фінансовою, зовнішньоекономічною, інвестиційною, інноваційно-технологічною, соціальною, демографічною, енергетичною, виробничою, продовольчою.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються удосконалення методики аналізування рівня людиноцентричності в системі заходів зі забезпечення економічної безпеки держави.

Література

1. Варналій З. С., Буркальцева Д. Д., Сасенко О. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення. Київ: Знання України, 2011. 299 с.
2. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Рудковський О. В. Напрями та засоби стимулювання соціальної відповідальності підприємництва в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 4-8.
3. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ :Нац. інт пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2012. 48 с.
4. Денисов А.І. Економічна безпека держави: завдання господарсько-правового забезпечення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Економічна теорія та право*. 2014. № 2. С. 197-206.
5. Зубко Т. Л. Оцінка рівня економічної безпеки підприємства галузі зв'язку. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2016. Вип. 3. С. 81-88.
6. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія. К.: Лібра, 2003. 280 с.
7. Лупак Р. Л., Дідич А. М. Економічні основи забезпечення конкурентоспроможності підприємства в умовах ринкових відносин. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. Вип. 20.6. С. 248-252.
8. Маноїленко О. В. Підходи до оцінки санаційного потенціалу тимчасово неплатоспроможних суб'єктів господарювання. *Економіка та держава*. 2016. № 1. С. 60-63.
9. Мунтян В. І. Економічна безпека України. Київ: КВІЦ, 1999. 462 с.
10. Стратегічні пріоритети та механізми інноваційного розвитку сільських територій Західного регіону України : монографія / наук. ред.: В. В. Борщевський, Т. Г. Васильців. Львів : Аверс, 2014. 176 с.
11. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія. Київ : НІСД, 1997. 144 с.
12. Шнипко О. С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект: монографія. Київ, 2016. 288 с.

References

1. Varnalii, Z. S., Burkaltseva, D. D. and Saienko, O. S. (2011). Economic security of Ukraine: problems and priorities of strengthening, Znanna, Kyiv, 299 p.
2. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., Rudkovskiy, O. V. (2019). Directions and means of stimulating social responsibility of entrepreneurship in Ukraine. *Economy and the state*. no. 5. pp. 4-8.
3. Vlasjuk, O. S. (2012). Theory and practice of economic security in the system of economic science. Kyiv, 48 p.
4. Denysov, A. I. (2014). Economic security of the state: the task of economic and legal support. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii : Ekonomichna teoriia ta parvo, no. 2, pp. 197-206.
5. Zubko, T. L. (2016). Assessment of the level of economic security of the communications company. *Economy. Management. Business*. Vol. 3. pp. 81-88.
6. Kozachenko, H.V., Ponomarov, V.P., Liashenko, O.M. (2003). Economic security of the enterprise: the essence and mechanism of ensuring: monograph. Kyiv, Libra, 280 p.
7. Lupak, R. L., Didych, A. M. (2017). Economic bases of ensuring the competitiveness of the enterprise in market relations. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. Vol. 20.6. pp. 248-252.
8. Manojlenko, O.V. (2016). Approaches to assessing the resolution potential of temporarily insolvent entities. *Economy and state*. Vol. 1. pp. 60-63.
9. Muntian, V. I. (1999). Economic security of Ukraine. KVIITs, Kyiv, 462 p.
10. Strategic priorities and mechanisms of innovative development of rural areas of the Western region of Ukraine (2014). V. V. Borshchevskii, T. G. Vasylytsiv. Lviv: Avers, 176 p.
11. Shlemko, V. T., Binko, I. F. (1997). Economic security of Ukraine: essence and directions of provision, NISD, Kyiv, 144 p.
12. Shnipko, O. S. (2016). Economics of security of the archival bagatorial systems: the regional aspect. Kyiv, Ukraine.

Олена ЮДИНА

Університет митної справи та фінансів
<https://orcid.org/0000-0002-6520-3146>

Наталія СТЕБЛЮК

Університет митної справи та фінансів
<https://orcid.org/0000-0002-6520-3146>

Сергій ІВАНЦОВ

Університет митної справи та фінансів
<https://orcid.org/0000-0002-8715-0778>

Дар'я ВАСЬКОВА

Університет митної справи та фінансів
<https://orcid.org/0009-0000-6958-7602>

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКЛАДУ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ

В статті висвітлено особливості формування та розвитку фінансового потенціалу закладу сфери туризму та гостинності. Метою дослідження постало вивчення теоретичних та методичних засад формування та розвитку фінансового потенціалу закладу сфери туризму та гостинності. Визначено фінансову модель закладу сфери туризму та гостинності (ресторану), яка є ключовим інструментом управління його фінансовим потенціалом. Розраховано точку беззбитковості, яка є важливим показником для бізнесу. Встановлено, що обґрунтування бізнес-ідеї є важливим кроком для забезпечення успіху у відкритті закладу сфери туризму та гостинності та розвитку його фінансового потенціалу. Поряд з обґрунтуванням фінансової стійкості та ринкового попиту, обґрунтування бізнес-ідеї закладу сфери туризму та гостинності також включає в себе аналіз операційних аспектів. Це охоплює вивчення локації, організаційної структури, постачальницького ланцюжка, потенційних проблем та викликів, пов'язаних з управлінням персоналом, забезпеченням високої якості обслуговування. Обґрунтування цих аспектів допомагає зрозуміти, як забезпечити ефективну та прибуткову роботу закладу сфери туризму та гостинності, залучити та задовольнити клієнтів, а також забезпечити високу репутацію та конкурентоспроможність на ринку.

Ключові слова: фінансовий потенціал, заклад, сфера туризму та гостинності, формування, розвиток, бізнес-ідея

Olena YUDINA, Nataliia STEBLIUK, Serhii IVANTSOV, Darya VASKOVA
University of Customs and Finance

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL POTENTIAL OF TOURISM AND HOSPITALITY INSTITUTION

The article highlights the peculiarities of the formation and development of the financial potential of an institution in the field of tourism and hospitality. The purpose of the study was to study the theoretical and methodological foundations of the formation and development of the financial potential of an institution in the field of tourism and hospitality. The financial model of the institution of tourism and hospitality (restaurant), which is a key tool for managing the institution's financial potential, has been determined. The break-even point is calculated, which is an important indicator for business. It has been established that substantiating a business idea is an important step to ensure success in opening a tourism and hospitality establishment and developing its financial potential. Along with the justification of financial stability and market demand, the justification of the business idea of the institution also includes the analysis of operational aspects. This includes studying the location, organizational structure, supply chain, potential problems and challenges related to personnel management, menu development and ensuring high quality service. The justification of these aspects helps to understand how to ensure efficient and profitable operation of the institution, to attract and satisfy customers, as well as to ensure a high reputation and competitiveness in the market.

Keywords: financial potential, institution, tourism and hospitality sphere, formation, development, business idea

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

На сьогоднішній день проектування закладу сфери туризму та гостинності залишається актуальним. Не менш актуальним є дослідження питань формування та розвитку фінансового потенціалу такого закладу. Правильне визначення концепції ідеї закладу сфери туризму та гостинності є надзвичайно важливим, оскільки воно визначає особливий стиль, тип та атмосферу закладу. При розробці бізнес-ідеї закладу сфери туризму та гостинності, слід враховувати сучасні тенденції, потреби цільової аудиторії, вигідні маркетингові стратегії та зміни споживачьких звичок. Особливу увагу також необхідно приділити аспектам формування та розвитку фінансового потенціалу закладу сфери туризму та гостинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Визначаючи тлумачення фінансового потенціалу підприємства науковці виділяють різні підходи до ідентифікації його змісту. Фінансовий потенціал підприємства ототожнюється науковцями [1-6] із величиною його фінансових ресурсів, які є наявними на даний час. До цього визначення окремі науковці

додають так звані приховані можливості задля забезпечення складових фінансового стану підприємства (як приклад, фінансової стійкості та стабільності). Управління таким фінансовим потенціалом підприємства (закладу), на думку вчених, повинно бути націлене на досягнення бажаного максимально ймовірного фінансового результату [1-6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Існує велика представленість розробок науковців у сфері фінансового потенціалу підприємств. Але на сьогодні вона потребує певного розширення шляхом деталізованого вивчення питань формування та розвитку фінансового потенціалу підприємств сфери туризму та гостинності. Потреба у деталізованому вивченні таких питань визначає мету та вектор даного дослідження.

Формулювання цілей статті

Мета дослідження полягає у вивченні теоретичних та методичних засад формування та розвитку фінансового потенціалу закладу сфери туризму та гостинності.

Виклад основного матеріалу

Авторським проектом передбачається створення закладу сфери туризму та гостинності (ресторану сімейного типу «Міленда» в місті Павлоград Дніпропетровської області). Приміщення для закладу «Міленда» планується придбати в центрі міста. Сплачуватись також буде Єдиний податок та єдиний соціальний внесок (ЄСВ). Заклад «Міленда» планує надавати свої послуги клієнтам через два основних канали:

1. Обслуговування клієнтів безпосередньо в ресторанному приміщенні, де гості матимуть можливість насолодитися атмосферою закладу, смачними стравами та високоякісним обслуговуванням.

2. Адресна доставка страв ресторану, яка дозволить клієнтам насолодитися стравами «Міленда» у зручній для них час та місце. Цей сервіс дозволить розширити доступність ресторану і задовольнити потреби тих, хто віддає перевагу замовленню їжі на дому або в офісі.

Прогнозується, що середній чек у ресторані «Міленда» становитиме 520 грн, що трохи нижче, ніж у конкурентів, які мають середній чек 565 грн. Водночас, середній чек для замовлень з доставкою очікується на рівні 550 грн. Ресторан буде мати розміщення на 40 посадочних місць. Сезонність не впливатиме на режим роботи закладу, що означає його функціонування протягом усього року. Проект закладу «Міленда» передбачає більше 3 – х років для окупності і досягнення прибутковості.

Головними статтями поточних витрат ресторану «Міленда» будуть:

- фудкост, що охоплює приблизно 42% витрат і включає в себе основні страви з меню, чай, каву та інші напої;
- витрати на доставку, що оцінюються приблизно в 70 грн на кожне замовлення;
- витрати на оновлення столового інвентарю, які становитимуть близько 1% від загального доходу ресторану і будуть призначені для заміни або поновлення посуду та інвентарю;
- витрати на обслуговування обладнання і техніки, які також оцінюються на рівні близько 1% від загального доходу і будуть використовуватись для технічного обслуговування та ремонту обладнання та техніки в ресторані;
- закупівля кухонних витратних матеріалів, що оцінюється на приблизно 1% від загального доходу ресторану;
- витрати на поточний ремонт, оцінювані приблизно в 1% від загального доходу;
- витрати на рекламу та маркетинг, що оцінюються на приблизно 1,5% від загального доходу;
- оплата праці персоналу, що буде залежати від кількості та кваліфікації працівників, становитиме значну частку витрат і буде враховуватись як одна з головних статей витрат ресторану.

Націнка на таку категорію страв, як авторські страви, в середньому становить 130%, що означає, що ціна на ці страви включає 30% прибутку від їх вартості, на салати приблизно 190%, на м'ясні страви близько 310%, на каву 300%, на холодні напої 195%, на соуси, хліб, додаткові продукти 290%.

Згідно отриманих даних стосовно конкурентів ресторану «Міленда», передбачається, що коефіцієнт завантаження ресторану буде зростати поступово, починаючи з 1 особи на одне посадочне місце в перший місяць роботи і досягаючи 1,2 особи на одне посадочне місце у другий і третій місяці роботи. Середній чек протягом першого року роботи закладу буде коливатися в діапазоні від 520 грн до 580 грн, що трохи нижче, ніж у конкурентів, які мають середній чек від 565 грн до 590 грн. Така перспектива збільшення середнього чеку протягом 2023 року пов'язана з даними макропрогнозу компаній Concorde Capital, Dragon Capital, ICU, IER/GET, Oxford Economics і Sense Bank, які на світовому ринку є оптимістичними аналітиками. Прогнозується, що наприкінці 2023 року «продаж долару становитиме 36,6 грн. – 43 грн.», що в середньому складає середньорічний курс долара на рівні від 36,6 до 39,5 грн. за долар.

В період воєнного стану максимальна кількість відвідувачів складатиме 50 осіб. За період першого до четвертого місяця роботи, середня кількість замовлень на доставку страв у ресторані «Міленда» буде зростати з 120 до 250 замовлень. В той же час, середній чек на замовлення з доставкою буде коливатися від 550 до 610 гривень.

Ресторан «Міленда» буде мати лінійну організаційну структуру. Очолювати заклад буде директор, якому підпорядковуються шеф – кухар, бармен, адміністратор та техпрацівник. Шеф – кухару підпорядковуються кухарі та офіціанти. Фонд заробітної плати ресторану «Міленда» за перший рік буде поступово збільшуватись.

Реалізація проєкту «Створення ресторану «Міленда» передбачається за рахунок коштів Державної програми компенсацій «Доступні кредити 5 – 7 – 9%» за кредитною програмою «КУБ під заставу» під 5% річних на інвестиційні цілі з можливістю зниження відсотків за умови створення нових робочих місць.

Інвестиційна фаза проєкту триватиме три роки. Загальна сума необхідних інвестицій близько 3 млн. грн.

Кредитні гроші буде надано у липні місяці 2023 року та закінчується термін сплати кредиту у липні 2026 року. За цей період кількість днів кредитування будуть складатиме 1096 днів.

Тобто, кожного місяця протягом трьох років ресторану «Міленда» необхідно буде сплачувати 450410, 95 грн. за кредитною програмою «КУБ під заставу».

Для відкриття ресторану «Міленда» необхідно придбати обладнання та меблі. Для закупки інвентарю для кухні ресторану «Міленда» потрібно 27819 грн. Інвестиційні витрати для створення ресторану «Міленда» складають майже 3 млн. грн. (табл. 3.1).

Таблиця 1

Інвестиційні витрати закладу, що проєктується

№ п/п	Інвестиції	Вартість, грн.
1.	Купівля обладнання	416180
2.	Купівля інвентарю	27819
3.	Купівля приміщення	1600000
4.	Ремонт та облаштування приміщення	950000
Всього інвестиційних витрат		2993999

Джерело: розроблено автором

У бізнес – проєкті створення ресторану «Міленда» у місті Павлоград передбачаються щомісячні виробничі витрати:

- фудкост в середньому – від 289800 грн. на місць до 473298 грн. (42% від суми доходу);
- заробітна плата виробничого персоналу – від 162000 грн. на місяць;
- нарахування на заробітну плату виробничого персоналу – 35640 грн.;
- на оновлення столового інвентарю буде використовуватися майже від 6900 грн. до 11269 грн. (1% від доходу закладу);
- на обслуговування техніки планується використовувати від 10350 грн. до 16903,5 грн. (1,5% від доходу);
- на закупівлю кухонних матеріалів – від 3450 грн. до 5634,5 грн. (0,5% від доходу закладу).

У плані створення ресторану «Міленда» передбачаються щомісячні адміністративні витрати:

- оплата електроенергії – 22000 грн. на місяць;
- оплата води – 8500 грн. на місяць;
- оклад адміністративного персоналу складатиме 25000 грн. на місяць;
- нарахування на оплату праці адміністративного персоналу 5500 грн.;
- інші витрати – від 4230 грн. до 6852,5 грн. (близько 0,5% від всього доходу);
- банківські витрати – від 10998 грн. до 17816,5 грн. (близько 1,3% від всього доходу);
- на поточний ремонт – від 8460 грн. до 13705 грн. (близько 1% від всього доходу).

У ресторані «Міленда» передбачаються щомісячні витрати на збут. До яких можна віднести:

- витрати на маркетинг – 13800 грн. (близько 2% від прогнозованого доходу);
- витрати на доставку – 19800 грн. (30% доходу від доставки);
- витрати на упаковку в середньому складає від 3050 грн. (2% доходу від доставки на місяць).

На основі отриманих даних було побудовано консолідований прогнозований звіт про рух грошових коштів роботи ресторану «Міленда». Прогнозований звіт про рух грошових коштів є важливим інструментом управління фінансовим потенціалом закладу. Його основна мета – прогнозування та аналіз грошових потоків, що виникають в ресторані протягом конкретного періоду часу, зазвичай на місячній або річній основі.

Звіт про рух грошових коштів включає прогнозовані доходи та витрати ресторану. Доходи можуть включати грошові надходження від продажу страв і напоїв, послуг банкетного обслуговування, оренди приміщень або інших джерел. Витрати включають оплату заробітної плати персоналу, закупівлю продуктів, оренду, комунальні послуги, рекламу, податки та інші витрати, пов'язані з ресторанною діяльністю. Звіт також відображає зміни в грошовому балансі ресторану, тобто різницю між початковим та кінцевим грошовими залишками. Це дозволяє керівникам ресторану оцінити, як грошові кошти витрачаються та надходять, і зробити відповідні управлінські рішення. Прогнозований звіт про рух грошових коштів допомагає керівництву ресторану бути своєчасно проінформованим про фінансовий стан бізнесу та

розуміти, які фактори впливають на грошові потоки. Він є основою для планування та прийняття рішень щодо фінансового управління, визначення прибутковості та стабільності ресторанного бізнесу.

Комерційна ефективність від впровадження бізнес – ідеї створення ресторану «Міленда» буде оцінена за допомогою розрахунку точки беззбитковості (моменту, коли масштаби виготовлення страв та їх реалізація визначається майбутніми доходами, що будуть компенсувати витрати і виготовлення страв буде приносити прибуток).

Можна зробити висновки (за рис. 1), що 1151336,7 грн. – це поріг рентабельності, переступаючи цей поріг – суму, що покриває вкладені витрати ресторан «Міленда» буде виходити на отримання прибутку. Для покриття вкладень має бути здійснено продаж на суму 1151336,7 грн., а реалізація товарів понад цей рівень почне приносити прибуток.

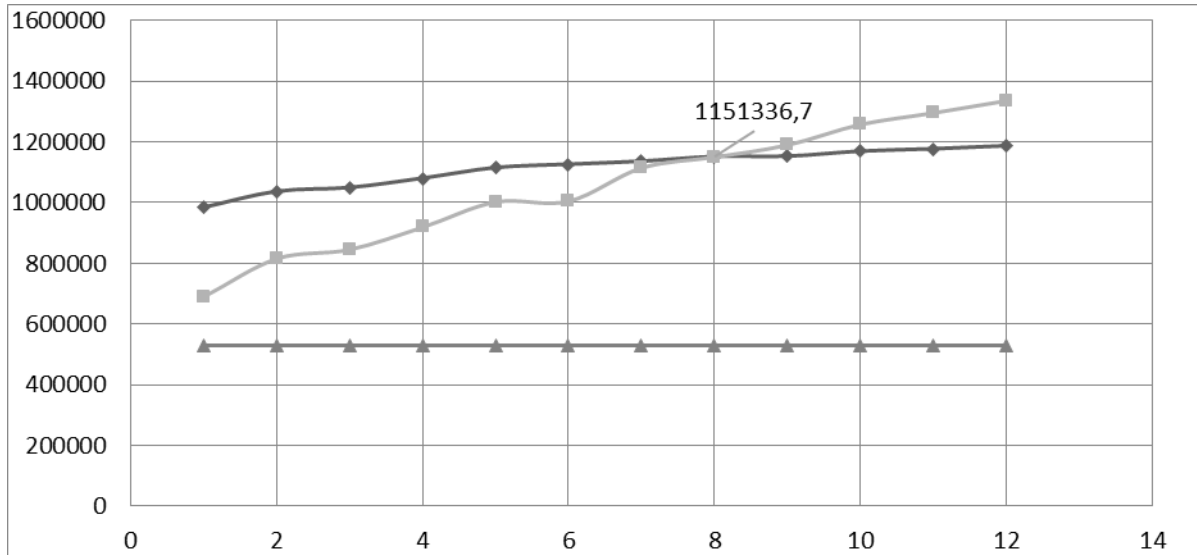

Рис. 1. Графік беззбитковості

Джерело: розроблено автором

Після детально проведеного аналізу та оцінки даного бізнес – проекту, можна зробити висновки, що проект достатньо ефективний та має значний запас міцності.

Отже, нами було визначено фінансову модель закладу сфери туризму та гостинності, яка є ключовим інструментом управління його фінансовим потенціалом. Ця модель включає детальний аналіз доходів, витрат, інвестицій та інших фінансових показників, що дозволяє керівництву ресторану зрозуміти й контролювати фінансовий стан закладу. Визначена точка беззбитковості, яка є важливим показником для бізнесу. Це рівень продажів, при якому загальні доходи дорівнюють загальним витратам, і ресторан не зазнає ні прибутків, ні збитків. Визначення точки беззбитковості допомагає керівництву ресторану планувати продажі, встановлювати ціни на страви та розробляти стратегії для досягнення прибутковості. Після досягнення точки беззбитковості ресторан починає отримувати прибуток, що є важливим кроком у становленні успішного бізнесу. У сучасному світі популярність ресторанів продовжує зростати, а люди все більше цінують якісну їжу, затишну атмосферу та вишукане обслуговування. Крім того, споживачі проявляють зростаючий інтерес до здорового способу життя та різноманітних кулінарних традицій. Враховуючи ці фактори, відкриття ресторанного бізнесу може стати успішним та прибутковим підприємницьким проектом.

Таким чином, ресторанний бізнес має великий фінансовий потенціал у сучасному світі, оскільки відповідає попиту споживачів на якісну їжу, вишукану атмосферу та враження, а також враховує потреби тих, хто дотримується здорового способу життя та цікавиться різноманітністю кулінарних традицій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Визначено фінансову модель закладу сфери туризму та гостинності (ресторану), яка є ключовим інструментом управління його фінансовим потенціалом. Розраховано точку беззбитковості, яка є важливим показником для бізнесу. Це рівень продажів, при якому загальні доходи дорівнюють загальним витратам, і заклад сфери туризму та гостинності не зазнає ні прибутків, ні збитків. Визначення точки беззбитковості допомагає керівництву закладу сфери туризму та гостинності планувати продажі, встановлювати ціни та розробляти стратегії для досягнення прибутковості та подальшого розвитку власного фінансового потенціалу. Обґрунтування бізнес-ідеї відкриття закладу сфери туризму та гостинності є критично важливим етапом перед реалізацією проекту. Воно дозволяє зменшити ризики та забезпечити успішну роботу закладу. Обґрунтування бізнес-ідеї передбачає ретельне вивчення ринку закладів сфери туризму та гостинності,

включаючи аналіз конкурентів, визначення цільової аудиторії та виявлення можливостей для успіху. Крім того, воно сприяє визначенню фінансової стійкості проекту шляхом врахування потенційних доходів, витрат та інвестицій. Обґрунтування бізнес-ідеї допомагає побудувати стратегію, визначити унікальні конкурентні переваги та залучити зацікавлених сторін, таких як інвестори або партнери. Враховуючи всі ці аспекти, обґрунтування бізнес-ідеї є важливим кроком для забезпечення успіху у відкритті закладу сфери туризму та гостинності та розвитку його фінансового потенціалу. Поряд з обґрунтуванням фінансової стійкості та ринкового попиту, обґрунтування бізнес-ідеї ресторанного закладу також включає в себе аналіз операційних аспектів. Це охоплює вивчення локації, організаційної структури, постачальницького ланцюжка, потенційних проблем та викликів, пов'язаних з управлінням персоналом, розробкою меню та забезпеченням високої якості обслуговування. Обґрунтування цих аспектів допомагає зрозуміти, як забезпечити ефективну та прибуткову роботу закладу, залучити та задовольнити клієнтів, а також забезпечити високу репутацію та конкурентоспроможність на ринку.

Література

- 1.Белінська О.В. Сутність фінансового потенціалу підприємства. *Вісник Хмельницького Національного університету*. 2012. № 4(3). С. 22-26.
- 2.Бражко О.В. Фінансовий потенціал підприємства як результат взаємодії усіх елементів системи фінансових відносин. *Прометей*. 2011. № 3(36). С. 289-292.
- 3.Кунцевич В.О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7. С. 123-130.
- 4.Міценко Н.Г. Методичні підходи до оцінювання фінансового потенціалу підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. № 22(7). С. 213-219.
- 5.Рзаєва Т.Г., Корольчук І.І. Розуміння фінансового потенціалу підприємства з позицій економічного аналізу. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 2. С. 256-259.
- 6.Ситник Г.В. Фінансовий потенціал як об'єкт фінансового планування: сутність та характеристика елементів. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 14(4). С. 319-323.

References

1. Belinska O. V. (2012) Sutnist finansovogo potentsialu pidpryyemstva [Essence of the financial potential of the enterprise]. *Visnik Khmelnytskogo Natsionalnogo universytetu*, no. 4(3), pp. 22-26.
2. Brazhko O. V. (2011) Finansoviy potentsial pidpryyemstva yak rezultat vzayemodiyi usikh elementiv systemy finansovykh vidnosyn [Financial potential of the enterprise as a result of the interaction of all elements of the financial relations system]. *Prometey*, no. 3(36), pp. 289-292.
3. Kuntsevich V. O. (2004) Ponyattya finansovogo potentsialu rozvytku pidpryyemstva ta yogo otsinky [Concept of financial potential of enterprise development and its assessment]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 7, pp. 123-130.
4. Mitsenko N. G. (2012) Metodychni pidkhody do otsinyuvannya finansovogo potentsialu pidpryyemstva [Methodological approaches to assessing the financial potential of the enterprise]. *Naukoviy visnik NLTU Ukrainy*, no. 22(7), pp. 213-219.
5. Rzayeva T. G., Korolchuk I. I. (2020) Rozuminnia finansovoho potentsialu pidpryyemstva z pozytsiy ekonomichnoho analizu [Understanding the financial potential of the enterprise from the perspective of economic analysis]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu*, no. 2, pp. 256-259.
6. Sitnik G. V. (2012) Finansovyy potentsial yak ob'yekt finansovoho planuvannya: sutnist ta kharakterystyka elementiv [Financial potential as an object of financial planning: essence and characteristics of elements]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 14(4), pp. 319-323.

За зміст повідомлень редакція відповідальності не несе

**Повні вимоги до оформлення рукопису
http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?page_id=35**

Підп. до друку 25.05.2023. Ум. друк. арк. 36,80. Обл.-вид. арк. 34,74.
Формат 30×42/4, папір офсетний. Друк різнографією.
Наклад 100, зам. № ___/20

Тиражування здійснено з оригінал-макета, виготовленого редакцією журналу
«Вісник Хмельницького національного університету»
редакційно-видавничим відділом Хмельницького національного університету.
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 67-51-08; 77-33-63.
Свідоцтво про внесення в державний реєстр, серія ДК № 4489 від 18.02.2013 р.